Babanzâde Ahmet Naim

Hayatı
Eserleri
Fikirleri

Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
Kitap No: 50

Yayın Koordinatörü
Erdem Zekeriya İskenderoğlu
Nurullah Yaldız

Babanzâde Ahmet Naim

Hayatı-Eserleri-Fikirleri

Editörler
M. Cüneyt Kaya – İsmail Kara

ISBN 978-975-2485-21-1

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 40688

1. Baskı
İstanbul, Ağustos 2018

Kitap Tasarım **Salih Pulcu**
Tasarım Uygulama **Recep Önder**

Baskı-Cilt **Seçil Ofset Matbaacılık**
Yüzyıl Mh. Matbaacılar Sitesi 4. Cadde No: 77
Bağcılar İstanbul
Sertifika No: 12068

444 1984

www.zeytinburnu.istanbul

Babanzâde Ahmet Naim

Hayatı • Eserleri • Fikirleri

Editörler
M. Cüneyt Kaya
İsmail Kara

Değerli okurlarımız,

Genel olarak İslâm dünyasının, özel olarak Türkiye'nin düşünce, siyaset, toplum, kültür vb. pek çok alanda karşı karşıya olduğu meselelerin doğru bir şekilde teşhisi ve muhtemel çözüm yollarının tespiti, öncelikle Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecini bütün boyutlarıyla anlayıp değerlendirmekten geçmektedir. Bu doğrultuda söz konusu sürecin temsil gücü yüksek simalarını yakından tanımak bize önemli imkânlar sağlayacaktır.

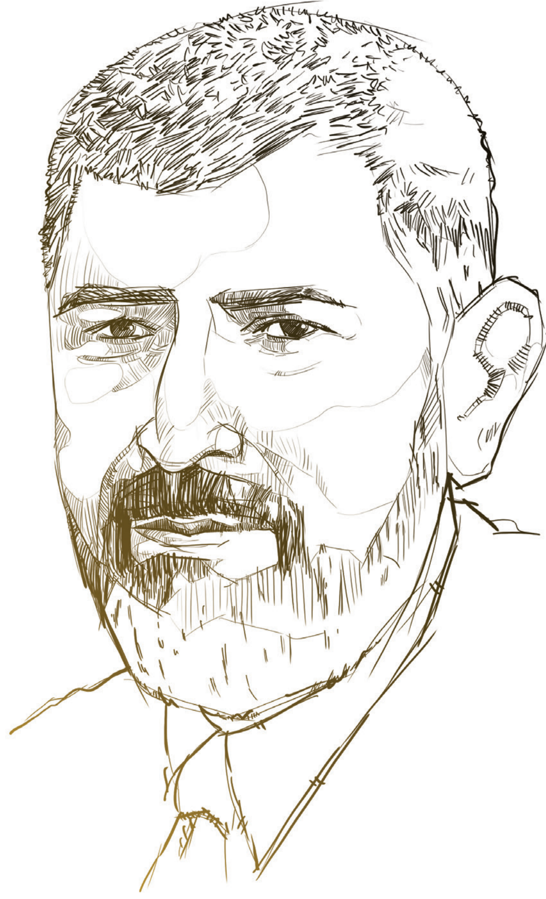
Dârülfünûn Felsefe Şubesi hocası ve *Sırât-ı Müstakîm/Sebîlürreşâd* çevresinin önde gelen yazarı Babanzâde Ahmet Naim Bey, eğitimi, ilgileri, çevresi, eserleri ve duruşu itibariyle o dönemin en dikkat çekici isimlerinden biridir. Meslekten felsefeci olmamasına rağmen, 1933 Üniversite Reformu ile emekliye sevk edilene kadar görev yaptığı Dârülfünûn Felsefe Şubesi'nde verdiği dersler, yayınladığı eserler ve felsefe terimlerinin Türkçe karşılıkları konusundaki kendine has tutumu ile Ahmet Naim Bey, bilhassa modern Batı felsefesinin Türkiye'deki alımlanışı açısından özel bir yere sahiptir. Modern Batı felsefesindeki gelişmeleri İslâm düşünce birikimine yoğun atıflarla ele alıp okuyuculara aktarmaya özen gösteren Ahmet Naim Bey, *Sırât-ı*

Müstakîm/Sebîlürreşâd'da kaleme aldığı yazılarla da gerek içerden gerekse dışarıdan İslâm'a yönelik fikrî saldırılara kapsamlı, soğukkanlı ve müdellel cevaplar vermiştir.

Ahmet Naim'in hayatını, eserlerini ve fikirlerini bütünlüklü bir şekilde ortaya koymayı hedefleyen bu eserin hareket noktasını, vefatının 80. yıldönümü münasebetiyle 28 Aralık 2014'te Zeytinburnu Kültür ve Sanat Merkezi'nde gerçekleştirdiğimiz panel oluşturmuştur. Ahmet Naim'in hayatını, eserlerini ve düşünce dünyasının farklı yönlerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyan çalışmalar yanında kaleme aldığı makalelerin önemli bir kısmının çeviriyazısını ihtiva eden elinizdeki kitabın, Ahmet Naim şahsında Osmanlı-Türk modernleşmesi tarihini anlama ve yorumlama noktasında önemli bir boşluğu dolduracağını ümit ediyorum. Bu vesileyle eserin vücuda gelmesindeki katkılarından dolayı başta editörler olmak üzere, kıymetli ilim adamlarına ve mesai arkadaşlarıma can u gönülden teşekkür ederim.

Murat Aydın

Zeytinburnu Belediye Başkanı

İllüstrasyon : Necmettin Asma

Sunuş

Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Mülkiye'den mezun olup önce Hâriciye, ardından Maarif Nezareti'nde bürokrat olarak çalışmış bir isim Babanzâde Ahmet Naim Bey. Bu yönüyle dönemindeki pek çok emsâli gibi o da iyi yetişmiş bir bürokrat olarak kalabilirdi belki. Fakat o, üst düzeydeki Arapça bilgisi ve bu sayede *kadîm* kültürümüze dair kesb ettiği derin vukûfiyetin yanında, yine ileri seviyedeki Fransızcası ve bu yolla Batı kültürüne yönelik edindiği birikimiyle, Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinde pek çok alanda kalıcı izler bırakan önemli bir isim olarak ilim ve düşünce tarihimizde yerini aldı.

Memuriyet hayatının ilk yıllarında bir yandan Mekteb-i Sultani'de Arapça ve Akaid dersleri verirken bir yandan *Servet-i Fünûn*'da Arap edebiyatının önde gelen manzum eserlerini açıklamalı bir şekilde tercüme etti, bir yandan da Arapçayı yeni metotlarla öğretme konusunda başlamış olan girişimlere, hazırladığı *Temrînât* kitabıyla katkıda bulundu. Maarif Nâzırı Emrullah Efendi'nin teklifi ve ısrarıyla, aklının ucundan bile geçmiyorken Dârulfünûn'un Felsefe Şubesi'nde müderris olarak göreve başladı. Emekliye sevk edildiği 1933 yılına kadar burada psikoloji (ruhiyât), mantık, metafizik, umumî felsefe dersleri verdi. Bu derslerde okutulmak üzere Paul Janet'den *Hikmet/Felsefe Dersleri* adıyla psikolojiye dair bir tercüme/uyarlama yayınladı; Georges L. Fonsegrive'in *Eléments de Philosophie* adlı eserinin yine psikolojiye dair birinci kısmını *Mebâdi-i Felsefeden Birinci Kitap: İlmü'n-Nefs* adıyla ve notlu olarak tercüme etti. Élie Rabier'nin *Leçons de Philosophie II: Logique* isimli kitabından formel mantığa dair bir ders notu hazırladı; Paul Janet ve Émile Picard'dan yaptığı tercümeler yeni neşredilmeye başlayan *Dârulfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda okuyucularla buluştu. Hasbelkader girdiği felsefe alanı, onun, modern Batı felsefesi terimlerinin Türkçeye nasıl aktarılabileceğiyle ilgili Istılahât-ı İlmiye Encümeni'nin yürüttüğü çalışmalarda etkin bir şekilde yer almasını sağladı. Felsefe tercüme/uyarlamalarında dipnotlar aracılığıyla yaptığı uzun izahlar sayesinde klasik/*kadîm*-modern/*cedîd* felsefe terimleri

arasındaki ilişkileri, değişim, dönüşüm ve süreklilikleri büyük bir titizlik ve ustalıkla gözler önüne serdi.

Dârulfünûn'daki yoğun mesaisine rağmen kuruluşundan itibaren *Sırât-ı Müstakîm/Sebîlürreşâd* çevresinin önde gelen isimlerinden ve yazarlarından biri oldu. Muhtemelen derginin hamisi Mehmet Akif'le olan yakın dostluğu aktüel meselelere eğilen yazılarını mümkün ve zaruri kıldı. İslâm inancının ve ahlakının temellerini, âyetleri ve hadisleri merkeze alarak açıkladığı yazılar kaleme aldı. İslâm dünyasının ve Müslümanların çetin imtihanlardan geçtiği bir dönemde, İslâm'a yönelik içten ve dıştan her türlü eleştiriyi, suçu tümüyle "geleneğe atma" kolaylığına kaçmadan, İslâm'ın izzetini koruyarak göğüslemeye çalıştı. Tesettür, taaddüd-i zevcât, Tevfik Fikret, İslâm tarihine yönelik oryantalist iddialar etrafında yazdığı yazılarla hem klasik kaynaklara dair derinlikli bilgisini hem de İslâm söz konusu olduğunda tavizsiz tavrını bütün açıklığıyla ortaya koydu.

Artan milliyetçi temayüller karşısında "Türkçü-İslâmcı" diye tabir ettiği kesime yönelik kaleme aldığı *İslâm'da Dava-yı Kavmiyet*, milliyetçilik karşıtı literatürün en önemli metinlerinden biri oldu. Yazılarında âyet ve hadislere yaptığı yoğun atıflar, onu, eksikliğini hissettiği hadis tercüme ve şerhiyle ilgilenmeye sevk etti. *Tecrîd-i Sarîh*'ten yaptığı tercümelerle başlayan ve sahih kaynaklardan gündeme uygun olarak seçtiği hadislerin tercümesiyle devam eden bu ilgisi, TBMM'nin ve Diyanet'in talebiyle, *Tecrîd-i Sarîh*'i bütünüyle tercüme ve şerh etmeye yönelik bir hedefe evrildi. Bu tercüme için önce, Türkçe hadis literatüründe hâlâ önemini koruyan hacimli bir hadis usulü kaleme aldı ve nihayet *Tecrîd*'in tercümesiyle iştigal ederken rahmet-i Rahmân'a kavuştu.

*

Babanzâde Ahmet Naim, gerek Dârülfünûn'daki görevi sebebiyle özelde modernleşme sürecinde Türkiye'de ve Türkçede felsefenin serencamını eksiksiz bir şekilde ortaya koymak, gerekse içinde bulunduğu *Sırât-ı Müstakîm/Sebîlürreşâd* çevresi ve bu bağlamda kaleme aldığı yazılar dolayısıyla söz konusu süreçte tartışılan pek çok meseleyi hakkıyla anlamak açısından temsil gücü yüksek bir isim. Aynı zamanda bilgisinin sağlamlığı ve kuvvetli şahsiyetiyle temayüz eden bir kişilik. Elinizdeki çalışmanın yegâne amacı da böylesine önemli bir ismin hayatını, eserlerini ve fikirlerini mümkün olduğunca kuşatıcı bir tarzda günyüzüne çıkarmaktan ibaret aslında. Bu yöndeki çabalarımızın başlangıç noktasını, vefatının 80. yıldönümü münasebetiyle 28 Aralık 2014'te Zeytinburnu Kültür ve Sanat Merkezi'nde gerçekleştirdiğimiz

panel oluşturdu. Ardından bu panelin içeriğini daha da zenginleştirerek 9 Nisan 2016'da Altunizade Kültür Merkezi'nde iki oturumluk Babanzâde Ahmet Naim Semineri düzenledik. Elinizdeki kitabın omurgasını da bu seminerlerde sunulan ve Ahmet Naim'in ilmî çalışmalarıyla düşünce dünyasını çeşitli açılardan ele alan tebliğler oluşturmakta.

Kitabın birinci bölümü, Ahmet Naim'in hayatını ve başlıca eserlerini ele alan bir yazı ile onun eserlerini, küçük açıklamalar eşliğinde kronolojik olarak listeleyen, mümkün olduğunca eksiksiz bir bibliyografyadan oluşuyor. İkinci bölüm Ahmet Naim'in felsefe, hadis, hadis usulü, milliyetçilik ve Arap dili ve edebiyatına dair görüşlerini irdeleyen makaleleri ihtiva ediyor. Üçüncü bölüm ise Ahmet Naim'in makalelerinin önemli bir kısmının çeviriyazısından müteşekkil. Üçüncü bölümün sonunda Ahmet Naim'in bir tahmis ve bir mersiyesi; ekler kısmında ise Muallim Cevdet'in, Ahmet Naim'in vefatının akabinde kaleme aldığı *Müderris Ahmet Naim* adlı kitapçığı ve Osman Ergin'in "Ahmet Naim: Zâtı ve Eserleri" başlıklı yazısı bulunuyor.

Bu vesileyle öncelikle, yazılarıyla kitaba katkıda bulunan meslektaşlarımız Ali Utku, Halit Özkan, Masum Şenburç ve Ali Benli'ye müteşekkiriz. Çeviriyazıların hazırlanmasındaki yardımlarından dolayı Ali Benli, Yasin Günaydın, Abdülkerim Asılsoy, Hasan Yenilmez, Melek Yıldız Güneş, Cahid Şenel ve İbrahim Öztürkçü'ye; bibliyografyanın hazırlanmasındaki katkılarından dolayı Cemalettin Ergün'e; Muallim Cevdet ve Osman Ergin'in yazılarının yayına hazırlanmasındaki desteklerinden dolayı Fatma Karaismail, Cemalettin Ergün ve Tanju Toka'ya medyûn-ı şükranız. Son olarak birçok kıymetli eser gibi bu eserin de kisve-i tab'a bürünmesi konusunda maddî-manevî desteğini esirgemeyen, sayın başkan Murat Aydın'ın şahsında Zeytinburnu Belediyesi'ne, kültür işleriyle ilgilenen başkan yardımcısı Erdem Z. İskenderoğlu'na teşekkür ederiz.

Geriye kıymetli bir ilmî-fikrî miras bırakan Ahmet Naim Bey'i rahmetle ve minnetle yad ederek sizleri kitapla, yazılarla başbaşa bırakıyoruz.

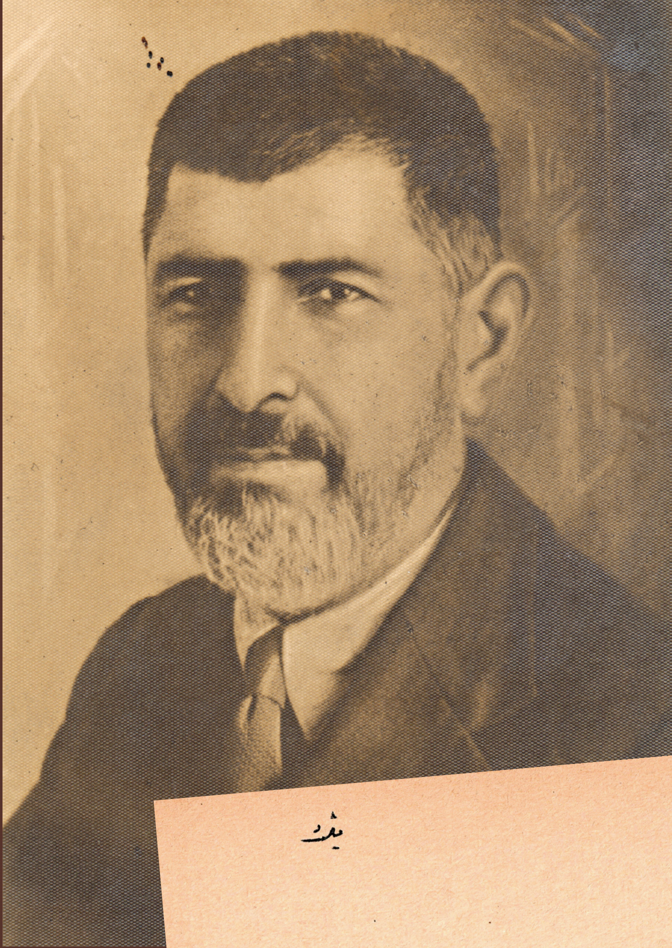
Editörler

İÇİNDEKİLER

Çeviriyazılar

Ekler

Hayatı ve Eserleri

Babanzâde Ahmet Naim Bey'in nadir vesikalık fotoğraflarından biri ve elyazısı. İmlâ ile ilgili bu not muhtemelen Maarif Nezâreti Tedkikât-ı Lisaniye Encümeni'ndeki çalışmaları sırasında tutulmuş olmalıdır.

Rüsûh ve İstikamet Sahibi Bir Zat
Babanzâde Ahmet Naim Bey'in Hayatı ve Eserleri

İSMAİL KARA

1. Hayatı

Fikir adamı, Galatasaray Sultanisi Arapça muallimi, Darülfünun felsefe grubu hocası, ilim adamı, mütercim ve bürokrat Babanzâde Ahmet Naim Bey (Bağdat H. 1290 - R. 1289/1873[1] - İstanbul 13 Ağustos 1934), Süleymaniyeli Baban ailesinden Mustafa Zihni Paşa'nın (1850-1929) ve İclâl Hanım'ın (öl. 1953)[2] oğludur. Baba Zihni Paşa Mithat Paşa'nın valiliği sırasında Bağdat mektupçuluğu ile tanınmış, daha sonra mutasarrıflıklar, valilikler yapmış, eserler yazmış münevver idarecilerden bir zattır. II. Meşrutiyet devrinin meşhur hukukçu ve siyasetçilerinden Babanzâde İsmail Hakkı ile hukuk profesörü Prof. Dr. Şükrü Baban Paşa'nın diğer oğullarıdır.

Ahmet Naim Bey babasının görevi sırasında Bağdat'ta doğdu. Bağdat Mekteb-i İbtidaî ve Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra İstanbul'a geldi ve Galatasaray Sultanisi'nden (1891) ve Mülkiye Mektebi'nden "aliyyülalâ" derece ile mezun oldu (1310/1894)[3]. Dönemin teamüllerine uygun olarak dışardan cami/medrese dersleri de aldı; Arapça ve dinî ilimlere vukufunu artırdı.

Mülkiye Mektebi'nden mezun olduğu yıl Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'nde 100 kuruş maaşla 3. kâtip olarak çalışmaya başladı (25 Rebiulevvel 1312/13 Eylül 1310/25 Eylül 1894). Osman Nuri

1911 Darülfünûn Edebiyat Şubesi mezunları ve mümtaz hocaları Darülfünûn bayrağı önünde bir arada. İkinci sırada oturanlar arasında sağdan beşinci Mehmet Âkif. Solunda Babanzâde Ahmet Naim, Ahmet Midhat, İzmirli İsmail Hakkı, Müftüoğlu Ahmet Hikmet, Ali Ekrem (Bolayır), Hüseyin Dâniş (Pedram), Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi.

Ergin'in ifadesine göre buradaki görevi Arapça mütercimliği idi[4]. 19 Şevval 1313/21 Mart 1312/1896'da aynı nezaretin Tercüme Kalemi 2. kâtipliğine nakledildi ve bir yıl sonra maaşı 400 kuruşa yükseltildi. 11 Ramazan 1311/23 Şubat 1310/7 Mart 1895 tarihinde ayrıca 450 kuruş maaşla mezun olduğu Mekteb-i Sultanî'ye (Galatasaray Lisesi) Arapça muallimi olarak tayin edildi ve bu görevi, muhtemelen bazı fasılalarla 1914 yılına kadar devam etti. *Sırat-ı müstakim*'in 3. sayısından itibaren tefrika edilen "Devr-i istibdadda Mekteb-i Sultanî'de verilen derslerden İlm-i tevhid..." yazı başlığından anlaşıldığına göre Galatasaray Lisesi'nde İlm-i tevhid-Akâid dersleri de okutmuş olmalıdır[5].

II. Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra kadrosu Hariciye'den Maarif'e aktarılarak 24 Rebiulevvel 1326/8 Ağustos 1324/21 Ağustos 1908'de 4000 kuruş maaşla Maarif Nezareti Meclis-i Maarif Dairesi İlmiye şubesi azalığına, ardından aynı yıl Mülga Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi müdürlüğüne getirildi. II. Meşrutiyet'in ilânından sonraki

بك اوغلی ایکنجی کاتب عدلی مفتی زاده عبدالله حلمی

Naim Bey'in noter marifetiyle yapılan bir sözleşmede kullanılan henüz gençlik yıllarına ait bir fotoğrafı. Altta mührün sağındaki ilk imza Naim beye aittir.
(Yusuf Çağlar arşivi)

Yıl 1930. Babanzâde'nin de içlerinde bulunduğu İstanbul Darülfünûnu Edebiyat Şubesi Felsefe grubu hoca ve talebeleri rektörlük binası önünde.

Ön sırada soldan üçüncü Mustafa Şekip (Tunç), dördüncü Halil Nimetullah (Öztürk), beşinci Babanzâde Ahmet Naim, altıncı Orhan Sadettin (Berksan), yedinci G. Dumezil, sekizinci Nahit Hanım (Tendar).

Orta sırada sağdan ikinci Nurettin Şazi Kösemihal, üçüncü Selmin Hanım (Evrim).

Arka sırada talebeler; soldan altıncı Macit Gökberk, dokuzuncu Niyazi Berkes.

(Yusuf Çağlar arşivi)

ilk seçimlerde İstanbul'dan milletvekili adayı olarak gösterildi ise de bunu kabul etmedi. 8 Rebiulevvel 1328/6 Mart 1326/1910 tarihinde Meclis-i Maarif azası oldu. Bir ara Tedrisat-ı Âliye Müdürlüğü de yaptı (1911-12)[6]. Osman Nuri Ergin'nin beyanına göre "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'ye de girerek Darüşşafaka için pek verimli ve faydalı çalışmalarda bulundu"[7].

1 Ağustos 1330/14 Ağustos 1914 tarihinden itibaren Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Heyeti azalığında bulundu ve bu daire bünyesinde

Dârülfünûn Felsefe Şubesi hocaları ve öğrencileri Beyazıt Kulesi'nin önünde (1930)

kurulan Istılahât-ı İlmiye Encümeni'nde yer alarak felsefe grubu, bilim, mantık, tabiî bilimler ve sanat ıstılahları için hazırlanan ve basılan biri nâtamam üç lügatin çalışmalarında etkin görevler üstlendi.

Darülfünun Edebiyat ve İlahiyat Şubesi felsefe grubu müderrisliklerine getirildikten sonra Felsefe, Hikmet, Ruhiyat/İlmünnefs (psikoloji), Ahlâk, Mantık, Mâbade't-tabia (metafizik), Bedîiyat (estetik), vekâleten İslâm felsefesi dersleri okuttu (1910-1 Eylül 1933). Darülfünun'da bir kısmı ilk defa okutulan bu dersler için hazırladığı notlar-uyarlamalar ve tercümeler daha sonra kitaplaştı.

Ahmet Naim Bey'in Darülfünun'da Felsefe grubu dersleri hocalığının başlama tarihinde bazı problemler var. Şöyle ki; Yahya Kemal, hatıra-

Ahmet Naim Bey (soldan ikinci) muhtemelen Dârülfünûn koridorunda meslektaşlarıyla (sağ baştaki: Orhan Sadeddin).

larında "Ahmet Naim Bey'le 1915'te, yeni Darülfünun'a beraber girmiştik" demektedir[8]. Ali Çankaya da *Mülkiye Tarihi*'nde Darülfünun hocalığına başlama tarihini Ekim 1915 olarak veriyor[9]. Osman Nuri ise 1914 yılını işaret ediyor[10]. Fakat diğer bilgilerle kontrol edilmeden -bizim yazdıklarımız dahil olmak üzere- daha sonraki çalışmalara intikal eden bu tarihlendirmeler en azından eksiktir.

Macit Gökberk'in Naim Beyden aktararak verdiği bilgilere göre Darülfünun'da kendisini Psikoloji dersi vermeye ikna eden kişi, 12 Temmuz 1912 tarihinde nazırlığı biten Maarif nazırı Emrullah Efendi'dir[11]. Muallim Cevdet de müderrisliğe başlama tarihini -muhtemelen Babanzâde'den kaydetmiş olarak- 1327/1911 olarak vermektedir[12]. Görüldüğü üzere iki tarih de 1915'ten öncedir. Naim Bey'in Darülfünun'da ilk

Ahmet Naim Bey'in mührü.

Ahmet Naim Bey'in nadir boy fotoğraflarından (Teşrîn-i Evvel 1930, İstinye).

ders notları olan *İlm-i Hikmet Notları*'nın h. 1328/1910 baskı tarihli olması ise 1910-11 ders yılında hocalığa başladığına kesin olarak işaret etmektedir. Elimizde olan özlük dosyasında da Ruhiyat ve Ahlâk müderrisliğine tayin tarihi olarak 1 Teşrinievvel 1331/14 Ekim 1915 tarihinin verilmiş olması[13] diğer bilgilerle karşılaştırıldığında, Darülfünun'da Felsefe grubu dersleri vermeye 1910-11 ders yılında başlamış olsa bile memuriyetinin oraya naklinin 1915 yılında gerçekleştiğini gösteriyor olmalıdır.

Naim Bey Darülfünun'da Salih Zeki Bey'den sonra bir müddet müdîr-i umumilik (rektörlük) de yaptı (tayini: 18 Şubat 1335/1919)[14]. Müdîr-i umumiliğe tayini üzerine *Ceride-i Sufiye*'de çıkan ve muhalefet edenlere cevap veren haber intibaların bir yönünü yansıtması bakımından dikkat çekicidir:

> "*Maarif nâzır-ı cedidi ve yeni Darulfünun müdîri*: Bugün Darülfünunumuz Ahmet Naim Bey'in idarelerine tevdi ediliyor ki bütün heyet-i tahririyemiz müşarun ileyhe karşı beyan-ı tebrikât ediyor. Naim Bey'in tayini üzerine bazı arkadaşlarımız ortaya bir mesele çıkarmak istiyorlarsa pek ziyade yanılıyorlar. Orada görülen revnaksızlık gazetemiz heyet-i tahririyesince hiçbir suretle hüsn-i telakki edilmiyor. (...) Meslektaşımızın fazileti müsellem bir sahib-i

نظارت امور خارجیه

سجل احوال مدیریتی

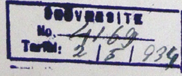
Ahmet Naim Bey'in Hâriciye Nezâretindeki sicill-i ahvâl kaydı.

Üniversite Rektörlüğü yüksek makamına.

Muhterem efendim.

Melfuf sicillime üniversitece şahsıma ait eksik vukuatın kayd edilmesi için 22nisan 1341 tarihinden sonra ki vukuatın arzuhalime tezyil edilmesini istirham eylerim efendim.

2.V.934

Arkasına

Vefatından birkaç ay önce (2 Mayıs 1934) üniversite rektörlüğüne verdiği "yeni" imzalı dilekçe.

ilm olduklarını yakînen bildiğimiz için bu tevcihden dolayı yeni Maarif nâzırı beyefendiye arz-ı teşekkür eyleriz. Müşarun ileyhin de Darülfünun gibi bir makama tayini maarifte dinî hayatın yeniden inkişafa başlaması demek olduğundan bütün âlem-i İslâma bir fal-i hayr addolunsa sezâdır"[15].

Maarif Nezareti'ne bağlı olarak Ali Ekrem (Bolayır)'ın riyasetinde 1918 yılında Darulfünun'da kurulan Tedkikat-ı Lisaniye Encümeni ve yine Maarif Nezareti bünyesinde ve kendi riyasetinde kurulan Sarf ve İmlâ ve Edebiyat Encümenlerinde yakın arkadaşları ve edebiyatçılarla birlikte çalıştı[16]. Mesai arkadaşlarından Muallim Cevdet, "Maarif

Sahife:
«1»

MEMURLAR SİCİLİ

Sicil №

Adı ve sanı	Babasının adı ve mesleği	Anasının adı	Doğduğu yer ve tarihi	Memleketi	Vesikasının Cinsi	Vesikasının №	Vesikasının Tarihi
Ahmet Naim Bey	Tevfik Paşa		Bağdat 1289 Bin iki yüz seksen dokuz 1290 Bin iki yüz doksan				

Tahsili

Tahsili	Vesikasının Cinsi	Vesikasının №	Vesikasının Tarihi
Bağdat Mektebi iptidai ve Rüşdisinde tederrüs ve Mektebi Sultani ile Mektebi Mülkiye-i Şahanede ikmal-i tahsil ederek Aliyülala derecede iki kıta şahadetname almıştır.			

Eserleri varsa atları

Bulunduğu memuriyetler

Vesikasının

Memuriyeti	Aylığı	Başladığı tarih	Ayrıldığı tarih	Sebepleri	Vesikasının Cinsi	Vesikasının №	Vesikasının Tarihi
Tahrirât-ı Hâriciye Kalemi Kitabeti	Mülâzimetle	13 Eylül 310		Mülâzimetten tayin edilmiştir.			
〃	100	23 Teşrinievvel 310	20 Mart 312	Müceddeden yüz kuruş maaşla tavzif edilmiştir.			
Bâb-ı Âli Tercüme Odası Hulefalığı	100	21 Mart 312		Yüz kuruş maaşla Tercüme Kalemi Kitabetine nakledilmiştir.			
〃	400	9 Haziran 312		Maaşı dört yüz kuruşa iblağ edilmiştir.	Hariciye Nezareti Celilesi Sicil-i Ahval Müdüriyetinin 77 no.lu 1 Haziran 328 t.li müzekkeresiyle mürsel hulasa-i musaddakada muharrerdir		
〃	430	4 Mart 315		Maaşı dört yüz otuz kuruşa iblağ edilmiştir.			
〃	480	7 Teşrinievvel 315		Maaşı dört yüz seksen kuruşa iblağ edilmiştir.			
〃	610	12 Eylül 316		Maaşı altı yüz on kuruşa iblağ edilmiştir.			
〃	685	29 Teşrinisani 316		Maaşı altı yüz seksen beş kuruşa iblağ edilmiştir.			
〃	745	11 Temmuz 317		Yedi yüz kırk beş kuruşa iblağ edilmiştir.			
〃	775	1 Ağustos 319		Yedi yüz yetmiş beş kuruşa iblağ edilmiştir.			
〃	815	27 Kânunisani 320		Sekiz yüz on beş kuruşa iblağ edilmiştir.			
〃	895	8 Mayıs 324	7 Ağustos 324	Maaşı sekiz yüz doksan beş kuruşa iblağ edilmiştir.			
Meclis-i Maarif Daire-i İlmiye Azalığı	4000	8 Ağustos 324	1 Kânunisani 324	Dört bin kuruş maaşla Meclis-i Maarif Daire-i İlmiye azalığına terfian nakl ve tayin edilmiştir.	Sicil [illegible] müzekkeresine Muhasebe Müdüriyetinin derkenarı cevabı	8722	10 Teşrinisani 327
Maarif Nezareti Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi Müdüriyeti	4000	2 Kânunisani 324		Dört bin kuruş maaşla Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi Müdüriyetine nakledilmiştir.			

13 Eylül 1310'da Tahrirât-ı Hâriciye Kalemi Kitabeti'nde başlayıp
1 Ağustos 1933'e kadar süren memuriyet hayatını gösteren sicil kaydı.

Şahife: «2»

Bulunduğu memuriyetler

Memuriyeti	Aylığı	Başladığı tarih	Ayrıldığı tarih	Sebepleri	Vesikasının Cinsi	Vesikasının №	Vesikasının Tarihi
Maarif Nezareti Mekâtib-i Rüşdiye idaresi Müdüriyeti	4000	19 Ağustos 325	6 Mart 326	Bir mucibi tensikat dört bin kuruş maaşla bu memuriyetinde ipka edilmiştir	Sicil Müdüriyetinin müzekkeresine		
Meclisi Maarif Azalığı	4000	6 Mart 326	14 Ağustos 327	Bir iradei seniye maaşıyla Meclisi Maarif azalığına nakledilmiştir	Muhasebe Müdüriyetinin derkenarı cevabı	3722	10 Teş. sani 327
Maarif Nezareti Tedrisatı Aliye dairesi Müdüriyeti	4000	15 Ağustos 327	ga. Şubat 327	Bir iradei seniye maaşıyla tedrisatı aliye dairesi müdüriyetine nakledilmiştir.			
Meclisi Maarif Azayi Daimeliği	4000	1 Mart 328	ga. Temmuz 330	Bir mucibi teşkilat bir iradei seniye dört bin kuruş maaşla ve Ulumı hikemiye ve Felsefiye müfettişliği inzimamıyla meclisi maarif azayi daimeliğine nakledilmiştir.	Kalemi Mahsus müzekkeresine Muhasebe derkenarı	1463	10 Teş. evvel 328
Maarif Nezareti Telif ve Tercüme dairesi Azalığı	4000	1 Ağustos 330		Bir mucibi teşkilat dört bin kuruş maaşla telif ve tercüme dairesi azalığına nakledilmiştir.			
D. Edebiyat F. Ruhiyat ve Ahlak kürsüsü müderrisliği	4000	1 Teş. evvel 331		Darülfünunun 331–332 senei tedrisiyesine ait olup 13 Teşrinievvel 331 tarihli ve 311 No.lu kararnameye merbut kadro mucibince 1 Teşrinievvel 331'den itibaren dari mezkur Edebiyat Fakültesi Ruhiyat [illegible]	Tezkerei Nezaretpenahi	1101	13 Te. 33[illegible]

				...dan mezkur Külliyat Fakültesi Kuliyat ve Ahlak Kürsü müderrisliğine nakl edilmiştir.	[illegible] ...pena	1101	19 Ta. 331 evvel
Darülfünun Müdiri Umumiliği	6000	18 Şubat 335		Dari mezkur muallimliği uhdesinde baki kalmak üzere altı bin kuruş maaşla Darülfünun Müdiri Umumiliğine nakl ve tayin buyurulmuştur.	Tezkerei samiye	12	18 Şubat 335
Maarif Nezareti telif ve tercüme dairesi azalığı	4000	14 Nisan 335	13 Nisan 335	Müdüriyet lağvedilmiştir. Dört bin kuruş maaşla naklen tayin edilmiştir.	" " " Kararname nezaret	36 21	13 Nisan 335 9 Nisan 335
" " Tedrisatı Aliye dairesi Müdiri Umumiliği	4500	28 Ağustos 335	15 Eylül 335	Dört bin beşyüz kuruş maaşla naklen ve terfian tayin buyurulmuştur. Heyeti ayan azalığına nakl ve tayin buyurulmasından dolayı infikâk etmiştir. Mumaileyh Babıâli tercüme odası hülefalığında bulunduğu sırada ilâveten memurin olarak 23 Şubat 310 t. de Galata Saray Mektebi Sultanisinin dört yüz elli kuruş maaşlı Arabi muallimliğine tayin olunarak 1 Eylül 314 t. de elli ve 1 Eylül 325 t. de yüz kuruş zam edilerek maaşı altı yüz kuruşa iblağ edildiği ve 11 Ağustos 325 t. ve değin maaşatından yalnız mazuliyet aidat ve tarihi mezkurdan sonrada aidatı tekaüdiye tevkif edilmiş olduğu Maliye Maarifi fark [illegible]	Tezkerei samiye	87	28 Ağustos 335

Sahife:
«3»

Bulunduğu memuriyetler

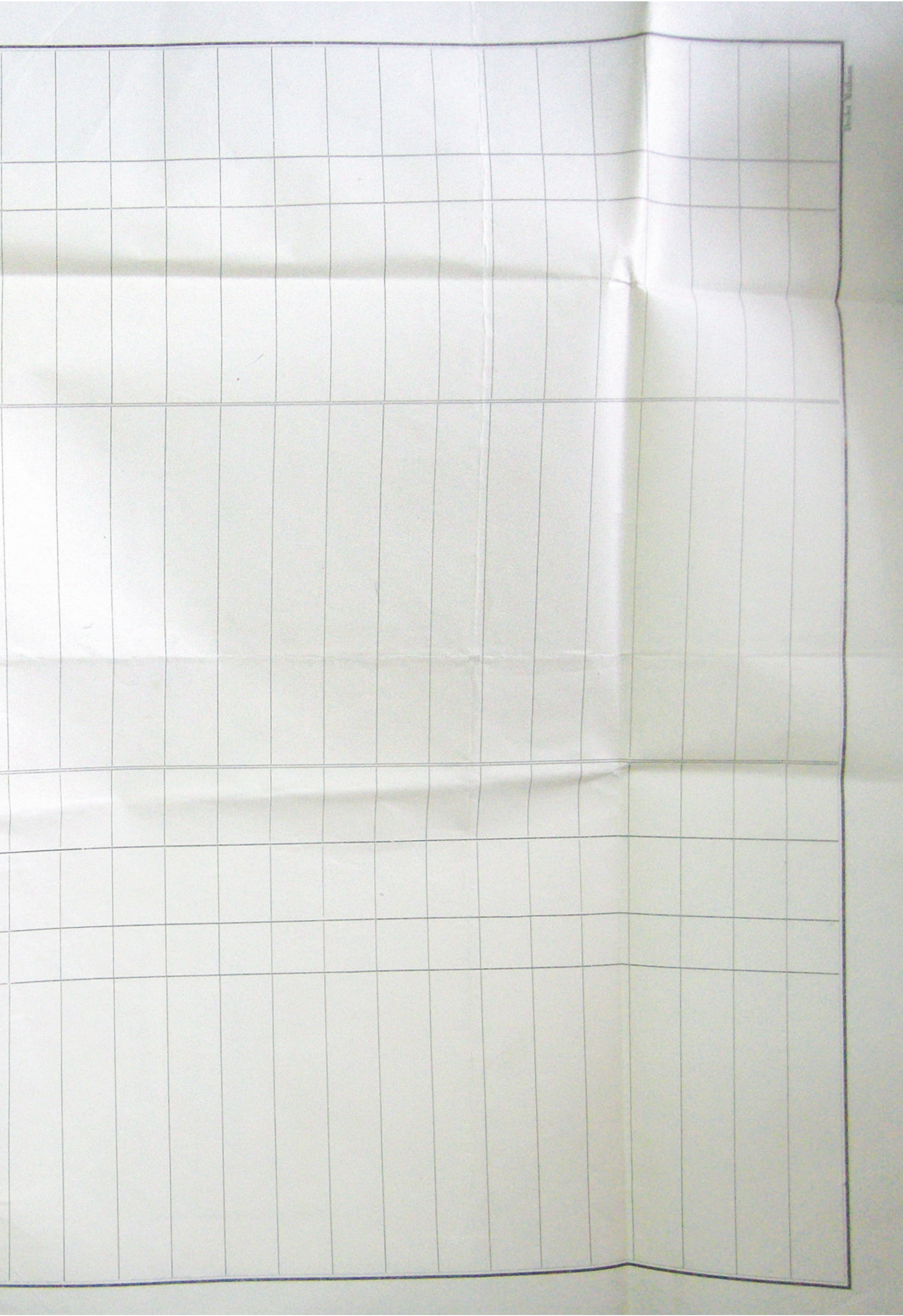
Memuriyeti	Aylığı	Başladığı tarih	Ayrıldığı tarih	Sebepleri	Vesikasının Cinsi	Vesikasının №	Vesikasının Tarihi
				Müdüriyetinin müzekkeresine Mektebi mezkûr müdüriyetinin 1 Nisan 326 tarihli ve 26 Eylül 326 t.de dokuz yüz kuruş maaşla Darülfünun Hikmet muallimliğine bidayeten 3 Teş. evvel 326 t.de işe mübaşeret eylediği ve 11 Eylül 328 t.de dersi mezkûr Felsefeye tahvil edilmekle 18 Teş. sani 329 t.de icra kılınan teşkilatta Memuriyetine hitam verildiği ve 1 Nisan 335 t.de mevki tatbika vaz'olunan kadro mucibince uhdesinde bulunan Ruhiyat ve Ahlâk dersinin mantık dersine tahvil ve bin kuruş zamla maaşı beşbin kuruşa iblağ edilmiş olduğu Maarif Kalemi mahsus müdüriyetinin müzekkeresine Darülfünun Emanetinden ahiren mevrut 3 Teş. sani 336 t.li ve 363 N.lu derkenarı cevabilerinden anlaşılmakla tesyil kılındı			
Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mabadüttabiiye ve Bediiyat müderrisliği	5000	11 Teş. evvel 338					
〃 〃 〃	4000	11 Teş. evvel [illegible]		[illegible]			

" " " " " "		4000	4 Teş. evvel 337		Maaşı dörtbin kuruşa tenzil edilip mumaileyh 7 Şubat 338 t.de Felsefei İslamiye tarihi vekâletini ifa ve 26 Mart 339 t.de vekâleti nihayet bulduğu.	Edebiyat Fakültesi Riyaseti Tezkeresi	696	4 Teş. sani 926
" " " " " "		6000	8 Mayıs 340		Maaşı altıbin kuruşa iblâğ edildiği.			
		9000	22 Nisan 341		Dokuzbin kuruşa iblâğ edildiği ve aldığı maaştan aidatı tekaüdiye kat edildiği:			
Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mabadüttabia müderrisliği		9000	24 Eylül 931		ve 24 Eylül 931de Barem kanunile maaşının Doksan Lira olduğu.	931 senesi Darülfünun Bütçe Kanununa göre musaddak kadro mucibince		

DARÜLFÜNUN EMANETİ

SİCİLLİ AHVAL VUKUAT VARAKASI

VUKUATIN NEV'İ				ADI VE SANI	BABASININ ADI	SİCİL №	VESİKANIN		
BULUNDUĞU MEMURİYETİ	AYLIĞI	VAZİFEYE BAŞLADIĞI TARİHİ	AYRILDIĞI TARİHİ	Ahmet Naim Bey	Zihni Paşa	103 cedit / 2069 atik	CİNSİ	№	TARİHİ
Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mabadüttabia Müderrisliği	9000	24 eylül 931		ve 24 eylül 931de Barem kanunile maaşı doksan lira olduğu.			1931 senesi Darülfünun Bütçe kanununa göre musaddak kadrosu ile		
				Mumaileyhin 19 Zilhicce 1337 ve 15 eylül 1335 tarihinde Sadık Meclisi ayan azalığına intihap velâğı üzerine infikâk ettiği ve maaşı hakkında bir kayıt bulunmadığı. "Tezyil kılındı."			Büyük Millet Meclisi Riyaseti Katibi Umumiliği cevabi tahriratı	2898 / 2933	12/10/933
			31 temmuz 933	Darülfünunun ilgası hasebile					
				1.8.1933 tarihinden 31.5.934 tarihine kadar Darülfünundaki baliği olan 118 lira 25 kuruş açık maaşı tahakkuk ve tesviye edilmiştir.			üniversite idari ve mali işler M. T. Emreti	369	22.9.1934
				Mumaileyh 13.8.1934 tarihinde vefat etmiştir.					
				Müteveffanın ailesi Emine Avniye hanıma 1.9.1934 tarihinden itibaren Eminönü mal müdürlüğünden almak üzere 7880 K. dul maaşı tahsis edilmiştir.			22/1380 No maaş tahsis dosyasından		

Nezareti'nde kurulan İmlâ Encümeni'nde (...) Ahmet Naim'e iki yıl arkadaşlık etmek şerefini kazandık. (...) Ahmet Naim 'Türk dili şive noktasında istiklâlini saklamalıdır. Bu hususta Arap ve Aceme uyamayız' diye müdafaa [ediyordu]" demektedir. Encümen raportörü Tahirü'l-Mevlevi'nin verdiği bilgilere göre ise kendisi göreve başladığı zaman (1918) Encümen Arapça-Türkçe bir lügat hazırlamak ve yazmakla meşguldü: [17]

> "Darülfünun'da bulunan bir Tedkikât-ı Lisaniye Encümeni vardı ki (...) ben devama başladığım zaman (30 Mart 1334 [1918]) Ali Ekrem Bey [Bolayır] reis, Cenab Şahabeddin Bey ikinci reis, Ahmet Naim, Ferit [Kam], Akif [Ersoy], Necip Asım [Yazıksız] beyler de aza idi. (...)
>
> Sonra Ahmet Naim Bey'in riyasetinde ve Maarif Nezareti'nde kurulmak üzere İmlâ, Sarf ve Edebiyat komisyonları teşkil olundu. Edebiyat komisyonuna ben de aza tayin edilmiştim".

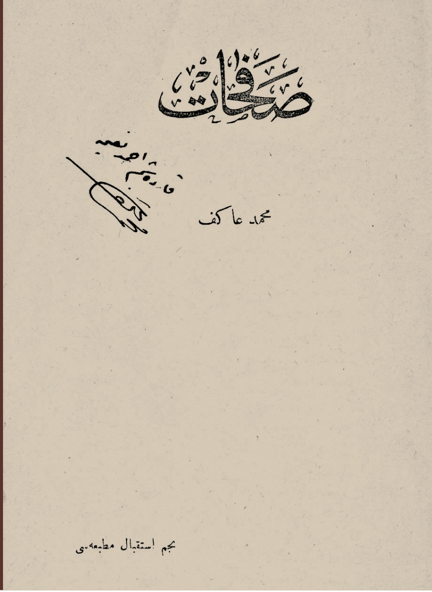
Kaynaklardan anlaşıldığına göre "Elif" harfi tamamlanan bu sözlük Maarif Nazırı olan Ali Kemal'in kıskançlığı yüzünden devam edememiş ve hazır olan ilk kısmı da basılamamıştır.

Ayrıca Meclis-i Müderrisîn azalığında bulundu (1922'de bu görevde olduğunu biliyoruz). 1919'da Meclis-i Âyan azası da olan[18] Ahmet Naim'in sicil dosyasında "Arabî ve Farisî tercüme, Türkçe ve Fransızca tekellüm ve kitabet eylediği ve Kürt lisanına dahi âşina" olduğu belirtilmektedir.

*

Babanzâde Ahmet Naim Bey yazarlık hayatına 1314/1898 yılında *Servet-i fünûn* mecmuasında "Bedâyi'u'l-Arab" başlığı altında Cahiliye devri ve erken İslâm dönemi Arap edebiyatından şiir tercümeleri ve açıklamalarıyla başladı; bu tercümelerdeki tercihleri ve başarısı hayli ilgiye ve takdire mazhar oldu[19]. Bu yıllar aynı zamanda Hariciye Nezareti'nde Arapça muallimliği yaptığı yıllardır. Ardından Galatasaray Lisesi'ndeki hocalığının bir parçası olarak Arapça ders kitapları telifiyle uğraştı. Kendi sahasında ilk denemeler olan bu kitaplar da takdirlere mazhar oldu ve daha sonra yazılanlara örnek teşkil etti.

1908 yılında çıkmaya başlayan *Sırat-ı müstakim-Sebilürreşad* mecmuası kadrosu içinde yer aldı ve hadis tercüme ve şerhleri yanında fikrî ma-

Mehmet Âkif'in "Kardeşim Ahmet Naim'e" yazarak imzaladığı *Safahat* nüshası.

kaleler ve *Türk Yurdu, İctihad* ve *İslâm Mecmuası*'nda milliyetçilik, kadının konumu, fıkıh usulüne dair yayınlanan yazılara karşı tenkit-tartışma metinleri kaleme aldı[20].

Naim Bey 1933 yılında yapılan Üniversite reformuyla tasfiye edildi ve emekliye ayrıldı. Arapçaya vukufu, tercüme denemeleri, hususen *Sırat-ı müstakim-Sebilürreşad*'daki hadis tercüme ve şerhlerindeki başarısı hesaba katılarak kendisine 1926 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından teklif edilen ve hazırladığı iki cildi basılan *Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi* çalışmalarını sürdürürken 13 Ağustos 1934'te Vefa Karakolu karşısındaki evinde öğle namazını kılarken secdede vefat etti[21]. Zaten kalp rahatsızlığı vardı ve tercüme sırası hasta namazına gelmişti. Mısır'da iken vefat haberini alan yakın dostlarından Mehmed Âkif'in, "Naim'in vefat haberi üzerime dağ gibi yıkıldı, hanümanım yıkıldı da altında kaldım gibi oldum" dediği rivayet edilir.

Naaşını Amiş Efendi halifelerinden Abdülaziz Mecdi Efendi yıkadı[22], ertesi gün ikindi namazını müteakip Fatih Camii'nde cenaze namazı kılındı ve Edirnekapı Mezarlığı'na defnedildi. Bugün Mehmet Âkif ve Süleyman Nazif'le yanyana yatmaktadır.

Şabanî/Halvetî tarikatına müntesip olan Ahmet Naim Bey son devrin büyük mutasavvıflarından Türbedar Ahmet Amiş Efendi'nin (1807-1920)[23], kızı Ayşe (Serinken) hanımdan olan torunu Avniye hanımla

ve Celâl Bey tarafından icra edilecektir.

Müessif bir zıya

Baban Zade Naim Bey irtihal etti

Memleketin efadılından ve Darülfünun sabık müderrislerinden Baban Zade Naim Beyin dün ansızın kalp sektesinden vefat ettiği kemali teessürle haber alınmıştır. Naim Bey fezaili, salâbeti ahlâkiyesi kadar ilimüirfanı ile de memleketin pek nadir yetiştirdiği efadıldan idi. Kendisi Arapçadaki derin ihtisası kadar Fransızcaya vakıf idi.

Binaenaleyh hem ulûmu şarkiyeden, hem de ulûmu garbiyeden aynı salâhiyet ile bahsedebilecek yegâne üstatlardan idi. Darü fünun müderrisliğine tayin edilinceye kadar bir çok muallimliklerde bulunarak pek çok talebe yetiştirmiş, ilmî cemiyetlerde büyük hizmetler etmiştir. Erbabı tetebbü için daima büyük istifadelerle okunacak pek kıymetli eserleri vardır.

Naim Beyin vefatiyle memleket çok kıymetli bir evlâdını daha kaybetmiş oluyor.

Biraderleri Baban zade Şükrü Bey ile Hikmet Beye ve bütün akraba ve evidasına derin taziyetlerimizi beyan eder, merhuma Cenabıhakkın mağfiretlerini dileriz.

***

Merhumun cenazesi bugün Vefa karakolu karşısındaki hanesinden kaldırılacak ve İkindi namazı Fatih camiinde eda edilerek Edirnekapı kabristanına defnolunacaktır.

Fransadaki tale

1

VEFAT

Fatih Türbedarı merhum Ahmet Amiş Efendi Hazretlerinin torunu, Fatih Dersiamlarından merhum Hasan Sabri efendi ve Ayşe Serinken'in kızları, Ulviye Tayşi ve Doktor Lütfi Sabri Serinken'in kardeşleri, Darülfunun müderrislerinden merhum Babanzade Naim beyin refikaları, Hayri Tümer, Atıfet Tümay, Profesör Vamık Tayşi, Nezihe Baban'ın, Nizamettin Tümay, Jale Saçınkul ve Hâle Oktar'ın teyzeleri, Ordinaryüs Profesör Şükrü Baban, Nurettin Baban, Cihat Baban, Ziya Baban, Firuze Cimilli ve Selim Baban'ın yengeleri

Salihatı Nisvandan

AVNİYE BABAN

düçar olduğu hastalıktan kurtulamıyarak 4 Şubat 1966 tarihinde Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi bugünkü 5 Şubat 1966 Cumartesi günü öğle namazını müteakip Fatih Camii Şerifinden alınarak Edirnekapıdaki aile kabristanına defnedilecektir. Cenabı Hak gariki rahmet eyleye. Çelenk gönderilmemesi rica olunur.

İlâncılık 1339 — 1453

2

1. *Zaman*'daki vefat ilanı (14 Ağustos 1934).
2. 4 Şubat 1966'da vefat eden eşi Avniye Baban'ın vefat ilanı.
3. *Cumhuriyet*'teki vefat ilanı (14 Ağustos 1934).
4. Kardeşleri Hikmet ve Hüseyin Şükrü'nün vefat sonrasında *Cumhuriyet*'e verdikleri teşekkür ilanı (19 Ağustos 1934).

Ayrıca Sarıyerde de bir caddenin genişliği 20 metroya çıkarılmıştır.

Babanzade Naim B. vefat etti

Eski Darülfünun müderrislerinden Babanzade Naim Bey dün vefat etmiştir. Allah rahmet eylesin.

Nişan merasimi

Sabık Reji müdürlerinden merhum Ömer Lûtfi Beyin kerimesi Behire Ha-

3

Açık Teşekkür

Ağabeyimiz Babanzade Ahmet Naim Beyin ansızın ölümünden doğan büyük derdimizi, cenazede bulunmak suretile paylaşan, mektup ve tel yazılarile acıklı günlerimizde bizleri düşünen dostlarımıza ve merhumu sevenlere, en derin duygularımızı bildirir ve saygılarımızı sunarız.

Aile namına kardeşleri

Hikmet Hüseyin Şükrü

4

Ahmet Naim Bey bugün Edirnekapı Şehitliği'nde çok sevip saydığı
Mehmet Âkif ve Süleyman Nazif'le yanyana yatıyor.

(öl. 4 Şubat 1966) evli idi ve çocukları olmadı[24].

Kütüphanesinin yeğeni gazeteci ve siyasetçi Cihat Baban'a intikal ettiği biliniyorsa da onun da çocuksuz olarak vefatıyla kitapların ne olduğuna dair maalesef herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

*

Vefatı üzerine *İş* mecmuasında çıkan küçük fakat anlamlı bir yazıda yer alan ifadelerin bir kısmı zikre değer:

> "(...) Bu iki mütefekkirin [Ahmet Naim ve Şevketi'nin] ölümü ile Türk tefekkür tarihi ne kaybediyor? Bir bakıma göre her iki şahsiyet de yeni Türkiye ile sıkı alakası olmayan bir neslin ve bir kanaatin mümessilleri idiler. Mamafih bu hal onlar için biçeceğimiz değeri azaltmıyor. Ne olursa olsun kendilerine mahsus bir kanaat, bir seciye ve bir renk taşıyan bu iki adam seciyeli mütefekkiri pek az olan Türkiye için büyük bir ziya'dır.
>
> Diğer taraftan Ahmet Naim ile Şevketi'nin bizdeki 'ulema' içinde ayrı tarafları vardır: Ahmet Naim Fransızcaya ve Fransız felsefesine yakından vakıftı. Şevketi bizde Almancadan felsefe eseri tercüme etmiş ilk mütefekkirdir. Keza her iki profesör ictimaî hayat ile alakadar olmuşlardır; Ahmet Naim'in muhafazakâr ve ıslahatçı bir Müslüman sıfatı ile Türkcü ve inkılabcı mütefekkirler karşısında aldığı vaziyeti biliyoruz. (...)

İctimaî meseleler karşısında dinî esaslardan mülhem kanaatler taşımanın bizde olduğu gibi Avrupa'da ve medeni dünyada da merdut olduğunu zannetmeyelim. (...)

Her iki ölüm muhitimizde layık olduğu şekilde karşılanmadı. İnkılap zamanları tarihin her devrinde bazı menfi addettiği seciyelere karşı lâkayt kalmıştır. Bizde de böyle olmalı. Fakat yarının fikir müverrihi vekâyii başka türlü muhakeme edecek, bu arada Ahmet Naim ile Şevketi'ye Türk tefekkür tarihindeki yerlerini verecektir"[25].

2. İlim ve Fikir Dünyasına Dair Bir İki Not

Ahmet Naim Bey felsefî metinler, ilmî-felsefî terimler, hadis tercüme ve şerhleri ile milliyetçilik meselesi etrafındaki tartışmalarla temayüz etmiş bir fikir adamıdır. İlim adamlığı, dillere vukufu ve ilmî konulardaki hassasiyetleri, çalışmaları, hocalığı, ders kitabı yazarlığı ve tercümeleri üzerinden takip edilebilir. Özellikle tercümeleri kendi sahalarında ölçü olabilecek, merkeze alınabilecek özelliklere sahiptir.

Mekteplerde Arapça eğitimi meselesiyle ilgisi Galatasaray Sultanisi'ndeki hocalığı sırasında başladı ve bu çalışmalarında klasik usullerle modern usuller arasında geçiş devresi diyebileceğimiz bir dönemde ürünler verdi, Türk çocuklara Arapça öğretmek için ders kitapları yazdı.

Maarif Nezareti'nde aldığı görevler ve Darülfünun'daki felsefe grubu dersleri hocalığı sırasında Fransızca yeni felsefe terimlerinin Osmanlıcaya-Türkçeye nasıl aktarılacağı konusunda önemli çalışmalar yaptı; ilim ve felsefe terimlerinin, mümkün olduğu ölçüde İslâm-Osmanlı felsefe-kelâm-tasavvuf-dil-mantık geleneği hesaba katılarak üretilmesini savundu ve bu konuda en çok kavram-terim tartışması metni yazan ve kavram-terim karşılığı teklif eden kişi oldu[26]. Ayrıca umumi dil bahisleriyle de yakından ilgilendi.

Türk yüksek eğitim sisteminde felsefe grubu derslerinin nasıl ve hangi muhtevada okutulacağı meselesi üzerinde kafa yoran, düşüncelerini fiilen uygulayan, bu dersler için tercüme-uyarlama-telif eserler yazan hocalar ve aydınlar arasında da ilk sıralarda yer alır.

Naim Bey hadis metinlerinin yeni tercümelerinin dili konusunda da öncülük yapan yazarlar arasında yer aldı. *Sebilürreşad*'daki hadis tercüme ve şerhleri ile *Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi* dil açısından hâlâ aşılamamış çalışmalardır.

II. Meşrutiyet devri Milliyetçilik tartışmalarıyla ilgili en önemli tenkit-tartışma metni, onun *Türk Yurdu* ve *İslâm Mecmuası* çevresine yönelik olarak kaleme aldığı *İslâmda Dava-yı Kavmiyet* başlıklı metnidir. Babanzâde Arnavut isyanı ve Balkan Savaşı sonrasında, 1912-13 yıllarında farklı bir çerçevede yükseliş göstermeye başlayan milliyetçilik meselesini, İslâma uygun olup olmadığı ve Osmanlı Devleti için zararları açılarından ele alır. Ona göre milliyetçilik, klasik İslâm kültüründeki "asabiyet" kavramı merkeze alınarak değerlendirilmelidir. Kur'an, üstünlük ölçüsü olarak ırkı, kavmi (milleti) değil "takva"yı öne çıkardığı gibi Hz. Peygamber de asabiyetle övünmeyi yasaklamıştır. Dolayısıyla dinen böyle bir görüş savunulamaz.

Osmanlı Devleti için milliyetçiliğin yıkıcı zararları ise açıktır. Çünkü bu fikir ve temayül, aynı ırktan olmayan Osmanlı tebeası Müslüman unsurlar arasında husumeti, tefrikayı artıracağı gibi gayrımüslimlerle olan problemleri de katmerleştirecektir. Bu ise Osmanlı siyasî birlik arayışlarını doğrudan zarara uğratacaktır.

Ahmet Naim Bey'in bu tenkitlerine, *Türk Yurdu* yazarlarından Ahmet Ağaoğlu doğrudan (I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine ikinci kısmı yayınlanmayan "İslâmda Dava-yı Milliyet" yazısı, C. IV, sayı: 10-11, 1330), Ziya Gökalp ise dolaylı cevaplar vermiştir (1913-14 yıllarında *Türk Yurdu*'nda tefrika edilen ve 1918'de *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak* adıyla kitaplaşan yazılar).

Babanzâde, özellikle *İslâm Mecmuası* yazarlarının, modern bir İslâm yorumu ortaya koymak maksadıyla fıkıh ve fıkıh usulü kavramlarına ve buna bağlı olarak fıkıh meselelerine getirdikleri yeni yorum çerçevelerine karşı da tenkit yazıları yazmıştır. Bu yazılarda kadının konumu, dörde kadar kadınla evlenme, cevaz meselesi gibi konular ağırlık kazanmaktadır. Tenkit ve tartışmalarına bakıldığında onun modernleşmeye karşı çıkmaktan çok bu uğurda öne sürülen fikirlerin seviyesi ve mantığı ile ciddi olarak uğraştığı görülecektir[27].

3. Eserleri

1. *Temrinat-Sarf-ı Arabîye Mahsus Temrinat* (Galatasarat Ders Nazırı Cemil Bey'in yazdığı *Sarf-ı Arabî* kitabının tatbik ve temrinleri, İstanbul 1316 (1900). 2. bs. Mustafa Cemil'le birlikte ve *Mekteb-i Sultanî'ye Mahsus Sarf-i Arabî ve Temrinat* adıyla, İstan-

bul Mahmud Bey Matbaası 1321 (1903), 220 s.; 3. bs. aynı adla, İstanbul Mahmud Bey Matbaası, 1323 (1905), 220 s.

2. "*Devr-i İstibdadda Mekteb-i Sultanî'de Verilen Derslerden*", Galatasaray Lisesi'nde verdiği akâid-kelâm ağırlıklı ders notlarının 1324/1908 yılında *Sırat-ı müstakim* mecmuasında 9 makale halinde tefrikası: 1. "İlm-i tevhidin tarifi, sûret-i tedvini, gâyeti", *SM*, I/3, s. 37-38; 2. "İlm-i tevhidin tarifi, sûret-i tedvini, gâyeti" (mâ-ba'd), *SM*, I/4, s. 55-57; 3. "Akide-i ehl-i sünnetin mücmelen beyanı", *SM*, I/5, s. 75-76; 4. "Akide-i ehl-i sünnetin mücmelen beyanı" (mâ-ba'd), *SM*, I/7, s. 101-02; 5. "Akide-i ehl-i sünnetin mücmelen beyanı" (mâ-ba'd), *SM*, I/8, s. 120; 6. "Akide-i ehl-i sünnetin mücmelen beyanı" (mâ-ba'd), *SM*, I/9, s. 137-38; 7. "Sıdk-ı nübüvvet-i Muhammediye'nin tarihen sübutu", *SM*, I/11, s. 172-73; 8. "Sıdk-ı nübüvvet-i Muhammediye'nin tarihen sübutu" (mâ-ba'd), *SM*, I/14, s. 232-33; 9. "Sıdk-ı nübüvvet-i Muhammediye'nin tarihen sübutu" (mâ-ba'd), *SM*, I/19, s. 296-98.

3. *İlm-i Hikmet Notları-Darülfünûn İlahiyat İkinci ve Edebiyat Birinci Sınıfları Derslerinden İlm-i Hikmet Notlarıdır*, İstanbul, h. 1328 (1910), 15 s., taşbaskı. Kapakta "Muallim Naim Bey'in tashihâtını hâvidir" ve "cüz 1" kayıtları vardır.

Bu ders notlarının bir sonraki gelişmiş aşaması *Hikmet Dersleri-Dârülfünun Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesinde Tedris Olunan Felsefe-i İslâmiyeden Hikmet Dersleri* adıyla basılacaktır, Dârülhilafe, Matbaa-yı Hukukiye, 1329 (1913), 368 s. (nâtamam). "Muallim-i muhteremin ruhsatıyla tab' olunan işbu kitabın adedi mahduttur" ibaresinin yer aldığı kapak sayfasında müellifin adı "Baban Ahmet Naim" şeklinde verilmiştir. Bu baskının Marmara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ndeki nüshası (Genel 8993) müellifin tashihlerini taşımaktadır.

4. *İslâmda Dava-yı Kavmiyet* (Milliyetçilik meselesinin İslâmdaki yerini tartışan bu metin *Sebilürreşad*'da uzun bir makale olarak yayınlandıktan sonra [sayı: 293, 27 Cemaziyelevvel 1332/10 Nisan 1330/1914, s. 114-28] aynı yıl, aynı adla kitaplaştı, İstanbul Tevsî-i Tıbaat Matbaası 1332, 55 s. Bedirhan İpek tarafından aynı başlıkla Latin harflerine aktarılıp yayınlandı; İstanbul, Nûbihar Yay., 2013.

Dört sadeleştirmesi yayımlandı: 1. [Ali Fikri Yavuz], *İslâm Irkçılığı Menetmiştir*, İstanbul, Abdullah Işıklar Yay., 1963 (bazı kısımları eksiktir); 2. Ömer Lütfi Zararsız, *İslâmda Irkçılık ve Milliyetçilik*, Ankara, İkbal Matbaası, 1978 (bazı açıklayıcı notlarla Babanzâde ve Musa Kâzım Efendi'nin biyografilerini ihtiva eder); 3. M. Ertuğrul Düzdağ, *Türkiye'de İslâm ve Irkçılık Meselesi* içinde, İstanbul, TürDav Yay., 1983, s. 33-117 (dipnotlar ve arabaşlıklar yanında baş kısmında Ahmet Naim'in biyografisine yer verir); 4. Ubeydullah Küçük [Mehmet Şevket Eygi], *İslâmda Kavmiyetçilik Yoktur*, İstanbul, Bedir Yay., 1991 (Sadeleştirmelerin en iyisi üçüncüsüdür)[28].

5. *Felsefe Dersleri-Marifetü'n-Nefs Kısmı* (Dârülfünun Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat Şubelerinde Tedris Olunan Felsefe Dersleri), Dârülhilafe, Hukuk Matbaası, 1330 (1914), 304 s. (nâtamam). Kitabın kapak sayfasında yer alan "Muallim-i muhteremin ruhsatıyla bir takım tashihâtı hâvi olarak ikinci defa tab' olunan işbu kitabın adedi mahduttur" ibaresindeki "ikinci tab'ı" ifadesi, kitabın bu adla ikinci defa basıldığını değil *Hikmet Dersleri*'nin gözden geçirilerek bu adla yeniden basıldığını gösterir. Kapak sayfasında müellifin adı yoktur.

Hukuk Matbaası, bu kitap için muhtemelen Babanzâde'nin hazırladığı veya en azından görüp tashih ettiği *Darülfünun-ı Osmanî 1329 Senesine Mahsus Birinci Sınıf Felsefe İmtihanı Sualleri* başlığıyla 4 sayfalık ve 90 soruluk bir broşür de neşretmiştir.

Felsefe Dersleri bir önceki aşaması olan *İlm-i Hikmet Dersleri*'yle de mukayese edilerek ve tamamlanarak Latin harflerine aktarılmıştır: *Felsefe Dersleri*, haz. Cahid Şenel-M. Cüneyt Kaya, İstanbul, Klasik Yay., 2016, 436 s. Eserin sonuna kitaptaki felsefe terimlerini veren Fransızcadan Türkçeye bir sözlük de eklenmiştir (s. 397-432).

6. *Mebâdî-i Felsefeden Birinci Kitap İlmü'n-Nefs,* Georges L. Fonsegrive'in *Eléments de Philosophie* kitabından notlarla tercüme, İstanbul, Matbaa-yı Âmire 1331 (1915), 648 s. Maarif-i Umumiye Nezareti Telif ve Tercüme Kütüphanesi, adet: 37. Kitabın kapağında mütercim Ahmet Naim Bey'in isminin altında "Telif ve Tercüme Heyeti azasından" ibaresi yer almaktadır. Metnin dipnotlarında 200 civarında modern felsefe, mantık, psikoloji ve bilim teriminin Osmanlıca karşılıkları konusunda kavram

tartışmaları yapılırken kitabın sonunda da (s. 524-620) tercümede geçen 2000 civarında Fransızca felsefe terimine teknik karşılıklar verilmiştir[29].

Ankara merkezli ve Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlı olarak kurulan/organize edilen Darülhilafe Medreselerinde, birinci sınıfta ve haftada üç saat okutulacak İlmu'n-Nefs dersi için, muhtemelen Tedrisat müdürü Ahmet Hamdi Akseki'nin marifetiyle program kitapçığında "Naim Bey'in tercüme ettiği *İlmu'n-Nefs* kitabı takip ve ikmâl edilecektir" ibaresi açıkça konmuştur[30].

7/1. "Felsefe bir ilim midir?", Paul Janet'den tercüme, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sene: 1, sayı: 1, İstanbul 1332-1334, s. 71-96. Mütercim, yazdığı kısa takdim yazısında Paul Janet'nin *Principes de Métaphysique et de Psychologie* kitabının tamamını tercüme etmekte olduğunu söylüyorsa da burada künyelerini zikredeceklerimiz hariç tercümenin tamamlandığına dair herhangi bir bilgimiz yoktur[31]. Tercümenin dipnotlarında Naim Bey, "aheng-i ezelî: harmonie préétablie" (s. 79-80/dn. 1), "cüz'î: partiel, particulier" (s. 83/dn. 2), "hak: vérité" (s. 83/dn. 1), "ilm-i resmî: science descriptive", (s. 81/dn. 2), "ilm-i tencîm: astrologie" (s. 73/dn. 1), "inayet-inayet-i ezeliye: providence" (s. 78/dn. 1), "itiraz: objection" (s. 81/dn. 1), "kelâm-ı istifsarî: proposition interrogative" (s. 75/dn.1), "levh-i emles: table rase" (s. 86/dn. 1), "tasdikat: jugement" (s. 76/dn. 1), "temennü': inaccessible" (s. 91/dn. 1), "teolocya: théologie" (s. 94/dn. 1) kavramları için açıklama ve tercih dipnotları yazmıştır.

7/2. "İkinci ders: Felsefenin yeni birkaç tarifi", Paul Janet'den tercüme, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sene: 1, sayı: 2, İstanbul, Mart 1332, s. 197-221. Bu tercümenin dipnotlarındaki mütercime ait ıstılah açıklamaları şunlardır: "gayrı muayyen: déterminé" (s.198/dn. 1), "mebhas-i kiyân: cosmologie" (s. 203-04/dn. 1), "nemat: procédé" (s. 205/ dn. 1), "mefâhîm-i külliye nazariyesi: théorie des idées" (s. 213/dn. 1), "uknûm: hypostase" (s. 213/dn. 2), "tasavvuriye mezhebi: idéalisme" (s. 214-15/dn. 1), "tenasuh: métempsycose" (s. 216/dn. 1), "kuvvâniyet mezhebi: dynamisme" (s. 217/dn. 1), "hayeviyet mezhebi: vitalism" (s. 217/dn. 2), "istihale-i ihsas: sensation transformé" (s. 217-18/dn. 3).

7/3. "Üçüncü ders: Felsefede mısdak", Paul Janet'den tercüme, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sene: 1, sayı: 5, İstanbul, Teşrin-i sâni 1333, s. 508-33. Bu tercümenin dipnotlarında "misdak: critérium" (s. 508/dn. 1), "tekâmül: évolution" (s. 510-11/dn. 3), "vücudiye: panthéisme" (s. 511-12/dn. 1), "seyyal: fluide" (s. 512-13/dn. 1), "atomist: ato- miste" (s. 513/dn. 2), "müsâdere: lieu commun" (s. 516-18/dn. 1), "tenezzül: concession", (s. 531-32/dn. 1) kavramlarıyla ilgili açıklamalar yer almaktadır.

7/4. "Dördüncü ders: Geçen ders hakkında bazı izahat", Paul Janet'den tercüme, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sene: 1, sayı: 6, İstanbul, Kânun-ı sâni 1333, s. 598-606.

7/5. "İlim hakkında-1", Emile Picard'dan tercüme, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sene: 3, sayı: 4-5, İstanbul, Teşrin-i sâni-Mart 1340, s. 177-99. Bu tercümede mütercimin ıstılah açıklaması dipnotu yok gibidir.

Bu tercümeler Babanzâde'nin ders kitabı olarak basılan (aşağıdaki 9 numaralı) "İlm-i Mantık" tercümesi ve "Kitabiyat Tahlilleri: Ruhiyat Dersleri" tanıtma yazısıyla birlikte M. Cüneyt Kaya-Cahid Şenel tarafından yayına hazırlanmış ve *Felsefe Makaleleri* başlığıyla yayınlanmıştır; İstanbul, Klasik Yay., 2014, 212 s.

8. *Tevfik Fikret'e Dair-Filozof Dr. Rıza Tevfik Beyefendi'ye*. Rıza Tevfik'in 1918 yılının Ağustos ayında Türk Ocağı'nda verdiği konferansta Tevfik Fikret'i savunması ve başta Akif olmak üzere İslâmcıları tenkit etmesi üzerine yazılan risâle *Sebilürreşad*'ın 371. sayısının [17 Zilhicce 1336/26 Eylül 1334] eki olarak derginin ebadında yayınlandı, İstanbul, Hilal Matbaası, 1336 (1918), 8 s.[32]

9. *İlm-i Mantık,* Elie Rabier'den tercüme, [İstanbul], Dârülfünun Matbaası, 1335-1338 (1919), 64 s., İstanbul Darülfünun'u Edebiyat Medresesi Felsefe Şubesi, adet: 6 (litoğrafya). Kitabın kapağında Ahmet Naim Bey "Dârülfünun Mantık müderrisi" olarak zikredilmektedir. Bu tercümede Naim Bey'in biri "hareket: mouvement" (s. 27-29/dn. 1), diğeri "ilâh: Dieu" (s. 30-32/dn. 1) kavramıyla alakalı iki uzun dipnotu (haşiye) yer almaktadır.

10. *Ahlâk-ı İslâmiye Esasları* (Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin, Ağustos 1328/1912 tarihinde Lahey'de toplanacak II. Beynel-

milel Terbiye-i Ahlâkiye Kongresi'ne Osmanlı Devleti'ni temsilen katılmak ve tebliğ sunmak üzere Ahmet Naim Bey'e hazırlattığı metnin genişletilmiş hali, *Sebilürreşad*'da tefrika edildikten [IX-X, sayı: 224-237, 1331/1328-29][33] sonra gözden geçirilerek kitaplaştı; İstanbul, Amedî Matbaası 1340-1342 (1924), 67 s.[34]

Osman Nuri Ergin bu kitabı aynı zamanda Naim Bey'in Darülfünun'da okuttuğu Ahlâk derslerinin bir mahsulü olarak kabul etmektedir ki bu doğru bir tesbit olmalıdır[35].

Hurşid Kâzım el-Beyatî'nin Arapça tercümesi *Üsesü'l-Ahlâkı'l-İslâmiyye* adıyla yayınlandı, Mısır, Dâru'l-Hadis, 1371 (1951), 96 s. Ö. R. Doğrul sadeleştirmesi *İslâm Ahlâkının Esasları* adıyla iki defa basıldı; İstanbul, Yüksel Yayınevi, 1945 ve İstanbul, Yücel Yayınları, 1963. Bu baskıların başında Osman Nuri Ergin'in ilk baskıda "Ahmet Naim-Zatı ve eserleri" (s. 7-22), ikinci baskıda "Babanzade Ahmet Naim-Şahsiyeti ve eserleri" başlıklı bir yazısı (s. 3-14) ile Ö. R. Doğrul'un "Eseri sunuş" başlıklı ilk baskıda 4, ikinci baskıda 2 sayfalık takdimi yer almaktadır.

Recep Kılıç'ın sadeleştirmesi de *İslâm Ahlâkının Esasları* adıyla neşredildi; Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995 (Çok başarılı olmayan bu sadeleştirme, aslının tıpkıbasımı, aslının çevirimyazısı ile birlikte tekrar basıldı; Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2010).

11. *Kırk Hadis* (Muhyiddin Nevevî'nin *el-Erba'ûn* adlı kitabının tercümesi, İstanbul Matbaa-yı Âmire 1341-1343 (1925), 63 s. Latin harfleriyle ve aynı adla 2. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1967.

12. *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi* (II. TBMM'nin kararı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teklifi üzerine hazırlandı, I ve II. C., 1928. Vefatı üzerine III. Cildin tercümeleri Kamil Miras tarafından tamamlanarak yayına hazırlandı. Eserin hacimli I. cildi Cumhuriyet devrinde telif edilmiş en önemli Hadis usulü kitabıdır. Bu kısım müstakil bir kitap olarak da yayınlanmıştır: *Hadis Usulü ve Istılahları: Giriş*, haz. Hasan Karayiğit, İstanbul, Düşün Yay., 2010, 519 s.).

Naim Bey'in *Tecrid-i Sarih*'i tercümeye başlamasının tarihi daha eskidir. *Sırat-ı müstakim* mecmuasında, meâl ve tefsirle ilgili metinler yer alırken hadis tercüme ve şerhlerine yer verilmemiş ol-

masını vesile bilerek *Tecrid-i Sarih*'i sıra ile ve hadisleri numaralayarak tercümeye başlamış ve *SM*, V/120. sayısında (20 Zilhicce 1328/9 K. evvel 326) başlayan bu tercümeler *SM*, VI/151. sayıda (30 Recep 1329/14 Temmuz 1327) yayınlanan 199. hadisin tercümesine kadar sürmüştür. Babanzâde'nin, ilk tercümesiyle birlikte yazdığı "Sırat-ı müstakim ceride-i İslâmiyesi müessisîn-i muhteremesine" başlıklı mektup-yazıda (s. 257-58), yazarlarından bulunduğu *SM* ve hadis tercümeleri hakkında işaret ettiği bir iki hususu, önemine binaen aktarmak istiyoruz:

> "(…) Tevâlî-i a'sâr-ı zulm ü cehalet içinde ümmet-i Muhammediyenin uğradığı mevt-i hissî ve aklîden sonra hakâyık-ı İslâmiyeyi bozuk dimağlara telkin, hissiyat-ı diniyeyi kulûb-ı meyyitede rekz ü tesbit içün sûr-ı ba's ü nüşuru memleketimizde en evvel nefh edenler diyebilirim ki siz oldunuz (…) Bu sa'y-i pâyidarınız biraz daha geniş bir saha bulsa kabr-i nisyana gömülmüş defâin-i eslâfı ihyaya, bahr-i gafletin dibine atılmış cevahir-i hakâyık-ı İslâmiyeyi izhara bi-iznillâh muvaffak olacaksınız. (…)
>
> Hadis-i şerife gelince buna dair henüz bu mecelle-i celilenizde bir şey görünmemesini hakikaten bir noksan addederim. Kitap ve sünnet dinimizin en mühim iki me'hazı, menbaı olduğu içün *Sırat* sütunlarında bunlara birer kısm-ı mahsus açmanız, erbab-ı himmetin mesâi-i dindarânesine müracaat etmeniz lazımdır. (…) İşte ben bu aczimle beraber size arz-ı hizmet ediyorum. Ne tefsirde, ne hadiste te'ammuk iktidarını hâiz olmadığımı yakînen bildiğim halde hiç olmazsa tercüme ile olsun size yardım edeyim diyorum. (…)
>
> Herhangi lisandan herhangi bir ibareyi diğer lisana naklederken kuvvet ve revnakı bir dereceye kadar zâil olduğu erbabınca malumdur. Halbuki edilecek tercümelerin alâ kadri'l-imkân aslına karîb olmasını, şive-i lisan-ı Osmanîye mutabık olmakla beraber asl-ı şerifteki kuvvetten, metanet-i edâdan imkân müsait olduğu derecede nasibedar olmasını gönlüm arzu eder" [36].

Tecrid tercümesinin 151. sayıdan itibaren niçin yayınlanmadığı veya Naim Bey'in tercümeye niçin devam etmediği konusunda herhangi bir bilgiye tesadüf edemedik. Bu hadis tercümeleri

aynı numaralarla ve bazı tashihlerle birlikte kitapta da yer almıştır[37].

13. *Genel Çizgileriyle İslâm* (1332/1329 yılında *Musavver Daire-tü'l-Maarif*'e yazdığı ve *Sebilürreşad*'da da "İslâmiyetin esasları, mazisi ve hali" başlığıyla daha önce yayınlanan [XI/284, s. 369-76, 23 R. evvel 1332/6 Şubat 1329][38] "İslâm" maddesinin [İstanbul, Kanaat Matbaası, 1332-1333, II, 1446-56] sadeleştirilerek neşri, İstanbul, Çığır Yay., 1975)[39].

*

Ahmet Naim Bey'in *Sırat-ı müstakim-Sebilürreşad* koleksiyonundan ayrı olarak *Servet-i Fünûn, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Mahfil, İttifak*, *İkdâm, Tanin* gazete ve mecmualarında da yazıları yayınlanmıştır[40].

Dipnotlar

1 Mezartaşındaki 1872 tarihi yanlış olmalıdır.

2 İclâl hanımın 19 Mayıs 1953'te, Edirnekapı mezarlığında zevcinin yanında defnedileceğini bildiren vefat ilânı için bk. *Milliyet*, 19 Mayıs 1953.

3 Sultani'ye giriş, çıkış ve görev tarihleri için ayrıca bk. Vahdettin Engin, *Mekteb-i Sultani*, İstanbul, Galatasaraylılar Derneği Yay., 2003.

4 Osman Nuri Ergin, "Ahmet Naim-Zatı ve eserleri", Ömer Rıza Doğrul'un sadeleştirdiği Babanzâde'ye ait *İslâm Ahlâkının Esasları* içinde, İstanbul, Yüksel Yay., 1945, s. 7.

5 Babanzâde bir yazısında ("Bir Cevap", *Sebilürreşad*, XIV/363, 23 Şevval 1336/1 Ağustos 1334, s. 240) Galatasaray Sultanisi'nde İlmihal dersi okuttuğunu da kaydediyor ki muhtemelen bu derstir. Fakat aynı yazıda yer alan bir bilgi daha önemli gözükmektedir: "Halim Sabit Efendi'yi bu [mektepler için *İlmihal*] kitapları telife teşvik ve ba'de't-tab' kitaplarını mekâtibe kabul ettirmeye gayret suretleriyle benim de hizmetim vardır. Hatta yalnız iki senelik ibtidaî çocuklarını okutmaya kasr-ı himmet edip daha yaşlı çocuklara münasip bir şey yazmadığından dolayı müellife itâbım var" (s. 238). (Bu nota dikkatimi çeken meslektaşım Cüneyt Kaya'ya müteşekkirim).

6 BOA, Sicill-i Ahval Defterleri, nu. 78, s. 35'teki hal tercümesi 1910 yılına kadarki bilgileri ihtiva etmektedir. (Arşiv kaydı numarasını lütfeden Ali Birinci üstadımıza ve belgeyi özetleyen tarihçi meslektaşım İlhami Yurdakul'a müteşekkirim).

7 O. N. Ergin, *agm*, s. 8. "Ben merhumu ilkin Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'de birlikte çalıştığımız zamanlarda tanıdım ve senelerce sohbetinden ve ilminden faydalandım" (s. 8. Darüşşafaka ile ilgisi konusunda ayrıca bk. Bu yazı, dn. 38).

8 Yahya Kemal, *Siyasî ve Edebî Portreler*, 3. bs., İstanbul, Fetih Cemiyeti Yay., 1986, s. 51 ("Ahmet Naim Bey" kısmı kitabın 51-58. sayfaları arasında yer alıyor).

9 Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler,* Ankara, 1968, III, 598.

10 O. N. Ergin, *agm,* s. 8.

11 bk. "Macit Gökberk'le söyleşi", *Macit Gökberk Armağanı* içinde, Ankara, TDK Yay., 1983, s. 4.

Felsefe bölümünden iki talebesi Macit Gökberk ve Niyazi Berkes'in hocaları Naim beyi anlatımları ve bunların Türkiye'de ilim-felsefe hayatı açısından problemleri için bk. "Felsefe ve tefelsüf-Türkiye'de felsefenin dili niçin yok?", İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul, Dergâh Yay., 2003, s. 219-49.

12 Muallim Cevdet [İnançalp], *Müderris Ahmet Naim*, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1935, s. 7.

13 Naim beyin Darülfünun özlük dosyası birçok diğer hoca dosyası ve kıymetli kitapla birlikte İstanbul Üniversite tarafından çöpe atılmış, hurdacı üzerinden bir sahafa gelmiş, oradan sahaf Lütfi Bayer ve Ali Birinci'nin çabalarıyla Türk Tarih Kurumu arşivine intikal etmiştir.

14 Mehmed Ali Aynî, *Darulfünun Tarihi*, İstanbul, Yeni Matbaa, 1928, s. 47.

15 *Ceride-i Sûfiye,* adet: 157, s. 534 (7 C. ahır 1337/10 Mart 1335).

16 Sarf ve İmlâ Encümeni tarafından yayınlanan *Usul-i İmlâ* kitabında verilen bilgiye göre (İstanbul Matbaa-yı Âmire, 1335-1334, Maarif-i Umumiye Nezareti, Tedkikat-ı Lisaniye Heyeti, aded: 1, s. 6) Tedkikat-ı Lisaniye Encümeni önce Sarf ve İmlâ Şubesi ile Lügat Şubesi adlarıyla iki şubeli teşekkül etmiş, sonradan bunlara bir de Edebiyat Şubesi ilave edilmiş ve şubeler Encümen, üst kurum da Tedkikat-ı Lisaniye Heyeti adını almıştır. Tedkikat-ı Lisaniye Encümeni ile Sarf ve İmlâ Encümeni'ndeki çalışmaları için bk. M. Cevdet, *age,* s. 6, 12-13; Tahirü'l-Mevlevi, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri*, 2. bs., haz. A. Şentürk, İstanbul, Nehir Yay., 1991, s. 64-65. Ayrıca bk. Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. bs., Ankara TDK Yay. 1972, s. 387-88; Rekin Ertem, *Elifbe'den Alfabe'ye-Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi*, İstanbul, Dergâh Yay., 1991, s. 166-168, 349.

17 Agâh Sırrı Levend, *Profesör Ferit Kam-Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Burhaneddin Erenler Matbaası, 1946, s. 50. Tahirü'l-Mevlevi'nin mektubu).

Ahmet Naim, Mehmet Şevket, Mehmet Akif ve Hafız İsmail'den müteşekkil olduğu söylenen bu sözlük (*Kamus-ı Arabî*) heyeti ve çalışmaları hakkında tamamlayıcı ve kısmen farklı bilgiler için ayrıca bk. Eşref Edip, *Mehmet Akif*, İstanbul, Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1357-1938, s. 671-72; Mithat Cemal [Kuntay], *Mehmed Akif*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1939, s. 126; Dücane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi-Mehmed Âkif ve Kur'an Meâli*, İstanbul, Bîrun, 2000, s. 45-46.

18 Şerif Paşa'nın Bogos Novbar ile ittifakı üzerine Ahmet Naim beyin Meclis-i Âyan'da yaptığı aleyhte konuşma için bk. "Ahmet Naim beyefendinin beyanatı", *SR*, XVIII/461, s. 226 (12 C. ahir 1338/4 Mart 1336).

19 *Servet-i fünûn* (SF)'daki "Bedâyi'u'l-Arab" başlıklı tercüme ağırlıklı makaleleri:

1. "Semevel'in bir fahriyesi", *SF*, XVI/392, s. 23-27 (3 Eylül 1314), 2. "İbn Fârız'dan", *SF*, XVI/396, s. s. 87-89 (1 T. evvel 1314), 3. "Yine İbn Fârız'dan", *SF*, XVI/398, s. 118-21 (15 T. evvel 1314), 4. "Yine İbn Fârız'dan", *SF*, XVI/400, s. 151-52 (29 T. evvel 1314), 5. "Ebu'l-Alâ el-Maarrî'nin bir fahriyesi", *SF*, XVI/402, s. 187-89 (12 T. sâni 1314), 6. "Kays Âmirî'nin garamiyâtından", *SF*, XVI/404, s. 215-16 (26

T. sâni 1314), 7. "Kays Âmirî'nin hikâyâtından", *SF*, XVI/407, s. 267-69 (17 K. evvel 1314), 8. "Antere'nin hamasiyâtından", *SF*, XVI/409, s. 299-300 (31 K. evvel 1314), 9. "Mütenebbî'den-Seyfü'd-devle hakkında", *SF*, XVI/415, s. 388-91 (11 Şubat 1314), 10. "Yine Mütenebbî'den-Hüseyin b. İshak et-Tenûhî hakkında", *SF*, XVII/418, s. 21-23 (4 Mart 1315), 11. "İbn Zeydûn'un bir gazeli", *SF*, XVII/421, s. 71-73 (28 Mart 1315), 12. "İbn Züreyk'den", *SF*, XVII/425, s. 135-39 (22 Nisan 1315), 13. "Ebu'l-Hasen el-Enbarî'nin bir mersiyesi", *SF*, XVII/426, s. 150-51 (29 Nisan 1315).

Babanzâde'nin talebiyle yakın arkadaşı Mehmet Akif'in aynı dönemde yine *Servet-i fünun*'da "Bedâyi'u'l-Acem" başlığı altında Fars edebiyatından tercüme metinler yayınladığını da hatırlatalım. İlk yazı: "*Bostan*'dan", *SF*, XVI/399, s. 134-35 (22 T. evvel 1314).

20 *Sırat-ı müstakim-Sebilürreşad* koleksiyonundaki yazılarının künyeleri için bk. M. Suat Mertoğlu, *Sırat-ı Müstakim Mecmuası-Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, İstanbul, Klasik Yay., 2008, s. 309-10; Abdullah Ceyhan, *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1991, s. 101-02, 363-65.

21 14 Ağustos 1934 günü *Akşam, Cumhuriyet, Son Posta* ve *Zaman* gazetelerinde çıkan vefat haberi ve taziyet yazıları için bk. M. Cevdet, *age*, s. 45-46. Ayrıca bk. İsmail Kara, "Rüya ile sayıların esrarı arasına sıkışmış bir secde-ömür", *Dergâh*, sayı: 129, Aralık 2000, s. 3-4; aynı yazar, *Aramakla Bulunmaz*, İstanbul, Dergâh Yay., 2006, s. 11-15.

22 Naim beyin Abdülaziz Mecdi Efendi ile hukuku için bk. Ahmet Güner Sayar, *A. Süheyl Ünver-Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul, Eren Yay., 1994, s. 128, 132.

23 Osman Nuri Ergin'in belirttiğine göre Amiş Efendi, [kızının] damadı "Ahmet Naim beyin Şehzadebaşı'nda Fevziye çarşısı başındaki evinde irtihal buyurmuşlardır". O. Ergin, *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun-Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul, Kenan Basımevi, 1942, s. 141. Ayrıca bk. s. 147-48.

24 Avniye hanımın babası Fatih dersiamlarından Hasan Sabri (Serinken) Efendi'dir; Ulviye Tayşi ve doktor Lütfi Sabri adlarında iki kardeşi vardır. bk. 5 Şubat 1966 tarihli *Milliyet*'teki vefat ilanı. TTK arşivine intikal eden Naim beyin özlük dosyasındaki bilgiye göre 1 Ekim 1934 tarihinde Avniye hanıma 7880 kuruş emekli aylığı bağlanmıştır.

25 K. Z., "İki ölüm: Ahmet Naim, Şevketi", *İş*, I/3-4, Temmuz-Teşrin 1934, s. 202-03 (Bu metinden bizi haberdar eden Suat Mertoğlu'na müteşekkirim).

26 Ahmet Naim beyin felsefe terimlerine dair bütün çalışmaları ve tartışmaları sözlük standartlarında tarafımızdan hazırlanıp yayınlanmıştır: *Bir Felsefe Dili Kurmak-Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, Dergâh Yay., 2001.

Osman Nuri'nin aktardığına göre Elmalılı Hamdi Efendi Naim beyin vefatı üzerine şunları söylemiş: "Her ne zaman bir kelimede tereddüde düşsem ona sorar, tereddüdümü giderirdim. Tercümede benim için danışacak biricik âlim Ahmet Naim idi. Naim'in bilgisi ele geçmez bir hazine, ilmi ve fazlı ise büyük bir define idi. O gidince pek sarsıldım, âdeta canevimden vuruldum" (*agm*, s. 16).

27 Ahmet Naim beyin fikrî mirası ve Çağdaş Türk Düşüncesi tarihi yazımında nasıl ele alındığı konusunda bk. *Bir Felsefe Dili Kurmak*, s. 118-36.

Tasavvuf konusundaki tutumu için ayrıca bk. Osman Nuri Ergin, *agm*, s. 20-21.

28 Osman Nuri Ergin'in Turancılık davasının görüldüğü yıllarda bu kitap için yazdıkları zikre değer: "Ahmet Naim yazı ve yayın işlerinde pek velûd olmamıştır. O durup dururken çalakalem yazı yazmaktan ziyade İslâm din ve içtimaiyatına yapılan tecavüzleri red ve bunları müdafaa yollu yazılar yazmağa mecbur kalmıştır. *İslâmda Dava-yı Kavmiyet* bu türlü mecburiyetlerle yazılan eserlerdendir. Ahmet Naim'in bu eserde reddettiği kavmiyet bugün ırkçılık ve Turancılık diye takip edilip cezalandırılanların gittiği yoldur. Merhum bu reddiyeyi yazmakta ne kadar haklı imiş!". *agm*, s. 8.

29 Mehmet Ali Aynî, Osmanlıcaya tercüme edilen 6 felsefe kitabını değişik açılardan tenkit eden 19 Eylül 1334 tarihli yazısının sonuna "zeyl" olarak şu ibareyi koymuştur: "Refik-ı muhteremim Darülfünun müderrislerinden Babanzâde Naim beyefendinin Fonsegrive'den tercüme ettiği *İlmü'n-Nefs*'i sıhhat ve aslına mutabakat itibariyle haiz-i mükemmeliyette olduğundan müşarunileyhin bu hizmeti cidden şayan-ı tebriktir"; Mehmed Ali Aynî, *İntikad ve Mülahazalar-Dinî, Felsefî, Tasavvufî, Ahlâkî ve Edebî*, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1339/1923, s. 64. Yazar tenkitlerinin üç yerinde de doğru tercümeyi göstermek için Babanzâde'nin *İlmü'n-Nefs*'teki tercümelerini aynen aktarır; s. 43-44.

Mehmet Emin Erişirgil'in *İslâmcı Bir Şair'in Romanı*'ndaki bir felsefeci olarak Naim beye ve bir felsefe kitabı olarak *İlmü'n-Nefs*'e müsbet bakmayan ifadelerinin nakli için bk. M. Cüneyt Kaya, "Mehmet Emin Erişirgil-Bergsonculuktan Pragmatizme bir Darülfünun hocası", Kutadgubilig, sayı: 18, Ekim 2010, s. 133.

30 *Darülhilafe Medreseleri Ders Cedvelleri ve Müfredat Programı,* Ankara, Öğüd Matbaası, 30 Rebiulevvel 1342/10 Teşrinisâni 1339 (1923), s. 92.

31 Kısa takdim yazısı şöyledir: "Fransa'nın son devirde yetişmiş en değerli felâsifesinden *Pol Jane* (Paul Janet)'nin Paris Edebiyat Fakültesi'nde tedris edip de bilâhıre *Mebâdî-i Mâbade't-tabîa ve Mebâdî-i İlmü'n-nefs* (*Principes de Métaphysique et de Psychologie*) namıyla tab' u neşr eylediği iki cildden ibaret eseri İlm-i mâbade't-tabîa ile İlmü'n-nefs beyninde müşterek olan münaza'un fîh mesâil-i felsefiyenin hemen kâffesini câmi olmakla beraber pek revan ve selis ve felsefe ile pek cüz'î ilmâmı olanları bile bu mesâil ile alakadar edecek derecede cazibedâr bir ifade ile tahrir edilmiş olduğundan vatanın ilim ile alakadar olan evladını mazmunundan haberdar etmek üzre kitabı tercüme ediyoruz. Eserin, her mesele bir derse mevzu olabilecek bir tarzda tertip edilmiş olması da bizim için bir faide-i zâidedir. Kitabın yirmi kadar dersi *İlm-i Felsefeye Medhal* (*Introduction à la Science Philosophique*) ünvanını haizdir".

32 Rıza Tevfik'in 3 T. evvel 1334 tarihli *Zaman* gazetesinde "Darülfünun müderrislerinden muhterem Naim beyefendiye" başlıklı yazısıyla (s. 1-2) cevap vermesi üzerine Ahmet Naim bey *Sebilürreşad*'da şu açıklamayı yayınlamıştır: "*Zaman*'ın geçen Perşembe günkü nüshasında cevabnâme-i âlîlerini okudum. Bir yerinde 'Yoksa merhumun [Fikret'in] Ehl-i sünnet nazarında Müslim sayılıp sayılmayacağını tetkik etmek -bence!- hiç o kadar ehemmiyetli bir mesele değildir'; sonunda da 'Fikret'i mutlaka Müslüman etmek fikrinde değilim' buyuruluyor ki mektubumdaki asıl esaslı nokta hakkında aramızdaki nizâ bertaraf olmuş demektir. Cevabın cihât-ı sairesine gelince memlekete ârız olan şimdiki buhran-ı azîm arasında bu makûle münazarât ve mücadelâtı layık göremediğim için onları ileride fırsat elverirse geniş bir zamanda söyleşmek üzre şimdilik meskûtün anh geçiyorum. Bâki hürmet!"; "Filozof Doktor Rıza Tevfik beyefendiye", *SR* (Sebilürreşad), XV/373, s. 176 (3 Muharrem 1337/10 T. evvel 1334).

Ahmet Naim'le Rıza Tevfik arasında geçen bu münakaşanın metinleri, iki müellif hakkında bilgiler ihtiva eden bir takdim yazısıyla ve "Rıza Tevfik-Babanzâde Ahmet Naim münakaşası" başlığıyla 15 Aralık 1988 tarihinden itibaren *Milli Gazete*'de tefrika edilmiştir; hazırlayan: Mehmet Mestçi [Abdullah Uçman]. *Dergâh* dergisinde de tekrar yayınlandı; sayı: 264, Şubat 2012.

Babanzâde bir başka yazısında Tevfik Fikret'le olan münasebetlerini ve *Tarih-i Kadim* yayınladıktan sonraki kanaatini ifade etmektedir: "(...) İrâd ettiğiniz beytin [Giderim böyledir merkade dek / Ba'ś ü ukbâya mahal görmem pek] kâili olan şair-i fennân ü mülhide gelince o zavallıya, rica ederim, iftira etmeyiniz. O zat ile birlikte biz hayli seneler düştük, kalktık. Hasbihaller ettik. Hoca, vaiz meclislerine ömründe gitmezdi ki akîdesini onlar bozmuş olsun. Hatta hiç neşrolunmamış iken bütün gençlerin ezberinde olan *Tarih*'i ile bu beyti hâvî olan manzumesi malum olmadıkça küfrüne kâil olan yok idi. Diğer manzumelerinde irfanının tebdîl-i tâbiiyet ederek iltica ettiği bandıra altındaki misyondan muktebes bir üslub-ı münafıkâne var idi". "Bir Cevap", *Sebilürreşad*, XIV/363, /23 Şevval 1336/1 Ağustos 1334, s. 242.

33 Stuttgart'tan yazan *Sebilürreşad* muhabirlerinden Mehmed Hayreddin, Ahmet Naim beyin "Ahlâk-ı İslâmiye Esasları" makalelerinin birincisini Almancaya tercüme ettiğini, zorluklar olmakla beraber neşretmeyi düşündüğünü belirtiyor; "Almanlar hakikatı anladılar, fakat geç!", *SR*, X/241, s. 119 (18 C. evvel 1331/11 Nisan 1329).

34 Kâzım Nami Duru hatıralarında şu bilgileri aktarmaktadır: "1911 Eylülünde yahut Ekiminde [Edirne'den] İstanbul'a geldim. Maarif Nazırı 'Tuba Ağacı' diye şöhret bulan, bence büyük mütefekkir Emrullah Efendi merhumdu. Kendisini gördüm. Lahey'de toplanacak Milletlerarası Ahlâk Terbiyesi Kongresi'ne gitmek üzere rahmetli Süleyman Paşazâde Sami (Servet-i fünun şairlerinden Süleyman Nesib) beyle beni memur edecekti. Kongreye sunulmak üzere bir rapor hazırlamamızı emretti, fakat biraz sonra nazırlıktan çekildi", *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul, Sucuoğlu Mabaası, 1957, s. 50.

Belli ki kongre için birden fazla kişi düşünülmüş, belki de ayrı konularda tebliğ sunabilecek şahıslar seçilmişti.

35 O. N. Ergin, *agm*, s. 9. Naim beyin Ahlâk dersi hocalığı konusunda ayrıca bk. Melek Yıldız Güneş, *Darülfünun'da Ahlâk Dersleri*, Marmara Üniversitesi SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, 2015, s. 81-86.

36 Osman Nuri Ergin'in ifadelerine bakarsak; "Arapçadan tercümedeki kudretini ilim âlemi ilkin *Kelime-i Tayyibe* mecmuası ile yaymağa başladığı *Tecrid-i Sarih* tercümesinden öğrenmişti. Hatta bu tercüme ona bu eseri Diyanet İşleri hesabına tamamlamaya memur edilmesine sebep olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'in tercüme ve tefsirine Büyük Millet Meclisi'nce karar verilerek bu iş şair Mehmet Akif'e teklif edildiği zaman, 'Ahmet Naim'e müracaat ediniz, o bunu benden daha iyi yapar' demiş olması da büyük bir şehadet sayılır". O. N. Ergin, *agm*, s. 15.

37 Ahmet Naim beyin daha sonraları *Sebilürreşad*'ın "Hadis-i şerif" kısmında yayınlanacak olan hadis tercüme ve şerhleri aktüel olaylarla da irtibatlı seçme hadisler veya bir hadisten yola çıkarak telif edilmiş yazılardır.

38 *SR*'daki neşrinin başında şu not yer almaktadır: "Şer'iyâta dair bazı kelimât ve mebâhis-i mühimmenin tahririnde heyet-i tahririyemiz tarafından da muavenet edilen

Dairetü'l-Maarif eser-i mühimm ü muazzamından ehemmiyetine mebni -sahiplerinin müsaadesiyle- âtideki bahsin nakli münasip görülmüştür".

39 Ayrıca kısmi bir sadeleştirmesi de yayınlanmıştır: "İslâmın dünü ve bugünü", İ. Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi/Metinler-Kişiler* içinde, ilaveli 4. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2011, I, 338-46.

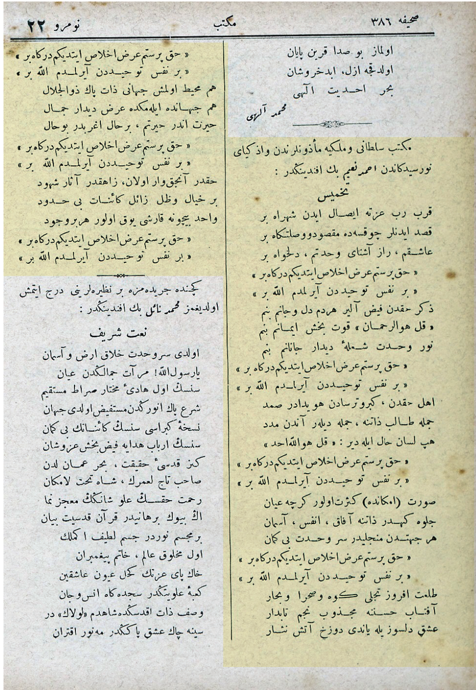
Osman Nuri Ergin'in aktardığına göre; "Ahmet Naim'in ilmî hizmetlerinden birisi de Dairetü'l-Maarif adındaki ansiklopediye yaptığı yardımdır. Bu ansiklopedinin başyazarı Mehmet İzzet azasından bulunduğu Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin haftalık toplantılarında ya konuşmaya başlamadan önceki boş vakitlerde yahut konuşma bittikten sonra Ahmet Naim'i yakalar, ansiklopedinin o haftalarda çıkacak formasına girecek maddeleri ona okur veya sorar, mütalaasını kaydederdi. Çok kere bu konuşmalara Ahmet Midhat da iştirak eder ve neticede ruzname [gündem] dışında olan bu konuşmalardan hepimiz istifade ederdik. Bu sayede Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye küçük bir akademi manzarasını gösterirdi. Bu ansiklopedideki 'İslâm' maddesi doğrudan doğruya Ahmet Naim tarafından yazılmıştır. Nitekim bu yazı sonra Sebilürreşad'la da yayınlanmıştır" (s. 20).

40 Hayatı ve eserleri için ayrıca bk. Fazıl Ahmet, "Ahmet Naim", *Yeni Ses*, sayı: 279, 7 Kânunievvel 1926, s. 2; M. Cevdet [İnançalp], *Müderris Ahmet Naim*, İstanbul, 1935; Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler,* Ankara, 1968, III, 598-606; Osman N. Engin, "Babanzâde Ahmet Naim-Şahsiyeti ve eserleri", *İslâm Ahlâkının Esasları*'nın başında, İstanbul, 1963; Yahya Kemal, *Siyasî ve Edebî Portreler,* İstanbul, 1968; Mahir İz, *Yılların İzi*, İstanbul, 1975; İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, I, 361-97, 4. bs. İstanbul, 2011, *DİA*, IV, 375-76, İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak-Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, Dergâh Yay., 2001; Hüseyin Hansu, *Babanzâde Ahmet Naim*, İstanbul, Kaynak Yay., 2007.

Babanzâde Ahmet Naim Bibliyografyası*

M. CÜNEYT KAYA & CEMALETTİN ERGÜN

* Yazıların sonundaki * işareti, bu kitapta çeviriyazısına yer verilen yazıları göstermektedir.

Mekteb dergisinde yayınlanan (sy. 22, 29 Kânun-ı evvel 1310/13 Receb 1312, s. 386) Muallim Naci'nin beytine yaptığı tahmîs.

Servet-i Fünûn'da "Bedâyi'u'l-Arab" üst başlığıyla yayınlanan on üç yazısından ilki: "Semev'el'in Bir Fahriyesi", XVI/392 (3 Eylül 1314), s. 23-27.

1. "Tahmîs", *Mekteb*, sy. 22 (29 Kânun-ı evvel 1310/13 Receb 1312), s. 386.*
2. "Sultanu'l-urefâ, şîr-i Hüdâ, Aliyyü'l-Murtezâ kerremellâhu vecheh hazretlerinin bir münâcâtının tercemesidir", sy. 22 (29 Kânun-ı evvel 1310/13 Receb 1312), s. 388-391 ["Âsâr-ı Mensûre" üst başlığıyla yayınlanmıştır].*
3. "Mehâsin-i Ahlâk ile Mesâvi-i Ahlâk Nedir? (*İhyâu'l-ulûm*'dan mütercem)", *Mekteb*, sy. 29 (13 Nisan 1311/30 Şevval 1312), s. 107-112 ["Ulûm ve Fünûn ve Felsefe Dairesi" üst başlığıyla yayınlanmıştır].*
4. "Semev'el'in Bir Fahriyesi", *Servet-i Fünûn*, XVI/392 (3 Eylül 1314), s. 23-27 ["Bedâyi'u'l-Arab" üst başlığıyla yayınlanmıştır].*
5. "İbn Fârız'dan", *Servet-i Fünûn*, XVI/396 (1 Teşrîn-i Evvel 1314), s. 87-89["Bedâyi'u'l-Arab" üst başlığıyla yayınlanmıştır].*

6. “Yine İbn Fârız’dan”, *Servet-i Fünûn*, XVI/ 398 (15 Teşrîn-i Evvel 1314), s. 118-121 [“Bedâyi‘u’l-Arab” üst başlığıyla yayınlanmıştır].*
7. “Yine İbn Fârız’dan”, *Servet-i Fünûn*, XVI/400 (29 Teşrîn-i Evvel 1314), s. 151-152 [“Bedâyi‘u’l-Arab” üst başlığıyla yayınlanmıştır].*
8. “Ebu’l-Alâ el-Maarrî’nin Bir Fahriyesi”, *Servet-i Fünûn*, XVI/402 (Teşrîn-i Sânî 1314), s. 187-189 [“Bedâyi‘u’l-Arab” üst başlığıyla yayınlanmıştır].*
9. “Kays-ı Âmirî’nin Garâmiyâtından”, *Servet-i Fünûn,* XVI/404 (26 Teşrîn-i Sânî 1314), s. 215-216 [“Bedâyi‘u’l-Arab” üst başlığıyla yayınlanmıştır].*
10. “Kays-ı Âmirî Hikâyâtından”, *Servet-i Fünûn*, XVI/407 (17 Kanun-ı Evvel 1314), s. 267-269 [“Bedâyi‘u’l-Arab” üst başlığıyla yayınlanmıştır].*
11. “Antre’nin Hamâsiyâtından”, *Servet-i Fünûn*, XVI/409 (31 Kanun-ı Evvel 1314), s. 298-300 [“Bedâyi‘u’l-Arab” üst başlığıyla yayınlanmıştır].*
12. “Mütenebbî’den: Seyfüddevle Hakkında”, *Servet-i Fünûn*, XVI/415 (11 Şubat 1314), s. 388-391 [“Bedâyi‘u’l-Arab” üst başlığıyla yayınlanmıştır].*
13. “Yine Mütenebbî’den: Hüseyin b. İshak et-Tenûhî Hakkında” *Servet-i Fünûn*, XVII/418 (4 Mart 1315), s. 21-23 [“Bedâyi‘u’l-Arab” üst başlığıyla yayınlanmıştır].*
14. “İbn Zeydûn’un Bir Gazeli”, *Servet-i Fünûn*, XVII/421 (28 Mart 1315), s. 71-73 [“Bedâyi‘u’l-Arab” üst başlığıyla yayınlanmıştır].*
15. “İbn Züreyk’ten”, *Servet-i Fünûn*, XVII/425 (22 Nisan 1315), s. 135-139 [“Bedâyi‘u’l-Arab” üst başlığıyla yayınlanmıştır].*
16. “Ebu’l-Hasen el-Enbârî’nin Bir Mersiyesi”, *Servet-i Fünûn*, XVII/426 (29 Nisan 1315), s. 150-151 [“Bedâyi‘u’l-Arab” üst başlığıyla yayınlanmıştır].*
17. “Muhtaç Olduğumuz Âsâr-ı Diniye”, *İkdâm*, sy. 1947 (1 Şaban 1317/22 Teşrîn-i Sânî-i Rûmî 1315/4 Kânûn-ı Evvel-i Efrencî 1899), s. 3 [“Makale-i Mahsusa” üst başlığıyla yayınlanmıştır].*
18. “Diyanet-i İslâmiye ve Medeniyet-i Hâzıra ve Âtiye”, *İkdâm*, sy. 1955 (9 Şaban 1317/30 Teşrîn-i Sânî-i Rûmî 1315/12 Kânûn-ı Evvel-i Efrencî 1899), s. 3 [“Makale-i Mahsusa” üst başlığıyla yayınlanmıştır. Yazının sonunda Ahmet Naim’in ismi yer alsa da aslında bu, Ferîd Vecdî’nin *Tatbîku’t-diyâneti’l-İslâmiyye alâ nevâmîsi’l-me-*

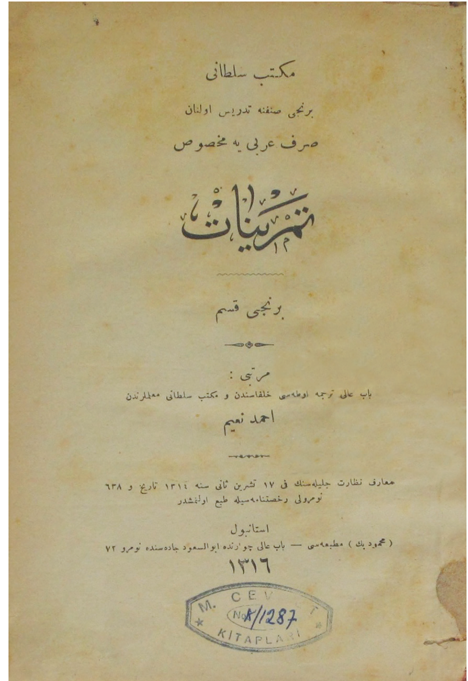

مقالهٔ مخصوصه

محتاج اولدیغمز آثار دینیه

خارجیه

İkdâm'da yayınlanan ilk yazısı: "Muhtaç Olduğumuz Âsâr-ı Diniye", sy. 1947 (1 Şaban 1317/22 Teşrîn-i Sânî-i Rûmî 1315/4 Kânûn-ı Evvel-i Efrencî 1899), s. 3.

مکتب سلطانی

برنجی صنفنه تدریس اولنان

صرف عربی یه مخصوص

تمرینات

برنجی قسم

مرتبی :

باب عالی ترجمه اوطه‌سی خلفاسندن و مکتب سلطانی معلملرندن

احمد نعیم

معارف نظارت جلیله‌سنك فی ١٧ تشرین ثانی سنه ١٣١٤ تاریخ و ٦٣٨ نومرولی رخصتنامه‌سیله طبع اولنمشدر

استانبول

(محمود بك) مطبعه‌سی — باب عالی جوارنده ابو السعود جاده‌سنده نومرو ٧٢

١٣١٦

M. CEVDET
No. K/1287
KİTAPLARI

Mekteb-i Sultanî'deki Arapça hocalığının ürünü olarak yayınladığı ilk eseri: *Mekteb-i Sultanî Birinci Sınıfa Tedrîs Olunan Sarf-ı Arabîye Mahsus Temrinât* (İstanbul 1316).

deniyye (Mısır: Matbaa-i Osmaniye, 1316) adlı eserinden tercüme/iktibastır].*

19. "İnsan", *İkdâm*, sy. 1995 (20 Ramazan 1317/9 Kânûn-ı Sânî-i Rûmî 1315/21 Kânûn-ı Sânî-i Efrencî 1900), s. 3 ["Makale-i Mahsusa" üst başlığıyla yayınlanmıştır. Yazı, Ahmet Naim'in, Ferîd Vecdî'den yaptığı tercüme/iktibasın devamıdır].*

20. "Mekteplerimizde Lisan-ı Arabî Tedrisatı", *İkdâm, sy*. 2029 (5 Zilkade 1317/22 Şubat-ı Rûmî 1315/6 Mart-ı Efrencî 1900), s. 3 ["Makale-i Mahsusa" üst başlığıyla yayınlanmıştır ve Ahmet Naim'in adının altında "Mekteb-i Sultanî Arabî Muallimlerinden" ibaresi yer almaktadır].*

21. *Mekteb-i Sultanî Birinci Sınıfa Tedrîs Olunan Sarf-ı Arabîye Mahsus Temrînât*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1316, 247 s.*

22. *Mekteb-i Sultanî'ye Mahsus Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, 2. bsk., [İstanbul]: Mahmud Bey Matbaası, [1]321, 220 s. [Bu eser, Mustafa

"ITTIFAK"

Propriétaire-fondateur-Rédacteur en chef: SA IH

Août 1908

Abonement: un an 32 fr. Six mois 17

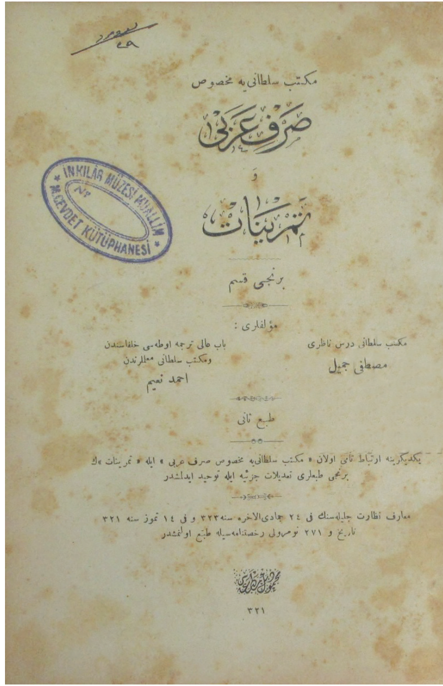
dien politique et littéraire

teur: MAHMOUD

: Rue Eski-Zaptié

Constantinople) 10 paras

II. Meşrutiyet sonrasında İstanbul'da yaşayan Arapların bir "Arap Kulübü" kuracaklarına dair haberler üzerine *İttifak*'ta kaleme aldığı ilk yazı: "Arap İhvânımıza Bir Nasihatımız", sy. 14 (17 Ağustos 1324/2 Şaban 1326/30 Ağustos-ı Efrencî 1908), s. 1.

مكتب سلطانيه مخصوص

صرف عربي

و

تمرينات

برنجي قسم

مؤلفلري :

مكتب سلطاني درس ناظري
مصطفى جميل

باب عالي ترجمه اوطه سي خلفاسندن
ومكتب سلطاني معلملرندن
احمد نعيم

طبع ثاني

يكديكرينه ارتباط تامي اولان « مكتب سلطانيه مخصوص صرف عربي » ايله « تمرينات »ك
برنجي طبعلري تعديلات جزئيه ايله توحيد ايدلمشدر

معارف نظارت جليله سنك في ٢٤ جمادى الاخره سنه ٣٢٣ و في ١٤ تموز سنه ٣٢١
تاريخ و ٢٧١ نومرولي رخصتنامه سيله طبع اولنمشدر

٣٢١

Temrînât'ın, Mustafa Cemil'le birlikte yayınlanmış yeni baskısı: *Mekteb-i Sultanî'ye Mahsus Sarf-ı Arabî ve Temrînât* ([İstanbul] [1]321).

Cemil'in, *Mekteb-i Sultanî Birinci Sınıfa Mahsus Sarf-ı Arabî* ([İstanbul]: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1313-14 Sene-i Dersiyesi) başlıklı kitabıyla Ahmet Naim'in 21 numaradaki eserinin tadil edilerek birarada basılmasından ibarettir ve muhtemelen bu sebeple "ikinci baskı" kaydı düşülmüştür].

23. "Arap İhvânımıza Bir Nasihatımız", *İttifak*, sy. 14 (17 Ağustos 1324/2 Şaban 1326/30 Ağustos-ı Efrencî 1908), s. 1.*
24. "Arap İttihad Kulübü", *İttifak*, sy. 17 (20 Ağustos 1324/6 Şaban 1326/2 Eylül-i Efrencî 1908), s. 1-2.[1]*
25. "Vaizler", *Sırât-ı Müstakîm*, I/2 (21 Ağustos 1324/7 Şaban 1326), s. 22-23.*
26. "Devr-i İstibdadda Mekteb-i Sultanî'de Verilen Derslerden: İlm-i Tevhid'in Tarifi, Suret-i Tedvîni, Gayeti [I]", *Sırât-ı Müstakîm*, I/3 (28 Ağustos 1324/14 Şaban 1326), s. 37-38.*
27. "İlm-i Tevhid'in Tarifi, Sûret-i Tedvîni, Gayeti [II]", *Sırât-ı Müstakîm*, I/4 (4 Eylül 1324/21 Şaban 1326), s. 55-57.*
28. "Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyanı [I]", *Sırât-ı Müstakîm*, I/5 (11 Eylül 1324/28 Şaban 1326), s. 75-76.*

صراط مستقيم

واعظلر

Sırât-ı Müstakîm'de yayınlanan ilk yazısı: "Vaizler", I/2 (21 Ağustos 1324/7 Şaban 1326), s. 22-23.

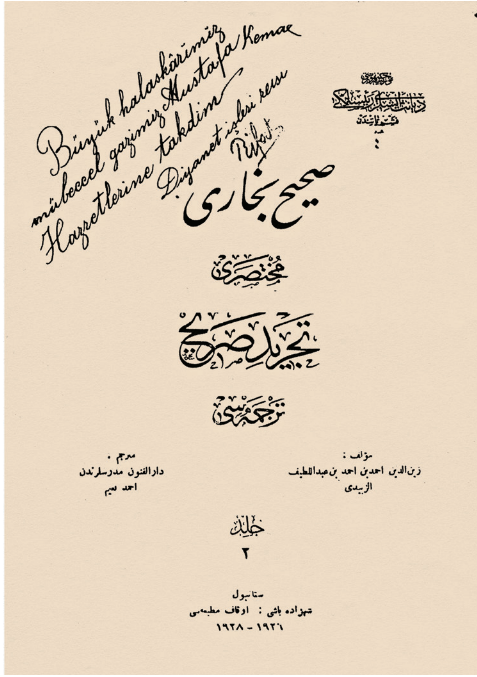

صراط مستقيم

١٣٢٦

Sırât-ı Müstakîm idaresine *Tecrîd-i Sarîh*'i tercüme etme niyetini arz ettiği yazısı: "Sırât-ı Müstakîm Cerîde-i İslâmiyesi Müessisîn-i Muhteremesine", V/120 (9 Kânun-ı Evvel 1326/20 Zilhicce [1328]), s. 257-258.

29. "Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyanı [II]", Sırât-ı Müstakîm, I/7 (25 Eylül 1324/12 Ramazan 1326), s. 101-102.*
30. "Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyanı [III]", *Sırât-ı Müstakîm*, I/8 (2 Teşrîn-i Evvel 1324/19 Ramazan 1326), s. 120.*
31. "Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyanı [IV]", *Sırât-ı Müstakîm*, I/9 (9 Teşrîn-i Evvel/26 Ramazan 1326), s. 137-138.*
32. "İlm-i Tarih, Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyeyi Cenab-ı Peygamber'in Sûret-i Neşet ü Zuhûruyla İspat Eder [I]", *Sırât-ı Müstakîm*, I/10 (14 Teşrîn-i Evvel 1324/1 Şevval 1326), s. 153-154.*
33. "Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyenin Tarihen Sübutu [II]", *Sırât-ı Müstakîm*, I/11 (23 Teşrîn-i Evvel 1324/10 Şevval 1326), s. 172-173.*
34. "Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyenin Tarihen Sübutu [III]", *Sırât-ı Müstakîm*, I/15 (20 Teşrîn-i Sânî 1324/ 9 Zilkade 1326), s. 232-233.*

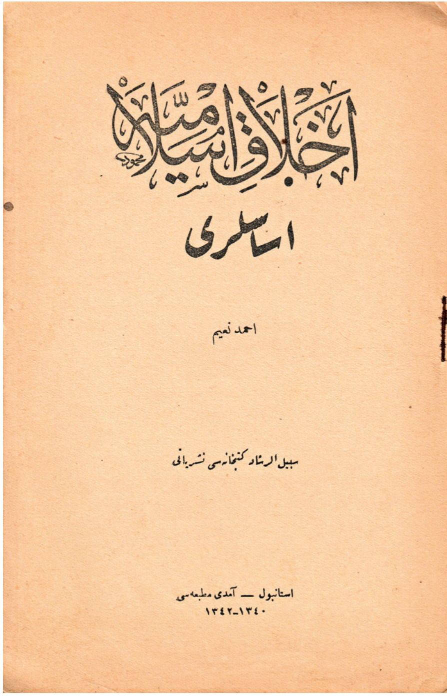
Babanzâde Ahmet Naim Bey'in tercüme ve şerh ettiği *Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi*'nin ikinci cildinin iç kapak sayfası.
Bu nüsha devrin Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya imzalanarak hediye edilmiş.

35. "Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyenin Tarihen Sübutu [IV]", *Sırât-ı Müstakîm*, I/19 (18 Kânun-ı Evvel 1324/7 Zilhicce 1326), s. 296-298.*
36. "Lisan Meselesi: Edib-i Muhterem Süleyman Nazif Beyefendiye", *Sırât-ı Müstakîm*, III/55 (10 Eylül 1325/7 Ramazanü'l-Mübarek 1327), s. 39-41.*
37. *Dârülfünûn İlahiyat İkinci ve Edebiyat Birinci Sınıfları Derslerinden İlm-i Hikmet Notlarıdır*, cüz 1, 1328 [h.]/1910, 15 s.
38. "*Sırât-ı Müstakîm* Cerîde-i İslâmiyesi Müessisîn-i Muhteremesine", *Sırât-ı Müstakîm*, V/120 (9 Kânun-ı Evvel 1326/20 Zilhicce [1328]), s. 257-258.*
39. "et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh [I]", *Sırât-ı Müstakîm*, V120 (9 Kânun-ı Evvel 1326/20 Zilhicce [1328]), s. 258-260 [1-3 no'lu hadisler].
40. "et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh [II]", *Sırât-ı Müstakîm*, V/121 (16 Kânun-ı Evvel 1326/27 Zilhicce [1328]), s. 273-277 [4-7 no'lu hadisler].
41. "et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh [III]: Kitâbü'l-İman", *Sırât-ı Müstakîm*, V/122 (23 Kânun-ı Evvel 1326/4 Muharrem [1329]), s. 289-292 [8-22 no'lu hadisler].

42. “et-Tecrîdü’s-sarîh li-ehâdîsi’l-Câmi‘i’s-sahîh [IV]: Kitâbü’l-İman”, *Sırât-ı Müstakîm*, V/123 (30 Kânun-ı Evvel 1326/11 Muharrem [1329]), s. 305-309 [23-39 no’lu hadisler].
43. “et-Tecrîdü’s-sarîh li-ehâdîsi’l-Câmi‘i’s-sahîh [V]”, *Sırât-ı Müstakîm*, V/124 (5 Kânun-ı Sânî 1326/17 Muharrem [1329]), s. 321-324 [40-47 no’lu hadisler].
44. “et-Tecrîdü’s-sarîh li-ehâdîsi’l-Câmi‘i’s-sahîh [VI]”, *Sırât-ı Müstakîm*, V/125 (13 Kânun-ı Sânî 1326/25 Muharrem [1329]), s. 337-339 [48-53 no’lu hadisler].
45. “et-Tecrîdü’s-sarîh li-ehâdîsi’l-Câmi‘i’s-sahîh [VII]: Kitâbü’l-İlm”, *Sırât-ı Müstakîm*, V/126 (20 Kânun-ı Sânî 1326/2 Safer [1329]), s. 353-355 [54-60 no’lu hadisler].
46. “et-Tecrîdü’s-sarîh li-ehâdîsi’l-Câmi‘i’s-sahîh [VIII]”, *Sırât-ı Müstakîm*, V/127 (27 Kânun-ı Sânî 1326/9 Safer [1329]), s. 369-372 [61-73 no’lu hadisler].
47. “et-Tecrîdü’s-sarîh li-ehâdîsi’l-Câmi‘i’s-sahîh [IX]”, *Sırât-ı Müstakîm*, V/128 (3 Şubat 1326/16 Safer [1329]), s. 385-388 [74-83 no’lu hadisler].
48. “et-Tecrîdü’s-sarîh li-ehâdîsi’l-Câmi‘i’s-sahîh [X]”, *Sırât-ı Müstakîm*, V/129 (10 Şubat 1326/23 Safer [1329]), s. 401-403 [84-92 no’lu hadisler].
49. “et-Tecrîdü’s-sarîh li-ehâdîsi’l-Câmi‘i’s-sahîh [XI], *Sırât-ı Müstakîm*, V/130 (17 Şubat 1326/30 Safer [1329]), s. 417-419 [93-101 no’lu hadisler].
50. “et-Tecrîdü’s-sarîh li-ehâdîsi’l-Câmi‘i’s-sahîh [XII]”, *Sırât-ı Müstakîm*, VI/131 (24 Şubat 1326/ 8 Rebiülevvel [1329]), s. 4-6 [102-104 no’lu hadisler].
51. “et-Tecrîdü’s-sarîh li-ehâdîsi’l-Câmi‘i’s-sahîh [XIII]”, *Sırât-ı Müstakîm*, VI/132 (3 Mart 1326/14 Rebiülevvel [1329]), s. 20-22 [105-114 no’lu hadisler].
52. “et-Tecrîdü’s-sarîh li-ehâdîsi’l-Câmi‘i’s-sahîh [XIV]”, *Sırât-ı Müstakîm*, VI/133 (10 Mart 1326/21 Rebiülevvel [1329]), s. 36-38 [115-123 no’lu hadisler].
53. “et-Tecrîdü’s-sarîh li-ehâdîsi’l-Câmi‘i’s-sahîh [XV]”, *Sırât-ı Müstakîm*, VI/134 (17 Mart 1326/ 28 Rebiülevvel [1329]), s. 51-54 [124-135 no’lu hadisler].
54. “et-Tecrîdü’s-sarîh li-ehâdîsi’l-Câmi‘i’s-sahîh [XVI]”, *Sırât-ı Müstakîm*, VI/135 (24 Mart 1326/6 Rebiülâhir [1329]), s. 67-69 [136-141 no’lu hadisler].

Sebîlürreşâd'daki ilk yazısı: "Hadis-i Şerîf", I-VIII/23-205 (26 Temmuz 1328/25 Şaban 1330), s. 433-434.

55. "et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh [XVII], *Sırât-ı Müstakîm*, VI/136 (31 Mart 1326/13 Rebiülâhir [1329]), s. 84-85 [142-147 no'lu hadisler].
56. "et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh [XVIII], *Sırât-ı Müstakîm*, VI/137 (7 Nisan 1326/20 Rebiülâhir [1329]), s. 101-103 [148-160 no'lu hadisler].
57. "et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh [XIX]", *Sırât-ı Müstakîm*, VI/138 (14 Nisan 1326/27 Rebiülâhir [1329]), s. 115-116 [161-168 no'lu hadisler].
58. "et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh [XX]", *Sırât-ı Müstakîm*, VI/139 (21 Nisan 1327/7 Rebiülâhir [1329]), s. 131-132 [169-175 no'lu hadisler].
59. "et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh [XXI]", *Sırât-ı Müstakîm*, VI/140 (21 Nisan 1327/7 Rebiülâhir [1329]), s. 148-150 [176-183 no'lu hadisler].
60. "et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh [XXII]: Kitâbu'l-Gusl", *Sırât-ı Müstakîm*, VI/149 (30 Haziran 1327/17 Recebü'l-Ferd 1329), s. 289-291 [184-193 no'lu hadisler].

Ahmet Naim Bey'in bir konferans metni olarak hazırladığı, daha sonra kitap hacmine çıkardığı *Ahlâk-ı İslâmiye Esasları*'nın iç kapağı.

61. "et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh [XXIII]", *Sırât-ı Müstakîm*, VI/151 (14 Temmuz 1327/30 Recebü'l-Ferd 1329), s. 321-322 [194-199 no'lu hadisler].
62. "Fâzıl-ı muhterem Babanzâde Ahmet Naim Beyefendi hazretleri tarafından gönderilen iltifatnâmedir", *Kelime-i Tayyibe*, sy. 1 (5 Nisan 1328/2 Cemâziyelevvel 1330), s. 6.[2*]
63. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, I-VIII/23-205 (26 Temmuz 1328/25 Şaban 1330), s. 433-434 ["*Ve'llezî nefsî bi-yedihî lâ tedhulûne'l-cennete hattâ tü'minû...*" hadisi hakkında].
64. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, I-VIII/24-206 (2 Ağustos 1328/2 Ramazan 1330), s. 456-457 ["*Men hamele aleynâ es-silâh fe-leyse minnâ*" hadisi hakkında].
65. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, II-IX/30-212 (13 Eylül 1328/15 Şevval 1330), s. 63-65 ["*Leyse minnâ men de'â ilâ asabiyyetin...*" hadisi hakkında].
66. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, II-IX/32-214 (27 Eylül 1328/29 Şevval 1330), s. 102-103 ["*Lâ tetemennev likâe'l-adüvvi...*" hadisi hakkında].

67. “Hadis-i Şerîf” *Sebîlürreşâd*, II-IX/39-221 (22 Teşrin-i Sânî 1328/26 Zilhicce 1330), s. 231-232 [“*Selâsetün yuhibbuhumu'llâhu azze ve celle raculün kâme mine'l-leyli*...” hadisi hakkında].

68. “*Sebîlürreşâd*'a”, *Sebîlürreşâd*, II-IX/42-224 (13 Kânun-ı Evvel 1328/16 Muharrem 1331), s. 278 [Yazı “Felsefe” üst başlığıyla yayınlanmıştır].*

69. “Ahlak-ı İslâmiyenin Esasları I”, *Sebîlürreşâd*, II-IX/42-224 (13 Kânun-ı Evvel 1328/16 Muharrem 1331), s. 278-280.

70. “Ahlak-ı İslâmiyenin Esasları II”, *Sebîlürreşâd*, II-IX/43-225 (20 Kânun-ı Evvel 1328/23 Muharrem 1331), s. 295-297.

71. “Ahlak-ı İslâmiyenin Esasları III”, *Sebîlürreşâd*, II-IX/44-226 (27 Kânun-ı Evvel 1328/30 Muharrem 1331), s. 310-311.

72. “Ahlak-ı İslâmiyenin Esasları IV”, *Sebîlürreşâd*, II-IX/45-227 (3 Kânun-ı Sânî 1328/8 Safer 1331), s. 327-329.

73. “Ahlak-ı İslâmiyenin Esasları V”, *Sebîlürreşâd*, II-IX/46-228 (10 Kânun-ı Sânî 1328/15 Safer 1331), s. 344-345.

74. “Ahlak-ı İslâmiyenin Esasları VI”, *Sebîlürreşâd*, II-IX/47-229 (17 Kânun-ı Sânî 1328/22 Safer 1331), s. 358-359.

75. “Ahlak-ı İslâmiyenin Esasları VII”, *Sebîlürreşâd*, II-IX/48-230 (24 Kânun-ı Sânî 1328/29 Safer 1331), s. 379-381.

76. “Ahlak-ı İslâmiyenin Esasları VIII”, *Sebîlürreşâd*, II-IX/49-231 (31 Kânun-ı Sânî 1328/7 Rebiü'l-Evvel 1331), s. 396-398.

77. “Ahlak-ı İslâmiyenin Esasları IX”, *Sebîlürreşâd*, II-IX/50-232 (7 Şubat 1328/14 Rebiülevvel 1331), s. 409-410.

78. “Ahlak-ı İslâmiyenin Esasları X”, *Sebîlürreşâd*, II-IX/51-233 (14 Şubat 1328/ 21 Rebiülevvel 1331), s. 421-422.

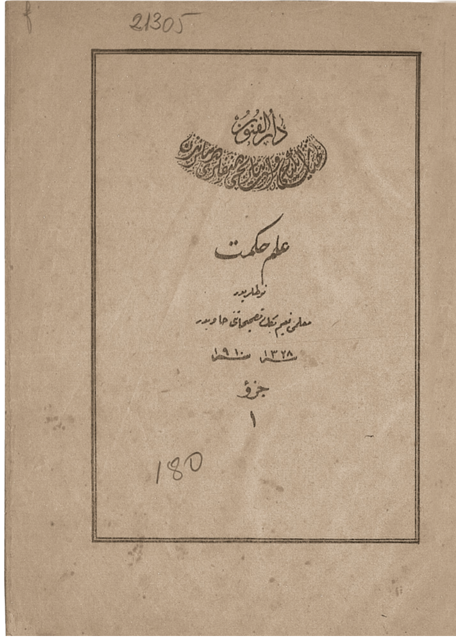
79. “Ahlak-ı İslâmiyenin Esasları XI”, *Sebîlürreşâd*, II-IX/52-234 (21 Şubat 1328/28 Rebiülevvel 1331), s. 439-440.

80. “Ahlak-ı İslâmiyenin Esasları XII”, *Sebîlürreşâd*, X/235, (28 Şubat 1328/5 Rebiülâhir 1331), s. 5-7.

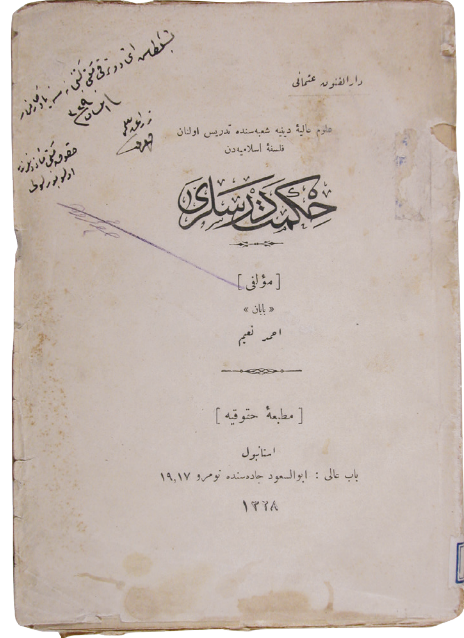
81. “Ahlak-ı İslâmiyenin Esasları XIII”, *Sebîlürreşâd*, X/236 (7 Mart 1329/12 Rebiülâhir 1331), s. 17-18.

82. “Ahlak-ı İslâmiyenin Esasları XIV”, *Sebîlürreşâd*, X/237 (14 Mart 1329/19 Rebiülâhir 1331), s. 38-39.

83. “Talim-i İlim de mi Haram?” *Sebîlürreşâd*, XI/272 (14 Teşrîn-i Sânî 1329/27 Zilhicce 1331), s. 177-178 [Yazının sonundaki imza A.N. şeklindedir].*

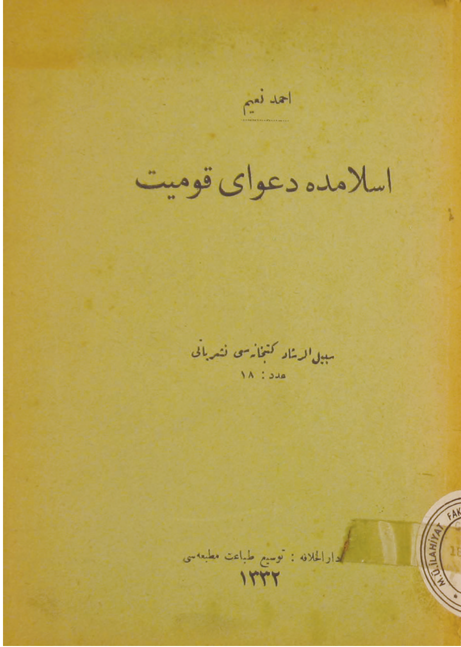

Dârülfünûn Felsefe Şubesi'nde vermeye başladığı ruhiyât derslerinin ilk ürünü: *Dârülfünûn İlahiyat İkinci ve Edebiyat Birinci Sınıfları Derslerinden İlm-i Hikmet Notlarıdır* (Muallim Naim Bey'in tashihâtını hâvîdir, cüz 1, 1328/[h.]1910).

Hikmet Dersleri'nin nadir bulunan dış kapaklı nüshalarından (Edirne Selimiye Ktp., nr. 1951): *Hikmet Dersleri: Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesinde Tedris Olunan Felsefe-i İslâmiyeden Hikmet Dersleri* (Dârülhilâfe 1329[/1913]).

84. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XI/283 (30 Kânun-ı Sânî 1329/16 Rebiülevvel 1332), s. 354-356 ["*Le-tettebiʿanne sünene min kabliküm...*" hadisi hakkında].
85. "İslâmiyet'in Esasları, Mazisi ve Hali", *Sebîlürreşâd*, XII [XI]/284 (6 Şubat 1329/23 Rebiülevvel 1332), s. 369-376.[3*]
86. *Hikmet Dersleri: Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesinde Tedris Olunan Felsefe-i İslâmiyeden Hikmet Dersleri*, Dârülhilâfe: Matbaa-i Hukukiye, 1329[/1913], 368 s.
87. "Filozof Rıza Tevfik Beyefendiye", *Sebîlürreşâd*, XII/290, (20 Mart 1330/6 Cumâdelevvel 1332), s. 60-65 [Yazı "Nisâiyât" üst başlığıyla yayınlanmıştır].[4*]
88. "İslâm'da Dava-yı Kavmiyet: *Takib ve Tenkid Mecmuası* Sahibi Nüzhet Sabit Beyefendiye", *Sebîlürreşâd*, XII/293 (10 Nisan 1330/27 Cumâdelevvel 1332), s. 114-128.
89. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XII/294 (17 Nisan 1330/4 Cumâdelâhir 1332), s. 133-134 ["*Lâ tehâsedû ve lâ tenâceşû...*" hadisi hakkında].

"Türkçü-İslâmcılara" karşı kaleme aldığı ve ilk olarak *Sebîlürreşâd*'ın 293. sayısında (10 Nisan 1330/27 Cumâdelevvel 1332, s. 114-128) yayınlanan *İslâm'da Dava-yı Kavmiyet* (Dârülhilâfe 1332).

90. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XII/295 (24 Nisan 1330/11 Cumâdelâhir 1332), s. 150 [Kadınların ilim tahsili hakkında bir okuyucudan gelen soruya cevap].*

91. "Taaddüd-i Zevcât İslâmiyet'te Men Olunabilir mi imiş? Mansurîzade Said Beyefendiye", *Sebîlürreşâd*, XI [XII]/298 (15 Mayıs 1329 [1330]/3 Receb 1332), s. 216-221 [Yazı "Müdafaât-ı Diniye" üst başlığıyla yayınlanmıştır].*

92. "Taaddüd-i Zevcât İslâmiyet'te Men Olunabilir mi imiş? Yine Mansurîzade Said Beyefendiye", *Sebîlürreşâd*, I-XII/1-300 (29 Mayıs 1329 [1330]/17 Receb 1332), s. 4-248-6-250 [Yazı "Müdafaât-ı Diniye" üst başlığıyla yayınlanmıştır].*

93. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, I-XII/2-301 (5 Haziran 1330/24 Receb 1332), s. 17-261-18-262 [Yazıda dört hadisin tercüme ve açıklamasına yer verilmektedir: 1) "*İnne mimmâ edrake'n-nâs min kelâmi'n-nübüvveti...*", 2) "*Âmentü bi'llâhi sümme'stakim*", 3) "*İnne'l-helâl beyyinün...*", 4) "*Men ahdese fî emrinâ hâzâ...*"].

94. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XII/302 (12 Haziran 1330/1 Şaban 1332), s. 277-278 [Yazıda beş hadisin tercüme ve açıklamasına yer verilmektedir: 1) "*Da'mâ yürîbüke...*", 2) "*Min hüsni islâmi'l-mer'i...*",

3) “*Men raâ minküm münkeren*…”, 4) “*İnne’llâhe teâlâ tayyibün lâ yakbelü illâ tayyiben*…”, 5) “*Lâ yü’minü ahadüküm hattâ yekûne hevâhü*…”].

95. “Hadis-i Şerîf”, *Sebîlürreşâd*, XII/303 (19 Haziran 1330/8 Şaban 1332), s. 295-296 [Yazıda üç hadisin tercüme ve açıklamasına yer verilmektedir: 1) “*Men kâne yü’minü bi’llâhi ve’l-yevmi’l-âhiri fe’l-yekul hayran*…”, 2) “*İtteki’llâhe haysümâ künte*…”, 3) “*Yâ ibâdî innî harremtü’z-zulme alâ nefsî*…”].

96. “*Li’l-bâtıl savle sümme yezmahil*: Yine Mansurîzade Said Beyefendiye”, *Sebîlürreşâd*, XII/304 (26 Haziran 1330/15 Şaban 1332), s. 309-314 [Yazı “Müdafaât-ı Diniye” üst başlığıyla yayınlanmıştır].*

97. “Hadis-i Şerîf”, *Sebîlürreşâd*, XII/305 (3 Temmuz 1330/22 Şaban 1332), s. 325 [Yazıda üç hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) “*et-Tahûru şatru’l-îmân*…”, 2) “*Lâ yü’minü ahadüküm hattâ yuhibbe*…”, 3) “*Lâ tağdab*…”].

98. “İnsafın O Yerde Namı Yok mu? Yine Mansurîzade Said Beyefendiye”, *Sebîlürreşâd*, XII/306 (10 Temmuz 1330/27 Şaban 1332), s. 351-355 [Yazı “Müdafaât-ı Diniye” üst başlığıyla yayınlanmıştır].*

99. “Hadis-i Şerîf”, *Sebîlürreşâd*, XII/306 (10 Temmuz 1330/27 Şaban 1332), s. 345 [“*Yâ eyyühe’n-nâs kad ezalleküm şehrün azîm*…” hadisi hakkında].

100. “Hadis-i Şerîf”, *Sebîlürreşâd*, XII/307 (17 Temmuz 1329 [1330]/7 Ramazan 1332), s. 357-358.

101. “Yine Taaddüd-i Zevcâta Dair: Yine Mansurîzade Said Beyefendiye”, *Sebîlürreşâd*, XII/308 (31 Temmuz 1329 [1330]/21 Ramazan 1332), s. 376-384 [Yazı “Müdafaât-ı Diniye” üst başlığıyla yayınlanmıştır].[5*]

102. “Hadis-i Şerîf”, *Sebîlürreşâd*, XII/308 (31 Temmuz 1329 [1330]/21 Ramazan 1332), s. 373-374 [Yazıda dört hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) “*Küllü ameli’bni âdem lehû*…”, 2) “*İnne fi’l-cenneti bâben yukâlü lehû er-reyyân*…”, 3) “*Men kâme leylete’l-kadri îmânen*…”, 4) “*es-Salavâtü’l-hams ve’l-cum‘a ile’l-cum‘a*…”].

103. “Hadis-i Şerîf”, *Sebîlürreşâd*, XIII/314 (6 Teşrîn-i Sânî 1330/1 Muharrem 1333), s. 11 [Yazıda dört hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) “*Men kâtele li-tekûne kelimetü’llâhi hiye’l-ulyâ*…”, 2) “*el-Cihâdü vâcibun aleyküm ma‘a külli emir*…”, 3) “*Men râha râhaten fî sebîli’llâh*…”, 4) “*Men fedâ esîran*…”].

104. “Hadis-i Şerîf”, *Sebîlürreşâd*, XIII/315 (13 Teşrîn-i Sânî 1330/7 Muharrem 1333), s. 17-18 [Yazıda sekiz hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) “*Tedammene’llâhu li-men harace fî sebîlihî...*”, 2) “*Men mâte ve lem yağzu...*”, 3) “İnne evvele’n-nâsi yevme’l-kıyâmiti yukdâ aleyhi...”, 4) “*Men seele’llâhe eş-şehâdete...*”, 5) “*Men talebe’ş-şehâdete sâdıkan...*”, 6) “*Men seele’llâhe el-katle fî sebîli’llâh...*”, 7) “*Men ramâ al-adüvve...*”, 8) “*Men lakiye’llâhe bi-gayri eserin...*”].

105. “Hadis-i Şerîf”, *Sebîlürreşâd*, XIII/316 (20 Teşrîn-i Sânî 1330/14 Muharrem 1333), s. 25-26 [Yazıda üç hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) “*Mâ min nefsin temûtü...*”, 2) “*Yu’tâ bi’r-racüli min ehli’l-cenneti...*”, 3) “*Kîle li’n-Nebiyyi sallallâhu aleyhi ve sellem mâ ya‘dilü el-cihâd fî sebîli’llâh...*”].

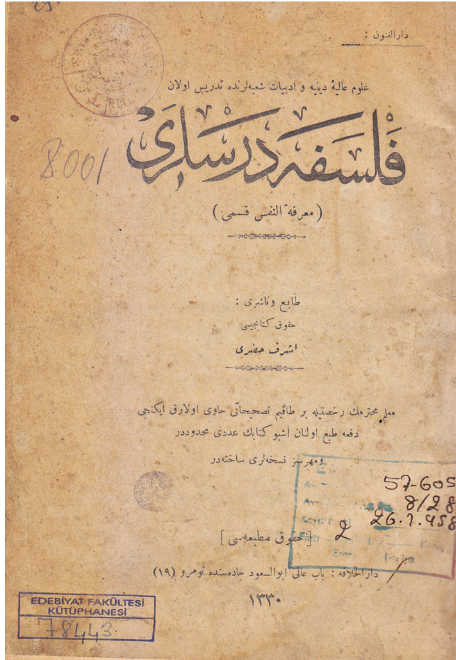
106. “Hadis-i Şerîf”, *Sebîlürreşâd*, XIII/317 (27 Teşrîn-i Sânî 1330/21 Muharrem 1333), s. 33-34 [Yazıda beş hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) “*Yâ Ebâ Sa‘îd men radiye bi’llâhi rabben...*”, 2) “*... ennehû kâme fîhim fe-zekera lehüm enne’l-cihâd...*”, 3) “*el-Katlü fî sebîli’llâh yükeffiru...*”, 4) “*Yadhakü’llâhu ilâ racüleyni...*”, 5) “*Lâ yectemi‘u kâfirun ve kâtiluhû...*”].

107. “Hadis-i Şerîf”, *Sebîlürreşâd*, XIII/318 (4 Kânun-ı Evvel 1330/29 Muharrem 1333), s. 41-42 [Yazıda yedi hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) “*Lâ yectemi‘âni müsilmün katele kâfiran...*”, 2) “*Câhidü’l-müşrikîne bi-emvâliküm...*”, 3) “*Harumet aynün ale’n-nâr...*”, 4) “*Harumet en-nâru alâ aynin...*”, 5) “*Mâ min ğâziyetin tağzû...*”, 6) “*Meselü’l-mücâhidi fî sebîli’llâh...*”, 7) “*Men kâtele fî sebîli’llâh fevâka nâkatin...*”].

108. “Hadis-i Şerîf”, *Sebîlürreşâd*, XIII/319 (11 Kânun-ı Evvel 1330/6 Safer 1333), s. 50-51 [Yazıda üç hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) “*Aynâni lâ temessühümâ en-nâr...*”, 2) “*Ribâtu yevmin ve leyletin...*”, 3) “*Men enfeka nafakaten fî sebîli’llâh...*”].

109. “Hadis-i Şerîf”, *Sebîlürreşâd*, XIII/320 (18 Kânun-ı Evvel 1330/13 Safer 1333), s. 57-58 [Yazıda dört hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) “*İnne’ş-şeytân ka‘ade li’bni âdem bi-atrukihî...*”, 2) “*Kâne Rasûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem âme Tebûk yahtubu’n-nâs...*”, 3) “*İnne racülen etâ Rasûlallâhi sallallâhu aleyhi ve sellem fe-kâle yâ Rasûlallâh eyyü’n-nâsi efdal...*”, 4) “*Seele racülün Rasûlallâhi sallallâhu aleyhi ve sellem eyyü’l-a‘mâli efdal...*”].

110. “Hadis-i Şerîf”, *Sebîlürreşâd*, XIII/321 (25 Kânun-ı Evvel 1330/25 Safer 1333), s. 65-66 [Yazıda beş hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) “*Men gazâ fî sebîli’llâh...*”, 2) “*Câe racülün ile’n-Ne-*

دار الفنون :

علوم عالیهٔ دینیه و ادبیات شعبه‌لرنده تدریس اولان

فلسفه درسلری

(معرفة النفس قسمی)

طابع وناشری :

حقوق کتابجیسی

اشرف حضری

معلم محترمك رخصتیله بر طاقیم تصحیحاتی حاوی اولارق ایکنجی

دفعه طبع اولنان اشبو کتابك عددی محدوددر

ومهرسز نسخه‌لری ساخته‌در

[حقوق مطبعه‌سی]

دار الخلافه : باب عالی ابو السعود جاده‌سنده نومرو (١٩)

١٣٣٠

EDEBİYAT FAKÜLTESİ KÜTÜPHANESİ

Dârulfünûn Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat Şubelerinde Tedris Olunan Felsefe Dersleri: Marifetü'n-Nefs Kısmı (Dârülhilâfe 1330[/1914]).

biyyi sallallâhu aleyhi ve sellem fe-kâle e-fe-raeyte racülen gazâ...", 3) "*Men şâbbe şeybeten fi'l-islâm...*", 4) "*İrmû ve'rkebû...*", 5) "*İnne'llâhe azz eve celle yudhilu selâsete neferin...*"].

111. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XIII/322 (1 Kânun-ı Sânî 1330/17 Safer 1333), s. 74 [Yazıda beş hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) "*el-Gazvu gazvâni...*", 2) "*Hurmetü nisâi'l-mücâhidîn ale'l-kâ'idîn...*", 3) "*Acibe Rabbünâ fî racülin gazâ fî sebîli'llâh...*", 4) "*İnne racülen esleme fe-kâtele fe-kutile...*", 5) "*el-Münfiku ale'l-hayli fî sebîli'llâh...*"].

112. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XIII/323 (8 Kânun-ı Sânî 1330/5 Rebiü'l-Evvel 1333), s. 80 [Yazıda altı hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) "*Men ağberat kademâhu...*", 2) "*Gadvetün fî sebîli'llâh ev ravhatün...*", 3) "*Selâsetün küllühüm hakka ale'llâhi azze ve celle avnuhû...*" 4) "*Vefdü'llâhi azze ve celle selâsetün...*", 5) "*Ene za'î-mün...*", 6) "*Gazvetün fi'l-bahri mislü aşri gazevâtin...*"].

113. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XIII/324 (15 Kânun-ı Sânî 1330/12 Rebiülevvel 1333), s. 88-89 [Yazıda üç hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) "*Lemmâ kâne yevmü Uhud ve vellâ en-nâs...*", 2) "*Men cehheze gâziyen fe-kad gazâ...*", 3) "*Men cehheze gâziyen hattâ yestakille...*"].

114. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XIII/326 (29 Kânun-ı Sânî 1330/26 Rebiülevvel 1333), s. 105-106 [Yazıda beş hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) "*el-Haylü ma'kûdun fî nevâsîhâ...*", 2) "*el-Haylü ma'kûdun fî nevâsîhâ el-hayru ve'n-neylü...*", 3) "*... raeytü Rasûlallâh sallallâhu aleyhi ve sellem yelvî nâsiyete feresin...*", 4) "*el-Bereketü fî nevâsî'l-hayl*", 5) "*el-Haylü selâsetün fe-feresün li'r-Rahmân...*].

115. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XIII/327 (5 Şubat 1330/3 Rebiülâhir 1333), s. 113 [Yazıda üç hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) "*Mâ min feresin arabiyyin...*", 2) "*Hayru'l-hayli el-edhemü el-akrahu...*", 3) "*Aleyküm mine'l-hayli bi-külli kümeytin...*"].

116. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XIII/328 (12 Şubat 1330/10 Rebiülâhir 1333), s. 119-120 [Yazıda dört hadisin tercüme ve açıklamasına yer almaktadır: 1) "*İnne'n-Nebiyye salallâhu aleyhi ve sellem ebsara şâbben...*", 2) "*Künnâ fî gazvetin fe-tekaddeme racülün fe-kâtele hattâ kutile...*", 3) "*Semi'a Rasûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem racülen yekûlu allahümme âtinî...*", 4) "*Ba'ase Ebû Bekr ceyşen ile'ş-Şâm...*"].

117. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XIII/329 (19 Şubat 1330/17 Rebiülâhir 1333), s. 127 [Yazıda beş hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) "*Men fâtehû el-gazvu...*", 2) "Ünâsün min ümmetî uridû...", 3) "*Acibtü min kavmin min ümmetî...*", 4) "*Fazlu gâzî'l-bahri...*", 5) "*Evvelü ceyşin min ümmetî yerkebûne'l-bahr...*"].

118. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XIII/330 (26 Şubat 1330/24 Rebiülâhir 1333), s. 135 [Yazıda üç hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) "*Gazvetün fi'l-bahri mislü aşri gazevât...*", 2) "*el-Mâidü fi'l-bahri...*", 3) "*İnne şühedâe'l-bahri...*"].

119. *Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat Şubelerinde Tedris Olunan Felsefe Dersleri: Marifetü'n-Nefs Kısmı*, Dârülhilâfe: Hukuk Matbaası, 1330[/1914], 256 s.

120. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XIII/332 (12 Mart 1331/9 Cumâdelevvel 1333), s. 151 [Yazıda üç hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) "*Şehîdü'l-bahri mislü şehîdeyi'l-berri...*", 2) "*İnne racülen kâle yâ Rasûlallah mâ bâlü'l-mü'minîne...*", 3) "*Men talebe'ş-şehâdete...*"].

121. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XIII/334 (26 Mart 1331/23 Cumâdelevvel 1333), s. 168-169 [Yazıda üç hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) "*Meselü'llezîne yağzûne min ümmetî...*", 2) "*Yâ Abdallâh b. Amr in kâtelte sâbiran...*", 3) "*İnne akvâmen bi'l-medîneti halfenâ...*"].

معارف عمومیه نظارتی

تألیف و ترجمه کتبخانه‌سی

عدد : ٣٧

مبادیٔ فلسفه‌دن

برنجی کتاب

علم النفس

مترجمی : تألیف و ترجمه هیئتی اعضاسندن احمد نعیم

مؤلفی ژورژ ل . فونس غریو

استانبول — مطبعهٔ عامره

١٣٣١

Mebâdî-i Felsefe'den İlmü'n-Nefs kitabının kapağında Ahmet Naim Bey sadece mütercim olarak gözüküyor ama kitabın yarısı telif sayılır. Mütercim dipnotlarda modern batı felsefesindeki terimlerin Osmanlı-İslâm dünyasında nasıl karşılanabileceğini tartışıyor ve tekliflerde bulunuyor.
Bu nüsha Ahmet Naim tarafından felsefeci Orhan Sadeddin'e (Begsan) imzalanmış: "Refîk-i muhteremim Orhan Sadettin beyefendiye hediye-i nâçizim. 1 Teşrinisâni 930".

122. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XIII/336 (9 Nisan 1331/7 Cumâdelâhir 1333), s. 184 [Yazıda iki hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) "*İnne'ş-şühedâ zükirû inde Ömer b. el-Hattâb...*", 2) "*Se-tüftahu aleyküm arzûn...*"].

123. Georges L. Fonsegrive, *Mebâdî-i Felsefeden Birinci Kitap: İlmü'n-Nefs*, çev. Ahmet Naim, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1331[/1915], 648 s. [Georges L. Fonsegrive'in (ö. 1917) *Eléments de Philosophie* adlı eserinin notlarla tercümesi].

124. Paul Janet, "Felsefe Bir İlim midir?", çev. Ahmet Naim, *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/1 (Mart 1332 [1916]), s. 71-96 [57-58, 60-61 no'lu yazılar, Paul Janet'nin (ö. 1899) *Principes de Métaphysique et de Psychologie* (Paris: Librairie Ch. Delagrave, 1897) adlı eserinin "Introduction à la science philosophique" başlıklı giriş bölümünün ilk dört kısmının tercümesidir].

125. Paul Janet, "Felsefenin Yeni Birkaç Tarifi", çev. Ahmet Naim, *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/2 (Mayıs 1332 [1916]), s. 197-221.

126. "Kitabiyât Tahlilleri: *Ruhiyât Dersleri: Terbiyeye Ait Tatbikât ile Birlikte*", *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sy. I/2 (Mayıs

1332[/1916]), s. 243-244 [Mehmed Ali Aynî (ö. 1945) tarafından Fransızca'dan tercüme edilen E. Rayot'un *Ruhiyât Dersleri: Terbiyeye Ait Tatbikât ile Birlikte* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1331[/1915]) adlı eseri hakkında değerlendirme].

127. Paul Janet, "Felsefede Mısdâk", çev. Ahmet Naim, *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/5 (Teşrîn-i Sânî 1332 [1916]), s. 508-533.

128. Paul Janet, "Geçen Ders Hakkında Bazı İzahat", çev. Ahmet Naim, *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/6 (Kânun-ı Sânî 1332 [1917]), s. 598-606.

129. İslâm*'da Dava-yı Kavmiyet*, Dârülhilâfe: Tevsî-i Tıbâat Matbaası, 1332, 55 s.*

130. "Hadis-i Şerîf", *Sebîlürreşâd*, XIV/361 (4 Temmuz 1334/25 Ramazan 1336), s. 197-199 ["*Le-tüngadanne ura'l-islâm urveten urveten...*" hadisi hakkında].

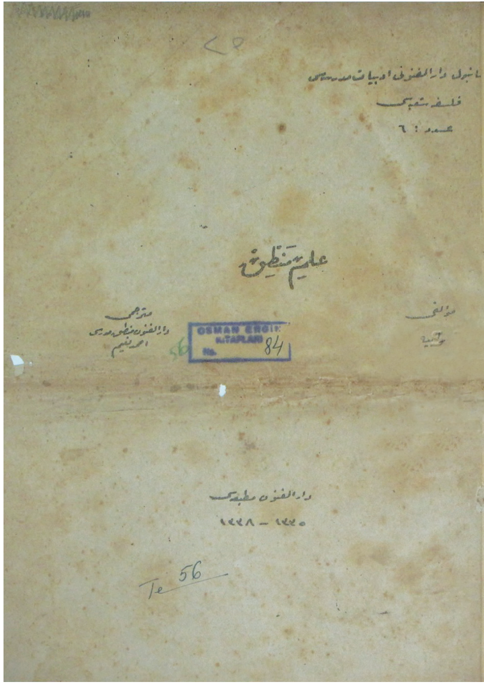
131. "Bir Cevap", *Sebîlürreşâd*, XIV/363 (1 Ağustos 1334/23 Şevval 1336), s. 236-244.*

132. "Hadis-i Şerîf: İhtikâra Dair", *Sebîlürreşâd*, XV/366 (22 Ağustos 1334/15 Zilkade 1336), s. 23-26 [İkinci kısmı fiyatların belirlenmesi hakkında olan yazıda on altı hadisin tercüme ve açıklaması yer almaktadır: 1) "*el-Câlibü merzûkun...*", 2) "*Men ihtekera ale'l-müslimîne ta'âmehüm...*", 3) "*Men ihtekera hukraten...*", 4) "*Lâ yahtekiru illâ hâtiun*", 5) "*Lâ yahtekiru illâ havvânûn*", 6) "*Bi'se'l-abdü'l-muhtekir...*", 7) "*Men ihtekera ta'âmen erba'în yevmen...*", 8) "*Men dehale fî şey'in min es'âri'l-müslimîn...*", 9) "*Men ihtekera ta'âmen alâ ümmetî...*", 10) "*Men ihtekera ta'âmen sümme tesaddeka...*", 11) "*İhtikâru't-ta'âm bi-Mekke...*", 12) "*İnne'llâhe hüve'l-hâliku'l-kâbizu'l-bâsitu...*", 13) "*Le-elkayenne'llâhe min kabli en a'tâ ehaden...*", 14) "*Beli'llâhu yahfidu ve yerfe'u...*", 15) "*Lâ yes'elni'llâhu an sünnetin ahdestühâ aleyküm...*", 16) "*Mâ sahata'llâhu azze ve celle alâ ümmetin illâ galâ si'ruhâ...*"].

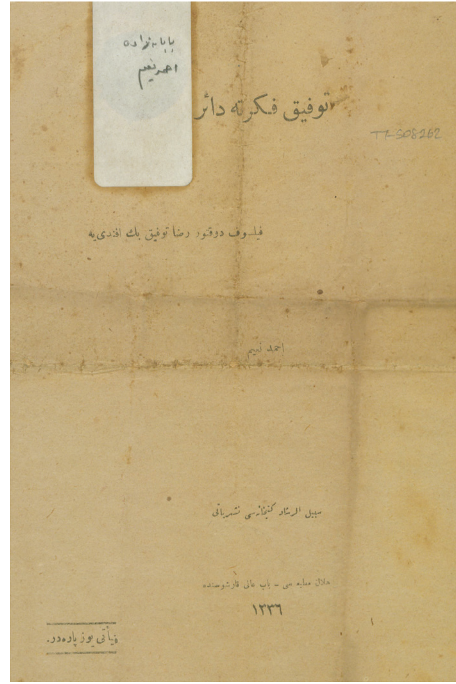
133. "Filozof Doktor Rıza Tevfik Beyefendiye", *Sebîlürreşâd*, XV/373 (10 Teşrîn-i Evvel 1334/3 Muharrem 1337), s. 176.[6]*

134. "Bizde Din ile Devlet", *İslâm*, 23 Saferü'l-hayr 1337/28 Teşrîn-i Sânî 1334, s. 1 [Bu yazı *Sebîlürreşâd*'ın aynı tarihli XV/380. sayısında "Bizde Din ve Devlet" başlığıyla ve "*İslâm Gazetesi*'nden" iktibas edildiğini belirten bir notla birlikte yayınlanmıştır (s. 293-295)].*

135. "Tesettür İşine Zabıta Karışmasın mı? Ebüzziyazâde Velid Beyefendiye", *Sebîlürreşâd*, XVI/391 (13 Şubat 1335/12 Cumâdelevvel 1337), s. 13-14.[7]*

Élie Rabier'in (ö. 1932) *Leçons de Philosophie II: Logique* (Paris: Librairie Hachette, 1888) isimli eserinin ilk üç bölümünden (s. 1-64) hareketle hazırladığı *İlm-i Mantık* ([İstanbul] 1335[/1919]-1338[/1922]) ders notu.

Rıza Tevfik'in Ağustos 1918'de Türk Ocağı'nda verdiği Tevfik Fikret'i savunmaya yönelik konferansına Ahmet Naim'in cevabı: *Tevfik Fikret'e Dair: Filozof Dr. Rıza Tevfik Beyefendiye* ([İstanbul] 1336[/1918]).

136. "Yine Tesettür Meselesi: Ahmet Cevat Beyefendiye", *Sebîlürreşâd*, XVI/393 (27 Şubat 1335/27 Cumâdelevvel 1337), s. 37-39.*

137. [Élie] Rabier, *İlm-i Mantık*, çev. Ahmet Naim, [İstanbul]: Dârülfünûn Matbaası, 1335[/1919]-1338[/1922], 64 s. [Élie Rabier'in (ö. 1932) *Leçons de Philosophie II: Logique* (Paris: Librairie Hachette, 1888) isimli eserinin ilk üç bölümünün (s. 1-64) tercümesi].

138. "Ahmet Naim Beyefendinin Beyanatı", *Sebîlürreşâd*, XVIII/461 (4 Mart 1336/12 Cumâdelâhir 1338), s. 226.*

139. *Tevfik Fikret'e Dair: Filozof Dr. Rıza Tevfik Beyefendiye*, [İstanbul]: Hilal Matbaası, 1336[/1918], 8 s. [*Sebîlürreşâd*'ın 371. sayısının (17 Zilhicce 1336/26 Eylül 1334) eki olarak dergi ebadında yayınlanmıştır].*

140. "Semâ", *Mahfil*, III/28 (Safer 1341[/1922]), s. 73-80.*

141. *Ahlâk-ı İslâmiye Esasları*, İstanbul: Matbaa-i Âmedî, 1340/1342 [/1924], 67 s.

عدد : ۲۸ محفل ۷۳

شافعی بر کوزدن بشقه تماماً یوز عورت اولوب
ستری لازم اولدیغنه ، حنفیلر ایسه صاچلر ،
قولاقلر ، چکه‌نك آلتی، بویون، کردان، کوکس
تماماً عورت اولوب ستر اولنمه‌سنك لزوم ووجوبنه
قائل اولمقله برابر چکه‌نك اوستدن آلنه وارنجه‌یه
قدر کاملاً یوز ایله کوزلرك عورت اولمدیغنه وبو
مواضعك کشفی جائز اولدیغنه ومتأخرین حنفیه‌ده
باعث فتنه اولمق احتمالی بولندیغی ایچون یالکز
کنج قادینلرك احتیاطاً یوزلرینی ستر ایتملرینك
لزومنه ذاهب اوله‌رق یوز حقنده تسترك کیفیتی
خصوصنده اختلاف ایتمشلردر .

فقط عموم صحابهٔ کرام وبتون مجتهدین عظام
حضراتی تسترك اصل واساسی نصوص قاطعهٔ قرآنیه
واحادیث شریفه ایله ثابت واعتقادی واجب برحکم
قطعی اولدیغنده اجماع واتفاق ایتمشلردر .

بناءً علیه دیکر فرائض قطعیه کبی تسترده فرض
قطعی اولدیغندن منکری حدود ودائرهٔ اسلامیتدن
خروج واساسات دینیه‌دن ارتجاع ایله ارتکاب
کفر ایتمش اولور .

بیان اولندیغی طرز اوزره تستر شرعی‌یه رعایت
ایتمیان قادینلرده کناهکار اولوب فعللرینه کوره
عقوبت وعذاب الٓهی‌یه مستحق اولورلر .

شونیده عرض ایده‌یم‌که : شریعت غرای
احمدیه تسترك صورتنی شو وجهله تحدید وتعیین
ایلمشدر : بلوغه ایرمکدن اعتباراً هر قادین شرعاً
آچیلمسنه رخصت ویریلن اعضاسی مستثنا اولمق
اوزره باشندن طوپوقلرینه قدر جمیع بدنی بورویه‌جك
خارجی بر البسه کینملیدر که (لعن الله الکاسیات العاریات
= صورتده البسه‌لی، حقیقتده عریان قادینلره جناب
الله لعنت ایتسون) حدیث شریفی مقتضاسنجه
او البسه ، اعضا بللی اوله‌جق درجه‌ده طار وایچه
اولمامليدر .

بوندن بشقه (عن ام سلمة رضی الله عنها قالت
لرسول الله صلی الله علیه وسلم حین ذکر الازار
فالمرأة یا رسول الله فقال ترخی المرأة من ثوبها شبرا
فقالت اذاً تنکشف عنها قال فذراعا لاتزید علیه
ـ کذا فی مشکاة المصابیح) حدیث شریفی موجبنجه
قادین البسه‌سی طوپوق کمیکلرندن قیصه ویرده
سورونه‌جك درجه‌ده اوزون اولمامقده شرطدر.
ایشته تسترك شکلی خصوصنده دین جلیل اسلامك
نقطهٔ نظری بودر .

البسه‌نك رنکنه، بیچمنه کلنجه : دین جلیل
اسلامده بوکا دائر صراحت بولنمدیغندن بالاده
بیان اولنان شرطلر اخلال ایدلمه‌مك اوزره خصو-
صات مذکوره قادینلرك ذوقنه براقیلمش اولدیغی
آ کلاشیلیور. مابعدی وار

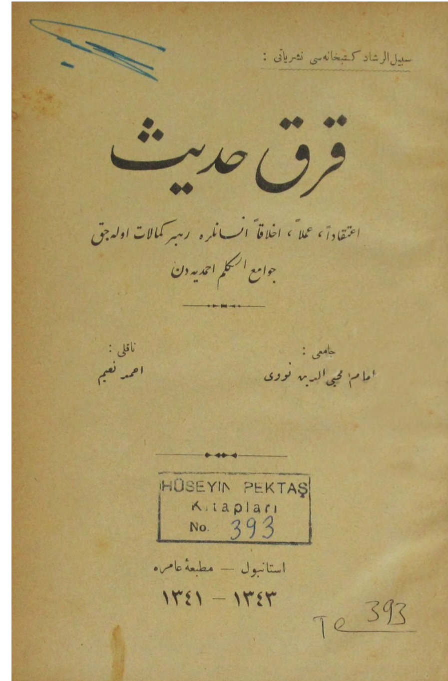
اسکلبلی
محمد عاطف

سما

« محفل » ی مطالعه ایدرکن یکرمی دردنجی
عددنده ادیب متفنن محمد عزت بکك « فضا وسما »
عنوانلی مقاله‌سی‌ده منظور چشم استفادەم اولدی.
مختصر اولمقله برابر سما حقنده آرای مختلفه‌نك
مشهری اولمق مزیتنی حائز اولان او بحثك فنه تعلق
ایدن جهتلرینه طوغرو اجالهٔ قلم ایتمك اختصاص
واقتدارمك خارجنده اولدیغی ایچون او سطرلری
یالکز مستفیدانه اوقومقله اکتفا ایتدم . آنجق
او ساحه‌نك خارجنده اولارق مقاله‌ده علوم حاضره
نظریاتی ایله معتقدات دینیه‌مزی تقریب وتوفیق
ایتمك اوزره غازی احمد مختار پاشا مرحومدن اقتباس
اولونان سطرلره دائر بعض ملاحظاتمی عرض
ایتمکدن‌ده کندیمی آلامیورم .

علوم جدیده‌نك آرامزده سرعهٔ انتشاری
چوغالدقجه بونلرله معلومات دینیه‌مز آراسنده

Mahfil’de yayınladığı “Semâ” adlı yazısı (III/28, Safer 1341[/1922], s. 73-80).

سبیل الرشاد کتبخانه‌سی نشریاتی :

قرق حدیث

اعتقاداً ، عملاً ، اخلاقاً انسانلره رهبر کمالات اوله‌جق
جوامع الکلم احمدیه‌دن

جامعی : امام محیی الدین نووی

ناقلی : احمد نعیم

HÜSEYIN PEKTAŞ
Kitapları
No. 393

استانبول — مطبعهٔ عامره

١٣٤١ — ١٣٤٣

TE 393

İslâm dünyasındaki en meşhur kırk hadis kitaplarından İmam Nevevî’nin (ö. 676/1277) el-*Erba‘ûn*’unun tercümesi (İstanbul 1341/1343[/1925]).

142. Emile Picard, “İlim Hakkında”, çev. Ahmet Naim, *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, III/4-5 (Teşrîn-i Sânî-Mart 1340 [1924]), s. 177-199 [Émile Picard’ın (ö. 1941) *La Science Moderne et son État Actuel* (Paris: Ernest Plammarion, 1905) adlı eserinin giriş kısmının (s. 1-33) tercümesi].

143. “Ahlak-ı İslâmiyenin Esasları”, *Sebîlürreşâd*, XXIV/614 (28 Ağustos 1340/26 Muharrem 1343), s. 241-243 [*Ahlâk-ı İslâmiyenin Esasları* kitabının önsözü].

144. *Kırk Hadis*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341/1343[/1925], 63 s.

145. “İslâm Tarihi Hakkında: Hüseyin Cahid Beyefendiye Açık Mektup”, *Tanin*, sy. 836 (8 Şubat 1341/14 Recep 1343), s. 3 [Yeniden basım: *Sebîlürreşâd*, XXV/638 (12 Şubat 1341/18 Receb 1343), s. 211-213].[8]*

146. “İslâm Tarihi Hakkında: Hüseyin Cahid Beyefendiye”, *Tanin*, sy. 843 (15 Şubat 1341/21 Recep 1343), s. 3.*

اسلام تاریخی حقنده

یونان یالانلری

جواد بك اعتمادنامه‌سنی ویردی

دارالفنونده درسلر

واصف بكك قارتی

Hüseyin Cahid'in İtalyancadan tercüme ettiği *İslâm Tarihi*'ni tenkit için kaleme aldığı bir dizi yazının ilki: "İslâm Tarihi Hakkında: Hüseyin Cahid Beyefendiye Açık Mektup", sy. 836 (8 Şubat 1341/14 Recep 1343), s. 3.

147. “İslâm Tarihi Hakkında: Medhal I”, *Tanin*, sy. 844 (16 Şubat 1341/22 Recep 1343), s. 3 [Yeniden basım: *Sebîlürreşâd*, XXV/640 (26 Şubat 1341/2 Şaban 1343), s. 244-249].*

148. “İslâm Tarihi Hakkında [II]”, *Tanin*, sy. 845 (17 Şubat 1341/23 Recep 1343), s. 3 [Yeniden basım: *Sebîlürreşâd*, XXV/641 (5 Mart 1341/9 Şaban 1343), s. 260-263].*

149. “İslâm Tarihi [III]”, *Tanin*, sy. 848 (20 Şubat 1341/26 Recep 1343), s. 3.*

150. “İslâm Tarihi Hakkında Medhal II”, *Tanin*, sy. 856 (28 Şubat 1341/4 Şaban 1343), s. 2.*

151. “İslâm Tarihi Hakkında”, *Tanin*, sy. 857 (1 Mart 1341/5 Şaban 1343), s. 3.*

152. *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, c. I, İstanbul: Evkâf Matbaası, 1346/1928, 494+200 s.; c. II, İstanbul: Evkâf Matbaası, 1926-1928 201-766 s.; c. III, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1936, 558 s. [Eserin ilk cildi, Ahmet Naim tarafından kaleme alınan hadis usulü mahiyetindeki uzun bir mukaddime ile başlamaktadır (494 s.). Ahmet Naim’in vefatından sonra Latin harfleriyle yayınlanan üçüncü cilt ise Diyanet İşleri Reisliği tarafından görevlendirilen Kamil Miras tarafından yayına hazırlanmıştır].

Dipnotlar

1 Bu yazı, Ahmet Naim’in, 19 no’lu yazısına, *İttifak*’ın 16. sayısında (19 Ağustos 1324/5 Şaban 1326/1 Eylül-i Efrencî 1908, s. 1-2) Mehmet Emin tarafından, “Arap İttihad Kulübü” başlığıyla yazılan cevabî yazıya Ahmet Naim’in verdiği cevaptır.

2 *Sırât-ı Müstakîm*’in kapanmasının ardından Ebu’l-Ulâ Mardin tarafından neşredilen *Kelime-i Tayyibe* dergisi, Ahmet Naim’in daha önce *Sırât-ı Müstakîm*’de yayınlanan *et-Tecrîdü’s-sarîh* tercümelerini, hadisleri harekeleyip okunmasını kolaylaştırmak suretiyle tekrar yayınlamaya başlamış ve bu çerçevede *et-Tecrîd*’in ilk seksen üç hadisinin tercümesine derginin ilk on iki sayısında (5 Nisan 1328/15 Cemâziyelevve 1330 - 27 Eylül 1328/28 Şevval 1330) yer verilmiştir.

3 Bu yazı, Ali Reşad, Ali Seydi, Mehmed İzzet ve L. Feuillet’nin başında bulundukları bu kurul tarafından hazırlanan *Musavver Dâiretü’l-maârif* in (c. II, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1332) “İslâm” maddesinin bir kısmını oluşturmakta olup (II, 1446-1460, “İslâm” maddesinin tümü için bkz. s. 1443-1479), diğer maddeler gibi bu madde de yazar ismi belirtilmeksizin yayınlanmıştır.

4 Ahmet Naim’in yazısına konu olan Rıza Tevfik’in *İctihâd*’da yayınlanan yazıları için bkz. “Cemaat ve Efrâdda Mütenâkız Şîmeler: Şîme-i Mahabbet ve Şîme-i Husumet Münasebetiyle”, *İctihâd*, sy. 95 (27 Şubat 1329), s. 2121-2126; “Musâhabemizde Sû-i Tefehhüme Meydan Vermeyelim”, *İctihâd*, sy. 96 (6 Mart 1330), s. 2145-2149.

5 Ahmet Naim'in 87, 88, 92, 94 ve 97 no'lu yazılarında muhatap aldığı Mansurîzade Said'in taaddüd-i zevcâta dair *İslâm Mecmuası*'nda çıkan yazıları için bkz. "Taaddüd-i Zevcât İslâmiyet'te Men Olunabilir", *İslâm Mecmuası*, sy. 8 (25 Cumâde'l-âhira 1332/8 Mayıs 1330), s. 233-238, "Taaddüd-i Zevcât Münasebetiyle", *İslâm Mecmuası*, sy. 9 (10 Receb 1332/22 Mayıs 1330), s. 280-284; "Taaddüd-i Zevcât Münasebetiyle", *İslâm Mecmuası*, sy. 11 (8 Şaban 1332/19 Haziran 1330), s. 325-331; "Taaddüd-i Zevcât Münasebetiyle", *İslâm Mecmuası*, sy. 12 (22 Şaban 1332/3 Temmuz 1330), s. 367-371; "Taaddüd-i Zevcât Meselesi Münasebetiyle", *İslâm Mecmuası*, sy. 13 (7 Ramazan 1332/17 Temmuz 1330), s. 397-371.

6 Ahmet Naim bu yazısını, Rıza Tevfik'in *Zaman*'ın 3 Teşrîn-i Evvel 1334/1918 tarihli sayısında yayınlanan "Dârülfünûn Müderrislerinden Muhterem Naim Beyefendiye" başlıklı yazısına cevaben kaleme almıştır.

7 Ahmet Naim'in bu yazısı Ebüzziyazâde imzasıyla *Tasvîr-i Efkâr*'da yayınlanan (9 Cumâdelevvel 1337/9 Şubat 1335/1919) "Tesettür Değil Ahlak Meselesi" başlıklı yazıya bir cevap olup Ahmet Naim'in söz konusu yazısı, *Tasvîr-i Efkâr*'ın 11 Cumâdelevvel 1337/11 Şubat 1335/1919 tarihli sayısında da aynen yayınlanmıştır.

8 Hüseyin Cahit'in Ahmet Naim'e cevabı için bkz. "İslâm Tarihi Hakkında Naim Beyefendiye", *Tanin*, sy. 837 (9 Şubat 1341/15 Receb 1343), s. 3.

Fikirleri

Kadîmin Keşfi Yolunda: Babanzâde Ahmet Naim'in Felsefe Çalışmalarına Giriş

M. CÜNEYT KAYA

Cumhuriyet'e uzanan süreçte Osmanlı-Türk modernleşmesinin fikir haritasını çıkarmak için başvurulacak adreslerin başında, hiç kuşkusuz, Dârülfünûn gelmektedir. İster pozitif, isterse sosyal ve beşerî bilimler alanında olsun, modernleşmenin *öncü*lerinden biri olan Dârülfünûn, aynı zamanda modernleşme etrafında gelişen tartışmalarda farklı görüşleri bünyesinde barındıran canlı bir *odak* özelliğine sahiptir. Bizzat modernleşme olgusu ve beraberinde getirdiği pek çok meselenin dönemin aydınları tarafından nasıl tartışıldığını görmek açısından Dârülfünûn içinde Felsefe Bölümü'nün özel bir yerinin olduğu söylenebilir. Batı felsefe ve bilimi karşısında takınılacak tavır, felsefe-gelenek ilişkisi, felsefe tarihi yazımı ve felsefe dili gibi meseleler etrafında Felsefe Bölümü'nün tarihi bize, Osmanlı-Türk modernleşmesi tarihinin küçük ölçekli bir örneğini sunmaktadır.

Dârülfünûn Felsefe Bölümü'nün hoca kadrosu içinde, eğitimi, ilgileri, çevresi, eserleri ve istikameti/duruşu itibariyle en dikkat çekici isimlerin başında Babanzâde Ahmet Naim (ö. 1934) gelmektedir. Meslekten felsefeci olmaması rağmen, Ahmet Naim, hasbelkader kendisini hoca olarak bulduğu Felsefe Bölümü'nde, *kadîm* kültüre dair engin birikimi sayesinde, felsefî meseleleri hem içerik hem de dil açısından üst düzeyde bir dikkat ve rikkatle ele almış ve bunu yaparken hiçbir zaman taviz vermediği *yerli* duruşuyla modern Batı felsefesiyle nasıl

diyaloga geçilebileceğinin en güzel örneklerini ortaya koymuştur. Bu makalede öncelikle kronolojik olarak Ahmet Naim'in felsefe çalışmaları ortaya konulacak, ardından onun felsefe çalışmalarına yön veren iki husus, yani felsefenin hâlâ anlamlı bir etkinlik olduğu ve hayatiyetini bir şekilde sürdüren felsefî bir birikime sahip olduğumuz iddiaları üzerinde durulacaktır.

Ahmet Naim'in Felsefe Çalışmaları

Mülkiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra (1894), Hâriciye ve Maarif nezaretleri bürokrasisinde görev alan Ahmet Naim, Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Ruhiyât ve Ahlak Kürsüsü Müderrisliğine atandığı 1 Teşrîn-i Evvel 1331/14 Ekim 1915 öncesinde Maarif Nâzırı Emrullah Efendi'nin (ö. 1914) talebi doğrultusunda 1911-12 yıllarında Dârülfünûn'da ders vermeye başlamıştır.[1] Felsefe Şubesi'nden talebesi Macit Gökberk'in (ö. 1993), hocasının Dârülfünûn'da hoca oluşu ve verdiği derslerle ilgili anlattıkları dikkate değerdir:

> "(...) Dediğine göre, günün birinde, o dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi kendisini çağırmış, demiş ki: 'Ben seni üniversiteye psikoloji hocası yapacağım!' O zaman Emrullah Efendi'nin, bir üniversite reformu girişimi var. Naim Bey de: 'Aman efendim, ben ne anlarım psikolojiden?' demiş. 'Bak Naim Bey' diye karşılık vermiş Emrullah Efendi, 'bu memlekette kime, seni üniversitede şu dersin hocası yapacağım desem, bana aynı şeyi söyleyecektir. Bak sen üstelik iki dil biliyorsun; bir Fransızca, bir de Arapça; yani bir bizim eski dünyamızın klasik dili; bir de yeniden girdiğimiz dünyanın temel dillerinden bir tanesi... Bir ondan okursun, bir bundan, işin içinden çıkarsın.' 'İşte biz de böyle girdikti felsefeye' diye anlattıydı bana Naim Bey, 'iyi kötü bir şeyler de yaptık. Tam şöyle oturacaktık ki dersimizde, konumuzda; dediler ki: Psikoloji hocası geldi, sen şimdi burada ahlâk okutacaksın' (O sırada Mustafa Şekip gelmiş Cenevre'den). 'Aman' demiş Naim Hoca, 'Ben bunu zaten zorla öğrendim. Nasıl olur? Ben bu ahlâkı nasıl yaparım?' 'Onu da öğrenirsin' demişler. 'Ben yine kafayı vurdum' diye anlatıyor Hoca bana; ahlâk filan derken, günün birinde Mehmet İzzet gelmiş; 'Ahlâkın da hocası geldi' demişler. 'Sen -o zamanki adıyla- mâba'de't-tabia (yani metafizik) okutacaksın'. 'Aman' demeye kalkmış Naim hoca. 'Ne yapalım' karşılığını almış, 'öbür ikisini öğrendiğin gibi bunu da

öğrenirsin'. 'İşte hazret (Naim Hoca bana 'hazret' derdi), böylece senin mâba'de't-tabia hocan oldum' (Kendisi bize metafizik öğretirdi)."[2]

1 Teşrîn-i Evvel 1331/14 Ekim 1915	Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Ruhiyât ve Ahlak Kürsü Müderrisliği
11 Teşrîn-i Evvel 1338/11 Ekim 1922	Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mâ ba'de't-tabîa ve Bedîiyât Müderrisliği
24 Eylül 1931	Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mâ ba'de't-tabîa Müderrisliği

Tablo 1: Özlük dosyasına göre Ahmet Naim'in Dârülfünûn'daki görevleri ve atanma tarihleri

Dârülfünûn'da okutulan dersleri gösteren talebe rehberlerinin en erken 1334-1335/1918-1919 tarihli olması sebebiyle Ahmet Naim'in, Dârülfünûn'da göreve başladığı 1911-1912 tarihi ile 1918-1919 tarihleri arasında hangi dersleri okuttuğunu kesin olarak söylemek şimdilik mümkün gözükmemektedir. 1918-1919 tarihli (16 Şubat-16 Haziran 1919) *Talebe Rehberi*'nde Ahmet Naim, ruhiyât (psikoloji) dersinin hocası olarak karşımıza çıkmaktadır. Dârülfünûn'dan emekli edildiği 1 Eylül 1933'e kadarki programlarda ahlâk dersi verdiğine dair bir işaret olmadığına göre, Ahmet Naim'in bu dersi 1912-1919 tarihleri arasında, muhtemelen ruhiyât dersiyle eş zamanlı olarak verdiği düşünülebilir.[3] Ahmet Naim'in ahlâk dersini, 1329-1335/1915-1919 tarihleri arasında Dârülfünûn'da ruhiyât ve ahlâk muallim muavimi olarak görev yapan Halil Nimetullah'a bıraktığı anlaşılmaktadır;[4] zira yukarıda atıfta bulunulan en erken tarihli *Talebe Rehberi*'nde ahlâk dersinin hocası olarak Nimet Bey'in adı zikredilmektedir. Aynı yerde Mustafa Şekip'in ruhiyât değil, terbiye dersinin hocası olarak kaydedilmiş olması, Mustafa Şekip'in yurt dışından gelmesinin ardından hemen ruhiyât derslerini devralmadığını, en azından bir dönem için Ahmet Naim'in bu dersi vermeye devam ettiğini göstermektedir.

Macit Gökberk'in anlatımında yer almasa da yine talebe rehberlerinin delaletiyle Ahmet Naim'in 1335-1338/1919-1922 tarihleri arasında mantık hocalığı yaptığını görmekteyiz. 1922 sonrasında Ahmet Naim mantık dersini Nimet Bey'e devretmiş ve 1338-1339/1922-1923 döneminden 1341-1342/1925-1926'ya kadar mâ ba'de't-tabîa (metafizik) dersi vermiştir. 1926-1927 tarihinden itibaren ise Ahmet Naim birinci dönem umumî felsefe, ikinci dönem de mâ ba'de't-tabîa (meta-

fizik) derslerinin hocalığını yapmış, 1931-1933 arasında sadece metafizik dersi vermiştir.[5]

Ahmet Naim'in *Dârülfünûn İlahiyat İkinci ve Edebiyat Birinci Sınıfları Derslerinden İlm-i Hikmet Ders Notları* başlığını taşıyan 1328[/1912-13] tarihli ders notundan anlaşıldığı kadarıyla, ilk olarak Ulûm-ı Âliye-i Diniye (İlahiyat) ve Edebiyat şubelerinde İlm-i Hikmet dersi okutmuştur.[6] Felsefenin tanımı, konusu, kısımları ve gayesine dair bu kısa (8 s.) ders notu, Ahmet Naim tarafından geliştirilerek 1329[/1913] tarihinde bu defa *Hikmet Dersleri* adıyla yayınlanmıştır.[7] Oldukça hacimli (368 s.) ancak tamamlanamamış bu ders kitabı, ders notunda olduğu gibi, felsefenin tanımı, konusu, kısımları ve gayesini ele alan giriş bölümünün ardından (s. 3-27), üç "mebhas"ten oluşan bir mukaddime ile sırasıyla beş ve dört "mebhas"ten meydana gelen iki ana bölümde "ilm-i ma'rifetü'n-nefs" adıyla "çağdaş" psikolojinin meselelerini incelemektedir.

Ahmet Naim'in, bir yıl sonra, 1330[/1914] tarihinde aynı ders kitabını bu defa *Felsefe Dersleri* adıyla yayınladığı görülmektedir.[8] Kapağındaki kayıttan, Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat şubelerinde okutulan felsefe dersi için hazırlandığı anlaşılan kitabın, yine kapağındaki "Muallim-i muhteremin ruhsatıyla birtakım tashihâtı hâvî olarak ikinci defa tab' olunan işbu kitabın adedi mahduddur" ibaresi, eserin, *Hikmet Dersleri*'nin gözden geçirilerek ikinci defa yayınlanmış şekli olduğunu göstermektedir. Kitabın ismindeki değişiklik, muhtemelen Dârülfünûn'un ilgili şubelerinin programlarında dersin "Hikmet" şeklindeki adının "Felsefe" olarak değiştirilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Muhteva itibariyle *Felsefe Dersleri* büyük oranda *Hikmet Dersleri*'ni takip etse de Ahmet Naim'in içeriği oldukça zenginleştirdiği ve kavram tercihlerinde önemli değişiklikler yaptığı hemen göze çarpmaktadır.[9] Muhtevadaki genişlemeye rağmen *Felsefe Dersleri*, *Hikmet Dersleri*'yle kıyaslandığında, ikinci ana bölümün iki ila dördüncü "mebhas"lerini içermeksizin eksik bir şekilde sona ermektedir.

Hem *Hikmet Dersleri* hem de *Felsefe Dersleri* telif birer eser olarak yayınlanmışsa da Ahmet Naim'in Fransızca kelime/kavramlara, onların bir cümlenin parçası olduğunu gösterecek şekilde eril-dişil ve tekil-çoğul halleriyle yaptığı yoğun atıf yanında, dönemin felsefe ve psikoloji literatürünü ayrıntılı bir tarzda kullanımı, bu eserlerin Fransızca bir veya birkaç kaynaktan hareketle hazırlanmış bir uyarlama olduğu kanaatini hemen uyandırmaktadır. Biraz daha yakından incelendiğinde ise *Hikmet / Felsefe Dersleri*'nin Paul Janet'nin (ö. 1899) *Traité élémen-*

taire de philosophie: À l'Usage des Classes (Paris: Librairie Ch. Delagrave, 1881) adlı eserinden tercüme-uyarlama olduğu anlaşılmaktadır.[10] Giriş ve sonuç dışında psikoloji, mantık, ahlak, estetik ve metafizik/teodise bölümlerinden oluşan oldukça hacimli bir eser olan (832 s.) *Traité*'nin psikoloji bölümünü esas alsa da Ahmet Naim'in hem tasnif hem de içerik konusunda bir hayli tasarrufta bulunduğu, her iki eserin içindekiler listesi arasında yapılacak kısa bir karşılaştırmayla bile hemen görülmektedir. Muhtemelen hem metin üzerindeki tasarrufları hem de Fransızca kavramların Türkçeye nasıl aktarılacağına dair henüz olgunlaşma aşamasındaki fikirleri sebebiyle Ahmet Naim tarafından tercüme bir eser olarak takdim edilmeyen *Hikmet / Felsefe Dersleri*'nin, onun, Georges L. Fonsegrive'in (ö. 1917) *Eléments de Philosophie* adlı eserinden yaptığı 1331[/1915] tarihli *Mebâdi-i Felsefeden Birinci Kitap: İlmü'n-Nefs*[11] başlıklı tercümesi öncesindeki hazırlık aşamasını temsil ettiği söylenebilir. Bu tercüme, her ikisi de tamamlanmadan kalan *Hikmet Dersleri* ve *Felsefe Dersleri* denemelerinin ardından, özellikle Fransızca kavramların Türkçe karşılıkları konusunda Ahmet Naim'in nihaî tercihlerini görmek açısından oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Metne ilave ettiği 200 civarındaki dipnotta Ahmet Naim, modern felsefe terimlerinin Türkçe karşılıkları konusunda kavram tartışmaları yapmakta, kitabın sonunda da (s. 524-620) tercümede geçen 2000 civarındaki Fransızca felsefe teriminin karşılıklarını içeren bir sözlüğe yer vermektedir.[12]

1332/1916-1917 tarihi, Ahmet Naim'in felsefe alanında yaptığı tercümelerin yoğunluk kazandığı bir döneme işaret etmektedir. Ahmet Naim, yeni yayına başlayan *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nın 1, 2, 5 ve 6. sayılarında Paul Janet'den yaptığı tercümelerle karşımıza çıkmaktadır. Janet'nin *Principes de Métaphysique et de Psychologie* (Paris: Librairie Ch. Delagrave, 1897) adlı eserinin "Introduction à la science philosophique" başlıklı giriş bölümünün ilk dört kısmı, Ahmet Naim tarafından tercüme edilerek söz konusu dergide yayınlanmıştır.[13] Ahmet Naim ilk kısmın tercümesine düştüğü notta, bu eseri tercih edişinin sebeplerini şöyle ifade etmektedir:

> "Fransa'nın son devirde yetişen en değerli felâsifesinden Paul Janet'nin Paris Edebiyat Fakültesi'nde tedrîs edip de bilâhare *Mebâdi-i Mâ Ba'de't-Tabîa ve Mebâdi-i İlmü'n-Nefs* (*Principes de métaphysique et de psychologie*) nâmıyla tab' ve neşreylediği iki ciltten ibaret eseri, ilm-i mâ ba'de't-tabîa ile ilmü'n-nefs beyninde müşterek olan münâze'un fîh mesâil-i felsefiyenin hemen kâffesini câmi' olmakla

beraber pek revân ve selis ve felsefe ile pek cüz'î ilmâmı olanları bile bu mesâil ile alakadar edecek derecede cazibedar bir ifade ile tahrîr edilmiş olduğundan vatanın ilim ile alakadar olan evladını mazmûnundan haberdar etmek üzere kitabı tercüme ediyoruz. Eserin, her mesele bir derse mevzû olabilecek bir tarzda tertip edilmiş olması da bizim için bir fâide-i zâidedir. Kitabın yirmi kadar dersi "İlm-i Felsefeye Medhal" (Introduction à la science philosophique) unvanını hâizdir."[14]

Yukarıdaki ifadelerden, Ahmet Naim'in Janet'nin kitabının tamamını tercüme niyetinde olduğu anlaşılsa da bu dört kısım dışında tercümeyi tamamlayabildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Aşağıda muhtevalarını ana hatlarıyla özetleyeceğimiz bu makalelerin tercümesinde de Ahmet Naim, *İlmü'n-Nefs* tercümesinde olduğu gibi, ilave ettiği dipnotlarda pek çok felsefî kavramın Türkçe tercümesiyle ilgili açıklamalarda bulunup tercihlerini ifade etmekte, kimi zaman da metnin doğru anlaşılmasına yönelik açıklayıcı izahlarda bulunmaktadır.[15]

Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nın 2. sayısında, Mehmed Ali Aynî (ö. 1945) tarafından Fransızca'dan tercüme edilen E. Rayot'un *Ruhiyât Dersleri: Terbiyeye Ait Tatbikât ile Birlikte* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1331[/1915]) adlı eseri hakkında da bir değerlendirme[16] kaleme alan Ahmet Naim, 1335-1338/1919-1922 tarihleri arasında Dârülfünûn'da ruhiyât yerine mantık dersleri vermeye başlamasına paralel olarak mantığa dair bir tercümeye imza atmıştır. Ahmet Naim'in, Élie Rabier'in (ö. 1932) *Leçons de Philosophie II: Logique* (Paris: Librairie Hachette, 1888) isimli eserinin ilk üç bölümünden (s. 1-64) yaptığı tercüme, ders notu olarak Dârülfünûn Matbaası'nda basılmıştır.[17] Talebe rehberlerinden, Dârülfünûn'da söz konusu dönemde sûrî mantık (formel mantık) dersi verdiği anlaşılan Ahmet Naim'in bu tercümesi de formel mantığın alanını, kavramlar ve yargılarla ilişkisini incelemektedir. Ahmet Naim'in felsefeyle ilgili son çalışması ise Émile Picard'ın (ö. 1941) *La Science Moderne et son État Actuel* (Paris: Ernest Plammarion, 1905) adlı eserinin giriş kısmının (s. 1-33) tercümesidir.[18]

Ahmet Naim'in Felsefî Çalışmalarına Yön Veren Sâikler

Ahmet Naim'in, Emrullah Efendi'nin talebi ve ısrarı üzerine kendisini bir anda hoca olarak bulduğu Dârülfünûn Felsefe Şubesi'ndeki hocalık hayatı, onu bu alanda öncelikli ve acil bir ihtiyaç olan ders kitabı/notu

telifine yönlendirmiş ve Fransızcaya hakimiyeti, onu bu dildeki bir dizi metni tercüme veya uyarlama tarzında Türkçeye aktarmasına imkân sağlamıştır. Ancak Ahmet Naim'in felsefî çalışmalarını sadece tercüme/uyarlama türünden ders kitabı/notu üretme şeklinde nitelemek pek doğru olmayacaktır. Zira onun tercüme etmek veya uyarlamak üzere seçtiği metinler ve bu metinler yoluyla vurgulamaya çalıştığı ana felsefî yönelimler yanında Fransızca dolayısıyla modern felsefe terimlerinin Türkçede nasıl ifade edilmesi gerektiğine dair dipnotlarda yer verdiği uzun açıklamalar, Ahmet Naim'i basit bir "mütercim" olmanın çok ötesinde bir yere konumlandırmamız için yeterli birer kanıt oluşturmaktadır.

Ahmet Naim'in gerek *Hikmet / Felsefe Dersleri* gerekse *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda yayınladığı makalelerde ana simanın Paul Janet olduğu hemen dikkati çekmektedir.[19] Felsefî olarak Victor Cousin'i (ö. 1867) ve onun aracılığıyla Hegel'i (ö. 1831) takip eden Janet'nin metafizik, ahlak, siyaset, psikoloji, estetik, mantık gibi felsefenin hemen her alanında ders kitabı olarak da okutulabilecek eserler kaleme aldığı, bu eserlerinde felsefenin tarihiyle problemlerini iç içe ve başarılı bir şekilde okuyuculara sunduğu bilinmektedir. Janet'nin Cousin'den gelen çizgiyi takip ederek bilimdeki gelişmeleri, materyalist ve pozitivist tarzda felsefî düşünme tarzını anlamsız kılacak şekilde değerlendirmeyip bilim ile felsefe arasında dışlayıcı değil uzlaşıcı bir ilişkinin kurulabileceğini savunması onun öne çıkan yönlerinden biridir.[20] Bu açıdan bakıldığında, Ahmet Naim'in, Osmanlı coğrafyasında da Baha Tevfik, Ahmet Nebil, Abdullah Cevdet, Celal Nuri ve Ahmet Rıza gibi isimler tarafından savunulan materyalist ve pozitivist felsefe anlayışına karşı Paul Janet'den hareketle alternatif bir anlayış geliştirmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla Ahmet Naim'in felsefe çalışmalarını yönlendiren birinci sâik, materyalist ve pozitivist cepheden gelen ve bilimdeki gelişmelerle de desteklenen sert eleştiriler karşısında felsefenin hâlâ kendisine özgü araştırma konuları olan anlamlı bir etkinlik olduğunu ortaya koymak şeklinde belirlenebilir.

Bu noktaya açıklığa kavuşturmak için bir tercüme/uyarlama olsa da *Hikmet / Felsefe Dersleri*'nin girişi, hem meslekten felsefeci olmayan, ancak şartlar gereği Dârülfünûn'da felsefe dersleri vermek durumunda kalan Ahmet Naim'in felsefe tasavvurunu tespit etmek, hem de kitabın muhtevasını nasıl gerekçelendirdiğini görmek açısından üzerinde durulmayı hak edecek bir önemi hâizdir.

Giriş bölümüne felsefe ve filozof kavramlarına halk arasında yüklenen anlamları ortaya koyarak başlayan Ahmet Naim, bu çerçevede üç tanıma yer vermektedir. Birinci tanıma göre halk arasında "filozof" denilince, hayatın zorluklarına karşı sabır ve metanetle tahammül eden, iyi günlerde ise aşırılıklardan uzak, itidalli bir hayat süren ve bu durum, kendisinde yerleşik bir hal kazanmış olan kimse anlaşılmaktadır ki, bu açıdan filozof ile bilge (hakîm) ve felsefe ile bilgelik (hikmet) arasında bir özdeşlik kurmak mümkündür. İkinci tanımda filozof, her gördüğü şeyin mahiyetini anlamaya çalışan, her söylenene inanmayıp gördüğü, işittiği her şeyi akıl tartısıyla tartan ve bir şey hakkında hüküm vermeden önce uzun uzun araştırmalar yapan meraklı kimsedir ki, bu bağlamda felsefe "araştırma ve inceleme özgürlüğü" manasına gelmektedir. Ahmet Naim'e göre ikinci tanıma ek olarak felsefenin, gerek eşya gerekse insan hayatındaki "anlam" boyutunu araştırma ve değerlendirme melekesinden ibaret olduğu da söylenebilir ki, bu açıdan da felsefe "derinlemesine düşünme" demek olmaktadır. Üçüncü tanıma göre ise filozof, öğrendiği şeylerle yetinmeyip bunların üzerine çıkarak olaylar ve olgular arasında ilişkiler keşfeden, bu ilişkileri tasnif edip uygun olanları tek bir şeye indirgemeye çalışan, tikel olay ve olgulardan tümel kanunlara ulaşarak olay ve olguların birbiri ardınca gelişinden, tümel gerçekliklere ve ilkelere yükselen kimsedir. Bu mana açısından ise felsefe tümel kavramlar ve ilkelere dair araştırmanın adı olmaktadır.

Bu üç tanımı bir araya getirerek yeni bir tarife ulaşan Ahmet Naim, felsefeyi "derinlemesine düşünme özgürlüğü yoluyla idrak olunan ilkelere dayalı bilgelik" şeklinde tanımlamaktadır. Ancak Ahmet Naim'e göre, felsefe ve filozofa dair halk arasında yaygın olan anlamlardan hareketle elde edilen bu tanımın, bir "bilim" olarak felsefeyle nasıl bir ilişkisinin olduğunu tespit etmek gerekmekte, bu amaçla da ilk olarak "bilim"in ne ifade ettiği üzerinde durulması icap etmektedir. Aristoteles'in "Bir şeyi bilmek onu sebepleriyle birlikte bilmektir" sözüne atıfla bilimin konusunun, bir tür "sebep araştırması" olduğunu belirten Ahmet Naim, bilimin eşyayı sadece "niçin" sorusu çerçevesinde incelemediğini, bunun yanı sıra "nasıl" sorusunu da sorduğunu belirtmekte ve Bacon'ın "Bilim adamı, kâinâtın yorumcusudur" sözü çerçevesinde, kâinât kitabının her sayfasında bir hakikatin, her satırında bir sırrın ve her noktasında bir hikmetin bulunduğuna dikkat çekerek, halkın bu kitabı anlamadan okumasına karşılık, bilim adamının kitaptaki her bir kelime ve harfin altındaki yüce anlamları keşfedip bize açıkladığını ifade etmektedir.

En genel anlamda bilimi "sebeplere ve kanunlara dair bir araştırma" şeklinde tanımlayan Ahmet Naim, gündelik bilgiden farklı olarak doğru bilginin/bilimin dört özelliğini sıralamaktadır: (1) Kesindir. (2) Genel ve tümeldir. (3) Bütün problemleri birbiriyle belli bir düzen içinde ilişkilidir. (4) Eşyayı sadece anlamaya değil, onları kontrol altına almaya da yarar. Bu son özellikle ilgili olarak Bacon'ın "İnsanın gücü, bilgisinin miktarı ile doğru orantılıdır" sözüne işaret eden Ahmet Naim, "O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütuf olmak üzere) size boyun eğdirmiştir" (el-Câsiye 45/13) âyetine de atıfla, insanın diğer varlıklara kıyasla oldukça zayıf olan fizikî özelliklerine rağmen diğer varlıkları kontrolü altına alabilmesinin bilgi kaynaklı güç sayesinde mümkün olduğuna işaret etmektedir.[21]

Mutlak anlamda bilime dair yaptığı bu değerlendirmelerin "özel" bilimler için de geçerli olduğunu kaydeden Ahmet Naim, özel bilimlerin ise birbirlerinden konuları itibariyle farklılaştığına dikkat çekmektedir. Özel bilimler arasındaki farklılık, felsefenin konusunu ve diğer bilimler arasındaki konumunu belirlemek için oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Zira Ahmet Naim'in de belirttiği üzere, eskiden bilim ile felsefe eşanlamlı iki kavram iken, bilgi sahasının genişlemesi sonucunda her bir varlık alanına, kendi özelliklerine göre türlü türlü isimler verilmiş ve neticede bilimlerin sayısı o kadar çoğalmıştır ki, konuları yakın olan bilimleri bir üst isim altında toplayıp tasnif etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu durumda yapılması gereken, konuları artık istikrar kazanmış olan bilimleri teker teker ele almak ve hâlâ açıkta kalan, bir bilim dalı tarafından ele alınmamış bir konu bulunup bulunmadığını tespit etmek ve ardından böyle bir konuya ulaşmamız halinde bunun bir bilim olarak felsefenin konusu olup olamayacağını belirlemektir.

Bu amaçla bilimleri tasnif eden Ahmet Naim, insanın dikkatini öncelikli olarak cisimlerin çektiğini belirterek "cisimlerle ilgili bilimler" veya "kozmolojik bilimler" adını verdiği bir grup bilimi ele almaktadır. Cisimler canlı/organik ve cansız/inorganik şeklinde ikiye ayrıldığından bu grup bilimleri de ikiye ayırmak mümkündür. Canlı/organik cisimleri inceleyen bilimin adı "biyoloji"dir ve canlı/organik cisimler hayvan ve bitki şeklinde iki ana kısma ayrıldığından, biyolojinin altında da "zooloji" ve "botanik" adıyla iki özel bilim bulunmaktadır.

Cansız/inorganik cisimler söz konusu olduğunda ise Ahmet Naim, bu cisimlerin birer "şey" olarak varlığı dışında bir de ses, ışık, sıcaklık vb. bu cisimlerden kaynaklanan olguların varlığına dikkat çekerek, bu ol-

gular açısından cansız/inorganik cisimleri inceleyen bilime "fizik" adı verildiğini belirtmektedir. Birer "şey" olmaları açısından cansız/inorganik cisimleri inceleyen bilimler ise gezegenleri inceleyen "astronomi" veya "kozmografya", gezegenler içinde özellikle bir tanesini, yani yeryüzünü inceleyen "jeoloji", yeryüzünde bulunan veya yeryüzünü oluşturan maddî unsurları konu edinen "mineroloji" ile cisimlerin bileşme ve çözülmesinden bahseden "kimya" şeklinde alt dallara ayrılmaktadır.

Duyularımıza konu olan bütün varlıkları kuşatan bir tasnife ulaşmış olsak da Ahmet Naim, insanın soyutlama özelliği sayesinde gerçek/somut varlıkların ötesinde birtakım nitelikleri de idrak edebildiğini vurgulayarak bu tasnifi genişletmemiz gerektiğine işaret etmektedir. Bu noktada karşımıza, duyularla algılayamadığımız "miktar" kavramı çıkmaktadır ki, birtakım zihinsel işlem ve bu zihinsel işleme yardım edecek sembol ve işaretler olmadan bir şeyin miktarını öğrenmemiz pek mümkün gözükmemektedir. İşte bu zihinsel işlemlerin yöntem ve kurallarını, kullanılacak işaret ve sembollerin anlamlarını ele alan bilim dalı, "aritmetik"tir. Aslında aritmetik, "matematik bilimler"in bir üyesidir ve matematik bilimlerin konusu, ölçülebilir nicelikler olduğundan, kapsamında aritmetik dışında, mekânı konu edinen "geometri" ile hareketi konu alan "mekanik" de yer almaktadır.

Ya doğrudan ya da dolaylı olarak duyulara konu olan maddî dünyayla ilişkili bu bilimler dışında acaba başka bilim yok mudur? Ahmet Naim'in sorusunu kullanacak olursak "Acaba varlık zinciri gelip yalnız maddî ve tabiî âleme mi dayanıyor? "Mânâ âlemi" diyebileceğimiz başka bir tür gerçeklik zinciri yok mudur?" Ahmet Naim'e göre hiç şüphesiz "mânâ âlemi" diyebileceğimiz bir âlem vardır ve onun varlığını gösteren şey de insanın cisim kategorisine dâhil olan bedeninin ötesinde onu hayvandan ayırt eden birtakım nitelik ve özelliklere sahip olmasıdır. Bu nitelik ve özellikleri "mânâ" olarak isimlendiren Ahmet Naim, bunlardan türeyen üç tür bilime de genel olarak "manevî veya ruhî bilimler" adını vermektedir: (1) Hayvanla kıyaslandığında insanın en önemli farkı, ferdin sahip olduğu özel önemdir. Ayrıca insanda geçmişi hatırlamak, zamanı ölçmek, söylemek ve yazmak özellikleri de mevcuttur. İşte insanın bu özellikleri sebebiyle "tarih bilimleri" denilen bir bilim sınıfı ortaya çıkmaktadır ki, içerisinde "asıl anlamıyla tarih", "arkeoloji", "epigrafi", "nümizmatik" ve "coğrafya" yer almaktadır. (2) İnsanın sahip olduğu konuşma kabiliyeti ise kapsamında "filoloji", "etimoloji" ve "paleografya" gibi bilimlerin yer aldığı "dil bilimleri"ni

ortaya çıkarmıştır. (3) İnsanın doğası gereği toplumsal bir varlık olması ve cemaatler, hükümetler ve devletler kurması, toplumsal hayatı tanzim için kanunlar koyması ise "siyaset", "hukuk" ve "ekonomi"-den müteşekkil "toplumsal bilimler" sınıfının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Cisimlerle İlgili / Kozmolojik Bilimler (***Ulûm-ı Ecsâm / Kevniye***)	**Manevî / Ruhî Bilimler** (***Ulûm-ı Maneviye / Ruhiye***)
Biyoloji • Botanik • Zooloji	Tarih bilimleri • Arkeoloji • Epigrafi • Nümizmatik • Coğrafya
Fizik • Cansız/inorganik cisimleri, ortaya koydukları olgular açısından inceleyen bilim: Fizik • Cansız/inorganik cisimlerin bizzat kendilerini inceleyen bilimler: Astronomi / Kozmografya, Jeoloji, Mineroloji, Kimya	Dil bilimleri • Filoloji • Etimoloji • Paleografya…
Matematik • Aritmetik-Cebir • Geometri • Mekanik	Toplumsal bilimler • Siyaset • Hukuk • Ekonomi

Tablo 2: Ahmet Naim'e göre bilimler tasnifi

Henüz felsefeye bir konu bulamayan Ahmet Naim, acaba insanı yukarıda saydığımız özellikleri dışında bir özelliği açısından incelemenin mümkün olup olmadığını sormaktadır. Ona göre manevî bilimler, insan fıtratında bulunup doğrudan doğruya duyular yoluyla idrak edilemeyen, sadece kimde gerçekleşiyorsa o kimse tarafından bilinen manevî olguları ancak dışa yansıyan tezahürleri açısından inceleyebilir, yoksa bizzat o olguların kendilerini tetkik edemez. Bu açıdan manevî bilimlerin tümü, ben'in dışındaki bir saha ile ilgilendikleri için objektif bir karaktere sahiptir. Manevî bilimlerin sahasının dışında kalan bizzat insanın, ruhun, ben'in araştırılması ise "psikoloji bilimleri" adıyla bir başka bilim sınıfının konusunu oluşturmaktadır.

"Cisimlerle ilgili bilimler" ve "manevî veya ruhî bilimler" tasnifi açısından dışarıda kalan "insan ruhu", felsefenin konusu olarak değerlendirilmeyi hak ediyorsa da Ahmet Naim'e göre özel bilimlerin kendi

sınırları dışında saydıkları ya da sınırlarının dışına çıkmadan ele alamayacakları başka problemlerden de bahsedilebilir. Bunların başında ise her bir bilimin konusu ile diğer varlıklar arasındaki "ortak payda" yer almaktadır. Her bir özel bilim yoluyla sadece "bir" varlık sahası hakkında bilgi edinmek mümkün oluyorsa da bir bütün olarak varlıklar arasındaki irtibat ve ilişki hâlâ meçhul kalmaktadır. Dolayısıyla genel olarak varlıklar hakkında doğru bir görüşe sahip olmak için bir sentez ihtiyacı söz konusudur. Ahmet Naim, bu sentez ihtiyacını üç açıdan gerekçelendirmektedir: (1) Her bilimde incelenen olgular ve ulaşılan kanunlar, birçok teorik ve tümel değerlendirmenin yapılmasına yol açmaktadır ve bu değerlendirmelere o bilimin "felsefesi" adı verilmektedir. Söz konusu değerlendirmelerin birbiriyle irtibatı ve her bilimde ulaşılan bu türden ilkelerin daha üst ilkelerle ilişkilendirilmesi, daha üst bir bilimin varlığını gerektirmektedir ki, buna "bilim felsefesi" denilebilir. Bilim felsefesi, bilimlerin konularının ulaştığı sınırda, tümel gerçeklikleri kendi konusu olarak bir araya getirip özetleyen ve tabiat âleminde geçerli en tümel kanunları keşfe çalışan bir üst bilimdir. (2) Ancak bilim felsefesi, tek tek bilimlerin sunduğu malzemeden meydana gelmemektedir. Bilim felsefesinin teşekkülü için kendisine dayanak noktası olacak bir "ilk ilkeler bilimi"ne ihtiyaç vardır. Zira özel bilimlerin hiçbiri, eşyanın ilk kaynağı olarak "mutlak"ı konu edinmemektedirler. Diğer yandan bilimler arasında ortak olan ve insan aklının işleyişi açısından da vazgeçilmez durumdaki varlık, cevher, sebep, kuvvet, etki ve edilgi, kanun, gaye, hareket ve oluş gibi kavramlar dikkate alındığında da ilk ilkelere mahsus bir bilimin mevcudiyeti zorunlu hale gelmektedir. (3) Özel bilimler kanun ve ilkeleri tespit ettikleri gibi sebepleri de incelemekte, fakat her bilim kendi inceleme sahasındaki sebeplerle sınırlı kalmaktadır. Hâlbuki bu özel sebeplerin de sebepleri vardır ve bu zinciri bir son sebepte neticelendirmek ve bir bütün olarak oluşun sebebini tespit etmek gerekmektedir. Dolayısıyla ilk ilkelere dair bir bilim yanında, ilk sebeplere dair de bir bilimin bulunması zorunludur ve yakından incelendiğinde bu iki bilimin konusunun aslında aynı şey olduğu görülecektir. İnsan ruhunun temel kavramlarını, var olması açısından var olanı, ilk ilke ve sebepleri kendisine konu edinen ve konusunun daha tümel olması sebebiyle diğer tüm bilimleri kuşatıcı bir özelliğe sahip olması gereken bu bilim, Ahmet Naim'e göre, Aristoteles'ten bu yana "metafizik" olarak isimlendirilen bilimden başkası değildir.

Felsefeye konu aramak için bilimleri tek tek inceleyen Ahmet Naim, bu araştırmasının neticesinde, bilimlerin kapsamının dışında kalan en az

iki konu olduğu sonucuna ulaşmaktadır: (1) Bilinç aracılığıyla daima kendini algılayan bir insan ruhu ve (2) Aristoteles'i takip ederek "ilk ilke ve sebepler" şeklinde isimlendirilen mümkün, ancak yüce, genel ve kapsayıcı tümeller. İşte felsefe, bu iki konuyu incelemektedir ve konuları açısından da sırasıyla "insan ruhunun felsefesi" ve "ilk felsefe" şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Ahmet Naim, biraz daha kolay anlaşılır kılmak için "ilk ilke ve sebepler"i inceleyen ilk felsefe veya metafiziğin konusunun Allah olduğunun da söylenebileceğini belirtmektedir. Zira ona göre Allah, varlığın ilkesidir, özü itibariyle vardır, var olması açısından var olandır, ilk ilkelerin ve ilk sebeplerin neticede vardığı nokta da O'dur. Aristoteles'in de *Metafizik* adlı eserini "Teoloji" olarak isimlendirdiğine dikkat çeken Ahmet Naim, metafiziğin birçok alt dalı olmasına rağmen en yüce ve hâkim noktasını Zorunlu Varlık'la ilgili kısmının oluşturduğunu ifade etmektedir. Felsefenin konuları olarak insan ruhu ve Allah ile bunların birbirleriyle ilişkisine dair Ahmet Naim'in şu cümleleri –sadeleştirilerek- iktibas edilmeyi hak etmektedir:

> "Görülüyor ki, felsefenin temel taşı insan, en yüce zirvesi de o Yüce Zât oluyor. Birbirine bu derece bağlı olan bu iki ucun artık ahenkli bir şekilde bir bilime konu olmaması mümkün müdür? İnsan rabbini kendi varlığı ile ruhuyla bulmuyor mu, tanımıyor mu? *Men 'arafe nefsehû fe-kad 'arafe rabbehû* [Kendini bilen rabbini bilmiş olur] denilmemiş mi? Yeryüzünde yaratıcı kavramını düşünebilen tek yaratık insandır. Hegel, "İnsanın hayvandan farkı, hayvanın dinsiz olmasındadır" diyor. Diğer taraftan denilebilir ki, insan, tanrılık düşüncesinden sıyrıldığında eksik kalmaktadır. Yetkin olması, kendi eksikliğini örtmesi, tanrılık düşüncesi sayesindedir. Bundan dolayıdır ki, eski zamanlardan bu çağa gelinceye kadar hangi felsefî ekol araştırılırsa araştırılsın, çözüme kavuşturulmaya çalışılan meselenin "İnsan nedir?" ve "Allah nedir?" sorularında kendini gösterdiği görülebilir. Bu sebeple felsefenin yukarıda verilen tariflerini basit bir ifadeye indirgeyerek –Bossuet'yi takiben- "Allah'ı ve ruhu bilme" yahut "Allah'ı bilmeye giriş olması açısından ruhu bilme" şeklinde tarif edebiliriz."

Kitabın baş tarafında felsefeye dair halk arasında yaygın kanaatlerden hareketle ulaştığı felsefe tanımıyla ("derinlemesine düşünme özgürlüğü yoluyla idrak olunan ilkelere dayalı bilgelik"), bu aşamada vardığı neticeler arasında tam bir uyum olduğunu düşünen Ahmet Naim, "bilgeliğin" (*hikmet*) en önemli şartının "kendini bilmek", bilgeliğin üzerine inşa edildiği ilkelerin en esaslısının da "Allah'ı bilmek" olduğu-

nu belirterek, önceki tarifteki "derinlemesine düşünme ve araştırma" özgürlüğünün ise bütün bilimlerin, dolayısıyla "bilimlerin bilimi" olan felsefenin tahsili için de ön şart olduğunu kaydetmektedir.

Ahmet Naim, bu noktada Auguste Comte ve Herbert Spencer gibi pozitivisit felsefenin önde gelen isimlerinin bilim tasniflerinde felsefeye yer vermemelerine değinerek, bunun sebebinin, onlar açısından felsefenin, sınırlı konusu olan özel bir bilim olmayışından kaynaklandığını belirtmektedir. Ahmet Naim'e göre felsefe artık bütün bilimleri kapsamına alan bir evrensel bilim olmasa da, özel bilimlerin ilkelerini ve sebeplerini kuşatan ilk ilke ve sebepleri araştırdığı için tümel bir bilim özelliğini hâlâ sürdürmekte, fakat eski zamanlara kıyasla konusu belli olduğu için de özel bir bilim olarak diğer bilimlerden ayrı bir alanı incelemektedir.

Felsefeyi "ruh felsefesi" ve "ilk felsefe" şeklinde ikiye ayıran Ahmet Naim, bu ayırımı, her iki sınıfın konularını ayrıntılandırarak biraz daha dakik bir tasnif ortaya koymaktadır. Buna göre "ruh felsefesi", insan mahiyetinin tâbi olduğu kanunlardan bahseden bir bilim dalıdır. Söz konusu kanunlar ise "olan"a ve "olması gereken"e dair kanunlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Birinci kanunlar bize tecrübenin sonuçlarını bildirirken, diğerleri ruhumuzun güçlerinin ulaşabileceği gayeyi göstermektedir. Psikoloji bilimi, ruhumuzun güçlerini, gerçek durumlarını dikkate alarak inceleyen tecrübeye dayalı bir bilimdir. Ancak ruhumuzun güçlerini, ideal durumları açısından inceleyen birkaç bilim daha bulunmaktadır. Bunlar, anlama gücümüzün ideal kanunlarını araştıran "mantık", iradenin ideal kanunlarını inceleyen "ahlak" ve hayal gücünün ideal kanunlarını tetkik eden "estetik"tir. Anlama gücü, irade ve hayal gücünün belli bir doğrultuda ilerlemesini sağlayıp başka yönlere sapmalarını engelleyen kanunlarının olması, birer gayelerinin olmasından kaynaklanmaktadır. Anlama gücünün gayesi hakikat, iradeninki iyilik, hayal gücününki ise güzelliktir. Bu üç bilim dalı ruhun güçlerini araştırmaları sebebiyle ruh felsefesiyle ilişkili olsalar da ruh felsefesinin sınırlarını aşarak ruhun güçlerini ideal durumları açısından inceledikleri için söz konusu güçleri tâbi oldukları ilkelere de indirgerler ve bu açıdan psikoloji ile metafizik arasında bir tür köprü vazifesi görmektedirler. Ahmet Naim'e göre ruh felsefesini oluşturan psikoloji, mantık, ahlak ve estetikten her birinde merkezde insan olduğu için bu dört bilim dalına "öznel felsefe" veya "manevî felsefe" adını vermek de mümkündür.

Diğer yandan ilk felsefe ise giriş mesabesindeki bilim felsefesinin ardından, ilkelerden en genel ve soyut haliyle bahseden metafizik ile ilk sebep olarak Tanrı'yı ele alan ve ilk felsefenin zirvesini oluşturan teoloji şeklinde iki ana bölüme ayrılmakta, bu üç bilim dalı da "metafizik felsefesi" veya "nesnel felsefe" olarak da isimlendirilmektedir. Ahmet Naim, bilim felsefenin konularını dört başlık altında özetlemektedir: (1) Bilimin mahiyeti, şartları, sınırları, türleri ve cinsleri. (2) Farklı bilimlerde uygulanması gereken metotlar. (3) Bilimlerin üzerinde yükseldikleri tümel gerçeklikler, bilimlerin gerektirdiği temel kavramlar ve bilimlerin kuruluş için muhtaç oldukları hipotezler. (4) Bilimlerin ulaştığı genel sonuçlar ile bu sonuçların nasıl bir araya getirileceği, bir sistem dâhilinde nasıl ortaya konulabileceği. Ahmet Naim'e göre hangi bilimin konusu olursa olsun, onu, felsefenin konuları ile –insan ruhu, metot, gerçekliğin en üst şartları, vazife ve hak ilkeleri, mutlak cevher ve ilk sebep gibi- arasındaki irtibat açısından incelemek pekâlâ mümkündür ve bu irtibatın/ilişkinin bir bütün olarak belirlenmesi, varlığın felsefesini yapmakla eşanlamlıdır. Bu açıdan bilim felsefesi ve hatta genel olarak herhangi bir uygulamalı felsefe alanı, pozitivistlerin iddia ettiklerinin aksine, bizatihi "felsefe"yi gerektireceğinden, "felsefe" adında müstakil bir bilimin varlığını inkâr etmek imkânsızdır.

FELSEFE	
Ruh Felsefesi / Manevî Felsefe / Öznel Felsefe	**İlk Felsefe / Metafizik Felsefesi / Nesnel Felsefe**
Psikoloji	Bilim felsefesi
Mantık	Metafizik
Ahlak	Teoloji
Estetik	

Tablo 3: Ahmet Naim'e göre felsefenin kapsamındaki bilim dalları

Bunun yanı sıra Ahmet Naim, psikoloji ile metafizik arasında, tam anlamıyla teorik olmaları açısından bir ortak noktanın bulunduğunu belirterek bunları "teorik felsefe", hatasız düşünme sanatı olarak tanımlanan mantık ile güzel yaşama sanatı anlamındaki ahlakı ise "pratik felsefe" şeklinde sınıflamaktadır. Teorik felsefenin pratik felsefeye önceliğinin genel kabul gören bir anlayış olduğuna dikkat çeken Ahmet Naim, mevcut durumumuzun, ideal durumumuza kıyasla tarafımızdan daha iyi bilindiğini ve bu sebeple mevcut durumumuz

hakkında düşünmemizin daha kolay olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca daha çok bildiğimiz problemlerden başlayıp aşama aşama ilerlemek suretiyle daha az bildiğimiz konulara yükselmek çağdaş bilimlerce kabul edilen yönteme daha uygundur. İnsan ruhu hakkındaki bilgimiz ne kadar az olursa olsun, yine de ilk ilke ve sebeplere kıyasla ona dair daha çok şey bildiğimiz muhakkaktır. Dolayısıyla Ahmet Naim'e göre incelememize insandan başlayıp oradan metafizik konularına geçmek ve nihayet tanrılığa dair meselelere yükselmek, bir başka ifadeyle psikolojiyi teoloji için bir zemin olarak değerlendirmek en uygun yoldur. Bu noktada Ahmet Naim, felsefeyi metafizikten başlatmak isteyen yaklaşımları da eleştirmekten geri durmamaktadır. Ona göre Spinoza gibi bu yaklaşımı benimseyen bazı filozoflar, ilk ilkelere ulaştıklarını farz edip insan ruhu da dâhil her şeyin mahiyetini tümdengelim yöntemiyle ortaya koyabildiklerini düşünmüşlerdir. İspatlanmadan rastgele kabul edilmiş bu ilkelerin öznel birtakım faraziyelerden ibaret olduğunu ileri süren Ahmet Naim, gözlem yöntemine müracaat edilmeksizin her şeyi birkaç ilkeden çıkartmaya çalışmanın beyhude bir çaba olduğu görüşündedir. Böyle bir yaklaşımın sonucunda hasbelkader gerçekliğe uygun sonuçlara ulaşılabilirse de gözlem, tecrübe ve tümevarım yöntemlerinin gözetiminden geçmeyen bu sonuçların güvenilirliği her zaman sorunlu olacaktır.[22] Netice itibariyle Ahmet Naim'in tercihi, felsefede, sebepliden sebebe, sonuçtan ilkeye yükselme yönteminin kullanılması yönündedir. Akıl, varlıkları bilmeye girişmeden önce kendisini bilip tanımaya koyulmalı, dolayısıyla metafiziğin öncesinde psikoloji yer almalıdır.

Bu çerçevede *Hikmet / Felsefe Dersleri*'ni bir psikoloji kitabı olarak tasarlayan Ahmet Naim, yukarıda ana yapısını aktardığımız girişin ardından, "mukaddime" başlığı altında psikolojinin konusunu, yöntemini ve psikolojik olguların nasıl tasnif edileceği meselelerini incelemektedir. Duyuların nasıl çalıştığını ele alan birinci bölüm beş kısımdan meydana gelmektedir: (1) Organik olgulardan psikolojik olgulara geçiş * Etkin olgular * Hareket * İçgüdü. (2) Edilgin olgular * Lezzet ve elem * Arzular ve tutkular. (3) Duyusal olgular * Duyumlar. (4) Hayal ve ortak duyu * Çağrışım kanunları. (5) Uyku * Rüya * Delilik * Hayvanların zekâları. Aklın işlevlerinin ve güçlerinin tartışıldığı ikinci bölümde ise öncelikle anlamanın nasıl gerçeklediği (1) Duyu organları ve anlama yetisi * Dikkat * Düşünme * Mukayese başlığı altında ele alınmaktadır. *Felsefe Dersleri*'nin elimizdeki en hacimli nüshası, bu bölümün bitmesine birkaç sayfa kala sona ermektedir. Metnin devamını,

kaldığı yerden, *Hikmet Dersleri*'ni dikkate alarak takip etmek mümkündür. *Hikmet Dersleri*'nde sırasıyla (2) Şuur, (3) Dış algı ve (4) Hayal ve hafıza başlığını taşıyan üç bölüm daha bulunmaktadır. Ne yazık ki *Hikmet Dersleri*'nin mevcut nüshaları da yaklaşık dört sayfa devam eden dördüncü bölüm tamamlanmadan yarıda kalmaktadır.

Felsefenin anlamlı bir etkinlik olduğu ve bilimdeki gelişmelere rağmen hâlâ felsefenin önemini koruduğu ana fikri, Ahmet Naim'in Paul Janet'den tercüme ettiği makalelerde de kendini göstermektedir. Paul Janet'in *Principes de Métaphysique et de Psychologie* (Paris: Librairie Ch. Delagrave, 1897) adlı eserinin, yirmi dersten oluşan giriş kısmı, "Felsefe Bilimine Giriş" (Introduction à la Science Philosophique) ana başlığını taşımaktadır. Janet, giriş kısmının birinci dersini, niçin böyle bir başlık kullandığını gerekçelendirmeye tahsis etmekte ve "Felsefe Bir Bilim midir?" sorusuna cevap aramaktadır.

Sözlerine, felsefeyi "bilim" olarak nitelendirmenin ne kadar tartışmalı bir konu olduğuna dikkat çekerek başlayan Janet, felsefenin varlığına kimsenin itiraz etmediğini, ancak onun bir "bilim" olduğu ileri sürüldüğünde bunun tepkiyle karşılandığına işaret etmektedir. Janet'ye göre felsefenin bir bilim olup olmadığı her şeyden önce lafzî bir tartışmadır ve neye, hangi kriterlere göre "bilim" denilip denilmeyeceği noktasında düğümlenmektedir. Bu çerçevede genellikle bazı bilim dalları esas alınarak "bilimselliğin" sınırları çizilmekte, deney ve hesaplanabilirliğin de bilimselliğin yegâne kriterleri olduğu ileri sürülmektedir. Janet'ye göre böyle bir tanımlamaya göre "manevî ilimler" kadar fizyoloji ve tıp gibi doğa bilimlerinin de bilimsellik sınırlarının dışında kalması kaçınılmazdır.

Problemi çözmek için lafızların ötesine geçip anlama odaklanmayı tavsiye eden Janet'ye göre felsefî anlamda bir disiplin, ancak mevcut olmayan bir şeyi konu edinmesi durumunda "bilim" olarak nitelenme hakkından mahrum kalmaktadır. Mesela astroloji bu sebeple bir "bilim" değildir. Ancak bu açıdan felsefeye baktığımızda, ne kadar muğlâk, öznel, tahmine dayalı ve tartışmalı bir alan olsa da, felsefenin bir konusunun olmadığı, çözümlenmesi istenen gerçek meseleleri konu edinmediği, kimsenin ileri süremeyeceği bir iddia olacaktır. Bu anlamda felsefenin bu meselelere yönelik çözüm önerilerinin vehme dayalı olduğu, hatta incelediği meselelerin çözümsüz olduğu ileri sürülse bile, meselelerin kendilerinin hakikî olmadığı düşünülemez. Dolayısıyla felsefenin gösterdiği çözüm önerileri şüpheli olsa da, in-

celediği meselelerin herhangi bir şekilde çözülemeyeceği kesin olarak bilinse de, o, yine de vardır ve var olmak durumundadır. Janet'ye göre bu açıdan felsefe, "çözümlenmesi istenen bilimsel meseleleri" konu edinen bir disiplindir ve insanın "soru soran bir varlık" olmasının kaçınılmaz bir sonucudur.

Janet, mutlak anlamda bir hiçlik olmayan felsefenin konusunun, çözümlenmeyi bekleyen meseleleri belirlemek ve sınırlandırmaktan ibaret olduğunu söylese de bu tanımla yetinmeye pek niyetli değildir; zira bu haliyle felsefe, sınırsız sayıdaki problemi, bilimsel yönteme uygun olarak tanzim etmekten başka işleve sahip olmayacaktır. Janet'ye göre "problem", özne ile yüklem arasındaki ilişkiye dair sorulmuş bir sorudur ve soru kısmı göz ardı edildiğinde kendi içinde olumlu anlamda bir çözüm önerisini barındırmaktadır ki, bu anlamda o, bir tür hipotezdir. Dolayısıyla felsefenin çözümü mümkün olmayan problemlerle ilgilendiği söylenirken asıl kastedilen şey, hiçbir şekilde çözümü olmayan problemler değil, çözümüne ulaşılabilecek olan, ancak çözüm yolları henüz belirginleşmemiş veya çözüm yollarından birini tercih etmenin sorunlu olduğu problemlerdir. Bu noktada Janet, felsefenin ilgilendiği problemlerin birer hipotezden ibaret olduğunu, âlemin başlangıcı, ruhun ölümsüzlüğü vb. meselelerden hareketle örneklerle açıklamaktadır.

Janet'in bu aşamada ulaştığı sonuç, felsefenin sadece çözümlenmesi istenen meselelere dair bir bilim olmayıp, bundan fazla bir şey olduğu, onun "bilimsel hipotezlerden" ibaret olduğu yönündedir. Buna göre felsefe belirsiz bir bilinemezlik bilimi değil, belirli ve sınırlı bir bilinemezlik bilimidir. Şüpheye yol açan şey, çözüm yollarının yokluğu değil, çok sayıdaki çözüm yolu arasında tercihte bulunmamızı sağlayacak doğruluk kriterinin mevcut olmayışıdır. Janet açısından zor ve zahmetli bir problem karşısında o problemin mümkün çözüm yollarını hayal meyal de olsa keşfedilmek, yani birtakım hipotezler ileri sürmek hiç de yabana atılacak bir şey değildir ve bu kadar bir bilginin bile insana sağlayabileceği önemli oranda bilimsel bir tatmin söz konusudur. Hatta kimi zaman insan, mümkün hipotezlerin sayısını sınırlandırma başarısını da gösterebilir. Mesela âlemin başlangıcı konusunda âlemin ya bizatihi var olduğu, ya kendi kendini yarattığı veya kendi dışında bir kuvvet tarafından yaratıldığı şeklindeki üç seçenek buna örnek olarak verilebilir.

"Sadece şüpheli, belirsiz şeylerle ilgilenen bir bilim gerçek anlamda bilim midir? Felsefede hakikî bir temele dayalı, kanıtlanmış herhangi bir

şey yok mudur?” sorusunu gündeme getiren Janet, hipotezin şüpheli, belirsiz olmasına rağmen ilgili olduğu meselenin hiç de öyle olmadığını ileri sürmektedir. Felsefenin ilgilendiği tartışmalı meseleler her zaman için bizzat var olan şeylere dairdir ve felsefe, çözümlenmeyi bekleyen problemler ve hipotezlerden vazgeçse bile yine de vâkıalarla ilgilenin bir bilim olarak hep var olacaktır. Felsefenin psikoloji, ahlak, estetik vb. alanlarda ilgilendiği vâkıalar, tesadüfî ve tikel vâkılar olmayıp birtakım kanunlara tâbidir ve bu açıdan Janet'ye göre felsefe, vâkıalar ve kanunlara dair bir bilim olup bunlar da birer gerçeklik olduklarından, felsefe, nihaî noktada “gerçekliklerin bilimi” şeklinde tanımlanabilir. Söz konusu gerçeklikleri bir sistem dâhilinde birbiriyle ilişkilendiren hipoteze dayalı çözüm yolları göz ardı edilse bile yine de bu gerçeklikler, birbirinden ayrı ve tek başına mevcut cüz'î gerçeklikler olmak itibariyle varlıklarını sürdürmektedirler. Janet, her bilimin bu tür cüz'î gerçekliklerle işe başladığını hatırlatarak, tamamı olmasa da gerçekliğin bu kadarının bile azımsanacak bir şey olmadığını, cüz'î gerçekliklerin bilimi olması açısından felsefenin varlığının inkâr edilemeyeceğin belirtmektedir. Cüz'î gerçekliklerin “bütün” ile ilişkisini vurgulayan Janet, bunları sadece gerçekliği oluşturan parçalar olarak değerlendirmek yerine, gerçekliğin dereceleri şeklinde ele almanın daha doğru olacağını ifade etmekte ve felsefenin öne sürdüğü hipotezlerin, insan aklı açısından geçici ve görece gerçeklikler olarak dikkate alınabileceğine işaret etmektedir.

Bu değerlendirmeler Janet'yi felsefeye dair yeni bir tanım ortaya koymaya sevk etmektedir: “Felsefe, görece gerçekliklere dair bir bilim olup nihaî gerçeklik hakkında ardı ardına öne sürülen tahminlerin bilimidir.” Hiç şüphesiz şimdiye kadar kendisini bütün bilimlerin sultanı, ilk ilke ve sebeplerin bilimi olarak tanıtan felsefenin bu tarifle birlikte “görece bir bilim” haline gelmesi birtakım eleştirileri gündeme getirecektir. Janet, bu tarife rağmen, felsefenin “mutlak” kavramından vazgeçmediğini, hatta bu kavramın, görecelik düşüncesini felsefelerinin merkezine yerleştiren filozoflar (Herbert Spencer gibi) tarafından bile yok sayılmadığını vurgulamaktadır. Janet'ye göre bizzat felsefeye yönelik hücumlara rağmen insanın mutlak ve sonsuz olanı düşünmek gibi en yüce imtiyazını elinden almak mümkün değildir. Yücelere bakmaktan vazgeçmeksizin daha açık görmeye çalışma imkânı her zaman için vardır, zira aydınlık yücelerden gelmektedir. Janet, felsefenin oluşturucu unsurları olarak gördüğü insan aklı, ilahî hikmet, felsefe yapma hürriyeti ve bu hürriyet sayesinde edinilen, ilkeler tesis etme imkânın-

dan hiçbir şekilde vazgeçilemeyeceğini ileri sürmektedir. "Düşünme hürriyeti" ve "insan şerefi" birbirinden ayrılamayan iki tabirdir ve bu sebeple felsefe "hür ruhun bilimi, ruhun hür bilimi"nden ibarettir.

"Felsefenin Yeni Birkaç Tarifi" başlığını taşıyan ikinci derste Janet, felsefenin muhtevasına dair ilk derste ortaya koyduğu çerçeveyi desteklemek üzere, kendi döneminde revaçta olan felsefe tanımlarını eleştirel bir gözle incelemektedir. Felsefenin şimdiye kadar hep kendine has konusu, yöntemi ve kabul görmüş sonuçlarıyla birlikte bir "bilim" olarak telakki edildiğini vurgulayan Janet, kendi döneminde felsefenin "bilimsellik" özelliğinden mahrum bırakıldığını, ancak felsefeden de tümüyle vazgeçilemediği için onu farklı şekillerde tanımlamaya teşebbüs edildiğini belirtmektedir.

Bu yeni felsefe tanımlarından birine göre felsefe, "bilgiye konu olmayan meçhul şeylere dair bir bilimdir." Bu tanım, bilgiye konu olan şeylerin bilimin, bilinemez şeylerin ise felsefenin konusuna dâhil olduğuna; felsefe kapsamındaki bu "belirsiz" alanın herhangi bir veçhesi zaman içinde deneysel yöntemle ele alınabilecek bir konuma geldiğinde, o alanın felsefeden ayrılıp pozitif bilimin kapsamına girdiğine işaret etmektedir. Claude Bernard ve Thédore Jouffroy'un bu tanımı destekleyici sözlerini iktibas eden Janet, bu yaklaşımın doğru taraflarının bulunduğuna dikkat çekerek felsefe ile ondan bağımsızlığını kazanan bilimler arasındaki ilişkiyi incelemeye başlamaktadır. Ona göre "felsefe" denilen bilimin kapsamında bulunan bütün "özel/tikel bilimler"in yavaş yavaş ondan ayrıldıkları tarihî bir vâkıadır. Ancak bu ayrılış hikâyesine başka bir açıdan bakarak bu bilimlerin felsefeden ayrılmak suretiyle felsefeyi fakirleştirmedikleri, bilakis felsefenin, kendine has konusuna kavuşmasına yardımcı oldukları söylenebilir. Özel/tikel bilimlerin felsefenin bünyesinden ayrılmasına rağmen felsefenin, yine de onların ürettikleri bilgilerden istifade etmeye devam ettiğini belirten Janet, bunu yaparken felsefenin, öncelikli ayırt edici özelliği olan "tümelliği" de hiçbir zaman elden bırakmadığını ifade etmektedir.

Felsefenin konusunu "belirsizlik"le niteleyen bu tanımı biraz daha yakından inceleyen Janet, söz konusu "belirsizlik"le kastedilenin ne olduğunu sorgulamaktadır. Acaba buradaki "belirsizlik"le kastedilen, şu anda belirli olmayan, ancak ileride deney ve tecrübe yoluyla olgusal olarak bilinebilir hale gelecek varlıklar mıdır? Bu mana kastediliyorsa, söz konusu varlıkların, bilinebilirliğe büründüklerinde, pozitif bilimin konusu haline gelmelerinden haklı olarak bahsedilebilir. Ancak "belir-

sizlik"le özgürlük, ruh ve Tanrı gibi varlıkları deney ve tecrübe ile olgusal anlamda ispatlanamayacak şeyler kastediliyorsa, bunların hiçbir zaman pozitif bilimlerin kapsamına girmeyeceği unutulmamalıdır. Dolayısıyla Janet'ye göre felsefenin kendine özgü bir konusu vardır ve bu konu, maddî varlığın şart ve dayanaklarına indirgenemeyecek olan şeyden ibarettir. Söz konusu felsefe tarifi de pozitif bilimlerde kullanılan yöntemlerle araştırılması mümkün olmayan duyu veya fizik ötesi birtakım konuların var olmadığını iddia etme gücünden yoksundur.

Bu noktada Janet, Ernest Renan'dan hareketle yeni bir felsefe tanımına daha müracaat etmektedir. Janet'nin pozitivizme mal ettiği bu tanıma göre felsefe, pozitif bilimlerin inceleyemediği belirsiz ve bilinemez varlıkları ele alan bir disiplin olmayıp, bütün içeriğini, kendisini varlığa getiren özel/tikel bilimlerden alan bir tür "çeşni" mesabesindedir. Janet'ye göre bu yaklaşım, felsefeden ziyade felsefe yapma yeteneğini esas almakta ve kendine has konusu olan bir bilim olarak felsefeden değil, her şeyde o şeyin içerdiği tümel anlamı araştırmaya yönelik bir meyle işaret etmektedir ki, bu, felsefe ile her türlü düşünme ve eleştirme faaliyetini özdeşleştiren bir yaklaşımdır. Janet, bu tanıma iki soruyla karşılık vermektedir: (i) Felsefe olmasaydı felsefe yapma yeteneği yine de var olur muydu? (ii) Felsefe yapma yeteneği var olunca felsefenin var olmamasının imkânından söz edilebilir mi? Birinci soruyla ilgili olarak Janet, öncelikle, filozofların olmadığı bir dünyada felsefe yapma yeteneğinin de bulunamayacağına dikkat çekmekte ve felsefenin bilimlerden değil, bilimlerin felsefeden doğduğunu hatırlatmaktadır. Ona göre felsefe yapma yeteneği, felsefe olmadan var olamayacağı gibi, özel/tikel bilimlerle uğraşan bilim adamlarının da kendilerinden sürekli pratik çözümler bekleyen yaygın tutumla, felsefenin yardımına müracaat etmeden mücadele etmeleri imkânsızdır. Janet'nin ikinci soruya cevabı da olumsuzdur. Felsefe, felsefe yapma yeteneğinin ya sonucu ya da ilkesidir; yani ya onu doğurur ya da ondan doğar. Aksi bir yaklaşım, felsefeyi pek yüksek bir konuma yükseltse de onun gerçek anlamda varlığını inkâr etmek olacaktır.

Janet'nin ele aldığı bir başka felsefe tanımı, felsefeyi bir bilim değil bir sanat olarak değerlendirmektedir. Bu tanıma göre felsefe, şiir ile din arasında orta yerdedir ve şahsî bir teşebbüs olarak felsefe, kişiden kişiye değişen bir özelliğe sahiptir. Her felsefede sanat eseri veya hayal mahsulü olan yönler olduğu doğrudur, ancak Janet, felsefî hipotezlerin herhangi bir kayıtla sınırlanmamış hayal ürünü şeyler olmadığını vurgulamaktadır. Zira felsefî hipotezler, roman veya şiirde

olduğu gibi sadece ruhu etkileyen şeyler olsaydı, onları "güzel" olarak nitelemek yeterli olur, doğru olup olmadıklarının herhangi bir önemi olmazdı. Felsefî hipotezlerin sadece "güzelliğe" değil, aynı zamanda ve öncelikle "doğruluğa" nispetinin oluşunun delili, bu hipotezlerin birbirleriyle tartışabilmeleri, birbirleriyle çelişebilmeleri, birbirlerini reddedip geçersiz kılabilme gücüne sahip olmalarıdır. Diğer taraftan, hiçbir filozofun kendi sistemini sıradan bir hayal mahsulü olarak görmemiş olduğuna işaret eden Janet, felsefede kişisel bir yönün varlığını ve din ile ilişkisini kabul etmekte, fakat bir sanat olarak nitelenmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre felsefenin gerekçelendirmek ve açıklamak istediği şey, gerçeklik dünyasıdır ve bu açıdan onu geometri gibi, bir "bilim" olarak görmek mümkündür.

Son olarak Janet, herhangi bir kaynakta ifade edilmemiş olsa da bu konuya dair tartışmalarda sıklıkla dile getirilen bir başka felsefe tanımına, yani felsefeyi felsefe tarihiyle sınırlandıran yaklaşıma değinmektedir. Felsefenin olmuş bitmiş bir etkinlik olduğunu dile getiren bu tanıma karşı Janet, üç itirazda bulunmaktadır: (i) Felsefenin kendisi mevcut değilse felsefe tarihi de anlaşılmaz. (ii) Felsefe tarihini günümüze kadar getirdikten sonra kaçınılmaz olarak onu daha da ileriye götürmek gerekecektir. (iii) Felsefe tarihinin sunduğu verilerle sınırlı kalındığında bir felsefe ortaya konulmuş olmaz.

Neticede Janet, burada ele aldığı tanımların hepsinin ortak yönünün, felsefenin olumlu anlamda ve varlığa dönük ihtiva ettiği ne varsa hepsini ondan çekip alarak onu boş bir forma indirgemek olduğunu belirtmektedir. Bunun şüpheci bir yaklaşım olduğunu vurgulayan Janet, formun içerikten ayrılamayacağını, içeriği olmayan salt bir etkinliğin ise kendini yiyip bitireceğini ileri sürmektedir.

"Felsefede Kriter" başlığını taşıyan üçüncü makalenin konusunu, ilk iki dersin devamı mahiyetinde, felsefenin bir bilim olup olmadığı ve eğer felsefe bir bilim olarak kabul edilecekse bunun ölçütünün ne olması gerektiği soruları oluşturmaktadır.

Janet derse şu soruyla başlamaktadır: Pozitif bilimlerde uygulanan deney ve hesaplama yöntemleri aynı şekilde felsefede de uygulanabilir mi? Ona göre bilimselliği bu iki yöntemle sınırlamak, pozitif bilimler karşısında felsefenin yenilgisi anlamına gelecektir. Zira deney ve hesaplama yöntemleri, zaman ve mekâna tâbi olgu ve olaylar için geçerli olduğundan, felsefede bu yöntemleri uygulamaya kalkışmak, güç aldığı temel disiplin olan metafiziği devre dışı bırakmak demektir. Janet,

felsefenin bir bilim olup olmadığı meselesini, felsefenin kendi konumunu muhafaza edecek tarzda araştırmak gerektiğini düşünmektedir, aksi halde pozitif bilimlerin emrine giren bir felsefenin, kendi varlığını koruması söz konusu olamayacaktır. Şu halde soru, felsefenin hangi açıdan bir bilim olarak kabul edilebileceğidir.

Janet'ye göre felsefe karşısında bilimlerin en önemli özelliği, bilimlerin tümünde, üzerinde uzlaşılmış hakikatler ile ihtilaf konusu görüşler arasında kesin bir ayırımın yapılmış olmasıdır. Bilimler söz konusu uzlaşılmış hakikatler sayesinde varlık kazanırken, varsayımlar ise bilimlerin ilerlemesini, üzerinde uzlaşılmış hakikatlerin sayısını sınırsız bir biçimde artmasını sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında felsefe ile bilimler arasında üç önemli fark ortaya çıkmaktadır: (i) Bilimlerin aksine felsefede, üzerinde uzlaşılmış hakikatlerin sayısı oldukça azdır. (ii) Felsefede hakkında uzlaşılan hakikatler de felsefe ekollerinin temel kabul ve varsayımlarıyla o kadar iç içe geçmiştir ki, bunlar arasında bir ayrım yapmak oldukça güçtür. Kimi zaman bir felsefe ekolünün bir yargısını kabul etmek, sistemin bütününü benimsemek anlamını taşımaktadır. (iii) Felsefî ekoller içinde de kesinlik kazanmış hususları bu özelliği hâiz olmayan unsurlardan ayırt etmek hayli zordur. Bütün bilimlerde bir "görüş", görüş olmaktan öte bir kıymet taşımazken, felsefede "görüş", "inanc"a dönüşmektedir ve bu sebeple değişime direnmektedir. Janet'e göre bunun sebebi, felsefenin, her nerede gelişirse gelişsin, hep dinden doğmuş olmasıdır. Felsefenin tartıştığı meseleler önceden dinlerin ele aldığı konulardır. Felsefe ister dinin yardımcısı olsun, isterse onun yerine geçme iddiasında bulunsun, dinlerde "inanç" olarak ortaya konulan bu meseleler felsefeye intikal ettiğinde "inanç" özelliğini korumaya devam etmiştir. Hatta Janet'ye göre bu, felsefelerinde dinî ekollerin öğretilerine yer veren filozoflara özgü de değildir. Zira dinî inançları reddeden materyalist veya şüpheci filozofların da kendi görüşlerine bir "inanç" gibi sarıldıkları ve savundukları bilinen bir gerçektir.

Bu noktada filozofların üzerinde uzlaşılmış hususları diğerlerinden ayırt etme konusunda isteksiz davranmalarının bir başka sebebi de felsefenin bireysel bir faaliyet olmasıdır. Herkesçe bilinen, üzerinde uzlaşmaya varılmış görüşleri değersizleştiren bu yaklaşım, Janet'ye göre, felsefeyi garip ve sadece bireysel olarak kabul edilen önermelerle sınırlı bir bilim haline getirecektir. Böyle bir yöntem kabul edildiği takdirde ise felsefe, her bir sakini sadece kendi görüşüyle ilgilenen, komşusuna dönüp bakmayı aklından bile geçirmeyen bir hastaneye

benzeyecektir. Bu yaklaşımı benimsemeyen Janet, felsefede bireysellik ve özgünlük kadar, ulaşılan sonuçların doğruluğu ve geçerliliğinin de önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Janet'ye göre felsefede kesinlik kriteri şu olmalıdır: Bütün felsefî ekollerin benimsediği önermeler, tecrübeler, gerçek veya formel her fark, kısacası her hakikat felsefe açısından "bilimsel" kabul edilmelidir. Felsefî ekollerin uzlaştıkları hakikatleri bilimsel kabul etme kriterine yöneltilebilecek muhtemel itirazları dikkate alarak bunlara cevap veren Janet, amacının, "kesinlik kriteri" gibi metafizik bir meseleyi çözmek değil, her bilimde üzerinde uzlaşılmış hususları, uzlaşılmamış olanlardan ayırt etmeyi sağlayacak pratik ve hâricî bir kriter bulmak olduğunu belirtmektedir. Çeşitli felsefî ekoller arasında ortak noktaları bulmak üzere birtakım mukayeseler yapan Janet, neticede bütün ekoller tarafından az çok kabul edilen ve hiç olmazsa görece olarak "bilimsel" niteliği yüklenebilecek sekiz önerme tespit etmektedir: 1. Öznelleşebilme özelliğine sahip olguların varlığı kesindir. 2. Öznel durumlar ve nesnel durumlar hiç olmazsa görünüş itibariyle başka başkadır. 3. Maddenin mana üzerindeki etkisi sebebiyle öznel durumlar nesnel durumlara bağlıdır. 4. Bilimde, ileride belirginlik kazanacak olsa da bir dereceye kadar görelilik vardır. 5. Soyut ve tümel kavramlarımızın kaynağı tecrübedir. 6. Zorunluluk ve tümellik özellikleriyle bilgimize konu olan bazı kavramların kendilerine özgü tabiatları vardır. 7. Sonlu olan, tecrübeler dâhilinde bilinip sonsuza kadar bir sınırla sınırlandırılamaz. 8. Sonlu olan sonsuz veya hiç olmazsa sınırsız olan ile kuşatılmıştır.

Felsefe ekollerinin üzerinde uzlaştığı bu önermelerin bir sistem oluşturamayacağına dair eleştiriye ise bilimin birikimsel ilerleyişinden hareketle cevap veren Janet, felsefî sistemlerdeki az sayıda hakikatin bir araya gelip daha tutarlı bir felsefî sistemin kurgulanmasına vesile olacaklarını belirtmektedir. Janet'ye göre felsefenin hiç şüphesiz en önemli ve en cazip yönü, ihtilaf konusu olan meselelerdir. Bütün felsefelerde en çok hoşumuza giden yön, diğer filozoflara yönelik eleştiri ile her filozofun felsefeye dâhil ettiği bireysel unsurdur. Felsefeyi tamamen üzerinde uzlaşılmış görüşlere hapsetmek, onu fakirleştirmek anlamına gelecektir. Bu durumda yapılması gereken, Janet'ye göre şudur: Felsefe eskisi gibi bireysel/öznel yöntemi kullanarak tartışmalı konularla uğraşmaya devam etmeli, yeni fikirler aramalı, eleştirmeli, cüretli tahlillere girişmeli, hâsılı, tam bir özgürlük içinde felsefe yapmayı sürdürmelidir. Ancak felsefe bütün hızıyla yürüyüşünü sürdürürken

bir taraftan da sadece bir ekolün değil, felsefeye ait olacak ve işletilip kâra geçirilecek bir "sermaye" edinmeye çalışmalıdır. Filozofların bütün gayreti de bu ortak sermayeyi artırmaya, bilinen ve üzerinde uzlaşılan hakikatlere yenilerini eklemeye yönelik olmalıdır. Felsefenin "doğru/gerçek anlamda bilim" olarak nitelenen bilimlere yaklaşması ancak bu sayede mümkün olabilecektir.

"Geçen Ders Hakkında Bazı Açıklamalar" başlıklı dördüncü makale, "Felsefede Kriter" başlıklı dersindeki görüşleri sebebiyle mektupla veya gazete yazılarıyla kendisini eleştirenlere Janet'nin verdiği cevapları içermektedir. Geçen derste, kesin olarak "bilimsel" şeklinde nitelenecek önermeler ile böyle olmayanları ayırt edecek bir kriter aradığını belirten Janet, bu kriteri diğer bilimlerden ödünç aldığını ve bilimin üzerinde tartışma olmayan kısmını "vücud bulmuş bilim", geri kalanını ise "oluşum devresindeki bilim" olarak isimlendirdiğini vurgulamaktadır. Bu kriter felsefeye uygulanmaya çalışıldığında karşımıza çıkan en önemli sorun ise diğer bilimlerde "görüş" ve "varsayım" olan şeylerin felsefe söz konusu olduğunda "inanç" özelliğini kazanmasıdır. Janet'ye yönelik eleştiriler de onun şüpheci bir yaklaşım sergilediği, bütün manevî, ahlâkî ve dinî hakikatleri, haklarında farklı görüşler ileri sürülebilen şeylermiş gibi gösterdiği noktasında odaklanmaktadır.

Bu vesileyle felsefe hakkında konuşmanın ne kadar güç olduğuna işaret eden Janet, tespit edilecek "kesinlik kriteri" ile Tanrı'nın varlığı, kötülük ve ruh problemi gibi felsefenin kadîm meselelerinin çözülmesinin beklendiğini belirtmektedir. Ona göre böyle bir bakış açısı, çözüm yollarına birer varsayım veya çözümü hedeflenen birer problem olarak bakmaya izin vermemektedir. Hâlbuki bütün bu meselelerin çözüme kavuşturulduğu varsayıldığında ise gündeme gelecek olan, bilimin ve felsefenin işlevi meselesidir. Pozitif bilimlerin "vücud bulmuş" kısımlarında herhangi bir tartışma yokken, teoloji ve felsefede tartışma eksik değildir. Janet'ye göre teoloji ve felsefe alanının bu "tartışmalı" yapısını tespit etmek, bu alanlarda söz söyleyemeyeceğimiz, eşyanın aslı hakkında kendi görüşümüzü ifade edemeyeceğimiz anlamına gelmemektedir. Hatta bir ekolü benimseyip kendi anlayışımıza göre meseleleri halletmek ve ulaştığımız sonucun "hakikat" olduğunu ileri sürmek de pekâlâ mümkündür. Dinî ve manevî ilkelerin hepsini birer gerçeklik olarak kabul ettiğini vurgulayan Janet, bu meselelere dair ispatlar ortaya koyduğumuz durumda bile bunların tartışma konusu olduğunu teslim etmek gerektiğine işaret etmektedir.

Kendisine yönelik eleştirinin temelinde, insanların kutsal olarak kabul ettiği birtakım kavramları "varsayım" olarak nitelendirmesinin geldiğini belirten Janet, teorik açıdan bunlar birer varsayım olsa da inanç açısından farklı bir konumda bulunduklarını ifade etmektedir. Hatta bu görüşüyle o, söz konusu kavramların değerini düşürmek şöyle dursun, insanın sadece akıldan ibaret olmayıp hayat ve duyu sahibi, toplumsal yapı ve tarihî süreklilik içinde var olan inanç sahibi bir varlık olduğunu teslim ettiğini düşünmektedir.

Temelde Descartes'ın şüphe yöntemini kullandığını ileri süren Janet, "üzerinde uzlaşılan hususlar"ı kriter olarak tespit ederken de Descartes'a başvurmakta ve felsefenin tümüyle tartışma konusu olmadığını, felsefe alanında da uzlaşmaya konu olan hakikatlerin bulunduğunu belirtmektedir. Janet'ye göre Ksenofon'un Sokrat hakkında aktardığı "Onun akıl yürütmesinin temelini, herkesin üzerinde uzlaştığı şeyler oluşturmaktaydı" sözü, bu noktada kendi yaklaşımını güzel bir şekilde özetlemektedir.

Ahmet Naim'in, Bilimler Akademisi üyesi ve Sorbon Üniversitesi hocalarından meşhur matematikçi Émile Picard'ın (ö. 1941) *La Science Moderne et son État Actuel* (Paris: Ernest Plammarion, 1905) adlı eserinin giriş kısmından (s. 1-33) tercüme ettiği "Bilim Hakkında" başlıklı makale ise ana hatlarıyla bilimlerin ortaya çıkış ve gelişim aşamaları bağlamında bilim tasavvurunu incelemekte, bilimin mutlak kesinlik ve gelecekte her şeyi aydınlığa kavuşturacağı iddiasını eleştirerek bu yönüyle Ahmet Naim'in Paul Janet'den tercüme ettiği diğer makalelerle bir bütünlük oluşturmaktadır.

İnsanlık tarihinin en eski zamanlarında olguları ve olayları hemcinslerinden daha farklı ve dikkatli bir şekilde gözlemleyen kimselerin "ilk bilim adamları" olduğunu belirten Picard, tarih öncesi dönemde bu kimselerin varmaya çalıştıkları pratik amaçlara, hasbî ve faydayı öncelemeyen bir araştırma arzusunun eşlik edip etmediğini sormaktadır. Bu soruya tarih öncesi dönem açısından cevap verilemeyeceğine işaret eden Picard, bilimin bilinen tarihinin Keldânîler ve Mısırlılarla başlatılabileceğini ifade ederek bu medeniyetlerde özellikle geometri alanında ortaya konulanların deneysel bir özelliği hâiz olduğunu vurgulamaktadır. Yine de Picard, söz konusu medeniyetlerin matematik alanındaki başarılarını, sırf pratik amaçları ve birtakım faydaları gözettiklerini gerekçe göstererek hafife almanın da mümkün olmadığı düşüncesindedir, zira bu medeniyetlerin ulaştıkları sonuçların, bu

alanlardaki gelecek teorilerin zeminini oluşturduğu bir gerçektir. Ancak kâinât hakkındaki daha teorik görüşlerin kaynağı araştırıldığında, karşımıza, mabetlerde üretilen yaratılış/var oluş teorileri çıkacaktır. Bu teorilerde tabiî güçler yerine ilahlar ve ruhların etkin olduğu görünse de bunlar yine de kendi içlerinde uyumlu açıklama modellerini ifade etmektedirler.

Picard, akla dayalı ve hasbî bilimi ilk defa ortaya koyma şerefinin ise Yunanlılara ait olduğunu belirtmekte, fakat bunun Renan'ın iddia ettiği gibi bir "mucize" şeklinde olmadığını; Yunanlıların yaptığının, doğu dinlerinde, özellikle de Mısır dininde görülen basitleştirme ve ilkeleri birbirine indirgemeden ibaret olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda İyonyalı filozofların çabası, Picard'a göre, birkaç asır önce başlamış olan, bilimleri dinîlikten kurtarma hareketinin doğal bir sonucudur. Zaten rasyonel bilimin o günlerden zamanımıza kadar yapmaya çalıştığı şey de bütün tabiî olguları, daha az sayıda ilkeye dayanarak açıklamaya çalışma çabasıdır.

İkinci başlıkta Picard, bilimin gayesi ve değeri meselesini kısaca ele almaktadır. Ona göre çağdaş toplumlarda bilimin kazanmış olduğu önem, öncelikle insanlık âlemine yaptığı o fevkalâde hizmetlerden ileri gelmektedir. Ancak "fayda" merkezli bu anlayış, bilimin teorik ve hasbî yönünün gözden kaçırılmasına da yol açmamalıdır. Bilim tarihi, saf bilim ile uygulama arasındaki ilişkinin öteden beri çok sıkı olduğunu göstermektedir. İki taraf da birbiri üzerinde etkili olmuş, kimi zaman uygulamalar teorilere yol açmışken, kimi zaman da teorik mülahazalar pratik araştırmalara kaynaklık etmiştir. Bu hususu örneklerle açıklayan Picard'a göre bilimin ortaya koyduğu maddî gelişmenin kaynağı ne olursa olsun, gerçek olan şudur ki, bilim gün geçtikçe ve hiç geri adım atmadan müthiş bir güçle kendisini göstermekte ve yaptığı kesin fetihlerle de alanını genişletmektedir. Buna rağmen bu parlak tablonun bazı karanlık yönlerinin de bulunduğuna dikkat çeken Picard, kimilerinin, bilimin sağladığı faydaların, insanlığın mutluluk ve huzurunu ihlal ettiği gerekçesiyle bilimi eleştirdiklerini belirtmekte, bu kötümser yaklaşımlarda doğruluk payı olsa da bilimin insanlığa sağlayacağı faydaların gün geçtikçe artarak devam edeceğini vurgulamaktadır.

Picard, üçüncü başlıkta, bilimin konusuna odaklanarak, öncelikle Auguste Comte'un yaklaşımını, sathî olması yönünden eleştirmektedir. Ona göre Comte'un varsaydığı şekilde "kesin bilim" iddiası kabul edilebilecek bir şey değildir ve Comte'un pek basit olan pozitivist yakla-

şımının geniş bir analize ihtiyacı vardır. Bilimin konusu meselesinin, bilgilerimizi nasıl elde ettiğimizin kısa bir tahlilini yapmadıkça çözme kavuşturulamayacağını belirten Picard, bu analizinin neticesinde, bizdeki "hakikat" tasavvurunun, tedricî olarak düzeltilmeye ve yetkinleşmeye yönelik bir eğiliminin olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla tümel kavramlarımızın/tasavvurlarımızın mutlak bir istikrara sahip olduğunu söylemek hayli zordur. Bunlar, gerek yeni yeni olguların gözlemlenmesiyle gerek nesnel ve öznel unsurların daha doğru bir şekilde ayırt edilmesiyle değişime açık şeylerdir. Bilimin ortaya çıkış ve gelişiminde tümel kavramların/tasavvurların çok önemli hizmetleri vardır ve bilimsel bilgi, bu tür tümeller aracılığıyla varlığa çıkmaya meyyaldir. Kavramların/tasavvurların teşekkülünde görülen öznellik ise tecrübenin verileri üzerinde çalışan nefsin bilimin inşasındaki hizmetini açıkça ortaya koymaktadır.

Dördüncü başlıkta Picard, bilimsel teorinin anlamını irdelemeye devam etmektedir. Ona göre olgulara dair nefiste meydana gelen tasavvurlar, akıl yürütmelerimizin temelini oluştururken, tümel kavramlarımız/tasavvurlarımızdan da geleceğe dair çıkarımlarımızda işe yaramaktadır. Bu noktada Picard'a göre bir bilimsel teori, kanunlar veya tikel olgularla bir arada olup bazı varsayımların yardımıyla bu olguları ve kanunları uygun çıkarımlar yoluyla daha tümel çerçeveler içine alacak tarzda başka bir şekle dönüştüren tümel kavramlar/tasavvurlar sisteminden ibarettir. Tümel kavramların/tasavvurların oluşumunda öznellik söz konusu olduğu gibi, teorilerin oluşumunda da öznellik, daha yoğun bir şekilde kendini göstermektedir. Netice itibariyle Picard, bizim bilgimizi, yalnızca zihnimizdeki kavramlar/tasavvurlar ile teorilerin perdeleri arasından dış gerçeklik üzerinde düşünmek suretiyle ürettiğimizi belirtmekte ve bilimin nesnelliğinden ziyade öznelliğine işaret etmektedir. Bilimin gün geçtikçe daha da nesnel hale geleceğine dair iddiaları "hayalî" bulan Picard, bilgimizi kendi organlarımızla icat ettiğimizden, onun kriterinin de her zaman "kendimiz" olacağını ve her zaman bizim dış dünya ile ilişkimize bağlı kalacağını ileri sürmektedir. Bu çerçevede Picard'a göre bilimin günün birinde kâinâtı bütünüyle keşfedeceğini ileri sürmek, bir putu yıkıp onun yerine yeni putlar ikame etmeye çalışmaktan ibarettir.

Beşinci ve altıncı başlıklarda geometri ve mekaniğin tarihi çerçevesinde görüşlerini örneklendiren Picard'a göre bilim kendisini bize dış dünyanın bir manzarası olarak sunmaktadır. Ancak dış dünya, soyutlama yoluyla ulaşılan ve geleceğe dair öngörüde bulunmayı mümkün kıla-

cak kanunları elde etmemizi sağlayacak şekilde birbirine yaklaştırılan ve kıyas edilen kavramlar/tasavvurlar arkasından bize görünmektedir. Bu müphem ve karışık hakikat mayasından bilim türünde bir eser vücuda getirebilmek için onu basitleştirmek ve eşyanın dalgalı olan çevresini daha keskin çizgilerle belirginleştirmek gerekmektedir. Picard'a göre bilim adamlarının yaptığı ise bize nispetlerden başka bir şey söylemeyen bilgilerimizin görece olduğunu görerek, her geçen gün artan karmaşık bilgiler arasında art arda tahminlerde bulunmaktır. Bunu yaparken bilim adamlarının tek amacı, bu bilgilerin bir noktaya doğru birbirlerine yaklaşarak ilerlemeleri ve nihayetinde İyonyalı filozofların tahayyül ettiği birliğe ulaşmalarıdır.

Ahmet Naim'in felsefe çalışmalarını yönlendiren ikinci sâik ise onun modern felsefe terimlerini Türkçeye aktarma konusundaki hassasiyeti ve gayretidir. Telif/tercüme eserlerinin dipnotlarındaki modern felsefe terimlerinin Türkçedeki karşılıklarına dair yaptığı uzun açıklamalarda kendini gösteren bu hassasiyet ve gayretin arkasında yatan bakış açısı ve yöntem anlayışını *İlmü'n-nefs* tercümesine yazdığı önsözde bulmak mümkündür. Ahmet Naim'in, tercümeye yazdığı kısa takdimde, kavramların Türkçe karşılıklarını tespit ederken ne tür kıstaslar kullandığına ve tercüme yöntemine dair ifadeleri dikkate değerdir:

> "Felsefe bizde nevzuhûr bir ilim olsaydı ıstılahâtını vaz' etmek o kadar müşkil bir iş olmazdı. Birkaç muallimin her kelimeye mukâbil vaz'ında ittifak ederek talebe arasında neşr u ta'mîm etmeleri kâfi gelirdi. Fakat işin nazik ciheti, felsefenin Garb'ı bilenlerimizce meçhul olduğu halde "ulûm-ı Arabiye" denilen ilimlerle iştigal edenlerimizce -dürûs-ı medresiye meyânında- bu asra kadar intikal etmiş epeyce parlak bir mâzisi olması ve iki tarafın yekdiğerden haberdar olmaksızın çalışmasından dolayı ileride içinden çıkılmaz kargaşalıklara yol açılmak korkusudur. Halen dipdiri olarak yaşayan ve ıstılahâtı ilm-i kelâma gereği gibi karışmış olan felsefe-i kadîmemizin şekl-i diğere ifrâğ olunmuşundan ibaret olan felsefe-i cedîde ıstılahâtını lâ ale't-ta'yîn vaz' etmek ansızın mâzi ile ve hatta hal ile kat'-ı alaka etmek ve eniyetimizi ikiye bölmek gibi bir hâlet-i maraziye tevlîdine bâis olmak demektir. Mesela "ilim" meselesini Şark felsefesi ile ilm-i kelâmda öteden beri yaşayıp bize kadar intikal etmiş ıstılahât ile mevzû-ı bahs edip dururken bugünkü felâsifenin yine bu meseledeki ârâ-yı muhtelifesini beyana başka bir ıstılahı âlet etmek anlaşamamazlığa bâis olacağı gibi tarih-i ilmi de altüst eder. O halde bugün bizim felsefe için yapacağımız şey

-bi't-tab' müstağnî olamayacağımız- vaz'-ı cedîdden ziyade keşf-i kadîmdir. Binâenaleyh bir mebhase ait Fransızca bir ıstılahın karşılığını ararken daima o mebhasin bizdeki şekline de bakmak ve kadîmden beri bizde ne gibi elfâzın mustalah olduğuna nasb-ı nazar-ı dikkat eylemek ve her iki taraftaki mânâları mütevâfık ise eski tabiri bilâ-tereddüt kabul etmek, arada bir fark hâsıl olmuş ise o farkı gözeterek yine mevzûa münasip tağyîr-i yesîr ile işi halletmek lazımdır. Bu ise ancak hayli tetebbu ve meşakkate mal olur bir cehd-i medîd mahsulü olabileceğinden bu vadideki âsârın lisan-ı Osmanî'deki nedreti çok görülmemek îcâb eder. (...) Vecâzet-i elfâz içinde mesâil-i kesîreyi muhît olması ve mebâhisin fevkalâde müntesık bulunması hasebiyle şimdilik diğerlerine râcih görülmüş ve -Türk şivesinin muktezeyâtına tebeiyet ızdırârına binâen ender olarak vâki olmuş bazı inhirâflardan kat'a'n-nazar- imkân ve selîka müsait olduğu derecede harfiyen tercümesine ve müellifin efkârını sâdıkâne edâya itina edilmiştir. (...) Elimden geldiği kadar bizde mukarrer ve sabit ıstılahât-ı mevzûa ile me'lûf olduğumuz tabirât-ı şâyia ve müştehireden istiâne ederek müellifin maksûdunu millî bir kisve ile arz etmeye çalıştım."[23]

Felsefenin bizim dünyamızda parlak bir geçmişinin olduğunu vurgulayan Ahmet Naim, bu tarihî birikimin medrese müfredatı içinde, özellikle de kelam eserlerinde kullanılan terimlerde canlı bir şekilde varlığını sürdürmekte olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla modern felsefe terimlerine bu birikimi tümüyle göz ardı ederek rastgele Türkçe karşılıklar bulmaya çalışmak, geçmişle, hatta şimdiyle ilişkiyi koparmak ve bir kişilik bölünmesine yol açmak anlamına gelecektir. Bu noktada Ahmet Naim'e göre felsefe alanında yapılması gereken, öncelikle *kadîm* olanı *keşf*etmektir. Kendisinin de ifade ettiği üzere bu tavır, "yeni şeyler ortaya koyma"yı dışlamamakta, ama önceliği, felsefî problem ve kavramların özellikle de "bizim dünyamız"daki sürekliliğini tespite vermektedir. Bu doğrultuda o, Fransızca bir terimin karşılığını ararken her zaman o terimin ait olduğu felsefî problemin "bizde" nasıl ele alındığına ve o terime karşılık gelebilecek ne tür terimlere sahip olduğumuza bakmak gerektiğini vurgulayarak modern terimle bizde kullanılan terim arasında anlam ortaklığı olması durumunda *kadîm* olan terimi tercih etmeyi, aralarında bir anlam farkı olması durumunda ise bu farkı gözetecek şekilde imkân ölçüsünde *kadîm* terimde küçük değişiklikler yaparak meseleyi çözmeyi önermektedir. Zorlu ve uzun bir araştırmayı gerektiren bu tavır, Ahmet Naim'in felsefe çalışmalarında

bütün derinliğiyle kendini göstermekte ve Türkçenin bir felsefe dili olarak inşası konusunda ilham verici unsurlar içermektedir.

Dipnotlar

1 Ahmet Naim'in 1915 yılında Dârülfünûn'da göreve başladığına dair Yahya Kemal ve Ali Çankaya'nın verdiği bilgileri değerlendiren İsmail Kara, Macit Gökberk'in, hocası Ahmet Naim'i Dârülfünûn'da ders vermeye ikna eden kişinin, 12 Temmuz 1912'de nâzırlığı biten Maarif Nâzırı Emrullah Efendi olduğu yönündeki ifadesi ile Ahmet Naim'in müderrisliğe başlama tarihi olarak Muallim Cevdet'in verdiği 1327/1911 tarihi yanında *Hikmet Dersleri*'nin 1329/1913'te basılmış olmasından hareketle, onun 1911-12'de dışarıdan ders vermeye başlayıp 1915'te müderrisliğe tayin edildiği sonucuna varmaktadır; bkz. *Bir Felsefe Dili Kurmak*: *Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001, s. 67, dn. 69.

2 "Macit Gökberk'le Söyleşi", *Macit Gökberk Armağanı*, Ankara: TDK Yayınları, 1983, s. 3-4. Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Felsefe Şubesi'nde Ahmet Naim'in talebesi olan Macit Gökberk ve Niyazi Berkes'in, hocaları hakkındaki söylemlerinin zaman içerisinde nasıl bir dönüşüm geçirdiğine dair ayrıntılı bir analiz için bkz. İsmail Kara, "Felsefe ve Tefelsüf: Türkiye'de Felsefenin Dili Niçin Yok?", *Din ile Modernleşme Arasında: Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003, s. 219-249.

3 Osman Nuri Ergin, Ahmet Naim'in, *Ahlâk-ı İslâmiye Esasları* adlı eserinin, Dârülfünûn'da verdiği derslerin neticesi olduğunu söylemektedir; bkz. "Babanzâde Ahmet Naim: Şahsiyeti ve Eserleri", *İslâm Ahlâkının Esasları* içinde, haz. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Yücel Yayınları, 1963, s. 4. Ancak söz konusu eserin önsözünde Ahmet Naim'in belirttiğine göre, Maarif Nâzırı Emrullah Efendi, kendisinden, Ağustos 1328/1912 tarihinde Lahey'de yapılacak II. Beynelmilel Terbiye-i Ahlâkiye Kongresi'ne Osmanlı Devleti'ni temsilen katılmasını ve tebliği sunmasını istemiş ve o da bu metni hazırlamıştır. Kabine değişikliği sebebiyle kongreye katılamayan Ahmet Naim'in hazırladığı metin önce *Sebîlürreşâd*'da tefrika edilmiş (IX-X, sy. 224-237, 1331/1328-29), ardından gözden geçirilerek kitaplaşmıştır (İstanbul: Âmedî Matbaası, 1340-1342[/1924], 67 s.). Ahmet Naim'in o dönemde Dârülfünûn'da ahlâk derslerini veriyor olması, Emrullah Efendi'nin kendisinden böyle bir talepte bulunmasına vesile olmuş olabilir, ancak Dârülfünûn'daki dersinin doğrudan doğruya İslâm ahlâkıyla ilgili olup olmadığı sorusunu cevaplandıracak bir bilgiden şimdilik yoksunuz.

4 Halil Nimetullah'ın hayatı hakkında bkz. Cumhur Aslan, "Pozitivst, Sekülarist ve Anti-Osmanlıcı Bir Düşünür: Halil Nimetullah Öztürk", *Dârülfünûn'da Felsefe Dersleri*, haz. Ali Utku - Uğur Köroğlu, Konya: Çizgi Kitabevi, 2011, s. 11-14.

5 Ahmet Naim'in Dârülfünûn'daki çalışmaları hakkında ayrıca bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Dârülfünûn: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*, İstanbul: İslâm Konferansı Teşkilatı İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2010, I, 273, 366; II, 568-9, 1014, 1018; Yusuf İzzettin Aktaş, *II. Meşrutiyet Devrinde İslâm Felsefesi Dersleri* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, 24-37, 205.

6 *İlm-i Hikmet Ders Notları* (Dârülfünûn İlahiyat İkinci ve Edebiyat Birinci Sınıfları Derslerinden), 1328/1910, 15 s. Notun üzerinde "Muallim Naim Bey'in tashihâtını hâvîdir" ibaresi ile "cüz 1" kaydı yer almaktadır. Sayfa sayısı 15 olarak gözükse de not, kapak dâhil 8 sayfadan ibarettir. Notun yayın tarihi olarak kapakta miladî 1910 yer alsa da Ahmet Naim'in Dârülfünûn'da göreve başlama tarihi dikkate alındığında bunun sehven yazıldığı sonucu çıkartılabilir. Öyle anlaşılıyor ki, bu hata, 1328 tarihini rumî değil, hicrî olarak kabul etmekten kaynaklanmıştır. *İlm-i Hikmet Ders Notları*, felsefenin konusu, taksimi ve gayesine dair *Hikmet Dersleri*'ndeki ilgili bölümün, ders notu olarak öğrencilere verilmiş halinden ibarettir.

7 *Hikmet Dersleri* (Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesinde Tedris Olunan Felsefe-i İslâmiyeden Hikmet Dersleri), Dârulhilâfe: Matbaa-i Hukukiye, 1329[/1913], 368 s. "Muallim-i muhteremin ruhsatıyla tab' olunan işbu kitabın adedi mahduddur" ibaresinin yer aldığı kapak sayfasında, yazar adı "Baban Ahmet Naim" şeklinde kaydedilmiştir. Genellikle kütüphanelerdeki nüshaları, dış kapakları olmaksızın ciltlenen *Hikmet Dersleri*'nin hem dış hem de iç kapağının bulunduğu tek nüshasına Edirne Selimiye Kütüphanesi'nde (nr. 1951) ulaşabildik. Söz konusu nüshada yayın tarihi olarak dış kapakta 1328, iç kapakta ise 1329 kaydı yer almaktadır. *Hikmet Dersleri*'nin Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ndeki nüshası (Genel 8993) ise ihtiva ettiği düzeltmeler açısından dikkat çekicidir. Bu düzeltmeler incelendiğinde, büyük oranda Ahmet Naim'in *Hikmet Dersleri*'nden *Felsefe Dersleri*'ne geçişte kavram tercihlerindeki değişiklikleri içerdiği görülmektedir. Sıklıkla kavramlara, kavramların Fransızca karşılıklarına ve cümle yapılarına dair düzeltmelere rastladığımız, bunun yanı sıra bazen dipnot ekleyen (s. 255), bazen de başlıkların yazı karakteri ve sayfa düzeniyle ilgili notlar (s. 259) içeren bu kayıtların Ahmet Naim'e ait olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir.

8 *Felsefe Dersleri: Marifetü'n-Nefs Kısmı* (Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat Şubelerinde Tedris Olunan Felsefe Dersleri), Dârulhilâfe: Hukuk Matbaası, 1330[/1914], 304 s. *Felsefe Dersleri*'nin ulaşabildiğimiz nüshalarının kapak sayfalarında yazar adı bulunmamaktadır. Bu eserin de ders notu olarak Dârülfünûn öğrencilerine peyderpey verildiği ve bilâhare yayınlandığı, farklı sayfa sayısına sahip nüshalarından anlaşılmaktadır. Eserin bazı nüshaları 256 sayfa iken (mesela bkz. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Oktürk, nr. 894) 304 sayfalık nüshaları da bulunmaktadır (mesela bkz. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, nr. 78443). *Felsefe Dersleri*, *Hikmet Dersleri*'indeki ilave kısımlarla birlikte yayınlanmıştır; bkz. Babanzâde Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri*, haz. Cahid Şenel – M. Cüneyt Kaya, İstanbul: Klasik, 2016.

9 Muhteva ve kavram tercihleri açısından *Hikmet Dersleri* ile *Felsefe Dersleri* arasındaki farklılık için bkz. Ahmet Naim, *Felsefe Dersleri*, s. 397-432.

10 *Hikmet / Felsefe Dersleri*'nin Paul Janet'nin eseriyle ilişkisine dikkatimi çeken Ali Utku'ya müteşekkirim.

11 *Mebâdi-i Felsefeden Birinci Kitap: İlmü'n-Nefs*, İstanbul: Matbaa-i Âmire 1331 [/1915], 648 s.

12 İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak* adlı eserinde, *İlmü'n-Nefs* tercümesinde Ahmet Naim'in dipnotlarda yaptığı açıklamaları merkeze alarak onun kavram dünyasının haritasını çıkarmıştır; bkz. Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, s. 137-391.

13 "Felsefe Bir İlim midir?", *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sy. I/1 (Mart 1332[/1916]), s. 71-96; "Felsefenin Yeni Birkaç Tarifi", *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sy. I/2 (Mayıs 1332[/1916]), s. 197-221; "Felsefede Misdâk", *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sy. I/5 (Teşrîn-i Sânî 1332 [/1916]), s. 508-533; "Geçen Ders Hakkında Bazı İzahât", *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sy. I/6 (Kânûn-ı Sânî 1332[/1917]), s. 598-606.

14 "Felsefe Bir İlim midir?", s. 71.

15 Ahmet Naim'in Paul Janet'den yaptığı bu tercümeler özel olarak bir çalışmanın konusu olmuştur; bkz. Ülker Öktem, *Paul Janet'in Metafizik ve Psikolojinin İlkeleri Kitabının Bilim Felsefesine Giriş Adlı Birinci Bölümündeki İlk Dört Kısmın Babanzâde Tarafından Yapılan Çevirisi Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: İmaj Yayınları, 1997. Öktem, öncelikle Ahmet Naim'in tercümelerini günümüz Türkçesiyle ifade etmekte, ardından kitabın sonunda makaleleri genel bir değerlendirmeye tâbi tutmaktadır. Öktem'in metne ne kadar nüfuz edebildiği, "Introduction à la science philosophique (İlm-i Felsefeye Medhal)" başlıklı giriş kısmını "Bilim Felsefesi" şeklinde anlamasından hareketle takdir edilebilir. *Felsefe Dersleri*'nin giriş kısmı ve *Ahlâk-ı İslâmiye Esasları* (İstanbul: Âmedî Matbaası, 1340-1342[/1924]) başlıklı eserinden hareketle Ahmet Naim'in felsefî görüşlerini ele alan bir başka çalışma için bkz. Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmet Naim'in Felsefî Görüşleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. XXXVI (1997), s. 297-339.

16 "Kitabiyât Tahlilleri: *Ruhiyât Dersleri: Terbiyeye Ait Tatbikât ile Birlikte*", *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sy. I/2 (Mayıs 1332[/1916]), s. 243-244.

17 *İlm-i Mantık*, [İstanbul]: Dârülfünûn Matbaası, 1335[/1919]-1338[/1922], 64 s. Notlar litoğrafya usulüyle çoğaltılmıştır.

18 "İlim Hakkında", *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sy. III/4-5 (Teşrîn-i Sânî/Mart 1340[/1924]), s. 177-199. Ahmet Naim'in *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda yayınladığı yazılar, Élie Rabier'den yaptığı *İlm-i Mantık* tercümesiyle birlikte yayınlanmıştır; bkz. Babanzâde Ahmed Naim, *Felsefe Makaleleri*, haz. M. Cüneyt Kaya – Cahid Şenel, İstanbul: Klasik, 2014.

19 Ahmet Naim, öğrencileri Macit Gökberk ve Niyazi Berkes'in belirttiği üzere, "mâ ba'de't-tabîa" (metafizik) derslerinde de Elmalılı Hamdi Yazır'ın Paul Janet ve Gabriel Seailles'ten tercüme ettiği *Metâlib ve Mezâhib* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341) adlı sistematik felsefe tarihi kitabını takip etmektedir; bkz. Macit Gökberk, *Değişen Dünya, Değişen Dil*, İstanbul: YKY, 1997, s. 123; Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 52.

20 Ahmet Naim'in Paul Janet'nin eserleri dolayısıyla Türkiye'ye aktardığı felsefî anlayışın ayrıntılı tahlili bu kitapta Ali Utku'nun "Türkiye'de Modern Felsefi Söylemin İnşasında Bir Kurucu Aktör Olarak Babanzâde Ahmet Naim: Tercihler ve Temayüller" başlıklı makalesinde ele alınmaktadır.

21 Klasik dünyanın bilgi tasavvurunun aksine bilgiyi, insanın diğer varlıklar üzerinde kuracağı tahakkümün bir aracı olarak gören modern anlayışın veciz bir ifadesi olarak Bacon'a (ö. 1626) atfedilen "Bilgi güçtür" sözünün Ahmet Naim tarafından bir âyet eşliğinde olumlanması, herhalde, mensubu olduğu İslâmcı geleneğin modern bilime yönelik hayranlığı çerçevesinde yorumlanmalıdır.

22 Ahmet Naim'in, "Spinoza gibi bazı filozoflar" özelinde yaptığı bu eleştiri, aklın *a priori* kavram ve yargılarına dayanan bir metafizik anlayışını felsefî sistemlerinin merkezine yerleştiren ve yöntem olarak tümdengelimi benimseyen İslâm filozofları da dâhil olmak üzere modern öncesi tüm felsefe geleneklerine yöneltilmiş esaslı bir eleştiri olarak değerlendirilebilir.

23 *İlmü'n-Nefs*, s. 4-7.

Türkiye'de Modern Felsefenin Kurucu Aktörlerinden Biri Olarak Babanzâde Ahmet Naim: Tercihler ve Temayüller

ALİ UTKU

Babanzâde Ahmet Naim Bey II. Meşrutiyet sonrası süreçte, talebesi Macit Gökberk'in ifadesiyle, dönemin "felsefe otoritelerinin belirgin bir örneğidir".[1] Meşrutiyet sonrası dönemde, muhtemelen 1910 yılında dışarıdan ders vermeye başladığı Dârülfünûn'da Maarif Nâzırı Emrullah Efendi (ö. 1914) tarafından 1911-1912 yıllarında Edebiyat ve İlahiyat Şubesi Felsefe Müderrisliğine getirilen Ahmet Naim, 1933 Üniversite Reformu'nda emekliye sevk edilene (1 Eylül 1933) kadar süren görevinde Felsefe, Rûhiyat/İlmü'n-nefs (Psikoloji), Ahlâk, Mantık, Mâbadettabîa (Metafizik) dersleri okutmuştur.[2] Ayrıca Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Heyeti Azalığında bulunan Ahmet Naim 1913 yılında bu daire bünyesinde kurulan Istılahât-ı İlmiye Encümeni'nde yer alarak felsefe, tabii ilimler ve sanat ıstılahları için hazırlanan ve basılan üç lügatin çalışmalarında etkin görevler üstlenmiştir.[3] Felsefeyle ilgisi bir zorunluluğun eseri imiş gibi görünse ve Dârülfünûn felsefe dersleri için hazırladığı eserler daha çok tercüme niteliğinde olsa da Ahmet Naim Bey Türkiye'de modern felsefenin kurucu aktörlerinden biridir. Her şeyden önce yükseköğretimde felsefe söz konusu olduğunda Ahmet Naim öncü isimlerden biridir. Ayrıca ve daha da önemlisi, Batı felsefesiyle karşılaşmamız açısından bu önemi belirleyen şey, İslâmcı kimliği çerçevesinde medeniyet meselesinde sürekliliği esas alan tavrıyla şekillenen tercih ve temayülleridir. Bu açıdan Türkiye'de modern felsefî söylemin gelişiminde asıl etkili olduğu yönün felsefe ıstılahâtı konusundaki çalışmaları olduğu da söylenebilir. Nitekim felsefe

ıstılahâtına ilişkin çalışmaları Istılahât-ı İlmiye Encümeni bünyesindeki çalışmalarla sınırlı olmayıp Encümen'in 1914'te dağılmasından sonra da devam etmiştir. Burada Ahmet Naim Bey'in Dârülfünûn yıllarında tercüme ettiği veya derslerinde kullandığı eserleri tarihsel-politik-ideolojik alımlama kalıpları açısından değerlendirerek, Ahmet Naim'in tercih ve temayüllerinin keyfi ya da tesadüfi olmadığını, belirli bir mantığa, amaç ve programa bağlı olduğunu, hatta bu amaç ve programın sadece Ahmet Naim'in değil, daha genel anlamda Dârülfünûn'un ilk kuşak felsefe kadrosunun amaç ve programları olduğunu öne süreceğiz. Nihayet felsefe ıstılahları alanındaki çalışmalarının da bu tercih ve temayüllerle örtüşen belirli bir alımlama stratejisine tâbi olduğunu göstererek, Türkiye'de modern felsefenin kurucu aktörlerinden biri olarak benimsediği tavrı ve temsil ettiği misyonu anlamlandırmaya çalışacağız.

Felsefenin evrensel karakterli tekil girişimlerle şekillendiği sürekli vurgulanır. Bu çerçevede Türkiye'de felsefenin teşekkülü açısından belirleyici faktör son iki yüz yıldır tarihsel koşulların sürekli yeniden önümüze sürdüğü bir medeniyet buhranı, ikiliğin aşılması sorunudur. Bu, tekilliği bağlamında medeniyetin bekâsı sorunu olduğu kadar, evrenselliği bağlamında Batı tipi modernliğin ürettiği küresel buhranın yanıtlanması sorunudur. İkilik sorununun bütün şiddetiyle farkında olan Meşrutiyet aydını, tercih ve temayülleri farklı olsa da iki kavram ve değer dünyasının bir arada ele alınması gerektiğine ciddi tecrübelerle vakıftır. Nitekim Emrullah Efendi'nin Ahmet Midhat, Filibeli Ahmet Hilmi gibi isimlerle birlikte Ahmet Naim Bey'i de medeniyet sorununa bakışındaki istikametinden ve özellikle de iki medeniyeti birlikte ele alabilecek bir meziyete, Arapça, Farsça ve Fransızcaya birlikte vâkıf olmasından dolayı Dârülfünûn'da felsefe kadrosuna davet ettiği anlaşılıyor. Macit Gökberk'in "İşte biz böyle girdikti felsefeye" aktarımıyla noktaladığı ve aslında "meslekten felsefeci" olmama kusurunu öne çıkaran tanıklığı, Ahmet Naim'in neslinin pek çok aktörü gibi kendi kendisini yetiştirdiğinin bir göstergesi olduğu kadar, İslâm düşüncesine ve Batı düşüncesine birlikte açılabilme kabiliyetine, yani ikiliğin aşılması yönündeki arayışın ihtiyaç duyduğu temel meziyete sahip olduğuna işaret etmektedir.[4] Türkiye'de felsefenin gelişimi açısından bu dönemi, Emrullah Efendi, Ahmet Midhat, Filibeli Ahmet Hilmi, Ahmet Naim gibi meslekten felsefeci olmayıp kendi kendilerini yetiştirenlerin arkalarından gelenlere yolu açtığı bir geçiş dönemi olarak değerlendirebiliriz. Bu öncü isimleri Mustafa Şekip Tunç, Mehmet

İzzet, Halil Nimetullah, Orhan Sadettin vb. ile Avrupa'da felsefe tahsili görmüş yeni nesil izleyecektir. Bu arada Osman Pazarlı, Macit Gökberk, Niyazi Berkes gibi Cumhuriyet dönemi düşünürlerinin de bu ilk kuşaktan ders aldıklarını unutmamak gerekir.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, 1910 yılında Dârülfünûn'da ders vermeye başlayan Ahmet Naim *Dârülfünûn İlâhiyat İkinci ve Edebiyat Birinci Sınıfları Derslerinden İlm-i Hikmet Ders Notları*'nı hazırlamıştır.[5] Sayfa sayısı 15 olarak görünse de kapak sayfası dâhil 8 sayfadan ibaret bu kısa metin, Paul Janet'nin (1823-1899) *Traité élémentaire de philosophie* başlıklı eserinin giriş bölümünden tercümedir[6] ve daha sonra bu ders notunu genişleterek 1329/1913-1914 tarihinde *Hikmet Dersleri* adıyla yayınlamıştır.[7] Bir yıl sonra (1330/1914-1915) bu kez *Felsefe Dersleri* adıyla yeniden yayınlanan[8] bu oldukça hacimli, ancak tamamlanamamış ders kitabı kısmî tadilatla Paul Janet'nin belirttiğimiz eseri *Traité élémentaire de philosophie*'nin "Introduction" ve "Psychologie" başlıklı bölümlerinin "bittasarruf" tercümesi niteliğindedir.[9] Ahmet Naim'in Ruhiyât dersleri vesilesiyle yaptığı çalışmaların zirvesini George-Lespinasse Fonsegrive'in (1852-1917) *Eléments de Philosophie*[10] kitabının *Psychologie* başlıklı birinci cildinin 1331/1915 tarihli *Mebâdî-i Felsefeden Birinci Kitâb: İlmü'n-Nefs* adlı tercümesi oluşturmaktadır.[11] Arkasından gelen iki yıl boyunca Ahmet Naim'in yine Paul Janet'nin, bu kez *Principes de Métaphysique et de Psychologie* adlı eserinin "Introduction à la science philosophique" başlıklı giriş bölümünün[12] ilk dört kısmını, "Felsefe Bir İlim midir?", "Felsefenin Yeni Birkaç Tarifi", "Felsefede Mısdak", "Geçen Ders Hakkında Bazı İzahat" başlıklarıyla tercüme ederek *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda yayınladığını görüyoruz.[13] 1919-1922 yılları arasında Dârülfünûn'da Ruhiyât yerine Mantık dersleri veren Ahmet Naim bu kez Élie Rabier'nin *Leçons de Philosophie kitabının Logique* başlıklı ikinci cildinin ilk üç bölümünden[14] yaptığı tercümeyi *İlm-i Mantık*[15] başlığıyla Dârülfünûn matbaasında bastırmıştır. Ahmet Naim'in felsefe alanında son çalışması, Émile Picard'ın *La Science Moderne et son état Actuel* adlı eserinin "La Science et la recherche scientifique" başlıklı giriş kısmını[16] *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda "İlim Hakkında"[17] başlığıyla tercümesidir.[18]

Bu geniş tercümeler listesinde özellikle Paul Janet, Élie Rabier ve Fonsegrive metinleri dikkat çekmektedir. Paul Janet Meşrutiyet dönemi felsefe metinlerinde kendisine en çok müracaat edilen isimlerdendir ve 1880'de Fransa'da liseler için felsefe programı veya müfredatını hazırlayan komitede kurumsal felsefe faaliyetini şekillendirenlerden

biridir. Ahmet Naim'in felsefe alanında ilk çalışması olarak görebileceğimiz İlm-i Hikmet Ders Notları ve sonrasında hazırladığı *Hikmet/Felsefe Dersleri*'nin temel kaynağı durumundaki ders kitabı *Traité élémentaire de philosophie: à l'usage des classes* (1889) bu müfredatta saptanmış konuları ve soruları içermektedir. Kitap 1950'lere kadar Fransız liselerinde uygulanmış, pek çok kere yeniden basılmış ve hatta yabancı dillere tercüme edilmiştir. Bu arada aynı dönemde Fransız liselerinde uygulanan bir diğer başlıca felsefe metni, Fransa'da Ortaöğretim yöneticisi olan Élie Rabier'nin *Leçons de Philosophie*'sidir, biraz önce belirttiğimiz üzere Ahmet Naim bu ders kitabının *Logique* başlıklı ikinci cildinin ilk üç bölümünü İlm-i Mantık başlığıyla tercüme etmiştir. Asıl önemli husus, hem Janet'nin hem de Rabier'nin eklektik spiritüalizmin kurucusu olan Victor Cousin'in (ö. 1867) takipçisi olması ve metinlerinin onun öğretisini ve metodunu temsil etmesidir.[19] Fransa'da ortaöğretim ve akademik felsefede başat gelenek spiritüalizm Victor Cousin'in eserlerinden derlenmiştir. Cousin felsefe kurumunu, varoluşu ilahî kökenin zorunlu ve evrensel prensiplerinin ruhuyla açığa çıkardığı öne sürülen içgözlemsel (*instrospektif*) psikolojiye dayandırmıştır. Cousin'in düşünceleri Paul Janet'nin (ö. 1879) ve Elie Rabier'nin (ö. 1884) felsefe elkitaplarında yansıtılmış ve her iki eser de Fransız liselerinde standart metinler haline gelmiştir. Nitekim Durkheim'ın bile bunları ortak metinler olarak derslerinde kullandığı bilinmektedir.[20]

D. G. Charlton'un ifadesiyle, "on dokuzuncu yüzyılda felsefenin ilerlemesi şu ya da bu tarafın galip geldiği ve düşmanlarını cepheden sildiği meydan muharebelerinin birbiri ardına gelmesindense bütün bir yüzyıla yayılmış bir tartışma" şeklindedir. Bu dönemde Paris fikirlerin kaynayan eritme potasıdır. Felsefî ve dinî ortam oluşturmak için birleşen her şey karmaşa, uyuşmazlık, karşıtlık, muğlaklık ortamı yaratmaktadır: Kant, Hegel, Schelling, Fichte, Herder, Creuzer, Strauss, Schopenhauer, Hartmann, Büchner, Marx, Nietzsche, J. S. Mill, Spencer gibi yabancı filozofların, bilim adamlarının ve yazarların etkisi vardır. Elbette aynı zamanda Fransız mukabillerinin etkisi de göz ardı edilemez, örneğin, Sain-Simon, Fourier, Cabet, Enfantin, Leroux, Proudhon, Lamennais, Michelet, Guinet, Comte, Hugo, Paul Janet, Lachelier, Fouillée, Boutroux, Bergson, Bourget vd.... Pozitivizmin egemen olduğu bu dönemde pozitivizm karşıtları ne etkisiz ne de hareketsizdir. Aslında 1850'lerde ve 1860'larda Fransız felsefesinin ferasetli gözlemcilerinden Ravaisson, 1867'de dönemin genel eğiliminin

pozitivizm karşısında idealizme dönük olduğunu belirtir. Paul Janet 1868'de kendisinin de dâhil olduğu spiritüalist okulun çağdaş okulların en aktif, en verimli ve hatta en ilerleyici okulu olduğunu iddia eder. Kısacası pozitivizm çağı yeni-eleştirinin ve canlandırılmış spiritüalist felsefenin çağıdır da. Ayrıca daha sonraki elli yıldan fazla bir süre eleştirel reaksiyon ve idealist canlanma dönemidir. Pozitivizm yaşayacak ve daha çok militan bir hal alacaktır.[21]

Bu noktada sadece Ahmet Naim'in değil, 1878'de *Gâyetü'l-Beyân fî Hakîkati'l-İnsân yâhûd İlm-i Ahvâl-i Rûh*'unu yayınlayan Yusuf Kemal Bey'den başlayarak Meşrutiyet sonrası dönemde Emrullah Efendi, Ahmet Midhat, Fatma Aliye Hanım, Babanzâde Ahmet Naim, İzmirli İsmail Hakkı, Mehmet Ali Aynî, İsmail Fenni Ertuğrul vb. entelektüellerin Cousin ve Paul Janet, Élie Rabier gibi takipçilerinin eklektik spiritüalizmine temayüllerini anlamlandırmak için dönemin Fransız felsefe cereyanlarının bizzat kültür dünyamızdan çizilen geniş tablosundan yararlanabiliriz. 1900 gibi erken bir tarihte Ahmet Şuayb *Hayat ve Kitaplar*'da Fransa'da dönemin felsefi atmosferini bir yanda Royer Collard'da başlayıp Victor Cousin'de olgunlaşan, çeşitli görüşleri uzlaştırıcı bir eklektik spiritüalizm, diğer yanda Auguste Comte ile başlayan ve İngiltere'de Stuart Mill, Fransa'da Renan, Littré ve Taine'le devam eden pozitivizm olmak üzere iki karşıt cereyan ile tasvir ediyor[22] ve Cousin'le belirginleşen eklektik spiritüalizm için şunları söylüyordu:

> "1815 tarihlerine doğru, Fransa'da on sekizinci asır ruh ve felsefesine karşı bir aksü'l-amel hazırlanıyordu. Vâkıâ bu hareket henüz spiritüalizm değildi, fakat olmak üzereydi. Chateaubriand efkâr-ı umumiye üzerinde Hıristiyanlığın tesirât-ı müsinnesini ihyâya çalışıyor, Madam de Stael de ruh-i beşerin itikatsız yaşayamayacağını söylüyordu. Her taraftan Locke ve Condillac'ın sensüalizm felsefesi aleyhinde bir sarsar-ı gayz ve hiddet vezân olmaya başlamıştı. Tam bu esnada Cousin meydana çıktı. Royer Collard'ın tilmîzi olan Cousin, tab'an zeki, nâtıkalı ve ateşîn idi. Zamanının temayülât-ı fikriyesini, etrafında titreşen bu "inanmak ihtiyacını" derhal hissederek, bunlardan hayret-efzâ bir kudret ve maharetle istifadeye koyuldu."[23]

Modernleşme serüvenimizin erken evrelerinde Fransız bilim ve felsefe çevrelerinin kültürümüz üzerindeki merkezî etkisi dolayısıyla diğer alanlar kadar felsefenin de Osmanlı entelektüelleri tarafından genellikle Fransızca telif ve tercüme eserler üzerinden okunduğu ve

kültür dünyamıza aktarıldığı –özellikle kurumsal anlamıyla eğitim sisteminde– felsefî düşüncenin başlangıçta Fransız etkisiyle ve Fransız modeliyle şekillendiği göz önüne alınırsa, Ahmet Şuayb'ın sunduğu bu tablo karşısında muhafazakâr, İslâmcı entelektüellerin geleneksel İslâm-Osmanlı dünya görüşü ile çatışan pozitivist, materyalist cereyana mukabil Cousin'le başlayıp Paul Janet ve Élie Rabier gibi isimlerle devam eden eklektik spiritüalizm geleneğine bilinçli ve sistemli temayülleri makul ve mantıklı görünmektedir. Bu hükmümüzün gerekçesini Ahmet Naim örneğinden hareketle, felsefe eğitimi, metodoloji ve ideolojik tutarlılık bakımından şu şekilde sunabiliriz:

(1) Felsefe eğitimi açısından isabetli bir tercihtir. 1870 sonrası Fransız eğitim sisteminde lise ve üniversitelerde felsefe müfredatı şu alanları kapsıyordu: Psikoloji, Mantık, Metafizik, Etik, Felsefe Tarihi ve Felsefe Metinleri. Aynı müfredat Meşrutiyet sonrası dönemde kültür dünyamızda da yürürlüktedir. Paul Janet'nin bu müfredat çerçevesinde felsefenin geniş çevrelerce anlaşılabilecek, sistematik bir sunumunu içeren klasik eserleri felsefe öğretimi bakımından Fransa'da büyük ve sürekli hizmetlerde bulunmuş ve bizdeki felsefe öğretiminde de –Cumhuriyet dönemi dâhil– ilk yararlanılan eserler arasında yer almıştır. Nitekim Dârülfünûn'da verdiği felsefe dersleriyle öncü konuma sahip Emrullah Efendi'nin *İlm-i Hikmet Dersleri*'nde Paul Janet'den yararlandığını, hatta talebeye onun eserlerinden –Fransızca orijinalinden– istifade etmelerini tavsiye ettiğini biliyoruz.[24] Yine Ahmet Midhat'ın *Tarih-i Hikmet*'i (1910-1912), Ahmet Hilmi'nin İlm-i Ahvâl-i Rûh'u (1911), İzmirli İsmail Hakkı'nın *Felsefe Dersleri* gibi Dârülfünûn felsefe dersleri için kaleme alınmış eserlerde Janet'nin metinlerinin referans alındığını görüyoruz. Bu eserlerden bir kısmı, Ahmet Naim'in kısmen tercüme ettiği *Traite Elementaire de philosophie* (1889), *Principes de Métaphysique et de Psychologie* (1897) gibi felsefeye giriş alanındaki eserlerdir. Bir kısmı da yine Ahmet Naim'in Rıza Tevfik'in 1922'deki istifasından sonra girmeye başladığı "Mâbadettabia" (Metafizik) derslerinde kullandığı, Elmalılı Hamdi Efendi tarafından uzunca bir giriş ve dipnotlarla zenginleştirilerek *Tahlîlî Târîh-i Felsefe: Metâlib ve Mezâhib (Mâ-ba'dettabia ve Felsefe-i İlâhiyye)*[25] başlığıyla birinci bölümümün tercüme edildiği Paul Janet'nin Gabriel Séailles'la beraber kaleme aldığı *Histoire de la philosophie: les problèmes et les écoles*[26] gibi felsefe tarihi alanında yazılmış eserlerdir.

(2) Metodolojik açıdan anlamlı ve önemli bir tercihtir. Paul Janet'nin "yüzyılımızın felsefî kültürünün temel ustası" ve "Fransa'da felsefe ta-

rihinin kurucu babası" olarak sunduğu ve takipçisi olduğu Cousin'in eklektizmi, felsefe haline gelmeden önce bir stratejidir. "Philosophia Perennis" (Hikmet-i Hâlide-Ezelî Hikmet) geleneğinin bir yansıması olarak görülebilecek olan eklektik yaklaşımın merkezinde bütün felsefî sistemlerin "temel ve gerçek" unsurlarını birleştirme amacı vardır ve bunun sonucu olarak bu sistemlere dair sağlam bir bilgiyi gerektirmektedir. Bu yüzden eklektizm her şeyden önce tanım gereği bütün felsefe tarihini gözden geçirme ve rakip düşünce okullarını bağdaştırma arayışı içindedir. Bu eklektik bağdaştırımın en ciddi iki örneği Paul Janet'nin geç eserlerinde ve Élie Rabier'nin felsefe elkitabında bulunabilir.[27] Soyut düşünce düzeyinde her sistemin öğretileriyle ayrılmaz bir bütün teşkil ettiği kabul edilirse eklektizm farklı sistemlerden keyfi olarak seçilen öğretilerin bir araya getirilmesinden doğacak tutarsızlıklar yüzünden eleştirilebilir, ancak uygulamada eklektik bakış açısı birçok bakımdan yararlı olabilir. Felsefe tarihinin seçici, aktif bir okumasını talep ettiği için, özellikle de Ahmet Naim'in hitap ettiği geç Osmanlı kültür dünyası açısından geleneksel İslâm-Osmanlı dünya görüşüyle uyumlu, özgün felsefi üretime taşınabilecek alımlama biçimlerine imkân sağlayacak bir metodoloji sunduğu söylenebilir. Nitekim Ahmet Naim'le aynı dönemde Dârülfünûn'da felsefe dersleri de veren Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi, 1915'te Dârülfünûn talebelerine verdiği *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabûl Etmeliyiz?* (1914) başlıklı tahrirî konferansında "Avrupa denilen ma'rız-ı efkâr ve netâyic"in ürettiği "sanâyi, iktisâdiyât ve maişet vesâire' gibi umûra ait hususâtta 'fen ve tecrübe'nin gösterdiği düstûrları[n] kabul" edilmesi gerektiğini vurgularken, "'felsefiyât ve ahlâkiyât'ta ise her mesleğin hâvî olduğu hakâyıkı iktibâs ile husûle gelecek intihâb ve 'iktitâf' (*eclectisme*) mesleğini ihtiyârdan daha eslem tarîk yoktur" diyecek ve Cousin ve takipçilerinin yolunu işaret edecektir.[28] Eklektik spiritüalizmde eklektizmin araç, spiritüalizmin amaç olduğu düşünülecek olursa, Ahmet Naim, Ahmet Hilmi gibi İslâmcı entelektüellerin Cousin ve takipçilerinin optimist bir metot olarak formüle ettiği eklektizme müracaatı kültür dünyamızda felsefenin yeniden teşekkülü süreci bakımından oldukça anlamlıdır.

(3) İdealist ve spiritüalist bir geleneğe yönelmiş olması ideolojik açıdan tutarlı bir tercihtir. Janet'nin bağlı olduğu spiritüalist geleneğin, felsefeyi incelediği konular bakımından (a) bilinç aracılığıyla daima kendi kendisini algılayan "insan ruhunun felsefesi", (b) Allah'ı konu edinen ilk felsefe ya da metafizik diye iki kısma ayıran yaklaşımı[29] İslâm-Osmanlı kültür dünyasında hâkimiyet arayan pozitivizm, materyalizm ve

bilimcilik gibi cereyanlar karşısında etkilidir ve felsefe-din-bilim çatışmasını tolere etmeye imkân vermesi bakımından işlevseldir. Bu ideolojik tutarlılığı ortaya koymak için Baha Tevfik'in Ali Kemal'in İlm-i Ahlâk kitabını eleştirirken, Ali Kemal'in kullandığı kaynaklar arasında yer alan "ara sıra cilt cilt ilahiyat kitaplarıyla feylesof unvân-ı mufahharetine kesb-i istihkâk ettiğini zanneden" "Paul Janet nâmındaki câhil ve dindar feylesofun hiçbir hakikat-i fenniye ile tevâfuk edemeyen boş kitapları"na[30] hücum ettiğini hatırlatmak yeterlidir. Cumhuriyet döneminin iki önemli felsefe ve düşünce adamı Macit Gökberk ve Niyazi Berkes'in Dârülfünûn'da hocaları olan Ahmet Naim'in Metafizik derslerinde kullandığı Janet ve Séailles'ın eseri (*Tahlîlî Târîh-i Felsefe: Metâlib ve Mezâhib*) hakkındaki değerlendirmelerini[31] de benzeri bir ideolojik ve felsefî tercihin ifadesi olarak görebiliriz. Bu noktada Ahmet Naim'in çeşitli çevrelerce bilimsel felsefeye karşı mukavemet olarak yorumlanmış ve kullandığı dil açısından eleştirilmiş olan Georges Fonsegrive'den[32] *Mebâdî-i Felsefeden Birinci Kitâb: İlmü'n-Nefs* tercümesini de ideolojik tutarlılık açısından değerlendirebiliriz. Felsefenin temel konuları olarak insan ruhu ve Allah'ı alan spiritüalist yaklaşıma uygun olarak Ahmet Naim *Hikmet/Felsefe Dersleri*'nde Janet'nin eserinin Psikoloji bölümünü belirli bir tasarrufla tercüme ettikten sonra, psikolojideki yeni hareketi izlemek yerine Janet'de bulmuş ve benimsemiş olduğu metafizik karakterli eski psikolojiyi sunan Fonsegrive'in eserini Türkçeye aktarmayı tercih etmiş görünür. Her iki tercümeyle Türkiye'de modern psikolojiye geçiş süreci için erken metinlere imza atmış olan Ahmet Naim, skolastiğe takılıp kalmakla eleştirilmişse de bilinçli bir tercih peşindedir. Nitekim henüz Janet'nin eserini tercüme ederken dikkat çektiği husus metafizik ve psikoloji arasında ilişkiye dair sahip olduğu bilincin açık bir ifadesidir:

> "Fransa'nın son devirde yetişen en değerli felâsifesinden Paul Janet'nin Paris Edebiyat Fakültesi'nde tedrîs edip de bilâhare *Mebâdî-i Mâ-ba'de't-tabîa ve Mebâdî-i İlmü'n-nefs* (*Principes de Métaphysique et de Psychologie*) nâmıyla tab' ve neşr eylediği iki ciltten ibaret eseri, ilm-i mâ-ba'de't-tabîa ile ilmü'n-nefs beyninde müşterek olan münâzaun-fîh mesâil-i felsefiyenin hemen kâffesini câmi' olmakla beraber pek revân ve selîs ve felsefeyle pek cüz'î ilmâmı olanları bile bu mesâil ile alâkadar edecek derecede câzibedâr bir ifadeyle tahrîr edilmiş olduğundan vatan ilim ile alâkadar olan evladını mazmûnundan haberdar etmek üzere kitabı tercüme ediyoruz."[33]

İlmü'n-Nefs tercümesi Ahmet Naim'in felsefe dili ve terimleri konusundaki nihai tercihlerini ve azası olduğu Istılahât-ı İlmiye Encümeni'nin ulaştığı sonuçlar[34] konusundaki tavrını göstermesi bakımından da önemlidir. Modernleşme konusundaki genel tavrına paralel olarak Ahmet Naim Batı felsefesinin temellükünü bir medeniyet meselesi olarak görüyor ve tabii olarak merkezî meselenin ıstılah meselesi olduğunu düşünüyordu. Dârülfünûn'da göreve başladıktan sonra, gerek ders notlarında, tercümelerinde ve gerekse Istılahât-ı İlmiye Encümeni çalışmalarında ve sonrasında ciddiyetle ele aldığı en önemli mesele buydu. Nitekim İlmü'n-Nefs tercümesi, felsefe terimleri konusunda Encümen 1914'te dağıldıktan sonraki meşguliyet ve mesaisinin göstergesidir. Tercümeye ilave ettiği 200 civarında dipnotta Ahmet Naim modern felsefe terimlerinin karşılıkları konusunda kavram tartışmaları yapmakta, kitabın sonunda da (s. 524-620) tercümede geçen 2000 civarındaki Fransızca felsefe teriminin karşılıklarını içeren bir lügatçeye yer vermektedir.[35] Kısacası Ahmet Naim'in dipnotlar ve lügatçeyle genişletilmiş *İlmü'n-Nefs* tercümesinde dikkat çeken, dil konusunda kurulan bütünlüktür. Aktarıldığı kültür dünyası için eser sadece bir psikoloji kitabı olma özelliğini aşar, Batılı felsefî metinlerin anlaşılmasında bir müracaat kitabı haline gelir.[36]

Felsefe dili alanında yaşanan tarihsel tecrübelerimiz göz önüne alındığında şunu söyleyebiliriz: Genel olarak terimler ve özelde felsefe terimleri meselesi, Türk kültürünün Şark-İslâm medeniyetinden Garp medeniyetine yönelişine bağlı olarak, modernleşme sürecinin ideolojik konumlarına göre farklılaşan temayüllerle üç temel merkezde (Muhafazakâr, Tasfiyeci, Evrenselci) ele alınmış, değişim süreçlerinin doğal sonucu olarak bu üç merkeze bir diğer merkez (Eklektik) sürekli eşlik etmiştir. Bu dört temel temayül şunlardır: (i) Eski terimlerin muhafaza edilmesi ve ihtiyaç duyulan yeni terimlerin Arapça köklerden türetilmesi gerektiğini savunan "Muhafazakârlar". (ii) Terimlerin tam olarak Türkçeleştirilmesi gerektiğini savunan "Tasfiyeciler". (iii) Çoğu dilimize girmiş bulunan Yunanca ve Latince terimlerin kullanılması gerektiğini savunan "Evrenselciler". (iv) Bir yandan Türkçe terimlerin üretilmesi, bir yandan da dilimize yerleşmiş Doğu ve Batı kökenli terimlerin muhafaza edilmesi gerektiğini savunan "Eklektikler". Ahmet Naim'in, Osmanlılar da dâhil olmak üzere İslâm medeniyet dairesi içinde üretilegelmiş terimlerin muhafaza edilmesi ve ihtiyaç duyulan yeni terimlerin Arapça köklerden türetilmesi gerektiği yönündeki muhafazakâr temayülün en önemli temsilcisi olduğu göz önüne alındığın-

da,[37] *İlmü'n Nefs*'in mukaddimesinde yer alan şu ifadeler sadece mütercimin kişisel tercihini değil, II. Meşrutiyet sonrası dönemin resmi tercihini şekillendiren genel temayülü de temellendirici niteliktedir:

> "Felsefe bizde nev-zuhûr bir ilim olsaydı ıstılahâtını vaz' etmek o kadar müşkil bir iş olmazdı. Birkaç muallimin her kelimeye mukabil vaz'ında ittifak ederek talebe arasında neşr u ta'mîm etmeleri kâfi gelirdi. Fakat işin nazik ciheti felsefenin Garb'ı bilenlerimizce meçhul olduğu halde 'ulûm-ı Arabiye' denilen ilimlerle iştigal edenlerimizce –dürûs-ı medresiye meyânında– bu asra kadar intikal etmiş epeyce parlak bir mazisi olması ve her iki tarafın yekdiğerinden haberdar olmaksızın çalışmasından dolayı ileride içinden çıkılmaz kargaşalıklara yol açılmak korkusudur. Hâlâ dipdiri olarak ve ıstılahâtı ilm-i kelâma gereği gibi karışmış olan felsefe-i kadîmemizin şekl-i dîğere ifrâğ olunmuşundan ibaret olan felsefe-i cedîde ıstılahâtını lalettayin vaz' etmek ansızın mazi ile ve hatta hal ile kat'-ı alaka etmek ve eniyetimizi ikiye bölmek gibi bir hâlet-i maraziye tevlîdine bâis olmak demektir. Mesela 'ilim' meselesini Şark felsefesi ile ilm-i kelâmda öteden beri yaşayıp bize kadar intikal etmiş ıstılahât ile mevzû'-i bahs edip dururken bugünkü felâsifenin yine bu meseledeki ârâ-yı muhtelifesini beyana başka bir ıstılahı âlet etmek anlaşamamazlığa bâis olacağı gibi, tarih-i ilmi de altüst eder. O halde bizim bugün için yapacağımız şey –bittab' müstağni olamayacağımız– vaz'-ı cedîdden ziyade keşf-i kadîmdir. Binâenaleyh bir mebhase ait Fransızca bir ıstılahın karşılığını ararken daima o mebhasin bizdeki şekline de bakmak ve kadimden beri bizde ne gibi elfâzın mustalah olduğuna nasb-ı nazar-ı dikkat etmek, arada bir fark hâsıl olmuş ise o farkı gözeterek yine mevzûa münasip tağyir-i yesîr ile işi halletmek lazımdır. Bu ise hayli tetebbu' ve meşakkate mal olur bir cehd-i medîd mahsulü olabileceğinden bu vadideki âsârın lisan-ı Osmanîdeki nedreti çok görülmemek icab eder."[38]

Son olarak şunları söyleyebiliriz: Meslekten felsefeci olmayan Ahmet Naim'in entelektüel donanımı kadar, bilginin doğrudan ilgili olduğu değişim süreçleri karşısında işgal ettiği konumla deruhte etmiş olduğu felsefeci kimliği kariyerini belirleyen çok yönlü ilgilerinden sadece biridir, ancak ilgi çekicidir. Her şeyden önce o Türkiye'de felsefe için kurucu niteliği tartışma götürmez olan Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Felsefe Şubesi'nin 1933 Üniversite Reformu ile tasfiye edilmiş müder-

risidir. Felsefe alanında verdiği eserler özgün telifler değil, yükseköğretimde kullanılmak üzere tercüme yoluyla hazırlanmış metinler olsa da Türkiye'de modern felsefenin kurucu aktörlerinden biridir. Batı felsefesinin alımlanması konusunda, ama en açık biçimde felsefe dili ve terimleri konusunda etkisini gösteren tercih ve temayüllerinin ilmî ve felsefî olduğu kadar tarihsel, kültürel ve politik rezervleri ile anlaşılması, yorumlanması ve tartışılması gerekir.

Dipnotlar

1 "Macit Gökberk'le Söyleşi", Bedia Akarsu - Tahsin Yücel (ed.), *Macit Gökberk Armağanı*, Ankara: TDK Yayınları, 1983, s. 3.

2 İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak: Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001, s. 67.

3 Maârif-i Umumiye Nezâreti Istılahât-ı İlmiye Encümeni tarafından hazırlanan ve Fransızca terimlere göre alfabetik olarak yayınlanan biri tamamlanmamış üç eser şunlardır: *Istılahât-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Kâmûs-ı Felsefede Münderic Kelimât ve Ta'birât için Vaz' u Tedvîni Tensîb Olunan Istılahât Mecmuasıdır*, Matbaa-i Âmire 1330; *Istılahât-ı İlmiye Encümeni Tarafından Sanâyi'-i Nefîsede Mevcud Kelimât ve Ta'birât İçin Vaz' u Tedvîni Tensîb Olunan Istılahât Mecmuasıdır*, İstanbul 1330; *Kâmûs-ı Istılahât-ı İlmiye*, İstanbul 1333 (Yalnız A harfi). Istılahât-ı İlmiye Encümeni'nin çalışmaları için bkz. Abdullah Uçman, "II. Meşrutiyet'ten Sonra İlmî Terimlerin Tespitinde Önemli Bir Teşebbüs: Istılahât-ı İlmiyye Encümeni", *Türk Dili*, sy. 536 (Ağustos 1996), s. 199-205; a.mlf., "Istılahât-ı İlmiyye Encümeni", *DİA*, XIX, 207-209; Maârif-i Umumiye Nezareti Istılahât-ı İlmiye Encümeni, *Kâmûs-ı Felsefe Istılahâtı Mecmûası* (Rıza Tevfik'in Notlarıyla), haz. Nevzat H. Yanık - Ali Utku, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2014, s. 17-38; Kara, *a.g.e.*, s. 40 vd.

4 "Macit Gökberk'le Söyleşi, s. 4; ayrıca bkz. Ali Utku - Sebahattin Çevikbaş, "Ahmet Midhat'ın *Târîh-i Hikmet*'i: Hâce-i Evvel'imizden Dârülfünûn Efendilerine Felsefe Tarihi Dersleri" *Dârülfünûn Dersleri: Târîh-i Hikmet*, haz. Ali Utku - Sebahattin Çevikbaş, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları 2016, s. 11.

5 Ahmet Naim, *Dârülfünûn İlâhiyat İkinci ve Edebiyat Birinci Sınıfları Derslerinden İlm-i Hikmet Ders Notları*, cüz 1, İstanbul 1328/1910, 15 s.

6 Paul Janet, *Traité élémentaire de philosophie: à l'usage des classes*, Paris: C. Delagrave, 1881, ("Introduction" bölümünün 8. alt başlığı "Objets mathématiques: Nombres et choses mesurables"ın girişine kadar), s. 1-4.

7 Ahmet Naim, *Hikmet Dersleri: Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesinde Tedrîs Olunan Felsefe-i İslâmiyeden Hikmet Dersleri*, Dârülhilâfe: Matbaa-i Hukukiye, 1329/1913-1914, 368 s.

8 Ahmet Naim, *Felsefe Dersleri: Marifetü'n-Nefs Kısmı (Dârülfünûn Ulûm-ı Âliyye-i Diniyye ve Edebiyat Şubelerinde Tedrîs Olunan Felsefe Dersleri)*, Dârülhilâfe: Hukuk

Matbaası, 1330/1914-1915, 304 s. Eser kısa süre önce Cahid Şenel ve M. Cüneyt Kaya tarafından –kapsamlı bir giriş metni, *Mebâdi-i Felsefeden Birinci Kitap: İlmü'n-Nefs*'le karşılaştırma imkânı sunan "İçindekiler Tablosu" ve "*Hikmet/Felsefe Dersleri*'nde Geçen Fransızca Kelimeler/Kavramlar ve Türkçe Karşılıkları" dizini ile birlikte– yayına hazırlanmıştır (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016, 436 s.).

9 Paul Janet, *Traité élémentaire de philosophie: à l'usage des classes*, ("Section II: Les Opération Intellectuelles: L'entendment" içinde "Capitre IV: Le mémoire et l'imagination créative"in 1. Alt başlığı "Mémoire"ın girişine kadar), s. 1-136. Eser, "Logique" (Mantık), "Morale" (Ahlâk), "Notions de Droit Naturel et d'échonomie politique" (Doğal Hukuk ve Ekonomi Politiğin Nosyonları), "Notions d'esthetique" (Estetiğin Nosyonları) ve "Méthaphysique et théodicee" (Metafizik ve Teodise) ana bölümleriyle devam etmektedir.

10 George-Lespinasse Fonsegrive, *Eléments de Philosophie, Volume I: Psychologie*, Paris: A. Picard et Kaan, 1890, 675 s.

11 Georges L. Fonsegrive, *Mebâdî-i Felsefeden Birinci Kitap: İlmü'n-Nefs*, çev. Ahmet Naim, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1331/1915. Eski ve yeni harflerle karşılıklı neşri için bkz. Babanzâde Ahmet Naim, İlmü'n-Nefs Tercümesi: Felsefe Açısından Psikoloji Meseleleri, haz. Fatma Yıldız - Recep Alpyağıl, İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.

12 "La philosophie est-elle une science?", "De quelques définitions récentes de la philosophie", "Du criterium en philosophie", "Explication sur la leçon précédente" başlıklı kısımlar; bkz., Paul Janet, *Principes de Métaphysique et de Psychologie*, Paris: Librairie Ch. Delagrave, 1897, s. 1-68.

13 Paul Janet, "Felsefe Bir İlim midir?", çev. Ahmet Naim, *Dârulfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/1 (Mart 1332 [1916]), s. 71-96; Paul Janet, "Felsefenin Yeni Birkaç Tarifi", çev. Ahmet Naim, *Dârulfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/2 (Mayıs 1332 [1916]), s. 197-221; Paul Janet, "Felsefede Mısdâk", çev. Ahmet Naim, *Dârulfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/5 (Teşrîn-i Sânî 1332 [1916]), s. 508-533; Paul Janet, "Geçen Ders Hakkında Bazı İzahat", çev. Ahmet Naim, *Dârulfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/6 (Kânun-ı Sânî 1332 [1917]), s. 598-606.

14 Élie Rabier, *Leçons de Philosophie II: Logique* ("Chapitre IV: Logique formelle du raisonnement"e kadar), Paris: Hachette, 1888, s. 1-34.

15 Élie Rabier, İlm-i Mantık, çev. Ahmet Naim, Dârülfünûn Matbaası, 1335-1338/1919-1922, 64 s.

16 Émile Picard, *La Science Moderne et son état Actuel*, Paris: Plammarion, 1905, s. 1-30.

17 Emile Picard, "İlim Hakkında", çev. Ahmet Naim, *Dârulfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, III/4-5 (Teşrîn-i Sânî-Mart 1340 [1924]), s. 177-199.

18 Ahmet Naim'in Élie Rabier'den İlm-i Mantık ve Émile Picard'dan *Dârulfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda yayınlanan tercümeleri M. Cüneyt Kaya ve Cahid Şenel tarafından yayına hazırlanmıştır; bkz. *Felsefe Makaleleri*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

19 Warren Schmaus, *Rethinking Durkheim and his Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 76.

20 Warren Schmaus, "Durkheim on the causes and functions of the categories", N.J. Allen, W.S.F. Pickering, W. Watts Miller (ed.), *On Durkheim's Elementary Forms of Religious Life*, London: Routledge, 2014, s. 177.

21 Philip Walker, *'Germinal' and Zola's Philosophical and Religious Thought*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing, 1984, s. 90-91.

22 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 1979, s. 149.

23 Ahmet Şuayb, *Hayat ve Kitaplar*, İstanbul: Edebiyât-ı Cedîde Kütüphanesi, 1317, s. 126-181.

24 İsmail Kara, "Modern Türk Felsefesi Tarihinde Öncü Bir İsim: Emrullah Efendi ve 'İlm-i Hikmet' Dersleri", *Kutadgubilig*, sy. 8 (2005), s. 98.

25 Paul Janet - Gabriel Séailles, *Tahlîlî Târîh-i Felsefe: Metâlib ve Mezâhib (Mâ-ba'det-tabia ve Felsefe-i İlâhiyye)*, çev. Elmalılı M. Hamdi, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1342/1339, 333+4 s.

26 Paul Janet - Gabriel Séailles, *Histoire de la philosophie: les problèmes et les écoles*, Paris: Ch. Delagrave, 1887.

27 John I. Brooks, *The Eclectic Legacy: Academic Philosophy and the Human Sciences in Nineteenth-century France*, London: University of Delaware Press - Associated University Press, 1998, s. 144; Michael Kelly, "Materialism in Nineteenth-century France", Brian Rigby (ed.), *French Literature, Thought and Culture in the Nineteenth Century: A Material World -Essays in Honour of D. G. Charlton-*, Basingstoke: The Macmillian Press Ltd., 1993, s. 36; Cristina Chimisso, *Writing the History of the Mind: Philosophy and Science in France, 1900 to 1960s*, Londan: Routledge, 2016, s. 13-17.

28 Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabûl Etmeliyiz?* Dârülfünûn Efendilerine Tahrîrî Konferans, haz. Kemal Kahramanoğlu - Ali Utku, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2016, s. 56.

29 M. Cüneyt Kaya, "Ahmed Naim'in Felsefe Çalışmalarına Giriş: Felsefeyi Yeniden Konumlandırma Çabası Olarak *Hikmet/Felsefe Dersleri*", Babanzâde Ahmed Naim, *Felsefe Dersleri* içinde, s. 27.

30 Baha Tevfik, "Maksad ve Meslek", *Felsefe Mecmûası*, sy. 1, s. 2; a.mlf., "Tenkîd-i Felsefî", *Felsefe Mecmûası*, sy. 4, s. 50.

31 Macit Gökberk, "Türkiye'de Felsefe Dilinin Gelişmesi" (ilk yayın tarihi: 1972), Macit Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 122-125; Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, haz. R. Sezer, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 52-53. Ayrıca bkz. İsmail Kara, "Felsefe ve Tefelsüf: Türkiye'de Felsefenin Dili Niçin Yok?", *Din ile Modernleşme Arasında: Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003, s. 218-249.

32 Fonsegrive Katolik ve Cumhuriyet karşıtı bir Fransız felsefe profesörüdür. Meslekî kariyerinin büyük bir kısmını Lycée Buffon'da geçirmiştir. Collège de France'da getirilebileceği bir göreve Renan'ın müdahalesi yüzünden getirilmemiştir. İzleyici bulmakta zorluk çekse de kendisine Hıristiyan filozof olarak rol biçer. Muhafazakâr Katolikler onu oldukça tehlikeli bir "ilerlemeci" olarak kabul ederken akademik meslektaşları için o yalnızca "ortaçağ" bakış açılı bir kilisecidir; bkz. Bernard M. G. Reardon, *Liberalism and Tradition: Aspects of Catholic Thought in Nineteenth-Century France*, Cambridge: Cambridge University Press, 1975, s. 219-220; Gonzalo J. Sánchez, *Pity in Fin-de-siècle French Culture: "Liberté, Égalité, Pitié"*, Westport: Greenwood Publishing Group, 2004, s. 134, dn. 54.

33 Paul Janet, “Felsefe Bir İlim midir?”, s. 71.

34 *Kâmûs-ı Felsefe Istılahât*ı Mecmû*ası* (Rıza Tevfik’in Notlarıyla).

35 Ahmet Naim’in felsefe terimlerine dair çalışmaları ayrıntılı bir incelemeyle birlikte İsmail Kara tarafından kitaplaştırılmıştır; bkz. *Bir Felsefe Dili Kurmak: Modern Felsefe Terimlerinin Türkiye’ye Giriş*.

36 Bu konuda ilginç bir örnek, Dârülfünûn’da Wilhelm Leibniz üzerine tez hazırlayan Zekeriya Kadri’nin *eclectisme* teriminin Türkçe karşılığına ilişkin bir dipnot tartışmasında Maârif Nezâreti Istılahât-ı İlmiye Encümeni’nin “iktitâf” teklifi ile İzmirli İsmail Hakkı’nın “intikâiyye” ve Ahmet Naim’in “mezheb-i telfîk” tekliflerini karşılaştırarak Ahmet Naim’in teklifini kabul etmesidir; bkz. Zekeriya Kadri, *Wilhelm Leibniz*, haz. Sebahattin Çevikbaş - Ali Utku, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2009, s. 43, dn. 13.

37 Ahmet Naim’in felsefe terimleri konusundaki tutumunun genel tarihsel çerçeve içinde değerlendirilebileceği bir çalışma için bkz. Ali Utku, “Kavram ve Terim Sorunları Bağlamında Felsefe Geleneğimiz”, Kübra Bilgin - Lütfi Sunar (ed.), *Kavram Geliştirme: Sosyal Bilimlerde Yeni İmkânlar*, Ankara: Nobel Yayınları, 2016, s. 147-170.

38 Ahmet Naim, “Dibâce-i Mütercim”, *Mebadi-i Felsefeden İlmü’n-Nefs*, s. 4-5.

Felsefe ve Tefelsüf: Türkiye'de Felsefenin Dili Niçin Yok?

İSMAİL KARA

"Düşünce, sadece aynı menşe ve kadere sahip
bir düşünce yoluyla dönüşüme uğratılabilir."
Heidegger

1. Kim, Nerede, Nereye Doğru?

Felsefe, esas itibariyle soru sorarak/mesele vaz ederek yola çıkan bir arayış, bir düşünce, bir ilim ve hareket alanı olmasına rağmen Türkiye'de hususen 1933 üniversite reformundan/tasfiyesinden sonra soru sormaktan kaç(ın)an, hatta en geniş mânasıyla soruları örten, bulanıklaştıran bir mahiyet kazanmaya doğru süratle seyretmiş gözüküyor. Bu yönelişin beklenebilir bir neticesi olarak da hayatî endişelerden yoksun, boğuk sesli, kendine güveni olmayan/güven telkin etmeyen, evrensellik-yerlilik katmanları tahrip ve tahrife uğramış bir alan haline dönüşmüştür. Soru sormayı bir "kuru dava" ve entelektüel fantezi olmaktan kurtaracak esas unsurlar, onun ayaklarını yere basacağı bir zemine ve nelerden bahsettiğinin anlaşılmasını mümkün kılacak geniş/kuşatıcı/derin bir anlam dairesine, bir dile olan zaruri ihtiyacının fark edilmesiyle keşfedilebilir. Bir başka ifade ile soru, ancak *biri tarafından, bir yerden* ve *bir yere doğru* sorulabilir. Felsefenin, dinden farklı olarak vâzıh ve kesin bir mutlaklık peşinde olmadığını bilsek bile sorduğu soruların (ve tabii cevaplarının da) ne türden hayatî endişeler, aynılıklar, benzerlikler, farklılıklar ve zıtlıklar taşıdığını ancak felsefî soruyu soranın bizzat kendisini, durduğu yeri ve istikametini anlamaya çalışarak bulabilir ve kendimize tercüme edebiliriz.

Modernleşme sürecinin, gerek Avrupa'da gerekse İslâm dünyasında felsefî sorular etrafında bir muhteva ve istikamet kaymasına, farklılaşmasına hatta zıtlaşmasına yol açtığı açıktır. Bu kayma ve farklılaşmanın en geniş mânasıyla *din*in tarif ve tayin ettiği çizgi ile insan merkezli *akıl* çizgisi üzerinde gerçekleştiği söylenebilir. Tarihî süreç böyle olmakla beraber bugün daha açık olarak biliyoruz ki Avrupa modernleşmesinin felsefe dahil olmak üzere bütün boyutları aynı zamanda Yahudi-Hıristiyan geleneğinin farklı bir zamanda, farklı endişelerle, farklı kıstaslarla yeniden inşa edilmesi olarak anlaşılmaya müsaittir. Birçok bakımdan 1924 yılına kadar rahatlıkla uzatabileceğimiz Osmanlı modernleşmesi tecrübesinin fikrî kaynaklarına baktığımızda da benzer bir hadise ile karşılaşıyoruz. Burada da modernleşme teşebbüslerini engelleyeceği, yavaşlatacağı düşünülen dine, geçmişe, geleneğe dönük tenkit, tasfiye ve red süreçleri ile modernleşmeyi mümkün hatta zaruri kılacağı öngörülen dini, geleneği yeniden inşa etme ve yorumlama süreçleri yanyana, içiçe yürümekte ve bu iki yöneliş kısmen çelişik olarak birbirini beslemektedir.

Osmanlı modernleşmesi süreci içinde 1933 üniversite reformuna/tasfiyesine kadar uzatılabilecek yeni bir ilim ve felsefe dili arama ve inşa etme çabalarında da aynı mantığı ve gayreti yani İslâm-Osmanlı ilim ve kültür birikimini kuvvetle hissederek ve ciddiye alarak Avrupa'da ortaya çıkan ve artık müstağni kalınamayacak yeni insanlık kazanımlarını iktisab etme teşebbüsü olarak görmek mümkündür.

Son dönem Osmanlı aydınlarını ilgilendiren asıl büyük soru Avrupa "medeniyet"inden istifade edip etmeme sorusu değil İslâm-Osmanlı kültür dairesi içinde ve onun şartlarında bunun nasıl olacağı, başka bir ifade ile tarihî ve kültürel macerası farklı bir medeniyete ait unsurların nasıl yerlileştirileceği ve anlaşılabilir/uygulanabilir hale getirileceği sorusudur ki bu sorunun bir tarafı siyasî diğer tarafı da ilmî ve kültüreldir. Doğu-Batı probleminin çeşitli alanlarında kafa yoran ve "hikmet-i hükümet"i kollayarak, Osmanlı dünyasının iç mantığını hesaba katarak çokça metin kaleme alan Ahmet Midhat Efendi'nin Schopenhauer'la münasebete geçerken kaleminden dökülen şu ifadeler söylemek istediklerimize felsefe etrafında tercüman olabilir: "(...) Şu kadar ki biz yani Müslümanlar, pek mükemmel bir hikmete [felsefeye] mâlik olduğumuzdan bize hikmet beğendirmek biraz müşkil olacağı dahi hiçbir zaman benim hatırımdan çıkmış şeyler değildir"[1].

*

Bu yazıda felsefeci Macit Gökberk'le (Selanik 1908-İstanbul 1993) düşünce tarihçisi Niyazi Berkes'in (Kıbrıs 1908-İngiltere 1988), Darülfünun'da felsefe hocaları olan Babanzâde Ahmet Naim Bey'i anlatımlarından ve bu anlatımların iç mantığından yola çıkarak Türkiye'de özellikle II. Meşrutiyet yıllarında modern fakat yerli bir Türk felsefesi dili inşa etme arayışlarının, çabalarının siyaseten olduğu kadar entelektüel olarak da nasıl itibarsız ve değersiz kılınarak tasfiye edildiğine işaret etmek istiyoruz. Yapmak istediğimiz şey, gerek Istılahât-ı İlmiye Encümeni'nde[2] gerekse derslerinde ve eserlerinde felsefî/ilmî terimler[3] konusuna büyük ve ciddi emekleri geçen Babanzâde ile iki talebesi arasında artık geride kalmış, "tarih" olmuş olaylar ve düşünceler manzumesini hikâye etmekten ve tartışmaktan ziyade "Türkiye'de bugün felsefenin niçin dili yok?", "Niçin bir Türk felsefesi geleneğinden söz açamıyoruz?", "Üniversite reformunun üzerinden 80 küsur yıl geçmiş olmasına rağmen Türkiye'de felsefe ile uğraşanlar neden hâlâ geçmişi ve Osmanlı mirasını kötüleyerek, küçümseyerek kendi yetersizliklerini ve zaaflarını kapatmaya, kendilerini meşrulaştırmaya çalışıyorlar?", "Babanzâde merkezli bir tasfiye, anlatıcıların 'kendi'lerini de mesnetsiz kılmaları ve tasfiye etmeleri mânasına gelmiyor mu?" gibi hayatî soruların peşinden koşmaktır.

Önce Gökberk ile Berkes'in Babanzâde merkezli ve felsefe dili ağırlıklı tahkiyelerini; makale, konuşma ve hatıralarından kronolojik olarak bazı açıklayıcı dipnotlarla aktarmak istiyoruz. Bu metinlerde dikkati çeken hususlardan biri, iki talebenin de hocaları etrafında felsefe dilini yazmaya/anlatmaya başlamalarının 70'li yıllara tesadüf etmesidir. Bu tarihlerden önceye ait önemli bir metin olmadığını var sayarsak Gökberk 1972'de, Berkes ise 1975'te ilk Babanzâde'li yazılarını kaleme alıyorlar. Niçin bu kadar geç ve bu tarihlerde? Bu sorunun tam cevabını bilmemekle beraber 60'lı yıllarda başlayan ve 70'li yıllarda artarak devam eden sığ ideolojik tartışmaların ve siyasî-kültürel kamplaşmaların, yeniden canlanan öztürkçeciliğin burada da etkili ve belirleyici olduğunu düşünebiliriz sanıyorum. Gökberk ve Berkes, bu yıllarda yoğunluk kazanan dil ve kültür tartışmalarında haklı ve doğru tarafta bulunduklarını anlatabilmek için kendileri açısından menfi fakat karşı taraf için etkili bir örnek ve "kullanılmaya" müsait bir araç olarak hocalarını keşfetmiş gibi görünüyorlar[4]. Bu yorumla irtibatlandırılabilecek ikinci husus, özellikle Gökberk'in hocasına karşı ilk yazılarındaki saygılı ve soğukkanlı ifadelerinin yerlerini giderek "son derecede tutucu ve bağnaz bir insandı" gibi hiç de akademik olmayan sert ve tahkir edi-

ci, edepdışı tasvirlere terketmesidir. Berkes ise bu meseleleri yazmaya başladığı andan itibaren hocasının şahsiyet, ihata ve hatırasına karşı saygılı ve soğukkanlı olmayı hiçbir zaman düşünmemiş ve gerçekleştirememiş gözüküyor.

Bir şey daha var: İki talebenin anlatımlarının satıraralarında ve kullandıkları üslupta, hocalarının felsefe ve düşünce tarihimizin problemleri etrafındaki tavrını, çabalarını ve yönelişlerini aşamamış/çözememiş olmanın getirdiği sıkıntı ve tedirginlik de bariz bir şekilde müşahede edilmektedir. Aradan yarım asır geçmiş olmasına ve kendileri hocalık koltuklarına çoktan kurulmuş olmalarına rağmen akademik olarak hocalarının bileğini bükecek gücü gösteremiyorlar, onun elini öpmeye/hakkını vermeye de yanaşmıyorlar. Bu durumda geride tenkit, red ve aşağılama kalıyor. Doğrusu bunu "iyi" yapıyorlar.

2. Macit Gökberk Hocası Babanzâde'yi Anlatıyor

1972

(...) Ahmet Naim Bey (Babanzâde, Müderris: Bugünkü kürsü profesörüne karşılık) 'Mâba'de't-tabia' okuturdu. Bugün mâba'de't-tabia'ya metafizik ya da doğaötesi diyoruz. (...)

Hocalarımın hepsi için felsefe terimlerinin temeli, kaynağı Arapça idi. Bizim Felsefe zümresinde daha önce, 1913-1919 yılları arasında 'İctimaiyat' okutmuş olan dilde Türkçeleşmenin öncülerinden ve yol göstericilerinden Ziya Gökalp de bilim dilinin Arapçaya dayanacağı inancından pek uzaklaşamamıştı. Hocalarım da bu inancı derece derece paylaşıyorlardı. İslâm felsefesi tarihi okutan İzmirli İsmail Hakkı Bey, konusu gereği, derslerini İslâm filozoflarının kullandıkları Arapça terimlere dayatıyordu.

Babanzâde Naim Bey –biz aramızda kendisine 'Naim Hoca' derdik– Arapçanın felsefe dili olarak gücüne ve bizim için zorunlu olduğuna en çok inanandı. Gününün en iyi Arapça bilenleri arasında sayılırdı. Yetiştiği Galatasaray Lisesi'nde uzun yıllar Arapça öğretmenliği yapmıştı. Arapçadan yaptığı çeviriler ve Telif ve Tercüme Dairesi üyeliğindeki çalışmaları dolayısıyla 'bilim ve felsefe dili Arapça' konusunda çok bilgisi, görgüsü vardı. Ayrıca kuvvetli dindarlığı, Kur'an dili ve İslâm kültür çevresinin yüzyıllar boyunca bilim dili olmuş Arapçaya kendisini duygusal olarak da bağlıyordu. Naim Bey derslerinde, Süleymaniye Med-

resesi'nde mantık müderrisliği yapmış olan Elmalılı Hamdi Efendi'nin 19. yüzyıl sonlarında yaşamış olan, materyalizme karşı çıkanlardan Fransız filozofu Paul Janet ile Gabriel Seailles'den çevirdiği *Metalip ve Mezahip* –bugünkü dille: Sorunlar ve Çığırlar– adlı yapıtı[5] metin kitabı olarak kullanır; medreselerin son yıllarında kullanılan dille yazılmış olan kitabı cümle cümle okur; okuduğunu, belli bir ölçüyü aşmamak üzere, bizim anlayabileceğimiz bir dile çevirmeye çalışırdı.

Bize felsefe tarihi okutan, o sıralarda otuzunun başlarında bulunan, liseyi de, üniversite öğrenimini de Almanya'da yapan, –yanılmıyorsam– dışarıdan ilk felsefe doktorumuz Dr. Orhan Sadeddin Bey, dil anlayışında Naim Bey'in izinde gibiydi. Almanca gibi kurulmuş oturmuş bir dil içinde yetiştiği için, İslâm felsefesinin geliştirdiği Arapça terim düzeninde, Alman felsefe dilinde gördüğü bir şeyi, bir yerleşmişliği, bir oturmuşluğu bulmak ister gibiydi. (...)

Naim Bey bana 'Evlat, senin hocaların hem Arapça bilmezler, hem de Arapçadan uydurmaya kalkarlar' derdi. 'Senin hocaların' dediği, özellikle Mustafa Şekip (Tunç) ile İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) idi.

O zaman biz çok azdık. Bundan dolayı da hocalarımıza yakın olabiliyorduk. Naim Bey'in derslerinde kimi vakit beş kişi olduğumuz olurdu. Bazan bunların dördü de kız arkadaşlar olunca, Naim Bey'in gözünde bir ben olurdum sınıfta. Bana 'evlat' demesi biraz da bundan.

O sıralarda 'ruhiyat', 'ictimaiyat', kavmiyat', 'mefkûre', 'mâşerî" gibi Ziya Gökalp'in kendisinin veya çığırının oluşturduğu yeni terimler ortadaydı. Naim Bey bunları kullanmazdı. 'Ruhiyat' değil, İslâm felsefesi geleneğine uygun olarak 'ilmunnefs' derdi[6]. Terim de olan konuşma dilindeki sözcükler için bile çok titizdi. Fransızca 'attention' sözcüğünü 'dikkat' ile değil 'tahdik' ile karşılardı. Attention'da hadeka (gözbebeği) yöneldiği nesneye göre, ona doğru kendini ayarlarmış, genişliyerek, daralarak. 'Tahdik' buradan geliyormuş; doğrusu buymuş. Fransızca bir metin üzerinde çalıştığımız bir seminerde ben, alışkanlıktan olacak attention'u 'dikkat' ile çevirince, hoca sinirlendiydi. Ben de 'Hocam, ama dile böyle yerleşmiş bir defa. Dil de pek çok anlaşmaya, uzlaşmaya dayanır galiba' demek istedimdi. Yerinden kalkarak, boşalmış iskemlesini göstererek 'Sen böyle buyur, bizim yerlerimiz değişmiş de ben farkında olmamışım, kusura bakma' dediydi. Ben 'Estağfirullah' filan dedimse de durmadı, sınıftan çıkıp gittiydi[7].

Darülfünun'un son yılında –1933– Felsefe zümresine asistan olunca, Naim Bey ile yakından tanıştıktı. Yakındığı başlıca konu hep dildi. Fel-

sefe dilimizin o sıralardaki çıkmazını önüme ilkin o serdi, diyebilirim. Gariptir ama, felsefede Türkçeye giden yolu aramak benim için buradan başladı gibi. Hocalarım bile Arapça bilmediklerine göre –Naim Bey'in dediği gibi–, Arapçayı hemen hemen hiç bilmeyen bana kalan Türkçe idi.

Hocam Naim Bey Arapçaya bağlı kalmak için böyle titizlikle direnmesinde; Ziya Gökalp felsefe ve bilim dilimizi Arapçaya dayatmaktan pek ayrılmamakta haklı mıydılar? Haklı olmadıklarını zaman açıkça göstermiştir. Çünkü ilkin; temel çerçeve olarak alınmak ya da korunmak istenen İslâm felsefesinin oluşturduğu Arapça felsefe terimleri, çağımız için çok dar olan bir bilgi kadrosunu karşılıyorlardı. Bu terimlerin esası 8. ve 9. yüzyıllarda, özellikle Abbasi halifeleri Mansur ve Me'mun ve Mütevekkil'in zamanlarında Yunan ve Helenistik felsefe metinlerinin –birazı doğrudan doğruya Yunancadan, çoğu da Süryani dili üzerinden– Arapçaya yapılan çevirileridir. (...)

İşte Renaissance'ta –14. yüzyıldan bu yana– başlayan 'bu dünyaya dönük' bir kültür anlayışı içinde, din karşısında gittikçe bağımsızlaşan düşüncesiyle Batı felsefesi ve bilimi, varlığın her alanına eğilmiş ve bu arada antik çağınkini kat kat aşan bir bilgi kadrosu yaratmıştır. İslâm felsefesi ve bilimi ise böyle bir gelişmeyi geçiremediği için, temel dili olan Arapça da yeni bilgilerin kavramlarını oluşturamamış, terim kadrosuyla aşağı yukarı 13. yüzyılda kalmıştır.

Bütün bunları anlatmaktan amacım, benim öğrenim yıllarımda felsefe ve bilim terimlerimizin temeli olarak alınmakta direnilen Arapçanın bu bakımdan gücünü ve yeterliliğini tarihi içinde belirlemeye çalışmaktır. (...) Arapçanın dünya ile birlikte yürüyemediğini, 'çağdışı' kaldığını böylece belirtmeye çalıştıktan sonra, şimdi de bu dilin –o zamanlar– terimlerimize temel olarak alınmak istenirken dayanılan bir savın da gerçeğe pek uymadığı üzerinde biraz durmak istiyorum.

Arapça, Batı kültür çevresinin bir zamanlar kültür dili olmuş olan Latinceye koşut tutulmak isteniyordu. Nasıl Latince Ortaçağda Hristiyan kültür çevresinin ortak kültür dili olmuşsa, nasıl –biraz da eski Yunanca ile– bugün de Batının bilim terimlerinin temeli ve kaynağı ise; yüzyıllar boyunca İslâm kültür çevresinin felsefe ve bilim dili olmuş olan Arapça da bizim terimlerimizin kaynağı olmalıdır diye düşünülüyordu. Ancak Renaissance'tan bu yana Latince de sözü geçen görevinde boyuna kısıntılara uğramıştır. Renaissance'la birlikte Ortaçağın evrensel ümmet topluluğundan uluslar birer birer çözülmeye başlamışlardı. (...)

Daha 16. yüzyılda Protestanlık Latinceyi kilise dili olmaktan çıkarmış, yerine Almancayı koymuştu[8]. Demek ki Arapçayı Latince paraleline koymak inandırıcı bir savunma değildir. Bunda da tarihin gidişine bir aykırı düşme vardı. Üstelik Latince Ortaçağdaki yerini gerçi koruyamamıştır; ama yine de, bu arada, hümanist bir eğitimin aracı olarak hep işlenmiş, bakılmış, hâlâ da –dar çerçevelerde de olsa– işlenmektedir. Oysa ben üniversitede okuduğum sıralarda, Arapçayı yüzyıllar boyunca bilim dili olarak kullanmış olan medreseler artık kapanmıştı. Az zaman önce (1929'da) liselerden de kaldırıldığı için Arapça bizde büsbütün desteksiz, bakımsız kalmıştır. Zaten epey zamandır da bakımı pek parlak olmamış olsa gerek.(...)[9]

1982

Üniversite'de Felsefe bölümünde öğrenciyken bizim Naim Hoca dediğimiz Babanzâde Ahmet Naim Bey, hocamdı. O zaman, yine Felsefe bölümü içinde bir dil çatışması, bir dil sorunu vardı. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Şekip Tunç hocalarımız Ziya Gökalpçiydiler[10]. Felsefe dilinin Türkçeleştirilmesinden yanaydılar. Ama Ziya Gökalp de, felsefe terimlerinin, bilim terimlerinin dönüp dolaşıp yine Arapçaya dayatılması görüşündeydi. Bundan ötürü, sözünü ettiğim hocalarım sosyoloji gibi, psikoloji gibi yeni olan ve Arapça terimlerin geleneğinde yeri olmayan yeni terimleri hep Arapçadan türetmeye çalışırlardı. Naim Bey ise tam tersine İslâm felsefe terimleri kadrosunun dışına çıkmaktan yana değildi ve kendisi Arapçayı çok iyi bildiği için mutlaka en sağlam Arapça kurallara göre terim kurulmasını isterdi. Ve benim Ziya Gökalpçi hocalarımın yaptığı terimleri de bu bakımdan beğenmez, eleştirirdi. Ve 'senin hocaların Arapça bilmezler, Arapçadan uydururlar' derdi. İşte ben o zaman bir sarsıldım, şaşırdım; benim hocalarım Arapça bilmiyorlardı, ben hiç bilmiyordum. O halde, bana kala kala sadece Türkçe kalıyordu. Paradokstur ama felsefede benim Türkçe yoluna düşmem, belki Naim Hoca'nın bende yarattığı bu sarsıntıdandır[11].

1982

(...) Meşrutiyetten çok sonra, Birinci Dünya Savaşı sıralarında bile ümmetçiliğin bizde büyük savunucuları vardı. Örneğin bana hocalık etmiş olan Ahmet Naim Baban milliyet fikrine şiddetle karşı çıkardı. Milliyet de demezdi, 'kavmiyet' derdi. Çünkü milliyet Arapçada ümmet demektir. Bizim bugün milliyet dediğimize o kavmiyet derdi. Buna şiddetle karşıydı ve zararlı olduğuna inanırdı. Son derecede tutucu ve

bağnaz bir insandı. Ahmet Naim Bey'in ben öğrencisi oldum. Sanırım 1920'lere kadar üniversite 'inas dârülfununu' ve 'zükûr dârülfünunu' diye ikiye ayrılırdı. Yani kız üniversitesi ve erkek üniversitesi. Erkekler öğleden önce gelirlermiş, kızlar öğleden sonra. Anlayacağınız, birbirlerini hiç göremezlermiş. Daha sonraları, Cumhuriyet yıllarında bu ikiliği kaldırmak istemişler. Bizim hoca 'olmaz' diye tutturmuş. 'Ne olacak peki?' demişler. O da 'hiç değilse ortaya bir perde gerelim, bir yanda erkekler otursun, bir yanda kızlar' demiş. Gerekçesi de şu: Bu yaşta bunca erkek ve kız 'zanû be-zanû' birarada olabilirler miymiş? 'Zânu be-zânu' dediği, diz dize demek. Şunu da belirteyim: 1920'lerde oluyor bu savaş, yani çok yeni. Üstelik de Naim Bey, Galatasaray'dan mezun.

Şükran Kurdakul: Uzlaşmacılık burada da kendini gösteriyor...

M. Gökberk: Ziya Gökalp'te var bu uzlaşmacılık. Türkçülüğün bilincini getiren bir insan. Ama o da bilimsel terimlerin Arapça köklerden üretilmesini öngörüyor. Batılıların Latince ve Grekçe köklerden yararlandıkları gibi bizim de Arapça köklerden yararlanmamızı istiyor. Bu yoldan türettiği birçok sözcük var: *şeniyet* gibi, *mefkûre* gibi. Naim Bey bunlarla alay eder, bize kesinlikle söyletmezdi. Görüyorsunuz işte, ulusal bilincin öncüsü olan bir insan gene de uzlaşmacılıktan vazgeçemiyor. Demin bizim Naim Bey'in perdesinden sözetmiştim ya, uzlaşmacılığın somut bir simgesi o.

(...)

Ben o zamanki Darülfünun'a girdiğimde kendimi bir dil kavgasının içinde buldum. Çünkü bir yanda sözü geçen Babanzade Naim Bey vardı, bir yanda da İsmail Hakkı Baltacıoğlu. Dil bakımından iki kutup. Naim Bey eski medrese geleneğini sürdürmek kavgasında. 'Senin hocaların Arapça bilmezler, Arapçadan uydururlar' derdi. Benim hocalarım dediği de Ziya Gökalp'in doğrultusunda yürüyenler...

Tahsin Yazıcı: Naim Bey daha tutarlı herhalde...

M.G. Naim Bey doğru medreseden geliyor[12]. 'Mâbâde't-tabia' diye bir kitap vardı, onu çevirtirdi. Darülfünun, bir reformun geldiğini sezinleyince 'Mâbâde't-tabia' metafizik oldu. Naim Bey görüşlerinden hiç ödün vermezdi. 'Dikkat' dedirtmezdi bize, 'tahdik' dedirtirdi. Bu kadar bağnazdı, ama davranışındaki tutarlılık bakımından saygıdeğer, inandığını yaşayan bir insandı. Şapka elinde gezer, derste başına siyah takke koyar, enfiye çeker, kızlardan nefret ederdi. Beş kişiydik, dördü kız. Ben bazen geç kalırdım, 'Macit nerdesin, haydi derse başlayalım!'

derdi. Derse başlaması için sınıfta ille erkek olacaktı, kızlara ders anlatmak ağırına giderdi[13].

Bizim zamanımızda Hatemi Senih diye bir felsefe hocası vardı. Kitabının adı da *Filozofi*. Terimlerin yüzde sekseni Fransızca. O bir ümitsizliğin çıkar yol olmadığının belirtisiydi bence. Ne kendi çıkabilmişti işin içinden, ne de biz. Tıkanmış kalmıştık. Eski terim dağarcığına el uzatamıyorsun, çünkü anladığımız bir dil değil. İlerisini de göremiyoruz, kendimiz de yapamıyoruz bir şey; bu kitap bizim somutlaşmış sıkıntımızdı bir bakıma. Dilin gelişmesi büyük bir kurtuluş oldu. Bugün birçok şeyleri rahatça anlatabiliyoruz. Geri kalanı dile getiremiyorsak, düşünce yok da ondan.

Adnan Benk: Okullarda Arapça, Farsça okutulması koşuluyla Ataç da Arapçadan terim üretmeği kabul ederim diyordu...

M.G. Evet ama o zaman uymayan bir iş olurdu. Arapçanın okutulduğu zamanlarda Osmanlıca vardı. Büyük bir bölümü Arapça ve Farsça sözcüklerle ve kurallarla yüklü olan Osmanlıcanın içinden çıkabilmek için bu iki dili kesinlikle bilmek zorunluydu. Osmanlıca canlılığını yitirince, bu iki dilin de hiçbir anlamı kalmadı. Onun için ikisi de kaldırıldı.

(...)

Dil, tarih içinde biçimlenmiş büyük bir kütle olarak çıkıyor karşımıza, içinde doğmuşuz. Nereye kadar değiştirebiliriz? (...) Felsefe düşünceyi dile getiriyor. Doğru dürüst dil olmayınca felsefe de olamıyor. Az önce belirttim, öğrenciliğimizde sıkıntı içindeydik. Geriye gidemiyorsun, önün tıkalı. Böyle felsefe olmaz. Kavramları nasıl yansıtacaksın? Kavramlar düşüncenin kalıpları. Önce düşünce olacak ki, onu içine koyacağın bir kavram olsun. (...) Divan edebiyatı kesin kurallar içinde ve yalnızca şiir. Düzyazı da yok. Düşünceyi yansıtacak düzyazı yok. Oysa öbüründe [halk ve tasavvuf edebiyatında] din var, bütün bir dünyanın derinliği var. Divan edebiyatının derinliği yok, şematik bir şey. (...) Yeni kültürümüz bir kavramlar sistemini de bütünüyle getirmiştir. Bütün bir dünya görüşü sorunudur bu; düşünüşü, inanışı, davranışı kapsar. Bu yeni Türkçeye karşı olanlar, Atatürk devrimlerinin tümüne de karşıdır. Bütün sorun da oradan çıkıyor. (...)

A.B. Peki bizde bir felsefe akımı var mı, Batı'dan aktarma olmayan bir akım?

M.G. Yok böyle bir şey. Benim kuşağım dışarıda okudu, orada hangi hocaya düşmüşsek onun akımını burada sürdürdük. Benim kuşağımın

yapmak istediği batılı anlamda sistemli, düşünce disiplinli bir felsefeyi öğretmeye çalışmaktı.

A.B. Belirli bir felsefe akımına katkımız oldu mu?

M.G. Sanmıyorum, daha o düzeyde değiliz. Yalnız son zamanlarda bütün dünyaya egemen olan analitik felsefe, matematiksel mantık doğrultusunda gençlerimiz ilerliyor. Bugün Hegel'in felsefesi yapılamaz.

A.B. Metafizik yapılır mı?

M.G. Yok artık metafizik diye bir şey[14].

(...)

A.B. Demek ki bizde felsefe olması için önce bilimin gelişmesini bekleyeceğiz.

M.G. Evet, başka çaremiz yok. Sonra bu büyük filozofların metinleriyle de kaynaşmamız gerek, bunları dert edinmemiz gerek (...)[15].

1983

(...) Hocalarım içinde hem yetişmesi, hem de kişiliği bakımından ilginç olan Babanzâde Ahmet Naim Bey'i burada ayrıca belirtmek istiyorum. Ne çeşitten hocalardan yetiştiğimiz üzerine de bir fikir verecektir bu; çünkü Ahmet Naim Bey, o zamanki felsefe otoritelerinin belirgin bir örneğidir. Kendisi bana hayatını anlatmıştı. Galatasaray'da okumuş, ama gelenekçi bir aileden geldiği için evde de ayrıca Arapça öğretilmiş kendisine. Galatasaray'dan çıktığı zaman, Galatasaray Lisesi'ne –o zamanki adıyla Galatasaray Sultanisi'ne– Arapça hocası olmuş. Dediğine göre, günün birinde, o dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi kendisini çağırmış, demiş ki: 'Ben seni üniversiteye psikoloji hocası yapacağım!' O zaman Emrullah Efendi'nin, bir üniversite reformu girişimi var. Naim Bey de: 'Aman efendim, ben ne anlarım psikolojiden?' demiş. 'Bak Naim Bey' diye karşılık vermiş Emrullah Efendi, 'bu memlekette kime, seni üniversitede şu dersin hocası yapacağım desem, bana aynı şeyi söyleyecektir. Bak sen üstelik iki dil biliyorsun; bir Fransızca, bir de Arapça; yani bir bizim eski dünyamızın klasik dili; bir de yeniden girdiğimiz dünyanın temel dillerinden bir tanesi... Bir ondan okursun, bir bundan, işin içinden çıkarsın'. 'İşte biz de böyle girdikti felsefeye' diye anlattıydı bana Naim Bey, 'iyi kötü bir şeyler de yaptık. Tam şöyle oturacaktık ki dersimizde, konumuzda; dediler ki: Psikoloji hocası geldi, sen şimdi burada ahlâk okutacaksın' (O sırada Mustafa Şekip

gelmiş Cenevre'den). 'Aman' demiş Naim Hoca, 'Ben bunu zaten zorla öğrendim. Nasıl olur? Ben bu ahlâkı nasıl yaparım?' 'Onu da öğrenirsin' demişler. 'Ben yine kafayı vurdum' diye anlatıyor Hoca bana; ahlâk filan derken, günün birinde Mehmet İzzet gelmiş; 'Ahlâkın da hocası geldi' demişler. 'Sen –o zamanki adıyla– mâba'de't-tabia (yani metafizik) okutacaksın'. 'Aman' demeye kalkmış Naim Hoca. 'Ne yapalım' karşılığını almış, 'öbür ikisini öğrendiğin gibi bunu da öğrenirsin'. 'İşte hazret (Naim Hoca bana 'hazret' derdi), böylece senin mâba'de't-tabia hocan oldum' (Kendisi bize metafizik öğretirdi)[16].

1984

Naim Bey, dünya görüşlerimiz birbirine büsbütün karşı olduğu halde çok saydığım bir hocamızdı. Genel felsefe ve metafizik dersleri verirdi. İslâm kültürüne hayrandı. Değişen toplum koşulları içinde düşüncelerini değiştirmedi ve kişiliğinden hiç ödün vermedi. Geçmişe bağlı ve görüşlerinde tutarlı bir müslüman Osmanlı aydını idi. Cumhuriyetin en coşkulu, en parlak günlerinde bile geçmişe bağlılığını bir bütün olarak korudu. Kişiliğindeki bu bütünlük onu ister istemez bir saygı konusu yapıyor.

Bilim ve felsefeyi Arap dili dışında bir dil ile yapamayacağımızı söylerdi Naim Bey. Kendisi Galatasaray Lisesi'ni bitirmişti. Fransızcayı da bilirdi. Böyle olduğu halde Ziya Gökalp ile İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun önerdikleri, dilde ılımlı sadeleşme düşüncesine bile karşı idi. Felsefe dilinde Türkçeleşmeyi durmadan savunmamda, Naim Bey'in diliyle felsefe yapılamayacağını, yaşayarak deneyerek görmüş olmanın etkisi ve tepkisi kuşkusuz vardır[17].

(...) Babanzâde Naim Bey, Ziya Gökalp'in bulduğu, uydurduğu terimlere ve bilim adlarına şiddetle karşı idi. Örneğin 'ruhiyat' demezdi, 'ilmunnefs' derdi. İlmunnefs yani Aristoteles'in 'psikologya'sı, 'De Anima'sı. Bu tutumla psikoloji de olmaz, başka bir bilim de; yeni bir dünya görüşü gereklidir"[18].

3. Niyazi Berkes Hocası Babanzâde'yi Anlatıyor

1975

Benim kuşağımın tanıdığı en aşırı 'galatatçı' (Arapçacı) Darülfünun'da bize felsefe okutan Babanzâde Naim Bey'di. Aşırı bir İslâmcı-Arapçı

olan Babanzâde, senlibenli konuştuğu zaman, herkes gibi konuşurdu. İstanbul ağzına göre. Ancak, Arapça anlamında 'milliyetçi' olduğu için, yüksek düzey kavramlarıyla konuşan felsefe, bilim, edebiyat dillerinin arı-Arapça olmasının uzlaşmaz bir yanlısıydı. Okuyucular onu, 'milliyetçi' olarak tanımlamama belki şaşacak. Onun dilinde 'milliyetçilik' dincilik demekti. Onun anlayışında, 'millet' ulus demek değil, din toplumu demektir. Arapça aslında da, eski Osmanlıca'daki kullanılışında da doğrusu budur. Meşrutiyet'ten önce 'millet' sözcüğü, önceleri Osmanlı halklarının Müslümanlık'tan ayrı din birimlerinden olanlar için kullanılırdı. Tanzimat'ta bu sözcüğü ulus anlamına, bilmeden kullananlara karşı (onu ulus kavramına karşılık olarak kullandıkları da kuşkuludur ya) galatatçılar onu hep 'İslâm milleti' gibi deyimlerle kullanırlardı. Örneğin, Meşrutiyet döneminde bunların ileri gelen dergileri olan *Sebilürreşat, Sırat-ı müstakim* gibi gazetelerde yazanlar hep 'İslâm milleti'nden söz ederler. Onların zamanında Osmanlı Türkçüsü olan Ziya Gökalp'in 'millet' dediği şeye onlar 'kavm', 'milliyet' dediği şeye 'kavmiyyet' derlerdi. Arapça aslında da doğrusu budur. Bugünkü Arapçada da ulusçuluk karşılığı olan sözcük 'milliyet' değil, 'kavmiyyet' sözcüğüdür[19].

Bu yüzden Babanzâde, Gökalp'i hep eleştirdi. Onun Osmanlıca'ya bile girmemiş olan bir alay Arapça kökenli sözcüğü yanlış biçim ve anlamlarda Türkçe'ye sokmasına çok kızardı. Ders verdiği yerin adı 'Ziya Gökalp Dershanesi' olduğu için zavallı adam, düşmanının büyük bir fotoğrafının asılı olduğu duvarın önünde oturmaya hükümlü bir kişi gibi görünür, onun uydurduğu bozuk Arapça sözcüklere gelinince başını arkaya çevirmeden 'işte şuradakinin bir marifeti daha' derdi. Biz de karşımızdaki çelişkili görünüşün etkisi altında kendimizi tutamaz, gülerdik. Ne var ki tutarlı olan Babanzâde'ydi. Eğer gerçekten din dolayısıyla Arapça'ya bağlılığınız söz konusuysa, onun inandığı gibi o dinin kutsal dili olan, adi dillerin üstünde soylu bir dil olan Arapça'yı bilmek zorunlu ise, en tutarlı yol sözcükleri onun gibi kullanmak olacaktır.

Öte yandan Türkçü olan Gökalp'in sözcük sorunundaki tutumu tutarsızdı. Onun sözcük ideolojisinde benimsediği bir görüşle benimsediği diğer bir görüş birbiriyle tutarsızlık içindedir. Ona göre, Arapça ya da başka yabancı bir kaynaktan gelen bir sözcük Osmanlı Türkçesi'nin halk sözlüğüne ayrı bir anlamda olsun girmişse o sözcük Türkçeleşmiş sayılır. Sözcüklerin halklaşması açısından doğru bir görüş. Bu durum yüzyıllar boyu kendiliğinden oluyordu. Ancak, şimdi kalkıp yeniden Arapça kökenli sözcükler uydurmak bundan çok ayrı bir iştir. Bunun

için sözünü ettiğim ikinci ilke birinci ile uygunluk içinde değil. Ona (Gökalp'e) göre, çağdaş batı ulusları uygarlık dillerinde Grekçe, Latince temel sözcükleri kullandıklarından; Türk ulusu ise bu ulusların paylaşık hars (kültür) ve medeniyet (uygarlık) geçmişlerine bağlı olmadığından bu klasik dillerin onlarda oynadığı rolü, din ve kitap dolayısıyla Arapça oynayacaktır. Demek ki dil sorununda Türkçülük yine de İslâm-Arap uygarlığı bölgesi içinde kalacaktı. Öyleyse Babanzâde'nin ne kusuru vardı? Bu yorumun, Gökalp'in kendisinin din (onun deyimiyle 'ümmet') uygarlığı içinde bir 'ulus' kavramı olamayacağını göstermiş olmasıyla tutarsızlık içine düştüğü apaçık[20].

Bu tutarsızlık yüzünden Gökalp, Osmanlı Türkçesi'ne Arapça'dan yeniden birçok sözcük daha kattı. Hemen hepsi Araplarca bile kullanılmayan sözcükler hem de. Bu sözcükler ancak 'afsunlu sözcük'ler olarak, anlamları belirmemiş karanlık sözcükler olarak bir süre tutundu[21].

1979

Felsefe bölümünde 'okul havası', 'imtihan korkusu', 'not derdi' gibi şeyler yoktu. Ne var ki hocalarımızın da bizim de dış dünyamıza karşı süklüm püklüm bir halimiz vardı. Dışarda ne okuduğumu soranlara 'felsefe okuyorum' demeye utanırdım. Hocalar da bir üniversite koltuğu elde etmiş olmanın minneti altında suskun kişilerdi. Onların sağda en azgını olan Babanzâde Naim ile solda en ünlüsü olan İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) gibi kişilerin borusu ancak bize ötebiliyordu. Fakat biz bile onları pek ağıra almıyorduk. Kimilerini alaya bile alıyor ya da kendimizden aşağı görebiliyorduk. 'Biz' diyorum ama gerçekte bu 'biz', ilk zamanlarda yalnız 'ben'dim.

Ciddiye alamadığımız hocaların başında Babanzâde gelir. İlk zamanlarda yalnız dış görünüşü bile sinirime dokunuyordu. Ancak sonraları onun geçmiş günlerin bir 'fosil'i olduğunu anlamış, sempati duymaya bile başlamıştım. Bence en büyük meziyeti namuslu bir adam olması, bir dalkavuk olmayışıydı. Lisede altına iğne konan hoca gibi onun da açığa çıkacağı gün gelecekti.

Ne var ki bu dürüst adam azıcık olsun kendine bir çeki düzen vermiyordu. Galatasaray mezunu, mükemmel Fransızca bilen biri iken tam yobaz kılıklı biri olmuş. Şapka giymiyor, dışarda başına uydurma bir kasket, içerde (derste) takye giyiyordu. Mestli papuçları ile derse gelir, ilk önce cebinden büyük enfiye mendili çıkararak gürültülü bir burun sesiyle ağzını, burnunu, sakalını temizlerdi. Dersinin adı da bir âlem:

Mâba'de't-tabia. Metafizik demek. Tek sevgili kitabı. Onun bir satır dışına çıkmazdı. Daha ilk zamandan çok tuhafıma giden şey, bu kitabı yazan Fransızın yobaz bir Katolik olması. Naim Hoca'nın bir Katolik papazının yazdığı metafizik kitabını önüne açıp Kur'an-ı Kerim gibi satır satır bize felsefe diye okutması yaşamımda eşine hiç rastlamadığım bir sapıklıktı. Bunun başlıca nedeni bu Katolik kitabının, Tanrı varlığını bütün delillerle isbat etmekte oluşuydu. Hoca, bu kitabı bize okuttukça ben bunun tersine inanmaktaydım. Rusya'da Pavlov adlı bilginin okulunun geliştirdiği deneylerden etkilenen Amerikalı John B. Watson'un *Behaviorism* adlı kitabını kendiliğimden çevirmem bu hocaya karşı olan tepkimin bir ürünü idi. Naim Hoca laikliğin düşmanı olduğu ölçüde ulusçuluğun da şiddetle karşıtı idi. Kimi kişiler (bunu) onun Türk değil, Kürt kökenli oluşuna yorarlarsa da ben o görüşte değilim. O, o çeşit bir ulusçuluğa da karşıttı. Onun inancına göre ideal olan Müslüman birliği idi. Fakat neden bunun temelini bir Katolik papazının metafiziğine dayandırıyordu?

Bir gün dayanamayarak Tanrı, ruh, cennet, cehennem inançlarıyla alay eden John Watson'da okuduklarıma dayanarak hocaya karşı gelmeye kalkıştım. Çok şaşırdı. Hiçbir öğrenci o zamana dek böyle bir cesaret göstermemişti. Gözlüğünü takarak beni bir gözden geçirdi. Ondan sonra beni mimledi, fakat bir kötülük yapmak yerine beğeni ile karşılayarak. Ondan sonra ondan daima ciddi muamele gördüm. Hiçbir kötülüğünü görmedim. Kız öğrencilere karşı her derste gösterdiği nobranlığa kızmakla beraber, bir düşün fosili adamın bu tür eylemlerine karşı sadece güler ve acırdım[22].

1982

1929 yılında Mustafa Kemal bir kez daha İstanbul'a gelmişti. Darülfünun artık bir baskına uğrama korkusunu silkip atmış bulunuyordu. Yenilik diye yapılan, felsefe derslerini izlediğimiz amfili salondaki kürsünün üst yanına büyük ölçülü bir Ziya Gökalp fotoğrafı konması, kapıya da 'Ziya Gökalp Dershanesi' yazılı bir bronz plaka konması olmuştu. İkisi de bir çeşit yenileşme muskası olacaktı. Metafizik hocamız Babanzâde Naim Bey için, bu kadarı bile aşırı bir yenilikti. Naim Hoca'ya göre, Mustafa Kemal'den fazla bu adam tehlikeliydi. Ötekini gelip geçecek politikacılardan biri olarak görüyordu. Bir medrese yetiştirmesi değil, bir Galatasaray mezunu olan Naim Hoca, ne Mahmut Şevket Paşa'lar, ne Enver Paşa'lar görmüştü. Âyan Meclisi üyeliği yapmış eski bir gericilik politikacısıydı. O dönem geçtikten sonra, 'müderris'liğine de-

vam ediyor, Tanrı'nın varlığını Katolik filozofundan öğrendiği düşün oyunları ile ispat ediyor, sık sık da çok sinirlendiği Gökalp terimleri karşısına çıktıkça, elini tepesindeki Gökalp fotoğrafına doğru kaldırarak, 'Nah, işte onun bir uydurması daha!' diyordu.

Sözünü ettiğim ders yılında bir gün, gene Naim Hoca lapçın ayakkabıları, şapkaya benzemeyen başlığı ile derse gelerek kürsüsüne oturmuştu. Her zaman yaptığı gibi, büyük enfiye mendilini çıkarıp gürültülü temizliğini de bitirmişti. Fransızcadan çevrili Mâba'de't-tabia adlı sevgili metafizik kitabını da açmıştı. Kimilerinden farklı olarak kopya ettiği kitabı bizden saklamayacak kadar dürüst ve cesurdu. Bir metafizik kitabı çevirmek isteyen kişi, Fransa gibi laik bir ülkede bula bula bir Katolik kitabını seçmişti. Tanrı'nın varlığını ispat etme konusuna gelmiştik o gün. Hıristiyan hocanın madde madde sıraladığı deliller bizim Müslüman hocanın kafasına hiçbir aykırı yan göstermiyordu. O kitaba onca saygısı vardı ki onun tümceleri, hatta sözcükleri dışına bile çıkmazdı. Biz bunu keşfettikten sonra biraz sinirimizden, biraz alaycılığımızdan birer parça mum taşır, her derste kaldığımız yere bir mum parçası yapıştırırdık. Zavallı hocayı dinlemekten ziyade alay konusu yapmıştık. Benim gibi erkek öğrencilere kızmazdı. Kız öğrencilere ifrit olurdu. O zaman her ders sonunda hocaya imzalatılacak devam karnelerimiz vardı. Kız öğrenciler karnelerini korka korka uzun kürsüsünün kenarına koyup öteki ucuna koşucular gibi koşarlar, karne yere düşmeden ele geçirmeye çalışırlardı. Hoca da hemen her defasında 'Burada ne işiniz var? Felsefeden siz ne anlarsınız. Yarın evleneceğiniz kocalarınıza yemek pişirmesini öğrenin' öğütünü vermeyi unutmazdı.

O gün hoca yarım kalan ispat delillerini anlatmak üzereydi ki kapı hızla açıldı. Dekan sekreteri Sıtkı Bey heyecandan sadece, 'Gazi geldi' diyebildi; başka odalara haber vermek üzere koşup gitti. Bizleri görmeliydiniz. Dışarda neler olduğunu bilmeyişin baskısı altında meraktan patlıyor, bir yandan da hınzır hınzır hocayı izliyorduk. Tanrı'nın varlığını ya da yokluğunu düşünen kalmamıştı. Hoca'nın yüzü görülecek gibiydi. Sapsarı olmuş, fakat sakinliğini bozmamıştı. Sevgili kitapçağızını kapayarak kaldırdı. Kürsüsünün çekmecesini çekti, oraya koyarak kapadı. Bizi de unutmadı, 'Önünüzde eski harflerle yazılı notlarınız varsa bir yere saklayın. Bu adamın sağı solu belli olmaz' dedi. O, onu hâlâ ciddiye almamıştı. Onun sağının ve solunun nerde olduğunu biz bile biliyorduk. Yobazlıkta, galiba cesaret kazandıran bir özellik var.

Dışta derin bir sessizlik, içte fıkır fıkır kaynayan merak içinde zilin çalmasını bekledik. Hoca hâlâ Allah'ı ispat ediyordu, ama dinleyen olmadığını da görüyordu. Zil sesini duyunca devam karnesi imzalatma gibi şeyleri unutup hocayı da kürsüsünde bırakıp dışarı saldırdık. (...)[23]

1983

(...) Ziya Gökalp bizim için (Ziya Gökalp Dershanesi) "kapı"(sın)da yazılı bir ad olarak kalabilirdi. İçerdeki duvarda yüksekçe bir yerde çerçeveli bir büyütülmüş fotoğrafı da oluşu üzerimize başka ve daha uzun süreli bir etkisi oldu, ama tek başına değil. O fotoğrafın altında, bizi her dersinde zıplatan bir hoca (o zamanki terimle bir 'müderris') olmasaydı, dersine enfiye hünkürerek başlayan 'müderris' ile duvarda resmi asılı kişi arasındaki çatışıklığı görememiş olsaydık, yukarda adlandırdığım Atatürkçü devrimcilik belki kafamızda o denli erken yeşeremeyecekti.

Bu yüzden duvardaki resim ile altındaki kürsüde bize skolastik metafizik okutan ayağı lapçınlı 'müderris'in ikisine de bir tür borçluluğumuz olduğunu açıkça söyleyeceğim. O iki kişi arasındaki çatışıklık, Macit ile benim aramda ilk bağı kuran etkileme kaynağı olmuştur. Umarım ki bugünkü yaşımızda gözümde canlı gibi gözüken iki zıt tez, bir sentez düşününe geçebilmemize yardımcı oldu deyişime Macit Gökberk karşı gelmeyecektir. Bizim Atatürkçülüğümüz bu iki teze karşı gelişimizle daha sonraki yıllarımızda kafamızda gelişip büyümüştür. İki adamın simgelediği yola değil, Atatürk'ün simgelediği yola bağlanmamızda bu iki karşıtın yararlığını, aradan yarım yüzyıl geçmiş olsa bile unutmuyorum. Macit'in de unutmamış olduğu inancındayım[24].

4. Nerede Kalmıştık?

Fazla yorucu ve sıkıcı olmadığını zannetmek istediğim bu metinlerden yola çıkarak birkaç konunun, bir iki felsefî ve belki psikolojik problem alanının üzerinde durmak istiyorum.

1. Gökberk ve Berkes'in Babanzâde anlatımlarında öne çıkan tenkit, red, küçümseme konularından biri yeni Türk felsefesi dilinin, özellikle kavramlarının hangi kıstaslara göre ve neler gözönünde bulundurularak tesbit edileceği, üretileceği; bir başka deyişle yeni Türkçe felsefe terimleri için İslâm-Osmanlı kültür dairesi ve buna bağlı olarak Arapça, kısmen Osmanlıcanın nasıl, ne ölçüde bir yer tutacağı, tutması

gerektiği meselesi etrafında yoğunlaşıyor. Gökberk ve Berkes'e göre Babanzâde, –donanım olarak yeterli ve vardığı neticeler itibariyle derin bulmadığı– Ziya Gökalp gibi[25] yeni üretilecek Türkçe ilmî-felsefî terimlerin, Avrupa'da, aynı zamanda din dili olan Latincenin, kısmen Grekçenin oynadığı role benzer bir şekilde zaruri olarak Arapça merkezli olması gerektiğini savunmaktadır. Bu yüzden o Berkes'in diliyle "Arapçı, Arapçacı, galatatcı"dır. Halbuki talebelere göre "ümmetten ulusa" geçmeye çalışan, "çağdaş yurttaş"ı yetiştirmeye çabalayan modern Türk toplumu için böyle bir yöneliş doğru ve yerinde olamazdı. Ayrıca Latince Yeniçağda "hümanist bir eğitimin aracı olarak hep işlenmiş, bakılmış" olmasına rağmen Ortaçağda büyük bir felsefe dili haline gelmiş olan Arapça 13. yüzyılda donmuş, "büsbütün desteksiz, bakımsız ve çağdışı kalmıştır"[26].

Bu tasvir ve değerlendirmelerin ne kadar doğru ve yerinde olduğuna, ilmî kıymetlerine bakmak gerekiyor. Öncelikle zikredilmesi gereken şey, Gökberk ve Berkes'in Arapça merkezli değerlendirmelerinin hiçbir akademik muhteva taşımayan âfaki ve ideolojik, zayıf görüşler olduğudur. Çünkü ikisi de Arapça bilmemektedir ve yazılarından anlaşıldığı kadarıyla Arapçanın 13. yüzyıldan sonra, hususen modernleşme çağında felsefe terimleri dahil olmak üzere ne tür bir seyir takip ettiği konusunda, batı dillerinde yazılmış ve ulaşabilecekleri çokça kaynak olmasına rağmen kaydadeğer hiçbir okumaları yoktur. Birer akademisyen olarak, yüksek tahsillerinin sonuna kadar içinde yaşadıkları ve zenginliği hakkında şu veya bu şekilde bilgi ve kanaat sahibi oldukları Osmanlıcanın (kendi dillerinin) bir ilim ve felsefe dili olarak imkânları ve zaafları konusunu ne kadar ciddiye aldıkları da çok su götürür[27].

Gökberk'in meziyet olarak takdim ettiği itirafları yalnızca şunlardır:

> "Felsefe dilimizin o sıralardaki çıkmazını önüme ilkin o [Babanzâde] serdi, diyebilirim. Gariptir ama, felsefede Türkçeye giden yolu aramak benim için buradan başladı gibi. Hocalarım [Z. Gökalp, İ. H. Baltacıoğlu, M. Ş. Tunç] bile Arapça bilmediklerine göre -Naim Bey'in dediği gibi-, *Arapçayı hemen hemen hiç bilmeyen bana kalan Türkçe idi*".
>
> "Tıkanmış kalmıştık. Eski terim dağarcığına el uzatamıyorsun, çünkü *anladığımız bir dil değil*. İlerisini de göremiyoruz, kendimiz de yapamıyoruz bir şey (...) *Dilin gelişmesi büyük bir kurtuluş oldu*. Bugün birçok şeyleri rahatça anlatabiliyoruz. Geri kalanı dile getiremiyorsak *düşünce yok da ondan*".

Günümüzde de Türk sosyal bilimcilerinin, İslâm-Osmanlı mirasını tevarüs etme ve anlama konusundaki ilmî zaaflarını örtmek veya meşrulaştırmak için sıklıkla gündeme getirdikleri bu gerekçeler yani Arapça, Farsça ve Osmanlıca bilmemeleri, buna bağlı olarak 1928 öncesine ait kaynaklardan kendilerini bir tür muaf tutmaları meselesi, acaba haklı ve kabul edilebilir bir akademik mazeret olabilir mi? Kahramanlarımızdan Gökberk'in Almancayı, Berkes'in ise İngilizceyi bu dillerde ilmî metinler kaleme alabilecek düzeyde öğrendiklerini ve meslekleri açısından zaruri olan Batı kültür ve medeniyet dünyasının derinliklerine nüfuz etmek için çaba sarfettiklerini, ayrıca Latince ve Grekçe ile ilgilendiklerini biliyoruz. Buna karşılık kendi kültür miraslarını anlamak, kuşatmak, tenkit ve şerh etmek için zaruri olduğunu bildikleri Arapça, Farsça ve Osmanlıca için benzer bir gayretin içine girmekten sürekli kaçınmalarının ve daha da önemlisi böyle bir çabayı kendileri ve meslektaşları için lüzumsuz ve değersiz bir çaba olarak takdim etmelerinin, ideolojik ve psikolojik sebepler dışta tutularak açıklanabileceğini sanmıyoruz. Hele milli ve yerli bir kültür ve dil inşa etme sözkonusu olduğunda yetersizlik kendini daha belirgin olarak hissettirecektir.

Gökberk, "dilin gelişmesi büyük bir kurtuluş oldu" derken acaba nasıl bir kurtuluştan bahsediyor? 'Latin harfleri kabul edildi, dil devrimi oldu, biz de Arapça ve Osmanlıca ile ciddi ölçüde ilgilenme zahmetinden kurtulduk' gibi tembel talebe kurtuluşundan mı bahsediyor yoksa bu gelişmelerden sonra Türk felsefe dili kendini buldu, bir felsefe dili inşa etme imkânı doğdu mu demek istiyor? Gökberk'in cevabı, felsefî endişeden ve muhtevadan tamamen yoksun, zevahiri kurtarmaya dönük bir cevaptır: "Bugün birçok şeyleri rahatça anlatabiliyoruz. Geri kalanı dile getiremiyorsak *düşünce yok da ondan*". Yıl 1982 yani Üniversite reformunun üzerinden yarım asır geçmiş ve "kurtulduk" diyen Felsefe bölümünün baş sorumlu kişisi böyle konuşabiliyor!

Babanzâde'nin ne yapmak istediği meselesine geldiğimizde ise iki talebesinin tasvir ve değerlendirmeleri tamamen boşlukta kalmaktadır. Önce Babanzâde'nin felsefî terimler açısından en önemli müstakil çalışması olan ve iki talebesinin de haberdar olduklarını gördüğümüz *İlmü'n-Nefs* tercümesinin önsözündeki şu satırlara bakalım:

> "*Felsefe bizde nevzuhur bir ilim olsaydı ıstılahâtını vaz etmek o kadar müşkil bir iş olmazdı*. Birkaç muallimin her kelimeye mukabil vaz'ında ittifak ederek talebe arasında neşr u tamim etmeleri kâfi gelirdi. Fakat işin nazik ciheti *felsefenin* garbı bilenlerimizce meçhul ol-

> duğu halde 'ulûm-ı arabiye' denilen ilimlerle iştigal edenlerimizce –dürûs-ı medresiye [medrese dersleri] meyanında– *bu asra kadar intikal etmiş epeyce parlak bir mazisi olması* ve her iki tarafın yekdigerinden haberdar olmaksızın çalışmasından dolayı *ileride içinden çıkılmaz kargaşalıklara yol açılmak korkusu*dur. *Hâlâ dipdiri olarak ve ıstılahâtı ilm-i kelâma gereği gibi karışmış olan felsefe-i kadimemizin şekl-i digere ifrağ olunmuşundan ibaret olan felsefe-i cedide ıstılahâtını lâalettayin vaz etmek ansızın mazi ile ve hatta hal ile kat'-ı alaka etmek ve eniyetimizi* [şahsiyetimizi] *ikiye bölmek gibi bir hâlet-i maraziye tevlidine bâis olmak demektir*. (...) O halde bugün bizim felsefe için yapacağımız şey -bittabi müstağni olamıyacağımız- *vaz'-ı cedidden ziyade keşf-i kadim*dir. Binaenaleyh bir mebhasa ait Fransızca bir ıstılahın karşılığını ararken daima o mebhasin *bizdeki şekli*ne de bakmak ve kadimden beri bizde ne gibi elfâzın mustalah [ıstılah] olduğuna nasb-ı nazar-ı dikkat eylemek ve iki taraftaki mânalar mütevafık ise eski tabiri bilâ-tereddüt kabul etmek, arada bir fark hasıl olmuş ise o farkı gözeterek yine mevzuya münasip tağyir-i yesir ile işi halletmek lazımdır. Bu ise hayli tetebbu ve meşakkate mal olur bir cehd-i medid mahsulü olabileceğinden bu vadideki âsârın lisan-ı Osmanîdeki nedreti çok görülmemek icab eder"[28]. (vurgular bizim).

Görüldüğü gibi ömrünün verimli yıllarını Arapça ve Fransızcanın incelik ve zenginliklerini iktisap etmeye ve Türkçenin ifade zenginliklerine layık tercümeler yapmaya adamış biri olarak Babanzâde'nin öncelikli meselesi, Arapça değil Türkçede yeni felsefe terimlerinin, yeni felsefe tasavvurunun bir anlama, yorumlama ve kültür problemi olarak nasıl, hangi endişelerle inşa edileceğidir; Arapça bu problemin zaruri fakat tâli/bağımlı bir unsurudur. Gerekçeleri de çok açıktır: Felsefe *bizde* 'nevzuhur' bir ilim olmadığı gibi 'epeyce parlak bir maziye' de sahiptir, daha da önemlisi Avrupa'da teşekkül eden Yeniçağ felsefesi ve Osmanlı dünyasındaki yeni felsefe arayışları bizim klasik felsefemizle irtibatsız olarak ele alınamaz (Yunan felsefesinin İslâm felsefesi ve Arapça aracılığıyla yeniden Avrupa'ya geçtiğine Gökberk ve Berkes de işaret ediyor). Yeni felsefe terimlerimiz ve felsefe tasavvurumuz, *bizim* klasik felsefemizi ve bunun Avrupa'ya etkilerini/yansımalarını hesaba katmadan gelişigüzel teşekkül ederse bu ilmî olarak mazi ve hal ile irtibatımızı keseceği gibi kültürel kimliğimizi ikiye bölerek hastalıklı (şizofrenik) bir hal de doğuracaktır[29]. Bu mukaddimelere göre yapıl-

ması gereken şey, yeni kavramlara mümkün olduğu kadar bizim felsefî birikimimize denk/uygun karşılıklar bulmak, tam veya yakın karşılık bulunamadığı zaman bu irtibatlar gözden ırak tutulmadan yeni kavramlar vaz etmektir.

Babanzâde'nin *İlmü'n-Nefs* tercümesinin daha önsözünde yer alan ve açıkça dilde, üslupta "millî kisve"den bahseden aşağıdaki ifadeleri 'Arapçılık', 'Arapçacılık' gibi ithamlarla herhangi bir alakasının olmadığını, onun İslâm-Osmanlı kültür dairesi içinde yerli, anlamlı/anlaşılabilir kapılar açmak istikametinde yoğun çabalar peşinde olduğunu da göstermektedir: "Her yeni şeyde olduğu gibi bu ilmin de *saha-i efkârımız*a intibakında pek tabii olarak usret [zorluk] görülmesi *kütübhane-i millî*mizin bu yüzden kesb-i servet etmemesine mani olmuştur" (s. 3); "*Her kavmin kendine has bir lisanı* olduğu gibi..." (s. 4), "*Türk şivesinin muktezıyât*ına tebeiyyet ızdırarına binaen..." (s. 6); "Müellifin maksudunu *millî bir kisve* ile arz etmeğe çalıştım" (s. 7).

Açıktır ki Gökberk ve Berkes'in problemi, Babanzâde'nin rahatlıkla "bizim" dediği ve kendisine/çalışmalarına ana kaynak/referans kabul ettiği İslâm-Osmanlı mirasıyla, daha geniş mânada din meselesiyle alakalıdır[30]; Arapça etrafındaki menfi ve karalayıcı vurgular ise bu ana problemi gizlemeye dönük ve dönemlerinin ana temayüllerine uygun olarak iyi bulunmuş ve kullanılmış bir araç gibi gözükmektedir[31]. Bu aşamada felsefî/ilmî terimler konusunda, seviye itibariyle olmasa da kaynak ve istikamet açısından Babanzâde gibi düşünen Ziya Gökalp'in niçin Gökberk ve Berkes tarafından Arapçılık, Arapçacılıkla suçlanmayıp yumuşak sayılabilecek tenkitlerle geçiştirildiği sorusu da cevap beklemektedir. Bu sorunun cevabı herhalde "o Türkçü/milliyetçi idi" veya "o sonradan vazgeçti" olmamalıdır.

Bu noktada psikolojik bir sâik üzerinde de durmak istiyoruz. Gökberk ve Berkes'in hocaları arasında İslâm felsefesi tarihi dersi okutan "medreseli" İzmirli İsmail Hakkı (1846-1946) da bulunmaktadır. Fakat her iki talebe de müderris İzmirli hakkında, Babanzâde için yaptıklarının aksine müsbet ve yumuşak kanaatler serdetmektedirler. Anlatımlarında da görüleceği gibi bunun tek sebebi İzmirli'nin ders takririnde ve fikirlerinde iddialı ve ısrarlı olmayışı gözükmektedir. Doğrusu felsefe gibi daha başlangıç safhasında bile iddia/dava ile yola çıkan bir alanda iddialı ve ısrarlı olmayışın fazilet sayılması dikkat çekici olmalıdır:

> Gökberk: "İsmail Hakkı İzmirli İslâm felsefesi hocamızdı. Sevimli bir insandı İzmirli. Konusunu öğrencilerine zorla kabul ettiren bir

bağnazlığı yoktu. Derslerini çok rahat ve elinden geldiğince nesnel biçimde anlatmaya çalışırdı. İskolastik sayılmazdı, kendisini hem sever hem sayardık. Naim Bey'e benzemezdi"[32].

Berkes: "Dinler tarihi yanında diğer bir din tarihi İslâm felsefesi tarihiydi. Bunun profesörü, metafizik hocasının (Babanzâde Naim Hoca) tam zıddı olan başka bir hoca, İzmirli İsmail Hakkı'ydı. Bu aydın kafalı hocaya biz o zaman gerekli anlayış ve ilgiyi gösterememiştik. Bunun başlıca nedeni bu çok iyi insanın bir zayıf yanıydı. Bizi konusuna çekeceği umudu ile, Batı felsefe tarihinde adlarını, düşünüşlerini öğrendiğimiz Batı düşünürlerinin fikirlerinin daha önce İslâm filozoflarınca bilindiğini bize inandırmak çabası ile yanlış ve aşırı benzetişler yapmasıydı. Biz o zamanki kafamızda İslâm düşün tarihinde bir Kant ya da Darwin olduğu yollu iddiaları ciddiye almıyorduk. Bu aşırılığı yüzünden biz onun İslâm dönemi bilim ve felsefe kişileri hakkındaki (değerini sonradan anladığım) fikirlerine kulak asmıyorduk. Kaldı ki (yalnız kendim için söyleyeyim) Hüseyin Cahit'in Leon Caetano'dan çevirdiği *İslâm Tarihi* (ciltlerini daha Kıbrıs'ta abone olarak geldikçe) okuya okuya yukarda andığım din dersi hocamızın (Ratip Hoca'nın)[33] başarısı olan inancı dürüp kaldırmıştım. İslâm düşün tarihinden o denli uzaklaşmıştım ki beni yeniden o konuya döndürebilmek için öteki felsefe hocalarımızın kafasında işe yarayacak düzeyde bir kültür tarihi anlayışı olması gerekti"[34].

2. Hangi konuda olursa olsun akademik bir çaba, tabiatı gereği daha başlangıç aşamasında ele aldığı konunun tarihî tekâmülünü, problemlerini ciddiyetle ele alarak, tartışarak, tasvir ve tenkit ederek yola çıkmak zorundadır. Konu felsefe ve düşünce, hele "yerli ve özgün" felsefe olunca bu zaruretin daha da önem ve yoğunluk kazanacağı açıktır. Türkçe felsefe dili ve terimleri üzerine yazılar yazan, konuşmalar yapan birer akademisyen olarak Gökberk ve Berkes'in bu zaruri akademik görevlerini yerine getirip getirmediklerine bakmak da bugün aynı mesele üzerinde düşünürken onlara ne kadar itimat edebileceğimizin veya faydalanabileceğimizin ölçülerinden biri olarak alınabilir. Bu açıdan meseleye baktığımızda karşımıza büyük bir ihmal ve boşluk çıkacaktır. Çünkü iki kahramanımız için de üzerinde çokça kalem oynattıkları ve konuştukları bu alan yani Türkiye'de felsefe dili ve terimlerinin yakın ve uzak tarihi, doğrudan veya dolaylı olarak dinî ögeler taşıdıkları ve Arapça, Farsça ve Osmanlıcayla irtibatlı oldukları için

araştırmaya, kafa yormaya değmeyecek kadar zayıf ve değersiz bir alan gibi gözükmektedir. Kendileri de dahil olmak üzere Batı felsefesi ve düşünce tarihiyle ilgilenen herhangi bir akademisyenin, dinî ögeler taşıdıkları için Yahudi-Hıristiyan kültürüne ve Latince, Grekçe dillerine bigâne kalamayacağını kesinlikle bilmelerine rağmen iş Arapça ve Osmanlıcaya yeni kendi dillerine, kültür dairelerine intikal ettiği zaman durum budur. Nitekim 1913 yılında faaliyete geçen Maarif Nezareti Istılahât-ı İlmiye Encümeni ve bu encümenin yayınladığı felsefe, sanat ve tabiî ilimlere dair üç terimler sözlüğü ile[35] Babanzâde'nin, Rıza Tevfik'in, Celal Esad Arseven'in, Mehmet Ali Ayni'nin, İsmail Fenni Ertuğrul'un... felsefe ve sanat terimleri üzerine yaptıkları hacimli ve emek mahsulü çalışmalar[36], bu çalışmaların mantığı, kuvvet ve zaafları Gökberk ve Berkes'in olduğu kadar onları takip eden felsefecilerin ve düşünce tarihçilerinin de akademik ilgi alanlarına ciddi şekilde girmemiş gibidir[37].

Osmanlılar döneminde felsefe, kelâm, mantık, fıkıh usulü ve tasavvuf sahasında yapılan ve hâlâ haberdar olmak düzeyinde bile yeterince kuşatamadığımız, okumak ve anlamak düzeyinde ise çok yetersiz kaldığımız birikimleri, "bizde felsefe geleneği yok" gibi beylik ifadelerle çok rahatlıkla atlayabilen bir siyasî, akademik, kültürel ortam ve bunun beslediği bakış açısı, düşünce tarihimiz açısından dün diyebileceğimiz kadar yakın zamanlarda ortaya konmuş çalışmaların da yapılmamış/olmamış gibi görülmesi neticesini doğurmuştur. Berkes'in, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabında Tanzimat ve II. Abdülhamit dönemlerini işlerken önemseyerek temas ettiği "dil ve anlam" meselelerini, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini işlerken, felsefe alanındaki bu sözlük çalışmalarına hiç temas etmeden geçiştirmesi de dikkat çekmektedir.

Gökberk ve Berkes'in, Babanzâde'nin kavram tekliflerini tenkit ederken aktardıkları bilgiler ve yaptıkları açıklamalar da ne yazık ki sıradan, eksik ve yetersizdir. Konuşmalarında ve metinlerinde sıkça geçen "ilmü'n-nefs" (psychologie) ve "tahdik" (attention) kavramlarını işlerken hocalarının ne dediğine ve gerekçelerine yeniden bakma ihtiyacı duymadıklarını ve akıllarında kalanlarla yetindiklerini söyleyebiliriz. İki talebesinin aktardıkları ile Babanzâde'nin yazdıkları arasında karşılaştırma yapabilmek ve bir kanaat edinebilmek için, iktibas ettiğimiz metinlerde çokça geçen bu iki kavram üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

"Ruh" ve "nefs" kelimelerinin İslâm kültür dairesi içinde farklı anlamlara geldiğine ve psikoloji ilmiyle irtibatlandırılabilecek konular

işlenirken bütün klasik kaynakların "nefs" kelimesini veya bununla yapılmış terkipleri kullandıklarına işaret eden Babanzâde şunları söylemektedir:

> "Ruh ile nefsin medlülleri beyninde gözetilen dakik ve muhtelefun fih [ihtilaflı] farklardan sarf-ı nazar edilirse bu ilme [psikoloji ilmine] 'ilmü'n-nefs' veya 'ilmu'r-ruh' demek münasip olabilirse de Istılah Encümeni'nin kabul ettiği vechile sîğa-yı cem' [çoğul sigası] ile 'ruhiyat' demeye hiç lüzum yoktur. (...) Binaenaleyh tekellüfe hacet kalmaksızın sadece 'ilmu'r-ruh' veya 'ilmü'n-nefs' demek kâfidir. İlmü'n-nefs tabirini diğerine tercih edişimize sebep felasife ile ehl-i kelâm kitaplarında bu mebhasa taalluk eden mesâil zikredildikce hemen daima nüfûsdan ["nefs"in çoğulu] bahsedilmiş olmasıdır: Nefs-i nâtıka, nefs-i hayvaniye, nefs-i insaniye, nefs-i felekiye gibi. *Zaruret olmadıkca selefin ıstılahâtını tebdile mahal yoktur*"[38].

Babanzâde'nin, *İlmü'n-Nefs* tercümesinde 4 sayfalık bir dipnotla (s. 181-84) tartıştığı "attention" kavramıyla ilgili olarak yapmak istediği şey de talebelerinin söylediği gibi "dikkat"in kullanılmasını reddetmek değil günlük dildeki dikkatle felsefî dildeki 'dikkat'i mümkünse birbirinden tefrik etmektir. Nitekim onun "attention" kavramına dair ilk açıklamalara şu cümlelerle başladığını görüyoruz:

> "*Attention* kelimesinin mukabili olmak üzere istimal ettiğimiz 'dikkat' kelimesi lisana o kadar yerleşmiştir ki onu değiştirmeyi hatıra bile getirenlerden değilim. Ancak ilmî ıstılahâtta biraz müşkilpesend olmak ve mustalahın [ıstılahın] mâna-yı maksûda delâletini alâ kaderi'l-imkân [mümkün olduğu kadar] gözetmek de zaruridir. Bu itibar ile galat-ı meşhur olarak 'dikkat' kelimesinin lisan-ı muhaverede [konuşma dilinde] istimalini çok kereler (...) başka lafza tercih eder isem de herhalde 'attention' mebâhis-i felsefiyesini ifade edecek bir tabir-i sahih olmadığına da kâilim"[39].

Bu noktada Gökberk'in, Cumhuriyet ve üniversite reformu söylemini de yanına alarak kendisini ve arkadaşlarını "modern/çağdaş" Türk felsefesinin ilk kurucusu/kurucu kuşağı ve miladı olarak sunma ve felsefeyi kendileriyle başlatma temayülüyle de karşılaşıyoruz: "Şunu söylemek istiyorum: Felsefede ilk kuşak, felsefe öğrenimi görmüş, üniversite hocası olmuş ilk kuşak benim kuşağımdır"[40]. Üniversite reformundan sonra

Felsefe bölümüne Hans Reichenbach'la gelen ve hakim olan pozitivist felsefe anlayışına müsbet vurguda bulunan bu kuruculuk temayülü sonraki felsefecilerin kahir ekseriyeti tarafından da haksız ve yersiz olarak paylaşılmış gibidir[41]. Gökberk'in felsefe-din-aydınlanma-Batılılaşma etrafındaki ifadelerinde, kavramların kimliği meselesi için de hesaba katılması gereken bu pozitivist mantığın arkaplanını görmek mümkündür:

> "*Felsefe zaten dinin boş bıraktığı yere geçen bir bilgi dalı*, bir kılavuz durumunda olmuştur bütün kültür tarihi boyunca. (...) Ortaçağ demek de dine dayalı bir dünya görüşü demektir. Şimdi biz de batılılaşırken, dine dayanan bir dünya düzeninden, akla dayanan bir dünya düzenine geçmek zorundayız. (...) Bir Aydınlanma çağına giriyoruz biz. (...) Aydınlanma da, yaşamın kurallarını, ilkelerini, aklın ışığıyla bulmak, aklın eleştirisinden geçerek bu kuralları ve ilkeleri saptamak ve ona göre davranmak demektir ki, biz de böyle bir durumdayız. (...) *Dinin bıraktığı boşluğu bugün ancak felsefe doldurabilir*. Bu yalnız bilimle olmaz, çünkü bilimlerin bütünlüğü yok (...), oysa *felsefe, tıpkı din gibi*, bir bütüncü görüş getirir. Bunun için, *dinden boşalan yeri felsefenin doldurmasından başka çare yoktur*" (vurgular bizim)[42].

Babanzâde'nin derslerinde takip ettiği metafizik kitabını[43] Berkes'in "yobaz bir Katolik papazının/filozofunun kitabı" gibi katı ve hırçın bir üslupla yadırgaması da dinî alanı dışlayıcı bu pozitivist temayülle alakalı olmalıdır[44]. Bir felsefeci olarak rahatlıkla "Yok artık metafizik diye bir şey!" cümlesini sarfedebilen Gökberk de kitabın yazarları P. Janet ve G. Seailles'in "materyalizme karşı çıkanlardan" olduklarını hususen belirtiyor. Kitabın mütercimi Elmalılı Hamdi Efendi ve ders hocası Babanzâde'nin ise, Batıdan alınacak ve okutulacak "modern" ve kaliteli ders kitaplarının bile bir şekilde din ve İslâm-Osmanlı kültür dairesiyle irtibatını ve Osmanlı dünyasında yine bir şekilde karşılığı olabilecek unsurları gözettikleri kuvvetle muhtemeldir.

3. Son olarak, kendisini felsefe için kurucu kişi/kurucu kuşağın temsilcisi olarak takdim eden Gökberk'in, üniversite reformunun ve başından itibaren aktif olarak içinde bulunduğu yeni Felsefe bölümünün açılışı üzerinden yarım yüzyıl geçtikten sonra, Türkiye'de özgün ve yerli felsefenin mevcut durumu ile imkânı ve usulü konusunda söylediklerine gelmek istiyoruz. 1982 yılında yapılmış bir konuşmada kendisine soruyorlar: "Bizde bir felsefe akımı var mı, Batı'dan aktarma olmayan bir akım?" Cevap: "Yok böyle bir şey. *Benim kuşağım dışarıda*

okudu, orada hangi hocaya düşmüşsek onun akımını burada sürdürdük". Yine soruyorlar: "Belirli bir felsefe akımına katkımız oldu mu?" Cevap: "Sanmıyorum, daha o düzeyde değiliz".

Gökberk devam ediyor:

> "Bugün Türkiye'de özgün bir felsefe olduğunu söylemeye yazık ki olanak yok. Böyle bir felsefeye temel koyacak koşullar ise, bu özgün felsefeleri yaratmış olan tutumu bizde de yinelemek yani kısaca, özgün felsefelerin okuluna gitmek, onların okulundan yetişmek, birikimlerine sahip olmaktır. (...)".
>
> (...) Evrensel ölçüde, dünya ölçüsünde, insanlık ölçüsünde etkili olabilecek birtakım ilkeleri geliştiren bir kültür çevresi var. Bu kültür çevresi de Batı kültür çevresi. (...) Buradan denebilir ki, Hegel'in belli bir dönem için düşündüğü 'tarihsel ulus', bugün Batı kültür çevresiyle insanlığı bir bütünlüğe doğru götürmektedir. (...)"[45]
>
> "Şimdiye kadar bizde özgün felsefe olmayışının başlıca nedeni, büyük bir *felsefe geleneğimizin olmaması*dır. Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar bizde, Aristoteles'e dayalı İslâm iskolastiği sürmüştür. Ben burada özgün felsefe derken çağdaş felsefe bakımından özgün olmayı anlıyorum. İşte bu konuda geleneğimizin yeterince derinliği yok. Bu gelenek şunun şurasında II. Meşrutiyet'ten biraz önce başlamıştır, denilebilir. (...) Eğer özgün felsefenin koşulları burada sözkonusu ise, bir defa kaynaklar gereklidir; *Batı felsefesi içinde erimek, onunla birleşmek, kaynaklarına inmek, birlikte düşünmek* yani kısaca onun okuluna gitmek, okulunda iyi yetişmek ve ondan sonra da böyle bir çalışmayı tutacak bir çevre, bir düşünce özgürlüğü olan çevre gereklidir. (...)"[46]
>
> "O kültür birikimine katılabilmek için, Batı kültürünün temeline kadar inmek gerek. Senin dediğin o kavramların, o terimlerin kökü Latinceden, Yunancadan geliyor. Bugüne kadar biz bu sürece katılmamışız, bu tarihi birlikte yaşamamışız. Ama yine de bu köke şu ya da bu biçimde inmemiz gerektiğine inananlardanım"[47].

5. Sonuç Soruları

"Batı felsefesi içinde erimek, onunla birleşmek, kaynaklarına inmek, birlikte düşünmek yani kısaca onun okuluna gitmek, okulunda iyi yetişmek...". Bunlar güzel şeyler; gidenleri, okuyanları, başaranları tebrik

edelim, alkışlayalım. Fakat altmış küsur yıl sonra "kurucu"lara da soralım: Bir yere "giden"lerin ve "gelen"lerin *kim* olduklarını nasıl tanıyacağız? Türkiye, Türk felsefesi, Türkçe felsefe/bilim terimleri, "ulusal" kültür, yerlilik, özgünlük... nerede?

Babanzâde Ahmet Naim Bey, meslekten felsefeci olmamasına rağmen birçok çağdaşı gibi felsefî dikkat ve titizlik gösteren yerli biri idi, zor zamanda bir yerde durmaya ve bir yere doğru soru sormaya çabalıyarak kendisini ve bizi yeniden inşa etmek peşinde oldu. Birer akademisyen olarak hocalarının mesleği ve meşrebini, fikir ve eserlerini, neyin peşinde olduğunu anlamaya, giderek şerh etmeye, tenkit ve cerh etmeye çalışmak ve kendilerini, bizi yeniden inşa etmek yerine onu reddetmeye hatta aşağılamaya çaba gösteren öğrencileri Gökberk ve Berkes kimdi, nerede duruyorlardı ve hangi yere doğru soru soruyorlardı?

Bu sorular, artık aramızdan ayrılan iki insanın değil bizim sorularımız olmak zorundadır.

Biz "ölülerimizi hayırla yad etme" geleneğinden geliyoruz ama felsefeciler belki Voltaire'in sözüne daha çok kulak kesilirler: "Yaşayanlara nazikâne davranmalıyız; ölülere ise tek borcumuz kalmıştır: hakikat"[48].

Dipnotlar

1 Ahmed Midhat, *Şopenhaur (Schopenhauer)'un Hikmet-i Cedidesi*, İstanbul 1304, s. 3'ten nakleden Harun Anay, "Batı felsefesiyle ilgili Türkiye'de yapılan tezler", *Divan*, sayı: 5, 1999, s. 121/dn. 7.

2 Babanzâde'nin de içinde yer aldığı 26 kişiden oluşan Istılahât-ı İlmiye Encümeni üç eser yayınlamıştır: 1. *Istılahât-ı İlmiye Encümeni Tarafından Kamûs-ı Felsefede Münderic Kelimât ve Tabirât için Vaz ve Tedvini Tensib Olunan Istılahât Mecmuasıdır*, İstanbul Matbaa-yı Amire, 1330, 74 s.; 2. *Istılahât-ı İlmiye Encümeni Tarafından Sanayi-i Nefisede Mevcud Kelimât ve Tabirât için Vaz ve Tedvini Tensib Olunan Istılahât Mecmuasıdır*, İstanbul Matbaa-yı Amire, 1330 [kapakta 1331 tarihi verilmektedir], 109 s.; 3. *Kamûs-ı Istılahât-ı İlmiye*, İstanbul, 1333, 210 s. (Yalnız A harfi yayınlanabilmiştir). Istılahât-ı İlmiye Encümeni için bk. İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak-Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, Dergâh Yay., 2001, s. 40-49.

3 Babanzâde'nin tercüme, telif bütün eserlerindeki kavram tartışmaları ve teknik kavram sözlüğü *Bir Felsefe Dili Kurmak* kitabımızda sözlük standartarında bir araya getirilmiş ve değerlendirilmiştir.

4 Bu tesbitimizi destekleyen hususlardan biri Berkes'in *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları* kitabının (İstanbul Adam Yay., 1985) "Dil, anlam ve toplum ilişkileri" bölümüne

aldığı 1975 tarihli ve ilk Babanzâdeli yazılarının (s. 311-34) hepsinin *Cumhuriyet* gazetesinde ve dil tartışmaları etrafında olmasıdır.

5 İlmiyeden Elmalılı M. Hamdi Efendi'nin (Yazır, 1878-1942), uzunca bir giriş (40 s.) ve dipnotlarla zenginleştirdiği *Tahlilî Tarih-i Felsefe-Metâlib ve Mezâhib-Mâba'de't-tabîa ve Felsefe-i İlâhiyye* başlıklı tercümesi (İstanbul, Matbaa-yı Âmire, 1341/1339 [1923], 340 s.) P. Janet ve G. Séailles'nin *Histoire de la Philosophie* kitabının birinci bölümünün yalnızca "La Métaphysique" ve "La Théodicée" kısımlarının tercümesidir. (1925'te Paris'te basılan 1084 sayfalık 13. baskıda metafizik ve ilâhiyat kısmı 669-910. sayfalar arasında yer almaktadır). Mezhep kelimesinin çoğulu olan mezahib'in Gökberk tarafından 'çığırlar' şeklinde karşılanması doğru olmasa gerektir; sözkonusu olan felsefî görüşler veya ekollerdir. Nitekim kitabın orjinalinin altbaşlığı "Les Problemes et les Ecoles"dür.

Elmalılı'nın hayatı, eserleri ve metinlerinden seçmeler için bk. İ. Kara, *age*, I, s. 517-77.

6 Gökberk'in "ilünnefs"le ilgili bu tasvir ve aktarımının eksik ve yetersizliğine aşağıda temas edeceğiz.

7 Gökberk'in "tahdik"le ilgili bu aktarımının da eksik ve yetersiz olduğuna aşağıda temas edeceğiz.

Ziya Gökalp Babanzâde'nin adını vermeden, Istılahât-ı İlmiye Encümeni'ndeki 'attention' kelimesine karşılık bulma tartışmalarını tenkit ederek özetlemektedir; bk. *Türkcülüğün Esasları*, Ankara Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339, s. 102-03: "Bir zaman Darülfünun'da, felsefî ıstılahları tayin ve tesbit etmek üzre ilmî bir encümen teşekkül etmişti. Bu encümende fesahatcılardan biri [Babanzâde] 'dikkat' kelimesinin 'attention' mukabili olamıyacağını ileri sürdü. Güya 'dikkat' kelimesi 'dakîk: ince' sıfatından iştikak ettiği için 'incelik' mânasına imiş. Bu iddiaya karşı 'incelik' kelimesi lisanımızda varken, bu mânaya delâlet eden 'dikkat' kelimesine ihtiyacımız yoktur. Fakat halkın kullandığı mânada olmak üzre, bu kelime lisanımızın atılması mümkün olmayan elzem bir unsuru olmuştur denildi. Fakat muteriz kabul etmedi; 'dikkat kelimesi daima incelik mânasına kalacaktır. Halkın kullandığı tabirleri ilim kabul edemez. Doğru olan kelimeler, kelimelerin eski şekilleridir. Kelimelerin hakiki mânaları, istimalle değil iştikakla bilinir. Binaenaleyh 'attention' kelimesine başka bir mukabil aramalıdır' cevabını verdi. Bu esasa istinaden fesahatcılar 'attention' kelimesine mukabil aramağa başladılar. Birisi [Babanzâde] 'tahdik' kelimesini ileri sürdü, bir diğeri [Emrullah Efendi] 'iltifat' kelimesini teklif etti. Güya 'tahdik' kelimesi, 'gözbebeği' mânasına olan 'hadeka'dan gelirmiş. Dikkatde de bilhassa âmil olan gözbebeği imiş. 'İltifat'ın Arapcadaki mânası da 'göz ucuyla bakmak' imiş. 'İltifat' kelimesi, lisanımızda başka mânayadır denildi. 'Öyle şey olmaz, Arabca, Acemce kelimeler, bizim lisanımızda kadîm asaletlerini ve fasahatlerini muhafaza edeceklerdir. Avamın cehaletle yaptığı tahriflere galatat denilir. Bunların hepsini terk ederek, kelimelerin kadîm ve fasih şekillerine rücu etmek lazımdır' diye cevap verildi. Görülüyor ki halk, aldığı kelimeleri lafzen ve mânen temsil ettiği halde, fesahatcı âlimler bu temsilin aleyhindedirler. (...)".

8 Gökberk'in bilim ve felsefe dili olarak Latince, Arapça ve Batı dillerine dair benzer yorumları için ayrıca bk. "Macit Gökberk ve uzlaşmacılık perdesi", *Çağdaş Eleştiri*, Temmuz 1982, s. 6; M. Gökberk, "Aydınlanma felsefesi, devrimler ve Atatürk", *Çağ-*

daş Düşüncenin Işığında Atatürk kitabı içinde, 2. bs., İstanbul, Eczacıbaşı Vakfı Yay., 1986, s. 313-14.

9 "Türkiye'de felsefe dilinin gelişmesi" (ilk yayın tarihi: 1972), Macit Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil* içinde, 2. bs., İstanbul Yapı Kredi Yay., 1997, s. 122-25; 130-31.

M. Gökberk 1974'te telif ettiği bir başka yazısında yeni bir felsefe diline kaynak olup olmaması açısından Osmanlıcayı da Arapça gibi değerlendirmektedir: "Çağdaş yurttaşı yetiştirmede Osmanlıca işe yarayamazdı. Osmanlıca, İslâm kültür çevresine bağlı olan, padişah-halife doruğu çevresinde sıralanmış, kendi içine kapalı yönetici tabakanın özel diliydi. İslâm kültür çevresinin din ve bilim dili Arapçanın, örnek edebî dil olarak alınan Farsçanın yalnız sözcükleriyle değil kurallarıyla da yüklü karma bir dildi. Halkın Osmanlı devlet yönetiminde nasıl hiçbir payı yoktuysa, Osmanlıca ile de pek bir ilişiği yoktu. Tanzimat'la eğitim çevresi yer yer değiştirilmek ve genişletilmek zorunda kalınıp da Batılı bilimlerin getirdiği yeni kavramlar Osmanlıca ile karşılanmak istenince, henüz yaşayan kuşaklara bile okul sıralarında sıkıntılar çektirmiş çapraşık yeni bir bilim Osmanlıcası doğmuştu. Ancak Arapçayı, Farsçayı bilmekle kavranabilecek bu Osmanlıca, geniş halk yığınlarını çağdaş yurttaş olarak yetiştirmeye de elverişli değildi"; *age*, 144. Ayrıca bk. Gökberk, "Aydınlanma felsefesi, devrimler ve Atatürk", s. 314.

Gökberk 1982'de yayınlanan bir konuşmasına ise şu cümlelerle başlıyor: "Osmanlıca ile Türkçenin birbirleriyle hem ilgileri var, hem de yok. Bunlar iki ayrı dil. İki ayrı topluluğun dilleri. Biri Osmanlı dönemindeki belirli bir katmanın dili, Saray'ın ve Saray'a bağlı küçük bir çevrenin kültür dili; Türkçe ise böyle bir sınıfın ya da katmanın dili olmaktan çıkmış, bütün bir ulusun, bütün bir toplumun dili olmak durumunda. (...) Demek ki bu iki dil sosyoloji bakımından ayrı. Herbirinin temelinde ayrı bir insan, ayrı bir insan kümesi var"; "Macit Gökberk ve uzlaşmacılık perdesi", *Çağdaş Eleştiri*, Temmuz 1982, s. 4.

10 "Mustafa Şekip büyük değişiklikler geçirmedi. Ziya Gökalp Türkçesinin dışına çıkamadı"; *a.g. konuşma*, s. 13.

11 "Macit Gökberk'le konuşma - Felsefe ve kültür sorunları", *Yazko Felsefe Yazıları*, 1. Kitap, İstanbul, 1982, s. 29-30.

12 Naim Bey, dönemin birçok aydını gibi dışardan medrese dersleri okumuş olmasına rağmen medreseli değil mekteplidir. Bu husus Gökberk'in de bilgisi dahilindedir ve bunu başka yerlerde zikretmektedir.

13 Gökberk Naim Bey'in felsefe bölümündeki kız öğrencilere davranışını yıllar sonra böyle anlatıyor. Gökberk'in eşinden naklen anlatılanlar ise o yıllarda kendisinin de kadınların felsefe okuması konusunda hocasından farklı düşünmediğini gösteriyor: "1930 yazında, iki genç Ankara'da ilk defa karşılaştıklarında, felsefe eğitimi yaptığına mağrur delikanlı; o yıl Ankara Kız Lisesi'ni bitirmiş olan Zahide [eşi], kendisinin de felsefe okumak istediğini söylediğinde, 'felsefe kadınlara göre değil, siz edebiyat okuyun' demişti. Zahide iddialıydı, tartıştılar. Belki de Macit Gökberk'e inat Zahide, 1930-1931 ders yılında Ankara'dan gelip İstanbul Darülfünunu Felsefe Şubesi'ne yazıldı". Oya Baydar, "Aydınlanmanın ışığında üç kuşak Gökberk ailesi", *Cumhuriyet'in Aile Albümleri*, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 1998, s. 87.

Gökberk'le birlikte okuyan Babanzâde'nin kız talebelerinden Belkıs Vassaf'ın hocası hakkındaki intibaları için bk. Gündüz Vassaf, *Annem Belkıs*, İstanbul, İletişim Yay., 2000, s. 137.

14 Oktay Akbal'ın 4. 2. 1980 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan ve Suut Kemal Yetkin'i deneme yazarlığı açısından metheden yazısı üzerine Niyazi Berkes'in yazdığı fakat Akbal'a göndermediği mektupta da dönemin metafizik meselesine bakışını yansıtan bazı önemli ipuçları var: "(H. Reichenbach) biz genç hocalar için de aynı konuda [Einstein bilimi ile felsefe ilişkisi] özel bir seminer yapıyordu. (...) Bu seminere öğretim kadrosundan yalnız iki kişi gelmek tenezzülünde bulunmazdı. Biri [Suut Kemal] Yetkin, öteki onun gibi sanatçı olan [Mazhar Şevket] İpşir[oğlu]. O ikisi başbaşa vermiş, kendilerince çok önemli bir yapıtı çevirmeye çalışıyorlardı. Çok didiniyorlardı zavallılar. Çünkü çevirmeye çalıştıkları bu yapıt bir broşür büyüklüğünde denecek kadar küçük bir şey olmakla beraber, çok karanlık bir Almanca ile yazılmış *Metafizik Nedir?* adlı bir 'deneme'ydi. Kullandığı terimlerin çoğu kendi uydurması olduğu için, Macit Gökberk'in dediğine göre Almanlar bile anlamakta güçlük çekerlerdi. İki sanatçı elele vermiş, biri Almanca aslından, öteki Fransızca çevirisinden o karanlık sözcüklerin Türkçelerini bulmaya çalışıyorlardı. Bu kitapcağız Katolik imanı ile Nazi şarlatanlığını yeni bir felsefe sistemi haline sokmaya çalışan bir 'deneme'ydi. Yaratıcısı olan Martin Heidegger'in kim olduğunu belki bilirsiniz. Nazi 'existentialism'inin kurucusu. Onu, bir de Fransız 'existentialism'inin kurucusu ile karşılaştırırsanız bu adamın ne tür bir obscurantist gericilik ideoloğu olduğunu anlarsınız. Bizim içinde bulunduğumuz havaya karşı, bu iki estetikçinin Türk felsefe diline klasikleşmiş bir Nazi metafiziğini aktarma savaşı içinde uğraşmaları görülecek şeydi. Yetkin'in ideolojik rengi belli oluyordu. Heidegger'in kim olduğunu biliyorlardı herhalde. Felsefe ile karşılaşınca pusulayı şaşıran her Katolik mümini gibi biri. Eski hocası ve bulunduğu üniversitede Almanya'nın yetiştirdiği dünya çapında ünlü ve fenomenoloji okulunun baş temsilcisi olan kollegeni, Yahudidir diye üniversiteden kovduran, onun yerine geçen, birçok Alman düşünür ve profesörlerinin çil yavrusu gibi dağıldıkları bir zamanda Nazi partisine üye olan ve bu sayede rektörlük makamına kadar yükselen, bundan beş altı yıl önce Nazi yıkılışının utancı içinde ölen biriydi Martin". Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, haz. R. Sezer, 2. bs., İstanbul, İletişim Yay., 1997, s. 494.

Meslekten felsefeci olan Nurettin Topçu'nun metafizik alanında, bu görüş ve temayüllerle kronolojik olarak da doğrudan ilgili bir değerlendirmesini zikretmeden geçemiyeceğim:

"Çoktandır memleketimizde her türlü değişmelere inkılap adı veren kültürsüz bir zümre, birçok inançların kökü sayılan metafiziğe düşman kesilmişlerdir. Ama bu zavallılar metafiziğin ne olduğunu bilmezler. *Bunların arasında felsefe hocaları da vardır*. (...) Bizim inkılapçılarımız metafizikten, sade kendi arzu ve zevklerini ve bir de basit görüşlerini perdeleyen bir engel olduğu için hoşlanmıyorlar. Metafizik, içgüdülerimizle yaşamamıza razı olmayıp bizden üstün bir akıl dileyen disiplin olduğu için ondan kurtulmaya çalışıyorlar. Hakikaten, metafizik ortadan kalkarsa herkes mütefekkir kesilir; düşünce demokrasisi yerleşir. Böyle düşünen aydınlarımız çok kere *Avrupa'da metafiziğin çoktan ortadan kalkarak onun yerini ilimlerin tutmada olduğunu ileri sürüyorlar*. Bunların Avrupa hakkındaki bilgileri bazı seyyahlarla sinemaların anlattıklarından ve bir de vaktiyle Darülfünun'da inkılapçı bir müderrisin birkaç formalık kurlarında okuduklarından fazla değildir. Bunlar, XX. asır Avrupa tefekkürünün inkişafında Bergson metafiziği ile zamanımızda bütün Avrupa memleketlerinde kuvvetle gelişen 'existentialisme'in, Avrupa'nın ruhun-

da ve fikir hayatındaki nâzım rolünü tanımış değillerdir. Filhakika metafizik bizde bazan hayal ve saçma karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu kelimenin anlattığı mânayı 'eski devre ait bir şey', 'karanlık ve anlaşılmaz bir fikir' veya 'dinin öz kardeşi' ve 'bir vehim' olarak kabul edenler çoktur. Bütün sathı görenler ve ruh denemesi bilmeyenlerle bütün matematik hocaları ve bütün inkılap modacıları böyle düşünürler". N. Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, 2. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 1998, s. 48-49. (İlk yayını: "Metafizik", *Hareket*, III/28, Nisan 1968).

Topçu 1967'de yazdığı bir başka yazısında şunları söylemektedir: "Maarifte işlenen ilmî suikastların en tehlikelisi felsefe programlarında yapılandır. 32 sene evvel felsefe programlarından mutlak hakikatı araştıran metafizik'in Allah bahsi kaldırıldı. Allah'a götürüyor diye ertesi sene ruh bahsinin okutulması yasaklandı. Sonunda hakikat sevgisi uykuları kaçırdığı için liselerden bütün metafizik koğuldu. Maneviyata karşı koyan saldırı birbirini takip etti. (...)". *Türkiye'nin Maarif Davası*, 3. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 1997, s. 140 (ilk yayını: *İslâm Medeniyeti*, I/4, Ağustos 1967).

15 "Macit Gökberk ve uzlaşmacılık perdesi", *Çağdaş Eleştiri*, Temmuz 1982, s. 4-21 (M. Gökberk'le konuşmaya Tahsin Yücel, Adnan Benk ve Şükran Kurdakul katılıyor).

16 "Macit Gökberk'le söyleşi", *Macit Gökberk Armağanı*, Ankara, TDK Yay., 1983, s. 3-4.

Türkiye'de sosyolojinin kurucusu kabul edilen Ziya Gökalp'in de sosyoloji dersleri okutmaya Babanzâde'ye benzer bir şekilde başladığını Beysanoğlu şöyle aktarmaktadır: "Ziya Bey, Selanik'te açılan İttihat ve Terakki Mektebi programına ilk defa olarak İctimaiyat (Sosyoloji) dersini koydurdu. O tarihte Selanik'te Maarif Müdürü olarak bulunan eski üniversite profesörlerinden Ali Haydar Bey'in 'böyle bir dersi bu memlekette okutacak bir kimsenin bulunmadığını' ileri sürmesi üzerine bu dersi okutmayı bizzat üzerine aldı. Böylece memleketimizde sosyoloji ilmi ilk olarak öğretim hayatımıza bu okulda ve Ziya Bey vasıtasıyla girmiş oldu". Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, İstanbul, Işıl Matbaası, 1960, II, 199.

17 Arslan Kaynardağ, *Felsefecilerle Söyleşiler*, İstanbul, Elif Yay., 1986, s. 16. (Macit Gökberk'le 1984'te yapılan konuşma kitabın 13-59. sayfaları arasında yer alıyor).

18 *age*, s. 39.

19 Berkes Babanzâde'nin milliyetçilikle ilgili görüşlerini *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabında da değerlendiriyor; bk. İstanbul, Doğu-Batı Yay. [1978], s. 421, 427-29.

20 Berkes'in Osmanlıca meselesine ele alışı için ayrıca bk. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 247 vd. Gökalp'in terimlerle Arapça ilişkisi konusundaki görüşleri için bk. aşağıda dipnot 25.

21 Niyazi Berkes, "Üç dil ideolojisi", *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları* içinde, İstanbul, Adam Yay., 1985, s. 327-28 (İlk yayınlandığı yer: *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1975).

22 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, haz. R. Sezer, 2. bs., İstanbul, İletişim Yay., 1997, s. 52-53. (1908 doğumlu olan Berkes hatıralarının sonunda "Şimdi 71 yaşındayım" dediği için bu metni 1979 olarak tarihlendirdim).

23 Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul, Adam Yay., 1982, s. 20-21. ("Kişisel anılar" başlıklı bu makalenin sonunda, diğer makalelerden farklı olarak ne zaman yazıldığı ve kitaba girmeden önce yayınlanıp yayınlanmadığı konusunda bir bilgi konmadığı için kronolojik sıralamada kitabın yayın tarihini esas aldık. Makalenin ikinci paragrafında -s. 11- yer alan ifadeler bu makalenin, kitabın önsözü gibi yazıldığı intibaını da vermektedir).

24 Niyazi Berkes, “Türk dili savaşında Macit Gökberk”, *Macit Gökberk Armağanı*, s. 24-25.

25 Gökalp Batıdan tercüme edilecek yeni felsefî/ilmî terimlerin, ‘İslâm beynelmileliyeti’ dolayısıyla Arapça-Farsça asıllı olması ile ‘milli’ dil Türkçe arasındaki ilişkiler konusunda şunları söylüyor: “Istılahların mukabillerini Arabî yahut Farisîden yaparak ecnebi kelimeleri kabul etmemek hassası Türkçeye münhasır değildir. Bütün İslâm lisanları bu hasîsada müşterektir. Dinî tabirlerde ve dinden iştikak eden sair ilimlere mahsus ıstılahâtta esasen müttehid olan bu lisanlar bu vahdeti yeni ıstılahlarda da muhafaza etmek istiyor. Hıristiyan beynelmileliyetinin ıstılahları Yunanca ve Latinceden alınmıştır. İslâm lisanları bu ıstılahları aynen istiare etmekle kendi beynelmileliyetini gaip etmekten korkuyor. Maamafih İslâm lisanları ıstılahlarını Arabî yahut Farisîden almakla beynelmilel vazifelerini ifa etmiş olmazlar. Bu ıstılahlar her lisanda başka cezrlerden teşkil olunursa matlub olan vahdet hasıl olmayacağı için lisanın beynelmileliyeti eksik kalır. Bundan dolayıdır ki diğer İslâm lisanlarının kabul etmiş olduğu yahut kabul edebileceği tabirleri arayıp bulmak suretiyle ıstılah vaz etmemiz lazım gelir. Bu maksadı temin için her lisanda ıstılah vazıyla meşgul cemiyetler teşekkül etmeli ve bu cemiyetler muayyen zamanlarda beynelmilel ıstılah mutemerleri suretinde toplanmalıdır. (...) Lisanımızı mâna itibariyle muasırlaştırmak, ıstılah cihetiyle İslâmlaştırmak lazım olduğu gibi sarf, nahiv, imlâ hususlarında Türkleştirmek de lâ-büddür. Türkçede ıstılahların gayrı bütün kelimeler mümkünse Türkçe olmalı yahut Türkçeleştirilmelidir”. “Türkleşmek, İslâmlaşmak, muasırlaşmak II-Lisan”, *Türk Yurdu*, III/12, 1329, s. 368-69. Ayrıca bk. “Türkleşmek, İslâmlaşmak, muasırlaşmak-I”, *Türk Yurdu*, III/11, 1329, s. 367-68. 1913-14 yıllarında yayınlanan bu yazılar bilindiği gibi 1918 yılında *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak* adıyla kitaplaşacaktır.

26 Berkes aktardıklarımızın haricinde şunları da söylemektedir: “(...) Geçmişte felsefe düşününü aktarma aracı olarak Batı dünyasında Latince, İslâm ülkelerinde Arapça evrensel dil araçlarıydı. Modern Avrupa’da felsefenin doğuşunun, Latince’nin araç olduğu zamana kıyasla daha çok sayıda ulusal dilin geliştiği bir zamana rastlamış olması anlamlıdır. Türk dili, modern felsefe düşünüyle tanışma dönemine geldiği zaman, Arapça’nın ya da Fransızca’nın yardımı olmaksızın felsefe düşününü anlatma gücünden büsbütün yoksundu. Arapça ise onu kullanan İslâm felsefecilerinin elinden alınıp öldürüldükten sonra, bir felsefe düşünü kanalı olmaktan çoktan çıkmıştı. Bu yüzden modern bir ulus dili olarak Türkçe’nin felsefe dilinin geliştirilmesi zorunlu olmuştur”. “Modern Türkiye’de felsefenin kısa bir tarihi”, *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları* içinde, s. 129-30 (telifi: 1959, ilk yayını: 1966). Ayrıca bk. Niyazi Berkes, “Türk dili savaşında Macit Gökberk”, *Macit Gökberk Armağanı*, s. 26-27.

27 Gökberk’in Osmanlıca konusundaki görüşleri için bk. yukarıda dipnot 8.

28 Georges L. Fonsegrive, trc. Ahmed Naim, *Mebâdî-i Felsefe’den Birinci Kitab İlmü’n-Nefs*, İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1331, s. 4-5. Bu tercümeye Babanzâde, kitabın üçte birine yakın felsefî kavram tartışması notu yazdığı gibi sonuna da 1900 Fransızca terimin karşılıklarını veren teknik bir sözlük ilave etmiştir. Bu kavram tartışmaları ve Fransızcadan Türkçeye teknik sözlük için bk. İ. Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*.

29 Berkes, Babanzâde anlatımları sırasında zıt şeyler söylese de bu problemin tamamen farkındadır. *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabında Kanun-ı Esasi'yi "Kavram kargaşası içinde doğan anayasa" arabaşlığı altında ele alırken şunları söylemektedir: "Her yerine oturmuş sistemin kendine özgü bir dili bulunur (...) Böyle zamanlarda anlaşmada güçlük yaratan olay, eski terimlerin sözcüklerinden alınan, fakat bu alınış sırasında ya yeni bir biçime sokulan ya da olduğu gibi alınmış olsa bile başka bir uygarlığın sözlüğündeki anlamlara karşılık tutulduğu için genel, toplumsal anlamları açıklanmamış kalan sözcüklerin çıkardığı güçlüktür. Bu sözcükler, herkese yabancı gelmediği halde kendilerine verilen yeni anlamlar eski anlamlarından farklı olduğundan gerçek bir anlaşma aracı olmak niteliğini yitirirler; ya da iki üç anlamlı sözcükler haline gelirler" (s. 310).

"Dil ve anlam sorunları" arabaşlığında ise şu cümlelere tesadüf ediyoruz: "(...) Böyle koşullar karşısında kalan toplumlar dilsizleşme, kekemeleşme ya da tüm anlaşamama karmaşası içine düşerler" (s. 248).

Berkes 1959 yılında, felsefî metinlerin tercümesi konusunda yazdığı bir yazıda da aynı hususa işaret etmektedir: "Soyut fikirleri kendi dilinde söyleme ve yazma gücünden yoksun olan bir ulus, felsefeye yabancı kalmaktan ya da yabancı bir dilde anlatılan bir felsefenin anlamını kavramaktan da yoksun kalır"; *Felsefe ve Toplubilim Yazıları*, s. 129.

Gökberk de kendisine yöneltilen "Bizde felsefeci yetişmemesi bu dil sorunlarıyla ne bakıma alakalı?" sorusuna şu karşılığı vermektedir: "Felsefe düşünceyi dile getiriyor. Doğrudürüst dil olmayınca felsefe de olamıyor"; *Çağdaş Eleştiri*, s. 18.

30 Gökberk'in, kendisine sorulan "Türkçede felsefe dilinin geliştirilmesinde eski metinlerin kaynaklık görevi nedir? Bu metinlerden bu amaçla nasıl yararlanılabilir?" sorusuna verdiği cevapta Osmanlı dönemini nerede ise tamamen dışta tutması ve "eski kaynak metin"leri çok dar bir alana hapsetmesi de anlamlı olmalıdır: "Felsefeyle dinin birçok ortak kavramı vardır. Çünkü, birçok soruları da ortaktır. Dolayısıyla Türkçe felsefe terimlerine kaynak ararken Türkçe dinsel metinlere de uzanmak çok yerinde olabilir. Bunlardan akla gelenler, XIV. yüzyılda Anadolu Türkçesine yapılan Kur'an çevirileridir ilk planda. Sonra XIII ve XIV. yüzyıllardaki dinsel içerikli birtakım eserler var; bunlar da taranabilir. Bu taramaları bir felsefeci de az bir çabayla yapabilir. Ama eski yazıyı bilmek gerekir. Çünkü bunların hepsinin bugünkü dile, bugünkü yazıya çevrildiğini sanmıyorum. Bir de Uygur metinleri, Uygur Türkçesindeki metinler akla gelebilir; çünkü Uygur Türkçesindeki birçok metin, Budist metinlerin çevirileridir ve dolayısıyla dinsel dünya görüşü içinde yer alan ve felsefeye yarayabilecek birçok kavram bulunabilir bunlarda"; *Yazko Felsefe Yazıları, 1. Kitap*, s. 28-29; ayrıca bk. Kaynardağ, *age*, s. 52, 56.

31 Babanzâde'nin kavramlar konusunda titiz ve ısrarlı olduğunda şüphe yok. Fakat bu tavrını talebelerinin yaptıkları gibi 'bağnazlık' olarak adlandırmak kaba olmaktan öte doğru değildir. Bu konuda bir fikir vermesi için *İlmü'n-Nefs* tercümesinin önsözünden bir paragraf aktarmak istiyorum: "Hatadan selâmet davasında bulunmak hiçbir zamanda hatırımdan geçmez. Ancak mesâil-i ilmiyede hakemlik nam ve şöhretin değil yine ilmin hakkıdır. Binaenaleyh tercüme hatalarıma muttali olacak zevât-ı kiramın delâil-i ilmiye serdiyle edecekleri ihtarâta şimdiden –ilim namına– teşekkür etmekle beraber kitabın bundan sonraki tab'larını tashihât-ı muhıkkaları

dairesinde tadil etmek tasavvurundayım. Nitekim Darülfünun'daki müzakerelerimin mahsulü olan matbu formalardaki bazı mustalahâtı [ıstılahları] peyderpey ve hatalarıma kesb-i ittıla ettikce tashih ettiğim gibi bu kitapta da evvelki mustalahâtımdan bazılarına yine kendim muteriz bulunuyorum. Maksat zat ve şahsa değil ilme hizmettir. Ve hubb-i nefsi ehl-i nazar u basiretin gözünden kaçmayacak hatalarda ısrar derecesine kadar ileri götürmek gülünçtür" (s. 7-8).

32 Kaynardağ, *age*, s. 21.

33 Ratip Hoca için bk. Berkes, *Unutulan Yıllar*, s. 29-30.

34 *Unutulan Yıllar*, s. 58.

35 Bk. yukarıda dipnot 2.

36 Bu konuda yeni ve özet bir çalışma için bk. Ali Utku, "İlk felsefe sözlüklerimiz", *Virgül*, sayı: 20, Haziran 1999, s. 30-33.

37 Bu akademik ihmalin ne kadar ciddi boyutlarda olduğunu görmek için Gökberk'in 1972 tarihli "Türkiye'de felsefe dilinin gelişmesi" (*Değişen Dünya Değişen Dil* içinde, s. 122-37) ile Berkes'in 1959 tarihli "Modern Türkiye'de felsefenin kısa bir tarihi" (*Felsefe ve Toplumbilim Yazıları* içinde, s. 123-32) yazılarına bakılabilir. *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (1979) de hazırlamış olan Bedia Akarsu'nun bu birikimi nasıl ve hangi düzeyde değerlendirdiğini görmek için ise bk. "Felsefe dili olarak Türkçe", *Macit Gökberk Armağanı*, s. 49-72; Kaynardağ, *age*, s. 203 vd.

38 *İlmü'n-Nefs*, s. 33-34'deki dipnot; *Bir Felsefe Dili Kurmak*, s. 216-17.

39 *age*, s. 181, dn. Tamamı için bk. *Bir Felsefe Dili Kurmak*, s. 293-96.

40 "Macit Gökberk'le söyleşi", *Macit Gökberk Armağanı*, s. 4. Ayrıca bk. Kaynardag, *age*, s. 21-22: "Felsefe öğrenimi görerek yetişmiş hocaların bizim kuşakla başladığını söylüyorum".

Gökberk, daha önce ilk felsefe doktoru olarak zikrettiği ve Babanzâde'nin çabalarını kaydadeğer bulan Dr. Orhan Sadeddin örneğini burada atlamayı tercih etmiş gibidir. O kısmı, hatırlatma kabilinden aktarmak istiyorum: "Bize felsefe tarihi okutan, o sıralarda otuzunun başlarında bulunan, liseyi de, üniversite öğrenimini de Almanya'da yapan, -yanılmıyorsam- dışarıdan ilk felsefe doktorumuz Dr. Orhan Sadeddin Bey, dil anlayışında Naim Bey'in izinde gibiydi. Almanca gibi kurulmuş oturmuş bir dil içinde yetiştiği için, İslâm felsefesinin geliştirdiği Arapça terim düzeninde, Alman felsefe dilinde gördüğü bir şeyi, bir yerleşmişliği, bir oturmuşluğu bulmak ister gibiydi. (...)".

Ayrıca Felsefe bölümüne gelen Mustafa Şekip Tunç ve Mehmet İzzet de Avrupa'da eğitim görmüştü.

41 Bu anlayışın hâlâ devam etmekte olduğunu görmek için "Cumhuriyet Türkiyesi'nde felsefe" altbaşlığıyla çıkan *Felsefelogos* dergisinin 5. sayısında (1998/4) yer alan Nejat Bozkurt, Ömer Naci Soykan ve Betül Çotuksöken'in yazılarına bakılabilir.

Benim görebildiğim kadarıyla bu temayülü, felsefeciler arasında ilk defa ciddi bir tenkit süzgecinden geçiren metin Zeynep Direk'in çalışmasıdır: "Türkiye'de felsefenin kuruluşu", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek* içinde, İstanbul, Metis Yay., 1998, s. 69-80. İkinci metin ise meseleyi Türkiye'de Batı felsefesinin algılanması etrafında ele alan, dipnot 1'de künyesini verdiğimiz Harun Anay'ın makalesidir.

42 "Macit Gökberk'le söyleşi", *Macit Gökberk Armağanı*, s. 6-7.

43 Elmalılı Hamdi Efendi'nin tercüme ettiği ve dipnot 5'de künyesini verdiğimiz kitap.

44 Hilmi Ziya Ülken'in, "1915'e kadar eski İlmü'n-nefs mukavemet etmiş ve Darulfünun müderrislerinden Ahmet Naim Bey bir papaz kitabı olan Fonsegrive'in ruhiyatını *Mebâdî-i İlmü'n-Nefs* adıyla tercümesinde bilhassa bu maksadı takip etmiştir", ifadeleri için bk. "Tanzimat'tan sonra fikir hareketleri", *Tanzimat I* içinde, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s. 773.

45 *Yazko Felsefe Yazıları, 1. Kitap*, s. 21, 25.

46 *age*, s. 22. Benzer ifadeler için bk. *Macit Gökberk Armağanı*, s. 8, 11-12; Kaynardağ, *age*, s. 38-39.

47 *Çağdaş Eleştiri*, s. 11.

Burada sözkonusu edilen yerli ve özgün Türk felsefesi tartışmalarına ışık tutması açısından Nurettin Topçu'dan bir iktibasta bulunmakta fayda mülahaza ediyoruz: "Acaba bizim felsefemiz nedir? Türk ırkının kabiliyetleriyle ortaya konmuş bir milli felsefemiz olmuş mudur? Bu soruya Batı taklitçiliğine esir olan iradesizlerimiz, 'Batı'nın felsefesi var ya!... Batılılaştığımıza göre onlardan birini benimsemeliyiz' diye cevap veriyorlar. İnsan ruhuyla yaşamaktan korkan bu papağanlar, filhakika her siyasi mevsimde bir başka felsefenin reklamına koyuldukları halde bunların hiçbiri bizim olmuyor ve münevverlerin takdim ettiği, onların alkışladığı felsefenin bir siyasi mevsimden fazla ömrü olamıyor. Fransızınki gidiyor, Almanınki geliyor. Derken o gidiyor, İngilizinki, nihayet Amerikanınki geliyor. Ve millet, asıl tabaka bunların, bu yabancı elbiselerin hiçbirini benimsemiyor, kendine maletmiyor. O, kendi ruhuna kendinden aşı yapmak ihtiyacıyla hâlâ kıvranmaktadır". *Yarınki Türkiye*, 4. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 1997, s. 53-54 (telif tarihi: 1961).

48 Bu yazıyı hazırladığım zaman felsefeci Hüseyin Batuhan'ın *İspanya'da Bir Şato* başlıklı hatıraları henüz yayınlanmamıştı (İstanbul, Bulut Yay., 2002). Bu hatıratta Macit Gökberk başta olmak üzere Edebiyat Fakültesi Felsefe koridorunun hoca kadrosu ve zihniyet dünyası hakkında konuyla ilgilenenlerin müstağni kalamayacakları önemli bilgiler ve tesbitler bulunmaktadır.

“Gün Olur, *Sahafî*den Hadis Alınır”

HALİT ÖZKAN

Ahmet Naim ve Hadis İlmi

Ahmet Naim Cumhuriyet tarihinde Türkiye’de hadis usulü ve tarihi denilince akla gelen ilk isimlerdendir. Onun hadis sahasındaki faaliyetleri, sonraki yıllarda Türkiye’de bu sahada çalışma yapan herkesi etkilemiştir. Özellikle *Tecrîd-i Sarîh* tercümesi ve bu tercümeye yazdığı mukaddime, onun hadis sahasındaki en meşhur eserleridir.

Hadis Tahsilinin Kaynağı

Ahmet Naim’in asıl ihtisas sahası olan felsefe dışında, İslâmî ilimlerden özellikle hadise merakının olduğu bilinmektedir. Ancak hadisteki tahsilini tamamen kendi okumalarıyla mı elde ettiği yoksa bir hocadan veya hocalardan istifadeyle mi kazandığı tam olarak bilinmemektedir. Mehmed Zihni Efendi ile Hersek Müftüsü Ali Fehmi Efendi’den Arapça dersleri almıştır. Mehmed Zihni Efendi’nin özellikle yeni tarza göre kaleme alınmış *el-Müntehab* ve *el-Muktedab* gibi iki eserinden istifadeyle ve Mehmet Akif gibi arkadaşlarıyla birlikte çalışarak Arapçasını tahkim ettiği bilinmekle birlikte, Mehmed Zihni Efendi’den hadis de tahsil ettiğine dair bilgi bulunmamaktadır.[1]

Büyük ihtimaldir ki Ahmet Naim, hadis sahasındaki birikimini şahsi tetkik ve okumaları/araştırmaları sayesinde kazanmıştır ve bunda sağlam Arapça bilgisi ve Mehmet Akif ve Mehmet Şevket Bey gibi isimlerle bir araya gelip yaptıkları çalışmalardan hâsıl olan birikimin

büyük etkisi vardır. Onun mütevazı bir mütercim olarak başladığı hadis alanındaki serüveni, Cumhuriyet tarihinin en önemli hadis usulü eserlerinden birinin müellifi ve yine Cumhuriyet tarihinin en dikkate değer hadis projelerinden birinin yürütücüsü olarak son bulmuştur.

Eserleri üzerinden konuşulacak olursa, Ahmet Naim'in hadis ilmiyle alakasının mütercim mertebesinden başladığı görülür. Kendi ifadesiyle "hiç olmazsa tercüme ile olsun" hadisle ilgilenmeye başlamasında *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde gördüğü bir eksiklik etkili olmuştur. Ahmet Naim, *Sırât-ı Müstakîm*'e bir mektup göndermiş ve bu mektup derginin 10 Temmuz 1326 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Mektupta, derginin İslâm âlemi adına çok önemli işler yaptığını ancak "kabr-i nisyâna gömülmüş defâin-i eslâfı ihyâ" ve "bahr-i gafletin dibine atılmış cevâhir-i hakâyık-ı İslâmiyeyi ızhâr" için yapılması gereken başka işler olduğuna işaret etmiştir. Bu meyanda tefsir ve hadis alanındaki yazıların eksikliğinin hissedildiğini dile getirmiş ve dergide bunlara tahsis edilmiş sürekli kısımların olması gerektiğini söylemiştir. Hatta bunu bir temenni olmaktan çıkarıp teklif haline getirmiş ve kabul edildiği takdirde bazı meşhur hadis kitaplarından tercüme yapabileceğini ifade etmiştir. Dergi tarafından teklifinin kabul görmesi üzerine, Zebîdî'nin *et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh* adlı meşhur *Sahîh-i Buhârî* muhtasarından hadisleri tercüme etmeye başlamıştır.

Kendi ifadeleriyle söyleyecek olursak, "hadiste te'ammuk iktidarını hâiz olmadığı" halde bu teklifi yapmasında, daha önce başka dillerden yaptığı tercümelerdeki hassasiyetine ve sağlam Arapça bilgisine güvenmesinin etkili olduğu düşünülebilir. Zira Ahmet Naim bu tarih itibariyle 36 yaşındadır ve geçen on yılda dergilerde Arap edebiyatına dair tercümeleri yayınlandığı gibi, Dârulfünûn'daki görevi dolayısıyla da Fransızca eserler üzerinden felsefenin çeşitli alanlarına dair ders notları çevirip/uyarlamaktadır. Üstelik Kemalpaşazâde Said gibi, tercüme hatalarını şiddetle tenkit eden bir isim tarafından dahi kabul görmüş bir mütercimdir.[2] Aynı sayıda yayınlanan ve *Sırât-ı Müstakîm* dergisi adına (muhtemelen M. Akif tarafından) kendisine verilen cevapta da onun bu işi yapabileceğine duyulan güveni görmek mümkündür. Zira ilgili cevapta Ahmet Naim'in "kudret-i irfân, kuvvet-i azm ve hüsn-i niyyet" gibi üç özelliğe sahip olduğuna işaret edilmekte ve bu üç özelliğin tercüme işinin başarıyla neticelenmesi için yeterli olduğu dile getirilmektedir.[3]

Ahmet Naim omuzlarına aldığı yükün ağırlığının farkındadır. Nitekim daha işin başındayken –belki de ehil olanları gayrete getirmek için-

yaptığı tercümelerde görülecek hata ve eksikliklerin mütehassıslar tarafından tekmil edilmesini memnuniyetle karşılayacağını aynı mektupta belirtmiştir.

Ahmet Naim yukarıda bahsedilen mektubu derginin yayın hayatına başlamasından yaklaşık iki buçuk yıl sonra göndermiş olduğuna göre, *Sırât-ı Müstakîm*'de bu süre zarfında hadisle ilgili hiç yazı neşredilmemiş demektir. Ahmet Naim de Bereketzâde İsmail Hakkı'nın dergide daha önce yayınlanan ancak ara verilen tefsir yazılarından sitayişle bahsetmekte, fakat hadisle ilgili bir yazı görmediğini söyleyerek bu durumu dile getirmektedir.

Klasik Hadis Eğitimi Açısından Ahmet Naim'in Durumu

Ahmet Naim'in hadis tercümesine başladıktan sonra yaptığı aşağıdaki değerlendirme, bir yandan memnuniyetini gösterirken, aynı zamanda hadisle daha önce hakkıyla ilgilenmediğinin ilk ağızdan ifadesidir. Ancak bu sözleri tam olarak hangi tarihte söylediğini bilmek mümkün değildir:

> Hadis tercemesiyle meşgul olmaya başlayınca ondan evvel vaktimi ne kadar zayi ettiğimi anladım. Bu ilim dururken başka şeyle uğraşmak ne boş şeymiş! Yüksek âlimlerin bu işe verdikleri ehemmiyetin sebebini de şimdi anladım.[4]

Ahmet Naim hadis birikimini şahsi gayretleriyle elde etmiş olması yönüyle, klasik anlamda bir "muhaddis"ten biraz ayrı bir yerde durur. Onun döneminde klasik anlamda hadis eğitim öğretimi hâlâ devam ettiği halde, Ahmet Naim belki isteyerek belki fırsat bulamadığı için bu klasik eğitimden yararlanmamıştır. Mesela onun hiçbir hadis kitabı hakkında icazet sahibi olduğuna yahut herhangi bir hadis kitabını okuttuğuna dair bilgi yoktur. Oysa meslekten hadisçi olmaması onun hadis icazetine sahip olmasına mani değildir. Zira aynı dönemde bazı isimler de esas meşgaleleri hadis olmadığı halde hadis ilminin belli başlı kitapları için icazet almışlar ve bu eserleri icazetli olarak okutabilmişlerdir.[5]

Ahmet Naim'in hadis ilmi açısından durumu, yani kendi gayretleriyle ve kitaplar üzerinden kendisini yetiştirmiş olması, klasik hadis ilminin ölçülerine göre bir nevi kusurdur. Zira hadis tahsilinin yerleşik kural-

larına göre bu ilim ancak hocalardan *telakki* edilebilir. Bu ölçülere göre Ahmet Naim bir *sahafî*dir ve hadis usulü kitaplarında tashif ve tahrif konuları vesilesiyle dile getirilen yerleşik kaideye göre "*sahafî*den hadis tahsil edilmemelidir". Ancak, Ahmet Naim söz konusu olduğunda ve onun hadis alanındaki eserlerine göz atıldığı zaman bu kuralın en azından belirli kayıtlarla kullanılması gerekir. Zira Ahmet Naim basit bir sahafînin sergileyebileceğinin çok ötesinde bir hadis birikimine sahip olduğunu eserlerinde göstermiştir. Bu eserler, kendisinin birçok muhaddisten çok daha büyük ve sağlam bir hadis birikimine sahip olduğuna işaret etmektedir. Binaenaleyh, "*Mushafî*den kıraat, *sahafî*den hadis tahsil edilmez" sözünün en azından Ahmet Naim gibi istisnaî isimler mevzubahis olduğunda geleneksel anlamını biraz yitirdiği söylenebilir.

Ahmet Naim'in hadis sahasındaki faaliyetleri birçok muasırı tarafından takdir ile karşılanmıştır. Mesela onun vefatından sonra M. Cevdet'in kaleme aldığı *Müderris Ahmet Naim* adlı eserde yer alan vefeyât yazılarına yahut mersiyelere bakıldığında kendisi hakkında şöyle övgü ifadelerinin kullanıldığı görülür: "Hadis ilminde yektâ-yı zaman", "Bi-hakkın eyleyerek tercüme Buhârî'yi // Cihanda nur-ı Nebiyy-i azîmi etti amîm", "İlm ü tefsir ü hadis içre o bir üstat idi // Dense layıktı anın dünyada emsâli adîm", "Âlim ü dânâ-yı usûl-ı hadis", "İlm-i hadise pek çok hizmetler etti merhum // Telif-i bî-misali menşûr şeş cihâta", "Muhyi-i sünnet", "Baş kodı şimdi o gevher-pâre-i ehl-i hadis // Maden-i fıtrat olan bâlin-i sengistanına", "Bir muhaddisti sadûk u ezkâ // Ona eylerdi fazilet tazîm // İşte *Tecrîd-i Sarîh*'i ebedî // Rütbe-i fazlına burhân-ı kavîm".[6] Mustafa Sabri Efendi de onun hakkında, "Naim Bey, felsefede ve tasavvufta muvaffak olduğu gibi, hiç ümit etmezdim, fakat hadiste, ricâl-i hadis ve usûl-ı hadiste de muvaffak oldu. Kendisini çok takdir ettim..." demiştir.[7]

Diğer yandan, onun hadisle ilgili çalışmalarının herkesi memnun etmediği, en azından bazı isimler tarafından birtakım şüphelerin dile getirildiği görülmektedir. Mesela rivayete göre M. Zahid el-Kevserî, Ahmet Naim'in hadis alanındaki faaliyetleri üzerine şu değerlendirmeyi yapmıştır:

> İhtisası olmayan sahada, ne kadar yorulsa, zor bir işe tevessül etmiş sayılır. Naim Bey'in mesleği bu değildi. Serâmedân-ı ulemânın hayretler içinde kaldığı, tenkitlere muhatap olduğu meselelere girdi. Bu ricâl-i hadis dediğiniz zor bir iştir.[8]

Kevserî'nin bu çekincesini tam olarak ne zaman dile getirdiği araştırılmaya muhtaç bir meseledir. Zira yukarıda nakledilen görüşünü zikrettiği mecliste *Tecrîd-i Sarîh* tercümesi hakkında konuşuluyor olsa da Kevserî'nin o sırada bu tercümeyi ve mukaddimesini önceden görmüş olarak mı yoksa görmeden mi değerlendirme yaptığı bilinmemektedir.

Hadis Eğitim Öğretimi Hakkındaki Görüşleri

Ahmet Naim, klasik hadis okutma usullerinin ıslah edilmesi gerektiği kanaatindedir. Ona göre ilk asırlardaki ulemanın hadisleri anlama ve rivayet etme konularında geliştirdikleri usuller yirminci asrın tarih ilminin usullerine uygun ve hatta ondan daha iyi olduğu halde, aradaki yüzyıllarda bu usulleri geliştirmek için yeterince çaba gösterilmediğinden, usul artık geride kalmış vaziyettedir. Bu sebeple hadislerin yeni asrın kafasıyla tetkik edilmesi ve ilim piyasasına bu şekilde sunulması icap etmektedir.

Hadis Sahasındaki Eserleri

Tercüme, Şerh ve Telifleri

1. *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlürreşâd*'daki Tercümeleri

Ahmet Naim hadis alanındaki neşriyatına yukarıda macerası anlatıldığı üzere *Sırât-ı Müstakîm* mecmuasıyla başlamıştır. Onun ilk hadis tercümeleri, *Sırât-ı Müstakîm*'de 1326 ve 1327 yıllarında toplam 23 sayı boyunca yayınlanmıştır.

Ahmet Naim, hadis tercümelerine daha sonra *Sebîlürreşâd* dergisinde devam etmiştir. 1328-1334 arasında, 36 sayı boyunca devam ettiği bu tercümelerde bu defa "Hadis-i Şerif" başlığını kullanmış ve dönemin ahvâl ve şerâitine münasip düşen konulardan seçtiği hadisleri tercüme etmiştir. Bu konular arasında İslâm kardeşliği, kavmiyetçiliği ret ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra cihatla ilgili hadislerin ön plana çıktığı görülür. Nitekim kendisi de savaş başladıktan sonra "cihatla ilgili hadislerdeki hükümleri bilmenin büyük faydasından dolayı (...) bu haftadan itibaren cihatla ilgili hadislerin yayımlanmasını uygun buluyoruz" demiştir. *Sebîlürreşâd*'daki son yazıları ise Nevevî'nin *Erbaîn*'inden yaptığı tercümelerden oluşur.

2. *Erbaîn-i Neveviyye Tercümesi*

Muhyiddin en-Nevevî'ye ait olup kırk hadis türünün en meşhur örneği kabul edilen *el-Erbaûn en-Nevâviyye* adlı eserin tercümesidir. Bu eserdeki hadisler önce *Sebîlürreşâd* dergisinde tercüme edilmiş, ardından "Kırk Hadis" adıyla müstakil olarak da neşredilmiştir (İstanbul 1341-1343/1925-1927).

3. *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi*

Ahmet Naim'in hadis alanındaki ve belki mutlak anlamda en meşhur eseridir. 1925 yılında TBMM tarafından alınan bir karar üzerine *Sahîh-i Buhârî*'nin muhtasarı olup daha önce yaklaşık 200 hadislik kısmını *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde tercüme ettiği, Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî'ye (ö. 893/1488) ait *et-Tecridü's-sarîh li ehâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh* adlı eserin tamamını tercüme etmekle görevlendirilmiştir. (Bu eser, *Sahîh-i Buharî*'nin en meşhur muhtasarlarındandır. Eserde *Sahîh-i Buhârî*'deki hadis tekrarları, mevkûf, maktû, munkatı ve muallak rivayetler çıkartılmış, isnatlar sahâbî râvî haricinde zikredilmemiştir. Böylece aslında tekrarlarıyla birlikte 9000'den fazla rivayet içeren *Sahîh-i Buhârî*'den 2230 hadislik bir muhtasar oluşturulmuştur).

Eseri tercüme etmek üzere Ahmet Naim'in görevlendirilmesinde, onun daha önce yaptığı tercümelerde gösterdiği kudreti ve isabetli tercihleriyle meşhur olmasının yanı sıra, *Tecrîd* tercümesinin tevdi edileceği kişide aranan bütün özelliklere sahip olmasının etkili olduğunu söyleyebiliriz (Aranan özellikler: Ulûm-ı İslâmiyenin yanı sıra felsefe ve diğer müspet ilimlerden haberdar olması, İslâm dünyasını ve batıyı hakkıyla tanıması, garb dillerinden ez az birini çok iyi bilmesi, daha önceden neşriyatının bulunması gibi hususlardır).

Ahmet Naim bu büyük eserin tercümesini üstüne almış, ancak ömrü yalnızca 589 (matbu nüshada 574) hadisi tercümeye vefa etmiştir. Eserin kalan kısmı Kamil Miras tarafından tercüme edilmiş ve 1948'de tamamlanmıştır.

4. *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi Mukaddimesi*

Ahmet Naim, hadis tarihindeki yerini *Tecrîd-i Sarîh*'teki hadislerin tercümesinden çok, bu tercümeye yazdığı, hadis usulü ve tarihine dair meşhur mukaddimesiyle almıştır denilebilir. Onun tercümeden önce hadisin usûlünü yazması, kendisinin kudretli bir felsefe müder-

risi, felsefenin de metodoloji ile yakından alakalı oluşunu dikkate alanlar tarafından tabiî bir sonuç olarak telakki edilmiştir.[9] Bu mukaddimenin bir benzeri ne Osmanlı ne de Cumhuriyet dönemlerinde kaleme alınabilmiştir. Eserin önemli bir özelliği de yazıldığı dönemin hadisle alakalı tartışmalarını takip etmeye imkan vermesidir. Mesela müsteşrik Leon Kaytano (Leone Caetani) tarafından İslâm'da isnat kullanımının çok geç başladığı iddiasına verdiği cevap bir örnek olarak zikredilebilir.[10]

Klasik hadis usulü konularının tamamının ve daha fazlasının ele alındığı *Tecrîd Mukaddimesi*'nde M. Cevdet'in özetle işaret ettiği şu üç ana tema işlenir:

1. İlk hadis derleyenler senet tenkidinde yani rivayetlerin incelenmesi ve doğruluğunun tespiti gibi hususlarda çok ileri gitmişler ve bu hususta yirminci asır tarihçilerine yaklaşmışlardır.
2. Ancak son birkaç yüzyıldır hadisle uğraşanlar metot meselesinde kemal gösterememişlerdir.
3. Hadisler bu asrın kafasıyla tetkik edilmedikçe İslâmiyet'in hakikatlerini ilim piyasasından geçirmeye imkan yoktur.[11]

Eser, gerek kaynak kullanımı gerekse konuların işlenişi ve dil ve üslup özellikleri açısından hâlâ önemini korumaktadır.

Kaynakları

Ahmet Naim bu eserinde, kullandığı kaynaklar hakkında bizzat bilgi verdiği gibi, eser üzerine yapılan çalışmalarda da kaynakları araştırılmıştır.[12] Onun kendi kaynak listesi incelendiğinde, özellikle hicrî 7 ilâ 9. asır eserlerinden çokça istifade ettiği görülür. Zira bu dönemin eserleri, özellikle ricâl ve şerh alanındakiler, önceki birikimi çok güzel derlemeleri itibariyle *mütekaddimûn* dönemi eserlerine tabir caizse çok fazla ihtiyaç bırakmamaktadır. Buna rağmen Ahmet Naim, gerek *mütekaddimûn* dönemine gerekse *müteahhirûn*a ait birçok kaynağı da kullanmıştır.

Ahmet Naim'in bu eserdeki dili günümüz okuyucusu için bir miktar ağır sayılabilirse de, Osmanlıca ve Arapçaya aşina olan kişilerin ve özellikle hadis sahasında ihtisas yapmak isteyen İlahiyat öğrencilerinin hâlâ vazgeçilmez başvuru kaynaklarından birisidir.

Tercüme ve Şerhlerinin Hususiyetleri

A. Tercüme Yöntemi

Ahmet Naim Arapçadan ve Batı dillerinden bazı meşhur eserlerin Türkçeye kazandırıldığı ve bu vesileyle tercümenin nasıl yapılması gerektiğine dair tartışmaların yaşandığı bir dönemin mensubudur. O, tercümenin aslına olabildiğince sadık olması taraftarıdır, ayrıca yabancı dilden Türkçeye bir metin aktarılırken asıl dildeki güzelliklerin yeterince yansıtılamayacağının da farkındadır. Özellikle hadis-i şerifler söz konusu olduğunda bunun daha da zor olacağını *Sırât-ı Müstakîm* dergisine yazdığı mektupta bizzat dile getirmekte ve işin ehli olanların yardımını talep etmektedir:

> Ancak bu va'd-i mukayyedimi ifa için erbâb-ı fazl u kemalin muâvenetine de muhtaç olduğumu şimdiden beyan etmeyi elzem görüyorum. Zira değil cevâmi'u'l-kelim ve faslü'l-hitâb olan, menba-ı vahy ü hikmetten sudûr eden akvâl-i seniyye-i cenâb-ı Risalet-penâhî'yi, her hangi lisandan her hangi bir ibareyi diğer lisana naklederken kuvvet ve revnakı bir dereceye kadar zâil olduğu erbâbınca malumdur. Halbuki edilecek tercümelerin alâ kadri'l-imkân aslına karîb olmasını, şîve-i lisan-ı Osmanîye mutabık olmakla beraber asl-ı şerîfdeki kuvvetten, metânet-i edâdan imkân müsait olduğu derecede nasibedâr olmasını gönlüm arzu eder.[13]

B. Harfî Tercüme

Ahmet Naim tercüme meselesinde tercihini mealî tercümeden ziyade harfi tercüme lehine yapmıştır. Ancak o bütün tercümelerinde Muallim Cevdet'in tabiriyle "Türk şivesinin hakkını tamamıyla vermiştir".[14] Başka bir ifadeyle, harfî tercüme gibi zor ve okuyucu açısından "sıkıcı" bir yöntemi tercih etmekle birlikte bunu birtakım yöntemlerle ustaca kullandığı için tercümeleri başarılı örneklerdir.

C. Parantez Kullanımı

Ahmet Naim'in harfî tercümelerinde bir husus çok dikkat çeker: O harfî tercüme yaparken sıkça parantez kullanmak suretiyle meali de bir şekilde aktarmayı tercih eder ve bunu başarıyla gerçekleştirir. Onun hadis tercümeleri parantezler göz ardı edilerek okunduğu takdirde eksik kalmadığı gibi, parantezlerle birlikte okunduğunda daha açıklayıcı,

yerine göre hadisin diğer tarîklerinden veya şerhlerden istifadeyle elde edilen bir bilginin katıldığı ilave metinlerle zenginleştirilmiş tercümeler olur. Ahmet Naim'in tercümelerinin bu yönü çağdaşları tarafından da takdir edilmiş ve hadis tercümesinde yeni bir çığır açma şeklinde telakki edilmiştir.[15] Önceki tercümelerde, mütercimlerin kendilerinden kattıkları kelimelerle asıl metindeki kelimeler birbirinden ayrılmadığı için zamanla iki taraf arasında karışıklıklar ortaya çıkarken, Ahmet Naim'in mükemmel hale getirdiği tarz sayesinde orijinal metnin tam karşılığı ile buna ilave edilen kelimeleri birbirinden kolayca ayırmak mümkün hale gelmiştir. Ahmet Naim *Tecrid Mukaddimesi*'nin girişinde parantez meselesindeki bu hassasiyetini şöyle dile getirmektedir:

> Her şeyden evvel tercemede sadakati iltizâm ettim. Her kitapta, bâhusus –her kayd u ıtlâkı birtakım ahkâm-ı şer'iyye'ye merci ve mezâhib-i muhtelife-i İslâmiye fukahâsına senet olan- bu gibi muazzam âsârda tercemenin asla mutâbakatındaki ehemmiyyeti layıkıyla takdir ettiğim için kudretim yettiği mertebede harfiyen terceme-ye itina etmekle beraber –her tecrübeli mütercimin takdir edeceği üzere- metnin kolayca anlaşılması için tercemesine bazı elfâz ilavesi zaruret kesbettikçe bu elfâzı kavs içinde gösterdim ki bununla aslın metninden hariç olduğunu göstermiş oldum. Tercemeyi okuyan kimse hadis-i şerîfin mealini kolayca anlamakla beraber metin haricinde hangi elfâzı ilave etmiş isem onları da yek-nazarda görür.[16]

Aşağıda verilen örnekler Ahmet Naim'in parantez kullanımı hakkında fikir verecek mahiyettedir:

Örnek 1: "Sizi her neden nehyedersem ondan ictinâb ediniz. Size her neyi emredersem kudretiniz yettiği kadar yapınız (da nasıl yapacağınızı sormayınız). Zira sizden evvelki (ümmet)leri helak eden ancak onların çok çok sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri olmuştur." (*Kırk Hadis*, no. 9)

Örnek 2: Rasûlullah (s.a.s.) hazretleri şöyle buyurdu: "(Abdest veya sâir) temizlik imanın yarısıdır." (*Kırk Hadis*, no. 23).

Bu hadisin Arapça metninde "(abdest veya sâir)" ibaresine karşılık gelecek bir şey zikredilmemiştir. Ancak Ahmet Naim burada kastedilen şeyin abdest ve sâir temizlik olduğunu ("Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir", el-Bakara 2/143) âyetinden istidlal ederek çıkarmış ve tercümeye dercetmiştir.

Örnek 3: Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Nâs ezan (okumak)ta ve saff-ı evvelde (bulunmakta) ne (bereketler) (hayır)lar olduğunu bilseler de (onlara nail olmak için) kura atmaktan başka çare bulamasalar kura atarlar, (her namazın) ilk vaktinde(ki cemaatlerde) olan (fazilet)i bilseler (onlara yetişmek için) yarış ederler. Yatsı ile sabah (cemaatlerin)deki eltâf-ı ilahiyeyi bilseler emekleye emekleye (yahut sürtüne sürtüne) de olsa onlara gider (terk etmez)ler."[17]

Yukarıdaki örneklerde hadisler parantez içleri dikkate alınmadan okunduğu takdirde birebir veya harfiyen tercüme edilmiş olmaktadır. Parantez içleriyle birlikte okunduğunda da cümlenin akışı bozulmamakta, üstelik ziyade bilgi verilmek suretiyle hadisin anlaşılması daha kolay hale gelmektedir.

D. Istılahların Tercümesi

Ahmet Naim, ıstılahların tercümesi hususunda da çok hassastır. Muallim Cevdet'in de dikkat çektiği üzere o, yabancı dilden bir ıstılahın tercümesi halinde, daha önce o konuda bizde var olan birikimin dikkate alınmasını, yerleşik bir ıstılah var ise onun korunmasını tercih etmiştir.[18]

Ahmet Naim'in bugünkü mütercimlerde görmeye pek alışık olmadığımız bir hususiyeti daha vardır. O da karşılık bulamadığı kelimeler hakkında, hakkıyla karşılık bulamadığına dair açıklamalar yapmasıdır. Böyle durumlarda, kelime için tek bir karşılık vermek yerine, o manayı ifade etmesi muhtemel terimlerden bir kümeye yahut aynı konuda daha önce yapılmış yorumlara işaret eder ve tercihi okura bırakır. Aşağıdaki örnekler bu hususu açıklamaktadır:

Örnek 1: "Bir evde Kitabullah'ı tilâvet ve aralarında onu tedris ve tederrüs halinde bulunan hiçbir kavim yoktur ki üzerlerine sekînet nazil olmuş olmasın!" (*Kırk Hadis*, no. 36).

Burada geçen "sekînet" kelimesi hakkında Ahmet Naim şu açıklamayı yapmıştır:

> Sekînet"in Türkçe karşılığını bulamadım. Mübâlağa ile sükûn manasınadır ki sükûn-ı kalbi müstelzim olan tuma'nînet, vakar, sebât, sabır, safâ-yı kalp gibi hasâil-i celîledir. Bir kavle göre mü'minlerin kalbinden korkuyu gidermeye nüzûl eden bir melâike cemaatidir.

Örnek 2: "Alışverişte birbirinizi aldatmayınız!" (*Kırk Hadis*, no. 35)

Bu hadiste "aldatmayınız" şeklinde tercüme ettiği kelime olan "tenâcüş" hakkında dipnotta şunları söyler:

> Tenâcüş'ü Türkçeye böyle naklettim. Esasen yekdiğeri fitneye kışkırtmak manasına geldiği gibi satılık bir mala rağbeti olmadığı halde alıcıyı ızrâr için kıymetini artırmaya da denir. Bir manası da sû-i muâmele ile yekdiğeri tenfîrdir.

E. Hataları Tashih ve Eksikleri Tamamlama

Ahmet Naim hadis tercümeleri sırasında, zaman zaman bazı yanlışlıklara da işaret eder. Mesela Nevevî'nin *Erbaîn*'inden yaptığı bir tercümede, eserin müellifi olan Nevevî'nin hadisi yanlış müellife nispet ettiğini fark etmiş ve bu hususa işaret etmiştir. Bu örnekte hadis iki bölümden oluşmakta, Nevevî her iki bölüm de *Sahîh-i Buhârî*'de varmış gibi söylemektedir. Ancak Ahmet Naim, bu iki hadisten yalnız birinin *Sahîh-i Buhârî*'de olduğuna işaret ederek diğer hadisin kaynağını Beyhakî olarak göstermektedir (bk. *Kırk Hadis*, no. 40).

Benzer durumlara *Tecrîd* tercümesinde de rastlanır. Bazen *Tecrîd* müellifi Zebîdî'nin hadisi gereğinden fazla ihtisâr etmesinden dolayı ortaya çıkan anlam bozuklukları veya eksiklikler Ahmet Naim tarafından *Sahîh-i Buhârî* metninden tamamlanmak suretiyle düzeltilir.

Ahmet Naim'in kimi tespitleri ise çok bilinen meşhur metinler üzerinde bile bazen müdahaleler yapılabildiğini göstermektedir. Mesela Nevevî'nin *Erbaîn*'indeki 38. hadisi tercüme ederken bu hadiste görülen bir ziyadenin Nevevi'nin hiçbir nüshasında bulunmadığına işaret eder. Başka bir ifadeyle Nevevî'den sonra onun *Erbaîn*'i üzerinde birtakım ilavelerin yapıldığını göstermiş olur.

F. Şerh Yöntemi:

Ahmet Naim *Tecrîd Tercümesi*'nde zaman zaman tercümenin dışına çıkarak şerh de yapmıştır. Bu gibi yerlerde, klasik hadis şerhlerinde görmeye alışık olduğumuz bütün hususlara işaret etmiştir. Bunlar;

1. hadisin farklı tarîkleri ve rivayet farklılıklarına işaret,
2. hadisler arasında çelişki görünüyorsa bunların çözüme kavuşturulması,

3. hadiste geçen râvîler hakkında bilgi verilmesi ve ricâlinin tenkidi,
4. hadisteki müphem şahısları tanıtma ve garip kelimeleri izah,
5. hadisten çıkan hükümler hakkında fukahânın görüşlerine işaret gibi başlıca hususlardır.

Sonuç

Ahmet Naim, Dârulfünûn'daki görevi sebebiyle, esas ihtisas alanı felsefe olmakla birlikte, İslâm ve Türk ilim tarihinde adını daha çok hadis alanındaki faaliyetleri sayesinde duyurmuştur. Onun *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlürreşâd* dergilerinde mütevazı bir mütercim olarak başladığı hadis alanındaki serüveni, Cumhuriyet tarihinin en büyük hadis projesinin başlıca aktörü olarak son bulmuş ve bu projenin ürünü olan eseri gibi onun adı da ilim tarihindeki yerini almıştır. Kendisi klasik anlamıyla bir muhaddis olmasa da, bu alanda ihtisas yapmış birçok kişiyi gölgede bırakan iki büyük esere imza atarak sonraki nesillere çok güzel bir örnek olmuştur.

Dipnotlar

1 Mustafa Cemil-Ahmet Naim, *Mekteb-i Sultanî'ye Mahsus Sarf-i Arabî ve Temrinat* (Birinci Kısım), 2. bsk., Mahmud Bey Matbaası, [İstanbul] [1]321, s. 7. Osman Ergin de Ahmet Naim'in İslâmî ilimleri ve Arap dilini öğrendiğini söylerken bu alanlardaki hocalarını zikretmemiştir; bkz. Osman Ergin "Ahmet Naim: Zatı ve Eserleri", (Babanzade Ahmet Naim, *İslâm Ahlakının Esasları*, İstanbul: Yüksel Yayınevi, 1945 içinde, s. 7-22), s. 7.

2 M. Cevdet İnançalp, *Müderris Ahmet Naim*, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1935, s. 6, 15.

3 *Sırât-ı Müstakîm*, V/120 (9 Kânun-ı Evvel 1326/20 Zilhicce [1328]), s. 258. (Ahmet Naim'in, "Sırât-ı Müstakîm Cerîde-i İslâmiyesi Müessisîn-i Muhteremesine", başlıklı mektubunun [*Sırât-ı Müstakîm*, V/120 (9 Kânun-ı Evvel 1326/20 Zilhicce [1328]), s. 257-258] sonuna dergi tarafından düşülen nottan).

4 Eşref Edip, *Mehmet Akif: Hayatı-Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, İstanbul: Sebilürreşad Neşriyatı, 1381-1962, s. 197.

5 Bir örnek için bkz. Masum Şenburç, "Osmanlı Müelliflerinden Yûsuf Zâhir Efendi ve Usûl-i Hadise Dair Eseri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2004, s. 20-21, 29.

6 M. Cevdet, *Müderris Ahmet Naim*, s. 28, 32, 35, 36, 38, 40.

7 M. Ertuğrul Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, II, 163.

8 Düzdağ, *Hatıralar*, II, 163.

9 Osman Ergin, “Ahmet Naim”, s. 16.

10 Ahmet Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi (Mukaddime)*, I, 74-81.

11 M. Cevdet, *Müderris Ahmet Naim*, s. 12.

12 Mesela Hüseyin Hansu, Ahmet Naim’in kendi kaynakları hakkında verdiği listeyi zikrettikten sonra, Ahmet Naim’in bu listede zikretmediği halde kullandığı kaynaklara da işaret etmektedir; bkz. Hüseyin Hansu, *Secdede Biten Bir Ömür: Babanzade Ahmet Naim*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s. 55-56.

13 Ahmet Naim, “Sırât-ı Müstakîm Cerîde-i İslâmiyesi Müessisîn-i Muhteremesine”, *Sırât-ı Müstakîm*, V/120 (9 Kânun-ı Evvel 1326/20 Zilhicce [1328]), s. 258.

14 M. Cevdet, *Müderris Ahmet Naim*, s. 17.

15 Osman Ergin, “Ahmet Naim”, s. 17.

16 Ahmet Naim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi (Mukaddime)*, I, 3.

17 Ahmet Naim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, II, 575-577. Ayrıca bkz. Osman Ergin, “Ahmet Naim”, s. 18.

18 Muallim Cevdet, *Müderris Ahmet Naim*, s. 20. Ayrıca bkz. Osman Ergin, “Ahmet Naim”, s. 14-15.

Kaynaklar Açısından Babanzâde Ahmet Naim'in Hadis Usûlü ve Türkiye'deki Hadis Usûlü Literatürü İçindeki Yeri

MUHAMMED MASUM ŞENBURÇ

Cumhuriyet Türkiyesi'nde hadis çalışmalarının başlangıç noktasını,[1] âdeta bir devlet projesi mahiyetini taşıyan ve Babanzâde Ahmet Naim'in[2] (ö. 1934) başlayıp vefatı üzerine Kamil Miras'ın (ö. 1957) tamamladığı *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* isimli eser oluşturmaktadır. 21 Şubat 1341/1925 tarihinde TBMM'de Diyanet İşleri Riyâseti'nin bütçe müzakereleri sırasında Eskişehir mebusu ve Şer'iye ve Evkâf Vekâleti eski vekili, ilmiyeden Abdullah Azmi Efendi'nin (Torun, ö. 1937), Meclis Başkanlığına Kur'ân'ın ve bazı İslâmî eserlerin Türkçeye tercüme edilmesi için tahsisat ayrılması amacıyla verdiği 53 imzalı önerge uzun müzakerelerden sonra kabul edilmiştir.[3] Buna göre Diyanet'in bu işle görevlendireceği uzman bir heyet hem Kur'ân'ın Türkçe tercüme ve tefsirini hem de Hz. Peygamber'in hadislerinin tercüme ve şerhini hazırlayacaktır.[4] Hadislerin tercüme ve şerhini üstlenen Ahmet Naim, bu iş için Zeynüddin Ahmed ez-Zebîdî'nin (ö. 893/1488) *et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh*'ini tercih etmiş,[5] ancak çalışmaya başlamadan önce okurları bilgilendirmek maksadıyla hadis ilmine/hadis usûlüne dair bir mukaddime kaleme almıştır.[6] İşte çok yönlü bir âlim tarafından yazılıp 1928 yılında neşredilen[7] ve alanda bir ikincisi[8] tamı tamına otuz yedi yıl sonra 1965 yılında kaleme alınacak olan bu ilk hadis usûlü eserinin[9] vücut bulmasının kısa hikâyesi budur.

Ahmet Naim Bey'in "İlm-i hadise dair bazı malumat nakletmek, bu kitabı okuyacak ihvân-ı dince faydadan hâlî addedilmeyeceğinden bunlara dair bir mukaddime serdiyle işe başlıyorum"[10] cümlesiyle başlayıp, "...tahrîrine şürû' edilen bu mukaddime de dirâyetü'l-hadisin bazı mebâhisini muhtevîdir"[11] cümlesiyle devam eden bu hikâye, eserin hâtimesinde yer verdiği "İlm-i rivâyet-i hadisin zikretmediğim birçok usûl ve kavâidi daha vardır. Lakin "mukaddime" artık kâriîn-i kirâma kelâl verecek derecede uzadığı için bahsi burada kesmeyi münasip görüyorum"[12] cümleleriyle nihayete erer. Bu hikâyenin muhassalası şudur ki, artık elimizde, Osmanlıca olan ilk baskısı 482 ve harf inkılâbından sonra Latin harfleriyle dizilip müteaddit defalar neşredilen baskısı 495 sayfa tutan, önem ve kıymetine çalışmamızın ilerleyen sayfalarında işaret edeceğimiz devasa bir hadis usûlü eseri vardır.

Mukaddime'yi konu edinen bu yazıda, başlıktaki sıralamanın aksine önce onun Türkiye'deki mevcut hadis usûlü literatürü içindeki yeri değerlendirilecek, daha sonra ise kaynakları meselesi ele alınacaktır. Başlığın her iki unsuru da, yeri ve sırası geldiğinde de ifade edileceği üzere, aslında bizim bu çalışmada yer verdiğimiz hacim ve boyuttan çok daha geniş ve derin bir mahiyet arz etmektedir. Hedefimiz bir taraftan genişliğine ve derinlemesine incelenmesi gereken noktalara işaret emek, diğer taraftan da eserin konumu ve kaynakları meselesinde insaflı bir yaklaşım ortaya koyabilmekten ibarettir.

***Mukaddime*'nin Türkiye'deki Hadis Literatürü İçindeki Yeri**

Özellikle ilk yıllarında birçok bakımdan Osmanlı Devleti'nin devamı niteliğini haiz olan Türkiye Cumhuriyeti'ne hadis çalışmaları açısından bakıldığında da durumun değişmediği görülür.[13] Nitekim Cumhuriyet döneminde ilk hadis usûlü eseri Osmanlı bakiyesi bir zât tarafından yazılmıştır. Kanaatimizce Ahmet Naim Bey'in *Mukaddime*'si değerlendirilirken ilk olarak yoğunlaşılması gereken nokta burası olmalıdır. Zira eserin Cumhuriyet döneminin hadis usûlü literatürü içindeki yerini ortaya koyma çabasıyla bunda sonra kuracağımız cümlelerin birçoğunun temelinde, hiç şüphesiz kendi şahsî birikim ve gayretlerinin yanında, bu noktanın belirleyici bir rolünün olduğu görülecektir.

Ahmet Naim Bey gibi *bakıyyetü's-süyûf* bir âlim tarafından bu eserin kaleme alınmış olmasının esere kattığı en önemli meziyet tartışmasız dil hususiyetidir. Bu dil hususiyeti asıl onun hadis tercümeleri için söz

konusudur ve yaygın kanaate göre söz konusu tercümeler dil bakımından aşılamamıştır.[14] Ancak biz, dil bakımdan aşılamama keyfiyetinin *Mukaddime* için de geçerli olduğu kanaatini taşımaktayız. Nitekim kendisinden sonra yazılmış herhangi bir eserle yapılacak basit bir karşılaştırmanın bile bizi bu sonuca ulaştıracağı ortadadır.

Mukaddime'nin dilinin başarı ve meziyeti ifade edilirken göz ardı etmememiz gereken başka bir husus daha vardır. Bu eser sadece Cumhuriyet dönemi için değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve hatta bütün bir Osmanlı tarihi açısından özel bir öneme sahiptir. Zira sahip olduğu içerik ve genişlik bakımından bırakın yarısını, dörtte biri kadar bile hacmi olan -telif ya da tercüme- Türkçe bir hadis usûlü kendisinden önce kaleme alınmış değildir.[15] Dolayısıyla eserde yer verilen hadis usûlü meselelerinin hiç de azımsanamayacak miktarı Türkçe ile ve Türkçede ilk defa Ahmet Naim Bey tarafından kaleme alınmıştır.[16] Kendisinden sonra bu alanda çalışma yapıp eser kaleme alanların aksine o, yazıya döktüğü meselelerin çoğunun benzer Türkçe örnek metinlerini daha önce hiç görmüş ve okumuş değildi. *Mukaddime*'ye bir de bu nazarla yeniden bakılacak olursa, onun dil bakımında sahip olduğu üstün mevki daha iyi anlaşılacaktır.

İslâm tarihi boyunca muhtelif ilim dallarında kaleme alınıp öne çıkmış, hatta bazen eserin kendisinden daha ziyade şöhret bulmuş ve daha fazla ilgi görmüş birçok mukaddime vardır. Sadedinde olduğumuz mukaddime için de kısmen benzer bir durumun söz konusu olduğunu söylersek hata etmiş olmayız. Bugün için özellikle araştırmacılarının *Mukaddime*'ye olan ilgileri, Ahmet Naim Bey'in hadis tercüme ve şerhlerine olan ilgilerinin önündedir.[17] Nitekim birinci baskısından itibaren Türkçede ikinci bir hadis usûlünün yayınlanmasına kadar otuz yedi yıl geçmesinin öncelikli ve temel sebebi dönemin şartları ise, ikinci sebebi de herhalde artık elde *Mukaddime* gibi kıymetli bir eserin mevcudiyeti olmalıdır.

Ahmet Naim Bey'in eserinin Cumhuriyet döneminde telif edilmiş en önemli hadis usûlü olduğu yönündeki hâkim ve yaygın kanaatin[18] oluşmasında belirleyici olan âmillerden biri de eserin hacmidir. Zira kendisinden sonra kaleme alınmış eserlerle karşılaştırıldığında, bu hacimde bir hadis usûlüyle karşılaşılmaz. Hacim bakımından yakın olan çalışmaların içerikleri incelendiğinde ise bu eserlerin sayfa sayısını artıran unsurun *Mukaddime*'nin içeriği gibi detaylı ve derin hadis usûlü konuları değil de, modern dönemde hadis etrafında ortaya çık-

mış bazı konu ve tartışmalar olduğu hemen göze çarpar.[19] Müteahhir literatür, özellikle de yakın dönemde kaleme alınmış olanlar -birkaç istisnasıyla birlikte- daha çok ders kitabı mahiyetini taşımaktadır ve umumiyetle lisans öğrencilerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere onların seviyeleri gözetilerek yazılmıştır. Zaten bu dönemde yazılmış hadis usûlü kitaplarının sayısının artış yönünde bir ivme kaydetmesinin altında tam da bu sebep yatmaktadır ve mevcut artışın aynı dönemde eğitim-öğretim alanında yaşanan gelişmelerle irtibatı ortadadır.[20] Ahmet Naim Bey hariç tutulursa yaklaşık doksan yıllık Cumhuriyet dönemi boyunca hadis usûlü eseri yazmış müelliflerin kâhir ekseriyetini üniversite hocaları/akademisyenler teşkil etmektedir ve neredeyse tamamı hayatlarının değişik safhalarında İmam-Hatip Okullarında, Yüksek İslâm Enstitülerinde veya İlahiyat Fakültelerinde hocalık yapmış, ya da Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatının değişik kademelerinde görev almıştır.[21] Bu müellifler tarafından ders kitabı olarak hazırlanmış eserlerde de haliyle öğretici/didaktik bir üslup hâkimdir. Konular *Mukaddime*'nin aksine ana hatlarıyla işlenip örneklendirilmiş, zaman zaman bazı ihtilaflara işaret edilse de ayrıntıya inilmemiş, genellikle meselelerin öğrencilere belletilmesi amaçlanmıştır.

Mukaddime'nin hacminin büyüklüğü ve bu açıdan diğer eserlere üstünlüğü sadece konuların teferruatlı bir tarzda ele alınmasından kaynaklanmamaktadır. Hacim farkını sağlayan husus, aynı zamanda eserin geniş bir konu yelpazesine ve muhteva zenginliğine sahip olmasıdır. *Mukaddime*'de kendine yer açılmış ve hakkı verilerek işlenmiş birçok hadis usûlü konusunun kendisinden sonra yazılmış hadis usûllerinde hiçbir şekilde yer almadığı görülür. Bazı konular ise sadece *işâreten*, ya da kısaca temas edilerek bu eserlerde kendine yer bulabilmiştir. Dile getirdiğimiz konulardan kastımız, hadis usûlünün temel konularıdır. Yoksa hadis usûlünün dışında kalan ve aslında bu alanda yazılmış bir kitapta bulunması beklenmeyen konular değildir. Zira bu kabil konulara belli bir oran aşılarak eserde yer verilmesi zaten bir meziyet değil, aksine bir eksikliktir. Ahmet Naim Bey'in eseri yukarıda da işaret edildiği gibi bu ölçüyü iyi ayarlamış olması bakımından da takdire şayan bulunmuştur.[22]

Bir başka çalışma vesilesiyle tarafımızca kaleme alınmış şu satırlar bölüm boyunca ifade ettiğimiz hususları özetler mahiyettedir:

> "Yaygın kanaate göre Babanzâde Ahmet Naim Efendi'nin hadis tercümeleri dil açısından hâlâ aşılamadığı gibi, kaleme aldığı *Mukaddi-*

me de Cumhuriyet döneminde telif edilmiş en önemli hadis usûlü kitabıdır. Kendinden sonra Türkçe olarak kaleme alınmış hadis usûlü eserlerini doğrudan etkilemesi ve tamamına kaynaklık etmesi, muhteva zenginliği ve verdiği detaylı bilgilerin yegâneliğini koruması gibi açılardan *Mukaddime*'nin, hadis usûlü çalışmalarında hala başvurulması kaçınılmaz bir eser olduğu dile getirilmektedir. Türkçe telif hadis usûlü eserlerinin şaheseri kabul edilen *Mukaddime*, en hacimli müstakil hadis usûlü olma niteliğini sürdürmektedir."[23]

Son olarak *Mukaddime*'nin kendisinden sonraki hadis usûlü literatürüne etkisi ve kaynaklık etmesi meselesine intikal ettiğimizde karşımıza enteresan bir durum çıkmaktadır. Zira eser, ihtiva ettiği konular ve verdiği detaylı bilgiler bakımından Türkçede yapılacak hadis usûlü çalışmalarında mutlaka başvuru kaynağı olması gerekirken, kendisine yapılan atıflar incelendiğinde kimi hadis usûlü yazarları tarafından hak ettiği ilgiye mazhar olamadığı göze çarpmaktadır.[24] Ancak karşı karşıya kalınan bu manzara ilk anda bizi yanıltmamalıdır. Zira *Mukaddime*, döneminin bazı önemli örnekleri gibi çok istifade edilen, kaynak olarak kullanılan ve sonraki literatürü doğrudan etkileyen bir eser olmasına rağmen, sıra kendisine atıf yapmaya gelince kimileri tarafından maalesef cimri davranılan bir kitap hüviyetindedir. Birçok müellif kendisinden çokça istifade etmesine rağmen ona ya hiç atıf yapmamıştır, ya da çok az atıfta bulunmuştur. Ayrıca gerek *Mukaddime*, gerekse de *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi* bir dönem çok tedavül etmesine ve bolca okunmasına rağmen, özellikle 1980 sonrası süreçte, sadece genel okur kitlesi açısından değil, entelektüel camia ve akademik ortamlar bakımından bile âdeta nisyâna terk edilmiş bir eser görüntüsü vermektedir.

***Mukaddime*'nin Kaynakları**

Mukaddime'de hadis usûlü konuları 58 ana başlık altında[25] ve çok sayıda misal verilerek oldukça detaylı bir şekilde işlenmiş, farklı görüşlere değinilmiş, tercih ve tenkitlerde bulunulmuştur. Ahmet Naim Bey'in yer yer felsefeciliğinin izlerine de rastlanılan eserde, çağdaşı olan kimi müellifler ve müsteşrikler tarafından ortaya atılan hadis merkezli birtakım iddialara cevaplar verilmiştir.[26] İşlenen konu ile ilgili ayrıntı ve ek bilgilerin kaydedildiği veya oluşabilecek şüphelerin bertaraf edildiği 100'ü aşkın dipnotun bulunduğu çalışmada, zaman zaman aynı işlev-

leri yerine getirmek için “Tenbîh”, “Lâyiha” ve “İstidrâd” başlıklarını taşıyan bölümlere de yer verilmiştir.[27]

Yukarıda önem ve özelliklerini ifade etmeye çalıştığımız *Mukaddime*’nin kaynakları meselesi eser üzerinde çalışanların zihnini daima meşgul eden konulardan biri olagelmiş ve bazı akademik çalışmalarda ele alınmıştır.[28] Bu çalışmalar incelendiğinde ve bizzat eser okunduğunda karşımıza çıkan tablo şudur ki, *Mukaddime*, başta *Buhârî* ve *Müslim* olmak üzere *Kütüb-i Sitte*’nin tamamından İmâm Mâlik’in *Muvatta*’ına, Hâkim’in *Müstedrek*’inden Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ine, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme’nin *Sahîh*’lerinden Dârimî ve Dârekutnî’nin *Sünen*’lerine, İbnü’n-Nedîm’in *el-Fihrist*’inden Tehânevî’nin *Keşşâfü ıstılâhâti’l-fünûn ve’l-ulûm*’una, Murtezâ ez-Zebîdî’nin *Tâcü’l-arûs*’u ile Cevherî’nin *es-Sıhâh*’ından Mütercim Âsım Efendi’nin *Kâmûs Tercemesi*’ne, Buhârî’nin *et-Târihü’l-kebîr*’inden Zehebî’nin *Tabakâtü’l-huffâz* ve *Mîzânü’l-i‘tidâl*’ine, Ukaylî’nin *ed-Du‘afâ*’sından İbn Adî’nin *el-Kâmil fî du‘afâi’r-ricâl*’ine, Kettânî’nin *er-Risâletü’l-müstatrefe*’sinden Abdülaziz ed-Dihlevî’nin ikisi de Farsça olan *Bustânü’l-muhaddisîn*’i ile *Ucâle-i Nâfi‘a*’sına, Temîmî/Gazzî’nin *et-Tabakâtü’s-seniyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*’sinden Sübkî’nin *Tabakâtü’ş-Şâfi‘iyyeti’l-kübrâ*’sına, İbn Hacer’in *Fethü’l-bârî*’si ile mukaddimesi *Hedyü’s-sârî*’sinden Kastallânî’nin *İrşâdü’s-sârî*’sine, Nevevî’nin *el-Minhâc*’ından, İbn Abdilber’in *et-Temhîd*’ine, İbn Hallikân’ın *Vefeyâtü’l-a‘yân*’ından Hamevî’nin *Mu‘cemü’l-büldân*’ına, Gazâlî’nin *el-Mustasfâ*’sından Fahreddin er-Râzî’nin *el-Mahsûl*’üne, Ebû Dâvûd’un *Risâle ilâ ehl-i Mekke*’sinden Tirmizî’nin *el-İlel*’ine, Taberî ve İbn Kesîr’in tefsirlerinden Süyûtî’nin *ed-Dürrü’l-mensûr*’una, İbn Hacer’in *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*’sinden *Tabakâtü’l-müdellisîn* ve *Ta‘cîlü’l-menfa‘a*’sına, İbnü’l-Cevzî’nin *el-Mevzû‘ât*’ından Süyûtî’nin *el-Leâli’l-masnû‘a*’sına varıncaya kadar oldukça geniş ve zengin bir kaynak yelpazesine sahiptir.

Son tahlilde bir hadis usûlü çalışması olan *Mukaddime*’nin bu alandaki kaynaklarının neler olduğu konusuna intikal ettiğimizde karşımıza yine benzer bir manzara çıkmaktadır. Hadis usûlü literatüründe öne çıkmış ve eserde kendilerine bir şekilde atıfta bulunulan kaynaklar şunlardır: Hâkim’in *Ma‘rifetü ulûmi’l-hadîs*’i, Hatîb el-Bağdâdî’nin *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye*’si, Kâdî İyâz’ın *el-İlmâ*‘ı, İbnü’s-Salâh’ın *Ulûmü’l-hadîs*’i, Nevevî’nin *Takrîb*’i, Zeynüddîn el-Irâkî’nin eserleri, İbn Hacer’in *Nuhbe* ve *Nüzhe*’si ile Ali el-Kârî’nin bunlar üzerine olan *Şerhu’ş-Şerh*’i ve Süyûtî’nin *Tedrîbü’r-râvî*’si.

Ahmet Naim Bey çalışması boyunca mezkûr kaynaklardan bilgi aktarırken müellif ve eserinin ismine, ya da bunlardan sadece birisine işaret etmiş, bazı istisnalar hariç cilt ve sayfa numaralarını vermemiştir. Ancak bu keyfiyet onun çalışmalarında karşımıza çıkan kişisel bir tercih olmayıp döneminin yaygın uygulamasıdır. Diğer taraftan nakilde bulunduğu ve/veya isimlerini verdiği eserlerin tamamını bizzat görmediği anlaşılmakla birlikte bu durum ne onun ilmî titizliğini zedeleyecek ne de *Mukaddime*'nin değerini eksiltecek bir unsur olarak telakki edilmiştir.[29] Zira bu uygulama da Ahmet Naim Bey'e has bir *tahrîr* tarzı değil, dönemin eserlerinin yaygın özelliğidir.

Çalışmamızın bu noktasında Ahmet Naim Bey'in mukaddimesinin kaynakları meselesinde ortaya konan genel fotoğrafı biraz daha netleştirmek adına bazı sayısal bilgiler vermek faydalı olacaktır.[30] *Mukaddime*'de isimleri zikredilmek suretiyle atıfta bulunulan eser sayısı 115,[31] herhangi bir kitaba işaret edilmeksizin atıfta bulunulan ve bir kısmı eser sahibi de olan şahıs sayısı ise 198'dir.[32] Mükerreren de olsa kitap boyunca kendisinden nakilde bulunulan şahıs ve eser sayısı ise 901'e bâliğ olmaktadır.[33] Dolayısıyla müellifin çalışmasının sonuna "Mukaddimenin Tahrîrinde İstiâne Edilen Kitaplar" başlığı ile dercettiği, birinde eser, diğerinde müellif isimlerine yer verilen iki sütunluk listede bulunan 22 eser bizi yanıltmamalıdır. Zaten her iki sütunun sonuna "ilâ âhirihî" ibaresi ilave edilmek suretiyle kaynakların bunlardan ibaret olmadığı belirtilmiştir.[34] İstifade edilen kaynak sayısı daha kabarık iken böyle bir liste ile iktifa edilmesi ise hem Ahmet Naim Bey'in tevazuunu hem de dönemin yaygın uygulamasını yansıtmaktadır.

Kaynaklar meselesi ele alınırken bir noktanın vuzuha kavuşturulması gerekmektedir. Yapılan bazı araştırmalarda Ahmet Naim Bey'in *Tedrîb*'den fazlaca alıntı yaptığı ifade edilmekte ve her ne kadar açıkça dillendirilmekten çekinilse de bunun olumsuz/problemli bir durum olduğu ihsâs edilmektedir. Ayrıca söz konusu ihsâs beraberinde/tahtında bir ihsâs daha barındırmaktadır ki, o da Babanzâde Ahmet Naim Bey'in zaten meslekten hadisçi olmadığı yönündeki tarîzlerdir.[35] Bu iddianın sahipleri kitabın neredeyse yarısının *Tedrîb*'den aynen aktarıldığını ortaya koydukları düşüncesindedirler[36] ve bugün itibarıyla bazı zihinlere Ahmet Naim Efendi'nin mukaddimede yaptığı işin *Tedrîb*'i neredeyse aynen veya büyük oranda aktarmaktan ibaret olduğu kanaatinin yerleşmesine zemin hazırlamışlardır. Hatta bu kadar alıntı yapmasına rağmen çok az atıf yapmasından dolayı Babanzâde, *Tedrîb*'den yaptığı nakilleri belirtmemekle/gizlemekle itham edilmektedir.[37]

Ahmet Naim Bey'in meslekten hadisçi olmadığı bir vakıa ise döneminde veya sonrasında kemiyet ve keyfiyet bakımından onun kaleme aldığı *Mukaddime* gibi bir hadis usûlü eserinin ortaya konulamadığı da bir başka vakıadır. Yukarıda ifade edildiği üzere, Babanzâde Ahmet Naim Bey'in hadis tercümelerinin dil açısından hâlâ aşılamadığı, kaleme aldığı *Mukaddime*'nin Cumhuriyet döneminin en önemli ve en hacimli hadis usûlü kitabı olduğu kanaati yaygındır. Kendinden sonra Türkçe olarak kaleme alınmış hadis usûlü eserlerini doğrudan etkilemiş ve hemen tamamına kaynaklık etmiştir. Muhteva zenginliği ve yer verdiği detaylı bilgilerle yegânedir. Türkçe telif hadis usûlü eserlerinin şaheseri olarak görülmekte ve alanla ilgili çalışmalarda hâlâ başvurulması kaçınılmaz bir eser olduğu dile getirilmektedir. Bütün bunlar meslekten hadisçi olmasa da bu alana ne nispette kesb-i vukûf ettiğinin ve deruhte ettiği vazifeyi ömrü vefa ettikçe bihakkın yerine getirdiğinin delili olmaktadır. Ortaya koyduğu eseri göz ardı ederek sırf meslekten hadisçi olmamasını bir kusur gibi takdim etmek, çok yönlü olmanın öneminin müsellem olduğu günümüzde anlaşılabilir bir şey değildir. Bilakis *Mukaddime*'nin Ahmet Naim Bey gibi, şahsiyet ve hususiyet sahibi, mesuliyet şuurunu müdrik, gayretli, titiz ve dil hassasiyeti olan birinin kaleminden sadır olmasının, hatta onun başka bir meslekten olmasının esere yaptığı katkılar üzerinde durulmalıdır.

Ahmet Naim Efendi'nin çalışmasında kendisinden en fazla istifade ettiği kaynağın Süyûtî'nin *Tedrîbü'r-râvî*'si olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur.[38] Ancak bu bilginin nasıl yorumlanması gerektiği de söz konusu bilgi kadar önemlidir. Yukarıda da belirtildiği üzere *Mukaddime* Cumhuriyet döneminin en geniş hacimli hadis usûlü eseridir. Tabiatıyla geniş hacimli eserlerden istifade ile kaleme alınacaktır. Şayet eserini verdiği döneme ait bugün bilemediğimiz bazı imkânsızlıkların icbârı söz konusu değilse, Babanzâde bilinçli ve isabetli bir tercihte bulunmuş demektir. Zira *Tedrîb*, her şeyden önce *tahrîr* konusundaki mahareti herkesin malumu olan Süyûtî'nin eseridir. Yazıldığı dönemden itibaren hem muhtevasının zenginliği hem de ibare ve ifadesinin güzelliğiyle benzer hacimdeki örneklerine nazaran daha fazla ilgi görmüştür. Belki de medrese müfredatlarında yer almış ve hususi ders halkalarında okutulmuş olmasının etkisiyle, her zaman daha mütedavil bir eser olmuştur. Büyük ölçüde İbn Hacer'in *Nuhbe* ve *Nüzhe*'sinin içeriğini esas almış olan *Mukaddime* sonrası hadis usûlü literatürü de biraz detaya girdiklerinde İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmü'l-hadîs*'ine ve nihayet Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedrîbü'r-râvî*'sine doğru

açılmışlardır. Yani onların da kulaç atabildikleri saha *Tedrîb* olmuştur. Üstelik onların *Tedrîb*'den istifade kapasiteleri *Mukaddime*'ye göre çok daha düşük kalmıştır. Mesela Süyûtî'nin aksine hem meslekten hadisçi, hem de İbn Hacer'in en önemli öğrencisi olan Sehâvî'nin, *Tedrîb* hacmine yakın olan *Takrîb* şerhinin, kaynaklara ulaşmanın bu kadar kolaylaştığı günümüzde bile tanınmadığı ve bazı tercihlerde bulunuyor olması dolayısıyla kimi araştırmacılar tarafından daha orijinal kabul edilmesine rağmen atıf almadığı, aynı müellifin Zeynüddin el-Irâkî'nin *Elfiyye*'si üzerine kaleme aldığı *Fethu'l-muğîs* isimli şerhinin durumunun ise biraz daha hallice olduğu düşünülürse, o yıllarda Ahmet Naim Bey'in altından başarıyla kalktığı işin önem ve değeri daha iyi anlaşılacaktır.

Ahmet Naim Bey eserinde *Tedrîb*'den tercüme yoluyla uzun alıntılar yapmakta ve bunlar bir yekûn tutmaktadır. Müellif geniş hacimli bir eser kaleme almayı planlamış ve yukarıda da belirtildiği gibi isabetli bir tercih ile *Tedrîb*'in muhtevasını bu hedefine ulaşmak için oldukça elverişli bulmuştur. Bu durum eserin orijinalliğine de, kıymetine de herhangi bir halel getirmez. Ahmet Naim'in yaptığı birebir veya çok yakın bir tercüme değildir. Yani *Mukaddime*'yi incelediğinizde *Takrîb* ve *Tedrîb*'deki konu sıralamasını aynen ya da büyük ölçüde takip eden, ufak tefek tasarruflarla onların muhtevasını aktaran bir eserle karşılaşılmaz. Bambaşka bir iç düzene sahip olan *Mukaddime*'de zaten müellif, İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker* adlı eserinin tertibine riayet ettiğini sarahaten belirtmektedir.[39] Nitekim kaynaklarına yer verdiği mezkûr listesinin başında da *Nuhbe* ve *Nüzhe* ile Ali el-Kârî tarafından bu eserler üzerine kaleme alınan *Şerhu'ş-Şerh* yer almaktadır.[40] Bugün benzer hacimdeki bir eser esas alınarak hazırlanmış tez, tahkik, tercüme vs. türündeki çalışmalar çok kıymetli addedilip çeşitli övgülere mazhar olurken, Ahmet Naim Bey'in tercüme yoluyla *Tedrîb*'den fazlaca nakil yapmasının eleştiri konusu yapılmasını anlamak mümkün değildir. Yukarıda belirtildiği gibi, tercüme ve nakil yoluyla da olsa eserde yer alan hadis usûlü meselelerinin önemli bir kısmının Türkçe ile ve Türkçe'de ilk defa Ahmet Naim Bey tarafından cümleleştirilerek yazıya döküldüğü düşünüldüğünde, *Mukaddime* ve müellifi en azından söz konusu çalışmalar kadar takdiri hak etmektedir. *Tedrîb*'den yapılan nakillerin fazlalığına rağmen kendisine az atıfta bulunulması ise, eserin kaleme alındığı dönemde yaygın olan yazım usulleriyle alakalıdır. Söz konusu dönemde ve öncesinde kaleme alınmış kitaplar incelendiğinde kâhir ekseriyetinin aynı karakterde olduğu görülecektir. Bundan dola-

yı Ahmet Naim Bey'in itham edilmesi, insafla bağdaştırılabilecek bir tutum olarak değerlendirilemez.

***

Özellikli dili, zengin muhtevası ve alanında temel bir müracaat eseri olma karakterini sürdürmesi ile *Mukaddime*, Cumhuriyet döneminin, hatta son birkaç asrın en önemli hadis usûlü eseridir. Yazıldığından beri sahip olduğu hacme yakın müstakil bir hadis usûlünün ortaya konmamış olması da eserin önemini pekiştirmektedir. Ahmet Naim Bey gibi hususiyet sahibi bir zat tarafından kaleme alınmış olan eserin, değişik yönleriyle günümüzde hâlâ muhtelif ilmî/akademik çalışma ve tartışmalara konu olması, aslında önemini yitirmediğini gösterse de, özellikle son yıllarda değerine mütenasip bir ilgiye mazhar olamadığı da muhakkaktır.[41] Sözgelimi yazımının üzerinden bunca yıl geçmesine rağmen bugün elimizde ayrıntılı bir fihristinin bile bulunmayışı, bir taraftan bu ilgisizliği gösterirken, diğer taraftan da eserden istifadeyi maalesef azaltmaktadır.

Mukaddime'nin müteahhir hadis usûlü literatürünü etkilemiş olduğu alanın uzmanları nezdinde yaygın bir kanaat olmakla birlikte, bu kanaatin altının ne ölçüde doldurulduğu tartışmalıdır. Zira eserden bolca istifade edilmekte, ama atfa sıra geldiğinde, nedense perhizkâr davranılmaktadır. Dolayısıyla ancak bu vakıa göz önünde bulundurularak yapılacak bir çalışma, eserin, Cumhuriyet döneminde kendisinden sonra kaleme alınmış hadis usûllerine etkisini tespitte bizi sağlıklı sonuçlara ulaştırabilecektir.

Kendisine karşı takınılan ilgisizlik tavrı eserin kaynakları meselesinin halledilememiş olmasında da görünür hale gelmektedir. Nitekim bu hususta hakkı yeterince verilmeden yapılmış bazı çalışmaların yanlış sonuç ve yorumlara kapı araladığı görülmekte, dönemin her bakımdan nâmüsait şartlarına rağmen altından başarıyla kalkılan işler ve bu işler için sarf edilen çabalar insafla bağdaşmayacak değerlendirmelere konu olabilmektedir. Hâsılı *Mukaddime* ile ilgili yapılacak birçok çalışma, tıpkı Ahmet Naim Bey'in adam yokluğundan dolayı mesleği olmamasına rağmen kendisine tevdi edilen vazifelere kollarını sıvayarak hüsn-i niyet ve gayretle girişmesi gibi, bu işe soyunacakların himmetlerini beklemektedir.

Dipnotlar

1 Cumhuriyet dönemi hadis çalışmaları için bkz. Yavuz Ünal, *Cumhuriyet Türkiyesi Hadis Çalışmaları (1920-1997)*, Samsun: Etüt Yayınları, 1997.

2 Hayatı için bkz. Muallim Mehmed Cevdet (İnançalp), *Müderris Babanzade Ahmed Naim*, haz. Fahrettin Gün, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016; İsmail Kara, *Rusûh ve İstikamet Sahibi Bir Zat Babanzâde Ahmet Naim Bey*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2014; Hüseyin Hansu, *Secdede Biten Bir Ömür Babanzâde Ahmet Naim Bey*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007; Fahrettin Gün, *Babanzade Ahmed Naim'in Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016; İsmail Lütfi Çakan, "Babanzade Ahmed Naim", *DİA*, IV, 375-376.

3 TBMM müzakereleri için bkz. Dücane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şâiri Mehmed Âkif ve Kur'an Meâli*, İstanbul: Birun Kültür Sanat Yayıncılık, 2000, s. 273-321.

4 Cündioğlu, *a.g.e.*, s. 121-123.

5 Ahmet Naim Bey'i bu tercihe götüren iki sebepten söz edilebilir: İlki, ona göre *Tecrîd*, iç düzeninin güzelliğiyle öne çıkmış en meşhur *Buhârî* muhtasarıdır. Zira isnadların mahzûf olması, doğrudan Hz. Peygamber'e ait olmayan sözlerin yer almaması ve mükerrer rivayetlerden sadece birinin zikredilmesiyle hacmi dörtte üç oranında kısalmış olsa da, yani bu haliyle aslının takriben dörtte biri kadar hacme sahip olsa da, aynı faydayı temin etmektedir; bkz. Ahmet Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 3.bsk., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1970, c. I, s. 1-2. Diğeri ise, Ahmet Naim Efendi'nin *Tecrîd*'i tercüme etmeye daha erken bir tarihte başlamış olmasıdır. *Sırât-ı Müstakîm* mecmuasında tefsire yer verilirken hadis tercüme ve şerhlerinin bulunmamasını vesile ederek 120. sayıdan itibaren mezkûr eserin tercümesine başlamıştır. Dergide *Tecrîd*'deki sırayla ve numaralandırılarak yayınlanan 199 hadisin tercümesi aynı numaralarla ve bazı tashihlerle birlikte kitapta da yer almıştır. Bkz. Kara, *a.g.e.*, s. 20.

6 Ahmet Naim, *a.g.e.*, c. I, s. 4.

7 Ahmet Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, İstanbul: Şehzadebaşı Evkâf Matbaası 1346/1928.

8 Hayreddin Karaman, *Hadis Usûlü*, İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1965. Farklı tarihlerde birçok kere neşredilen eserin son baskısı için bkz. Hayreddin Karaman, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usûlü*, 10. bsk., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010. İsmail L. Çakan *Mukaddime*'den sonra kaleme alınmış kaynak olma niteliğini haiz hadis usûlü eserinin Tayyib Okiç'in *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*'i (İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1959) olduğunu kaydeder; bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı: Çeşitleri Özellikleri Faydalanma Usulleri*, 6. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2008, s. 232. Bu eser hadise dair olmakla birlikte hem içerik, hem de kapsam bakımından bir hadis usûlü olarak nitelendirilemez.

9 Çakan, *a.g.e.*, s. 231.

10 Ahmet Naim, *a.g.e.*, c. I, s. 4.

11 Ahmet Naim, *a.g.e.*, c. I, s. 6.

12 Ahmet Naim, *a.g.e.*, c. I, s. 492.

13 Dönemin hadis tartışmaları için bkz. Mustafa Demir, *20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye'de Hadis Tartışmaları*, Konya: Aybil Yayınevi, 2017.

14 İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak: Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*, 2. bsk., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005, s. 69-70, 74; Çakan, *a.g.e.*, s. 232.

15 Bunlar arasından biri telif diğeri tercüme olarak temsil gücü yüksek iki eseri, hacimleri hakkında kısa bir malumat vererek zikretmek konunun vuzuha kavuşması ve bir mukayese yapabilmek açısından faydalı olacaktır. İlki İbn-i Emin Mahmud Esad Seydişehrî'nin (ö. 1918) hadis usûlü meselelerini fıkıh usûlüne dair yazdığı kitapta olduğu gibi maddeler halinde kaleme aldığı ve roman boy olmak üzere ilk baskısı 1307 yılında İzmir'de, ikinci baskısı 1316 yılında İstanbul'da yapılan *Usûl-i Hadis* isimli telif eseri olup 120 sayfadır. Diğeri ise *Telhîs* ve *Mutavvel*'i de tercüme etmiş olan son devir Osmanlı ilim ve devlet adamı Abdünnâfi İffet Efendi'nin (ö. 1890) *Terceme-i Nuhbetü'l-fiker*'idir. İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) hadis usûlüne dair *Nuhbetü'l-fiker* adlı kitabının bizzat müellifi tarafından yazılmış şerhinden de istifade ve iktibaslarla yapılmış bu tercüme de, bugünkü tabirle roman boy 200 sayfa olarak 1301senesinde Ma'mûretülazîz'de (Elazığ) basılmıştır. Bir diğer örnek olarak da Hasîrîzâde Yusuf Zâhir Efendi (Hasırcıoğlu) (ö. 1956) tarafından yazılan *el-Muktetaf mine'l-âsâr fî ilmi usûli'l-âsâr* adlı yirmi varaklık eser zikredilebilir. Eserin müsvedde nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Sütlüce Dergâhı-Elif Efendi, nr. 5), tebyîz edilmiş nüshası ise Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde (nr. 7616) bulunmaktadır. Eser üzerine tarafımızdan *Osmanlı Müelliflerinden Yusuf Zahir Efendi ve Usûl-i Hadis'e Dâir Eseri* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004) başlığıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu ifadelerimizden sayıca az ve hacim bakımından kısa olan ilk Türkçe telif hadis usûlü eserlerinin önemsiz olduğu anlaşılmamalıdır. Bu ve benzeri eserler bugün bizim için iki açıdan önem arz etmektedir. Birincisi bunların elimizdeki ilk örnekler olmalarıdır ve herhangi bir literatürde ilkler her zaman mühim bir mevkii haizdir. İkincisi ise bu eserlerin vecâzetlerine rağmen Türkçede hadis usûlü dilinin oluşmasına katkı sağlayarak bir köprü vazifesi görmüş olmalarıdır. Ayrıca onlar yazıldıkları dönemde hadis usûlünün hangi seviyede olduğuna dair bir kanaate varmamızı sağlayacak önemli birer kaynak ve malzemedir.

16 Osmanlı döneminde hadis usûlü kaleme almış az sayıda müelliften biri olan Mahmud Esad Seydişehrî, yukarıda mezkûr eserinin birinci baskısından bir nüsha da Ahmet Cevdet Paşa'ya takdim etmiş, Cevdet Paşa da kendisine eserden duyduğu memnuniyeti ifade eden ve içeriğinde yer alan birkaç meseleye dair değerlendirmelerini ihtiva eden cevabî bir mektup göndermiştir. Mahmud Esad ikinci baskısı yapılırken vefat etmiş olan Ahmet Cevdet Paşa'nın ruhunun hayırla yad olunmasına vesile olur düşüncesiyle eserin başında bu mektuba yer vermiştir. Söz konusu mektubun başında o şu satırlara yer vermektedir: "Ulûm-i şettâda mahârât-ı behiyeleri müsellem olduğu gibi bu diyarda garip kalmış olan usûl-i hadisi dahi selîsü'l-ifade ve sehlü'l-istifade bir surette telife muvaffakiyet-i vâlâlarından dolayı zât-ı âlîlerini lisân-ı iftihâr ile tebrike ibtidâr ederim."

17 Nitekim Ahmet Naim Bey'in mukaddimesi Mesut Çakır tarafından aynen (bkz. Ahmet Naim, *Hadis Usûlü*, haz. Mesut Çakır, İstanbul: Ravza Yayınları, 2009, 480 s.) ve Hasan Karayiğit tarafından kimi küçük tasarruflarla ve sadeleştirilerek (bkz. Babanzâde Ahmet Naim Bey, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, haz. Hasan Karayiğit, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010, 519 s.) müstakil olarak da neşredilmiştir.

18 Çakan, *a.g.e.*, s. 232; Kara, *a.g.e.*, s. 69-70, 74.

19 Bu kabil bahisler *Mukaddime*'de de bulunmaktadır. Ancak onlara ayrılan sayfa sayısının eserin geneline nispetle bir yekûn teşkil etmediği ortadadır. Örnek olarak bkz. Ahmet Naim, *a.g.e.*, c. I, s. 82-100.

20 Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Masum Şenburç, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Türkçe Telif Edilmiş Hadis Usûlü Eserleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, XXI/21 (2013), s. 89-111.

21 Dönemin gayr-ı resmî eğitim kurumları olan medrese çevrelerinde kaleme alınmış herhangi bir eserin bulunmayışı ise dikkat çekicidir. Bu durum söz konusu eğitim kurumlarında her ne kadar bazı metinler okutulsa da, hadis ve hadis usûlü tedrisinin zayıf olduğu tezini güçlendirmektedir.

22 Çakan, *a.g.e.*, s. 232.

23 Şenburç, *a.g.m.*, s. 97. Bu cümlede dile getirilen iddiaların kaynakları için sırasıyla bkz. Kara, *a.g.e.*, s. 69-70,74; İsmail Lütfi Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*, 36. bsk., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2014, s. 21; Ali Özek, *Hadis Ricali*, İstanbul: Fatih Matbaası, 1967, s. 179. Burada bir takım yanlış anlaşılmalara mahal vermemek için bir hususun tavzihine ihtiyaç hissedilmektedir. Alanı bilen birçok akademisyenin ifade ettiği "Ahmet Naim'in eserinin aşılamaması, yegâneliği, hadis usûlü eserlerinin şaheseri kabul edilişi" gibi ifadeler zaman zaman yanlış değerlendirilmekte, özellikle İlahiyat Fakültelerinde yapılan başta doktora olmak üzere her türlü akademik çalışma öne sürülerek isabetsiz bulunmakta ve eleştiri konusu yapılmaktadır. Şu kadar var ki bu kabil ifadeler Türkiye'deki hadis birikiminin Ahmet Naim'i aşamadığını dile getirmemektedir. Mezkûr sitayişkâr ifadeler Ahmet Naim'in hadis tercümelerine ve müstakil bir hadis usûlü olması bakımından *Mukaddime*'sine müteveccih olup bu bakımdan bir hakikatin tesliminden ibarettir.

24 Mesela Çakan (bkz. Çakan, *Hadis Usûlü*) ve Kırbaşoğlu (bkz. Hayri Kırbaşoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, 2. bsk., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000) yirmi beşe yakın yerde *Mukaddime*'ye atıf yaparken, Koçyiğit'in ilk baskı tarihi 1967 olan eserinde (bkz. Talat Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 1997) hiç atıf yoktur. Kanaatimizce Ahmet Naim Bey'in *Mukaddime*'sinin Türkçe hadis usûlü literatürüne katkısı çalışma konusu yapılmalı, ancak bu çalışmada sadece kendisine yapılan atıflar üzerinden bir sonuca ulaşmak yerine, yapılmayan atıfları da tespit edip hepsi üzerinden bir değerlendirmeye gidilmelidir.

25 *Mukaddime*'nin ayrıntılı bir konu indeksi olmayıp eserden istifadeyi artırmak için bu yönde bir çalışmaya şiddetle ihtiyaç hissedilmektedir.

26 Örnek olarak bkz. Ahmet Naim, *a.g.e.*, c. I, s. 74-81.

27 Örnekleri için bkz. Ahmet Naim, *a.g.e.*, c. I, s. 69, 130-132, 158, 283-287, 346-349, 447-448.

28 Konuya dair yapılmış çalışmalar şunlardır: Veli Atmaca, *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynakları Meselesi (Tedrîbu'r-râvî Özelinde Bir Mukayese)*, Isparta: Dilara Yayıncılık, 2015; a.mlf., "Tecrîd-i Sarîh Muakddimesi'nin Kaynağı Meselesi (I) (Tedrîbu'r-Râvî'den Mukaddime'ye Aynen Alınan Konular)", *EKEV Akademi Dergisi*, XIII/41 (2009), s. 79-90; a.mlf., "Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi II: Mukaddime'ye Tedrîbu'r-Râvî'den Alınan Pasaj Bilgilerin Tesbiti", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/1 (2008), s. 109-127; Cemal Ağırman, "Tec-

rîd-i Sarîh'in İlk Üç Cildi Bağlamında Ahmed Naim'in Çeviri Metodu, Şerhçiliği, Kaynak Kullanımı ve Bazı Görüşleri", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, V/2 (2005), s. 125-151; Hüseyin Çinar, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercüme ve Şerhi Üzerine İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi, 2015), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Taha Çelik, *Tecrîd-i Sarih Mukaddimesi'nin Kaynakları* (Lisans Bitirme Tezi, 2006), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

29 Hansu, *Secdede Biten Bir Ömür*, s. 54.

30 Zikredilecek sayısal verilerin kaynağı için bkz. Çelik, *Tecrîd-i Sarih Mukaddimesi'nin Kaynakları*.

31 Çelik, *a.g.e.*, s. 24-31.

32 Çelik, *a.g.e.*, s. 16-23.

33 Çelik, *a.g.e.*, s. 32-77. Çelik, her bir bölümde yer alan atıfları sayfa numaralarını vererek sıralamıştır. Aynı bölümde tekerrür söz konusu olduğunda yeni bir numara vermemiş, önceki sayfa numarasının yanına bunu/bunları da ilave etmiştir. Ayrıca atıf numaralandırmasını her bölüm için yeniden değil, müteselsilen yapmıştır. Dolayısıyla kitap boyunca vaki tekerrürler mezkûr sayıya (901) dâhil iken, bölüm içindekiler ondan hâriç kalmaktadır. Bu sayısal veriler ilk bakışta bizi şöyle bir sonuca götürebilir: Şayet *Mukaddime* bugün hâkim olan akademik yazım usûlüyle kaleme alınmış olsaydı, 1500 civarında dipnota sahip bir eser olacaktı. Ancak bu sonuca varmamızı engelleyen husus, eser kaleme alınırken Süyûtî'nin bir hadis usûlü kitabı olan *Tedrîbü'r-râvî*'sinden çokça istifade edilmiş olmasıdır.

34 Ahmet Naim, *a.g.e.*, c. I, s. 495.

35 Konuyla ilgili olarak Ali Yardım şu değerlendirmelerde bulunur: "Ahmet Naim Bey'in hayâtını titizlikle inceledik. Ancak, onun "hadis ilmi" üzerinde tahsilde bulunduğuna dâir hiçbir kayda rastlamadık. Zîrâ, ne Fransızca tedrîsât yapan Galatasaray Lisesi'nde, ne de Mülkiye Mektebi'nde "Hadis" dersi vardır. Ne var ki, onun eserleri -aşağı yukarı- hep "Hadis" üzerinedir, yâhut hadislere dayalıdır. Bu, mesleği ve ihtisâsı ile tatmîn olamayış psikolojisinin bir tezâhürü müdür, nedir? Bilmiyoruz." bkz. Ali Yardım, "Asabiyyet, Milliyetçilik Demek Midir?", *Kubbealtı Akademi Dergisi*, sy. 1 (Ocak 1978), s. 37-38. Yardım tarafından Ahmet Naim Bey'in milliyetçilik anlayışını eleştirdiği bu makaleden önce ve sonra aynı başlığa sahip iki makale daha neşredilmiştir. Tarih sırasına göre makalelerin künyeleri bilgileri şöyledir: "Asabiyyet, Milliyetçilik Demek Midir?", *Kubbealtı Akademi Dergisi*, sy. 4 (Ekim 1977), s. 20-31; "Asabiyyet, Milliyetçilik Demek Midir?", *Kubbealtı Akademi Dergisi*, sy. 2 (Nisan 1978), s. 71-76. Veli Atmaca'nın değerlendirmeleri ise şöyledir: Burada müellifin ifadesi aynen şöyledir: "Tecrîd-i Sarîh'in Mukaddimesini, kaynaklar itibariyle araştırmamıza sebep teşkil eden durum da, Mukaddime yazarının esasta hadis mütehassısı olmamasıdır." bkz. *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynakları Meselesi*, s. 9. Aynı müellif bu konuyu incelediği makalesinde şu satırlara yer vermektedir: "Hadis usûlü, tarihi ve ıstılahlarının incelenmesi, hadis ilimlerinde yeterli bilgiye sahip olmayı gerektirmektedir. Ahmet Na'îm'in meslekten hadisçi olmadığını biliyoruz. Buna rağmen, Cumhuriyet tarihindeki hadis çalışmalarına birçok yönden fayda sağlamış veya tesir etmiş olan Tecrîd Mukaddimesi'nin klasik kaynaklarla mukayese edilmesi, müstakil çalışma yapmayı gerekli kılmıştır"; bkz. "Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi (II)", s. 125.

36 Atmaca, *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynakları Meselesi*, s. 130-131. Müellifin burada şunları ifade etmektedir: "Suyûtî'den nakilde bulunduğunu belirttiği yerler ise s. 40, 104, 121, 130, 160, 192, 195, 196, 222, 226, 329, 330, 371, 393, 396, 409, 432, 437 ve 443. sayfalardır. Fakat %50 oranında yapılan nakle rağmen, alıntı yaptığına kanaat getirdiğimiz toplam sayfa mikdarına göre, Süyûtî'nin adı zikredilerek verilen yerler oldukça azdır. Hâlbuki Suyûtî bu konuda pek titizdir. Nitekim kendi eserinden nakilde bulunup da, ismini zikretmediği için Kastalânî ile münâkaşa etmiş ve bu yüzden onunla mahkemelik dahi olmuştur." Atmaca yukarıda mezkûr makalesinde ("Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi (II)", s. 125) şunları kaydetmektedir: "Anlaşılan o ki, Ahmet Na'îm bizatihi beyan etmese de hatta metin içerisinde Tedrîb'ten naklettiği halde "Tedrîb'te şöyle geçmektedir veya Süyûtî, filan âlimin görüşünü şu şekilde vermektedir" demeden; diğer ulemânın görüşlerini sahibine veya eserine doğrudan nisbet ederek vermiş olması, şüpheleri çekmektedir. Yani Ahmet Na'îm bu şekildeki nakilleriyle, klasik bir âlimin görüşünü, bizzat kendi eserinden almış görünümü vermektedir. Oysa şimdilik Tedrîb özelinde yaptığımız tetkikten anlaşıldığı gibi, nice âlimin görüşü, kendi eserlerinden alınmamış; Tedrîb'ten nakledilmiştir."

Yardım'ın alıntı oranını daha da yükselttiği dikkatleri çekmektedir: "...Eser gerçekten güzel ve mükemmeldir. Ancak kendisinin de bir "telif eser" olarak takdîm ettiği Hadis Usûlü'ne dâir olan "Tecrîd-i Sarih Mukaddimesi" (eski harflerle 482 sayfa) maalesef, te'lif değil "tercüme" bir eserdir. Adı geçen mukaddime, Suyûtî (ö. 911/1505)'nin "Tedrîb'ür-Râvî fî Şerh-i Takrîb'in-Nevevî" adlı kitabının tam bir tercümesidir. Bu durumda, yukarıdaki medih sıfatları Suyûtî'ye ait olmalıdır. Tercüme'nin, ilim değil başlı başına bir san'at oluşunu bir tarafa bırakarak, tercümenin bir emânet olduğunu dikkate almasak bile, hiç değilse müellif'in ismini -iki satırla da olsa- kaydetmek bir vefâ ve ilim borcu idi." bkz. "Asabiyyet, Milliyetçilik Demek Midir?", *Kubbealtı Akademi Dergisi*, sy. 1 (Ocak 1978), s. 38.

37 Müellifin "Oldukça hassas ve mesuliyetli bir gayret isteyen çalışmamızda, merhum Süyûtî ve Ahmet Naim'in kişisel hukukunu gerektirecek durumları Allah'a havale ediyoruz" ifadeleri için bkz. Atmaca, "Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi (I)", s. 90. Aynı müellif şunları da dile getirmektedir: "Suyûtî'den nakilde bulunduğunu belirttiği yerler ise s. 40, 104, 121, 130, 160, 192, 195, 196, 222, 226, 329, 330, 371, 393, 396, 409, 432, 437 ve 443. sayfalardır. Fakat %50 oranında yapılan nakle rağmen, alıntı yaptığına kanaat getirdiğimiz toplam sayfa mikdarına göre, Süyûtî'nin adı zikredilerek verilen yerler oldukça azdır. Hâlbuki Suyûtî bu konuda pek titizdir. Nitekim kendi eserinden nakilde bulunup da, ismini zikretmediği için Kastalânî ile münâkaşa etmiş ve bu yüzden onunla mahkemelik dahi olmuştur"; bkz. *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynakları Meselesi*, s. 130-131.

38 Atmaca, "Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi (I)" ve a.mlf., "Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi (II)".

39 Ahmet Naim, *a.g.e.*, c. I, s. 338. Ayrıca bkz. Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*, s. 19. Müellifin Süyûtî'nin *Tedrîb*'inden yaptığı alıntılar kemiyet bakımından araştırma konusu yapıldığı gibi, İbn Hacer'in *Nuhbe* ve *Nüzhe*'sinden yaptığı alıntılar üzerinde de çalışılmalıdır. Zira Ahmet Naim Bey tarafından bu iki eserden metin olan *Nuhbe*'nin tertibine riayet edildiğinin özellikle belirtilmesine yoğunlaşılacak olursa söz konusu eserlerden yaptığı nakillerin nicelik bakımından olmasa da key-

fiyet ve nitelik açısından belki de daha önemli olduğu sonucuna ulaşılacaktır. Ancak kaynak meselesine yoğunlaşmış mezkûr çalışmalarda bu cihetin ihmal edildiği dikkatleri çekmektedir.

40 Ahmet Naim, *a.g.e.*, c. I, s. 495.

41 Söz konusu ilgi kaybının ayrıca tahlil edilmesi gerekmektedir. Bu hususta kanaatimizce *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*'nin uzun zamandır yeni bir baskısının yapılmaması da etkilidir.

İslâm'da Dava-yı Kavmiyet'in Esas Meselesi Ne İdi?

İSMAİL KARA

- Kimin *zürriyet*indensin?
- Hz. Âdem'in zürriyetindenim.
- Kimin *millet*indensin?
- Hz. İbrahim'in milletindenim.
- Kimin ümmetindensin?
- Hz. Muhammed'in ümmetindenim.

Dört-beş yaşlarında bir çocukken kış aylarında, cami hocasının riyasetinde toplu olarak şarkı okur gibi makamla okuduğumuz bu soru ve cevapların, telifi muhtemelen XVII. asra kadar çıkan *Mızraklı İlmihal*'den kaynaklandığını çok sonra öğrenecektim. Bu ifadelerin arkasında en azından bugünden ve yakın dünden çok farklı bir ümmet, millet ve zürriyet tasavvurunun, bir dünya ve insan tarihi idrakinin dolaştığını görebilmek için zamana ve tetebbuya ihtiyaç var.

Görüldüğü üzere bu ilmihal "tekerleme"sinde en küçük daire ümmet fakat en mütecanisi (homojeni) o. Zürriyet en geniş daire ve bütün insanlığı, *nev-i beşer*i içine alıyor. Millet ise ortada ve ikisine de bakan yüzü var; ümmete en yakın dinler (tabiri caizse kültürler) dairesini içine alan ve ümmetten çok büyük bir insanlar, cemaatlar mahşeri... Fakat şimdilik altı çizilmesi gereken nokta kavramların hepsinin "din" üzerinden tanımlanıyor olmasıdır; insanların, müminlerin aynı anda farklı mensubiyetlerle bağlandıkları herbir "ümmet, millet, cemaat/toplum, insanlık" fikri ve halkası bir peygambere, ilâhî olanla irtibatlı bir büyük öncüye çıkıyor. Hem maddî hem de metafizik ve mânevî boyut peygamberler üzerinden kuruluyor.

Daireler yahut kademeler bir bütünlük oluşturuyor. Yükselerek beşerlikten insanlığa çıkmış ferd(iyet) dairenin neresinde durduğunu ve öncelikli-mütecanis mensubiyet halkasını bilmek şartıyla büyük dairenin bütün bölgeleriyle irtibatını hissedebilir, yaşayabilir. (Mevlânâ'nın pergel istiaresini hatırlatıyor). Kendi dairesini tamamlayabilmek için diğer daireleri hissetmesi ve yaşaması da lazım.

Öncelikli ve mütecanis mensubiyet halkası (burada ümmet halkası) bilinmeden diğer halkalarda ve dairelerin içinde "insan gibi" dolaşılabilir; bu seyrüseferle mesafeler kat edilebilir mi? Milletin "dağı(tı)lmaya" zorlandığı bugün için daha anlamlı olan soru belki de budur.

*

Babanzâde Ahmet Naim Bey'in de içlerinde yer aldığı son devir İslâm âlimlerinin ve aydınlarının içinden geçip geldiği millet mecralarından biri bu olmakla beraber sadece bu değildir. Çünkü modernleşme ve milliyetçilik hareketlerinin canlanmaya başladığı dönemlerde birçok şey gibi kavramlar da hiyerarşik konumları ve muhtevaları/tarifleri itibariyle değişiyor, dönüşüyor; ya anlam kayıplarına uğruyor, zayıflıyor veya mânası genişliyor, kuvvetleniyor, irtifa kaydediyor, vurgusu artıyor.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar millet meselesiyle alakalı tedavülde olan üç temel kavram ve onlar üzerinden tanımlanan cemaat-toplum-"millet" türleri, bunlara göre şekillenmiş mensubiyetler, kimlikler, siyasî ve ictimaî birlik arayışları vardı. Bunlar a) Din ekseninde tanımlanan *millet* (ç. milel), b) Kan bağı, akrabalık-kabile ilişkisi, dil-kültür ekseninde tanımlanan *kavim* (ç. akvâm) ve c) Irk-kan ekseninde tanımlanan *cins* (ç. ecnâs). Milletle aynı anlamda kullanılan ümmet (ç. ümem) tamamen ayrı veya şimdi olduğu gibi bütünüyle üst bir kullanıma henüz sahip değil, ırk da tek başına kullanıldığında bağlamı ve öncelikli anlamları bugünden hayli farklıdır.

Bu kavramlar etrafındaki yeni problemi önce Kur'an-ı Kerim'i batı dillerine tercüme etmeye teşebbüs eden oryantalistler yaşadı gibi gözüküyor. (Bu cümle, rahatlıkla "yeni problemi onlar inşa etti" şeklinde de kurulabilir). Onlar Kur'an'da geçen millet, ümmet, kavim kelimelerinin her üçü için de umumiyetle *nation* kelimesini kullandılar. Halbuki *nation* farklı dinî ve kültürel kodları olan batı Avrupa dünyasında hayli zamandır yeni siyasî ve ideolojik irtibatlarıyla tedavülde olan bir anlama, bir anlam dairesine, bir toplum karakterine işaret ediyordu,

Kur'an'da olanların birini veya tamamını ifade için fevkalâde yetersiz olduğu kesindi. Kafa karıştırıcılığı da buradan neşet etti.

Müslüman müelliflerin, aydınların, talebelerin benzer problemlerle karşılaşmaları ise batı dillerinde yazılan Kur'an meâlleri dahil olmak üzere "ecnebi" kitapları okumaya ve anlamaya başlamaları üzerine veya batı dillerinden yaptıkları tercümeleri, uyarlamaları nasıl yapacaklarını düşündükleri sıralarda oldu. Yine batıdan intikal eden milliyetçilik hareketlerinin de bu süreçteki etkisi açıktır.

*

Hayli tesirli olan ve merkeze aldığımız kavramların muhteva ve idrak düzeylerini değiştirip dönüştüren süreçlerden biri de II. Mahmud devrinde bir şekilde telaffuz edilmeye başlanan, ardından Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla resmi belgelere bir şekilde intikal eden yeni ittihat (siyasî ve kültürel birlik) arayışları ve politikalarıdır. Aynı zamanda yeni bir Osmanlı "millet"i, Osmanlı vatandaşı ve ferdi tanımlama (ve hatta ortaya çıkarma) mecburiyeti ve çabası olan bu süreçler ön-milliyetçilikler olarak ele alınmaya ziyadesiyle müsaittir.

İttihad-ı Osmanî (panottomanizm, Osmanlıcılık) Müslim olsun gayrımüslim olsun bütün Osmanlı vatandaşları üzerinden bir birlik ve yeni bir toplum, yeni bir vatandaş tipi arayışı idi ve merkezinde müsavat (eşitlik) politikaları vardı. İttihad-ı İslâm (panislâmizm, İslâmcılık) biraz daha mütecanis (homojen) ve bir öncesine göre daha dar bir birlik arayışıydı; bunun tanımı Türk olsun gayrıtürk olsun bütün Müslüman tebaa üzerinden yapılıyordu. Merkezindeki kavram uhuvvet/kardeşlikti ve bu mefhum, bir önceki aşamada, belki Fransız İhtaliâli'nin umdeleriyle de irtibatlı olarak gayrımüslimler için de kullanılmaya başlanmıştı. Buradaki gayrıtürk kavramının resmen tarif edilmiş olmamakla beraber sadece Araplara işaret ettiği açıktır. Bunun tabii bir neticesi olarak diğer Müslüman "72 millet" Türk kavramının içinde yer almaktadır[1].

Daha dar ve daha mütecanis bir birlik ve vatandaşlık dairesi olan İttihad-ı Etrak (Pantürkizm, Türkçülük, Türk milliyetçiliği) aşamasına intikal edildiğinde tanım hangi unsur(lar) üzerinden yapılacak; bir önceki merhalelerdeki Osmanlı ve İslâmın/Müslümanlığın yerine ne geçecekti? Cins/ırk mı, kavim (kültür-dil birliği ve kan akrabalığı) mi yoksa Türklerle sınırlı bir Müslümanlık mı? Burada bir çatallaşmanın olduğu ve farklı fikirlerin ortaya çıktığı, özellikle pantürkist yorum-

da İslâmiyet öncesine/Müslümanlık dışına uzanma istikametinde bir yönelişin olduğu açık olmakla beraber Müslümanlığın öne çıktığı bir vâkıadır.

Birbirini takiben öne çıkan temayüller ve politikalar bunlar olmakla beraber Osmanlı Devleti'nin son yıllarına hatta Milli Mücadele'nin sonuna kadar hepsi içiçe var olmaya devam etmiştir. Çünkü gayrımüslim ve gayrıtürk tebea hep olagelmiştir. Cumhuriyet devri de bu mirasın bütün tecrübelerini, netleşmiş yahut karmaşıklaşmış taraflarıyla devralacak ve kendi şartlarında sürdürecektir. Lozan Muahedesi'nin öngördüğü nüfus mübadelesinin ırk ve kavim üzerinden değil de Müslümanlık (din) üzerinden yapılmış olması, 1924 sonrası itibariyle İslâmın paranteze alındığı Cumhuriyet devrinde bile millet/toplum tanımının hangi unsurların önceliği üzerinden yapıldığı konusunda kuvvetli bir fikir verebilir.

Lügatlerde Kısa Bir Cevelân...

1899-1900 yılında, yani Babanzâde neslinin fikriyatının oluştuğu bir dönemde basılan Şemseddin Sami'nin meşhur sözlüğü *Kamûs-ı Türkî*'de[2], bu temel kavramlar etrafında, hem geçmişten gelen ve hem de yeni oluşan süreçleri, yönelişleri, hatta hissiyatı takip etmek bir ölçüde mümkün ve olan biteni anlamak için lüzumludur. Çünkü gerek kelime/kavram tarifleri, anlam sıralamaları ve örnek ifadeler (şevahit) gerekse bir sözlükte normal şartlarda olmaması gereken vurgulu açıklamalar hayli dikkat çekici ve yol göstericidir.

İtiraf etmek lazım ki takip yine de sadece "bir ölçüde" mümkün, çünkü devir Sultan Abdülhamit devridir; nazik kelimeler ve kavramlar üzerinde sansür var, otosansür var. Sözlüğün "siyaset"ini çözebilmek için müellifin hiç yaz(a)madıklarını veya ima yoluyla kaydettiklerini de hesaba katmak, görmek, farketmek lazım. Tahmin edileceği üzere zor bir iş bu; dönemin canlılık, arayış ve tedirginliklerle dolu sokaklarında bilgi silahıyla mücehhez ve korkmadan dolaşacak kadar cesur (veya mütecessir) olmak gerekiyor. Ayrıca karşılaştırma imkânı vermek için dipnotlarda aktardığımız bazı meşhur sözlüklerdeki tarifler, ifadeler ve örnekler aynı dönemde farklı yeni temayüllerin ve meşreplerden kaynaklanan anlam önceliklerinin olduğuna da işaret ediyor[3].

Şimdi gelin, birlikte *Kamûs-ı Türkî*'nin sayfaları arasında dolaşan eski ve yeni "millet"leri ve üzerlerindeki işaretleri aramaya koyulalım:

"**Millet** (cem'i: milel). 1. Din, mezhep, kîş: *millet-i İbrahim; din ve millet ikisi birdir*. 2. Bir din ve mezhepte bulunan cemaat: *millet-i İslâm; milel-i muhtelife rüesâsı*. (Lisanımızda bu lügat sehven ümmet ve ümmet lügati *millet* yerine kullanılıp, meselâ 'milel-i İslâmiye' ve 'Türk milleti' ve bilâkis 'ümmet-i İslâmiye' diyenler vardır. Halbuki doğrusu 'millet-i İslâmiye' ve 'ümem-i İslâmiye' ve 'Türk ümmeti' demektir. Zira millet-i İslâmiye bir, ve ümem-i İslâmiye yani din-i İslâma tabi akvâm ise çoktur. Tashihen istimal elzemdir)" (s. 1400).

"**Millî** / Milliye. (millet'ten). 1. Din ve millete mensup ve müteallik: âdâb-ı milliyemiz. 2. (galat olarak) Bir kavim ve cinsiyete mensup ve müteallik: *Macarların millî kıyafetleri*" (s. 1404).

"**Milliyet**. (lügat-ı müvellede). 1. Din, mezhep, millet: *herkes milliyetini muhafaza etmelidir*. 2. (galat) Cinsiyet, kavmiyet: *Japonluların milliyetleri*" (s. 1404)[4] .

Açıkça görüldüğü üzere Şemseddin Sami'nin kendi döneminde problem olarak gördüğü ve tashih etmeye çalıştığı asıl mesele din merkezli olarak tanımlanan *millet* kavramı/terimi ile ümmet arasında bir iltibasın, bir kullanım bozukluğunun, bir tedahülün, bir derecelendirme probleminin ortaya çıkmış olmasıdır. "Türk milleti" yerine "Türk ümmeti" denmesi gerektiğini söylemesi bugün için anlamakta zorlanacağımız fakat o gün için anlamlı bir husustur. Çünkü millet din merkezli olarak istikrarlı yerinde hâlâ durduğu için ümmet daha sonra kazanacağı bir üst "dinî"-kültürel anlamı henüz kazanmamıştır; sadece milletin içindeki dairelerden birinin adı olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Mehmed Salahî ve Muallim Naci'nin *millet*in *nation* karşılığında kullanılmaması gerektiği konusundaki sözlük sınırlarını aşan uyarıları problemin kaynağının ve Osmanlı İslâm dünyasında ortaya çıkaracağı kavram kargaşasının tamamen farkında olduklarını açıkça gösteriyor.

Burada kullandığımız hemen bütün sözlüklerde "din ve millet birdir" ifadesinin örnek cümle (şevâhid) olarak kullanılması da birçok bakımdan mühim gözüküyor. Bu ısrarlı vurgu sadece tarihin içinden gelen bir vâkıaya, bir mütearifeye işaret etmiyor (Osmanlı kaynaklarında çokça geçen "din ü devlet mülk ü millet" kalıp ifadesi burada hatırlanmalıdır), muhtemelen o gün ve yakın gelecekle ilgili ciddi bir değişmeye (tehlikeye!), din ile milleti birbirinden ayırma istikametindeki fikirlerin, bu kavram dünyasındaki dindışına, sekülerleşmeye doğru hareket eden temayüllerin yakında olabileceğine de dikkat çekiyor.

Yeni tedavüle giren *millî* ve *milliyet*in kavim ve cins istikametinde kullanılmaya başlandığı da sözlüklerde açıkça müşahede edilen bir diğer husustur. Fakat Şemseddin Sami diğer sözlük yazarlarından farklı olarak bu mânayı "galat" yani yanlış olarak tedavüle girmiş ve kısmen veya tamamen yerleşmiş, yaygınlaşmış bir mâna gibi veriyor.

Yol almak için *Kamûs-i Türkî*'deki dersimize biraz daha devam edelim:

> "**Ümmet** (cem'i: ümem). 1. Bir lisanla mütekellim insanların mecmûu: ümem-i kadîme; ümem-i müteahhire; ümem-i İslâmiye. 2. Bir peygamberin din-i hakka davet etmeğe min-tarafillâh memur olduğu cemaat. Ümmet-i davet: Davet olunup da inkârda ısrarla iman getirmeyenler. Ümmet-i icâbet: Davet olunup imana gelenler. Ümmet-i Muhammed (s.a.v.): Fahr-i kâinat Efendimizin davet buyurdukları kavm-i necîb-i Arap ve ba'dehu bunlara tâbi olan Acem ve Berber ve Türk ve sâire, millet-i İslâmiye. (Lisanımızda galat-ı fâhiş olarak bu kelime 'millet' mânasiyle ve 'millet' lügati bunun yerine kullanılıp meselâ 'ümmet-i İslâmiye' ve 'millet-i Osmaniye' deniliyor. Halbuki aksine denilmek iktiza eder. Böyle hataların lisan-ı edebîden olsun dûr tutulması elzemdir)" (s. 163)[5].

Ümmet için verilen ilk mânanın dil üzerinden tarif edilmesi, bir diğer ifade ile ümmetin *kavim*e yakınlaştırılması, -Salahî'nin *kavim*in karşılıklarından biri olarak üçüncü sırada ümm*et*i vermesi dışta tutulursa- diğer sözlük yazarlarının paylaştığı bir husus değil. Fakat Ş. Sami'nin verdiği ikinci anlam yani bir peygamberin muhatap olduğu ilk topluluk (kabile, kavim) mânasında ümmetin kullanılması sözlükler arasında ortak bir karşılıktır.

Sözlük dersinin şimdilik son kısmına geldik; kavim ve cins (ırk):

> "**Kavim** (cem'i: akvâm). 1. Cemaat-ı beşeriye, beynlerinde münasebet olup bir heyet teşkil eden insanlar, küçük ümmet veya bir büyük ümmetin bir şubesi: *Kürt kavmi; Çerkes kavmi; Türküman kavmi; akvâm-ı Arap, kavm-i Âd; kavm-i Semûd, kavm u kabile: Afrika-yı cenûbî akvâm-ı vahşiyesi*. 2. Bir peygamberin ba's buyurulduğu cemaat: *kavm-i Nuh; kavm-i Lût*" (s. 1113)[6].
>
> "**Cins** (cem'i: ecnâs). 1. Hayvanat ve nebatât ve sâirenin beheri ki envâ'a münkasim bulunur (...). 2. Soy, nesil, ırk: *Bu tay falan kısrağın cinsindendir*. 3. Kavim, kabile: *Arnavut, Çerkes cinsi*. 4. Türlü, nevi (...)" (s. 484)[7].

> "**Irk** (cem'i: urûk). 1. Kök, asıl, bîh (...). 2. Damar, reg (...). 3. Nesil, sülâle, zürriyet, nesep: *bazı hayvanâtın ırkı münkatı olmuştur*. 4. Cins, nevi, şube: *nev-i beşerin ırk-ı ebyazı, ırk-ı asferi* (...)" (s. 934).

Şemseddin Sami'de yükselişe geçmiş bir kelime-kavram olarak duran *cins* diğer sözlüklerde eski alt yerinde duruyor gibi bir intiba veriyor.

Babanzâde'nin Dikkatleri ve Mücadelesinin Anlamı

II. Meşrutiyetin ilânından sonra millet/milliyet kavramlarının anlam farklılaşmaları, yeni anlamlar kazanmaları giderek daha fazla milliyetçilik tartışmaları içinde cereyan edecektir. Burada İttihat ve Terakki kadrosunun ve yönetimlerinin özellikle 1912 yılından sonraki politikaları kadar *Türk Yurdu* mecmuasının yayın hayatına başladığı ve milliyetçilik konusunda, Âkif'in başı çektiği *Sırat-ı müstakim-Sebilürreşad* kadrosuyla ciddi tartışmalara giriştiği 1913-1914 yılı önemli bir dönüm noktası gibi gözüküyor. Tarih olarak Birinci Cihan Harbi'nin arifesindeyiz; meşrutiyet idaresi iyi gitmiyor, bürokrasi istikrarsızlık içinde, büyük şehirlerde toplumsal hareketlilik ve farklı sebeplerden kaynaklanan tedirginlikler, memnuniyetsizlikler artıyor, yoğunlaşıyor, toprak kayıpları yanında milliyetçi ve ayrılıkçı talepler yükseliyor, münakaşalar irtifa kaydediyor, aydınlar ve basın çözümler üretmekte yetersiz ve güdük kalıyor, memurlar zümresi çaresizlikler içinde boğuşuyor veya âcil çözümlere rıza gösteriyor... Fırkalar, cemiyetler, ictimalar, matbuat...

Böyle bir ortamda "millet" meselesi artık "*iddia-yı kavmiyet ve cinsiyet*" (milliyetçilik ve ırkçılık ideolojisi) ekseninde bir mesele olmaya doğru seyredecektir[8]. Bu süreçte daha fazla *nation* mânasına yaklaşan millet, kavram hiyerarşisinde bir alt kademeye, mâna itibariyle *kavim*e doğru kayarken veya oraya doğru itilirken din ekseninde tanımlanmış (eski) yerini giderek ümmete bırakacak, millî kelimesi de artık rahatlıkla ve her zaman dinî yerine kullanılamayacaktır[9].

Meşrutiyet devrinin ikinci ciddi milliyetçilik tartışması (ilk tartışma Süleyman Nazif'le Ahmet Ağaoğlu arasında cereyan etmiştir) böyle bir ortamda, İslâmcılık düşüncesinin güçlü isimlerinden Babanzâde Ahmet Naim Bey (1873-1934) tarafından başlatılmıştır. Bu tartışmaya Şeyhulislâm Musa Kâzım'ın (1858-1920) bir yazısı ve Nüzhet Sabit'in

(1883-1919) bu yazıya istinaden yeni açıklamalar istemesi zemin hazırlamış gözüküyor. Şöyle ki:

Musa Kâzım Efendi *İslâm Mecmuası*'nda yayımlanan "İslâm ve Terakki"[10] başlıklı yazısında hürriyetin ilânıyla yükselişe geçen "Şûra-yı ümmet, Hürriyet, Adalet, Müsavat, Uhuvvet, İ'dâd-ı kuvvet" ilkeleri ve kuvramları üzerinde durmuş, uhuvveti anlatırken de İslâm'ın "iddia-yı kavmiyet ve cinsiyet"i (milliyetçilik ve ırkçılık davasını) şiddetle yasakladığını sözkonusu etmiştir. Yazının mantığına ve serdedilen fikirlerin bağlamına bakıldığında kavmiyet ve cinsiyet kuvvetledirilmek istenen uhuvveti (kardeşliği) zayıflatıcı ve bunun üzerinden dayanışmayı gevşetici, toplumsal sıkılaşmayı dağıtıcı bir unsur olarak geçmektedir:

> "İslâmiyetin mühim esaslarından birisi de uhuvvettir (...) Din-i İslâm Kur'an-ı Kerim'in 'Müminler kardaştır' [Hucurât, 49/10] meâlindeki bir âyet-i kerimesiyle ve Hazreti Peygamber'in Medine-i münevveyi teşrif buyurduklarında her şeyden evvel beyne'l-müslimîn akd-i uhuvvete mübaşeret buyurmuş olmasıyla ve o zamanlar bu uhuvvetin mirasa kadar tesir etmiş bulunmasıyla beyne'l-müslimîn uhuvvet esasını tesis eylemiştir...
> Din-i İslâm bu mühim esası gayet metîn bir surette vaz' ettikten sonra bunu ilelebet muhafaza edecek esbâbı da ihzâr etmiştir. Bu dinde zekâtın, teâvün ve tenâsurun farziyet ve meşrûiyeti, adâvet ve husûmetin, gıybet ve bühtân ve yalanın, nifâk ve şikâkın, tefrika, fitne ve fesâdın, *iddia-yı kavmiyet ve cinsiyetin şedîden memnûiyeti* hep uhuvvet-i İslâmiyeyi ilelebet muhafaza edecek esbâb cümlesindendir.
> Filvâki (...) bir millet adâvetten, gıybetten, bühtandan, yalandan, nifâk ve şikâktan, tefrika, fitne ve fesaddan, *iddia-yı cinsiyet ve kavmiyetten şiddetle men* edilmezse, o millet arasında uhuvvetten eser bulunamaz. Binaenaleyh öyle bir milletin yaşaması da kâbil olmaz".

Dönemin aydınlarından Nüzhet Sabit *Takib ve Tenkid* mecmuasında Musa Kâzım'ın bu yazısını, muhtemelen biraz tedirginlikle sözkonusu ederek aşağıdaki bazı hususların açıklanmasını *İslâm Mecmuası*'ndan istemiştir:

a) Kavmiyet davası ne ölçüde ve hangi şekli yasaklanmıştır?, b) "Ben Arabım, benden daha Arabı yoktur" diye bir hadis var mıdır, varsa eğer

bu hadisin anlamı nedir?, c) Türkçe veya Çince konuşan bir Müslüman, "Türküm, Çinliyim" demekle kavmiyet davasında bulunmuş olacak mı?, 4. Yoksa maksat diğer kavmiyetleri zelil ve aşağı görmemek midir?[11]

Görüldüğü üzere Musa Kâzım Efendi'nin hükümleri "cinsiyet"le (ırkçılıkla) birlikte zikredilen "kavmiyet" kavramı kullanılarak mahzurlar ve tehlikeler üzerinden yürürken Nüzhet Sabit "milliyeti" de kullanarak açılması, yeniden yorumlanması, dinî alanla zıtlığa düşmeden gevşetilmesi gereken yönlere ve meselelere işaret ediyor gibidir.

Nüzhet Sabit'in bu soruları İslâm *Mecmuası* tarafından cevaplandırılmayınca –daha önce bu konularda hem İttifak gazetesinde Müslüman Araplara hem de *Sebilürreşad*'da Müslüman Osmanlılara yönelik yazılar yazmış ve Türkçü cenahla da bu meseleleri tartışmış[12] biri olan– Ahmet Naim Bey devreye girdi ve "İslâmda Dava-yı Kavmiyet" başlıklı uzun makalesini, yazarlarından olduğu *Sebilürreşad* mecmuasında yayınladı (1914)[13].

Aynı yıl küçük bir kitapçık şeklinde de basılan bu metinde Ahmet Naim adlandırma ile meselesiyle başlıyor gibidir. Kavramlar ve terimler konusunda hassasiyetleriyle bilinen müellif "kavmiyet"i kullanmakla birkaç şeye birlikte işaret etmiş oluyor. Bunlardan biri Türkçü-milliyetçilerin yürüttüğü "milliyetçilik" mücadelesini batıdaki nasyonalizmle aynı veya ona yakın bir muhtevada anlaması veya kendi fikirlerini, iddialarını kuvvetlendirmek için böyle sunmasıdır. Bununla irtibatlı olarak *Türk Yurdu* çevresinin yapmaya çalıştığının hâlâ ağırlıklı olarak din üzerinden tanımlanan milletle-milliyetle alakalı olmadığını dolaylı olarak vurgulamaktır.

Ahmet Naim Türkçüleri önce "Halis Türkçü" ve "Türkçü-İslâmcı" olarak ikiye ayırıyor ve müzakere ve tenkitte muhatap alacağı grubun esas itibariyle ikinciler olduğunu söylüyor: ("Bizim hilafımız [ihtilaf noktalarını müzakeremiz] 'Türkçü-İslâmcı'larladır. Yoksa gaye-i diniyeyi Türklüğe feda eden [halis Türkçü]lerle şimdilik hiçbir bahsimiz yok"; s. 19. Bu ayırım o yıllar için *Türk Yurdu* yazarları ile İslâm Mecmuası yazarları için yapılıyor olmalıdır), ardından halis Türkçü grubun "millet" anlayışı konusunda kadim Osmanlı gelenek ve teamülleri ile alakalarını keserek "büsbütün yeni bir mefkûre" ihdas etmek, "yeni ananeler" ve "yeni bir iman" ile "yeni bir kavim", "yeni bir millet" ortaya çıkarmak iddiasında olduklarını belirtiyor (Yazarın bu eserde esas

itibariyle muhatap almadığını söylediği halde tezlerine ve akıl yürütme biçimlerine hayli yer verdiği "Türkçü-İslâmcı"lar ona göre ne serden ne yardan geçemeyenler, "mefkûre-i İslâmiye"yi de mefkûre-i kavmiye"yi de feda edemeyenlerdir)[14].

Ardından beş yıl içinde (1908-1913) Türkçülerin her iki grubuyla yaptığı müzakere ve münakaşaları onların söyledikleri üzerinden kendince özetliyor. Babanzâde'ye göre halis Türkçülerin ilk bakışta "parlak bir mantık" ve "tatlı bir hayal" gibi gözüken bu açıklama ve haklılaştırma biçimleri, iddiaları, düşünceleri, talepleri ve bunların gerekçeleri şunlardır:

> "Bizi kavmiyet gayesini takibe sevk eden şey Türklerin hâricen ve dâhilen maruz olduğu mehâliktir. Şimdiye kadar bu devletin bünyân-ı bekâsını temin için can ve mal vergisini en mebzûl olarak ödeyen Türklerdir. Bunca dağdağalar, bunca gâileler neticesinde Türk unsuru zayıf düşmüştür. Maarifi, ticareti, sanatı ve hatta ziraati mahvolmuştur. Bir vatanda yaşayan bunca akvâm-ı Müslime ve gayrimüslimeden ise bu fedakârlıklarının şükrânesi olarak daima cefaya, dil-şikenliğe maruz kalmıştır. Artık kendini toplayıp biraz da kendine bakması, fedakârlıklarını diğer akvâma karşı biraz kısarak kendine hasretmesi zaruridir. Buna ise yeni bir mefkûre, Türklük esasına müstenit bir mefkûre lazımdır. Her şeyden evvel buna ihtiyacımız var. Râbıta-i İslâmiye ise ancak ikinci derecede kalır. Umûr-ı ahireti dünyada iken kendine dert edinmekte bilmeyiz ki o kadar büyük bir mâna-yı amelî var mıdır? Biz bu dünyadaki saadetimizi temin etmenin yolunu arayalım. Din mefkûresi bizi mesut ettikçe biz arkasından koşabiliriz. Biz ise görüyoruz ki din hissiyâtı gevşemiştir. İ'lâ-yı kelimetullah etmeye de Avrupalının sillesi manidir. Demek ki eski iman ile kurtulacağımız yok. Kurtaracak bir şey olaydı zaten bu hale gelmezdik.
>
> Bir de bu kavmiyet cereyanı Avrupa'dan kopup gelen bir seyl-i hurûşândır. Bunu durdurmak, sirayetine mani olmak kâbil değildir. 'Muasırlaşarak' terakki edeceksek Avrupa cemaatinden ayrılamayız. Avrupa'da din ehramlarıyla tahdid-i hudut modası çoktan geçmiştir. Biz de böyle antika mefkûrelerden vazgeçmezsek müzelerdeki antikalar gibi namımız yalnız tarih sahifelerinde okunur. Binaenaleyh bu halk evvelâ Türk, sonra Müslüman olmalıdır.
>
> Böyle olmakta başka bir fâidemiz de vardır: Malumdur ki Avrupalıların eline düşen İslâm diyarını tevhide imkân yok. Dâhildeki

anâsır-ı İslâmiye de uhuvvet-i İslâmiye namına zannettiğiniz kadar yapışık değil. O halde Türklük mefkûresiyle Boğaziçi'nden tâ Bahr-i Muhît-i Kebir'e kadar hem-ırk ve hem-zebân seksen milyon halkın bir râyet-i vahdet altında cem'i mümkün iken buna neden çalışmayalım?" (s. 7-8).

Devrin literatürü gözönüne alındığında müellifin tenkit ve değerlendirmelerine esas alacağı bu fikirlere dair özetinin doğru ve temsil gücü yüksek bir muhtevada olduğunu söyleyebiliriz sanırım.

Buradan itibaren makalede/risâlede ele alınan konulara ve bunların delillendirme biçimlerine, irtibatlarına intikal edersek;

1. Müellife göre kavmiyetçilik, milliyetçilik, ırkçılık İslâmiyet tarafından şiddetle yasaklanmış ve kötülenmiştir. Böyle bir dava İslâmın kıvam ve bekasına, Müslümanların uhuvvetine, refah ve saadetine aykırıdır. Hele İslâm diyarının çoğu düşmanların eline geçerken bir avuç Müslümanın kavmiyet ve ırk davasına kalkışması cinnettir, dalâlettir. Müslüman Arnavutların durumu ortadadır.

Kendi ifadeleriyle söylersek;

"Bizim davamız şudur: Dava-yı cinsiyet –Musa Kâzım Efendi hazretlerinin buyurdukları gibi– şer'an mezmûm ve merduttur. Tabir-i şer'îsi vechile bir dava-yı câhiliyettir. İslâmın kıvam ve bekâsına, Müslimînin refah ve saadetine en müthiş darbedir. Bâhusus hemen hemen bütün diyâr-ı İslâm diyâr-ı küfre inkılap etmişken buradaki bir avuç Müslümanın ben Türküm, ben Arabım, ben Kürdüm, ben Lazım, ben Çerkezim gibi dâiyelerle yekdiğere karşı zerre kadar revâbıt-ı mahabbeti gevşetmeleri –hele düşmanlarımızın pây-ı tecavüzü tâ kalpgâhımıza bastığı bir sırada– cinnettir. Ve asabiyet-i kavmiye bayrağını ellerinde tutanların aldığı mânaca da vatanperverliğe münafîdir.

Din ve iman, akıl ve izân sahasından tebâ'üd edilse bile saadet-i kavmiye serab-ı muğfili ardında koşan Arnavut kardeşlerimizin başına gelen musibet-i uzmâ bize müthiş bir ders-i ibrettir. Aynı esbâb aynı netâyici tevlîd eder kaide-i tabîiye ve ma'kûlesine binâen bu meslekte devam ettiğimiz takdirde ergeç bizim de başımıza gelecek musibet budur. Bu gidişle son ilticâgâh-ı İslâm olan bu diyar mâzallâhü teâla –Arnavutluk gibi– dâru'l-küfre münkalib olacaktır" (s. 5, 6).

2. Türk dilini ve edebiyatını geliştirmek, Türklerin ilmî ve sosyal seviyelerini yükseltmek, üretim gücünü artırmak, maneviyatını kuvvetlendirmek, faziletli melekelerini takviye etmek, kötü huylarını gidermek, kütüphanelerini zenginleştirmek... tek başlarına müsbet davranışlardır ve herkes tarafından desteklenmelidir. (Kürt asıllı olan müellif "hatta bu vazifede aslen Türk olmadığı halde Türk lisanıyla mütekellim olan sâir ihvân-ı Müslimînin de size muavenete şitâb etmek bir vazife-i diniyesidir. Nitekim *bizim yaptı*ğımız baş*ka bir şey değildir*" diyecektir, s. 11). Fakat bütün bu çalışmaları Türklüğü İslâmın önüne geçirmek veya "dava-yı cahiliyet, ensâb ile, âbâ-i akdemîn ile iftihar" için yapmak siyaseten ve içinde bulunulan şartlar dolayısıyla yanlıştır, dinî olarak da caiz değildir.

Onun için "(...) Daima kendisine 'Ey Türk!' diyecek yerde 'Ey Müslüman!' diye hitap ediniz. Kendisine daima Müslümanlığından bahsediniz. Türklüğünden bahsetmeyiniz. Gayretini gıcıklamak istediğiniz vakit Türklük namına değil, Müslümanlık namına gıcıklayınız. Türkün tarihini İslâm tarihinden ayırmayınız" (s. 11-12. benzer ifadeler için ayrıca bk. 17-18). Çünkü Türklüğü öne geçirmek, netice itibariyle ırk kardeşliğini din kardeşliğinin (*uhuvvet-i nesebiye*yi *uhuvvet-i diniye*nin) önüne geçirmekle neticelenir ki bu İslâm ülkeleri ve Müslümanlar arasında ayrılıklara ve bölünmelere, hatta dinden uzaklaşmalara sebep olur. Bu çerçevede sizin "Ergenekon'dan kurtuluş bayramı" törenleri yapmanız yahut Gündüz, Uyanık, Gök, Konur isimlerini çocuklarınıza ad olarak vermeniz, Cengiz'in yasasından, İlhan'ın yurdundan, Altun Ordu'dan bahis açmanız Şamanizme, eski hurafelere, İslâmiyet öncesine doğru hareket etmek, şirke girmek ve İslâmiyetle alakalı fikirlerinizden vaz geçmek değil midir? (s. 11, 17-19, 33, 34)[15]. Halbuki millî hisleri dinî hisler arasında eritmek gerekir.

Bu bahis temenni de içeren bir davetle noktalanıyor gibidir:

> "(...) İslâmiyet namına, insaniyet namına, hatta bu gidişle âtisinden pek ziyade korktuğum Türklük namına sizden niyaz ederim, istirham ederim, halkı 'çifte mefkûre' sahibi etmeyiniz. İçinizde üç vatan sahibi olmak isteyenler de varmış. Halbuki yine Türk meselidir, 'Çatal kazık yere girmez' derler. Siz bu çatal mefkûreyi, üç başlı vatan kaygusunu kimin kalbine sokabilirsiniz? [Muhtemelen "üç vatan"dan, "üç baş"tan Türk, İslâm, Osmanlı kastediliyor olmalıdır. İ. K.]. Siz yine halis İslâm gayesinden şaşmayınız. İslâm gayesi Türklüğü kurtarır. Türklük gayesi ise daire-i İslâmı hiçbir vakitte

> ihata edemez. Çifte gaye ile de hiçbir iş görülmez. İnsaf edin. Sizin etbâınız Türklüğü mü çok sevecek yoksa İslâmiyeti mi? Her ikisini aynı derecede sevsin derseniz olmaz. Çünkü bir gaye, gaye olabilmek için aşk derecesinde sevilmelidir. Elbette tasdik edersiniz ki aşk inkısâm ve tecezzî kabul etmez. (...) Öyle ise Allah rızası için, Türklerin yüzünü Kâbe'den Turan'a çevirmekten vazgeçiniz. Her iki tarafa bakmayı kimseye tavsiye etmeyiniz. Zira cihetler yekdiğere zıttır. Ân-ı vâhidde her ikisi birden görülemez. (...)
>
> Dinsiz olan gençliği imana getirmek, onları din namına avlamak için kavmiyet oltasını kullanmaya hacet yok. Hatta bu hareket zarar bile verir. Zira kavmiyet zokası zehirlidir. Onu yutanlar zaten dinsizlikle malül hastalar ise bu zehir ile şifâ-yab olmazlar. Eğer dindar iseler o zehri yuttuktan sonra felah bulamazlar. Her halde şuna emin olmalısınız ki İslâmiyeti şedîden nehyettiği şeylerle barıştıramazsınız. Asabiyet-i cinsiyenin menhiyyât-ı şer'iyeden olması dünyada gaye-i kusvâ olan vahdet-i Müslimîni vücûda getirmek içindir" (s. 15-16).

3. Babanzâde'ye göre Türkçülerin, milliyetçilerin milliyetçilikle İslâmiyeti (asabiyet-i kavmiye ve Türkiye ile asabiyet-i İslâmiyeyi) birleştirmeye, uzlaştırmaya çalışmaları imkân dışı bir şeydir. Aynı durum Arap milliyetçileri için de geçerlidir (s. 16, 18).

Yazar bu kesin hükmü verdikten sonra fikrini ana kaynaklar üzerinden savunmak için birçok âyet ve hadis zikreder ve asr-ı saadetten bazı vakalar nakleder, bunları yorumlar (s. 20-50). Konuyla irtibatlı olarak kaynaklar ve asr-ı saadet üzerinden aynı zamanda iyi bir özet olan bu vasıflı ve yorumlu aktarım iki ana gayeye doğru akmaktadır. Gayelerden biri milliyetçilik (kavmiyetçilik) ve ırkçılık iddiasının İslâmda kesinlikle yerinin olmadığını sarih bir şekilde ortaya koymaktır. İkincisi ise milliyetçilik ve ırkçılığın ortaya çıkaracağı; a) Müslümanlar arasında kardeşlik (uhuvvet), birlik (ittihad, vahdet) ve cemaat yapısının bozulması, b) fitne ve tefrikanın yaygınlaşması, c) Osmanlı Devleti'nin ve İslâm âleminin bu sebeplerle dağılması veya zayıflamasının dinen hiçbir şekilde caiz olmadığını vurgulamak ve isbat etmektir.

Bu tafsilatlı deliller serdedilirken makalenin/risâlenin ana fikri istikametinde hükümler de verilmekte, yer yer sert tesbitler, doğrudan ve dolaylı tenkitler yapılmaktadır. Birkaçını zikretmek gerekirse;

> "Elhâsıl cemaat, hep cemaat! Din-i İslâmın umde-i siyaset-i dünyeviyesi, vesile-i necât-ı uhrevi[ye]si hep cemaattir" (s. 21).

"Bedir muharebesinde müşrikîn-i Kureyş ordusunun rüesâsıyla muhacirînin ekseri uzak yakın akraba idiler. Hazreti Resûl-i ekremin amcası Abbas, kayınbiraderi Nevfel, daha birçok ekâribi düşman ordusunda idi. Hazreti Aliyyü'l-murteza biraderi Akîl'in ordugâhına kılıç sallıyor; Hazreti Ömer akrabasını, Hazreti Ebubekir es-Sıddık oğlu Abdurrahman'ı katletmek üzere arıyorlardı. (...) Asabiyet-i İslâmiye asabiyet-i kavmiyeyi eritmese böyle şeyler nasıl yapılabilir?" (s. 22).

"Görüyorsunuz ki bize tavsiye edilen şey hep Kitabullah'a temessüktür. Cemaatten ayrılmamaktır. Rabıta-i İslâmı takviyedir. Görüyorsunuz ki rabıta-i cinsiyet bina-yı dinin en kavî temel taşları olmak nimetine mazhar olan Ensar-ı kirâmı ne hale getirmiş. Artık asabiyet-i kavmiyenin, sağını solunu fark etmekten aciz, din ve imandan bîhaber cahillerimizde ne gibi tesirât-ı müthişe bırakacağını teemmül ediniz" (s. 30).

"Asabiyet-i kavmiye şer'an memnûdur, mezmûmdur. Fakat hangi şekilde? Bir insan kavmine mahza kavmi olduğu için suret-i mutlakada asabiyet gösterirse kabîhtir. Kavmine hak dairesinde ve hiçbir tarafa adâvet izhar etmeksizin nusret ederse bilâkis müstahsendir. Bakınız asabiyeti, Resûlullah Efendimiz (s.a.v.) bizzat 'Mezmûm olan asabiyet kavmine zulm üzerine yardım etmekliğindir' diye tarif buyurdukları gibi diğer bir hadis-i şerifte de 'En hayırlınız aşiretini müdafaa edendir. Lâkin hilâf-ı şer' müdafaa edip de günaha girmemek şartıyla' buyurmuşlardır" (s. 45-46).

"Camia-i İslâmiyeyi ne kadar az olursa olsun gevşetecek her fiil ve hareket cinayettir. (...) Din-i İslâm akvâmı bir hamur etmek istidadını bir sûret-i i'câzkârânede hâizdir. Bu istidada karşı kavmiyet ve cinsiyet asabiyetini dikmek sırf hevaya mütâbaat eseridir. Bu asabiyeti müşrikîne ve bâhusus bina-yı İslâmı ta kökünden baltalamaya kasdetmiş müşrikîne intimâ ve tefâhüre kadar ileri götürmek zulmün en şenî'idir. (...) Din-i İslâm kavmiyet rabıtasını câmia-i İslâmiye içinde eritmeye o kadar haristir ki Selmân-ı Fârisî'nin Hazreti Resûlullah'a ve hatta kavm-i Araba cinsiyet itibariyle hiçbir nisbeti yok iken hakkında: 'Selman bizdendir, Ehl-i beyttendir' buyurulmuş. Hazret-i Bilâl vakti ile bir abd-i Habeşî iken Hazreti Ömer imanına, sabıkasına bakarak hakkında: 'Ebu Bekir Efendimizdir. Fazla olarak Bilâl Efendimizi de âzat etmiştir' demiş" (s. 48-49).

4. Milliyetçilik (kavmiyetçilik) ve ırkçılık cereyanları prensip olarak İslâma aykırı oldukları ölçüde, neticeleri itibarıyla de çok zararlı ha-

reketlerdir. Çünkü İslâm birliği (*vahdet-i İslâmiye*) ve İslâm kardeşliği (*uhuvvet-i İslâmiye*) ilkeleri ile milliyetçilik ve ırkçılığı birleştirmek, uzlaştırmak sözkonusu olamaz (s. 19-22).

Türkçülerin kendilerini tersten savunmak için Arapların methedilmesine dair hadisleri kullanma biçimleri de yanlıştır. Kitap boyunca zikredilen âyet ve hadislerle asr-ı saadetteki birçok hadise dikkatle bakıldığında "iddia-yı kavmiyet ve cinsiyet" zaviyesinden diğer Müslüman kavimlerle Araplar arasında herhangi bir fark yoktur. Bir fark varsa eğer bu kavmiyetle, kavmiyetçilikle alakalı değil Hz. Peygamber'in onlar arasından çıkması ve Müslüman olan Arapların O'na karşı gösterdikleri samimi sadakat ve İslâm dininin neşri için gösterdikleri büyük fedakârlık ve ısrarlı gayretlerdir.

Bu dinî hususiyetleri dolayısıyla;

> "Akvâm-ı İslâmiyenin kâffesini severiz. Fakat Arap kavmini sabıka-i İslâmiyeleri, Hazreti Peygamber sallallahü aleyhi ve selleme karâbetleri, lisanları lisan-ı Kur'an olması, nimet-i İslâmı neşrederek bütün Müslimîne velinimetlik etmeleri dolayısıyla hepsinden, hatta kendi kavmimizden ziyade severiz. Buna dair numunelik birkaç hadis gösterelim: 'Kavm-i Arabı üç şeyden dolayı seviniz. Ben Arabîyim. Kuran Arabîdir. Ehl-i cennetin lisanı da Arabîdir'; 'Araba mahabbet imandır. Onlara buğz ise nifaktır'; 'Kimler ki Araba sebbederlerse işte onlar müşriklerdir'; 'Kureyşe mahabbet imandır. Onlara buğz ise küfürdür. Araba mahabbet imandır. Buğz küfürdür. Her kim Arabı severse beni sevmiş, her kim Araba buğz ederse bana buğz etmiş olur'; 'Benî Hâşim ile Ensar'a buğz küfürdür. Araba buğz nifaktır'; 'Arab zelil olursa İslâm zelil olur'" (s. 51-52).

"Ben Arabım ve benden daha Arabı yoktur" hadisi ile ile ilgili soruya gelince bu da kavmiyetçilik davasında bulananlar tarafından eksik ve yanlış anlaşılmaya müsait bir şekilde kullanılmakta, keyfi yorumlara tabi tutulmaktadır. Hadisin tamamı ve doğru tercümesi müellife göre şöyle olmalıdır: "Ben Arabın en fasihiyim. Beni Kureyş doğurdu. Benû Sa'd b. Bekr içinde de büyüdüm. Artık bana lahn nereden gelecek?" Ayrıca Arap olmak dolayısıyla kimseye bir tefahür ve rüçhan hakkı doğmayacağını ifade eden başka hadisler ve deliller de vardır (s. 54).

*

Babanzâde'nin risâlesi delillendirme biçimi itibariyle bütün güçlü taraflarına rağmen bir tenkit ve cevap metni olması dolayısıyla geride

bıraktığı birçok boşluk ve problem de taşıyor. Bunların başında kavramsal bir çerçeve kurmaması ve bunun tabii bir neticesi olarak aktüel/pratik tartışmalarla sınırlı kalmasıdır. O kadar ki metinde millet, ümmet, kavim, cins, asabiyet, *nation* gibi meselenin ana kavramlarının bile hangi mânada kullanıldığına ve bu başlıkların hiyerarşileri ve tarifleri etrafında muarızlarıyla arasındaki temel ayrılıklara, bunların sebeplerine bile temas edilmiyor. Bu çerçevede metnin anlamlı ve önemli tek tercihi millet kelimesini ısrarla kullanmaması, kavim üzerinden, hiyerarşik olarak bir alt başlık yoluyla tenkitleri sürdürmesidir. Belli ki milleti din merkezli olarak anlamayı ve bir yukarıda tutmayı sürdürme istikametinde müellifin kuvvetli bir arzusu bulunmaktadır. Metnin siyaseti açısından bu önemli bir husus olmalıdır. (Aşağıda temas edileceği üzere Ahmet Ağaoğlu bu boşluklar üzerinden yürüyecektir).

Yeni millet-milliyet ve milliyetçilik fikri ve arayışı batıda da, biz de de daha bir mütecanisleşme ve toplumsal sıkılaşma arayışlarının, siyasetlerinin kuvvetli bir parçası, belki de üst başlığıdır. Bu yeni yöneliş imparatorluk yapıları içinde ister istemez merkeze alınan grubu ve onların vasıflarını da değiştirmekte; birilerini, bir grup unsuru daha merkeze doğru çekerken bir kısmını da kenara, dışarıya doğru itmektedir. Bu çekme ve itme teşebbüsleri sadece ırkî ve kültürel özellikler üzerinden değil dinden ekonomik faaliyetlere, statülere, maddî sınırlara kadar sirayet etmektedir. Coğrafyalara ve ülkelere göre büyük ölçüde veya nisbeten değişen şey mütecanisleşmenin din, ırk, toprak, dil gibi hangi temel unsurların hiyerarşi ve öncelikleri üzerinden kurulacağıdır.

Babanzâde'nin ele aldığı konu bu meselelerin merkezinde yer alan bir muhtevada olmasına rağmen bu problemlere hiç temas edilmeden, tartışmanın sadece kavmiyetçiliğin sebebiyet verdiği fitne, tefrika, birliğin bozulması veya buna karşılık uhuvvetin takviyesi üzerinden yürütülmesi dikkat çekmektedir. Bu sebeple merkezdeki müsbet kavramlar dayanışmayı, yardımlaşmaya, haberdarlığı da ifade eden uhuvvet (kardeşlik) ve cemaat olacaktır. Metnin bu siyasetini yeni mütecanisleşme teşebbüslerine karşı bir direnç veya onları önemsememe olarak da okuyabiliriz. Halbuki tenkit edilen karşı taraf da belki daha dar, daha homojen yeni bir uhuvvet ve cemaat dairesi arayışı içindedir ve bu da kuvvetli bir arayıştır. Zaten savaşın, kayıpların, ayrılık ve dağılmaların tehditkâr bir şekilde kol gezdiği bir dönemde müsbet kavramlar olarak birlik (ittihad, vahdet), uhuvvet ve cemaatın, bunun karşısında menfi kavramlar meyanında tefrika, fitne ve nifakın ısrarla

vurgulanması umumi ve güçlü temayüller arasındadır. O devirde bu kelime-kavramlar ve bunların hissiyatı, yeniden anlandırılması üzerine kurulu onlarca kitap, risâle, yüzlerce makale, yazı, haber bulmak mümkündür[16].

Metinde iç tenkidin, iç süreçlerin tahkiyesinin olmayışı da özellikle bugünden geriye doğru bakanlar için ciddi bir problem gibi duruyor. Çünkü isim vermemekle beraber Babanzâde'nin şimdi karşısına aldığı kişi ve gruplar (*Türk Yurdu* ve *İslâm Mecmuası* çevreleri) –daha önce de belirtildiği üzere– II. Meşrutiyetin ilânından bu metnin yazıldığı dönemlere kadar *Sırat-ı müstakim-Sebilürreşad* çatısı altında kendileriyle birlikte yer almış kişilerdir. Meşrutiyet ruhu, istibdat karşıtlığı ve İttihat ve Terakki mensubiyeti yahut sempatizanlığı ile siyasî birlik-toplumsal yakınlık arayışları onları bir araya getirmişti. (Zaten bu mecmuanın ana siyaseti İslâmcı-Milliyetçi bir çizgide, ikisini birlikte/içiçe yürütmeye çalışan, belki bu iddiada olan ve dönemi içinde kolaylıkla anlaşılabilecek bir karakterdedir. Bu çizginin son büyük metni muhtemelen İstiklâl Marşı olacaktır). Bir dönem *Sırat-ı müstakim-Sebilürreşad* çevresinde yer alan bu "milliyetçi" kişilerin öncülük ettiği Türk Derneği'nin nizamnamesi de ilk defa *Sırat-ı müstakim*'de yayınlanmıştır.

Şimdi din üzerinden fakat sert bir üslupla münakaşa edilen yeni ayrışma-uzaklaşma konusunda zamanın ruhunun mu, fikir ayrılıklarının mı yoksa siyasî alt bölünmelerinin mi daha etkili olduğu bile tam cevaplandırılmış sayılmaz.

Babanzâde'ye Cevap

Türkçü-milliyetçi çizginin müstakil bir grup ve çevre olarak yeni yeni ortaya çıktığı bir dönemde Babanzâde Ahmet Naim Bey'in yazdığı bu mufassal ve sıkı metin hissiyatı, tenkitleri ve iddiaları itibariyle kuvvetli ve etkili bir metindi. Dönemi itibariyle hemen her çevreye hitap eden bir mecmuada yayınlanması, ardısıra kitaplaşması (5 bin adet basılmış olmasını da tekrar hatırlamak lazım) etkisini ve yaygınlığını artırmaktaydı.

Bu metni *Türk Yurdu* mecmuasının ilk üç isminden biri olarak (diğerleri Gökalp ve Akçura'dır) Ahmet Ağaoğlu'nun yine mufassal ve sıkı bir metinle tenkit etmeye ve cevaplandırmaya teşebbüs etmesi işin ne kadar önemsendiğini gösterdiği kadar Babanzâde'nin doğrudan kimi muhatap aldığını da bir şekilde göstermektedir. Bu metnin muhteva

ve siyasetinin *Türk Yurdu* yazarlarının kendi aralarında müzakere ve münakaşa edildiğini de var saymak doğru bir tahmin olmalıdır.

Ağaoğlu'nun tenkit ve cevapları iki uzun yazı halinde "İslâmda Dava-yı Milliyet"[17] başlığı altında *Türk Yurdu* mecmuasında yayımlanmıştır. (Yazının ikinci paragrafından anlaşıldığına göre Ağaoğlu da yazısının başlığını Babanzâde'ninki gibi "İslâmda dava-yı kavmiyet" olarak koymuş, muhtemelen *Türk Yurdu* yayın heyeti ve yazarın arkadaşları tarafından değiştirilmiş/tashih edilmiştir. Çünkü o dönemde milliyetçiliği kavim-kavmiyet üzerinden ve dinî bir çerçevede savunmak millet-milliyet üzerinden savunmaya göre hayli zor olacaktır. Babanzâde'nin tercihi gibi *Türk Yurdu*'nun tercihi de anlamlı ve anlaşılabilecek bir şeydir).

Ağaoğlu her şeyden önce Ahmet Naim'in Türkçüler için yaptığı tesbit ve tenkitlerin vesikaya dayanmadığını, Türkçüler tarafından yazılmış metinlere atıflarda bulunmadan "böyle işitiliyor, şöyle deniliyor" gibi ifadelere göre veya beş yıl içinde müzakere ve münakaşa ettiğini söylediği Türkçülerin sözlü beyanlarına dayanarak tenkitler yapıldığını söylüyor. Ağaoğlu'na göre Ahmet Naim'in Türkçüler için yaptığı "Halis Türkçüler (...), telkin etmek istedikleri şey açıkça dinsizlik mefküresidir" ve "Türkçü-İslâmcılar (...), ne serden ve ne de yardan geçemiyorlar" ayırımı ve tavsifleri de gerçeklere ters düşmektedir. Ona göre Türkçüler için böyle bir ayırım yapmanın yaslanacağı sağlam dayanaklar ve gerekçeler yoktur. Kendisinin de içinde bulunduğu Türkçü grubun "dinsizlik mefküresi" ile tavsif edilmesi ayrıca ziyadesiyle rahatsız edici ve hilaf-ı hakikat bir beyandır[18].

Ahmet Ağaoğlu, Naim Bey'in görüşlerini vasıflı bir özetleme ile üç noktada toplamakta ve cevaplarının, tenkitlerinin bunlara göre olacağını belirtmektedir:

1. İslâmiyet kavmiyet cereyanlarını tasvip etmiyor; bu gibi cereyanlar İslâmın esaslarına ve ruhuna, hükümlerine ve kurallarına aykırıdır.
2. Milliyetçilik cereyanları zararlıdır.
3. Müslümanlar arasında milliyet cereyanları Avrupa'yı taklit etmekten doğmuştur, bu yüzden de tabiî değildir.

Yayınlanan iki yazıda ilk iki konu için mufassal sayılabilecek tenkit1er ve açıklamalar yapılmaktadır. Yazıların devamı gelmediği için[19] üçüncü noktada Ağaoğlu›nun görüşlerini öğrenmemiz malesef mümkün olmamıştır. Maddelere geçersek;

1. "İslâmiyetin suret-i zuhuru ve intişarı hakkında başka bir fikre zahip olduğunu" söyleyen Ağaoğlu'na göre İslâmiyetin milliyet (kavmiyet) hissini reddettiğini göstermek için Ahmet Naim'in serdettiği delillerin hiçbiri böyle bir anlam ifade etmiyor. En azından bu delillerin hiçbirinde "kavim" kelimesi geçmemektedir, geçen sadece "asabiyet" kelimesidir ve Naim Bey'in böyle bir tevcihte, anlam kaydırmasında bulunması yerinde değildir. Zaten asabiyet "kabile ruhu" demektir ve "aynı surette hisseden bir kitle-i efrad"ın mefküresi demek olan milliyetçilikle aynîleştirilmesi mümkün olmayacaktır.

İslâm tarihinden biliyoruz ki Hz. Muhammed asabiyetle mücadele ederken Arap kavminin birliğini oluşturmaya çalışmıştır. İslâmın başarısı ancak kabile ruhunun (asabiyetin) yenilmesi ve Arap kavmi duygusunun kuvvetlenmesi sayesinde mümkün olabilmiştir. Bu bakımdan özellikle hadislerde asabiyetin aleyhinde sert ifadelerin kullanılması çok normaldir, fakat bu kavmiyetin (milliyetin) de kötülendiği anlamına gelmez.

Hz. Peygamber'in Medine'de ilk idarî yapıyı kurmaya çalıştığı zaman yapmak istediği şey, Arap yarımadasında Arap ve Müslümanların dışında kimseye hayat hakkı tanımamaktı. Onun için Medine'de oturan Yahudilere ya İslâmiyeti kabul etmek veya Medine'yi terketmek dışında bir tercih alanı bırakılmamıştı. Cizye vermek suretiyle Yahudi kalarak Medine'de kalma hakkı onlara tanınmadı. Hz. Peygamber ve halifeler Arabistan dairesi dışında kalan yerler için aynı şeyi yapmadılar; cizyeyi kabul edenleri kendi dinlerinde serbest bıraktılar. İşte asırlarca kabile savaşlarıyla uğraşan ve bir birlik vücuda getiremeyen Araplar İslâmiyet sayesinde bir "kavim" olduktan, vicdan ve "vahdet-i milliye"-lerini bulduktan sonra harikalar gösterebilmiş, cihana atılabilmiştir.

Netice itibariyle "İslâmiyet kavmiyet esasını yıkarak değil onu temin ederek i'tilâ etmiş [yükselmiş]"tir. Hz. Osman zamanında kabile ruhunun yeniden canlanması ve bu tarihten itibaren birçok dinî ve sosyal derin ihtilafın ortaya çıkması da bizim bu görüşümüzü doğrular.

Ayrıca milliyeti müşterek hissiyat meydana getirdiği gibi bu hissiyatın iki ana kaynağı da lisan (dil) ve dindir. Irk, tarih, anane, âdat, edebiyat... bu iki temel unsurdan sonra gelir.

2. Ahmet Naim'in, İslâm kardeşliğini zedeleyeceği, ortadan kaldıracağı gerekçesiyle milliyet cereyanlarını "muzır" göstermesine gelince,

bu görüş de birçok bakımdan tenkide ve reddedilmeye açıktır. Her şeyden önce Ahmet Naim burada bir usul hatasına düşüyor ve örnek olay göstermeden, sırf âyet ve hadislere dayanarak milliyet cereyanlarını İslâm kardeşliğine karşı bir hareket olarak gösteriyor. Halbuki,

> "(...) Uhuvvet-i İslâmiye bir gaye-i emel, bir mefküredir. Bu gaye-i emelin saha-yı hayatta tecelliyât-ı fiiliyesi pek mahdut ve yalnız bir zihniyetin teşekkülünden ibaret kalmıştır. Bu zihniyet de bilhassa İslâmdan başka âleme ait mesâilde tezahür eder. Meselâ bir Müslüman ne kadar Frenkperest olsa da Merakeş'in Fransızlar tarafından istilâsını gördükde ister istemez içinden müteessir olur, teessüf eder. Lâkin Frenklere karşı bile şu zihniyet bir Çin Müslümanını meselâ Merakeş'i müdafaa etmek için sevkedecek derecede değildir. Müslümanların kendilerine gelince hayatın cilveleri ve muktazıyâtı karşısında şu zihniyet pek zayıf, pek akîm kalmıştır. Hz. Osman'ı şehit eden Süleyman zannediyoruz ki uhuvvet-i İslâmiye hakkındaki âyât ve hadisleri bizden daha iyi bilirdi. Keza (...)
> Binaenaleyh uhuvvet-i İslâmiyeyi kavmiyet cereyanları ihlâl ediyor demek doğru olamaz. Bilâkis hakiki milliyet cereyanlarının, uhuvvet-i İslâmiyenin takviye ve teşdîdi ve amelî bir şekil kesbetmesi için gayet mühim bir âmil olacağına bütün imanımızla kanaatimiz vardır"[20].

Sonuç Yerine

1914 gibi zor bir yılda Babanzâde Ahmet Naim'le Ağaoğlu Ahmet arasında cereyan eden ve aynı zamanda bir çeyrek yüzyıllık canlı tartışmanın nisbeten değişmiş şartlarda devamı olarak mütalaa edilebilecek bu kalem münakaşasında, İslâmcılık hareketi ve *Sebilürreşad* kadrosu içindeki Naim Bey *nation*u *kavim*e doğru çekip *millet*ten uzaklaştırırken milliyetçi-Türkçü çizgide ve *Türk Yurdu* yazarları arasındaki Ağaoğlu kavimden millete doğru çekecektir. İslâm açısından menfi hükümlere varan ilkinin başlığı "İslâm'da Dava-yı Kavmiyet" iken, yine İslâm zaviyesinden müsbet neticelere varan ikincisinin başlığı ise "İslâm'da Dava-yı Milliyet"tir. Tercihlerin sebebi açık; Babanzâde yeni milliyetçiliği İslâm üzerinden kavramsal olarak yanlış ve siyasî-ictimaî olarak tehlikeli bulurken Ağaoğlu İslâm'ın buna açık hatta teşvik edici olduğunu savunacaktır.

Gerçek olan bir şey var ki tarihin ve zamanın akışı iki yazarı, iki tezi de kısmen haklı çıkaracak, bazı bakımlardan ise tasfiye edecektir. Bir başka şekilde söylersek Osmanlıların tasfiyesinde milliyetçilik hareketleri de önemli bir rol oynayacak, aynı zamanda millet kavim seviyesine doğru hareket ederek dinî anlamı tamamen kaybolmamakla beraber flulaşacaktır[21].

Dipnotlar

1 Numan Kâmil Sultan Abdülhamit devrinde İttihad-ı İslâm politikalarına uygun olarak batılılar için Fransızca kaleme aldığı, daha sonra Türkçeye tercüme edilerek bir risâle şeklinde basılan tebliğ metninde konumuzla alakalı olarak şunları kaydedecektir: "Din-i mübîn-i İslâmın cümle-i havâss-ı celilesinden biri de ehl-i İslâm arasında haseb ve neseb ve sâire ile temeyyüz olmamasıdır. Bilcümle müslimîn 'Müminler ancak kardeştirler' [Hucurât, 49/10] âyet-i kerimesi vechile biraderdirler. Bilcümle tebea-i gayri müslimenin yani zimmîlerin can ve ırz ve malları dahi İslâmlarınkiler gibi muhterem, mahfuz ve masûndur. İşte bundandır ki, huzur-ı şer'de müsavat, yani adalet, beyne'l-müslimîn uhuvvet, serbestî-i mezhep neşet eylemiştir.

Din-i mübîn-i Muhammedî bilcümle ehl-i İslâmı birader addettiği cihetle millet kelimesine diğerleri nezdinde verilen mâna İslâmiyette yoktur. Din-i İslâma mensup oldu mu, Türk, Acem, Kürt, Arnavut, Frenk, Hintli, Çinli, Zenci hep bir millet addolunur. O da din-i İslâmdır". Numan Kamil, İslâmiyet ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Hakkında Doğru Bir Söz, *Hilafet Risâleleri* içinde, haz. İ. Kara, 2002, İstanbul: Klasik Yay., I, 361-62.

2 İttihad-ı İslâm politikaların kuvvetlendirilerek yürütüldüğü Sultan Abdülhamit devrinde, padişahın açık desteleriyle hazırlanan ve basılan bu sözlüğün serlevhasında "Türk" kelimesinin rahatlıkla yer alması sözkonusu etmeye çalıştığımız süreçlerle, zamanın süratlenmesiyle alakalıdır. Bilindiği üzere yine çoğu devr-i Hamidîde basılan önceki sözlüklerin isimlerinde "Türkî" yerine "Osmanî" kelimesi kullanılacaktır.

3 Karşılaştırmalar için kullanacağımız sözlüklerden Redhouse'ın *Müntehabât-ı Lügât-ı Osmaniye*'si hicrî 1269/1853'de, Muallim Naci'nin *Lügat-ı Nâci*'si 1308/1893'te, Salahî'nin *Kamûs-ı Osmanî*'si 1313/1898'de basılmıştır.

4 *Müntehabât-ı Lügât-ı Osmaniye*: "**Millet**. Din, şeriat. Ve mezhep ve meslek-i dinî. Ve bir dinde yahut bir mezhepte bulunan güruh" (s. 331). (Bu sözlükte, henüz tedavülde olmadıkları için *millî* ve *milliyet* kelimeleri yoktur. Fakat yine Redhouse'ın 1890 yılında basılan *Kitab-ı Me'ânî-i Lehce - A Türkish and English Lexicon*'ında "milliyet" olmamakla beraber "millî-milliye" kelimesi yer alıyor: "Pertaining to a religion, sect, community, or nation; religious, national. *Servet-i milliye*: national wealth", s. 1974).

Lügat-ı Nâci: "**Millet**. Din ve şeriat: *bizce din ve millet birdir*. Bir dinde bulunan güruh: *millet-i İslâmiye*. 'Bir memlekette doğan veyahut tavattun eden ve aynı hükümetin idaresi tahtında yaşayan efradın heyet-i mecmuası' demek olan *nation* mukabilinde istimal etmemek evlâdır; ona mukabil *kavim, ümmet* kelimeleri kullanılmalıdır" (s. 831).

"**Millî**. Bir millete mensup veya mahsus: *millî bir hava; şiir-i millî*" (s. 834).

"**Milliyet**. Bir milleti diğer milletten tefrik eden ahvâl ve hususâtın heyet-i mecmuası: *Osmanlı milliyeti, Japonya milliyeti; milliyet âsâr-ı sanâyi'den anlaşılır*" (s. 834).

Kamûs-ı Osmanî: "**Millet**. Din, şeriat: *bizce din ve millet birdir*. Bir dinde bulunan cemaat, güruh: *millet-i İslâmiye*. Bir memlekette doğan yahut sakin olan ve bir hükümete tâbi bulunan efradın heyet-i mecmuası makamında ve Fransızca *nation* (nasyon) kelimesi mukabilinde *millet* ve ümmet kelimelerini kullanmak doğru olamaz. (*Kamûs-ı Osmanî*'nin ikinci cildinin 18. sahifesinde ümmet kelimesi için münderic tafsilata göre o mevkide yalnız *kavim* lafzı kullanılmalı ve meselâ Osmanlılar için 'kavm-i Osmanî' denilmelidir. En sahihi budur). *Milletperver*: Milleti seven".

"**Millî**. Millete mensup veya mahsus: îd-i millî, millî bir oyun, serpûş-i millî, âdâb-ı milliye, hissiyat-ı milliye" **"Milliyet.** Bir millete mensup ve mahsus olan ve diğer bir millet ile beynlerinde fark hâsıl eden ahvâl ve hususâtın heyet-i mecmuası demektir" (IV, 406-07).

5 *Müntehabât-ı Lügât-ı Osmaniye*: "Ümmet. Cemaat, kavim, taife. Ve peygamberin ba's olunduğu taife ki içlerinden imana gelenlere ümmet-i icabet ve iman getirmeyenlere ümmet-i davet tesmiye olunur" (s. 65).

Lügat-ı Nâci: "Ümmet. Cemaat, kavim, taife; kendilerine taraf-ı ilâhîden peygamber gönderilen taife" (s. 115).

Kamûs-ı Osmanî: "Ümmet. Cemaat, kavim, taife. Istılahât-ı şer'iyyeden olup kıbel-i ilâhîden kendilerine peygamber gönderilen cemaat demektir. (...)" (II, 18).

6 *Müntehabât-ı Lügât-ı Osmaniye*: "**Kavim**. İnsan cemaati" (s. 120).

Lügat-ı Nâci: "**Kavim**. Cemaat, millet. (...) Kavim ile millet arasında fark vardır" (s. 603).

Kamûs-ı Osmanî: "**Kavim**. Nâs, cemaat, ümmet: *kavm-i Habeş, kavm-i Yehûd*. *Kavm u kabile*: hısım, akraba makamında kullanılır. *Kavm-i mahsûr*: Yüz neferden az olan köy halkı. (cem'i: akvâm)" (IV, 223).

7 *Müntehabât-ı Lügât-ı Osmaniye*: "**Cins**. Mevcudattan bir sınıf ve kısım ki bir yahut ziyade nevi şamil ve hâvi olur. Ve nevi, türlü soy ve meta; satılık mal" (s. 214).

Lügat-ı Nâci: "**Cins**. Sınıf, nevi: *cins-i feres; cins-i vâhid*. Fi'l-asıl *nevi*den e'amdır. Meselâ insan kısmı hayvanâttan bir cinstir, Arap onun bir nevidir. İstimalimizde bu e'ammiyete ehemiyet verilmez. *Cinsiyet*: Bir cinsten olma hali: *muktezâ-yı cinsiyet, sâika-i cinsiyet* (...)" (s. 327).

Kamûs-ı Osmanî: "**Cins**. Sınıf, kısım: *ebnâ-yı cins, ism-i cins, cins-i vâhid*. Fi'l-asıl *nev'* lafzından e'amdır. Lisanımızda buna itibar olunmaz. *Cinsiyet*: Bir cinsten olmak hali: *sâika-i cinsiyet* (III, 222).

8 Naim Bey de makalesinin/risâlesinin başlarında II. Meşrutiyet'ten sonraki süratlenmeye işaret edecektir: "Burada Müslimîn arasına kavmiyet ve cinsiyet davasının, tabir-i diğerle asabiyet-i kavmiye ve cinsiyenin belirmesi on beş yirmi senelik bir

şey ise de en ziyade açığa vurulması, memleketin hayat ve memat mesâilinden biri haline getirilmesi Meşrutiyet'ten bed' ediyor. Bu da sâika-i cehl ile Avrupa'dan istiâre ettiğimiz muzır –ve fikr-i acizânemce– vücud-ı İslâmın dâü's-silli denecek kadar mühlik bir bidat-ı ecnebiyedir. Zaten Avrupa'nın daima en fena şeylerini almak, iyi şeylerini de bozmadıkça tatbik etmemek bizim en câlib-i dikkat felâketlerimizden biridir. Zahirde sahte bir zindelikle, muvakkat bir faaliyetle tecelli eden bazı asabî hastalıklar gibi bu da yek-nazarda ve Avrupa gözlüğüyle tetkik edilirse mühim bir hatve-i terakki, ruh-efzâ bir mâye-i hayat gibi görünüyorsa da bu dâü'l-efrenc-i asabiyet basar-ı basiret-i İslâm ile tetkik edilirse ümmet-i merhûmenin sebeb-i mevti olmak şânından olan tedavisi müşkil bir maraz-ı sâri olduğu anlaşılır" (s. 4-5).

9 Meselâ Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi, II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında yayınlanan makalelerini 1918 yılında *Dinî İctimaî Makaleler* başlığıyla kitaplaştırırken, "millî, kavmî, dinî" kelimelerinin geçtiği cümlelerde anlamlı bazı tashihler yapmıştı. Bunun sebebi kavramların 10 yıl gibi kısa bir zaman içinde anlam kaymasına uğramasından başka bir şey değildi. Bir iki örnek vermek gerekirse; "memleketlerini, kavmiyetlerini, milliyetlerini gâib edecekleri" cümlesinden "kavmiyetleri" (s. 106); "âdât-ı müstahsene-i kavmiye ve milliyemiz" ile "âdât-ı milliye ve kavmiyelerine tevfikan" ibarelerinden de "kavmiye" kelimeleri çıkarılmıştı (s. 270).

10 *İslâm Mecmuası,* sayı: 3, 27 Şubat 1329. Aynı yazı için ayrıca bk. *Külliyât-ı Şeyhulislâm Musa Kâzım-Dinî, İctimaî Makaleler,* İstanbul 1336, s. 278-85; İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi,* genişletilmiş 4. bs., İstanbul: Dergâh Yay., 2011, I, 123-28.

11 Babanzâde Ahmed Naim, *İslâm'da Dava-yı Kavmiyet*, İstanbul: Tevsi-i Tıbaat Matbaası, 1332 [h.], s. 3-4: "İddia-yı kavmiyet ve cinsiyetin şedîden memnûiyeti hakkında izahat vermeyi memleket için pek nâfi buluyoruz (...) İddia-yı kavmiyet ne derecede memnûdur? Ve hangi sûreti memnûdur? 'Ben Arabım ve benden daha Arabı yoktur' diye bir hadis-i şerif vardır deniliyor. Bu hadis-i şeriften eğer mevzu değilse maksûd nedir? Türkçe yahut Çince konuşan bir Müslüman Türküm, Çinliyim demekle iddia-yı kavmiyet etmiş olacak mı? Yoksa maksad-ı aslî diğer kavmiyet ve milliyetleri zelil görmemek midir? *İslâm Mecmuası milliyet fikirlerine münevver bir cereyan* vermeyi şiâr edindiği için bu yolda bizi tenvîr etmesini rica ederiz. Bu yolda izahata ihtiyaç vardır".

12 Metinde geçen "Türkçülerle vâki olan münazarât ve münakaşâtımızdan –beş senelik mesaiye rağmen– hâlâ kendilerine sağlam bir gaye ittihaz etmekte müttefik olmadıklarını anlıyoruz" (s. 6) ifadeleri bunu açıkça göstermektedir. Bu tartışmaların kurulduğu günden itibaren *Sırat-ı müstakim-Sebilürreşad* yazarları arasında yer alan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Rusya Müslümanlarından yazarlarla yapıldığını düşünmek sanırım doğru olur. Çünkü şimdiki asıl muhatapları da artık tamamen başka vadilere intikal eden bu kişiler ve Ziya Gökalp'tir.

13 *Sebilürreşad,* sayı: 293, 10 Nisan 1330 [23 Nisan 1914]. Aynı yıl hemen hiçbir değişikliğe uğramadan aynı adla kitap olarak da yayınlandı.

Künye sayfasındaki not: *Sebilürreşad* ceride-i İslâmiyesinde neşr olunduktan sonra ayrıca beş bin adet tab' olunarak hasılât-ı sâfiyesi Darüşşafaka-i İslâmiye'ye terk olunmuştur. Nüshalar üzerinde Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin mührü de vardır. (Bu metindeki sayfa numaralan kitap baskısına göredir).

14 Babanzâde ilerleyen sahifelerde bu grup için şunları söyleme ihtiyacı duyacaktır: "'Türkçü-İslâmcı' olan ulular ile ettiğimiz mübahasât diğer refîklerinden [halis Türkçülerden] nisbet kabul etmeyecek derecede munsıf olduklarını isbat ediyor. Bunlar vâkıa Türk unsurunun zaafından, yardıma muhtaç olduğundan bahsediyorlar. Lâkin câmia-i İslâmiyeyi kırmak istemezler. Bu câmiayı hem anâsır-ı sâire-i İslâmiyenin ayrılmaması, hem de Türklerin sühûletle terbiye ve teâlîsi için elzem addederler. Yalnız bir noktada yanılıyorlar: 'Türklük câmiası câmia-i İslâmiyeyi takviye eder. Dava-yı asabiyet din-i İslâma mugayir değildir. İki mefkûre yekdiğere müzâhame etmez. Bilâkis yekdiğeri itmam ve yekdiğerin husûlünü teshîl eder. Maatteessüf iman ve İslâmdan bî-nasib olan birçok gençleri hiç olmazsa hamiyyet-i vataniye ve kavmiye namına İslâma ısındırmağa çalışabiliriz' diyorlar ve 'iman-ı dinî'nin yanıbaşında bir de 'iman-ı kavmî' ikame ediyorlar. Hatta içlerinde iman ve İslâm ile temessükünde hiç şüphe etmediğim bazı zevata tesadüf ettim ki kavmiyetle tefâhuru hiss-i İslâmîye hiç zarar vermez, bilâkis bir insan velev Müslüman olan diğer akvâma karşı bir varlık hiss-i gururuyla müftehir olursa pek yüksek bir mertebe-i terakkiye vasıl olur diye cidden mutekid.

İşte bu zevat bir münazara neticesinde davayı kaybederek vuzûh-ı hakikate karşı bî-mecal kalınca makam-ı mazerette; 'Ne yapalım? Biz bu propagandamıza nihayet verirsek Türklük mahvolacak. Arnavutlar, Araplar bizden evvel bu davaya kalkıştılar. Biz müdafaa-i nefs mevkiindeyiz. Bu müdafaamızdan Müslümanlara bir zarar terettüp ediyorsa kabahat bizde değil, ilk başlayanlarda, taarruz edenlerdedir. *el-Bâdî azlem* diyorlar.

Arap milliyetini güdenlere; 'Niçin böyle yapıyorsunuz?' diye sorsanız onlar da bin dereden su getirerek haklı olduklarını ve müdafaa mevkiinde bulunduklarını söylerler. Ve aynıyla –Türk ihvânımız gibi– *el-Bâdî azlem* sözünü tekrar ederler. Kim kime zulmetmiş bunu araştıracak değiliz. Biz her iki tarafta da şeriata muhalif, ruh-ı İslâm ile barışmaz bir emr-i münker görüyoruz" (s. 9-10. Aynı konuda ayrıca bk. 16-17).

15 Babanzâde müşahede ettiği başka örnekler de verecektir: "Sizin açtığınız o kavmiyet bayrağının sâyesine iltica edenler meyanında öyle çılgınlar vardır ki 'en evvel vatan hissini kalplere aşılayan' edîb-i şehîrimiz [Namık] Kemâl Bey merhumu *Celâl* piyesinde 'Türklük gayesini İslâmiyete feda ettiğinden dolayı' tahtie ediyor ve –iddia-yı hâmına nazaran– bu hata-yı azîmini (!) bunca hıdemât-ı vataniyesi bile affettiremiyecek kadar ağır buluyor. Bir diğeri de zavallı Türk kavminin bütün felâketlerini kendisine yabancı olan din-i İslâmda bularak 'Şamanî' mezhebine rucûu tavsiye ediyor" (s. 14).

Müellif ayrıca Türklük davasında bulunanların kaç göbek Türk olduklarını da sorguluyor ve dipnotunda şöyle bir rivayete de yer veriyor: "Bilmem ciddi, bilmem latife bana şu vaka hikâye edilmiştir: Yurdun mu, Ocağın mı [Türk Yurdu ve Türk Ocağı kastediliyor. İ. K.] meşhur hutebâsından biri bir gün Macarlı bir mühtediye rast gelmiş. Aslını faslını sormuş. O da anası Rum, babası Macarlı olduğunu söylemiş. Hazreti hatip; 'Öyle ise dostum siz Türksünüz' mukabelesinde bulunmuş. Birçok şeyler gibi buna da ister gülün, ister ağlayın" (s. 12).

16 Aslında bu tavır alış biraz da savaş şartları içinde daha geniş bir Müslüman aydın grubunun hassasiyeti ve tutumu, belki tedirginliği olarak da ele alınabilir. Mehmet

Âkif'in 1912 tarihli mısralarına temsil gücü yüksek bir başka metin olarak bakabiliriz:

Müslümanlık sizi gayet sıkı, gayet sağlam,
Bağlamak lazım iken, anlamadım, anlayamam,
Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
*Fikr-i kavmiyyet*i şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar *akvâm*ı,
Aynı *milliyyet*in altında tutan İslâmı,
Temelinden yıkacak zelzele *kavmiyyet*tir,
Bunu bir lahza unutmak ebedî haybettir...
Arnavutlukla Araplıkla bu *millet* yürümez
Son siyaset ise *Türklük* o siyaset yürümez
Sizi bir aile efradı yaratmış Yaradan;
Kaldırın *ayrılık esbâb*ını artık aradan. (vurgular bizim).

Tarih sırasına göre Âkif'in milliyet-kavmiyet problemi merkezli metinlerinin takibi için bk. İsmail Kara, "Kimin milletindensin?-İstiklâl Marşı'ndaki 'millet' üzerine bir deneme", *Dergâh*, sayı: 251, Ocak 2011, s. 1, 16-19.

17 Ahmed Agayef, "İslâmda dava-yı milliyet", *Türk Yurdu,* VI/10, s. 2320-29 ve VII/11, s. 2381-90, 1330 (1914). Metnin tamamı için ayrıca bk. İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık D*üşüncesi, I, 521-33.

18 Ağaoğlu makalesinin ilk paragraflarında şu açıklamayı yapma ihtiyacı ve zarureti duyacaktır: "[Türkçüler] içinde dinsizlik 'mefküresi'ni değil taşıyan ve hatta nazar-ı müsamaha ile gören hiçbir mezhebin, fırkanın, şubenin bulunmadığını katî bir surette iddia ediyoruz. Tek tek şahıslara gelince, bunlar arasında eğer gulüvv edenler var ise bunun Türkçülük cereyanına atfedilmesi vicdanen doğru olamaz. (...) Türkçülük cereyanını munsıf ve müdekkik bir nazarla takip ve mütalaa edenler Naim Beyefendi'nin fikrinin tamamen aksini görüyorlar. Bu gibiler ikrar ederler ki dört beş sene bundan akdem dine karşı büyük bir mübalâtsızlık, İslâmiyet hakkında pek bâriz bir lâkaydlık gösteren Türk gençleri bugün dine takarrub etmişlerdir, dindar olmuşlardır. Zaten başta surette de olamazdı. Aşağıda izah edileceği üzere din kavmiyetin en mühim esas ve erkânından olduğu için kavmiyet cereyanını anlayarak, bilerek takip edenler için dinden uzaklaşmak kâbil bile değildir". İsmail Kara, *age*, I, 522.

19 Yusuf Hikmet Bayur, I. Dünya Harbi'nin çıkması üzerine devletin bu tartışmaların sürmesini istemediğini ve bu yüzden tartışmanın son kısmının yayınlanmadığını söylemektedir. bk. *Türk İnkılabı Tarihi,* Ankara: TTK Yay., 1983, II/IV, 421, dipnot: 26.

Ahmed Naim'le Ağaoğlu arasındaki tartışmanın genel bir değerlendirmesi için bk. İsmail Kara, "İslâmcılarla Türkçüler arasında bir milliyetçilik tartışması", *Tarih ve Toplum*, sy. 28 (Nisan 1986) (aynı yazının gözden geçirilmiş hali *Din ile Modernleşme Arasında* kitabına da alınmıştır).

20 Kara, *a.g.e.*, I, 531.

21 Bu süratli değişiklikleri görmek için birkaç yıl sonra Türkçü-milliyetçi çizgiye yakın olan Haşim Nahit'le İslâmcı Mustafa Sabri Efendi'nin meseleyi ele alış biçimlerine bakılabilir: Mustafa Sabri, *Dinî Mücedditler*, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1340-1338, s. 247-60.

Babanzâde Ahmet Naim'in Arap Dili ve Edebiyatı Sahasındaki Çalışmaları

ALİ BENLİ

Babanzâde Ahmet Naim Efendi, Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında kaleme aldığı eserler ve yürüttüğü eğitim-öğretim faaliyetleriyle ülkemizin fikir hayatında kendisine yer edinmiş önemli mütefekkirlerden biridir. Mülkiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra Hariciye Nezareti'nde çeşitli kalemlerde görev almış, Mekteb-i Sultanî'de (Galatasaray Lisesi) Arapça hocalığı yapmıştır. Dârülfünûn Edebiyat ve İlahiyat Şubesi felsefe müderrisliğine getirilmiş ve uzun yıllar burada ahlak, mantık, metafizik gibi dersler okutmuştur.[1] Ahmet Naim, *Sırât-ı Müstakîm/Sebîlürreşâd* ve dönemin diğer bazı dergilerinde çeşitli makaleler, hadis tercüme ve şerhleri yayımlamıştır. Ayrıca Mekteb-i Sultanî'de Arapça öğretmenliğini sürdürürken Arapça öğretimine dair; üniversitedeki görevi sırasında ilmî-felsefî terimler, psikoloji, ahlak, felsefe, milliyetçilik meselesi ve hadis tercümesi sahasında eserler vermiştir. II. TBMM'nin kararı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teklifi üzerine hazırladığı ve vefatına kadar birinci ve ikinci ciltlerini ikmal edebildiği *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* adlı eseri onun tercüme sahasındaki derinliğini gösteren önemli bir çalışmadır.[2]

Babanzâde Ahmet Naim'in Arap dili ve edebiyatıyla ilgisi doğduğu ve ilk tahsilini aldığı yer olan Bağdat'ta başlamış olmalıdır. Mekteb-i İbtidâî'yi ve Rüşdiye'yi Bağdat'ta tamamlamıştır ve Bağdat'ta bulunduğu sırada bazı hocalardan özel dersler almış olması da muhtemeldir. Daha sonra İstanbul'a gelip Galatasaray Sultanîsi'nde devrin önde gelen

âlimlerinden Mehmet Zihni Efendi'den Arapça okuma fırsatı bulmuştur. Dönemin teamüllerine uygun olarak dışarıdan medrese dersleri de almış olma ihtimalinden söz edilebilir.[3] Yakın dostu Mehmet Akif Ersoy ve Dârülfünûn müderrislerinden Mehmet Şevket Bey ile birlikte Arap edebiyatından metinler okuyup bunları müzakere ettikleri bilinmektedir.[4]

Arapça Öğretimine Dair Görüşleri

Babanzâde Ahmet Naim, Mekteb-i Sultanî'de Arapça öğretmenliği yaparken Mekteb-i Sultanî Ders Nâzırı Cemil Efendi ile birlikte *Mekteb-i Sultanî'ye Mahsus Sarf-ı Arabî: Temrînât* adlı bir kitap kaleme almıştır. Bu kitaba mukaddime olarak kaleme aldığı ve hocası Mehmet Zihni Efendi'ye ithaf ettiği "Lisan-ı Arabî'nin Vücûb-ı Tahsîli ve Usûl-i Tedrîsi Hakkında Birkaç Söz" başlıklı makalesinde[5] ve *İkdam Gazetesi*'nde neşredilen "Mekteblerimizde Lisan-ı Arabî Tedrîsâtı" başlıklı yazısında Arapça öğretiminin önemini, bu alanda karşılaşılan problemleri ortaya koymuş ve bu konudaki görüşlerini ve tekliflerini açıklamıştır.[6]

Ahmet Naim milletimizin Arapça ile ilgisinin onun İslâm ile bağından kaynaklandığını ifade etmektedir. Ona göre İslâm medeniyetinin temel kaynakları olan "Kur'ân ile hadis Arabiyetlerini muhafaza edip dururken kıyamete kadar bu lisanın tahsilinden müstağnî" kalmak mümkün değildir.[7] Arap diliyle yazılmış binlerce cilde ulaşan tefsir, hadis, akaid, tasavvuf, ahlak, fıkıh, usûl-i fıkıh, tarih, siyer, biyografi ve hatta edebiyata dair bütün eserler bu dilin öğrenilmesini bizim için zaruri kılmaktadır.[8]

Babanzâde "Ecnebî bir lisanı ve mesela Fransızcayı mahza Fransızca öğrenmek için tahsil ettiğimiz gibi Arapçayı da -Türkçeye yardımı olduğu için değil- Arapça öğrenmek için tahsil etmeliyiz" diyerek Arapçanın Türkçeye yardımcı bir dil olarak değil yabancı bir dil olarak öğrenilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[9] Onun bu vurgusu bazı okulların programlarında Arapça derslerine öğrencilerin Arapça sözcük ve terkiplerin yoğun olduğu dönemin dilinde kendilerini yazılı ve sözlü olarak daha iyi ifade etmeleri için yer verilmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Babanzâde "Arapça öğrenmenin zor olduğu" algısının toplumda yaygın bir kanaat haline geldiğini bildirmektedir. Genel kabule göre bu dili hakkıyla öğrenmek ömrünü ona adamış milyonda bir insana nasip ola-

cak bir nimettir.[10] O bu algının yanlışlığını *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*'ında okuma parçası olarak verdiği bir diyalogla öğrenciye hissettirmeye çalışmaktadır. Muhtemelen bir öğrenci ile hocası arasında geçen bir diyalog olan bu parçada öğretmen Arapça öğrenmenin kolaylığından bahsetmekte öğrenci buna şaşırmakta, öğretmen ise Türkçede Arapçadan geçmiş pek çok kelime bulunduğunu, bu sebeple bu dili öğrenmenin diğer dilleri öğrenmeye göre çok daha kolay olduğunu söyleyerek cevap vermektedir. Bahsi geçen diyalog şu şekildedir:

لا تيأس يا أخي من ذلك، عساك تفهمُ عن قريب كلَّ ما يصعب عليك منها، لأن العربية وإن كانت صعبة أول وهلةٍ فإنه تسهُل على الطالب بعد قليل اجتهادٍ ويحصل بها منافع ما لَها مِنْ نفادٍ.

يا سيدي إني كنت أحسب هذا اللسان أصعبَ الألسنةِ حتى لا يكاد يحسن تعلّمه أحدٌ من طلاب مدارسنا وأنت تقول إنه سهلٌ، فهذا منك كلامَ عجيب.

كيف تعجب من قولي هذا وأنت تتكلم بالتركية ونصف لغاتها مأخوذة من العربية فلا بد وأن يكون لسان العرب أقرب منالا لك من ألسنة الأفرنج.[11]

Ahmet Naim, Arapçanın öğrenilmesinde karşılaşılan zorluğun sebebini araştırmakta "Arabî lisanı neden öğrenilmiyor? O da sâirleri gibi bir lisan değil midir? Yoksa kavâidi gayr-ı muntazam ve gayr-ı mazbut mudur?" sorularını sormakta ve bu sorulara şu cevapları vermektedir. Arapça da diğer diller gibi öğrenilebilecek bir lisandır. Üstelik onun kuralları dil âlimlerinin yüzyıllardır sarf ettikleri büyük gayretlerle gayet düzenli bir halde kayıt altına alınmıştır. Yoksa Arapçanın zorluğuna çok sayıda kelime içermesi mi sebep olmaktadır? Bu da doğru değildir. Arapçada yaygın olarak kullanılan kelimelerin sayısı orta hacimde bir lügat kitabına sığacak sayıdadır.[12]

Ahmet Naim, "Biz bunu emr-i tedrîste ittihâz edilegelen usûlün seyyiâtına, ıslah kabul etmez zannolunan sekâmetine atfeylemekte tereddüt etmeyiz" diyerek Arapça öğretimindeki problemi öğretim yöntemine bağlamakta ve medreselerdeki öğretim yöntemini çeşitli yönleriyle eleştirmektedir.[13] Aslında bu eleştirileri Tanzimat'tan itibaren gündemde olan Arapça tedrisatında usûl-i kadîm ve usûl-i cedîd tartışmaları çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.[14] Bu dönemden itibaren eğitim öğretim alanındaki yenilik hareketleri Arapça öğretimi sahasında da kendisini göstermiş ve Arapça öğretimini yeni açılan okulların müfredatlarına ve programlarına uygun hale getirmek için çeşitli çabalar sarf edilmiştir.

Ahmet Naim'in eleştirisinde dikkat çeken noktalar, uygulamaya ve alıştırmalara hiç yer verilmemesi, gereksiz ayrıntılara girilerek sadece kuralların ezberletilmeye çalışılması ve uzun süre çaba sarf edilmesine rağmen istenilen seviyeye ulaşılmamasıdır. Bu konuda *Temrînât*'ın mukaddimesinde şöyle der:

> "Malumdur ki ilk -ve hâlâ medresenişîn talebe-i ulûmca mer'î- usûl, tatbikat nâmına hiçbir şey görmeksizin derse devam etmek ve gözünü açar açmaz kavâid-i lisanı bilinmeyen, anlaşılmayan bir lisandan -şurûh u havâşînin o bitmez tükenmez münâzaât-ı bî-fâidesi, saded-i hâricindeki tafsilât-ı zâidesi ile beraber- ezberlemektir ki, bu usûlün mahzûr-i azîmi on beş yirmi senelik tahsil ve iştigalin Arapça iki satırlık yazı yazmaya olsun kâfi gelmemesiyle sabittir."[15]

Medresede sadece belli başlı kitaplar ezberletilerek okutulmakta, öğrencilerin bilgileri bunlarla sınırlı kalmaktadır. Sarf ve nahiv öğrenmek için yıllarını vermiş hatta bunları okutmuş bir kimse bile okuyup okutmadığı program dışı bir kitabı eline aldığında onu okumakta oldukça zorlanmaktadır.[16] Arapça öğretimindeki sıkıntı ilk olarak Arapça öğretmenlerinden kaynaklanmaktadır. Arapça hocalarının büyük kısmının zihinleri medresedeki tedris usûlü ile dolu olan kimselerdir.[17]

Ahmet Naim'e göre rüşdiye mekteplerinin açılmasından sonra Arapça kuralların öğrencilere kolay ve özlü bir şekilde Türkçe olarak öğretilmeye çalışılması ve bunun için Türkçe kitaplar yazılması önemli bir adımdır.[18] *Binâ*, *Maksûd*, *Avâmil* ve *İzhâr* gibi kitapların tercüme edilip okullarda kullanılması Arapça tedrisatında büyük bir terakki sayılmıştır.[19] Mehmet Zihni Efendi'nin *el-Muktedab* ve *el-Müntehab* adlı eserlerinin Mekteb-i Sultanî'de haftada iki saat gibi kısa bir süre okutulması sonunda öğrencilerin iyi bir seviyeye geldiğini göstermiştir.[20] Mehmet Zihni Efendi, sarf ve nahiv ilmine dair hazırladığı kitapları ile döneminde Arapça öğretiminin geliştirilmesinde büyük bir tesir göstermiştir.[21] Mekteplerde bu gibi kitaplar uygun bir programla okutulursa hafta bir iki saatlik öğretimle dahi öğrenci bir gazete parçasını okuyabilecek, hatta birkaç satır Arapça yazı yazabilecek seviyeye gelecektir.[22]

Ahmet Naim'e göre dil öğretimini zorlaştıracak ayrıntılara, öğrencileri bıktıracak konulara girilmemesi gerekmektedir. Mesela (قال) gibi ecvef bir fiili doğru düzgün çekebilen öğrencilerin i'lâl ve idğâm kaideleriyle uğraştırılmaları uygun olmaz. Çünkü bunların pratik bir değeri bulunmamaktadır.[23] Öğrenciler Arapça öğrenmenin kendilerine ne gibi fay-

dalar sağlayacağı iyice anlatılarak teşvik edilmelidirler.[24] Babanzâde, mekteplerde Arapça öğretimini daha iyi hale gelmesi için Mehmet Zihni Efendi'nin *Müşezzeb* aldı eserinin programa konmasını, hatta kendisine bu eserden bile daha faydalı ve kestirmeden dili öğretecek bir kitap ve bunun yanında temrin ve tatbikat kitabının telif ettirilmesini teklif etmektedir. Ayrıca öğrencilerin seviyesine uygun metinlerin toplanacağı bir kıraat (okuma) kitabının yazımını da gerekli görmektedir.[25]

Arapça öğretiminin kolaylaştırılabileceğini gösteren tecrübeler bulunmaktadır. Bunlardan biri Hacı İbrahim Efendi tarafından açılan Dârüttalim adlı okulda kısa sürede Arapça öğretilebileceğinin gösterilmesidir.[26] Hacı İbrahim Efendi 1301/1883'te açtığı okulda etkin bir Arapça öğretimi uygulamıştır. Ona göre başarılı bir Arapça öğretimi için sarf ve nahiv kuralları Türkçe kitaplardan okutulmalı, öğrencilerin sözlüğü etkin bir şekilde kullanımı sağlanmalı, iki binden fazla Arapça beyit ve edebî kitaplardan iki bin sayfa metin okutulmalıdır. Ayrıca Arapça tahsil ederken diğer dersler ile uğraşılmamalıdır.[27]

Babanzâde Ahmet Naim, Mustafa Cemil Bey ile birlikte hazırladığı *Mekteb-i Sultanî'ye Mahsus Sarf-ı Arabî ve Temrînât* adlı kitabı hazırlarken Mekteb-i Sultanî'den hocası olan Mehmet Zihni Efendi'nin kitaplarını temel almış, onlardaki zor konuları çıkarmış, kitapları özetleyerek bazı alıştırmalar ve okuma parçaları ekleme yoluna gitmiştir.[28] Ancak konuların sıralanışı ve işlenişi konusunda bazı ufak değişiklikler yapmışlardır.[29] Kitap metin ve alıştırma bölümü olmak üzere her sayfanın bir çizgi ile ikiye ayrılması suretiyle oluşturulmuş iki kısımdan oluşmaktadır.[30] Eserde Danimarkalı Otto Jespersen'in ve İngiliz dilbilimci John Florio'nun yönteminin takip edildiği belirtilmektedir. Bu durum onun Fransızca öğrenimine dair geçmiş tecrübesini de bir şekilde Arapça öğrenimine yansıttığını göstermektedir.[31]

Ahmet Naim, döneminin yaygın anlayışına göre yani dilbilgisi-çeviri yöntemi ile dil öğretme prensibine bağlıdır. Bu çerçevede o, "Arapçayı doğru söyleyip doğru yazmak için en evvel sarf ve nahv-i Arabîyi bilmek lazımdır" demektedir.[32] Zaten Mekteb-i Sultanî'de yürütülmekte olan haftada iki saatlik ders programı da bu yönteme elverişlidir.

Ahmet Naim'e göre konular iyice anlaşılmadan sadece kuralların ezberletilmesi doğru bir uygulama değildir. Ona göre öğrenilen gramer kuralları alıştırmalarla pekiştirilmeli yani idrak edilen bilgiler tekrar ve uygulama ile meleke haline getirilmelidir. Bu konuda *Temrînât*'ta şunları söyler:

> "Arapçayı öğretmekten maksat *nasara*yı bilâ-teemmül bir solukta tasrîf ettirmekten, "Mübteda ile haber merfû'dur" ibaresini çocuğun ağzına vermekten ibaret imiş gibi- ezhân-ı tullâb tatbikat ile temrîn ve terbiye edilmediği, anlamaktan ziyade ezberciliğe alıştırıldığı cihetle bu hatve-i terakkiden de me'mûl olan fayda hâsıl olamadı."[33]

Bu amaçla gramer kurallarının zihinde yerleşmesini sağlamak ve uygulama yapmak için kitapta çeşitli metinlere yer verilmiştir. Metin olarak manzum ve mensur hikemî parçalar seçilmiş, bu parçalar sayesinde öğrenilen kuralları uygulama imkanı hâsıl olmuştur.[34]

Kitapta öğrencinin kelime hazinesini genişletmek için kelime listeleri hazırlanmış ve bu listelerde bulunan kelimelerin öğrencilere ezberletilmesi istenmiştir. Kelime listeleri verilirken kelimelerin anlamları isimlerin çoğulları, fiillerin mastarları da verilmiştir. Ayrıca zaman zaman eşanlamlıların da verildiği görülür. Sülâsî fiillerin hangi bâbdan geldiklerine rakamla işaret edilmiştir.[35]

Eserde özellikle sarf konularında karşılaşılan bir alıştırma çeşidi köklerin verilip bunların bazı kalıplara sokulması şeklindedir.[36] Yazarın zaman zaman harekeleme alıştırmalarına da başvurduğu görülür. Mesela fiil çekimleriyle ilgili bir alıştırmada "Zîrdeki kelimeleri harekeleyip manalarını yazınız" demektedir.[37] Bazı alıştırmalarda yanlış cümle veya kelimeler verip bunların tashih edilmesi talep edilmektedir.[38]

Eserde kurallar Türkçe verilmektedir. Türkçeden Arapçaya Arapçadan Türkçeye tercüme alıştırmalarına yer verilmiştir. Bu tercüme alıştırmaları kelimeden başlayıp, terkiplere, cümlelere ve paragraflara doğru ilerleyen aşamalı bir yöntemde hazırlanmıştır.

Özetle Babanzâde Ahmet Naim, Arapça öğretimi ile uğraştığı dönemde bu sahadaki problemlerle yakından ilgilenmiş, Mustafa Cemil ile birlikte bir kitap telif ederek daha etkili bir öğretimin gerçekleşmesi için görüşlerini uygulayacağı bir çalışma ortaya koymuştur. Ayrıca esere yazdığı mukaddime ile araştırmacılar için Arapça öğretimi tartışmalarının tarihi ile ilgili çok önemli bir veri sağlamıştır. Dilbilgisi-tercüme yöntemine dayanan bu yöntemde dilbilgisi kurallarını Türkçe olarak sade bir şekilde öğretmeyi hedeflemiş, bol bol metin ve tercüme uygulamaları ile kuralların öğrencinin zihninde işlek ve kalıcı olmasını hedeflemiştir.

Babanzâde Ahmet Naim'in Arap Edebiyatından Tercümeleri

Babanzâde Ahmet Naim, 1314/1898 yılında *Servet-i Fünûn* dergisinde "Bedâyiu'l-Arab" başlığı altında Arap edebiyatından tercüme ettiği on üç adet kaside neşretmiş ve yayın hayatına bu tercümelerle başlamıştır. Cahiliye döneminden İslâmî döneme uzanan bir aralıkta dokuz şaire ait olan ve edebiyat çevrelerinde tanınan bu kasideleri yayın tarihleriyle birlikte şöyle sıralayabiliriz:

1. "Semev'el'in Bir Fahriyesi", *Servet-i Fünûn*, XVI/392 (3 Eylül 1314), s. 23-27.
2. "İbn Fârız'dan", *Servet-i Fünûn*, XVI/396 (1 Teşrîn-i Evvel 1314), s. 87-89.
3. "Yine İbn Fârız'dan", *Servet-i Fünûn*, XVI/ 398 (15 Teşrîn-i Evvel 1314), s. 118-121.
4. "Yine İbn Fârız'dan", *Servet-i Fünûn*, XVI/400 (29 Teşrîn-i Evvel 1314), s. 151-152.
5. "Ebu'l-Alâ el-Maarrî'nin Bir Fahriyesi", *Servet-i Fünûn*, XVI/402 (Teşrîn-i Sânî 1314), s. 187-189.
6. "Kays-ı Âmirî'nin Garâmiyâtından", *Servet-i Fünûn*, XVI/404 (26 Teşrîn-i Sânî 1314), s. 215-216.
7. "Kays-ı Âmirî Hikâyâtından", *Servet-i Fünûn*, XVI/407 (17 Kanun-ı Evvel 1314), s. 267-269.
8. "Antre'nin Hamâsiyâtından", *Servet-i Fünûn*, XVI/409 (31 Kanun-ı Evvel 1314), s. 298-300.
9. "Mütenebbî'den: Seyfüddevle Hakkında", *Servet-i Fünûn*, XVI/415 (11 Şubat 1314), s. 388-391.
10. "Yine Mütenebbî'den: Hüseyin b. İshak et-Tenûhî Hakkında" *Servet-i Fünûn*, XVII/418 (4 Mart 1315), s. 21-23.
11. "İbn Zeydûn'un Bir Gazeli", *Servet-i Fünûn*, XVII/421 (28 Mart 1315), s. 71-73.
12. "İbn Züreyk'ten", *Servet-i Fünûn*, XVII/425 (22 Nisan 1315), s. 135-139.
13. "Ebu'l-Hasen el-Enbârî'nin Bir Mersiyesi", *Servet-i Fünûn*, XVII/426 (29 Nisan 1315), s. 150-151.

Tanzimat'tan sonra özellikle süreli yayınlarda Batı edebiyatından yapılan tercümeler aşamalı bir artış göstermiş, pek çok şiir ve nesir çeşitli dergilerde ve gazetelerde tefrika edilerek Türkçeye çevrilmiş ve neş-

redilmiştir. *Servet-i Fünûn* Batı edebiyatından çevirilerin yayınlandığı, bu edebiyatın meselelerinin ve bizim edebiyatımızdaki yansımalarının tartışıldığı edebî bir mahfil olarak tanınmıştır. Kanaatimize göre Ahmet Naim'in Arap edebiyatının seçkin kasidelerini çevirmesi ve bunları *Servet-i Fünûn*'da neşretmesi, Arap edebiyatının millî edebiyatımızın besleneceği önemli bir kaynak olduğuna inanmasından kaynaklanmaktadır. Bu şiirleri dilimize tercüme ederek "kütüphane-i millîyi [Arap edebiyatının şaheserleriyle] ziynet-yâb etmek" arzusundadır.[39]

Ahmet Naim, şiirleri hangi kaynaktan aldığına dair herhangi bir açıklama yapmamaktadır. Ancak rivayet farklılıklarına değinmemesi onun tek bir kaynak kullandığını akla getirmektedir. Şiirleri tercüme etmeye başlamadan önce bunların hangi durum üzerine söylendiğine dair kısa bir giriş yapmakta ve okuyucunun şiirin dünyasına rahatlıkla girmesini sağlamaktadır. Şairler hakkında, muhtemelen tanınan kimseler oldukları için fazla bilgiye yer vermemektedir. Şiir içerisinde geçen özel isimler ve konu edilen tarihi vakalar dipnotlarda açıklanmıştır. Şiirlerin şerhlerine dair klasik kaynaklardaki yorumlardan bazıları dipnotlarda gösterilmiştir. Kasidelerin orijinal metinleri harekelenerek iki veya üçer beyitlik kıtalar şeklinde verilmiştir.

Ahmet Naim, şiirleri tercüme ederken edebî bir dil, münşiyâne bir üslûp kullanmış, Arapça ve Farsça terkiplere sıklıkla yer vermiştir. Arapça-Türkçe ve Farsçanın zengin kelime birikimi mütercime günümüzden çok daha geniş bir kelime varlığını kullanma imkânı sağlamış, mütercim de bundan ustalıkla istifade etmiştir.

Ahmet Naim'e göre tercüme edilen metnin edebi yönü elbette bir dereceye kadar kaybolsa da hedef dilin imkânları kullanılarak olabildiğince edebî yönü yansıtılmaya çalışılmalıdır. Bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

> "Herhangi lisandan herhangi bir ibareyi diğer lisana naklederken kuvvet ve revnakı bir dereceye kadar zâil olduğu erbâbınca malumdur. Halbuki edilecek tercümelerin alâ kaderi'l-imkân aslına karîb olmasını şive-i lisan-ı Osmânîye mutabık olmakla beraber asl-ı şerifteki kuvvetten, metanet-ı edadan imkan müsait olduğu derecede nasibedar olmasını gönlüm arzu eder."[40]

Ahmet Naim, lafzî bir tercüme üslûbu değil, şiirlerden anlaşılan genel mananın sanatlı bir üslûpla yansıtmaya gayret etmiştir. Bunun için şi-

irin bağlamından anlaşılan pek çok ifade tercümeye eklenmiştir. Agâh Sırrı Levend'in "genişletilerek yapılan çeviriler" diye adlandırdığı bu tür bir tercüme yöntemi geleneğimizde sıklıkla kullanılmıştır.[41] Örneğin İbn Zeydûn'un meşhur kasidesinin ilk beytini tercüme ederken;

أَضْحَى التَّنَائِي بَدِيْــلاً مِــنْ تَدانِيْنــا * وَنَابَ عَــنْ طِيْــبِ لُقْيَانَــا تَجَافِيْنَــا

> Sevdiğim! Nerede o eski demler? Ezvâk-ı kurb u vuslata bedel şimdi bu'd u firkat çehre-nümâ-yı ubûset oldu. O tatlı tatlı mülâkâtların yerine şimdi birbirimizden tebâud, birbirimizi terk etmek beliyyesi kâim oldu.[42]

demektedir. Bu çevirideki "Sevdiğim! Nerede o eski demler?", "çehre-nümâ-yı ubûset oldu" gibi ifadeler şiirin metninde bulunmamasına rağmen, bağlamdan anlaşılan manalardır.

Yine Ebu'l-Hasan el-Enbârî'nin mersiyesinin ilk beytini tercüme ederken aynı üslûbu kullanmıştır:

عُلُوٌّ فِي الحيَاةِ وفِي المَماتِ * –لحقٌّ– تلكَ إحْدَى المُعْجِزَاتِ

> Ey memdûh-i musibetzede! Senin hamîre-i istidadında ne kadar ulviyet var imiş ki hayatında da memâtında da sana uluvv-i menzilet nasip oldu. Mucizât-ı bâhirâttan biri de –hakkâ ki- şu gördüğüm manzara-ı ulviyetnümâdır.[43]

Tercümenin "Ey memdûh-i musibetzede! Senin hamîre-i istidadında ne kadar ulviyet var imiş ki" şeklindeki ilk cümlesi doğradan doğruya beyitte bulunmamaktadır.

Eleştiriler ve Cevaplar

Aynı dönemde Arap edebiyatından bazı mensur ve manzum eserlerin tercümelerine yer verilen *Malumat Gazetesi*'nde "Cehl-i Mütercimîn" başlıklı bir yazıda Babanzâde'nin tercümelerine yönelik bazı eleştiriler yayımlanmıştır. Tenkitler genel olarak tercüme edilen metinde olmayan ifadelerin mütercim tarafından keyfi bir şekilde ilave edilmesi üzerinedir.[44] Tercüme usulü bu dönemde tartışılan bir meseledir. Aynı dönemde Doğu ve Batı edebiyatlarından çeviriler yapan Şemseddin Sami, her kelimeyi bir kelime ile tercüme etmeye çalıştığını yani "harfiyen tercüme" anlayışına sahip olduğunu ifade eder ve ana metinde

bulunmayan sözlerin ilave edilmesini asıl manadan uzaklaşma olarak değerlendirir. Şemseddin Sami'nin bu anlayışı da tartışma konusu olmuştur.[45]

Babanzâde, bu tenkitler hakkında bir cevap yazısı hazırlamış olsa dahi bu *Servet-i Fünûn* tarafından yayımlanmamış, *Servet-i Fünûn* sahibi Ahmet İhsan, yazdığı bir ihtarda söz konusu eleştirilerin Ahmet Naim Bey'in eserlerine değil *Servet-i Fünûn*'a karşı olduğunu beyan etmiştir. Ahmet Naim Efendi'nin söz konusu eleştiriye dair yazdığı kısa itiraz yazısı şöyledir:

> "Acz ü noksanımı kemâliyle mu'terif olduğum cihetle gerek bu kasidenin ve gerek *Bedâyi'u'l-Arab* serlevhası altında *Servet-i Fünûn*'a derc edilmiş ve edilecek olan manzûmât-ı Arabiyenin tercümesindeki hatalarımın ihtâr buyrulmasını erbâb-ı fazl u irfânın himmet-i hayırhâhânelerinden intizâr eylerim. Maksad-ı aslî kemâl-i hulûs ile hizmet etmekten, nefâis-i âsâr-ı Arabı lisanımıza nakl eylemekten ibaret olduğu için bu gibi irşadât-ı terakkîperverâneden dolayı münfail olmak şöyle dursun an-samîmi'l-kalb memnun ve müteşekkir olacağım tabiidir. Bu zevât-ı kirâmın hüsn-i niyetinden tebâ'üd buyurmayacaklarından, bu hususta *Malumat Gazetesi*'ne peyrev olmayacaklarından eminim.
> Bu gazeteye gelince, geçenlerde yevmî nüshalarından birinde "cehl-i mütercimîn" serlevhasıyla münderic ve vukûf ve malumattan ziyade taarruz ve tahkiri mutazammın olan ve her cihetle şîve-i ehl-i edebe mugâyir bulunan makalesindeki itirazâtın cevaba bile değeri yoktur. O gizi sözlere muhatap olarak o derekeye inmek ve mukâbeleten yine *Malumat*'ındaki âsârı bi-hakkın tenkit ve tezyîf etmek gibi beyhude meşgalelerle izâa-i evkât eylemekten ise Hazret-i İbn Fârız'ın yine bir manzumesi ile kütüphane-i millîyi zînetyâb etmeyi daha faydalı addederim."[46]

Servet-i Fünûn sahibi Ahmet İhsan'ın Ahmet Naim Bey'e hitaben yazıp şiirlerin sonunda yayımladığı yazı ise şöyledir:

> "Bu eser-i âlînize lâhık olmak üzere gönderdiğiniz "mukabelenâme"yi affınıza istinaden neşr etmedik. Tercümelerinize vuku bulan tarîzât hüsn-i niyete müstenid ve muhık şeyler olsa yahut bu tarîzâtı yazan kalemler –mukabelenâmenizde bi-hakkın tenkit buyurduğunuz- hatîât-ı fâhişe ile âlûde olmasaydı mukabele için sarf

ettiğiniz zahmet seref olmazdı. Fakat yine affınıza iğtirâren söyleyelim ki beyhude yere ihtiyâr-ı külfet buyurmuşsunuz. Emin olun, mu'terizleriniz tercümelerinizi hakikaten lâzimu'l-intikâd buldukları için değil mahza *Servet-i Fünûn*'un sahâyif-i nâçîzinde münderic gördükleri için hedef-i ta'rîzât ederler. Muâvenet-i meşkûre-i kalemiyenize *Servet-i Fünûn* mazhar olmamalıydı. O zaman iktidarınızın ne tehâlüklerle takdir ve tebcîl olunduğu gördüğünüz biz yüzlerce emsâlini gördüğümüz için bu gibi ahvâlde son dereceye gelmedikçe sükûtü mukabeleye müreccih buluyoruz. Bunu aczimize isnat edenler noksan-ı şirretin bir hasîsa-i kemâl olduğunu bilmeyenlerdir."[47]

Dipnotlar

1 İsmail Kara, "Rüsûh ve İstikamet Sahibi Bir Zat Babanzâde Ahmet Naim Bey", *Tarih Kültür ve Sanatıyla VI. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (10-12 Mayıs 2002)*, İstanbul 2003, VI, s. 223.

2 Ahmet Naim Efendi'nin hayatı ve eserleri için bkz. Kara, a.g.m., s. 222-227.

3 Kara, a.g.m., s. 223.

4 Eşref Edip Fergan, *Mehmed Akif*, İstanbul: Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1938, s. 177.

5 Mustafa Cemil ve Ahmet Naim, *Mekteb-i Sultanî'ye Mahsûs Sarf-ı Arabî: Temrînât*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1323, s. 2-10. Söz konusu makale Zafer Kızıklı tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır; bkz. "Babanzâde Ahmet Naim'in Arapça Öğretimine Dair Bir Makalesi", *Dinbilimeri Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 4 (2007), s. 445-461.

6 Ahmet Naim, "Mekteblerimizde Lisan-ı Arabî Tedrîsâtı", *İkdâm*, sy. 2039 (5 Zilka'de 1317/6 Mart 1900), s. 3.

7 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 5. Ahmet Cevdet Paşa, Mehmet Lütfi Efendi'nin *Mücmelü's-sarf* adlı eseri üzerine yazdığı takrizde benzer bir görüşü şöyle dile getirir: "Lisan-ı bedîu'l-beyân-ı Arabî lisan-ı dinî ve edebîmiz olmağla ulûm-i şer'iye ve edebiyeye âlet olmak üzre ulûm-i Arabiyenin taallümü lazım gelür"; bkz. Mehmet Lütfi, *Mücmelü's-sarf*, İstanbul 1308, s. 125.

8 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 5.

9 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 6.

10 Ahmet Naim, "Mekteblerimizde Lisan-ı Arabî Tedrîsâtı", s. 3.

11 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 211. Tercümesi:

"Kardeşim, Arapça öğrenmekten ümidini kesme! Umarım kısa süre sonra sana zor gelen konuları anlarsın. Çünkü Arapça ilk anda zor görünse bile biraz çalıştıktan sonra öğrenciye çok kolay gelir. Onunla bitmeyen tükenmeyen faydalar elde eder.

Efendim! Ben Arapçanın dillerin en zoru olduğunu, okullarımızın öğrencilerinden hiçbirinin onu doğru düzgün öğrenemeyeceğini sanıyordum. Sen ise onun kolay olduğunu söylüyorsun. Ne acayip bir söz!

Bu sözüme nasıl şaşırırsın! Türkçe konuşuyorsun, konuştuğun kelimelerin yarısı Arapçadan alınmış, öyleyse Arapça sana Frenk dillerinden daha yakın gelmelidir."

12 Ahmet Naim, "Mekteblerimizde Lisan-ı Arabî Tedrîsâtı", s. 3.

13 Ahmet Naim, "Mekteblerimizde Lisan-ı Arabî Tedrîsâtı", s. 3.

14 Kerim Açık, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdadi ve Sultanî Mekteplerinde Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi", *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 65 (2016), s. 331.

15 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 6.

16 Ahmet Naim, "Mekteblerimizde Lisan-ı Arabî Tedrîsâtı", s. 3.

17 Ahmet Naim, "Mekteblerimizde Lisan-ı Arabî Tedrîsâtı", s. 3.

18 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 6.

19 Ahmet Naim, "Mekteblerimizde Lisan-ı Arabî Tedrîsâtı", s. 3.

20 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 7.

21 Ahmet Turan Arslan, *Son Devir Osmanlı Alimlerinden Mehmed Zihni Efendi-Hayatı Şahsiyeti Eserleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 1999, s. 86-87.

22 Ahmet Naim, "Mekteblerimizde Lisan-ı Arabî Tedrîsâtı", s. 3.

23 Ahmet Naim, "Mekteblerimizde Lisan-ı Arabî Tedrîsâtı", s. 3.

24 Ahmet Naim, "Mekteblerimizde Lisan-ı Arabî Tedrîsâtı", s. 3.

25 Ahmet Naim, "Mekteblerimizde Lisan-ı Arabî Tedrîsâtı", s. 3.

26 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 7.

27 Ahmet Turan Arslan, "Hacı İbrahim Efendi ve Dâru't-Ta'lîm Müessesesi", *İlmi Araştırmalar*, sy. VII (1991), s. 41.

28 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 7-8.

29 Nejdet Gürkan, "Osmanlı Son Dönem Müfekkirlerinden Babanzâde Ahmet Naim'in Arapça Öğretimi Hakkındaki Görüşleri ve Uygulamaları", *Dârulfünûn İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*, İstanbul 2010, s. 35.

30 Gürkan, a.g.m., s. 35.

31 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 9. John Florio (1553-1625) bir İngiliz dilbilimcidir. Yabancı dil öğretiminde "gramer-çeviri yönteminin" öncülerindendir. Jens Otto Harry Jespersen (1860-1943) Danimarkalı dilbilimci ve İngiliz dili uzmanıdır. Avrupa'da dil öğretiminin öncülerindendir. *How to Teach a Foreign Language* adlı eseri dil öğretimi alanında çığır açan eserlerden kabul edilir; bkz. Kızıklı, a.g.m., s. 460.

32 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 20.

33 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 6.

34 Örnek olarak bkz. Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 84, 150, 157.

35 Kelime listelerinin bir örneği ve bu listelerde kullanılan imla işaretlerinin anlamlarına dair açıklamalar için bkz. Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 54-55.

36 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 26.

37 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 67.

38 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, s. 16, 19.

39 *Servet-i Fünûn*, sy. 398 (15 Teşrîn-i Evvel 1314 [27 Ekim 1898]), s. 121.

40 Kara, a.g.m., s. 227.

41 Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984, s. 80.

42 *Servet-i Fünûn*, sy. 421 (25 Mart 1315 [6 Nisan 1899]), s. 71.

43 *Servet-i Fünûn*, sy. 426, (29 Nisan 1315 [11 Mayıs 1899]), s. 150-151.

44 *Malumat*, 31 Ağustos 1895, s. 2.

45 Şemseddin Sami, *Hz. Ali'nin Şiirleri -Ali b. Ebî Tâlib Efendimizin Eş'âr-ı Müntehabeleri ve Şerh ve Tercümesi*, haz. Şeyma Benli, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014, s. 21-22.

46 *Servet-i Fünûn*, sy. 398 (15 Teşrîn-i Evvel 1314 [27 Ekim 1898]), s. 121.

47 *Servet-i Fünûn*, sy. 400 (29 Teşrîn-i Evvel 1314 [10 Kasım 1898]), s. 153.

Çeviri Yazılar

Sultânu'l-urefâ, şîr-i Hüdâ, Aliyyü'l-Murtezâ kerremallahu vecheh hazretlerinin bir münâcâtının tercemesidir

Mekteb, sy. 22 (13 Receb 1312/29 Kânun-ı Evvel 1310), s. 388-391

Hazırlayan: **İbrahim Öztürkçü**

لكَ الْحَمْدُ يَا ذَا الْجُودِ وَالْمَجْدِ وَالْعُلَى
تَبَارَكْتَ تَعَاطَى مَنْ تَشَاءُ وَتَمْنَعُ

Sana binlerce, yüz binlerce hamd ü senâ olsun, ey cûd u atâ ve mecd ü ulâsı masûn-ı şaibe-i intihâ olan Zât-ı ecell ü a'lâ! Büyüksün, simât-ı avâtıf u eltâfın bî-tenâhîdir. Mahz-ı kereminle dilediğine ihsan, îcâb-ı adaletinle dilediğini dûçâr-ı hırmân eylersin.

إلٰهي وَخَلَّاقِي وَحِرْزِي وَمَوْئِلِي
إِلَيْكَ لَدَى الْإِعْسَارِ وَالْيُسْرِ أَفْزَعُ

Allahım, hâlıkım, hırzim, penâhım sensin. Ey azametle müteferrid olan Rabb-ı celâlet-penâhım. Zaman-ı mesâib ü mihnette de, evân-ı saadet-i vüs'atte de senden meded-hâhım.

إلٰهي لَئِنْ خَيَّبْتَنِي أَوْ طَرَدْتَنِي
فَمَنْ ذَا الَّذِي أَرْجُو وَمَنْ اَتَشَفَّعُ

İlâhî! Bu abd-i âcizin bâb-ı kibriyâ-meâbından başka bir melcei, Zât-ı akdesinden başka cây-ı tevekkülü yoktur. Orada da dûçâr-ı ye's ü hasâr, oradan da matrût u hâksâr olursam artık kimden ümid-i lütf ederim, kimden şefaat beklerim.

إلٰهي لَئِنْ جَلَّتْ وَجَمَّتْ خَطِيئَتِي
فَعَفْوُكَ عَنْ ذَنْبِي أَجَلُّ وَأَوْسَعُ

İlâhî! Hatîât-ı tebehkârânem büyüktür, çoktur. Âdeta mûcib-i me'yûsiyettir. Fakat bî-hadd ü pâyân olan afv u merhametin ondan daha büyüktür, ondan daha muhît ve şâmildir. Anınçün tenâhî-i nâ-pezîr olan o afv-ı âlîden istifade emeli mûcib-i tesliyettir.

إِلٰهِي لَئِنْ أَعْطَيْتُ نَفْسِي سُؤْلَهَا
فَهَا أَنَا فِي رَوْضِ النَّدَامَةِ أَرتَفِعُ

İlâhî! Emmâre bi's-sû' olan nefsime, beni senden dûr eden hevâ ve hevesime gerçi itaat ve inkıyâd eyledim. Lakin şimdi de nâr-ı havfınla eşk-rîz-i ıztırap olarak ravza-i nedâmette nevâle-çîn-i mîve-i ümidim. Sen ise tevvâb ü rahîmsin, cevâd ü kerîmsin.

إِلٰهِي تَرَى حَالِي وَفَقْرِي وَفَاقَتِي
وَأَنْتَ مُنَاجَاتِي الْخَفِيَّةَ تَسْمَعُ

İlâhî! Âlimü's-serâirsin. Hal-i perişanımı, fakr-ı bî-pâyânımı bilir, görürsün. Gizli gizli ettiğim âh u enîni, münâcât-ı hazîni bilir, işitirsin.

إِلٰهِي فَلَا تَقْطَعْ رَجَائِي وَلَا تُزِغْ
فُؤَادِي فَلِي فِي بَابِ جُودِكَ مَطمَعُ

İlâhî! Senin Zât-ı ecell ü a'lân ne kadar büyükse benim de senden ümidim o kadar çoktur. Bu ümidimi kesme. İlâhî! Perestâr-ı şevk-i cemâlinim, mü'minim, muvahhidim. Kalbim-i sarsar-ı zeyğ u dalâletten rehâ kıl. Ey Rabb-i zü'l-celâl! Bu dua-yı halisi âsitân-ı kabule îsâl et. Zira dergâh-ı vüs'at-ı âsâr-ı cûd u kereminden yine senin vaad-i sâdıkınla ümitvarım.

إِلٰهِي أَجِرْنِي مِنْ عَذَابِكَ إِنَّنِي
أَسِيرٌ ذَلِيلٌ خَائِفٌ لَكَ أَخْضَعُ

İlâhî! Tahammül-sûz olan azab-ı elîminden beni hıfz et. Bend-i mahabbetinle esir, azamet ü kibriyâna karşı zelîl ü hakîr, mehâbet-i celâl ü ceberûtundan hirâsân, azamet-i zât-ı bî-çûnuna karşı ser-fürûbürde vü sergerdân olan bu abd-i za'îfi giriftâr-ı nikâl etmek rahmet-i vâsia-i kutsiyene göre muhâl-ender-muhâl olsa gerektir.

إِلٰهِي فَآنِسْنِي بِتَلْقِينِ حُجَّتِي
إِذَا كَانَ لِي فِي الْقَبْرِ مَثْوًى وَمَضْجَعُ

İlâhî! Muktezâ-yı takdir-i teğayyür-i nâ-pezîr olan ulûhiyetinle enfâs-ı ma‘dûde-i hayatım resîde-i hadd-i hitâm olup da tâir-i ruhum kendini tengnâ-yı cismaniyetten tecrîd, unsur-ı bedenim de hufre-i hâki kendine hâb-gâh-ı ebed ettiği zaman sual meleğini âsân ederek hüccet-i bâliğa-i samedâniyeni bilâ-noksan bana telkin ve ifhâm eyle.

إِلٰهِي لَئِن عَذَّبْتَنِي أَلْفَ حِجَّةٍ
فَحَبْلُ رَجَائِي مِنْكَ لَا يَنْقَطِعُ

İlâhî! Büyüklüğüne olan itikadım, rahmetine olan itimadım bir mertebeye varmıştır ki, beni bin yıl ta‘zîb etsen yine me’yûs olmam. Dört el ile sarıldığım habl-i ümidim o kadar metîndir ki kopmak ihtimali yoktur.

إِلٰهِي إِذَا لَمْ تَرْعَنِي كُنْتُ ضَائِعًا
وَإِنْ كُنْتَ تَرْعَانِي فَلَسْتُ أَضِيعُ

İlâhî! Sana ibadet etmek için senden istiâne etmek, fâtiha-i ders-i marifetindir. Onun için evâmir u nevâhî-i celîlene muhalefetten yine senin savn-ı samedânî-i rubûbiyetine sığınırım. Beni sen hıfzetmesen nefis ve şeytanıma tâbi ve böylece zıyâ‘-ı ebedî ile zayi olurum. Bilakis himaye-i hâssa-i rahmâniyen muîn u meded-resim olursa girdab-ı ma‘siyetten rehâ-yâb olarak o zıyâ‘-ı müthişten tahlîs-i girîbân eylerim.

إِلٰهِي إِذَا لَمْ تَعْفُ عَنْ غَيْرِ مُحْسِنٍ
فَمَنْ لِمُسِيءٍ بِالْهَوَى يَتَمَتَّعُ

İlâhî! Bârgâh-ı akdesinden mehcûr ve makam-ı kurb u ihsanından dûr olan bir za‘îfi –bunca fazl u kereminle beraber- sen de afv etmezsen ya mahsul-i kedd-i yemîni hevâ vü hevesine mütâbaattan ibaret kalan bîçâregân-ı güneh-pîşgânın imdadına, feryadına yetişecek kim kalır?

إِلٰهِي لَئِنْ قَصَّرْتُ فِي طَلَبِ التُّقَى
فَلَسْتُ سِوَى أَبْوَابِ فَضْلِكَ أَقْرَعُ

İlâhî! Cüst ü cû-yı takvâdaki, ittibâ-ı şeriat-ı garrâdaki kusurlarım bî-nihayettir. Lakin müracaat ettiğim, çaldığım kapı da senin ebvâb-ı fazl u inayetindir. Kusurlarımı setr için safh-ı cemîline, lütf-ı celîline istinat etsem çok mudur? Benim gibi olan kimsenin cürmü ne kadar büyük olursa hâib ü hâsir olmak ihtimali var mıdır?

إِلٰهِي أَقِلْنِي عَثْرَتِي وَامْحُ حَوْبَتِي
فَإِنِّي مُقِرٌّ خَائِفٌ التَّضَرُّعِ

İlâhî! Lağzîde-pây-i şehrâh-ı istikamet olan bu âsim kulunu tarîk-i hakka ircâ‘ et. Bî-hesap olan seyyiâtımın sevâd-ı defterine bakma, mahvet. Zira bütün günahlarımı mukırr u mu‘terifim; bu günahlar için giriftâr-ı itâb-ı adaletin olmakla lerze-bâr-ı haşyet ü havfım; leyl ü nehâr çehre-fersâ-yı tazarru u ibtihâlim, ciğer-hûn-ı ikâb u nikâlim.

إِلٰهِي لَئِنْ خَيَّبْتَنِي أَو طَرَدْتَنِي
فَمَا حِيلَتِي يَا رَبِّ أَمْ كَيْفَ أَصْنَعُ

İlâhî! Mahrum-ı lütf u âtıfetin, matrûd-ı dergâh-ı merhametin olursam, o şermsârlıkla, o hicâb u hacâletle nasıl istid‘â-yı cûd u keremine çâre-yâb olabilirim? Ne yapabilirim?

إِلٰهِي حَلِيفُ الْحُبِّ بِاللَّيْلِ سَاهِرٌ
يُنَاجِي وَيَبْكِي وَالْمُغَفَّلُ هَجَعُ

İlâhî! Bu âşık-ı cemâl-i bâ-kemâlin tarîk-ı hubb u meveddette ile’l-ebed devam u sebata ahd ü peymân etmiştir. Her gece hâb-ı rahatı terk eder, infilâk-ı sabah-ı ümide intizâr eyler; nur-ı şevkinle tâb-nâk olan kalbini Zât-ı pâk-i ehadiyetine doğru tevcîh ile muttasıl münâcât eder durur, seyl-i hurûşân gibi eşk-bâr-ı hüzn ü keder olur. Halbuki bu sırada mahrum-ı nur-ı irfan olan hevâ-perestân, bister-i nâz u naîm içinde gaflet-nümûd-ı hâb-girân olmaktadırlar.

وَكُلُّهُمْ يَرْجُو نَوَالَكَ رَاجِيًا
لِرَحْمَتِكَ الْعُظْمَى وَفِي الْخُلْدِ يَطْمَعُ

İlâhî! Bu hâb-âludegân-ı gafletin hepsi de hân-ı eltâf-ı bî-hesabını, rahmet-i uzmâ-yı ilâhiyeni ümit etmekte, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği niam-ı huld-berîne tama‘ edip durmaktadır. Bunların içinde ben de ümitvar olsam çok mudur?

إِلٰهِي يُمَنِّينِي رَجَاءِى سَلَامَةً
وَقُبْحُ خَطِيئَاتِي عَلَيَّ يُشَنِّعُ

İlâhî! Hissiyât-ı muhtelife arasında kaldım. Bir taraftan azamet-i şânın, vüs‘at-i rahmetin bahş-ı ümid-i selamet etmekte, diğer taraftan ise kubh-ı hatîâtım, kesret-i seyyiâtım bana seng-endâz-ı ta‘n u melâmet olmaktadır.

Semev'el'in Bir Fahriyesi

Servet-i Fünûn, sy. 392 (3 Eylül 1314/[15 Eylül 1898]), s. 23-27
Hazırlayan: **Ali Benli**

Araplarca şöhretgîr-i semâvât-ı edeb olan bu kaside-i lâmiyenin kâili Semev'el b. Âdiyâ, İmri'u'l-Kays'ın muasırîninden bulunan yehûd-i Araptan ve zaman-ı câhiliyet mülûkünden olup pederi Âdiyâ'dan sonra kabza-ı hükm ü tasarrufuna intikal eden Hicaz ile Şam yolunda kâin Teymâ beldesindeki Ablak kalesini[1] o yanaşılmak, zaptedilmek bilmeyen şahin yuvasını kendisine nişîmengâh-ı emân ederek –hiçbir günü hücum ve taarruzdan, sefk-i hûn-ı nâ-haktan hâlî kalmayan– o devr-i fetrette böyle bir hısn-ı metîn içinde kendini savlet-i e'âdîden sıyânet etmişti. Semev'el fesâhat ve belagatçe, şecâat ve celâdetçe ve bâhusus haslet-i vefa ve keremce şöhret bulan mehâsin-i ahlâk erbâbından idi. Vefakârlıkta, fedakârlıkta vâsıl olduğu mertebeyi düşünmeli ki, sözünde duranları, vaadinde hulf etmeyi nefislerine zül addedenleri ıtrâ ile medh etmek için أَوْفَى مِنَ السَّمَوْأَلِ [2] mesel-i sâirini îrad etmek kavm-i Arapça öteden beri âdet hükmünü almıştır. Gıptabahşâ-yı ehl-i kemâl olan bu şîme-i celîlede ne dereceye kadar ileriye gidilebileceğini, mehâsin-i ahlâkiye ile ibkâ-yı nîk-nâm etmenin ne kadar müşkil olduğunu ifhâm için bu meselin madrabını bu münasebetle zikretmekten kendimizi alamıyoruz.

Mülûk-i Araptan İmri'u'l-Kays-ı Kindî'nin pederi Hucr b. Hâris'i Benî Esed kabilesi katletmişti. Daha unfuvân-ı şebâbında olan İmri'u'l-Kays bu haber-i musibeti alınca "Benî Esed'den yüz kişi katl, yüz kişi de esir etmedikçe şarap içmek, oyun oynamak bana haram olsun!" diye yemin etti. Ve bunun üzerine Benî Bekir ile Benî Tağlib kabilelerinden istimdâd ve onları pederinin katilleri aleyhinde tahrîd ve tahrik etti. Esedîler de hasımlarının kendi hal ve mevkilerini tahkik için gönderdiği bazı casusların vürûdunu sezince korkuya düşerek Benî Kinâne'ye iltica ettiler. Çok geçmeden arada bir cenk oldu. Esedîlerden çok kişi maktul ve mecrûh düştü. Bu müthiş mukâtelenin devamına ancak zulmet-i

leyl mâni olmuştu. Sabah olunca İmri'u'l-Kays düşmanlarını karşısında bulamadı. Gece karanlığından bi'l-istifade firar etmişlerdi. Onları takip etmek istedi. Lakin Tağlibîlerle Bekrîler "Sen intikamını istediğin gibi aldın. Bunun ilerisine varmak beyhude yere kan dökmektir" diyerek kendisine ittibâ etmek istemediler. İmri'u'l-Kays ise muzafferiyetin bu kadarı ile hırs-ı intikamını bir türlü teskin edemediğinden "Yemin ederim ki bu yaptığım iş daha bir şey değildir. Benî Kâhil ile sâir Esedîlerden kimseyi maktullerin, mecrûhların arasında görmüyorum!" dedi ve takib-i a'dâ için müttefiklerini iknaya hayli çalıştı. Lakin bunlar bu harpte Benî Kinâne'yi Esedîlerle beraber karşılarında bulacaklarını evvelce tahmin etmemiş olduklarından harbe devam etmeyi menfaatlerine muğâyir görüyorlardı. İmri'u'l-Kays'a "Sen pek uğursuz bir adamsın. Bizi Kinânîlerle de bozuşturdun. Maksadın kan dökmek ise bu kadarı elverir" diyerek arzusuna muvâfakatten imtina ettiler.

İmri'u'l-Kays yalnız kalınca, Bekrîlerle Tağlibîlerin muâvenetinden me'yûs olunca Yemen'deki Himyerîlere iltica etti. Himyer melikinden aldığı askerle Benî Esed'in üzerine ikinci defa olarak yürüdü. Onlara yine galebe etti. Lakin koca şairin o ana kadar yaver olan tâlii bazı esbâbın haylûletiyle birden bir nahse mübeddel olarak neşve-i zaferden çok zaman kâm-yâb olamadı. Nasılsa bu aralık Necd ile Irak arasındaki yerlere hâkim ve İran şahlarına tâbi olan Hîre meliki Münzir'in husumetini davet etmişti. Münzir, Nûşirvân'dan aldığı asâkir-i muâvine ile ve kemâl-i şiddetle İmri'u'l-Kays'ı takip ederek başındaki Himyerîleri kâmilen dağıttı.

İmri'u'l-Kays güç bela Benî Âkili'l-Mirâr'dan[3] birkaç kişi ile beraber canını kurtarak Benî Hanzala'dan Hâris b. Şihâb'ın cenâh-ı sıyânetine iltica etti. Bu zât gayet sahî ve mükrim, mülteciler hakkında son derece cânsipâr bir civanmerd-i fazîletmend idi. Lakin orada da dikiş tutturamadı. Münzir oraya kadar da el uzattı, asker gönderdi. "Misafirlerini teslim etmezsen seninle cenk ederim!" diye Hâris'i tehdit etmek istedi. Hâris mertliğini gösterdi. Tehdidâta kulak vermedi. İmri'u'l-Kays ise çarnâçâr oradan savuşarak amcazâdesi Yezîd b. Muâviye ile kızı Hind'i mustahsıban Benî Fizâre'den Amr b. Câbir b. Mâzin'e misafir oldu.

Amr b. Câbir mihmânının yüzünden behemehal bir felakete uğrayacağını, Hâris gibi kendisinin tahlîs-i giribân edemeyeceğini teferrüs ettiğinden İmri'u'l-Kays'a dedi ki: "Ey Hucr'un oğlu! Kavim ve kabilenle aran açıldı açılalı düşmanların çoğaldı. Nereye gitsen rahat yüzü görmüyorsun. Burada da başından canından emin olamazsın. Senin

gibi ehl-i şeref ve necâbetin böyle perişan hal olmasına kâil olamıyorum. Teymâ beldesine gidip melik Semev'el'e iltica etmeni tavsiye ederim. Ben Kayser-i Rum'u da gördüm, şöhret-i şâyiası bütün Cezîretü'l-Arab'ı tutan Numân b. Münzir'i de. Bunların hiçbiri Semev'el'e benzemediği gibi mülkleri dâhilinde Teymâ beldesine benzer bir yere de tesadüf edemedim.

Amr'ın bu kararı tasvip edildi. İmri'u'l-Kays cemaati ile beraber Teymâ'ya gitti. Semev'el'in yanına:

وَلَقَدْ أتَيْتُ بَنِي المُصَاصِ[4] مُفَاخِرًا * وإلَى السَّمَوْأَلِ زُرْتُهُ بِالأَبْلَقِ
فأَتَيْتُ أفْضَلَ مَنْ تَحَمَّلَ حَاجَةً * إِنْ جِئْتُهُ فِي غَارِمٍ أوْ مُرْهَقِ
عَرَفَتْ لَهُ الأَقْوَامُ كُلَّ فَضِيلَةٍ * وَجَوَى المَكَارِمَ سَابِقًا لَمْ يُسْبَقِ[5]

beyitlerini inşâd ederek girdi.

Semev'el şîme-i Araba çesbân olacak bir tavr-ı mihmân-nüvâzâne ile bunları i'zâz etti. Çoktan beri nimet-i rahata mazhar olamayan bu biçareleri şerr-i e'âdîden himaye eyledi. Uzun müddet nezdinde o hısn-ı üstüvâr-emânında ferîh u fahûr alıkoydu. Bu müddet zarfında İmri'u'l-Kays'ın teslimini talep edenler, kanına susamış olanlar bir türlü kâmyâb olamadılar.

İmri'u'l-Kays'a gelince, onda hırs-ı intikam günden güne iştidâd ediyor, düşmanlarına bir sille-i te'dîb daha atmak niyetinden bir türlü fâriğ olamıyordu. O dâru'l-emân bile başına dehşetli bir zindan kesilmişti. Nihayet duramadı Cezîretü'l-Arab'da arzusunu yerine getirecek kuvvetli bir muîn, bir hami bulmaktan mey'ûs olunca Kayser'e müracaatı tasmîm etti. Semev'el nasihat ettiyse de kârger olamadı. O yine ısrar etti. Huzur-ı Kayser'e girebilmesine delâlet etmek üzre mülûk-i Gassân'dan[6] Hâris b. Ebî Şemmer'e Semev'el'den bir tavsiyenâme aldı ve amcazâdesi Yezid b. Muâviye ile emvâl ve eşyasını ve bu meyânda babadan evlada kemâl-i hürmet ve itina ile intikal eden ve bütün âbâ vü ecdâdı tarafından ihtifâlât-ı azîme ile hıfz edilen yüz tane zırhı[7] melike tevdi ederek Hâris'in nezdine oradan İstanbul'a müteveccih oldu.

Kayser,[8] İmri'u'l-Kays'ı hüsn-i kabul etti. Ona fevkalade tazim ve ikram eyledi. Maiyetine ebnâ-i mülûktan birçok kimslerin riyâseti altında birçok asker vererek mes'ulünü de fevka'l-me'mûl is'âf etti. Lakin fıtraten bedbaht yaratılan şair bu neşve-i emelden de çok zaman kâmyâb olamadı. Bu kadar saadete elbette tahammül edemeyecekti. Doya doya nûş eylediği bu câm-ı şâdî-hande-i iltifatına –daha doğrusu-

zehr-i hand-i istihzâsına aldandığı tâli-i nâ-sâzın son darbe-i helâkına uğramak için kesb-i istihkâk etmesine bâdî oldu. Düşmanlarının da kendisi kadar intikamcı olduklarını hiç hesaba katmamıştı.

Benî Esed'den İmri'u'l-Kays'ın tîr-i gadrine hedef olmuş Tammâh isminde bir adam var idi. İşte bu adam hasm-ı kavîsinin şu son teşebbüsâtını haber almış, işini bozmak için tâ Kayser'in sarayına kadar sokulmuştu. Ne yaptı ise yaptı birçok fikirleri İmri'u'l-Kays'ın aleyhine çevirdi. Onun maksadını Kayser'e başka türlü birdirmeye, gayz u husumetini davet etmeye muvaffak oldu. Kayser'in gazabı derece-i nihayeye vardı. İmri'u'l-Kays'ın arkasından altın ile işlenmiş bir hülle-i mesmûme ile beraber şu meâlde bir mektup gönderdi:

> "Sana olan fart-ı teveccüh ve mahabbetimden dolayı bizzat giydiğim hüllelerden birini medâr-ı imtiyâz ve mübâhât olmak üzre yümn ü bereketle kemâl-i afiyetle giy. Her konak mahalline vâsıl oldukça bir mektup ile muvâsaletini de bana bildir."

Şair bu mektubu Asîb denilen bir dağın civarında aldı. Gönderilen hülle-i fâhira-i âtıfeti giydi. Semm-i mühlik derhal vücuduna tesir etti. Tesir-i sem ile o nâdire-i rüzgârın bedeni didik didik oldu. İşte bundan dolayı İmri'u'l-Kays'a Zü'l-kurûh nâmı verilmiştir.

Şair tesemmümü hissedince

أجَارَنَا إنَّ الخُطُوبَ تَنُوب * وإنِّي مُقِيمٌ مَا أقَام عَسِيبُ[9]

beytiyle o yerleri ârâmgâh-ı ebed ittihâz edeceğini ima etmiştir.

Semev'el'in şöhre-i âfâk olan elsine-i Arapta şâyeste-i temessül olan şîme-i vefası işte İmri'u'l-Kays'ın vefatından sonra bi-hakkın anlaşılabilmiştir. Şöyle ki:

Sanâdîd-i Araptan İmri'u'l-Kays'ın haber-i vefatını alan Hâris b. Zâlim[10] ve alâ-rivayetin müteveffânın huzur-ı Kayser'e duhûlüne delâlet ettiğini bâlâda beyan ettiğimiz Hâris b. Ebî Şemmer-i Gassânî, Semev'el'den nezdinde mahfuz olan zırhları istedi. Emanete hıyaneti şân-ı civanmerdîsine yakıştıramayan Semev'el bunları vermekten kat'iyen imtina etti, muhasara edildi. Ehemmiyet vermedi. Lânesinde bâlâ-nişîn olan bir şahbâz gibi Ablak'ta tahassun etti. Bu aralık oğlu nasılsa Hâris'in yed-i esaretine düştü. "Ya zırhları teslim et ya oğlunu öldürürüm!" diye bir daha tehdit olundu. Yine aldırmadı. "Oğlum ölür, ama namusum, sît-i emanetim lekedâr olmaz!" cevabını verdi.

Hâris bu cevab-ı reddi alınca fevkalade hiddetlenerek babasının gözü önünde oğlunu öldürdü ve şu ettiği cinayet ve habâsetle kalarak hâiben hâsiren avdet etti. Semev'el ise:

وَفَيْتُ بِأدْرُعِ الكِنْدِيِّ ، إنِّي * إذَا مَا خَانَ أقْوَامٌ وَفَيْتُ
بَنَى لِي عَادِيَا حِصْنًا حَصِينًا * ومَاءً كُلَّمَا شِئْتُ اسْتَفَيْتُ
رَفِيعًا يَزْلُقُ العِقْبَانُ عَنْهُ * إذَا مَا نَابَنِي ضَيْمٌ أتَيْتُ
وَأوْصَى عَادِيَا قِدْمًا بِألاَّ * تُهَدِّم –يَا سَمَوْألُ– مَا بَنَيْتُ

beyitleri ile ilan-ı mübâhât ediyordu. Def'-i sâilden ve kendisine bu kadar pahalı mal olan bu şan ve şerefi kazandıktan sonra İmri'u'l-Kays'ın zırhlarını veresesine teslim ederek müteveffâya karşı son vazife-i hürmeti de ifa etmiştir.

***

Maksat Semev'el'in bir fahriyesini tercüme etmekten ibaret iken sadedden bu kadar tebâud edişimi hoş görmeyenler bulunur ise de sahib-i kasidenin tefâhurda ne dereceye kadar haklı olduğunu göstermek mehâsin-i ahlâkından bir nebze bahsetmeye vâbeste olduğundan hasâil-i ber-güzîdesi cümlesinden bilhassa medâr-ı temayüz ve tekaddümü olan vefadarlığı hakkıyla anlatmak için bu kadarcık tafsilât i'tâsında mazur görülürüm zannederim. Bâhusus ki yalnız ismi ile muallakasından başka hiçbir şeyi malum olmayan İmri'u'l-Kays'ın tercüme-i hali de şu tafsilat ile velev kısmen aradan çıkmış oldu. Şimdi sadede rücû' ederek kasidenin tercümesine şürû edelim.

إذَا المَرْءُ لَمْ يَدْنَسْ مِنَ اللُّؤْمِ عِرْضُهُ * فَكُلُّ رِدَاءٍ يَرْتَدِيهِ جَمِيلُ

Bir âdemin dâmen-i ısmet ve kerameti şeyn-i lü'm ile âlûde olmazsa her hangi kisveye bürünürse güzeldir, kadd-i merdânesine yaraşır.

وَإنْ هُوَ لَمْ يَحْمِلْ عَلَى النَّفْسِ ضَيْمَهَا * فَلَيْسَ إلَى حُسْنِ الثَّنَاءِ سَبِيلُ

Bir âdem nefisini başkalarının yüzünden gelen belalara, musibetlere alıştırmazsa ihrâz-ı hüsn-i senâya, ibkâ-yı nîk-nâma –kâbil değil- yol bulamaz.

تُعَيِّرُنَا أنَّا قَلِيلٌ عَدِيدُنَا * فَقُلْتُ لَهَا إنَّ الكِرَامَ قَلِيلُ

Bir sahibe-i hüsn ü ân kıllet-i adedimizden, kavim ve kabilemizin çoğalmadığından dolayı bizi ta'yîb ediyordu. Bu hali bizim için mûcib-i âr olur kıyas etti. Kendine dedim ki: "Buna taaccüb mü ediyorsun? Zümre-i celîl-i kirâmın adedi zaten kalîl olur."[11]

وَمَا قَلَّ مَنْ كَانَتْ بَقَايَاهُ مِثْلَنَا * شَبَابٌ تَسَمَّى لِلْعُلَى وَكُهُولُ

Ahlâfı bizim gibi hep seleflerinin nâmını ibkâya çalışan bir cemaate, bir kabileye –efrâdı az olsa da- az denilebilir mi ki bizim şeyh ve şâbbımız, büyüğümüz küçüğümüz hep zirve-i meâlîye irtikâ etmiştir.

وَمَا ضَرَّنَا أَنَّا قَلِيلٌ وَجَارُنَا * عَزِيزٌ وَجَارُ الأَكْثَرِينَ ذَلِيلُ

Ekser-i kabâil mülteci ve mahmîlerinin ser-be-hâk-i mezellet olduğu böyle bir zamanda civar-ı emân ve himayetimize iltica edenler izzetle serfirâz olduktan sonra adedimizin az olmasında ne zarar vardır?

وإِنَّا لَقَوْمٌ لاَ نَرَى القَتْلَ سُبَّةً * إِذَا مَا رَأَتْهُ عَامِرٌ وَسَلُولُ[12]

Biz öyle adamlarız ki meydan-ı cengâverîde ölmeyi, öldürmeyi mûcib-i hacâlet ve mezemmet, mûris-i hakaret addetmeyiz. Varsın Benî Âmir ile Benî Selûl bunu böyle addetsinler. Biz yine i'lâ-yı şâna çalışmaktan geri durmayız.

يُقَرِّبُ حُبُّ المَوْتِ آجَالَنَا لَنَا * وَتَكْرَهُهُ آجَالُهُمْ فَتَطُول

Biz ölüme aşığız. Bu aşk ve ibtilâmız ömrümüzü kısaltır. Ecellerimizi takrîb eder. Onlar ise ölümden korkarlar, nefret ederler. Bu havf u nefret onların ömürlerini uzatır, ecellerini teb'îd eder.

وَمَا مَاتَ مِنَّا سَيِّدٌ حَتْفَ أَنْفِهِ * وَلاَ طُلَّ يَوْمًا حَيْثُ كَانَ قَتِيلُ

Büyüklerimize hep arsa-i heycâda şanlı şanlı ölümler nasip olmuş, bunların içinde son nefesini rahat döşeğinde teslim etmiş kimse görülmemiştir. Bundan başka hiçbir zaman ve mekânda hiçbir maktulümüzün de kanı heder, bir gün olsun intikamı tehir edildiği vâki olmamıştır.

تَسِيلُ عَىَ حَدِّ الظُّبَاتِ نُفُوسُنَا * ولَيْسَتْ عَلَى غَيْرِ الظُّبَاتِ تَسِيلُ[13]

Bizim canlarımız ancak hadd-i seyf üzerinden seyelân eder. Başka yerde seyelân etmelerinin ihtimali yoktur.

صَفَوْنَا وَلَمْ نَكْدُرْ وَأَخْلَصَ سِرَّنَا * إِنَاثٌ أَطَابَتْ حَمْلَنَا وَفُحُولُ

Eben-an-ceddin uluvv-i haseb ü neseple safvet-i ahlâk ile mümtazız. Silsile-i nesebimizin şerefi pespâyegânın karışmasıyla haleldâr olmamıştır. Öteden beri analarımızdan, babalarımızdan hep asil ve necip olarak doğduk. Analarımız, babalarımız hep büyük adamlar doğurdu.

عَلَوْنَا إِلَى خَيْرِ الظُّهُورِ وَحَطَّنَا * لِوَقْتٍ إِلَى خَيْرِ البُطُونِ نُزُولُ

Biz en hayırlı kimselerin sulplerinde mâyedâr-ı ulviyet olduktan sonra vakt-i merhûnunda cibilletimizde meknûz olan kemâlâtı ızhâr etmek üzre en hayırlı validelerin rahminde perverşiyâb-ı necâbet olduk.

فَنَحْنُ كَمَاءِ المُزْنِ مَا فِي نِصَابِنَا * كَهَامٌ، وَلاَ فِينَا يُعَدُّ بَخِيلُ

Cûd u sehâda, bezl u atâda ebr-i rahmet gibiyiz: İçimizde bed-asıl kimse olmadığı gibi aramızda bahîl sayılacak âdem de yoktur.

وَنُنْكِرُ –إِنْ شِئْنَا– عَلَى النَّاسِ قَوْلَهُمْ * ولاَ يُنْكِرُونَ القَوْلَ حِينَ نَقُولُ

Biz istersek başkalarının sözünü beğenmeyiveririz, lakin bizden bir söz sâdır oldu mu beğenmemek kimsenin elinden gelmez.

إِذَا سَيِّدٌ مِنَّا خَلاَ ، قَامَ سَيِّدٌ * قَؤُولٌ لِمَا قَالَ الكِرَامُ فَعُولُ

Büyüklerimizden birinin yeri boş kalmaz. O giderse yerine kirâm-ı nâsa yaraşacak sûrette sözü vaadi bol bir kavvâl-i beliğ, dediğini icrada kusur etmez bir faâl-i kerîm kâim olur.

وَمَا أُخْمِدَتْ نَارٌ لَنَا دُونَ طَارِقٍ * وَلاَ ذَمَّنَا فِي النَّازِلِينَ نَزِيلُ

Hiçbir mihmân-ı şebângeh-vürûd ocaklarımızdaki ateşin söndüğünü görmemiş, ziyafethâne-i i'zâzımıza uğrayan yolculardan hiçbiri bizi zemm ü kadhe yol bulamamıştır.

وَأَيَّامُنَا مَشْهُورَةٌ فِي عَدُوِّنَا * لَهَا غُرَرٌ مَعْلُومَةٌ وَحُجُولُ

Bizim vekâi'-i hurûbumuz düşmanlarımız beyninde gayet meşhurdur. Celâdet-i fıtriyemizi ızhâra bir fırsat-ı imtihan olan o günlerin nişâne-i asalet olarak huyûl-i veğânın dest ü pâyindeki beyazlıklar, cebîn-i tâbdarlarındaki gurreler gibi vehleten göze çarpan alâyim-i mahsusası vardır, bunları herkes bilir.

وَأَسْيَافُنَا فِي كُلِّ شَرْقٍ وَمَغْرِبٍ * بِهَا مِنْ قِرَاعِ الدَّارِعِينَ فُلُولُ

Süyûf-ı hamâsetimiz şark ve garba saldırmaktan zırh-pûşân-i celâdetle çarpışmaktan hep çentiklidir, kırıktır.

مُعَوَّدَةٌ أَنْ لاَ تَسُلَّ نِصَالُهَا * فَتُغْمَدَ حَتَّى يُسْتَبَاحُ قَبِيلُ

Bu kılıçlar öyle kılıçlardır ki cevher-i merg-efşânları bir kere sıyrıldıktan

sonra bir kabilenin kanını heder etmedikçe kınlarına girmemeyi itiyat etmişlerdir.

سَلِي –إنْ جَهِلتَ– النَّاسَ عَنَّا وَعَنْهُمُ * فَلَيْسَ سَوَاءً عَالِمٌ وَجَهُولُ

Ey şuh dilrubâ! Böyle seng-endâz-ı melâmet olup durma. Hakikat-i hali bilmiyorsan mazursun. Lakin bir kere de bizim kim olduğumuzu süyûf-ı necdetimizin ne cevher olduğunu halktan sor. Elbette bilen ile hiç bilmeyen bir değildir.

فَإِنَّ بَنِي الرَّيَّانِ قُطْبٌ لِقَوْمِهِمْ * تَدُورُ رَحَاهُمْ حَوْلَهُمْ وَتَجُولُ

Hâsılı, Benî Reyyân kavim ve aşiretlerinin kutb-i medârıdırlar. Âsiyâb-ı mesâlihleri hep onların etrafında döner durur. Bütün işleri hep onların sayesinde tesviyet-pezîr olur.

İbn Fârız'dan

Servet-i Fünûn, sy. 396 (1 Teşrîn-i Evvel 1314/[13 Ekim 1898]), s. 87-89
Hazırlayan: **Ali Benli**

أَوَمِيضُ بَرْقٍ بالأُبَيْرِقِ[14] لاَحَا؟ * أمْ فِي رُبَى نَجْدٍ أرَى مِصْبَاحًا؟
أم تلكَ لَيْلَى العامِرِيَّةُ أسْفَرَتْ * ليلاً ، فصيَّرَتِ الماءَ صَبَاحَا؟

Esnâ-yı vecd ve istiğrâkımda gördüğüm bu şu'le-i hurd-sûz sengistân-ı aşk u ibtilâdan parlayan şimşek midir? Yahut kûy-ı cânândan, bahtın o yüce dağlarından dîde-i intibâhıma ilişen çerâğ-ı emel midir? Şeb-i târ-ı ızdırâbı subh-ı saadete döndüren o hal, yoksa Leyla-yı vicdanın geceleyen burka-küşâ-yı sabâhat olmasından mıdır?

يَا رَاكِبَ الوَجْنَاءِ ! –وُقِّيتَ الرَّدَى– * إن جبتَ حزنا أو طويتَ بِطَاحَا
وسلكتَ نعمانَ الأراكِ فَعُجْ إلَى * وَادٍ هُنَاكَ – عَهِدْتُهُ – فَيَّاحَا

Ey nâka-suvâr olan seyyâh! Yürü, Allah selamet versin. Lakin dağları, bayırları aştıktan, düz ovalara indikten sonra yolun Nu'mâne'l-erâk'a[15] düşerse –kadîmden beri tanıdığım- oradaki geniş vadiye, o nişîmen-gâh-ı ehl-i mahabbete de bir uğra.

فَيأْتمنَ العَلَمَيْنِ –مِنْ شَرْقِيِّهِ– * عَرِّجْ ، وَأُمَّ أرينهُ الفَوَّاحَا

Sonra da o vadinin cihet-i şarkîsinden Alemeyn'in,[16] o yekdiğerinden ayrılmayan ikiz dağın sağ tarafına dön de revâyih-i latîfesiyle ta'tîr-i meşâm eden Erîn'e[17] doğru git.

وَإِذَا وَصَلْتَ إلَى ثَنِيَّاتِ اللِّوَى * فانشُدْ فؤَادًا بالأُبَيْطِحِ طَاهَا
وافِرِ السَّلامَ أُهَيْلَهُ عَنِّي ، وَقُلْ: * غَادَرْتُهُ لِجَنابِكُمْ مُلْتَاحَا

Yine yoluna devam ederken rastına tesadüf edecek dolambaçlı, kumlu boğazlara varınca orada, -seylâbelerin biriktirdiği kumlara karışmış, helak olmuş bir kalbi araştır. Ne olduğunu sor, öğren. Sonra o güzel yerlerin sevgili sakinlerine benden selam söyle ve de ki: "Ben onu dîdârınıza müştâk firkatinizle bî-tâb olarak orada bıraktım."

يَا سَاكِنِي نَجْدٍ ! أمَا مِنْ رَحْمَةٍ * لأسِيرِ إلفٍ لا يريدُ سَرَاحًا
هَلاَّ بَعَثْتم للمشوقِ تحيَّةً * في طيِّ صافِيَةِ الرِّيَاحِ رَوَاحًا
يَحْيَا بها من كانَ يحسبُ هجرَكُم * مزحا ويعتقدُ المزاحَ مزَاحَا

Ey diyar-ı mahabbet sakinleri! Sizde de merhametten eser yok mu? Mübtelâ-yı aşkınıza, esir-i sevdanıza acımaz mısınız? Hem de nasıl esir! Giriftâr olduğu kayd-ı sevdadan bir türlü kurtulmak istemeyen bir esir. Hele insaf edip de o mübtelâ-yı garâmınıza -bir akşam olsun- nesîm-i sâf u hoş-bûya tevdîan bir selam göndermek yok mu? Bilirsiniz ki bu selamınız şehid-i aşkınıza bir hayat-ı câvidânîdir. O şeydâ-yı dil-harâb bu‘d u mufârakatinizi âsân bir şey zannetmişti. Daha doğrusu böyle latifelere, mizahlara yanaşmazsınız itikadında bulunmuştu. Lakin heyhât! Bu firkatin ciddi ve sahîh olduğunu, elem-i can-güdâzına tahammül mümkün olmadığını şimdi anlıyor.

يا عاذِلَ المشتاقِ جهلاً بالذي * يلقى مليًّا ! –لا بلغتَ نجاحَا!–
أتعبتَ نفسكَ في نصيحةِ من يرَى * أن لا يرى الإقْبَالَ والإفلاحَا

Ey cür‘a-i mahabbetten bî-nasip olan merd-i meâyib-cû! Allah müstahakkını versin, hiçbir işini rast getirmesin ki bir âşık-ı şeydânın dûçar olduğu mihan u âlâm nasıl bir bela olduğunu bilmediğin halde nice zamandır beni ta‘yîb edip duruyorsun. Beyhude yoruluyorsun: İkbal ve saadet yüzü görememek ehass-ı makâsıdı olan bir kimseye nasihatin abestir, tesirsizdir.

أقصِرْ عدمتكَ ! واطَّرِحْ مَن أنخت * أحشاءَهُ النجلُ العيونُ جراحَا

A yok olasıca lâim! Artık vazgeç de benim gibi –ahu bakışlı gözlerin sihâm-ı gamzesi ile derûnu mecrûh olmuş, delik deşik bir hale gelmiş- âşık-ı bî-çareyi o kadar diline dolama.

كنت الصديقَ قبيلَ نصحكَ مغرماً * أرأيت صبًّا يألف النصاحَا؟

Vâkıâ sen nasihatlerine başlamadan evvel bu sevdâzedenin yâr-ı sadakat-şiârı idin. Lakin muktezeyât-ı ülfet ve muâşeretten olan keff-i lisan-ı muâhazeden vazgeçer geçmez aramızdaki hukuk-i sohbet zâil oldu, gitti. Bunda da –sen söyle- hakkım yok mu? Hiçbir âşıkın nâsihleriyle ülfet ettiğini gördün mü?

إن رمتَ إصلاحِي فإني لم أردْ * لفسادِ قلبي في الهَوَى إصلاحَا

Hem sen hakikaten beni ıslah etmek fikrinde isen nafile yorulma. Zira

ben âteşzede-i garâm olan kalb-i marîzimin ifâkatyâb olmasını arzu etmiyorum.

ماذا يريدُ العاذلون بعذلِ من * لبس الخلاعةَ واستراحَ وراحا

Kayıtsızlık libâsını gimiş, perde-i mahcubiyeti artık ref‘ etmiş, o gibi kuyûd-i müz‘iceden âzâde-ser olarak kemâl-i istirahatla dem-güzâr olan bir âşıkı ta‘yîb etmekle, ona levm ü teşnî‘ eylemekle bilmem ki şu zümre-i melâmet-perverânın eline ne geçer.

يا أهلَ ودِّي! هل لراجي وصلِكُمْ * طمعٌ فينعمَ بالُهُ استرواحاَ

مذ غبتُمْ عن ناظرِي لي أنَّةٌ * ملأت نواحيَ أرضِ مصرَ نُوَاحاَ

وإذا ذكرْتُكُمْ أميل كأنِّي * -من طيب ذكركم- سقِيتُ الراحا

وإذا دُعِيتُ إلى تناسِي عهدكُم * ألقيتُ أحشائِي بذلكَ شحَاحًا

Ey kıbletü'l-âmâl-i mahabbetim olan ehl-i cemâl! Ümitvar-ı visâliniz olan, hep böyle bir emel arkasında koşan benim gibi bir avare için acaba nimet-i rahattan behremen olmak mukadder midir? Gözümden nihân oldunuz olalı şîvenden, feryattan başka işim yoktur. Enîn-i ciğer-sûzum bu memleketin her tarafını nevhalarla, ahlarla doldurdu. Sizi tahattur ettikçe –bu tahatturun ezvâk-ı hûş-rubâsından o kadar mütelezziz olurum ki mest-i müdâm olmuş gibi kendimi zaptedemez, iki tarafa sallanırım. Hele o ahd-i kadîm-i mahabbeti unutmak hiç mümkün olamıyor. Hakikaten unutmak değil, hiç olmazsa yalandan olsun unutmuş gibi davranmak bile elimden gelmiyor. Buna kalbim bir türlü razı olamıyor.

سقيا لأيامٍ مضت مع جيرَةٍ * كانتْ ليالينا بهم أفراحا

حيثُ الحِمَى وطَني وسكَّان الغضا * سكني ووردِي الماء فيه مباحَا

وأُهَيْلُهُ أربِي وظلُّ نخيلهِ * طربِي ، ورملةُ واديَيْهِ مَرَاحاَ

Âh, ne tatlı idi o günler ki lelâli-i ızdırabımıza medâr-ı ferah ve inbisât olan hem-nişînlerle hoş-güzerân oldu. Var olsun o demler ki vatanım yârımın civarı idi. Hem-bezm-i ülfetim olan hep dil-suhtegân-ı aşk idi. Âteş-i tahammülsûz-ı aşkı teskin için mâu'l-hayat-ı vuslatla reyyân olmak mubah idi. Hiç eksik olmasın o saatler ki benim matlûb-i yegânem o harîm-i safânın sevgili sakinleri idi. Bütün eşvâk u neşâtım o güzel yerlerin, sâye-bâr ağaçların altında bulunur. Hep o nevâhî-i mahabbet-nişânın kumlu vadileri benim huzuruma me'vâ-yı sükûn olurdu.

واها على ذاك الزَّمان وطيبِه * أيامَ كنت من اللغوبِ مراحاَ
قسما بمكة والمقامِ ومن أتى الْـــ * بيتَ الحرامَ ملبّيا سباحا
مارنَّحت ريح الصبا شِيح الرُّبَى * إلا وأهدتْ منكمْ أرواحا

Hezârân teessüf o güzel günlere, o güzel günlerde tattığım ezvâk-ı saadete! Yüz binlerce telehhüf-i yârân-ı mahabbetin şeref-i sohbeti ile yorgunluk nedir bilmediğim o safalı demlere! Mekke ve Makam'a "Lebbeyk, Lebbeyk" diye Beytu'l-harâm'a gelen temiz yürekli seyyâhîne yemin ederim ki bâd-ı sabâ, o şehid-i aşkı zinde kılan bâd-ı hoş-hırâm şimdiye kadar ta'tîr-i meşâmm-ı can eden o dağlar başındaki hoş-bû otlara bir kere olsun uğramamış; onları tehzîz etmemiştir ki akabinde nefha-i can-bahşınızdan bir nişâne getirmemiş, ruhtan ibaret tuhfeler ihdâ etmiş olmasın.

Yine İbn Fârız'dan

Servet-i Fünûn, sy. 398 (15 Teşrîn-i Evvel 1314/[27 Ekim 1898]), s. 118-121

Hazırlayan: **Ali Benli**

أدِرْ ذِكْرَ مَنْ أهْوَى –ولو بملامِ– * فإنَّ أحاديثَ الحبيبِ مُدامِي

لِيَشْهَدَ سمعِي من أحبُّ –وإن نأى- * بطيفِ سلامٍ ، لا بطيفِ منامِ

Ey zevk-i mahabbetten bî-nasip olan merd-i melâmet-pîşe! Hevâ-yı aşk-ı dilsitânî ile meşgûf olduğum o yâr-ı canımın rahîk-i yâdından –velev ta'n u mezemmet sûretiyle olsun- biraz sun ki benim müdâm-ı neşve-bârım –ne türlüsü olursa olsun- hep hadîs-i yârdan ibarettir. Ey lâim! Sermaye-i yegânen olan bu şarab-ı neşât-efzâdan olsun bana daima sun ki sevdiğimi uzakta bile olsa- kulaklarım ıyânen görsün. Zevk-i halâvet-fezâ-yı şühûdum yalnız tayf-ı şebângehe münhasır kalmasın da bir de hayal-i melâmetle hâsıl olsun!

فلِي ذكرُها يحلُو علَى كلِّ صِيغَةٍ * وإن مزجُوه عُذَلِي بخِصامِ

Hiç durmadan bu müdâm-ı tarab-engîzden ona sun ki onun zikr-i cemîli –her şekil ve heyette- bana hoş gelir. Üzerime hep seng-i teşnî' atan lâimlerin güftügû-yı hakaret-nümûnî ile memzûc olsa bile yine bana tatlı gelmekten hâlî kalmaz.

كأنَّ عذُولِي بالوِصَالِ مُبَشِّرِي * وإن كنتُ لم أطمَعْ برَدِّ سلاَمِ

Dildârımdan en ziyade mehcûr olduğum, redd-i selamından bile kat'-ı ümit ettiğim sırada lâimin iki de birde ondan bahsettiğini gördükçe sanki beni vuslatla tebşîr ediyormuş gibi müstağrak-ı şevk u sürûr oluyorum.

بِرُوحِي مَنْ أتْلَفْتُ رُوحِي بِحُبِّهَا * فَحَانَ حِمَامِي قبْلَ يَوْمِ حِمَامِي

ومنْ أجلها طابَ اقتضَاحِي ولذَّ اطِّـــــــ *ـــراحي وذُلِّي بعدَ عِزِّ مقَامِي

وفيها حلالِي بعد نسْكِي تَهَتُّكِي * وخلعُ عِذَارِي وارتكابُ أثامِي

Canım feda olsun o yâr-ı füsunkâra ki onun mahabbeti uğrunda canımı heder ettim de o şehrâh-ı müşkil-güzâr içinde zaman-ı memâtım

vaktinden evvel hulûl etti. Canlar feda olsun o perestîde-i dil u cana ki âfâk-ı âlemde rüsvâ olmaktan, ayb u mezemmete karşı lakayt bulunmaktan lezzet-yâb oluşum... sahib-i izz u câh iken ser-nigûn-ı mezellet olmaktan bir zevk hissedişim hep onun yüzündendir. Erbâb-ı zühd ü takvâdan iken bürde-i ismeti hetk eylemekten halî'u'l-izâr olmaktan günahları irtikâb edip mukabilini de görmekten mahzûz oluşum hep onun sevda-yı sihr-âzmâsı ile müyesser olabilmiştir.

أصلِّي فأشْدُو حِينَ أتلُو بذكرها * وأطربُ في المحْرَابِ وَهْيَ إمَامِي
وبالحَجِّ إنْ أحْرَمْتُ لبَّيْتُ باسْمِهَا * وعنهَا أرى الإمساكَ فطرَ صيَامِي

Salâtımda onun yâd-ı dil-cûsıyla nevâsâz olurum. Mihrâb-ı ihtidâ ve iştiyâkımda imam olduğu zaman sermest-i şevk u tarab olurum. Hacca giderim; ihrama girerken hep onun ism-i latifiyle lebbeyk-hân olurum. Hele bence oruç bozmak, böyle büyük bir günaha girmek onun zikrinden imsâk etmek, kendimi ondan fâriğ tutmaktan başka bir şey değildir.

وَشأْنِي بشأنِي معرِبٌ وَبِمَا جَرَى * جَرَى وانتحابِي مُعْرِبٌ بِهِيَامِي

Sezâ-yı terahhum olan hal-i perişanımı, sergüzeşt-i musibet-nişânımı, mecrâ-yı hûn-âlûd-ı eşkim aktığı esnada açıktan açığa gösteriyor. Tahammül-sûz olan aşk-ı dil-âşûbumu, garâm-ı hıyâm-efzûdumu girye-i hüznüm lisan-ı belîğ ile ilan edip duruyor.

أروحُ بقلبٍ بالصَّبَابَةِ هَائِمٌ * وأغدُو بطرفٍ بالكآبَةِ هَامِ
فقلبِي وطرفِي ذا بِمَعْنَى جَمالِهَا * مُعَنًّى وذا مُغْرًى بلِينِ قَوَامِ

Bütün gün kalbim hayran-ı şevk u şağaftır. Bütün gece dîdelerim giryebâr-ı hüzn ü elemdir. Kalbim o cemâl-i bedîu'l-meâlin zîr-i kahr u istilasında zebûndur. Gözlerim o kadd-i mevzûn-i dilfirîbin letâfet-dîde rüyasıyla hayret-füzûndur.

وَنَوْمِي مَفْقُودٌ وصُبْحِي لَكَ البقاءُ! * وسُهْدِي مَوْجُودٌ وَشَوْقِي نَامِ
وعقدِي وعهدِي لم يحلّ ولم يَحَلْ * ووجدِي وجْدِي، والغرامُ غرامِي[18]

Halime acınmaz mı ki bende uykudan eser kalmadı. Subh-i saadet ise –Mevlâ rahmet eyleye- dâr-ı bekâya gitti de gelmez oldu. Uykusuzluk benim için her zaman hazırdır. İştiyak-ı bî-nihayem dembedem artmaktadır. Ahd ü peymân-ı mahabbetim ise hâlâ bozulmamış, eskisi kadar muhkemdir. Ey zümre-i uşşâk! Vecd ü hiyâm isterseniz benimkinden daha şiddetlisi, şevk u garâm ararsanız benimkinden daha sahîhi olamaz. Vecd ü garâm olsa olsa benimkine denilebilir.

يشفُّ عن الأسرارِ جِسْمِي منَ الضَّنَى * فيغْدُو بِهَا مَعْنًى نُحُولُ عظَامِي

Tehâcüm-i eskâm-ı mahabbetle cismim o kadar zayıflandı ki âdeta şeffaf oldu. Esrâr-ı derûnumu artık saklayamıyor, o rütbe kesb-i rikkat etti ki bî-tâb ü tüvân olan, hakikatten ziyade manaya benzeyen, artık bir vücud-ı hâricîsi kalmayan kemiklerim de –fâş olan esrârım gibi- görünür bir hale geldi.

طريحُ جَوًى حُبٍّ جَرِيحُ جَوَانِحٍ * قريحُ جُفُونٍ بالدَّوَامِ دَوَامِي

صريحُ هَوًى جاريتُ من لُطْفِي الهَوَا * سحيْرًا فأنفاسُ النسيمِ لمامي

Kendimi bilmem daha nasıl tarif edeyim: Şiddet-i vecd ile fart-ı mahabbetle pek düşkün bir haldeyim. Sine-çâkım, mecrûhu'l-fuâdım, daima eşk-i hûnîn akıtan gözlerimden zahmdârım. Serâpâ vücudumu istila eden aşk-ı sûzânım pek sarîhdir, pek ıyândır. Bu sevda-yı sâmân-güdâz ile o derecede rikkat peydâ ettim ki letâfette hevâ-yı seher-hîz ile yarışırım. Yâr-ı hemdemim, refîk-i hemseferim nesîm-i subhdemin enfâs-ı letâfet-medârıdır.

صحيحٌ عليلٌ فاطلبُونِي من الصَّبا * ففيها –كما شاءَ النحولُ– مُقامِي

خفيتُ ضنًى حتَّى خفيتُ عن الضَّنَى * وعن برءِ أسقامِي وبردِ أوَامِي

İctimâ-ı ezdâdı bende seyredin: Sahîhu'l-beden olduğum halde o rütbe dil-haste-i aşkım ki âdeta vücudumdan eser kalmadı. Beni ararsanız –rikkat ve letâfette hem-ıyârım olan- bâd-ı sabâda arayın. Beni ondan sorun. Zira ben artık bu derd-i ten-fersânın dest-i meşîetine râm olarak –tam onun istediği gibi- o nişîmen-i hevâîde âşiyan-sâz oldum. Hastalık beni gözlerden öyle bir nihân etti ki hastalığın kendisinden de gizlenebiliyorum: Onun nazar-ı tâkat-şikeni bundan ziyade bana isabet edemez. Bür' ü âfiyetin dîde-i rahat-nümâsından da mehcûrum: Artık şarab-ı aşk-ı lâ-yezâl ile reyyân olacağıma ihtimal verilemez.

ولمْ يبقِ منِّي الحبُّ غيرَ كآبةٍ * وحزنٍ وتبريحٍ وفرطِ سِقامِ

ولم أدرِ من يدرِي مكانِي من الهوَى * وكتمانَ أسرارِي ورعيَ ذِمَامِي

فأمَّا غرامي واصطِبارِي وسلوتِي * فلم يبقَ لِي منهُنَّ غيرُ أسامِي

Mahabbet beni eritti, mahvetti. Hüzün ve elemden, şiddet ve meşakkatten, hadd-i ifrâta varmış bir hastalıktan başka bende hiçbir şey bırakmadı. Bilmem ki sevda-yı ıyânımdan başka mekânımdan, esrâr-ı nihânımdan, hâlâ riayet ettiğim ahd ü peymânımdan haberdar olan var mı? Hele aşkından sabr u tâkatin, tahammülün –adlarından başka- bende eserleri kalmamıştır.

لينجُ خَلِيٌّ من هوايَ بنفسِهِ * سليمًا ويا نفسُ اذهَبِي بسَلام

Dûçar olduğum şu aşk-ı bî-emâna düşüp de kendini sağ salim kurtarabilecek bir azâde-ser varsa başının çaresine baksın. Senin ise, ey zavallı şair, hülâsa ki hiçbir çare ve ümit yoktur. Yolcusun, hemen selametle gitmeye bak.

وقالَ اسلُ عنها لائمي وهو مُغْرَمٌ * بلومِي فيها ، قلتُ فاسلُ ملامِي

Kalbimde caygîr-i mekânet olan o dildâr-ı bedîu'l-cemâle mahabbetimden dolayı bana ta'n etmeye âşık olmuş bir lâim: "Kalbini ona o kadar verme, biraz da başka şeylerle oyala, artık ondan vazgeç" dedi. Ben de cevaben "Seng-i melâmet atmaktan sen vazgeçsen isabet etmiş olursun" dedim.

بمَنْ أهتدِي في الحبِّ لو رمتُ سلوةً؟ * وبي يقتدِي في الحبِّ كلُّ إمامِ
وفي كلِّ عضوٍ فيَّ كلُّ صبابةٍ * إليها وسوقٍ جاذبٍ بزمامِي

Farz edelim ki ben ondan geçtim. Ya şahrâh-ı mahabbette meydan-ı fesîh-i aşk-ı âzmâyîde kime ittibâ edeyim? Zavallı şaşkın bilmez ki bu kârgâh-ı şevk u şağafta mahabbetle serefrâz olmuş uşşâka muktedâ olmuş nerede bir imam varsa bana iktidâ ediyor. Bîçâre ahmak bilmez ki bende ne kadar âzâ varsa her biri o yâr-ı mihribân için eczâ-yı kâinâttaki, efrâd-ı mümkinâttaki hubb u hiyâmın... zimâm-ı ihtiyârımı istediği tarafa cezb eden her şeydeki şevk-i garâmın kâffesini kendisinde cem etmiştir.

تثنَّت فخلْنَا كلَّ عطفٍ نهزُّه * ضيبَ نقًا يعلُوه بدرُ تمامِ

Menba-ı hüsn olan cânân bir kere hırâmân olmuştu. İşte o zaman çehre-i münevveri altında ihtizâz eden kâmet-i dil-cûsunu görünce hep onu –bedr-i kâmilden ibaret meyvesi üzerinde duran- bir şâhsâr-ı mehâsin zannetmiştik.

ولِي كلُّ عضوٍ فيه كلُّ حَشًى بهَا * -إذا مارنت- وقعٌ لكلِّ سهامِ
ولو بسطت جسمي رأت كلَّ جوهرٍ * به كلَّ قلبٍ فيه كلُّ غرامِ
وفي وصلِهَا عامٌ لديَّ كلحظةٍ * وساعةُ هجرانٍ عليَّ كعامِ

Nigâh-ı iltifatına mazhar olduğum zamanlar âzâ-yı vücudumun her birinde sihâm-ı enzârına hedef olmaktan cerîha-dâr olmuş birçok ciğer-gâhlar peydâ olur. İçimi bir kere açsa, bedenimi bir kere teşrîh etse eczâ-yı tenimden her birinde her manasınca kâmil bir kalp, her kalbimde

hadd-i müntehâya varmış bir garâm u aşk medfûn olduğunu görür. İşte bundan dolayıdır ki onun vuslatıyla güzâr eden bir senem bir lahza gibi çabuk geçer, bir saatlik hicrânım da bana bir sene kadar uzun gelir.

ولَمَّا تلاقينَا عشاءً وضمَّنَا * سواءُ سبيلِي دارِهَا وخيامي
وملنا –كذا شيئا– عن الحيِّ حيث لا * رقيبٌ ولا واشٍ بزورِ كلامِ
فرشتُ لها خدِّي وطاءً على الثَّرَى * فقالتْ لك البُشْرَى بلثمِ لثامِي!

Geçenlerde bir şâm-ı saadet-nişân içinde yekdiğerimize tesadüf ettiğimiz, onun nişîmen-nâzı ile haymegâhım arasındaki doğru yolda buluştuğumuz, oradan da civarında hiçbir rakîb-i hâsid, hiçbir gammâz-ı müfsid bulunmayan enzâr-ı ağyârdan şöylece uzak bir kenara çekildiğimiz zaman kemâl-i hudû‘ ile ruhsâr-ı zerdimi –pâmâl-i inayet etsin- diye güzergâhına ferş ettim. O da bu vaz‘-ı zelîlâne ve lütufcûyâneme merhamet etti de bana “Müjde! Artık lisâm-ı ismeti takbîl etmene müsaade ettim” dedi.

فما سمحتْ نفسي بذلك غيرةٌ * على صونِها منِّي لعزِّ مرامِي
وتبنَا –كما شاء اقتراحِي على المُنَى– * أرَى الملكَ ملكي والزمانَ غلامِي!

Lakin matlabım o kadar ulvî, o kadar kutsî idi ki onu kendi nefsimden de kıskandım. Gönlüm bir türlü razı olamadı: Onu kendimden de sıyânet ettim ve böylece fermânrâm ettiğim aksâ-yı emâniyetin mukteżâ-yı neşât efzâsınca –sabaha kadar- evc-i a‘lâ-yı saadette demgüzâr oldum. İşte o tatlı demlerde bütün kâinâtı kendimin zannediyordum.

Lâhika

Acz ü noksanımı kemâliyle mu‘terif olduğum cihetle gerek bu kasidenin ve gerek *Bedâyi‘u’l-Arab* serlevhası altında *Servet-i Fünûn*’a derc edilmiş ve edilecek olan manzûmât-ı Arabiyenin tercümesindeki hatalarımın ihtâr buyrulmasını erbâb-ı fazl u irfânın himmet-i hayırhâhânelerinden intizâr eylerim. Maksad-ı aslî kemâl-i hulûs ile hizmet etmekten, nefâis-i âsâr-ı Arabı lisanımıza nakleylemekten ibaret olduğu için bu gibi irşadât-ı terakkîperverâneden dolayı münfail olmak şöyle dursun an-samîmi’l-kalp memnun ve müteşekkir olacağım tabiidir. Bu zevât-ı kirâmın hüsn-i niyetinden tebâud buyurmayacaklarından, bu hususta *Malumât Gazetesi*’ne peyrev olmayacaklarından eminim.

Bu gazeteye gelince, geçenlerde yevmî nüshalarından birinde "Cehl-i Mütercimîn" serlevhasıyla münderic ve vukûf ve malumâttan ziyade taarruz ve tahkiri mutazammın olan ve her cihetle şîve-i ehl-i edebe mugâyir bulunan makalesindeki itirazâtın cevaba bile değeri yoktur. O gizi sözlere muhatap olarak o derekeye inmek ve mukâbeleten yine *Malumât*'ındaki âsârı bi-hakkın tenkit ve tezyîf etmek gibi beyhude meşgalelerle izâa-i evkât eylemekten ise Hazret-i İbn Fârız'ın yine bir manzumesi ile kütüphane-i millîyi ziynetyâb etmeyi daha faydalı addederim.

Yine İbn Fârız'dan

Servet-i Fünûn, sy. 400 (29 Teşrîn-i Evvel 1314/[10 Kasım 1898]), s. 151-153

Hazırlayan: **Ali Benli**

نَسَخْتُ بِحُبِّي آيَةَ العِشْقِ مِنْ قَبْلِي * فَأَهْلُ الهَوَى جُنْدِي وَحُكْمِي عَلَى الكُلِّ

Sevda-yı bekâ-sûzum öyle âlî bir dereceye varmıştır ki benden evvelki âyât-ı aşk u garâmı onunla kâmilen neshettim. Ben dururken kimseye âşık denemez: Bütün dilsuhtegân-ı mahabbet bana tâbidir. Hepsinin üzerinde hükmüm câridir.

وَكُلُّ فَتًى يَهْوَى فأتِي أمَامه * وآتِي برِيءٌ مِنْ فَتًى سَامِعِ العَذْلِ

Şehrâh-ı aşka sülûk etmiş nerede bir merd-i dil-âgâh varsa imamı, muktedâsı benim. Ta'n u melâmet sözlerine kulak verenlerden, ağyâr sözüyle kayd-ı dil-âşûb-i sevdadan kurtulmak isteyenlerden ise külliyen berîyim.

وَلي فِي الهَوَى علمُ نجلّ صِفَاتُهُ * وَمَنْ لَمْ يُفَقِّهْهُ الهَوَى فَهْوَ فِي جَهْلِ

Mebhas-i azîm-i sevdada öyle bir ilmim vardır ki evsâf-ı ulviyeti hadd-i tarife sığmaktan bâlâterdir. Zaten ders-i sevdanın tehzîb etmediği, üstad-ı aşkın talim etmediği kimse girdâb-ı cehl içinde pûyândır, her şeyden bî-haberdir.

وَمَنْ لَمْ يَكُنْ فِي عِزَّةِ النَّفْسِ تَائِهًا * بِحُبِّ الَّذِي يَهْوَى فَبَشِّرْهُ بالذُّلِّ

Kezâlik yâr-ı dil-şikârının âteş-i aşkı ile –izzet-i nefsine, şeref ve sîtine rağmen- sergerdân olmayan kimseyi de zillet ve hevân ile tebşîr et ki şân u izzetle serfirâz olmak, öyle bir nimetten kâm almak onun kârı değildir.

إذا جادَ أقوامٌ بمَالٍ رأيْتُهُمْ * يجُودونَ بالأرواحِ مِنْهم بلا بخْلِ

Unvân-ı sadakatle mümtâz olan zümre-i celîl-i uşşâkı bir tarif edeyim: Herkesin müntehâ-yı cûd u sehâsı malını îsâra kadar varırsa bunlar –hiç düşünmeden, buhl etmeden- canlarını nisâr ederler.

وإنْ أودِعُوا سرًّا رأيتَ صُدُورَهُمْ * قُبُورًا لأسرارٍ تَنزَّهَ عَنْ نَقْلِ

Bunlara bir sır tevdi edilse meydana çıkmaz, daima saklı durur. Kalplerine bakılsa naklolunmak, ifşa edilmek şânından olmayan nice esrâr-ı acîbeye medfen olduğu görülür.

وَإن هدِّدُوا بالهَجْرِ مَاتُوا مَخَافَةً * وإن أوعِدُوا بالقتلِ حنُّوا إلى القتلِ

Bunlar tarîk-i mahabbette öyle sabit-kademdirler ki hicrân ile tehdit edilseler korkudan helâk olurlar. Katl ile tehdit olunsalar ölüme âşık olurlar.

لعمرِي همُ العشاقُ عندِي حقيقةً * على الجدِّ والباقونَ منهُمْ علَى الهَزْلِ

Yemin ederim ki ciddi âşık bunlardır. Bence hakikî âşık, olsa olsa, bunlara denir. Diğerleri ise yalancıdır, sevdalarında sıhhat eseri yoktur.

بالشعبِ –كذا عن يمنَةِ الحيِّ– قفِ * واذْكُرْ جُمَلاً من شرحِ حَالِي وَصِفِ

إن هم رحِمُوا كانَ وإلا حسبِي * منهم وكَفَى بأن فيهِمْ تلفِي

Ey refîk-i cânım! Git, vadinin içinde, kûy-ı dilberânın sağ cihetinde şöyle bir kenarda dur da halimi iyiden iyiye onlara teşrîh et. Derd-i hicrânımı uzun uzadıya tavsif et: Bana acırlarsa lütuflarına diyecek yok. Acımazlarsa da beis yok: Zira onların uğrunda feda-yı can etmek şerefi benim için kâfi ve vâfîdir.

Ahmet Naim Beyefendiye

Bu eser-i âlînize lâhık olmak üzere gönderdiğiniz "mukabelenâme"yi affınıza istinaden neşretmedik.

Tercümelerinize vuku bulan tarîzât hüsn-i niyete müstenid ve muhık şeyler olsa yahut bu tarîzâtı yazan kalemler –mukabelenâmenizde bi-hakkın tenkit buyurduğunuz- hatîât-ı fâhişe ile âlûde olmasaydı mukabele için sarf ettiğiniz zahmet seref olmazdı. Fakat yine affınıza iğtirâren söyleyelim ki beyhude yere ihtiyâr-ı külfet buyurmuşsunuz. Emin olun, mu'terizleriniz tercümelerinizi hakikaten lâzimu'l-intikâd buldukları için değil, mahza *Servet-i Fünûn*'un sahâyif-i nâçîzinde münderic gördükleri için hedef-i ta'rîzât ederler. Muâvenet-i meşkûre-i kalemiyenize *Servet-i Fünûn* mazhar olmamalıydı. O zaman ikti-

darınızın ne tehâlüklerle takdir ve tebcîl olunduğu gördüğünüz biz yüzlerce emsâlini gördüğümüz için bu gibi ahvâlde son dereceye gelmedikçe sükûtü mukabeleye müreccih buluyoruz. Bunu aczimize isnat edenler noksan-ı şirretin bir hasîsa-i kemâl olduğunu bilmeyenlerdir.

İşte bunun için mukabenâmenizi derc etmedik. Mamafih aynen idaremizce mahfûzdur. Lüzum gösterildiği takdirde yine derc ve neşrolunur.

Servet-i Fünûn

Ebu'l-Alâ el-Maarrî'nin Bir Fahriyesi

Servet-i Fünûn, sy. 402 (12 Teşrîn-i Sânî 1314/[24 Kasım 1898), s. 187-189

Hazırlayan: **Ali Benli**

أَلاَ فِي سَبِيلِ المَجْدِ مَا أَنَا فَاعِلُ * عَفَافٌ وَإِقْدَامٌ وحَزْمٌ وَنَائِلُ

Benden haberdar olmayanlar varsa âgâh olsunlar ki ben her ne yaparsam tarîk-i mecd ü rif'ate sülûk için yaparım. Bunun içindir ki benden sâdır olan ef'âl hep mekârihten ictinâb ve taaffüftür, şecâat ü besâlettir; hazm u metânette şiddettir. Bezl u atâya, kerem ü sehâya itiyat ü ülfettir.

أَعِنْدِي –وَقَدْ مَارَسْتُ كُلَّ خَفِيَّةٍ- * يُصَدَّقُ وَاشٍ؟ أَوْ يُخَيَّبُ سَائِلُ؟

Ben germ u serd-i âlemi tatmış, dehrin hafâyâ-yı umûruna kâmilen vâkıf olmuş bir âkil-i bî-nazîr iken kâbil midir ki beni yârân-ı canımla bozuşturmaya, aramıza ilkâ-yı fitneye çalışan bir müfsid-i bed-güftârın bir nemmâm-ı hıyânet-şi'ârın sözünü tasdik edeyim? Yahut mümkün müdür ki lütf u in'âmıma talip olan, ihsanımı ümit eden bir sâili dûçar-ı haybet ü hırmân edeyim.

أَقَلُّ صُدُودِي أَنِّي لَكَ مُبْغِضٌ * وأَيْسَرُ هَجْرِي أَنَّنِي عَنْكَ رَاحِلُ

Ey adüvv-i bed-hû! Beni kendine muhtaç mı sanırsın? Emin ol ki bana göre azdan aza senden rûgerdân olmak sana buğz u adâvettir. Benim için en kolay hicrân yanından savuşmaktır, senden mufârakattır.

إِذَا هَبت النَّكْبَاءُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ * فَأَهْوَنُ شَيْءٍ مَا يَقُولُ العَوَاذِلُ

Ey gürûh-ı a'dâ! Sizin şemâtet ve husumetkârânenizin de nice ehemmiyeti yoktur: Sizler benim düşmen-i faziletimsiniz. Aramızda udvân ve husumet cânib-i Hak'tan i'râz ve mufârakat rüzgârı esince artık sizlerden bekleyeceğim isnadâtın en hafifi en küçüğü ayb-cû kadınların dillerine dolayabilecekleri sözler olabilir.

تَعُدُّ ذُنُوبِي عِنْدَ قَوْمٍ كَثِيرَةً * ولاَ ذَنْبَ لِي إِلاَّ الْعُلَى والْفَضَائِلُ

Bazı kimselerin nazarında benim pek çok günahlarım, kabahatlerim vardır. Bunları sayar dururlar. Halbuki hakikatte hâiz-i nisâb-ı meâlî, sahib-i kemâl-i fezâil olmaktan başka hiçbir cürmüm yoktur.

كَأنِّي –أذَا طُلْتُ الزَّمَانَ وَأَهْلَهُ– * رَجَعْتُ وَعِنْدِي للأنَامِ طَوَائِلُ

A‘dâ-yı fazl u kemâlin haline atf-ı nigâh-ı dikkat ettikçe bana öyle geliyor ki zaman ile ebnâ-yı zaman ile boyumu ölçerek meydan-ı fazilette onlarla mübârezeye giriştikten... o saha-i fesîh-i müsabaka içinde arz-ı endâm ettikten sonra o arsa-i heycâdan ihrâz-ı destmâye-i galibiyet ederek dönüşümde onun için bu halimi bir türlü çekemeyen halkın hırs-ı intikamını davet etmişim.

وَقَدْ سَارَ ذِكْرِي فِي البِلاَدِ فَمَنْ لَهُمْ * بِإخْفَاءِ شَمْسٍ ضَوْءُهَا مُتَكَامِلُ

Bunlar istedikleri kadar atıp tutsunlar, aleyhimde bulunsunlar! Benim sît-i nâm u şânım âfâk-ı cihana yetişti, her yeri dolaştı. Acaba nur-i dırahşânı, hadd-i kemâl bulmuş bir hurşîd-i celî-şaşaanın pertev-i cihanârâsını setr u ihfâ etmeyi içlerinden hangisi deruhte edebilir?

يَهُمُّ اللَّيَالِي بَعْضُ مَا أنَا مُضْمِرٌ * وَيُثْقِلُ رَضْوَى[19] دُونَ مَا أنَا حَامِلُ

Benim kadrimi nâdân olanlar varsın bilmesin. Ben bilirim ki zamîrimde meknûn-i hafâ olan serâir-i uzmânın yalnız bir dânesi âlemi düşündürmeye ser-becîb-i (?) tefekkür ü ihtimam etmeye kâfidir. Hiç şüphem yok ki taşıdığım, tahammül edebildiğim belâyâ ve mesâibi değil, onlardan pek dûn bir mertebede kalanları bile dûş-i kühsâra tahmîl etseler bârgirânı altında ezilir kalır.

وَإنِّي -وَإنْ كنتُ الأخِيرَ زَمَانُهُ– * لآتٍ بمَا لَمْ تَسْتَطِعْهُ الأَوَائِلُ

Ben serfirâzân-ı saha-i kemâlin eğer ki sonuncusuyum, zamanen müteahhiriyim. Lakin eslâf-ı izâmın yapamadığı şeyleri yapmak, onların âciz kaldıkları mühimmât-ı umûra tasaddî etmek iktidarını hâizim.[20]

وَأَغْدُو وَلَوْ أنَّ الصَّبَاحَ صَوَارِمٌ * وأسْرِي وَلَوْ أنَّ الظَّلاَمَ جَحَافِلُ[21]

Sabahın celâ-yı hayra bahşı seyf-i sârim de olsa beni azmimden döndüremez. Ben yine seher-hîz olarak mu‘dilât-ı umûrı tesviyeye, ehl-i hâcâtın imdadına yetişmeye şitâb ederim. Gecenin kesâfet-i tîre-nümâsı hevl-engîz ordular teşkil etse, pîş-i himmetimde sedd-i râh olamaz: Ben yine bir şebkerd-i meâlîpesend mekânetiyle büyük işlerin arkasından koşarım.

وَإِنِّي جَوَادٌ لَمْ يُحَلَّ لِجَامُهُ * وَنَصْلٌ يَمَانٍ[22] أَغْفَلَتْهُ الصَّيَاقِلُ

Ben licâmı henüz tezyîn edilmemiş necîbu'l-asl bir esb-i bâdpâyim ki henüz bundan dolayı necâbet-i mahiyetim asla lekedâr olmaz. Ben saykalzenlerin dîde-i istifadesine henüz ilişmemiş bir tîğ-i âbdârım ki üzerimde cila bulunmakla cevher-i kabiliyetim ayb-dâr sayılmaz.

فَإِنْ كَانَ فِي لُبْسِ الفَتَى شَرَفٌ لَهُ * فَمَا السَّيْفُ إِلاَّ غِمْدُهُ والْحَمَائِلُ

Bir âdemin libâsında kıyafetinde hiçbir şeref ve meziyet yoktur. Eğer insanın kadr ü kıymeti kisve-i zâhiresi ile mütenasip olsaydı, hüsâm-i celâdetin de kıymeti zâhirde görünen gılâfı ile hamâyilinden başka bir şey olmamak lazım gelirdi.

وَلِي مَنْطِقٌ لَمْ يَرْضَ لِي كُنْهَ مَنْزِلِي * عَلَى أَنَّنِي بَيْنَ السِّمَاكَيْنِ[23] نَازِلُ
لَدَى مَوْطِنٍ يَشْتَاقُهُ كُلُّ سَيِّدٍ * وَيَقْصُرُ عَنْ إِدْرَاكِهِ المُتَنَاوِلُ

Benim öyle ulvî bir mâye-i akl u idrakim vardır ki bu ana kadar ihrâz etmiş olduğum menzil-i rif'ati, makam-i ulviyeti bile bana az görüyor: Halbuki ben ıkd-i pervîni… her büyük âdemin dîde-güşâ-yı hasret ü iştiyâk olduğu, her arzumend-i tavîlü'l-emelin yetişmekten âciz kaldığı bir nişîmen-i âlîyi kendine cây-ı i'zâz u ibcâl etmiş bir âdemim.

وَلَمَّا رَأَيْتُ الجَهْلَ فِي النَّاسِ فَاشِيًا * تَجَاهَلْتُ حَتَّى ظُنَّ أَنِّيَ جَاهِلُ

Lakin ne çare ki kadr ü kıymetimi bilen olmadı. Cehli, nâdânlığı halk arasında taammüm etmiş görünce ben de ızhâr-ı cehl ettim. O kadar ki herkes beni hakikaten câhil belledi.

فَوَا عَجَبَا كَمْ يَدَّعِي الفَضْلَ نَاقِصٌ * وَوَا أَسَفَا كَمْ يُظْهِرُ النَّقْصَ فَاضِلُ
وَكَيْفَ تَنَامُ الطَّيْرُ فِي وُكُنَاتِهَا * وَقَدْ نُصِبَتْ لِلْفَرْقَدَيْنِ[24] الحَبَائِلُ

Eyvah!.. İlm u irfandan idrak u iz'ândan mahrum nice nâkıslar vardır ki iddia-yı fazl u kemâl eder dururlar. Efsûs!.. Nice erbâb-ı fazl u irfan vardır ki ızhâr-ı cehl u noksan ederler. Felek evc-i a'lâ-yı rif'atte duran Firkadân'a bile tuzaklar kurmuş, benim gibi bir merd-i âlî-himmeti bile giriftârdâm-ı bela etmiş iken bilmem ki biçare zayıf kuşcağızlar, âciz mahluklar yuvalarında nasıl rahat uyuyabiliyor, şaşarım.

يُنَافِسُ يَوْمِي فِيَّ أَمْسِي تَشَرُّفًا * وَتَحْسُدُ أَسْحَارِي عَلَيَّ الأَصَائِلُ

Mamafih derece-i fazl u marifetimi anlamalı ki her günüm onu takip eden günüm ile –vücudumla teşerrüf ettiği için- dava-yı fazl ü

rüchânında bulunur, her şâm ondan sonra gelen bâmdâda benden dolayı haset ediyor.

وَطَالَ اعْتِرَافِي بالزَّمَانِ وَحَرْفِهِ * فَلَسْتُ أبَالِي مَنْ تَغُولُ الغَوَائِلُ
فَلَوْ بَانَ عُقْبَى مَا تَأَسَّفَ مَنْكِبِي * وَلَوْ مَاتَ زَنْدِي مَا بَكَتْهُ الأَنَامِلُ

Dehr-i sitemkârın hurûf-i rüzgârın her türlü ahvâline vukûf ve ıttılâım kadîmdir. İşte bunun içindir ki devâhî-i âlem kimi isterse kapsın götürsün mahvetsin; benim umurumda bile değil. Bu hakikate ıttılâ beni o kadar gamsız etmiştir ki bi'l-farz boynum kopsa, kesilse yanında duran omuz başlarım teessüf etmez. Bileklerim olsa uçlarında bulunan parmaklarım eşkîz-i matem olmaz.

إذَا وَصَفَ الطَّائِي بالبُخْلِ مَادِرٌ[25] * وَعَيَّرَ قسًّا[26] بالفهاهَةِ بَاقِلُ[27]
وَقَالَ السُّهَى[28] للشَّمْسِ أنتَ ضَئِيلَةٌ * وقَالَ الدُّجَى للصُّبْحِ لَوْنُكَ حَائِلُ
وَطَاوَلَتِ الأَرْضُ السَّمَاءَ سَفَاهَةً * وَفَاخَرَتِ الشُّهْبَ الحَصَى وَالجَنَادِلُ
فَيَا مَوْتُ زُرْ إنَّ الحَيَاةَ ذَمِيمَةٌ * وَيَا نَفْسِ جِدِّي إنَّ سَبْقَكِ[29] هَازِلُ

Hâtem-i Tâî'yi, Mâder gibi bir herif-i buhl ile tavsîf ve tahkire Kus b. Sâide gibi bir hatîb-i âteşzebânı, Bâkil gibi bir miskin-i acz ile ta'yîb u tabire... ahter-i sühâ hurşîd-i tâbdâra "Senin revnak u fürûğunda noksan var" diye teşnîe... şeb-i tîrerenk subh-i pür envâra: "Senin levnin uçuktur" diye takrîa... rûy-i hâkten cehliyle kubbe-i âsumâna karşı ızhâr-ı mübâhâta... çakıl taşları taş parçaları şüheb-i sâkıbaya karşı mufâharete başladı mı, artık ey mürg-i rehâkâr! Hiç durma, imdada yetiş; zira hayatın hiçbir tadı yoktur. Sen de ey nefs-i cefâbâr! Hiç kalma, gitmeye çalış; zira akrana tefevvuk ve rüchânın işte seninle eğleniyor.

Kays-ı Âmirî’nin Garâmiyâtından

Servet-i Fünûn, sy. 404 (26 Teşrîn-i Sânî 1314/[8 Aralık 1898]), s. 215-217
Hazırlayan: **Ali Benli**

Meşgûf-i derd-i Leyla olan Kays-ı Âmirî’nin kalbinde cây-gîr olan elem-i cângüdâz-ı mahabbet zavâhir-i vücuduna kadar tevsî‘-i sirâyet ederek onu tâb u tâkattan düşürmüş; tahfîf-i âlâmına medâr olur, hastalığını giderir ümidiyle etıbbâya müracaat edilmiş, lakin heyhât!... Bu derd-i ruhânîye ber-mu‘tâd cismânî devalarla çare-sâz olmaya kalkışarak faydasız birçok ilaçlar içirmişler, vücudunu beyhude dağlamışlar, hâsılı türlü türlü eziyetler etmişler; hastalarından şifadan eser bulamamışlar. Şair-i şeydâ ise bu cefalara artık tahammül edememiş şu beyitleri söylemiş:

دَعُونِي دَعُونِي قَدْ أَطَلْتُمْ عَذَابِيَا * وَأَنْضَجْتُمْ جِلْدِي بِحَرِّ الْمَكَاوِيَا
دَعُونِي أَمُتْ غَمًّا وَهَمًّا وَكُرْبَةً * أيَا وَيْحَ قَلْبِي! مَنْ بِهِ مِثْلُ مَآبِيَا؟
دَعُونِي بِغَمِّي وَانهَدوا فِي كِلاَءَةٍ * مِنَ اللهِ قَدْ أَيْقَنتُ أن لستُ بَاقِيَا

Beni bırakın, artık kendi halime bırakın. Bana ettiğiniz bu azabı uzattıkça uzattınız. Yeter artık yeter. Ten-i fersûdemi bu faydasız dağların tâb-ı tâkat-zedâsıyla kavurdunuz, bitirdiniz. Beni bırakın da gamımla, elemimle, kederimle öleyim. Eyvah! Yazık bu kalb-i derd-âşiyâneme yazık...! Benim çektiğim azapları, ezâları acaba kim çekmiş? Benim başıma gelen musibetler, felaketler acaba kimin başına gelmiş? Allah aşkına beni kendi halime bırakın da derdimle uğraşayım. Yanımdan savulun; nereye isterseniz oraya gidin. Allah selamet versin. Yalnız benimle uğraşmayın; zira artık öleceğimi, bu dünyada kalmayacağımı anladım.

وَرَاءَكُمْ إِنِّي لَقِيتُ مِنَ الهَوَى * تَبَارِيحَ أَبْلَتْ جِدَّتِي وَشَبَابِيَا
بَرَانِي شَوْقٌ لوْ بِرَضْوَى لَهَدَّهُ * وَلَوْ بَثَبِيرٍ صَارَ رَمْسًا وَسَافِيَا

Cânâ! Sizden sonra bu aşk-ı dil-âzârın yüzünden o kadar meşakkatlere, ızdıraplara giriftâr oldum ki taze libâs-ı hayatım yıprandı, fersûdeleşti.

Gençliğim harap oldu gitti. Yine sizden sonra öyle bir ateş-i iştiyâkın lehîb-i hestî-sûzu ile eridim ki kûh-i Radvâ da olsa ona dayanamaz, yıkılır. Sebîr dağı da olsa savrulur, dümdüz olur.

سَقَى اللهُ أَطْلَالاً بِنَاحِيَةِ الحِمَى * وإِنْ كُنَّ قَدْ أَبْدَيْنَ لِلنَّاسِ مَا بِيَا
مَنَازِلَ لَوْ مَرَّتْ عَلَيْهَا جَنَازَتِي * لَقَالَ الصَّدَى يَا حَامِلِيّ انْزِلَا بِيَا
فَأُشْهِدُ بِالرَّحْمنِ مَن كَانَ مُؤْمِنًا * مَن كَانَ يَرْجُو اللهَ فَهْوَ دَعَا لِيَا

Kûy-i cânânın civarındaki atlâlı, âsâr-ı umrânı –bana ettikleri cefa-yı tahammül-şikâfı herkese de ettiklerini, bana gösterdikleri hırmân u hüsrânı herkese gösterdiklerini bildiğim halde yine –Allah ebr-i bekâ füzûduyla iskâ etsin, çok zaman daha payidâr eylesin- derim. Bunlar öyle ruhperver makamlar, öyle dilnüvâz yerlerdir ki oralardan cenazem bile geçse şehid-i aşk olan ten-i bî-ruhum lisana gelir de taşıyanlara "Buracıkta durun, beni buraya indirin!" diye bağırır. Aşk u garâmım böyle bir derece-i âliyeye vâsıl olduğuna bütün ehl-i imanı, şifa ve ifâkatımı ümit ederek benim için Hak Teâlâ'ya arz-ı niyaz eden bütün dilsuhtegân-ı rikkati işte huzur-ı Bârî'de iştihâd ediyorum.

لَحَى اللهُ أَقْوَامًا يَقُولُون إِنَنَا * وَجَدْنَا الهَوَى فِي النَّأي لِلصَّبِّ شَافِيَا
فَمَا بَالُ قَلْبِي هَدَّهُ الشَّوْقُ وَالْهَوَى؟ * وَأَنْضَجَ حَرُّ الْبَينِ مِنِّي فُؤَادِيَا؟

Bir aşığa göre hâlet-i iftirâk içinde derd-i sevdasının şifâ-pezîr olduğunu tecrübe ettin diyen âşık-nümâ yalancıları Allah kahretsin! Böylelere bin kere lanet! Eğer iş bunların dedikleri gibi ise benim kalbim neden bârgirân-ı iştiyâk altında ezildi, gitti. Sıklet-i garâma bir türlü tahammül edemedi de mahvoldu. Ya neden ateş-i firkat gönlümü böylece kasıp kavurdu?

أَلَا عَيْنِي قَدْ رَأَتْ مِنْ رَآكُمُ * لَعَلِّي أَسْلُو سَاعَةً مِنْ هِيَامِيَا
وَهَيْهَاتَ أَنْ أَسْلُو مِنَ الحُزْنِ وَالهَوَى * وَهَذَا قَمِيصِي مِنْ جَوَى البَيْنِ بَالِيَا

Ah! Ey canımı, cânânımı gören yârân! Ne olurdu sizi gören o perestîde-i kalbimi ben de bir kerecik göreydim ki bir saat olsun bu hıyâm-ı tahammül-fersâya karşı sabredebileydim. Bir lahza olsun bu ızdırab-ı tâkat fekkinden kurtulaydım. Lakin bu da bir hayal-i hâm, bu bir ümid-i nâ-behengâm! Kâbil midir ki hüzün ve âlâmımı, aşk u garâmımı tadil edeyim? Bunu ben hatırımdan nasıl geçirebilirim ki hal-i perişanım işte meydandadır; ten-i âzerde ve efsürdem tesir-i firkatle pâre pâre olmuştur.

فقُلْتُ نَسِيم الرِّيح! أدِّ تَحِيَّتِي * إليهَا ومَا قَدْ حَلَّ بِي وَدَهَانِيَا
فَأَشْكُرُهُ إنِّي إلَى ذَاكَ شَائِقٌ * فَيَالَيتَ شِعْرِي هَلْ يَكُونُ تَلاَقِيَا؟

Lakin ben yine bu hayal ve emelden bir türlü geçemedim de bâd-ı sabâya dedim ki: Ey nesîm-i hoşrevân! Git ona, o mâşûka-i cana selamımı söyle, başıma gelenleri, üzerime hücum eden belaları birer birer bildir. İşte bu güzel hizmetinden dolayı şükür-güzâr-ı bâd-ı sabâyım. Kemâl-i iştiyâk ile ona vakf-ı intizârım. Ah, acaba bir kere daha mülâkât nasip olacak mı?

مُعَذِّبَتِي! لَوْلاَكِ مَا كُنتُ هَائِمًا * أبَيْتُ سَخِينَ العَيْنِ حَرّان بَاكِيَا
مُعَذِّبَتِي! قَدْ طَالَ وَجْدِي وَشَقنِي * هَوَاكِ ، فَيَا لِلنَّاسِ! قَلَّ غَرَائِبَا
مُعَذِّبَتِي! أوْرَدْتِنِي مَنْهَلَ الرَّدَى * وأَخْلَفْتِ ظَنِّي وَاحْتَرَمْتِ وِصَالِيَا

Ey yâr-ı cefâperver! Sen olmayaydın ben böyle sergerdân-ı derd-i mahabbet olmazdım. Gözlerim böyle ateşîn yaşlar dökmezdi. Leb-teşne-i visâl olarak böyle gece gündüz ağlamazdım. Ey yâr-ı cefâperver! Merhamet et; vecd u iştiyâkım uzadıkça uzadı, hudûdunu çoktan beridir aştı. Senin aşkın vücudumu bîtap etti, zayıflattı. Şeffaf denecek bir hale getirdi. Artık imdat! Bende sabır ve tahammülden eser kalmadı. Ey yâr-ı cefâperver! Sen beni sahil-i mevte kadar sürükledin. Sendeki zan ve itikadımı hep boşa çıkardın. Hele ümid-i visâlimi büsbütün öldürdün. Söyle artık ne zaman halime acıyacaksın?

خَلِيلَيَّ! هَيَّا فاسْعِدَانِي عَلَى البُكَا * فقدْ جُهِدَتْ نَفْسِي وَرَبِّ المَثانِيَا!
خَلِيلَيَّ! إنِّي قدْ أرقتُ وَنِمْتُمَا * لِبَرْقٍ يَمَانٍ فاجْلِسَا عَلِّلاَنِيَا
خَلِيلَيَّ! لو كنتُ الصحِيحَ وكُنْتُمَا * سقيمَيْنِ لَمْ أفْعَلْ كَفِعْلِكُمَا بِيَا

Arkadaşlar! Yeter, artık uyumayın, kalkın kalkın da hakk-ı refakatimi gözetin, derdime iştirak edin. Ağlarken bana biraz yardım edin. Allah bilir ki artık tâb u tüvânım kesildi. Hiç mecâlim kalmadı. Arkadaşlar kûy-ı cânândan şimşek çaktığını görünce gözüme uyku girmez oldu. Siz ise uyudunuz. Artık yeter, biraz da oturun. Beni sohbetinizle –bir lahza olsun- avutun. Arkadaşlar! Hukuk-ı sohbet öyle mi olmalıydı? Bana karşı bu kadar da bigâne durmak, derde aşina olmamak revâ mıdır? Bilirsiniz ki sıhhatte ben olaydım da hasta siz olaydınız bana ettiğinizi size etmezdim.

خَلِيلَيَّ مُدَّا لِي فِرَاشِيَ وارْفَعَا * وِسَادِي لعَلَّ النّوْمَ أذْهِبَ مَا بِيَا
خَلِيلَيَّ! قد حَانَتْ وقالَ فاطْلُبَا * لِيَ النَّعْشَ والأكْفَانَ وَاسْتَغْفِرَا لِيَا
وَإنْ مُتُّ مِنْ دَاءِ الصَّبَابَةِ أبْلِغَا * نَتِيجَةَ ضَوْءِ الشَّمْسِ مِنِّي سَلاَمِيَا

Arkadaşlar! Yatağımı yapın, yastığımı getirin. Kim bilir? Belki bu derd u âlâmımı hüzn ü iktirâbımı uyku giderir, tadil eder. Arkadaşlar! Benim saat-i matemim yaklaştı. Hiç durmayın, benim için tabut aramaya, kefen getirmeye gidin. Duaya, istiğfâra başlayın. Bunların hepsini yapın; ihdâr edin. Derd-i garâm ve hicrân ile öldüğüm demde de kalb-i hazînime kâm-bahş olmayan sevdiğime o ziya-yı şemsin fer'-i tâbdârına benden selam yetiştirin.

Kays-ı Âmirî Hikâyâtından

Servet-i Fünûn, sy. 407 (7 Kânûn-ı Evvel 1314/[29 Aralık 1898]), s. 267-269

Hazırlayan: **Ali Benli**

Kays'ın Leyla'ya olan fart-ı hubb u ibtilâsı şüyû' bulduktan sonra pederi, biraderleri, amcazadeleri, hâsılı tekmil ekârib u aşireti Leyla'nın pederine gittiler. Arada mevcut olan rahm u karâbeti, peydâ olan hukuk-ı azîmeyi ihtâr ve tezkîr ederek kızını ona tezvîc etmesini rica ettiler. Pek çok yalvardılar, yakardılar. Lakin bir türlü söz almaya muvaffak olamadılar. Kızın pederi inat ve ısrarı bilakis artırdıkça artırdı. "Kızımı böyle deli bir âşıka tezvîc edip de kavm-i Arap arasında kendimi rüsvây edemem!" diye yemin etti.

Bu haybet-i âşık-güdâz zaten dilhaste-i elem olan Kays'ı büsbütün harap eyledi. Bina-yı vücudunu pek ziyade sarstı, zedeledi. Hali günden güne fenalaşmaya başladı. Sevdadan necât ve selamet, hastalıktan ifâkat ümidi kimsede kalmadı. Bazı kimseler pederine "Oğlunu bir kere de ziyaret-i Beytullah'a götürsen, Kâbe-i Muazzama'da dâhil-i Harem'de bir dua etsen. Kim bilir belki Cenâb-ı Hak kendisine bu illetten, bu derd-i bî-emândan necât ve ifâkat ihsan eder" diye nasihat etmeye başladılar. Zaten bundan başka ümid-i ifâkat, bundan başka tedbir-i selâmet kalmamıştı.

Baba oğul Kâbe'ye vardılar. Esna-yı ziyarette peder "Oğlum! Estâr-ı Kâbe'ye asıl da 'Ya Rab! Beni Leyla'dan da, mahabbetinden de kurtar' diye dua et" diyordu. Kays, Kâbe'ye asıldı, "Ya Rab! Leyla'yı bana ihsan et. Kurb u vuslatını bana nasip et!" diye dua etti. Oğlundan gördüğü bu itaatsizlikten bu aksilikten pederin fevkalâde canı sıkıldı. Kemâl-i infialinden –sezâ-yı terahhum gördüğü- o hasta oğlunu, ciğerpâresini dövmeye bile başladı. Kays ise kemâl-i tazarru' ve inkisâr-ı kalp ile:

يَا رَبِّ! إِنَّكَ ذُو مَنٍّ وَمَغْفِرَةٍ * بيت بعَافِيَةٍ لَيْلَ الْمُحِبِّينَا[30]

الذَّاكرينَ الهَوَى مِنْ بعدِ مَا رَقَدُوا * الساقطينَ عَلَى الأيدِي الْمُكِبِّينَا

يَا رَبِّ! لا تَسْلُبَنِّي حُبَّهَا أَبَدًا * وَيَرَحَمُ اللهُ عَبْدًا قَالَ آمِينَا

niyaz-ı rikkat-efzâsında bulunduktan sonra bu beyitleri inşâ eyledi:

دَعَا الْمُجْرِمُونَ اللهَ يَسْتَغْفِرُونَهُ * بِمَكَّةَ شُعْثًا كَيْ تُمَحَّى ذُنُوبُهَا
وَنَادَيْتُ يَا رَحْمَانُ! أَوَّلُ سُؤْلَتِي * لِنَفْسِيَ لَيْلَى ثُمَّ أَنْتَ حَسِيبُهَا

Mekke'de ihram-pûş-i tezellül olan huccâc saç sakala karışmış, toza toprağa bulanmış bir halde kemâl-i huzû' ve ibtihâl ile günahları afv olunsun diye Cenâb-ı Hakk'a arz-ı niyaz ettiler, tevbe ettiler, istiğfâr ettiler. Ben ise "Yâ Rab! Kendi nefsim için bir arzum, bir matlabım varsa o da Leyla'dır. Ona gelince o da sıfat-ı rahmâniyetine çesbân olan inayet-i ilâhiyene emanet... bu inayet, bu lütf u merhamet ona yetişir" diye nidâ ettim.

وإنْ أعْطَ لَيْلَى فِي حَيَاتِي لَمْ يَتُبْ * إلى اللهِ عَبْدٌ تَوْبَةً لاَ أَتُوبُهَا
يُقِرُّ بِعَيْنِي قُرْبُهَا وَيَزِيدُنِي * بِهَا عَجَبًا مَنْ كَانَ عِنْدِي يَعِيبُهَا
وَكَمْ قَائِلٍ قَدْ قَالَ تُبْ فَعَصَيْتُهُ * وَتِلْكَ لَعَمْرِي خَلَّةٌ لاَ أُصِيبُهَا
وَمَا هَجَرْتُكِ النفسُ يَا لَيْلَ! إنَّهَا * قَلَتْكِ وَلكِنْ قَلَّ مِنْكِ نَصِيبُهَا
فَيَا نَفْسُ! صَبْرًا لسْتِ وَاللهِ -فَاعْلَمِي- * بِأوَّلِ نَفْسٍ غَابَ عَنْهَا حَبِيبُهَا

Leyla benim olmadıkça hiçbir günahtan tevbe edecek değilim. Lakin hal-i hayatında iken Leyla'yı bana verseler, beni öyle bir saadet-i uzmâya mazhar etseler öyle şümullü büyük bir tevbe edeceğim ki benim tevbeme dâhil olmayan bir şeyden tevbe etmek hiçbir kula müyesser olmayacaktır. O perestîde-i dil u cana mahabbetim bir derecede ki tekarrübü bile gözlerimi pür-nur eder, şikeste kalbimi mesrûr eder. Bîgâne-i aşk u garâm olanlar benim yanımda onun meâyibini ızhâr ettikçe incizâb u temayülüm artar.

وَكَمْ قَائِلٍ قَدْ قَالَ تُبْ فَعَصَيْتُهُ * وَتِلْكَ لَعَمْرِي خَلَّةٌ لاَ أُصِيبُهَا
وَمَا هَجَرَتْكِ النَّفْسُ يَا لَيْلَ! أَنَّهَا * قَلَتْكِ ولكِنْ قَلَّ مِنْكِ نَصِيبُهَا

Bana kaç kişiler "Leyla'ya mahabbetinden tevbe et!" dediler de aldırmadım. Ötekinin berikinin sözüyle böyle bir şeyden tevbe etmek hiç de arzu etmediğim bir haslet-i zemîmedir. Ey Leyla! Aradaki hicrandan dolayı sakın bana gücenme. Bilmiş ol ki senden uzak duruşum, şimdilik seni terk edişim buğz u nefretimden değildir. Lakin ne yapayım ki senden nasibim az imiş.

فَيَا نَفْسُ! صَبْرًا لستِ واللهِ -فاعلمي- * بأوَّلِ نَفْسٍ غَابَ عَنْهَا حَبِيبُهَا

Sen de, ey âşık-ı dilharâb! Artık feryadını kes de biraz sabret. Emin ol ki yâr-ı canını kaybetmiş, ondan cidden düşmüş ilk hasta hicrânzede sen değilsin...

Kays'ın bu sözleri pederini bir kat daha müteessir etti. Nüsük-i haccı edâda devam için oğlunun elinden tuttu. Mina'ya kadar götürdü. Orada remy ile meşgul oldukları sırada civar-ı haymegâhların birinde bulunan bir adam nasılsa bir kadına "Yâ Leyla" diye hitap eder. Bunca mesâib-i aşka tahammül eden zavallı âşık yalnız bir bu tek kelimenin semâına taat getiremez. Sevdiğinin ismini duyar duymaz birden bire vücudunu bir ra'şe istila eder. Benzi sararır, olduğu yere yıkılıp kalır, etrafa birçok adamlar birikir. Herkes bu hale acıyor, yalnız pederi aralarında ağlıyor. Ayıltmak için hayli uğraşırlar. Neden sonra aklı başına gelir gibi olur. O sırada bu beyitler dudaklarından dökülür.

وَدَاعٍ دَعَا –إِذْ نَحْنُ بِالخَيْفِ[31] من مِنَى- * فَهَيَّجَ أَحْزَانَ الفُؤَادِ وَمَا يَدْرِي
دَعَا بِاسْمِ لَيْلَى غَيْرَهَا فَكَأَنَّمَا * أَطَارَ بِلُبِّي طَائِرًا كَانَ فِي صَدْرِي
دَعَا بِاسْمِ لَيْلَى –أَسْخَنَ اللهُ عَيْنَهُ- * وَلَيْلَى بِأَرْضِ الشَّامِ فِي بَلَدٍ قَفْرِ
عَرَضْتُ عَلَى قَلْبِي العَزَاءَ فَقَالَ لِي * مِنَ الآنِ فَاجْزَعْ لاَ تَمَلَّ مِنَ الصَّبْرِ
إِذَا بَانَ مَنْ تَهْوَى وَشَطَّ بِهِ النَّوَى * فَفُرْقَةُ مَنْ تَهْوَى أَحَرُّ مِنَ الجَمْرِ

Mina civarındaki sırtta bulunduğumuz sırada bir adam nasılsa birini çağırdı, bu nidâsıyla bilmeyerek –dil-i gamhârın zaten taşkın olan âlâm u ahzânını büsbütün tehyîc etti. O adam bir başkasını Leyla'nın ismiyle çağırdı. Sanki sinemde duran kalbim bir tâir-i tîzper idi de onu yalnız bir kelime ile uçurdu. Eşk-i bela dîdelerinden eksik olmasın, herif "Leyla" diye çağırdı. Halbuki ben nerede Leyla nerede? Ben burada Hicaz ellerinde isem Leyla şimdi Şam diyarında susuz otsuz bir yerde.

Ne çare bu derd-i firkati, bu pâyân bilmeyen mihneti çekmeli. Sabretmeyi, biraz müteselli olmayı ben vaktiyle kalbime teklif ettimdi. Lakin o bu teklifimi kabul etmemişti de "Şu giriftâr olduğun dâm-ı sevdada sakın sabr u teselli umma. Derd-i aşka tahammül edemeyeceksen hemen şimdiden vazgeç. Zira ileride sevdiğin bir kere ayrı düşer, tâli'-i nâsâz-ı aşk sizi birbirinizden dûr ederse o zaman hâsıl olacak hararet-i hicrân u firkat ateşten daha çok şiddetlidir" demişti.

Biraz tevakkuftan sonra âtîdeki manzumeyi okumaya başlar:

أَيَا لَيْلُ! زَنْدُ البَيْنِ يَقْدَحُ فِي صَدْرِي * وَنَارُ الأَسَى تَرْمِي فُؤَادِي بِالجَمْرِ
أَبَى حَدَثَانُ الدَّهْرِ إلا تَشَتُّتَا * وَأَيُّ هُوًى يَبْقَى بِلَى حدَثِ الدَّهْرِ

Ey bana hemdem olan leyle-i siyah! Kasvet-i hicrân kalbimde çakmak taşı gibi ateşler saçıyor. Ateş-i elem dil-i zârıma sûzende ahkerler

atıyor. Zavallı ben ise bu hal-i pür-ızdırabımı tahavvülât-ı dehre atfedip sabrediyorum. Zira bilirim ki hadisât-ı rüzgârın işi gücü tefrîktir, tağyîrdir. Zamanın yapacağı başka bir şeyi yoktur. Acaba inkılâbât-ı dehre karşı safvet-i ibtidâiyesini muhafaza etmiş, mübeddel-i küdûret olmamış dünyada hangi sevda vardır?

تَعزَّ! فإنَّ الدَّهْرَ يَجْرَحُ فِي الصَّفَا * وَيَقْدَحُ بِالعَصْرَيْنِ فِي الجَبَلِ الوَعِرِ

Ey nefs-i cefâkeş! Sabret, ümit et ki zaman dediğin âlet-i tahrip en sert kayaları bile yaralar, gecesini gündüzüne katınca yalçın dağlara bile tesir eder.

وَإنِّي إِذَا مَا أعْوَزَ الدَّمْعُ أهْلَهُ * فَزِعْتُ إلَى .... دَائمَةِ القطْرِ

Benim işim gücüm ağlamaktır. Herkesin eşk-i dîdesi kuruduğu, derd-i derûnunu dökmek için akıtacak yaş bulamadığı zamanlarda katarâtı hiç eksilmeyen birer sehâbeyi andıran gözlerimden istimdâd eder, kana kana ağlarım.

فَوَا اللهِ مَا أنْسَاكِ مَا هَبَّتِ الصَّبَا * وَمَا نَاحَتِ الأطْيَارُ فِي وَضَحِ الصُّبْحِ
وَمَا نَطَقَتْ بِاللَّيْلِ سَارِيَةُ الْقَطَا * وَمَا صَدَحَتْ فِي الصُّبْحِ غَادِيَةُ الكُدْرِ
وَمَا لاَحَ نَجْمٌ فِي السَّمَاءِ ومَا بَكَتْ * مُطَوَّقَةٌ شَجْوًا عَلَى فَنَنِ السِّدْرِ
وَمَا طَلَعَتْ شَمْسٌ لَدَى كُلِّ شَارِقٍ * ومَا هَطَلَتْ عَيْنٌ عَلَى وَاضِحِ النَّحْرِ
وَمَا اغْطَوْطَشَ الغَرِيبُ وَاسْوَدَّ لَوْنُهُ * وَمَا مَرَّ طُولَ الدَّهْرِ ذِكْرُكِ فِي صَدْرِي
وَمَا حَمَلَتْ أنْثَى ومَا خَبَّ دَغْلَبٌ * وَمَا طَفَحَ الأذَى فِي لُجَجِ البَحْرِ
وَمَا زَحَفَتْ تَحْتَ الرِّجَالِ بِرَكْبِهَا * قِلاَصٌ تَؤُمُّ البيتَ فِي البَلَدِ القَفْرِ

Ah, Zü'l-celâl'e kasem ederim ki seni unutmam. Bâd-ı sabâ kemâl-i letâfetle estikçe, kuşlar sabah aydınlığında nevhager oldukça, gece seyahatindeki katâ sürüleri konuşmakta devam ettikçe, murgân-ı seherhîz o feyizli zamanlarda tatlı tatlı öttükçe, kubbe-i nesîmi âsumânda ihtirân-ı pertev-i letâfetlerini saçtıkça, kumrular sedir dallarında fart-ı teessürle ağladıkça, cânib-i meşrıkten güneş şaşaa-bâr-ı azamet oldukça, uşşâk-ı derdmendin gözleri sîne-i sîmîn üzerinde seylâbe-i eşk akıttıkça, siyah renk üzümler bu levn-i kasvet-nümûnı muhafaza ettikçe, senin yâd-ı cemîlin bütün gün benim hatırımı işgal eyledikçe, kadınlar yavrularını rahimlerinde taşıdıkça, serîu's-seyr develer reftâr-ı acûlânelerinde daim oldukça, deryadaki dalgalar kabardıkça, hâsılı dinç develer Beytullah'ı ziyaret kastıyla beyâbânlarda serseri dolaşırken –üzerlerindeki yolcularla beraber- ağır yükler altında bîtap düştükçe ben seni unutmam.

فَلاَ تَحْسَبِي يَا لَيْلُ! أَنِّي نَسِيتُكُمْ * وأنْ لستِ مِنِّي –حيثُ كنتِ– عَلَى ذِكْرِ
أيبكِي الحَمَامُ الورقُ مِنْ فَقْدِ إِلْفِهِ * وَأسْلُو؟ وَمَا لِي عَنْ ألِيفِي مِنْ صَبْرِ

Ey Leyla! Sakın seni unuttum, -ne kadar uzak olursan ol- bulunduğun yerden de seni anmıyorum zannetme. Güvercinler hemserlerini kaybettikleri için hep eşk-i telehhüf döksün de ben tesliyetyâb olayım, bu mümkün mü? Böyle bir hale nasıl ihtimal verilebilir ki! Yâr-ı canımın iftirâkına benim bir lahza bile tâkat getirebildiğim yok.

فأُقْسِمُ لا أنْسَاكِ مَا ذَرَّ شَارِقٌ * وما خَبَّ آلٌ فِي مُلَمَّعَةٍ قَفْرِ
ألا ليتَ شعْرِي هَلْ أبيتَنَّ ليلَةً * أناجِيكُمْ حَتَّى أرَى غُرَّةَ الفجرِ

Yemin ederim ki unutmam. Hurşîd-i cihan-ârâ müşrık-fürûz oldukça, serâb-ı âlûde susuz çöllerde hayaller tereffu‘ ettikçe ben seni unutmam. Ah, acaba –bir gece olsun- gurre-i fecri temaşa edinceye kadar seninle beraber bulunmak, konuşmak müyesser olabilecek midir? Bilsem ah bilsem.

***

Leyla’nın hastalığını haber aldığı zaman söylediği şiirlerden:

أقُولُ لِظَبْيٍ مَرَّ بِي وَهْوَ رَاتِعُ * أأنْتَ أخُو ليلَى؟ فقالَ يُقَالُ
أيَا شِبْهَ لَيْلَى! إنَّ ليلَى مَرِيضَةٌ * وأنتَ صحيحٌ إنَّ ذا لَمُحَالُ

Otlayarak yanımdan geçen bir ahuya “Sen Leyla’nın kardeşi misin?” diye sordum. “Evet, bana öyle derler” cevabını verdi. Ey Leyla’ya eş olan mâlike-i melâhat! Bu sözün nasıl doğru olabilir? Leyla hastadır, sen ise sapsağlamsın; işte muhâl olan bir şey varsa o da budur.

Antere'nin Hamâsiyâtından

Servet-i Fünûn, sy. 409 (31 Kanûn-ı Evvel 1314/[12 Ocak 1899]), s. 298-300
Hazırlayan: **Ali Benli**

أَحِنُّ إِلَى ضَرْبِ السُّيُوفِ القوَاضِبِ * وَأَصْبُو إِلَى طَعْنِ الرِّمَاحِ اللَّوَاعِبِ
وأَشْتَاقُ كَاسَاتِ المَنُونِ –إذا صَفَتْ- * ودَارَتْ عَلَى رأْسِي سِهَامُ الْمَصَائِبِ

Ben öyle bir bahadır-ı cenk-âzmâyım ki daima keskin kılıçları isti'mâle can atarım. O yanık mızraklarla dövüşmeye âşığım. Başımın etrafında sihâm-ı mesâib dolaştığı sıralarda âr u mezemmet şevâibinden âzâde olan câm-nûşîn-i memâtı içmeye her zaman müştâk bulunurum.

وَيُطْرِبُنِي –وَالخَيْلُ تَعْثُرُ بالقَنَا- * حُدَاةُ المَنَايَا وارْتِهَاجُ المَوَاكِبِ
وَضَرْبٌ وَطَعْنٌ تَحْتَ ظِلِّ عَجَاجَةٍ * كَجَنْحِ الدُّجَى مِنْ وَقْعِ أَيْدِي السَّلاَهِبِ
تَطِيرُ رُؤُوسُ القَوْمِ تَحْتَ ظَلاَمِهَا * وَتَنْقَضُّ فِيهَا كالنُّجُومِ الثَّوَاقِبِ
وَتَلْمَعُ فِيهَا البِيضُ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ * وَكَلَمْعِ بُرُوقٍ فِي ظَلاَمِ الغَيَاهِبِ

Cengâverânın darb-ı sinânı huyûl-i vegânın ayaklarını kaydırdığı hengâmelerde hasma doğru sevk eden erbâb-ı şecâatin hal-i besâlet-nümûdu tozları toprakları kaldıran mevâkib-i rezmin pîçtâb-ı ızdırab-efzûdu hâletfezâ-yı ruhum olur; gece karanlığını andıran gubâr-ı zulmet-nümâ altında iri yarı bahadırânın darb-ı âhenîni o sütre-i sipihrinin sâye-i tîrefâmı altında muhâsımîn başlarının uçuşması, şihâb-ı sâkıb gibi yukarıdan aşağı düşmesi, her taraftan bevârık-ı celâdetin şebtâr içinde parlayan şimşekler gibi hîre-sâz olması benim için mûcib-i vecd ü tarab olur.

لَعَمْرُكَ! إِنَّ المَجْدَ والفَخْرَ وَالعُلَى * ونَيْلَ الأَمَانِي وَارْتِفَاعَ المرَاتِبِ
لِمَنْ يلتَقِي أَبْطَالَهَا وسَرَابَهَا * بِقَلْبٍ صَبُورٍ عِنْدَ وَقْعِ الْمَضَارِبِ
وَيَبْنِي بِحَدِّ السَّيْفِ مَجْدًا مُشَيَّدًا * عَلَى فَلَكِ العَلْيَاءِ فَوْقَ الكَوَاكِبِ

Yemin olsun ki mecd ü mefharet, uluvv-i menzilet her türlü makâsıda nâiliyet, merâtib-i âliyeye mazhariyet kılıçlar çarpışırken şüc'ân-ı

bahadırânı bir kalb-i sabûr ile kemâl-i mekânetle karşılayan, hadd-i seyfi ile eflâk-i meânî üzerinde kevâkibin fevkinde kendilerine bir bina-yı üstüvâr-ı mecd ü rif'at bina edebilen âlî-himmetân-ı ricâle müyesser olur.

وَمَنْ لَمْ يُرَوِّي رُمْحَهُ مِنْ دَمِ الْعِدَى * -إذا اشْتَكَتْ سُمْرُ القَنَا بِالقَوَاضِبِ
وَيُعْطِي القَنَا الخَطِّيَّ[32] فِي الحربِ حَقَّهُ * وَيَبْرِي بحدِّ السيفِ عرضَ المناكِبِ
يعيشُ كما عاشَ الذليلُ بغُصَّةٍ * وإن مات لا يُجْرِي دُمُوع النوادِبِ

Mızraklarla kılıçlar çatıştığı demlerde nîze-i şehâmetine kana kana hûn-ı a'dâ içirmeyen, esna-yı harpte yedindeki sinân-ı taarruzun hakkını vermeyen, hadd-i seyf ile düşmanlarının omuzlarını biçmeyen merd-i dûn-himmet dünyada yaşasa gussa ve kederle dil-âzerde olmuş bir zelîl u âciz gibi yaşar, bu âlemi terk etse nevhagerlerin dümû'-i hasretini akıtmaz. Böyle bir nimete mazhariyetten mahrum olur.

فضائلُ عزمٍ لا يباعُ لضَارِعٍ * وأسرَارُ حَزْمٍ لا تذَاعُ لعَائِبِ
برزتُ بها دهرًا عَلَى كلِّ حَادثٍ * ولا كُحلَ إلاَّ من غبارِ الكتائبِ
إذا كذبَ البرقُ اللموعُ لشائمٍ * فبرقُ حسامِي صادقٌ غيرُ كاذبِ

Bu saydığım şeyler hep hengâm-ı vegâda azm u metânet sahibi olanlara ait fezâildendir; zaîfu'l-kalb miskinlere satılamaz. Hep ehl-i şecâat ü besâlete mahsus esrârdandır: Meâyib u mesâvî ile dâmen-âlûde olanlara fâş edilemez. İşte ben –gözlerim zîr-i pây-ı ketâyibden kopan gubârdan başka sürme görmediği halde- nice zamandan beridir dehrin her türlü nevâib ü hâdisâtına bu meziyetlerle, bu hasletlerle galebe çaldım. Ara sıra berk-ı lem'a-bâr dîde-i sâika-cûyâyı tekzip etse, korkuları boşa çıkarsa bile benim berk-ı şemşîrim daima sadıktır. Hiçbir vakitte sahte olamaz, behemehal eser-i tahribini gösterir.

ورَمَيتُ مُهْرِي فِي العَجَاجِ فَخَاضَهُ * والنَّارُ تقدَحُ مِنْ شفارِ الأنصلِ
خاضَ العجاجَ محجَّلا حتَّى إذا * شهد الوقِيعةَ عادَ غيرَ مُحَجَّلِ

Rahş-ı metânetimi ma'reke-i ehl-i şecâatin gubâr-ı âsîmân-pervâzı içine saldım. O da –seyf ü sinânın kenar-ı berrânından ateşler çıktığı halde- o derya-yı gubârın içine daldı. Daldı ama saha-i rezme ayakları sekili olduğu halde girmişken vakada hazır olduktan, mahall-i vakadan döndükten sonra ayaklarındaki beyazdan eser kalmadı.

وَلقدْ ذكرتُكِ والرِّماحُ نوَاهلت * منِّي وبيضُ الهندِ تقطرُ منْ دَمِي
فوددتُ تقبيلَ السيُوفِ لأنها * لمعتْ كبارقِ ثغْرِكِ المتبسِّمِ

Ey yâr-ı can! Mızraklar kanıma susadığı, keskin kılıçlardan benim kanım damladığı bir zamanda seni andım. Hem de öyle bir hal içinde bile beni öldüren o kılıçları öpmeye gönlümde bir arzu hissettim. Zira onlar aynıyla senin dendân-ı hande-nisârın gibi barika-dâr idi.

أحبُّكِ ، يا ظَلُومُ ! فأنتِ عندِي * مكان الروحِ من جسدِ الجبانِ
ولو أنِّي أقولُ مكان روحي * خشيتُ عليك باردةَ الطعانِ

Ey dildâr-ı dil-âzâr! Bana nispeten sen alçak bir korkağın ruhu gibisin. "İşte bak, kendi canım gibisin!" demiyorum. Zira böyle desem senin için seyf-i taarruzdan korkacağımı, kaçınacağımı söylemiş olacağım ki o da yalandır.

إنَّ المنية لو تمثَّل شخصُها * لي في العَجَاجِ طعنها في الأوَّلِ
وإذا حملتُ على الكريهَةِ لم أقل * بعد الكريهةِ ليتني لم أفعل

Gubâr-ı ceng ü mübâreze arasında karşıma ölümün bile şahsı temessül etse ilk hamlede ona taarruz ederim. Ben öyle bir bahadırım ki esna-yı harpte bir kere hamle edersem ondan sonra hiçbir vakitte: "Ah keşke yapaydım!" demem.

Mütenebbî'den: Seyfüddevle Hakkında

Servet-i Fünûn, sy. 415 (11 Şubat 1314/[23 Şubat 1899]), s. 388-391
Hazırlayan: **Ali Benli**

Şarkî Roma İmparatorluğu ile Seyfüddevle arasında vukua gelen muharebât-ı mütevâliye esnasında serhat boyunda bulunan Hades Kalesi düşman tarafından tahrip edilmişti. Bu kale[33] Malatya ile Simisat[34] ve Maraş arasında ve Uhaydib nâmındaki sarp bir dağın tepesinde hulefâ-yı Abbasiye tarafından Rumların hecemât-ı tecavüzkârânesine ilk hutvede mukavemet edebilmek üzere bina edilmiş ve hemen daima yekdiğeriyle muharip iki devlet-i kavî savletinin hatt-ı telâkîsinde bulunduğu için defeât ile alınıp verilmiş ve 337[/948] tarihinde Rumlar tarafından tahrip bile edilmişti. Burc u bârûsu harap ve ahalisi tâlib-i eman olarak Rum kumandanı Dimestok'a arş-ı inkıyâd eden kaleyi yeniden bina etmek üzere 343[/953] senesinde Seyfüddevle bizzat serhadde âzim olur ve yevm-i muvâsaletinde hemen vaz'-ı esasına şürû' ederek ilk kazmayı kendi eliyle urur. Öteden kemîn-i fırsatta müterassıd olan Rum kumandanı Dimestok ise ameliyâtın hitâma ermesine meydan vermemek için atlı piyade elli bin asker ile üzerine hücum eder. Seyfüddevle bu savlet-i nâgihânîye karşı koyabilmek için etbâ' u havâşîsinden tedarik edebildiği yalnız beş yüz dilâveri sevk edebilir ve kuvve-i askeriyesinin azlığına bakmayarak derhal mukabeleye şitâbân olur. Kuvâ-yı muharibîn bu derece gayr-ı mütenasip olmakla beraber yine hisse-i zafer fie-i kalîleye müyesser olmuş ve Rumlardan üç bin kişi telef ve kumandanın oğlu ile damadı da dâhil olduğu halde birçok kimseler esir edilmiştir. Müjde-i beşâreti âlem-i İslâm'ın her köşesinde tanîn-endâz olan bu şerefli galibiyet, bu fevkalade muvaffakiyet üzerine Seyfüddevle Hades Kalesi'nin binasını kemâl-i keremi ile itmâma sa'y eylemiş ve son taşını yine kendi eliyle vaz ettikten sonra avdet eylemek üzere iken Mütenebbî tab'-ı pürcûşundan nebeân eden bu kaside-i bedîayı huzurunda okuyarak câizesini almıştır:

عَلَى قَدْرِ أَهْلِ العَزْمِ تَأْتِي الْعَزَائِمُ * وَتَأْتِي عَلَى قَدْرِ الْكِرَامِ الْمَكَارِمُ
وَتعظُمُ فِي عَيْنِ الصَّغِيرِ صِغَارُهَا * وَتَصْغُرُ فِي عَيْنِ العَظِيمِ الْعَظَائِمُ

Umûr-ı muazzama hakkında verilen kararlar erbâb-ı azmin derece-i kadr ü kıymetine göre küçülür, büyür. Mekârim de ashâb-ı keremin uluvv-i menzileti nispetinde mazhar-ı teâlî olur. İşte bundan dolayıdır ki küçüklerin nazarında küçük işler bile büyür, azamet peyda eder. Büyükler nezdinde ise bilakis en büyük işler bile küçülür, hakir olur.

يُكَلِّفُ سَيْفُ الدَّوْلَةِ الجَيْشَ هَمَّه * وَقَدْ عَجَزَتْ عَنْهُ الجُيُوشُ الخَضَارِمُ
وَيَطْلُبُ عِنْدَ النَّاسِ مَا عِنْدَ نَفْسِهِ * وَذلِكَ مَا لاَ تَدَّعِيهِ الضَّرَاغِمُ

Nitekim Seyfüddevle unvân-ı mefharetiyle vâyedâr-ı iştihâr olan memdûh-i meâlî-şîmem de bu davayı ispat eder. Bu zât-ı ulvî-hısâl muazzamât-ı umûra vusûl için kendi uluvv-i fıtratını göz önüne getiriyor da bir orduya arzu-yı âlî-himmetânesini icra-yı teklif ediyor: Halbuki tâkat-i beşer hâricindeki bu arzuyu yerine getirmekten böyle bir ordu değil, külliyetli birçok ordular bile âcizdir. Herkesi takdir için kendini mikyâs ittihâz ediyor da kendinde olan ikdâm ve şecâati herkesten istiyor. Halbuki onun istediği şeyin kendilerinde vücudunu insanlar değil, arslanlar bile iddia edemez.

يُفَدّي أتَمُّ الطّيرِ عُمْراً سِلاحَهُ * نُسُورُ الفَلا أحداثُها وَالقَشاعِمُ
وَما ضَرّها خَلْقٌ بغَيرِ مَخالِبٍ * وَقَدْ خُلِقَتْ أسيافُهُ وَالقَوائم

Sınıf-ı tuyûr içinde en çok yaşayan ve binâenaleyh en çok gıdaya muhtaç olan sahrâ kartallarının büyüğü küçüğü –kendilerini taharrî-i esbâb-ı maîşet külfetinden vâreste kılan- böyle bir veliyyü'n-niamın minnettar-ı in'âm ve âtıfetidir. "O rızkı bağışlayan silâhlarına canımız feda olsun" diyor. Bu vahşi kavimlerin acaba nâhen-i derendesi de olmasa bir ziyan çeker mi? Hazretin düşman-şikâf kılıçlarını, a'dâ-figen atlarını Allah yarattıktan sonra elbet onlar da aç kalmaz.

هَلِ الحَدَثُ الحَمراءُ تَعرِفُ لوْنَها * وَتَعْلَمُ أيُّ السّاقِيَيْنِ الغَمَائِمُ
سَقَتْها الغَمَامُ الغُرُّ قَبْلَ نُزُولِهِ * فَلَمّا دَنَا مِنها سَقَتها الجَماجِمُ

Humret-nümûn olan Hades Kalesi acaba reng-i aslîsini tanıyabilir mi? Burc u bârûsundaki kızıllık kendisinden midir yoksa ona kesretle bulaşan kandan mıdır? Bir de ebr-i âsumânînin mi yoksa üzerine yağan a'dâ kellelerinin mi sehâb ıtlâkına şâyeste olduğunu acaba fark edebiliyor mu? Zira o şîr-i cengin vürûdundan evvel onu iskâ eden gökyüzündeki o

beyaz dolgun bulutlar idi. Lakin onun şeref-i tekarrübü[n]e bârâna bedel yağan artık a'dâ-yı ser-engûnun kesilmiş kanlı başları olmaya başladı.

بَنَاهَا فأعْلى وَالقَنَا يَقْرَعُ القَنَا * وَمَوْجُ المَنَايَا حَوْلَهَا مُتَلاطِمُ

Bu kal'a-i üstüvârı öyle bir zamanda bina, duvar-ı resânet-nümûdunu öyle tehlikeli evân içinde teşyîd ü i'lâ eyledi ki kargılar kargılarla çatışıyor, dört tarafında ölüm deryasının dalgaları çalkanıyordu.

وَكانَ بهَا مثْلُ الجُنُونِ فأصْبَحَتْ * وَمِنْ جُثَثِ القَتْلى عَلَيْها تَمَائِمُ
طَريدَةُ دَهْرٍ ساقَها فَرَدَدْتَهَا * على الدّينِ بالخَطّيّ وَالدّهْرُ رَاغِمُ

Ey şehriyâr-i celâdet-girdâr! Şeref-i kudûmünle vâyedâr-ı metânet ve istikrar olan bu kal'a evvelleri –düşmanın ardı arası kesilmeyen mühâcemâtından dolayı- âdeta aklını bozmuş, çılgın bir halde idi. Bereket versin ki teşrif eder etmez her tarafında ecsâd-ı a'dâdan nemîmeler astın da bu müessir ta'vîzler sayesinde illetten rehâyâb oldu. Bu zavallı kale dehr-i kîne-verin her an kovalanan bir şikâr-ı felaketi idi. Yine bereket versin ki sen yetiştin de onu –feleğin hırsına rağmen- darb-ı sinânla istirdâd ederek ehl-i İslâm'a iade ettin.

تُفيتُ كللّيالي كُلَّ شيءٍ أخَذْتَهُ[35] * وَهُنّ لِمَا يأخُذْنَ منكَ غَوَارِمُ
إذا كانَ ما تَنْوِيهِ فِعْلاً مُضارِعاً * مَضَى قبلَ أنْ تُلقى علَيهِ الجَوازِمُ

Dest-i pürzûrun o kadar salâbetlidir ki feleği, kabza-ı kahrından aldığın her şeyden vaz geçirirsin. Zira senin aldığını bir daha istirdâd edemez. Halbuki o senden ne alırsa dâmin olur. Müstakbelen bir iş yapmaya niyet ettiğimi ve o iş hakkında kararlar verilmeden dedikodulara, hâillere mahal kalmadan derhal mazide olmuş gibi tahakkuk eder, hükm ü tesiri cârî olur.

وكيفَ تُرَجّي الرّومُ والرّوسُ هدمَها * وَذا الطّعْنُ آساسٌ لهَا وَدَعائِمُ
وَقَد حاكَمُوهَا وَالمَنَايَا حَوَاكِمٌ * فَما ماتَ مَظْلُومٌ وَلا عاشَ ظالِمُ

Rumlarla müttefikleri olan Ruslar bu kalenin hedm ü tahribini nasıl ümit edebilirler ki, senin bu rezm-i himayetkârânen onun her dem pâyidâr olması için temel, her lahza arz-ı endam-ı metânet etmesi için direk makamına kâim olmuştur. Düşman-ı gaddâr hukukunu gasp için bu ka'la-yi muhkeme-i cevr-intimâyı harbe davet etti. Ölümleri hâkimliğe çağırdı. Senin şu teşebbüs ettiğin ceng-i hûnîn gayet beliğ bir hüküm oldu. Lakin hükmü de pek âdilâne imiş ki neticede cevr-dîde olan serhat-nişînelere bir şey olmadı. Onlar ölmedi, cevr-âzmâ olan düşmanlar ise yaşamadı, mahvoldu.

أتَوْكَ يَجُرّونَ الحَديدَ كَأنّمَا * سَرَوْا إليك بِجِيَادٍ ما لَهُنّ قَوَائِمُ
إذا بَرَقُوا لم تُعْرَفِ البِيضُ منهُمُ * ثِيابُهُمُ من مِثْلِها وَالعَمَائِمُ
خميسٌ بشرْقِ الأرْضِ وَالغرْبِ زَحْفُهُ * وَفي أُذُنِ الجَوْزَاءِ منهُ زَمَازِمُ
تَجَمّعَ فيهِ كلُّ لِسْنٍ وَأُمّةٍ * فَمَا يُفْهِمُ الحُدّاثَ إلاّ التَرَاجِمُ

Harbe tutuştun Lakin düşman ordusunun efrâd-ı âhenpûşı serâpâ silâha boğularak, arkalarından demir sürükleyerek "Ayaksız atlara binmiş gidiyorlar" dedirtecek sûrette kendileriyle beraber hayvanları da zırhlarla setr ederek karşına çıktılar. Silâhları o kadar mükemmel idi ki güneşin ziyâsına maruz olarak bârika-nisâr oldukları zaman parlayan kendileri mi yoksa kılıçları mı fark olunmaz. Nasıl fark olunsun ki, kılıçlar âhenîn ise elbiseleri de sarıkları da (zırhlarla miğferler) onun gibi âhenîn idi. Daha nasıl tarif edeyim bilmem: Öyle cesîm, öyle gürültülü bir ordu idi ki bir kere kemâl-i mehâbet ve azametle ağır ağır yürümeye, yerinden kıpırdamaya başladı mı, sanki rûy-i zemîni meşrıktan mağribe kadar kaplıyor, hây u hûy-ı ra'd-nümûnu âsumâna varıp sımâh-ı cevzâyı titretiyor zannolunuyordu. Bir ordu ki içine her cins ve milletten cengâverler birikmiş her türlü lisan tekellüm ediliyor. Konuşanlar yekdiğerinin meram u maksadını tercümansız anlamaktan âciz.

فَلِلّهِ وَقْتٌ ذَوّبَ الغِشَّ نَارُهُ * فَلَمْ يَبْقَ إلاّ صَارِمٌ أوْ ضُبارِمِ
تَقَطّعَ ما لا يَقْطَعُ الدّرْعَ وَالقَنَا * وَفَرّ منَ الفُرْسانِ مَنْ لا يُصادِمُ

Yâ Rab! Ne idi o hengâme-i hûnbâr ve âteşfeşân ki lehîb-i cân-suz ve âhenk-dâzî ortada ne kadar gıll u gış varsa hepsini eritti, mahvetti: Arsa-i heycâda tîğ-i berrândan, şîr-i jiyândan başka şeyler hep görülmez oldu. Zerre kesmeyen, kargı kırmayan ne kadar kılıç varsa hep parçalandı. Fürsân-ı veğâ meyânında dövüşmekten âciz ne kadar cebân varsa hep firar etti.

وَقَفْتَ وَما في المَوْتِ شكٌّ لوَاقِفٍ * كأنّكَ في جَفنِ الرّدَى وهْوَ نائِم
تَمُرّ بكَ الأبطالُ كَلْمَى هَزيمَةً * وَوَجْهُكَ وَضّاحٌ وَثَغْرُكَ باسِمُ[36]

İşte o hengâme-i kıyamet-hîz içinde öyle tehlikeli yerlerde durdun ki oralarda duran kimse için ölmek şüphesiz idi. Seni oralarda gören hâb-âlûd olan helâkin tâ gözü içinde nişîmenin var zannederdi. Bahadırân-ı cengin kimi yaralı, kimi firari olarak yanından geçerdi. Sen ise daima bî-fütûr; her vakit gibi yüzün nur-efşân-ı letâfet, dehânın tebessüm-nisâr-ı meserret idi.

تجاوَزْتَ مِقدارَ الشّجاعَةِ والنُّهَى * إلى قَوْلِ قَوْمٍ أنتَ بالغَيْبِ عالِمُ
ضَمَمْتَ جَناحَيهِمْ على القلبِ ضَمّةً * تَمُوتُ الخَوَافي تحتَها وَالقَوَادِمُ
بضَرْبٍ أتَى الهاماتِ وَالنّصرُ غَائِبٌ * وَصَارَ إلى اللّبّاتِ وَالنّصرُ قَادِمُ

Şecâat-i kişver-gîrin ile kârsâz olan akl u tedbirin hadd-i marûfu tecavüz etti. Senin iktihâm ettiğin mehâlik, ızhâr ettiğin sabr u sekînet ne şecâatin kârıdır ne aklın. Bu sıfatlar sende bir raddeye varmış ki harikuladeliği görenlere "Bu mutlaka gayba muttalidir. Mutlaka âtîde olacak şeyleri, nasibi olacak şan u şerefleri evvelden bilir!" dediriyor. Ezcümle bu vaka-i uzmâda düşmanın her iki cenahını kalpgâhın üzerine öyle bir şiddetle sıkıştırıp bastırdın ki önündekilerden de geridekilerden de kimsenin sağ kalmak ihtimali yoktur. Darb-ı şimşîrinle ettiğin bu tazyîfi o kadar süratle icra ettin, öyle az zaman içinde galip geldin ki süyûf-i taarruz rüûs-i a'dâdan hulkûmlarına varıncaya kadar hangi tarafta olduğu meçhul olan fevz ü nusret tahakkuk etti. İş hemân bir lemhatü'l-basarda oldu bitti.

حَقَّرْتَ الرُّدَيْنِيَّاتِ حَتّاَ طَرَحتها * وحتَّى كأن السَّيْفَ للرُّمْحِ شَاتِمُ
وَمَنْ طَلَبَ الفَتْحَ الجليلَ فإنَّما * مَفَاتِيحُهُ البيضُ الخِفَافُ الصَّوارِمُ

Boyu pek uzundur. Korkaklara yaraşır bir silâhtır diye bu muharebede kargıları bile istihkâr ettin, elinden attın. Hüsâm-ı celâdeti âlet-i fevr ü zaferin olduğu için o kadar şımarttın, mağrur ettin ki sinân-ı cânsitânı ta'yîr u tahkire kadar sevk ettin. Öyle olmalı ya, büyük büyük fütûhâtı arayan kimse parlak, hafif kılıçlarla iş görsün ki, miftâh-ı fütûhât onlardan ibarettir.

نَثَرْتَهُمْ فَوْقَ الأُحَيْدِبِ كُلّهِ * كمَا نُثِرَتْ فَوْقَ العَرُوسِ الدّراهِمُ
تدوسُ بكَ الخيلُ الوكورَ على الذُّرَى * وَقد كثرَتْ حَوْلَ الوُكورِ المَطاعِمِ

Mehzûm ve makhûr olan düşmanı Uhaydib Dağı üzerinde takip ettin, dağıttın. Cesetlerini gelinin başına para serper gibi cebelin üzerine serptin. Altındaki cevâd-ı hevâ-peymâ şevâhık-i cibâldeki lâneleri bile çiğnedi. Oralara iltica edenleri katletti. Kuşların bol bol yiyeceklerini bu lânelerin etrafına yığdı.

تَظُنّ فِراخُ الفُتْخِ أنّكَ زُرْتَهَا * بأُمّاتِها وَهْيَ العِتاقُ الصّلادِمِ

Yuvalardaki kartal yavruları seni o şedîdü's-seyr huyûl-i necîbe üzerinde görünce analarıyla beraber kendilerini ziyarete geldin zannediyorlardı.

إذا زَلِقَتْ مَشّيْتَها ببُطونِهَا * كمَا تَتَمَشّى في الصّعيدِ الأراقِمُ

Dağları tırmanırken bu hûyul-i veğânın şayet ayakları kaysa sath-ı gabrâda ef'â yürütür gibi karnı üzerinde kaydırırsın.

أفي كُلّ يَوْمٍ ذا الدُّمُسْتُقُ مُقدِمٌ * قَفَاهُ على الإقْدامِ للوَجْهِ لائِمِ
أيُنكِرُ رِيحَ اللّيثِ حتى يَذُوقَهُ * وَقد عَرَفتْ ريحَ اللّيوثِ البَهَائِمِ
وَقد فَجَعَتْهُ بابْنِهِ وَابنِ صِهْرِهِ * وَبالصّهْرِ حَمْلاتُ الأميرِ الغَوَاشِمُ

Bilmem bu Dimestok denilen kumandan her gün böyle harp edip kaçacak mıdır? Her gün böyle ensesi "Senin cüretinin cezasını ben çekiyorum" diye yüzüne itâb edip duracak mıdır? Behâim bile arslanın kokusunu tanıdıkları, hamelât-ı lâübâliyânenin oğlunu, damadının oğlunu hâk-i helake serdiği halde yine –bizzat dehşeti tatmadan, tecrübe etmeden- senin gibi bir şîr-i jiyânın râiha-i merk-efşânını fark etmeyecek midir?

مضَى يَشكُرُ الأصْحَابَ في فوْته الظُّبَى * لِمَا شَغَلَتْهَا هامُهُمْ وَالمَعاصِمُ
وَيَفْهَمُ صَوْتَ المَشرَفِيّةِ فيهِمِ * على أنّ أصْواتَ السّيوفِ أعَاجِمُ
يُسَرّ بمَا أعْطاكَ لا عَنْ جَهَالَةٍ * وَلكِنّ مَغْنُوماً نَجَا منكَ غانِمُ

Lakin yine bu hakikati anlamış olmalıdır ki başlarıyla, bilekleriyle kılıçlarını işgal ederek onların kenar-ı hunbârından tahlîs-i girîbân etmesine sebep oldukları için yârânına teşekkür ederek, kılıç sesleri anlaşılmaz bir dil olmakla beraber tîg-ı berrânın lisanından anlayarak savuştu, gitti. Sana verdiği başlarla, canlarla, mallarla rehâyâb olduğuna şimdi o bin kere memnundur. Lakin memnuniyeti elinden giden o bî-hemtâ şeylerin kadrini bilmediğinden değil, nesi varsa hep iğtinâm edilmişken yine kendini –pençe-i kahrından tahlîs etmekle- pek büyük bir ganimete mazhar olmuş addediyor.

وَلَسْتَ مَليكاً هازِماً لِنَظِيرِهِ * وَلَكِنّكَ التّوْحيدُ للشّرْكِ هَازِمُ
تَشَرّفُ عَدْنانٌ بهِ لا رَبيعَةٌ * وَتَفْتَخِرُ الدّنْيا بهِ لا العَوَاصِمِ

Ben "Nazîri olan bir hükümdarı münhezim etmiş bir hükümdar-ı kahr-şiârsın" diyemem, sana ancak "Şirki dûçar-ı inhizâm etmiş tevhidsin" diyebilirim. Senin gibi bir tacdâr-ı meâlî-âsâr ile yalnız Rebîa değil bütün Adnân şerefyâb-ı i'tilâ olur. Yalnız payitahtlar değil bütün dünya mefharet olur.

لَكَ الحَمدُ في الدُّرّ الذي لِيَ لَفظُهُ * فإنّكَ مُعْطيهِ وَإنّيَ نَاظِمُ
وَإنّي لَتَعْدو بي عَطَايَاكَ في الوَغَى * فَلا أنَا مَذْمُومٌ وَلا أنْتَ نَادِمُ
عَلى كُلّ طَيّارٍ إلَيْهَا برِجْلِهِ * إذا وَقَعَتْ في مِسْمَعَيْهِ الغَمَاغِمُ

Ey memdûh-ı bedîu'l-fiâl! Yalnız lafzı bana ait olan o dürr-i mendûd-ı şi'rimin meziyeti hep sana râcidir. Bundan dolayı layık-ı medh u senâ yalnız sensin. Zira dürr-i meânîyi ef'âl ü ahvâlinle bana sen bağışlarsın. Yalnız bunları tanzim etmek hizmet-i nâçîzi bana kalır. Beni de saha-i rezme kavuşturan, gamgame-i cengi duyar duymaz oraya doğru ayaklarıyla uçan bâd-pâyân sebük-reftâra bindiren, düşmanlarınla cenge sevk eden hep o bî-bahâ atâyâ-yı teşvikindir. Lakin ne ben o atiyeleri aldığımdan dolayı mezmûm olabilirim, ne sen verdiğinden dolayı nâdimsin.

ألا أيّها السّيفُ الذي لَيسَ مُغمَداً * وَلا فيهِ مُرْتابٌ وَلا منْهُ عَاصِمُ
هَنيئاً لضَرْبِ الهَامِ وَالمَجْدِ وَالعُلَى * وَرَاجِيكَ وَالإسْلامِ أنّكَ سالِمُ
وَلِمْ لا يَقي الرّحم?نُ حدّيك ما وَقى * وَتَفْليقُهُ هَامَ العِدَى بكَ دائِمُ

Kınına asla girmeyen, keskinliğinde hiç kimse şüphe etmeyen, hadd-i kâtıından asla kurtuluş olmayan ey seyf-i melûl-i celâdet! A'dâyı ser-nigûn-i mezellet eyleyen darbe-i şecâat, medâr-ı kıvâmı olduğun mecd ü rif'at, hasâisinden olmakla teşerrüf eden ulâ ve necdet ümitvar-ı lütf u âtıfetin onlarla ve hatta i'lâ-yı şânına hizmet ettiğin bütün âlem-i İslâm ile beraber şâyân-ı tes'îd ü tehniyettir ki bunca mehâlik içinde kemâl-i selametle çıktın. Zaten lütf-i haktan da me'mûl olan bu idi. Bütün kullarına rahmeti şamil olan Allah zü'l-celâl a'dâsının başlarını daima seninle parçaladığı halde senin zü'l-haddeyn olan seyf-i sârimini sıyânet etmez olur mu?

Yine Mütenebbî'den: Hüseyin b. İshak et-Tenûhî Hakkında

Servet-i Fünûn, sy. 418 (4 Mart 1315/[16 Mart 1899]), s. 21-23

Hazırlayan: **Ali Benli**

هُوَ البَيْنُ حَتَّى مَا تَأَنَّى الحَزَائِقُ * وَيَا قَلْبُ ! حَتَّى أنتَ مِمَّنْ أُفَارِقُ

Firkat dedikleri bir şey vardır. Bunun dağıtmadığı cemiyet-i yârân yoktur. Bir kere arz-ı çehre-i nuhûset etti mi, büyük cemaatler, kalabalıklı kavimler bile dûçar-ı tefrika ve teşettüt olmakta taahhur edemez. Ey dil-i hasretzede! Bu hale sakın taaccüp etme, derd-i firkatle beni dağdâr edeceklerin içinde –daima pey-i yârânda gezdiğin, daima onlarla beraber bulunduğun için- sen bile dâhilsin.

وَقَفْنَا –وَمِمَّا زَادَ بَثًّا وُقُوفُنَا- * فَرِيقَيْ هَوًى مِنَّا مَشُوقٌ وَشَائِقُ

وَقَدْ صَارَتِ الأَجْفَانُ قَرْحَى مِنَ الْبُكَا * وَصَارَتْ بَهَارًا فِي الْخُدُودِ الشَّقَائِقُ

İşte şîve-i takdirin bu hükm-i teğayyür-i nâ-pezîrine münkâd olarak biz de yârân-ı canımızla beraber vakfegâh-ı vedada durduk. O an iftirâk içinde derd-i derûnu en ziyade tehyîc eden şey o vaz'-ı hüzn-âgîn ile duruşumuzdur. O manzara-i rifkatzâyı bir düşün: Biri hasretzede-i iştiyak, diğeri şevk-efzâ-yı dil-i uşşâk, her iki taraf da zevk-âzmâ-yı aşk u ibtilâ birer fırka-ı sevdazede idik. Ağlamaktan göz kapaklarımız yara bere içinde kalmıştı. Şakâik-ı renk olan rahlar, bahar çiçeği[37] gibi sapsarı kesilmişti.

عَلَى ذَا مَضَى النَّاسُ اجْتِمَاعٌ وَفُرْقَةٌ * وَمَيْتٌ وَمَوْلُودٌ، وَقَالٍ وَوَامِقُ

تَغَيَّرَ حَالِي وَاللَّيَالِي بِحَالِهَا * وَشِبْتُ وَمَا شَابَ الزَّمَانُ الغُرَانِقُ

Öteden beri halk-ı âlemin hali böyle olagelmiştir: Kâh birleşirler kâh ayrılırlar. Kimi ölür, kimi doğar; kimi buğz eder, kimi sever. Benim halim değişti, türlü inkılâbâta uğradı. Felek yine eski halini muhafaza ediyor. Ben ihtiyarladım; zaman hâlâ eskisi gibi genç, tüvânâ, zinde duruyor.

سَلِ الْبِيدَ أيْنَ الجُن مِنَّا يَجُوزُهَا * وَعَنْ ذِي المَهَارِي أَيْنَ مِنْهَا النَّقَانِقُ؟

Bu dem-i iftirâktan sonra artık pek cesurâne, pek aculâne bir seferde bulandık. Cürette cinleri geçtik: Geniş beyâbânların ortasında bunları nerede bıraktığımızı yine o beyâbânlara sor. Süratte deve kuşlarına galebe ettik. Bunların ne kadar geride kaldığını altımızdaki necîb develerden öğren.

وَلَيْلٍ دَجُوجِيٍّ كَأَنَّا جَلَتْ لنَا * مُحَيَّاكَ فِيهِ ، فَاهْتَدَيْنَا السَّمَالِقُ
فَمَا زَالَ لَوْلاَ نُورُ وَجْهِك جِنْحُهُ * ولاَ جَابَهَا الرُّكْبَانُ لَوْلاَ الأَبَانِقُ
وَهَزٌّ أَطَارَ النَّوْمَ حَتَّى كأَنَّني * مِنَ السُّكْرِ فِي الغَرْزِينِ ثَوْبٌ شُبَارِقُ

Dergâh-ı lütf u in‘âmına doğru ettiğimiz bu seyahat göz gözü görmez bir şeb-i târîk içinde vukua gelmişti. Lakin biz yine yolları şaşırmadık. Pâmâl-i ümit ettiğimiz o feyâfi-i vahşet ü vahdet sanki senin dîdâr-ı tâbnâkini bize arz ediyordu da biz de onun ziyâ-yı hidayet peymâsı altında yollarımızı buluyorduk. Hiç süphe yoktur ki senin nur-i ruhsârın olmayaydı gecenin o zulmeti mürtefi‘ olmazdı. Hiç şüphe yoktur ki o asil develer olmayaydı, uykumu kaçıran, iki üzengi arasında beni uyku sersemliğinden yırtık paçavraya döndüren o sarsıntı, o sür‘at-i seyr olmayaydı, yolcular o yolları katedemezdi.

شَدَوْا بابْنِ اسحقَ الحُسَيْنِ فَصَامَخَتْ * ذَفَار بهَا كيرانُهَا والنَّمَارِقُ
بمَنْ تقْشَعِرُّ الأرضُ خَوْفا إذا مَشَى * عليهاَ –وترتجُّ الجبالِ الشواهقُ.

Hâdîler Hüseyin b. İshak’ın medâyihiyle terennüme başlar başlamaz develer şevk u neşât ile o kadar sermest oldular, fart-ı meserretlerinden başlarını o kadar kaldırdılar ki hörgüçler üzerindeki semerler, semerleri üstündeki yastıklar kulak tozlarıyla musâhafa etmeye başladı. Bu da tabii idi; zira terennüm edilen öyle bir zâtın medâyihi idi ki yürüdüğü vakit korkudan yerler titrer, yüksek dağlar sarsılır.

فَتًى كالسحَابِ الجُونِ يُخْشَى وَيُرْتَجَى * يُرَجَّى الحَيَا منهَا ويُخْشَى الصَّوَاعِقُ
ولكنَّهَا تمْضِي وهذَا مخيَّمٌ * وتكذِبُ أحياناً وذا الدَّهْرِ صَادِقُ

Öyle bir civanmerd-i sahib-i atâ ve besâlettir ki sath-ı âsumânı tîre-dâr eden bulutların nasıl ki bârân-ı rahmeti umulur, sâikalarından korkulursa onun da lütfu aranır, kahrından kaçılır. Hakikat aransa onun meziyeti göğündeki sehâyib-i feyzbâr ve rahmet-nisârdan da ziyadedir. Zira bulutlar az zamanda sıyrılıp mahvolur. O ise haymegâh-i cûd u sehâsında daim u müstemir olur. Bulutlarda ara sıra yalancılık âsârı da

görülür. Bu havf u recânın boşa çıktığı da olur, o ise vaadinde daima sadıktır, hulf etmek nedir bilmez.

غَذَا الهِنْدُوانياتُ بالهام لطلى * فَهُنَّ مَدَارِيها وهنَّ المخانقُ
تشَقَّقُ مِنْهُنَّ الجُيُوبُ إذا غَزَا * وَتخْضَبُ منهُنَّ اللِّحَى والمَفَارِقُ
يُجَنِّبُهَا مَنْ حَتْفُهُ عَنْهُ غَافِلٌ * وَيَصْلى بِهَا مَنْ نَفْسُهُ مِنْهُ طَالِقُ

Hint kılıçlarını a'dâsının kellesiyle, gerdanıyla besledi. Düşmanları darb-ı şimşîrine o kadar alıştırdı ki başları tarak yerine, boyunları gerdanlık yerine hep bunları görüyor. Bir kere gazaya başladı mı, dıyâ'-ı evlâd u ekârib için ağlayan nevhagerlerin ceyb-i telehhüfü bu kılıçlarla yırtılır. Meydan-ı rezm u peykâra atılan cengaverânın saçı sakalı bu kılıçlarla boyanır, la'l-gûn olur. Seyf-i besâletinden kurtulan varsa o da eceli kendisinden gâfil duran, henüz ölecek zamanı hulûl etmeyenlerdir. Yoksa canı kendisinden bîzâr olmuş, ayrılmış kim varsa hep onun şiddet-i darbını tadarak terk-i hayat eder.

يُحَاجَى بِهِ ماَ نَاطِقٌ وَهْوَ سَاكِتٌ؟ * وَيُرَى سَاكِتًا والسَّيْفُ عَنْ فِيهِ نَاطِقُ

"Hem nâtık ve hem sâkit olan şey nedir?" diye onun hakkında lugazlar tertip ediliyor. Evet, bu lugaz da manasız değildir. Zira şecaat ve besâlet-i şîrânesinden kendisi bahsetmez. Tefâhura tenezzül eylemez. Daima sükût ettiği görülür.

نكرتُكَ حتَّى طَالَ مِنكَ تَعَجُّبِي * ولاَ عَجَبٌ مِنْ حُسْنِ مَا اللهُ خالِقُ
كأنَّكَ فِي الإعطَاءِ للمالِ مُبْغِضٌ * وَفِي كلِّ حَرْبٍ للمنيَّةِ عَاشِقُ
ألا قلَّمَا تَبْقَى عَلَى ما بدا لَهَا * وحلَّ بها منكَ القَنَا والسَّوَابِقُ

Ey memdûh-i fezâilpenâh! Mehâsin-i ef'âl ve fezâil-i ahlâkın o kadar çoktur ki onları görmek, teemmül etmek beni dûçar-ı veleh u istiğrâb ediyor, hayret ü taaccübümü artırıyor. Sonra düşünüyorum, böyle bir hayret ü taaccübe mahal olmadığını görüyorum: Zira Cenâb-ı Hak her şeye kâdirdir. Yarattığı mehâsin ne kadar çok, ne kadar ulvî olsa yine taaccüb edilmez. Hâiz olduğun mehâsin cümlesinden olarak bezl-i emvâle kalkışsan mala düşman zannolunursun. Her hangi harbe girsen ölüme âşık oluverirsin. Muktezâ-yı ef'âl-i ulviyen olarak kargıları o kadar çok kullanırsın ki pek az zaman elinde durabilir. Huyûl-i vegâyı o kadar çok sürer, hırpalarsın ki pek az zaman altında yaşayabilir.

خَفِ اللهَ واسْتُرْ ذا الجَمَالَ بِبُرقعٍ * فإنْ لحتَ ذابَتْ في الخُدُورِ العَوَاتِقُ

Senin cemâl-i dîdârın da kemâl-i ahlâk u kerdârından geri kalmaz. Allah'tan kork da bu cemâl-i dîde-rubâyı pûşîde-i burka ile hafâ et. Zira bu halinle bu şaşaa-i fürûğ-i cemâlinle arz-ı dîdâr edersen verâ-yı perde-i ismeti kendilerine nişîmentâz eden zümre-i hûbânı eritir, mahvedersin.

سَيُحْيِي بِكَ السُّمَّارُ مَا لاَحَ كَوْكَبٌ * يَحْدُو بِكَ السُّفَّار مَا ذَرَّ شَارِقُ

Elhâsıl sath-ı âsumânda bir ahter-i tâbdâr göründükçe yârân-ı mahabbet hep senin menâkıbını ta'dâd ve tekrar etmekle ihyâ-yı leyâl edeceklerdir. Hurşîd-i cihântâb cânib-i meşrıktan tulû' ettikçe sârbânân-ı sahârâ vakfâr develerini hep senin neşîde-i medâyihinle sevk edeceklerdir.

فَمَا تَغتق الأيامُ ما أنت رَاتِقٌ * ولا ترتُق الأيَّام ما أنتَ فَاتِقُ

Zaman senin muîn u zahîrindir: Yaptığını bozmuyor, bozduğunu yapmıyor.

لك الخيرُ غيري رام من غيرِكَ الغِنَى * وَغيري بغيرِ اللاذقيَّةِ لاحقُ
هي الغرضُ الأقصَى ورؤيتكَ المنى * ميز لك الدينا ، وأنتَ الخلاَئقُ

Hak Teâlâ seni daima hayır ve nimetle kâmurân etsin, ben servet ü sâmânı ancak senden dilerim, başka kimseden başkaları ümit eder, ama ben etmem. Makarr-ı iclâlin olan Lazkiye'den başka yere de başkaları varsın gitsin. Ben hep orayı Ka'betü'l-âmâl ittihâz ederim. Bu belde-i dilnişîn müntehâ-yı âmâl u makâsıddır. Senin rü'yetin zübde-i meâribdir. Dünya senin ikâmetgâhın olan mahalden, bütün halâık da senin vücudundan ibarettir.

İbn Zeydûn'un Bir Gazeli

Servet-i Fünûn, sy. 421 (25 Mart 1315/[6 Nisan 1899]), s. 71-73

Hazırlayan: **Ali Benli**

Zü'l-vizâreteyn Ahmed b. Abdillah b. Zeydûn Endülüs hükümâtından "Devlet-i Cehûriye" hizmetinde iken şöhret-i şâyiası âfâk-ı Mağrib'i tutmuş olan eâzım-i küttâb ü şuarâ-yı Araptandır. Meşhur Vellâde'nin âşıkı idi. Bu aşk u ibtilâ yüzünden bin türlü nekbetlere uğramış ve bir yerde dikiş tutturamayarak o zamanlar Endülüs kıtasını yed-i teşettüt ve tefrikalarında tutan tavâif-i mülûkun çoğuna hizmete mecbur olmuştur. Vellâde hakkındaki rengîn garâmiyâtı pek çok ise de şimdilik yalnız –görüşmekten kat'-ı ümit eylemesi üzerine- Vellâde'ye hitaben Kurtuba'ya gönderdiği bir mektub-ı manzûmu tercüme ile iktifâ edeceğiz:

أَضْحَى التَّنَائِي بَدِيلاً مِنْ تَدانِيْنا * وَنَابَ عَنْ طِيْبِ لُقْيَانَا تَجَافِيْنَا

بِنتم وبنّا فما ابتلت جوانحُنا * -شوقًا إليكم- ولا جَفَتْ مآقِينَا

نكاد -حين تُناجيكم ضَمَائرُنا- * يَقضي علينا الأسى لولا تأسّينا

Sevdiğim! Nerede o eski demler? Ezvâk-ı kurb u vuslata bedel şimdi bu'd u firkat çehre-nümâ-yı ubûset oldu. O tatlı tatlı mülakâtların yerine şimdi birbirimizden tebâud, birbirimizi terk etmek beliyesi kâim oldu. Tâli'-i nâ-sâza bak ki âkıbet bizi ayırdı. Sizi bir tarafa, beni bir tarafa attı. Lakin o hengâme-i hecr u iftirâktan beri kalbimde mütahassıl ateş-i iştiyâk ile derûnum kuruyup kavruldu. Bende rahat ve huzurdan eser kalmadı. Çeşm-i nemnâkimden de yaşlar akıyor. Kuruduğu, dindiği bir dem olmadı. Yine bela-füzûd olan o saat-i firkatten beri kalb-i hevâhâhım size gizli gizli hitap ettikçe fart-ı hüznümden olacak, mahvolacak gibi oluyorum. Bereket versin ki sabır ve teselli araya giriyor da bu elem-i can-güdâzımı tadil ediyor.

حالت لبَيْنِكُمْ أيامُنا فَغَدَتْ * سُودًا وكانت بكم بيضًا ليالينا

إذ جانب العيش طَلْقٌ من تألُفنا * وموردُ اللهو صافٍ من تصافينا

وإذ هَصَرْنا غُصون الوصل دانيةً * قطوفُها -فجنينا منه ما شِينا
ليسقِ عهدكم عهدُ السرور فما * كنتم لأرواحنا إلا رياحينَا

Sizden ayrı düşünce eyyâm-ı mesʿadetim değişti, nekbet-nümûn oldu. Rûz-ı rûşenim şeb-i târîke döndü. Halbuki evvelden sizinle geçen her bir gecem bir rûz-i şevk u meserret hükmünde idi. Ne idi o hoş-güzeran evân-ı saadet ki beynimizdeki hüsn-i imtizâc u itilâftan dolayı refah-bahş ve meserret-nümûn idi; yekdiğerimize karşı mevcut olan aşk-ı saf u pâkimizle de eğlencelerimiz hep safâ-yı masumane ile meşhûn idi. Ne latif idi o demler ki üns ü mahabbetin gusûn-ı ter ü meyvedârını istediğimiz gibi kendimize doğru çeker, bize yaklaşan esmâr-ı hoş-güvârından istediğimiz kadar toplardık... Ah ey nev-bâve-i bağ-ı emelim! Bir matlabım varsa o da şudur: Ahd-i inbisât u şâdumânî yine avdet etsin de bu eyyâm-ı hicrana âb u tâb-ı tarâvet versin; hüzn ü âlâmınızı gidersin. Zira siz ruhumun taʿtîr-i meşâm eden reyhâne-i hoş-bûsu idiniz.

مَن مُبلغ المُبْلِسينا بانتزاحِهم * حُزنًا مع الدهر لا يَبلى ويُبلينا
أن الزمان الذي ما زال يُضحكنا * أنسًا بقربهم قد عاد يُبكينا

Bizden uzak durmakla –dünya durdukça çürümez, mahvolmaz, bizim gibi şûrîde-dilân-ı aşkı bilakis mahveder- bir hüzn ü elem îrâs eden o perestîde-i ruhun nezdine varıp da saât-ı kurb u vuslattaki bezm-i üns-â-üns ile daima yüzümüzü güldürmekten hâlî kalmayan dehrin şimdi artık bizi ağlatmaya başladığını acaba kim haber verecek?

غِيظَ العِدى من تساقينا الهوى فدعوا * بأن نَغُصّ فقال الدهر آمينا
فانحلّ ما كان معقودًا بأنفسنا * وانبتّ ما كان موصولاً بأيدينا
وقد نكونُ وما يُخْشَى تفرُّقنا * فاليومَ نحن وما يرجَى تلاقِينَا

Câm-ı nûşîn-i sevdayı peyderpey teâtî edişimiz zümre-i ağyârı gücendirdi; gayz u gazaplarını tahrik etti. “Boğazımızda dursun, neşemiz kaçsın” diye dua ettiler. Felek de “Âmin” dedi. İşte o zamandan beri ruh-i azizimize merbût, onunla düğümlenmiş olan o tatlı tatlı emeller, hülyalar hep çözüldü mahvoldu. Lakin ben yine ümidi kesmem, bugün telâkîmiz büsbütün gayr-ı me’mûl bulunursa, kim bilir, belki ayrılık korkusunu asla çekmeden hoşça bir zaman geçireceğimiz gün de olabilir.

لَمْ نَعْتَقِدْ بَعْدَكُمْ إلاَّ الوَفَاءَ لَكُمْ * رَأبا ولم يتقلَّد غيرهُ دينا
لا تحسبوا نَأْيكم عنا يُغيِّرنا * أن طالما غيّر النأي المحبينا

والله ما طلبت أهواؤنا بدلاً * منكم ولا انصرفت عنكم أمانينا

لا استفدنَا خليلاً عنكِ يشغلنا * ولا اتَّخَذْنَا بديلا منك يسلِينَا

Sizden ayrıldıktan sonra tarîk-i vefaya sülûk etmek re'y u kararında bulunacağınızdan başka bir itikatta bulunmadığım gibi kendim de âyin-i vefadan başka bir tarîki ihtiyâr etmedim. Ârıza-i iftirâkın, serder-i hevâ-yı aşk olanlardan pek çok kimselerin halini tağyîr ettiğine bakıp da firkatiniz halimi tebdîl eder, mahabbetimi tenkîs eder zannetmeyiniz. Yemin ederim ki kalbimde cây-gîr olan sevda sizin yerinizi tutacak bir diğerine talip olmamıştır. Sizin hakkınızdaki âmâlim başkasına masrûf olmamıştır. Sizi unutturacak yeni bir dosttan istifade etmedim. Sizin gaybûbetinizden sonra tesliyet-bahş olacak bir başkası sizin yerinize ikâme eylemedim.

يا ساريَ البرقِ! غادِ القصرَ فاسق به * من كان صِرفَ الهوى والود يَسقينا

ويا نسيمَ الصَّبا بلغ تحيتنا * من لو على البعد حيًّا كان يُحيينا

Ey berk-ı sârî! Her sabah erkenden kasr-ı cânâna uğra da katre-nisâr ol, bizi vaktiyle her türlü ayb u gıştan âzâde bir aşk u hevâ-yı saf ile reyyân eden o melîke-i dilsitânı orada iskâ et. Sen de ey nesîm-i sabâ! Bizi uzaktan yalnız bir selamı ile ihyâ edebilecek olan o sâhibe-i hüsn ü âna selamımı ihdâ et.

يا روضةً طالما أجْنَتْ لَوَاحِظَنا * وردًا أجلاه الصبا غَضًّا ونَسْرينا

ويا حياةً تَمَلّيْنا بزهرتها * مُنًى ضُرُوبًا ولذّاتٍ أفانِينا

لسنا نُسَمِّيك إجلالاً وتَكْرِمَة * وقدرك المعتلى عن ذاك يُغنينا

إذا انفردتِ وما شُورِكْتِ في صفةٍ * فحسبنا الوصف إيضاحًا وتَبيينا

يا جنةَ الخلد أُبدلنا بسَلْسِلها * والكوثر العذب زَقُّومًا وغِسلينا

كأننا لم نَبِت والوصل ثالثنا * والسعد قد غَضّ من أجفان واشينا

سِرّانِ في خاطرِ الظّلْماء يَكتُمُنا * حتى يكاد لسان الصبح يُفشينا

Ey yâr-ı can! Nice zamanlar dîde-i hüsn-i âşâmıma revnak-ı aşk ile ciladâr olmuş ter ü taze güller, nesrinler toplatan ey ravza-i cemâl! Zîb-i fürûğ u letâfeti sayesinde türlü türlü emellerden, türlü türlü ezvâk u meserretten vâyedâr olduğum ey hayat-ı kıymetdâr! Seni hep böyle evsâfınla yâd ederim. Şân-ı uluvvünü takdiren, ismini anmam. Zaten her türlü tavsif u tariften âlî olan kadr-i vâlâ-terin beni bundan müstağni kılıyor. Sen güzellikte yektâ olduktan, evsâfını hâiz bir nazîr-i diğerin olmadıktan sonra seni tanıtmak, ıyânen göstermek, bildirmek için bu evsâfını

zikretmek kâfidir. İşte bak, yine böylece hitabıma devam ediyorum: Ey âb-ı nûşînî, kevser-i dilnişîni benim hakkımda zakkum ve gıslîne[38] mübeddel olan bihişt-i huld! Nerede kaldı o tatlı demler? Ne kadar garip inkılâp ve tahavvül ki üçüncüleri yâr-ı hoş-likâ-yı vuslat olarak harîm-i aşk içinde şebgüzâr olan -hatırları için- düşmanlarının çeşmân-ı bedbîni dest-i âşık-nuvâz-ı saadetle kapanan o bahtiyarlar, iki sırr-ı mektûm gibi sine-i zulmette mahfuz kalıp da lisan-ı subh ile ifşâ olunmalarına ramak kalan o saadet-mend insanlar sanki biz değiliz.

لا غَرْو أنا ذكرنا الحزن حِينَ نَهَتْ * عنه النُّهَى وتَركْنا الصبر ناسِينا
إذا قرأنا الأسى يومَ النّوى سُوَرًا * مكتوبة وأخذنا الصبر تَلْقِينا

Akl u hikmetçe nehyolunduğu bir sırada sergüzeşt-i hüzn ü elemden bahsedişime, unutup da sabrı elimden kaçırdığıma taaccüp etme. Zira ayrıldığımız gün biz kitab-ı gamı yazılmış surelerle okuduğumuz halde sabrı yalnız bir nasihat diye ahz u telakki etmiştik.

أمّا هواكِ فلم نعدل بمنهله * شِرْباً وإن كان يروينا فيُظمينا
لم نَجْفُ أفق جمال أنت كوكبه * سالين عنه ولم نهجره قالينا
ولا اختيارًا تجنبناه عن كَثَبٍ * لكن عدتنا على كره عوادينا

Hüzün ü keder ciheti böyle; senin tarif-i aşkına gelince o bir çeşme-sâr-ı uzûbettir ki âb-ı latifine dünyada hiçbir şeyi muadil tutamam. Bu sözümde asla dönmem. Beni bir zamanlar kandırdıktan sonra susatması bu hükmümü hiç bu vechile tağyîr edemez. O halde meş‘al-i tâbânı olduğun ufk-ı cemâlden tebâud ettimse o nev‘-i firkate tâb-ı tâkat getirebilmediğimden mütevellit olmadığına emin olmalısın. Bilirsin ki seninle hembezm-i müâneset olmuş, sana o derece kesb-i kurbiyet etmiş iken ayrılışım kendi ihtiyârımla değildir. Lakin ne yapayım? Cevr-i feleğe, haşm-i a‘dâya, aramadan, istemeden giriftâr oluverdim.

نأسى عليك إذا حُثّت مُشَعْشَعةً * فينا الشّمُول وغنّانا مُغَنّينا
لا أَكْؤُسُ الراحِ تُبدى من شمائلنا * سِيمَا ارتياحٍ ولا الأوتارُ تُلهينا

İşte bundan dolayıdır ki daima seni yâd edip mahzun olurum. Sâğar-ı sahbâ tuğyân-ı şaşaa vü fürûğ ile mevc-zen olduğu, mutrib-i hoş-elhân latif nağmeleriyle terennüm ettiği zamanlar bile seni ben yine yâd ediyordum da kalb-i mecrûhum gam-ı firkatle meşhûn oluyor. Ne câm-ı meyin yüzümde rahat ve huzur eseri ızhâr edebildiği, ne de âlât-ı tarabın beni oyaladığı var.

دُومِي على العهد ما دُمْنا مُحَافِظةً * فالحُرُّ مَنْ دان إنصافًا كما دِينَا
فما اسْتَعَضْنا خليلاً منك يَحْبسنا * ولا استفدنا حبيبًا عنك يُثْنينا
ولو صَبَا نَحْوَنا من عُلْوِ مَطْلَعِه * بدرُ الدُّجَى لم يكن حاشاكِ يُصْبِينا

Ey yâr-ı vefadâr! Ahd u misâk-ı mahabbeti muhafazada biz ber-devam oldukça sen de onu muhafaza et. Zira mürüvvetmend ona derler ki insafı elden bırakmadan gördüğü muameleye göre mukabele eder. Biz ise senden bizi vazgeçirebilecek hiçbir dost aramadığımız gibi senden bizi müstağni kılacak hiçbir sahibetü'l-cemâli kendimize yâr edinmedik. Böyle bir şeye tesaddî nasıl hatır u hayale gelir ki mâh-ı tâbân-ı felek matla'-ı bâlâ-yı rif'atinden bize doğru meyl ile arz-ı mahabbet etse kalbimizi kendine hiçbir vakitte cezb edemez.

أَوْلِي وفاءً وإن لم تَبْذُلِي صِلَةً * فالطيفُ يُقْنِعُنا والذِّكْرُ يَكْفِينا
وفي الجوابِ متاعٌ لو شفعتِ به * بِيْضَ الأيادي التي ما زلْتِ تُولِينا
عليكِ مِني سلامُ اللهِ ما بَقِيَتْ * صَبَابَةٌ منكِ نُخْفِيها فَتُخفينا

Beni vaslınla şâd etmeyeceksen bile hiç olmazsa ibzâl-i vefa et. Biz hatıra-i dil-nişîninle de kanaat ederiz. Hayal-i latifin de bize kâfi olur. Damîmeten bir de cevap versen o da mûcib-i kanaat olabilir. Bâkî: Senden gizlenecek, beni gizlenmeye mecbur edecek ibtilâ ve mahabbet-i âsârı pâydâr oldukça benden sana selam olsun.

İbn Züreyk'ten

Servet-i Fünûn, sy. 425 (22 Nisan 1315/[4 Mayıs 1899]), s. 135-139
Hazırlayan: **Ali Benli**

Tercümesine tesaddî ettiğimiz bu manzûme-i belîğanın kâili Ebu'l-Hasan b. Züreyk-i Bağdâdî, amcasının kızına bir aşk-ı tahammül-şikenle dildâde olur. Lakin çok geçmeden derd-i bî-emân-ı ihtiyacın ilcâ-yı mübremiyle taleb-i rızk için terk-i diyar etmeye, sevgili yâr-ı vefadârından ayrılmaya mecbur olarak vatanından iftirâk edip veche-i azîmetini kadirşinâs olduğu kadar sühan-senc olmakla şöhret bulmuş ve sıla-i in'âm u âtıfeti asrının ekser-i erbâb-ı şiir ve edebini dil-sîr etmiş olan meşâhîr-i eshıyâdan Ebu'l-Hayber Abdurrahman el-Endelüsî'nin bârgâh-ı ihsanına çevirerek tâ Endülüs'e kadar şedd-i rahl eder ve bolca bir câize ümidiyle tanzim eylediği gayet parlak bir kasideyi huzurunda okur. Şairin sû-i tâliine ne derece bedbaht yaratıldığına bakmalı ki kimseyi haybet ü hüsran ile iade etmeyen o dest-i keremden gayet cüz'î –söylediği sözün revnak u letâfeti, ihtiyâr eylediği meşâkk-ı seferiyenin kesreti ile mütenasip olmayacak... tab'-ı bülend-i şairiyetine nazaran âdeta hakaret sûretinde telakki olunabilecek kadar cüz'î- bir câize sudûr eder.

Baht-ı vârûnun bu cilve-i nâsâzına karşı şairin artık tâb u tahammülü tükenir, büsbütün me'yûs olur. Bu hırmân-ı emel-sûzun tesiriyle çekildiği kûşe-i hüzn ü kürbette heder olan, dûçar olduğu hırmânın binde birine değmeyen o azametli ümidini... tâ uzaklarda bıraktığı vatanını kendisinden ayıran o mesafe-i baîdeyi... bu dâru'l-ihtidâr-i âmâle varmak için çektiği zahmetleri, meşakkatleri gözünün önüne getirince kendisini ihâta eden girdab-ı musibetin dehşetinden ürker. Hele onu kendisi kadar seven, tâ uzaklarda gece gündüz vürûduna hasretzede-i intizâr olan yâr-ı vefadârını hatıra getirerek bir daha ona kavuşmak ihtimalinin ne kadar zayıf olduğunu anlayınca sabr u sâmânı büsbütün tükenir, me'yûsiyeti artar, bâr-ı sıklet-bahşâ-yı hayata artık tâkat getiremeyerek mütehassiren teslim-i ruh eder.

Rivâyete nazaran müşârun-ileyh Abdurrahman-ı Endelüsî'nin câizeyi az vermekten maksadı bir latîfeden, şairin böyle bir muameleye karşı ne yolda davranacağını tecrübe etmekten ibaret imiş. Aradan birkaç gün geçtiği halde mâdihinden ses sada çıkmayınca bi't-tab' kendisini aratır. Misafir olduğu hana adamlar gönderir. Lakin ne fayda? Bu cüst ü cûy-ı kadirşinâsâneye pek geç davranılmış bulunur: O mucize edâ nutk-ı belîğe bedel bir sükût-i ma'nîdâre, her manaca zî-hayat olan o vücud-ı nadirin yerine bir kâlıb-ı bî-ruha tesadüf olunur. Yalnız ruh-ı ahlâfı ihtizâza getirecek son bir feryat, bir âh-ı medîd ile ifade edilecek terceme-i halinin devre-i ahîrini teşkil edecek son bir eser olmak üzere bir kağıt üzerinde âtîdeki beyitler görülür:

لاَ تُعْذليهِ فَإِنَّ العَذْلَ يُولِعُهُ * قَدْ قُلْتِ حَقًّا وَلكِنْ لَيْسَ يَسْمَعُهُ

جَاوَزْتِ فِي نُصْحِهِ حَدًّا أَضَرَّ بِهِ * مِنْ حَيْثُ قَدَّرْتِ أَنَّ النُّصْحَ يَنْفَعُهُ

فَاسْتَعْمِلِي الرِّفْقَ فِي تَأْدِيبِهِ بَدَلاً * مِنْ عُنْفِهِ فَهُوَ مُضْنَى القَلْبِ مُوجِعُهُ

Ey nâsiha-i ta'ne-zen! Sen o dilharâb-ı aşkı ta'n u teşnîinle üzme. Zira senin bu takrîâtın bu acı nesâyıhın onun hırs-ı sevdasını teşdîd etmekten başka bir şeye yaramaz. Vakıâ söylediklerin doğru, lakin ne fayda? Böyle şeyleri o dinleyemez. Nasihatın ona faydası olur zannıyla o kadar ileri gittin ki menfaat yerine mazarrat hâsıl olmaya başladı. Şimdiye kadar tuttuğun meslek-i nâ-hemvârdan vazgeç de onu te'dîb için unf u şiddete bedel rıfk u mülâyemet göster. Haline merhamet et. Bilirsin ki o dil-hastadır, yürek acısı çekiyor.

قد كَان مضطلعا بالخَطْبِ يحمِله * فضلِّعت بخُطوب البيْن أضلُعُهُ

يكفيهِ من لوعةِ التشبيتِ أنَّ له * من النَّوى كلَّ يومٍ ما يروِّعه

Sen biçareyi eski halinde zannediyorsun ama öyle değil. Bu zavallı eskiden hutûb-ı azîme-i dehre göğüs germeye, her türlü havâdis-i rüzgâra tahammül eylemeye kudret-yâb idi. Lakin şimdi mesâib-i firkatle kâmeti eğildi, evvelki tâb u tüvânı kesildi. Ayrılık ateşinden –yine bela-yı firkat yüzünden her gün yeniden yeniye korkacak ahvâle giriftâr olmak sûretiyle – çektiği azaplar ona yeter, onu başka türlü muzdarip etmeye artık hâcet yoktur.

ما آب من سفرٍ إلا وأزعَجَهُ * عزمٌ إلى سفرٍ بالرغم يزمِعُهُ

تأبى المطالبُ إلا أن تكلِّفه * للرزقِ سعيًا ولكن ليسَ يجمعُهُ

كأنَّما هو في حلٍّ ومرتحلٍ * موكَّل بقضاء الله يذرعه

إذ الزمانُ أراهُ في الرحلِ غنًى * ولو إلى السندِ أضحَى وهو يقطَعُهُ

Zavallı adam her hangi seferden vatanına dönse mutlaka –arzusu hilâfında- başka bir sefer-i ızdırârîye sûret-i kat'iyede karar vermeye mecbur oluyor, böyle bir mecburiyet-i elîme ile muzdarip ve münzaic olur. Hep emellerinin peşinde dolaşır. Bu emeller derd-i maîşet için öteye beriye koşmayı muttasıl ona teklif eder. Lakin bunca tekâpûlar, bu kadar zahmetlerle beraber yine nâil-i maksat olamıyor, yine aradığı rızkı bir türlü ele geçiremiyor. Feyâfî-i seferde muttasıl konup göçtüğüne bakılınca sanki Allah'ın o koskoca fezâ-yı bî-intihâsını ölçmeye memur olmuş zannolunur. Felek, seyahatle, seferberlikle kesb-i servet ü sâmân etmenin tarîkini ona gösterse gideceği yer Sind memleketi bile olsa yine hiç durmaz o mesafe-i azîmeyi kat eder.

وَمَا مُجَاهَدَةُ الإنْسَانِ وَاصِلَةٌ * رِزْقًا ولاَ دَعَةُ الإنسَانِ تَقطَعُهُ
قَدْ قَسَّم الله بينَ الناسِ رِزْقَهُمُ * لاَ يَخْلُقُ اللهُ مِنْ خلقٍ يضَيِّعُهُ
لكنَّهم كلِفوا حرصًا فلستَ تَرَى * مسترزقًا وسوى الغاياتِ يقنعُهُ
والحرصُ الرزق –والأرزاقُ قد قسمتْ- * بغيٌ ألا إن بغيَ المرءِ يصرَعُهُ
والدهرُ يعطِي الفتى من حيث يمنعهُ * عفوًا ويمنعه من حيث يطعمه

Halbuki dîde-i intibâh ile bakılınca görülüyor ki ne insanın azm ü mücâhedesi, tek ü tâz-ı harîsânesi eline bir rızık geçirebildiği, ne vakar u sekîneti elindekini aldığı var: Cenâb-ı Hak bütün halkın erzakını meşîet-i ilâhiyesi vechile beynlerinde taksim eylemiştir. Bir mahlûkı ihmal edecek, yaşatmayı murad etmeyecek olduktan sonra onu hiç yaratmaz. Lakin herkes bu hakikatten gâfil duruyor. Taleb-i maîşet arkasında koşan hiçbir adam görmezsin ki servet ü sâmânın müntehâlarından başkasıyla kâni olabilsin. Halbuki bu halin ne kadar fena, mühlik bir şey olduğu meydandadır. Erzâk-ı nâs ezelden beri taksim edilmiş olduğunu bilip dururken yine harîs olmak Cenâb-ı Hakk'a karşı bağy u isyandır. Artık yeter, aklımızı başımıza alalım, bağy u tuğyân, insanı muhakkak helak edeceğini bilelim. Hem bu kadar üzülmeye hâcet de var mı? Felek -görürsün ki- bazen insana en ziyade ümidini kestiği cihetten –istemeden, aramadan- verir. Bazen de en ziyade itmâ' eylediği yerden atâsını keser.

أستودع اللهَ فِي بغدادَ لِي قمرًا * بالكرخِ من فلكِ الأزرارِ مطلعُهُ
وَدَّعْتُه بوُدِّي لو يودّ عنِّي * صفوُ الحياةِ وأنِّي لاَ أودِّعُهُ

Bağdat'ın cânib-i Kerh'inde sîne-i sîmîn kadar tâbiş-nümâ bir felek-i ulvîyi kendine matla' edinmiş bir mâh-ı tâbânım var. Onu Cenâb-ı Hakk'ın yed-i hıfz u emanetine tevdi ederim. Ben onunla veda ettim. Ama bu vedaya bedel keşke safa-yı hayatımla veda edeydim. Elbette daha ziyade şîrîn-kâm-ı safa ve meserret olurdum.

وكَمْ تشفَّع بِي أن لا أفارقَهُ * وللضرواتِ حَالٌ لا تشفِّعُهُ
وكم تشبَّثَ بِي يوم الرَّحِيلِ ضُحًى * وأدمعي مستهلاَّتٌ وأدمُعُهُ

Hele yevm-i firkatteki hali hatırıma geldikçe hüzn ü elemim bir kat daha artıyor. O gün ayrılmayalım diye bana ne kadar yalvardıydı. Sabahleyin yola çıkacağım demlerde –benim de, onun da dîdelerinden seyl-i hurûşân-ı eşk boşandığı bir sırada- gitme diye eteğime nasıl sarıldı idi. Ah, ne yapayım? Zaruret zamanlarında öyle hallere tesadüf olunur ki o yâr-ı canın bu gibi ricalarını bile kabul ettirmez.

لا أكذِبُ الله ثوبُ العذْرِ مُنْخَرِقٌ * منِّي بفرقَتِهِ ، لكن أرَقِّعُهُ
إنِّي أوسِّعُ عذرِي فِي جنَابته * بالبينِ عنه وقلبِي لا يُوسِعُهُ
وَمَنْ غَدَا لابسًا ثوبَ النعيم بلا * شكرٍ عليهِ فعنهُ الله ينزعُه
اعتقت من وجهِ خَلِيٍّ بعد فرقَتهِ * كأسًا تجرَّعَ منها أجرَّعه

Allah'ın bildiğini ne saklayayım? Ona karşı ben kabahatliyim. Ondan ayrılan ben olduğum için câme-i mazeretim çâk çâk oldu. Lakin yine beis yok; ben kabahatimi tamir ederim. Bu yırtık câme-i özrü yamarım. Ah, ne söylüyorum? Ona karşı irtikâb ettiğim mufârakat cinayetini nazarımda tehvîn ü tahfîf etmek için daire-i mazereti tevsîe çalışıyorum. Lakin kalbim, o bir türlü merâm anlamayan kalbim bu daireyi bir türlü tevsî' etmek istemiyor. Ne çare çekeceğim, bu çekdiklerim hep nankörlüğümün ceza-yı sezâsıdır. Elimdeki nimetin kadr ü kıymetini bilemedim. Her kim libâs-ı nimeti giyer de şükretmezse Hak Teâlâ onu o libâstan soyar. Yâr-ı canperverdimin rûy-ı tâbnâkine bedel -ayrıldıktan sonra- bana öyle bir câm-ı elem nasip oldu ki ondan ben de içiyorum o da cur'a-nûş oluyor.

كم قائلٍ لِي: ذقتَ البينَ ، قلتُ لهُ * الذنبُ والله ذنبِي لستُ أدفَعُهُ
هلاَّ أقمتُ فكانَ الرشدُ أجمعه! * لو أنِّي –حين بان الرشدُ– أنبعهُ!
لو أنِّني لم نقع عينِي على بَلَدٍ * فِي سفرتِي هذه إلاَّ وأقطَعُهُ!

Kaç kereler bana "Âlâm-ı firkati tatmaktasın" denildi de "Vallahi kabahat bendedir. Bu cürmümü inkâr etmem. Müdafaaya bile lüzum görmem" cevabını verdim. Niçin olduğum yerde kalmadım da bu sûretle tamamıyla muvâfık-ı rüşd ü sedâd olacak bir hatt-ı hareket ittihâz eylemedim. Ah, keşke âsâr-ı akl u hikmet tezâhür ettiği zaman ona ittibâ edeydim. Keşke bu son seferimde yekdiğerini müteakip tesadüf ettiğim şehirlere gözüm ilişmeyeydi de onlara uğramayaydım!

يا من أفظّع أيامِي وأنغدها * حزنا عليه ولستُ أهْجَعُهُ
لا يطمئنّ بجنبِي مضجعٌ وَكَذَا * لا يطمئنٌّ بهِ –مذ بنتُ- مضجُعُهُ

Ey dildâr-ı vefadâr! Derd-i hicranıyla gündüzlerimi hep telh-kâm olarak imrâr ettiğim, gecelerimi bütün uykusuzlukla geçirdiğim ey âfet-i dil-âşûb! Beliye-i iftirâka dûçar olduğum günden beri ne benim bister-güzîn-i rahat ve huzur olabildiğim var, ne senin. İkimizin de dîdeleri behremend-i hâb-nişîn olamıyor.

ما كنتُ أحسب أنَّ الدهرَ يفجعُني * به ولا أنَّ بِي الأيامُ تفجعُه
حتى جرى الدَّهْرُ فيما بيننا بيدٍ * غبراءَ تمنعني حقِّي تمنعُهُ
وكنتُ مِنْ رَيبِ دهرِي جازِعًا فرِقًا * فلم أوقَّ الَّذِي قد كنتُ أجزعُهُ

Felek ikimizin arasına girip de dest-i cûr ve taaddîsiyle hakkımızı ketm etmeye başladığı zamana kadar beni onun derdiyle, onu benim derdimle musâb edeceğini hiç de ümit etmiyordum. Hayır, öyle de değil. Ben tekallübât-ı dehr ile telh-kâm olmaktan daima havf u endişe üzere bulunuyordum. Nihayet korktuklarımdan kurtulamadım.

باللهِ يا منزلَ القصْرِ الَّذِي درستْ * آثارُهُ وعفَتْ –مذ بنتُ- أربعُهُ
هل الزَّمَانُ معيدٌ فيك لَذَّتنا * أم الليالي التي أمضتْهُ ترجعُهُ؟
في ذمَّةِ اللهِ من أصبحتَ منزِلَهُ * وجاد غيثٌ على مغناكَ يُمْرِعُهُ
من عندهُ لِي عهدٌ لا يضيعُ كما * عندي له عهدُ صدقٍ لا أضيِّعه
ومن يصدِّع قلبِي ذكرُهُ وإذا * جرى على قلبه ذكري يصدِّعُهُ

Ey makam-ı cânân! Ey kasr-ı bihîn! Ayrıldığım günden beri âsârı münderis ve etraf u cevânibi harap olan ey nişîmengâh-ı hüzn ü elem! Allah aşkına söyle, acaba sende geçirdiğimiz ezvâk u meserrâtı zaman-ı bî-vefa iade edecek mi? O eyyâm-ı şâdîyi sürüp mahveden bu leyâl-i mesâib acaba yine onları geri getirecek mi? Âşiyân-ı saadet-nişânı olduğun o dilşikâr-i hayal-pîrâ mevdû‘-i hıfz u emân-ı ilâhî olsun! Bir semâ-yı feyyâz daima civar-ı lütfunu iskâ etsin de nazar-pîrâ çimenler bitirsin! Onun bana karşı unutulmaz, hükümden sâkıt olmaz bir ahd ü peymânı vardır. Bende de ona karşı daima muteber, hiçbir vakitte ihmal edilmez bir misâk-ı sıdk u vefa mevcuttur. Onun yâd-ı hazîn ü gam-füzûdu kalbimi paralar, benim hatıra-i iftirâk u hicrânım onun kalbine uğrasa derhal çâk çâk eder.

لأصبرَنَّ لدهرٍ لا يمتِّعُني * به ولا بي –في حالٍ– يمتِّعُه

علما بأن اصطبارِي معقبٌ فرحًا * فأضيقُ الأمر –إن فكرتَ – أوسعُهُ

علَّ الليالي –التي أضنت بفرقتنا * جسمين –تجمعني يوما تجمعه

وإن تغلْ أحدا منا منيته * لا بدَّ في غدهِ الثاني سيتبعهُ

وإن يدم أبدا هذا الفراقُ لنا * فما الَّذِي بقضاء الله نصنعُهُ؟

Ne beni onunla, ne onu benimle hiçbir vecihle kâm-kâr etmek istemeyen dehr-i bî-emânın bu vaz'-ı nâ-sâzına karşı ben sabredeceğim. Zira bilirim ki göstereceğim sabr u metânet arkasından ferah ve meserret sürükleyecektir. Zira –düşünülse- en ziyade vüs'at-nümâ olan işler bidâyetleri en ziyade muzâyaka ile geçmiş olanlardır. Evet, sabredeceğim; kim bilir? Bizi ayırmakla iki cism-i hasret-zedeyi bî-tâb u alîl eden leyâl-i gamgûnun birinde belki onu da, beni de bir araya getirir. Yok böyle bir nimet-i vuslat nasip olmaz da dest-i gaddârın birimizi gafleten ihlâk ederse öbürümüz mutlaka ertesi gün onu takip edecektir. Bu da nasip olmaz da firkatimiz ilelebet devam edecek olursa –bilmem ki- kazâya karşı elimizden ne gelir?

Ebu'l-Hasan el-Enbârî'nin Bir Mersiyesi

Servet-i Fünûn, sy. 426 (29 Nisan 1315/[11 Mayıs 1899]), s. 150-151

Hazırlayan: **Ali Benli**

Karâyih-i şuarânın nadiren bir mislini daha tevlîde muktedir olabileceği bu kaside-i garrâ mülûk-i Âl-i Büveyh'ten İzzüddevle'nin veziri Ebû Tâhir Muhammed b. Bakıye hakkında söylenmiştir.

İzzüddevle ile amcazâdesi Adududdevle beyninde 366[/976]'da vâki olan muharebede İzzuddevle tarafı mağlup ve veziri İbn Bakıye Adududdevle'ye esir olmuştu. Bu vezir-i sahib-re'y taraf-ı galipçe harbin sebeb-i müstakilli gibi telakki edildiğinden ele geçer geçmez gözlerine mil çekildi ve yürek dayanmayan o halü'l-mefzûduyla sokak sokak dolaştırılarak teşhir edildikten sonra fillerin ayağı altında ezdirilerek cesedi hanesinin kapısı önünde salb olundu.

Enbârî velinimeti olan vezirin uğradığı bu bela-yı azîmden mütahassıl teessürât-ı kalbiyesini teskîn için müteveffânın medâyihine hasr eylediği bu kasideyi inşâd etmiştir.

Bu kaside her suhen-sâzın nail olamayacağı bir sûrette mazhar-ı takdir u rağbet oldu. Az zaman içinde eyâdî-i istifadede tedâvül etmeye başladı. Bağdat üdebâsı tesadüfen gözlerine ilişen bu nüshaları paylaşamıyorlardı. Bu varak-pârelerin mündericâtı herkesin zîb-i hafızası olmuştu. Az çok şiir ve inşâdan dem vuran mehâfilin kâffesinde sermaye-i bahs u inşâd ola ola nihayet Aduddevle'nin de sem'-i ıttılâına vâsıl oldu.

Kıymet-i ilm u edebe aşina olan bu zât mersiyeyi okuyunca ettiğine nâdim olmuştur. İşte mersiye:

عُلُوٌّ فِي الحيَاةِ وفِي المَماتِ * -لحقٌّ- تلكَ إحْدَى المُعْجِزَاتِ

Ey memdûh-ı musibetzede! Senin hamîre-i istidâdında ne kadar ulviyet var imiş ki hayatında da memâtında da sana uluvv-i menzilet nasip oldu.

Mucizât-ı bâhirâttan biri de –hakkâ ki- şu gördüğüm manzara-ı ulviyet-nümâdır.

كأنَّ الناسَ –حولكَ حِينَ قَامُوا- * وفودُ نداكَ أيَّام الصلاتِ

Etrafında halkı birikmiş, durmuş gördükçe bunları –âlemi hibelerle, atıyelerle dil-sîr ettiğin unutulmaz günler gibi- yine lütf u ihsanından nevâle-çîn olmak için bâb-ı ihsanına toplanmış zannediyorum.

كأنَّك قائمٌ فيهم خطِيبًا * وكلُّهم قيامٌ للصلاةِ

Seni bu vaz'-ı manidar ile görenler talâkat-ı beyanıyla cemaati lâl-i hayret eden bir hatîb-i belîğ zanneder. Etraftaki cemaat-i kübrâyı da edâ-yı salât için hep kıyam etmiş sanır.

مددتَ يديكَ نحوهم احتفاءً * كمدِّهما إليهم بالهِبَاتِ

Emelperverde-i âtıfetin olarak huzuruna çıkanları tatyîb için, onları istikbal ve tekrîm için, atıyelerini beynlerinde taksim için hal-i hayatında ellerini nasıl uzatıyor idiysen şimdi de bu halka karşı öyle ellerini uzatmış duruyorsun.

ولمَّا ضاق بطنُ الأرضِ عن أن * يضُمَّ عُلاكَ منْ بعدِ الوفَاةِ
أ صارُوا الجوَّ قبركَ واستعاضوا * عن الأكفانِ ثوب السَّافيَاتِ

Sine-i hâk –vefatından sonra- cism-i ulâ-perverdini âğûş-i i'zâzına almaktan âciz kalınca, onda o kadar büyüklüğü örtecek derecede vüs'at görülemeyince çârnâçâr fezâ-yı nâ-mütenâhîyi sana makber yaptılar. Kefenler de senin o güzel endamına yaraşmayınca vücud-ı nazikterini –onlara bedel- nesîm-i dilcûdan bir pîrâhene sardılar.

وتُوقدُ حولكَ النيرانُ ليلاً * كذلك كنتَ أيام الحياةِ

Geceleri etrafında hâlâ ateşler, meşaleler yakıyorlar: Bu ateşler eyyâm-ı hayatında ocaklarda yanardı, misafirlerini it'âm ederdi. Demek o zamanki âdetin de hiç bozulmamış.

ركبْتَ مطيَّةً من قبل زيد * علاَهَا فِي السِّنِينِ المَاضِيَاتِ
وَتِلكَ قضيّة فيما تأسٍ * تباعدُ عنكَ تعييرَ العداةِ

Salb olundun diye yârân-ı vefanın girîbân-ı çâk-i esef olmasına hiç de mahal yok. Sen kendine öyle bir binek buldun ki vaktiyle hanedân-ı

Rasul'ün fer'-i necîbi, İmam-ı Zeynelâbidîn'in necl-i kerîmi Hazret-i Zeyd[39] de onu sefer-i âhiret için kendine rahş-ı rahîl etmişti. Yalnız bu cihet bizim gibi lütf-dîdegân için bâdi-i tesliyet olmaya, düşmanlarının levm ü teşnîi senden dûr etmeye kâfidir.

ولمْ أرَ قبلَ جذعكَ قطُّ جذعاً * تمكَّن من عنانِ المكرماتِ

Ey telehhüf-i fezâ-yı kalb-i hazîn! Seni bu hal-i garip içinde gördükçe, şu darağacını vücuduna mukârin buldukça kendimi taaccübden bir türlü alamıyorum. Bu vakte gelinceye kadar bir ağaç parçasının şahsâr-ı mekârimle sarmaştığını, böyle büyük bir şerefe mazhar olduğunu görmemiştim.

أسأتَ إلى النوائب فاستشارتْ * فأنت قتيلُ ثأر النائباتِ!

Ben bu musibetin menşeini de biliyorum. Sebep ve hikmetini de anlıyorum: Halk için mahz-ı saadet olan eyyâm-ı hayatında bîçâregâna hücum eden, onları ezen nevâib-i rûzgârı sen def etmeye, mahvetmeye çalıştın. Elinden geldiği kadar belalara felaketlere kötülük ettin idi. Onlar da sana düşman-ı can oldular. Nihayet istedikleri gibi ahz-ı intikam ettiler. Yazık, bin kere yazık ki, âfât-ı dehrin sârına –yok yere- kurban olup gittin.

وكنت تجيرُ من صرف الليالي * فصار مطالبا لك الترات

Evet, sen se'r-i nevâibin kurbanısın. Nasıl böyle diyeyim ki giriftâr-ı kayd-ı mesâib olan felâketzedeleri himaye eder ve bu sûretle âlâm-ı rüzgâra zulmeder dururdun. Onların da –dûçar oldukları bunca tecavüze mukabil- seninle bir hesap görecekleri, kozlarını paylaşacakları tabii idi.

وصيَّر دهرك الإحسان فيه * إلينا من عظيم السيئات

Evet, burası muhakkaktır ki rüzgâr-ı hasûd senin bizlere bezl-i ihsan edişini en büyük seyyiâttan, en müthiş cinayâttan addetti de canına kastetti. Hûn-ı nâ-hakkını heder eyledi.

وكنتَ لمعشرٍ سعدًا فلما * مضيتَ تفرقوا بالمُنحِسات

Şurası da muhakkaktır ki hal-i hayatında sen birçok kimselerin sermaye-i saadeti idin. İçlerinden çıkıp gidince hepsi nuhûset-zede-i haybet ü hüsrân olarak dağıldılar.

غليلٌ باطنٌ لك في فؤادِي * يخفَّف بالدموعِ الجارِيَاتِ

Senin için tâ yüreğimin içinde bir yanıklık, senden dolayı a'mâk-ı kalbimde gizli, taşkın bir hararet-i hüzn ü elem, bir ateş-i hıkd u husumet vardır ki onu ancak dîdelerimdem akan sirişk-i âl ile tahfîf edebilirim.

ولو أنّي قدرتُ علَى قِيَام * بفَرْضِكَ والحُقُوقِ الوَاجِبَاتِ
ملأتُ الأرضَ منْ نظمِ القَوَافِي * ونحتُ بهَا خلاَفَ النَّائِحَاتِ

Şükr ü mahmedeti üzerime farz eden bâr-ı minnetini kaldırmaya tâkatim, hukuk-i vâcibeni edaya kudretim olaydı, rûy-ı zemîni nazm ile nevha-girân-ı âlemin hiçbirini taklit etmeyerek kendime mahsus bir tarz-ı hazîn ü dilnişîn ile dünyayı nevha-i girye vü matemle, ciddi ve samimi âh u efgânlarla doldururum.

ولكنِّي أصبِّرُ عنكَ نَفْسِي * مَخَافَةَ أن أعدَّ منَ الجُنَاةِ

Lakin ne yapayım ki benim bu hareket-i kadirşinâsânem de bir cinayet addolunur diye korkuyorum da onun için kendimi sabra alıştırıyorum. Senin zikr-i cemîlini, yâd-ı mehâmidini kâle almaktan sakınıyorum.

ومالك تربةٍ فأقول تسقى * لأنك نصبُ هَطْلِ الهَاطِلاَتِ

Dua etmenin sırası geliyor. Lakin nasıl dua edeceğimi ben de bilmem. Bir türben yoktur ki "Âb-ı rahmetle saky olunsun" diyeyim. Ebr-i rahmet bâlâ-yı sırrında zaten sâye-sâz olmuş, bârân-ı rahmetinden nasibin zaten pek vâsi' olarak takdir olunmuştur.

عَلَيْكَ تحيةُ الرحمنِ تترَى * رحماتٍ غوادٍ رائحَاتِ

Yalnız şu kadarını diyebilirim ki hazine-i rahmetinden senin üzerine yağan tahiyyât-ı ilâhiyenin ardı arası kesilmesin. Rahmetlerin –sabah yağmurları, akşam yağmurları yekdiğerini takip ettiği gibi- biri giderse öbürü gelsin.

***

Vezir İbn Bakıye darağacından indirilip defnedildikten sonra şair bu beyitleri îrad etmiştir.

لم يلحِقُوا بك عارًا إذا صلبتَ بلى * باؤوا بإثمك ثم استرجعوا ندما

Düşmanların seni berdâr ettilerse sît-ı bülend-mekârimini lekedâr etmeye, uluvv-i cenâbına îrâs-ı şeyn eylemeye muvaffak olamadılar. Evet,

yalnız bir şey yapabildiler: Senin günahını aldıktan sonra ettiklerine nâdim oldular. Bu silinmez lekeyi üzerlerinden atmak ellerinden gelemediği için yalnız “innâ lillahi” demekle iktifâ ettiler.

وأيقنوا أنَّهُمْ في فعلِهِمْ غَلِطُوا * وأنهم نصبُوا منْ سُؤْدُدٍ عَلَمَا

Bir reh-i nâ-sezâya saptıklarını, yaptıkları işte pek ziyade yanıldıklarını, seni berdâr etmek bir âlem-i meâlî ve siyâdet rekz etmek demek olduğunu onlar da pekâlâ anladılar. Lakin ne fayda ki iş işten geçti.

فاسترجَعُوكَ ووارَوْا منك طودَ عُلاً * بدفنه دفنُوا الإفضال والكرمَا

Nihayet seni son hâbgâhına ircâ ettiler. Lakin vücudunu mütevâri-i türâb edince koskoca bir kûhsâr-ı meâlîyi defnetmiş, onu defnetmekle fazl u keremi ilelebet ortadan kaldırmış oldular.

لئن بليت فلا يبْلَى ندَاك ولا * ينسَآ وكم هالِكٍ تنسَى إذا قدماَ

Senin vücudun çürüse bile mefâhir-i lütf u ihsanın çürümez. Bu âlem mahv u ispat içinde niceleri unutuldu. Lakin sen öyle değilsin, senin unutulmak şânından değildir.

تقاسمَ الناسُ حسنَ الذكرِ فيك كما * ما زال مالك بين الناسِ مقتسما

Yine tekrar ederim ki sen unutulmazsın: Bunca insanlar –öteden beri kapıştıkları, paylaşamadıkları atâyâ-yı bî-imtinânın gibi- mehâsin-i ef‘âl u ahlâkını tekrar etmek arzusunu bir türlü paylaşamıyorlar, yâd-ı cemîlinle tezyîn-i lisan için birbirleriyle müsabaka ediyorlar.

Mehâsin-i Ahlâk ile Mesâvî-i Ahlâk Nedir?

-İhyâu'l-ulûm'dan mütercem-

Mekteb, sy. 29 (13 Nisan 1311/30 Şevval 1312), s. 107-112

Hazırlayan: **Melek Yıldız Güneş**

Medâric-i bî-intihâ-yı kemâlâta irtikâ ederek hem-nev'i olan efrâd-ı benîâdem ile hüsn-i muâşeret ve tanzîm-i esbâb-ı refah u rahat gibi dünyaca yegâne matmah-ı âmâl olan vesâil-i emn ü emânı istikmâl ve tezkiye-i nefs-i emmâre ile reh-yâb-ı kurb-i Zü'l-celâl olmak gibi bilhassa maksûd-ı erbâb-ı kemâl olan hasâil-i mümeyyize-i ehl-i imanı istihsâl için bir tarîk-i necât ve vasıta-i felâh var ise o da iktisâb-ı hüsn-i ahlâktır. Bunun içindir ki, âlem-i İslâmiyet'e –daha vâsi tutalım; âlem-i insaniyete- ettikleri hidemât-ı hâlisa ve ibkâ ettikleri âsâr-ı nâfialarıyla te'bîd-i nâm u şân eden eslâf-ı ulemâ-yı din ve eimme-i muhakkikîn hazerâtından mehâsin-i ahlâkiye hakkında hafıza-i enâma hakkedilmeye şâyeste binlerce akvâl-i hakîmâne sâdır olmuş ve bu sözlerin her biri hakkâ ki kâilinin ulüvv-i kadr u menziletine birer şâhid-i âdil bulunmuştur.

Şu kadar ki, müşârun-ileyhim hazerâtından her biri ahlâkın hakikat ü mahiyetini beyandan sarf-ı nazarla yalnız sehlü'l-istihzâr olarak hâtır-ı âlîlerine tebâdür eden bazı netâyicini zikr ile iktifâ etmiş ve hiçbiri tarafından netâyic-i mezkûrenin bi'l-cümle efrâdını alâ vechi't-tafsîl muhît ü şâmil olacak sûrette tarife sarf-ı i'tinâ buyrulmamıştır.

Ezcümle Hasan-ı Basrî hazretleri hüsn-i ahlâkı "beşâşet-i likâ, bezl-i cûd u atâdır" diye tarif ederler.

Vâsıtî hazretleri ise "Fart-ı marifetullahtan nâşî muhâsamayı hem terk, hem de davetten ictinâb etmektir" demişlerdir.

Kirmânî'ye gelince o da "Hüsn-i muâmele ile beraber bâr-ı girân-ı mihneti dûş-i tahammüle almaktır" sûretinde mahiyetini tayine çalışmıştır.

Bazıları da "Halka karîb iken içlerinde garîb olmak" ve diğer bazıları "hal-i usr u yüsründe, şiddet u rehâvette, inbisât u ducrette halkı irzâ'" ve birtakımları da "Hak Teâlâ'nın her fiiline hakkıyla rıza" olmak üzere telakki buyurmuşlardır.

Ehl-i zühd ü takvânın serveri Sehl b. Abdillah et-Tüsterî hazretlerine hüsn-i ahlâkı sormuşlar, "Hüsn-i ahlâkın ednâ mertebesi, sitem-dîde olan kimse cevr ü cefâya tahammül ederek sitem-kârına rahm ü şefkat ve mukabeleyi terk ile kendisi için Hak'tan taleb-i mağfiret etmektir" cevabını vermişlerdir. Başka yerde de "Hüsn-i ahlâk tevekkül ve itimad-ı tam ile takviye-i cenân ederek dîk-ı maişetten dolayı Hazret-i Rezzâk-ı âlemi itham etmemek ve ahd-i ezelî-i ruhanîye vefa ile gerek Mevlâ'sıyla ve gerek Mevlâ'sının kullarıyla vuku bulan münasebâtında evâmir-i şer'iyeye itaat ve bağy ü ibâdan mücânebet etmektir" ifadesiyle irşâd-ı enâma çalışmışlardır.

İmam Ali kerremallahu vecheh efendimiz hazretleri "Mehâsin-i ahlâkı üç haslet-i pür-meymenette aramalıdır: Muharremât-ı şer'iyeden ictinâb, taleb-i rızk-ı helal, ailenin esbâb-ı refahiyetini tezyîd", Hüseyin b. Mansûr hazretleri "Müşâhede-i cemâl-i Hak ile kâm-yâb olunduktan sonra artık halkın cefası tesir etmemek" ve Ebû Saîd-i Harrâz hazretleri "Hak'tan gayrı hemm ü gamı olmamak" diye birer tarif-i ârifânede bulunmuşlardır.

Bâlâdaki mesrûdat ü muktebesâtın mezâyâ-yı hakikiyesi tetkik edildikte hiçbiri hüsn-i ahlâkın asl u hakikatini muarrif olmadığı gibi hiçbirinde de hüsn-i ahlâkın bi'l-cümle netâyicini şâmil bir ihâta-i külliye müşâhede edilmiyor. Binâenaleyh artık bu gibi akvâl-i muhtelifeyi îrad u beyandan sarf-ı nazarla tahkik-i meseleye şürû' edelim. Şöyle ki:

"Halk" ile "hulk" iki lafz-ı tev'emdir ki ekseriya beraber isti'mâl edilmektedir. Mesela bir kimsenin hüsn-i zâhirî vü batınîsini ifade için "Fülanın halkı da hulku da güzeldir" denilir ve *halk* ile insanın sûret-i zâhiresi, *hulk* ile sûret-i bâtınesi kastedilir. Daha ziyade izah-ı merâm edelim:

Malum olduğu üzere şu heykel-i mahsûs-i zî-hayattan ibaret görünen insan haddizatında bir mevcud-ı mürekkebdir ki eczâsından biri ceset, diğeri ruh veya nefs-i nâtıkadır. Birinin âlet-i idraki, basar, diğerininki basîrettir. Her birinin de ya güzel, ya çirkin birer hey'et-i mahsusası vardır. Şu kadar ki, âlet-i basîretle müdrik olan nefs-i nâtıkanın cesed-i fâni üzerine fazl ü rüchânı akl ü nakl ile sabittir. Nitekim Hâlık-ı kevn

ü mekân tenezzehet zâtuhû an şevâibi'n-noksân celle celâluhu hazretleri Furkân-ı Kerîm'inde ﴿إني خالق بشراً من طين فإذا الخ...﴾ [Sâd 38/71] nazm-ı celîliyle hakikat-fermâ-yı izz ü celâl olarak "ruh"u Zât-ı akdes-i ulûhiyetine izâfetle tekrîm ve bu sûretle cesedin nispeti tîne, ruhunki Cenâb-ı rabbü'l-âlemîne olduğunu tefhîm buyurmuşlardır. [Bu makamda ruh ile nefsten şey'-i vâhid kastolunur.]

O halde hulk ne demektir?

Hulk nefs-i insanîde merkûz bir hey'et-i râsiha-i ruhâniyedir ki, ef'al-i beşer -fikr ü reviyete hâcet kalmaksızın- oradan sühûletle sudûr eder.

Binâenaleyh hey'et-i mezkûre kendisinden akl ü naklin beğendiği ef'âl-i memdûha sudûr edecek sûrette ise "hulk-ı hasen", bilakis ef'âl-i rediyye vü zemîmeye menşe' oluyorsa "hulk-ı seyyi'"[40] nâmını alır.

"Hulk"u hey'et-i râsiha ile tarif ettik. Zira ârızî bir sebepten nâşî ez-cümle bezl-i mal eden kimse sehâ ile tavsîf edilemez. Bu unvan-ı celîle kesb-i istihkâk etmek için bu haslet-i cemîle nefsinde rüsûh-ı tâm ile sübit ü ber-karâr olmalıdır.

Kezâlik tarifimizde ef'âlin –fikr ü reviyete muhtaç olmaksızın- sühûletle sudûrunu şart ettik. Çünkü bi'l-farz ehl-i hâcâta bezl-i nukûd veyahut gazab halinde sükût etmek için uzun uzadıya cehd ü reviyete ihtiyaç gören kimse dahi sehâ vü hilm ile ittisâf edemez.

Acaba hüsn-i ahlâk veya sû'-i ahlâk dediğimiz şeyi sahibinden sâdır olan ef'âl-i memdûha veya makdûhaya ıtlâk edemez miyiz? Edemeyiz. Zira mâye-i tab'ı sehâ ile memzûc nice âdemler vardır ki ya malının fıkdânından veya sebeb-i âhardan nâşî muktezâ-yı tab' pür-cûdî olan ve bezl ü infâka muktedir olmaz.

Ef'âl-i mezkûreyi saha-i vücuda getirmek iktidarına "ahlâk" tabir edilse sahîh olur mu? Bu da olmaz. Çünkü kuvvet ü iktidar denilen şeyin fezâil-i ahlâka da, rezâil-i ahlâka da nispeti birdir. Her bir insan i'tâya da, imsâke de fıtraten kudretli, kabiliyetli yaratılmıştır. Her sahî imsâke, her bahîl i'tâya kâdirdir.

Ya o halde "Ahlâk ef'âl-i mezkûrenin hüsn ü kubhunu idraktir" desek acaba nasıl olur?Bu da muvâfık değildir. Zira ilm u idrakin hasene de, kabîhe de sûret-i taalluku beyninde tefâvüt yoktur. Binâenaleyh ahlâk, ef'âlin idrakinden ibaret kılınsa mehâsin-i ahlâk ile mesâvî-i ahlâkın tedâhül ü ittihâdı lazım gelir ki bu da gayr-ı câizdir.

Binâenaleyh ahlâk bunların hiçbiri olamayınca fiil-i hasen veya fiil-i kabîhin masdarı olmak istidadını hâiz olan hey'et-i bâtıne-i nefsâniye olmak lazım gelir ki bunda da –bâlâda zikrolunduğu üzere- rüsûh şart-ı a'zamdır.

Demek ki ahlâk –güzel olsun, çirkin olsun- insanın sûret-i bâtınesinden başka bir şey değildir.

Kezâlik heykel-i cismânîden ibaret olan sûret-i zâhirenin hüsn ü melâhati bi'l-cümle âzâ vü cevârih-i bedenin letâfet ü tenâsübüne mütevakkıf olduğu gibi hüsn-i bâtınî de ancak meşrûtu'l-vücud olan dört rüknün kıyâmıyla sabit olur. Bunların kâffesi mevcut olmadıkça hüsn-i ahlâka tamam nazarıyla bakılamaz. Ahlâk-ı beşer ancak bu dört rüknün içtimâıyla kesb-i zîb u fer eder.

Erkân-ı erbaa-i mezkûre şunlardır: 1. kuvve-i ilmiye, 2. kuvve-i gazabiye, 3. kuvve-i şeheviye, 4. bu üç kuvveti ifrât ve tefrîtten men eden kuvve-i adl.
Kuvve-i ilmiyenin hüsn ü salâhı itikadâtın hakkını bâtılından, akvâlin doğrusunu yalanından, ef'âlin cemîlini kabîhinden sühûletle idrake vesile olmasıdır. Bu kuvvette salâh u selâmet mevcut olunca şecere-i dil-nişîn-i hikmet nâbit ve ahlâk-ı hasenenin ser-defteri olan hikmetin saha-pîrâ-yı vücud olmasıyla ﴿ومن يؤت الحكمة فقد أوتي خيراً كثيراً﴾ [el-Bakara 2/269] nazm-ı celîlinin mazmûn-ı münîfi sabit olur.

Kuvve-i gazabiyenin hüsnü ise hikmetin iktizâ ettiği hadd ü mertebede inkıbâz u inbisâtından ibarettir. Kezâlik kuvve-i şeheviyenin hüsn ü salâhı ayn-ı hikmet olan akl u şer'in işaretine tâbi bulunmasıdır. Adl nâm-ı âlîsiyle ittisâm eden kuvve-i celîleye gelince bu da şehvetle gazabı akl u şer'in irşadât-ı hakîmânesine muvâfık olarak zabt etmektir.

Bu kuvvetleri birer şeye teşbih etmek lazım gelse aklı (kuvve-i ilmiye) tarîk-i hayr u şerri gösterir bir nâsıh-ı mürşide, kuvve-i adli nâsıh-ı mezkûrun irşadât-ı hakîmânesini infaz eden bir memura benzetmek mümkündür.

Gazab bir av köpeğidir ki saldırması, durması gayr-ı keyfî ve sahibinden verilecek işarete tâbi olmak için te'dîb ü terbiyeye muhtaçtır. Şehvet ise şikârı takip için isti'mâl olunan bir semend-i sebük-reftârı andırır ki kâh idare-i zimâma mutî' olarak rakibine tamamıyla râm ve kâh licâm-ı inkıyâdı azıya alarak sahrâ-yı serkeşîde pûyân olur.

Bu dört haslet-i müstahsene her kimde derece-i itidal üzere tahakkuk ederse o kimseye ale'l-ıtlâk "hüsn-i ahlâk sahibi" denir. Kendisinde

bunların yalnız bazıları tahakkuk ettiği sûrette ise yalnız haslet-i sabite vü mevcudeye izâfetle hüsn-i ahlâk sahibi olmuş olur ki bu mümkündür. Hatta hey'et-i zâhire-i cismaniyede de birçok numuneleri vardır. Mesela vechin bazı eczâsı melîh, diğer bazı eczâsı kabîh olmak her gün müşahede edilen ahvâl-i âdiyedendir.

Kuvve-i gazabiyenin hüsn ü itidaline "şecaat", kuvve-i şeheviyenin hüsn ü itidaline "iffet" denir. Gazabın ziyade vü ifrâtına "tehevvür", noksan ve tefrîtine "cübn" yahut "hor" ıtlâk edildiği gibi şehvetin ifrâtına "şereh", tefrîtine "humûd" tabir olunur.

Bunların kâffesinde makbul olan hadd-i vasattır ki "fazilet" odur. İfrât olsun, tefrît olsun ahlâkın tarafeyni "rezilet" nâmı alır ve mezmûmdur.

Haslet-i adlin ifrât u tefrît gibi tarafeyni yoktur. Bunun yalnız zıdd u mukabili vardır ki o da sıfat-ı "cevr"dir.

Hikmete gelince, bunun ifrâtına –ağrâz-ı fasidenin istihsâli yolunda isti'mâl edildiği takdirde- "hubs", "cerbeze" ve tefrîtine "belâhet" tabir olunur. Hikmet lafzı ise ancak bu iki haslet-i rezîlenin hadd-i vasatîsine ıtlâk olunur bir tabirdir.

Tafsilât-ı mesrûdeden müstebân olduğu üzere ahlâkın ümmehât ü usûlü dörttür: 1. hikmet, 2. şecaat, 3. iffet, 4. adl.

"Hikmet"ten maksadımız bir hâlet-i nefsâniyedir ki bi'l-cümle ef'âl-i ihtiyâriyede hata vü savâb onunla idrak olunur. "Adl"den maksadımız ruhun bir hal ü kuvvetidir ki gazab u şehvet hasletleri onunla idare ve hikmetin daire-i itaat ü inkıyâdına idhâl edilerek ona göre tevessü' u inkıbâzlarına müsaade edilir.

"Şecaat" kuvve-i gazabın sükûn u şiddette akl ü hikmete münkâd olmasından, "iffet" ise kuvve-i şeheviyenin te'dîb-i akl ü şer' ile müeddeb olmasından başka bir şey değildir.

İşte üssü'l-esas-ı ahlâk olan bu dört aslın itidalinden ahlâk-ı cemîlenin kâffesi neşet eder. Zira kuvve-i akliyenin itidalinden hüsn-i tedbîr, cevdet-i zihin, rezânet-i re'y, isabet-i zann-ı a'mâl-i dakîka ve hafâyâyı âfât-ı nefsâniyeyi tefattun gibi evsâf-ı müstahsene hâsıl olur. Nitekim ifrâtından cerbeze,[41] mekr u hile ve tefrîtinden belâhet, gamâret,[42] hamâkat, şûrîdelik gibi evsâf zuhûra gelir.

Kezâlik hulk-ı şecaatten kerem, necdet, kesr-i nefs, mekârihe tahammül, hilim, sebat, zabt-ı gazap, vakar, teveddüd ve emsâli ahlâk-ı mahmûde sâdır olduğu gibi ifrâtından yani "tehevvür"den tasallüf, tekeb-

bür, hod-pesendlik, fart-ı gazab; tefrîtinden zillet, hakaret, ceza' gibi hasâil-i mezmûme hâsıl olur.

Hulk-ı iffetten de sehâ, hayâ, sabır, müsamaha, kanaat, vera' (takvâ), telattuf, teâvün, gibi mehâsin, ifrât ve tefrîte meylinden hırs, şereh, vikâhat (yüzsüzlük), habs, tebzîr, taktîr, riya, temelluk, hased, şemâtet, gibi mesâvî-i ahlâk sâdır olur.

İşte görülüyor ki bi'l-cümle ahlâkın menşe ü masdarı bâlâdaki usûl-i erbaa olup bâkîsi bütün fürû' kabilindendir.

Şurası da şâyân-ı ihtardır ki ﴿وإنك لعلى خلق عظيم﴾ [el-Kalem 68/4]sitâyiş-i celîl-i Samedânîsine sezâ-vâr olan Hazret-i Seyyidü'l-ebrâr efendimizden başka hiçbir kimseye işbu usûl-i erbaanın kemâl üzere itidali nasip olmamıştır ve olmaz da. Şu kadar ki, efrâd-ı benîâdem –yekdiğerinden mütefâvit sûrette- ol zât-ı müstecmiu'l-kemâlâta tekarrüb edebilirler. Bir sûrette ki, zât-i pâk-i risâlet-penâhîlerine bu sûretle yaklaşmak mazhariyetine nail olan şahs-ı zî-saadet, bu tekarrübü nispetinde harem-serây-ı kurb-i Rabb-i izzete dâhil olur.

İşbu kemâlât-ı ahlâkiyeyi nefs-i nefîsinde cem'e hâiz-i nisâb-ı muvaffakiyet olan kimse pâk-ı tînet bir meliktir ki, bi'l-cümle ef'âl ü harekâtında muktezâ-yı enâm olmaya şâyândır.

Zaten din-i mübîn-i İslâm'ın esas-ı masûnü'l-indirâsı da işte ahlâkın mehâsinini talim ü takrîr ve mesâvîsini mahv u izâle hususuna maksûr u münhasırdır. Habîb-i Hüdâ, Rasûl-i müctebâ aleyhi ekmelü't-tehâya efendimiz hazretleri –hadis-i şerîf-i nebevîlerinde vârid olduğu gibi– mekârim-i ahlâkı tetmîm için ba's ü irsâl buyruldular.

İspat-ı müddeâya ne hâcet? Mucize-i bâkiye-i imaniyân olan Kur'ân-ı azîmü'ş-şânın tefhîm ü telkin ettiği şey serâpâ bundan ibaret değil midir; bakınız ehl-i imanın evsâf-ı mümeyyizesi ne vech ile tarif ü tebyîn buyurulmuştur. Este'îzü billah ﴿إنما المؤمنون الذين آمنو بالله ورسوله الخ...﴾ [el-Hucurât 49/15].[43]

Bu âyet-i kerîmenin mezâmîn-i şerîfesi hakkıyla tetkik edilse görülür ki, sahib-i iman olmak ile sahib-i hüsn-i ahlâk olmak beyninde fark yoktur. Zira şâibe-i reyb ü gümândan âzâde olacak sûrette Allah ve Rasûl'e iman bir kuvve-i yakîniyedir ki "semere-i akl" ve "müntehâ-yı hikmet"ten başka bir şey değildir. "Mal ile mücâhede" şîme-i cemîle-i sehâvettir ki "kuvve-i şehveti" zabta müncer olur. "Nefs ile mücâhede" şecaattir ki "kuvve-i gazabiye"yi şart-ı akl ve hadd-i itidal üzere hüsn-i isti'mâl demektir.

Başka bir âyet-i kerîmede dahi ashâb-ı kirâm hazerâtı﴿أشداء على الكفار رحماء بينهم﴾ [el-Feth 48/29] evsâf-ı âliyesiyle tebcîl buyuruluyor. Bundan da istidlâl olunur ki şiddetin de, rahmetin de birer mevki-i münasibi vardır. Kemâlât-ı ahlâkiye mesela bi-eyyi-halin şiddet veyahut alâ-külli-halin rahmet değildir. Bu evsâf da vâcib olan itidal olup bu da ancak akl u şer'in muktezâsıyla taayyün eder.

İşte hakikat-i ahlâk, hüsn-i ahlâk ve sû-i ahlâk, erkân u semerât u fürû'-ı ahlâk hakkındaki efkâr u mütalaâtımız bundan ibarettir. *Vallâhu a'lem*.

Muhtaç Olduğumuz Âsâr-ı Diniye

İkdâm, sy. 1947 (1 Şaban 1317/22 Teşrîn-i Sânî-i Rûmî 1315/4
Kânûn-ı Evvel-i Efrencî 1899), s. 3
Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Kütüb-i diniyeye ihtiyacımız bedihîdir. Bunları çoğaltmak, mevcut olanlarını Türkçeye tercüme etmek lüzumu o kadar alenî bir sûrette hissolunmaktadır ki, bunu inkâr edecek bir müddeî-i iz'ân u vicdan zannetmem ki bulunsun. Kıyâm-ı kıyamete kadar bekâ ve istimrârı –va'd-i celîl-i Rabbü'l-âlemîn iktizâsınca- bî-iştibâh olan din-i mübînimizin teşyîd-i erkân ve tahkîm-i bünyânı hususunda eslâf-ı ızâm hazerâtının sarf ettikleri, o dağlar dayanmayan himmetlerini değil tadad etmek hatta tasavvur etmek bile akl-ı beşere hayret-bahş eder. Lakin bu kıymetli kitapların, bu enfes eserlerin çoğu, hatta yüzde doksanı henüz matbu bile değildir. Kütüphane raflarında tozlar içinde çürüyor, türlü türlü âfât ü avârız ile günden güne eksiliyor. Bunların kâffesini tab' etmek, nüshalarını binlere iblâğ ederek bu sûretle teleften sıyânet etmek, mündericâtını umumun nazargâh-ı istifadesine arz etmek umum ümmet-i Muhammediyenin zimmet-i gayretine müterettib ekâdim-i ferâizdendir. Hele Arabın gayrı olan ulemâya göre matbu, gayr-ı matbu bu gibi nevâdir-i âsârdan hem-zebânlarını mahrum bırakmamak için bunları tercüme etmek gibi bir büyük vazife daha yüklenmektedir ki bu hizmette ihmal ve terâhî hakikaten bir vebal-i azîmdir. Ulemâ-yı a'lâm hazerâtının vücudundan emin olduğum şîme-i afv u âtıfetlerine iğtirâren lisan-ı Araba vâkıf olmayan Türk ihvân-ı dinimizin muhtaç oldukları mesâil-i şer'iyeyi tetebbu ve istiksâ için müracaat edebilecekleri fıkıh kitaplarımızın kaça vardığını sorarım. Eslâf-ı kirâm kâffe-i bilâd-ı İslâmiyede bilcümle ulûmun Arabî olarak tahrîr olunduğu, ulûmun Arapça yazılan kitaplara kasredildiği zamanlarda, tahsil denilince yalnız ulûm-ı şer'iye ile Arapça yazılmış kütüb-i gayr-ı şer'iye anlaşıldığı tarihlerde eserlerini okutabilmek için Arapça yazmaya mecbur olmuşlardı. Şimdi ise "tahsil" kelimesinin manası değişti. Terakkiyât-ı medeniye, ihtiyacât-ı asriye az zaman içinde mümkün

olduğu kadar çok malumât edinmek lüzum-ı şedîdini hissettirmiş ve "tekmîl-i nüsah-ı muayyene" usûlüyle bazen bir rub'-ı asr derecesinde uzun süren bir zaman içinde tahsil-i lisan etmek müşkilâtı Arabîye olan şevk u gayreti kesretmiş olduğundan meslek-i eslâfı tadil u tağyîr etmek zarureti rû-nümâ olmaktadır. Bir kere düşünülsün, eski vakitlere nispeten ihtiyacât-ı dünyeviye-i beşeri ez'âf-ı muzâafasına iblâğ eden, insanı daha devre-i tufûliyeti ikmâl edemeden lokma ve hırkayı temin için bitmez tükenmez bir ceng ü cidâl sahasına atan bu asr-ı medeniyette bir genç ömrünün on beş yirmi senesini yalnız Arabî tahsiline hasrederse ulûm-ı şer'iyeyi ne zaman tetebbu edecek, su ekmek mesabesinde muhtaç olduğu ulûm-ı garbiyeyi edinebilmek için elsine-i ecnebiyeden birini ne zaman tahsil edecek? Ulemâ-yı kirâmın, rehber-i necât ü saadetimiz olan o zevâtın tercüme ve hele Türkçe telif tarîkine rağbet etmemesinden mütevellid en büyük netice-i muzırra, tahsîle başlayan şübbân-ı İslâm'ın bu ihtiyacât-ı mübremeye mağlup olarak, âsâr-ı garbiye ile terbiye-i efkâr ederek Frenk âdâtı ile kesb-i ülfet etmeleri ve usûl ü kavâid-i diniye ile ahlâk-ı fâzıla-i İslâmiyeye âdeta bir ecnebî kadar bîgâne kalmaları olmuştur. Cidden sezâvâr-ı esef bir haldir ki gençlerimizin pek çoğu âbâ vü ecdâdlarının dini hakkında bir fikr-i sahîh peydâ edememiş, müslümanlığı, manasına bir türlü akıl erdiremediği erkân-ı zâhiresinin birkaçından ibaret zannederek yalan yanlış yine bizi tanımayan Frenklerin hakkımızdaki hata-âlûd efkâr u mütalaâtı ile işbâ' haline gelmiştir. İçlerinde adam vardır ki, müddet-i ömründe bir kerecik olsun Kelâm-ı kadîmi, o düstûru'l-amel-i muvahhidîn olan kitab-ı semâvîyi açmamış da yalnız Fransızca veyahut İngilizce tercümesini görmüş, bu tercümenin de bazı yerlerine ya göz gezdirmiş ya hiç bakmaya bile lüzum görmemiş, bu da hep ihtiyacât-ı diniyesini izâle edecek kitapların anlamadığı bir lisan ile tahrîr edilmesinden ileri gelmiştir.

Demek ki âsâr-ı eslâfı lisanımıza nakletmek bir ihtiyac-ı mübrem imiş. Binâenaleyh, ulemâ-yı kirâmın bu yola sülûk etmelerini, fıkha, tefsire, hadise, siyere ve sâireye müteallik kitapları kâmilen bizim için tercüme etmelerini rica etmeye yerden göre kadar hakkımız da varmış. Lakin ricamıza bir rica daha terdîf ederiz:

Zamanımızda tedavül eden efkâr-ı felsefiyeyi, nazariyât-ı içtimâiyeyi de nazar-ı dikkate alsınlar, icap ederse tenezzülen elsine-i ecnebiyeden birini bile tahsile rağbet buyursunlar. Ulviyeti ancak nâbînânelere mestûr olan dinimizi enzâr-ı cühelâda küçültmek için husamâmızın isti'mâl ettikleri lisana vâkıf olsunlar. Perde-pûş-i zulmet olan birçok

gözleri ilm ü irfanın dest-i hazâkatiyle açsınlar, istimâ'-ı ebâtîl ile dolan o kulaklara avâze-i hüccet ü burhanı ismâ' etsinler, jenkdâr-ı cehalet olan o kalpleri, delalet-i Kur'ân'a ittibâen, eser-i Peygamber-i âhir zamana iktifâen mevâız-ı hasene ile, ahsen-i sûretle olacak mücadelât ile temizlesinler. Kalplerin zımnında muhtefî kalan o nuranî cila-yı fıtratı şule-bâr etsinler. Bugünkü günde kürsi-i vaaz u irşad kûşe-i medâristen ziyade sahâyif-i matbuattır. Şimdiye kadar bir vaiz tarafından esna-yı vaaz u tezkîrde yirmi otuz kişiye sûret-i hususiyede talim ü telkin edilen levâzım-ı diniyeyi bütün cihanın sem'-i ıttılâına îsâl etmenin zamanı artık hulûl etmiştir.

Din-i mübînimiz min-tarafillah, kâffe-i nev'-i beşer için ıstıfâ buyurulmuş din-i ekmel olduğunu, meâsir u havâyic-i medeniyet ne kadar terakki ve tezâyüd ederse etsin umum insanlar için kâfil-i saadet-i dâreyn olacak din-i yegâne varsa o da din-i Muhammedî olabileceğini hakikatin bin üç yüz sene evvel olduğu gibi şimdi de bundan sonra kıyamete, hatta ebede'l-âbâda kadar hakikat olup kalacağını, sehâyib-i zunûn u evhâm ile setri imkânsız bulunduğunu gâfil duran âkılîne, hüdât-ı dine taklidi nefsine zül addeden güruh-ı mukallidîne ispat etmek i'lâ-yı kelimetüllahı farz bilen her mü'min ü muvahhide, hakikat-i dine vâkıf olmuş her âlime farz olmasa da ayn-ı farzdır.

Yine tekrar ederim. Bundan yedi sekiz yüz sene belki de bin sene evvel akâyid kitaplarımıza idhâl edilen itikadî mübâhaseler, mücadeleler, o zamanlarda türeyen fırak-ı dâlleye karşı tertip edilen reddiyeler bugünkü kulûb-ı zâyiğayı ıslaha kâfi değildir; şimdiki hukemânın nazariyât-ı fâsidesini iptal edemez. Bu sözümüz eslâf-ı ulemânın kadrini tenzîl etmek manasına mahmûl olmaz sanırım. Usanmak, yorulmak bilmeyen ulemâ-yı a'lâmın mesaisi daima meşkûrdur. Diyaneti himmetleriyle, berâhîn ü hücec-i sâtıalarıyla bugüne kadar payidar eden pîşvâyân-ı saadeti tebcîl u takdîs için söz bulmaktan âciziz. O zevât-ı âliye kendi zamanlarında mevcut olmayan efkâr ve hissiyât-ı fâsideyi redd ü iptal ile bi't-tab' mükellef değiller idi. Onlar vazife-i mukaddeselerini bi-hakkın ifa ettiler. Batnen-ba'de-batnin minnettar-ı mesaileri olan zümre-i muvahhidîn kıyamete kadar ruhlarına fâtihalar ihdâ ederler. Maksadımız onların yazmadıkları, mevki-i bahs ü münazaraya koymadıkları mesâili yazmak, onların mesleğini tebdîl etmek şöyle dursun, açtıkları şehrâh-ı nurânîde izlerince gitmektir. Hem ne hâcet? Mübalağasızca milyonlara bâliğ olan müdevvenât-ı İslâmiyenin envâı tetkik edilse hep asrın ihtiyacât-ı zaruriyesine tebean vücuda geldiğini görmez miyiz? Asr-ı ashâbda Kitabullah'tan başka İslâm'ın müdevven

bir kitabı yok idi. Zira ondan fazlasına ihtiyaç yok idi. Ashâb-ı kirâmın kalpleri feyz-i sohbet-i nebevî ile pür-nur idi. Kelâmullah'ı hep anlıyorlardı. Mevâki' u esbâb-ı nüzûlü bildikleri, âyât-ı kerîmenin kimin hakkında nâzil olduğuna varıncaya kadar vâkıf oldukları, tefsirlerini bizzat fem-i saadetinden ahz u telakki ettikleri için itikatlarına zeyğ u halel târî olmak ihtimali yok idi. Ashâb-ı kirâm da sadr-ı şerîflerinde mahfûz olan ehâdîs-i nebeviyeyi tâbiîne yadigâr ederek birer birer evcgâh-ı illiyîne göçtüler. Bundan dolayı da bir taraftan ilm-i hadisin, diğer taraftan ilm-i fıkhın tedvînine lüzum görüldü. Muhaddisler, fakîhler, müçtehidler devri işte bu devirdir. Kelâm dediğimiz kütüb-i itikadiye ise daha sonradır. Asr-ı Rasûl'ün tebâudü, fem-i saadetinden ahz u telakki-i hakâyık edenlerin inkırâzı Mu'tezile, Mürcie, Kerrâmiye, Bâtıniye, Hukemâ, ilh... gibi birçok fırak-ı dâllenin zuhûruna bâis olmuştu. İlm-i kelâm ise işte bunlara karşı reddiye idi. Bu fırkaların adedi arttıkça, sûret-i istidlâlleri tebeddül ettikçe ilm-i kelâmın mebâhis-i mündericesi de, envâ-ı berâhîni de tebeddül etti. Daima sonra gelenler evvel gelenlerin âsârına ihtiyac-ı zamana göre yeniden yeniye mesâil zammettiler.

Bu asırda envâ-ı fırak-ı dâllenin nâm u nişanı bile kalmamıştır denilebilir. Ulemâ-yı Ehl-i Sünnet'in darb-ı himmetleriyle tarumar oldular. Lakin bir zamandan beridir saha-i mülk-i İslâm'a dinsizlik denilen beliye-i uzmâ kadem-i şeâmetini atmıştır. Bu asrın ulemâsına terettüb eden vazife de bu menhûs misafiri daire-i İslâm'dan tard u teb'îd etmek, -himmeti âlî tutalım- vücudunu yeryüzünden kaldırmaktır. Bugünkü günde dinsizlik âlem-i medeniyete müstevlî bir maraz-ı sârîdir ki, def'-i mazarratı veya hiç olmazsa tahdîd-i muhâtarâtı, etıbbâ-yı hâzıkanın esbâbını evvel-be-evvel teşhis etmesiyle mümkün olabilir. Bu teşhis-i hâzıkâne ise ancak Avrupa efkâr-ı felsefiyesini öğrenmekle, bu efkârı tevlîd eden ihtiyacât-ı içtimâiyeyi bilmekle mümkün olabilir.

Zamanımızda en büyük himmet akâyid kitaplarımızı bu şekl ü sûrete ifrâğ etmektir. Ne çare ki bu himmet-i ulviyenin lüzum u menfaati daha yakın zamanlarda hissolunmaya başladı. Bu lüzum ve menfaati hissetmek şeref-i âlîsi yine ulemâ ve fuzelâ-yı Araba müyesser olmuştur. Bu tarzda yazılan âsâr-ı nadirenin en ber-güzîdesi üstadımız Manastırlı faziletli İsmail [Hakkı] Efendi hazretleri tarafından Türkçeye naklolunan Trablusşam ulemâ-yı benâmından Hüseyn el-Cisr Efendi hazretlerinin *Risâletü'l-Hamîdiyye*'sidir. Müellif-i eser bu risâlede ne Mu'tezile ile uğraşmış ne Mürcie ile, ne Meşşâiyyûnu diline dolamış ne İşrâkiyyûnu. Dalâleti ile beraber yine tekfîrine mesâğ-ı şer'î olma-

yan bir Mu'tezilîye karşı binlerce, yüz binlerce dinsiz bulunduğunu bildiği için münazarada hep onları muhatap etmiştir. Bazı mesâilde tek daire-i diyanet-i Muhammediyeye girsinler diye mezheb-i i'tizâli onlara telkin ediyor. Zira biliyor ki, Mu'tezilî olmak büsbütün dinsiz olmaktan ehvendir. Mu'tezilî olmak insanı dinden çıkarmak değil, yalnız birkaç mesâilde umum-ı Ehl-i Sünnet'e muhalefet etmektir, hâsılı Mu'tezilî olmak müslüman olmaktan başka bir şey değildir.

Bu kabil âsâr-ı nefîseden olarak geçen gün *Tatbîku'd-diyâneti'l-İslâmiyye alâ nevâmîsi'l-medeniyye*[44] nâmında yeni bir kitap daha elimize geçti. Bu kitap İslâm'a hizmet arzu-yı mukaddesiyle kalbi lebâleb dolarak saha-i neşriyata yeni atılmış, bu âsumân-ı şerefe henüz per ü bâl açmış is'âd-ı beşer emel-i âlîcenâbânesiyle tayy-ı merâhile başlamış genç ve faziletmend bir Mısırlının, nâmı ile bu eserinden başka hakkında hiçbir malumât edinemediğimiz Muhammed Ferîd Efendi Vecdî'nin kaleminden çıkmıştır. Hatt-ı zerrîn ile sine-i ihtirama yazılmaya şayan olan bu kitabın mündericâtı hakkında Arabî okumayan ihvân-ı dinimizi bîgâne tutmamak için "Diyanet-i İslâmiye ve Medeniyet-i Hâzıra ve Âtiye" unvanıyla kah tercüme kah iktibas tarzında bazı makalât-ı mütetâbia yazmayı faydadan hâlî addetmiyorum.

Eserin müellif-i muhteremi mukaddimesinde dört sene evvel memleketine hizmet için âlem-i hayata atıldığını söylüyor. Demek ki henüz pek genç imiş; mektepte yahut onda daha yeni ikmâl-i tahsil etmiş. Bu kitabı ibtidâ Fransızca yazıp neşrettiğini, ondan sonra ihvân-ı dinini istifadeden mahrum etmemek için lisan-ı mâderzâdı ile kaleme aldığını yazıyor. Demek ki Fransızca lisanını da yazdığını ecânibe okutacak derecede öğrenmiş. Kitabın mündericâtı okununca âyât ü ehâdîsin istiksâ-yı meânîsinde pîr-i fânî olmuş zannolunur. Buna mukabil de Avrupa hukemâsının nazariyâtını efkâr u mütalaâtını bir nazar-ı dakik ile tetebbu ederek mezâyâsına bi-hakkın vâkıf olmuş olduğu sabit oluyor. Kitabın mevzuu şu cümledir: "Medeniyet ne kadar terakki ederse etsin, nazariyât-ı felsefiye zirve-i teâlîye doğru ne kadar yükselirse yükselsin yegâne din-i hakikî olan İslâm'dan istiğnâ hâsıl olmaz. Feylesoflar hep bize telkin olunan hakâyık-ı ulviyeye kendilerinden habersiz olarak tekarrüb etmekten kurtulamaz." Müellifin bu eserde muârızları yalnız "maddiyyûn" gibi bir sınıf-ı mahsus değildir. Müellif bilâ-istisna kâffe-i edyân ashâbını cehl ü belâhetle ittihâm eden, edyân-ı semâviyenin semâviyetlerine kâil olmayarak bunların vaktiyle ihtiyacât-ı medeniye ve siyasiyeye tevfîkan ihdâs edilmiş şeyler olduğuna kâil olan, hâsılı şimdiki ihtiyacât-ı medeniye ile kabil-i tevfîk olamadıklarından

nâşî bunları bir tarafa bırakarak teğayyür etmeyen ihtiyacât-ı tabiiye-i beşeriyeye göre her asır terakkiye tevâfuk edebilecek yeniden bir din-i tabiî tutmak lazım geleceğini iddia eden umum feylesoflara söz anlatıyor. Bunların tasavvur ve tahayyül ettiği din-i tabiînin mürûr-ı a‘sâr u dühûr ile mahiyeti tebeddül etmek ihtimali bulunmayan hak ve hakikate müsteniden min-tarafillah telkin buyrulan din-i İslâm'dan başka bir şey olmadığını ve bu din-i âlînin temin ettiği saadet-i beşeriyeyi hatıra getirmeye şimdiki hukemânın cesaret bile edemeyeceğini ve terakkiyât-ı medeniye bu siyâk üzere devam eder ve feylesofların nazariyâtı daha ziyade teâlî eylerse o zaman din-i İslâm'ı bilâ-telkin kendiliklerinden kabul edebileceklerini ispat ediyor ve daima en muteber Avrupa âsârı ile vakâyi‘-i tarihiye ile istişhâd ediyor.

Eser müfîd olduğu kadar müessirînin hal ü şanı gerek ulemâya gerek gençlere mûcib-i intibâh ve ibrettir. Ulemâya mûcib-i intibâhtır, zira bunların elsine-i ecnebiyeden birine vâkıf olmadan, husamâmızın hakkımızdaki neşriyatını öğrenmeden, cühelâmızın efkârını tesmîm için nasıl bir lisan kullandıklarını tahkik etmeden emr-i müdafaadan âciz kalacaklarını, Muhammed Ferîd Efendi gibi çalışınca bu vâcibin ifası avn-i Hak'la pek âsân olacağını ispat ediyor. Gençlere mûcib-i ibrettir. Zira elsine-i ecnebiyeyi tahsil etmek bilgiçlik taslamaktan ziyade terakkiyât-ı garbiyeye vâkıf olarak bilmeyenleri müstefîd etmek, bu terakkiyâtın ifsâd-ı ahlâk u efkâr cihâtındaki mazarrâtının önünü almak fikriyle olmak lazım geleceğini ve bir şarklıya göre yalnız garbı tanıyarak şarktan bîhaber olmak manen pek dûn bir dereke-i mezellette kalmak olduğunu gösteriyor. Biz ulûm-ı diniye tahsiline hiç olmazsa terakkiyât-ı garbiyeye vukûf için sarf ettiğimiz mesai derecesinde bezl-i gayret etmeliyiz. Bu kabilden âsârın Türkçede nedreti yedimizde bir hüccet-i kaviyye olamaz. Hiç olmazsa mevcutlarını bir kere kemâl-i dikkatle okuyalım. Diğerlerini öğrenmek için behemehal lisan-ı Arabı tahsile mecbur olduğumuzu hissedersek bilcümle müşkilât ü metâibiyle beraber tahsiline himmet edelim. Öğrendikten sonra da usûl-i tahsilini tadil u ıslah ederek kendimizden sonra geleceklere hizmet edelim. Teharrî ve telkin-i hakikat yolunda edilen fedakarlık hiçbir vakitte heder olmaz. Biz müslümanız; ilmi öğrenmek üzerimizdeki ferâizden en büyüğüdür. "İlim ile aranızda ateşten dağlar olsa yine talebinden geri durmayınız" diye bize emr-i sarîh vârid olmuştur.

Diyanet-i İslâmiye ve Medeniyet-i Hâzıra ve Âtiye

İkdâm, sy. 1947 (9 Şaban 1317/30 Teşrîn-i Sânî-i Rûmî 1315/12 Kânûn-ı Evvel-i Efrencî 1899), s. 3

Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Geçen haftaki makalede Mısırlı Muhammed Ferîd Efendi Vecdî'nin *Tatbîku'd-diyâne* nâmındaki eserini bâlâdaki serlevha ile Türkçeye nakledeceğimi kâriîn-i kirâma vaat etmiştim. Tevfîkât-ı Samedâniyeye mazhariyet duasıyla işte teyemmünen bu vaadi ifaya başlıyorum.

Sahib-i eser tahmîd u tasliye ve îrad-ı ed'iye-i münasibeden sonra diyor ki:

1

Mukaddime

Şark ile garp arasındaki münasebâtın hususen sonunu idrak ettiğimiz şu on dokuzuncu karn-ı miladînin cüz'-i ahîrinde sahîfe-i tarih-i âlemde misli gayr-ı meşhûd bir raddeye vardığı bütün şarklılarca meçhul olmayan mevâdd-ı sabitedendir. Eskiden beri yekdiğerinden büsbütün ayrı yaşayan, yekdiğerini asla tanımayan şark ile garbın umûr ve muamelâtı birbirine o kadar merbût, o kadar alakadar olmaya başlamıştır ki, neticesi daima metâlib-i müstakbeleye münâfî bir adâvet ü husumete müeddî olacak nifâk u şikâk ateşlerini iş'âlden ibaret bulunan birbirini tanımamak seyyiesini ortadan kaldıracak sûrette tarafeyn artık tanışmalıdır.

Evet şark ile garp arasındaki ittisâl ve münasebet çoğaldı, gittikçe de çoğalıyor. Bilâd-ı meşrık git gide âsâr-ı sanatın envâına teşhîrgâh olmuş, kâffe-i akvâma mensup ve kâffe-i lugâti mütekellim insanları derununa celb etmiş umumî bir sergi reng ü sûretini alıyor. Bu ihtilât u imtizâcdan tarafeyden birine mazarrat mı fayda mı hâsıl olduğunu

burada tetkik u tahkik edecek değiliz. Bu meselenin mevzuumuza cihet-i taalluku yoktur. Bir burada yalnız meskûtun-anh geçilemeyecek, behemehal saha-i tetkike vaz' edilecek bir mesele-i mühimmeden bahsedeceğiz.

Bu mesele-i mühimme nedir? Bu meseleden bahsetmek neden zarurîdir? Söyleyeyim:

Bu mesele-i mühimme diyanet-i İslâmiyenin hakikat ü mahiyetini Avrupalılara tefhîm, dünyada da âhirette de neyl-i saadeti dâmin, huzur u rahatı kâfil olduğunu ispat etmektir.

Bu meseleden bahsetmenin zarurî olması ise şundan neşet eder ki, bugünkü günde ahali-i İslâmiye ile meskûn bazı memâlik Avrupalıların taht-ı işgalinde bulunuyor. Avrupalılar hakikat-i İslâm'dan gâfil u câhil muharrirlerinin İslâmiyet aleyhinde yazdığı hezeyanlara mu'tekıd bulundukça İslâm ahaliyi terakkiye mâni, kuvâ-yı akliyeyi sâlib bir kayd-ı azîm altında zannederek onlara layık oldukları derecede hürmet etmezler ve her ne kadar hissiyât-ı diniye ve vicdaniyelerine taarruz etmiyorlarsa da âtîde böyle bir engelden kurtularak hüsn-i tehzîb ü terbiyeye mazhar olmalarını maârif-i hâzıra ve ulûm-ı tabiiyeden beklerler. İşte hakikat-i halin zannettikleri hal ile taban tabana zıt olduğunu, nuru'l-hüdâ-yı İslâm'ın intifâ-pezîr olmadığını bunlara anlatmak, göstermek zarurîdir.

Gerçi ateş-zebân vaizler her gün bir takım şiddetli sözlerle halkı irşad etmek isterler, müstemiîni vaîdlerle, inzârlarla tarîk-i müstakîme ircâ' edebileceklerini zannederler, lakin hiçbirisi bütün âlem-i İslâm'ın nice asırlardan beri revnak-ı aslîsini muhafaza edememesindeki esbâbı tetkik ü ifhâma lüzum görmezler.

Neş'et-i ûlâ-yı İslâmiyedeki o dîde-fürûz şaşaadan sonra ona ârız olan inhitâtı her kim tahkike koyulursa hiç şüphe yoktur ki, esbâbını sünen-i seniyyeyi terk ile bida'-ı seyyieye ittibâ'da bulur. Mevzumuz müsait olaydı, yalnız bu bid'at-ı seyyieden ancak âyîne-i ilm ü marifetle çeşm-i intibâh u basîrete görünebilecek nice nice mazarrât-ı azîme tevellüd ettiğini birer birer gösterir idik. Bir bid'attan hâsıl olan te'sirât-ı mazarra da bir kere teessüs edince, kulûb-ı ümmete doğru dal budak salınca, hayat-ı içtimâiyemizi tesmîm eden hastalıklara menşe' olmaktadır.

Bunca esbâbın bir arada içtimâ'ından dolayı münevverü'l-efkâr olan bir şarklıya bir vazife, daha doğrusu bir farîza terettüb ediyor: Böyle

bir şarklı evvela din-i İslâm'ın bazı cehele-i muharirrînin isnat eylediği dalâletlerden külliyen berî ve avâm-ı nâsın yaptıkları münasebetsizliklerden münezzeh ü müteâlî olduktan mâadâ saadet-i hakikiyenin kanun-ı azîmi, medeniyet-i sahîhanın istinatgâh-ı bî-nazîri olduğunu bütün âleme ifhâm etmelidir ki –mahiyetini tahkik u tetkik edebilmiş olan ekâbir-i felâsife gibi- umumun da hürmet ü mahabbetini celb edebilsin. Bu hizmet-i mübeccele lugât-i ecnebiyeye vâkıf olmak bahtiyarlığında bulunan efrâd-ı ümmete aittir.

Bu gibi mütalaât ü mülahazât dört seneden beri zihnimi tırmalayıp duruyordu. O tarihlerde din ü devlete hizmet edecek sinne henüz vâsıl olmuştum. Bundan daha büyük, bundan daha âlî bir hizmet tasavvur edemediğim için derhal usanmak, yorulmak bilmeyen bir gayret ü faaliyetle hakikat-i İslâm'ı anlayabilmek için icap eden tetebbuâtı icraya başladım. Nihayet bu vazife-i mukaddeseyi ifa için nefsimde az çok iktidar hissetmeye başlayınca Fransızcaya bir kitap telifine mübâderet ettim. Bu eserde müfterîlerin azv ettiği töhmetlerin kâffesini din-i akdesimizden nefyettiğim gibi İslâm'ın medeniyet-i sahîhanın ruhu, nüfûs-ı zekiye-i beşeriyenin yegâne ümniyesi, kuvve-i akliyenin aksâ-yı derecât-ı kemâli olduğunu ve âlem-i insaniyette sûret-nümâ her bir terakkinin diyanet-i Muhammediyeye tekarrübden başka bir şey olmadığını edille-i hissiye ve hakâyik-i fenniyeye istinaden ispat eyledim. Bu telifimi tam hadd-i hitâma îsâl edeceğim sırada, bâlâda ehemmiyetini izah u tebyîn eylediğim iki vazifeden hiç olmazsa birini layıkıyla ifa etmiş olmak için onu lisan-ı şerîf-i Arabîye tercüme etmeye karar verdim.

Bu emr-i düşvârın uhdesinden gelmek için çektiğim metâib ü meşâkkı henüz ele geçmemiş bir şan u şöhreti bu sûretteki iştigalât ile elde etmek maksadıyla ihtiyâr etmedim. Böyle bir niyet-i hasîse hatırımdan asla geçmez. Bundan yegâne garazım berâhîn-i ilmiye ikâmesiyle şurasını anlatmaktır ki, bu din-i celîl mütedeyyinlerince nazar-ı bî-kaydî ile bakılacak, ehemmiyetsiz tutulacak veya terk edilecek edyândan değildir. Bilakis –ulûm u fünûn-ı hâzıraya, hakâyık-ı felsefiyeye asla muârız olmadığından- tahsil görmüş müslümanların yakîn ü imanını şimdiye dek son dereceye kadar tesbît ü tezyîd edecekti. Ulûm-ı cedîdeye vâkıf talebe meyânında kendisinden i'râz u tebâud edenlere bedel, tabiat-ı maslahat iktizâsınca külliyen berî olduğu, yerden göre kadar kendisinden uzak tuttuğu müftereyâtın mahiyet-i sahîfesini meydan-ı alâniyete çıkaracak malumâtlı, kuvvetli yardımcıları olacaktı. Mahsul-i cehalet olarak bunun hilâfını görmek hakikaten bâdi-i eseftir.

Deva-yı saadet ü terakkiyi isti'mâlden istinkâf edişimiz, dûçar olduğumuz marazdan gafil davranışımız artık yeter. Deva-yı şifa-bahşâyı avucunda tuttuğu halde kemâl-i cehl ü gafletten âsumân-ı hayalâttaki sehâyib-i evhâmdan bârân-ı şifa yağsın, derdimden kurtulayım diye şaşkın şaşkın dehen-güşâ-yı intizâr olan ahmaklara benzemeyelim. Din-i ilâhînin hakâyıkını kütüphane mücelledâtı arasında bırakarak "nazariyât-ı felsefiye" denilen zehârif-i efkâr-ı beşeriye ile mağrur olmak, bunlarla öğünmek bu ümmetin efkâr-ı münevvere ashâbı için ayıp değil midir? Üzerine bir perde-i nisyân gerilen âyât-ı hikmet ile bu gibi efkâr-ı felsefiye arasındaki fark bir çocuğun ilmi ile iki yüz sene yaşamış, bütün ömrünü tetkikât-ı fenniye ve tecârib-i hikemiye ile geçirmiş bir hakîm-i zû-fünûnun malumâtı beynindeki farktan –takdir olunamayacak derecelerde- bâlâter iken yine onları bırakıp da berikileri sermaye-i tefâhur addetmek hamâkat değil midir?

Medeniyetten külliyen bî-nasip olarak âlem-i vahşette en sefilâne bir maîşetle evkât-güzâr olan Cezîretü'l-Arab sükkânına hükümfermâ olur olmaz onları pek kısa bir zaman içinde zulümât-ı cehl ü rezâilden envâr-ı medeniyet ü fezâile çıkaran o sırr-ı a'zamı, o kanun-ı akvemi taharrî ve tahkike, hakikatine kesb-i ıttılâ' etmeye bir şarklının kalbi nasıl olur da müştâk olmaz? Biz şarklı gençlerin kalbine bir meyil ve arzu ilkâ edemedikten sonra ulûm u fünûnun ne faydası var? Hem de öyle bir sır, öyle bir tahavvül ki elimizdeki maârif-i cedîde mikyâsına tatbiken anlamaya kalkışırsak, mahiyet-i hakikiyesini velev ki sûret-i umumiyede olsun bi-hakkın idrak edemeyiz. Bir kere düşünelim. Okuduğumuz tarihleri karıştıralım. Bir rub'-ı asrı tecavüz etmeyen bir müddet-i kalîle içinde bir kavmin baştan başa tehzîb u ıslah-ı nefs ettiğine, birden bire hal-i vahşetten i'lâ-yı menâsıb-ı medeniyeye irtikâ ettiğine tesadüf edebilir miyiz? Hayır, hiç şüphe yok ki hayır.

Kavm-i Arabın yirmi üç sene içinde gördüğü bu teâlî-i hıred-fersâ ne idi? Acaba bir insana göre yek nazarda sırrını idrak, hakikat ü mahiyetine ıttılâ' mümkün olabilen umûr-ı âdiyeden mi idi? Herkesin malumudur ki, Araplar din-i İslâm ile şeref-yâb-ı hidayet olmazdan evvel dedelerinden tevârüs eden gayz u husumetle yekdiğerine hasm-ı can olmuş kabâil-i adîdeden mürekkeb bir kavim idiler. Aralarında kan davası, nehb ü gâret âdet-i câhiliyesi eksik değil idi. Hallerindeki teşettütü izâle idecek ne bir ittihâdları, ne cümlesini bir araya getirecek bir cihet-i câmiaları var idi. İtikatları putperestliğin en aşağı bir mertebesi idi. Ahlâk u âdetleri ise hayat-ı medeniyeye en ziyade mazarrat-bahş olanları idi. Ne hallerini ıslah edecek bir kanunları, ne istikballerini

temin eyleyecek bir usûl u kaideleri var idi. Bu kadarı yetmiyormuş gibi bir de sakin oldukları şûre-zâr-ı vahşetin muktezâ-yı iklim ü havası kendilerini derekât-ı fakr u zaruretin en pespayesinde bırakmış ve hatta Buhtünasr, Keyhüsrev, İskender gibi hâk-i zemînin bir kabzasını pençe-i tasarruflarından hariç bırakmak istemeyen cihangirleri bile orayı zabt etmek tama'-ı ham u bî-hâsılına düşürmemiştir. Bir kere de Seyyidü'l-vücûd (s.a.s.) efendimiz hazretlerinin bi'set-i seniyyelerinden itibaren yirmi üç sene sonra bu kavmin ne olduğuna bakalım. Yekdiğerine düşman-ı can olan o kabâil-i müteferrika zîr-i râyet-i İslâm'da içtimâ' u ittihâd ederek, hepsi birden yekvücut olarak, veche-i a'mâl u harekâtlarını birleştirerek tapınma derecesinde gönül bağladıkları o âbâ vü ecdâdlarından müntakil âdât-ı kerîhe-i câhiliyenin kâffesini birden terk ederek tehzîb u ıslahlarını dâmin, terakki ve teâlîlerini kâfil olmak üzere nail oldukları kanun-ı ilâhîye ittibâ' ederek putperestlik zulmetlerinden akîde-i tevhid envârına çıktılar. Meskenleri olan kum sahralarını, kum tepelerini bırakarak meşrık u mağribin her köşesine envâr-ı medeniyet taşımaya, küre-i arzın her tarafına erkân-ı adalet ü insaniyeti bildirmeye başladılar. Cihangirliğin tarz-ı adilanesini ihtiyâr ederek rub'-ı meskûn-ı ma'mûresinin ekser yerlerini zapt ettiler.

"Hükümet-i âlem" denilebilecek bir devlet-i muazzama teşkil ettiler. Bu harikulade icraatı, bu veleh-bahş-ı ukûl büyüklükleri ise akvâm-ı sâirenin kâffesi vadi-i cehalette, zulümât-ı dalâlette pûyân olduğu bir zamanda ızhâr ederek medeniyetin şehrâh-ı sahîhini âlem-i insaniyete gösterdiler.

Kavm-i Arabın ileriye doğru bir karış bile gitmeden birkaç bin sene ömür sürdükten sonra az sene zarfında gördüğü tahavvül-i azîm işte budur. Bu hakikat meydanda durup dururken bu terakki-i serîin gayet metîn birtakım kavâide, gayet muhkem medeniyet esaslarına müstenit olmayarak vukûa geldiğini iddia edebilecek bir sahib-i iz'ân tasavvur olunabilir mi? Bu kavâidin, bu esasların Aristo gibi, Solon gibi, Likurg [Lykurgos] gibi hukemânın –bugün bir şey ıslah etse yarın on şey birden ifsâd etmek şânından olan- hikemiyât-ı basîta ve kavâid-i sahîfesine benzediğini kabul u tasdik edecek bir sahib-i irfan bulunabilir mi? Hayır, elbette bulunmaz. İlahî! Müslümanların bir kısmı, esrâr-ı dinlerinden, bedâyi'-i şeriatlarından gafildirler. Sermedî olan dininin, ebedî olan kanununun hakâyıkı ile tehzîb-i nefs etmek için kalplerine bir meyelân, basar-ı basîretlerine âbâ vü ecdâdlarının o din-i mübînden behremend olduğu derecede kendilerini behremend edecek bir kuvvet-i iz'ân ihsan eyle ki, ehl-i imana merhamet, sıfât-ı

celîle-i ilâhiyendendir. İlahî! Bana da bu müşkil mevkide sebat ü metanet ver. Bu derya-yı bî-pâyân içine dalmaktaki acz ü noksanımı sen cebr et ki, ebnâ-yı vatanıma –hayatlarına her şeyden ziyade alakadar olan, terakkilerine her kaideden ziyade menfaatdar olan- bu hizmeti eda edebileyim. Bu ameli her türlü riyadan ârî olarak Rasûl-i Ekrem'in ümmetine nâfi' kıl. Âmîn, bi-hürmeti Seyyidi'l-mürselîn.

***

Asıl maksada şürû' etmezden evvel bazı mukaddemât îradını da zarurî görüyorum. Evvel-be-evvel insan nedir? Ne gibi tekâlîf-i hayatiye altında zebûndur? Terakki ve binâenaleyh tedennîye hâkim olan kavânîn-i tabiiye nedir? İnsan insan olalı bu cedelgâh-ı maişette karşısına çıkan mevâni' ne gibi şeylerdir? Nice zamandan beridir din ile ilim arasında vücudu iddia olunan ihtilaf nedir?

İşte bunlar hakkında kârîlerime bir fikr-i umumî vermeliyim ki, bu satırları mütalaa edecek zevât bazen bir işaretle geçiştireceğimiz mevâddı anlamak için uzun uzadıya bahs ü münakaşaya muhtaç olmadan İslâmiyet'in ruh-ı medeniyet-i sahîha olduğunu ve onsuz medeniyetin vücudu tasavvur edilemeyeceğini âdeta gözleriyle görür gibi idrak edebilsinler.

Bir de Avrupa ulemâsının sözleriyle iki de bir de istişhâd edeceğimden dolayı kâriîn-i kirâmın afvını rica ederim. Zira maksadım dinimizin doğru olduğuna onların sözleriyle istidlâl etmek değildir. Belki kurûn-ı ahîrada Avrupa efkârına hükümfermâ olur olmaz onları zulmet-i cehlden nur-ı hakikate doğru sevk eden kavânîn-i medeniyetin kavâid-i İslâmiye ile kıyas olununca şems-i münîre nispeten bir şuâ'-ı zaîf, derya-yı bî-direnge nispeten bir katre-i nâçîz olduğunu ispat etmektir. *Ve minellahi't-tevfîk*.

İnsan

2

İkdâm, sy. 1995 (20 Ramazan 1317/9 Kânûn-ı Sânî-i Rûmî 1315/21 Kânûn-ı Sânî-i Efrencî 1900), s. 3

Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

İnsan nedir? Acaba insan dediğimiz şey kah tahlile, kah terkibe maruz olan cism-i maddîden ibaret midir? İnsan eğer bu maddiyetinden ibaret ise âlem-i vücud içinde gerek mazisinin, gerek hal-i hâzırının gösterdiği enzâr-ı ibtisâra vaz‘ ettiği ehemmiyet kalmaz.

الظاهر عنوان الباطن kaidesi her şeyde, her hususta kabil-i tatbik olaydı, bunca avâmil ve müessirât-ı tabiiye içinde insanın hali kasırgalar arasında kalıp kah öteye kah beriye sukût eden zerre-i nâçîzden daha fena olurdu. Kavânîn-i gâlibe-i tabiat içinde kendi vücudunu bile hissedemeden yok olup giderdi. Lakin iş öyle değil. İnsanda öyle bir sırr-ı masûn, öyle bir remz-i meknûn vardır ki, onu bilmek terakkiyât-ı âtiye şehrâhını gösterir. Noksanını gözetmek, hüsn-i âkıbete dâmin olmak gibi bir faide-i uzmâ tehyie eder.

İnsanı ibtidâ-yı zuhûrundan şimdiki zamana kadar tetkik edelim. Acâyib-i kudret-i ilâhiye o kadar tecelli eder ki akıllara durgunluk gelir. Öyle esrâr-ı acîbenin vücudu hissolunur ki fuhûl-ı kâmilîn bile idrakinden âciz kalır. Efkâra dehşet veren, enzârı bitap eden birçok âyât-ı beyyinâta tesadüf edilir. En evvel dîde-i ibrete çarpan nedir bilir misiniz? Bu cedelgâh-ı hayat içine, kârzâr-ı maîşetin binlerce türlü mermileri arasına tek başına atılmış narin vücutlu, zayıf ve nâtüvân, her türlü silâhtan ârî, çırılçıplak bir mahluk-ı bî-nasip. Bu zavallı vücut, feyâfî-i ızdırap içinde yuvarlanır, rahat yüzü görmeden mesâib kasırgaları arasında çalkalanır. Etrafına bakınca o mehîbü'n-nekel dağları görür, tahayyül-i azametinden ürker. O vâsi‘ ormanlar pîş-i nigâhına gelir, koyu gölgelerinin tekallübâtı kalbine haşyet salar. Kubbe-i kebûd-i semâvâta doğru ihâle-i enzâr eder, azamet ü rif‘atinden heybetlenir.

Ormanları istila eden sibâ'ın âvâze-i canhırâşını işitince korkudan ödü patlar. Bir taraftan açlık istila eder. Bir taraftan susuzluk basar. Bir gün soğuktan donar, bir gün sıcaktan vücudu yanar.

İnsanın bidâyet-i halindeki tasviri budur. Bir de şimdiki haline bakalım. Görürüz ki, bu vücud-ı zaîf, akıllara hayret verir bir sebat ü metanetle bunca avârız-ı tabiiyeye karşı geliyor. Bütün kuvâ-yı tabiiyeyi kendisine esir ediyor, âmâl ü makâsıdı uğrunda istihdâm ediyor. O narin yapılı vücud-ı nâtüvân öyle bir mucize-i salâbet ızhâr eyliyor ki, fen sayesinde dağlara dokununca dümdüz ediyor, kayalara çarpınca eziyor, demiri karşısına alınca eritiyor.

Bunca acayibe mazhar olan insana artık "maddî bir vücud-ı zaîften ibarettir" denilebilir mi? Cism-i hâki, elbette bir sırr-ı meknûnun, diğer bir mevcud-ı latîf-i mestûrun gılâfıdır. Bu mevcud-ı latîfin cevheri ebsârımıza pinhân olsa da âsârı dîde-i ibtisâra gün gibi ıyândır. Mana-yı insaniyet işte o sırdan ibarettir. İnsanı mahlukât-ı sâireden temyîz eden işte o mevcud-ı latîf-i mestûrdur. Evet, bu o kadar bedihî bir hakikattir ki, ispata bile ihtiyaç göstermez. Mana-yı insaniyet eğer mahsûsât cinsinden olaydı, mahsûsâtın tâbi olduğu kavânîne tâbi bulunaydı, hakkında tetkikât-ı kâfiye icrası mümkün olurdu. Mana-yı hayvaniyet gibi gâyât ü infiâlâtı mahdut bir şey olaydı, idrak-i hakikatle uğraşanlar karıncaların, mikropların tetkik-i ahvâl u tabiatlarıyla uğraşanlardan ziyade bir sa'y-i müdekkikâne ile kendilerini yormazlardı. Lakin ne çare ki bunu tetkik etmek, tahkik etmek, künhüne vâsıl olmak gayet müşkildir. İnsana nazar-ı im'ân ile bakılırsa kâffe-i ezdâdı câmi', kâffe-i ahvâl-i mütenâkızayı biraraya getirmiş olduğu görülür. Hasâisinden hiçbirini tahdîd etmek mümkün olmaz. Âsârını bir kaide-i muttarideye rabt etmek müstahîl olur. Mana-yı insaniyet öyle bir deryadır ki, gavrına ermekten akl-ı beşer kâsırdır; efkâr u havâtır sahiline vâsıl olmaktan âcizdir. İnsanın evsâf-ı fıtriyesine bakacak olursak o kadar ihtilafât-ı garîbe meşhûdumuz olur ki, "İnsan şu evsâfı hâiz bir mahluktur" demek müyesser olamaz. Adam bulunur ki, itidalin kadr ü kıymetini anlamış, sırr-ı kemâli idrak etmiş, bütün âmâl ü emânîsini mikyâs-ı akl u tedbire vuruyor, bütün a'mâlini mizan-ı adl[45] ü hikmetle vezn ediyor. Lakin yanı başında biri görülüyor ki, dünyadan usanmış, zîb ü ferinden zevk-yâb olmaz; ne lezzetinden ne servetinden tamaı kalmamış; mamurelerden hoşlanmaz; dağ başlarını, dağ oyuklarını şehirlere tercih eder; habbe-i dünyaya mâlik değil, "Yâ Rab! Dünya hakkındaki nefretimi tezyîd et, bu âlemdeki hırmânımı rıza ve merhamet-i sübhâniyen ile ta'vîz et" diye dua eder.[46]

Adam var ki, malumâtı vâsi‘, esrâr u hakâyıkı keşfe harîs bir âlime tesadüf olunur ki, yegane zevki ya bir nazariye-i ilmiye tesis etmek ya meşhûdât-ı tabiiyeden birinin künhüne vâsıl olmaktır, lakin bazı adamlar bu rütbe-i kemâli hâiz değildir. Bazı kimseler şecî‘ olur, kılıçların şakırtısından, topların gürlemesinden hoşlanır. Bazıları ise öyle değil *ve helümme cerrâ*. Şimdi Allah için söyleyelim; insanın halini tetkik etmekle ne gibi evsâf ile muttasıf olabileceğini, ne üzerine mecbûl olduğunu bir sûret-i muttaridede beyan etmek, kâffe-i hasâisini biraraya cem‘ ederek söylemek mümkün müdür?

İnsanın meyillerine, emellerine hadd ü nihayet tasavvur olunamaz. İnsan ne kadar ilerlerse daha ilerisini arar. Henüz vâsıl olmadığı nikât-ı kemâle urûc etmek için nefsinde kudret hisseder. Oraya varınca neşve-i muvaffakiyetle daha büyük bir muvaffakiyet taharrî eder. Evvelkiler nazarında küçülür, ehemmiyetsiz kalır.

Bir zamanlar Amerika'nın kâşifi, telgrafın, buhar âletinin muhteri‘leri hıffet-i akl ile ittihâm olundu idiler. Henüz layıkıyla inkişâf etmeyen akl-ı beşer bu gibi şeyleri muhâl addettiği için bu huddâm-ı âlem-i insaniyete tahkir etmeyi bile revâ görüyor idi. Şimdi ise öyle bir zamanda bulunuyoruz ki, "Âtîdeki terakkiyât-ı insaniye o kadar büyük olacak ki, bizimle o zamanın halkı beynindeki fark, bizim ile ehass-i hayvanât arasındaki fark kadar azîm olacak" deniliyor da kimse istiğrâb etmiyor.

Terakkiyât-ı fikriye-i beşer bu iddia olunan hadd-i veleh-resâna vâsıl olunca acaba terakkiden feragat edebilecek mi? İnsanlara artık insan-ı kâmil olduk diye kanaat gelecek mi? Hayır, hayır. Terakkiyât-ı fikriye arzusu insanda o kadar ilerlemiştir ki, şimdiki malumât-ı beşeriye sadrına şifa bile vermiyor, büsbütün hiç sayılıyor. Âlem-i insaniyetin kim bilir ne kadar asırlar kemâl-i gafletle geçirdiği o amâ-yı cehaletten sonra ihrâz edilen bunca muvaffakiyât-ı ilmiye pek hakir addediliyor. Amerika ulemâsından birinin "Bizim eslâfımızdan bir farkımız varsa o da bizim kendi cehlimize muttali oluşumuzdur. Onlar ise bir şey biliyoruz itikadında idiler" mealindeki sözü hırs-ı terakki ile mütehallî olanların kâffesinin tercüman-ı efkârıdır.

Âh, şu mana-yı insaniyet ne imiş ki, şimdiki terakkiyât-ı hayret-nümûnu cehalet-i sırfa addettirecek derecede azamet-i şanını, celâlet-i kadrini hissettiriyor. Nail olduğu büyüklüklerden, keşfettiği esrârdan dolayı insanı sevindirmiyor, şayan-ı gıpta olmadığını ilan ediyor, önünde hayal-i beşerin yetişemediği efkâr-ı âliyenin zafer-yâb olamadığı bir gaye-i emel gösteriyor. Bize gelince, yalnız şu hükmü vermekten başka

elimizden bir şey gelmez: "İnsan ile hayvan arasındaki fark ne Aristo'nun dediği gibi nâtıkıyet sıfatıyla mübeccel olmasıdır, ne felâsife-i Arabın iddia ettiği gibi bilkuvve kabil-i tefekkür olmasıdır. Bu fark-ı azîm şundan ibarettir ki, kâffe-i hayvanât ötesine tecavüz kendilerince mümkün olmayan bir hadd-i muayyende tevakkuf ettikleri halde insan hadsiz, nihayetsiz terakkiyât-ı akliye ve ahlâkiyeyi ihrâza müsteiddir. Hayvanın insana nispeti mahsûru idrak ile gayr-ı mahsûru idrak beynindeki nispetin aynıdır."

Bir hakikat-i mahza olmak üzere beyan ettiğimiz bu bedîhe-i akliyeyi ispat için behemehal Avrupa akvâl u âsârıyla istişhâd etmek lazım ise onları bulmakta da suûbet çekilmez. *Larousse Büyük Ansiklopedisi*'nde terakkiyât-ı insaniyeden bahsettiği sırada "İnsanın terakkisi için bir hadd-i muayyen tasavvur etmek mûcib-i âr u hacâlet bir akılsızlıktır" diyor. Mösyü Renan da *Tarih-i Edyân*'da "İnsanın haline nazar-ı dikkat ü im'ân ile bakılırsa hudûd u nihayeti olmayan sebeb-i a'zamı idrak, bu âlem-i maddînin fevkıne çıkmak için her zaman ibzâl-i mesai ettiği, bütün melekât ü kuvâsını bu uğurda sarf eylediği görülüyor. Onun uluvv-i menzilet, necâbet-i mahiyet, kendisine takdir olunan hiss-i haz ve mes'adet iktizâsınca mahdut olan bu âlem-i maddîden farklı olduğuna bundan daha celî delil mi aranır? Nev'-i insana karşı hürmet hissini uyandıran şey semâvât-ı terakkiye urûc için meşhûd-ı ehl-i tetkik olan bu tekâpûy-ı sâiyânesidir. Bundan dolayı da insan kendi azamet-i şanı ile ne kadar iftihâr etse yeri var" diyor.

İnsanın istidad-ı terakkiden ibaret olan bu kabiliyeti onu pek garip tecelliyâta mazhar etmiştir. İnsan cehl-i mahz üzere bu âlemin içinde atılıyor. Bir insan esna-yı velâdetinde, devre-i tufûliyet-i ûlâsında hayvandan daha dûn bir payededir. Zira Hâlık Teâlâ celle şânuhû hazretlerinin hayvanâttan her birine ihsan eylediği ilham (sevk-i tabiî) ihtiyacât-ı hayatiyesini tesviye ve temin, bekâ-yı nev'ini tekeffül etmesi için mürşid-i a'zamdır. Her hayvan hıfz-ı hayatına bâis olan hususâtı talim u taallüme muhtaç olmaksızın bilir. Helakini mûcib olacak ifrât u tefrît kendisinden sâdır olmaz. Rahat yaşamak, bir mesken tedarik eylemek, yavrularını barındırmak için her neye muhtaç ise sevk-i tabiatla bulur, tedarik eder. Âleme kabiliyetsiz görünen bu mahlukâtın ızhâr ettiği havârık-ı marifeti ilm-i hayvanât ile iştigal edenlere sormalı. İnsan ise bu gibi hasâisin kâffesinden mahrum olarak dünyaya gelir. Onda yalnız bir hâssa vardır ki, o da kuvve-i fikriyesinde keyfe-mâ-yeşâ tasarruftur. Tecribeten ve taallümen iktisâb edeceği malumâta bir had tayin eyleyecek hiçbir mânia yoktur. İnsan bu saha-i hadisâta düştüğü gün-

den beri en zayıf, en âciz mahlûk olmakla beraber avâlim-i kevniyenin ziyneti, saha-i kâinâtın sahip-kıran-ı zî-satveti olduğunu hissetti, fakr u ihtiyacı, za'f u meskeneti kendisi için i'dâd u ihzâr olunan ser-menzil-i kemâli gözetmekten, oraya doğru tekarrübe çalışmaktan onu bir türlü men edemedi. Bu nokta-i refîa-i tekemmülün misalini insan safha-i vicdanında görmüyor. Şahid-i emel ara sıra arz-ı dîdâr-ı tecelli etse bile çok kereler burka'-pûş-i istitâr oluyor. Bezl-i mesai etmesine, mahiyet ü keyfiyetine vâkıf olmadan yalnız vücudunu vicdanen hissettiği o gaye-i matlûbeye kedd-i yemîn ile, semerât-ı sa'yini iktıtâf etmekle vâsıl olmasına bâis-i kavî oluyor.

Hiçbir insan yoktur ki, gaye-i kemâli hissetmesin. Herkesin çalıştığı bunca mihan ü meşâkk-ı hayata katlandığı iktisâb-ı kemâl etmek içindir. Şu kadar var ki, bu sırr-ı menzil-i kusvâ-yı emele vusûl nev'-i beşerin ekser-i efrâdına müyesser olmadığı, hakikat ü mahiyetine ıttılâ' vaktinden evvel mümkün bulunmadığı için zaman ve mekanın, emzice ve tıbâ'ın ihtilafına göre buna herkes birer türlü mana vererek kudreti yettiği fırsat müsait olduğu kadar istihsâline çalışmıştır. Bu ümniye-i ulviye-i ruhaniyeyi kimi lezzât-ı maddiye ve şehevât-ı behîmiyede zannederek envâ'-ı ziyneti ihtirâa kalkıştı. Bundan sanâyi'-i nefîsenin envâı zuhûr etti. Lakin neticede de refah-ı beşeri ihzâr eden sanâyi'-i müfîdenin usûl ü kavâidi de keşfedilerek bundan âlem-i insaniyet pek çok müstefîd oldu. Kimisi uluvv-i sît ü şöhrette, feth-i teshîr-i memâlikte kıyas etti. Bunlar birçok ulûm u maârifin tedvînine de sebep oldu. Bu münasebetle bazı akvâm terakki ederken diğerleri edemedi. Bu terakki ve tedennînin semeresi olarak yine akvâm-ı beşer bedeviyetten hadârete girmek ve süllem-i terakkide adım adım ilerlemek gibi bir faide-i uzmâ husûle geldi. Birtakım insanlar da bunu nüfûsu mehâsin-i ahlâka alıştırmak, tabâyi'-i nâsı tehzîb etmek, melekât-ı fikriyemizde icra-yı hirâset ederek onları semeredâr etmekte itikat ettiler. Bundan da ulûm-ı ahlâkiye, tetkikât-ı nazariye ve tecribiye, mesâil ü mesâlik-i felsefiye zuhûr etti. Bu ilimler kuvve-i akliyeyi tezyîd ü tenmiye, ve kuvâ-yı fikriyenin dairesini tevsî' hususunda sûret-i harikulâdede tesirini gösterdi. Elhâsıl, efrâd-ı insaniyenin her birince matlûb olan saadet-i halin saha-i istirahatine vusûl için herkes aklına, meşrebine, derece-i vüs' u tâkatine göre çalıştı. Elinden gelen taharriyâtı icra etti de terakkiyât-ı insaniye şimdiki mertebe-i âliyeye vâsıl oldu. Bundan sonra da dest-i beşerle itmâmı makdûr olan sun'-ı bedî'-i ilâhî hadd-i kemâle erinceye kadar bu faide-bahşâ hayat-ı sâiyâne inkıtâ'-pezîr olmayacak.

Hilkat-i Âdem'den beri ber-devam olan bu keşmekeş-i cidd ü mesai arasında Hâlık-ı hakîm celle şânuhû hazretleri kâffe-i mahlukât içinde ıstıfâ buyurduğu nev'-i beşeri nimet-i saadetten külliyen mehcûr olarak derekât-ı mezelletten kendi hallerine terk etmedi. Kemâl-i lütf u merhametle onları irşad edecek, onlara tarîk-i müstakîm-i saadeti irâe edecek, bu vazife-i celîleyi bi-hakkın ifa için evsâf-ı kemâlâtın kâffesini câmi' insanları, enbiyâ-yı ızâm (aleyhimü's-salâtü ve's-selâm) hazerâtını ara sıra ba's eylemiştir ki, bu âlî-fıtrat zevât-ı mümtâze vasıtasıyla insanlara asırlarına, hâiz oldukları terakkiyât-ı fikriyeye göre hakikate vusûl için tutacakları nehc-i müstakîmi, her zamanın hükmünce sırr-ı menzil-i saadetin en kestirme yolunu öğretti. Nev'-i beşeri ıslah etmek, onu bulunduğu halden daha âlî bir hale, bulunduğu makamdan daha büyük bir makama terakki ettirmek şerefi kimlere mukadder olduysa onlar, asırlarında gelen enbiyâ-yı ızâm hazerâtına ittibâ' ederlerdi. Bir müddet peygamberlerinden ahz u telakki ettikleri ahkâm ile amel ederek vazife-i mevdûalarını ifa eylerlerdi. Lakin aradan zaman geçince o peygamberlerin asırları tebâud edince yedlerindeki kütüb-i semâviyenin nusûsunu tahrif ederek onları idare ve siyasetlerine, hevâ-yı nefsaniyelerini zabta gayr-ı salih bir hale getirerek yine evvelki hal-i keşmekeş ve tezebzübe avdet ederlerdi. Medâric-i terakki ve temeddünde bir basamak daha çıkabilecek istidadı peyda edinceye kadar bu hal üzere devam ederlerdi. İşte o zaman yine Cenâb-ı Hak içlerinden birini ıstıfâ ederek ba's eder ve onu insanları müste'id oldukları derece-i terakkiye doğru sevk ü irşada memur eylerdi. Ümem ve akvâm-ı sâlifenin hali hep böyle idi. Nihayet akl-ı beşer devre-i tufûliyetten kurtulup hadd-i nisâba bâliğ olunca ğass ü semîni tefrîk edebilecek hal-i kemâli bulunca, seyyidü'l-vücûd ve hâtemü'l-enbiyâ Hazret-i Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri şeriat-ı bâkıye ve din-i ebedî ile âmme-i nev'-i beşere irsâl olundu. Sakın küre-i zemin sükkânında bu son devirlerde birden bire saha-i şühûda gelen terakkiyât-ı fikriyeye bakıp yakında bir peygamber daha zuhûr edebilecek gibi bir netice çıkarılmasın. Göz önünde gördüğümüz bu hay u huy-ı terakki, bu ceng ü cidâl-i mesai karn-ı hâzır ricâli ile kurûn-ı âtiyede gelecek ebnâ-yı nev'imizi hakikat ü esrâr-ı İslâm'ı idrake hazırlamaktan başka bir şey değildir.

Mekteplerimizde Lisan-ı Arabî Tedrîsâtı

İkdâm, sy. 2029 (5 Zilkade 1317/22 Şubat-ı Rûmî 1315/6
Mart-ı Efrencî 1900), s. 3

Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

"Arabî lisanı" denilince derhal lisan-ı din olan, eslâf-ı ulemâ-yı İslâm'ın dinî ve gayr-ı dinî her mevzuda tercüman-ı efkârı hükmüne giren, lisan-ı resmî ve umumîsi şeklini alan bir lisanın kutsiyet ü ehemmiyeti nazarlarda tecelli eder. Bu lisanın lüzum-ı tahsili, ehemmiyet-i fevkalâdesi hakkında umumun fikri müttehiddir. Lakin yine bunun öğrenilmez bir lisan olduğu, bi-hakkın tahsili ancak milyonda bir harikulâde yaratılmış bahtiyara müyesser olabileceği, bir genci ihtiyarlatacak kadar uzun bir müddet iştigal ü tevaggülden sonra hâlâ öğrenilemediği halde öğrendim zann u itikadını tevlîd edecek mertebede tahsili bile içimizde yalnız –bu işe vakf-ı ömr ü vücûd eden- bir sınıfa mahsus u münhasır kalabileceği nazariyesi de hemân umumen teslim ve tasdik edilmektedir.

Arabî lisanı neden öğrenilmiyor? O da sâirleri gibi bir lisan değil midir? Yoksa kavâidi gayr-ı muntazam ve gayr-ı mazbût mudur?

Hiç şüphe yoktur ki, lisan-ı Arabî de elsine-i sâire gibi bir lisan olduğu için –yine ötekiler gibi- umum için kabil-i tahsil u taallümdür. Yine hiç şüphe yoktur ki, kavâidinin intizâm u mazbûtiyeti her lisana fâiktir. Bu hususta lisan-ı Araba yaklaşmak hiçbir lisana müyesser olamamıştır. Ulemâ-yı Arabın –gayret-i kavmiyeden ziyade gayret-i diniye eseri olarak- lisanlarına ettikleri hizmeti hiçbir kavim ulemâsı kendi lisanlarına edememiştir.

Ya acaba buna lugâtinin kesreti mi mânidir? Hayır, bu da değildir. Zira eğer mâni bu olaydı, Arabîyi –bunca iştigalât-ı azîme ve kesîreleriyle beraber- Avrupalılar da öğrenememek, o güzelim nevâdir-i âsâr-ı edebiye Avrupa matbaalarında Frenklerin destyârî-i himmet ü gayretiyle yanlışsız olarak saha-i vücuda gelememek lazım gelirdi. Halbuki bu

eserler sıhhatçe, vüsûk u itimada liyakatçe Bulak matbuâtına bile fâiktir. Hem ne hâcet? Beyrut'ta basılan *el-Ferâidü'd-dürriyye* Ahterî'nin hacmen bir buçuk misline ancak varabildiği halde –biraz istisnaâttan sarf-ı nazar- Arabîden Fransızcaya gayet mükemmel bir el lügatidir. İçinde şinâverlikle bitip tükenmek bilmeyen o derya-yı bî-kenar-ı lugât nasıl oluyor da öyle ufak bir kitabın içine sığıyor?

Ya bu müşkilâtın menba u menşei nedir? Biz bunu emr-i tedrîste ittihâz edilegelen usûlün seyyiâtına, ıslah kabul etmez zannolunan sekâmetine atfetmekte tereddüt etmeyiz. Bizde tedrîsin mana-yı aslîsi, maksûd u gaye-i hakikiyesi nasılsa unutularak mahsûr u mahdut birkaç –ama yalnız birkaç- kitabın mündericâtını tahte'l-lafz ve hatta papağan gibi denilecek sûrette bellemekten ibaret zannolunuyor.

Koskoca bir ömür bu sûretle çürütüldükten, âdeta mahvedildikten sonra bari lisan da öğrenilseydi yine zebân-ı teessürümüz itiraz için söz bulmakta biraz güçlük çekerdi. Lakin ne fayda ki bu maksat da hâsıl olmuyor. Bunca emekler edebiyat-ı Arabiyeye dair hiçbir kitabı doğru dürüst okutmaya kâfi gelmiyor. İkmal-i tahsil eden, kürsi-i tedrîse çıkmak üzere olan o şâkird-i sâlhordenin ilmi yine hocasından okuduğu kitapların ibaresini kekeleye kekeleye okuyabilmekten, zamirleri mahallerine gönderebilmek gâile-i uzmâsından ibareyi okumaya vakit bulamamaktan ibaret kalıyor. İlm-i nahvi beş altı sene mütemadiyen okumuş –ve hatta birçokları okutmuş- iken yine eline program haricinde bir nahiv kitabı verilse ibaresini bile kemâl-i tereddütle okur. Hele manasını bi-hakkın anlıyorum demekte fevkalade ihtiyat eder.

*

Mekteplerimizde Arabînin usûl-i tedrîsi –yukarıda gösterildiği kadarkarışık değilse de yine tutulan usûllerle bir semere hâsıl olamamaktadır. Bir çocuk rüşdiyeden başlıyor, iki üç sene okuyor, i'dâdînin dört sınıfını atlıyor, mülkiyenin sunûf-ı âliyesinde üç sene daha ikmâl-i tahsil ediyor, yine bir kelimenin ibaredeki mevkii sorulsa cevap veremiyor. Hele Arapça yazılmış birkaç satırı ona okutmaya hiç gelmiyor.

Bu son senelerde Maârif Nezâret-i celîlesi tarafından gerek ulûm-ı diniye ve gerek lisan-ı Arabî tahsiline fevkalâde itina gösteriliyor. Nezâret-i celîlenin bu lütf u inayeti, bu bâbdaki sa'y ü himmet-i meşkûresi bâis-i takdir u şükrandır. Lakin bunların mebnâ-yı fevâidi olan esasları tarsîn u tahkîm etmek işe tâ temelinden başlayarak bir bünyân-ı metîn-i diyanet vücuda getirmek için hocalarımızın tuttuğu usûl-i

tedrîsi tadil u ıslah etmek de ehemmiyetsiz tutulacak mesâilden değildir. Doğrudan doğruya ulûm-ı diniyenin usûl-i tedrîsi hakkında söz söylemek mevzuumuz haricinde ise de itikadât-ı diniye meselesine ve bâ-husus Mekteb-i Mülkiye programında görülen tefsir ve hadis derslerine pek ziyade temas eden tedrîsât-ı Arabiye hakkında birkaç söz söylemek derece-i vücûbdadır.

Programlarımızda Arabî için haftada iki ve bazen bir saatten ziyade zaman tahsis edilemediği için lisanı bi-hakkın öğretmek vâkıâ maddeten kabil değil ise de bu kadarcık zaman da hüsn-i isti'mâl edilir, muallimlerin bildiği usûllerden ziyade talebenin müstefîd olacağı usûller düstûru'l-amel tutulursa yine alelade yazılmış bir kitap veya gazete parçasını sühûletle okuyacak kadar istidat ve hatta –Türk Arabîsi olsun- bir iki satırlık yazmaya kabiliyet hâsıl olacağında şüphe yoktur.

Malum olduğu üzere bir lisanın esna-yı taliminde talebeyi iz'âc edecek, bıktıracak, usandıracak, çalışmamaya mecbur edecek faydasız müşkilâttan daima tevakkî edilmelidir. Bizim mekteplerimizde ise emr-ber-akstir. Talebemizi çalışmaya teşvik için nasâyih-âmîz bazı sözler sarf ettiğimiz zaman ber-mutat "Bu okuduğumuz dersler ne zaman ve ne işimize yarayacaktır?" sualine karşı mebhût kalıyoruz. Evet, mebhût kalıyoruz, zira tuttuğumuz usûllerin sekâmetine binâen bu dersin şimdiye kadar bir fayda vermiş olduğuna dair bir numune gösteremiyoruz. Bir çocuğa okuduğu lisanın fevâidini nazarî olarak anlatmak beş para etmez. Hiç olmazsa onu öğrenebileceğine bir delil-i maddî gösterebilmeliyiz ki çalışmaya bir şevk ve arzu gösterebilsin. Tahsil için en büyük şevk çocuğun semerât-ı sa'yini iktıtâf edeceğine aklı yatmasıdır. Müstefîd olacağını anladığı halde yine çalışmayan çocuk artık hiçbir vasıta-i terhîb ü teşvik ile çalışmaz.

Ya mekâtib talebesinin o sûretle inkisâr-ı şevkine bâis olan, Arabîye çalışmamalarına âdeta teşvik eden nedir? İşte burada pek çok esbâb zikredilebilir. Lakin fikr-i âcizâneme göre tahsillerine en büyük mâni yine Arabî muallimleridir. Maatteessüf Arabî muallimleri –bir ikisi müstesna- hep "skolastik" rengini alan medrese usûl-i tedrîsi ile meşbû'u'l-efkâr zevâttan ibarettir. Semerât-ı ilmi iktıtâf yolunu bilememekten başka kusuru olmayan o faziletli, halûk, hayırhâh muallimler taraf-ı âlî-i Nezâret'ten tebdîl-i usûle icbar edilmezse tedrîsât-ı hâzıranın mehâzîri ile'l-ebed devam edip gidecektir. Bu davamızı ispat etmek de bizce pek o kadar güç mesâilden değildir. Şöyle ki:

Memâlik-i şâhânede mekâtibin teessüsü ile beraber *Binâ*, *Maksûd*, *Avâmil*, *Izhâr* gibi medrese kitapları tercüme ettirilerek tedrîs olunmaya başlamıştır ki, bu tercüme ve mefhum ezberletmek usûlü tedrîsât-ı Arabiye âlimlerince pek büyük bir terakki sayılabilirdi.

Türkçe kavâid-i Arabiye kitaplarının mekteplerde revacı üzerine türlü türlü nâmlarla kitaplar vücuda getirildi. Lakin cümlesi yekdiğerinin kopyası demek olduğundan usûl-i tedrîsçe hiçbir terakki, hiçbir tebeddül görülmüyor ve hocalar eski hocalar olduğu için talebe ezbercilik usûlüyle beyhude işgal edilmekten bir türlü hâlî kalamıyordu. Nihayet üstad-ı muhterem saadetlü Zihni Efendi hazretleri Mekteb-i Sultanî Arabî muallimliğine tayin buyrulduktan sonra ilm ü fazl-ı bî-adîllerine sinîn-i medîde zarfında inzımâm eden tecârib-i müfîde eseri olarak eski usûl tedrîsi büsbütün tadil u ıslaha muvaffak olarak evvela mahsul-i tedrîsât-ı aliyyeleri olan *el-Müntehab* ile *el-Muktedab*'larını, ondan sonra da muhtasarları olan *el-Müşezzeb*'lerini meydan-ı neşr ü ifadeye vaz' ettiler. Yüzlerce senelik meslek-i kadîmin sakatât u mehâzîrini fiilen ispat ettiler. Mekteb-i Sultanî talebesi müşârun-ileyh hazretlerinin emr-i talimi deruhte buyurdukları tarihten itibaren okuduğunu anlama[ma]k, papağan gibi bir sürü lakırdı ezberlemek seyyiesinden kurtuldu. Mekâtib-i sâire de *el-Müşezzeb*'lerin intişârından sonra bu seyyieden tahlîs-i girîbân etmek lazım gelirken bir türlü muvaffak olamadı. Daha garibi, Maârif Nezâret-i celîlesi çârnâçâr eski usûlü oralarda iadeye mecbur, âdeta muztar kaldı. Lakin yine yeni usûlün gün gibi âşikar olan mehâsinini bir türlü inkâra kâil olmadığı için eski kitaplarla beraber *el-Müşezzeb*'lerin de okunmasını emretti.

İstitrâden şunu da ihtar edelim ki, Hazret-i Üstat'ın bir tecribe-i ibtidâiye olmak üzere vücuda getirdikleri bu usûl-i ıslah elbette kendilerince yapılabilecek en son usûl değildir. Lakin ne çare? İyi bir şeyi kabul ettirmek için çekilen bu müşkilât elbette daha âlâsını meydana çıkarmaya müşevvik olamaz. İkdâm'ın Ramazan makalâtından birkaçında bir lisanı şifahî ve amelî olarak okutmak üzere Almanya'da en son ittihâz olunan usûl üzere tedrîs edebilecek bizde Hazret-i Üstat'tan başka bir Arabî muallimi yoktur. Böyle bir usûl teklif edilse acaba Arabî muallimîni heyet-i kirâmı kim bilir ne yaygaralar koparacak?!! Böyle bir usûl-i müstahsenin ihdâsı takdirinde hiç şüphe yoktur ki, yüzde doksan dokuz buçuğumuza birden yol vermek lazım gelecektir.

Yine sadede avdet edelim. Bu usûl-i cedîdin mekâtibden nev'an-mâ ilgasına kalkışmaya sekiz on seneden beri hiçbir semere-i nâfia ver-

memesine sebep –bâlâda dediğimiz gibi- Arabî muallimleridir. Arabî muallimlerinin “Biz bu usûlde okutabilmek şöyle dursun, elimizdeki kitapları kendimiz bile anlamaktan âciziz” gibi feryatları ayyuka çıkarmalarıdır. Daha doğrusu kendilerinin sarf ve nahiv muallimi değil, *Binâ*, *Maksûd*, *Avâmil*, *Izhâr* müzakerecisi olduklarını bağıra bağıra ilan ve iddia etmeleridir. Bir insan bir fenni bildikten sonra o fennin diğer kitabını anlamaktan âciz kalmasına aklım ermez. Bunlar ya –bâlâdaki itirazlarıyla zımnen iddia ettikleri üzere- zaten sarf ve nahvi hiç anlamamışlar yahut anlayanları varsa eski göreneklerine sımsıkı bağlanarak yeni şeylere husumet etmeye ahdetmişlerdir. İçlerinde bu usûl-i tedrîsi fevkalâde beğenip de yalnız talebenin değil kendilerinin bile müstefîd olmakta olduklarını söylemekten çekinmeyen, ve fakat –vâ esefâ ki- ekalliyette kalan bir sınıfın bulunması da bu mü’lim hakikati ispat eden mevâddendir.

Evet, bir daha tekrar ederim. Mekteplerimizde Arabî tahsiline mâni olan, eski usûlün iadesine sebep olan muallimlerdir. Bakınız, Mekteb-i Sultanî’de muallimlerin fetâneti, böyle talebesi muhtelıt olan bir mektepte her yerden ziyade eski usûlden tebâud etmek lüzumu muallimlerce daima tasdik edilmesi sayesinde *Binâ* ile *Avâmil*’e ihtiyaç kalmıyor. Hazret-i Üstat’ın usûlü hâlâ payidardır. Maârif Nezâret-i celîlesi de bütün mekâtib-i rüşdiye ve i‘dâdiyeye eski kitapların okunmasını emrettiği halde bu mektebi kendi haline bırakıyor. Halbuki bizdeki Arabî muallimleri de –bendeniz müstesna- hep medresede tahsil görmüş zevâttan ibarettir. Yeni usûlün bir mazarratını gördüler, elbette bunlar da ötekiler gibi şikâyet ederlerdi.

Mekâtib-i sâire muallimleri yeni usûle husumet ediyorlar ve bu husumetle –okuduğunu, okuttuğunu anlamayan güruhu istisna ediyorum- insanlar da gayet tabiî olan hiss-i nefsanîye tâbi oluyorlar. Zira evvelâ bu yeni usûlü ihtirâ‘ eden kendileri değildir. Sâniyen senelerce i‘lâl-i gavâmızla uğraştıkları halde bunların pek boş şeyler olduğu, onlarsız da ilm-i sarfın yanlışsız bellenebileceği ceffe’l-kalem sabit oluyor. Bu hakikati itiraf etmek güçlerine gidiyor. Sâlisen, *el-Müşezzeb*’de gayr-ı munsarif bahsi bir dersten ziyade sürmediği, âmil ile mamulden hiç bahsedilmediği halde kavâid-i nahviyenin pekâlâ anlaşılır daha basit bir hale ircâ‘ edildiğini görüyorlar da ezcümle gayr-ı munsarif bahsi için bir sene ömrü beyhude tükettiklerini, bunca mevâni‘-i tahsilin ne yaman bir engel olduğunu öğreniyorlar. Bu hatırât-ı maziye de pek hoşlarına gitmiyor; *ve helümme cerrâ*.

Çocuk bir ecvef-i sülâsînin (*kâle*, *bâ'a*) şeklinde olacağını öğreniyor. Lisandan matlûb olan netice de bundan başka bir şey midir? O halde felsefe-i lisaniye demek olan i'lâlini bilmediği için neden câhil addedilsin? Gayr-ı munsarifleri öğreniyor, hiçbirinin i'râbında, filanında hata etmiyor. Nahivden matlûb olan bu değil mi? O halde niçin mevâni'-i sarfı bilmediği için nahvi bilmiyor denilsin? Hangi kelimenin *merfû'*, *mansûb*, *mecrûr* veya *meczûm*, hangisinin mebnî olacağını pek mükemmel fark ediyor. Bunların âmili lafzî midir, manevî midir bilmese ne lazım gelir? Hâsılı, usûl-i cedîde aleyhinde itirazât hep böyle dipsiz şeylerdir. Bunların burada dûr u dırâz tenkide bile değeri yoktur.

Binâenaleyh Maârif Nezâret-i celîlesinden eski usûle avdet şöyle dursun, bunun artık ile'l-ebed ilga buyrulmasını, mümkün olursa *el-Müşezzeb*'den bile daha nâfi', daha kestirme usûllerin Hazret-i Üstat'a yaptırılmasını ve olamadığı takdirde yine *el-Müşezzeb* ile beraber –tatbikat-ı sarfiye ve nahviyeye hâdim, doğrudan doğruya talim-i lisanı da müshil- bir kıraat-i kitabenin tertip ettirilmesini istirham ederiz.

Bundan mâadâ Nezâret-i celîleden bir istirhamımız daha vardır ki, bunda da haklı olduğumuz bir teemmül-i medîde bile muhtaç değildir. Mektep talebesi bir sınıftan diğer sınıfa terfi ederken muallimleri değişiyor, yeni muallim başka bir usûl ittihâz ediyor. Bu usûl ekseriya talebenin bir senede öğrendikleri şeyleri ertesi sene unutmalarını intâc ediyor. Her muallim bir sınıf talebesini en aşağıdan alarak yukarıya kadar götürse hem bu mahzur mündefi' olur, hem muallimlerin usûl-i tedrîsi, takriri beynindeki fark u tefâvüt, bunlardan mütehassıl fevâid bi't-tecribe öğrenilmiş olur.

Şimdilik söyleyebileceğimiz bundan ibarettir. İleride daha ziyade izahâta ihtiyaç messederse yine bunlardan tekrar bahsedebiliriz.

Temrînât'ın Tab'-ı Evvel Mukaddimesi

Lisân-ı Arabînin Vücûb-i Tahsîli ve Usûl-i Tedrîsi Hakkında Birkaç Söz

Mekteb-i Sultanî Birinci Sınıfına Tedrîs Olunan Sarf-ı Arabî'ye Mahsus Temrînât (Birinci Kısım), Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1316, s. 3-16
Hazırlayan: **Ali Benli**

Fahru'l-ulemâi'l-mütebahhirîn
üstâd-ı faziletmendim saadetlü
el-Hac Mehmet Zihni Efendi hazretlerine
tuhfe-i nâçîzânemdir.

Vâcibi edâdan sonra derim ki:

Lisân-ı din olmak hasebiyle tesir-i hâkimiyetini ızhâr ederek, elsine-i İslâmiyenin kâffesine girmiş, imtizâc etmiş, âdetâ masûnü'z-zevâl bir rükn-i rasînini teşkil eylemiş olan lisan-ı fasîh-i Arabîyi taallüm ü tahsile her mü'min-i muvahhidin ve bâhusus elfâz-ı kitâbiyesinin yüzde yetmişi Arabî olan bir Osmanlı'nın şiddet-i ihtiyaç ile muhtaç olduğunu beyan etmek malumu i'lâm kabilinden olduğu için bu bâbda serd-i delâili, zevâidden addeylerim.

"Ezmine-i ahîrede mehd-i ulûm u maârif, bilâd-ı garbiyedir. Âsâr-ı Arabın bize lüzumu yoktur. Hep oraya bakalım. Eslâfımızın mirası bizi doyurmaya, beslemeye artık kâfi gelmiyor. Kendimize mirasyedi süsü vererek, boş yere kendimizi aldatmayalım. Var yok hep Avrupa'dadır. Şarktan istifade edecek hiçbir şeyimiz kalmamıştır" diyen ifrâtperverânın fikrine, ukûl-i selîme ashâbının iştirak etmeyeceği bedihîdir. Bu gibi efkâr u mütalaât ne kadar parlak ifadelerle beyan edilse yine az zaman içinde sehâfeti, mazarratı idrak edilerek fürûğ-i dîde-firîbi söner, hükümden sâkıt olur.

Fi'l-hakika vücud-ı kavmiyetimizin tezyinât-ı hâriciyesi demek olan, envâ'-ı âsâr-ı sınâatı Avrupa'da aramalıyız. Lakin ondan evvel de ser-

maye-i bekâsını, maddetü'l-asl-ı hayatını kendimizde bulmaya çalışmalıyız. Arz-ı vücud etmek için yabancı bir ele muhtaç olan bir heykel, âsâr-ı sanatla ne kadar tezyin edilse, revnak u fürûğu artırılsa yine cansızdır. Kendiliğinden ileriye doğru bir adım atamaz. Vesâit-i sınâiye ve fenniye ile yürütülse bile yine -mahrum-ı idrak ve hatta kendi vücudundan da bîhaber olduğu için- semt-i maksûdunu bilemez, yine yabancı bir elin sevk ü idaresine arz-ı iftikârdan kurtulamaz.

Bir kavmin kendini bilmesi, tanıması, ihsâs-ı kavmiyet etmesi, akvâm-ı sâireye karşı isbat-ı mevcudiyet etmesi -malum olduğu üzere- lisanı ile ahlâk ve âdâtı ve bunların kâffesine hâkim olan efkâr ve itikadât-ı diniyesi iledir. Akvâm-ı muhtelife-i âlemi birbirinden ayıran, saha-i rekabete düşüren, meydan-ı terakkide müsabakaya davet eden, sâirlere tefevvuk u rüchân zevkini, tedennî ve inhitât elemini duyuran hep bunlardır. Diyaneti zaafa uğramış, ahlâk ve âdât-ı milliyesi inhitâta yüz tutmuş, lisanı bozulmuş bir kavmin ensâli mevcut olsa da kendisi sahîfe-i âlemden silinmiş demektir.

Cüz'î bir teemmüle koyulsak görürüz ki, -akvâm-ı sâire-i İslâmiye gibi- bizim de Avrupalı komşularımızdan büyük bir farkımız vardır. Vesâit-i medeniye bizi onlara ne kadar takrîb etse yine aramızdaki mesafe "bu'de'l-meşrikayn"dir. El ele tutuşacak sûrette birbirimize yaklaşsak yine beynimizdeki mesafe dolmaz -yahut dolsa bile tarafeynden birinin bekâyâ-i vücuduyla dolar- bir uçurumdur: Şark yine şark, garb yine garbdır. Bize göre büsbütün Avrupalılaşmak gayet güçtür, muzırdır, âdeta mühliktir.

Avrupalının ulûm u fünûnunu sevmeli, âdeta ona meftûn olmalıyız. İçinden işimize yarar her ne görürsek almalıyız. Zaten de bununla me'mûr değil miyiz? Lakin bu mahabbet ü meftûniyet bizi bize unutturmamalı, efkâr ve âdât ü ahlâk-ı diniye ve milliyemizi nazarımızda küçültmemelidir. Bizim de gözler kamaştıracak gayet parlak bir mazimiz, bir vakitler rehber-i medeniyet, cadde-i terakkide meş'al-i hidayet olmuş gayretli eslâfımız vardır. Onlara ıktifâ etmek, faaliyette onlara peyrev olmak, ummân-ı maârife atılarak bugün pîşvâ-yı terakki sayılan akvâm-ı fâzıla ile yarışmak da onların ahfâdına yani bizlere ait bir vazifedir.

Bu vazifenin derece-i ulviyeti ü kutsiyetini bi-hakkın takdir ise ancak mefâhir-i milliyemizi unutmamaya, unutulmuş olanlarını der-hâtır etmeye, eslâfımızın ne büyük adamlar olduğunu, bize miras olarak ne gibi şeyler bıraktığını bilmeye, hâsılı kendimizi tanımaya, öğrenme-

ye vâbestedir. Pek esaslı ve ruhlu olan bu maksadı takip için de onların nice emekler sarfıyla vücuda getirdikleri halde kıymet-nâşinâslık seyyiesi olarak kûşe-i nisyâna attığımız, mütalaasına rağbet ve hatta tenezzül etmediğimiz, tozlar altında çürüttüğümüz, güvelere yedirdiğimiz o bî-hadd ü pâyân kıymetli yadigârlardan hiç olmazsa pençe-i ademden rehâyâb olabilenlerin kıymetini, ehemmiyetini takdir ederek, tetebbu eylemek lazımdır. Bu tetebbu, bu kadirdânlık da -bu âsârın yüzde doksanı Arapça olduğundan- behemehal Arapçanın vücûb-ı tahsilini intâc eder.

"Bir Türke göre mefâhir-i milliyesini aramak için âsâr-ı Arabiyeyi tetebbua neden ihtiyaç olsun? Arap lisanının bâr-ı minneti altına girmek neden bu kadar zarurî olsun?" gibi bir suale hâcet yoktur zannederim. Zira biz Osmanlılarca bâdi-i iftihar olan mehâsin ve fezâil-i sâbıka, terakkiyât ve tekemmülât-ı maziye, yalnız Osmanlılık dairesinde cereyan edenlerden, Türkçe yazılmış eserlerde mazbût olanlardan ibaret olmayıp, bin üç yüz bu kadar yıldan beri tehaddüs eden vekâyi-i azîmenin, saha-i şühûde gelen şuûn-i cesîmenin kâffesiyle alakadarız. Hükümet-i seniye-i ebediyyü'l-istikrârımız -hilâfet-i kübrâya makarr-ı iclâl ve bütün millet-i beyzâ-yı İslâmiyeye ka'betü'l-âmâl olmak hasebiyle- bir hükümet-i Osmaniye olmaktan ziyade bir hükümet-i muazzama-i İslâmiyedir demekte asla tereddüt etmeyiz. Cihet-i câmia-i İslâm, akvâm u ecnâs-ı muhtelife-i muvahhidîni bir râyet-i maneviye altına cem ederek -hukemâ-i garbın hayâlhâne-i emelinden öteye geçemeyen- râbıta-i ittihâd ve yekvücudîyi o kadar ekmel bir sûrette hâsıl etmiştir ki, Arabın malı olan mehâsin kâffeten ve bilâ-noksan, Acemin de, Türkün de malı olmuş ve Acemin, Türkün vücuda getirdiği âsâr-ı terakkiden Arap da istifade etmiş ve hepsi hadîka-i İslâm'ın mahsul-i bereketi addedilerek kardeşçe paylaşılmış ve -umumun mülk-i meşrûu olduğunu ifhâm etmek, neşr-i füyûz-i maârifte buhl olmadığını göstermek için de- bu âsârın ekseri, lisan-ı Kur'ân ile yazılmıştır.

Bu mütaalâtımızı asr-ı ahîr içinde varlığımızı bile kendimize unutturacak derecede, terakkiyât-ı garbiye hakkında hâsıl olan, hayret ve meftûniyetimizin bir muzır aksü'l-ameli addedenler, âsâr-ı Arabiyeye adem-i rağbetten dolayı çektiğimiz zararları lüzumsuz yere i'zâm ettiğimize kâil olanlar eksik olmaz. Bunlar düşünmüyorlar ki; bu lisan, lisan-ı din olduğu için vücud-ı manevîmizin urûk u a'sâbına, a'mâk-ı ruhuna kadar icra-i hükm ü tesir ederek, keyfe-mâ-yeşâ taht-ı idaresine almış ve -bu tesir-i adîmü'n-nazîr ile vücut bulan, bekâmızı temin eden- efkârımızın, ahlâkımızın, âdâtımızın çoğu tâ bin üç yüz bu kadar

seneden beri kıymetli bir emanet, nadide bir yadigâr-ı mekremet gibi pederden evlada intikal etmiş, bununla da kanaat edilmeyerek -unutulmasın, esas-ı milliyete halel gelmesin diye- kitaplara derc edilerek, kütüphanelerin sine-i hıfz u ihtimamına tevdi edilmiştir. Düşünmüyorlar ki, ehemmiyetsiz, lüzumsuz addettikleri bu lisanın lügati ve hatta terâkîbi, Osmanlı lisanının hemen hemen yarısını ve hele lisan-ı kitâbet ü inşâsının sülüsânını heyetiyle ve hiçbir tahrife uğramaksızın işgal etmiş, bir cüz'-i lâ-yenfek mesabesine geçmiştir.

Arabın ulûm-ı riyâziye ve hikemiyesi şimdiki derece-i terakkiye vâsıl olamadığından dolayı kâffe-i ulûm-i Arabiyeye nazar-ı istihfâf u istihkâr ile bakanlar, ulûm-ı Arabiyeden hiçbir istifade edemeyeceğimizi iddia edenler –mu'tekadât ü a'mâle taalluk edenlerden, tefâsîr u ahâdîsin envâına ait olanlardan sarf-ı nazar edilirse- ulûm-ı garbiyenin mühim, hem de pek mühim bir kısmını teşkil eden kütüb-i ahlâkiye ve hukukiyenin pek değerlilerini, pek mufassallarını şark kütüphanelerinde de bulurlar. Bu kitaplardan yalnız Avrupalı meftûnu olanların değil, Avrupalıların da bi-hakkın istifade edebileceğini anlarlar. Bu kadar terakkiyât ile beraber birçoğu henüz halledilemeyen, bu kadar velvelelere bâis olan mesâil-i hukukiye ve içtimâiyenin de ahkâm-ı şer'iye daire-i muhîtasından kurtulamamış, ulemâ-i İslâm'ın hasbe'd-diyâne tetebbuât-ı bî-nihayesini mûcib olmuş ve o gibi münazaâta hâcet bırakmayacak sûrette halledilmiş olduğunu, hâsılı Avrupa'da henüz hal-i sabâvette olan bu ilimlerin bizde ihtiyarlamış[47] -daha doğrusu- sinn-i kemâle ermiş olduğunu görürler. Acaba bir ecnebinin bâr-ı minnetini çekmeden kendi mal-i helal ü meşruumuz olan bu ilimlerden istifadeye kalkışsak ziyan mı ederiz? Acaba içinden çoğu müphem, yekdiğerini nâkız olan o bir sürü nazariyât ile henüz mübtedi, acemi sayılan ezhânımızı doldurmak bizi daha ziyade mi faidemend eder? Avrupa'nın o nevi âsârına tefevvukunda hiç şüphe olmayan bu kitaplara da ihtiyacımız yok mu denilecek? Yoksa bunların da değerli şeyler olduğunu mutlaka Avrupalı ağzından işitmeye mi lüzum görülecek?

Bu gibi zevât Avrupa maârifinden en ziyade muhtaç olduğumuz aksâm-ı ulûmu bir tarafa bırakarak bize nazaran, ehemmiyeti üçüncü, dördüncü derecede kalan Frenk edebiyatının künh ü gavâmızına vusûl için hasr-ı ömür eyledikleri, sanâyi-i nefîseye merak diye bu kadar uzaklara uzandıkları halde yanı başlarında duran edebiyat-ı Arabiyeyi -yine o merak sâikasıyla olsun- tetebbu etseler zevk-âşinâlıklarına bedâyi'-pesendliklerine halel mi târî olur? Yoksa şarka dair malumât edinmeyi bir müsteşrikin himmetinden mi bekliyorlar? Âlem-i İs-

lâm’ın tarih-i ulûmuna dair bir fikir peyda etmek için yalnız Avrupalı dostlarımızın tercümelerini okumakla mı iktifa edecekler?

Hikmetü’l-efrence vukûfu, medâr-ı mefharet, Avrupa hukemâsının birbirini nâkız, ekseriyetle kendi kendini hâdim, esası hep ihtimalât üzerine müstenit o bitmez tükenmez felsefe nazariyâtını bilmeyi en büyük deha ve marifet sayanlar biraz da kendilerine gelseler de -ilm-i akâidden başka- ilel ü esbâb-ı şeriattan bâhis, hakikat-i şer‘i muvazzıh, lübb-i hakâyiki câmi “ilm-i tasavvuf” nâmıyla bir felsefe-i İslâmiyenin mevcut olduğunu, bu ilm-i celîlin -yalnız rüzgârın dest-i tahribinden kurtulan- kitaplarıyla pek zengin kütüphaneler vücuda getirilebileceğini ra’ye’l-ayn müşahede ederler. Sırf mücahedâta, müşahedât ve mükâşefâta müstenit olan bu ilmi tedvin eden ekâbir-i urefâ-i ümmetin hiçbir noktada -Avrupa hukemâsı gibi- ihtilafa düşmediklerini, zülâl-i feyzâ-feyz-i hakikati doğrudan doğruya menbaından ahz u telakki eylediklerini, oradaki hakâyıkın kuru bir sözden ibaret kalmayarak, terbiye ve tehzîb-i ahlâk emr-i ehemminde nasıl tatbik edildiğini, kalp ile kalıp, ruh ile beden arasında mevcut olup -asırlarca mesaiden sonra hukemânın keşfeder gibi oldukları- münasebât-ı kaviyyenin ne kadar vâzıh u âşikar olarak malum ve süllem-i kemâlâta urûc için tatbikâtının ne kadar hakîmâne bir sûrette mevki-i icraya mevzu olduğunu, hâsılı hafâyâ-i ahvâl-i ruha ittilâ‘ bâbında ne kadar ileri gidildiğini gördükleri zaman dûçar-ı hayret olmaktan kendilerini -eminiz ki- kurtaramazlar. Kendimizin bu kadar muhkem ü metîn, bu kadar esaslı bir felsefemiz var iken ezhânımızı yabancı fikirlerin seyl-i evhâmına kaptırmaya neden muhtaç olalım.

Elhâsıl malumu i‘lâm için serd edilen bu uzun mukaddimeden şunu demek isterim ki, Frenkten alacak çok şeylerimiz varsa Araptan alacağımız onlardan az değildir. Belki ehemmiyetçe onlara fâikdir. Her sınıfı binlerce mücelledâta bâliğ olan tefsire, hadise, akâide, tasavvufa, ahlâka, fıkha, usûl-i fıkha,[48] tarihe, siyere, terâcime ve hatta edebiyata ait kütüb-i Arabiyeyi kâmilen Türkçeye tercüme etmedikçe, onların mündericâtına tamamen vâkıf olmadıkça, Arap sermayesine arz-ı ihtiyaçtan vâreste olamayan lisanımızın istiklâlini külliyen iktisâb etmedikçe Arapçadan müstağnî olamayız, onu tahsilden bir türlü vazgeçemeyiz. Bu işi görebilmek için de –hiç şüphe yoktur ki- uzun asırların geçmesi lazımdır. Bu asırlar geçtikten, bu işler görüldükten sonra da acaba ehass-ı metâlib olan bu gınâ hâsıl olacak mıdır? Yine hiç şüphe yoktur ki, Kur’ân ile hadis, Arabiyetlerini muhafaza edip dururken kıyamete kadar bu lisanın tahsilinden müstağni olamayacağız.

Binâenaleyh ulûm u fünûn-ı hâzıranın vâsıl olduğu derece-i kemâlâta irtikâ için elsine-i ecnebiyeden hiç olmazsa birini tahsil etmek nasıl zaruret hükmüne girmiş ise -her kavme göre hasâis-i kavmiyesi medâr-ı imtiyâz olduğu gibi- bizim için de bir sermaye-i şeref olmak lazım gelen asabiyet-i kavmiyemizi efkâr u ahlâk-ı milliyemizi muhafaza, bunlarla gayr-ı mütenasip ve hatta mübâyin olan efkâr u âdât-ı ecnebiyeden kendimizi vikâye, hâsılı -bir milletin şehrâh-ı temeddünde, meydan-ı terakkide yol alabilmesine en büyük vasıta-i teşvik olan, mevcudiyet-i kavmiyeyi hissettiren- mefâhir-i maziyemizi nisyândan kurtarmak için Arabî lisanını tahsil etmek de öylece zarurî ve belki daha ziyade mecburi olmak lazım gelir.

Bu lisan-ı belîğu'l-beyan öteden beri mekteplerimizde yalnız lisan-ı Osmaniyenin istiâre ettiği kelimât ve terâkîb-i Arabiyenin mevâkıı ve suver-i isti'mâlini belletmek, mektep rahlelerinden yetişecek erbâb-ı inşâ aklâmını şîve-i lisan-ı Osmaniyeye muhalif yanlışlardan korumak maksadıyla tedrîs edilmekte olup, hayyiz-i husûle îsâli yalnız vüs'atlice bir kâmûs-ı Osmanî ve muntazamca bir kavâid-i Osmaniye ile mümkün olan, böyle mahdûd u kasîr bir emel ile başlattırılan derslerin hemân daima o maksadı da edâya kâfi gelmeyerek akîm kaldığı Arabî muallimliğinde bulunan zevâtın daima nazar-ı dikkat ü teessüfünü celbetmektedir. Halbuki zann-ı âcizâneme göre bir lisanı talimden garaz-ı hakikî o lisanın kendisi olmadıkça kâfi ve nafi' semereler husûle gelemez. Ecnebi bir lisanı ve mesela Fransızcayı mahza Fransızca öğrenmek için tahsil ettiğimiz gibi Arapçayı da -Türkçeye yardımı olduğu için değil- Arapça öğrenmek için tahsil etmeliyiz.

Bu lisanın tahsilini en ziyade işkâl eden, öğrenilmez bir lisan olduğuna dair umumî bir fikir hâsıl eden şey, usûl-i tedrîsimizin fenalığıdır; bir Türke göre tertip edilmemesidir. Bu hakikat üstad-ı şehîr ve fâzıl-ı bî-nazîr saadetli Zihni Efendi hazretlerinin *el-Müntehab*'larında "Arabiyenin talimi için zannolunan suûbet hemân bir emr-i mevhûmdur. Lügat-i Arabiye lisanımızın rükn-i a'zamı olup, bizce ecnebi olmadığı cihetle onun taallümü lügat-i efrenciye tahsilden âsândır. Çekilen usret, üslûb-i talimin yolsuzluğundandır" diye izah u tebyîn buyurulduğu gibi, Avrupalıların az zaman içinde onu bizden âlâ öğrenmeleriyle de sabittir.

Malumdur ki, ilk -ve hâlâ medrese-nişîn talebe-i ulûmca mer'î- usûl, tatbikat nâmına hiçbir şey görmeksizin derse devam etmek ve gözünü açar açmaz kavâid-i lisanı bilinmeyen, anlaşılmayan bir lisandan

-şurûh u havâşînin o bitmez tükenmez münazaât-ı bî-faidesi, saded-i hâricindeki tafsilât-ı zâidesi ile beraber- ezberlemektir ki, bu usûlün mahzur-ı azîmi on beş yirmi senelik tahsil ve iştigalin Arapça iki satırlık yazı yazmaya olsun kâfi gelmemesiyle sabittir.

Tedrîsât-ı Arabiyede atılan ilk hatve-i terakki mekâtib-i rüşdiyenin küşâdı üzerine kavâid-i Arabiyeyi çocuklara Türkçe ve münakkah olarak belletmek ve Arabiyyü'l-ibare kavâid kitapları yerine Türkçe mefhumlar ezberletmek usûlü olmuştur. Lakin -Arapçayı öğretmekten maksat *nasara*yı bilâ-teemmül bir solukta tasrîf ettirmekten, "Mübtedâ ile haber merfû'dur" ibaresini çocuğun ağzına vermekten ibaret imiş gibi- ezhân-ı tullâb tatbikat ile temrîn ü terbiye edilmediği, anlamaktan ziyade ezberciliğe alıştırıldığı cihetle bu hatve-i terakkiden de me'mûl olan faide hâsıl olamadı. Yine Arapça anlaşılmaz, halledilmez bir muamma halinde kaldı. Mekâtib talebesince ona dair bir fikr u malumât hâsıl olamadı gitti.

Bu nâ-revâ halin ıslahı, bu usûl-i tedrîsin tadili bir taraftan üstâd-ı fazîlet-mendimiz saadetli el-Hac Zihni Efendi hazretlerinin, diğer taraftan el-Hac İbrahim Efendi merhûmun yed-i itina ve ihtimamına mevdû' olmak mukadder imiş ki, *el-Müntehab*'ların, *el-Muktedab*'ların saha-i istifadeye vaz'ından Dâru't-ta'lîm'in küşâdından evvel bu cihet -ehemmiyet-i fevkalâdesiyle beraber- nazar-ı dikkati o kadar celb edememişti.

Dâru't-ta'lîmin küşâdı gece gündüz Arabî ile uğraşan bir tâlibin az zaman içinde Arabî edebiyatına bi-hakkın vâkıf, inşâ ve kitâbetine bile muktedir olabileceğini ispat etti. Bu hal medrese-nişîn talebeye bir tayy-i zaman harikası göstermek demek idi. *el-Müntehab* ile *el-Muktedab*'da Mekteb-i Sultanî gibi derece-i tâliyedeki ulûm u fünûn-i mukteziyenin her türlüsü tedrîs edilen bir mektepte Arabî ile haftada yalnız iki saat iştigal edince yine o kadar bir müddet içinde kavâidi sarfiye ve nahviyeyi gayet mazbût olarak bellemek, ibare istihrâcına bir meleke ve iktidar peyda etmek, mektepten çıktıktan sonra az zaman içinde bu tahsili layık olduğu dereceye îsâl etmek mümkün olduğunu gösterdi. Bu da mekâtib-i umumiye âlemince harikulâde bir eser-i terakki demek idi.

Kavâid-i lisanı tatbikatı ile beraber öğrenmekten ibaret olan bu usûllerin her ikisi de bire on, belki de bire yüz semerât-ı nâfia vermeye başladı. Aralarında bir fark var: Birincisi yalnız Arabî lisanını öğrenmek için küşâd edilmiş bir mekteb-i hususiyede mevki'-i tatbike vaz olunabilir.

İkincisi ise umumî ve hususî her mektepte tatbik edilmekle beraber mekâtib-i umumiye için ötekinden daha elverişlidir.

Eskiden beri marûf û meşhur olan kavâid-i Arabiye kitaplarından hiçbirini okumaya, tetkik etmeye henüz vakit bulamadığım halde mahza bu iki kitap sayesinde az çok ibare sökecek, anlayacak derecede meleke peyda ettiğimi, bu iki eser-i rengîn ve dil-nişînin müessir-i fâzılı karşısında istifâza niyetiyle oturup da az zaman içinde birçok şeyleri -hem de ruhlu ve esaslı bir sûrette- bellememek kabil olmadığını burada -tahdîsen li'n-ni'me- zikr ü îrada lüzum görürüm.

Bu kitaplarda münderic temrînlerle emsile o kadar çok, o kadar mütenevvidir ki onların yalnız onda biri zabt u itkân-ı kavâide kâfi ve vâfîdir. Fazla olarak bunlar öyle birer gencîne-i fevâid-i edebiye ve nikât-ı lügaviyedir ki, değil şâkirdleri, onları okutan muallimleri bile senelerce müstefîd eder, her okuyuşta, her okutuşta yeni yeni birtakım hafâyâ ve mezâyâ-i lisaniyeye aşina eder.

Sarf kısmı olan *el-Müntehab*'dan tullâb için suûbeti derkâr olan i'lâl, idğâm, ibdâl kavâidi hazf edilerek, kitabın mebâhis-i muhtelifesine gayet mahirane ve üstadane bir sûrette tevzi edilmiş ve böylece şâkirdâna hiç yorgunluk hissettirmeden bu kavâidin kâffesi bi'l-amel talim edilmenin yolu bulunmuştur.

Nahiv kısmı olan *el-Muktedab*'dan da âmil, ma'mûl gürültüleri ile manasından ziyade lafzı maksûd ıstılâhât-ı sâire, tayy edilerek kitap sûreten muhtasar görünmekle beraber kâffe-i kavâid-i nahviyeyi mufassalan câmi' ve her mebhasi, bedâyi'-i âsâr-ı Araptan müntehab yüzlerce emsile ile müveşşah bir hale getirilmiştir.

Islah-ı tedrîsât şehrâh-ı kavîmine herkesin serbest girebilmesini teshîl için hazret-i üstadın kemâl-i semâhatle açtıkları bu büyük bab-ı terakkiden girmek, orada yol almak zamanı artık hulûl etmiş, gayret-mendân-ı ehl-i marifetin himmet ve hüsn-i niyetine kalmıştır. Elbette son hatve-i terakkiyi daha atmış sayılmayız. Bu lisanı kolay öğrenmek için daha birçok çareler düşünmek zarurîdir. Lakin mütkin ü mazbut, âlimane ve üstadane bir sûrette telif olunmuş, bî-hadd ü nihaye nefâis-i kıymetdâr ile tersî' edilmiş böyle eserlerin o ayardaki ashâb-ı kemâl tarafından evvel-be-evvel tedvini zarurî idi.

İşte bu mübarek lisanı elden geldiği kadar beynimizde neşr u ta'mîme hizmet vazife-i mefrûzasının dûş-i himmete tahmîl eylediği faaliyet, kalbe ilkâ eylediği şevk u gayret sâikasıyladır ki Mekteb-i Sultanî Arabî

muallimliğine min-gayri haddin tayin olunduğum günden beri eser-i hazret-i üstada ıktifâyı, şakirdlik şükrânesi olarak alâ kadri'l-istitâa usûller teharrîsini eazz-i makâsıd bilerek -acz ve noksanıma, vazifenin ağırlığına asla bakmadan- ona göre çalıştım. Şakirdânın elinde bulduğum kitap Mekteb-i Sultanî ders nâzırı Cemil Beyefendinin *Sarf-ı Arabî* nâm eseri idi ki, birinci kısmı muahharan tab' edilip umumun nazargâh-ı istifadesine vaz edilmiştir.

Bu kitap mübtedî çocukların kolayca anlayabilecekleri sûrette açık yazılmış olup, içindeki kavâid-i sarfiye gayet mûcez ü mazbût ve âdeta noksansız denecek derecede mükemmeldir. Yalnız sehlü't-telakki bir mecmua-i kavâid olan bu eserin esna-i tedrîsinde talebeye yaptırılacak tatbikat ü temrînât ise ayrıca tedvîn ü tertip edilmeyip bu cihet sarf muallimlerinin zevk ü intihâbına terk edilmişti. Âcizleri de işte bu serbestlikten istifade tarîkini araştırarak bu tatbikatı yalnız talim-i kavâid-i sarfiyeye hasretmemek, bu kavâid ile beraber doğrudan doğruya lisanı da öğretmek, daha birinci senede iken Arapçadan Türkçeye, Türkçeden Arapçaya tercümeler yaptırmak istedim. Tecrübeye koyuldum. *Temrînât* nâmıyla saha-i intişâra vaz'ına ictisâr eylediğim bu eser-i nâçîz vücuda geldi.

Temrînât, semerât-ı nâfia bahşettiğini müşahede eylediğim bir iki senelik tecrübenin mahsulüdür. Bu mahsulün devre-i kemâli idrak ettiğini iddia gibi bir küstahlıkta bulunmayacağım tabiîdir. Mükemmeliyeti nispetinde kavâidi çok olan bu lisanın ilk hamlede tekellüm ü tahrîre tatbiki, bâhusus sarfı bile görmemiş çocuklara talimi ne kadar müşkilâtı dâî olacağı hatıra getirilir ve başka bir kitabın programı esas ittihâz edilerek tertip edilen bu tarzdaki bir kitabın benim gibi bir âcizden sudûr ettiği düşünülürse bi't-tab' böylece pür-hata ve noksan olarak saha-i intişâra vaz'ı, hüsn-i niyetten başka bir şeye mahmûl olamaz.

Temrînât'ın bu kısm-ı evvelini tertip için -birinci senenin programı olan- sarfın ef'âl ü esmâ-i sahîhasını alâ vechi'l-kemâl belletecek derecede temrînleri çoğaltmakla beraber[49] ufak tefek cümleler tertibine medâr olmak üzere de birçok "tercüme" ve "talim"ler ilavesi iltizâm edilmiştir. Bu "tercüme" ve "talim"lerin papağan gibi ezberlettirilen mükâlemât kabilinden olmaması, öğrenilmiş kavâid ve lügâtın iânesiyle yapılabilmesi için de icap eden kavâid-i nahviyenin gayet muhtasar ve pek kolay anlaşılacak bir tarzda yazılmasına ve ezberlenmek üzere bazı esmâ ve ef'âl ve edevât dercine itina olunmuş ve isimlerin

cem'leri ile fiillerin mef'ûl ve sılaları -ehemmiyet-i mahsusalarına binâen- unutulmamıştır.

Bundan mâadâ ötesine berisine küçük küçük fıkralar, hikâyeler de yazılmıştır ki bu da tenvî'-i mündericât faidesinden mâadâ, bir de bu parçalara kıraat ve ezber hizmetini gördürmek maksadına müsteniddir. Asıl kitabın tertibine riayeten ve ezhân-ı tullâbı teşvîşten sıyâneten cümel-i fiiliyeden işe başlayarak cümel-i ismiyenin sûret-i teşkili, "esmâ" bahsine ta'lîk edilmiştir ki bu da bir program takibi mecburiyetinden neşet etmiş zarurî bir haldir. Bir de kavâid-i nahviye rastgele öteye beriye serpiştirilmiş ve gayr-ı muntazam bir halde bulundurulmuştur ki, bu da *Temrînât*'tan maksat kavâid-i nahviye taliminden ziyade lisanı talim olduğundan ve her türlü şerâit-i kemâli bir arada cem' etmenin imkânsızlığından münbais bir keyfiyettir.

Larioe (?) Florio[50] ile Otto[51] usûllerinin birden lisan-ı Arabîye ilk defa olarak acemice tatbiki demek olan bu usûl-i muhtelıtın -bu hal-i ibtidaîsi ve her türlü nevâkısı ile beraber- pek ziyade muvaffakiyet bahşolduğunu kemâl-i itminan ve mefharatle beyan edersem bundan dolayı haklı görülmeliyim. Zira birçok derslerle beraber haftada yalnız iki saat Arabî dersi gören, bununla beraber Arabî nâmına daha evvel bir şey okumamış bulunan Mekteb-i Sultanî mübtedi talebesinden pek çoklarını gördüm ki, sene nihayetinde bir iki satırlık Türkçe ibareyi Arabîye, Arabî ibareyi de Türkçeye -muallimin iânesine muhtaç olmaksızın- hatasız nakle muvaffak olurlar. Her kelimenin gerek mevki-i isti'mâli ve gerek tasrîf u i'râbı hakkında da îrad edilen suallere pek muvâfık cevaplar veriyorlar. Ve bu usûl dairesinde sarfı bitirinceye kadar nahvin de ekser-i kavâidini nazarî ve amelî olarak öğrendikten, birçok lügatleri ezberledikten mâadâ alelâde yazılmış kütüb ü cerâid-i Arabiyeden meal istihrâcına ve oldukça merâmlarını ifade ve tahrire muktedir olabileceklerini ispat ediyorlar.

İşte görülüyor ki, usûl-i tedrîs ıslah edildikten sonra hiçbir ilim ve fennin tahsilinde güçlük kalmıyor. Anlaşılıyor ki, herhangi bir muallim bu cihete hasr-ı zihin ettikten, biraz da esna-i tedrîsindeki tecâribini nazar-ı itinaya aldıktan sonra emr-i talimin bir kolaylık cihetini bulabiliyor. İhtiyacât-ı asriye ile bi-hakkın mütenasip olmaktan pek dûr olan bu kitabı bir huccet-i fazl u marifet olmaktan ziyade bir numune-i gayret ü faaliyet olmak, nevâkıs u hatîâtı, erbâbı tarafından ikmal ü tashih buyrulmak üzere destgâh-ı tab' u temsile vermeye cüret ediyorum. Bu lisanı başka usûllerle daha ziyade kolaylıkla talim etmek de vârid-i

hâtır oluyorsa da, bir kere başlanmış, vesile-i tecâribim olmuş olan bu usûlden enzâr-ı âmmeye vaz‘ ettiğim numuneyi itmâm ve semere-i muvaffakiyeti sonuna kadar müşahede etmeden başka usûle mübâşereti muvâfık görmüyorum. Binâenaleyh hıdemât-ı âtiyemize bir mukaddime-i hayr olmak üzere *Sarf-ı Arabî*'nin ve gerek ona ait olan bu *Temrînât*'ın karîben ikmâl-i tab‘ u neşrini tevfîkât-i ilâhiyeden temenni ile hatm-i kelâm eylerim. *Rabbi veffik ve temmim bi'l-hayr* âmîn.

Arap İhvânımıza Bir Nasihatımız

İttifak, sy.14 (2 Şaban 1326/17 Ağustos 1324/30 Ağustos-ı Efrencî 1908), s. 1
Hazırlayan: **Cahid Şenel**

Hem size hem lisanınıza fart-ı mahabbeti kendisini tanıyanların kâffesince malum bulunan, tercüman-ı emr u nehy-i ilâhî olan o lisan-ı mübareğe aşkı, lisan-ı Kur'ân ile tekellüm eden o kavme hürmeti bir vazife-i mukaddese-i diniye bilen bu muharririn aşağıdaki sözlerini rica ederim dinleyiniz. Muvâfık-ı akl u mantık ise kabul, mugâyir-i hikmet ise reddediniz:

Bir ay oluyor ki bina-yı mehîb-i istibdad yıkıldı. Kanun-ı Esasî ilan edildi. Hürriyetin hatr u hayale gelmeyen envâ'-ı tecelliyâtı arz-ı dîdâr-ı hürriyet etti. İstenildiği gibi söz söyleniyor. İstenildiği gibi yazı yazılıyor. İstenildiği gibi içtimâ ediliyor. Cemiyetler teşekkül etti. Kulüpler açıldı. İttihâd ve terakki fikirleri ortaya sürüldü. Bu havâdisin her biri zulm ü istibdadın bünyâd-ı menhûsunu yıkan, temellerini açan, mütevâlî birer tarrâka-i velvele-hîz gibi sâmiama îsâl-i sürûr u neşât ediyor: Kalbimi bir deşt-i pehnâ-yı inbisât haline getiriyor. Ruhumu kalıbına sığmayacak kadar yükseltiyor. Maziyi bütün zulmetleriyle, kasvetleriyle, tahammül-fersâ ıztırabâtıyla unutturuyor. Hali, seyrine doyulmaz bir sahne-i behiştî gibi gösteriyor. Müstakbeli ümitlerle, nâzenin hayallerle besliyor. Reh-güzâr-ı hayat-ı ümmette güller, gülistanlar açılacağını; atılacak her hatvenin bir karargâh-ı saadet, varılacak her merhalenin bir dârü'l-emân-ı muvaffakiyet olacağını tebşîr ediyor.

Lakin neşve-i fezâ, ruh-bahşâ olan bu semâ-yı saf-ı meserrette ufacık bir leke, belki her göze görünmez siyah bir nokta dünden beri zihnimi işgal ediyor. İstanbul'daki Arap ihvânımızın bir "Arap Kulübü" tesis etmek fikrine düştüklerini, burada mukîm evlâd-ı Arabın bir defteri tanzim edilmekte olduğunu duyunca -ne yalan söyleyeyim- neşem kaçtı.

Bu tasavvurun masumane, terakki-perverâne bir maksada istinat ettiğinde şüphe yok. Hatta bunda bir sû'-i niyet şaibesi görmekten bile Allah'a sığınırım. Fakat ne kadar halis, ne kadar hüsn-i niyete mukârin

olursa olsun cemiyetin unvanına bir “Arap” vasfının ilavesi cihet-i camia-i İslâmiyeden bakılınca biraz nâhoş değil midir? Biraz dûr-endîş olanlar nazarında uhuvvet-i İslâmiyenin en ziyade takviye-pezîr olacağı bir zamanda bir mebde’-i iftirâk gibi görünmez mi?

Eyyühe’l-ihvân! İhtimal ki benim bu ürkekliğimi, bu havfımı biraz mübalağalı bulursunuz, ben ise bu cemiyeti bu nâm ile tertip edenleri her türlü ağrâz-ı fâsideden bütün kuvvet ü kalbimle tebrie ve tenzih etmekle beraber bu unvanın kalbime verdiği dehşeti tasvire lisan ve kalemimi âciz görürüm. İnsaf ediniz. Biz bugün gayrımüslim vatandaşlarımızı râyet-i âdile-i Osmaniye altına cem‘ etmeye çalışıyoruz. Tanışalım, barışalım, sevişelim diye onları âgûşumuza alıyoruz. Ecânibe bile kendimizi sevdirmeye gayret ediyoruz. Böyle bir sırada ihvân-ı müslimînin şakk-ı asâ-yı vahdeti îhâm ve hatta hafifçe işmâm eden bir nâm altında içtimâ etmek gibi bir cefâlarına tahammül edebilir miyiz? Tahammül etsek bile o canımızdan muazzez bildiğimiz, saadet dârına vesile-i yegâne ittihâz ettiğimiz dinimizce mesul olmaz mıyız?

Yahu! Araplık, Acemlik, Türklük, Kürtlük, Arnavutluk, Lazlık, Çerkezlik gibi itibarât-ı mevhûme hükümden sâkıt olalı bin üç yüz elli sene geçti. Rasûl-i Ekrem Efendimiz ensâb ile tefâhürü, akvâm arasındaki tefâzulü sene-i bi‘setinden beri lâ-şey mesabesine indirdi. Bunları âdât-ı câhiliyeden olmak üzere külliyen reddetti. Tefâzul u tesâbuk artık ahsâb ü ensâbda, şuûb u kabâilde değil, ilm ü takvâda, mehâsin-i ahlâk ile fezâilde kaldı. Bir abd-i Habeş olan Bilal’e Arabî halisü’n-neseb olan ashâb-ı Rasûl’den kaç kişi tekaddüm eder. Suheyb-i Rûmî ile Selmân-ı Fârisî’nin ka‘bına ensâr-ı Rasûl’den kaç kişi varabilir? Din-i İslâm bünyân-ı tehâlüf ve tefâzulü ...وكونوا[52] nida-yı savâık-bârı ile temelden yıktı, onun yerine ﴿...وجعلناكم﴾[53] [el-Hucurât 49/13] fermân-ı ilâhî siyle beyne’l-beşer tanışmak, barışmak, esaslarını kurdu. Müslümanları ﴿...إنما﴾[54] [el-Hucurât 49/10] âyet-i kerîmesi uhuvvet-i nesebiyeden daha kavî bir kardeşlikle yek[d]iğerine bağladı. Müslüman olmayanları ...هم[55] kaide-i esasiyesiyle rütbe-i müsâvât-ı hukuka [i]‘lâ eyledi. Râşidîn devrinde bu hissiyât ü kavâid âlem-i İslâm’da gereği gibi hüküm-fermâ olduğu için muvaffakiyetler sürat-i berkıye ile tevâlî etti. Tarfetü’l-ayn denecek bir zaman-ı kasîr içinde asırlara muhtaç inkılâbât-ı azîme husûle geldi. Âlem-i insaniyete hülyasına bile uğramayan fevâid-i ulviye temin edildi. Lakin sonraları bu hikmetler, bu ulvî makâsıd-ı şer‘iye birtakım âmâl ü menâfie feda edilince asabiyet-i kavmiye avdet etti. Tarih-i İslâm sahîfelerini açın da bakın! Devlet-i Emeviye’yi kalb eden asabiyet-i Arabiye olmuştur. Hilâfet-i Abbâsi-

ye'yi zaafa düşüren asabiyet-i Acemiye, mahveden asabiyet-i Türkiye olmuştur. İnkılabât-ı gûnâgûnun meşher-i garâibi hükmünde olan bu tarihin her hangi sahîfesini açsanız görürsünüz ki asabiyet-i kavmiye müslümanları inkısâma uğratmıştır.

Uhuvvete bedel adâvet, vifâka bedel nifâk esaslarını vaz' etmiştir. Müsâvâtsızlığın ilk temel taşını atan asabiyet-i kavmiye olmuştur. Bu asabiyet müsâvâtsızlığı, müsâvâtsızlık da zulüm denilen beççe-i mâder-be-hatâyı tevlîd etti. Zulüm bizi medeniyetten mahrum etti. Medeniyetsizlik ise bizi medenî olan akvâm-ı sâireye esir etti. Hepimizin bildiği, gördüğü dereke-i zillete düşürdü.

Bu hazîz zilletten bizi bundan sonra ref' edecek, mevkimizi i'lâ eyleyecek, bizi evc-i a'lâ-yı terakkiye îsâl edecek ittihâddır. Biz bugün el ele tutuşmakla, yekdiğerimizi der-âğûş etmekle iktifâ etmeyeceğiz. Bi'l-cümle eczâ-yı vücudumuzu birbirinden fark edilmeyecek sûrette mezcederek bir, gayr-ı kâbil-i inhilâl, ebediyyü'l-imtizâc bir tek beden olacağız.

Bu sözleri biraz dik buluyorsunuz. İhtimal ki de lüzumsuz bir yaygara gibi telakki ediyorsunuz. Fakat benim uhuvvet-i mü'minîn, vahdet-i kulûb-i müslimîn için ne kadar gayûr bir kalem olduğu[m]u bilseniz zabt-ı kalem için fevkalade sarf-ı cehd ettiğimi kolayca teslim edersiniz. Tefrikadan, nifaktan, o kadar korkar, yılarım ki bunların gölgesi, hatta sözü bile ruhumu esasından sarsmaya kâfi gelir.

Kardeşler! Siz vaktiyle bütün akvâm-ı İslâmiyenin ilimde, takvâda, fezâilde, dinde, tevhid ü ittihâdda rehberi idiniz. Medeniyette ise üstatlık meziyetini akvâm-ı âlemin hiçbirine terk etmiyordunuz. Te'lîf-i kulûbda, tesis-i deâim-i uhuvvette herkes sizi karşısında meşale-keş-i hidayet görüyordu. Şimdiden sonra da şikâk u nifakta, şakk-ı âsa-yı ittifakta haiz-i sebkat olmak seyyiesinden sakınınız. Kulûb-i müslimînin müteveccih olduğu noktayı hep görüyorsunuz, cemaatin kime uyduğunu biliyorsunuz. İşte o cemaatten ayrılmayınız. Cemaatten bir karış müfârakat edenin meyte-i câhiliye ile öleceğini elbette unutmamışsınızdır.

Öyle ise maksad-ı içtimâınız her ne olacak ise onu kavmiyet-i Arabiyeye hasr etmeyiniz. Sâir ihvânınızı da teşrîk ediniz. Onların sizden öğreneceği varsa sizin de onlardan öğreneceğiniz çok şeyler vardır. Teşkil edeceğiniz "kulüp" cilve-gâh-ı ittihâd-ı kulûb olsun.

Din nasihatten ibarettir. Sözümün ağırlığı doğruluğuna bahşolunur zannederim. Söylemek benden, yanlış değilse dinlemek sizden.

Arap İttihâd Kulübü

İttifak, sy.17 (6 Şaban 1326/20 Ağustos 1324/2 Eylül-i Efrencî 1908), s. 1-2
Hazırlayan: **Cahid Şenel**

Mehmet Emin Beye

İttifak'ta cevap olmak üzere münderic dünkü makale-i edebiyâneleriyle "Cem'iyyetü'l-İhâi'l-Arabiyyi'l-Osmanî"nin mütâlaanâmesini okudum.[56] "Efrâd-ı Araptan İsa" imzasıyla da ayrıca bir mektup aldım. Bunların hepsine toptan bir cevap vermezden evvel müsaadenizle söyleyeyim ki, birkaç gün evveline kadar taşrada bulunduğum için merkez-i hilâfette cereyan eden vekâyi'-i azîmeye bilfiil iştirak etmemiş, vilayâtın nispeten pek âsûde sayılan o maîşet-i sâkitânesi içinde demgüzâr olmuş idim. Burada feverân-ı tenevvürden sonra tuğyân eden o velveleli tufan-ı cerâid içinde boğulmamış olduğum için mütalaadan ziyade ehıbbâ ve yârân ile musâhabe ile hoşça vakit geçiriyordum. Ara sıra okuduğum gazeteler ise o bitip tükenmeyen, ardı arası kesilmeyen, her gün yenisi arz-ı endâm eden, isimlerini bile bellemeye imkân bulunmayan o kitle-i azîme-i mütezâyideye nispeten hakikaten "devede kulak" tabirine mâ-sadak denilecek derecede az idi. Buraya geldikten sonra da ziyaretler, öteye beriye koşmalar, resmî gayrıresmî meşguliyetler mütalaaya büsbütün hâil olmuştu. İhvânımızdan biri ile konuşurken ilk makalemde dediğim gibi "İstanbul'daki Arap ihvânımızın bir Arap Kulübü tesis etmek fikrine düştüklerini, burada mukîm Arapların bir defteri tanzîm edilmekte olduğunu" duydum. O zâttan bundan fazla izahât alamadığım için malumâtım ziyadesiz, eksiksiz buna münhasır kalmıştı. Fakat derdimi dökmeye, hissiyâtımı okuduğunuz tarzda teşrîh etmeye malumât ü izahâtın bu kadarı kâfi idi.

Emin olmalısınız ki o makale kalemin bir âyîneye in'ikâsıdır. Orada dediğim gibi "Bu tasavvurun masumane, terakki-perverâne bir maksada istinat ettiğinde şüphem yok" idi ve yoktur. "Bunda bir sû'-i niyet şaibesi" görmüyordum ve görmüyorum. "Bu cemiyeti bu nâm altında tertip edenleri her türlü ağrâz-ı fâsideden bütün kuvvet-i kalbimle tebrie

ve tenzih" ediyordum ve ederim. Şunu muhakkak biliniz ki, o sözler, vahdet-i İslâmiyeyi gayr-ı mahsûs ihtizâzâta uğratacak nesâim-i vekâyi'den derhal lerze-dâr olur bir kalb-i gayûrdan nebeân etmiş bir zülâl-i hamiyetin şekl-i maddîsi idi. Efkârı iskandil etmek için diplomat ağzından sâdır olmuş mestûrü'l-gaye sözlerden değildi. Gayrimüslim Arapların cemiyete iştirâkinden de haberim yok idi.

Malumdur ki "Arap" denilince vehleten hatıra müslümanlar gelir. İslâm ile "Arap" tabirleri yekdiğerinin öyle birer lazım-ı gayr-ı mufârıkıdır ki, Frenkler bile "medeniyet-i İslâmiye" tabirine bedel "medeniyet-i Arabiye" tabirini isti'mâl ederler. Bu nokta-i nazardan bakılınca içlerinde Hâtemü'l-enbiyâ (s.a.s.) efendimiz hazretleri yetişmiş, lisanları üzere Kur'ân-ı azîmü'ş-şân nâzil olmuş, din ü imanda, takvâ ve irfanda, hamiyette, medeniyette bilâ-istisna bi'l-cümle akvâm-ı İslâmiyenin rehber ü pîşvâsı olmuş olan o kavm-i necîbe hürmet ü muhabbeti tâ samîm-i kalbinde saklamayı farz-ı ayn bilen müslümanlarla mahbûb-i kulûbleri olan ve dinen veliyy-i nimet-i ümmet sayılan o kavm-i âlî-nihâd arasında -velev bir karışıklık olsun- tebâud hisseden her müslim-i muvahhid gibi ben de galeyân-ı hissiyâtımı zabtedememekte mazur idim. Bir vazife-i diniye sevkiyle ihvânımıza ettiğim o nasihatin her türlü şevâib-i ağrâzdan salim bir nasihat-i hâlise-i kalbiye olacağına elbette kanaat etmişsinizdir. İşte bu hulûs-i pâkimin semeresidir ki açtığım bu bâb-ı münakaşadan hakikatin sahne-i enzâr-ı ümmete çıkmasına hiçbir hâil kalmadı. Maksatlar anlaşıldı. Sû'-i tefehhümler ortadan kalktı.

Gelelim serd ettiğiniz şikayâta:

Gerek aldığım, okuduğum evrâkın mütalaasından, gerek iki üç günden beridir sûret-i hususiyede ettiğim tahkikattan şunu anlıyorum ki Arap ihvânımızı en ziyade hiddete getiren şey ma'hûd İzzet melûnu ile Ebü'l-Hüdâ habîsine bura halkınca âdeta kavm-i Arabın iki vücud-ı müşahhası nazarıyla bakıldığı hakkında hâsıl olan zandır. Tarafeynin amiyâne ve câhilâne efkâr ü mütalaâtını bir tarafa bırakalım da meseleyi mahiyet-i hakikiyesi ne ise o cihetten tetkik edelim.

İkballeriyle, idbârlarıyla tarih-i Osmaniyede lekeli, çirkin, medîd bir iz bırakan bu iki şahs-ı menhûsa karşı gösterilen adâvet-i şedîde hâşâ Arap kavmine mensup olduklarından değil, mahza milleti dereke-i mahv u izmihlale indiren idare-i sâbıka-i müstebiddenin iki müthiş heykel-i mücessem-i şenâati oldukları içindir. Kendilerine hempâları olan diğer melâ'înden fazla nefret gösterilmesi ise mahza şeytanette

onlara fâik olmalarından, ektikleri tohum-ı fesadın diğerlerinden fazla semere-dâr olmasından neşet ediyor. İzzet'e "Arap İzzet" denilmesi ise kendisini devr-i ikbalindeki şöhretiyle yâd etmek içindir. Devr-i idbârında böyle bir lakap ile telkîb olunaydı bu bâbdaki şikâyetin mahiyeti biraz değişirdi.

Gazetelerin bu bâbda neler söyleyip neler savurduklarını görmedim. Tarz-ı hikâyenize bakarak görmek de istemem. Fakat şurası muhakkaktır ki her gazetenin her sözü, bir milletin tercüman-ı efkâr u hissiyâtı değildir. Her muharririn mütalaât-ı zâtiyesini kavme mal etmek hatadır. Böyle bir hatayı senet ittihâz ederek muâhezâta kalkışmak ise işe reng-i siyaset vermeye müstait olduğu için daha büyük hatadır. "Bir Arap bir Türk kadar sadık olamaz" diyen gazete hangisi ise hezeyân etmiştir. Bu sözü söyleyen muharrir hem câhil, hem ahmaktır. Arap ile Türk beyninde efendilik, kulluk gibi bir münasebet ne zaman hâsıl olmuştur ki böyle bir şeyden bahse salahiyet kesb edilsin. Bu iki kavmin, hiçbir zamanda yekdiğere bu nazarla baktıklarını hiçbir kimse der-hâtır edemez. Bu iki kavim sâir akvâm-ı İslâmiye gibi birbirine o kadar muhtelit u mümtezicdir ki bugünkü devr-i Meşrutiyet'te Arabın mebusu Türk, Türkün mebusu Arap olmakta hiçbir kimse garâbet görmez. Türk mebusunun mecliste re'yi ne kuvvette ise Arap mebusunun da re'yi o kuvvettedir. Edvâr-ı muzlime-i istibdadda bile böyle bir tefrika kimsenin hayaline uğramamıştır. Türkler daire-i münciye-i İslâm'a gireli bin sene oluyor. O zamandan beridir "Türklük" fikri de "Araplık" fikri gibi "İslâmiyet" fikrinden kat'an ayrılmamıştır.

Daima Türkler Arapları üstat, Araplar Türkleri kendilerine zahîr-i kavî bilmişlerdir. Türk Arapsız edememiş, Arap Türksüz yaşamamıştır. İşte hakikat budur. Her müslümanın a'mâk-ı kalbinde[ki] hiss-i mahabbet de bu hakikati müeyyiddir. Efkâr-ı ümmetin tercümanı-ı sahîhi budur. Yoksa herze savuran her muharririn sözünü senet ittihâz edersek halimiz neye müncer olur?

Millet gazetesinin "Gayr-ı meşru bir İttihâdü'l-Arab"dan bahsettiğini yine sizden öğreniyorum. Kârîlerini kendi vücudundan haberdar etmek için duvarlara ilan yaftaları yapıştırmaya lüzum gören bu gazetenin makalâtını takip etmediğim için meslek ü meşrebine vâkıf değilim. Fakat naklettiğiniz fıkrası her halde siyaset-i umumiye ile menâfi'-i İslâmiyeden gafil, menâfi'-i Osmaniyeye gayr-i hâdim, sürümünü bu gibi sınâî heyecan-engîz havâdis ile temine sâî, bilâ-tahkik bu gibi şayiaları sermaye edinmenin ne ağır mesuliyetleri dâî olduğunu bile idrakten

âciz bir varaka-i yevmiye olduğunu gösteriyor. Muharrir-i makale saf ve berrak bir çeşm-i hikmet-bîn ile mütalaa-i ahvâle nasb-ı nazar-ı dikkat etse görür ki müslümanlarca Arabın ittihâdında değil, nifâk u şikâkında mahzur vardır. Elverir ki bu ittihâd hilye-i hamiyet ü hikmetle mütehallî olan ukalâ-yı kavm tarafından müretteb ve bir maksad-ı meşrua müstenit olsun. Azizim! Ettiğimiz müdâvele-i efkârdan ittihâda çalışılmakta olduğu anlaşıldı. Bu ittihâdın gayr-ı meşru olduğunu elinden gelirse *Millet* gazetesi ispat etsin. Söylediklerini hülâsa edeyim. İzzet ile Ebü'l-Hüdâ öyle derbederlerdendir ki her kavimde numuneleri eksik olmaz. Hiçbir kavim de onları kendisine mal etmeye tenezzül etmez. Onların şahsına edilen ta'rîzât cebîn-i pâk u saf-ı Arabı (hâşâ) hiçbir vakitte leke-dâr edemez. İttifak'ın dediği gibi "avâm-ı ehl-i tahrîr"in sözleri Türk kavminin Araplara karşı beslediği hissiyât-ı rakîka-i ta'zîm-kârânenin muhtell olduğuna delil olamaz.

Evvelki makalemde "Arap İttihâd Kulübü"nden bahsettiğim sırada bunun müslim ve gayrimüslim efrâd-ı Osmaniyeden müteşekkil olacağından haberdar değil idim. Şimdi ise "Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne Muâvenet" maksadıyla muhtalitan teşkil edildiğini öğrenince bu ümniye-i meşrûanızı ez-cân ü dil tebrik ediyorum.

Evvelki havf u halecânımın sâiki ne ise bugünkü tebrikâtımın sâiki de odur. Maksat mülk ü vatana, millet-i Osmaniyeye hizmet olunca bu hizmet her ne şekl ü sûrette tecelli ederse etsin makbuldür, hoştur. Ben dolaşık yolları bırakıp asıl maksada nasıl kestirme yoldan gittimse sizin "fâdî'l-ehâbir"de (?) öyle gıll ü gıştan berî, pâk, mukaddes bir tarîk-ı hem-vârdan yürüdüğünüzü görünce hakkınızda kalbimde zaten mekîn olan emn ü itmi'nân bir kat daha teekküt etti. Yalnız bu nokta hakkında evvelce ettiğim ihtarı yine tekrar ederim.

Bakınız *Millet* gazetesi hakâyık-ı ahvâli layıkıyla tetkik edememekten nâşî bu cemiyet hakkında sû'-i zan vadisine düşmüş. Ona pey-rev diğer birtakım gûne endîşlerin de mevcut olması ihtimalden baîd değildir. Ben bu gazetenin o fıkrasını görmediğim halde mahza böyle tehlikeyi tahmin ettiğim için unvan-ı cemiyete itiraz etmiştim. Evvelki itirazım camia-i İslâmiye nokta-i nazarından idi. Şimdi ise camia-i Osmaniye nokta-i nazarından aynı itirazda bulunuyorum. Fikr-i âcizâneme göre "Cem'iyyetü'l-İhâi'l-Osmanî" unvanı yine maksada aynı derecede hizmet ettikten mâadâ her türlü sû-i tefehhümâtı izâle eder. Vâkıâ Arnavutların kavmiyet unvanı altında bir kulüp teşekkül ettiklerini muahharan haber aldım. Fakat bu hal davamızın rengini değiştirmez. Size söylediğim sözleri onlara da söylerim.

Şurasını da bilmelisiniz ki her iki kulübün vücudundan ân-ı vâhidde haberdar olaydım yine en evvel sizinle dertleşirdim. Zira siz pîşvâ-yı akvâm-ı İslâmiyesiniz. Bütün enzâr-ı müslimîn size mün'atıftır. İttihâd-ı Osmanîyi teyit edecek yine sizsiniz. Vahdet-i milliye uğrunda terk-i asabiyet ü kavmiyet faziletini bi'l-cümle akvâm-ı muhtelife-i Osmaniyede görmek için asabiyet ü kavmiyet fikrinden müberrâ olan bu cemiyetinizin nâmında bu kadarcık olsun tadilat yapmanızı sizden yine rica ederim. Kadîmden beri olduğu gibi bugün de bu hususta rehber siz olunuz. Diğerlerine fedakârlık dersini ibtidâ siz veriniz:

Cem'iyyetü'l-İhâi'l-Arabiyyi'l-Osmanî tarafından İttifak'a gönderilen beyannamede hâsıl edeceğim ilm-i yakîn üzerine idare-i lisan edebilmek üzere bugün vâki olacak ilk içtimâda hazır bulunmaklığım temenni edilmiştir. Bu davete müteşekkirim. Fakat cemiyetin maksadı hakkında evvel ü âhir hiçbir sû-i zanda bulunmadığım için cemiyetçe ima edildiği gibi bir fikr-i tecessüsle orada hazır bulunmak istemem mevâni'-i sahîha-i meşrûam olmasaydı vatan ü millete hâdim bir cemiyette bulunmak şerefiyle mübâhî olarak davete bizzat icâbet etmek isterdim. Fakat bu mevâni' beni bu şereften mahrum ettiği için Sâmih Bey biraderimizi tevkîl ediyorum. Onun ihrâz edeceği şeref bana râci'dir.

***

"Efrâd-ı Araptan İsa" İmzalı Mektup Sahibine

İltifatınıza teşekkür ederim. Mehmet Emin Bey'e cevabım size de cevaptır. Altına "Hain Arap" yazılmış gazete[ye] ait tasvir-i şenî', musavvirinin şenâatinden; hamiyetsizliğinden başka bir şeye delâlet etmez. Bu gibi şeylere sıkılmak ulüvv-i nazar sahipleri için küçüklüktür.

"O cemaatten ayrılmayınız..." ibareleriyle kastettiğim cemaat müslümanlara göre cemaat-i müslimîndir. Gayrimüslimlere göre millet-i Osmaniyedir. Tabiîdir ki cemaat müslim ise hilâfet-i kübrâ-yı Osmaniyeye, değil ise saltanat-ı Osmaniyeye iktidâ eder. Maksadım pek sarîh idi. Müphem addedildiğine taaccüp ederim. O makalenin havâtimindeki efkârım ...[57] يد ...[58] من فرق ...[59] من فارق gibi cemaate mülâzemeti emreden, mufârakattan nehyeden hadd ü hesaba gelmez ehâdîs-i şerîfe-i malumeyi ihtar etmekten ibaret idi.

***

Bilcümle Rüfekâ-yı Tahrîriyemizden Bir Rica

Pazar gününden beri İttifak sütunlarında kavmiyet ve asabiyet hakkında deveran eden mübâhaseyi lütfen kemâl-i dikkatle okuyunuz.

İhtiyatsız, münasebetsiz neşriyâtın neye müncer olduğuna nazar-ı ibretle bakınız.

Feyz-i Hürriyet'in geçenlerde Kürtler hakkındaki makalesine de bir ucûbe-i tahrîr olmak üzere bir kere göz gezdiriniz. Bu gibi beyinsiz, hissiz, câhil muharrirlerin neşriyâtına karşı teskîn-i ezhâna çalışmak bütün ihvân-ı tahrîrin vazifesidir. "Bu gazete sorum[su]zdur. Ehemmiyetten ârîdir. Tesiri mahduddur" diye sükût etmeyiniz. Kalb-i millette açılacak mühlik yaraya çare var iken ihmal ve tekâsül etmek kabilinden bir cinayettir. Bakınız Ali Sâcid'in mütalaâtına varıncaya kadar gazete sütunlarına geçen her söze milletin tercüman-ı efkârı diyenler vardır. Gazeteler efkâr u hissiyât-ı sahîha-i millete bir meclâ-yı hakikî olmak için zımnında şûriş ü teferruka mahsus olan herzeleri çürütmek müz'ic bir iş olsa bile reddetmek iktizâ eder. Zira bugünkü günde matbuât hem halkın, hem hükümetin rehberi, üstadı, şevki mu'âhaze-kârıdır, milletin vekilleri içtima edinceye kadar da bu satvet ve şevketi devam edip gidecektir. Binâenaleyh ihtiyârî, ızdırârî bu kadar ağır bir mesuliyet altına giren bir heyetin mesuliyet derecesinde bir faaliyetle çalışması vâcibdir.[60]

Vaizler

Sırât-ı Müstakîm, I/2 (21 Ağustos 1324/7 Şaban 1326), s. 22-23

Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Devr-i sâbıkın bizi mahrum ettiği en büyük nimetlerden biri vaizlerdir. Sû-i idare ile sû-i ahlâk bizi dereke-i helâk ü izmihlâle indirdiği, necât ve selametten âdetâ ümitler munkatı‘ olduğu halde yine hükümet kurşunuyla mühürlenen ağızlardan indâr u tebşire dair harf-i vâhid çıkmıyor, kulaklara necât ü selamet-i ümmeti kâfil olan âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i nebeviyenin hiçbiri vâsıl olmuyor, gözler mazinin o muzlim u hûnîn, muhavvif u zehr-âgîn muhit-i bilâ-perverinde ne sağa ne sola in‘itâf etmemeye mahkum bulunuyordu: ﴿صم بكم عمي فهم لا يعقلون﴾ [el-Bakara 2/18] âyet-i kerîmesi vaizlerin de mütteizlerin de musavvir-i hal ü şânı idi. Hakikî muktedir ulemâ, mevâiz rahlelerinden teb‘îd ediliyordu. Kendini bilen ukalâ vaiz dinlemekten ibâ ediyordu. Kulaklar hakikî vaaz u nasihati dinlemeye dinlemeye, gözler kürsülerde vaiz görmeye görmeye artık vaazın da vaizin de manası unutulmaya yüz tuttu. Bu ümmet-i merhûmenin mazhar-ı felâh olması ümitleri munkatı‘ olmaya başladı. Üstad-ı fezâil-nihâdımız Manastırlı İsmail Hakkı Efendi hazretleri gibi hali takdir eden ulemâ ender-i nevâdirden ma‘dûd idi. Bununla beraber Hazret-i Üstad’a sorarız: “Başına çok cemaat topluyor” dedirtmemek için bazı günler dersi tatil etmiyor mu idi? Cemaati taklîl edip yalnız dürer-i akvâl-i hakîmânesini dinlemeye en ziyade meftun olanlarla iktifâ için ders günleri hakkında cemaatini bi’l-iltizâm şaşırtmıyor mu idi? Cemaat içinde daima yüzlercesi hazır olan hafiyelerin kabarık duran uzun kulaklarını kuşkulandırmamak için ağzından çıkan her kelimeyi tartmaya, sevk-i heyecan ile farkına varmayarak en ciddi mebâhise dalarken kendisini toparlayıp “suya sabuna dokunmayan” mebâhise avdetinde kendini muztar görmüyor mu idi? Bir zülâl-i her dem feverân, bir derya-yı demâdem cûşân olan o ilm ü irfanın mecra-yı hakikîsini istikamet-i tabiiyesini çevirmek için ne zahmetler çektiklerini kendisine sormalı. Bir ay evvelki Manastırlı ile bugünkü Manastırlı beynindeki farkı görmek isteyenler iki ay evvel

mevâızından neşrolunan numunelerle *Sırât-ı Müstakîm*'imizin neşretmekte olduğu mev'izasını karşılaştırsınlar.

Vaiz nedir? Mürebbi-i ümmettir, muallim-i fazilettir, mülakkın-i hikmettir, vâris-i vazife-i nübüvvettir. Nefsü'l-emrde bu kadar ulvî bir maksat din ile teessüs eden vaizlik vazife-i mukaddesesi –pek garip bir cilve-i tali'dir ki- nice yüz senelerden beridir hükümetlerce kalb-i istibdada âb u tâb-ı hayat vermek üzere isti'mâl edilmiş şerâyîn-i mefsedet hükmünde kalmıştır. Bu vazife-i menhûseyi ifadan istinkâf eden hak-cû vaizler eâzım sırasına geçmiştir. Millet-i İslâmiyenin istidadını boğmak, hissiyât-ı necîbiyesini öldürmek için ittihâz edilegelmiş olan bu siyaset-i zalimânenin netâyic-i tabiiyesindendir ki devr-i sâbıkta vaizler, resmen dersiâmlardan dûn bir mertebede tutulmuş, daima rüûs imtihanlarını kazanamayanlara veya kazandırılmayanlara tahsis edilmiştir. Binâenaleyh erbâb-ı iktidardan olan hocalarımız vaaza tenezzül etmez ve gitgide vaaz u nasihat yollu iki satırlık sözü bir araya getiremez bir hale geldi idi. Diğer taraftan da vaizler –nevâdir-i müstesneyâttan sarf-ı nazar- iktidarsızlardan intihâb edildiği için erbâb-ı ukûlü ağlatacak, bizi düşmanlarımıza maskara edecek bir derekeye itmişti. Halbuki vaizlerin mevki-i hakikîleri tetkik edilirse ders hocalarından çok yüksek olmalıdır.

İnkıtâ'-ı vahyden sonra vazife-i tebliğin vâris-i hakikîleri vaizler olmuştur. Pîşvâyân-ı ümmet olan bu sınıf-ı mümtâz **إنما بعثت لأتمم مكارم الأخلاق** mazmûn-ı münîfinde mündemiç gaye-i bi'seti telkin ve takrir ile memurdur. Verâset-i vazife-i nübüvvetle ser-firâz olanların kutsiyeti, halka, hâlika, peygambere, ümmete karşı mesuliyeti ne kadar ağır olduğu mülahaza edilsin.

Bir vaiz âlim olmalıdır. Evâmir ü nevâhî-i ilâhiyeyi, tekâlîf-i şer'iyeyi, sünen-i nebeviyeyi bilcümle dekâikiyle bilmelidir.

Tefâsîr-i şerîfe ile fevkalâde tevağğul etmiş, ehâdîs-i nebeviyeden çok şeyler ezberlemiş olmalıdır. Bir münkeri iskât edebilecek kadar ulûm-ı akliyeden behremend olmalıdır. Bir vaiz nasîh ü belîğ bir hatib-i natûk olmalıdır ki, delâil-i hitabiyesi cemaati teshîr, aheng-i elfâz-ı dil-nişîni yüreklere tesir etsin.

Bir vaiz kendi ilmiyle âmil ve cemaatine numune-i imtisâl olacak bir zâhid-i mücahit olmalıdır. Gözlerini menfaat bürüyen, hutâm-ı dünyaya dört el ile sarılan, fiili kavlini tekzip eden vaizin sözlerinde tesir olmaz. Ettiği tehdidât ile kendi kalbi sızlamayan vaizin sözleri muhatabını ikaz etse de muvakkattir.

Hâsılı, bir vaiz hakîm olmalıdır. Cemaatin o saatteki ihtiyacını takdir etmelidir. Nevâfil-i ibadâtı sa'ye, infâk-ı iyâle tercih eden bir kavmi fezâil-i kesbe, hiss-i menfaat ile dîde-i basireti kapanmış, meyl-i dünya ile âhireti unutmuş bir halkı fezâil-i ibadâta, bir emr-i hayra davet edilecek bir cemaati tebşîrât ile, sû-i âkıbetinden havf edilen bir halden alıkonulacak bir fırkayı inzârât ile irşad etmenin yolunu bilmeli ve söylenecek sözlerin zemin ü zamanını tam sırasında keşfetmelidir.

Böyle vaizlerimiz maatteessüf yok denecek kadar enderdir. Bundan sonra göreceklerimizi bilemez isem de şimdiye kadar tesadüf ettiklerimizin çoğu hayfâ ki bu şurûtun ezdâdını câmi' idiler. Şimdiye kadar vaazın sâik-i hakikîsi "cer" idi. Taşradan İstanbul'a ve İstanbul'dan taşraya bir cezr ü medd-i menfaat cereyanına tutularak sürülen bir alay vaizlerin ağzından çıkan sözlerin mana-yı sarîh u zımnîsi "Sadaka-ı fıtrı bana veren cennete girer" meâline müncer olurdu. Bir milletin kendi ulemâsına karşı en celî bir nankörlük nişanesi olan bu halden dolayı bu bîçâreleri hâşâ muâhaze etmek istemem! Bu zavallılar mazurdur. Kabahat ve hatta cinayet, ulemâsını aç bırakan, pîşvâ-yı hidayeti olacak bir sınıfı teseüüle mecbur eden millete aittir. Vaiz ne yapsın ki nefsini tahsil-i ilme vakfedince tedarik-i nafaka için avuç açmakta, açlığa müddet-i medîde sabredemeyeceği için bir şey öğrenmeden kürsi-i vaaz u nasihate çıkmakta muztar kalıyor. Sermaye-i ilm ü irfandan bî-nasip olarak o makam-ı muallâya çıkınca da kendi aklınca cemaatin nazar-ı dikkatini celb etmek için rahlesini yumruklamaya, onları eğlendirmek için de fevkine çıkamadığı mertebe-i avâmda tedâvül eden hurafât ile meclisi işgale başlıyor. Allah ile Rasûl'ünün teberrî ettiği bu hurafât ise avâmı idlâl ediyor. Babasının evinde, mektebinde din nâmına bir şey duymayan, öğrenmeyen birçok gençlerimizi din-i İslâm hakkında sû-i zan vadilerine düşürüyor. Hamiyetli müslümanları kızdırıyor, yabancıları güldürüyor. Artık bu hale nihayet verecek sıra gelmiştir. Bâb-ı Meşîhat'ın buna bir çare düşünüp bulmasını din, ilim, hamiyet, şeref-i kavmiyet ve milliyet nâmına talep ederiz. İndirâsa yüz tuttuğunu görmekle dil-hûn olduğumuz meâlim-i İslâmiyenin ihyâsı neye mütevakkıf ise artık esbâbına tevessül edilsin, artık İslâm'a, müslimîne yakışacak vaizler yetişsin.

Bu senelik en acil tedbir ise Ramazan-ı şerîfte taşraya gönderilecek vaizlerin talebenin en zeki ve en açık fikirlilerinden intihâb edilerek usûl-i meşveretin muhsenâtından, şer'-i şerîfe mutabakatından bahisle halkı me'lûf oldukları zilletten tahlîse, ittihâd u ittifaka sevke, nifak u şekâdan, ağrâz-ı şahsiyeye müstenid adâvetlerden tahzîre çalışmak,

diğer vatandaşlarımızı dil-gîr edecek ef'âl u akvâlden şer'an memnû' olduğumuzu ifhâm eylemek lüzumunu kendilerine tebliğ etmektir. Zira bugünkü günde her şeyden ziyade vifâk u ittihâda, dinimizin men ettiği zillet ü esaret dairesine avdet etmemeye muhtacız.

Devr-i İstibdadda Mekteb-i Sultanî'de Verilen Derslerden

İlm-i Tevhidin Tarifi, Sûret-i Tedvîni, Gayesi

Sırât-ı Müstakîm, I/3 (28 Ağustos 1324/14 Şaban 1326), s. 37-38
Hazırlayan: **Yasin Günaydın**

"İlm-i tevhid", akâid-i diniyeyi ispat için edille-i yakîniyeden bahseden ilimdir. Semeresi, zât-ı vâcibü'l-vücûdun ve rusül-i kirâmın sıfâtını berâhîn-i kat'iye ile öğrenip saadet-i ebediyeye nâil olmaktır.

Bir ilmin şerefi, malumun şerefi ile mütenasip olacağından ve bu ilm-i celîl ise zâtullah ile enbiyâ-i ızâm hazerâtına taalluk ettiğinden, ulûm-i diniyenin asl u esası ve bi'l-cümle ulûmun ecell ü âlâsıdır.

"Tevhid"in asıl manası Cenâb-ı vâcibü'l-vücudu bir ve şerîkten beri itikat etmek olup zâtullahtan, zâtullaha ispatı vâcib veyahut ispat ü nefyi câiz olan sıfâttan, rusül-i kirâmından, rusül-i kirâmının ispat-ı risalet[in]den, kendilerine isnadı câiz veya mümteni' olan hususâttan bahseden ilme de alem olmuştur ki, vech-i tesmiye, bu ilm-i şerîfin en mühim cüz'ü "tevhid" mebhasi olmasıdır.

Fi'l-hakika, Cenâb- ı Hakk'ın zâtında, sıfâtında, ef'âlinde vâhid olduğuna ve merci-i ekvân ve müntehâ-yı makâsıd yalnız O olduğuna inanmak itikad-ı sahîhin temel taşı mesabesinde olduğu cihetle, enbiyâ-yı selefin ve bâ-husus Nebiyy-i âhir zaman aleyhi salavâtü'r-Rahmân efendimiz hazretlerinin bi'set-i şerîflerinden en büyük maksat budur.

İlm-i tevhidin mebnâsı delil-i aklî olup mu'tekadât-ı sahîhayı ispat için delil-i naklîye nadiren müracat edildiği ve bu delâilin îrad ü takviyesi için müdâvele-i bahs ve kelâma mecburiyet hâsıl olduğu için "ilm-i kelâm" dahi tesmiye olunmuştur.

Akâid-i hakkayı takrir ve lisan-ı enbiyâdan sâdır olan hakâyıkı izah u tebyîn için vaz' edilen bu ilim zuhûr-ı İslâm'dan evvel dahi mevcut idi. Her ümmette ruesâ-yı din tarafından muhafaza-i akâide çalışılır idi.

Lakin tarih-şinâsın malumu olduğu üzere bu ruesâ, rusül-i kirâmın kendilerine telkin buyurdukları dinin safvet ü nezâhetini hakkıyla muhafaza etmedikleri ve tarîk-i haktan udûl ederek doğruyu yalan yanlış birçok şeylerle tahrif ettikleri için ispat-ı müddeâ zımnında delil-i aklîye müracaat etmek ve tabiat-ı mevcudâttan, nizam-ı kâinâttan istinbât olunan ve hiçbir akl-ı selim tarafından inkâr edilemeyen kavânîn ü hakâyıka binâ-yı rey ve itikat eylemek cihetine asla yanaşmazlardı. Hatta onların ilzâm-ı hasm için din nâmına sevk eyledikleri edille ile akıl arasında mübâyenet-i tâmme mevcut olduğu cihetle, ekseriya akıl ile dinin imtizaç kabul etmez iki düşman olduğunu iddia ve ilm-i kelâm nâmıyla ortaya koydukları kitapları manasız te'vîlât ü tefsirât ile doldurmak vechiyle nâsı evhâm ü hayâlât ile korkutmakla iktifâ ederlerdi. Biraz da aklına danışarak keşf-i hakâyıka çalışanlara ve bu sûretle dine karıştırdıkları itikadât-ı bâtıladan dolayı cüz'î şüphe eder gibi görünenlere karşı en birinci silâhları, "Sakın düşünme! Dalâlette kalırsın" gibi sözlerle hâssa-i mülahaza ve temyizlerini ellerinden almaktan başka bir şey değildi.

İtikadın bu tezebzübüne, en büyük mevhibe-i sübhâniye olan aklın bu mahkûriyetine hâtime çeken bi'set-i Muhammediye (sallallahu aleyhi ve sellem) ve nüzûl-i Kur'ân oldu.

Kur'ân-ı Kerîm, itikadât-ı zaîfeyi mahv için sâika-i semâvî, zulümât-ı cehl ü gabâveti sıyırmak için berk-ı cihân-fürûz-ı ilâhî oldu. Din-i mübîni telkin için kütüb-i semâviyeden hiçbirinin açmadığı bir şehrâhı açtı. Hâdi-i Mutlak'ın hitâb-ı izzetiyle açılan bu şehrâh-ı selamet, yine vedîa-i Rahmân olan akl ü fikre süllem-i urûc olmak üzere gösterilen şehrâh-ı hidayetten başkası değildi. On dört asır evvel yaşayan cemiyet-i beşeriye o tarîk-i müstakîmden kemâl-i emn ü selametle gittiği gibi bundan sonra da bu hâk-dânde insan nâmı payidar oldukça yine gidilebilecektir.

Kur'ân-ı azîmü'ş-şân, nübüvvet-i Muhammediyenin sıhhatini ispat için ezmine-i sâlifede ba's-i enbiyâyı ispat için tutulan tarz ile istidlâl etmedi. Delili, yine kendisinin kelâmullah olduğuna buleğâyı i'câz eden, hukuk-ı beşerin fevkınde olan, mâverâ-yı sürâdikât-ı celâlden sudûruna hiçbir ârif-i sühan-şinâsîyi iştibâhta bırakmayan fesâhat ve belâgat-i hâriku'l-âdesine hasr ederek makam-ı ulûhiyete dair bilmekle veyahut itikat etmekle mükellef olduğumuz şeylerin kâffesini telkin etti. Lakin bunların hiçbirine körü körüne inanmayı teklif etmedi. Hepsini, temhîd eylediği berâhîn-i sâtıa ile teyit etti. Mezâhib-i muhalife erbâbını, hamiyet-i sâlife-i samedâniye ile ilzâm ü ifhâm etti.

Hayret bahş-i idrak olan bu mücadelâtta, muhatabı hep akl-ı selimdir. Ehl-i iz'ânı ikna için daima akıllarını saha-i bî-intihâ-yı avâlime sevk ediyor; acayib-i mülk ü melekûtu göstermek için destyâre-i irşad-ı ilâhî ile cihan cihan dolaştırıyor. Nizam-ı bedî'-i ekvânı tetkik etmeyi, âfâk ü enfüsteki âyât-ı beyyinât-ı kudreti seyr u temaşa eylemeyi emrediyor. Tilâvetiyle halâvet-yâb olanları iki de bir de

﴿أولم يتفكروا ما بصاحبهم من جنة إن هو إلا نذير مبين أولم ينظروا في ملكوت السموات والأرض وما خلق الله من شيء ﴾[61]

﴿أفلم ينظروا إلي السماء فوقهم كيف بنيناها وزيناها وما لها من فروج﴾[62]

﴿وفي الأرض آيات للموقنين وفي أنفسكم أفلا تبصرون﴾[63]

﴿أفلم يسيروا في الأرض فتكون لهم قلوب يعقلون بها أو آذان يسمعون بها فإنها لا تعمى الأبصار ولكن تعمى القلوب التي في الصدور﴾[el-Hac 22/46]

﴿قل سيروا في الأرض فانظروا كيف بدأ الخلق ثم الله ينشئ النشأة الآخرة إن الله على كل شيء قدير﴾[64]

gibi âyât-ı kerîme ile ikaz ediyor. Dîde-i basîretlerini perde-i gaflet bürümüş olanları, i'mâl-i fikr ü nazardan tehâşî edenleri

﴿لهم قلوب لا يفقهون بها ولهم أعين لا يبصرون بها ولهم آذان لا يسمعون بها أولئك كالأنعام بل هم أضل أولئك هم الغافلون﴾[65]

gibi takrîât-ı şedîde ile tezlîl ü tahkîr ediyor. Ekvâna hâkim olan kavânîn-i ilâhiyenin teğayyür u tebeddülden masûn olduğunu ilan eden Kur'ân'dır:

﴿سنة الله التي قد خلت من قبل ولن تجد لسنة الله تبديلا﴾[66]

Husamâ-yı din ile mübâhase ve mücadele ederken gılzet ü şiddetten tevakkî edilmesini emreden yine Kur'ân'dır:

﴿ولا تستوي الحسنة ولا السيئة ادفع بالتي هي أحسن فإذا الذي بينك وبينه عداوة كأنه ولي حميم﴾[67]

﴿ولو كنت فظا غليظ القلب لانفضوا من حولك﴾[68]

İşte görülüyor ki, akıl ile din beyninde uhuvvet-i tâmme bulunduğunu bir nebiyy-i zîşân lisanından te'vîl kabul etmeyecek sûrette en evvel ilan eden, malumât-ı diniyeyi rüesâ-yı ruhâniyenin yed-i inhisârından kurtaran, aklı mudîk-i hapsinden çıkarıp nihayetsiz fezâlarda cevelânına müsaade eden kitab-ı semâvî, Kur'ân-ı azîmu'ş-şândır. Bunun içindir ki, kâffe-i ehl-i İslâm kadâyâ-yı diniye meyânında vücûd-ı Bârî'yi

bilmek, Cenâb-ı Hakk'ın irsâl-i rusüle kudreti olduğunu itikat etmek gibi hususâtın ancak tarîk-i akıl ile tasdik edilebileceğine ve ahkâm-ı diniyede fehm ü idrakin yetişemeyeceği şeyler bulunsa bile aklen müstahîl olan şeyler bulunamayacağını müttefikan karar vermiştir. (mâ ba'di var)

İlm-i Tevhidin Tarifi, Sûret-i Tedvîni, Gayesi

Sırât-ı Müstakîm, I/4 (4 Eylül 1324/21 Şaban 1326), s. 55-57
Hazırlayan: **Yasin Günaydın**

Nuru'l-hüdâ ehl-i yakîn olan böyle bir şems-i feyyâz-ı marifetten iktibas-ı envâr eden ulemâ-yı İslâm tarafından tedvin edilecek kütüb-i kelâmiyenin, ümem-i sâlifenin müdevvenât-ı itikadiyesine asla benzemeyeceği bedihî idi. Mamafih daire-i İslâm'da ilm-i kelâmın bir fenn-i mahsus şeklinde vaz' u tedvîni epeyce teahhur etmiştir.

Zira, asr-ı saadette ashâb-ı Rasûl (rıdvânullahi aleyhim ecmaîn) mesâil-i itikadiye ve ameliyeyi doğrudan doğruya mişkât-ı dırahşân-ı nübüvvetten ahz u telakkî ettikleri cihetle ne zaman bir şüphe ârız olsa dâru't-ta'lîm-i ilâhîde perver-şiyâb-ı kemâl olan o Nebiyy-i ümmîye (sallallahu aleyhi ve sellem) müracaatla hall-i işkâl ederlerdi. Aralarında ne zaman bir ihtilaf düşse Cenâb-ı Ahkemü'l-hâkimînin (celle celâluhû) tarîk-i vahy ile sudûr eden kazâ-yı itiraz-ı nâ-pezîri, haklıyı da haksızı da serfürû-bürde-i inkıyâd ederdi. Zaten, sevk-i terbiye-i nübüvvetle kalb-i ümmete bir derya-yı cûşân gibi akan seyl-i envâr-ı füyûzâta karşı zulümât-ı zunûn u evhâmın sebat ü mukavemet etmesine imkân olmadığından, o zamanlarda böyle bir fennin vücut bulacağına bile tabiî ihtimal verilemezdi. Binâenaleyh, o devr-i feyz ü teâlîde, ashâb-ı kirâmın en büyük meşgalesi Furkân-ı Mübîn ile sünnet-i nebeviyeyi en evfak teferruâtıyla zabt u kayd etmekten ibaret kaldı.

Ahd-i pür feyz-i nübüvvetten sonra artık vahiy munkatı' olduğundan, merci-i ihtilafât, Kitabullah ile Sünnet-i Rasûlullah oldu. Hazret-i Sıddîk-ı A'zam ile Hazret-i Faruk'un (radıyallahu anhumâ) eyyâm-ı hilâfetlerinde bir taraftan ahd-i nübüvvetin hatırlardaki tesirâtı henüz bâkî kalması diğer taraftan tevsî'-i daire-i İslâm ve i'lâ-yı kelimetullah eylemek gibi mühimmât-ı umûr ile iştigal edilmesi hasebiyle mesâil-i ameliye ve itikadiyece halka ârız olan şüpheler ekall-i kalîl olup bunlar da bu iki halife-i zî-şânın ve bazen diğer e'âzım-ı ashâbın rey ve kararlarıyla hallolunurdu.

Lakin ashâb-ı tâbiînin fütuhâtı, lemhatü'l-basar denilecek bir zaman-ı kâsır içinde hudûd-ı İslâmiyeyi Sedd-i Çin'den Mağrib-i Aksâ'ya, Cezîretü'l-Arab'dan Kafkasya'ya kadar tevsî' ettiğinden ve idare-i İslâmiyeye teslim-kerden-i itaat edip fevc fevc nimet-i uzmâ-yı İslâm'ı bi't-tav' ve'r-rıza kabul etmeye başlayan milyonlarca halk, eski itikadât-ı câhilânelerinin bir kısmını da muhafaza ettiklerinden, daha ikinci asr-ı hicrîde itikat hususunda yeni yeni bid'atler, kaza ve kader ve halk-ı Kur'ân meseleleri gibi yeni yeni şüpheler, Yunan hukemâ-yı kadîmesinin intişâr eden felsefelerini Kur'ân'a tatbik hevesinden mütevellit yalan yanlış fikirler zuhûr etmeye başladı ki, ilm-i kelâm işte böyle bir devirde, böyle bir ihtiyac-ı azîm ü mübrem üzerine bir fenn-i müstakil halinde tedvîn edildi. Bu kadar efkâr-ı mütehâlifenin tevlîd ettiği fırak-ı dâllenin her biri kendi mezhebini teyit için müteaddit kitaplar telif etti. Cenâb-ı Hakk'ın, fırka-i nâciyeyi ilâ yevmi'l-kıyâm payidâr etmek gibi bir vaad-i celîl-i sübhânîsi olmasaydı, daha o tarihlerde ümem-i sâlifede olduğu gibi bunca mağlatalar arasında hakikat yok olup giderdi. Lakin ﴿إنا نحن نزلنا الذكر وإنا له لحافظون﴾[69] vaad-i âlî-i ilâhîsi iktizâsınca Kur'ân-ı azîmu'ş-şân bir harfine tağyîr u tahrîf ârız olmadan sudûr-ı ümmette mahfûz bulunuyordu. Ehâdîs-i nebeviyeyi cem'a her vakitten ziyade itina olunarak zabt ediliyordu. Yekdiğerini nakz eden bunca efkâr-ı mütehâlife kasırgaları arasında hakâyık-ı Kur'âniye, yed-i beyzâ-yı kudretle dikilmiş bir heykel-i muazzam-ı nurânî gibi tenvîr-i ebsâr-ı basîret ediyordu. Yekdiğerini tekfîr derecesinde birbirine ilan-ı husumet eden bunca ehl-i ihtilaf arasında hakikat-bîn olan ulemâ-yı kirâm, Kitap ve Sünnet gibi iki hatt-ı istivâ-yı selamete iltica ederek müdafaa ve taarruz ve nihayet bi'l-cümle husamâya külliyen galebe ettiler. Din-i mübîni, çirkâbe-i evhâm u zunûndan tathîr için melâike-i imdâd gibi min-tarafillah halk u teshîr buyurulan ve Sünnet-i seniyeyi kendilerine pîşvâ ittihâz ettiklerinden dolayı ehl-i sünnet nâmını alan zevât-ı müşârun-ileyhim hazerâtına ne derecede minnettar olduğumuzu söylemek zâittir.

Hakikat uğrunda mücâhedât ü mücadelât-ı tâkat-ber-endâzâneleriyle şöhret alan ulemâ-yı Ehl-i Sünnet'in en ser-firâz ü benâmı, Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî ile Şeyh Ebu'l-Hasen Eş'arî'dir ki, ehl-i sünnet amelde Hanefiye, Şâfiiye, Mâlikiye, Hanbeliye mezheplerine münkasim oldukları gibi, itikatta Mâtürîdiye ve Eş'ariye mezheplerine inkısâm ederler.

Mezâhib-i erbaa beynindeki ihtilaf nasıl sûrî ve bunların dördü de nasıl hak itibar olunuyorsa Eşâira ile Mâtürîdiye beynindeki ihtilaf da gayet cüz'î ve sûrîdir. Her ikisi de haktır. Şeyh Eş'arî'den sonra gelen

İmamü'l-Haremeyn, Ebû İshak İsferâînî, Ebu Bekir Bâkıllânî, İmam Gazzâlî, Fahreddin Râzî gibi her biri bir kavme sermaye-i fahr u mübâhât olmaya kâfî gelen eâzım-ı ümmet hep mezheb-i ehl-i sünneti teyit ederek iki asır içinde fırak-ı dâlle müntesiplerini adetleri kâle bile alınmayacak derecede azalttılar.

Şurası da şâyân-ı kayd ü tezkârdır ki, bu ihtilafât usûl-i itikada müteallik âyât-ı Kur'âniye ve ehâdîs-i nebeviyenin sûret-i telakki ve akla sûret-i tatbikinden neşet edip yoksa bu fırkaların ekseri de zevâhir-i nusûsu olduğu gibi kabul ederek a'mâle taalluk eden ferâiz-i diniyeyi inkâr etmedikleri cihetle tebliğât-ı nebeviyeyi kabul ettiklerini nazar-ı itibara alan ehl-i sünnet, onları tekfîr etmezler ve yalnız "Dalâlette kalmışlardır" derler.

Din-i mübîn-i İslâm'ın kadr u menziletini enzâr-ı ehl-i tetkikte i'lâ eden cihâttan biri de Ehl-i Sünnet'in bunca muhâsımîn üzerindeki bu galebe-i kahhârânesi, satvet-i seyf ü sinân ile değil, vuzûh-ı hüccet ü burhân ile hâsıl olmasıdır ki, mülk-i Kur'ân'a bu sûretle de muvâfakat etmesiyle fırak-ı sâireye fazl u rüchânını ispat eylemiştir.

Elhâsıl, Kur'ân-ı Azîm'in, Rasûl-i Kerîm'in, icmâ ve ittifak-ı ashâb u tâbiînin, Ehl-i Sünnet'ten olan bi'l-cümle mütekellimînin delâlet ü tasrîhine nazaran din-i mübîn-i İslâm hakkındaki itikadımız şudur: Bu din, din-i tevhiddir. Vaz' ettiği kavâidde, mûcib-i tefrika bir şey yoktur. En büyük muîni akıl; en kavî rüknü ise nakildir. Bunun hilâfına olan itikadâta gelince, tesvîlât-ı şeytaniyeden başka bir şey değildir. Kelâmullah, müddeâmıza şahittir. Hata ve savâbımız için mi'yâr-ı sâdıktır. İlm-i kelâmın gayesi –evvelce de dediğimiz gibi- Zât-ı Bârî'yi hakkında ispatı vâcib olan sıfât-ı mukaddesesiyle beraber bilmek, hakkında müstahîl olan hususâttan tenzih etmek ve nefsine itminan-ı tam verecek bir yakîn ile enbiyâ-yı ızâmını tasdik eylemektir ki, her mükellefe farz-ı ayn olan bu itikadâtı iktisab için Kitab-ı Mübîn-i ilâhîmizin bizi irşad ettiği üzere taklide kapılmak değil, delile istinat etmek lazımdır. Zira kendisini "zikr-i hakîm" olmak üzere tavsîf eden Kur'ân-ı Azîm, tahsil-i yakîn için i'mâl-i fikr u nazar ve alâ kadri'l-istitâa dekâik-i kevniyeyi tahrîr ü teftîş eylemeye sarâhaten emir ile

﴿وإذا قيل لهم اتبعوا ما أنزل الله قالوا بل نتبع ما ألفينا عليه آبــاءنا أولو كان آباؤهم لا يعقلون شيئا ولا يهتدون﴾[70]

﴿إذ قال لأبيه وقومه ما هذه التماثيل التي أنتم لها عاكفون قالوا وجدنا آبــاءنا لها عابدين قال لقد كنتم أنتم وآباؤكم في ضلال مبين﴾[71]

﴿وإذا فعلوا فاحشة قالوا وجدنا عليها آبــاءنا والله أمرنا بها قل إن الله لا يأمر بالفحشاء أتقولون على الله ما لا تعلمون﴾[72]

﴿وكذلك ما أرسلنا من قبلك في قرية من نذير إلا قال مترفوها إنا وجدنا آبــاءنا على أمة وإنا على آثارهم مقتدون قال أولو جئتكم بأهدى مما وجدتم عليه آباءكم قالوا إنا بما أرسلتم به كافرون فانتقمنا منهم فانظر كيف كان عاقبة المكذبين﴾[73]

gibi âyât-ı kerîme ile nimet-i hidayetten bî-nasip kalan ümmetlerin isr-i âbâ vü ecdâda ittibâen dalâlette kalmalarını takbîh etmek ve bu hallerine cezâen vücudlarının sahâyif-i âlemden silindiğini hikâye etmek sûretiyle körü körüne taklitten bizi zımnen nehy eylemiştir. Ne hakîmâne bir emir! Ne rahîmâne bir nehiy!

Fi'l-hakika, hadd-i taklidi tecavüz edemeyecek derecede irfan u iz'ândan mahrum olanlar, hakkı reh-i râstlarında buldukları için, kabul ettikleri bâtılı da yine o sebeple kabul etmek şeâmetine maruz olabiliyorlar. Nâfii de kabul ederler, muzırrı da. Bu hal ise insandan ziyade hayvana yakışır ahvâldendir.

Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyanı [I]

Sırât-ı Müstakîm, I/5 (11 Eylül 1324/28 Şaban 1326), s. 75-76
Hazırlayan: **Yasin Günaydın**

İlm-i tevhidin tarif ü gayeti ve sûret-i tedvîni bahs-i sâbıkada beyan olundu. Şimdi de itikadımızın ne olduğunu mücmelen söyleyelim:

Kâinâtı, hâlık-ı kâinâtı işhâd ederiz ki, ilâh-ı mâbudumuz vâhiddir. Sânîsi, sâhibe ve refîki, evladı, ekâribi yoktur. Hâlık-ı bî-çûnumuz bir mâliktir ki, şerîki yok; bir meliktir ki, veziri yok; bir sâni'dir ki yanında müdîr-i muîni yok. Zâtıyla mevcuttur, kendisini icad edecek bir mucide ihtiyacı yok. Belki her mevcut, varlıkta O'na müftekırdır, bütün âlem zât-ı akdesiyle hızâne-i ademden saha-i vücuda çıkmıştır. Âsâr-ı vücud-ı akdesi, nâ-bînâlara da zâhirdir. İdrak-i künh-i zâtı ise ukûlün en âlî tabakâtı için bile müteazzirdir: ﴿هو الأول والأخر والظاهر والباطن وهو بكل شيء عليم﴾ [el-Hadîd 57/3].

Cenâb-ı Vâcibu'l-vücud, cevher değildir ki O'na bir mekân takdir edilsin. Araz değildir ki bekâ-yı zâtîsi müstahîl olsun. Cisim değildir ki eb'âd ile mahdut veya cihât ile mahdut olsun. Zaman O'nu tahdîd edemez. Mekân zâtını muhît olamaz. Zaman ve mekân zât-ı akdesini nasıl ihâta etsin ki zamanı da mekânı da halk eden O'dur. Onlar daha yok iken O, zâtıyla kâim ve ezel-i âzâlden beri bekâ ve istimrârına halel târî olmayan bir hiss-i daim olarak mevcut idi. Şimdi de böylece mevcuttur.

Zat-ı Bârî, bir cism-i musavver, bir cevher-i mahdûd-i mukadder değildir. Kabul-i miktar u inkısâm hususunda ecsâmın hiçbirine benzemez. Ne cevherdir, cevâhir O'na hulûl eder; ne arazdır, a'râza mahal olur. Yerlerde, göklerde, dünyada, âhirette O'nun bir misl-i makulü yok; ukûlün O'na rehyâb-ı idrak olacağı yok: ﴿ليس كمثله شيء و هو السميع البصير﴾ [eş-Şûrâ 42/11].

Zat-ı akdesi miktara sığmaz. Aktâr ve cihât-ı arz u semâvât O'nu ihâta etmez. Arş-ı berîn üzere, buyurduğu vechile, kastettiği mana ile müs-

tevîdir. Bir istivâ ki, temas u istikrardan, temekkün ü hulûlden, tahavvül ü intikalden münezzehtir. İstivâyı bu mana ile nasıl tasavvur edelim ki, arş da hamele-i arş da hep O'nun mahmûl-i lütf-i kudreti, makhûr-ı kabza-i kuvvetidir.

Zat-ı pâki, hâkdânın da arş u âsumânın da fevkındedir. Lakin bu fevkıyetle arş u semâya daha yakın değil, bu hâkdân-ı bî-bekâya daha uzak değil, her mevcuda nisbet-i kurbeti değişmez. İnsana evride ve şerâyîninden daha yakındır. Zât-ı akdes-i sübhânîsi, ecsâmın zâtına benzemediği gibi kurb ve bu'du da ecsâmın yekdiğerine kurb u bu'duna benzemez.

Zatı gibi sıfâtından dolayı da hâlıku'l-kâinât ile mahlûkât beyninde mübâyenet vardır. Cenâb-ı Hak, teğayyür u intikalden münezzehtir. O'na havâdis hulûl etmez. Avârızın hiçbiri ârız olmaz. Mine'l-ezel ile'l-ebed kâffe-i nuût u celâlinde zevâl ü izmihlâlden berî, bi'l-cümle sıfât-ı kemâlinde ziyade-i istikmâlden müstağnîdir. Zât-ı ecell ü âlâsı, irşad-ı ukûl ile malum ve ebsâr-ı ehl-i kulûbe mer'îdir.

Rabb-i mâbudumuz, bir hayy-ı kâdir, bir cebbâr-ı kâhirdir ki, O'na acz u kusur, nevm ü fütûr târî olmaz. Mahlûkâtını hıfzetmek, silsile-i hâdisâtı takdir-i ezelîsi vefkınce yürütmek O'na girân gelmez. Bir kayyûmdur ki akıllar, saha-i künh ü zâtına yanaşamaz. Sahib-i mülk ü melekût, mâlik-i izz ü ceberût O'dur. Saltanat ü kahr, âlem-i halk u emr O'nundur. Semâvât ü zemîn, yemîn-i kudretinde; bi'l-cümle halâik, kabza-i kuvvetinde makhûrdur. Arş-ı berîni yarattı, Zât-ı rahmânîsine hadd-i istivâ oldu. Kürsîyi yarattı, arz u semâdan daha vesîu'l-enhâ oldu. Levh ile kalem-i âlâyı icat etti, yevm-i haşre kadar mahlûkâtında ne olacaksa kâffesini ilm-i sâbık-ı ezelîsine irade-i faâle-i sübhâniyesine muvâfık olarak terkîm u tespit eyledi. Bütün âlemi serâser nümunesiz ibdâ' eden O'dur. Halkı da a'mâl-i halkı da yaratan O'dur. Rızıklarını, ecellerini takdir eden O'dur. Hiçbir makdûr, kabza-i kudretinden kurtulamaz. Hiçbir iş, tarif-i meşîetinden hâlî kalamaz. Makdûrât-ı sübhâniyesi, daire-i ihsâdan âlî; malumât-ı ilâhiyesi, kabul-i tenâhîden müteâlîdir. Bütün âlemi yarattı. Lakin hilkate sâik bir ihtiyac-ı mukaddem yahut yaratılmasını iktizâ edecek bir icab-ı mübrem üzerine değil. Âlemi nizam u intizam ile yaratmaya ilm-i sâbık-ı ezelîsi taalluk etti. Bütün mevcudât, ihtiyâr-ı gayr-ı mahdûduyla zuhûra geldi. Binâenaleyh, hâdisât-ı kevniyenin başka sûretle cereyanına imkân yoktur.

Cenâb-ı Hak, cemî'-i malumâtı bilir. Her şeyi ilmi ile ihâta eder. Zira serâdan arş-ı âlâya kadar cari olan şuûnun hiçbiri O'na hafî değildir.

Arş u semâda hiçbir zerre, ilminden hâriç kalamaz. Her şeyin adedini nâ-mütenâhî de olsa ihsâ eder. Kulûb u zamâirdeki esrâr u havâtıra muttalidir. En küçük hevâmın şeb-i muzlimdeki âmed ü şodünden, cevv-i hevâdaki zerrâtın harekâtından habîrdir. Hâsılı, âşikâr ü pinhân ilm-i ilâhîde yeksândır. Nasıl olmasın ki, hepsini yaratan O'dur: ﴿ألا يعلم من خلق...﴾ [el-Mülk 67/14].

Eşyayı vücudlarından evvel bilirdi. Onları sonra ilm-i ilâhîsi üzere icat etti. İcad-ı mevcudât ile ilmi teğayyür u tebeddül etmedi. İlm-i sübhânîsi hep o ilm-i ezelîdir. Teceddüd-i eşya ve şuûn, külliyât ve cüz'iyâtı ezelden beri muhît olan ilmini tahdid etmez: ﴿عالم الغيب والشهادة...﴾ [el-En'âm 6/73].

Kâinâtın hudûsünü irade ve ba'de'l-icad hadisât ü şuûnu tedbir u idare eden zât-ı pâk-i ehadiyetidir. Âlem-i mülk ü melekûtta kalîl ü kesîr, sağîr u kebîr, hayr u şer, nef' u zarar, taat ü isyan, küfr ü iman, ribh u hüsran, ziyade vü noksan, arz u semâ, zulmet ü ziya, hararet ü bürûdet, saadet ü şekâvet, sıhhat ü maraz, cevher u araz... hiçbir şey yoktur ki, O'nun kazâ ve kaderiyle, hikmet ve meşîetiyle husûl bulmasın. Vücud-i mevcudât, husûl-i şuûnât O'nun irade-i ezeliyesine nasıl tâbi olmasın ki, onları saha-i vücuda getiren O'dur. Fâil-i muhtâr olan zât, istemediği bir şeyi nasıl icat eder? İstediği olur. İstemediği olmaz. En gayr-ı mahsûs nazarlar, en seriu't-tahavvül hatıralar, daire-i meşîetinden hârice çıkamaz. Vasf-ı yezdânîsi, "mübdi' u muîd"dir. Tuğra-yı mübîn-i icad ü ibdâ'ı, "faâlün li-mâ-yürîd"dir. Fermanını reddedecek, hükm ü kazâ-yı ilâhîsini bozacak yok: ﴿تؤتي الملك من تشاء...﴾ [Âl-i İmrân 3/26]. Tevfik u merhameti olmadıkça hiçbir kul için masiyetten kaçmak; meşîet ü iradesi olmadıkça hiçbir kimse için taatına yol bulmak mümkün değildir. İrade ve meşîeti olmayınca kâffe-i mahlûkât bir araya gelip de âlemin bir zerresini yerinden oynatmaya kalkışsalar âciz kalırlar. Kâffe-i mevcudât, ittifak edip de Cenâb-ı Hâlık-ı mevcudâtın irade-i ezeliyesine muhalif olarak bir şey istemeye çalışsalar isteyemezler. Hakkında irade-i külliye-i ilâhiye taalluk etmeyen istedikleri bir şeyi yapmaya uğraşsalar yapamazlar.

İradetüllah, zât-ı ecell-i âlâsıyla kâim bir sıfat-ı kadîme-i ezeliyedir. Âlem henüz hafâgâh-ı âlemde meknûn iken bu irade-i külliye sıfatıyla ezelen mevsûf idi. Muahharan bu heşrübâ ve nazar-pîrâ avâlimi bi'l-cümle ezmine vü emkinesiyle, ekvân ü elvânıyla beraber mezîd-i ilmi intâc eder bir tefekkür, mezîd-i itkân u itinayı istilzâm eder bir

tedebbür mahsulü olarak değil, mahza ilm-i sâbık-ı ilâhîsi, emr-i ezelî-i sübhânîsi vefkınce ızhâr etti.

Tedbîrât-ı ilâhiye hep ezelîdir. Tertib ü imâl-i fikretmekle, zaman-ı münasip kollamakla değildir. Bir hâdisin zuhûru diğerini tertib ü tedbir için O müdebbir-i azîmü'ş-şânı iştiğal edemez. Kâffe-i zuhûrât-ı kevniye, tertib-i teğayyür-i nâ-pezîr-i ezelî ile mürettebdir.

Bi'l-cümle eşya, evkât-ı mukadderesinde ilmullahın ezelde tayin ettiği şekl ü sûrette saha-i vücuda çıkar. Hiçbiri vaktinden evvel veya sonra zuhûr etmez. Âlem-i vücudda kendisinden başka mürîd-i hakikî yoktur: ﴿وما تشاءون...﴾ [el-İnsân 76/30]. Zira bir şeyin vücud bulacağına ilm-i ilâhîsi taalluk etmedikçe onu icada irade-i sübhâniyesi taalluk etmez. İrade ve meşîet-i ezeliyesi de taalluk etmedikçe kudret-i muhtâresi taalluk etmez. Kudretin iradeden, iradenin ilimden tehallüfü nasıl tasavvur edilebilir ki, bilmediğini istemek, istemediğini yapmak muhtâr-ı alîm için muhâldir. Hele bu üç sıfatın sıfat-ı "hay"den infikâk edemeyeceğini, bunlarla beraber sıfât-ı sâire-i ezeliyenin de o sıfatla mevsûf bir zât-ı kayyûm u dâim ile kâim olmak lazım geleceğini hangi akıl bedâheten ve zarureten tasdik etmez.

Cenâb-ı Vâcibü'l-vücud, semî' u basîrdir. Ulviyâttan süfliyâta kadar hiçbir hareket ve sükûn yoktur ki görmesin, işitmesin. Hiçbir mesmû' bulunmaz ki hafî olduğu için muhât-ı sem'i, hiçbir mer'î bulunmaz ki küçük olduğu için dâhil-i daire-i ebsârı olmasın. Bir semî'dir ki uzaklık sem'ine hicâp olmaz, bir basîrdir ki zulmet rü'yetine mâni olmaz. Nefsindeki kelâm-ı nefsîyi, lemsten mütehassıl savt-ı hafîyi işitir.

Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyanı [II]

Sırât-ı Müstakîm, I/7 (25 Eylül 1324/12 Ramazan 1326), s. 101-102
Hazırlayan: **Yasin Günaydın**

Kat kat zulmet içinde boğulmuş madde-i siyahı, suya karışmış zerrât-ı miyâhı görür; bilmesi kalp ile ahz u batşı câriha ile halk u icadı âlet ile olmadığı gibi, görmesi de hadeka ve ecfân ile işitmesi de sımâh u âzân ile değildir. Zât-ı akdesi, zevât-ı mahlûkâta benzemediği gibi sıfât-ı ezeliyesi de sıfât-ı muhdesâta benzemez.

Cenâb-ı Hak, mütekellimdir. Âmir u nâhîdir; vâid ü mütevâiddir. Lakin bu tekellümü, bir samt-ı mütekaddimden veyahut bir sükût-i mütevehhimden sonra hâsıl olmuş değildir. Kelâm-ı celîl-i rabbânî, halkın kelâmına benzemez; ilmi, iradesi, kudreti ve sıfât-ı sâire-i sübhâniyesi gibi zât-ı ulûhiyetiyle kâim bir sıfat-ı ezeliye-i ilâhiyedir. Kelâm-ı Bârî, esvât u hurûf nev'inden değildir. Lehât ü lisana, leb ü dendâna ihtiyaçtan vârestedir. Enbiyâ-yı ızâm ile (aleyhim salevâtu'r-Rahmân) tekellüm etti. Kelâmını yine kendisi "Tenzîl, Tevrat, Zebur, İncil, Kur'ân" gibi isimlerle tesmiye eyledi. Kur'ân-ı Mübîn'in lisan ile okunması, mushaflara yazılması, sudûr-ı ümmette mahfuz kalması, zâtullah ile kâim bir sıfat-ı nefsiye olmasına mâni değildir. Elsine ile kulûb u evraka intikal etmekle mevsûfundan iftirâk u infisâl etmez. Zira sıfatın mevsûfunden infikâkini akıl tecvîz etmez. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak mücerret zâtıyla değil, hayat, kudret, ilim, irade, sem', basar, kelâm sıfât-ı celîlesiyle beraber hay, kâdir, alîm, mürîd, semî', basîr ve mütekellimdir.

Bu sıfâtın cümlesi teşbîh ü tekyîften münezzeh olduğu gibi Zât-ı akdes-i feyyâzı da kabul-i ziyade ve noksandan münezzehtir.

Elhâsıl, künh-i zâtı hadd-i idrak-i ukûlden baîd olmakla beraber her zerre-i mahlûkâta kendinden daha karîb olan o zât-ı ecell ü a'lâ, büyüktür. Büyüklüğüne nihayet yoktur. Büyüklüğü nasıl havze-i iz'âna sığar O zât-ı azîmü'l-kudretin ki kendinden mâadâsı hep cûd u feyzi-

nin eseridir, bilcümle kâinât-ı ulviye ve süfliyede bast u kabz eden hep O'nun cûd u fazlı, kerem ü adlidir. Bu kârgâh-ı âlemi akılları durduran bu tarz-ı ahsen ü ekmel üzere ibdâ' u itkân eden O'dur: ليس في الإمكان أبدع مما كان. Mülkünde şerîki yok. Tasarrufu bi'l-istiklaldir. Umûr-ı âlemi beraberce yapar bir müdebbiri yok. Ef'âl-i hakîmânesi, şaibe-i itirazdan berî bir zü'l-celâldir. Bize in'âm u ihsan ederse mahz-ı fazlıyla eder. Giriftâr-ı mihnet ü hüsran ederse mahz-ı adliyle eder. O'nun adli, kullarının adline kıyas olunmaz. Başkasının mülkünde tasarruf ettiği yok. Daha doğrusu başkasının mülkü yoktur ki, ef'âline zulm ü cevr isnad edilsin. Tasarruf u tedbirine karşı kimsenin zerrece hükmü yoktur ki, infâz-ı ahkâmında tereddüt ve havfi olsun. Her şey pençe-i kudretinde makhûr, herkes O'nun iradesine tâbi ve ferman-ı tekvînine inkıyada mecburdur. Mükellefînin kalbine fücûr u takvayı ilham eden O'dur. Dünyada da ukbâda da istediğinin seyyiâtını bağışlamakla in'âm eden O'dur. Adli, fazlını; fazlı, adlini tenkîs etmez. Biri kabza-i lütf u cemâlinden diğeri kabza-i kahr u celâlinden çıkmış olmak üzere âlemi ikiye ayırıp kimine cenneti makam-ı sermedî, kimine cehennemi karargâh-ı ebedî kıldı. Bu hükm-i kahhârânesi sâdır olduğu zaman hiçbir kimse çıkıp da itiraz etmedi. Kim itiraz etsin ki, kendinden başka mevcut yok idi: ﴿لمن الملك اليوم لله الواحد القهار﴾ [Gâfir 40/16]. Ne varsa hep esmâ-yı ilâhîsinin zîr-i tasarrufundadır. İrade-i ezeliye-i hikmet-nişânı, bütün âlemin saîd olmasına taalluk edeydi, herkes mazhar-ı saadet olurdu. Bütün âlemin şakî olmasına taalluk edeydi, saadetten behremend olmuş kimse bulunmazdı:

﴿وعلى الله قصد السبيل ومنها جائر ولو شاء لهداكم أجمعين﴾ [en-Nahl 16/9]

﴿فلله الحجة البالغة فلو شاء لهداكم أجمعين﴾ [el-En'âm 6/149]

Lakin kiminin saîd kiminin şakî olması mukteza-yı irade-i ezeliyesidir. Hükm ü kazâsı teğayyürden masûndur:

هن خمس وهن خمسون

﴿ما يبدل القول لدي وما أنا بظلام للعبيد﴾[Kâf 50/29]

Kezâlik, Cenâb-ı Hakk'ı, meleklerini ve cemî'-i mahlûkâtını işhâd ederiz ki, Hak Teâlâ'nın bilcümle ibâd-ı salihîni içinden nübüvvet ü risâletle ihtiyâr u ıstıfâ buyurduğu Hazret-i Fahr-i kâinât ve efdal-i mevcudât, seyyidü'l-vücûd ve sürûr-i âlem-i gayb u şühûd, rahmeten li'l-âlemîn ve ekmel-i enbiyâ vü mürselîn Muhammed b. Abdillah b. Abdilmuttalib b. Haşim b. Abdimenâf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Kâ'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihr b. Mâlik b. en-Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike

b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Meâd b. Adnan sallallahu aleyhi ve sellem efendimize iman ederiz. O nebiyy-i ümmiyy-i Kureyşîye ki, ins ü cin, Arap ve Acem kâffe- i ümeme taraf-ı Hak'tan beşîr u nezîr ve tarîk-i hakka davet için sirâc-ı münîr olmak üzere irsâl buyuruldu. Şeriat-ı garrâsı şerâyi'-i mütekaddimenin kâffesini nesh u iptal etti. Şerâyi'-i sâlife ahkâmından yalnız taraf-ı nübüvvetten takrîr u ibkâ edilenleri kendi şeriatimiz olmak üzere mer'iyyü'l-icrâ kaldı. Mâye-i halk-ı cihan ve eflâk,[74] mübeccel-i hitâb-ı levlâk[75] O habîb-i hasîb-i Hüdâ, sultan-ı enbiyâ ve ser-i halka-i etkıyâ vu asfiyâdır. Nev'-i beşer, O'nun vasf-ı nâsûtiyetiyle sınıf-ı emlâke fahr eder. Bu süflî hâk-dân, cesed-i şerîfine mukârenetle arş u âsumâna karşı dava-yı fazl u rüchân eyler. Şehadet-i tevhid olan لا إله إلا الله mefhum-i celîli şehadet-i risaleti olan محمد رسول الله mantûk-i kudsîsine mukârin olmadıkça iman-ı muvahhidîn makbul-i bârgâh-ı Rabbü'l-âlemîn olmaz.

Zâtıma mirât edindim zâtını // Bile yazdım adım ile adını

Her kelâmı vahy-i Hüdâ, her fiili rüşd ü hüdâdır. Zât-ı kudsî-i risâlet-penâhîlerine taraf-ı Bârî'den her ne emrolunduysa tamamen tebliğ buyurdular. Uhde-i nübüvvetlerine tahmîl edilen emanet-i uzmâyı bi-hakkın eda ettiler. Dâr-ı ukbâya intikal buyuruncaya kadar nasihat ü irşaddan hâlî kalmadılar. Haccetü'l-vedâda îrad buyurdukları hutbe-i belîğada semâvât ü zemîni haşyetten sarsacak kelimât ile hazır olan efrâd-ı ümmeti tahvîf ü tahzîr ve şeâmet-i masiyetle nevmîd kalanları bile sevindirecek kelimât ile ehl-i imanı tebşîr buyurduktan sonra ümmete dönerek "Söyleyin, tebliğ ettim mi?" diye sual buyurdular. Bilcümle huzzâr-ı ümmetten "Evet yâ Rasûlallah, tebliğ ettin" cevabını alınca bârgâh-ı kibriyâya tevcîh-i hitap ederek "Şahit ol yâ Rab" nidasıyla tâkat-fersâ-yı avâlim u ekvân olan vazife-i celîle-i risaleti bi-hakkın ifa ettiğine Cenâb-ı Ahkemü'l-hâkimîni işhâd buyurdu.

İşte biz, bu tebligât-ı mukaddeseden bize vâsıl olanlarının da olmayanlarının da hak olduğuna her türlü şekk ü şüpheden berî olarak iman ederiz. Ve bize vâsıl olan tebligât-ı nebeviyeye kemâl-i itikadımızdan dolayı deriz ki, ölüm tebdîl ü teğayyür kabul etmez bir ecel-i müsemmâ ile hulûl eder. Rızk-ı maksûm artmaz, eksilmez. Fâtin-i kabir olan münker ü nekirin من ربك وما دينك ومن نبيك sualleri haktır. Azab-ı kabir ve bu azabın ruh ile cesede ait olması haktır. Huzur-i Bârî'ye arz olunmak haktır. Nasb-ı mizan ve tamam-ı adl-i ilâhînin tahakkuku için bir zerresi ihmal edilmeksizin bilcümle a'mâlin semâvât ü zemîni ihâta

eden mizan ile vezn olunması ve sahâif-i hasenâtın kefe-i nura, sahâif-i seyyiâtın da kefe-i zulmete vazʻ olunarak mizanın mahz-ı fazl-ı ilâhî ile ağırlaşması veya mahz-ı adl-i ilâhî ile kesb-i hıffet etmesi haktır. Tetâyür-ı suhuf-i aʻmâl haktır. Cehennemin ortasında sırâtın kurulması ve kâfirlerle münafıkların ber-muktezâ-yı hükm-i ilâhî geçmeye muvaffak olamayarak cehenneme düşmesi ve mü'minînin mahz-ı lütf-ı ilâhî ile sabit-kadem-i istikrar olarak cennete sevk olunması haktır. Ehl-i imanın sırâtı geçtikten sonra cennete girmeden evvel havz-ı mevrûd-i Muhammediyeden bir daha susamamak üzere reyyân olmaları haktır. Cennet haktır. Cehennem haktır. Bir fırkanın cennet, diğer bir fırkanın cehenneme gitmesi haktır. Yevm-i kıyamette bir taifenin dûçâr-ı hevl ü musibet olması diğer bir taifenin de fezaʻ-ı ekberden havf u endişe etmemesi haktır.

Hesap haktır. Kiminin nakîr u kıtmîr her türlü aʻmâlinden mesul olması kiminin lütf u merhamet-i ilâhiye ile mazhar-ı müsamaha olması ve mukarrabînin bilâ-hisâb ve lâ-azab dâhil-i cinân olması haktır. Hak Teâlâ'nın enbiyâdan istediğini, risâletinden, küffârdan istediğini, mürselîni tekzip ettiğinden, ehl-i bidʻati sünnet-i seniye-i Ahmediyeden, ibâd-ı müslimîni aʻmâllerinden mesul tutması haktır. Melâike ile enbiyâ ve mürselînin ve ulemâ-yı âmilîn ile şühedâ ve sıddîkînin ve sâir mü'minînin, nezd-i ilâhîdeki kadr u menziletlerine göre alâ-merâtibihim şefaat etmeleri ve şefîʻsiz kalan ehl-i tevhidin de şefaat-i Erhamu'r-râhimîn ile necât bulması haktır. Ehl-i kebâirden bir cemaatin evvela cehenneme girip sonra şefaatle çıkmaları haktır. Bilcümle mü'minînin naîm-i mukîmde, kâfirlerle münafikînin azab-ı elîmde muhalled kalmaları haktır. Kitaplarla bilcümle enbiyâ ve rusülün taraf-ı Hak'tan malumumuz olan ve olmayan kâffe-i ihbarâtı haktır. (mâbaʻdi var)

Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyanı [III]

Sırât-ı Müstakîm, I/8 (2 Teşrîn-i Evvel 1324/19 Ramazan 1326), s. 120
Hazırlayan: **Yasin Günaydın**

Rasul-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) efendimiz hazretlerine bu sûretle iman ve mahabbet ve tazim ettiğimiz gibi şeref-i sohbeti ile müşerref ve **ليبلغ الشاهد الغائب**[76] emr-i nebeviyesine imtisâlen din-i mübînin karnen-ba'de-karnin bize kadar vusûlüne vesâtat eden zevât-ı kirâma da mahabbet ü tazim ederiz. Efdal-i sahâbe ve enbiyâ-yı ızâmdan sonra efdal-i beşer, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali (radıyallahu teâlâ anhum) hazerâtı olduğuna itikat ederiz. Gerek zevât-ı müşarün ileyhime ve gerek sâir sahâbe-i kirâmın cümlesine hüsn-i zan ederiz. Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn ile habîb-i zî-şânı onlar hakkında nasıl senâlarda bulundularsa biz de bulunuruz. Hiçbiri hakkında ta'n etmek gibi bir küfrân-ı nimete tasaddî etmeyiz. Berî oldukları hususâtı kendilerine isnat ile vebale girmeyiz.

Dünyada da ukbâda da medâr-ı necât ü selametimiz olan itikad-ı pâkimiz işte budur. Her türlü zeyğ u dalâletten berî olan bu itikad-ı selîmi kabul etmeyecek fıtrat-ı selîme bulunmayacağı için her nerede olsak sırât-ı müstakîmde bulunmaktan mütevellid bir hiss-i itminan ve mefharetle onu ilan etmekten çekinmeyiz. Hakikat daima hakikat olup mine'l-ezel ile'l-ebed kabul-i taaddüd ü teğayyürden, tebdîl-i şekl ü sûret etmekten münezzeh olduğu için Hazret-i Ebü'l-beşerden Hazret-i Seyyidi'l-beşere kadar bilcümle enbiyâ ve mürselîn hep bunu talim u i'lâma, bunu telkin ederek irşad-ı enâma memur olmuşlardır: ﴿**إن الدين عند الله الإسلام وما اختلف الذين أوتوا الكتاب إلا من بعد ما جاءهم العلم بغيا بينهم**﴾. Meâl-i şerîfi: "Nezd-i ilâhîde din-i makbul, İslâm'dır. Ehl-i kitabın kimi mü'min kalıp kimi kâfir olmak gibi ihtilafları hep tevhide âgâh edildikten sonradır ki, bu ihtilafları kâfir olanlarının bağy u tuğyânından neşet etmiştir" [Âl-i İmrân 3/19].

İnat ve istikbârdan tecerrüt ederek dîde-i irfanını kaplayan gışâve-i cehl ü gabâveti sıyırmaya, gururunu ayaklar altına alarak kadîmden

beri tuttuğu tarîk-i nâ-hemvârın hakikate karşı bir cinayet olduğunu kendi kendine itiraf etmeye cüret eden, kuvve-i fikriye ve cerbeze-i nutkıyesine iğtirâren tervîc-i ebâtîle heveskâr, nimet-i iz'ândan bî-nasip birtakım cühelâya riyâset arzusu gibi hiss-i hasîs-i nefsânîye mağlup olmayan, hâsılı taharrî-i hakikatten başka bir şeye nasb-ı nigâh-ı ihtimam ve itibar etmeyen erbâb-ı ukûl, bundan daha muvâfık bir din ve itikadı düşünüp bulamazlar:

﴿فأقم وجهك للدين حنيفا فطرة الله التي فطر الناس عليها لا تبديل لخلق الله ذلك الدين القيم ولكن أكثر الناس لا يشعرون﴾[77]

Fıtrat-ı insaniyeye olan bu muvafakattan değil midir ki bu din-i mübînin envâr-ı füyûz u berekâtı evvelce görülmedik bir sürat-i hâriku'l-âde ile kalpten kalbe sirayet ederek pek az bir zaman içinde cihan-ı medeniyeti istila eyledi; bathâ-yı Mekke'den tulû' eden o şemsü'l-hüdâ-yı irfan on sene zarfında Ceziratü'l-Arab'ı, yüz senede eski dünya mamûresinin kâffe-i âfâkını tenvîr etti. Cihanın kısm-ı malumunda sît-ı İslâm'ı duymadık kavim kalmadı. Sekene-i âlemin kimi zulümât-ı işrâk içinde pûyân, kimi nusûs-ı şerâyi'-i ilâhiyeyi tahrif etmek seyyiesiyle içine düştükleri girdâbe-i cehalet içinde hayran u ser-gerdân iken asırlarca süren emeklerle, tahrirlerle keşfine zaferyâb olamadıkları maşûka-i akl u vicdanlarını birden bire bulunca, o nur-ı cevvâl-i hidayetin nâsıye-i mücahidîn-i İslâm'da parladığını görünce akın akın daire-i fevz ü necâta girdiler. Asırlardan beri samîm-i vicdanlarına basıp mürûr-ı zaman ile gittikçe ağırlaşan bâr-ı hurafât ve ebâtîlden silkinip öyle bir dâmgâh-ı iğfâle düşmemek üzere kurtuldular. Yalnız bu kadarla da kalmayıp telâmîz-i vicdan u irfanı oldukları kavm-i Araba hayru'l-halef olarak hakikati müdafaa ve teyide, teâlîm-i İslâmiyeyi çâr-aktâr-ı cihana neşr u tamîme muvaffak oldular. Bu dinin yalnız Arap dini değil, bütün âlem-i insaniyetin dini olduğunu ispat ve hâdi-i a'zam olan Rasûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) efendimiz hazretlerinin kâffe-i ümeme meb'ûs olmalarına sebep, telkin buyurdukları dinin insan nâmını taşıyan her ferdin haline çesbân olduğunu meydan-ı aleniyete çıkardılar:

يحمل هذا العلم من كل خلف عدوله ينفون عنه تحريف الغالين وانتحال المبطلين وتأويل الجاهلين[78]

Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyanı [IV]

Sırât-ı Müstakîm, I/9 (9 Teşrîn-i Evvel/26 Ramazan 1326), s. 137-138
Hazırlayan: **Yasin Günaydın**

Yine tekrar ederiz ki, hakikat daima hakikattir. Hakikat, maşûka-i vicdan-ı insaniyettir. Onun diyar u mekân-ı mahsusu olmaz. Onun cây-gâh-ı istikrarı kulûb-ı benîâdemdir. İşte bundan dolayıdır ki, din-i İslâm her hangi kavmin arasına girdi ise orada kökleşip kaldı. Kendine muhalif olan âdât ü merasim-i kadîmeyi yıkıp mahvetti. Nur-ı iman, hakikati her hangi kalpte işrâk etti ise o kalbi edyân-ı sâirenin tasallutundan vikâye etti. Din-i celîl-i Muhammedî, kendini kabul ettirmek için câh ü mala, başka bir din ü mezhepte olan bir kimseyi ikna için hile-i tehdid ü ıtmâa muhtaç değildir. İslâmiyet'i neşr için misyoner cemiyât-ı ruhbâniyesinin ihtiyâr eyledikleri fedakârlıkların hiçbirine tevessül edilmemiştir. Bununla beraber bu cemiyât-ı ruhbâniyenin bunca emvâl ü nukûd sarfıyla bunca mezâhim ü mehâlik iktihâmıyla bir gayret-i mezbûhâne semeresi olarak ara sıra başka bir mezhepteki birkaç hıristiyanı kendi mezheplerine çevirmelerine yahut birkaç putpereste kendi dinlerini kabul ettirmelerine mukabil nüfûs-i İslâmiyenin adedi Hint'te, Çin'de ve bâhusus Afrika'da kendiliğinden kabile kabile, cemaat cemaat çoğalmaktadır:

﴿كتب الله لأغلبن أنا ورسلي إن الله قوي عزيز﴾ [el-Mücâdile 58/21]

Bi'set-i celîle-i Muhammediye bütün âlemîn üzerine ikâme olunmuş hüccet-i bâliğa-i ilâhiyedir. Din-i İslâm, Cenâb-ı Kâdir-i Kayyûm'un yed-i inayetiyle îkâd edilmiş bir misbâh-ı dırahşândır ki, husamâsı tarafından musanna' iftiralarla intişâr-ı ziyâsına haylûlet için ne kadar cehd edilse nuru o nispette artar. Revnak-ı cihân-efrûzu her hamlede daha nazar-rübâ bir parlaklıkla tenvîr-i ebsâr eder. A'dâ-yı dinin bu yoldaki mesaisi, şu'le-i hurşîdi nefesleriyle söndürmek gibi bir hareket-i eblehânedir:

﴿يريدون ليطفئوا نور الله بأفواههم والله متم نوره ولو كره الكافرون﴾[79]

On üç buçuk asırdan beridir din-i mübîn-i İslâm'a itiraz ve taarruz edenler hep galebe-i hüccet ve burhan ile ser-nigûn ve hâksâr oldukları gibi dünyanın dem-i vâpesînine kadar bu hal böylece devam edip gidecektir. Kur'ân-ı Kerîm yine hîn-i nüzûlündeki revnak-ı dileşkâr ve cânperverini muhafaza edip duracaktır: ﴿إنا نحن نزلنا الذكر وإنا له لحافظون﴾[80]; zira hakikattir; hakikatin mağlub-i ebâtîl olması mümkün değildir: الحق يعلو ولا يعلى عليه

Bütün âlem-i beşeriyet bilerek bilmeyerek işte bu hakikati i'lâya çalışıyor. Zaman geçtikçe, medeniyet ilerledikçe, ulûm u maârif terakki eyledikçe müstakbel-i ahbâra müteallik olan âyât ü ehâdîs-i şerîfenin sıdk u hakka makrûniyeti tebeyyün ediyor. Ahkâm-ı şer'iyenin perde-pûş-i istitâr olan hükm ü mehâsini, keşf-i ahlâfa terk edilen serâiri birer birer meydana çıkıyor. Bu da tabii değil midir? Biz Kur'ânımıza, dinimize hakikat diyoruz. Neyyir-i hakikat ise mahiyetine halel gelmeksizin yüz bin nikâbdan arz-ı dîdâr-ı tecelli eder. Çehre-i pertev-nisârı, sehâib-i zulmetin haylûletiyle bir tarafta mestûr kalsa yüz bin yerde enzâr-ı ehl-i ebsâra mekşûf olur. Ulûm u fünûnun da mevzuu hakâyık-ı eşyayı keşfetmekten ibaret olunca onlara hâdim olan müfekkirlerin, dehalarıyla âlem-i marifette nâm bırakan ricâl-i ilmin aklen ve hissen redd ü inkâr edilmeyen mahsul-i iktişâfâtı, dinimizin ahkâmını, o hakikatü'l-hakâyıkı teyit etmez de ne yapar? Hem ne hâcet? Kur'ân-ı Kerîm meydanda değil midir? Hep bizi keşf-i esrâr-ı hilkate, hakâyık-ı eşyayı öğrenmeye, âsâr-ı kudret-i ilâhiyeyi hayvanâta yakışır bir nigâh-ı basit ile değil, büyük âdemlere layık bir nazar-ı dakîk-i hakîmâne ile temaşa etmeye sevk edip durmuyor mu? Dinimiz hakâyık-ı fenniyeye muârız olsa Cenâb-ı Hakîm-i zü'l-celâl, bu tarz istidlâle nasıl müsaade eder? Binâenaleyh, erbâb-ı fennin velev bilmeyerek, velev dinimizi kabul etmeyerek olsun, bu gibi mesaileri mahz-ı fazl u ihsan-ı ilâhî olarak kulûbumuza tevdi olunan hazâin-i marifetin kapılarını açtığı, kelâmullah ile kelâm-ı Rasûlullah'tan keşf-i meânîsi li-hikmetin âtîye muallak olanlarını tefsir ettiği için meşkûrdur:

إن الله عز و جل يؤيد هذا الدين بأقوام لا خلاق لهم

إن الله ليؤيد الإسلام برجال ما هم من أهله

Elhâsıl, medeniyette ileriye atılan her hatve, din-i İslâm'a doğru, ahkâm-ı şeriata doğru bir takarrübdür. Saha-i ulûm u fünûnda zâhire çıkan her hakikat müslimînin milk-i yemîn-i meşrûudur. Onu kendi

malları gibi ahz u kabul ederler: الحكمة ضالة المؤمن أخذها أين وجدها. Biz erbâb-ı fenden yalnız malumât-ı cüz'iye-i beşeriyeyi kâfi görerek avâlim içinde meknûn olan hakâyıkın kâffesine vukûf iddiasında bulunanları, delâil-i akliye ve hissiye ile mertebe-i sübuta varmış olan malumâtın sıhhatini iddia ile iktifâ etmeyerek kudret ü iz'ânının fevkıne çıkmak ve bilmediği şeyler hakkındaki zan ve tahminine de, sırf indî esaslara müstenid nazariyâtına da hakikat süsü vermek isteyen cüretkârları muâhaze ve hakikatten bî-haber olan avâm-ı nâsı ilm ü marifet nâmına idlâl etmemelerini tavsiye ederiz. Bu muâhaze ve tavsiyede ulûm u fünûn-i sahîha da bize iştirak eder. Zira mevzuu taharrî ve keşf-i hakâyık olan ilim ve fen zeyğ u dalâli mûcib fikirlerden külliyen teberrî eder:

﴿وما لهم به من علم إن يتبعون إلا الظن وإن الظن لا يغني من الحق شيئا﴾[81]

İlm-i Tarih Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyeyi Cenâb-ı Peygamberin Sûret-i Neş'et ü Zuhûruyla İspat Eder [I]

Sırât-ı Müstakîm, I/10 (14 Teşrîn-i Evvel 1324/1 Şevval 1326), s. 153-154
Hazırlayan: **Yasin Günaydın**

Şu makalemizde zaman-ı bi'set-i Muhammediyede akvâm-ı âlemin hal-i tarihîsini bilcümle tafsilatıyla tasvir ederek basîta-i meskûnu serâser telvîs eden seyyiâtı ortadan kaldırıp insaniyete yakışır, insanları hadîd-i mezelletten evc-i rif'ate çıkarır, ıslah-ı âlem etmek meziyetini hâiz bir din-i mübîn-i semâvîye ne derece muhtaç olduklarından bahsedecek değiliz. Bahsimizin bu kadar tafsilatı istîâb edecek vüs'ati yoktur. Biz yalnız o devirde gelen müverrihînin bi'l-ittifak tasdikinde olup ispatı sadedinde olduğumuz maksad-ı âlîyi tenvîre sâlih izahât-ı muhtasara ile iktifâ edeceğiz.

Zuhûr-ı İslâm'ın bidâyetinde âlem-i medeniyette ferman-revâ olan hükümetler Roma imparatorluğuyla İran'daki hükümet-i Sâsâniyedir. Bunlar Arabistan kıtasını sağından solundan ihâta edip en mühim yerleri üzerinde bir hakk-ı hâkimiyet ü metbûiyetleri vardı. Bu iki devletin biri hâkime-i garp diğeri hâkime-i şark olup rûy-i zemini bir türlü paylaşamadıklarından daima yekdiğeri üzerine ihrâz-ı galebe ve tefevvukla uğraşır ve bu uğurda her iki taraftan birçok kanlar dökülür, birçok mallar telef olur, birçok hânumânlar sönerdi. Yekdiğerine düşman ve beynlerinde biri mesîhî diğeri mecûsî olmak gibi bir tehâlüf mevcut olmakla beraber yine hakikatte şark ile garp hemhâl ü hemayâr idi. Her iki tarafta da israf u sefahat ve bunlardan mütevellit âdât-ı kabîha derece-i kusvâ-yı rezalete çıkarak fıtrat-ı selîmeyi iğrendirecek seyyiâtı hoş görürlerdi. Her iki tarafta da rüesâ-yı din, halkı iğfâl ile mallarını gasp etmek ve şahıslarını hevesât-ı nefsâniyeleri uğrunda istihdam eylemek için dini gayet müessir bir âlet ve âdeta bir dâmgâh-ı dalâlet ittihâz ederek avâm-ı nâsı mertebe-i hayvaniyete kadar tenzîl

etmişlerdi. Bir derecede ki, halk, kendi mahiyet-i ulviyelerini, sebeb-i hilkatlerini, bu âlemdeki vazife ve hizmetlerini taharrîye, taallüme bile lüzum görmeyerek kendilerini rüesâ-yı din ve tabakât-ı ilmiye ricâlinin hevesât-ı nefsâniye ve şehevâniyesine hizmet için yaratılmış kıyas u itikadında bulunurlardı. Böyle bir itikad-ı bâtıla kapılarak teskîn-i hevesât-ı nefsâniyelerine yarayan bir hiss-i dindarâne ile nüfuz ve tasallutlarının galib ü pâyidar olmasına hizmet eden bu cemm-i gafîr-i cühelânın elbette günün birinde akıllarına danışıp kendilerine ilkâ olunan efkâr-ı diniyenin butlânına kâil olacakları, din nâmına gerden-i inkiyâtlarına atılan ribka-i mezelleti silkip atacakları, hakkın bâtıla, aklın vehme, basiretin amâya galebe edeceği rüesâ-yı merkûmenin hatırına geldikçe sermaye-i menâfii ellerinden alacak olan bu saati tehir için ebsâr-ı basirete karşı evhâm u dalâletten mürekkeb sehâib-i muzlime icadına, akıllara karşı ebâtîl ve hurâfâttan mensûc perdeler germeye çalışırlar idi. Nur-ı fıtratı bu karanlıkların içinde boğmak isterlerdi. Aklı, adüvv-i din ü hakikat, mahsul-i aklî olan fikr ü nazarı Kitab-ı Mukaddes'i tefsire taalluk etmedikçe en büyük cinayet gibi gösterirlerdi. Kitab-ı Mukaddes'in hakk-ı tefsiri ise tağyîr u tahrîfi kendilerine sanat ve âlet-i cerr-i menfaat ittihâz eden rüesâ-yı dinin inhisârında olup onu okumaya bile me'zûn olmayan avâm-ı nâs bu tefsirâtı ne kadar bî-mânâ ve vicdanı ikna meziyetinden muarrâ olursa olsun kabul ü tasdike mecbur tutulurdu.

O zaman âlem-i medeniyeti işgal eden akvâmın derece-i marifeti, tarz-ı idaresi işte böyle idi. Bu hal devam ede ede artık hikmet-i sâlifeden, bekâyâ-yı şeriat-i hakikiyeden zihinlerde pek az bir şey kalmıştı. Usûl ü fürû'-ı itikat hakkında o kadar şüpheler, o kadar hatalar kökleşti ki, akl-ı beşer doğruyu yanlıştan tefrîk edemez, vicdan-ı beşer kendine karargâh-ı istirahat olacak bir penâh bulamaz oldu. Ehemmiyeti o basit akıllarca da münker olmayan bu hal-i elîmin sebeb-i yegânesi din ve daha doğrusu dinsizlik olduğu anlaşılıyordu. Fikirler tereddütten kurtulmak için velev yanlış olsun kendilerine irâe-i tarîk edecek bir delile muhtaç olduğunu hissediyordu. Bu şaşkınlıktan istifade yolunu arayan uzamâ-yı dinin bir takımı fırsat-şikârâne bir melanetle yeni yeni dinler ihdâs etmeye, ibâhiye, dehriye gibi harâb-ı âlemi müntic mezâhibi telkin u tervîc eylemeye başlamışlardı.

Âlem-i bedâvette yaşayan nispeten mütemeddin sayılmayan Cezîretü'l-Arab ahalisine gelince, bunlar bir asıldan münşaib, bir nesilden müteferri' oldukları halde sâika-i cehaletle yekdiğerine hasm-ı can olmuş kabâil-i muhtelifeye inkısâm etmişlerdi. Cümlesi hissiyât-ı nefsâ-

niyeye, hevesât-ı behîmiyeye mağlup idi. Her kabilenin en büyük medâr-ı fahr u mübâhâtı, ekârib ü hîşânından olan diğer kabile ile cenk etmek, kanını dökmek, kadınlarını seby etmek, mallarını selb etmekten başka bir şey değildi. Hükümet yok, şeriat yok, ihkâk-ı hak için kuvvetten daha sâlim bir kanun-ı ma'delet mefkûd. Akvâm-ı sâirenin kâffesine tekaddüm eden zekâ-yı fıtrî-yi hâriku'l-âdeleriyle beraber ilm ü marifet, din ü şeriat nâmına bir şey bilmezlerdi. İçlerinden kitabî veya muvahhid-i hakikî olanları yüz binde bir derecesinde ekall-i kalîl idi. Velev gayet âdi olsun okuma yazma bilenlerin miktarı beş on kişiyi tecavüz etmiyordu. Fesâd-ı itikat hususunda putperestliğin o kadar şenî bir derekesinde idiler ki, dekâik-i sanata büsbütün bîgâne olan o kaba elleriyle yapıp taptıkları mabutlar meyânında helvadan da sanem yaptıkları, bu sûret-i helvayîyi îfâ-yı taabbüdden sonra karınları acıkınca tatlı niyetine yedikleri olurdu. Fesâd-ı ahlâkları ise fesâd-ı itikatlarından geri kalmazdı. İleride âr-ı reziletlerinden veyahut bâr-ı maişetlerinden kurtulmak için kızlarını hengâm-ı tufûletlerinde diri diri gömmek, merdâne bir hareket sayılırdı. Bir taraftan da fuhşiyât, şîme-i iffete hiçbir kadr u kıymet bırakmayacak derecede çoğalmıştı. Herkes hevâ ve hevesi peşinde koşar his ve zevkinden başka bir mi'yâr-ı fazilet bilinmezdi. Sehâ, vaade vefâ, mihmân-perverlik gibi o kavmin mahsusâtından olan bazı fezâile gelince bunlar âbâ vü ecdâddan mevrûs birtakım mehâsin-i kavmiyeden iken yine tekâsür ü tefâhur gibi makâsıd-ı redîe ve denîeye vesile ve âlet ittihâz edildikleri için vaz'-ı aslîlerindeki hüsn-i dilâşûbi muhafaza edemeyerek ahlâk-ı mezmûme-i câhiliye derekesine tenezzül ediyordu.

Gerek mehd-i İslâmiyet'teki ve gerek etrafındaki akvâm-ı âlemin kâffesinde –bâlâda tasvir edildiği vechile- ravâbıt-ı içtimâiye gevşemiş, nizam u intizamdan eser kalmamış iken din-i mübîn-i İslâm'ın olanca ulviyetiyle, olanca revnak-harûd sözüyle nur-efşân-ı tecelli olması halka kendilerinden eşfak bir Rabb-i Rahîm'in lütf-i azîm-i cihanperveri, ilham-ı mu'ciz-i hakikat-güsteri değildir de nedir?

Akîdesinde, emrinde, nehyinde, vaadinde, vaîdinde, tebşîrinde, inzârında, ihbârında hâsılı her şeyde sâdık ve mükemmel olan böyle bir din, mahkûm-i acz olan beşerin muhtereâtından, bir insanın tasnîâtından olabilir mi? İnsaf edelim. Kim bilir kaç yüz asırlık telâhuk-ı efkâr mahsulâtını, netâicini birden ortaya saçan, hukemâ-yı kadîme ve cedîdenin zübde-i malumâtını zâtlarında cem' eden bu yirminci asır feylesofları neden –eslâfın bunca tecâribine vâkıf oldukları, ıslah-ı âleme bu kadar

özendikleri halde- mensup oldukları akvâmın seyyiât-ı içtimâiyelerine fiilî ve amelî bir çare-i müessir bulup tatbik edemiyorlar?

Halbuki şeriat-i İslâmiye, yalnız kavm-i Arabı değil, bütün âlemi ıslah etmek davasıyla ortaya çıkıp bu davasını alâ rüûsi'l-eşhâd ispat etti, hâlâ da ediyor. Ulûm-i sahîha, bu davasında ilâ-yevmi'l-kıyâm sâdık olacağını da gösteriyor.

Bir kere düşünelim, imdâd-ı ilâhî, ilham-ı rahmânî olmasa mümkün müdür ki zulümât-ı cehl ü işrâk içinden hurşîd-i tevhid ü irfan doğsun da o zulmetleri nurda kalb etsin. Mümkün müdür ki çirkâbe-i cihan-âlâ-yı seyyiât içinden zülâl-i hasenât nebeân etsin de tathîriyete muvaffak olsun?

Feyz-i te'dîb-i rabbânî olmasa kâbil midir ki edep ve terbiye nâmına bir şey bilmeyecek derecede deşt-i peymâ-yı bedâvet olan bir kavim bir rub'-ı asırdan az bir zaman içinde sath-ı gazâda, fezâilde, meâlîde, nizam-ı içtimâîde kendisiyle hem-mi'yâr olacak mütemeddin bir kavim bulamasın? Bütün âlem, diyanetçe, ilm ü marifetçe, medeniyetçe, siyasetçe hal-i tedennîde iken bir asır içinde nev'-i beşere mürebbi-i a'zâm ve müceddid-i nizam-ı benîâdem kesilsin? Bir mahşer-i ukûl u kulûba dönmüş olan âlem-i insaniyete nefh-i sûr-i adl ü hakikat ederek asla fenâ bulmayacak, cihan cihan oldukça pâyidar ve nemâdar olacak cerâsîm-i hayat-ı câvidânîyi hars ü ispat eylesin?

Dinimizin din-i semâvî, şer'imizin şer'-i ilâhî olduğunu nev'-i beşerin fâtiha-i saadet ü ikbali demek olan nüzûl-i Kur'ân-ı Azîmü'ş-şan'ın şeb-i yeldâ-yı fetret ü şakâvete subh-i sâdık gibi hâtime çektiğini anlamak için yalnız bu hakikat-i tarihiyeye nazar-ı im'ân u ibretle bakmak kâfîdir. Lakin müddeâmızı daha ziyade tenvîr için fahr-i kâinât ve eşref-i mevcudât (sallallahu aleyhi ve sellem) efendimiz hazretlerinin sûret-i zuhûr ve neş'et-i risâletpenahîlerini de velev muhtasaran olsun tetebbu edelim.

Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyenin Tarihen Sübutu [II]

Sırât-ı Müstakîm, I/11 (23 Teşrîn-i Evvel 1324/10 Şevval 1326), s. 172-173

Hazırlaya**n: Yasin Günaydın**

O Rasûl-i ümmî-yi Kuraşî, Fil senesi Rebîülevvelinin on ikinci gecesi (20 Nisan, sene 571) Mekke-i Mükerreme'de yetim olarak şeref-bahş-i âlem-i vücud oldu. Henüz rahm-i mâderde iken peder-i büzürg-vârı Abdullah vefat ederek metâ-ı dünya nâmına beş deve ile birkaç koyun ve bir cariyeden ibaret –ve bir rivayete nazaran bundan da az- bir miras bırakmıştı. Sinn-i âlîsi altıya varınca vâlide Âmine bint Vehb (b. Abdimenâf b. Zühre b. Kilâb) dahi vefat ederek emr-i infâk u iâşesini cedd-i âlîsi Abdülmuttalib deruhte etti. İki sene sonra Abdülmuttalib dahi vefat edince maişetine tekeffül hizmet-i mübeccelesi ammı Ebû Tâlib'e intikal eyledi. Ebû Tâlib, şehâmet ü keremle mevsûf meziyât-ı âliye ashâbından bir zât idi. Lakin fakr u zarureti kendi ailesinin bile idaresine güç kifayet ediyordu. Zât-ı akdes-i risâletpenâhî ise (salllallahu aleyhi ve sellem) zâhir-i halde amcazâdelerinden ve kavm ü kabilesi sıbyânından farksız idi. Bir fark-ı zâhirî aramak lazım ise o da zât-ı pâk-i nübüvvet-penâhîlerinin anadan da babadan da mahrum bir yetim olması, metâ-ı dünyadan kendisi mahrum olduğu gibi emr-i iâşesini deruhte edenlerin de behremend olamaması, başkası için nimet sayılan mürebbi ve mühezzib nâmıyla dûş-i minnetinde bir hak bulunmaması idi. İbadet-i evsâna alışmış komşular, şûrezâr-ı câhiliyetten yetişmiş refîkler, evhâma tâbi nigehbânlar, hizmet-i esnâm ile müftahir akârib arasında bulunduğu halde akl u kiyâseti, edeb ü fazileti, ahlâk-ı mardiyesi, kemâlât-ı insaniyesi günden güne mütezâyid, nâsıyesinde tâbeş-nümâ olan sitâre-i fürûzân-ı meâlî ânen-fe-ânen mütesâid oluyordu. Her hal ü şe'ni, hilkaten bir misli daha yaratılmamış bir insan-ı ekmel, âlem-i insaniyeti hâksâr-ı mezelletten âsumân-ı meâlîye ıs'âd şânından olan bir kâmil-i bî-bedel olduğunu erbâb-ı dikkate gösteriyordu. Kemâlât-ı ahlâkiyesini inkâr eden bulunmazdı. Herkes kendisinde nüfûs-i beşe-

riyenin idrak edemeyeceği bir meziyet, hiçbir kimsenin erişemeyeceği bir ulviyet olduğunu hissediyordu. Emîn-i vahy-i ilâhî olmazdan evvel kavm ü kabilesinin emîni olmuştu. Mekke sükkânı beyninde ne zaman bir ihtilaf zuhûr etse Muhammedü'l-Emîn'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sözü faysal-ı sâdık-ı adalet, nass-ı kâtı'-ı hakikat diye telakki olunurdu. Bir yetimin, bâ-husus fakir bir ailenin muâvenetiyle geçinir bir yetimin kendiliğinden bu mertebe-i bâlâ-terîn-i kemâle vusûlü, te'dîb-i ilâhî, terbiye-i sübhânî ile değil de nedir?

Bir mektebe oldu kim müdavim // Allah idi zâtına muallim

Elhâsıl, Fahr-i âlem (sallallahu aleyhi ve sellem) hazretleri bütün kavm ü aşireti nâkıs iken kâmil, cümlesi insaniyetin derekât-ı vâpesîninde yuvarlanırken âlâ-yı illiyyîn-i kemâle vâsıl, hepsi ümid-i necât ile sanemler arkasında dolaşırken muvahhid-i hak-bîn, kâffesi nizâ' u ihtilafa hâheşker iken müsâlemet-güzîn, onlar evhâm u hurafâta mağlup iken sahîhu'l-itikat, onlar hayır nedir bilmezken tab'an mâil-i hayr u dâd olarak sinn-i kühûleti bulmuş idi. Bütün halk hakikatten büsbütün gâfil iken hakikat bütün kemâliyle, bütün revnak u cemâliyle kalb-i mübarekini penâh-ı istikrar ittihâz etmişti. Halbuki bakılsa onun gibi fakir doğan, yetim büyüyen, ümmî yetişen bir kimse kendisini irşad edecek bir kitap olmazsa, ikaz edecek bir üstat bulunmazsa, ona küçük büyük her işte muîn u zahîr olacak bir kuvvet imdad etmezse bidâyet-i neş'etinden zaman-ı kühûletine kadar etrafında ve bâ-husus ekârib u akranından ne görürse nefsi ona meyletmek, ne işitirse akl u fikri onunla müteessir olmak tabiî değil midir? Bu hal-i hârik-nümâsı, bir nefes-i Rahmanînin mahsul-i teyid ü terbiyesi olmasaydı hiç olmazsa -yine o devirde yetişen "itikad-ı Hanîfî" ashâbından birkaç kişide olduğu gibi- evvel-be-evvel kavminin akîdesi üzere neş'et eder, onların mezheb-i bâtılına sülûk eyler de aklı mertebe-i kemâle varıp icâle-i fikr u nazara kâdir olduktan sonra şehrâh-ı hidayette gördüğü delil ü burhâna istinaden dalâletten rücû' eder, emr-i itikatta efrâd-ı kavmine mütâbaattan ferâgat eylerdi.

Lakin, bu kaide-i tabiiye hakk-ı risâletpenâhîlerinde cari olmadı. O "rahmeten li'l-âlemîn" müsebbihasıyla tevhide işaret ederek nişâne-i abdiyet olmak üzere secde-i tazarrua kapanarak ziynet-bahş-i âlem-i şühûd oldu. Hayatının ilk gününden beri putperestlikten nefret ederdi. Tufûliyet-i ûlâsında bile hüsn-i itikat ile hüsn-i ahlâka numune-i

imtisâl idi. Akîdece reyb ü iştibâh, etvâr u efkâr u hissiyâtça meyl-i günah akl u kalbine rehyâb-ı tekarrüb olamamıştır.

﴿ووجدك ضالا فهدى﴾ [ed-Duhâ 93/7] âyet-i kerîmesi hakikate müstenit olan bu müddeâmızı tevhîn etmez. Bidâyet-i halinde (hâşâ) bir itikad-ı fâsidi var iken sonradan nail-i hidayet olduğunu veyahut muahharan tashih-i ahlâk eylediğini ima etmez. Kitabullah'tan böyle bir mana çıkarmak –hakk-ı risalette olduğu gibi- hakk-ı ulûhiyette de iftira ve bühtandır. Burada ki "dalâl", rehyâb-ı hidayet olmayanları tahlîsa yol arayan, helak olmak üzere bulunan erbâb-ı dalâleti kurtarmaya çare düşünen ehl-i ihlâsın kalbine müstevlî olan hayrettir. Halka kendilerinden daha raûf u rahîm olan Rasûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) efendimiz hazretleri de bütün âlemi irşad etmek, onları tarîk-i hakkı irâe ile is'âd eylemek için dû çeşm-i basiretiyle bir şehrâh-ı selamet arıyordu. Tâkat-fersâ-yı himmet-i beşer olan böyle bir emr-i azîmi kendiliğinden hem de yalnız başına hayyiz-i fiile çıkarmanın imkânsızlığı kendisini müstağrak-ı veleh ü hayret etmişti. Lakin Cenâb-ı Hak'tan hil'at-vâlâ-yı risâletle mazhar-ı ıstıfâ ve imtiyaz buyurulunca vahy-i ilâhî ile telkin-i şeriata memur edilince bu hayreti zâil oldu. Ancak şân u himmet-i Muhammedîsine çeşbân olabilen vazife-i mukaddeseyi bi-hakkın ifa etti. Âyet-i kerîmedeki "hidayet" de işte budur.

Sadede avdet edelim:

Hazret-i Rasûl (sallallahu aleyhi ve sellem) kavminin ağniyâsından sayılan Hazret-i Hatice'nin (radıyallahu anhâ) emvâlini ticaretle tenmiye etmek ve muahharan ona zevc olmak sûretiyle def'-i ihtiyac u zarurete muvaffak oldu. Min tarafillah yed-i mübarekine tevdi buyurulan mekâlîd-i hayr u bereket sayesinde semere-i sa'yinden iktisab eylediği servet ü sâmân ile refah u rahat hususunda eâzım-ı kavminin hiçbirinden geri kalmamak elinde idi. Lakin onlar gibi hutâm-ı dünyaya aldanmadı. Bu âlem-i yek-rûzenin ârâyiş-i dîde-firîbine mağrûr olmadı. Bilakis, sinn-i âlîsi terakki ettikçe umumun mecbûl olduğu arzu-yı tereffüh ü tenâ'umdan firarı artıyordu. Melekût-i semâvât ü arzı nazar-ı mürâkabe ile temaşa ve dekâik-i san'at-ı rabbâniyeyi, rekâyik-i hikmet-i ilâhiyeyi taharrî ve tetkik için vahdet-güzîn olmak, hem kavmini hem de bütün âlemi giriftâr oldukları girdâbe-i mezelletten tahlîs gibi bir emel-i ulvî-i Hüdâ-pesendâneye muvaffakiyet recâ ve niyazıyla bârgâh-ı Zü'l-celâle dest-küşâ-yı münâcât olmak hususundaki meyl-i vicdanîsine bir türlü mukavemet edemiyordu.

Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyenin Tarihen Sübutu [III]

Sırât-ı Müstakîm, I/15 (20 Teşrîn-i Sânî 1324/ 9 Zilkade 1326), s. 232-233

Hazırlayan: **Yasin Günaydın**

Onun kalbinden başka nev'-i beşerden hiçbir kimsenin kalbine sığmayan o azm-i metîn, hiçbir kimsenin ruhunu müşâfehesine layık bulmayan o sırr-ı mübîn, nihayet intişâr-ı nâsûtiyeti yırtarak, avâlim-i gaybın hicâblarını yararak sevk-i ilham-ı ilâhî ile araya araya kapısına, burc u bârûsuna yaklaştığı âlem-i feydâ feyz-i envâra girdi. Mâsivallaha bir an için olsun mahrem olamayan, daima kâbe-i envâr-ı tecelli olan kalb-i tâbnâki nihayet mehbit-i vahy-i hüdâvendigâh-ı hitâb-ı kibriyâ oldu. Vücud-ı akdesi, mazhar-ı ekmel-i tecelliyât-ı sübhânî; sadr-ı pâki, mücellâ-yı ilm-i ledünnî oldu. Miftâh-ı "lî Maa'llah" ile Hakk'ın bilcümle esrâr-ı nihânına aşina oldu. Deycûr-i âlem, misbâh-ı cevâmiu'l-kelimi ile rûşenâ oldu. İnsanlara benzemekten münezzeh bir insan oldu. Hâsılı, nebiyy-i âhir-i zaman oldu.

Kütüb-i siyerde mestûr olduğu üzere vahy ü ba'sinin mebdei işte bu oldu. Din-i hakka daveti, emr-i ilâhîye müstenit bir memuriyet; terki, gayr-ı mümkin bir vazife ve mecburiyet idi. Böyle olmasa kavminin dalâlette olduğunu bilip dururken kırk sene intizâra ne ihtiyacı vardı. Bu davet, hubb-i riyâset, taleb-i mülk ü saltanat için de değildi. Âbâ vü ecdâdı içinde hiçbir melik yok idi ki mülk-i mağsûbunu istirdâd etmek hatırına gelsin. Kezâlik, kavminin, menâsıb-ı mülk ü saltanata hiçbir arzusu, içlerinden herhangi bir ferdin tahakkümüne tahammülü yok idi ki bunları fermanına râm edebilsin. Onlar devr-i İbrahim ve İsmail'den (aleyhimâ's-selam) beri neslen-ba'de-neslin muazzez ü muhterem tanıdıkları Harem-i Beytullah'a mücâveret ve Kâbe-i Muazzama'ya hizmet şerefiyle kanaat eder bir kavim idiler ki cedd-i büzürgvâr-ı nübüvvetpenâhı Abdülmuttalib'in fil vakasında Ebrehe'ye verdiği cevab-ı meşhur da buna delil-i mukni'dir. Ebrehetü'l-Eşrem nâmıyla iştihâr eden bu Habeşli kumandan intikam kastıyla Arabın mabed-i umumîsi

“Beytü’l-haram”ı, puthanesi ve bilhassa Kureyş’in müntehâ-yı fahr ü mübâhâtı olan Kâbe’yi yıkmak üzere civar-ı Mekke’ye kadar gelmiştir. Askeri, civarında otlayan develeri iğtinâm ettiler ki bunlar meyânında Abdülmuttalib’in de iki yüz kadar devesi var idi. Abdülmuttalib Kureyş’ten birkaç kimseyi müstashıben Ebrehe’nin nezdine gitti. “Niçin geldin?” sualine “Develeri istemek için” cevabını verdi. Ebrehe, böyle mühim bir zamanda, böyle büyük bir felaket içinde reis-i kavm iken bu kadar dûn-i himmet göründüğünden, matlûbunu bu kadar cüz’î bir menfaat-i şahsiyeye hasr eylediğinden dolayı kendisini muâhaze etti. O da cevabında “Ben[82] develerin sahibiyim. Beytullah’a gelince, onu da sahibi himaye eder” dedi.

İmdi, düşünelim. Şeref ve haysiyetçe bütün kabâil-i Araba tefevvuku umumun taht-ı tasdikinde bulunan Kureyş’in Abdülmuttalib gibi bir reis, kavmi beyninde hâiz olduğu o haysiyet ve itibar ile o vak‘ u mekânetle yine böyle bir hasm-ı eledde mukabele için etbâını (eğer etbâ demek sahîh ise) harbe sevk edecek kadar nüfûzu olmazsa Hazret-i Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) gibi الفقر فخري zemzemesini unvan-ı mübâhât ittihâz eden bir zâtın, tesis-i saltanat ü hükümet edebilmesi nasıl mümkün olabilir?

Malum olduğu üzere öteden beri hükümet teşkil eden ricâl-i siyaset, daima mensup oldukları kavmin istidadını gözeterek ondan istifade etmek, efkâr u hissiyât ve âdât ü itikadâtına –velev cebr-i nefs ederek– taraftar görünmek, maksatlarına hâdim olabilecek kimseleri ya para ile veyahut âtiyen tevcîh-i menâsıbla ıtma‘ etmek, husûl-i maksada mâni olabileceklerin birer sûretle vücudlarını izâle etmek, maksad-ı hakikîlerini bidâyet-i emrde türlü küçüklüklerle setr ederek mürâîlik derekâtına inmek sûretiyle temin-i muvaffakiyet edebilmişlerdir. Bu cemiyât-ı beşeriyenin kâffesine hâkim bir kanun-ı tabiî-i lâ-yeteğayyerdir. Hazret-i Rasûl’ün (sallallahu aleyhi ve sellem) ise ne taraftar peydâ edebilmek için kimseyi tam‘a düşürecek malı ne de kendi nefsi için kimseye îrâs-ı zarar etmeye meyli vardı. Bilakis, giriftar-ı eza ve mihnet edildikçe “Yâ Rab! Bunlara hidayet eyle. Zira dîde-i basiretlerini perde-i gaflet bürümüş” diye gizli gizli münâcât eylerdi. Kavminin istidadı ise ferd-i âferîdeye inkıyâd u mutâvaata müsait değildi. Hele ikâme-i hüccet ve teyid-i davet için Kelâmullah olmak üzere telkin eylediği sözlerin çoğu –sahte mabutları tahkirden, esnâmı tezlîlden, sünnet-i âbâ vü ecdâda perestiş eden putperest Araba açıktan açığa körlük, sağırlık, beyinsizlik isnadından ibaret olduğu için- o mağrur u serbâz kavmi tâ samîm-i kalbinden nasıl cerîhadâr ettiği tilâvet-i Kur’ân

edenlerin meçhulü olmayan hususâttandır. Binâenaleyh, etrafında daimiyyü'l-feverân bir burkân-ı gayz u adâvet vardı. Tâife-i Kureyş, muînsiz, zahîrsiz buldukları o zât-ı şerîfe revâ görmedik ezâ ve cefâ bırakmadılar. Vakâyiin hülâsaten tarz-ı cereyanı işte budur. Vesâil-i ma'kûsenin ise netâic-i ma'kûse tevlîd edebileceğini kim teslim etmez?

Demek ki davet-i Muhammediye tesis-i mebânî-i mülk ü saltanat için değil, takrîr-i esas-ı şeriat için vuku bulmuş. Eğer hâheşker-i câh ü mülk olaydı şeklini telkin eylediği hükümet-i şer'iye-i İslâmiye bilcümle usûl u fürûuyla câygîr-i istikrar olduktan sonra riyâset-i İslâmiyeyi, takdim ve rüchâniyeti hiçbir Arap kabilesinin inkâr etmediği hânedân-ı âlîsinde ibkâ etmesine mâni ne idi?

Ya Hazret-i Sultan-ı enbiyâ aleyhi ekmelü't-tehâyâ efendimiz hazretlerinin bidâyet-i bi'sette malı yok, câhı yok, askeri yok, a'vân u ensârı yok, selîka-i şi'riyesi yok, kimseden tahsil ü tederrüs[ü] yok, yazısı yok, sihr-i hitabetiyle teshîr-i kulûbda şöhreti yok, hâsılı avâm-ı nâsı celb için bir mevki-i mahsus kazanmasına, havâs beyninde bir mertebe ihrâz etmesine bâdî olacak zâhiren yedinde hiçbir vesilesi yok iken kendisini kimsenin yetişemeyeceği o mevki-i mümtâza çıkaran, fehâmet-i iclâline karşı mülûk ü selâtîne boyun eğdiren ne idi? Bütün akvâmı irşad etmeyi, seyyiât-ı asır-dîdelerini salâha tebdîl eylemeyi, âleme nefh-ı sûr-ı hayat ederek kulûb-i meyyiteye taze can vermeyi deruhte etmek derecelerinde uluvv-i himmet sahibi olmasına bâis ne idi?

Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyenin Tarihen Sübutu [IV]

Sırât-ı Müstakîm, I/19 (18 Kânun-ı Evvel 1324/7 Zilhicce 1326), s. 296-298
Hazırlayan: **Yasin Günaydın**

İşte bu âlemin bozuk itikatlarını düzeltecek bir muallim u mürşide, fâsid ahlâk u âdâtı değiştirecek bir musliha muhtaç olduğunu inbâ etmek üzere kalbine min-tarafillah ilkâ olunan, bir ilm-i zarurîden, deruhte edeceği emr-i azîm-i tâkat-şikende nusret-i ilâhiyenin kendisine muîn u zahîr olacağını, ba'îdü'l-menâl olan o emel-i ulvînin husûlüne nihayete kadar hâdim olacağını iş'âr eden nesîm-i inayet-i rahmânîden, pîş ü pesinde bir şems-i nur-i envâr gibi parlayan, kendisini delil aramak ihtiyacından muğnî kılan misbâh-ı vahy-i ilâhîden, a'vân u ensâr, sipâh u sipehsâlâr makamına kâim olan va'd-i sâdık-ı semâvîden başka bir şey değildi. Şuûb u kabâil-i âlemin kimi putperest, kimi ateşperest, kimi dehrî, kimi mânî, kimi yahudî, kimi nasrânî iken her biri diğerine benzemez avâid ü itikadâta me'lûf u tâbi iken cümlesini birden tevhide, teşbîh ü ta'tîlden münezzeh olarak tazîm-i Rabb-i Mecîd'e –kimseyi imdad u muâvenetine çağırmadan, kimseyi bu emr-i azîme teşrîk etmeden- yalnız başına öyle bir kuvvet ve itminân-ı kalp ile öyle bir azm-i kaviyy-i sâdık ile kıyâm etti ki mebhût-i hayret olmamak mümkün değildir. Ve yek-demde döndü: "Evsânınızı terk edin. Âbâ vü ecdadınızın size tanıttığı mabutları artık tanımayın" dedi. Lâhût ile nâsûtu birbirine karıştırıp girdâb-ı hasâr içinde serâsîme ve gümgeşte kalan müşebbiheyi "Hak Teâlâ'nın münezzeh olduğu bu teşbîhten, şân-ı ulûhiyetine nâ-sezâ isnadâttan vazgeçiniz" diye ikaz etti. Nur u zulmeti, hayr u şerri birer ilâh tanıyan sâneviyeyi "Bilcümle hadisât-ı kevniyeyi, âlem-i vücudda bi'l-istiklal mutasarrıf olan, şerîk ü nazîrden müteâlî olan Vâhid-i Zü'l-celâle isnat ediniz. Yekdiğerini mahvetmek lazım gelen iki müsâvî kuvvet ü kudretin vücudunu itikat gibi bir girîve-i butlâna düşmeyiniz" diye tahzîr etti. Tabiiyyûna baktı, onları da enzâr-ı basiretlerini perde-i kesîf-i tabiatın mâverâsına doğru sevk ü icâleye, kâinâtın medâr-ı kıyâmı olan sırr-ı vücudu müşâhe-

deye teşvik ü tergîb eyledi. Bilcümle zevi'l-kavli kendine muhatap etti. Büyük küçük, ileri geri ne kadar insan varsa hepsinin, hâlık-ı arz u semâvât ve kâbiz-ı ervâh-ı mahlûkât olan o zât-ı ecell ü a'lânın kabza-i kudret ü ceberûtunda yeksân olarak serbehâk-i acz ü meskenet olduklarını ilan ve insanların yekdiğerlerine olan rüchân-ı hakikîleri yani nezd-i ilâhîdeki fazl u meziyetleri takvâ ve taatlarına göre olduğu sarâhaten beyan, hâlık ile mahlûk arasına girmek, vesile-i şefaat olmak gibi fuzuli bir hizmeti kendiliklerinden deruhte eden rüesâ-yı ruhâniyenin bu hodgâmâne intihâli gayr-ı kâbil olduğunu, en büyük bir reis-i ruhânînin indillah himmeti, peyrevlerinin en küçüklerinden farksız bulunduğunu mehbit-i vahy-i Hüdâ olmuş bir kalb-i selîmin bahşeylediği bir kuvvet-i mukniâne ile izah u tebyîn ederek bu rüesâya âlâ-yı menâsıb-ı rabbâniyelerinden ednâ-yı merâtib-i ubûdiyete inmelerini, bir ilâhtan bir mabuttan istiâne hususunda reisin rüûsa iştirâk eylemesini ve hâlıka nispeten bir dereke-i acz ü iftikârda bulunan bilcümle efrâd-ı insaniye beynindeki fark u tefâvüt, iim ü faziletten, takvâ ve taattan ibarettir itikadının vicdan-ı pâka nakşedilmesini teklif etti. Mukallitleri, göreneklerine esir olanları, ruhlarını tengnâ-yı mezelletten tahlîsa ve ellerini ayaklarını bağlayan saadetlerine set çeken ağlâl-ı hurafâtı çözmeye irşad etti. Kütüb-i semâviyeyi mütalaa ve meânîsini idrak ile o kütüb-i mukaddesenin muhtevî olduğu şerâyi-i ilâhiyeyi muhafaza ile mükellef iken kemâl-i gabâvetlerinden yalnız elfâz u hurûfunu bellemekle iktifâ edip ruh u meânîlerine nüfuz etmek istemeyen memurîn-i ruhâniyeyi ikâme eylediği berâhîn-i müskite ile tebkît eyledi. Âmâl ü makâsıd-ı nefsâniyelerine ittibâen o kitapları tahrîf edenleri, elfâzlarına istedikleri şekl ü manayı verenleri takrîât ve tevbîhât-ı şedîde ile tahkir etti. Elhâsıl bütün halkı vahy-i ilâhîyi anlamaya, sırr-ı ilmiyle tahakkuk etmeye davet eyledi. Her insana zâtında mevzû' olan mevâhib-i fıtriyeyi hüsn-i isti'mâl etmenin yolunu gösterdi. Herkes[i] kendini bilmeye, tanımaya ve akl u fikr u irade gibi hasâis-i celîle ile mümtâz bir mahlûk-ı şerîf olduğunu idrak edip bu hasâis-i mübeccelenin muktezayâtıyla âmil olmaya teşvik eyledi. Âlem-i kevn u fesâdı insana müsahhar kılan o Hakîm-i Mutlak'ın insana, mevcudâtın hangilerinden intifâ' edebilirse onları mübah kılıp bu intifâı itidalden, hudûd-ı şeriatten, kuyûd-ı faziletten başka bir mâni tahdîd eylemediğini ifhâm etti. Halkı, akl u fikirlerinin iânesiyle marifet-i Hâlık'a vâsıl olmaya ikdâr ve eazz-i makâsıd ve metâlib-i ûlâ, cihanlar değen bu marifeti iktisâb için de hâssa-i vahy ile mümtâz olan sahib-i mucizâttan başka vesâiti, intihâl-i mubtılâne olmak üzere or-

tadan kaldırarak Nebî'den başkasına ittibâdan men eyledi. Nebî'ye iman için de aynıyla tasdik-ı vücud-ı Bârî gibi delil-i kavî ve celîye istinat edilmesini emreyledi. Vesâtat-ı enbiyâya ihtiyacımız ise derkârdır. Zira vücud-ı Bârî'yi tasdik için bi'set-i enbiyâya hâcet olmasa da bilinmesi matlûb-ı ilâhî olan sıfât-ı ilâhiyeyi bilmek için, şân-ı ulûhiyete en ziyade layık olan ibadeti öğrenmek için mesâlih-i dünyeviyemizi tesviye ve idare hususunda enzârımıza hafî kalan kavânîn ü kavâid-i dakîkaya kesb-i vukûf eylemek için mahz-ı lütf-i sübhânî olarak bi'set-i enbiyâya ihtiyacımız olduğunu aklımız inkâr etmez. İnsana, ruh ile cisimden yekdiğeriyle mümteziç iki âlem-i muhaliften mürekkeb olduğunu ve her iki âlemine hizmet ve her iki cüz'-i vücudunu daire-i hikmetten inhirâf etmeyerek mâ-hulika-lehlerinde istihdam etmekle mükellef olduğunu öğretti. Bütün halk[1] da öteki âlemde mülâkî olacakları ahvâl ü ehvâle karşı daha bu âlemdeyken hazırlanmaya davet etti. En hayırlı amelin, ibadâtta Hâlık'a ve muâmelâtta adl u dâd ve nasihat ü irşad-ı ibâd şeklinde olmak üzere mahlûka ihlastan ibaret olduğunu tebyîn etti. Bir kavmin, bir sınıfın değil, bütün nev'-i beşerin dünyada rahatı, ukbâda selamet ü saadeti için bilcümle kuvâ-yı maddiye ve maneviyesini tevsî' ve meziyet-i nev'iye ve ulviyet-i izâfiyesini i'lâ için her ne lazım ise cümlesini talimden geri durmadı. Herkesin hali, ülfet ettiğine –hüsran-ı dünya ve hırmân-ı ukbâ dahi olsa– mahabbet, bilmediği şeye -mûcib-i gazv-i siyâdet ve müntehâ-yı merâtib-i saadet de olsa- adâvet etmek olduğu halde maddeten hiçbir kuvvet ü kudreti yok iken velvele-i âlemgîri bütün âlemi ayaklandırmak şânından olan böyle büyük davete yalnız başına kalkışmak akıllara hakikaten durgunluk verir. Yeryüzündeki itikadât ü itiyadâtın kâffesine birden ilan-ı harp demek olan bu davaya kıyâm ettiği zaman herkesten evvel mehd-i hidâyet ve merkez-i daire-i saadet olmak lazım gelir. Kendi kavmi tasdik edecek iken bu neşr-i Hüdâpesendâneye en ziyade mâni olan onlar oldu. Müşrikîn-i Arap kendi nefislerinin düşmanı, şehvetlerinin esiri olduklarından o davet-i mühimmenin mutazammın olduğu hakâyıka yanaşmak istemiyorlardı. Avâmları, havâslarının ağzına bakar, iradelerini onların iradesine tâbi kılarlardı. Havâslarının ukûlü ise gışâ-yı izz ü gurur ile mahcûb olduğundan öyle bir fakîr-i emînin sözünü dinlemeyi azametlerine bir türlü yediremiyorlardı. Zehârif-i dünyadan o kadar bî-nasip olan bir zâtta kendilerine nasihat vermek, hâiz oldukları makamât-ı refîaya taarruzla levm ü ta'nîf etmek için bir meziyet-i hakikiye görmüyorlardı. Lakin o Rasûl-i ümmî, o Nebiyy-i Kuraşî o fakr u za'fı ile, o acz-i zâhirîsi ile beraber

yine sihâm-ı delâilini yağdırıyor, burhân-ı celînin feyizli sehâibinden sâikalar indiriyordu. Kâh zecr ü tevbîh ile kâh rıfk u nasihatle kâh câlib-i dikkat şeylerle, mûcib-i ibret sözlerle enzâr-ı intibahlarını i'lâ ediyordu. Güyâ ki etbâına karşı cebbâr, hükmünde kahhâr, bununla beraber her emr u nehyinde hikmet-şiâr görünen bir sultan-ı dâd-ger yahut evladını terbiyede mahir mesâlih-i dünyeviye ve uhreviyelerini tesviyeye kâdir, sert olduğu kadar merhametli bir peder idi. O zaaf içindeki o kuvvet, o acz içindeki o miknet, o ümmîlik içindeki o ilm ü hikmet, o muhit-i câhiliyet içindeki o sedâd u fazilet ne idi? İşte bunlar hep ceberût-ı âlâdan hübût eden nidâdan, âsumân-ı akdesten nüzul [eden] inayet-i ulyâdan kendine o kalb-i tâbdârı makarr eden vahy-i celîl-i Hüdâ'dan başka bir şey değildi. O hitap her şeyi ilm ü rahmetiyle muhît olan Kâdir-i Kayyûm'un hitab-ı izzeti idi. Bu emir, kulakları tenbih eden, cehalet hicaplarını yırtan, gaflet perdelerini paralayan, kalplerin samîmine giren emr-i nâfiz-i ilâhî idi ki, bu emr u hitabı da rasûlünün sıhhat-i risâletine en kavî burhanı ikâme etmek, abd-i sâdıkını yalancılık töhmetinden berî kılmak için böyle mutad olmayan bir hasîsa-i celîle ile mümtaz eylediği bir abd-i emînin lisanı ile onun nutk-ı dilşikârıyla tebliğ eyledi. Hakikat! İspat-ı nübüvvete daha vâzıh delil aranır mı? Bir ümmî çıksın da kâtipleri okuduklarını, yazdıklarını anlamaya davet etsin. Medâris-i ilme asla yanaşmamış biri gelsin de ulemâya bildiklerini şevâib-i cehl ü gabâvetten tasfiye edin diye çıkışsın. Menâbi-i irfanın semtine uğramamış bir kimse urefâyı irşad etsin. Erbâb-ı evhâm içinden yetişmiş bir kimse hukemânın sakatâtını bulsun da onları doğru yola sevk etsin. Sâdegî-i tabiata en yakın olan, nizam-ı hilkati, kavânîn-i kevniyeyi idrakten en uzak kalan kabâil arasında garip kalmış bir zât, bütün nev'-i beşer için usûl ü kavâid-i şeriati vaz' u tayin etsin. Saadete öyle şehrâhlar açsın ki sâlikleri tehlike-i hüsrandan kurtulsun, târikleri ise tarîk-i necâtı asla bulamasın. Nedir o ulvî hitaplar! Nedir o müskit cevap!

İnsanın, mahiyeti, hakikati akılları durduran o zât-ı âliyyü's-sıfâtın bu hallerine nazar-ı ibretle bakınca ﴿ما هذا بشرا إن هذا إلا ملك كريم﴾ [Yûsuf 12/31] diyeceği geliyor. Lakin, hayır, biz bunu söylemeyiz. Onu daire-i beşeriyetten hâriç tutmamakla beraber sınıf-ı melâikten ma'dûd olmaktan da münezzeh ü müteâlî addederiz. Biz ﴿إنما أنا بشر مثلكم يوحى إلي﴾ [el-Kehf 18/110] âyet-i kerîmesini şân-ı âlîsine en mükemmel tarif olmak üzere tanırız. O mahbûb-i Hüdâ, o zübde-i kümmel-i asfiyâ, bilcümle enbiyâyı tasdik etmiş bir nebîdir. Lakin kendi nübüvvet ü risâleti hakkında delil-i mukni' olmak üzere gözleri kamaştıracak, havâss

ü meşâiri tedhîş edecek havârık göstermedi. Her kuvvet-i insaniyeye, muhtassun-lehi olan işi yaptırmayı teklif ettiği sırada akl-ı insanîyi de hitab-ı ilâhîyi taakkula memur etti. Hatayı savâbdan temyiz etmek vazifesini ona tahmîl eyledi. Kemâl-i hüccet ü burhanı, kelâmın kuvvetine, belagatin kahr u galebesine, delilin sıhhatine tevdi etti. Âyât-ı beyyinât-ı ilâhiyeyi işte medârik-i ukûla en karîb olan bu sûret-i vâzıhada ispat eyledi: ﴿وإنه لكتاب عزيز لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه تنزيل من حكيم حميد﴾[Fussilet 41/41-42].

Lisan Meselesi

Edîb-i Muhterem Süleyman Nazif Beyefendiye

Sırât-ı Müstakîm, III/55 (10 Eylül 1325/7 Ramazanü'l-Mübarek 1327), s. 39-41

Hazırlayan: **Yasin Günaydın**

Tasvîr-i Efkâr'ın 3 Eylül 1325 tarihli nüshasında münderic âtîdeki istîzâh-ı edîbânelerini okudum:

Muallim-i Muhterem Zihni Efendi Hazretleriyle Babanzâde Naim Beyefendiye,

Malum-ı fâzılâneleridir ki, Osmanlı Türkleri Arapçayı iki sûret ü maksatla taallüm ederler: Ya o lisanı gavâmız u edebiyatıyla taallüm veya kelimâtın usûl ü müştakkâtıyla mahall-i vaz' u isti'mâli[ni] teyakkun etmek. Şıkk-ı evvelin usret-âlûd ve muhtac-ı ezmine-i nâ-mahdûd olduğu malumdur. Fakat tahsil-i i'dâdîyi ikmâl etmiş veya etmek üzere bulunmuş sahib-i sa'y ü firâset bir gencin tarz-ı sânîde lisan-ı Arab'ı taallüm için üç aylık bir müddetin kifâyet edip etmeyeceği lütfen izah buyurulursa ümmetin vasıta-i idrak ü ifhâmı olan lisana hizmet edilmiş olur.

Süleyman Nazif

Evvela mâye-i fahr u mübâhât-ı ümmet olan üstad-ı kâmilimiz Zihni Efendi hazretleriyle birlikte nâm-ı âcizânemin zikri sûretiyle ibrâz buyurulan teveccüh-i azîme adem-i istihkâkımı أين الثرى وأين الثريا mısdâkını müeyyid olarak alenen beyan ile mahza böyle bir mesele-i mühimmede zât-ı âlîlerine muhatap olmak haysiyetiyle sualinizi cevapsız bırakmamak gayretine düşerek bu bâbdaki mütalaâtımı arza cüret edeceğim.

Sâniyen, meşâgil-i kesîra-i resmiyenin bâr-ı sıklet-bahşâsı altında sahâif-i matbuâtın kârîlerine ithaf eylediği şuûn-ı demâdem-i nev'in ve bu meyânda bunca münakaşâta bâis olan lisan meselesinin bigâne-

si kaldığım için takibine vakit bulamadığım bir bahs-i medîd arasında temyîz-i hakk u bâtıla esas ittihâz edilecek gibi hissettiğim bu istiftâ hakkında yürüteceğim mütalaâtın kâsır ve hakikate gayr-ı mukârin olsa bile herhalde bî-tarafâne olacağına itimat buyurulmasını rica ederim.

Osmanlı Türkleri Arapçayı ya o lisanı gavâmız u edebiyatıyla taallüm veya kelimâtın usûl ü müştakkâtıyla mahall-i vaz‘ u isti‘mâlini teyakkun etmek maksadıyla tahsil ederler buyuruyorsunuz. Şıkk-ı evvel hakkındaki fikrimiz müttehid ise de şıkk-ı sânî hakkında nokta-i nazarımız biraz ayrılır. Zira fikr u tecribe-i âcizâneme göre Arabîyi Türkçeye yardımı olur diye şöylece –tabir câizse- üstünkörü öğrenenler hiçbir vakitte Arabın anladığı tarzda kelimâtın usûl ü müştakkâtıyla mahall-i vaz‘ u isti‘mâlini teyakkun derecesinde lisan-ı Arabı tahsile muvaffak olamazlar. Zira bir lisanın usûlünü, müştekkâtını, bunlardan her birinin mahall-i vaz‘ u isti‘mâlini bilmek o lisanı gavâmızıyla bilmek demektir.

O halde mesele bendenizin nazarımda lisan-ı Arabîyi elsine-i sâire gibi müstakil bir lisan olarak tahsil etmek yani kavâid-i lisan-ı Arabı, kavm-i Arap o kavâidden ne maksat takip ediyorsa o maksadı aynen gözetmek ile Arabînin Türkçe inşâ ve kitâbeti takviyeye medârı olur hülyâ-yı kadîmiyle basmakalıp birkaç şey bellemek şıklarına münhasır kalır.

Şıkk-ı evvele göre tahsil-i Arabî bir Osmanlı Türke bir lisan hem de pek mühim hem de müfîd bir lisan kazandıracağı için makuldür; hatta vâcibü'l-icrâdır.

Şıkk-ı sânîye göre tahsilden ise –itiraf ederim ki- hiçbir şey anlayamam. Zira hiçbir lisan diğer bir lisanın hizmetkârı olmak üzere tahsil edilemez. Bir lisan diğer lisandan kelimât ü ıstılahât ve hatta bazı terâkîb istiâde edebilir fakat bunların mahall-i vaz‘ u isti‘mâlini değiştirmedikçe yabancılık damgasını üzerlerinden silemez.

Türkçede müsta‘mel kelimât-ı Arabiyenin meânî-i sahîhasını birer birer *Kâmûs Tercemesi*'ne müracaatla tetkik edelim. Bunların yüzde seksenini vaz‘-ı aslîsinden çıkmış, mânâsı teğayyür etmiş buluruz. Bir derecede ki, ekser-i kelimâtı Arabîden muktebes bir cümleyi aynı elfâz-ı Arabiye ile Arabîye tercüme ve nakletsek nâ-şenîde, mânâsız bir ibare vücuda gelir.

Biz öteden beri kavâid-i Arabiyeyi, tahsil programımıza idhâl etmiş olduğumuz için çocuklarımız lisanlarını o sayede güzel öğreniyor güzel

yazıyor zehâbına düşüyoruz. Gençlerimiz, Arabî kuvvetiyle Osmanlıcayı biliyor zannediyoruz. Halbuki bendenizce emr büsbütün ber-akstir. En fasih, en ıstılâh-perdâz kâtibimiz eğer sarf ve nahvi gevşek ise Arabî bir ibarenin meâlini istihrâcdan âcizdir. Biraz sarf ile nahiv görmüş ise yine kelimâtın Arabîdeki kuvvetine, mevâzı‘-ı isti‘mâline vâkıf olmadığı için o kelimelerin ancak Türkçedeki sûret-i isti‘mâllerine göre hayal meyal bir mana sezer.

Demek ki şimdiye kadar Arabîyi tahsil için tutulan usûl-i sakîm ile Arabî kuvvetiyle Türkçe öğrenmek şöyle dursun, Türkçenin Arabîden istiâre ettiği kelimât sayesinde ve o kuvvetle Arabî bir ibare anlaşılabiliyormuş.

Nefsimde vâki olan bir tecribe bu davamın en sarîh burhanıdır. Vaktiyle Mekteb-i Sultânî'de Avrupa liselerini taklîden Fransızcaya yardımı olur diye Latince tedrîs ediliyordu. Bizim medrese usûlüne müşâbih bir usûl-i sakîm ile dört sene devam eden bir tahsilden sonra bugün o lisandan ne bir kelime biliyor ne bir kâidesini tahattur ediyorum. Mâmâfih, o zamanlar Horatius, Cicero gibi Latin eâzım-ı üdebâsının âsârından müntehab parçaları tercüme ediyorduk. Bu tercümelerden aliyyü'l-âlâ derecede imtihan da verdim. Lakin o tercümeler nasıl yapılıyordu? Her kelime, mukabili olan Fransızcası ile birlikte bir tertib-i mahsus ile hafızaya nakş edilir ve bilmeyene, mütercim okuduğunu anlıyor fikri verilirdi.

İşte ekseri Fransızca mukabilleri olan kelimâtın menşei, müştakkun-minhi olan kelimeleri biz Fransızcadaki mukabilleriyle derece-i müşâbehetleri sayesinde beller idik. Mamafih, bu kadar emekten sonra Fransızca müktesebât-ı lisaniyemize bir habbe ilavesine Horatius'ların, Vergilius'ların zerre kadar muâvenetleri dokunmadı, neden? Çünkü biz Latinceyi Latince öğreneceğiz diye okumuyorduk. Fransızcayı takviye eder hülya-yı bî-hâsılı ile tahsil ediyorduk. Ve Fransızca öğrenmek için Latinceden istiâne edecek yerde Latince imtihanını savmak için Fransızcanın feyz-i himmetine iltica ediyorduk.

Osmanlıca ile Arabî lisanları da aynıyla bu vaz‘dadır. Eğer biz Arabîyi, lisan-ı dinîdir, lisan-ı ekmel-i ilmîdir, eslâfımızın hazine-i muhallefât-ı kalemiyesini açar bir miftâh-ı marifet ve hünerdir diye öğrenirsek mühim bir lisan öğrenilir, derece-i nihayede müstefîd oluruz. Yok eğer Türkçemizi takviyeye hâdimdir diye okursak emeklerimiz –yetmiş yıllık tecârib ile sabit olduğu üzere- heba olur gider.

Bir Osmanlı Türk, yüzde sekseninin mahall-i vazʿ u istiʿmâli değişerek lisanına geçen kelimât-ı Arabiyenin meânî ve sûret-i istiʿmâllerini ne *Kâmûs*'tan öğrenir ne de âsâr-ı Arabiyeden. Çünkü âsâr-ı Arabiyeyi anlayamadığı gibi *Kâmûs*'tan lügat aramasını da bilmez, bilse de istiʿmâli epeyce tahsile, tefekkür ü teemmüle mütevakkıf olan o kitabı karıştırmaya üşenir. Ona kelimât-ı Arabiyenin meânîsiyle mevâkıʿ-ı istiʿmâlini belleten şey cevâhir ile müştakkâta olan vukûfu değil, yine Osmanlıcadaki mevâkıʿ-ı istiʿmâli mükerreren işitmesidir. Şurası muhakkaktır ki, Osmanlıcada müstaʿmel bilcümle kelimâtı câmi gayet mükemmel bir lügat kitabı ile on beş yirmi sahifesi Arabî ve Fârisî kavâidinden Türkçede müstaʿmel olanlarına mahsus bir kavâid kitabı bu iki lisanın Türkçeye edeceği muâvenetten tamamen muğnî kılar.[83]

İstîzâhın kısm-ı mütebâkîsinde[84] "Şıkk-ı evvelin usret-âlûd ve muhtac-ı ezmine-i nâ-mahdûd olduğu malumdur. Fakat tahsil-i iʿdâdîyi ikmâl etmiş veya etmek üzere bulunmuş sahib-i saʿy u firâset bir gencin tarz-ı sânîde lisan-ı Arabı taallüm için üç aylık bir müddetin kifayet edip etmeyeceği" sual buyuruluyor ki, burada da fikr-i âlîlerine iştirak etmekte mazurum. Vâkıan, lisan-ı Arabiyeyi gavâmız u edebiyatıyla taallüm, maruf olan usûl-i sekâmet-meşmûl ile usret-âlûd ve muhtac-ı ezmine-i nâ-mahdûddur. Fakat sırf kendimize râciʿ bir seyyieyi lisana yükletmek büyük haksızlıktır. Zira ekser-i kelimâtı bizce me'nûs olan bir lisan ne kadar vâsi, ne kadar güç olursa olsun yine bize bir ecnebi lisanı kadar müşkilü't-tahsil değildir.

Fransızcayı az zaman içinde öğrenmek neden kâbil olsun da Arabî olmasın. Şüphesiz Frenklerin elsine-i ecnebiye hakkında tatbik ettikleri "tahsil-i tabiî" usûlünü biz de Arabîye tatbik edersek daha çabuk öğreniriz. İş Maârif Nezâreti'nin bu lisanın lisan olarak lüzum-ı tahsiline kâil olmasında, "tahsil-i tabiî" usûlünü tatbik edecek muallimler yetiştirmesindedir.

Tahsil-i iʿdâdî[yi] ikmâl etmiş veya etmek üzere bulunmuş sahib-i saʿy ü firâset bir gencin lisan-ı Arabı kelimâtın usûl u müştakkâtıyla mahall-i vazʿ u istiʿmâlini teyakkun ederek taallüm etmesi bahsine gelince kalemim irkiliyor. Mekâtib-i resmiyemizde bu zavallı lisan nâmına edilen beyhude fedakârlıklarla gençlerimizin istidadına edilen tahammül-fersâ işkenceler birer birer gözümün önüne geliyor da tâ ciğergâhımdan bir âh-ı ye's ü hasret kopuyor. Zavallı gençlerimiz tahsil-i iʿdâdîyi ikmâl edinceye kadar Arabî nâmına ne öğreniyorlar ki, üç ayda kelimât-ı Arabiyenin usûlünü, müştakkâtını, bunların mevâkıʿ-ı

isti'mâlini öğrenmek gibi bir eser daha göstersinler? Böyle bir genç – eğer var ise- nazarımda asırlarda bir yetişen, nâmına âbideler dikilecek eâzım-ı ümmettendir. Yok, eğer maksat kelimât-ı Arabiyenin Türkçedeki kuvvetiyle mevâkı'-ı isti'mâlini bilmek ise o genç zaten o derece tahsili iktisâb edinceye kadar meleke ve tekerrür-i isti'mâl sayesinde bunu elde etmiş olacaktır. Zaten hâsıl olmuş bir matlab için yeniden üç ay feda etmesine mahal yoktur. O derecede ki, sermayeleriyle maiyet-i edîbânelerinde himâyet matbuâtı yazılarıyla tezyin eden, inşâdaki behreleriyle muallimlerini geçen gençlerin el-yevm mevcut olması bunun en kavî burhanıdır.

İstîzâh-ı âlîlerine cevabım şimdilik bu kadardır. Mütalaâtımın züyûfunu hâlisinden ayıracak fikr-i nikâd-ı edîbâneleridir. Efkârımın hata olan cihetleri sırf şahsıma râci'dir. Savâb olanları ise milletin muhassala-i efkârından muktebes olduğu için bendenize bir meziyet-i zâide bahşetmez.

Sırât-ı Müstakîm Cerîde-i İslâmiyesi Müessisîn-i Muhteremine

Sırât-ı Müstakîm, V/120 (9 Kânun-ı Evvel 1326/20 Zilhicce [1328]), s. 257-258

Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Selâmün aleyküm ve rahmetüllahi ve berekâtühû

Evkât-ı ferâğımda seve seve mütalaasıyla lezzet-yâb olduğum cerîdenizin beyne'l-müslimîn tesis etmekte olduğu teâruf u teâlüfe ettiği hizmetin derecesini size bildirmeyi zâid görüyorum. Tevâlî-i a'sâr-ı zulm ü cehalet içinde ümmet-i Muhammediyenin uğradığı mevt-i hissî ve aklîden sonra hakâyık-ı İslâmiyeyi bozuk dimağlara telkin, hissiyât-ı diniyeyi kulûb-i meyyitede rekz ü tespit için sûr-i ba's ü nüşûru memleketimizde en evvel nefh edenler, diyebilirim ki siz oldunuz. İki buçuk senelik mesainiz ile bu ümmet-i hâbîdeye öğretecek çok şeyler bulunduğunu ispat ettiniz. Rabbim zahîr u muîniniz olsun. Görüyorum ki sizin bu sa'y-i pâyidarınız biraz daha geniş bir saha bulsa kabr-i nisyâna gömülmüş defâin-i eslâfı ihyâya, bahr-i gafletin dibine atılmış cevâhir-i hakâik-i İslâmiyeyi ızhâra bi-iznillah muvaffak olacaksınız.

Fikr-i kâsırânemce bu vadide atacağınız en mühim hatve tefsir ile hadise doğru olmalıdır. Bereketzâde İsmail Hakkı Beyefendinin, mefhar-i asr olan o fâzıl ve allâme-i bî-hemtânın *Envâr-ı Kur'ân*'ı hayat-ı İslâm'a leb-teşne olan gönüllerimize reşha-pâş olup dururken her harfi hırz-ı can olmaya sezâ olan o sahâyif-i güzînin her nedense bir müddettir *Sırât*'ın sütunlarından gaybûbetiyle gönüllerimiz mahzun oluyor. Her şeyden evvel bu kitab-ı celîlin neşrine devam etmenizi niyaz edersem bu cür'etimi küstahlığa değil, hüsn-i niyetime, kalbimde dinmek bilmeyen aşk-ı Kur'ân'a bağlarsınız zannederim.

Hadis-i şerîfe gelince, buna dair henüz bu mecelle-i celîlenizde bir şey görünmemesini hakikaten bir noksan addederim. Kitap ve sünnet dinimizin en mühim iki me'hazi, menbaı olduğu için *Sırât* sütunlarında bunlara birer kısm-ı mahsus açmanız, erbâb-ı himmetin mesai-i

dindaranesine müracaat etmeniz lazımdır. Bu yolda sarf edeceğiniz emekler –ümit ederim ki- heder olmaz. Size her taraftan muâvenete koşacak erbâb-ı ilm ü diyanet eksik olmaz.

İşte yine bu aczimle beraber size arz-ı hizmet ediyorum. Ne tefsirde ne hadiste taammuk iktidarını hâiz olmadığımı yakînen bildiğim halde hiç olmazsa tercüme ile olsun size yardım edeyim diyorum. Zebîdî'nin Buhârî'yi ihtisâren tertip ettiği *et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh* nâm eser-i mübareğini vakit buldukça tercüme edip size gönderirsem elbette reddetmezsiniz.

Müellif mukaddimesinde diyor ki:

> "Ashâb-ı hadisin pîşvâsı, asrının evhadi imam-ı kebîr Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim Buhârî hazretlerinin *Câmi'u's-sahîh*'i şüphesiz İslâm'da tasnif edilen kitapların en büyüğü, en müfîdidir. Ancak ehâdîs-i mütekerriresi ebvâb-ı muhtelifede müteferrikan îrad edilmiş olduğundan her hangi bâbda olan bir hadis-i şerîfi insan ararsa âdeta bulmaktan vazgeçecek derecede meşakkat çeker. Hazret-i Buhârî'nin bundan maksadı turuk-ı hadisin kesretini, hadisin derece-i şöhretini anlatmaktır. Bizim maksadımız ise asl-ı hadisi beyan etmekten ibarettir. Turuk-ı rivayetin kesretini, bu ehâdîs-i şerîfenin derece-i şöhretini beyan etmek maksûdumuzun hâricindedir. Zira o kitab-ı mukaddeste her ne var ise cümlesinin sahîh olduğu malum u müsellemdir. İmam-ı Nevevî rahmetü'llahi aleyhin Şerh-i Müslim mukaddimesinde de ibarât-ı âtiyeye tesadüf ediliyor: "Buhârî ise vücûh-ı muhtelifeyi birbirinden uzak, müteferrik bâblarda zikreder. Çoğunu da en münasip olmak üzere zihne tebâdür eden bâbda zikretmez. Bundan dolayı turuk-ı rivayeti cem' etmek ve bir hadis için zikrettiği tarîklerin cümlesiyle birden vüsûk u itmi'nân kesb eylemek tâlib-i hadis için müşkilleşir." Yine İmam-ı Nevevî diyor ki: "Müteahhirîn-i huffâz-ı hadisten birçoklarını gördüm ki bu yüzden hataya dûçâr olarak *Sahîh*'inde mevcut ve fakat zihne tebâdür eden mevâkı'da gayr-i mezkûr olan bazı ehâdîsi Buhârî'nin rivayet ettiğini inkâr ederler." İş böyle olunca bu kitab-ı muazzamdaki ehâdîs-i şerîfeyi tekrardan hâlî olarak tecrîd etmeyi arzu ettim. Hadisi zahmetsizce zabta kolaylık olmak için de esânîdi hazf ettim. Tekerrür etmiş bir hadise sıra gelinece ilk defasında kayd u ispat, sonrasında faydalı bir ziyade varsa o ziyadeyi de ilk defasındaki rivayete ilave ve faydalı bir ziyade yok ise zikrinden sarf-ı nazar ettim. Bazen olur ki bir hadis evvelen muhtasaran rivayet edilir de sonraları diğer bir rivayetle daha mufassal ve evvelkinden fazla mevâddı hâvî olarak îrad olunur. İşte böyle yerlerde birinciyi terk ederek faide-i zâidesinden dolayı ikinciyi yazdım. Bir de

Buhârî hadisleri içinden yalnız müsned ü muttasıl olanlarını zikrettim. Maktû' veya muallak olanlarına ilişmediğim gibi hadis ile taalluku olmayan ve içinde Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin nâm-ı şerîfi zikrolunmayan ahbâr-ı sahâbe ve tâbiîni de terk ettim. Mesela Ebû Bekir ile Ömer radıyallahu anhumâ hazerâtının Sakîfe-i Benî Sâide'ye gitmelerine ve orada beynlerinde cereyan eden mükâlemeye dair olan hikâye ile Ömer radıyallahu anh hazretlerinin katli kıssası ile sâhibeyn-i kerîmeyni yanına defnolunması hakkında Hazret-i Âişe radıyallahu anhâdan isti'zânı oğluna vasiyet etmesi ve şûrâ hakkındaki sözleri ve Osman radıyallahu anha bey'at kıssası ve Zübeyr radıyallahu anhın düyûnunu vermek üzere oğluna vasiyeti gibi şeyleri hazf ettim. Bir de her hadiste râvîsi olan sahâbînin ismini yâd ve Buhârî ism-i sahâbîyi hangi lafız ile zikretmiş ise ale'l-ekser o lafzı muhafazayı itiyad ettim. Mesela İmam-ı müşârün-ileyh bazen "*an Âişete*", bazen "*an İbn Abbâs*", bazen "*an Abdillah b. Abbâs*" diyor. Kezâlik bazen "İbn Ömer" dediği gibi bazen "Abdullah b. Ömer" diyor. Bazen "*an Enes*" bazen de "*an Enes b. Mâlik*" diyor. Kezâlik bazen "*an fülân ani'n-Nebî sallallahu aleyhi ve selem*", bazen "*kâle kâle Rasûlullah sallallahu aleyhi ve selem*", bazen de "*inne'n-Nebiyye sallallahu aleyhi ve selem kâle kezâ ve kezâ*" lafızlarıyla hadisi sevk ediyor. İşte bu gibi elfâzı îrad etmek hususunda müellife tamamen mütâbaat ettim. Şayet bu kitapta elfâz-ı Buhârî'ye muhalif elfâz bulunursa nüsha ihtilafından neşet etmiştir."

Sahib-i eserin eser hakkındaki bu sözleri mahiyetini, derece-i kıymetini layıkıyla tarife kâfidir. Kendiliğimden fazla bir söz ilave etmek istemem. Yalnız ehâdîs-i şerîfe-i Nebeviyeyi Türkçeye nakletmeyi vesile-i istişfâ' ittihâz ederek ihtilâs-ı vakt ettikçe yazacağım şeyleri size takdim edeceğimi vaad ederim. Ancak bu va'd-i mukayyedimi ifa için erbâb-ı fazl ü kemâlin muâvenetine muhtaç olduğumu şimdiden beyan etmeyi elzem görüyorum. Zira değil cevâmi'u'l-kelim ve faslu'l-hitâb olan, menba-ı vahy ü hikmetten sudûd eden akvâl-i seniye-i Cenâb-ı Risâletpenâhî'yi herhangi lisandan herhangi bir ibareyi diğer lisana naklederken kuvvet ü revnakı bir dereceye kadar zâil olduğu erbâbınca malumdur. Halbuki edilecek tercümelerin alâ-kadri'l-imkân aslına karîb olmasını, şîve-i lisan-ı Osmanîye mutâbık olmakla beraber asl-ı şerîfteki kuvvetten, metanet-i edâdan imkân müsait olduğu derecede nasipdâr olmasını gönlüm arzu eder. Binâenaleyh arz edeceğimiz tercümelerin sakatâtını ihtar edecek zevât-ı kirâma müteşekkir olacağım gibi daha güzel bir ibare ile tercümeye muvaffak olup mahsul-i karîhalarını tenezzülen i'lâm edecek hüsn-i selîka ashâbına da ayrıca

arz-ı minnetdârî ederim. Bu gibi ihtarâtı tercümeye şekl-i kat'îsini vermeye hâdim olacaklarından âdeta hırz-ı can addedeceğim. *Ve minellahi't-tevfîk*.

Sırât-ı Müstakîm

Ahmet Naim Bey kardeşimize bütün cihan-ı İslâm nâmına teşekkür ederiz ki bu kadar ulvî, bu kadar mukaddes, bu kadar nâfi' bir hizmeti üzerlerine alıyorlar. Vâkıâ iş gayet ağırdır. Lakin kendilerinde kudret-i irfandan, kuvvet-i azimden başka pek büyük bir hüsn-i niyet vardır ki, şu üç meziyetin tevfîkten mahrum kalması kâbil değildir. Cenâb-ı Hak ﴿والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا﴾ [el-Ankebût 29/69] buyurmuyor mu? İnşallah şu sahîfeler bugün başlanan emr-i hayrın kemâl-i muvaffakiyetle bittiğini de görür.

Fâzıl-ı muhterem Babanzâde Ahmet Naim Beyefendi hazretleri tarafından gönderilen iltifatnâmedir

Kelime-i Tayyibe, sy. 1 (5 Nisan 1328/2 Cemâziyelevvel 1330), s. 6

Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Kelime-i Tayyibe sahib-i imtiyazı Ebu'l-Ulâ Bey biraderime:

Takriben üç senelik hidemât-ı ber-güzîdesiyle ümmet-i İslâmiyeyi kendi sa'y-i ta'b-ı nâ-pezîrine minnettar eden *Sırât-ı Müstakîm*'in tatil-i neşrinden ne kadar giriftâr-ı elem oldumsa *Kelime-i Tayyibe* unvan-ı emel-bahşâsıyla diğer bir cerîde-i İslâmiyenin ona halef olacağını sizden öğrenince ﴿ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخير منها﴾ [el-Bakara 2/106] feyz-i lâhûtîsiyle o kadar münbasit oldum. Cenâb-ı Hak nur-ı hidayet ve tevfîkini sizin gibi ashâb-ı mücâhedenin rehgüzâr-ı azminden eksik etmesin.

Sırât'ta[ki] Buhârî hadisleri tercümelerinin ikmâlini emrediyorsunuz. İhvân-ı dinimizin daire-i istifadesini tevsî' için şimdiye kadar neşrolunmuşları da harekeli olarak yeniden tab' etmeye muvâfakatimi talep ediyorsunuz. Böyle bir talebe bence hiç de hâcet yok idi. Ben o tercümeleri idaresi yed-i emanetinize mevdû' olan bir mecelle-i ilmiye için –mahza bu devrede pek ziyade gurbet çekmekte olan dinimize hizmet emeliyle- yazıyordum. Bu hizmete vesâtet için de tabiî zât-ı âlîlerinden daha ehlini bulamazdım. Binâenaleyh bu eser-i âcizanemde kendi mal-i helaliniz gibi tasarrufa me'zûnsunuz. Tercümeleri ikmâl hakkındaki emrinize gelince: Meşâgilim bir iki aya kadar taşkın gibi görünüyorsa da yetiştirmeye gayret edeceğim. Zaten o vakte kadar yeniden tab'ını arzu ettiğiniz eski tercümelerim size bâliğan-mâ-belağ kifâyet eder. Bu müddeti hele bir kere atlatayım; kitabın mâ-ba'dini ikmâle tevfîk-i Hüdâ'nın meded-res olacağını o müyessiru'l-umûrun inayetinden istib'âd etmem. *Ve's-selâmu aleyküm ve rahmetüllahi ve berekâtühû*.

Sebîlürreşâd’a

Sebîlürreşâd, II-IX/42-224 (13 Kânun-ı Evvel 1328/16 Muharrem 1331), s. 278
Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

“Terbiye-i Ahlâkiye” unvanıyla bundan dört sene evven in‘ikâd edilen beyne’l-milel kongre bu sene Ağustos’ta ikinci defa olarak Lahey’de in‘ikâd etti. İlk mecma‘-i ilmîde ispat-ı vücud etmemiş bulunan hükümet-i Osmaniyenin bu defa olsun murahhas göndermesi ve şarkta terbiye-i ahlâkiyenin istinat ettiği esasları mübeyyin bir raporun da murahhaslara tevdi edilmesi resmen rica olundu. Bu taleb-i resmîde şark terbiyesi hakkındaki malumâtın vaktiyle Korfulu bir Yunanlı tarafından yazılmış muhtasar bir esere münhasır olduğu da tasrih edilmişti. Maârif Nezâreti bu davete icabet edeceğini bildirdi ve matlûb olan raporun ihdârını fakire havale etti. Raporun bir dereceye kadar ihdârına tarafımdan ihtimam edildi ise de kongrenin eyyâm-ı in‘ikâdına karîb bir zamanda kabinenin tebeddülü eserin ikmâlini de taraf-ı hükümetten murahhas i‘zâmı meselesini de akîm bıraktı.

Avrupalılara okutmak mülahazasıyla kaleme alınan bu müsveddât-ı nâ-tamamın mütalaasından bazı ihvân-ı dinin müstefîd olabileceği me’mûl olduğundan bunları aynen *Sebîlürreşâd*’ın sine-i hıfz u hirâsetine tevdi ediyorum. Kâriîn-i kirâmın zevkine uygun düşerse mâ-ba‘dini de ikmâle inşâallahu’r-rahmân vesile olur.

Talim-i İlim de mi Haram?

Sebîlürreşâd, XI/272 (14 Teşrîn-i Sânî 1329/27 Zilhicce 1331), s. 177-178
Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Bosna'da Brčko belediye reisinden aldığımız bir mektupta, açılmak üzere olan bir kız mektebine iânede bulunan erbâb-ı hamiyetin azm ü himmetini tevhîn eden bazı ulemânın vücudu haber veriliyor. Bunlar لا تعلموا النساء خطا ibaresiyle kimsenin malumu olmayan bir hadis-i şerîfe güya istinat ederek milletin istikbalini hazırlayacak anaların câhil kalmasını tervîc ediyorlarmış. Sahib-i mektup da "Bu hadis-i şerîf mûcebinde kızların tahsili haramdır deniyor. Halbuki طلب العلم فريضة على كل مسلم ومسلمة hadis-i sahîhi bu bâbdaki teşebbüsâtımızın lüzumunu âmirdir" diyor ve "Müderris efendinin iddia eylediği hadis doğru mudur? Eğer sahîh ise bu ikisi (yani bu iki hadis) arasındaki tezat ne demektir? Şer'an, dinen, hâlen kızlarımızın tahsili lazım mıdır?..." diye soruyor.

Bu mektubu mütalaa ederken nasıl hayretten hayrete düştüğümüzü tasavvur ediniz. Hâlen ilmin lüzum-ı tahsilini ispata muhtaç gören müslümanlar hem de ceza-yı cehl olarak giriftâr oldukları esaret üzerinden kırk yıl kadar zaman da geçtiği, avâmil-i terakki ve tedennînin her gün binlerce şevâhid ü âyâtı gözleri önünde teselsül ettiği halde hâlen müslümanların nısfına tahsil ü taallümün hurmetine kâil ulemâ (!!) var imiş. Bu ne gaflet, bu ne donukluk! Mısır Kıptîlerinin avâid ü akâyidiyle perverde olan Benî İsrail'in Musa aleyhisselam gibi bir peygamber-i zîşâna inkıyâd u ittibâa alışması için sahra-yı Tîh'te kırk yıl sefil ü ser-gerdân olmak kifayet etmişti. Ne acayip şûm-ı mütalaadır ki eben-an-ceddin din-i celîl-i Muhammedî ile perverşiyâb olmuş bir kavmin yine o dinin ahkâmına iktidâ etmek üzere aklını başına devşirmesi için kırk senelik zillet ve esaret kifayet etmemiş!

Her ne ise biz temeddün ü terakkinin hiçbir ferd-i âkil için artık şâyeste-i bahs ü münakaşa olmayan sâik-i acil ü mübremi ile benât-ı İslâm'a

taallüm-i ilmi tahrîm eden müderris efendinin şeriat nâmına söylediği sözler arasında mütehayyir kalan biçare belediye reisine dönelim de bu müşkilini halledelim.

Bu zâta her şeyden evvel tebşîr edeyim ki mütedâvil olan kütüb-i ehâdiste لا تعلموا النساء خطا hadisine tesadüf edemediğimiz gibi, manasına yaklaşacak ehâdîs-i şerîfeye de müsâdif olmadık. Bu söz beyne'l-ulemâ kesb-i şöhret etmiş ehâdîs-i mevzûa meyânında zikredilmiyor. Müderris efendi bunu muteberât-ı kütüb-i hadisin hangisinde görmüş ise beyan etsin ki biz de tanıyalım ve derece-i kuvveti hakkında tetebbuatta bulanabilelim.

طلب العلم فريضة على كل مسلم ومسلمة hadisine gelince, Hazret-i Enes radıyallahu anhtan mervî olan اطلبوا العلم ولو بالصين فان طلب العلم فريضة على كل مسلم hadisinin bir cüz'ü olup ومسلمة ziyadesi bildiğimiz hadis kitaplarında yoktur. Bu hadis bazı muhaddisîne göre mevzû addediliyorsa da Suyûtî, *Mevzû'ât*'ında turuk-ı müteaddide ile sabit olduğunu söylüyor. Sıhâh-ı sittin biri olan *Sünen-i İbn Mâce*'nin de طلب العلم فريضة على كل مسلم ibaresini bir hadis başı olarak rivayet ettiğine nazaran bunu bir hadis-i şerîf olarak tanırız. مسلمة ziyadesinin rivayet edilmemesi ise nisâ-i mü'minât hakkında taallüm-i ilmi haram etmek şöyle dursun farziyet-i taallümü bile iskât edecek şe'n ü salahiyette bile değildir. ﴿هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون﴾ [ez-Zümer 39/9] âyet-i kerîmesinin hükm-i celîline zükûr u nisâ dâhildir. Lisan-ı şerîfte her nerede cem'-i müzekker sîgasıyla bir emir vârid olmuş ise alâ-tarîki't-teğallüb nisâya şâmildir. Kadınlarla erkeklerin müstesna oldukları ahvâl ya sarâhaten veya galebe-i karâin ile taayyün eder.

Müderris efendi hatırını yoklayan –vârid veya gayr-i vârid- bir şüphe için kadınlarımıza yazıyı meçhul –ve ağleb-i ihtimalâta göre yakın zamanlarda mevzû- bir hadise istinaden tahrîm etmek ve bi'n-netice kadınlarımızın kayd-ı cehaletten tahlîs-i girîbân etmelerine mâni olmak istiyor. Acaba kadınları câhil bırakmakla vesvesesinden kurtulmuyor mu? Bunları yine ilmi vasıta-i te'dîb ederek merâtib-i kemâle îsâl etmesi din ü dünyasını bilir, imanı kavî müslüman evlat yetiştirir bir hale getirmesi daha salim bir çare-i tehaffuz değil midir?

Müderris efendi kadınları ilimden nasıl hacr edebilir ki mesâil-i şer'iyenin pek mühim bir kısmı –bir kavle göre sülüsü, bir kavle göre nısfı- ümmehât-ı mü'minîn ve bilhassa Hazret-i Âişe radıyallahu teâlâ anhâ tarafından ümmete talim edilmiştir. Kadınlarımızı cehalete nasıl mahkûm edebilir ki âlem-i İslâm'da hadiste, fıkıhta, şiirde ve hatta

tasavvufta ricâle üstât olmuş nice fâzılât yetişmiştir. Müderris efendi dininden gafil olan bugünkü kızlarınızın ahd-i karîbde Katolik veya Ortodoks evlat yetiştirmesine taraftar değil ise İslâm'ın bugünkü hal-i perişanına yüreği zerre kadar sızlıyorsa Bosna kıtasında yarım asır içinde İslâm nâmının inkırâzına mahal vermek istemiyorsa lütfen kızlarınızın okumasına mâni olmasın. Deylemî'nin *Firdevs* nâmındaki hadis kitabında İbn Abbâs tarîkiyle mervî olan bir hadis-i şerîfte **ذنب العالم ذنب وذنب الجاهل ذنبان** = "Âlimin günahı bir, câhilin günahı iki günahtır" buyuruluyor. Acaba taallüm-i ilmi men eden ﴿**مناع للخير معتد اثيم**﴾ [el-Kalem 68/12] âyet-i kerîmesinin hükmüne dâhil olan kimsenin günahı kaç günah olabileceğini tahmin edebiliyor mu?

Reis efendi, Bosna'da müderris efendiden başka elbette Kitap ve Sünnet'ten az çok haberdar, kulağı delik, aklı başında ulemâ vardır. Onlara da bir kere sorunuz. Elbette size diyeceklerdir ki, kızlarınıza ahkâm-ı şer'iye dairesinde, din ü dünya vezâifini hüsn-i ifaya elverişli bir terbiye vermek maâzallah haram değil, farzdır. Düşününüz ki, çocuklarınızı ilk terbiye edecek, dinlerini en evvel talim edecek analardır. Zihni hurafât ü cehalât ile memlû, tahâretten, hıfz-ı sıhhatten, hakâyık-ı imandan gâfil kadınların çocuklara vereceği terbiye ne olabilir? Gönül isterdi ki ilmin fezâiline dair vârid olan ehâdîs-i şerîfeyi bilâ noksan burada zikredelim, fakat böyle bir arzunun husûlü müstakil bir kitap yazmaya mütevakkıf olduğundan buna şimdilik zaman müsait değildir. Mamafih me'hazlarını göstererek birkaç hadis-i şerîfi teberrüken buraya nakletmekten de geçemeyeceğiz:

العلم خزائن ومفتاحها السؤال فسئلوا يرحمكم الله فإنه يؤجر فيه أربعة السائل والمعلم والمستمع والمحب لهم = "İlim bir takım hazinelerdir ki, anahtarları sualdir. Allah size rahmet etsin sorun, zira ilim sayesinde dört kişi me'cûr olur: Biri soran, biri öğrenen, biri dinleyen, diğeri de bunları seven" (*Hilye*-i Ebî Nuaym).

إذا أتى على يوم لا ازداد فيه علما يقربني إلى الله تعالى فلا بورك لي في طلوع شمس ذلك اليوم = "Öyle bir günüm ola ki, onda beni Allah Teâlâ hazretlerine yaklaştıracak ilmim artmasın da işte o günün tulû'-ı şemsi benim için mübarek olmasın" (Taberânî'nin *Mu'cem-i Kebîr*'i; İbn Adî'nin *Müsned*'i, İbn Nuaym'ın *Hilye*'si).

إذا مررتم برياض الجنة فارتعوا قالوا وما رياض الجنة قال مجالس العلم= Cennet bahçelerinden geçtiğiniz zaman kendinizi hissemend edin. Cennet bahçeleri nedir? sualine karşı da mecâlis-i ilimdir cevabını verdiler (yine Taberânî'nin *Mu'cem-i Kebîr*'i).

من طلب العلم كان كفارة لما مضى = “Her kim ilim talep ederse bu talebi geçmiş günahlarına kefaret olur” (Tirmizî).

من علم علما فله أجر من عمل به لا ينقض من أجر العامل= “Her kim bir ilim talim ederse o ilim ile âmil olanın ecrinden nasipdar olur. Âmilin ecrinden bir şey eksilmez” (İbn Mâce).

من يرد الله به خيرا يفقهه في الدين = “Cenâb-ı Hak her kimde hayır murad ederse onu dinde âlim kılar” (Buhârî, Müslim, *Müsned*-i Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce).

الناس رجلان عالم ومتعلم ولا خير فيما سواهما = “Halk iki sınıftır; ya âlim veya müteallimdir. Bunların mâadâsında ise hayır yoktur” (Taberânî’nin *Mu‘cem-i Kebîr*’i).

وإنما بعثت معلما... = ... “Ben ise ancak muallim olayım diye ba‘s olundum” (İbn Mâce). Müderris efendiye sorarız: Acaba Fahr-i âlem efendimizin bi‘seti yalnız erkeklere mi münhasır idi?

فقيه واحد أشد على الشيطان من ألف عابد= “Bir tek fakih şeytana bin âbidden daha ağır gelir” (Tirmizî ile İbn Mâce).

فضل العالم على العابد كفضلي على أدناكم إن الله تعالى وملئكته وأهل السموات والأرضين حتى النملة في حجرها وحتى الحوت ليصلون على معلم الناس الخير = “Âlimin âbide karşı fazileti benim en ednânızın üzerindeki faziletim gibidir. Şüphesiz Allah Teâlâ ile melekleri ve yuvasındaki karınca ile (denizdeki) balığa varıncaya kadar bütün ehl-i semâvât ile ehl-i arz halka hayrı talim eden kimseye salât ederler” (Tirmizî).

İslâmiyet'in Esasları, Mazisi ve Hali

Sebîlürreşâd, XII [XI]/284 (6 Şubat 1329/23 Rebiülevvel 1332), s. 369-376
Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Şer'iyâta dair bazı kelimât ve mebâhis-i mühimmenin tahrîrinde hey'et-i tahrîriyemiz tarafından da muâvenet edilen *Dâiretü'l-maârif* eser-i mühimm ü muazzamından ehemmiyetine mebnî –sahiplerinin müsaadesiyle- âtîdeki bahsin nakli münasip görülmüştür:

***

Din-i İslâm edyân-ı semâviyenin sonuncusu ve cümlesinin etemm ü ekmeli olup şerîksiz olan ilâh-ı vâhid ü ehade ta'tîl ü teşbîhten münezzeh olarak itikat ve Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerinin cânib-i ilâhîden meb'ûs rasûl-i beşîr ü nezîr olduğunu kabul u teslim ve o Nebiyy-i Kerîm'in taraf-ı Bârî'den tebliğ buyurduğu bilcümle evâmir u nevâhî ve ahbârı hak olmak üzere tasdik eylemek esasına müsteniddir. Hazret-i Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem –Ahd-i Atîk ile Ahd-i Cedîd'in hilâl-i sutûrunda erbâb-ı tetkikin nazar-ı basîretinden hâlâ kendini ihfâ edemeyen mübeşşirâtın da delalet ettiği üzere- enbiyâ-yı selefin ve bilhassa Cenâb-ı Mesîh'in (salavâtullahi ve selamuhû alâ nebiyyinâ ve aleyhi) ﴿ومبشرا برسول يأتي من بعدي اسمه أحمد﴾ [es-Saff 61/6] = "... Bir de benden sonra gelecek ve ismi Ahmed olan bir rasûlün geleceğini tebşîr ile size ba's olunmuş bir rasûlüm" nass-ı Kur'ânîsi mantûkunca haber verdiği hâtemü'n-nebiyyîn olup enbiyâ ve ümem-i sâlifenin muntazır olduğu umûr-ı azîme gerek Zât-ı akdes-i risaletpenâhîlerde ve gerek peyrevân-ı hidayeti olan ümmet-i İslâmiyede lehü'l-hamd ve'l-minne bi-temâmihâ zuhûr etmiştir.

Din-i mübîn-i İslâm nâsih-i şerâyi'-i sâlife olup hükmü ilâ mâ şâallah payidar olacak olan din-i kemâl ve din-i fıtrattır. Din-i İslâm şerâyi'-i mütekadimeyi nâsih ise de akâyid-i enbiyâyı musaddık u müeyyiddir. ﴿إن الدين عند الله الإسلام﴾ [Âl-i İmrân 3/19] = "Nezd-i ilâhîde din, İslâm'dan ibarettir" âyet-i kerîmesi evvel ve âhir İslâm'dan başka nezd-i

ilâhîde din makbul olmadığını, ﴿شرع لكم من الدين ما وصى به نوحا والذين أوحينا إليك وما وصينا به إبراهيم وموسى وعيسى أن أقيموا الدين ولا تتفرقوا فيه﴾ [eş-Şûrâ 42/13] = "Ey hâtime-i ümem! Allah Teâlâ'nın size din olarak teşrî' ettiği şey vaktiyle Nuh'a tavsiye ettiği şeydir. Ey Muhammed! din olarak teşrî' ettiğimiz şey sana şimdi vahiy tarîkiyle bildirdiğimiz ve vaktiyle İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya tavsiye ettiğimiz şeydir ki, o da dini ikâme ediniz ve din hususunda sakın tefrikaya düşmeyiniz emir ve nehyinden ibarettir" âyet-i kerîmesi de Nebiyy-i âhir zamandan evvel gelip geçen enbiyâ-yı ızâmın dini din-i İslâm olduğunu sarâhaten nâtıktır. Binâenaleyh İslâm ﴿لا نفرق بين أحد من رسله﴾ [el-Bakara 2/285] = "Biz Allah'ın rasûllerinden hiçbirini diğerlerinden ayrı gayrı tutmayız" demekle beraber el-yevm rusül ü enbiyâya isnad olunan nukûl u akâyidden ahbâr-ı sarîh-i Muhammedî'ye (sallallahu aleyhi ve sellem) muhalif olanların muharrif olduğuna kâildirler.

Din-i İslâm din-i fıtrattır. Çünkü her hangi derece-i aklın kabulünden ibâ edemeyeceği kadar basit, basit olduğu kadar âlî hakâyık telkin eder. ﴿فطرة الله التي فطر الناس عليها﴾ [er-Rûm 30/30] = "Allah'ın nâsı, üzerine meftûr kıldığı fıtrattır." Mu'tekadât-ı ehl-i İslâm'ın içinde Nasrâniyet'te olduğu gibi aklı pâyend-i esaret edecek serâire tesadüf edilmez. Bir Müslüman hakâyık-ı kevni teemmülden men olunamaz. Bilakis kuru bir iman ile iktifâ edip enfüs ü âfâkın, semâvât ü zemînin bî-hadd ü intihâ hakâyık u esrârını teemmül ü tefekkürden âtıl kalanları zemmeden âyât-ı kerîme pek çoktur. Acâyib-i semâvât ü zemîni müzekkir olan ﴿إن في خلق السموات والأرض ...﴾ (sûre-i Âl-i İmrân) [Âl-i İmrân 3/190] âyet-i kerîmesinden bahsederken Nebiyy-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri teemmül-i acâib hakkında fütûr edenler hakkında ويل لمن لاكها بين فكيه ولم يتأمل = "Yazıklar olsun bu âyet-i kerîmeyi iki çenesi arasında çiğneyip de manasını teemmül etmeyen basîretsizlere (!)" gibi bir takrî'-i şedîdde bulunuyor.

Din-i İslâm akıl ile daima barışık gider. Akl-ı selîm ile nakl-i sahîh arasında teâruz-ı hakikî yoktur. İslâm'ın telkin ettiği ahkâm ise dünyevî ve uhrevî ihtiyacât-ı beşeriyenin kâffesine muntakıb sehlü'l-icra ve maddeten ve manen fevâidi hüveydâ şeylerdir. Hitabât-ı şer'iye doğrudan doğruya efrâd-ı mükellefînedir. İlm-i din hiçbir sınıfın mahsusâtından değildir. Herkes dinini vüs'u yettiği mertebede öğrenmekle mükelleftir. Âyin-i ibadâtı icra için abd ile hâlık arasında icra-yı tavassut edecek, me'âsî ve zünûbu affettirecek hey'ât-ı ruhbaniyenin vücuduna arz-ı iftikârdan müslümanlar lehü'l-hamd âzâdedirler.

Din-i İslâm her türlü imtiyazât-ı dünyeviyeyi beyne'l-efrâd hukukça tefâdulü sahasından ebeden tard etmiş uhuvvet ü müsâvât dinidir. Lisan-ı şeriatta her nerede "ah" kelimesi vârid olmuş ise uhuvvet-i diniye kastedilmiştir. Bu din-i mübîn bütün insanlar beyninde hakikî bir uhuvvet tesis etmeyi emretmiştir. ﴿إنما المؤمنون إخوة﴾ [el-Hucurât 49/10] = "Mü'minler kardeşten başka bir şey değildir" âyet-i kerîmesi daire-i münciye-i İslâm'a bilfiil dâhil olanlar beyninde uhuvvet-i nesebiyeden akvâ bir uhuvvet-i ulviyenin vücudunu ilan ettiği gibi كونوا عباد الله إخوانا = "Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz" hitab-ı ulvî-i nebevîsi de bütün nev'-i beşere salih bir din-i umumî kabiliyetini hâiz olan bu dinin gaye-i kemâlini işrâb etmektedir.

Emr-i müsâvât ve nefy-i kavmiyet ü cinsiyeti ise ﴿يا أيها الناس إنا خلقناكم من ذكر وأنثى وجعلناكم شعوبا وقبائل لتعارفوا إن أكرمكم عند الله أتقاكم﴾ [el-Hucurât 49/13] = "Ey nâs, biz sizi erkek ile kadından yarattık. Sizleri yekdiğerinizi tanıyasınız, bilişesiniz diye birtakım şu'ûb u kabâile ayırdık. Yoksa birbirinize karşı tekâsür ü tefâhur edesiniz diye değil. Şüphesiz nezd-i ilâhîde sizin en kerîminiz müttakî olanınızdır" ve ﴿فإذا نفخ في الصور فلا أنساب بينهم يومئذ ولا يتساءلون﴾ [el-Mü'minûn 23/101] = "Ba's için sûra nefh edildiği gün artık ensâbın hiçbir hükmü kalmayacağı gibi kim kimin nesidir diye kimse kimseye sormaz" gibi âyât-ı kerîme ile ليس لأحد على أحد فضل إلا بالدين أو عمل صالح = "Hiçbir kimsenin diğer kimse üzerine fazl ü meziyeti yoktur. Tefâdül yalnız din veya amel-i sâlih ile olur" ve يا أيها الناس ألا إن ربكم واحد ألا إن أباكم واحد لا فضل لعربي على عجمي ولا لعجمي على عربي ولا لأسود على أحمر ولا لأحمر على أسود إلا بالتقوى إن أكرمكم عند الله أتقاكم ألا هل بلغت قالوا بلى يا رسول الله قال فليبلغ الشاهد الغائب = "Ey nâs! Âgâh olunuz ki, Rabbiniz birdir. Âgâh olunuz ki babanız da birdir. Biliniz ki hiçbir Arabînin Acemî, hiçbir Acemînin Arabî üzerine, kezâlik hiçbir siyah renklinin siyah olmayana, hiç [bir] siyah olmayanın da siyah renkli üzerine fazl ü rüchânı yoktur. Meğerki takvâ ile ola. En kerîminiz nezd-i ilâhîde en müttakî olanınızdır. Söyleyiniz, tebliğ ettim mi? Buna karşı, "Evet yâ Rasûlallah" denilince, Öyle ise hâzır olan gâib olana bu sözümü tebliğ etsin buyurdular." Ve ليس منا من دعا إلى عصبة وليس منا من قاتل على عصبية وليس منا من مات على عصبية = "Asabiyet davasına kalkışan, onu tervîc ü teşvik eden bizden değildir. Asabiyet üzerine kıtâle girişen bizden değildir" gibi ehâdîs-i nebeviye kökünden kesip atmıştır.

Nazar-ı şeriatta herkes müsâvîdir. ﴿أطيعوا الله وأطيعوا الرسول وأولي الأمر منكم﴾ [en-Nisâ 4/59] âyet-i kerîmesi müeddâsınca vâkıâ âmir ü me'mûr, tâbi' u metbû', mutî' u mutâ' varsa da veliyyü'l-emre itaat işte bu âyet-i kerîme hükmünce Allah'a ve Rasûlüne itaat demektir. Yoksa emr-i ilâhîye

muhalif umûrda her kim olursa olsun mahlûka itaat edilmez. لا طاعة لمخلوق في معصية الله = “Hâlık’a isyan hususunda hiçbir mahlûka itaat ü inkıyâd lazım değildir.”

İslâmiyet müsâvât ü uhuvvet telkinâtıyla, habl-i ilâhîye iʻtisâm hakkındaki o emriyle, teferruk ve cemaatten ayrılmak hakkındaki nevâhî-i katʻiyesiyle arazi ve kavmiyet hudutlarını harikulade bir sühûletle mass ü belʻ etmek hâssasını hâiz bir din-i celîldir. Meşrık-ı aksâdaki bir müslümanın nefesi Afrika’nın en meçhul bir köşesindeki müslüman kardeşini kendisi ile her vech ile müsâvî tutmaktan ibâ etmez. Hukuk-ı Beşer Beyannamesi tasavvura daha düne kadar cür’etyâb olamayan felâsife-i garbın hülyalarını âtîde saha-i hakikate çıkaracak mebâdî varsa nur-ı hakikati tâ on üç asır evvel işrâk eden mebâdi-i İslâmiyedir.

İslâm’ın evâmir-i diniyesi yalnız itikadât ü ibadâta yani yalnız hâlık ile mahlûk beynindeki münasebâta münhasır değildir. Hukuk-ı ibâdın muamelât ve münâkehât ve ukûbât aksâmına da şâmildir. Din-i İslâm hâlık ile mahlûk arasındaki vasıtayı, ruhbaniyeti refʻ ettiği gibi “Allah’a ait olanı Allah’a, Kayser’e ait olanı Kayser’e vermek” düsturunu da hiç kabul etmez. Mana-yı maruflarınca ne hükümet-i ruhaniyeyi tanır, ne hükümet-i cismaniyeyi. Hükümet-i ruhaniye ve cismaniyenin ayrı ayrı teşekkülüne cevâz vermez. Hükümet-i cismaniyeye ait muamelâtın kâffesi dinen me’mûrun-bih veya menhiyyün-anhtır. Hepsi emr-i ilâhî veya sünnet-i risâletpenâhîdir. Kitap ve Sünnet dünyada da âhirette de intizam-ı şuûn-ı efrâd ü ümmeti kâfildir. Ve ﴿ربنا آتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة﴾ [el-Bakara 2/201] talim-i ilâhîsi bu nokta-i mühimmeye işarettir. Binâenaleyh aʻsâr-ı ahîrada Avrupa’da tatbik edilen umûr-ı diniye ve siyasiyeyi tefrîk (*séparation de l’elise et de l’etat*) düsturunun bizde mahall-i intibâkı yoktur. Zihinleri Frenk terbiyesiyle meşbûʻ bazı kimselerin böyle bir şeyi tatbik hakkındaki arzuları ahkâm-ı İslâmiye hakkında cehl-i sarîhinden neş’et eder. Bizde emir bi’l-maʻrûf ve nehiy ani’l-münker dinin ferâizinden olduğu gibi tesis-i hükümetten ikâme-i hudûd-ı ilâhiye ve tevzîʻ-i adalet ile şuûn-ı siyasiyeyi idare gibi hususâtın kâffesi dinin ahkâmındandır. Din-i İslâmca nasb-ı imam farzdır. İmama itaat de farzdır. İmamü’l-müslimînin Cuma’yı ikâme etmesi ile kadı nasb etmesi beyninde de fark yoktur.

Hudûd-ı ilâhiyenin ikâmesi, ahkâm-ı diniyenin icrası teşkilât-ı içtimâiyeye, bunun da bekâ ve devamı hükm ü kuvvete vâbeste olduğu için bir hükümet-i muntazama-i İslâmiyenin esasları hicret-i seniyeyi müteakip vahyin germâ-germ-i tevâlî olduğu sıralarda bizzat taraf-ı âlî-i

nebevîden vaz‘ edilmiştir. Riyâset-i hükümet asr-ı risâletpenâhîlerinde kendilerinde ve ondan sonra hulefâ ve eimme-i müslimînde idi. İmam Ömer b. el-Hattâb’ın والله ما يزع الله بالسلطان أكثر مما يزع بالقرآن = “Vallahi, Hak Teâlâ’nın nüfûz-ı hükümetle men ettiği şey, nüfûz-ı Kur’ân ile men ettiğinden ziyadedir” sözü bir hakikat-i mahza olduğundan ahkâm-ı Kur’âniyenin tatbikini temin edecek bir hükümetin teşekkülü zarurî idi. Hükümet-i İslâmiyenin teessüsü ile beraber her hükümetin bekâ ve tevessü‘ için zaruriyât-ı ahkâmından olan a‘dâ ile mukâtele emr-i eheminin de meşruiyeti akl-ı selîmin bedâheten kabul edeceği umûr-ı müsellemedendir. Kılıçtan müstağnî hiçbir hükümet tasavvur edilemeyeceği gibi din-i İslâm da gerek cemaat-i müslimînin şürûr-ı a‘dâdan hıfz u hırâseti ve gerek kelimetüllahı i‘lâ yani daire-i dini sühûletle tevsî‘ gayesine vusûl için cihadı teşrî‘den ferâgat edemeyeceği tabiî idi.

Gerek akâyid ü ibadâta ve gerek muamelât-ı medeniyeye taalluk eden kavânînin gayesi siyaset ve idare-i nüfûs olduğunu unutanlar –Avrupa’da ruhbâniyetin suiistimalinden bîzâr olarak hükümet-i cismaniyeyi ruhaniyeden tefrîka çârnâçâr taraftar olmuş olanların efkârına tebean– din-i İslâm’ın din-i cihad ü seyf olmasına itiraz ederler. Ve hükümet-i İslâmiyenin cebr ü tehdidi olmasaydı bu kadar süratle ve belki de Cezîretü’l-Arab’ın hâricinde hiç de intişâr etmezdi derler. Böyle bir itiraz vâhîdir. Zira kuvvetin Hakk’a hizmetkâr olması mûcib-i şeyn olmak şöyle dursun, hak için de kuvvet için de mûcib-i şereftir. Din-i İslâm esasen cizyeyi kabul ettiği için süyûf-ı mücâhidînin hizmeti hükümet-i İslâmiyenin dairesini tevsî‘ etmekten ve sît-i İslâm’ı serbest ve korkusuz olarak az zaman içinde çâr-aktâr-ı cihana îsâl etmekten ibaret idi. Yoksa aded-i müslimîni tezyîd eden şey Kur’ân-ı Kerîm’in muhtevî olduğu hitabât-ı ilâhiyenin ervâha tesir ü nifâzı, kulûb-ı müstemiîni cezb ü teshîr etmesi idi. O devrin haline göre nimet-i hadâretten bî-nasip olan bir avuç halkın elli sene içinde Çin ve Hint hududundan tâ Mağrib-i aksâya kadar bunca milel ü akvâmı kabza-i idaresine râm etmesi elbette yalnız kılıç kuvvetiyle olamazdı. Hem ne hâcet? Bugün artık âlem-i İslâm her tarafından a‘dâ ile muhât olarak şükûh ü ikbâli sönmüş, Nasrâniyet’e karşı silâh satveti pâre pâre olmuştur. Böyle iken bunca tazyikâta, bunca tehdidâta rağmen yine intişârdan geri kaldığı var mıdır? Din-i sulh u selâm olduğu ilan edilen Nasrâniyet nâşirlerinin Avrupa ve Amerika milyonlarına, mehîb toplarına istinaden sarf ettikleri mesaiye karşı mağlup oluyor mu? Bu korkunç emekler İslâm’ın seyr-i selamet-bahşına mâni olabiliyor mu?

Elhâsıl kim ne derse desin, din-i İslâm'ın zuhûru tarih-i nev'-i beşerin sebt ü kayd ettiği inkılâbât-ı medeniye ve içtimâiyenin en azîmidir. Sefk-i dimâ ile zulüm ve bîdâd ile şaibedâr olan Fransa inkılâb-ı kebîri inkılâb-ı İslâmî ile kâbil-i kıyas değildir. Üzerinden bir asırdan ziyade geçtiği halde hâlâ nazarî olmaktan kurtulamayan Hukuk-ı Beşer Beyannamesi'ni ilham eden şüphesiz –on iki asır içinde Avrupa daire-i zulumâtına tedricen ve güçlükle fürce-yâb-ı duhûl olan- hukuk-ı İslâmiyedir. Avrupa'nın yeni bir keşif olmak üzere âleme telkin etmeye başladığı hürriyet, adalet, müsâvât, uhuvvet mebâdîsi efkâr-ı İslâmiye ile perve[r]de olanlarca artık telkine şâyân görülemeyecek bedîhiyât-ı evveliyedendir.

Din-i İslâm'ın en büyük tesiri ahlâk sahasında görülmüştür ve hedef ittihâz ettiği inkılâb-ı içtimâîyi vücuda getirecek ricâlin terbiye-i ferdiyesinde ızhâr ettiği havârık-ı muhayyiru'l-ukûldür. Rasûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem gaye-i bi'set-i seniyelerini إنما بعثت لأتمم مكارم الأخلاق= "Ben ancak mekârim-i ahlâkı tamamlamak için ba's olundum" kelâm-ı âlîsiyle izah buyuruyorlar. Terbiye-i nebeviye kavm-i Arabın fıtratında meknûz ü müddahar ne kadar mehâsin varsa tenmiye ve takviye ediyor. Âdât ve ahlâk-ı mezmûme-i câhiliyeyi istîsâl ediyor ve yirmi üç senelik bir müddet-i kalîle zarfında binlerce ricâli tehzîb ve te'dîb ederek akvâma rehnümâ-yı hidayet, her biri diğer milletlerde olsa sermaye-i mübâhât ü mefharet olabilecek bir hal-i kemâle ifrâğ ediyor. Akvâm-ı mücâvirenin o zamana kadar hedef-i istihfâf u istihkârı olmuş bir ümmet-i ümmiyenin lemhate'l-basar denilecek bir zaman içinde bu kadar fezâili iktisâb etmesi, yarım asırda âlem-i medenîye istila ederek müeddib ü mürebbi vazifesini deruhte etmesi din-i İslâm'ın hakikaten mertebe-i i'câza varan âsâr-ı füyûz u berekâtındandır [Ahlâk maddesine bak].

İslâm bütün manasınca din-i ahlâk ve fazilet olduğu gibi en yüksek mertebede hami-i ilm ü hakikattir. İslâmiyet'te din ile ilim tev'emdir. İlmin fezâilini nâtık olan, ilmi tergîb eden ehâdîs-i nebeviyeden bahsetmek bu sütunların siasından hâriçtir. Ümmî bir ümmetin yarım asır zarfında esâmîsi saymakla tükenmeyen bunca eâzım-ı ulemâyı sine-i terbiyesinde yetiştirmesi hep bu sayede idi. Tahsil-i ilmin ferâiz-i diniyeden bir farz olduğunu söylemek kâfidir. Zuhûr-ı İslâm'dan daha bir asır geçmemişti ki, sırf İslâmî olan tefsir, hadis, fıkıh, tarih, siyer, edebiyat gibi ilimler kesb-i revnak u nizam etmiş ve daha ikinci asrın bidâyetlerinde Yunan ve Hint ve İran metrûkâtından olan "ulûm-ı dahîle" gereği gibi intişâr etmişti. Daha ikinci asr-ı hicrîde medeniyet-i

İslâmiye dünyanın en müterakkî, en mütekâmil medeniyeti halini almıştı. Az zaman içinde Bağdat, Basra, Mısır, Merv, Belh, Sistan, Semerkand, Kurtuba, İşbiliye, Kayrevan gibi bilâd-ı İslâmiye vâridîn ü sâdırîni tenvîre hâdim birer meş'al-i medeniyet, birer dâru'l-ulûm olmuşlardı. Avrupa'nın bugünkü medeniyeti de Endülüs'ten kopmuş bir şule-i marifettir.

"Medeniyet-i İslâmiye"ye Frenkler "medeniyet-i Arabiye" nâmını veriyorlar. Vâkıâ bu medeniyetin ilk bânîleri nâşir-i nûr-ı İslâm olan kavm-i necîb-i Arap olduğu ve hemân bütün müellifîn-i İslâmiyenin yakın vakitlere kadar hep lisan-ı Kur'ân ile te'lif-i âsâr ettikleri mülahaza edilince bu tesmiye doğru ise de hakikat-i halde bu medeniyet-i ulyânın bânîleri yalnız Araplar değil idi. Daire-i İslâm'a dâhil olan Acem, Türk, Kürt, Berber, Hintli ne kadar akvâm varsa cümlesinin bunda hisse-i iştirakleri zâhir ve ruh-ı İslâm'ın kabul etmediği kavmiyet farkı bunu kavm-i Araba tahsîse esasen mânidir. "Medeniyet-i İslâmiye" denilen hân-ı nimetten hiçbir kavim memnû' olmamış ve cümlesi birden lisan-ı Kur'ân'ı kendilerine vasıta-i tefâhüm ittihâz ederek mütesâviyen nevâle-çîn olmuştur.

İslâm'ın, düşman-ı İslâm ve onlara bilmeyerek peyrev olanların hoşuna gitmeyecek yalnız iki türlü ahkâmı vardır ki, biri esarete, diğeri kadınlara taalluk edenleridir.

Vâkıâ İslâmiyet Avrupalılarla Amerikalıların zenciler hakkında havsala-sûz-ı insaniyet muamelât-ı i'tisâfkârânesini tecvîz edecek ahkâmı hâvî olaydı, bu itiraz belki vârid olurdu. Bugünkü medenîlerin anladığına göre esir hususât-ı zâtiyede istihdâm edilir. Zekice bir havyandan başka bir şey değildir. Esaret buhar makinelerinin icadından evvel bir zaruret-i iktisadiye ve içtimâiye olduğu için bunu ref' u ilgâ etmedi diye dini-i İslâm'a ta'n etmek haksızlıktır. Din-i İslâm hukuk-ı düvel ulemâsının sonradan sonraya taakkul ettikleri ahkâmı on üç asır evvel vaz' ederek mesâib-i harbi gereği gibi tehvîn, esna-yı harpte etfâl ü nisvâna, savmealarına kapanmış ruhbâna taarruz, silâh be-dest olarak esir edilenlerin kat'-ı âzâsını, eşcâr ve kürûm ve mezâriin tahribini nehyettiği gibi zaruret-i harbiye olarak esir edilen insanlara edilecek insanca muameleyi de tayin etmiştir. Din-i İslâm –hem küffârın za'fını hem de daire-i İslâm'ın adeden ve iktisaden genişleyip kuvvet bulmasını müntic olan- usûl-i esareti ibkâ etmiş ise de- insaf ile düşünülsün ki, esiri efrâd-ı aile menzilesine tenzîl ederek rıkkın ağırlığını âdeta hiçe indirmiştir. Bundan mâ'adâ katl-i hata ve şibh-i amd ile nakz-ı sıyâm-ı

Ramazan ve zıhâr ve îlâ ve yemin gibi mesâilde ıtk-ı rakabenin kefarete dâhil olmasına ve tedbîr ile kitabetin ve istîlâd ile tahrîr-i cevârînin meşruiyetine ve mevâlînin yani azatlıların erkâb-ı nesebiye hükmüne girerek mirasa bile dâhil olmalarına ve bu gibi vesâilin fıkdânı halinde de li-vechilllah ıtk-ı rikâbın veya ıtka iânenin fezâili hakkındaki tergîbât-ı celîle-i nebeviyeye yani nefs-ı i'tâkın bir ibadet-i mühime olduğuna bakılacak olursa şer'-i şerîfin rıkkı tecvîz etmekle beraber daima gâilesini ref' u tehvîne meyyal olduğu sarâhaten anlaşılır. Hadis-i şerîf olarak rivayeti İbn Ömer'e isnat olunan شر المال في آخر الزمان المماليك = "Âhir zamanda malın en kötüsü memlûklerdir" eseri de bu müddeâmıza şahittir. Şurası muhakkaktır ki, hükm-i rıkkın ibkâsıyla beraber vesâil-i i'tâkın teksîri İslâmiyet'e pek çok şeyler kazandırmış, aded-i müslimîni tezyîd ettiği gibi köleleri ahrârdan daha fena bir halde yaşatmamıştır. Tarih-i İslâm'ı mütalaa edenler ulûmda, sanayide, siyasette sahip-kırân ve ahrâr-ı ümmetle hem-inân-ı rakâbet olmuş nice nice mevâlî isimlerine tesadüf edecekleri gibi ahkâm-ı rıkkın vücudu birçok kölemen hanedanlarının erîke-nişîn-i saltanat olmasına mâni olmadığını görürler.

Hukuk-ı nisâ bahsine gelince, bu hususta din-i İslâm ile hem-ıyâr olacak hiçbir müessese-i diniye veya medeniye henüz zuhûr etmemiştir. Kadınlar hakkında memâlik-i mütemeddinede cari ahkâm ile ahkâm-ı İslâmiyenin sathîce bir mukayesesi bile aradaki fark-ı azîmi dîde-i intibâha arz eder. Kadınların kable'z-zevâc ebeveynin, ba'de'z-zevâc da zevcin hacr u sıyânetinden kurtulamayan, tasarrufâtı gayr-ı mu'teber olan, izdivâc eder etmez –hîn-i akitte hilâfı tasrîh edilmemiş ise- mallarının nısfı kocalarına geçen memleketlerde nisâiyyûn (*féministes*) vücuduna ve iddia-yı hukuk etmelerine aklımız erer ise de bizdeki bir sınıf-ı halkın taklid-i a'mâ kabilinden hâsıl-ı tahsil arkasında koşmaları anlaşılır şeylerden değildir. Müslüman kadını bütün hukuk-ı insaniyesine sahiptir. Din-i İslâm kadınları hanelerinin sahibesi, evlatlarının mürebbiyesi kılmakla beraber temin ü tevsî'-i maişet için hususiyet-i hallerinin müsait olduğu sanâyi'den hiçbiriyle iştigalden men etmez. Tahsil-i ilim erkekler kadar kadınlar için de farzdır. Bir müslüman kadını mal-ı Kârûn'a sahip olsa kâffe-i tasarrufâtında müstakil ve zevcinin müdahalesinden âzâdedir. Servet ü sâmânı gerek kendisini ve gerek çocuklarını infâk külfetinden zevcini kurtaramaz. Tesettür ve ihticâb hakkındaki nusûs-ı Kur'âniye ve ehâdîs-i nebeviye hukuklarını kasr için değildir. Bilakis dâmen-i ismetlerini enzâr-ı edânîden sıyânet gayret-i ilâhiyesinden münbaistir. Şer'-i şerîfin gözettiği tahâret-i erhâm u ensâbın ve kasr u tahdîd-i fücûrun bundan daha sâlim çaresi yoktur.

Kadîmden bugüne kadar hemân bütün milel ü akvâmın bilfiil kabul ve tatbik etmiş oldukları taaddüd-i zevcât hakkındaki itiraz da ötekiler kadar vâhîdir. Zira evvela din-i İslâm zaman-ı câhiliyetteki miktar-ı ezvâcı tahdit ederek dörde indirmiştir. Sâniyen, din-i İslâm'ın vaz' ettiği adalet şartı bu cevâzı da hadd-i asgarîsine tenzîl etmiştir. Bir sûrette ki, bir zevceden ziyadesini ber-vech-i şer'î beslemek her zenginin harcı değildir. Sâlisen, taaddüd-i zevcâtı men eden âbâ-i kenîsâiyenin bu nehiyleri –muvâfık-ı tabiat olmadığı için- bilfiil nâfiz olamamış ve gerek bu nehiyleri ve gerekse talâkı men edişleri fuhuş ve zinayı gereği gibi tervîc etmiştir.

Hülâsa, âlem-i insaniyette bu inkılâb-ı azîmi vücuda getiren şeriat-ı İslâmiye ﴿اليوم أكملت لكم دينكم وأتممت عليكم نعمتي ورضيت لكم الإسلام دينا﴾ [el-Mâide 5/3] = "Ey ümmet-i merhûme, işte bugün dininizi size ikmâl ettim. Üzerinizdeki nimeti tamam ettim ve İslâm'ın sizin için din olmasını kabul ederek razı oldum" âyet-i kerîmesinin nâtık olduğu vech ile ekmel ü etemm-i şeriattır. Bize bergüzâr-ı risalet olan Kitabullah ile Sünnet-i Rasûlullah dünya ve ukbâya taalluk eden bilcümle mesâlihimizin bi-hakkın kesb-i intizam etmesine kâfidir. Kitap ile Sünnet vezâif-i diniye ve dünyeviyemizin –ki onlar da dinî addolunabilir- hutût-ı asliye ve umumiyesini çizmiş ve mansûs olmayan ahkâm da Kitap ve Sünnet'e istinat eden icmâ'-ı ümmet ve kıyas-ı müçtehidîn ile tayin etmiştir ["Kitap", "Sünnet", "İcmâ'", "Kıyas" kelimelerine bak]. Şeriat-ı İslâmiyenin me'hazı, mercii işte bu dört delildir. ﴿يا أيها الذين آمنوا أطيعوا الله وأطيعوا الرسول وأولي الأمر منكم فإن تنازعتم في شيء فردوه إلى الله والرسول إن كنتم تؤمنون بالله واليوم الآخر﴾ [en-Nisâ 4/59] = "Ey iman edenler, Allah'a itaat ediniz. Rasûl'e de itaat ediniz. Ulu'l-emre de öyle. Şayet bir şeyde aranızda nizâ' ve ihtilaf tehaddüs ederse –eğer Allah'a ve yevm-i âhirete imanınız varsa- bu meseleyi Allah'a ve Rasûl'e, yani Kitabullah ve Sünnet-i Rasûlullah'a redd ü ircâ' ediniz" âyet-i kerîmesi mûcebinde Kitap ile Sünnet asıl ve ulu'l-emr demek olan ulemânın icmâ' ile kıyası da o iki asla râci' fer'lerdir. Binâenaleyh hiçbir asırda memnû' olmayan, mesâlihin peyderpey hudûsuyla vücuduna ihtiyaç messeden içtihadât-ı fukahâ da –usûlüne tevfîk yani Kitap ve Sünnet'e reddedilebilmek şartıyla- furû'-ı dindendir. Yoksa Kitap ve Sünnete muhalif içtihadât-ı indiyenin Kitap ve Sünnet'le alakadar olmayan ahkâmın nazar-ı İslâm'da ifade-i hüküm itibariyle kadr ü kıymeti yoktur. İşte furû'-ı dinden bâhis olan "fıkıh" kitaplarının yanı başında keyfiyet-i istinbât-ı ahkâmdan bâhis "usûl-i fıkıh" nâmıyla diğer bir ilmin vücud bulması bu ihtiyac-ı meşrû' sâikasıyladır. Edille-i fıkhiyenin dörde var-

ması, külliyâtı tansîs eden Kitap ve Sünnetin yanı başında cüz'iyât-ı mesâili yine aslına muvâfık sûrette fâsıl olmak üzere içtihad kapısının açık kalması şeriat-ı Ahmediyeye büyük bir elastikiyet vermiş ve içtihada ehil hakikî ulemâ mevcut oldukça mesâil-i mütehaddise karşısında asla sıkıntı çekilmemiştir. Vaktiyle saha-i İslâm'ın böyle parlak bir medeniyet nuruyla münevver olarak bu derece vüs'at peydâ etmesi hep bu sayede olmuştur.

İslâmiyet'in mazisi böyle. Bir de şimdiki haline bakalım. Bu nâm altında yaşayan kaç milyon can varsa maatteessüf cümlesi düşmanlarının zîr-i pây-ı tahakkümünde zebûn u esîr, işin daha garibi bu bâr-ı zill ü esareti duyamayacak derecede bî-hiss ü bî-şuur. Birkaç asır evvel mürebbi-i âlem olan, ilim ve sanatta dünyayı hayran eden, meşrık-ı aksâdan mağrib-i aksâya kadar emtia nakleden bu yüz milyonlarca halk bugün ilimden, sanattan, ticaretten külliyen bî-behre. Kendilerini Avrupalı yedirmezse aç, giydirmezse çıplak, taşımazsa kendisini bile bir mahalden diğer mahalle nakletmekten âciz. Memleketlerinde ecdâdın miras-ı mecd ü mefâhiri olarak tufan-ı havâdis ü belâyâdan kurtulan cüz'î âsâr-ı umrânı bile muhafaza kaydından vâreste olacak kadar âtıl ve câhil. Hiçbir hıtta-i İslâmiye kalmamıştır ki, ahalisi hukuk-ı siyasiyelerine ve hatta hukuk-ı ibtidaiye-i insaniyelerine sahip olsunlar. Yalnız burada bir avuç müslümanı ile kalmış bir hükümetçiğiz vardır ki, o da yalnız bir hayal-i istiklal ile henüz zinde ve pâ-bercâ. Lakin o da câhil. O da sanatını, ticaretini istiklal-i iktisadîsini düşmanlara kaptırmış, istiklal-i siyasîsinin bir kısm-ı azîmini kaybetmiş. Bakiye-i istiklali için de kendisini muhît olan nesîm-i udvân an-be-an mühlik bir kasırgaya inkılâp edecek diye bütün muvahhidler dil-hirâs. İslâm'ın eyyâm-ı sa'dini târ eden bu nikbetler nedir? Hangi dest-i nuhûset eyvân-ı İslâm'ı ser-nigûn etmiş? Biraz da bu ciheti araştıralım.

Hal ile mazi beynindeki tezat –bizleri demeyelim, çünkü bu tezadı bile gösterecek ilim ve irfanımız kalmamış, vaktiyle ne olduğumuzu, şimdi ne halde bulunduğumuzu bize tanıtan vâ esefâ ki yine düşmanlarımızdır- Frenkleri bile hayrete düşürüyor. Hele İslâm'ın giriftâr olduğu bu inhitât-ı veleh-resân ile beraber yine teksîr-i i'dâd etmesi, teâlîm-i dinimizin yine –haberimiz olmaksızın- intişâr etmekte ber-devam olması bunların bu hayretlerini dû-bâlâ ediyor. *Yeni Larousse Dâiretü'l-Maârifi*'nin *Islamisme* maddesinde şu ibareye musâdif oluyoruz:

> "El-yevm teâlîm-i İslâmiyenin tevessü' ü intişâr tehditkârına bakılınca İslâm'daki inhitât fikri insana hayret verir. Tarih-i İslâm'ın –hulefâ-yı

râşidîn devri istisna edilirse- hiçbir devrinde istila ve muvaffakiyet bu kadar seri olmamıştır. Afrika kıtası yirminci asrın en büyük merkez-i İslâmîsi olmaya yüz tutuyor. Halbuki kurûn-ı vustâda İslâm'ın bâis-i fahr u mübâhâtı olan ulûm bugün bütün âlem-i İslâm'da âdeta mühmel olup lüzumsuz ve faydasız addedilmektedir. Kurûn-ı vustâda Avrupa'ya gerek re'sen ve gerek ahbâr-ı yehûd vasıtasıyla Yunan-ı kadîmin mahsulâtını nakleden müslümanlar, ufak teferruata varıncaya kadar her hususta garbın harac-güzârı olmuşlardır."

Fi'l-hakîka muharririn dediği doğrudur. Biri bizi dil-hûn eden, diğeri husamâya dehşet-nümûn olan bu iki nev'-i tezat nedir? İslâm'ın bugünkü zaaf-ı siyasî ve içtimâî ve iktisadî ve ilmîsiyle beraber yine tevsî'-i daire-i intişâr etmesi dinin din-i fıtrat, teâlîm-i ilâhiyenin saf ve şevâib-i garazdan pak olan kalplere nâfiz olduğunu, neşr-i Nasrâniyet'e çalışan abede-i Mesîh'in malum olan satvetleriyle, kudret ü miknetleriyle beraber İslâm'daki o sadegî-i mûnise rekabetten âciz olduklarını ispat ediyor. Ve bu hal üzere devam edersek ﴿يا أيها الذين آمنوا من يرتد منكم عن دينه فسوف يأتي الله بقوم يحبهم ويحبونه أذلة على المؤمنين أعزة على الكافرين يجاهدون في سبيل الله ولا يخافون لومة لائم﴾ [el-Mâide 5/54] = "Ey iman edenler, içinizden dininden irtidâd edecek varsa ne beis var. Allah azîmü'ş-şân öyle bir kavim getirecek ki, onları sever, onlar da onu severler. Öyle bir kavim ki mü'minlere karşı uysal ve zelîl, kafirlere karşı aziz ve şedîddirler. Öyle bir kavim ki, Allah yolunda mücâhede ederler de hiçbir lâimin levminden korkmazlar" tevbîh-i şedîd-i ilâhîsinin tecelli-i celâliyle sûzân u perişan olacağımızı gösteriyor. Bu âyet-i kerîme yevm-i kıyamete kadar bekâsı mev'ûd olan din-i mübîn-i ilâhî ile mütemessik olanların eksik olmayacağını ihbâr ettiği gibi ahkâm-ı şer'-i şerîfi ta'tîl etmenin maâzallahu teâlâ irtidâda bile müncer olacağını ve ikâme-i şeriatta pâ-bercâ-yı sebat olanların ne gibi evsâf ile muttasıf olduğunu bildiriyor.

İslâm'ın mecd-i sâbıkı ile zillet-i hâliyesi beynindeki tezadd-ı elîme gelince bunun da avâmilini tahlil edersek görürüz ki, bugün çekilen belaların birtakımı umum-ı efrâd-ı ümmetin, diğeri de –efrâd-ı ümmetin siyaset-i cismiye ve ruhiyesini mütekeffil olan- sınıf-ı ümerâ ve ulemânın terâküm etmiş netâyic-i seyyiâtıdır. Ve bu seyyiâtın kâffesi de min haysü'l-mecmû' "şer'e muhalifet" nâmı altında illet-i vâhide-i külliyeye ircâ' olunabilir. Bu muhalefetlerin sırf uhrevî olanları –eğerçi şer'e muhalefet mûcib-i nikbet olmakta diğerlerinden farksızdır- pek malum olmalarına binâen bırakalım da sırf içtimâî olanlarını zikredelim:

Umumun irtikâb ettiği muhalefetler: 1. İʻdâd-ı kuvvette taksir. ﴿وأعدوا لهم ما استطعتم من قوة ومن رباط الخيل ترهبون به عدو الله وعدوكم وآخرين من دونهم لا تعلمونهم الله يعلمهم﴾ [el-Enfâl 8/60] = "Siz onlara ve âharîne karşı elinizden geldiği kadar kuvvet ve cihad hayvanı hazırlayınız ki, Allah'ın düşmanlarını ve sizin düşmanlarınızı ve bunlardan sizin şimdi bilemeyeceğiniz veya yalnız Allah'ın bildiği diğer düşmanları da korkutasınız" âyet-i kerîmesi iʻdâd-ı kuvveti âmir olup dururken müslümanlar bunda gaflet ü tehâvün gösterdiler. "Kuvvet" mefhumuna –artık hepimiz biliyoruz ki, yalnız top, tüfek, diridnot değil- asr-ı hâzırda bunların mâ-yetevakkaf-aleyhi olan ulûm u fünûn ve sanayi, ziraat, ticaret ve hatta şecaat ve himmet de dâhildir. Bunların hepsini tedarik furûz-ı kifâyedendir. Bütün ümmet-i Muhammediye bu hususâtın kâffesinde ecânibe arz-ı iftikâr zilletinden tahlîs-i girîbân etmedikçe cümleten âsimdirler. Böyle bir ism-i amîm ile şaibe-dâr oldukça ﴿إن تنصروا الله ينصركم﴾ [Muhammed 47/7] = "Eğer Allah'ın dinine ve Rasûl'üne yardım ederseniz, Allah size yardım eder" buyuran İlâh-ı azametpenâhın nasr u tevfîkinden ümitvar olmak bir müslüman için gülünçtür.

2. Vehn-i kalp. Âtîdeki hadis-i şerîf bugünkü halimizi musavvir ne belîğ bir levhadır!

يوشك أن تداعى عليكم الأمم من كل أفق كما تداعى الأكلة على قصعتها قلنا يا رسول الله أمن قلة بنا يومئذ قال لا أنتم يومئذ كثير ولكنكم غثاء كغثاء السيل تنزع المهابة من قلوب عدوكم ويجعل في قلوبكم الوهن قالوا وما الوهن قال حب الحياة وكراهية الموت= "Çok sürmez ümmetler, oburlar yemek lengerine birbirini nasıl davet ederlerse her taraftan size hücum için birbirini davet edeceklerdir. Sorduk ki, yâ Rasûlallah, o zaman biz azlık mı olacağız? Hayır, buyurdular, o zaman pek çok olacaksınız. Lakin seyl uğrağındaki çörçöp gibi çörçöp makûlesi olacaksınız. Düşmanlarınızın kalplerinden mehâbet, korku nezʻ olunur da sizin kalplerinizde vehn sokulur. Vehn nedir diye sordular. Buyurdular ki, vehn hayatı sevmek ve ölümü sevmemektir." İşte bu vehnin çaresi iʻlâ-yı kelimetüllah, aʻdâ-yı dine maddeten ve manen tefevvuk etmeyi gaye-i emel edinip bu uğurda feda-yı canı teshîl edecek bir kuvvet-i itikat ve kadere imandır.

3. Tebâğuz ve tehâzül. Din-i İslâm tehâbb ü tevâddi emrediyor; biz tebâğuz edip duruyoruz. Teâvun u tenâsuru emrediyor; biz tehâzül ediyoruz. Şu hadis-i şerîfe bakalım: لا تحاسدوا ولا تناجشوا ولا تباغضوا ولا تبادروا ولا بيع بعضكم على بيع بعض وكونوا عباد الله إخوانا المسلم أخو المسلم لا يظلمه ولا يخذله ولا يكذبه ولا يحقره التقوى ههنا ويشير إلى صدره ثلاث مرات يحسب امرئ من الشر أن يحقر أخاه المسلم كل المسلم على المسلم حرام دمه وماله وعرضه= "Birbirinize

haset etmeyiniz. Birbirinizi ızrâr için satılan bir mala fazla bir kıymet vermeyiniz. Birbirinize buğz etmeyiniz. Birbirinizden yüz çevirip darılmayınız. Alışveriş ederken birbirinizin müşterisini ayartmayınız. Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz. Müslüman müslümanın kardeşidir. Onu zulmetmez. Yardıma ihtiyacı olduğu vakitte ondan yardımı dirîğ etmez. Ona yalan söylemez. Ona hakaret etmez. (Sonra sadr-ı şerîfine üç gere işaret ederek) Takva işte buradadır. Bir kimsenin şer ile muttasıf bed-ahlâk olması için müslüman kardeşine hakaret etmesi kâfidir. Müslümanın bütünü, kanı, malı, ırzı müslümana haramdır." Bir de şu hadis-i şerîfi dinleyelim: دب إليكم داء الأمم قبلكم الحسد والبغضاء والبغضاء هي الحالقة حالقة الدين لا حالقة الشعر والذي نفس محمد بيده لا تدخلوا الجنة حتى تؤمنوا ولا تؤمنوا حتى تحابوا أفلا أنبئكم بشيء إذا فعلتموه تحاببتم افشوا السلام بينكم = "Sizden evvelki ümmetlerin hasetliği olan haset ile bağzâ size de sirayet etti. Bağzâ, yani kat'-ı rahm ise hâlikadır.[85] Ama saç hâlikası değil, din hâlikası. Dini kökünden istîsâl eder. Muhammed'in nefsi yed-i kudretinde olan Allah azîmü'ş-şâna kasem ederim ki, siz iman etmedikçe cennete girmezsiniz. Sevişmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size bir şey haber vereyim mi ki, onu yapınca sevişesiniz. Aranızda selamı ifşâ ediniz." Müslümanlar hutâm-ı dünya için mahabbeti buğza, teâvünü adâvete, sıla-i rahmi kat'-ı rahme kalb ettikleri tarihten beri ne kendi kılıçlarının şerrinden ne a'dâ-yı dinin tasallut u tecavüzünden tahlîs-i girîbân edememişlerdir. لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض = "Benden sonra kafir olup da birbirinizin boynunu vurmayınız" nehy-i celîl-i nebevîsini unutanların hali de elbette başka türlü olamazdı.

4. Cehalet. Cehalet ümmü'l-mesâibdir. Müslümanların giriftâr oldukları en büyük zilletler, bellerini büken en büyük devâhî ilm ü marifete ehemmiyet vermedikleri edvâra musâdiftir. Hadis-i şerîfte إن من ورائكم أياما ينزل فيها الجهل ويرفع فيها العلم ويكثر فيها الهرج = "Geride öyle günleriniz olacak ki, o günlerde cehl nâzil olur. İlim ref' olunur. Ve fitne ve kıtâl çoğalır" buyrulmuştur ki, vâkıa ne kadar mutâbıktır!

5. Ehl-i muamelât beyninde hıyanetin emanet makamına kâim olması ve ahde vefa edilmemesi. Maatteessüf bütün mualemâtta efrâdın yekdiğere emniyeti zâil olmuş ve bunun seyyiesi olarak ruât u reâyânın bilcümle umûru muhtel olmuştur. Ne dâhilen ve ne hâricen doğru bir siyaset, ne ticarette ne sanatta ne ziraatta selamet kalmamıştır. Buna ne kadar ağlansa azdır. Risaletpenâh efendimiz hazretlerinin ashâb-ı kirâmına buyurduğu لو تعلمون ما أعلم لبكيتم كثيرا ولضحكتم قليلا يظهر النفاق وترتفع الأمانة وتقبض الرحمة ويتهم الأمين ويؤتمن غير الأمين أناخ بكم الشرف الجون الفتن كأمثال الليل المظلم = "Benim bildiğimi bilseniz az güler çok ağlardınız. Ni-

fak zâhir olacak, emanet kalkacak, merhamet yok olacak, emin olan kimse müttehem olacak, emin olmayan kimseye emniyet edilecek, işte kara kara deve katarları gelip konuyor (deve katarları nedir, sualine karşı da) karanlık gece gibi yekdiğere muttasıl fitneler" hadis-i şerîfi ile **إذا رأيتم الناس قد مرجت عهودهم وخفت أماناتهم وكانوا هكذا وشبك بين أنامله فالزم بيتك واملك عليك لسانك وخذ ما تعرف ودع ما تنكر وعليك بخاصة أمر نفسك ودع عنك أمر العامة** = "Ne zaman görürsen ki halkın ahidleri bozulmuş, emanetlerinin nazarlarında ehemmiyeti kalmamış (ve parmaklarını birbirine geçirerek) böylece hepsi birbirine geçmiş, artık evinde otur, lisanını tut, iyi bildiğini işle, fena bildiğin şeyi bırak ve artık yalnız kendi işine bak da âmmenin işiyle meşgul olma" hadis-i şerîfi a'sâr-ı ahîra müslümanlarının tercüman-ı mesâibidir. Fakat vâ esefâ ki, bunların –cümûd-ı hissîlerini ısıtacak, gözyaşlarına mecra verecek bir ilim ve marifetten mahrum oldukları için- yüzlerinde alâim-i teessüre bile tesadüf edilmez.

6. Gayrimüslimlerin ahlâkıyla tahalluk [bizim] için manasız bir taklittir ki, fıkdân-ı şevketten ve akvâm-ı galibeye teşebbüh etmekle güya nazarlarında hürmet ve itibar kazanmak vehm-i bâtılından neşet ediyor. Halbuki ﴿**لقد كان لكم في رسول الله أسوة حسنة**﴾ [el-Ahzâb 33/21] = "Hiç şüphe yok ki, Rasûlullah sizin için pek güzel bir numune ve meşk-ı taklittir" âyet-i kerîmesi emr-i taklitte ittibâ-ı sünnetten başka cihetlerden nazarımızı sârif olmak lazım gelir. Ekmel-i nev'-i beşer olan zât-ı Muhammediyenin (sallallahu aleyhi ve sellem) ahlâkını, sünen ü âdâbını bırakıp da Frenk mukallidi olmak Benîisrail'in men ve selvâya bedel soğan, sarımsak istemelerinden farksızdır. Lakin ne çare? Ahlâk-ı ecânible maneviyâtımızı zehirlemek meyli, müdâvâtı en müşkil hastalıklardandır. **لتتبعن من قبلكم شبرا بشبر وذراعا بذراع حتى لو سلكوا حجر ضب لسلكتموه قلنا يا رسول الله اليهود والنصارى قال فمن** = "Sizden evvel gelen ümmetlerin yolunu karış karış, arşın arşın takip edeceksiniz. Hatta bir keler yuvasına bile girseler siz de onların ardınca oraya girersiniz. Yâ Rasûlallah bu ümmetler yehûd ile nasârâ mı diye sorduk. Ya kim olacak, buyurdular."

Ümerâ ve ulemâya ait muhalefetler: Ümerânın âlem-i İslâm'a olan âfetleri isti'sâr yani menâfi-i zâtiyelerini menâfi-i ümmete takdim ve bu uğurda zulm ü i'tisâfı tecvîz olduğu gibi ulemânın da âfeti ümerâya takarrub için bilmedikleri şeyleri bilir gibi göstermek, bildikleri husûsâtta da Kitap ve Sünneti ehl-i hevânın keyfine göre te'vîl etmek, riya ve temelluku meslek edinmek, hâsılı şeriatı vasıta-i cerr-i menâfi' ittihâz etmektir. Bugünkü tedennî ve inhitât yüzünden ümmetin dûş-ı günahkârına yüklenen bâr-ı mesuliyetin şüphesiz kısm-ı a'zamı bu iki

sınıf-ı halka aittir. Nitekim صنفان من أمتي إذا صلحا صلح الناس وإذا فسدا فسد الناس العلماء والأمراء = "Ümmetimden iki sınıf vardır ki, kesb-i salâh ederlerse halkın da hali iyileşir, bozulurlarsa halk da bozulur. Bunlar da ulemâ ile ümerâdır" tarzında rivayet olunan eser de bu davaya şahittir.

Ümmet-i Muhammediyenin sıfat-ı kâşifesi, hâssa-i mümeyyizesi şüphesiz emir bi'l-ma'rûf ile nehiy ani'l-münkerdir. Buna Hazret-i Ömer'e a'râbînin "Vallahi eğrildiğin vakit seni bu kılıçlarımızla doğrulturuz" demesine mukabil Hazret-i Ömer'in hamd ü senâ etmesinden büyük delil mi istersiniz? Hak celle ve alâ hazretleri Kitab-ı Kerîm'inde bu ümmet-i merhûmeyi medh u senâ ederken ﴿كنتم خير أمة أخرجت للناس تأمرون بالمعروف وتنهون عن المنكر﴾ [Âl-i İmrân 3/110] = "Siz halkı ikaz ve irşad için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten nehy edersiniz"; Benîisrail'i zemm ü takbîh ederken de ﴿وكانوا لا يتناهون عن منكر فعلوه﴾ [el-Mâide 5/79] = "Onlar yaptıkları kötülükten yekdiğeri men etmezlerdi" buyuruyor. Bir de şu hadis-i şerîfi tetkik edelim: من رأى منكم منكرا فليغيره بيده فإن لم يستطع فبلسانه فإن لم يستطع فبقلبه وذلك أضعف الإيمان = "İçinizden biri bir kötülük (hilâf-ı şer'-i şerîf bir hal) görürse eliyle değiştirsin. Elinden gelmezse lisanıyla, ona da kâdir değilse kalbiyle tağyîr etsin, yani hiç olmazsa ona buğz etsin. Bu sonuncusu ise imanın en zayıfıdır." Bu emrin daire-i vâsi' u infâzıyla bütün ümmet efrâdı mükellef ise de ümerânın münkeri kuvvet ü satvet-i hükümetle men' u tağyîr, ulemânın da münkerin münkeriyeti hakkında haysiyet-i ilmiyelerine istinaden ümerâ ile avâmı ikaz u irşad etmeleri her zaman mütehattimü'l-icra bir vazife-i diniyedir. Yediyle lisanı tağyîr-i münkerden kâsır olan bakiye-i halk ise yalnız marufa mahabbet ve münkere buğz etmekle mükelleftir. Bâhusus ulemânın en makbul cihadı budur. Nitekimأحب الجهاد إلى الله كلمة حق تقال لإمام جائر = "Hak Teâlâ'ya en sevgili cihad, bir imam-ı zalime söylenen kelime-i haktır" buyrulmuş ve الجهاد أربع الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر والصدق في موطن الصبر وشنآن الفاسق = "Nefs ile mücâhede dört türlüdür: Emir bi'l-ma'rûf, nehiy ani'l-münker, sabr u sebat edilecek mehâlikte azminde sadık olmak, fâsıka ızhâr-ı buğz etmek" hadis-i şerîfinde emir bi'l-ma'rûf ile nehiy ani'l-münker mücâhedât-ı nefsiyenin diğer envânına takdim edilmiştir.

Emir bi'l-ma'rûf ile nehiy ani'l-münker İslâm'da cari oldukça mesâlih-i aslı tevhid, istikamet üzere cari idi. Ümerâ cevre başladıkça ulemâ da onlara mümâşât ettikten sonra mesâib tevâlî etti. Ve والذي نفسي بيده لتأمرن بالمعروف ولتنهون عن المنكر أو ليوشكن الله أن يبعث عليكم عقابا من عنده ثم لتدعنه

فلا يستجيب لكم = “Nefsimi yed-i kudretinde tutan Allah azîmü’ş-şâna kasem ederim ki, ya iyiliği emir, kötülüğü nehy edersiniz, yahut çok sürmez Cenâb-ı Cebbâr-ı Müntekım kendi tarafından size bir ıkâb inzâl eder de ondan sonra iyi olanlarınız ne kadar dua ederlerse etsinler müstecâb olmazlar” vaîd-i şedîdi bi-hakkın zuhûr etti. Şirâr-ı ümmet ümmete musallat oldu ve zillet ve esaretten tahlîs-i girîbâna yol bulunamadı. Bu ümmetin en büyük meziyeti müdafaa-i haktaki cür’eti idi. Bu cür’et-i medeniye zâil olduktan sonra medeniyet ve insaniyetten de nasibi kalmadı. **إذا رأيت أمتي تهاب الظالم أن تقول له إنك ظالم فقد تودع منهم** = “Ümmetimin, korkularından zalime sen zalimsin diyemeyecek bir dereke-i pestîye indiklerini görürsen artık vücud u ademleri müsâvî başı boş bırakılmış mahlûkâta dönmüşler demektir.”

Seyyiâtımızı yüzümüze çarpan birkaç hadis daha nakledelim:

إنكم ستلقون بعدي أثرة فاصبروا حتى تلقوني غدا على الحوض = “Benden sonra ümerânın hodgamlığını, menâfii kendilerine hasrettiklerini göreceksiniz. Yarın bana havz başında mülâkî oluncaya kadar sabrediniz.”

ستكون بعدي سلاطين الفتن على أبوابهم كمبارك الإبل لا يعطون أحدا شيئا إلا أخذوا من دينه شيئا مثله= “Benden sonra birtakım selâtîn ü mülûk gelecek ki, fitneler kapılarında uyuz develerin konduğu yerler kadar sârîdir. Kimseye dininden ona bedel bir şey olmadıkça hiçbir şey vermezler.”

إذا كانت أمراؤكم خياركم وأغنياءكم سمحاءكم وأموركم شورى بينكم فظهر الأرض خير لكم من بطنها وإذا كانت أمراؤكم شراركم وأغنياءكم بخلاءكم وأموركم إلى نسائكم فبطن الأرض خير لكم من ظهرها = “Ümerânız en iyileriniz, zenginleriniz cömert olanlarınız, işleriniz de aranızda meşveretle olursa yerin üstü sizin için altından daha hayırlıdır. Bilakis ümerânız en kötüleriniz, zenginleriniz bahîlleriniz, işleriniz de kadınlarınıza mevdû‘ bulunursa yerin altı sizin için üstünden hayırlıdır.”

إن الله لا يقبض العلم انتزاعا ينتزعه من العباد ولكن يقبض العلم بقبض العلماء حتى إذا لم يبق عالما اتخذ الناس رؤساء جهالا فسئلوا فأفتوا بغير علم فضلوا وأضلوا = “Allah Teâlâ ilmi kullarından birden nez‘ etmek sûretiyle değil, ulemânın ruhunu kabz etmek sûretiyle kabz edecektir. Nihayet hiçbir âlim kalmayınca halk câhil birtakım kimseleri kendilerine reis edinirler. Bunlara öte beri sorulur, onlar da ilimleri olmadığı halde fetva verirler de kendileri dalâlete düşerler, hem halkı idlâl ederler.”

إذا رأيت العالم يخالط السلطان مخالطة كثيرة فاعلم أنه لص = “Âlimi hükümet adamları ile ziyade ihtilât eder görürsen bilmiş ol ki hırsızdır.”

Bu sütunlar müsait olsa bu silsileyi daha ziyade uzatmak ve hükm-i şer'înin her türlü ahvâl u şuûnumuza nasıl muntabık olduğunu göstermek mümkündür. Lakin bu numune yeter. Avâm u havâssımızın gerek ihmal ü lâkaydîsi ve gerek evâmir-i şer'iyeye muhalefeti âlem-i İslâm'ı nasıl bir dereke-i helâke indirdiğini görüyoruz. Hastalık malum, esbâb u ileli de ehl-i besâire mekşûftur. İş hastayı müdâvâta, kitle-i İslâm'ın canlanmasına, hiç olmazsa bedeninde kalan ramak-ı hayatın intifâsına meydan vermemeye kalıyor. Hastalıktan mesul olmayan hiçbir ferdimiz yoktur. Kimsenin kimseye tahmîl-i mesuliyet etmeye hakkı yoktur. كلكم راع وكلكم مسئول عن رعيته فالإمام راع وهو مسئول عن رعيته والرجل راع في أهله وهو مسئول عن رعيته والمرأة راع في بيت زوجها وهي مسئولة عن رعيتها والخادم راع في مال سيده وهو مسئول عن رعيته فكلكم راع وكلكم مسئول عن رعيته = "Hepiniz râî yani gözetleyicisiniz ve raiyenizden yani gözeteceğiniz şeyden mesulsünüz. İmam ve hâkim râîdir ve raiyesinden mesuldür. Kadın kocasının evinde râîdir ve raiyesinden mesuldür. Erkek ehlinin râîsidir ve raiyesinden mesuldür. Hizmetkâr efendisinin malında râîdir ve raiyesinden mesuldür. İnsan babasının malında râîdir ve raiyesinden mesuldür. Elhâsıl hepiniz râîsiniz, raiyenizden mesulsünüz" hadis-i şerîfinin müfâd-ı âlîsine nazaran içimizde maddi ve manevî hesap ve münakaşadan yakayı kurtaracak hiçbir fert yoktur.

Cihad ve i'lâ-yı kelimetüllah hakkındaki evâmir ü nusûsun hiçbirine nesh târî olmuş değildir. Her zamanın kendine göre cihadı var. İ'lâ-yı kelimetüllahın turuk-ı adîdesi var. Bugün muhtaç olduğumuz cihad, cihad-ı ilim ve marifettir. Cihad hüner ve sanattır. Havza-i İslâm'ı tecavüz-i a'dâya karşı hıfz u hirâsettir. Hudûd-ı İslâm'ı müdafaa için gece gündüz murâbıt olarak bekçilik etmektir. Zaaf-ı maddîmize göre i'lâ-yı kelimetüllah ise saadet-i dünya ve ukbâmızı i'dâd eden mehâsin ü fezâil-i İslâmiyeye temessük ve hilye-i ilm ü irfan ile tehallî ederek âlem-i medeniyete insanlık numunesi göstermek ve kendimizi sevdiremesek bile –ki bu zaten mümkün değildir- hiç olmazsa etvâr u ef'âlimizi âleme meşk-ı taklit ittihâz ettirmektir. Bunun için de silâh-ı ilm ü diyanete sarılarak evvel-be-evvel cihad-ı ekber olan cihad-ı nefse koyulalım. Ferden ferdâ Kitap ve Sünnetin gösterdiği tarîk-i müstakîm üzere tehzîb-i nefse çalışalım. İhvân-ı dinimizden bununla mükellef olmadık hiçbir fert yok ise de İslâm ülkesinin son kalesi olup hüdâ-ne-gerde yıkılması İslâm'ın da maddeten ve manen müstelzim-i zevâli olan Devlet-i Osmaniye müslümanları –diğerleriyle kıyas kabul etmez derecede- kendilerini mükellef bilmelidirler. Zira buradaki din kardeşlerimizin iyi kötü henüz bir mevcudiyet-i siyasiyeleri vardır.

Âlem-i medeniyet içindeki mevki ve ehemmiyetlerini himmet-i zâtiyeleriyle takviye için daha ziyade imkân u müsaade bularak her manasınca zincir-i esaret altında inim inim inleyen diğer ihvân-ı dine hüsn-i misal ve bâis-i feyz ü ikbal olabilirler.

Binâenaleyh dakika fevt etmeksizin –zira vaktimiz pek azizdir ve âlem-i Nasrâniyet âlem-i İslâm'a son darbe-i helaki vurmaya artık azmetmiş gibi görünüyor- mekteplerimizde, medreselerimizde mecâlis-i vaaz u irşadda bir müddetten beri sönmeye yüz tutan çerâğ-ı hidayeti uyandırmak, unutulmuş bir hale gelen hakâyık u vasâyâ-yı şeriatı beynimizde neşr u ta'mîm etmek, nîm-morde olan cism-i içtimâîmizi ihyâ etmek akdem-i ferâizdir. Bunun için de her şeyden evvel kalplerde şule-i imanı parlatmak iktizâ eder. İman, mü'minin kalbine cânib-i Hak'tan ilkâ olunur bir nur-ı ilâhîdir ki, tarih-i İslâm'ın bize naklettiği havârık-ı muvaffakiyât hep onun mahsul-i berekâtıdır. Hiçbir âkil-i munsıfın inkâr edemeyeceği mehâsin-i maddiye ve maneviyeyi câmi' ve saadet-i dâreyni müstecmi' olan Kitap ve Sünnetin emrettiği mehâsin-i ahlâkı celb, mesâvî ve rezâili bizden selb edecek şey pak u nezih bir akîde ve imana yakîn-i tam ile yapışmak, imanımızı da dem-bedem takviye ve tecdîd edecek ve vazâif-i diniyemizi bütün teferruâtıyla beraber ihmal ü imhâl vâki olmaksızın icra etmektir. Bütün ef'âl ü harekâtımız bir inkıyâd-ı dindarâne ile şer'-i şerîfe mutabık olmalıdır. Yaptığımız şeyleri velev ki kendi emr-i meâşımıza, menfaat-i zâtiyemize taalluk etsin, emr-i ilâhîye tevfîk ederek ibadet bilelim. Bu düsturu re'sü'l-mal-i saadet ittihâz ve ﴿فلا وربك لا يؤمنون حتى يحكموك فيما شجر بينهم ثم لا يجدوا في أنفسهم حرجا مما قضيت ويسلموا تسليما﴾ [en-Nisâ 4/65] = "... Hayır, senin rabbine kasem olsun ki, bunlar kendi aralarında tehaddüs eden ihtilafâtta seni hakem yapmadıkça ondan sonra da senin hükmünden dolayı nefslerine harac ve sıkıntı ârız olmaktan külliyen âzâde olmadıkça, kalpleri tamamen teslim ve inkıyâd etmedikçe iman etmiş olmazlar" âyet-i kerîmesinin tarif u teşrîh ettiği teslim ü inkıyâdı hâsıl etmekle beraber şer'-i şerîfin bizden istediği ahlâk-ı cemîle ile tahalluk edersek ahvâlimizin az zaman içinde diğer gûn olacağı ve berat-ı necât ü felâhımızın yedimize verileceği muhakkaktır.

Şer'-i Muhammedînin sağlam bir iman u islâmdan sonra bizden istediği başlıca ahlâk-ı marziye şunlardır: vera', takva, âlâ-i ilâhiyeyi ve şuûn-ı kevni tefekkür, ihlas, tevekkül, hilim, hayâ, tevazu ile beraber vakar u sekînet, hiçbir nimeti istisğâr etmeyip Allah'a ve lütfunu gördüğümüz ibâdullaha şükür, ziyade-i nimeti Cenâb-ı Hakk'ın lütf u fazlından talep, mesâib ü mehâlike ve müşkilü'l-husûl işlere karşı

sarsılmaz bir sabr u metanet, mahrumiyetten yılmaz bir kanaat, sıdk, emanet, istikamet, incâz-ı vaad, hamiyet (ki, mûcib-i hürmet olan şeylere tecavüz vukûunda galeyan etmektir), gayret (ki, ırz ve namusunu, mehârimini kıskanmaktır), mürûet ve merdânegî, kazm-ı gayz, i‘tizâr edenlerin özürlerini kabul etmek, nâsa müdârâ (müdâhene değil, hoş geçinmek demektir), nasihat (ki, hayırhâhlık demektir), kabul-i nush, herkese menzilesine göre layık olduğu muameleyi etmek, mâlâyaniyi terk, cidâl ü husumeti terk, ihvân-ı dinimizin meâyibini setr, sıla-i rahim, zuafâ ile eytâm ü erâmile ve ihtiyarlara merhamet, azmettiğimiz bir emr-i hayrı başarmaya bezl-i mechûd, sû-i avâkıbdan havf u ihtirâz ve bütün a‘mâl-i kalbiye ve bedeniyemizin nâzımı olmak üzere elimizden gelen ve gelmeyen iyilikleri kendimiz kadar ihvânımıza şâyeste görecek büyük bir hüsn-i niyet ve hatarât-ı kalbimize varıncaya kadar bütün a‘mâl ü ef‘âlimizi intikâd edecek şiddetli bir muhasebe-i nefs, ilh...

Küfür ile sû-i itikattan ve kebâir-i zünûbdan sonra bizi nehyettiği başlıca ahlâk-ı mezmûme de şunlardır: riya ve süm‘a, izlâl-i nefs, temelluk, ucb, tekebbür, gazap, bağdâ’ (ki, katî‘a-i rahmdir), bağy, zulüm, tama‘, hırs, haset, hıkd, gadr, hadî‘a ve hıyanet, tecessüs, siâyet, mekr ü hadîa, ızrâr, kizb, bühtân, yalan yere yemin, gıybet, iki yüzlülük, nemîme (koğuculuk), müslimi tahkir, müslimi ta‘yîr (ayıplamak), müslimi tervî‘ (korkutmak), töhmet, israf, tebzîr, buhl, hubb-i medh, sû-i zan, şemâtet (başkasının musibetine sevinmek), taammuk (her şeyin en iyisini yapacağım diye hiçbir şey yapmamak), tekellüf (ehemmiyetli işi bırakıp zahmetli ve ehemmiyetsiz işlerle uğraşmak), acele, mâlâyani ile iştigal, durup dururken kendini belalara, töhmetlere maruz kılmak, teşedduk (tab‘an fasîh olmadığı halde avurt çatlatarak fesâhat taslamak), tefebhük (çok iyi söyleyeceğim diye elfâzı bir itina ve eda-yı mahsus ile ağzından çıkarmak ki, evvelkisi gibi bunu da ekser-i hutabâmız yapıyor), asabiyet, âbâ ile tefâhur, azâ-i câhiliyet ile teazzî (ki, kavim ve kabile ile tefâhurdur), ötekine berikine rû-be-rû meddahlık, suhriye ve istihzâ, mirâ’ ve cidâl, husumet, fuhş u sebb, her kime olursa olsun lanet, bunların kâffesine vesile olan mütâbaat-ı hevâ, ilh...

Şeriat fezâil-i içtimâiye ve medeniye sahibi olmak için bizi yalnız bunlarla mükellef etmiyor. Bina-yı içtimâîmizi yıkılmaz esaslar üzerine kurmak için uhuvvet-i İslâmiyeyi uhuvvet-i nesebiyeye tafdîl etmiş ve Fahr-i kâinât sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz المؤمن للمؤمن كالبنيان يشد بعضه بعضا = “Mü’minler yekdiğere nispeten duvar taşları gibidir, birbirini tutarlar” ve المؤمن كرجل واحد إذا اشتكى رأسه اشتكى كله وإذا اشتكى عينه اشتكى كله= “Mü’minler tek bir adama benzerler ki, başı ağrısa bü-

tün vücudu muzdarip olur, gözü ağrısa yine bütün vücudu muzdarip olur gibi" ehâdîs-i şerîfe ile bütün mü'minleri bir tek binaya ve bir tek cesede teşbih buyurmuş olduklarından uhuvvetin levâzımından olan "ıslah-ı zâti'l-beyn" ile "teâvun ü tenâsur" ve umûr-ı âmme ve hâssaya "meşveret"le takrir ve "emir bi'l-ma'rûf" ile "nehiy ani'l-münker" gibi hususât da ehemmiyetçe en büyük mertebeyi ihrâz ederler. Bütün müslümanlar ferden ferdâ umumun hâdimi olmakla, umûr u şuûn-ı âmmeyi ıslah ve takvîm etmekle mükelleftirler. Din-i İslâm'da âmmenin fayda veya zararına taalluk eden hususâtta "Neme lazım?" demenin yeri yoktur. **من أصبح وهمه غير الله فليس من الله ومن أصبح لا يهتم بالمسلمين فليس منهم** = "Her kim en ziyade düşündüğü, en ziyade bâis-i ihtimamı Allah'ın gayrı oluverirse Allah'a nispeti yoktur. Her kimin müslümanların ahvâl u şuûnu kendisine dert olmaz olursa onlardan değildir" hadis-i şerîfinin müslimîni i'zâz u takviyeye mallarıyla, bedenleriyle, lisan ve kalemleriyle çalışmakta tehâvün gösterenlere ne müthiş tevbîh olduğu iyice düşünülsün.

Elhâsıl, fırsatı fevt etmeksizin "daire-i İslâm dâhilinde teceddüdât"ımızı icraya müsâraat edelim. Zira hayrâta müsâraatle me'mûruz. Silâh-ı diyanetle, silâh-ı ahlâk ile, silâh-ı ilim ile, silâh-ı sanatla, silâh-ı ticaretle, silâh-ı felâhatle kendimizi techiz edelim. Durmayıp çalışmak bizden, fevz ü necât da kendi dininin hamisi olan Allah zü'l-celâlden **﴿إن تنصروا الله ينصركم ويثبت أقدامكم﴾** [Muhammed 47/7].

Filozof Rıza Tevfik Beyefendiye

Sebîlürreşâd, XII/290 (20 Mart 1330/6 Cumâdelevvel 1332), s. 60-65
Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Hayranı olduğum selâset-i beyanınız, en gâmız u muğlak mesâili her türlü efkâra takrîb eden vuzûh-ı üslûbunuz beni fırsat buldukça öteye beriye yazdığınız makalâta cezb edip duruyor ve onları okudukça sima-yı marifetpenâhınız gözümün önünde tecessüm ederek âdeta sesiniz bile kulağımda mün'akis oluyor. Bundan duyduğum lezzet-i azîme (haz değil) daima beni cüstücûy-ı âsârınıza sâiktir. İşte böyle bir sâik-i mübrem ile *İctihâd*'ın 95, 96. numaralarındaki makalelerinizi okudum.[86] Her ikisinde de yenilikperestişkârî olan mütefekkirinîmizin en büyük mesele-i yevmiye haline koydukları "mesele-i tesettür"ü mevzu-ı bahs etmişsiniz. Bu makalenizde aşağı yukarı "İslâm'ın kadınlara bahşettiği birtakım hukûk vardır. Onları biz ihmal etmişiz. Bu hukûk-ı mühimmeye nispetle çarşaflı çarşafsız gezmek hakkı ciddi bir davayı, bir hakk-ı hayatı bırakıp da tuvalet takımı istemek kabilinden bir hoppalıktır. Maksat bahtiyarlık ve terakki ise mutlaka çarşafsızlık onu temin etmez" diyorsunuz ki fikrinizin bu hoppalığı "tuvalet takımı istemek kabilinden" addetmeyi istilzâm eden noktasından mâadâsına tamamıyla iştirak ederim. Hele "Bizde eksik olan hak değil, terbiyedir" cümlesi bu dava-yı azîmenin tâ can evine basan, meselenin etrafındaki yaygaraların ilel ü esbâbını bütün uryanlığıyla meydana çıkaran nüfûz-ı nazar-ı hakîmânenizi tamamıyla ispat eder bir sözdür. Buraya kadar sizinle beraberim. Lakin siz tetkikâtınızı din sahasına da naklediyorsunuz da bu meselenin dine hiçbir taalluku olmadığını iddia ediyorsunuz ki orada sizden bi'z-zarûre ayrılıyorum. Ve darılmayacağınızı bildiğim için o vadide vâki olan sehivlerinizi, zühûllerinizi söylemeyi hakikat nâmına bir vazife addederim.

Tesettürün kalkmasına taraftar olarak bunun Kitap'ta yeri olmadığını en evvel öne süren Mısırlı Kasım Emin Bey'dir. Adamcağız kendi memleketinde davayı kazanamadı. Bunun Kitap ve Sünnet'te pek ge-

niş bir yeri olduğunu her taraftan bağıra bağıra ispat ettilerdi. Mesele bize intikal ettiği vakitte bizdeki feministlerin (bilmem ki bunlara şekl-i davaya göre bu nâmı vermek câiz mi?) imamı, rehberi, alemdârı Kasım Bey'in *Tahrîru'l-mer'e*'si oldu. Bizimkiler meseleyi yalnız veche-i içtimâiye ve felsefiyesinden tetkik ile iktifâ edeydiler belki de biraz hoş görülebilirdi. Zira herkesin kendine göre efkârı, mütalaâtı, felsefesi olabilir; bunlar vicdaniyâttır. Hatta bunlar dinde beğenmedikleri zevk-i tefelsüflerine uyduramayacakları ahkâm da bulabilirler. Lakin böyle yapmadılar, saha-i tasavvurlarında kalmak lazım gelen bir mesele-i içtimâiyenin hallini ta'cîle çalışarak fiiliyât vadisine bir an evvel dökmek için dine müracaatı en kestirme bir yol addettiler. Ve hazır ellerinde Kasım Bey'in kitabı varken din ve âdât bâbında başka türlü tetebbuâta girişmek zahmetini ihtiyâr etmediler. Halbuki *Tahrîru'l-mer'e* ile *el-Mer'etü'l-cedîde*'yi okuduktan sonra onlara karşı yazılmış âsârı da araştırmak, lisan-ı Kur'ân'ın asıl sahipleri olan sadr-ı evvel ulemâ ve fukahâsı ile ilk ulemâ-yı lügatin gerek âyât-ı kerîmeyi, gerek ehâdîs-i nebeviyeyi nasıl anladıklarını tahkik etmek vazifeleri idi. Bunların en haksız oldukları cihet işte bu noksan tetebbu olmuştur. Zira talep ettikleri teceddüd için dinden istiâne ettiler. Teessüs ü temekkün etmiş bir âdete karşı dini silâh olarak isti'mâl etmek istediler. O halde kullandıkları âlet-i harbin azm ü iradetlerine ne dereceye kadar râm olabileceğini tartmak iktizâ ederdi.

Sizin makalelerinizi okumaya başladığım vakit –ne yalan söyleyeyim– en ziyade bu noktalara temas edeceğinizi tahmin ediyordum. Fakat gördüm ki siz bu meseleyi sırf âdâta taalluk eder bir şey olarak telakki ediyorsunuz ve "Onu o zeminde tetebbu etmeli ve âdâtın her yerde muhkem olduğunu unutmamalı" diye bizi tenbih ediyorsunuz. Vâkıâ "Kadın meselesi hakkında kendi fikr-i mahsusumu henüz beyan etmedim. Bu mesele her milletin kendi maneviyetine, derece-i terbiyesine göre bir şekl-i hususîde tecelli eder. Kadın meselesi bir değil, bir çoktur. Hepsini ayrı ayrı telakki etmeli ve cümlesini hukuk-ı insaniye zemin-i metîninde tetebbu eylemelidir" dediğiniz, ben de davanızı daha nâ-tamam olarak dinlediğim için sizi muâhaze edişim haksızdır. Fakat işin veche-i diniyesi hakkındaki fikrinizi ızhâr ettiğiniz cihetle din-i İslâm ile fikrinizin ne dereceye kadar tetâbuk ettiğini araştırmakta beis görmem.

Lüzumsuz yere meseleyi karıştıranları pek büyük bir nüfûz-ı nazarla tevbîh u muâhaze buyurduğunuz halde sizin de tesettürün din-i İslâm ile alakadar olmadığına kâil olduğunuza hükmedecekleri gibi bir bid'a-

ti sırf kıskançlık veyahut mütegallib kıskançlara mümâşât sâikasıyla çıkardılar diye eslâf ü ahlâf-ı ulemâya tahkîrler yağdıran taşkınlara hak vereceklerdir. Hevâ-yı nefse mütâbaattan başka düşüncesi olmayan bu gibi tecrübesizleri kalem-i üstadâneniz Allah vere de şımartmasa. Mektep talebesinden olan sâil-i müsteftîye verdiğiniz cevapta "Ben o âyâtı bilirdim, hem çoktan beri!... Lakin [Adam akıllı giyininiz! Gözlerinizle şeytanet etmeyiniz, gizli kalması lazım gelen tezyinât ve huliyyâtınızı yabancıya göstermeyiniz. Sokakta yürürken topuklarınızı yekdiğerine çarpıp da halhallarınızı şıkırdatmayınız. Erkeklerle görüştüğünüz zaman kavl-i ma'rûf üzere söz söyleyiniz. Yani îhamlı ve çapkınca şeyler söyleyip de erkeklerin kalbinde gizli duran şeytan-ı şehveti uyandırmayınız. Hülâsa kurtizanlık, âşuftelik etmeyiniz!] demek bugünkü manasıyla Osmanlı çarşafı giyiniz demek değildir" demekle bu mevzua taalluk eden âyât-ı kerîmenin meallerini birbirine karıştırıyorsunuz. Bununla beraber –son moda olan o eda-ı beyan ile- mevzuun biraz ötesine geçerek bu hususta vârid olan emir ve nehyin "bugünkü manasıyla Osmanlı çarşafı giymeyi" istilzâm etmediğini ifhâm etmek istiyorsunuz.

Dinimizin –ekseriyeti itibarıyla tezeyyün ü teberrüc maksadıyla isti'mâl edilen- bugünkü Osmanlı çarşafını tavsiye ettiğini iddia edecek her halde biz olmayacağız. Güya dine, ruh-ı şeriata istinat etmek isteyen zamane beylerine arzusu eğer tesettürü hakikaten asr-ı ashâb ile tâbiîindeki hale ircâ' u iade ise, halkı sırf din dairesinde ikaz u irşad ise meseleyi tâ menbaında arayıp halletmekte hiçbir güçlük yoktur. Müteahhirîn-i fukahâdan hiçbir nakle istinat etmeksizin yalnız Kur'ân ile hadis ve bunları telakki eden akvâl-i ashâb ile istişhâd etmek kâfîdir.

Evvel-be-evvel şunu arzedeyim ki, "tesettür meselesi" nâmıyla muharrirîn-i Osmaniye piyasasında revaç bulan mesele bir değil, ikidir. Biri asl-ı tesettüre yani giyinmeye, örtünmeye taalluk eden mesele, diğeri ise hicâba yani harem selamlık ittihâzına, ecnebî yani mahârimin mâadâsıyla ihtilâtın, suvâreler vermenin memnûiyetine ait olan mesele. Bu meselelerden her birinin müslümanca halli hakkındaki sözümüzü söylemeden evvel cumhûr-ı müslimînin bi'l-ittifak istinat ettikleri kaide-i külliyeyi, bu bâbdaki âyât ü ehâdîsin kâffesine hâkim ve cümlesini âdeta müfessir olan miyâr-ı İslâmîyi araştıralım. Bu miyârı elimize veren إن المرأة عورة hadis-i şerîfidir. Bu hadis-i şerîf İbn Mes'ûd tarîkiyle Hazret-i Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemden merfûan (yani râvînin Hazret-i Rasûl'den işittim böyle söylüyordu, gibi bir lafız ile rivayet etmesiyle) rivayet edilmektedir. Muharricleri *Sünen* sahibi Tirmizî ile

İbn Hibbân ve Bezzâr'dır. Demek usûl-i İslâmiyece bir kere kadının bütünü avret imiş. Türkçede "avret" kelimesinin kadın manasında şüyû'-ı isti'mâli de bundan ileri gelmiştir. Mekşûf olması tecvîz olunan eczâ-yı bedenin avret olmaması ise teysîr ü teshîl içindir; ref'-i harac hikmetine müsteniddir. Kitap ve Sünnet'in kadında yüz ile ellerin mekşûf olmasını, ara sıra evinden dışarıya çıkmasını tecvîz etmesi, çalışmasına, ticaretine, havâic-i zaruriyesini tedarik etmesine mani olmamak içindir. Hatta hür olmayan kadınların tayin-i miktar-ı avrette daha ziyade teysîr vardır, çünkü çalışmak mecburiyet ve ihtiyaçları daha ziyadedir.

Şer'in bu müsâhelesi de gerek kadının, gerek erkeğin edep ve terbiyelerini fevkalade sıkı bir nezâhet dairesinde takınmaları, maraz-ı kalbe revaç ve isâre-i fitneye meydan vermemeleri, ednâ mertebe celb-i töh[me]t etmemeleri şartıyla meşrûttur. Bu şartlara riayet etmemek, yalnız bir zevk-i bedîî uğruna kadınlar erkeklerle ihtilât etmek, zaruret ve ihtiyaç messetmeksizin mehârimin gayrıyla görüşmek, mehârimin gayrıyla ihtilât etmek (yalnız kalmak), hiç tanınmayan bir genç ile semâlarda dolaşmak –hiçbir sû-i niyete makrûn olmasa dahi yine- şer'an haramdır. Tesettür ve ihticâbın –buyurduğunuz gibi- mü'menün-bih olan usûl-i sitteye dâhil olmaması yahut İslâm'ın beş şartlarından birini teşkil etmemesi hurmetine mâni değildir. İmanın şartları, İslâm'ın şartları mü'min ü müslim olmanın şartlarıdır. Halbuki mü'min deyince mü'min-i kâmil de anlaşılır, mü'min-i fâsık da. Müslim deyince müslim-i sâlih de anlaşılır, müslim-i tâlih de. Görmüyor musunuz, şürb-i hamr ile kumar da muharremâttandır. Fakat bunları iman u islâmın şartları meyânında sayan var mıdır? Bir muharremi irtikâb etmekle insan hemân daire-i iman u islâmdan hârice çıkar mı?

Gelelim âyât-ı kerîmeye: Evvela sûre-i Nûr'u açalım. Orada ﴿قل للمؤمنين يغضوا من أبصارهم ويحفظوا فروجهم ذلك أزكى لهم إن الله خبير بما يصنعون وقل للمؤمنات يغضضن من أبصارهم ويحفظن فروجهن ولا يبدين زينتهن إلا ما ظهر منها وليضربن بخمرهم على جيوبهن ولا يبدين زينتهن إلا لبعولتهن أو آبائهن... الآية﴾ [en-Nûr 24/30-31] âyet-i kerîmelerini okuruz. Bir kere meâl-i şerîflerini söyleyelim:

"Mü'minlere söyle (bakması kendilerine helal olmayan şeye bakmaktan edep ederek) gözlerini yere indirsinler, ferclerini de (kendilerine helal olmayan şeyden yani zinadan[87]) hıfz etsinler. Bu (iki şey) kendileri için daha ziyade mûcib-i salâh u tahârettir. Şüphesiz Allah Teâlâ onların her yaptıklarına habîrdir. Mü'minâta da söyle (bakması kendilerine helal olmayan şeye bakmaktan edep ederek) gözlerini yere indirsinler, ferclerini de (kendilerine helal olmayan şeyden yani zinadan)

hıfz etsinler. Ziynetlerini de meydana çıkarmasınlar. Meğerki (saklanamayıp) zâhirde kalan ziynet ola. Bir de hımârlarını[88] yani başörtülerini yaka mahalline kadar indirsinler (ki göğüsleri ve boyunları görünmesin). Ziynetlerini zevclerinden, babalarından, ilh... başkalarına göstermesinler."

Bunlardan ikinci âyet-i kerîmenin sonuna doğru da ﴿ولا يضربن بأرجلهن ليعلم ما يخفين من زينتهن﴾ nazm-ı celîli vardır ki, ayaklarındaki halhal[89] kabilinden ziynetlerin vücudunu yabancıya bildirmek için ayaklarını yere vurmaktan ve bu ziynetlerin şıkırtısını duyurmaktan kadınları nehy etmektedir.

*Sıhâh*tan olan *Sünen-i Ebî Dâvûd*'da İbn Abbâs radıyallahu anhumâdan rivayet olunduğuna göre tesettüre dair ilk nâzil olan bu âyetlerdir. Bilmem siyâk-ı nazm-ı Kur'ânî'ye dikkat buyuruldu mu? Evvela kadınlara ızhâr-ı ziyneti Hak Teâlâ sûret-i mutlakada tahrîm ediyor. Sonra ziynetin ihfâsı müteassir olanını istisna ediyor. Daha sonra ziyneti ihfâ için hımârı nerelere kadar sarkıtmak icap edeceğini ve en nihayet ziynetin kimlere ibdâ edilebileceğini beyan ediyor.

Yine bu âyet-i kerîmeden anlaşılıyor ki, ziynet iki türlüdür: Biri ziynet-i hafiye ki, nâmahreme, ecnebiye gösterilemez; diğeri ziynet-i zâhire ki, yabancı –havf-ı fitne olmadığı zaman- hîn-i hâcette görebilir.

Ziynet, lisan-ı şeriatta evvelen göze çekilen sürme, veşme (dö[vme]), allık, kına gibi boyalara; sâniyen yüzük, bilezik, halhal, gerdanlık, küpe, taç gibi huliyyâta; sâlisen elbiseye; râbian mehâsin-i bedeniyeye, hâsılı fıtrî ve ârızî her türlü ziynete ıtlâk olunur. Bundan dolayıdır ki, ashâb ile tâbiîn bu ziyneti tarif ederlerken lafızları tehâlüf etmiştir. Lakin cümlesi yüz ile avuçların içi ızhârı mubah olan ziynet olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu da kadınların bey' u şirâ esnasında yüzlerini göstermeye, ahz u i'tâ esnasında ellerini çıkarmaya muhtaç olduklarından dolayıdır. Hür olmayan kadınların esna-yı hizmette ızhârına muhtaç oldukları eczâ-yı bedenleri daha çok olduğu için onlar hakkında setr-i avret bâbında şeriat daha ziyade tevessü' etmiştir.

Ancak âyet-i kerîmenin başında ğadd-ı basar emrinin vücudundan da sarâhaten istidlâl ediliyor ki, hiçbir garaz-ı sahîh olmaksızın nâmahrem bir kadının yüzüne bakmak haramdır. Şayet bir erkeğin gözü bağteten bir kadına ilişirse derhal gözünü indirmekle mükelleftir. Hazret-i Rasûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem İmam Ali'ye (kerremallahu vecheh) يا علي لا تتبع النظرة النظرة فإن لك الأولى وليست لك الآخرة = "Yâ Ali, ilk

nazradan sonra bir daha nazar etme. Zira ilk bakıştan mesul değilsin, ikincisinden ise mesulsün" buyuruyor. Bu tenbih nazar-ı müfâcee hakkındadır. Gerek erkek ve gerek kadın için ğadd-ı basarın ne kadar sıkı emrolunduğu şundan belli ki, bir gün âmâ olan İbn Ümmi Mektûm hücre-i Risâletpenâhî'ye giriyor. Nezd-i saadetlerinde olan ümmehât-ı mü'minînden Ümm-i Seleme ile Meymûme radıyallahu anhumâya derhal ihticâb etmek üzere emrediyorlar. Hazret-i Meymûne "Kör değil midir?" diye itiraz eder gibi oluyor. Derhal أفعمياوان أنتما ألستما تبصرانه؟ = "Siz de kör müsünüz? Onu siz görmüyor musunuz?" tarzında bir tevbîh-i şedîdde bulunuyorlar. Elhâsıl nazar-ı müfâceeden ve bey' u şirâ, tahammül-i şehadet, kasd-ı nikah, ilh... gibi bir garaz-ı sahîh-i meşrudan başka bir sebeple bir kadına nazar-ı şehvetle bakmak ve bu saydığımız makâsıd-ı meşruanın husûlünden sonra da miktar-ı zarureti tecavüz ederek mehâsinine gözünü dikmek kat'iyen haramdır. Binâenaleyh kulakları, gerdanları, göğüsleri, kolları açık olarak gezmeleri ve mehârimin gayrıyla tatlı tatlı musâhabâta koyulmaları şer'an câiz değildir. Bu davamızı müsbit nusûs pek çoktur. Hilâfını ispat edecek şeyler ise nakl-i sahîh ile bize vâsıl olmuş değildir.

Keyfiyet-i tesettüre gelince, bunun, bu âyet-i kerîmedeki gibi "hımâr" ile sûre-i Ahzâb'daki "cilbâb"dan, nasıl olacağını anlıyoruz.

Hımâr, kudemâ-yı ehl-i tefsir ile kudemâ-yı ulemâ-yı lügatin tarifine göre bizim bugün "başörtüsü", "namaz bezi" dediğimiz şeydir. "Hımâr"ı –buhnuk, gıfâra, nasîf, miknaa, mi'cer, ridâ[90] gibi muhtelif nâmlarla yâd olunup farkları yalnız enlerinde boylarında olan diğer başörtüleri gibi- nisâ-i câhiliyet zaten isti'mâl edip dururlarmış. Kadınlar bunları başlarına örterken uçlarını arkaya doğru atıp saçlarını, yüzlerini tamamen açık gösterirlermiş. Bu kadınların, "dir'"larının yani gömleklerinin de yaka yırtmacını pek büyük yaptıklarını düşünürsek nasıl açık saçık gezdiklerini tasavvur edebiliriz. Tasavvura ne hacet... tıpkı bugün binlercesini gördüğümüz Osmanlı kadınları gibi. Hak Teâlâ mü'minâta işte bu hımârlarını öne doğru sarıp gerdanlarını, göğüslerini de sımsıkı örtsünler diye emrediyor. Elbise yine o elbise. Yalnız nisvân-ı müslimâtı –nisvân-ı câhiliyet gibi- teberrücden yani açık saçık gezmekten, süslerini yabancıya göstermekten nehy ediyor. Yoksa zannettiğiniz gibi "o asırda elbise olmadığından İslâmiyet tesiriyle kadınlara mahsus bir libâs düşünülmüş" değildir. O halde ğadd-ı basar hakkındaki âyet-i kerîmeyi "Ey gizli yerlerini muhafaza isteyenler" tarzında tercüme etmeniz yanlış olduğu kadar bu emri tevcîh için îrad ettiğiniz "Bundan bin üç yüz bu kadar sene evvel o diyarın vah-

şi kavmini temdîn için birinci derecede lazım u vâcib olan bu tenbih bugün bizlere müvecceh olamaz. Çünkü bugün hiç kendini bilen bir kimse bu kadar ki yamyamlar gibi bir karış bir deri parçasıyla setr-i avret etsin ve daima çömelip oturduğu zaman o vasıta-i tesettürün kifayetsizliğini çirkin bir vaziyetle meydana koysun! O vakitler, malumdur ki, elbise yoktu. Yalnız bir büyük bez parçasıyla sarınırlardı. Hemân o sıralarda ve mahza İslâmiyet'in tesiriyle, kadınlar için uzunca bir gömlek düşünülebildi ki, "celâbiye"[91] dedikleri budur. Çamaşır ve iç elbisesine gelince beş yüz senelik bir keşiftir" tarzındaki delil de ihticâca o kadar sâlih olmaz. Zira o diyarın kavmi öyle zannettiğiniz gibi vahşi değil idi. Yamyamlar gibi çırılçıplak gezmezlerdi. İslâm da hiçbir kisve ihdâs etmiş değildir. Her kavim kendi kisvesini muhafaza ederek daire-i İslâm'a dâhil oldu. Arabın vâkıâ bugünkü son modaya muvâfık iç çamaşırı yok idiyse de her halde "şi'âr" ve "disâr" gibi dışarıdan gözükmeyen iç elbiseleri var idi. Hatta eş'âr-ı câhiliyeyi tetebbu ederseniz peçeden başka olmayan "nikâb" ile "burka'"ın kadınlar tarafından isti'mâl edildiğini görürsünüz. Gâyeti o zamanın kadınları hiçbir teklife tâbi olmadıkları için kâh tesettür kâh tabir-i Kur'ânî ile- teberrüc ederlermiş. Şeriat-ı İslâmiyenin men ettiği işte bu teberrücdür.

Sâlifü's-zikr âyât-ı kerîmenin hükmünü mütemmim olan âyet-i kerîme sûre-i Ahzâb'daki ﴿يا أيها النبي قل لأزواجك وبناتك ونساء المؤمنين يدنين عليهن من جلابيبهن﴾ [el-Ahzâb 33/59] âyet-i kerîmesidir ki, müslüman kadınların ev hâricindeki kıyafetlerini muarriftir. Bundan kadınların cilbâblarını yani çarşaflarını ednâ etmeleri yani çarşaflarına bürünüp şer'an ızhârı haram olan ziyneti meydanda bırakmamak için onu alınları üzerinden bağlamaları emrolunuyor. Cilbâb, elbise üzerine giyilir ve bedenin şekl-i hakikîsini enzâr-ı nâstan tesettür eder geniş, bol bir libâstır. Bu âyet-i kerîmenin müfâdından, kadının elbisesini ızhârı mahrem olan ziynetten addedenlerin haklı olduğu anlaşılıyor. Tâbiînden Saîd b. Cübeyr bu âyetin tefsirinde, "Cilbâb hımâr üzerindeki örtüdür. Hımârın üstüne bir de örtü örtünmedikçe ve bu dış örtü ile başını ve boynunu bağlamadıkça bir müslimeye bir yabancının bakması helal olmaz" diyor. Ashâbdan Muhammed b. Ka'b el-Karzî radıyallahu anh bu âyetin tefsirinde "Bir tek gözü açık kalmak üzere yüzünü örter" diyor. Hibrü'l-ümme lakabıyla mazhar-ı iltifat-ı nebevî olan İbn Abbâs radıyallahu anhumâ da bu makamda "Allah azîmü'ş-şân nisâ-i mü'minâta bir iş zımnında evlerinden çıktıkları zaman yüzlerini cilbâblarıyla başlarının üstünden bağlayarak örtmeyi ve yalnız bir gözlerini göstermeyi emretti" diyor. Tâbiînden İbn Sîrîn de ashâbdan Ubeyde radıyallahu anhuya

bu âyetin manasını soruyor. O da üzerinde duran bir milhafeyi (yorgan çarşafını) kaldırıp ona bürünüyor ve başını tâ iki kaşlarına kadar örttükten sonra yüzünü de örterek yüzünün sol tarafından ve gözün hizasından bir açıklık bırakarak sol gözünü meydana bırakıyor.

Malum-ı âlîleridir ki, âyetler, hadisler yekdiğerini müfessirdir. Bir taraftaki icmali diğer taraf tafsîl eder. Bu tariflere göre ise asr-ı saadette muhacirîn ile ensâr kadınlarının örtündükleri cilbâbın ne şekilde olduğu tebeyyün ediyor. Anlıyoruz ki, sokakta ibdâ-yı ziynet, yüz ile ellerin açık bulunması hakkındaki ruhsat miktar-ı hâcetin tecavüz edilmemesiyle meşrûttur. Binâenaleyh kadınlar sokağa çarşaflı, yüzü örtülü olarak çıkmak ve ancak hâcet zamanlarında yüzlerini yabancıya göstermek lazım gelir. Yabancılara ziynet-i hafiyeyi ibdâ etmemek hakkındaki âyet-i sâbıkada harem-selamlık tertib-i şarkîsini müslümanlara vâcib kılıyor. Elde bulunan bu hüccetlerin kâffesi "... meâlinde bir âyet-i celîle vâriddir ki, mühimdir. Hem söylediklerimi ispat eder hem de Hazret-i Peygamber'in odasına girip kendisi ve haremi ile beraber oturup konuşmak o zamanlar bir âdet-i câriye idiğini ispat eder" ve "Şu keyfiyet-i mühimmeden eminiz ki [âdâb-ı muâşeret] kaidelerine riayet için evâmir u tenbihât-ı ekîde vârid olmuş ve mamafih herkes, kadın, erkek konuşurlar, görüşürlermiş. Bugünkü manasıyla bugünkü tarzda "kaçgöç" yokmuş" davanızı iptal eder. Bir kere şu tercümesini rivayet ettiğiniz âyetin nerede ve kime nâzil olduğunu bilemedim. Siz galiba ﴿يا أيها الذين آمنوا لا تدخلوا بيوت النبي إلا أن يؤذن لكم إلى طعام غير ناظرين إناه ولكن إذا دعيتم فادخلوا فإذا طعمتم فانتشروا ولا مستأنسين لحديث إن ذلكم كان يؤذي النبي فيستحيي منكم والله لا يستحيي من الحق وإذا سألتموهن متاعا فاسألوهن من وراء حجاب ذلكم أطهر لقلوبكم وقلوبهن﴾ [el-Ahzâb 33/53] âyet-i kerîmesini kastediyorsunuz. Onun meâl-i şerîf şudur: "Ey iman edenler! Nebî'nin hücrelerine size izin verilmedikçe taâm için girmeyiniz. Lakin davet olunduğunuz vakitte giriniz. Taâmı edince de hemân dağılınız. Oturup sohbet etmekle vakit geçirmeyiniz. Zira bu, Nebî'ye ezâ verir de yine sizden utanarak bir şey söylemez. Allah ise hakkı beyan etmekten çekinmez. Bir de zevcât-ı tâhirâttan bir şey istediğiniz vakit hicâb, yani perde arkasından isteyiniz. Zira bu muameleniz gerek sizin kalbinizin, gerek onların kalplerinin tahâreti için daha yakışık alır."

Artık bilmem bundan anlatmak istediğiniz tarzda bir âdetin cari olduğu ve kaçgöç olmadığı manası mı çıkar? Yoksa hilâfı mı sabit olur?

Vakit müsait olsa bu bahse taalluk eden diğer âyât-ı kerîme hakkında da söz söylerdim. Fakat sizi daha ziyade işgal etmemek için bu kadarla iktifâ ederim. Daha mufassal izahâtı daha geniş zamanlara bırakıyorum.

Asıl maksat tesettür meselesinin din-i İslâm ile alakadar olduğunu göstermek ve –dinlerine hizmetten başka bir cürümleri olmayan- ulemâ-yı selef ü halefi bu noktada tebriye etmek idi. Sizin rufekâ-yı tahrîriniz pek müfrit adamlardır. Ulemâ sınıfına sebbetmekte bir zevk-i mahsus duyuyorlar. Ulemâmızın bize çok fenalık ettiğini biz de biliyoruz. Fakat bizimle rufekânız arasındaki fark nazar-ı bu'de'l-meşrıkayndır. Biz ahkâm-ı diniyeyi hüsn-i muhafaza ettiremediklerinden emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münkeri ihmal ettiklerinden dolayı kendilerini muâteb tutuyoruz. Sizinkiler ise ahkâm-ı diniyeye temessük ettiklerini nahoş görerek pek insafsızca hücum ediyorlar. Bilmem ki dinini sevmek, bilmeyenlere talim etmek bir cinayet midir? Hürriyet-i vicdanı tavsiye edenler neden menfi olmak üzere bu kadar çirkin bir taassupla malul oluyorlar? Ulemânın rufekânızca en nazikâne unvanı "kara kuvvet"tir. Pek velûd ve her dem tevlîdinde bir fitne koparan bir muharririniz "cehele-i ulemâ" ve "hazele-i ulemâ[!]" tabirlerini kullanıyor. Ne kadar ayıp şey! Hem de bu nezaketi yalnız muasırlar hakkında değil, -nübüvvete kâil olmak cürmünden dolayı- bütün eslâf ü ahlâfa reva görüyor. Bu hücumlar –benim anladığıma göre- sûret-i zâhirede dinin mümessili ve nâşiri olan ulemâya ise de hakikat-i halde dinin sahibine, mübelliğ-i evveline, dinin kendisine râci' oluyor. Eğer hakikat-i maksatları bu ise "Biz din-i İslâm'ı bid'atlardan kurtarmak istiyoruz. Dinin safvet-i asliyesini muhafaza edeceğiz. Dine hizmetten başka bir garazımız yok" demeye müncer olan sözlerle halkı aldatmasınlar. Yok, eğer bu davaları samimi ise her şeyden evvel merak edip de ıslah etmek istedikleri şeyi yani dini öğrensinler. Hiddetinden sağını solunu görmeye vakit bulamayan bu şövalyelerin –Don Kişot gibi- kendilerini değirmenlere, kayalara çarptırarak ziyana uğramamaları için bir mürşide cidden ihtiyaçları vardır. Bu mürşit de benim takdirime göre siz olabilirsiniz. Bunların biraz olsun yola yatmaları için her halde zât-ı âlîleri gibi felsefe-şinâs bir zâtın nasihat ederek muadil vazifesini görmesini elzem görüyorum.

Artık kelâl-efzûd olmaya başlayan bu satırlara hitâm vermeden evvel yukarıda bi'l-münasebe zikrettiğim bir düstûrunuzda da biraz tadilat icra etmekliğime müsaade etmenizi rica ederim. Siz makalenizin bir yerinde "Âdetin her yerde muhakkem olduğunu unutmamlıdır"; diğer bir yerde de "... Lakin böyle anladığım için ehemmiyetsiz bir mesele gibi[92] telakki ediyorum demek değildir. Bilakis nazarımda pek büyük bir ehemmiyeti hâizdir. Evvela elân âdât-ı muhakkemenin taht-ı nüfûzunda bulunan bir şart-ı maîşettir. Bir anda tebdîli mümkün değildir.

Azîm münasebetsizliklere sebeb-i mahz olabilir" diyorsunuz. Benim fikrimce dine istinat eden bu âdetin tebdîli şüphesiz mümkün değlidir. Tebdîline teşebbüs halinde de azîm münasebetsizlikler olacağı muhakkaktır. Âdâtın muhakkem olduğunu da teslim ederim. Zaten şeriat da bu tahkîmi tanımıştır. Lakin bu da birtakım kuyûd u şurûta tâbidir. Geçenlerde diğer bir mecmuada "Fıkıh ve İçtimâiyât" unvanıyla bir makale okumuştum. Ne söylediğini bilir ve emtia-i ecnebiye dellallığı ile iktifâ etmez bir sahib-i fikir olan muharrir-i muhteremin zımnen şöyle demek istediğini tahmin etmiştim: "İmam Ebû Yûsuf âdete müstenit olan nusûsu terk ile tebeddül etmiş âdâta göre içtihad edilebilir diyor. Hemân hemân bütün nusûs da âdete müsteniddir. Binâenaleyh bugünkü âdâta göre nusûsu te'vîl ü tahvîl etmekte de beis yoktur." Yine tekrar ederim ki muharrir-i muhterem bu kıyası böyle sarâhaten tertip etmiyor. Makalenin heyet-i mecmûasından benim istinbât ettiğim mana budur. Bu bâbda zühûl ü hataya giriftâr olmuş isem de ziyade memnun olurum. Zât-ı âlîlerinin bâlâya aldığım sözleri ise bu kıyasa daha ziyade tekarrüb ediyor. Bu münasebetle şunu demek istiyorum ki, âdâta müstenid nusûs olduğu gibi âdâtı icad eden nusûs da çoktur. Hatta diyebilirim ki bilâd-ı İslâmiyede ekser-i âdâtı tevlîd eden nusûstur. Bunun için emsile îradına hâcet yok. Biraz düşünürseniz benden fazlasını siz de bulabilirsiniz. Binâenaleyh tesettürü de, ihticâbı da îcab eden nusûs-ı şer'iyedir. İşte burada da muhakkem olan âdet değil, nastır. Asran-ba'de-asrin bilâ-istisna bütün bilâd-ı İslâmiyede nassa istinaden şâyi olan bir âdeti değiştirmek dini değiştirmek kadar icra-yı tesir eder. O halde "Aile arasında biraz oturmak, görüşmek ve konuşmak bugün tamamen mümkün ve vâki..." olsa da "Bu tarz muâşeret İstanbul'da pek çok aileler arasında vâki, yani bu mana ile bir sınıf-ı halkımızca kaçgöç meselesi kendiliğinden hallolunup bitmiş..." olsa da yine o korktuğunuz azîm münasebetsizlikler mürtefi' olmaz. Hele ekalliyeti teşkil eden ve müslümanlıkla derece-i alakaları meçhulümüz olan bu sınıf-ı halkı örnek ittihâz ederek diğerlerine de siz de böyle yapmalısınız demek rufekâ-yı tahrîrinizin pek manasız bir tahakkümüdür.

Rusya'da milyonlarca müslüman ailelerin böyle yaşamakta oldukları davasına gelince, bu da o kadar müsellem değildir. An-aslin Rusyalı olan Abdürreşid Efendi biraderimiz bu ailelerin pek mahdut olduğunu ve bu ailelere müslümanlarca pek de hoşa gitmeyecek bir nazarla bakıldığını bir makalesinde söylemişti. Rusya matbuâtında bu hususa dair görülen münakaşât-ı şedîdeyi de bu hususta işhâd edebilirim. Mesele-

nin mehd-i zuhûru olan Mısır'da da bu serbest usûlün teessüs ettiğine ve hatta karîben edeceğine delalet eder bir şey yoktur.

Hülâsa, demek isterim ki, böyle nusûsa istinat etmiş, İslâmiyet'in en bariz şiârı olmuş bir âdeti müslümanlık dairesinde ref' etmek mümkün değildir. Ve buna çalışmak da abestir. Arkadaşlarınızdan biri "Bu mesele tamamen hallolunmadıkça bitmez" diyordu. Evet, pek doğru söylüyor. Fakat ben de şunu ilave ederim ki "Bu mesele din-i İslâm yeryüzünden kaldırılmadıkça matlûbları vech ile halledilmez."

Ahmet Naim

İslâm'da Dava-yı Kavmiyet

Sebîlürreşâd cerîde-i İslâmiyesinde neşrolunduktan sonra ayrıca beş bin adet tab' olunarak hasılât-ı sâfiyesi Dâruşşafakatü'l-İslâmiye'ye terk olunmuştur.

Dâru'l-hilâfe: Tevsî'-i tıbâat Matbaası

1332

İslâm'da Dava-yı Kavmiyet*

Hazırlayan: **Abdülkerim Asılsoy**

Takip ve Tenkit Mecmuası sahibi Nüzhet Sabit Beyefendiye

Musa Kâzım Efendi hazretlerinin İslâm *Mecmuası*'nda intişâr eden silsile-i makalâtının sonuncusundan:

> "İslâmiyet'in mühim esaslarından birisi de uhuvvettir... Din-i İslâm 'Müminler kardeştir' [el-Hucurât, 49/10] âyet-i kerîmesiyle beyne'l-müslimîn uhuvvet esasını tesis eylemiştir...
>
> Din-i İslâm bu mühim esası gayet metîn bir sûrette vaz' ettikten sonra bunu ilelebet muhafaza edecek esbâbı da ihzâr etmiştir. Bu dinde zekâtın, teâvün ü tenâsurun farziyet ü meşruiyeti, adâvet ü husumetin, gıybet ve bühtân ve yalanın, nifâk u şikâkın, tefrika, fitne ve fesâdın, *iddia-yı kavmiyet ve cinsiyetin şedîden memnûiyeti* hep uhuvvet-i İslâmiyeyi ilelebet muhafaza edecek esbâb cümlesindendir.
>
> Filvâki... bir millet adâvetten, gıybetten, bühtândan, yalandan, nifâk u şikâktan, tefrika, fitne ve fesattan, *iddia-yı cinsiyet ve kavmiyetten şiddetle men* edilmezse, o millet arasında uhuvvetten eser bulunamaz. Binâenaleyh öyle bir milletin yaşaması da kâbil olmaz ..."[93]

ibarelerini naklederek mecmuadan bazı istîzâhâtta bulunuyorsunuz. Ve meselenin kendinizce müphem ve müşkil cihetlerini ber-vech-i âtî soruyorsunuz:

> "İddia-yı kavmiyet ve cinsiyetin şedîden memnûiyeti hakkında izahât vermeyi memleket için pek nâfi buluyoruz.... İddia-yı kavmiyet ne derecede memnûdur? Ve hangi sûreti memnûdur? 'Ben Arabım ve benden daha Arabı yoktur' diye bir hadis-i şerîf vardır deniliyor. Bu hadis-i şerîften eğer mevzû değilse maksûd nedir?

* Dergideki neşri için bkz. Ahmet Naim, "İslâm'da Dava-yı Kavmiyet", *Sebîlürreşâd*, sy. XII/293 (27 Cemaziyelevvel 1332/10 Nisan 1330), s. 114-128.

> Türkçe yahut Çince konuşan bir müslüman; Türküm, Çinliyim demekle iddia-yı kavmiyet etmiş olacak mı? Yoksa maksad-ı aslî diğer kavmiyet ve milliyetleri zelil görmemek midir?
>
> İslâm *Mecmuası milliyet fikirlerine münevver bir cereyan* vermeyi şiâr edindiği için bu yolda bizi tenvîr etmesini rica ederiz. Bu yolda izahâta ihtiyaç vardır."

İslâm Mecmuası'ndan bu suallerinize cevap intizârında bulunmak hakkınız idi. Fakat İslâm *Mecmuası* ihtiyâr-ı sükût etti. Görünüyor ki Musa Kâzım Efendi hazretlerinin lisanıyla ettiği işaretle iktifâ edecektir ki bunda biz onu mazur görüyoruz.

Zira "milliyet fikirlerine münevver bir cereyan" vermek vazifesini deruhte etmekle beraber "*Türk Yurdu*'nun samimi bir yoldaşı" olmak üzere kendini matbuâta prezante eden bir İslâm *Mecmuası* din nâmına nakil buyurduğunuz sözlerden başkasını elbette söyleyemeyeceği gibi işi daha ziyade ta'mîk etmesi de refîkini gücendirmek tehlikesini ihzâr edebilir. Binâenaleyh oradaki rufekâ-yı hizmeti müşkilâttan âzâde kılarsam herhalde şâyân-ı muâhaze bir iş görmüş olmam itikadındayım.

Burada müslimîn arasına kavmiyet ve cinsiyet davasının, tabir-i diğerle asabiyet-i kavmiye ve cinsiyenin belirmesi on beş yirmi senelik bir şey ise de en ziyade açığa vurulması, memleketin hayat ve memat mesâilinden biri haline getirilmesi Meşrutiyet'ten bed' ediyor. Bu da sâika-i cehl ile Avrupa'dan istiâre ettiğimiz muzır –ve fikr-i âcizânemce– vücud-ı İslâm'ın dâü's-silli denecek kadar mühlik bir bid'at-ı ecnebiyedir. Zaten Avrupa'nın daima en fena şeylerini almak, iyi şeylerini de bozmadıkça tatbik etmemek bizim en câlib-i dikkat felâketlerimizden biridir. Zâhirde sahte bir zindelikle, muvakkat bir faaliyetle tecelli eden bazı asabî hastalıklar gibi bu da yek-nazarda ve Avrupa gözlüğüyle tetkik edilirse mühim bir hatve-i terakki, ruh-efzâ bir mâye-i hayat gibi görünüyorsa da bu dâü'l-efrenc-i asabiyet basar-ı basîret-i İslâm ile tetkik edilirse ümmet-i merhûmenin sebeb-i mevti olmak şânından olan tedavisi müşkil bir maraz-ı sârî olduğu anlaşılır. Binâenaleyh Musa Kâzım Efendi hazretleri gibi salahiyetdâr bir ağızdan "İslâm" nâmını taşıyan bir mecmuadan bâlâya naklettiğimiz sözlerden başkasının sudûruna zaten ihtimal yoktur.

Meşrutiyet'in daha ilk ayında dava-yı unsuriyet hakkındaki fikrimi İ*ttifak* gazetesi ile Arap olan ihvân-ı müslimîne hitaben yazdığım iki makale ile ızhârda hakk-ı tekaddümü ihrâz ettiğim gibi *Sebîlürreşâd*'ın

212'nci nüshasında Türkçülere karşı açılan mücâhede-i dindarâneye de iştirak ettiğim için hakikatin bütün safahâtını enzâr-ı ehl-i İslâm'a arz ederek bu davanın nâfi' u muzır, meşru ve gayrımeşru cihetlerini Kitap ve Sünnete istinâden izah etmeyi cümle-i vezâifimden addederim.[94] Binâenaleyh bu bahsi sonuna kadar dinlemek için zât-ı âlîlerinin de, kâriîn-i kirâmın da sabr u mekânetlerini dirîğ etmemelerini bilhassa niyaz ederim.

Bizim davamız şudur: Dava-yı cinsiyet –Musa Kâzım Efendi hazretlerinin buyurdukları gibi– şer'an mezmûm ve merdûddur. Tabir-i şer'îsi vechile bir dava-yı câhiliyettir; İslâm'ın kıvam u bekâsına, müslimînin refah u saadetine en müthiş darbedir. Bâhusus hemen hemen bütün diyar-ı İslâm diyar-ı küfre inkılâp etmişken buradaki bir avuç müslümanın ben Türküm, ben Arabım, ben Kürdüm, ben Lazım, ben Çerkezim gibi dâiyelerle yekdiğere karşı zerre kadar ravâbıt-ı mahabbeti gevşetmeleri –hele düşmanlarımızın pây-ı tecavüzü tâ kalpgâhımıza bastığı bir sırada– cinnettir. Ve asabiyet-i kavmiye bayrağını ellerinde tutanların aldığı manaca da vatanperverliğe münafîdir. Din ü iman, akl u iz'ân sahasından tebâud edilse bile saadet-i kavmiye serab-ı muğfili ardında koşan Arnavut kardeşlerimizin başına gelen musibet-i uzmâ bize müthiş bir ders-i ibrettir. Aynı esbâb aynı netâyici tevlîd eder kaide-i tabiiye ve ma'kûlesine binâen bu meslekte devam ettiğimiz takdirde er geç bizim de başımıza gelecek musibet budur. Bu gidişle son ilticâgâh-ı İslâm olan bu diyar maâzallahü teâlâ –Arnavutluk gibi– dâru'l-küfre münkalib olacaktır.

Bazı Arap ihvânımızın dava-yı cinsiyetle takip ettikleri gayeyi bilemezsek de "Türkçü" nâmını şiâr edinen Türk kardeşlerimizle temasımız ziyade olduğu için mezheb ü mesleklerini biliyoruz zannındayız. Kürt ihvânımız ise –anladığıma göre– henüz bu hastalıkla musâb olmamışlardır ve fî-mâ-ba'd da musâb olmamalarını Cenâb-ı Hak'tan niyaz ederim.

Türkçülerle vâki olan münazarât ü münakaşâtımızdan –beş senelik mesaiye rağmen– hâlâ kendilerine sağlam bir gaye ittihâz etmekte müttefik olmadıklarını anlıyoruz. Nereye ve niçin gittiğini idrakten âciz ve bütün yaygaraları "Uydum kalabalığa" demekten ibaret olan cemaatin ekseriyeti bertaraf edilirse Türkçülük zuamâsını, eimmesini, pîşvâlarını, ulularını ikiye bölünmüş görüyoruz. Birtakımı hâlis "Türkçü", diğer takımı ise "Türkçü-İslâmcı"dır.

Hâlis Türkçüler büsbütün yeni bir "mefkûre" (gâye-i müştereke demek olacak) ihdâs etmek, biraz kadîm ananât ile rişte-i münasebâtı kat' ederek yeni ananeler vücuda getirmek, "yeni bir iman" ile "yeni bir kavim", "yeni bir millet" isâğa etmek dâiyesindedirler. Bunların musahabât ü muhaverât esnasında en samimi ve en makul olarak söyledikleri sözler aşağı yukarı şöyle hülâsa edilebilir:

> "Bizi kavmiyet gayesini takibe sevk eden şey Türklerin hâricen ve dâhilen maruz olduğu mehâliktir. Şimdiye kadar bu devletin bünyân-ı bekâsını temin için can ve mal vergisini en mebzûl olarak ödeyen Türklerdir. Bunca dağdağalar, bunca gâileler neticesinde Türk unsuru zayıf düşmüştür. Maârifi, ticareti, sanatı ve hatta ziraati mahvolmuştur. Bir vatanda yaşayan bunca akvâm-ı müslime ve gayrimüslimeden ise bu fedakârlıklarının şükrânesi olarak daima cefaya, dil-şikenliğe maruz kalmıştır. Artık kendini toplayıp biraz da kendine bakması, fedakârlıklarını diğer akvâma karşı biraz kısarak kendine hasretmesi zarurîdir. Buna ise yeni bir mefkûre, Türklük esasına müstenid bir mefkûre lazımdır. Her şeyden evvel buna ihtiyacımız var. Râbıta-i İslâmiye ise ancak ikinci derecede kalır. Umûr-ı âhireti dünyada iken kendine dert edinmekte bilmeyiz ki o kadar büyük bir mana-yı amelî var mıdır? Biz bu dünyadaki saadetimizi temin etmenin yolunu arayalım. Din mefkûresi bizi mesut ettikçe biz arkasından koşabiliriz. Biz ise görüyoruz ki din hissiyâtı gevşemiştir. İ'lâ-yı kelimetüllah etmeye de Avrupalının sillesi mânidir. Demek ki eski iman ile kurtulacağımız yok. Kurtaracak bir şey olaydı zaten bu hale gelmezdik. Bir de bu kavmiyet cereyanı Avrupa'dan kopup gelen bir seyl-i hurûşândır. Bunu durdurmak, sirayetine mâni olmak kâbil değildir. 'Muasırlaşarak' terakki edeceksek Avrupa cemaatinden ayrılamayız. Avrupa'da din ehrâmlarıyla tahdîd-i hudûd modası çoktan geçmiştir. Biz de böyle antika mefkûrelerden vazgeçmezsek müzelerdeki antikalar gibi nâmımız yalnız tarih sahîfelerinde okunur. Binâenaleyh bu halk evvela Türk, sonra müslüman olmalıdır. Böyle olmakta başka bir faydamız da vardır:
>
> Malumdur ki Avrupalıların eline düşen İslâm diyarını tevhide imkân yok. Dâhildeki anâsır-ı İslâmiye de uhuvvet-i İslâmiye nâmına zannettiğiniz kadar yapışık değil. O halde Türklük mefkûresiyle Boğaziçi'nden tâ Bahr-i Muhît-i Kebîr'e kadar hem-ırk ve hem-zebân seksen milyon halkın bir râyet-i vahdet altında cem'i mümkün iken buna neden çalışmayalım?"

Nasıl? Mantık parlak, hülya tatlı değil mi? İtiraf ederiz ki kavim ululları içinde böyle düşünen mefkûreciler ekseriyeti teşkil etmezler. "Türkçü-İslâmcı" olan diğer ulular ise ne serden ne yardan geçemiyorlar.

Mefkûre-i İslâmiye ile mefkûre-i kavmiyenin hiçbirini feda etmek istemezler. Birincileriyle burada uzun uzadıya münakaşa etmeyi abes görüyoruz. Telkîh etmek istedikleri şey açıkça dinsizlik mefkûresidir. Halktan dini selb edip yerine ona muadil diğer bir şey ikâme edilemeyeceğini; i'lâ-yı kelimetüllah uğruna kılı deprenmeyen bir herifin tâ Kamçatka yaylalarındaki ırkdaşları için silâha sarılamayacağını, bin yıldan beri kardeşimdir dediği, bin yıldan beri hüzn ü sürûruna iştirâk ettiği, uğurunda hayatını fedadan çekinmediği din kardeşini bırakan bir kimsenin Sibirya'nın bilmem hangi boz ovalarında nasranî mi, şamanî mi belli olmayan Yakut kardeşini sevemeyeceğini düşünemeyen; Türklerin devr-i ikbâli din-i İslâm'a temessük devirlerine müsâdif, tedennîsi ise iman u akîdenin inhitâtından itibaren bed' ettiğini ketm eden zevât ile münakaşa yeri her halde bu makale değildir. Biz yalnız "Türkçü-İslâmcılar"la dertleşebiliriz. Zira bunlarla İslâm dairesinde anlaşmak, onlara hakikati din nâmına kabul ettirmek daha kolaydır kıyasındayım.

"Türkçü-İslâmcı" olan ulular ile ettiğimiz mübâhasât diğer refîklerinden nispet kabul etmeyecek derecede munsıf olduklarını ispat ediyor. Bunlar vâkıâ Türk unsurunun zaafından, yardıma muhtaç olduğundan bahsediyorlar. Lakin câmia-i İslâmiyeyi kırmak istemezler. Bu câmiayı hem anâsır-ı sâire-i İslâmiyenin ayrılmaması, hem de Türklerin sühûletle terbiye ve teâlîsi için elzem addederler. Yalnız bir noktada yanılıyorlar: "Türklük câmiası câmia-i İslâmiyeyi takviye eder. Dava-yı asabiyet din-i İslâm'a mugâyir değildir. İki mefkûre yekdiğere müzâhame etmez. Bilâkis yekdiğeri itmâm ve yekdiğerin husûlünü teshîl eder. Maatteessüf iman u islâmdan bî-nasip olan birçok gençleri hiç olmazsa hamiyet-i vataniye ve kavmiye nâmına İslâm'a ısındırmaya çalışabiliriz" diyorlar ve "iman-ı dinî"nin yanıbaşında bir de "iman-ı kavmî" ikâme ediyorlar. Hatta içlerinde iman u islâm ile temessükünde hiç şüphe etmediğim bazı zevâta tesadüf ettim ki kavmiyetle tefâhuru hiss-i İslâmîye hiç zarar vermez, bilâkis bir insan velev müslüman olan diğer akvâma karşı bir varlık hiss-i gururuyla müftehir olursa pek yüksek bir mertebe-i terakkiye vâsıl olur diye cidden mu'tekid.

İşte bu zevât bir münazara neticesinde davayı kaybederek vuzûh-ı hakikate karşı bî-mecal kalınca makam-ı mazerette: "Ne yapalım? Biz bu propagandamıza nihayet verirsek Türklük mahvolacak. Arnavutlar, Araplar bizden evvel bu davaya kalkıştılar. Biz müdafaa-i nefs mevkiindeyiz. Bu müdafaamızdan müslümanlara bir zarar terettüb ediyorsa

kabahat bizde değil, ilk başlayanlarda, taarruz edenlerdedir. *el-Bâdî azlem*" diyorlar.

Arap milliyetini güdenlere "Niçin böyle yapıyorsunuz?" diye sorsanız onlar da bin dereden su getirerek haklı olduklarını ve müdafaa mevkiinde bulunduklarını söylerler. Ve aynıyla –Türk ihvânımız gibi– "*el-Bâdî azlem*" sözünü tekrar ederler.

Kim kime zulmetmiş bunu araştıracak değiliz. Biz her iki tarafta da şeriata muhalif, ruh-ı İslâm ile barışmaz bir emr-i münker görüyoruz. Ve انصر اخاك ظالما أو مظلوما "Kardeşine zalim olsun, mazlum olsun, yardım et"[95] hadis-i şerîfine ittibâen cümleye yardım etmekle yani tarîk-i hakk u savâba davetle kendimizi mükellef görüyoruz. Binâenaleyh "Türkçü-İslâmcı" ihvânımıza deriz ki:

Türkün muhtâc-ı muâvenet ve sizlerin himmet-i irşadına cidden müftekır olduğu gayr-ı münkerdir. Türkü bundan sonra da zararına müeddî yorgunluklara salıp saadet-i dünya ve âhiretini düşünemeyecek hale getirmek reva-yı hak değildir. Onun ahvâl-i içtimaiyesini i'lâ etmek, kuvve-i istihsâliyesini çoğaltmak, maneviyâtını takviye etmek, melekât-ı fâzılasını tenmiye etmek, melekât-ı redîesini izâle etmek cidden şâyân-ı takdir, indallah ve inde'n-nâs makbul u müstahsen bir emr-i hayrdır. Buna vusûl için lisanına hizmet etmek, edebiyatını cidden gıda-yı ruh olacak hale getirmek, kavmin kuvve-i ilmiye ve ameliyesini arttırmak pek mübarek bir vazifedir. Hatta bu vazifede aslen Türk olmadığı halde Türk lisanıyla mütekellim olan sâir ihvân-ı müslimînin de size muâvenete şitâb etmek bir vazife-i diniyesidir. Nitekim bizim yaptığımız başka bir şey değildir. Lakin bu içtimaî hizmetlerin ifası hiçbir vakitte sizleri hadd-i cevâzın ötesine geçerek dava-yı câhiliyete, ensâb ile, âbâ-i akdemîn ile iftihara sevk etmemelidir. Lisan, lügat bir vasıta-i tefâhümden ibarettir. Bunu hüsn-i isti'mâl ediniz de münkerâta âlet ittihâz etmeyiniz. Türkü muhtaç olduğu dinî, dünyevî ulûmun kâffesine anlayacağı basit veya âlî bir lisan ile aşina ediniz. Kütüphanesini dünyanın en zengin kütüphanesi haline koyunuz. Fakat daima... Evet, bundan gaflet etmeyiniz, daima kendisine "Ey Türk!" diyecek yerde "Ey müslüman!" diye hitap ediniz. Kendisine daima müslümanlığından bahsediniz. Türklüğünden bahsetmeyiniz. Gayretini gıcıklamak istediğiniz vakit Türklük nâmına değil, müslümanlık nâmına gıcıklayınız. Türkün tarihini İslâm tarihinden ayırmayınız.

Biraz kendinize geliniz de insaf ederek düşünün. Dört beş senedir bu dava-yı hâmın arkasına düştünüz. Hesap ederek Türklere ettiğiniz hiz-

metlerin yekûnunu toplayınız. Edebiyatına, kavâid-i lisaniyesine, lügatine, ilmine, sanatına, ticaretine, ziraatine zammettiğiniz şey nedir?

Ona kuru bir dava-yı enâiyetten, fazla olarak da biraz öteki kardeşleriyle bozuşmaktan başka ne kazandırdınız? Bir kere gayenizi "Halis Türkçüler"le tamamıyla birleştiremediğiniz için ne demek istediğinizi layıkıyla anlamayan avâm-ı kavim ne yapacağını bilemiyor. Kendilerine "Sizin atalarınız Kara Han'dır, Bozkurt Han'dır, Oğuz Han'dır, Cengiz Han'dır, Hülâgû Han'dır, bilmem ne handır" dediniz; onlar da inandılar. Bin yıldan beri akvâm-ı sâire kanıyla karışa karışa Türklüğe lisandan başka bir nispetleri kalmadığını, hatta birçoklarının Türklüğü –sonradan öğrenilmiş lisandan dolayı– sırf ârızî bir şey olduğunu akıllarına bile getirmeyerek kendilerini hakikaten bu saydığınız müşriklerin öz evladı zannediyorlar. Ve cünûnun hadd-i gâyesi olmak üzere Cengiz'in "mukaddes toprağına!", "mukaddes yasasına!" kasem ediyorlar.

Bu işin dâîlerinden kaç tanesinin üçüncü batna kadar halis muhlis Türk çıkacağı cidden merak edilecek bir şeydir.[96] Bununla beraber sizin bize tanıttığınız gayenizden (mefkûrenizden) cidden tebâud eden etbâınız tuhaflığı tebdîl-i esmâya kadar vardırıyorlar. İslâmî olan isimleri Gündüz Bey'ler, Uyanık Bey'ler, Gök Bey'ler, Konur Bey'ler istihâle-i garîbesine uğruyor. Peygamber-i zîşânımız efendimiz hazretleri vâkıâ tebliğ buyurdukları dine giren müslümanlara tebdîl-i nâmı ilzâm buyurmamışlar ise de sevdikleri bazı zevâtın ismini, kötü bir manayı mutazammın câhiliyet isimlerini tebdîl buyururlardı. Mesela "Zeydü'l-hayl" ismini "Zeydü'l-hayr"a, "Abdü'l-uzzâ" ismini "Abdurrahman"a, "Âsî" ismini "Mutî'"e, "Asiye" ismini "Cemile"ye tahvîl buyurdular. Bundan dolayı olacak ki bilâhare din-i İslâm'a ihtidâ edenlerin isimlerini değiştirmek âdet oldu. Sizinkiler ise o güzelim İslâm adlarını güya Türklük aşkına bugünkü kulaklar duymadık tuhaf isimlere çeviriyorlar. Müşrik olan sahte ecdâda intisabın, yeni bir dine girmişlerin vaftiz adını andıran isimlerin Türkün terakki ve teâlîsiyle olan münasebetini –ayıp değil a– anlayamıyoruz.

Kavmiyet hesabına dalâletin bu kadarıyla iktifâ edilse yine öper başımıza koruz. Siz, bir de, "Ergenekon'dan Kurtuluş Bayramı" diye yeni bir bayramı ihyâ, hatta ihdâs ettiniz. Kulüpleriniz, gazetelerle birbirini hararetli hararetli kutladı. Ve Türk ile gayr-ı Türk, müslim ile gayrimüslim bu gayr-ı muntazar emr-i vâki karşısında mebhût-ı hayret olup kaldı. Siz eğer eski müşrik şamanîlerin eski hatıratını ihyâen

bu bayramı millete pîşkeş ediyorsanız ef'âl ü akvâlinizde mühim bir tenakuza düşmekle ma'yûb oluyorsunuz. Zira "Terakki için gözümüz müstakbelde olmalı" dediğiniz halde bugün hiçbir Türkün kalbindeki evtâr-ı hassasiyeti oynatamayacak olan bilmem kaç bin senelik hurafât-ı esatîriyeyi beyhude canlandırmaya çalışıyorsunuz. İtiraf ederim ki yine bu mevsime tesadüf eden Paskalya yortuları beni ne kadar mütehassis etmiş ise "Ergenekon"dan da o kadar mütehassis oldum. Hatta Paskalya ismine kulağımız daha ziyade alışkındır bile. Yok, eğer bu bayramı hiç yoktan ihtirâ' u ibdâ' ediyorsanız bu bid'atınız herhalde hoşa gidecek bir şey değildir. Lâ-ekall bin yıldan beri bayramlarına, matemlerine iştirak eden, saadetlerinden, musibetlerinden nasîbe-dâr olan Türk kardeşlerinin bugünden itibaren yalnız başlarına bir bayram yaparak ızhâr-ı şâdmânîde münferid kalmaları hiç şüphe yok ki diğer ihvân-ı müslimîne bir ayrılık hissi verir. Kalplerini rencide eder.

Şikâyetlerim bunlarla kalsa yine iyi. Sizin açtığınız o kavmiyet bayrağının sâyesine iltica edenler meyânında öyle çılgınlar vardır ki "en evvel vatan hissini kalplere aşılayan" edîb-i şehîrimiz Kemal Bey merhumu, *Celâl* piyesinde "Türklük gayesini İslâmiyet'e feda ettiğinden dolayı" tahtie ediyor ve –iddia-yı hâmına nazaran– bu hata-yı azîmini (!) bunca hıdemât-ı vataniyesi bile affettiremeyecek kadar ağır buluyor. Bir diğeri de zavallı Türk kavminin bütün felâketlerini kendisine yabancı olan din-i İslâm'da bularak "şamanî" mezhebine rücûu tavsiye ediyor.

Ey Türkçü-İslâmcı kardeşler, işte görüyorsunuz ki ne kadar hüsn-i niyetle çalışsanız taraf-ı Hak'tan nehyedilmiş yollardan nâil-i maksûd olmak mümkün değildir. Bütün hüsn-i niyetleriniz korktuğunuz netâyic-i ma'kûsenin vücûd-pezîr olmasına mâni olamaz. Sizler halis Türkçüler gibi insafsız da değilsiniz. O halde felaket büsbütün sarpa sarmadan geçmişi telafi etmeyi İslâmiyet nâmına, insaniyet nâmına, hatta bu gidişle âtîsinden pek ziyade korktuğum Türklük nâmına sizden niyaz ederim, istirham ederim, halkı "çifte mefkûre" sahibi etmeyiniz. İçinizde üç vatan sahibi olmak isteyenler de varmış. Halbuki yine Türk meselidir, "Çatal kazık yere girmez" derler. Siz bu çatal mefkûreyi, üç başlı vatan kaygusunu kimin kalbine sokabilirsiniz? Siz yine halis İslâm gayesinden şaşmayınız. İslâm gayesi Türklüğü kurtarır. Türklük gayesi ise daire-i İslâm'ı hiçbir vakitte ihâta edemez. Çifte gaye ile de hiçbir iş görülmez. İnsaf edin. Sizin etbâınız Türklüğü mü çok sevecek yoksa İslâmiyet'i mi? Her ikisini aynı derecede sevsin derseniz olmaz. Çünkü bir gaye, gaye olabilmek için aşk derecesinde sevilmelidir. Elbette tasdik edersiniz ki aşk inkısâm u tecezzî kabul etmez. İki gaye ta-

kip eden kimse mutlaka birini daha ulvî bir gaye ittihâz ettikten sonra diğerini onun içinde eritecek, kaynatacak ve iki gayeden dûn olanını en ulvî tanıdığı gayeye olan alakası nispetinde sevecektir. Yani birine olan mahabbeti diğerinin hâtırı için olacak.

Öyle ise Allah rızası için, Türklerin yüzünü Kâbe'den Turan'a çevirmekten vazgeçiniz. Her iki tarafa bakmayı kimseye tavsiye etmeyiniz. Zira cihetler yekdiğere zıttır. Ân-ı vâhidde her ikisi birden görülemez. Türkler ya Kâbe'ye dönüp –bin yıldan beri olduğu gibi– Turan'ı arkada bırakacaklar, ya Turan'a bakıp Kâbe'yi unutacaklar. Kâh birine kâh diğerine bakanlar ise ﴿مذبذبين بين ذلك لا إلى هؤلاء ولا إلى هؤلاء﴾ [en-Nisâ, 4/143] zümresine dâhil olacaklar. Bir müzebzeb mefkûreden ne hayır gelebileceğinin lüzum-ı teşrîhini ise umarım ki bana bırakmazsınız.

Dinsiz olan gençliği imana getirmek, onları din nâmına avlamak için kavmiyet oltasını kullanmaya hâcet yok. Hatta bu hareket zarar bile verir. Zira kavmiyet zokası zehirlidir. Onu yutanlar zaten dinsizlikle ma'lûl hastalar ise bu zehir ile şifa-yâb olmazlar. Eğer dindar iseler o zehri yuttuktan sonra felah bulamazlar. Her halde şuna emin olmalısınız ki İslâmiyet'i şedîden nehyettiği şeylerle barıştıramazsınız. Asabiyet-i cinsiyenin menhiyât-ı şer'iyeden olması dünyada gaye-i kusvâ olan vahdet-i müslimîni vücuda getirmek içindir. Siz ve bâhusus "halis Türkçü" olan rufekâ-yı mesaîniz Türklük gayesine ne kadar harîs iseniz Sahib-i şeriat da müslümanlık gayesine sizin tasavvurunuzdan bin kat daha harîstir. Şecere-i İslâm'ın semerât-ı tayyibesini hâmil olan ağsân u fürûun baltalanması için yine şeriatın müsaadesinden meded umanlar pek büyük gaflet gösterirler!

O halde cem'-i zıddeyn hayal-i hâmından vazgeçiniz de her şeyden evvel şu çifte mefkûreyi atınız. Mantıkî bir hareket olmak üzere ya açıktan açığa müfrit arkadaşlarınız gibi "halis Türkçü" olunuz ki bunu size tavsiye etmek asla hâtır u hayalimden geçmez. Yahut dobra dobra "İslâmcı"[97] olunuz. Zira ân-ı vâhidde hem livâü'l-hamd-i İslâm, hem de livâ-yı câhiliyet altında bulunmak muhaldir. İslâmiyet'e ne kadar temessük etseniz, müslümanlarla ne kadar mahabbetli kardeş olsanız "Türk" unvanı altında temayüzü müş'ir bir gaye edinmeniz herhalde bir ayrılık fikri verir. Bu ayrılık da gitgide diğer müslümanlara karşı bir kaygısızlık, bu da mürûr-ı zaman ile husumet ü adâvet tevlîd eder. Ne yapsanız bundan kaçınamazsınız.

"Bir insan kendi kavmini sevmekle diğer müslümanları niçin sevmesin?" demeyiniz. Zira bu itirazınız çok su götürür. Öteden beri kendi-

lerini kardeş bilenler arasına velev cüz'î olsun bir ayrılık cefası girerse aradaki mahabbet adâvete münkalib olmak ihtimali galiptir. Ve hepimiz biliriz ki aile tatsızlıklarından mütevellid husumetler yabancılara adâvetten çok daha şedîddir. Bilirsiniz ki dünyadaki bütün bu ihtilafât ü münâzaâtın menşei ya iki bâtılın, ya hak ile bâtılın temayüzüdür. İslâm arasındaki ihtilafât ü münâzaâtın yekûnuna bir şey daha zammetmeyiniz. Binâenaleyh eslem olanı ihtiyâr ile "Türk ananâtı" diye bünyân-ı İslâm'ı yıkmaya çalışmış birtakım müşriklere teabbüdü menetmek, vaftiz isimlerine benzeyen a'lâm-ı acîbeden vazgeçmek, Ergenekon'ları bir daha tazelemeye tevbe-i nasûh ile tevbe etmek, "Türk ve müslüman" yahut "müslüman ve Türk" tabirleri gibi mana-yı tegâyürü îhâm eden kabîh atıflardan sarf-ı nazar eylemek, hâsılı ayrılık şemmesini bahşedecek her türlü etvâr u harekâttan mücânebet etmek şartıyla şer'-i Muhammedî'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) çizdiği daire-i selamet ü saadet içinde Türkler için istediğiniz kadar çalışınız. Türkleri istediğiniz kadar irşad ediniz. Yalnız dikkat ediniz ki irşadâtınız, hizmetleriniz "Türklük" nâmına değil, "müslümanlık" nâmına olsun. "Türkler!" hitabına bedel daima "Müslümanlar!" hitabını isti'mâl ediniz. Hülâsa Türklüğe değil, zaten müslüman olan Türklere hizmet ediniz. Bu hizmetinizle indellah ve inde'n-nâs me'cûr olursunuz. Cengiz'in yasasını bilmek, İlhan'ın yurdunu tanımak, Altun Ordu'yu anmak bize lazım değil. Mazideki işrâk ile tefâhür edilmez. Bize şer'-i Muhammedî'yi, İslâm yurdunu, mücâhidîn-i İslâm'ı bilmek, tanımak lazım. Şeref-i İslâm'a karşı şeref-i cinsiyet kâle bile alınmaz ﴿فماذا بعد الحق إلا الضلال﴾ [Yûnus 10/32]

"Türkçü-İslâmcı" ihvânımıza halisâne nasihatimiz budur. Hevâ-yı asabiyetle gözleri kararmış olan Arap ihvânımıza da söyleyeceğimiz budur. Lakin bunların şu meziyet ve haklarını inkâr etmeyelim ki yâd-ı mefâhirlerini devr-i İslâm'ın ötesine sıçratmadılar. Ve ne Ebû Leheb ile ne Ebû Cehil ile, ne de Seyf [b.] Zîyezen ile iftihâr etmeyi henüz akıllarına getirmedikleri gibi a'yâd-ı câhiliyeden hiçbirini tutmayı hatırlarına getirmiyorlar.

Asabiyet-i kavmiye taraftarlığını fikr-i İslâmî ile telif ediyoruz kıyasında bulunan ihvânımızla olan ihtilaf u nizâımızı tafsîl ettim. Asabiyet-i Türkiye ile asabiyet-i İslâmiye itilâf-ı muhayyelini bizim havsala-i idrakimiz almıyor. Acaba dinimiz bu davayı açıktan açığa nehyetmiş midir? Malumdur ki biz müslüman kaldıkça başımız şeriata bağlıdır. Zira ﴿وأطيعوا الله وأطيعوا الرسول﴾ [en-Nisâ 4/59] buyurulmuş. O halde yine bu okuduğumuz âyetin bakiyesinden olan ﴿وإن تنازعتم في شئ فردوه إلى الله

﴾والرسول﴿= “Bir meselede aranızda ihtilaf u nizâ‘ zuhûr ederse o meseleyi Kitabullah’a ve Sünnet-i Rasûlullah’a arz ediniz” [en-Nisâ 4/59] emr-i ilâhîsine tebean biz de bu meseleye dair Kitap ve Sünnette ne vârid olmuş ise zikredelim ki hakem-i âdil odur. Yine tekrar ederiz ki bizim hilâfımız “Türkçü-İslâmcı”larladır. Yoksa gaye-i diniyeyi Türklüğe feda edenlerle şimdilik hiçbir bahsimiz yok.

*

Beyne’l-müslimîn ravâbıt-ı içtimaiye temelini atan kanun-i esasî-i İslâm ﴾إنما المؤمنون إخوة﴿= “(Bütün) müslümanlar kardeşten başka bir şey değildir” [el-Hucurât 49/10] kelâm-ı ilâhîsidir. Bu düstûr-ı muazzama göre râyet-i tevhid altına giren, Rasûl-i kerîm-i ümmîyi (sallallahu aleyhi ve sellem) tasdik eden bütün mü’minler kardeştir. Bu uhuvvet-i diniye Hazret-i Enes’in rivayet ettiği لا يؤمن أحدكم حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه= “Hiç biriniz (din) kardeşi için kendi nefsi için husûlünü sevdiği şeyin husûlünü istemedikçe iman etmiş olmaz” (Buhârî) ve Ebû Hureyre’nin rivayet ettiği والذي نفسي بيده لا يؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه من والده وولده= “Nefsimi yed-i kudretinde tutan Allah’a kasem ederim ki hiçbiriniz, ben ona pederinden de, evladından da daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz” (Buhârî) gibi ehâdîs-i kesîreye nazaran uhuvvet-i İslâmiye, uhuvvet-i nesebiyeden, bi-tarîki’l-evlâ uhuvvet-i kavmiyeden akvâdır. Bu gibi nusûs-ı celîle Arap, Acem, daire-i nâciye-i İslâm’a dâhil olan bilcümle efrad ü ümem arasında mahabbet-i şedîde ile memzûc bir müsâvât, hem de kardeşlik derecesinde bir müsâvât tesis etmiştir. Bir müslümanın en büyük derdi anası, babası, kan kardeşi değil, din kardeşleri, cemaat-i İslâmiye olmak gerektir. Tirmizî’nin rivayet ettiği إن الله تعالى لا يجمع أمتي على ضلالة ويد الله على الجماعة من شذ شذ إلى النار = “Allah Teâlâ ümmetimi dalâlet üzere cem‘ etmez. Yedullah cemaatin üzerindedir. Her kim yalnız başına ayrılırsa cehenneme gitmek üzere ayrılır” hadis-i şerîf ile Abdullah b. Ahmed’in *Zevâid*’inde mezkûr olan الجماعة رحمة والفرقة عذاب = “Cemaat rahmettir. Ayrılık, tefrika ise azaptır” ve Hâkim’in Abdullah b. Ömer tarîkiyle rivayet ettiği من خرج من الجماعة قيد شبر فقد خلع ربقة الإسلام= “Her kim cemaatten bir karış ayrılsa ribka-i İslâm’ı boynundan atmış olur” ve Taberânî’nin Ma‘kıl b. Yesâr tarîkiyle rivayet ettiği من فرق فليس منا = “Her kim tefrik ederse yani tefrika çıkarırsa bizden değildir” hadis-i şerîfleri müslümanların kelime-i vâhide üzere, kendilerine gösterilen gaye-i vâhide üzerine içtimalarını, yekdiğerden hiçbir vesile ve bahane ile ayrılmamalarını nasıl tekit ediyorsa, İmam Hâkim’in, İbn Mes‘ûd’dan rivayeten *Müstedrek*’ine derc ettiği من أصبح

وهمه غير الله فليس من الله ومن أصبح لا يهتم بالمسلمين فليس منهم = "Her kimin tasası, kaygısı Allah'ın gayrı olmuş olursa onun Allah ile nispeti yoktur. Kezâlik her kim müslümanların hâl ü şânını kendine kaygu, tasa edinmez olursa onlardan değildir" hadis-i şerîfi de müslümanların yekdiğere nasıl sımsıkı yapışmak lazım geleceğini öylece kesip atıyor.

Cumanın şartını müstecmi' olan her mükellef üzerine farz, evkât-ı hamsede cemaate mülâzemetin sünnet-i müekkede ve bazı mezâhibe göre kezâ farz olması, mescid komşusunun mescidde cemaatle edâ-yı salât ile mükellef tutulması; senede bir kere aktâr-ı baîdede müteferrik olan müslümanların Arafat'ta içtimaı gibi ahkâm-ı şer'iyenin zımnındaki hükm ü mesâlih o kadar malum, o kadar çok söylenmiştir ki tekrarı dinleyenlere usanç verir diye korkuyorum.

Elhâsıl cemaat, hep cemaat! Din-i İslâm'ın umde-i siyaset-i dünyeviyesi, vesile-i necât-ı uhrevi[ye]si hep cemaattir. Tirmizî, Abdullah b. Ömer'den rivayet eder ki bir gün pederi Hazret-i Faruk-ı a'zam, Câbiye'de hutbeye çıkıp şu sözleri söylemiş: يا أيها الناس إني قمت فيكم كمقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فينا فقال أوصيكم بأصحابي ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ثم يفشو الكذب حتى يحلف الرجل ولا يستحلف ويشهد الشاهد ولا يستشهد إلا لا يخلون رجل بامرأة إلا كان ثالثهما الشيطان عليكم بالجماعة وإياكم والفرقة فإن الشيطان مع الواحد وهو من الإثنين أبعد من أراد بحبوحة الجنة فليلزم الجماعة من سرته حسنته وساءته سيئته فذلكم المؤمن = "Eyyühe'n-nâs, Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bizim içimizde nasıl hutbeye durdu ise ben de şimdi sizin içinizde öylece hutbeye duruyorum. Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştu: Ashâbıma, daha sonra onlardan sonra geleceklere (ki tâbiîndir), daha sonra da bunlardan sonra geleceklere (ki tebe-i tâbiîndir) mahabbet ü riayeti ve edâ-yı hukuku size tavsiye ederim. Onların devrinden sonra yalan çoğalacak. O derecede ki bir adama yemin verilmediği halde yemin edecek, bir adam şahitliği talep edilmediği halde şahitliğe kalkışacaktır. İyice kulak verin, hiçbir erkek bir kadınla başbaşa yalnız kalmasın ki üçüncüleri elbette şeytandır. Cemaatten ayrılmayınız. İftiraktan sakınınız. Zira şeytan yalnız kalan ile beraberdir. İki kişiden ise biraz daha uzak kalır. Cennetin tâ orta yerini kazanmak isteyen cemaate mülâzemet etsin. Her kimi hasenesi sevindirir, seyyiesi mahzun ederse işte biliniz ki o mümindir."

Sadr-ı İslâm tarihini açalım,[98] biri Mudarî, diğeri Kahtânî olan muhâcirîn ile ensârın (rıdvânullahi aleyhim ecmaîn) emr-i celîl-i risâletpenâhî ile nasıl kardeş olduklarını görürüz. Bu muâhât kıssası okuyanların gözlerini yaşartmamak kâbil değil. Ensârın iki kabilesi, iki kardeş

evladı olan Evs ile Hazrec aralarında temâdî eden –bir kavle göre– yüz yirmi senelik bir kıtâlden sonra ve hatta hicret-i nebeviyeden az evvel "Harb-i Buâs"ta döktükleri kanların kokuları henüz burunlarında tütüp dururken feyz-i İslâm ile geçmiş maceraları kabr-i nisyâna gömdüler ve her iki taraf Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) nusretten başka bir emel ardında koşmaz oldular. Bedir muharebesinde müşrikîn-i Kureyş ordusunun rüesâsıyla muhâcirînin ekseri uzak yakın akraba idiler. Hazret-i Rasûl-i Ekrem'in amcası Abbas, kayınbiraderi Nevfel, daha birçok ekâribi düşman ordusunda idi. Hazret-i Aliyyü'l-Murtezâ biraderi Akîl'in ordugâhına kılıç sallıyor; Hazret-i Ömer akrabasını, Hazret-i Ebubekir es-Sıddîk oğlu Abdurrahman'ı katletmek üzere arıyorlardı; *ve helümme cerrâ*. Asabiyet-i İslâmiye asabiyet-i kavmiyeyi eritmese böyle şeyler nasıl yapılabilir?

Diğer bir âyet-i kerîmede Hak Teâla bize ﴿وأطيعوا الله ورسوله ولا تنازعوا فتفشلوا وتذهب ريحكم﴾ = "Allah'a ve Rasûlüne itaat ediniz. Bir de aranızda niza çıkarıp da gevşemeyesiniz yani kalbinize korku düşmesin ve üzerinizden bâd-ı nusret kesilmesin" [el-Enfâl 8/46] buyuruyor. Hiç şüphemiz yoktur ki ümmet arasından çıkan nidâ-yı nizâ' u şikâk bir nidâ-yı bûm-ı şeâmettir. Bu nidânın en müessirlerinden, câhillerin kulûbunda en ziyade cây-ı kabul görenlerden biri de elbette asabiyet-i cinsiye ve kavmiye duâtının âvâz-ı tefrikasıdır. Zira asabiyet din için olsun, cins için olsun her halde tatlı bir şeydir. Millet-i İslâmiye asabiyet-i kavmiye şerbet-i zehr-âgînini içince elbette felah bulmaz.

O halde caddeden çıkmaya, sürüden, cemaatten ayrılmaya gelmez. Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar. Cadde Allah'ın, Rasûlullah'ın bize gösterdiği nuranî yoldur, mehacce-i beyzâdır. Sürü, cemaat de Kitabullah'ın, Sünnet-i Rasûlullah'ın mahabbet-i diniye ile terbiye ettiği cemaat-i kübrâ-yı İslâmiyedir. ﴿وأن هذا صراطي مستقيماً فاتبعوه ولا تتبعوا السبل فتفرق بكم عن سبيله ذلكم وصاكم به لعلكم تتقون﴾ = "(Allah Teâlâ hazretleri) işte bu benim dosdoğru yolumdur diyor. O halde ona tebeiyet ediniz. Diğer (dalâlet, bid'at ve şüphe) yollarına sapıp (ve O'nun yolundan çıkıp) da ayrı ayrı yollarda ser-gerdân olmayınız. İşte Allah size bunu tavsiye etmiştir. Tâ ki mütâbaat ederek Allah'tan sakınır müttakî olasınız" [el-En'âm 6/153] âyet-i kerîmesi mantûk-ı münîfince Allah'ın nur-ı şeriatla tenvîr ettiği büyük caddeden ayrılmaya katiyen mesâğ yoktur. Âyet-i kerîmenin Türkçe meâlinde işaret ettiğimiz dalâlet tefsiri İbn Abbâs'ın, bid'at ve şüphe tefsiri tilmîzi Mücâhid'indir. Katâde bu âyet-i kerîmenin tefsirinde اعلموا أنما السبيل سبيل واحد جماعه الهدى ومصيره الجنة وأن إبليس اشترع سبيلاً متفرقة جماعها الضلالة ومصيرها النار yani "Biliniz ki yol bir

tek yoldur ki bütün enva'-ı hidayetin içtimâ-gâhıdır. Bu yolun varacağı yer de cennettir. İblis de birçok dağınık yollar açmıştır ki bütün enva'-ı dalâleti ihtiva eder. Bu yolların varacağı yer cehennemdir" diyor.

Ahmed b. Hanbel, Abd b. Hamîd, Nesâî, İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Hâtem, İbn Merdûye, Hâkim tarîkleriyle İbn Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre bir gün Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz mübarek elleriyle yere bir çizgi çizip **هذا سبيل الله مستقيما** = "İşte bu, Allah'ın dosdoğru yoludur" buyurduktan sonra o çizginin sağında solunda diğer birçok çizgiler daha çizmişler. Sonra **وهذه السبيل ليس منها سبيل إلا عليه شيطان يدعو إليه** = "Bunlar da öteki yollardır, içlerinden hiçbir yol yoktur ki üzerinde ona davet eder bir şeytan oturmasın" buyurmuş ve ﴿**وأن هذا صراطي مستقيماً**﴾ âyet-i kerîmesini tilâvet eylemiştir. Bu hadis-i şerîfi buna pek yakın elfâz ile bâlâda zikri geçen muhaddislerin bazılarıyla İbn Mâce, Câbir b. Abdillah tarîkiyle rivayet ediyorlar.

Bizi teferruktan nehyeden âyât-ı kerîmeden biri de ﴿**واعتصموا بحبل الله جميعا ولا تفرقوا**﴾ [Âl-i İmrân 3/103] âyet-i kerîmesidir ki sebeb-i nüzûlü mevzu-ı bahsimiz için câlib-i ibrettir: Eyyâm-ı Araba vâkıf olanlar devr-i câhiliyette Evs ile Hazrec beynindeki münâfese ve muhâsamanın derece-i şiddetini bilirler. Bi'setten evvel bu iki kardeş evladı yine yekdiğere karşı silâh teşhir etmiş ve "Buâs" denilen yerde kanlı bir muharebeden sonra akd-i musâlaha etmişlerdi. Hatta Akabe-i ûlâ bey'atinden sonra Fahr-i kâinât efendimiz hazretleri ensâr ile beraber Medine'yi teşrif etmek arzusunu ızhâr buyurmuşlardı da yeni iman eden o zevât-ı kirâm: "Ya Rasûlallah, kavmimiz henüz harb ü kıtâl üzeredirler. Bu hal ile teşrif buyurursanız korkarız ki arzu-yı şerîfleri hâsıl olmaz" diyerek sene-i âtiyede buluşmaya söz vermişlerdi.

Ertesi sene Evs ile Hazrec'den yetmiş iki kişi ikinci defa Akabe'de biat ettiler. Ve Hakk'ın Rasûl-i muazzamını canlarıyla, mallarıyla kendilerini ve evlad ü iyâllerini nasıl müdafaa ederlerse öylece müdafaa edeceklerini taahhüt ettiler. O sene içinde hicret-i seniye vukua geldi. Evs ile Hazrec arasında artık düşmanlık kalmamış, taraf-ı Bârî'den cümlesine "ensâr" unvan-ı mübecceli verilmişti. Ensâr, muhâcirîn ile de kardeş oldular. Müslümanların bu yek-vücudîsini çekemeyen Medine yahudileri yeni dost olan bu eski düşmanları birbirine düşürmek için vesile-cû idiler. Küfr-i câhiliyet içinde sakal ağartmış Şâs b. Kays nâmında bir pîr-i hasûd bir gün ashâb-ı Rasûlullah'tan Evs ile Hazrec'e mensup birkaç genci bir mecliste pek samimi ve mahabbet-fezâ bir sohbete koyulmuş görür. Buna canı sıkılır. Ebnâ-i kabilenin (yani

Evs ile Hazrec'in) beynlerindeki adâveti terk ederek böyle yek-vücud olması elbette bizim burada bünyân-ı kararımızı târümâr eder diyerek yanında bulunan bir genç yahudiye: "Git aralarında bulun. Buâs Harbi'ni, ondan evvelki muharebeleri hatırlarına getir. Bu muharebelere dair şairlerinin yekdiğeri hakkında söylemiş oldukları şiirlerden de birtakım şeyler oku!" diye tenbih eder. Bu genç yahudi-i kâr-âzmûde ihtiyarın tasavvur ettiği melaneti harfiyen tatbik eder. Bunun üzerine ensâr gençlerinin damarlarındaki hiss-i tefâhur galeyan eder. Tefâhur tenâzua müncer olur. Tarafeynden her biri diğeri hakkında şairlerinin vaktiyle söylemiş olduğu şiirleri yâd eder. Ur[û]k-ı hamiyetleri nebezân eder. Derken sövüşme başlar. Nihayet biri Evs'ten, diğeri Hazrec'den iki genç müşâcerenin verdiği hiddetle dizüstü kalkarak birbirine ağır sözler söylerler. Söz arasında biri ötekine "İsterseniz eskisi gibi harbi tazeleriz" der. Öbür taraf da "Hay, hay!" der. Her iki fırka münâzaanın verdiği amâ-yı gazabla "Haydin, silâh başına! Şehrin haricinde 'Harra'da buluşalım" derler. Kavga meclis haricindekilere de sirayet ederek Evsîler bir tarafta, Hazrecîler bir tarafta olmak üzere vuruşmaya giderler. Bereket versin ki hadiseyi Cenâb-ı Risâlet-meâb efendimiz vaktinde haber alıp imdada yetişirler. Derhal nezd-i mukaddeslerindeki muhâcirîn ile birlikte mahall-i vakayı teşrif buyurarak hemen hemen cenk etmek üzere olan sufûf-ı mukâtilîne şöyle hitap ederler: **يا معشر المسلمين الله الله، أبدعوى الجاهلية وأنا بين أظهركم بعد إذ هداكم الله إلى الإسلام وأكرمكم به وقطع به عنكم أمر الجاهلية واستنقذكم به من الكفر وألف به بينكم ترجعون إلى ما كنتم عليه كفارا** = "Ey ma'şer-i müslimîn, Allah'tan sakının, Allah'tan sakının! Ben henüz aranızda iken, bâhusus Allah Teâlâ size tarîk-i İslâm'ı gösterdikten, sizi İslâm ile tekrîm ettikten, İslâm sayesinde sizdeki câhiliyet hallerine nihayet verdikten, İslâm sayesinde sizi küfürden kurtardıktan, İslâm sayesinde aranızı bulduktan sonra dava-yı câhiliyetle eski haliniz olan küfre mi rücû' ediyorsunuz?" Faslu'l-hitâb-ı nebevî her iki tarafın aklını derhal başlarına getirir. Yaptıkları işin tesvîl-i şeytanî ve keyd-i a'dâ eseri olduğunu anlarlar. Hemen silâhlarını ellerinden atarlar. Ve yaşlı gözlerle birbirinden niyaz-ı afv ederek sarmaşırlar.

Müteakiben şu âyât-ı kerîme nâzil olur:

﴿يا أيهاالذين آمنوا إن تطيعوا فريقا من الذين أوتوا الكتاب يردوكم بعد إيمانكم كافرين﴾

﴿وكيف تكفرون وأنتم تتلى عليكم آيات الله وفيكم رسوله ومن يعتصم بالله فقد هدي إلى صراط مستقيم﴾

﴿يا أيها الذين آمنوا اتقوا الله حق تقاته ولا تموتن إلا وأنتم مسلمون﴾

﴿واعتصموا بحبل الله جميعا ولا تفرقوا واذكروا نعمة الله عليكم إذ كنتم اعداء فألف بين قلوبكم فأصبحتم بنعمته إخوانا وكنتم على شفا حفرة من النار فأنقذكم منها كذلك يبين الله لكم آياته لعلكم تهتدون﴾

Bu dört ayet-i kerîmenin meâl-i münîflerini ayrı ayrı söyleyelim: Birincinin meâli: "Ey iman edenler, (sizden evvel) kendilerine kitap nâzil olanlardan birtakımının (yani bu vaka münasebetiyle yahudilerin) sözünü dinlerseniz sizi mü'min olduktan sonra yine kâfir kılarlar" [Âl-i İmrân 3/100]. Bu ayet-i kerîmeden mevzumuza müteallık iki şey anlayabiliyoruz: Biri ehl-i kitabın her dediğine itaat, her nazariyelerini kabul câiz değildir. Binâenaleyh Türkçülerin, "Dava-yı cinsiyet Avrupa içtimaiyâtına hâkim olduğu gibi bizde de hâkim olmalıdır" demesi bâtıldır. Diğeri şer'in reddettiği bir dava (bir mefkûre) uğrunda maâzallahu teâlâ birbirimize girinceye kadar işi ileri götürürsek daire-i küfre girmek korkusu vardır.

İkincinin meâli: "Bir de aranızda Allah'ın âyât-ı kerîmesi tilâvet edilip dururken, Rasûlullah içinizde durup dururken siz nasıl küfredersiniz? Her kim Allah'a (iman ederek O'na) sımsıkı yapışırsa, O'na i'tisâm ederse işte o, kendisine doğru yol gösterilmiş kimse olmuş olur" [Âl-i İmrân 3/101].

"Allah'a i'tisâm" İbn Cüreyc'e göre "Allah'a iman etmek"tir. Ebu'l-Âliye'ye göre ise "Allah'a güvenmek"tir. Katâde radıyallahu anh bu âyet-i kerîmenin tefsirinde diyor ki: "İşte her taraftan görünür, âşikâr iki âlem: Biri Nebiyyullah, diğeri Kitabullah. Nebiyyullah aleyhi's-salâtü ve's-selâm geçti, gitti. Kitabullah'ı ise Allah Teâlâ hazretleri rahmet ü nimet olmak üzere sizin elinizde bıraktı. Helali, haramı, taati, masiyeti onda mezkûrdur."

Buna ilaveten derim ki, Katâde'den sonra tâbiîn ile tebe-i tâbiîn hazerâtı usanmak, yılmak bilmez bir azm ü cihad sayesinde sünnet-i Rasûlullah'ı da zât-ı pâk-i peygamberî içimizde yaşıyormuş gibi bir hiss-i itmi'nân verecek vechile topladılar. Şimdi Kitabullah da, Rasûlullah da yanımızda demektir. İslâm'ın gizli, kapaklı hiçbir şeyi kalmamıştır. Müslüman dini aşikârdır. Binâenaleyh her mesele-i hâdiseyi kabul etmeden evvel bir kere Kitabullah'a, sünnet-i Rasûlullah'a arz etmek müslümanların vazifesidir. Kavmiyet davası da o mesâil-i muhdeseden biridir.

Üçüncü ile dördüncünün meâlleri: "Ey iman edenler. Allah'tan nasıl sakınmak yaraşırsa öylece, hakkıyla sakınınız. Ve (bu ittikâ sayesinde)

ancak ve ancak müslim olarak ölünüz. Kezâlik toplu olarak hablüllaha yapışıp birbirinizden ayrılmayınız. Allah azîmü'ş-şânın o büyük nimetini hatırınızdan çıkarmayınız ki siz (birbirini öldürür, kavîsi zayıfını yer) düşman iken (sâye-i İslâm'da) kalplerinizi barıştırdı da O'nun sâye-i lütf u nimetinde kardeş oluverdiniz. Ateş çukurunun (cehennemin) tâ kenarına kadar sürüklenip gelmişken sizi o ateşten O kurtardı. İşte Allah Teâlâ size âyetlerini böyle apaçık gösteriyor ki doğru yolu bulasınız" [Âl-i İmrân 3/102-103].

"Hablüllah" İbn Mes'ûd'un turuk-ı muhtelifeden malum olan tefsirine göre "Kur'an" olduğu gibi, Şa'bî tarîkinden sabit olduğuna göre "cemaat"tir. İbn Mes'ûd radıyallahu anh bir defa "Bu yol, başında şeytanlar duran bir yoldur. Oradaki şeytanlar doğru yolu şaşırtmak için 'Ey Allah'ın kulu! Beri gel, doğru yol burasıdır' diye nidâ ederler. Siz ise hablüllah ile i'tisâm edegörün. Zira hablüllah Kur'an'dır" dediği gibi bir hutbesinde de "Ey nâs, taatten, cemaatten ayrılmayınız. Allah'ın, yapışın dediği hablüllah bunlardır" demiştir. Ebu'l-Âliye hablüllahı "ihlâs" ile Katâde "Allah'ın ahdi, Allah'ın emri" ile İbn Zeyd "İslâm" ile tefsir ediyor.

Biraz düşünsek hepsinin manası bir yere varır. Nitekim Ebû Saîd-i Hudrî'den rivayet olunduğuna göre Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunun tefsirinde كتاب الله هو الحبل الممدود من السماء إلى الأرض= "Semâdan arza uzatılan habl yani vasıta-i necât Kitabullah'tır" buyurmuş oldukları gibi Ebû Şürayh-i Huzâî tarîkiyle de إن هذا القرآن سبب طرفه بيد الله وطرفه بأيديكم فتمسكوا به فإنكم لن تضلوا ولن تضلوا بعده أبدا= "Şüphe yoktur ki bu Kur'an bir ucu yedullahta, diğer ucu sizin elinizde olan necât ü selâmet halatıdır. O halde ona temessük ediniz ki ondan sonra ebediyen ne yolu şaşırasınız, ne de kimsenin yolunu şaşırtasınız." Zeyd b. Erkâm tarîkiyle de bir hutbede إني تارك فيكم كتاب الله هو حبل الله من أتبعه كان على الهدى ومن تركه كان على الضلالة= "Ben size Kitabullah'ı bırakıyorum ki hablüllahtır. Kim ona mütâbaat ederse hidayet, kim onu terk ederse dalâlet üzere ölür" buyurdukları rivayet edilmiştir.

Görüyorsunuz ki bize tavsiye edilen şey hep Kitabullah'a temessüktür; cemaatten ayrılmamaktır; rabıta-i İslâm'ı takviyedir. Görüyorsunuz ki rabıta-i cinsiyet bina-yı dinin en kavî temel taşları olmak nimetine mazhar olan ensâr-ı kirâmı ne hale getirmiş. Artık asabiyet-i kavmiyenin, sağını solunu fark etmekten âciz, din ü imandan bîhaber câhillerimizde ne gibi tesirât-ı müdhişe bırakacağını teemmül ediniz.

Sadr-ı İslâm'da cereyan etmiş bir vaka daha nakledeyim ki Münafikûn sûre-i celîlesinin sebeb-i nüzûlü olmuştur:

Ehl-i siyerin rivayetine göre Cenâb-ı Risâlet-meâb sefere çıktıkça ashâb-ı kirâmın ağniyâsı fukara-yı ashâbın emr-i it'âmını deruhde ederek Fahr-i kâinât efendimizin refakatinde bulunurlarmış. Bidâyet-i İslâm'da ise malumdur ki bu ağniyâ ale'l-ekser ensârdan idiler. Gazavâtın birinde (galiba Beni'l-Musta'lik gazvesi) ordu konduğu sırada kuyu başında muhâcirînin adamlarından biri ile ensârın adamlarından biri beyninde deve suvarmak yüzünden nizâ' çıkar. Muhâcirî ensârîyi döver. Ensârî derhal –Arap âdet-i kadîmesi üzere "Yâ le'l-ensâr!" yani "Neredesiniz, ey ensâr!", Muhacirî de "Yâ le'l-muhâcirîn!" yani "Neredesiniz, ey muhâcirîn!" diye istimdât ederler. Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bu nidâyı işitince: ما بال دعوى الجاهلية؟ yani "Bu işittiğim câhiliyet davası ne oluyor?" diye sorarlar. "Bir şey değil, bir muhâcirî çocuk ile bir ensârî çocuk dövüşmüşler" cevabını alınca دعوها فإنها منتنة = "Böyle sözü bırakınız. Zira bu çirkin, müteaffin bir şeydir" buyururlar. Müslim'in rivayetinde Hazret-i Risâlet-meâb efendimizin لا بأس ولينصر الرجل أخاه ظالما أو مظلوما إن كان ظالما فلينهه فإنه له نصر وإن كان مظلوما فلينصره = "Beis yok, insan kardeşine zalim iken de mazlum iken de yardım etmelidir. Eğer zalim ise onu men etsin ki bu, ona nusrettir. Eğer mazlum ise yardım etsin" ziyadesi de vardır.

Sûret-i zâhirede zümre-i ensârdan görünen Abdullah b. Übey b. Selûl meselenin sâye-i feyz-i İslâm'da böyle kolaycacık bastırıldığına âdeta canı sıkılır. Ve Zeyd b. Erkam da dâhil olduğu halde ensârdan birkaç zâtın huzurunda "Bunlar bizim aleyhimize tedâî mi ediyorlar? Bunu da mı gördük? Demek ki kavm ü kabilesi olmayan âciz kimseler benim kavm ü kabileme galebe ettiler. Bu zillete neden katlanıyorsunuz? Rasûlullah'ın etrafında olanlara infâk etmeyiniz. Onları aç bırakınız ki başından dağılsınlar. Vallahi Medine'ye dönersek aziz ü kavî olanımız kim ise zelil ü zayıf olanı oradan çıkaracaktır" gibi Zât-ı Risâlet-penâhî hakkında tehdidi tazammun eden sözlerle, zikrinden bi'z-zarûre sarf-ı nazar edeceğimiz bî-edebâne diğer sözler söyler. Zeyd b. Erkam, Sa'd b. Ubâde'ye, amcasına işi haber verir. Onlar da Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) hazretlerini vakadan âgâh ederler. Abdullah b. Übey çağırılır. Eymân-ı mugallaza ile Zeyd'i tekzip ederek mahcup eder. Lakin sûre-i şerîfenin nüzûlü işi tamamen meydana çıkarır. Hazret-i Ömer bu münafıkı öldürmek üzere silâhlanır. Ve taraf-ı risâletten men edilir. Bu men'i ensâr ile muhâcirîn arasında bir kırgınlık husûlüne meydan vermemek mülahazasına haml ederek Muâz'ı katline memur buyurmalarını niyaz eder. Hatta bir rivayete göre Abdullah'ın oğlu Habbâb –nâm-ı diğeri yine Abdullah– huzura gelip bilâhare kısas ve diyet dava-

sına mahal kalmamak için babasını bizzat katletmek üzere arz-ı hizmet eder. Bunların cümlesine "Muhammed ashâbını öldürüyor dedirtmem" buyurulur. Çok geçmez, Medine'ye avdet buyurulur. Medine'ye bir konak mahalle varınca babasının Hazret-i Rasûlullah'a ettiği muamele-i nâ-sezâyı bir türlü hazmedemeyen Abdullah b. Abdillah ileride bulunan babasının mehârını tutar. Kılıcını sıyırır. Ve "Vallahi, kendinin zelil, Rasûlullah'ın aziz olduğunu alâ-melei'n-nas ikrar etmedikçe seni Medine'ye sokmam" der. Ve bu ikrarı babasına cebren ettirir.

Bu vakadan vücûh-ı istifademiz çoktur: Evvela hamiyet-i câhiliye ve asabiyet-i kavmiye nüfûs-ı beşeriyede pek cüz'î, pek ehemmiyetsiz vesâil ile alevlenebilecek emrâz-ı muzmereden imiş. Bu vakanın bir başlangıcına, bir de sonuna bakın, iş nereden nereye varabilirmiş anlaşılır. Binâenaleyh bu duyguyu uyuşturup eb'âd-ı gayâtı gözleyen hissiyât-ı ulviye-i İslâmiyeyi onun yerine ikâme etmek, ruhun daha vâsi' bir saha-i kemâl içinde pervâz etmesi için ona dünya ve âhireti şâmil bir saha-i cevelân açmak lazımdır. Sâniyen bir münafık baba ile mü'min evlat arasındaki fark-ı gayeyi anlıyoruz. Sâlisen habl-i ilâhîye temessükün, terbiye-i İslâmiyenin müslümanları Rasûlullah'a, din-i Rasûlullah'a nusret bâbında ne gibi fedakârlıklara sevk edebildiği görülür. Cinsiyet terbiyesi ise İslâmiyet kadar mücerret bir gaye-i ulviye gözetemeyeceği için maddiyât ü menâfi' ile mukayyettir. Kavminden bir menfaat-i âcile göremeyenleri hıyanetten men edemez. Râbian Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin çocuklar lisanından sâdır olan bu sözü, "müntinetün", diğer bir rivayete göre "habîsetün" vasfıyla yâd buyurdukları nazar-ı dikkatimizi celb eder.

Bu hadis münasebetiyle Şeyhülİslâm İbn Teymiyye el-Harrânî *İktizâu's-sırâti'l-müstakîm* nâm kitabında "yâ le'l-ensâr" ile "yâ le'l-muhâcirîn" nidâsından bahsederken diyor ki:

> "Bu muhâcirîn ve ensâr isimleri Kitap ve Sünnette vârid olmuş iki ism-i şer'îdir. Hak Teâlâ bize nasıl 'müslimîn' nâmını vermiş ise bu zevât-ı kirâma da o isimleri vermiştir. Bir kimsenin muhâcirîne, ensâra intisabı da kabâil ü emsâra intisap gibi mücerred tarif kasdıyla edilen bir intisab-ı mubah kabilinden olmayıp Allah ile Rasûlü indinde mahmûd ve müstahsen bir intisaptır. Böyle iken gulâm-ı ensârî ile gulâm-ı muhâcirî bu mübarek isimleri istimdât ü intisâra vesile ittihâz edince bunu Nebiyy-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem nahoş görerek 'dava-yı câhiliyet' diye tesmiye etti. O kadar nahoş gördü ki bu nâm ile çağrışanların iki çocuktan ibaret olduğunu ve cemaatin bunda hiçbir dahli olmadığını izaha lüzum görüldü. Bunun üzerine taraf-ı âlî-i Risâ-

> let-penâhîden zalimin de, mazlumun iânesi emrolundu ki mahzurun, ehl-i câhiliyet âdeti üzere bir kimsenin sûret-i mutlakada kendi taifesi hakkında taassup göstermesinde olduğu anlaşılsın. Yoksa kendi taifesine hak üzere nusret etmek müstahsendir. Yerine göre vâcib veya müstehabdır."

Buraya kadar verdiğimiz izahâttan Kitabullah'a i'tisâmın, cemaat-i İslâmiyeye –kavmiyeye değil– sımsıkı yapışmanın ve hiss-i kavmîyi hiss-i İslâmî içinde eritmenin vücûbu ve sevâd-ı a'zam-ı müslimînden taassub-ı câhiliyetle –velev ednâ bir vasıf ile iftirâkı müş'ir hususâtın adem-i cevâzı kâfi derecede sabit olmuştur zannederim. Bundan sonra doğrudan doğruya asabiyet-i mezmûme-i kavmiyeye, âbâ vü ecdâd ile iftihara taalluk eden âyât ü ehâdîsi zikredelim ki şüpheye, tereddüte zerrece mahal kalmasın.

Bunun için her şeyden evvel çocuklarımızın mahalle mektebinde iken ezberledikleri "elhâkümü't-tekâsür" sûre-i celîlesini hatırlatmak isterim Hak Teâlâ hazretlerinin bize fermanı şudur:

﴿ألهاكم التكاثر حتى زرتم المقابر﴾= "Mekâbire varıncaya kadar hesap ve neseple tefâhür sizi oyaladı durdu." ﴿كلا سوف تعلمون﴾= "Ya! Öyle mi? Siz kabre girince bu tefâhürün ne demek olduğunu anlarsınız." ﴿ثم كلا سوف تعلمون﴾ = "Öyle mi? Siz kabirlerinizden meydan-ı arasata çıkınca bunun ne demek olduğunu anlarsınız." ﴿كلا لو تعلمون علم اليقين لترون الجحيم﴾ = "Bundan vazgeçin. Siz eğer ilm-i yakîn ile bilseniz anlarsınız ki herhalde cahîmi hakka'l-yakîn göreceksiniz." ﴿ثم لترونها عين اليقين﴾ = "Yine tekrar ederim ki yevm-i kıyamette cahîmi elbette ayne'l-yakîn göreceksiniz. ﴿ثم لتسألن يومئذ عن النعيم﴾= "Ondan sonra elbette o gün Allah'ın size ihsan ettiği nimetlerden mesul olacaksınız" [et-Tekâsür 102/1-8].[99]

Nasıl? Vaîd-i ilâhî müthiş değil mi? Bu sûre-i celîle kabâil-i Arabın ve ezcümle Benî Abd-i Menâf ile Benî Sehm'in yekdiğere karşı "Bizim şerefli âbâ vü ecdâdımız daha çoktur, malımız daha çoktur" tarzında kurum satmaları üzerine nâzil olmuştur.

Bu münasebetle bir de Hâkim ile İbn Ebi'd-Dünyâ'nın Ebû Hureyre tarîkiyle rivayet ettikleri şu hadis-i şerîfe bakalım: سيصيب أمتي داء الأمم الأشر والبطر والتكاثر والتشاحن في الدنيا والتباغض والتحاسد حتى يكون البغي = "Benim ümmetim de bundan evvelki ümmetlerin hastalığına tutulacak. Bu hastalıklar küfrân-ı nimet, şımarıklık, tekâsür yani ensâb ü ahsâb ile tefâhür, dünya için yekdiğeriyle didişme, birbirine buğz ediş, yekdi-

ğeri kıskanmadır. Bunlar ola ola nihayet haddi tecavüz ederler" –diğer rivâyette– ثم يكون الهرج ziyadesine nazaran "ondan sonra karmakarışık bir kıtâl olur." Görülüyor ki bağy ü tuğyânın, daha sonra da bilâ-mûcib-i şer'î kıtâlin esbâbından olmak üzere tekâsür de ta'dâd ediliyor. Bu hastalıkların esas-ı binası da biliyoruz ki tefâhür ü temayüz, kurum satmak hissidir. Bugünkü kavmiyet ü cinsiyet davası zımnında böyle kurum satmak yok ise *hayye ale's-salâ*!

Lakin bu kadarla kalmayalım. Sahâif-i Kur'ân-ı Kerîm'i bir daha araştıralım: Sûre-i Müminûn'da şu âyât-ı kerîmeye tesadüf ederiz:

﴿فاذا نفخ في الصور فلا أنساب بينهم يومئذ ولايتساءلون فمن ثقلت موازينه فأولئك هم المفلحون ومن خفت موازينه فأولئك هم الذين خسروا أنفسهم في جهنم خالدون﴾

Meâl-i şerîfleri: "Sûra nefh edildiği gün onların arasında ne ensâb kalır, ne de hiçbiri neseb ü karâbetle istiâne ederek kimseden bir şey isteyebilir. O zaman ne rahm para eder, ne karâbet. O zaman kimlerin mizân-ı hasenâtları ağır basarsa nâil-i felah onlardır. Kimlerin de mizân-ı hasenâtı hafif olursa işte onlar kendilerini ziyan etmiş olacaklar. Ve cehennemde hâlid kalacaklardır" [el-Mü'minûn 23/101-103].

Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadis-i şerîfte يقول الله يوم القيامة أيها الناس إني جعلت نسبا وجعلتم نسبا فجعلت أكرمكم عند الله أتقاكم فأبيتم إلا أن تقولوا فلان بن فلان وفلان أكرم من فلان إني اليوم أرفع نسبي وأضع نسبكم إلا أن أوليائي المتقون = "Kıyamet gününde Allah Teâlâ şöyle buyuracak: Ey nâs, size ben bir nesep tanıttım. Siz kendiniz için başka bir nesep tanıdınız. Ben nezd-i ilâhîde en kerîminiz en takîniz olsun dedim. Siz ise 'falan oğlu falan' ve 'Falan falandan ekremdir' demekten vazgeçmediniz. İşte bugün kendi nesebimi ref' edip sizin nesebinizi alçaltacağım. Biliniz ki benim dostlarım muttakîlerdir." Diğer bir hadis-i şerîfte de المسلم إخوة لا فضل لأحد على أحد إلا بالتقوى = "Müslümanlar kardeştirler. Hiçbirinin diğeri üzerine fazl ü rüchânı yoktur. Meğerki takvâ ile ola." Kezâlik Hazret-i Âyişe'nin rivayet ettiği diğer bir hadis-i şerîfte de ما أعجب رسول الله صلى الله عليه وسلم شيء من الدنيا ولا أعجبه أحد قط إلا ذو تقوى = "Dünyaya dair hiçbir şey Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin hoşuna gitmiş değildir. Kezâlik takvâ sahibinden başka hiçbir kimse O'nun hoşuna gitmiş değildir." Kezâlik Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, İbn Hibbân, Hâkim gibi ecille-i ricâl-i hadisin tahrîc ettiği uzun bir hadiste de من أبطأ به عمله لم يسرع به نسبه = "Şehrâh-ı saadette her kimi ameli geri bırakırsa nesebi ileri götürmez" buyuruluyor.

Görülüyor ki nesebin nezd-i ilâhîde bir kıymet-i mu'teddün-bihâsı yoktur. İnsan için müfîd bir şey varsa o da mizân-ı hasenâtını ağır-

laştıracak takvâdır, a‘mâl-i sâlihadır. Allah'ın sevdiği budur; ensâba ehemmiyet verildiğini sevmez. Allah'ın sevdiğine mahabbet, buğz ettiğine buğz etmek mukteză-yı imandır. Bundan dolayıdır ki tâ çocukluğumuzdan itibaren bize hubb-ı fillah ile buğz-ı fillahı tavsiye ederler.

Mü'minlerin ancak ve ancak kardeş olduğunu ilan eden sûre-i Hucurât'taki ﴿إنما المؤمنون إخوة﴾ [el-Hucurât 49/10] âyet-i kerîmesinin biraz ilerisinden okuyacağımız âyet-i celîle ise Kur'ân-ı Kerîm'e has olan o belâğat-ı dil-rübâsıyla davayı o kadar açık hallediyor ki bir müslümana başka türlü düşünmeye mecal bırakmıyor:

﴿يا أيها الناس إنا خلقناكم من ذكر وأنثى وجعلناكم شعوبا وقبائل لتعارفوا إن أكرمكم عند الله أتقاكم إن الله عليم خبير﴾

Meâl-i şerîfi: "Ey nâs, biz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık. Sizi ancak tanışasınız, bilişesiniz diye şuûb u kabâile ayırdık. (Bu şuûb u kabâilin ehemmiyeti var zannetmeyiniz) nezd-i ilâhîde en kerîminiz en takînizdir. Şüphesiz Allah Teâlâ alîm ve habîrdir" [el-Hucurât 49/13].

Kabâilin ne demek olduğu malum. Şuûb da neseb-i baîde müntehî olan kabâilin hey'et-i mecmuasıdır ki bu manaya bugünkü isti‘mâlimizde "akvâm" dediğimiz büyük cemiyetler de dâhil olur.

Âyet-i kerîmeyi hakkıyla teemmül edelim: Nidâyı müteakip Hak Teâlâ celle şânuhu bir anadan, bir babadan geldiğimizi haber vermekle beyne'l-beşer müsâvâtı, kimsenin kimse üzerine nesep itibariyle rüchânı olamayacağını bildiriyor. Herkes müsâvî olunca o halde bunca insanların şuûb u kabâil-i muhtelifeye ayrılmalarında ne fayda var? Her biri kendi kavmine intisap ederek nev‘an-mâ bir hususiyet iktisâb etmeye, kendi kavm ü kabilesiyle övünerek varlığını kaybetmemeye hakkı yok mu? Hayır. Buna hakkı yok buyruluyor. Şuûb u kabâile ayrılmak yalnız teârüf içindir. Herkesin adı insan olmakla tanışmak, bilişmek mümkün olamayacağı gibi herkesin yalnız kendi adı ile, alem-i hâssı ile marûf olması –her alem birçok eşhâs arasında bi'z-zarûre müşterek olacağından– yine bilişmeye, tanışmaya mânidir. O halde bilişmek, tanışmak için kabâil ü şuûba intisap edilecek. Ahmet, Oğuz, Behram ismindeki eşhâsa Hasan oğlu Ahmet, Kara oğlu Oğuz, Firuz oğlu Behram demekte beis yoktur. Zira bu kadarı teârüf içindir. Tefâhür için değildir. Ensâbın sıla-i rahme, ekârib ü taallukâtı tanımaya vesile ittihâz edilmesinde de beis yoktur.

Nitekim Tirmizî'nin Ebû Hureyre tarîkiyle rivayet ettiği hadis-i şerîfte **تعلموا من أنسابكم ما تصلون به أرحامكم فإن صلة الرحم محبة في الأهل مثراة في المال منسأة في الاثر** = "Ensâbınıza dair sıla-i rahme yardım edecek kadar ilim edi[ni]

niz. Zira sıla-i rahm ehl ü ıyâle mahabbete vesiledir. Malın tezâyüdüne vesiledir. Ömrün bereketlenmesine sebeptir" buyurulmuş.

Bu gibi nispetlerin tefâhüre âlet ü vesile edilmesi ise memnûât-ı kat'iye-i şer'iyedendir. Zira nezd-i ilâhîde makbul ü müstahsen bir şey varsa o da takvâdır. İnsanların en kerîmi en müttakîsidir. İbn Ömer'den (radıyallahu anhumâ) rivayet olunduğuna göre feth-i Mekke günü Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri deveden inmeyerek erkân-ı Beytullah'ı dest-i şerîflerindeki çevgânı uzatma sûretiyle istîlâm etmişler. Mescid-i Haram'dan çıktıktan sonra deveden inip Allah'a hamd ü senâ ve âtîdeki hutbeyi îrad buyurmuşlardır:

الحمد لله الذي أذهب عنكم عبية الجاهلية وتكبرها بآبائها الناس رجلان بر تقي كريم على الله وفاجر شقي هين على الله والناس بنو آدم وخلق الله آدم من تراب قال الله ﴿يا أيها الناس إنا خلقناكم من ذكر وأنثى﴾ إلى قوله ﴿خبير﴾ ثم قال أقول قولي هذا وأستغفرالله لي ولكم

Meâl-i şerîfi: "Hamd olsun o Allah azîmü'ş-şâna ki sizlerden câhiliyete mahsus olan fahr u nahveti, âbâ vü ecdâd ile tekebbürü giderdi. İnsanlar iki sınıftır: Ya berr ü takî ve nezd-i ilâhîde kerîm olur ya fâcir u şakî ve nezd-i ilâhîde kıymetsiz olur. İnsanların hepsi Âdem'in oğullarıdır. Âdem'i de Allah Teâlâ topraktan yarattı. Allah Teâlâ **﴿يا أيها الناس إنا خلقناكم من ذكر وأنثى...خبير﴾** buyurdu." Hutbeyi itmâm buyurduktan sonra "Bu sözümü böylece söyler, Cenâb-ı Allah'tan kendim için de sizin için de istiğfâr ederim" buyurmuşlar.

Câbir b. Abdillah'ın rivayetine göre eyyâm-ı teşrîkte hutbe-i vedada îrad buyurulan **يا أيها الناس إن ربكم واحد ألا لا فضل لعربي على عجمي ولا لعجمي على عربي ولا لأحمر على أسود ولا لأسود على أحمر إلا بالتقوى إن أكرمكم عند الله أتقاكم ألا هل بلغت قالوا بلى يا رسول الله قال فليبلغ الشاهد الغائب** = "Ey nâs, sizin Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Haberiniz olsun ki hiçbir A'rabî'nin A'cemî[100] üzerine, hiçbir A'cemî'nin de A'rabî üzerine, hiçbir siyahın beyaz üzerine, hiçbir beyazın siyah üzerine fazl ü rüchânı yoktur; meğerki takvâ ile ola. Şüphesiz ki nezd-i ilâhîde en kerîminiz en takî olanınızdır. Söyleyin tebliğ ettim mi? 'Evet ya Rasûlallah, tebliğ buyurdunuz' cevabı üzerine de, öyle ise hâzır olan gâib olana tebliğ etsin" hadis-i şerîfinde bu hususa verilen ehemmiyet bilhassa câlib-i dikkattir.

Âbâ vü ecdâd ile tefâhür gibi asabiyet hakkında da varid olan ehâdîs-i nebeviye pek çoktur:

ليس منا من دعا إلى عصبية وليس منا من قاتل على عصبية وليس منا من مات على عصبية = "Asabiyet davasına kalkışan, onu tervîc eden bizden değildir. Asabiyet üzerine kıtâle girişen de bizden değildir. Kezâlik asabiyet davası üze-

re ölen de bizden değildir.” Hadis-i şerîfin râvîsi Cübeyr b. Mut‘im’dir. Muharrici Ebû Dâvûd’dur.

من خرج من الطاعة وفارق الجماعة فمات مات ميتة جاهلية ومن قاتل تحت راية عمياء يغضب لعصبية أو يدعو إلى عصبية أو ينصر عصبية فقتل قتل قتلة جاهلية ومن خرج على أمتي يضرب برها وفاجرها ولا يتحاشى من مؤمنها ولا يفي لذي عهدها فليس مني = “Her kim taat-i imamdan çıkarak ve cemaatten ayrılarak ölürse ölüşü câhiliyet üzere ölümdür. Her kim bir tarafa asabiyet göstermekten nâşî gazab ederek veya bir tarafa asabiyeti tervîce kalkışarak veyahut bir tarafa asabiyet gösterenlere yardım ederek bir râyet-i amyâ altında kıtâle girişir de katlolunursa maktûliyet-i câhiliye ile maktûl olur. Kezâlik her kim ümmetime karşı hurûc ederek iyisine de kötüsüne de saldırır, mü’mininden tehâşî etmez, muâhede olanın ahdine riayet eylemezse benden değildir.” Hadis-i şerîfin râvîsi Ebû Hureyre, muharrici Müslim’dir.

Şeyhülİslâm Harrânî fukahânın kıtâl-i ehl-i kıble bâbında tasnif ettiği üç kısm-ı mukâtilîni yani bâğîleri, âdîleri (kuttâ‘-ı tarîk), ehl-i asabiyeti bu hadis-i şerîfte münderic buluyor. Birinci kısım –ki taat-i sultandan hurûc edenlerdir– hiçbir fenalık etmeseler bile yalnız taatten hurûc ve cemaatten mufârakatları büyük bir masiyettir. Böyleleri ölürlerse ölümleri meyte-i câhiliyettir, diyor. Zira câhiliye-i Arabın –malum olduğu üzere– yegâne bir emîr-i mutâ‘ları yok idi. İkinci kısım kavm ü kabilesi ve hemşehrileri uğrunda taassup ederek mukâtele edenlerdir ki altına girdikleri râyet “râyet-i amyâ” yani “kör bayrak” tesmiye buyurulmuştur. Araplar “emr-i a‘mâ” derler ki “sonu nereye varacağı belli olmayan iş” demektir. Kıtâl-i asabiyette de kıtâlin cevâzına ilim lâhık olmadan ve işin sonu neye müncer olacağı bilinmeden harp edilir. Hazret-i Rasûl-i Ekrem böyle bir hadisede ister işe karışmaksızın yalnız kalbiyle taraftarlık ederken, ister lisanıyla davet ederken, ister kıtâle mübâşeret ederken katlolunan kimsenin maktûliyeti “katle-i câhiliye”dir buyuruyorlar. Nitekim Müslim tarîkiyle Ebû Hureyre’nin rivâyet ettiği ليأتين على الناس زمان لا يدري القاتل في أي شيء قتل ولا يدري المقتول في أي شيء قتل فقيل كيف يكون ذلك قال الهرج القاتل والمقتول في النار = “Bu halkın elbette öyle bir zamanları olacaktır ki katil ne üzerine adam öldürdüğünü bilmediği gibi maktul de neden dolayı katlolunduğunu bilmez. ‘Bu nasıl olur?’ denilince: Evet olacak, buna herc, derler. Katil de maktul [de] cehennemdedir” hadis-i şerîfi de bunu müeyyiddir. Üçüncü kısım kuttâ‘-ı tarîk gibi garazları soygun olan yahut başkasının taht-ı hükmünde olan müslümanları kıtâle tasaddî etmeseler de yine katleden zaleme gibi garazları riyâset olan veyahut Harûriye gibi ehl-i kıblenin kanını helal addedip Sünneti tanımayan Havâric ve emsâlidir.

إذا قالت نزار يا نزار وقالت أهل اليمن يا قحطان نزل الضرر ورفع النصر وسلط عليهم الحديد = “Nizâr evladı, ‘Yetişin ey Nizâr evladı!’ Yemenliler de ‘Yetişin ey Kahtân evladı!’ dedi mi hemen zarar nâzil olur. Nusret-i ilâhîye ref‘ olunur. Cümlesine de kılıç taslît olunur.” Bu hadis-i şerîfi asabiyetten tenfîr için son felaketlerden evvel *Sebîl[ürreşâd]*’e yazmış ve alt tarafına şu mütalaayı ilave etmiştim:

“En son naklettiğimiz hadis-i şerîfin mısdakınca ne olduğumuzu, ne olacağımızı şaşıracak kadar zarara uğradık. Nasr u zafer kokusunu da artık almaz olduk. Nasr tecelli etse bile faydasından mahrum oluyoruz. İnzârın son kısmı kalıyor ki o da mütehakkıktır. Zira yek-diğerimizi boğazlamaktan çekinmiyoruz. Cenâb-ı Hak ceza-yı amelimiz olarak seyf-i kahrı üzerimize taslît etmiştir. Aklı başında olanları düşündürecek yalnız bir nokta var: Acaba kendi kılıçlarımız düşman kılıçlarının araya girmesine meydan bırakacak mı?”

Biz burada asabiyet için kavgalarımızı takbîh ederek hasbihal ederken meğer düşmanlar tedarikât ile meşgul imiş. Çok sürmeden Hazret-i Beşîr-i Nezîr’in inzârı daha şedîd olarak tahakkuk etti. Kavmiyetçilerin mühim bir kısmı ikâme-i hudûdullahı bir daha rüyada bile göremeyecek kadar cemaat-i İslâmiyeye veda edip gitti. Âkil olana bu ibret yetmez mi?

من انتسب إلى تسعة آباء كفار يريد بهم عزا وكرما كان عاشرهم في النار = “Her kim kâfir olan âbâ vü ecdâdından dokuzuna isimlerini saymakla izz ü kerâmet satmak kastıyla ‘Ben falan oğlu falanım’ diye intisap ederse cehennemde onların onuncusudur.” Râvîsi Ebu Reyhâne, muharrici Ahmed b. Hanbel’dir.

Zeyd b. Cud‘an’dan Katâde tarîkiyle rivayet olunur ki Sa‘d b. Ebî Vakkâs ile Selmân-ı Fârisî beyninde bir kırgınlık olmuş. Bir mecliste beraber otururlarken Sa‘d b. Ebi Vakkâs birkaç kişiye “Nesebini söyle” diye teklif edip neseplerini dinledikten sonra Hazret-i Selmân’ı mahcup etmek için “Sen de nesebini söyle” demiş. Selmân “İslâm’da nesep sahibi olduğumu bilmem. Lakin Selmân ibnü’l-İslâm’dır” cevabını vermiş. Yine o mecliste hazır olup bu cevab-ı latîfi işiten Hazret-i Ömer b. el-Hattâb’ın Sa‘d’a canı sıkıldı. Dedi ki: “Bütün Kureyş bilir ki Hattâb zaman-ı câhiliyette Kureyş’in en azizi idi. Böyleyken yine işte ben İbnü’l-İslâm Selmân’ın kardeşi İbnü’l-İslâm Ömer’im. Zaman-ı câhiliyette yaşamış dokuz babaya intisap eden birinin onuncuları olarak cehennemlik olduğunu, İslâm’da yaşamış yalnız bir babaya intisap ederek üst tarafını

saymayan diğer birinin de babasıyla beraber cennetlik olduğunu sen hiç duymadın mı?"

Demek ki bu hadis-i şerîfin meâl ü manası beyne'l-ashâb hayli şâyi imiş.

Talha b. Ubeydillah b. Küreyz'den mervîdir ki Hazret-i Ömerü'l-Farûk serdârlara yazdığı bir tahrir-i umumîde **إذا تداعت القبائل فاضربوهم بالسيف حتى يصيروا إلى دعوة الإسلام** = "Kabâil, âdetleri vechile kabile ismiyle yekdiğeri çağırırlarsa davet-i İslâm'ı, müslümanca çağrışmayı kabul edinceye kadar onları kılıçla te'dîb ediniz" diye yazmıştı ki Kabîsatü's-Sülemî'nin naklettiği şu vaka da onun delilidir.

Hureybe denilen mevkide Utbe b. Gazvân'ın ordusunda bulunuyordum. Utbe (orduyu toplamak için olacak) "Ya ashâb-ı sûretü'l-Bakara!" diye nidâ etti. Öteden biri de "Ya âl-i Şeybân" diye bağırdı. Bu bağırtıyı duyunca hemen üzerine yürüdüm. O ise mızrağını bana doğrultup "Savul önümden" dedi. Elimdeki yay ile mızrağını kendimden uzaklaştırıp sakalına yapıştım. Ve Utbe'nin huzuruna götürdüm. Utbe o adam hakkında Ömer'e bir kâğıt yazdı. Cenâb-ı Ömer cevabında "Böyle câhiliyet davası etmişken onu benim yanıma göndermiş olaydın cellat karşısına oturtup boynunu vururdum. Zira buna lâyıktır. Fakat mademki hapis ile iktifâ etmişsin, artık öldürme de yanına çağır ve yeniden ahd ü bey'at al da salıver" diye yazdı.

إذا رأيتم الرجل يتعزى بعزاء الجاهلية فاعضوه بهن أبيه ولا تكنوا = "Bir kimsenin câhiliyet âdeti üzere 'Ya li-fülân' diye kavm ü kabilesine intisap ederek istimdâd ettiğini görürseniz ona 'Babanın bilmem nesini ısır' deyiniz. Ve bunu açık açık söyleyerek kinâye tarîkine sapmayınız." Hadis-i şerîfin râvîsi Ubey b. Kâ'b, muharricleri İmam Ahmed b. Hanbel, Tirmizî gibi zevâttır. Bu hadis-i şerîfi vaktiyle nakletmiştim de kavmiyetçilerin tahrîren değilse de şifahen hayli itâb u muâhazelerine maruz kalmıştım. "Böyle hadis olur mu?" diyorlardı. Şer'-i şerîfin asabiyeti, âbâ ile tefâhürü, âbâ ile tekebbürü, ne kadar çirkin gördüğünü tahmin edemedikleri, bir kavim efrâdının cibill[iy]etinde merkûz olan bu kadar muzır bir hasleti izâle için hayâ ve nezâhette mürebbî-i âlem olan o Nebiyy-i kerîmin tahcîl vasıtasına bile müracaatı ehven bulduklarını bilmedikleri için mazurdurlar. Halbuki bu bir hadis-i sahîhtir. Hemen her hadis kitabında vardır. Hatta nahiv kitaplarına misal olmak üzere bile geçmiştir. Daha muhtasar, daha mufassal olarak turuk-ı muhtelife ile tekrîr edilmiştir. İbn Ebî Şeybe'nin tahrîcine göre Hazret-i

Ömer'in de [101]من اعتز بالقبائل فاعضوه أو فامضوه = "Her kim kabâil ile i'tizâz ederse ... ısır deyiniz" diye emrettiğini Ebû Miclez rivayet ediyor.

Kinâyesiz olarak lafz-ı "إعضاض"ın taraf-ı Risâletpenâhî'den kendini bilmez biri hakkında isti'mâl edildiği mervîdir. Diğer bir hadis-i şerîf daha nakledeceğim ki bundan geri kalmıyor:

ليدعن رجال فخرهم بأقوام إنما هم فحم من فحم جهنم أو ليكونن أهون على الله من الجعلان التي تدفع بأنفسها النتن= "Birtakım adamlar var ki cehennem kömüründen başka bir şey olmayan akvâm ile iftihar ederler. İşte bunlar ya bu fahrlarından vazgeçerler, ya nezd-i ilâhîde, pisliği burunlarıyla karıştıran cu'allerden[102] daha değersiz olurlar." Hadisin râvîsi Ebû Hureyre ile Huzeyfe, muharricleri İmam Ahmed b. Hanbel ile Ebû Dâvûd'dur. Bunu ihtilaf-ı yesîr ile Tirmizî ile Beyhakî de rivayet ediyorlar. Binâenaleyh bu emr-i âlî-i nebevîye nazaran âbâ ile tefâhür edenleri edille ile yola getirmek, buna kulak asmazlarsa böyle galîzü'l-elfâz ile utandırmak her müslümanın diyâneten borcudur desek neden mübalağa olsun?

*

Nüzhet Bey, kavmiyet hakkında şer'-i şerîfte neler varid olduğunu buraya gelinceye kadar artık tamamen anlamış olacaksınız. Silsile-i ehâdîs-i şerîfeyi daha çok uzatmak mümkündür. Lakin bu kadarı da anlayana yeter, artar bile. Hele bir hülâsa yapalım da kâriîn-i kirâmı geçmiş sözleri tekrar okumak külfetinden kurtaralım.

Asabiyet-i kavmiye şer'an memnû'dur, mezmûmdur. Fakat hangi şekilde? Bir insan kavmine mahza kavmi olduğu için sûret-i mutlakada asabiyet gösterirse kabîhtir. Kavmine hak dairesinde ve hiçbir tarafa adâvet ızhâr etmeksizin nusret ederse bilakis müstahsendir. Bakınız asabiyeti, Rasûlullah Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bizzat العصبية أن تعين قومك على الظلم = "Mezmûm olan asabiyet kavmine zulm üzerine yardım etmekliğindir" diye tarif buyurdukları gibi diğer bir hadis-i şerîfte de خيركم المدافع عن عشيرته ما لم يأثم = "En hayırlınız aşiretini müdafaa edendir. Lakin hilâf-ı şer' müdafaa edip de günaha girmemek şartıyla" buyurmuşlardır.

Ahmed b. Hanbel ile İbn Cerîr-i Taberî'nin Ukbe b. Âmir rivayetiyle tahrîc ettikleri إن أنسابكم هذه ليست بسباب على أحد وإنما أنتم بنو آدم كطف الصاع لن تملؤه وليس لأحد على أحد فضل الأبدين أو عمل صالح حسب امرئ أن يكون فاحشا بذيئا بخيلا جبانا = "Sizin bu (şerefli dediğiniz) nesepleriniz kimseyi sövmeye veya ta'yîr etmeye vesile olacak şey değildir. Gayesi hepiniz Âdem'in oğullarısınız, bir ölçek içindeki buğday taneleri gibi yekdiğe-

re müsâvîsiniz. Ve ölçeği doldurmazsınız, hiç kimsenin kimse üzerine fazl ü rüchânı yoktur. Meğerki din ile yahut amel-i salih ile ola. Bir kimsenin kötü olması için bed-hûy, bed-zebân, bahîl, korkak olması yeter" hadis-i şerîfinde de nesep ve kavmiyet dolayısıyla âhara tecavüz men buyurulduğu gibi diğer bir hadis-i şerîfte de من نصر قومه على غير الحق فهو كالبعير المتردي فهو ينزع بذنبه = "Her kim kavmine hakkın gayrı üzere taraftarlık ederse çukura düşmüş deve gibidir. Kuyruğundan tutulup çekilir" buyrulmuştur. Hak İslâm, bâtıl İslâm'ın gayrıdır. Binâenaleyh şeriatın çizdiği hudut dâhilinde kavmine nusret etmek, taraftarlık etmek yine din-i İslâm'ın emrettiği şey olduğu için bu yolda hareket edenlerin elini öper, başımızın üzerine koruz. Türkçüler, tefâhür kasdı olmaksızın yalnız "Biz Türküz" demekle hiçbir günah işlemezler. Türk lisanına, edebiyatına, sanatına, ticaretine hizmet ederlerse aliyyü'l-âlâ bir iş görmüş olurlar. Hakâyık-ı diniyeyi –tıpkı bizim yaptığımız gibi– Türkçe olarak neşretsinler. ﴿وما أرسلنا من رسول إلا بلسان قومه ليبين لهم﴾ = "Biz hiçbir Rasûlü, kavminin lisanından gayrı bir lisan ile göndermedik. Tâ ki onlara hakikati tebyîn edebilsin" [İbrâhîm, 14/4] âyet-i kerîmesinin işaretine bakarak bunu teşvik bile ederiz. Yalnız, Türklere taraftarlık nâmına diğer akvâm-ı İslâmiyeye zulmetmesinler. Mesela bu son felaketlerimizde Hindistan'dan Fas'a kadar bütün müslümanlar müşterek oldukları halde yalnız Türklük nâmına matem tutarlarsa diğerlerine zulmetmiş olurlar. Musibetzede olan dârü'l-İslâm iken bunların "Türk yurdu mahvoldu" demeleri muvafık mıdır?

Tarihi açın da bakın. "Türk yurdu" denilen devletin binasında Türklerden ziyade Türk olmayanların hizmeti görülmemiş midir? Sadrazamlara, kumandanlara bir resm-i geçit yaptırınız. Kaç tanesi halis Türk çıkar? Bunlar Türk nâmını vesile-i tefâhür u intisâr etmesinler. "Muhâcirîn" ve "ensâr" gibi sıfat-ı medhi müş'ir olarak taraf-ı Hak'tan bahşedilen isimlerin bile bu tarzda isti'mâl edilince iğrenç olacağını yukarıki ehâdîs-i şerîfeden öğrendik. Lisan-ı şeriatta irabdan hiç mahalli olmayan Türk, gayr-ı Türk unvanlarını fahr u mübâhâta vesile ittihâz etmek Hazret-i Ömer'in tahrirât-ı umumiyesinde bahsettiği dava-yı kabâildir. Bu gibi davalarda bulunanlar davet-i İslâmiyeye ircâ' olunur.

Camia-i İslâmiyeyi ne kadar az olursa olsun gevşetecek her fiil ve hareket cinayettir. İmam-ı Mâlik'in *Muvatta*'ında rivayet olunuyor ki Kays b. Mutâtiye nâmında bir zât bir gün, içinde Selmân-ı Fârisî ile Süheyb-i Rûmî ve Bilâl-i Habeşî bulunan bir ensâr halka-i sohbetine dâhil olmuş. Ve "Evs ile Hazrec'i anlarım, bu adamın (yani Rasûlullah'ın) nusretine kalkıştılar. Ya bunlara (yani a'cemî olan bu üç zâta)

ne oluyor?" demiş. İslâm'ın verdiği terbiyeye bakın ki orada hazır olan Muâz b. Cebel başka kavimden olan bu üç zâta karşı gurur-ı kavmîye kapılmamış da hemen yerinden sıçrayıp herifin yakasına yapışmış ve o hal ile huzur-ı Rasûlullah'a getirerek söylediği sözü haber vermiş. Hazret-i Peygamber pür-gazab mescid-i şerîfe gelmiş. Ashâbı toplayarak hutbe îrad etmiş. Hutbesinde Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra يا أيها الناس إن الرب رب واحد وإن الأب أب واحد وإن الدين دين واحد إلا وأن العربية ليست لكم بأب وأم إنما هي اللسان فمن تكلم بالعربية فهو عرب = "Ey nâs, Rabbiniz yalnız bir Rab'dir. Babanız yalnız bir babadır. Dininiz yalnız bir dindir. Arabiyet sizin ne babanız ne ananızdır. O, lisandan ibarettir. Her kim Arabî tekellüm ederse Arabîdir" buyurmuşlar Muâz, eli hâlâ Kays'ın yakasında olduğu halde "Ya Rasûlallah, bu münafık için ne buyuracaksınız?" diye sormuş. Cevaben دعه إلى النار = "Bırak cehenneme kadar yolu var" buyurulmuş. Bu herif sonradan irtidâd etti.

Din-i İslâm akvâmı bir hamur etmek istidadını bir sûret-i i'câzkârânede hâizdir. Bu istidada karşı kavmiyet ve cinsiyet asabiyetini dikmek sırf hevâya mütâbaat eseridir. Bu asabiyeti müşrikîne ve bâhusus bina-yı İslâm'ı tâ kökünden baltalamaya kastetmiş müşrikîne intimâ ve tefâhüre kadar ileri götürmek zulmün en şenî'idir. ﴿ومن أظلم ممن اتبع هواه بغير هدى من الله إن الله لا يهدي القوم الظالمين﴾ = "Allah'ın gösterdiği tarîk-i hidayete sâlik olmaksızın kendi hevâsına tebeiyet eden kimseden daha zalimi kimdir? Şüphesiz ki Allah kavm-i zalimîne hidayet etmez" [el-Kasas 28/50].

Din-i İslâm kavmiyet rabıtasını câmia-i İslâmiye içinde eritmeye o kadar harîstir ki Selmân-ı Fârisî'nin Hazret-i Rasûlullah'a ve hatta kavm-i Araba cinsiyet itibariyle hiçbir nispeti yok iken hakkında: سلمان منا أهل البيت = "Selman bizdendir. Ehl-i beyttendir" buyurulmuş. Hazret-i Bilal vakti ile bir abd-i Habeşî iken Hazret-i Ömer imanına, sabıkasına bakarak hakkında أبو بكر سيدنا واعتق سيدنا = "Ebû Bekir efendimizdir. Fazla olarak Bilal efendimizi de azat etmiştir" demiş. Ensârın mevâlîsinden Ebû Ukbe –ki Hazret-i Selmân gibi Fârisî idi– Uhud Muharebesi'nde nişan alarak müşrikînden birini vurmuş. Ok isabet edince âdet-i Arap üzere خذها وأنا الغلام الفارسي= "Al da benim gulâm-ı Fârisî olduğumu bil" demiş. Hazret-i Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) yanında duruyorlarmış. Bu sözü işitince هلا قلت وأنا الغلام الأنصاري "Sanki neden وأنا الغلام الأنصاري demedin de yabancılık gösterdin" diye tevbîh buyurmuşlar.

İnsaf edilsin. Bu telkinât-ı sâfiye-i İslâmiye nerede, zavallı müslümanları "Ergenekon" bayramlarıyla saha-i işrâka yaklaştıran teşebbüsler

nerede? Hazır sırası gelmişken bu bayram münasebeti ile Abdullah b. Ömer’in rivayet ettiği şu hadis-i şerîfi de söyleyelim: من بنى بأرض المشركين وضع نيروزهم ومهرجانهم وتشبه بهم حتى يموت حشر معهم يوم القيامة = “Her kim arz-ı müşrikînde ikamet için bina yapar, Nevrûz ve Mihrigân yortularını tutar, onlara kendini benzetir ve bu hale ölünceye kadar devam ederse rûz-ı kıyamette onlarla beraber haşrolunur.” Hazret-i Peygamber dâr-ı şirkte Nevrûz ile Mihrigân tutmayı men ediyor. Bunlar ise dâr-ı şirkin yortularını diyâr-ı İslâm’a getiriyorlar. ببين تفاوت ره از كجاست تا بكجا[103]

Hülâsa din-i İslâm bi’t-tab‘ tefâhüre, tekebbüre ve –daha ziyade kızışınca– iftirâka ve ne‘ûzu billah râyet-i amyâ altında kıtâle müncer olan temayüzü hiç sevmez. Temayüz-i cinsîden her kavim ve hatta kendilerini sevmek diyaneten her müslimin borcu olan kavm-i Arap bile şedîden men edilmişler, hem bu nehye müteallik hitabât-ı şer‘iyenin muhatap ve mübelleğ-i evvelleri kendileri olmuşlardır.

Bu münasebetle şunu da söyleyelim ki Türkçüler Arabın medâyihine dair muttali olabildikleri bazı ehâdîs-i şerîfeden bir mana-yı kavmiyet istihrâcına kalkışıyorlar. Rasûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin herkese hakkını vermek hususunda gösterdikleri muhayyirü’l-ukûl kemâl ü hikmeti görmeyenler bu gibi ehâdîs-i şerîfenin menşeini, mevridini tahkik etmeden –meşrıkî olduklarına göre tabir câiz ise– mal bulmuş mağribîye dönüyorlar. İş onların dediği gibi ise buraya kadar îrad ettiğimiz âyât ve ehâdîs-i şerîfenin kime söylendiği cây-ı sual olmaz mı? Hazret-i Peygamber efendimiz asr-ı saadetlerinde din-i İslâm’a nusret için canlarını, mallarını, hamiyet-i kavmiyelerini, asabiyetlerini feda eden, ezen, mahveden o mübarek kavmi layık oldukları vechile methettiği gibi âhirete teşriflerinden sonra daire-i İslâm’a girecek eâcimi de methetmiştir. Kezâlik kavm-i Arap içinde din-i İslâm’a adâvet gösteren kabâili zemmeylemişler, onlara beddua da etmişlerdir.

Bunlar gösteriyor ki ne bu medâyihin, ne bu mezemmetlerin sâiki hiss-i kavmiyet değildir. Âleme bu güzel şer‘-i ilâhîyi bunca fedakârlıklarla tebliğ eden Rasûl-i Kerîm’in saha-i ismeti her halde bu gibi deniyyât-i umûr ile övünmekten berîdir. Binâenaleyh biz müslümanlar Arabı sevdiğimiz gibi dine hizmette onlara peyrev olan diğer akvâmı severiz.

Akvâm-ı İslâmiyenin kâffesini severiz. Fakat Arap kavmini sabıka-i İslâmiyeleri, Hazret-i Peygamber sallallahu aleyhi ve selleme karâbetleri, lisanları lisan-ı Kur’ân olması, nimet-i İslâm’ı neşrederek bütün müslimîne velinimetlik etmeleri dolayısıyla hepsinden, hatta kendi kavmi-

mizden ziyade severiz. Buna dair numunelik birkaç hadis gösterelim: أحب العرب لثلاث لأني عربي والقرآن عربي ولسان أهل الجنة عربي = "Kavm-i Arabı üç şeyden dolayı seviniz. Ben Arabîyim. Kur'ân Arabîdir. Ehl-i cennetin lisanı da Arabîdir." Râvîsi Ebû Hureyre, muharrici Hâkim, Taberânî, Beyhakî'dir.

حب العرب إيمان وبغضهم نفاق = "Araba mahabbet imandır. Onlara buğz ise nifaktır." Râvîsi Enes, muharrici Hâkim'dir.

من سب العرب فأولئك هم المشركون= "Kimler ki Araba sebbederlerse işte onlar müşriklerdir." Râvîsi Ömer, muharrici Beyhakî'dir.

حب قريش إيمان وبغضهم كفر وحب العرب إيمان وبغضهم كفر فمن أحب العرب فقد أحبني ومن أبغض العرب فقد أبغضني= "Kureyş'e mahabbet imandır. Onlara buğz ise küfürdür. Araba mahabbet imandır. Buğz küfürdür. Her kim Arabı severse beni sevmiş, her kim Araba buğz ederse bana buğz etmiş olur." Râvîsi Enes, muharrici Taberânî'dir.

بغض بني هاشم والأنصار كفر وبغض العرب نفاق = "Benî Hâşim ile ensâra buğz küfürdür. Araba buğz nifaktır." Râvîsi İbn Abbâs, muharrici Taberânî'dir.

إذا ذلت العرب ذل الإسلام = "Arap zelil olursa İslâm zelil olur." Râvîsi Câbir, muharrici Ebû Ya'lâ el-Mevsılî.

Yine tekrar ederiz ki bu ve emsâli ehâdîs-i şerîfede Araba mahabbetin vücûbu nefs-i kavmiyet dolayısıyla değil, Nebiyy-i ümmî-i Arabînin (sallallahu aleyhi ve sellem) onlar arasında neş'et ü zuhûr etmesinden ve bütün akvâm-ı İslâm üzerinde velinimetlik hakkını hâiz olmalarından ileri gelir. Onlara ve bâhusus Kureyş'e, muhâcirîne, ensâra, Benî Hâşim'e mahabbet teşyîd-i İslâm'daki hizmetlerinden dolayıdır ki bunu inkâr eden kimse bulunmaz. Nitekim bunu daha ziyade sarâhatle gösterir hadisler de vardır.

فمن أحب العرب فبحبي أحبهم ومن أبغض العرب فببغضي أبغضهم = "Her kim Arabı severse bana mahabbet dolayısıyla sever. Her kim Araba buğz ederse bana buğz etmek dolayısıyla buğz eder." Râvîsi İbn Ömer, muharrici Beyhakî'dir.

من أحب العرب فهو حبي حقا= "Her kim Araba mahabbet ederse hakkâ ki benim sevgilimdir." Râvîsi İbn Abbâs, muharrici Ebu'ş-Şeyh'tir.

Bir gün Hazret-i Rasûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) Selmân-ı Fârisî'ye يا سلمان لا تبغضني فتفارق دينك= "Ey Selman, bana buğz edip de dinden çıkmayasın" buyurmuşlar. Hazret-i Selmân telaş ile "Bu nasıl

olur?" diye istîzâhta bulununca تبغض العرب فتبغضني= "Araba buğz edip de o yolda bana buğz etmekle" cevabını almış.

Arabın nefsü'l-emrdeki fazl ü meziyeti böyle iken yine –âyât ve ehâdîs-i sâbıka delâletiyle anlaşılacağı üzere tekebbür, ahsâb ile tefâhür ve akvâm-ı sâire üzerine– tahmîl-i minnet etmesine de hak verilmemiştir. Bir kere huzur-ı Risâlet-penâhîde eâcimin yani Arap olmayan akvâmın bahsi geçmiş. لأنا بهم أو ببعضهم أوثق مني بكم أو ببعضكم buyurmuşlar ki râvînin tereddüdüne nazaran iki türlü tercüme edeceğiz: "Ben onlara size olan vüsûk u itimadımdan ziyade itimad ederim" yahut "Ben onların bazılarına sizin bazılarınıza olan itimadımdan ziyade itimad ederim."[104] Hadisin râvîsi Ebû Hureyre'dir; muharrici Tirmizî'dir. Ehl-i Fâris'in fazlına dair, Hâkim tarihinde yine Ebû Hureyre'den: أعظم الناس نصيبا في الإسلام أهل فارس= "Nâs içinde İslâm'dan nasibi en çok olan ehl-i Fâris'tir" hadisini rivayet ediyor ki tarih-i İslâm bunun şahididir.

Ale'l-umum eâcimin ve bilhassa ehl-i Fâris'in iman ve ilim ile medâyihini mutazammın olan diğer ehâdîs-i şerîfe de gösteriyor ki nazar-ı şeriatta akvâma medâr-ı medh ü mahabbet olacak şey nefs-i kavmiyetleri değil –aynıyla efrâd gibi– ilimleri, imanları, câmia-i İslâmiyeye hizmetleridir.

Sualin bir ciheti kalıyor ki o da "Ben Arabım ve benden daha Arabı yoktur" hadis-i şerîfine taalluk edenidir. Bu hadis, sünen ve mu'cemâtta mevcuttur. Râvîsi Ebû Saîd-i Hudrî, muharrici Taberânî'dir. Yalnız bunu bugün ağızlarında dolaştıranlar başka bir maksada âlet ittihâz etmek üzere eksik naklediyorlar. Bî-namaza "Niçin namaz kılmıyorsun?" demişler. "Lâ takrabu's-salâte âyetinde nehy var" demiş. "Âyetin alt tarafını niye okumuyorsun?" demişler. "Ben Mekke hafızı değilim" cevabını vermiş. Bu hadis-i şerîf ile Türkçülüğe nusret edenler de herhalde Mekke hafızı değil. Hadis-i şerîf budur: أنا أعرب العرب ولدتني قريش ونشأت في بني سعد بن بكر فأنى يأتيني اللحن= "Ben Arabın en fasihiyim. Beni Kureyş doğurdu. Benû Sa'd b. Bekr içinde de büyüdüm. Artık bana lahn nereden gelecek?" "A'reb" burada fesâhat demektir. "Lahn" da lisan-ı Arabîye mugâyir hata yapmaktır. Malumdur ki kabile-i Risâlet-penâhî olan Kureyş ile murdia-i Nebî Halîmetü's-Sa'diye'nin kabilesi olan Benû Sa'd b. Bekr Arabın en fasih kabileleri idi. Binâenaleyh bu hadis-i şerîfin müeddâsı kavm ü kabile ile temayüz ü tefâhür değil, lisan-ı sadâkat-beyân-ı nebevîden şîve-i lisana mugâyir lahn sâdır olamayacağını beyandan ibarettir. Neseb ü haseb ile iftihar nerede, Hazret-i Peygamber-i zîşânın dünya ve âhiretteki makam-ı rif'ati nerede?

أنا سيد ولد آدم يوم القيامة ولا فخر وبيدي لواء الحمد ولا فخر وما من نبي يومئذ آدم فمن سواه إلا تحت لوائي وأنا أول شافع وأول مشفع ولا فخر = "Ben rûz-ı kıyamette Âdem evlatlarının seyyidiyim. Lakin fahr edecek bir şey yok. Livâü'l-hamd elimdedir. Bunda da fahr edecek bir şey yok. O gün Âdem'den tutunuz da diğer peygamberlerin kâffesine gelinceye kadar hiçbir peygamber yoktur ki benim livâü'l-hamdim altına girmesin. Ben ilk şefaatçiyim ve şefaati kabul olunacak ilk kimseyim. Bunda da fahr edecek bir şey yok" ve أنا قائد المرسلين ولا فخر وأنا خاتم النبيين ولا فخر= "Ben mürselînin serdârıyım. Bunda fahr edecek bir şey yok. Ben Hâtemü'n-nebiyyînim. Bunda da fahr edecek şey yok" buyuran Hazret-i Hâtemü'l-enbiyânın sırf tebyîn-i hakikat maksadıyla zât-ı mübareklerine min-tarafillah mevhûb olan atâyâ-yı ilâhiye hakkında söylemiş oldukları bu gibi sözleri gaye-i İslâm'ın hilâfına âlet etmek herhalde hoş bir şey olmasa gerektir.

Hadis-i Şerîf

Sebîlürreşâd, XII/295 (24 Nisan 1330/11 Cumâdelâhir 1332), s. 150

Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Sual: Bendeniz tarihe ve tarihin İslâm ve Osmanlılara ait olan kısımlarını okumaya hâhişgerim ve okuduğum İslâmlara ait kuyûdâtta İslâm kadınlarının da erkekler kadar ilim tahsil u taallümünde behredâr ve kudret-yâb olduklarını okudum. Şu hakikat-i tarihiye karşısında bazı muannidlerimiz kadınlara ilmin ne lüzumu var demelerine karşı "Müslim ve müslimeye ilim farzdır" hadis-i şerîfini îrad eder ve bu hadis-i şerîfteki ilmin yalnız ferâiz-i diniyeye masrûf u ma'tûf olacağı cevabını alırdım. Şu usûl karşısında mütehayyir iken geçenlerde Bosna'dan hadis-i ma'rûzun îradıyla kadınlara tahsil-i ilm ü fennin lüzum u vücûbu hakkındaki mütalaanız sorulmuş ve verdiğiniz cevapta diğerleri hatırımda değil yalnız hadis-i şerîfin "müslime" kaydına dest-res olamadığımız bildirmiş idiniz. Halbuki muharrirlerinizden eserlerini seve seve okuduğum Şemseddin Bey'in son eserinde mezkûr hadis "Müslim ve müslimeye ilim farzdır" diye tamam olarak mukayyed olduğuna göre ihtilaf-ı mezkûrun neden neş'et eylediği ve ilimden maksûd yalnız ferâiz-i diniyesini bilecek kadar demek mi olacağı tasrîh buyurulursa bendeniz gibi öğrenmeye müştâk olanları memnun edeceğinden emin olunuz muharrir beyefendi.

Üsküdar: Toygar

Cevap: *Sebîlürreşâd*'a yazı yazan muharrirler yalnız altına imza attıkları yazılardan mesul olabilirler. Mevuz-ı bahs olan hadis-i şerîf hakkında hayli güft ü gû olduğu halde 272. nüshada beyan ettiğimiz vech ile Suyûtî turuk-ı muhtelife ile sübutunu iddia ediyor. Hadisin en sağlam tarîk-i tahrîci İbn Mâce'dir. Zira bu kitap ekser-i ehl-i hadisçe kütüb-i hadisin en sağlamlarından olan kütüb-i sitte meyânında sayılıyor. İbn Mâce ise **طلب العلم فريضة على مسلم وواضع العلم عند غير أهله كمقلد الخنازير الجوهر**

والذهب واللؤلؤ lafzıyla zabt etmiştir ki, “Taleb-i ilm her müslime farzdır. İlmi ehli olmayana talim eden kimse de hınzırlara cevâhirden, inciden, altından gerdanlık takan kimseye benzer” demektir. Görüyorsunuz ki “müslime” lafzı yok. İmam-ı Sehâvî *el-Makâsıd* nâm kitabında “Bazı musannifler bu hadisin sonuna “müslime” sözünü de ilave ediyorlarsa da turuk-ı rivayetin hiçbirinde zikredilmemiştir” diyor.

Mamafih bundan kadınlara taallüm-i ilmin haram olduğu mânâsı çıkmaz. “Müslim” mükellef demektir. Zaten hemen bütün hitabât-ı şer‘iye tağlîb tarîkiyle erkekleredir. Erkeklere olan hitapta –hilâfına sarâhat veyahut karâin-i mânia bulunmadıkça- kadınlar da dâhildir. Kadınların tahsil-i ilm etmeleri için nehy-i sarîh veya bir karîne-i mânia olmadıktan sonra neden telaş ediyorsunuz anlayamıyorum. Tahsil-i ilmi emreden ehâdîs-i şerîfe buna münhasır mıdır ki ona bu kadar sımsıkı yapışmaya lüzum görelim? İlmin fazileti, vücûb-ı taallümü, ilmin uluvv-i kadr u menzileti hakkındaki hadisler o kadar çoktur ki böyle za‘fı iddia edilmiş ehâdîs ile temessükten bizi müstağnî kılar. Bunca ehâdîs-i sahîha içinde de kadını tahsil-i ilimden men ve nehy eden bir şey yoktur.

Sualinizin son kısmına gelince, onda da kadının erkekten farkı yoktur. Ferâiz-i diniyeyi öğrenmek erkeklere de kadınlara da aynı sûretle farzdır. Ferâizden olmayan şeyler de mendub, müstehab, mubah, mekruh, haram kısımlarından hangisine taalluk ediyorsa öğrenilmesi hakkındaki hüküm de ona göredir.

Taaddüd-i Zevcât İslâmiyet'te Men Olunabilir mi imiş?

Mansurîzâde Said Beyefendiye

Sebîlürreşâd, XI [XII]/298 (15 Mayıs 1329 [1330]/3 Receb 1332), s. 216-221

Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Din-i İslâm'da taaddüd-i zevcâtın bir kanun ile men'i (!) mümkün ve câiz olabileceğine dair olan makalenizi İslâm Mecmuası'nın sekizinci sayısında okudum. Dine, şeriata husamâ tarafından îrad edilen itirazât gözünüzü pek yıldırmış olmalı ki din bâbındaki gayretkeşliğin sizi böyle bir içtihada sevk eylemiştir. İçtihadınızı takviye için hayli yoruluyorsunuz. Teyid-i müddeâ için de ﴿أطيعوا الله وأطيعوا الرسول وأولي الأمر منكم﴾[105] [en-Nisâ 4/59] âyet-i kerîmesi ile bazı kavâid-i usûliyeden istiâne etmek istiyorsunuz.

Fakat makalenizin mütalaasından vehleten anlaşılıyor ki meseleyi henüz layıkıyla tetkik etmemişsiniz. İçtihadınız maatteessüf –tabir mazur görülsün- henüz hamdır. Olgun denecek dereceye gelmemiş. İfadâtınızda da hakk-ı tabire adem-i riayet noksanı vardır. O derecede ki size sû-i zan etmek isteyen kimse dini müdafaa için serd ettiğiniz mukaddemâtın şân-ı şeriatı tenkis için ityân eylediğini –velev haksız olsun- iddiaya kadar varabilir.

Her halde görüyorum ki pek çetin bir bahse çatmış, kendinizi büyük derde sokmuşsunuz. İlm-i usûl ıstılahâtıyla biraz aşinalığınız varsa da ilm-i Kitap ve Sünnet ile o kadar istînâs etmediğiniz için sırtınıza aldığınız yük pek ağır olmuştur. Şurût-ı içtihadı usûl kitaplarından elbette nazarî olarak öğrenmiş olacaksınız. Lakin tatbikat ve ameliyâtta her halde müsâheleyi vâsi' mikyâsta tecvîz ediyor gibi görünüyorsunuz.

Malum-ı âlîleridir ki içtihad –lafzın delaletinden de münfehim olacağı üzere- kolay bir şey değildir. Bir müçtehid ilk defa olarak tehaddüs eden bir nâzile karşısında Kitap ve Sünnet'e, delalât-ı nusûsa, iktizâ-yı ahvâl ü zurûfa, müslümanların hal ü şânına ve istidad ü kabiliyetine

(sizin “vicdan-ı umumî-i millet” dediğiniz şey ihtimal ki bu olacak) bakarak bezl-i mechûd etmek, her türlü ihtimalâtı nazar-ı itibara almak zahmetine katlanması icap ettiği gibi başka müçtehidler tarafından haklarında hüküm verilmiş mesâilde de onların reylerini, gösterdikleri ilel-i şer‘iyeyi taharrî etmekle mükelleftir. Zât-ı âlîleri ise –bu makalenizin delaletinden anlıyorum ki- böyle bir zahmete katlanmak şöyle dursun, bahsettiğiniz nazm-ı celîlin tefsir ü te’vîllerine, onlara teferru‘ eden sünen-i merviyeye, içtihadât-ı fukahâ ve hatta âyet-i kerîmenin mâ-kabl ü mâ-ba‘dine bakmak gibi tedâbîr-i ibtidâiyeye müracaat külfetini bile ihtiyâr etmemiş gibi davranıyorsunuz. Ve en acîbi Kitap ve Sünnet ve icmâ ile sabit bir meseleyi sermaye-i içtihad ittihâz ediyorsunuz. Kitap ve Sünnet ile, on üç buçuk asırdan beri hark edilmemiş bir icmâ ile, asr-ı risâletten şimdiye kadar daimî bir nakl-i mütevâtir ile sabit olmuş bir meselede içtihad meşakkatini ihtiyâr edecek bir müçtehidin zuhûr edebileceğine hiçbir müslim ihtimal veremez. Bilirsiniz ki, icmaı hark etmek hiçbir müçtehidin kârı değildir. Buradaki icmâ ise icmâ-i re’y değil, icmâ-i nakildir. Bu icmâ, hükm-i mansûsu mütevâtiren nakleylemek olduğu için öteki icmâdan elbette akvâdır. Bunu harka kalkışmak Kitap ve Sünnet’i redde varır. Sarâhat-i nusûs ile malum ve hilâf ile gayr-ı mesbûk olan on üç buçuk asırlık bir icmâa muhalefete davranmak suyu dövmek kabilinden beyhude bir zahmettir.

Her ne hal ise mademki bir zahmete katlanmışsınız, istidlâlâtınızın bizce –ve hatta bilâ-tereddüt diyebilirim ki âmme-i ehl-i İslâmca- kabul olunmayan cihetlerini söyleyelim. Bahis ilmî olduğu için mukaddemâtınızı tevhîn edecek sözlere karşı darılmaya, ilme mahabbetiniz mani olsa gerektir. Zaten ilmî münazarâtta hasma gücenmemek müçtehidlerin en mümtaz fezâilinden biridir. İmam Şâfiî rahmetüllahi aleyhin “Hiçbir münazaraya girişmedik ki hasmımın bana galip geldiğini, hasmımın haklı çıktığını arzu etmeyeyim” demiş olduğu rivayet ediliyor. Sizi bu büyük imamın mertebesinde tutmak ve hatta ona benzetmek elimden gelmez ise de her halde o haslet-i âliyesinden hissemend olacağınızı görmek isterim.

Her şeyden evvel mukaddimenizin pek az muvaffakiyetle ve hatta büsbütün muvaffakiyetsizlikle bast eylediğini, her mü’min kalbi rencide edebileceğini arz edeyim. Bakınız söze nasıl başlıyorsunuz?

> “Taaddüd-i zevcât şeriat-ı İslâmiyede tecvîz olunduğu için İslâmiyet taaddüd-i zevcâtı kabul eylemekten imtina edemez. İslâmiyet’te taaddüd-i zevcâtı kabul etmek zarureti vardır. Taaddüd-i zevcât edyân

> ü milel-i sâirede memnû'dur. Fakat İslâmiyet'te men'i kâbil değildir. Din-i İslâm'ın taaddüd-i zevcât meselesinde edyân-ı sâireden farkı vardır gibi yanlış bir zann ü zehâb neticesi olarak Avrupalılar ve bilcümle akvâm-ı mütemeddine tarafından şeriat-ı İslâmiye pek çok dûçâr-ı ta'n u itiraz oluyor. Âlem-i İslâm'da şeriatları muktezâsından olmak üzere halen kurûn-ı vustâ vahşeti (!) hükümfermâdır zann u itikadında bulunuyorlar. Bu tufan-ı seyl-i itirazâta karşı âlem-i İslâm'ın müdafaa ve cevapları da şeriat-ı İslâmiyeye nispet olunan o bühtân ü iftirayı (!), o zann u zehâb-ı bâtılı (!) teyit etmekten başka bir şey ifade etmiyor."

Siyâk-ı ifadenizin zâhirinden ﴿فانكحوا ما طاب لكم من النساء ...﴾ [en-Nisâ 4/3] âyet-i kerîmesi gibi şimdiye kadar hiçbir âlim ve fakîh-i İslâmî tarafından taaddüd-i zevcâtın ibâhasına delaleti inkâr edilmeyen ve fiil-i Rasûl ile fiil-i ashâb ve tâbiîn ve eimme-i din tarafından karnen-ba'de-karnin ittibâ edilen bir âyet-i celîle mazmûnuna kurûn-ı vustâ vahşeti (!) denildiği anlaşılıyor ki, bunu bir din-i İslâm düşmanı söylese bile bir müslüman söyleyemez. Kezâlik taaddüd-i zevcâtın şeriat-ı İslâmiyeye nispeti bühtân ve iftira (!), şeriat-ı İslâmiye de taaddüd-i zevcât vardır zann u zehâbı bâtıl (!) olduğu anlatılmak isteniyor ki asıl bu anlatış bâtıldır. Bir müslüman ağzından bir müslüman mecmuasına intikal eden bu sözleri biz zâhirleri üzere i'mâl etmekte mazuruz. Ehl-i İslâm'a hüsn-i zannımız galip olduğu için bunu söz söylemeyi bilmemeye, yanlış yoldan müdafaa-i dine haml etmek isteriz. Anlıyorum ki Frenklerin her hal ü kâlini isti'zâm ede ede kalbinize bir ürkeklik gelmiş. Nerede bir itiraz duysanız hemen dini yıkar zannediyorsunuz. Avrupalının her sözünde bir diritnavt metaneti, bir Armstrong topu dehşeti tahayyül ediyorsunuz. Bu dehşetin tesiriyle mermi-i muhayyelin isabetinden sıyânet ettiğiniz bina-yı muhkemi kendi elinizle yok etmeyi en kestirme bir tarîk-i selamet addediyorsunuz. Bir kere düşününüz, şeriat-ı İslâmiye taaddüd-i zevcâtı ibâha etmemiş ise, bu ibâhayı ona nispet etmek bühtân ü iftira ise onu men edecek kanunu neden teklif ediyorsunuz. Yok olan bir şey men edilir mi?

Bu tenakuzunuzun farkında değil iseniz işte size söylüyorum ki taaddüd-i zevcât kurûn-ı vustâdan değil, kurûn-ı ûlâdan kalma bir âdettir. Onu şeriat-ı mutahhara-i İslâmiye dörde kadar kasr u tahdîd etmiş ve zevcin zevceler beyninde kasm u nafaka hususunda adalet üzere bulunmasını emretmiştir. Bu adalete de muktedir olamayanlar zevce-i vâhideye iktisâr ederler. Bundaki hükm ü fevâid çok yazılmış olduğu ve mevzu-ı bahsimiz taaddüd-i zevcâtı müdafaa bulunmadığı için bu hükm ü fevâidin burada zikrine hâcet görmüyorum. Yalnız medeni-

yet-i hakikiyenin âlemde müessisi olan şer‘-i mübînin vahşeti ne terhîs ne ibâha edemeyeceğini ve binâen şeriat ruhsatlarına dâhil olan bu emr-i meşruun vahşet olamayacağını ve bunun şer‘a isnadı bühtân ü iftira olmadığını söylemekle iktifâ edeceğim. Mu‘terızlarla müdâfi‘lerin taaddüd-i zevcâtı ahkâm-ı şer‘iye idâdında saymaları vâkıa mutabıktır. O halde:

> "Müdâfilerden hiçbiri, şeriat-i İslâmiyede taaddüd-i zevcât hakkında iltizâm olunmuş bir hüküm yoktur; ulu'l-emrin emr u men‘ine tâbi bir meseledir; İslâmiyet taaddüd-i zevcâtın men olunmasına katiyen mâni değildir; taaddüd-i zevcât meselesi şeriat-ı İslâmiye noktasından işkâl edilecek, mevzu-ı bahs ü makâl olacak bir mahiyette değildir diye beyan-ı hakikat edemediklerinden beyhude münakaşât devam edip gidiyor."

tarzındaki sözleriniz nefs-i davayı unutmuş mübtedi bir dava vekilinin sözünden başka bir şey değildir. Zira taaddüd-i zevcâtın emr-i veliyyü'l-emr ile men‘ine İslâmiyet –göreceksiniz ki- mânidir. Lakin haydi –dediğiniz gibi- mâni olmasın; bize ne kazandırıyorsunuz? Asıl meşruiyet bâkî mi, değil mi? Veliyyü'l-emr Kur'ân-ı Kerîm'in o âyetini kaldırabilecek mi? Hadis kitaplarını yok edebilecek mi? Tarih-i İslâm'ı serâpâ tahrif edebilecek mi? Asıl meşruiyet bâkî kaldıktan sonra mu‘terızın itirazı bâkî demektir. Bir veliyyü'l-emrin men‘i diğer bir veliyyü'l-emrin ibâhasına da mâni olamaz. İsti‘zâm ettiğiniz asıl mahzur izâle edilemedikten, her şey yerli yerinde kaldıktan sonra bu yeni keşfinizin sahha'l-bâkî hiçbir faide-i ilmiyesi kalmaz. Nasreddin Hoca'ya "Bir şey icat ettin mi?" diye sormuşlar. "Ekmek ile buz yemeyi icat ettim ama kendim de beğenmedim" demiş. Zât-ı âlînizin de âtîdeki izahâtı okuduktan sonra bir içtihad-ı medîdeden sonra nâil olduğunuz keşf-i cedîd hakkında diyeceğiniz budur.

Sizi bu çıkmaz yola sevk eden şey –apâşikâr görünüyor ki- Frenklerin itirazı korkusudur. "Frenkler taaddüd-i zevcâtı kurûn-ı vustâdan kalma bir vahşet-i müstehâsesi addediyor. Şer‘-i Muhammedî de bunu kabul etmiş. Ne yapalım? Nasıl beğendirelim? Bize vahşi dimelerinden nasıl kurtulalım?" diye kâl ü kaleme gelmez bir haşyete giriftâr olmuşsunuz. Acaba nasıl ola ki sâili def edeyim, derken "Bundan kolay ne var? Frenklerin vahşet-i bakâyâsı dediğine biz de öyle diyelim. Müslüman, gayr-ı müslüman bütün âlemin bildiği bir hakikati ulu orta inkâr edelim" diyorsunuz. Bu tıpkı mini mini çocukların saklambaç oyununda ekârib ü hîşânlarının gözü önünde durup dururken yalnız gözlerini yummakla kendilerini saklanmış kıyas etmelerine benzer bir şey.

Sizi istediğiniz kadar tatmin edeyim ki bu kadar korkuya, telaşa mahal yoktur. Frenkler içinde dinimizi beğenmeyenler ekseriyeti teşkil ediyorsa da hakkı teslim eden bir zümre-i munsıfe de vardır. Dörde kadar helalinden tezevvücü girye görüp de adedi gayr-i mahsûr kadınlarla zinayı hoş gören gayretsiz heriflerin dinimizin ahkâm-ı ulviyesine itirazı ise güneşi balçıkla sıvamaktan daha abestir. Bizim, ahkâm-ı şer'iyemize tutunmak için kimseden pervâmız yoktur. Ehl-i hak yalnız hakkı tanır. Hakkı teslim etmeyenlerin hevâ ve hevesine mağlubiyet şaşkınlığına giritâr olmaz. Hem de anlamıyorum, neden kendimizi Frenklere beğendirmek mecburiyetini hissediyoruz? Neden hakka tâbi olmayalım da Frenklere her dakika, her iklimde bir renge giren hevâ-yı bukelâmununa tâbi olalım? Yarın Frengin biri kalkıp da "Sizin akîdeniz kurûn-ı vustâdan kalma bir ...dir (dilim velev farazî olsun söylemeye varmıyor). Yirminci asr-ı medeniyette böyle akîde yaşayamaz" diye ta'n etse, "Evet, hakkınız var, zaten böyle bir itikatta olduğumuzu kim söylemiş?" tarzında mı kendimizi müdafaa edeceğiz? Sebilürreşâd'ın 283 rakamlı nüshasında mevzu-ı bahs ettiğim "le-tettebi'anne sünene men kableküm..." hadis-i şerîfinin mısdâk-ı şerîfi bu raddeye kadar tahakkuk ettiğini –ne yalan söyleyeyim- tahmin edememiştim.

Emr-i dinde tasavvur ettiğiniz tebdîl-i ahkâmın sâik u illeti ne kadar çürük ve beyhude olduğu anlaşıldıktan sonra fıkha temas eden istidlâlâtınızın hata ve savâb cihetlerini de söyleyeyim ki gerek zât-ı âlîleri, gerek makalenizi mütalaa edenlerin bilmeyen takımı aldanmasınlar.

Delininiz sûre-i Nisâ'daki ﴿أطيعوا الله وأطيعوا الرسول وأولي الأمر منكم﴾ âyet-i kerîmesidir. Her şeyden evvel müsaadenizle ya taraf-ı âlîlerinden ya mürettib tarafından vâki olmuş bir zühûlü tashih edeyim. Âyet-i kerîmede ﴿أطيعوا﴾ emr-i mükerrerdir. Ve bu tekrarın pek mühim bir nüktesi vardır. Allah azîmü'ş-şân bi'l-asâle mutâ'dır. Vasıta-i Rasûl ile emr-i ilâhî olduğu sabit olan her emr u nehy bilâ-itiraz mutâ' u mütteba'dır. İkinci ﴿أطيعوا﴾ Rasûl'ün emr u nehyi ile ulu'l-emrin emr u nehyi beynindeki fark-ı azîmi mübeyyindir. ﴿أطيعوا﴾ emrinin tekerrününden ve sîga-i emrin ulu'l-emr için tekerrür etmeyişinden anlıyoruz ki Rasûl'ün emir ve nehyi, emir ve nehy-i ilâhî gibi bi'l-asâle mutâ' u mütteba'dır. Zira ﴿وما ينطق عن الهوى﴾[en-Necm 53/3] âyet-i kerîmesi emr u nehy-i Rasûl'ün hakkânî ve rahmânî olduğuna berat-ı teyid olduğu gibi ﴿لست عليهم بمسيطر﴾ [el-Gâşiye 88/22] âyet-i kerîmesi şân-ı risaletlerini tahakküm ü tasalluttan tenzih etmekte ve ﴿وما على الرسول إلا البلاغ المبين﴾ [el-Ankebût 29/18] âyet-i kerîmesi Rasûl'ün kendiliğinden hiçbir hüküm ısdâr etmediğini, evâmir u nevâhîsinin evâmir u nevâhî-i

ilâhiye olduğunu beyan eylemekte ve ﴿وما آتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا﴾ [el-Haşr 59/7] nass-ı celîli de Rasûl'e bilâ-kayd u şart itaatin vücûbuna delalet etmektedir. Hâsılı emr u nehy-i Rasûl aynıyla Allah azîmu'ş-şânın emr u nehyi gibidir. Rasûl'ün her fiil ve kavlinde kendisine ittibâ olunur. Ulu'l-emir ise böyle değildir. Onlara itaat, Rasûl'e itaat zımnında dâhildir. Yani "Allah'a ve Rasûl'üne itaati emrederlerse itaat ediniz" demektir.

Bu ufacık tashihten sonra asıl maksada girelim:

Birinci mesele: Bu âyetteki "ulu'l-emr" lafzıyla murâd kimlerdir? Buna dair izahât vermiyor iseniz de makalenizin bir yerinde söz arasında "ulu'l-emr"i "hükümet" ile tefsir ediyorsunuz. Bu bâbda sizi tahtie etmem. Yalnız eimme-i dinin bu hususta ittifat etmemiş olduklarını söylemek isterim.

Ulu'l-emrden murâd bir kavle göre hulefâ-yı râşidîndir. Nitekim müfessir-i şehîr İkrime bu âyet-i kerîmeyi tefsir ederken "Ulu'l-emr Ebû Bekir ile Ömer'dir"; müfessir Kelbî hulefâ-yı erbaa hazerâtına, İbn Mes'ûd'u katarak ulu'l-emr bunlardır diyor.

İkinci kavle göre ümerâ, serâyâ yahut bugünkü tabire göre ordu kumandanlarıdır. Buna kâil olanlar âyet-i kerîmenin Abdullah b. Huzâfe veyahut Halid b. el-Velîd seriyelerini müteakip nâzil olduğu hakkındaki rivayete istinat ediyorlar.

Üçüncü kavle göre ulu'l-emr ashâb-ı Rasûlullah'tır (sallallahu aleyhi ve sellem). Bu, Mücahid ile Dahhâk'ın tefsiridir. Mücahid ehl-i fıkıh ve din olan, Dahhâk ise duât ü ruvât-ı ümmet olan ashâb-ı Rasûlullah'tır diyorlar.

Dördüncü kavle göre ulu'l-emr ehl-i ilimdir. Buna İbn Abbâs, Mücahid, Atâ, Câbir b. Abdillah, Ebu'l-Âliye gibi eâzım-ı müfessirîn kâildir. Bunlara göre ulu'l-emr ulemâ ve fukahâdır, yani müçtehidîndir. İbn Abbâs "Ehl-i fıkh u dindir. Allah'a mutî' olup halka dinlerinin manasını talim eden, maruf ile emir, münkerden nehy eden kimselerdir"; Ebu'l-Âliye ise "Ehl-i ilimdir; görmez misin ki diğer âyette ﴿ولو ردوه إلى الرسول وإلى أولي الأمر منكم لعلمه الذين يستنبطونه منهم﴾ [en-Nisâ 4/83] buyrulmuş" diyor. Dördüncü kavle kâil olanlar üçüncü kavle kâil olanlarla –lafızlar muhtelif olsa da- müttefiktirler.

Beşinci kavle göre ise ale'l-ıtlâk ümerâ-yı İslâm'dır. Buna Ebû Hüreyre, Mekhûl, Übey gibi zevât kâil olmuşlardır. Sizin de re'yiniz bu son kav-

le muvâfık düşmüştür. Buna kâil olanların delili bu âyet-i kerîmenin mâ-kabli olan ﴿إن الله يأمركم أن تؤدوا الأمانات إلى أهلها وإذا حكمتم بين الناس أن تحكموا بالعدل﴾ [en-Nisâ 4/58] âyet-i kerîmesi ile itaat-i ümerâ hakkındaki ehâdîs-i şerîfedir.

Şîa'nın da kendilerine göre bir tefsiri vardır. Onlar ulu'l-emr, eimme-i ma'sûmîndir diyorlar. Bizce Hazret-i Rasûl'den başka imam-ı masum olmadığı ve onların kavli taraf-ı âlîlerinden iltizâm edileyemeyeceği için o bahsi de kapamak lazım gelir.

Sûrette olan bu ihtilafâtı cem' etmek için âyet-i kerîmede والأمراء منكم buyurulmayıp ﴿وأولي الأمر منكم﴾ buyurulduğuna dikkat etmek kâfidir.[106] Nazm-ı kerîmdeki ﴿وأولي الأمر﴾ "emrin ehli" demektir. Bu emir nedir? Başta lâm-ı ahd olduğu için mana "ma'hûd olan emrin ehli" demek olup bu tarz ifadeye göre nede itaat olunmak lazım geleceğini zikre de hâcet kalmaz. Ma'hûd olan emir sarâhaten anlaşılacağı üzere taraf-ı âlî-i risâletten tebliğ edilen emirden ibarettir ki, gerek "evâmir"in ve gerek "umûr"un müfredi olması beyninde fark yoktur. Ve her halde "Umûr veya evâmir-i şer'iyenin ehline itaat ediniz!" demek olur. Her iki takdire göre أولى kelimesinin "emr"e izafeti taraf-ı risâletten tebliğ edilen umûr veya evâmiri bilip istinbâta kâdir veya icra ile mükellef olanlara itaati müfîd olmuş olur. Ve başka türlü manaya haml edilemez. Ancak şurası da vâzıhan anlaşılıyor ki emr-i Rasûlullah'ı, emr-i şeriatı ulemâ-yı müçtehidîn olan vülât-ı emir tebliğe nasıl me'mûr iseler ümerâ denilen vülât-ı emir de öylece icraya me'mûrdurlar. Ve bu itibar ile her iki tarafa itaat vâcibdir. Ulemâya olsun, icra-yı ahkâm-ı şeriat vazifesiyle mükellef olan ümerâya olsun itaatin vücûbu –görülüyor ki- bi't-teb' emr-i Rasûl'e itaat demektir. Yoksa gerek ulemâ, gerek ümerâ unvanı altındaki zevât-ı muayyeneye her şeyde mutâvaat manası âyetten anlaşılmaz.

Araştırmadığınız yahut araştırmaya lüzum görmediğiniz bu ihtilafâta[107] şöyle hafifçe işaret ettikten sonra ikinci meseleye geçiyorum.

İkinci mesele: Ulu'l-emr ümerâ olduğuna göre onlara itaat nasıl olur? Siz âyet-i kerîmenin nassını mutlak buluyorsunuz. İtaatin memnûât-ı şer'iyeye kadar uzanamayacağını yalnız delalet-i akl ile ispat ediyorsunuz. Sizce takyîd eden yalnız illettir. Nassı takyîd edecek başka hiçbir delil yok diyorsunuz. Halbuki âyetin lügat manasını tahkik edeydiniz bununla kanaat etmezdiniz. Yahut üşenmeyip âyeti mushafta aramış olaydınız yine o âyet-i kerîmenin mütemmimi olmak üzere ﴿فإن تنازعتم في شيء فردوه إلى الله والرسول إن كنتم تؤمنون بالله واليوم الآخر ذلك خير وأحسن تأويلا﴾

[en-Nisâ 4/59] nazm-ı celilini bulurdunuz. Bu nazm-ı celîl bâlâya muhtasaran aldığımız akvâlin kâffesine göre yani her hangi manaya olursa olsun ulu'l-emrin keyif ve arzusuna –Kitap ve Sünnet'ten udûl eder etmez- demirden bukağılar vuruyor. **لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق، لا طاعة لبشر فى معصية الله، إنما الطاعة في المعروف** gibi birçok ehâdîs-i şerîfenin sübûtu da ayrıca malumdur.

Bir de siz bu âyet-i kerîmeye mutlak dediğiniz halde ıtlâkından çıkarıp ona âm hükmünü veriyorsunuz. Ve ondan sonra onu delalet-i akliye ile tahsis ediyorsunuz. Halbuki siz yine delalet-i akliye ile sabit diğer bir şeyi unutuyorsunuz. "Ulu'l-emre itaat ediniz" demek, "Her şeyde itaat ediniz" demek değildir ki emri dediğiniz gibi "Vâcibât ve muharremâtın mâadâsı" ile tahsise hâcet kalsın. "Ulu'l-emre itaat ediniz" demek "Ulu'l-emr ikâme ve nasbından maksûd olan hususlarda ulu'l-emr için velâyet-i emr noktasından matlûb olmak lazım gelen şeylerin kâffesinde itaat ediniz" demektir. Akıl, örf, lügat bu emrin manası böyle olduğuna şehadet eder. Binâenaleyh öyle iki baştan tahsise zaten hâcet yok idi. Lafzın kendisi bu manaya hastır.

Mamafih şu hakkınızı inkâr etmem ki siz de –velev yalnız takyîd-i aklîye kâil olasınız- ümerânın hilâf-ı şer'-i şerîf sâdır olacak emr u nehiylerine itaat vâcib değildir diyorsunuz. Yalnız çıkardığınız neticede sizden ayrılıyorum. Siz:

> "Hülâsa akıl ve naklin delalet-i kat'iyesiyle sabittir ki, ulu'l-emr şeriatın emr u nehyine muârız u münâkız olmamak şartıyla her neyi emredecek olursa olsun kâffesine itaat vâcibdir. Fakat şeriatın emr u nehyine muârız olursa itaat etmek şer'an câiz değildir. Bu iki hükümden birincisi delalet-i nakl, ikincisi de delalet-i akıl ile sabittir. Her ikisi de arz ettiğim vechile hilâf ve ihtilaftan masûn ahkâm-ı kat'iyedir."

derken bâb-ı içtihadı sökelerinden çıkarıp sırt üstü yere yatırıyorsunuz. Eimmeye hukuklarından olan câizâtta itaat vâcib olduğuna şüphe yok ise de câizât-ı şer'iyeyi eimmenin nehiy veya nesih edebilmek salahiyetleri çok su götürür bir bahistir. Akıl ve naklin delaleti davanızın hilâfına olduğu için –davanız değil- davanızın nakîzi hilâf u ihtilaftan masûn ahkâm-ı kat'iyedendir. Bizim bildiğimize göre eimmenin emr u nehyine şer'en itaat ahkâm-ı şer'iyeyi tatbiklerinde ve kendi haklarına râci' olan hususlardadır; emir bi'l-ma'rûf, nehiy ani'l-münkerdedir. Haramı helal, helali haram etmek istedikleri zaman itaat yoktur. Câiz veya mubah olduğu nass-ı şer'î ile sabit olan husussâtı eimmenin men etmek hakkını sizden başka iddia eden olmadığı gibi ümerâ-yı

İslâm'dan şimdiye kadar böyle bir davada bulunan da olmamıştır. Sizin zihninizi tağşîş eden şey helal ve haramı Kitap ve Sünnet beyan ettikten, Allah ve Rasûlullah'a itaatin vücûbu beyan edildikten sonra ulu'l-emre itaat vücûbunu müstelzim olabilecek ne kalır, gibi bir tevehhümden ibarettir. Ve bu tevehhümünüzü:

> "Eğer ulu'l-emrin câiz olan şeylerde de salahiyeti inkâr edilirse arz u beyan ettiğim vechile esasen vâcib olan şeyi men etmeye veya memnû' olan bir fiil emretmeye salahiyeti olmadığından artık şer'an ulu'l-emrin hiçbir şeyde emr u nehy etmeye salahiyeti olmaz. Ve âyet-i celîle-i mezkûrenin hüküm ve manası kalmazdı"

sözleriyle ızhâr ediyorsunuz ki bu kadar kısa düşünce ile mesele içtihadına kalkışmanıza hayretten kendimi alamıyorum. Bir hükümete tahrîm-i helale salahiyet vermeyecek olduktan sonra vücûb-ı itaatin hüküm ve manası kalmaz zannediyorsunuz. Böyle düşünmek hükümetin ne demek olduğunu bilmemek demektir. Halbuki mesele basittir. Hill ü hurmet gibi ahkâmın müteallakâtı olan ef'âl u akvâl-i mükellefîni Kitap ve Sünnet bize beyan ediyor. Her birimiz ale'l-infirâd bunlara itaat ü inkıyâd ederek mûcebleriyle amel ederiz. Ancak ahkâm-ı şer'iye yalnız namaz, oruç gibi ibadatâta münhasır değildir. Muamelâta ve onun fer'i olan siyasâta da ahkâm-ı şer'iye taalluk eder. Bunlarda da ferden ferdâ hüküm Kitap ve Sünnet'e itaat ü inkıyâd ile mükellef olduğumuz gibi heyet-i içtimâiyenin salah u bekâsını kâfil olan hükümetin makâsıd-ı şer'iyeyi eda için vâki olacak evâmir u nevâhîsine de itaat ü inkıyâd etmekle mükellefiz. Mademki bir cemaat-i İslâmiye teşkil ediyoruz, bizim başımızda hudûd-ı ilâhiyeyi ikâme edecek husûmâtı fasl edecek, emn ü asayişi temin edecek zayıfı kavîye, mazlumu zalime karşı sıyânet edecek, i'lâ-yı kelimetüllah edecek, süğûr-ı müslimîni (yani hudut boylarını) hıfz edecek bir emîre, o emirin evâmir u nevâhîsini bi'l-vekâle infaz edecek vükelâ ve ümenâya ihtiyacımız vardır. İşte bu zevâta (ki bugünkü tabirimizce heyet-i hükümettir) makâsıd-ı şer'iyeyi hayyiz-i husûle getirmeleri için itaat vâcibdir. Ve bu itaatimiz Allah'a ve Rasûlullah'a, Kitap ve Sünnet'e bi't-teb' itaattir. Âyet-i kerîmede ﴿أطيعوا﴾ emrinin أولوا الأمر'in evveline getirilerek ulu'l-emre itaatin itaat-i Rasûl'e ilhakındaki hikmet de budur. Siz bir hükümet-i İslâmiye için tahrîm-i helalden başka mahall-i itaat olabilecek bir şey bulamıyorsunuz. Biz ise ümerâya itaatin pek çok hususâtta cari olduğunu biliyoruz. Müdafaa-i din ü vatan için emirlerini dinleyerek münasip gördükleri vakit malımızla, canımızla cihad eylemek, talep ettikleri zekat, öşür, harâc-ı arazi gibi tekâlif-i şer'iyeyi –tabirimiz vechile- hükü-

metçe müretteb vergileri eda etmek, ümerâ tarafından mansûb hukkâmın ahkâm-ı meşrûalarına inkıyâd eylemek, hıfz-ı bilâd ve temin-i rahat-ı ibâd için tensîb ettikleri tedâbîr-i mülkiye ve idariyeye serfürû etmek gibi birçok hususâtta itaat etmeyi vâcib-i şer'î tanıyoruz. Zaten itaat-i ümerâ ile emrolunmaktan da bundan başka bir şey anlaşılmaz. Ve Cenâb-ı Hakk'ın kıyamete kadar payidar olmak üzere teşrî' eylediği ahkâmı istedikleri vakit nesh u tebdîl etmeye, helali haram, haramı helal etmeye ümerâya salahiyet verilmiş olduğunu hiç kimse tevehhüm eylemez. Değil Ehl-i Sünnet, eimme-i ma'sûma ispat edilen Şîa fırkası bile eimmenin böyle bir hakk-ı neshe mâlik olduklarını iddia etmemişlerdir. İşte görüyorsunuz ki hükümete itaat edecek maddeler tasavvurunuzun fevkinde çoktur. Ve her hangi bir hükümet bunlarla meşgul olursa meşgalesi başından aşar. Binâenaleyh:

> "Şeriat ulu'l-emre o derece salahiyet bahşediyor ki onların emr u nehyini kendi emir ve nehiyleri mesabesinde addediyor. Ulu'l-emr her hangi bir şeyi emredecek olurlarsa evâmir-i şer'iye gibi emirleri vücûb-ı şer'îyi müfîd oluyor. Kezâlik nehy edecek olursa memnû'iyet-i şer'iyeyi îcâb ediyor. Men ettikleri şeyi de şer'an memnû' olur diye hükmeyliyor. Çünkü şeriat ulu'l-emre itaat vâcibdir diye hükmediyor"

demeniz cüret alellahtır. Size açıkça söyleyeyim mi? Sizin müçtehidliğinizi tanımayacağım gibi yukarılarda beyan ettiğim hüsn-i zannımı da geri alıyorum. Sizden âdeta şüphe etmeye başladım. Hangi hükümet-i İslâmiye gelmiş ki maâzallah kendi emr u nehiylerini evâmir ve nevâhî-i ilâhiye mesabesinde addetsin. Dünyanın hangi şeriatı bunu tanır? Aklı başında olan hangi hükümet böyle bir dava-yı hama kendini kaptırabilir. Hükümât-ı İslâmiyenin şeref ü meziyeti bizim bildiğimize ve herkesin anladığına göre evâmir u nevâhî-i ilâhiyeyi infazdaki muvaffakiyeti ile mütenasiptir. Kendi evâmir u nevâhîsini şer'-i ilâhî olarak tanıtacak bir hükümet-i İslâmiye ne gelmiş ne gelecektir.

Haydi muvakkaten davanızı teslim edeyim de umûr-ı mubaha ve câizenin kâffesinde ümerâya itaat emr-i dinî gibi vâcib olur diye kabul edeyim. Nitekim siz bu hükmünüzü nikah ve talâka da teşmîl ederek onlarda da beğenmediğiniz ahkâm-ı şer'iyeyi nesh edecek kanun tertibini tavsiye ediyorsunuz. Buna da muvakkaten pekiyi diyeyim. Bakalım hal nereye varacak? Hükümet ale'l-ıtlâk müslimîni tezevvücden men etse ehl-i İslâm'a nikah haram mı olacak? Hükümet sebze-hârlar gibi et yemeyiniz dese koyun eti yemek memnûât-ı şer'iyeden mi olacak? Ümerâ yalnız sayd ile taayyüş ediniz dese ticareti, ziraati tatil mi edeceğiz? Evlerde oturmayın da çadırlarda oturun dese müslümanlar

göçebeliği bir emr-i şer'î diye kabul edecek mi? Emîr-i belde bir kimseye zevceni tatlîk et dese şer'an tatlîk etmek mi lazım gelecek? Sizin içtihadınızı kabul etmek işte bu gibi neticelere varıyor. Buna ise acaba ehl-i İslâm içinde kâil olmuş bir fert var mıdır?

Şurasını da unutmayalım ki taaddüd-i zevcât hakkındaki emr-i şer'î sizin zannettiğiniz gibi yalnız nedb ü ibâha için değildir. Gerek fıkh-ı Hanefî ve gerek sâir mezâhib-i İslâmiye kitaplarında musarrah olduğu üzere nikahın hükmü ihtilaf-ı eşhâs u ahvâl ile muhtelif olup bazen mubah veya mendub olduğu gibi bazen de vâcib ve bazen sünnet olur. Bu da malum olunca artık sizin içtihadınızın mahall-i taalluku neresi olduğunu tayin etmek her halde bize düşmez.

Yukarıdan beri kurduğunuz bina-ı istidlâlât çürük olunca artık çıkardığınız:

"Hülâsa şeriat-ı İslâmiyede şurası muhakkaktır ve her türlü şekk ü tereddütten ve ihtilaftan masûndur ki, ale'l-umûm câiz olan şeylerde ulu'l-emrin emr u nehy etmeye salahiyet-i vâsiası vardır. Hiçbir şekl-i istisnası yoktur. Hiçbir sûretle kâbil-i takyîd ü tahdîd değildir. Nass-ı kat'î-i şer'iyeye müsteniddir"

neticesi de kendiliğinden çürür gider. İnanmazsanız, bundan evvelki istidlâlâtıma kâni olmazsanız içtihad-ı hâmınızın müstelzim olduğu diğer birtakım fesatları daha göstereyim. Size şu suallerime cevap vermenizi rica ederim:

1. Kitab-ı hakîmde ﴿وما آتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا﴾ [el-Haşr 59/7] diye bir nass-ı kâtı' vardır. Oradaki كم zamir-i hitâbıyla ulu'l-emr de muhatap mıdır, değil midir? Değildir diyemezsiniz. Taraf-ı haktan mübellağ olan ve "Ruhsatlar ziyafet-i ilâhiyedir; kabul ediniz" buyuran Rasûl-i Kerîm'in câiz ve mubah dediği şeye ona itaatle mükellef olan ulu'l-emr "Değildir" diyebilir mi?

2. Diğer bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak ﴿يا أيها الذين آمنوا لا تحرموا طيبات ما أحل الله لكم﴾ [el-Mâide 5/87] buyuruyor. ﴿يا أيها الذين آمنوا﴾ hitabıyla ulu'l-emr muhatap mıdır, değil midir? Değildir diyemezsiniz. O halde ﴿فانكحوا ما طاب لكم﴾ âyet-i kerîmesiyle tecvîz buyurulan taaddüd-i zevcât Hak Teâlâ'nın kıyamete kadar ümmete ibâha ettiği tayyibâttan iken ulu'l-emr onu bir kanun ile men, -lisan-ı şeriatla konuşalım- tahrîm ve bu hükm-i ilâhîyi nesh edebilir mi?

3. Şer'-i şerîfin emrettiği kasm u nafakada adalet şartına tamamıyla riayetkâr, vücudu zinde, servet ü sâmân sahibi bir müslüman Allah'ın

bu ruhtasından istifade ederek iki, üç, dört kadın tezevvüc etse bu tasavvur ettiğiniz kanun-ı muhayyelin vücudu takdirinde -maâzallahu teâlâ- zânî mi olur? Ve şer'an müstehakk-ı had mi olur?

4. Böyle bir müslümanın ikinci, ücüncü, dördüncü kadından doğan çocukları -maâzallahu teâlâ- evlad-ı zina mı olur?

5. Sizin tahayyül ettiğiniz kanun bu evladın nesebini tanımayacak mı? Babalarının mirasından mahrum edecek mi?

Muhakkaktır ki, sizin içtihadınıza uyup da böyle bir reh-i nârefteye gidecek bir hükümet ne gelmiş, ne gelecektir.

Hem de bugün taaddüd-i zevcât ruhsatından istifade eden müslümanlar memleketimizde ilcâ-yı hal ü zaman ile ender iken tevehhüm ettiğiniz büyük mazarrat nedir ki böyle bir içtihada, onu men edecek, hükm-i ilâhîyi -sizin hülyanıza göre- nesh edecek bir kanuna ihtiyaç hissediyorsunuz? Bu ukde-i işkâli hal için makalenizi mükerreren okudum. Fakat maatteessüf "onu kurûn-ı vustâdan arta kalmış bir vahşet" tevehhüm etmenizden başka bir illet bulamadım. Bu tevehhümünüz eğer hakikaten mevcut ise dinine iman-ı kavî ile bağlanmış bir mü'min sıfatıyla izâle etmeniz lazım gelir. Yok eğer Avrupalının dedikodularına ehemmiyet vermekten ibaret ise bunu size yakıştıramam. Biz Avrupalıların sözüne bakıp da şeriatımızı değiştiremeyiz.

Söz uzadı. Nikah ve talâk hakkındaki ifadâtınıza taarruz etmeyi artık zâid görüyorum. Maksat içtihadınızın, keşf-i ilmînizin tenâkuzlarla mâlâmâl ve tahkiksiz olarak dakk-i bâb-ı içtihad etmenin hatarnâk olduğunu anlatmak idi. Derdimi anlatabildim ise bahtiyarım.

Taaddüd-i Zevcât İslâmiyet'te Men Olunabilir mi imiş?

Yine Mansurîzâde Said Beyefendiye

Sebîlürreşâd, I-XII/1-300 (29 Mayıs 1329 [1330]/17 Receb 1332), s. 4-248-6-250

Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Din-i İslâm'da taaddüd-i zevcâtın men olunabileceğine dair taraf-ı âlîlerinden yazılan mütalaâta cevap olmak üzere karaladığım satırlara karşı cevabu'l-cevabınızı okudum. Ve bu defa imzanızı tevsîh eden "İzmir mebusu" kaydından millet vekaleti sıfatını da hâiz olduğunuzu öğrendim. Bir milletvekilinde daima daha puhte mütalaât ve ahkâm-ı şer'iyeden bahsederken daha ziyade ağırbaşlılık ümidinde olduğum için cevabu'l-cevabınız beni evvelki makalenizden ziyade müteessir etti.

"Bedihiyâta karşı mugâlatalar, safsatalarla mukabele edildiği için hakâyık-ı ilmiyenin mahv u zâil" olduğundan şikayet ediyorsunuz. Ve bu mugâlatalarla safsataların tarafımızdan irtikâb edildiğini söylüyorsunuz. Şikayet size değil bize düşer. Çünkü bedihiyâtı müdafaa eden biz olduk. Apaşikâr olan ve taaddüd-i zevcâtı kıyamete kadar helal eden din-i Muhammedîde taaddüd-i zevcât hakkında "iltizam edilmiş bir hüküm olmadığını"[108] söyleyen, taaddüd-i zevcât hakkındaki cevaz-ı şer'îyi müdafaa edenleri tahtie edecek kadar mükâbere eden biz değil idik; zât-ı âlîleri idi. Hatta "haşyetü'l-Efrenc" illetine ibtilâ sâikasıyla bu cevâz-ı şer'î hakkında –halen hâtır-nişân-ı âlîleri olsa gerek- "kurûn-ı vustâ vahşeti (!)" tabir-i nâsezâsını isti'mâl ediyordunuz. Hakâyık-ı ilmiyenin mahv u zâil olmasından ise benim hiçbir endişem yoktur. Hakikat, bâhusus hakikat-i İslâmiye pek açıktır. Onu yalnız son derece câhil veya ahmak olanlar istişkâl ederler. Nusûs-ı şer'iyenin hârisi, hâfızı onları kalb-i şerîf-i Risaletpenâhî'ye inzâl eden Allah zü'l-celâldir.

Binâenaleyh "hakâyık-ı şer'iyeyi" –ne sizin dediğiniz gibi- benim cehl ü taassubum (!), ne –benim anladığım gibi- sizin mükâberâne tasallüfünüz "mahv" edemez.

Tarz-ı müdafaamızda gözettiğimiz maksat "hükm-i kat'î-i şeriata muhalefet etmiş olduğunuzu halka anlatmak"tan ibaret olduğunu söylüyorsunuz. Bilmem ki zât-ı âlînizi halka karşı küçük düşürmekteki fayda veya garazım nedir? Ben zât-ı âlînizi hâlen tanımıyorum. Leh ve aleyhinizde de bir şey işitmedim. Yalnız ilk makaleniz münasebetiyle isminizi, ikinci makaleniz münasebetiyle de sıfatınızı imzanızdan öğrendim. Hakkınızdaki malumâtım bundan ibarettir. Benim itirazım şahsınıza değil –hem lüzumsuz, hem manasız bulduğum- re'y-i bâtılınızadır. Şer'-i şerîf ahkâmına karşı müslümanların vicadenen mükellef oldukları hürmete münâfî bir tarzda isti'mâl ettiğiniz bazı elfâz u tabirâtadır. **الإنصاف نصف الدين** derler. Sizin de eğer biraz insafınız varsa bir kendi yazdıklarınızı, bir de ona karşı yazılan mukabeleyi bir daha okur, benim size iftira etmediğimi, sizin de hükm-i kat'î-i şeriata muhalefet etmekte hâlen ısrar etmekte olduğunuzu görürsünüz. Siz câizâtta ulu'l-emrin emir u nehyini Allah'ın emr u nehyi mesabesinde addettiniz. Ve bu fikrinize hiçbir muhalefet olmadığını beyan ederek bu hususta icmâ-i müslimînin mukarrer olduğunu anlatmak istediniz. Ümerânın helali men yani bir madde-i mahsusada hill hükmünü hürmete kalb edebileceklerini –tabir-i diğerle- kendilerine bir dereceye kadar nesh-i şeriat salahiyeti min-tarafillah verilmiş olduğunu iddia ettiniz. Hâlen de güya bunu ispat ile uğraşıyorsunuz. Ve bu davalarınızı nakz maksadıyla sizden nakl ü rivayet ettiğim için beni garazkârlıkla, iftira ile itham ediyorsunuz. Böyle şeylerin hükm-i şeriata muhalefet olduğuna cidden aklınız mı ermiyor? Yoksa her türlü tecavüzâtınıza karşı lisan-ı şeriat –tabiriniz vechile- "sâkit ü ebkem" mi kalır zannediyorsunuz? Eğer böyle ise kat'iyen biliniz ki lisan-ı şeriat kıyamete kadar nâtıktır. Kendisine ne taraftan bir tecavüz vâki olursa bir lisan ile değil binlerce elsine-i nâtıka ile mukabele eder. Nur-ı ilâhînin müntafi olmayacağını yine Kur'ân-ı Kerîm'in lisan-ı nâtıkı bize haber veriyor: **لا تزال طائفة من أمتي ظاهرين حتى يأتيهم أمر الله وهم ظاهرون (الشيخان عن المغيرة)** Hatta şeriat-ı İslâmiyeyi müdafaa vazifesinde müslümanlar tehâvün etse onu müslüman olmayanlar müdafaa eder. Ve lisan-ı şeriat hiçbir asırda sâkit ü ebkem kalmaz: **إن الله تعالى ليؤيد الإسلام برجال ما هم من أهله (الطبرانى عن ابن عمرو)**

İkinci makalenizde evvelki kıyasınızı –sanki görülmemiş, okunmamış, cerh edilmemiş gibi- yine ısıtıp kârîlerinize arz ediyorsunuz. Yazılan

cevabı hiç de mi okumadınız? Biz size ulu'l-emre vücûb-ı itaatin ne demek olduğunu, âyetin delalet-i lafziye ve örfiye ve akliyesini hayli mürekkep sarf ederek anlattık. Kıyasınızın kübrâsı memnû' ve hilâfı sabit olduğunu müdellelen söyledik. Ulu'l-emre nesh-i helal salahiyeti verilmesinin ne kadar muhalâtı müstelzim olacağını ta'dâd ettik. Taaddüd-i zevcâtı bir kanun ile men etmekteki mefâsidi birer birer gösterdik. Birden ziyade tezevvücün her zaman mubah olmakla kalmayıp bazen sünnet ve hatta vâcib olduğunu tasrîh ettik. Siz hâlen bunlara dair harf-i vâhid söylenmemiş gibi cümlesini birden meskûtün-anh geçip yine lisan-ı şeriatı ebkem farz ediyorsunuz. Çürümüş kıyasâtınızı yine bize karşı hüccet olarak isti'mâl etmek zahmet-i bî-hâsılını ihtiyâr eyliyorsunuz. Bununla da kanaat etmiyorsunuz da usûl-i münazara dairesinde mübâhase teklifinde bulunuyorsunuz.

Sizin bu haliniz İstanbul'da cereyan etmiş bir vakayı hatırıma getiriyor. Birkaç ahbap bir akşam Boğaziçi'nde bir zâtın hanesinde toplanmışlar. Fatih Türbesi'nin dış kapısında zincir var mı yok mu, diye bir bahis geçmiş. Pek de hatırda kalır bir şey olmadığı için mesele zümre-i yârânı tefrikaya düşürmüş. Hane sahibi "Zincir yok" demiş, diğerleri "Var" demişler. İhtilaf uzamış, hallolunmamış. Nihayet içlerinden biri "Bundan kolay ne var? Yarın Cuma. Namazı Fatih'te kılarız. Bu vesile ile türbe kapısında zincir var mı yok mu, gözümüzle görür anlarız" re'yi-musîbinde bulunmuş. Bu karar-ı makul üzerine ertesi gün eşler dostlar Fatih'e doğru yollanmışlar. Yolda mevzu-i bahs tabiî yine zincirin varlığından, yokluğundan ibaret, her iki taraf yine re'yinde musır. Nihayet cami-i şerîfe yaklaşırlar. Türbe kapısı görünür. Zincir de beraber lakin şühûd-ı mahsûs izâle-i inada kifayet etmez. Sahib-i hane yine ısrar eder. Mübarek zât türbe kapısının içinde elini uzatıp zinciri bütün kuvvetiyle sallar ve "İşte görüyorsunuz ya zincir yok, zincir yok" der geçer.

Eliyle zincirin temasını hissedip dururken yine bütün kuvvet-i kalbiyle vücudunu inkâr eden muannid ukalâya karşı dava kazanmaktaki müşkilâtı takdir ettiğim için mübâhase teklifinizi kabulde teenni ettiğimi mahlasınız[a] muvafık-ı hikmet buluyorum. A efendim, siz âyet-i kerîmeye şimdiye kadar kimsenin vermediği bir manayı veriyorsunuz. Bilâ-beyyine âyetten kimsenin aklına gelmeyen indî ahkâm çıkarıyorsunuz. Sonra bu ahkâm için "Her türlü şekk ü tereddütten hâlî nassın müfâd-ı kat'î ve mukteza-yı sarîhidir" diyorsunuz; şek ve tereddüt etmeyen kim imiş, orası meçhul. Sözünüz cerh ediliyor. Siz yine kıyas-ı menkûzunuzla terütaze bir şey imiş gibi ihticâc ediyorsunuz. Bu mese-

ledeki icmâın –"icmâ-i nakl" olduğu ve "hükm-i mansûsu mütevatiren nakl" manasına olduğu için –meşhur olan icmâdan akvâ olduğu söyleniyor. Siz yine "icmâ-ı ümmetin ne demek olduğuna vâkıf değilsiniz" mukabelesinde bulunuyorsunuz. Taaddüd-i zevcât gibi hilli mansûs olan bir şeyin men ve tahrîmine delalet edecek delil-i şer'î bilmediğimiz için "Ulu'l-emrin nesh-i ahkâm-ı şer'iyeye salahiyeti yoktur" diyoruz. Siz güya muâraza kastıyla "Hayır, siz neshi bilmiyorsunuz. Nesh bir hükm-i şer'îyi sonradan vârid olan bir delil-i şer'î ile tebdîldir" diyerek bizim size söyleyeceğimiz sözü siz bize söyleyerek bizi techîl ediyorsunuz. Esas meseleye o kadar taalluku olmadığı halde –istitrâdî bir işaret olmak üzere- "ulu'l-emr"i "ulemâ" ile tefsir eden pek çok ashâb ve tâbiîn isimleri saydık. Siz yine ceffe'l-kalem hiçbir tahkik ve tetkike lüzum görmeksizin ve "Ben buyurdum. Binâenaleyh doğrudur" manasını işrâb edecek vechile "Ulu'l-emrin manasından gaflet ediyorsunuz. Ulu'l-emr tabiri mana-yı lugavî ve hakikîsi itibariyle ulemâ-yı şeriata ıtlâk olunamaz" cevabını veriyorsunuz. Lisan-ı Kur'ân'ı anlar ulemâ-i müçtehidînden ve eimme-i metbûînin eslâfından olan İbn Abbâs, Mücahid, Atâ, Dahhâk, İkrime, Ebu'l-Âliye, Câbir (radıyallahu anhum) gibi kibâr-ı ümmeti farz edelim ki tanımadınız, selefin rivayet tefsirlerine bakmadınız. Nüsah-ı matbûası hemen herkesin elinde tedavül eden Râzî, Keşşâf, Beyzâvî, Ebu's-Suûd tefsirlerine de mi muttali olmadınız?

Artık benim yerimde siz olunuz da söyleyiniz. Bu kadar mükâberâta (mademki darılıyorsunuz "içtihad" demeyeyim), re'y-i indîye müstenid tahakkümâne karşı her hangi hasmınızın sizinle münazarası, müz'ic bir mübâreze rengini almaz mı?

Yalnız şu hakkınızı inkâr etmeyeyim ki cevabu'l-cevabınızda yeni bir delil ile karşımıza çıkmak istiyorsunuz. Ümerânın vâcibât ile muharremâtın mâadâsındaki emr u nehiyleri emr u nehy-i ilâhî mesabesinde olduklarını ﴿وإذا حللتم فاصطادوا﴾ [el-Mâide 5/2] nassına karşı (!) sayd-ı berrî ve bahrî hakkında birtakım kuyûd-ı nizamiye vaz etmiş olmalarıyla ispat edecek oluyorsunuz. Halbuki bizim davamız nerede, sizin cevelangâh-ı efkârınız olan vadi-i istidlâl nerede? Hükümetin tezyîd-i vâridât-ı rüsûmiye için vaz ettiği kuyûd-ı mânianın hill ü hurmete cihet-i taalluku nedir? Hükümetin bazı mevâsimde hapis veya ceza-yı nakdî tehdidi altında saydı men etmesi ﴿وإذا حللتم فاصطادوا﴾ emr-i celîlinin mütezammın olduğu hill ü ibâhayı takyîd veya tahsis eder mi? Hükümetin bu men'i ile luhûm-ı saydın haram ve hatta mekruh olabileceğini tasavvur veya tahayyül edecek bir müslüman var mıdır?

Her halde kıyasınız kıyas maa'l-fârıktır. Hazineye vâridât bulmak için düşünülmüş bir tedbir-i nizamî ile müslimînin nikah ve talâk gibi muhafaza-i ahkâmını küffâr eline geçen bilâdda bile muâhedât ile hükümetçe iltizâm edilen şer'î hill ü hurmet mesâili beyninde vech-i şebeh yoktur. Her halde ﴿فاصطادوا﴾ nass-ı Kur'ânîsine karşı kayd-ı nizamî kâle alınmaz ki bu nizamı emr-i ilâhîye karşı vaz olunmuş diye telakki edelim ve bu ihticâcınızı makul bulalım.

Mamafih –bir mebus-ı muhteremle münazaradaki şeref gayr-i münker olmakla beraber- bu çürük delilinizi îrad ederken kullandığınız lisan da sizinle münazara eden beni –maatteessüf- men ediyor. Zira siz bu vesile ile de ﴿فاصطادوا﴾ emrine karşı (!) ulu'l-emr kanun vaz ettiği halde buna karşı lisan-ı şeriatın sâkit ü ebkem kaldığını söylüyorsunuz ki –evvelki makalenizde yaptığınız gibi- burada da nusûsa, evâmir-i ilâhiyeye karşı vazife-i tazimi muhill tabirâtı ibzâlde beis görmüyorsunuz. Size cevap versem mukabele ederken kim bilir daha ne gibi nâşenîde tabirât ile bizi dilhûn edeceksiniz? Her halde yazı yazarken bahsettiğiniz mevzuât-ı mukaddeseye karşı sizi daha hürmetkâr görünceye kadar sizinle mübâhase etmekte mazurum.

Li'l-Bâtıl Savle Sümme Yezmahil:[109]

Yine Mansurîzâde Said Beyefendiye

Sebîlürreşâd, XII/304 (26 Haziran 1330/15 Şaban 1332), s. 309-314

Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Bâlâdaki Arabî ibareyi sernâme ittihâz ettiğimden dolayı afvınızı temenni ederim. Bu ibare İslâm Mecmuası'nın geçen hafta çıkan nüshasında –hücum mu diyeyim, müevvelen itiraf-ı hakikat mi diyeyim?- bendenizi ret için "efkâr-ı umumiye"ye taraf-ı âlîlerinden tevcîh edilen makalenin son fıkrası idi. Şimdiye kadar dörde bâliğ olan silsile-i makalâtınızın içinde bu doğrulukta –âyet-i kerîme müstesna- hiçbir cümleye rastgelmediğim için onu pek ziyade sevdim. Hakikaten bu pek doğru bir sözdür. Doğru sözü ise –velev hasmın kaleminden sudûr etsin- teslim u kabul etmek muktezâ-yı hakperestîdir. Hele hâtime-i makalenizin bana miftâh-ı beyan olabilmesi nadiren tesadüf eder bahtiyarlıklardandır.

Âcizleri daima zât-ı âlîlerine hitap ettiğim halde zât-ı âlîleri bendenizi –fart-ı hiddetten olmalı- hiç de muhatap edinmek istemiyorsunuz. Bunda beis yok. Mamafih son makalenizi okuduktan sonra sizinle azıcık olsun –barışır diyemem, çünkü şahsınıza zaten dargınlığım yoktu- yaklaşır gibi oldum. Zira bu makalede "mugâlata, cehil, taassup" isnadâtı gibi sırf şahsıma taalluk eden cihetlerden beni tesfîh u tahmîk sûretiyle –muhatabınız olan- "efkâr-ı umumiye"ye kendini beğendirmeye çalışmanızdan, hemân serâpâ denilecek sûrette bizim davamızı yani –mütâbaata kendimizi borçlu bildiğimiz- hakikati müsbit mukaddemâtı serd ettikten sonra cümlesinden bî-muhâbâ hilâfı neticeler çıkarmanızdan sarf-ı nazar edilecek olursa, açıkça söyleseniz de söylemeseniz de aşağı yukarı hakka rücû' etmişe benziyorsunuz ki, âciziniz bununla –her taraftan bî-rahmâne bir sûrette hırpalanan- İslâmiyet hesabına cidden tefe'ül ettim.

Bâtıl hemîşe bâtıl u beyhûdedir velî
Müşkil odur ki, sûret-i haktan zuhûr ede

kaziye-i meşhûresi malumum olduğu için sûret-i haktan görünen bâtılın –velev bir müddet için- sabit kalabileceğinden korkup dururken hakkın, himmet-i âlîleriyle zımn-ı bâtılda saklanamayacak kadar âşikâr görünmesi yine hakkın –kulûb-i mü'minîni cidden sevindirecek- bir muzafferiyet-i bâhiresidir. Görüyorum ki, siz evvelki dediklerinizin çoğundan rücû' ediyor ve fukahâ-yı İslâm'ın dediklerine yine yaklaşıyorsunuz. Bir hamle daha bize bir hücum daha ederseniz belki de "*tebbet ve race'at*" diyeceksiniz. Her ne hal ise –velev şahıs ve haysiyetim siper ittihâz edilsin- sizin hakka takarrubunuz benim hoşuma gitti. Ve "açık hezimet" tabiriyle münazaradan firar diye "efkâr-ı umumiye"ye tanıtmak istediğiniz karar-ı sükûtumu tebdîle sebep oldu.

Evvelki makalemin sonunda "Her halde yazı yazarken bahsettiğiniz mevzuât-ı mukaddeseye karşı sizi daha hürmetkâr görünceye kadar sizinle mübâhase etmekte mazurum" demiş olduğuma mukabil, "Muârızımız en nihayet hürmetkâr (Kime karşı hürmetkâr? Burasını meskûtün-anh geçiyorsunuz) lisan isti'mâl etmediğim bahanesiyle saha-i cidâlden çekilmek mecburiyet-i elîmesinde kalıyor. O ne müthiş savlet idi, bu ne açık hezimet! *Li'l-bâtıl savle sümme yazmehil*" buyuruyorsunuz. Benim sözlerimi mükâberâne bir acze hamletmişsiniz. Lehü'l-hamd, henüz o derekeye düşmediğimi bu cevabım size ispat eder. Mamafih Allah vere de sizin kaleminizden haklı bir dava sâdır olsun. Ona serfürû etmek, hasım mevkiinde isem ikrâr-ı acz etmek benim borcumdur. Bu abd-i âciz hakkın azamet-i kâhirânesine karşı münhezim ü muzmahil olmayı cana minnet bir şeref bilir. Hele bu hezimet –bu seferki gibi- bâtılı hakka takrîb eden hezimetlerden ise… Nesîm-i safâ-bahş-ı hakikat her nereden ve her ne miktarda eserse onu –aynıyla sâz gibi- bir inhinâ-yı tazim ile karşılamak lazımdır. Sizde ise maatteessüf bunun tamamen hilâfını görüyorum. Hilâf-ı zannınız olan hakikati öyle kolay kolay teslim etmiyorsunuz. Etseniz bile etmemiş gibi görünmeyi iltizâm ediyorsunuz.

Tervîc-i maksat için hakikatleri bî-pervâ tağyîr ve tahrif ve mevzuâtı kalb etmeyi câiz görüyorsunuz. Netâyici mukaddemâtına küskün kıyasâtı mubah sayıyorsunuz. Hasmınıza tecavüz ediyorsunuz da sonra tecavüze uğruyorum diye "efkâr-ı umumiye"ye karşı feryat ediyorsunuz. Bu tıpkı kavga ettiğiniz adama gizli gizli muştalar verdiği sırada yine avazı çıktığı kadar "Yâ ibâdallah! Görüyorsunuz ya, beni dövüyorlar" diye yaygara etmeye benzer ki bunu sizin ne İzmirliliğinize ne de Mansurîliğinize yakıştıramıyorum. Siz "İşte bizde böyle bedîhiyâta karşı muğâlatalar, safsatalarla mukabele edilir de orta yerde hakâyık-ı

ilmiye mahv u zâil olur gider"[110] diye şikayet ediyorsunuz da sonra yine muğâlataların, safsataların âlâsını müselsel, muttasıl bir sûrette yapmaktan çekinmiyorsunuz. Maksadınız "ilm-i safsata"da ızhâr-ı hüner ise kârîleriniz olan ümmet-i Muhammed'e acıyınız. Günahtır, çünkü mesele bir mesele-i şer'iyedir, bir mesele-i diniyedir.

Siz bana câhil, mutaassıp diyorsunuz ve "Âyet-i celîlenin (yani ﴿أطيعوا...﴾ âyet-i kerîmesinin) saha-i şümûlünde re'y ü içtihad, hilâf u ihtilaf-ı ilmî yoktur. Taaddüd-i zevcâtın men' olunabilmesine müeddî oluyor havf u endişesiyle cehl ü taassubun velvele-i inad ü mükâberesi vardır" diye pek de naz-kâne olmayan bir takrî' u teşnî'de bulunuyorsunuz.

Buradaki taarruzunuz –şahsıma ettiğiniz taarruzât-ı sâire gibi- ananızın sütü gibi helal olsun, hoş olsun. Lakin bu satırları yazarken –hak ve hakikat, din ve şeriat bir taraf- son müracaatkâhınız olan efkâr-ı umumiye mahkemesinin sizi ta'yîb edeceğinden hiç de mi korkmadınız diye hayretler içinde kalıyorum. "Âyet-i celîlenin[111] saha-i şümûlünde re'y ü içtihad, hilâf u ihtilaf-ı ilmî" olmadığını söylüyorsunuz. Haydi böyle olsun. Fakat her halde bütün kârîlerimizin anladığı, tarafınızdan da bu kere kâh müevvelen, kâh sarâhaten ikrar edildiği üzere ulu'l-emre itaatin saha-i şümûlü "ulu'l-emrin emr ü nehyini emr u nehy-i ilâhî mesabesine çıkaracak" derece-i vüs'ati hâiz olmayıp –ulemâ-yı İslâm'ın dediği gibi- birtakım kuyûd-ı şer'iye ile mukayyettir. Ve tahrîm-i helal ile tahlîl-i harama kadar uzanamaz. Meselenin bu kadarı sabit olduktan sonra bana isnat ettiğiniz cehl ü taassup hakikaten mevcut olsa bile her halde mahall-i zikr u îradı bu fıkra olmayacaktı. Ben cehlimi mukırr u mu'terif bir kimseyim. Âlim diye ortaya çıkmış değilim. Ulemâ ve fuzalânın hûşe-çîn-i irfanı olmak bana yeter, artar bile.

Taassuba gelince, eğer ahkâm-ı şer'iyeden birinin tahrif olunmasından korkmak, dine fazlaca mahabbet etmek manasına ise beni en koyu bir taassupla itham etmenizi rica ederim. Bugünkü zihniyetlere (!), ruhiyetlere (!), mefkûrelere (!) münâfî olsa bile bana hoş gelir. Ne yapayım? Allahımı, peygamberimi, şer'-i enver-i Muhammedî'yi (s.a.s.) severim. Ve bu mahabbetten dolayı levm-i lâimden pervâm yoktur. Sünnet-i Rasûl'e (s.a.s.) gubâr-ı itirazın konduğunu istemem.

Evet, benim şer'e mahabbetim içtihadınızın (mademki hoşlanmıyorsunuz, re'yinizin diyeyim) taaddüd-i zevcât hakkındaki sünnet-i Nebeviyeyi ref' u men'e müeddî olmasından korkmaya sâik oluyor. Sizin kavlinizce câhilâne ve mutaassıbâne olan bu haşyetim elbette sizin ızhâr etmiş olduğunuz "haşyetü'l-Efrenc" vehm-i nâ-becâsından indallah ve inde'l-müslimîn bin kat efdaldir.

Şikayetnâme rengini alan makalenizde –ekseriyet-i uzmâsı taaddüd-i zevcâtın men'ini en büyük bir cürm-i dinî telakki ettiği herkesin malumu olan efkâr-ı umumiye: "Şeriat-ı İslâmiye, ulu'l-emrin emirlerini kendi emirleri mesabesinde addediyor dediğim için tahtie ediyor da şeriat hakkında hürmetkâr bulunmuyorsun diyor" ibaresiyle tağlît ediyorsunuz. Vâkıâ bu fikrinizi kabul etmedim. Fakat size adem-i hürmet isnat edişim bundan dolayı değildi. Taaddüd-i zevcâtı "hâlâ size hüküm-fermâ olan kurûn-ı vustâ vahşeti" diye tavsîf etmenizden lisan-ı şeriatı "sâkit ü ebkem" addetmenizden dolayı idi. Malum-ı âlîleridir ki nakilde emanet şarttır. Daha dün bilâd-ı İslâmiyenin her tarafına intişâr eden ve hayatta olduğum için tarafımdan derhal tashihe imkân bulunan sözlerimi bizzat bana karşı tanınmayacak bir hale koyarsanız ulemâdan falan veya filan böyle demiş diye edeceğiniz nakillere nasıl itimat edilir? Ez-cümle bundan evvelki makalenizde cevâzı (Garip! Siz hem muğâlataların, safsataların ihtilaf-ı tabirden neşet ettiğini söyleyerek haksız yere bizden şikayet ediyorsunuz, hem de "ibâha" yerine daha bir çok manalara gelen "cevâz" tabirini isti'mâl ediyorsunuz. Bu da usûl-i fukahânın câhili olmadığınız için temvîhâttan madûd olabilir) bir hükm-i şer'î addetmeyen, ilmen fâzıl hemşehriniz İsmail Hakkı Bey biraderimizin *Usûl-i Hızrî*'den, *el-Müntehâ*'dan, *Muhtasaru'l-Müntehâ*'dan, *Müsellemü's-sübût*'tan, *el-Mustasfâ*'dan nakl-i sarîh ile ispat ettiği üzere Mu'tezile taifesi iken, zât-ı âlîleri (bunu açıkça söylersem davamı yürütemem korkusuyla) bunları fukahâ-yı Hanefiye ve Şâfiiyeden bazıları diye gösteriyorsunuz. Ve bunların Mu'tezilî olduğunu söylemiyorsunuz.[112] Halbuki münazarada kime ne isnat edilirse açık ve sarîh olarak belli olmalı. Hele nakledilen ibareler kâillerinin hilâf-ı maksûdlarını îhâm edecek tarzda tağyîr edilmemeli ve kimseye söylemediği sözü söyletmemeli.

Zât-ı âlîniz ilk makalenizde Kitap ve Sünnet ile sabit ve arsan-ba'de-asrin icmâı bir nakl-i mütevâtir ile bize kadar vâsıl olan mubah ve hatta yerine göre sünnet veya vâcib bir fiil-i meşrûun men' edilebileceğine dair içtihada kalkıştınız. Size nusûs-ı Kitap ve Sünnet ile malum ve icmâı bir nakl-i mütevâtir ile menkûl olan bir meselede içtihad olmaz dediğimiz için bize gücendiniz ve "Mazhar-ı cevabınız olan makalemde daima beyan ettiğim mütalaâtı 'mevrid-i nastır, fukahâ burada re'y ü içtihadlarını terk ederek nass-ı celîlin hükmüne ittibâ' etmişler; bu meselede içtihada mesâğ yoktur, kimse re'y ü içtihadda bulunamaz' diye uğraşıp durduğum ve böyle re'y ü içtihada tâbi olmamaktan başka bir nokta-i istinadım olmadığı halde yine tekrar ale't-tekrar bana bu me-

selede isnad-ı içtihad etmek hiç de hatır ve hayalime gelir bir şey değildi"[113] gibi sözlerle müçtehidliği kendinizden selb ü nefy ediyorsunuz. Halbuki bu nefy u selbdeki isabetiniz müsellem olduğu kadar bu gibi sözlerinizin tamamen hilâfı olarak ﴿فانكحوا ما طاب لكم...﴾ nass-ı celîlinin hükmünü men' edecek bir içtihad-ı gayr-ı makul ve gayr-ı mesmû'a kalkıştığınız da makalenizi okuyanların cümlesince malumdur.

Çünkü siz ulu'l-emrin vâcibât ile muharremâtın mâadâsında emr u nehiyleri –her ne olursa olsun- emr u nehy-i şer'î olduğunu iddia ettiniz ve bu davanızı her türlü hilâf u ihtilaftan biri olarak bütün fukahâ ve ulemâ-yı müslimîne isnat ettiniz. Bu mukaddemeye binâen de "Ne vâcib ne haram olmayan taaddüd-i zevcâtın men'i hakkında bir kanun yapılabilir" dediniz ki nass-ı Kitap ve fiil-i Rasûl ile sabit olan bu sünnet-i seniyyenin kanun ile men'i halinde bu men' bir men'-i şer'îye yani hurmete müeddî olur demek istediniz. Hatta cevabu'l-cevabınızda şer'a karşı Sayd Nizamnâmesi'yle istişhâd bile ettiniz. Biz *Sebîlürreşâd*'ın 298'inci nüshasında ulu'l-emre verdiğiniz mananın bilakis muhtelefün-fîh olduğunu ve mamafih lisan-ı Kur'ân'ı anlamaktaki kemâlleri her halde sizlerle, bizlerle kâbil-i kıyas olmayan fukahâ-yı sahâbe ve tâbiînin, ulemâ-yı müçtehidîn ve eimme-i metbûînin ihtilafı sûrî olup cümlesinin de anlayışları sizin nastan çıkardığınız manaya tamamen muhalif bulunduğunu ve ümerânın mutâabeti ahkâm-ı şer'iyeyi infaz etmeleri haysiyetiyle olduğunu ve taaddüd-i zevcât bir emr-i mubah ise de bazen sünnet ve hatta vâcib derecesine çıkabileceğini dûr u dırâz ispat ü beyan ettiğimiz için kârîlerinize karşı güya bir özür olmak üzere "Hâşâ ben içtihada kalkışmadım. Bana iftira ediyorlar" demeye başladınız. Hem kaçmak hem davul çalmak kabilinden olan bu nevi içtihada müsaadenizle "içtihad-ı müstahiffî" nâmını vereceğimi. Vâkıâ bu ıstilâhın lügatnâme-i ilimde yeri olmadığı gibi medlûlünün de hâriçte vücudu yoktur. Lakin ne beis var? Sizin nâ-becâ bir içtihadınıza nâ-şenîde bir isim vermekle kıyamet kopmaz. Anlamıyorum, nassa karşı içtihaddan bu kadar mütevahhiş oluyorsanız bu tâkat-şiken kâr-ı azîmi üzerinize almayı size kim teklif etti? Bâ-husus müçtehidlikten teberrî ettiğiniz halde "Şu kadar ki, uzun ve mütemâdî zamanlar cehl ve taassubun sütre-i muzliminde kalan ve bununla beraber birçok mübâhasât ü münazarâta sebebiyet verip de bir neticeye iktirân edemeyen[114] bu meselede artık şeriat-ı İslâmiyenin çehre-i hakikatini göstermesi zamanı çoktan hulûl etmişti. İşte taaddüd-i zevcât makalesi şimdiye kadar gerek an-cehlin ve gerek li-gafletin zühûl olunan bir hakikat-i şer'iyeyi esâsât-ı fıkhiye ve ilmiye dairesinde meydana çıkar-

mak maksadıyla yazılmıştı"[115] gibi tafra-ferşâne ve azametperverâne sözlerle bu sünnet-i seniyyeye mütemessik olan havâss u avâm-ı müslimîne "cehl, taassup, gaflet" isnat etmek salahiyetini nereden aldınız? Ve âdeta bir müceddid-i din tavrını neden takındınız?

Hele ilm-i usûl-i fıkhın mucidi olup medârik-i beyanı istihrâca medâr olan kavâidi hârikulâde bir zekâ ve dirayetle vaz' eden bütün eimme-i dini bir şey anlamaz halde gösterip "İşte bu derece akıl ve mantıktan hariç bir hita-yı azîm ile (yani cevâzı fıkıhta mevzu-ı bahs etmekle) şeriat-i İslâmiyeyi âlûde etmeyi muvâfık görmediğimden beyan-ı hakikat etmeyi vecibe-i diniye addeyledim"[116] gibi semâdan arza hitap tavrıyla şeriat-ı İslâmiyeyi bilmem ne gibi şeylerden tathîr etmeyi neden deruhte ettiniz?

Bu gibi davalarla müçtehidlerin makamını istihfâf edecek bir makam-ı âlîden dem vurup dururken "Aman bana müçtehid demeyiniz" diye bu sözden ödünüzün koptuğunu göstermek hakikaten acîbdir. Lakin hakka'l-insaf diyelim ki bu havf u teberrîniz büsbütün nâ-becâ değildir. Zira içtihad kapısı vâkıâ açıktır; fakat tahrîm-i helale müncer olan bu gibi mesâile ilâ yevmi'l-kıyâme mesdûddur. O bâb-ı rahmetten girebilecek mesâilin hâmilleri de her halde o kapıdan sığacak veya sığmayacak mesâili fark edecek ricâlden olmalıdır.

"Senin bozuk ve çürük kıyasın" tabirini kullandığım için beni muâhaze ediyorsunuz. Vâkıâ kıyasınızın bozuk olduğunu, istidlâlinizin çürük olduğunu ilk cevabımda izah etmiştim. Bu izahâtı verdikten sonra kıyasâtınızı elbette alkışlayamazdım. Ayn-ı savâb u hikmettir diyemezdim. Bâ-husus –evvelce söylediğim gibi- fıkıh ve şeriata karşı hürmette taksiriniz meşhûdum oldukça size hakikati bî-pervâ söylemekten çekineceğimi ümit etmeniz abestir.

Kezâlik "Bir de muârızımız bize bazı sualler de tevcîh ediyor! Ve "Cevap ver" diyor. Bilmeleri iktizâ eder ki henüz itiraz şekil ve mahiyetini iktisâb etmemiş suallere cevap vermek usûl-i münazara dairesinden hâriçtir. Kendi vazifeleri men', nakz veya muârazadan ibarettir" buyuruyorlar ki, hafızanızın bu kadar za'fına taaccüb ederim. Biz mukaddemâtınıza itiraz ettik. Delilinizi nakz ettik. İnanmazsanız *Sebîlürreşâd*'ın 298['inci] nüshasından 219'uncu ve 220'nci sahîfeleri tekrar okuyunuz. Biz sizin def'inize muntazır iken bizim delillerimizi mevzû-ı bahs ve evvelce söylediklerinizi def'e delalet eder hiçbir şey ilave etmeksizin yine eski bildiklerinizi tekrar ettiniz. O derecede ki, size koca bir zincir kıssası okumaya mecbur olduk. Nihayet geçen haf-

ta –şimdiye kadar hiçbir münazarada rast gelinmemiş- bir hal-i ağreb arz ettiniz. Bize salih deliller ikâme ederek onlardan kendinize uygun medlûlât istintâcına, asmadan diken istihsâline çalıştınız. O sûrette ki artık zât-ı mesele itibariyle aramızda ihtilaf kalmamış ve yalnız "Ben yanlış kapı çalşmışım, sizin hakkınız varmış" demek zahmetini ihtiyâr etmeniz kalmıştır. Mamafih zât-ı âlîlerine bu külfeti tahmîl etmek insafsızlığında bulunmayacağımdan emin olabilirsiniz. Benim nazarımda meselenin doğrulması lazım. Yoksa behemehal sizin "Doğrudur" demeniz değil. *Sebîlürreşâd*'ın 220'inci ve 221'inci sahîfelerindeki suallere gelince, bunlara başlamadan evvel bir kere "Haydi muvakkaten davanızı teslim edelim de umûr-ı mubâha ve câizenin kâffesinde umerâya itaat emr-i dinî gibi vâcib olur diye kabul edeyim. Nitekim siz bu hükmünüzü nikah ve talâka teşmîl ederek onlarda da beğenmediğiniz ahkâm-ı şer'iyeyi nesh edecek kanun tertibini tavsiye ediyorsunuz. Buna da muvakkaten peki diyeyim. Bakalım hal nereye varacak?..."

Ve biraz sonra da istidlâlâtınızın hülâsası olarak çıkardığınız "Hülâsa şeriat-ı İslâmiyede şurası muhakkaktır ve her türlü şekk ü tereddütten ve ihtilaftan masûndur ki, ale'l-umûm câiz olan şeylerde ulu'l-emrin emr u nehy etmeye salahiyet-i vâsiası vardır. Hiçbir şekl-i istisnası yoktur. Hiçbir sûretle kabil-i takyîd ü tahdîd değildir. Nass-ı kat'î-i şer'îye müsteniddir"[117] neticesini çürüttükten sonra "İnanmazsanız bundan evvelki istidlâlâtıma kani olmazsanız içtihad-ı hamınızın müstelzim olduğu diğer birtakım fesatları daha göstereyim. Size şu suallerime cevap vermenizi rica ederim" mukaddemeleriyle sual îrad etmiştim. Delilin fesadını müsbit olan bu tarzdaki sualler, delil-i men' değil de nedir? Zât-ı âlîleri tavîlü'z-zeyl dört makale karalayacağına, delil hükmünde olan bu suallerin ve ale'l-husus son beş sualin gayr-i vârid ü menkûz olduğunu iki satırla izah edeydiniz kendi hesabınıza elbette daha nâfi' bir iş görmüş olurdunuz.

"Ulu'l-emre tahrîm-i helale salahiyet" vermekle sizi muâhaze ettiğimden dolayı bana itâb ediyorsunuz. Bu itâbda haksız olduğunuz tarz-ı müdafaanızla da sabittir.

"Ulu'l-emrin câiz olan şeylere de emr u nehy etmeye salahiyeti inkâr edilirse –arz u beyan ettiğim vechile- esasen vâcib olan şey men' u zecr veya memnû' bir fiili emretmeye salahiyeti olmadığından hiçbir şeye emr u nehyetmeye salahiyeti[118] olmaz ve âyet-i celîle-i mezkûrenin hüküm ve manası kalmazdı"[119] fıkranıza karşı "Bir hükümete tahrîm-i helale salahiyet vermeyecek olduktan sonra vücûb-i itaatin hüküm ve

manası kalmaz zannediyorsunuz" cevab-ı men' ile mukabele edişim canınızı hayli sıkmış olacak ki "Ulu'l-emrde şurasını arz edeyim ki 'tahrîm-i helale salahiyet' tabirini isti'mâl etmedim. Câiz olan şeylerde emr u nehyetmeye salahiyeti demiştim" gibi müdafaât ile kelime üzerinde oynamayı medâr-ı necât ü selamet farz ediyorsunuz. "Câiz olan şeyler" nedir? Sünnet-i Nebeviye ile mukarrer bir emr-i mubah ve helal olan taaddüd-i zevcât da buna dâhil değil mi? Câiz olan şeyi –ıstilâhta aldanmayalım da ıstılah-ı şeriatça helal ve mubah olan şeyi diyelim- ulu'l-emr nehyedince sizin kavlinize göre hurmete müncer olmuş olmaz mı? Sualden ürktüğünüzü bilmesem silsilesini daha epeyce uzatmak mümkün olan işte birçok sualler ki "tahrîm-i helale salahiyet" tabirini isti'mâlde haklı olduğumu gösterir. Hatta zât-ı âlîleri de bunun farkına varıyorsunuz: "Her iki tabir müsâvî ve mürâdif olsa bile, cevâzın ne demek olduğunu idrak edemeyen bi't-tab' hill u hurmetin de mahiyetine nüfuz edemez. Şu itibar ile esas dururken cevâzdan başka bir de hill ü hurmetin beyanına girişmek ihtiyacı hâsıl olmasın" muğâlatasını yapıyor ve "Muğâlata ve safsataların en mühiminin böyle ihtilaf-ı tabirden neşet ettiği görülüyor" beyanıyla muğâlata ve safsata hakkında bize pek âlimâne bir ders verdikten sonra "Artık bize taalluku olmayan tahrîm-i helal tabirini[120] bir tarafa bırakarak..." siperiyle hamleyi savuşturmaya çalışıyorsunuz. Biz ise hakikatin velev böyle müevvel bir şekilde zâhir olmasına kani olabiliriz. Siz demek ki -aynıyla bizim davamıza muvâfık olarak- hiçbir kimsenin tahrîm-i helal salahiyeti olmadığını tasdik ediyorsunuz. Helal olan, yerine göre sünnet ve hatta vâcib olan taaddüd-i zevcâtı ilâ yevmi'l-kıyâme nehy ü tahrîm etmek salahiyetini hâiz kimse sizin içtihadınıza göre de yok demektir. Böyle bir salahiyet müntefî olunca tasavvur buyrulan kanunun cevâz-ı teklifi de müntefî olmuş demektir ki bize bu kadarı kâfidir.

Bu bir. Diğer cihetten de biz "Ulu'l-emr, fukahâ-yı müçtehidîne de, ümerâya da ıtlâk olunur" demiştik. "Ümerâ" manasına alındığı takdirde de "Ulu'l-emre itaat ediniz demek, ulu'l-emr ikâme ve nasbından maksûd olan hususlarda ulu'l-emr için velayet-i emr noktasından matlûb olmak lazım gelen şeylerin kâffesinde itaat ediniz demektir. Akıl, örf, lügat bu emrin manası böyle olduğuna şehadet eder"[121] demiştik. Zât-ı âlîniz ise bu sözümüzü naklettikten sonra "Bu hiç de farkında olmadığı halde raiye üzerinde tasarruf-ı imam, maslahata menûttur" kaide-i esasiyesine işaretten başka bir şey değildir ve sırf o esasa aittir. Bu esas ise bir hükm-i aklî ve zarurîdir" buyurarak işin farkına akıbet –ama pek geç- varmaya başlıyorsunuz. Evvelce bu tasarrufun "Hiçbir

şekl-i istisnası yoktur" dediğiniz halde şimdi bu kadar çok insaf etmeniz her halde büyük bir şeydir. Evet, bizim maksadımız "Raiye üzerinde tasarruf-ı imam maslahata menûttur" kaide-i fıkhiyesini âyet-i kerîmenin delalet-i akliye, örfiye ve lugaviyesinden istinbât idi. Siz de işte bunun bir "hükm-i aklî" hatta "zarurî" olduğunu söylüyorsunuz.

Mamafih yine aramızda bir iki noktada nizâ' kalıyor. Siz âyet-i kerîme için akıldan başka bir mukayyid u muhassıs tanımadınız, hâlâ da tanımıyorsunuz. Biz ise def'lerinizde hâlâ mevzû-ı bahs bile etmediğiniz –Kitap'tan, Sünnet'ten, örf-i lügatten müstenbat- mukayyidler, muhassıslar bulmuştuk. Siz her nedense hilâf-ı sâbıkınızla kat'-ı alaka etmeyi sevmiyorsunuz da takyîd ü tahsîs-i şer'îyi hiçe sayıyorsunuz ve bazen sünnet, bazen vâcib olan taaddüd-i zevcâtı tasarruf-ı imamın hîtası dâhiline idhâl ettikten ve "Bizim maksadımız câiz olan şeyler hakkında menfaat ü maslahat-ı âmme bulunduğu halde kanun vaz' etmek şer'an ulu'l-emrin salahiyeti dâhilindedir demekten ibarettir" cümle-i temhîdiyesini müteakip "Şurası da şâyân-ı arzdır ki 'Tasarruf-ı imam maslahata menûttur' kaide-i esasiye ve akliyesi ulu'l-emrin emr u nehydeki olan salahiyet-i vâsiasını bir dereceye kadar takyîd ve tahsis ediyorsa da..." ibaresiyle "veliyyü'l-emrin câizâttaki (yani mubahâttaki) her emr u nehyini şâriin emr u nehyi mesabesinde" addetmek üzere gerek evvelce ve gerek son makalenizin bazı yerlerinde serd ettiğiniz dava-yı müfritten inhirâf eyledikten sonra yine "Şüphe yoktur ki, bu tahsis de makale-i esasiyede arz ettiğim tahsis kabilindendir ki akıl ile tahsistir, re'y ve içtihad ile değil" buyuruyorsunuz ki bu söz zât-ı âlîlerinde eski dâ-i mükâberenin yine nüksettiğine işarettir. Burada re'y ve içtihadı –tahminime göre- "nakl, sem', şer'" gibi bir manada kullanmış olacaksınız. Tarîk-i nakl ü şer' ile bir şeyin sübûtunu inkârda siz hakikaten pek acîb ve şâyân-ı hayret bir taassup gösteriyorsunuz. Siz galiba hill ü hurmet için yalnız delalet-i akıl ile iktifâ etmek istiyorsunuz. Aklın istihsân ve tasvîb edeceği şeylerin delillerini Kitap ve Sünnet'te bulmak bilmem ki sizi neden bu kadar huylandırıyor? Neden delil-i şer'îyi unutturmak için bu kadar tekellüflere lüzum görüyorsunuz? Şer' ile aklı yekdiğeri müeyyid görmekte ne mahzur var? Şer'e müstahak olduğu payeyi vermekle akla ne ziyan gelir? Yoksa maksadınız akıl ve hevâya uyarak ve ahkâm-ı şer'iyeyi yalnız vâcibât ile muharremâtın bazılarına kasr ederek ahkâm-ı sâirede hakk-ı teşrîi asıl şâri'den alıp kendinize devr etmek midir? Bu gibi beyanâtınızla her halde şer'î olan maslahatı "maslahat-ı keyfiye ve hevâiye" ile tefsir etmek istediğiniz anlaşılıyor ki bunu da hiçbir fırka-i İslâmiye kabul etmez.

Evet, biz de sizinle beraber tekrar ederiz ki, tasarruf-ı imam maslahata menûttur. Şunu da ilave ederiz ki, taaddüd-i zevcâtı men etmekte hiçbir maslahat ve faide-i şer'iye ve hatta akliye yoktur. Nikah ile taaddüd-i zevcât sünnet-i enbiyâ ve mürselîndir. Zükûr u inâsın ifâfı, muvahhidînin çoğalması gibi fevâid-i azîmesi vardır. Men'i ise aded-i müslimînin tenâkusu, muharremât irtikâbı gibi mefâsidi davet eder. Tasavvur ettiğiniz kanunu vaz' etmek haramı teshîle zerîa olacağı için haramdır bile. Siz bile bir kanunun vaz'ı için bu fiil-i mesnûnun Frenklere nâhoş görünmesinden ve "hâlâ hükümfermâ olan kurûn-ı vustâ vahşeti" diye telakki edilmesinden başka bir sebep bulabildiniz mi?

Düşününüz ki kurûn-ı vustânın yegâne dini din-i İslâm'dır. Frenklerin beğenmediği taaddüd-i zevcât değil (zira bilfiil ve fakat zina-yı muharrem şeklinde, hem de gayr-i mahdûd bir sûrette tatbikinden bir an fâriğ değildirler) din-i İslâm ile müslümanlardır. Bugün onların hatırı için taaddüd-i zevcâtı ref' etseniz, yarın nikah ile talâkı beğenmemeye kalkışırlar.[122] Buna da muvâfakat edip de ensâl-i âtiye-i müslimîni kat' ederseniz orucu, haccı hamâkat, namazı bî-lüzûm bir taassup şeklinde gösterecekler. Bunda da muvâfakat hâsıl olursa yine yakamızı bırakmazlar. "Hıristiyan olmadıkça elimizden kurtuluş yok" diyeceklerdir: ﴿ولن ترضى عنك اليهود ولا النصارى حتى تتبع ملتهم﴾ [el-Bakara 2/120].

Hâsılı Frenke yaranmak maslahat-ı şer'iye olamaz. Aklımızı başımıza devşirip mesâlih u menâfiimizi Şâri'-i a'zamın çizdiği daire dâhilinde arayalım. Düşmanımızın re'y-i nâ-savâbıyla kendimizi hüsran-ı dünyevî ve uhrevîye giriftâr etmek kâr-ı akl değildir.

***

Bahsimiz burada hitâm bulmak lazım geliyordu. Görüyorum ki, makalenizin son sahîfelerinde tasarruf-ı imam hakkındaki hükm-i aklî ve zarurîyi yine unutup sözü eski vadiye iade ediyorsunuz ve "Şüphe yoktur ki emr u nehiy ef'âle taalluk eder. Emir ile fiil, nehiy ile terk-i fiil talep olunur" mukaddemesiyle elifbâdan ders vermeye başlıyorsunuz. Ders-i âlîlerine muhatap olmayı minnetle kabul ederim. Fakat artık ürkmeyiniz de muhatap sıfatıyla olsun size birkaç sual sormaya müsaade buyurunuz. Hülâsanızda eski dersleri tekrar ederken "Âyet-i celîleden maksat câiz olan ef'âlde emr-i ulu'l-emre (şer'-i mücmel demek olan örfe muvâfık olmak şartıyla) itaat ediniz demek olur"; kezâlik "Âyet-i celîleden maksat câiz olan ef'âlde ulu'l-emrin men'ine itaat ediniz demek olur" buyruluyor. Acaba "örf" mürâdifi olarak isti'mâl buyurduğunuz "şer'-i mücmel" maslahat-ı şer'iye manasına mıdır? Eğer o

manaya ise zaten bildiğim bir şey olduğu için taraf-ı âlîlerinden icazete kesb-i istihkâk etmiş olurum. Yok başka bir şey demek ise tahminim üzere keyif ve hevâ maslahatı değilse lütfen izah buyrulsun.

Bir de ulu'l-emrde "örfe, şer'-i mücmele" muvâfakat şartı îrad buyrulmuş iken nehy-i ulu'l-emre itaatte bu şartın adem-i zikrini de ayrıca istişkâl ediyorum. Yoksa tahrîm-i helali sarâhaten tecvîze dâll olacağı için buna cüret mi edilmedi?

Kezâlik ilk cevabımda muâraza kastıyla emr-i ulu'l-emrin taalluk edemeyeceği birçok mubahâtı tâdad etmiştim (*Sebîlürreşâd* 228, s. 220, 221). Şimdi ise sâil-i müteallim sıfatıyla "Bunları men'i kâbil olan câizât meyânına mı idhâl ediyorsunuz? Yoksa bunlar da maslahat kaydıyla mukayyed midir? Ve bu mukayyid, maslahat-ı şer'iye midir?" diye soruyorum. Eğer dediğim gibi takyîd ederseniz yine icâzete kesb-i istihkâk ederim. Takyîd etmezseniz bugünkü dersinizde tenâkuz hâsıl olacağından bi't-tab' yine zihnim şaşırır.

Kezâlik –muâraza mevkiinde iken- taaddüd-i zevcâtın men'i halinde zuhûra gelebilecek bazı mefâsidi tâdad etmiştim. Şimdi bunları yine bir müteallim-i müsteşkil sıfatıyla tekrar ediyorum:

1. Kitâb-ı Hakîm'de ﴿وما آتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا﴾ [el-Haşr 59/7] diye bir nass-ı kâtı' vardır. Oradaki "*küm*" zamir-i hitabıyla ulu'l-emr de muhatap mıdır, değil midir? "Değildir" diyemezsiniz. Taraf-ı haktan mübellağ olan ve "Ruhsatlar ziyafet-i ilâhiyedir. Kabul ediniz"[123] buyuran Rasûl-i Kerîm'in câiz ve mubah gördüğü şeye –ona itaatle mükellef olan- ulu'l-emr "Değildir" diyebilir mi?

Tabiî bu sualimiz taaddüd-i zevcât mahz-ı ruhsat olduğuna göredir. Bazılar hakkında sünnet ve vâcib olduğuna göre ise iş daha ağırlaşır. Ve bu takdirce de sünneti, vâcibi nehyetmek ne demek olduğunun lütfen izahı matlûbdur.

2. Diğer bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak ﴿يا أيها الذين آمنوا لا تحرموا طيبات ما أحل الله لكم﴾ [el-Mâide 5/87] buyuruyor. ﴿يا أيها الذين آمنوا﴾ hitabıyla ulu'l-emr muhatap mıdır, değil midir? "Değildir" diyemezsiniz. O halde ﴿فانكحوا ما طاب لكم﴾ [en-Nisâ 4/3] âyet-i kerîmesiyle tecvîz[124] buyrulan taaddüd-i zevcât Hak Teâlâ'nın kıyamete kadar ümmete ibâha ettiği tayyibâttan iken ulu'l-emr onu bir kanun ile men' -lisan-ı şeriatla konuşalım- tahrîm ve bu hükm-i ilâhîyi nesh edebilir mi?

Vâkıâ İslâm Mecmuası'nın 9'uncu nüshasında "nesh", 110'uncu nüshasında da –bu makalede mevzû-ı bahs olduğu üzere- "tahrîm-i helal"

tabirini isti‘mâl ettiğimden dolayı bendenizi müstahakk-ı kûşmâl addediniz. Lakin elden ne gelir? Gördünüz ki sözü ne tarafa çevirseniz men‘i yine oraya varıyor. Binâenaleyh sualim yine –hall-i müşkil edilinceye kadar- dipdiri yerindedir.

3. Şer‘-i şerîfin emrettiği kasm u nafakada adalet şartına tamamıyla riayetkâr, vücudu zinde, servet ü sâmân sahibi bir müslüman Allah'ın bu ruhsatından istifade ederek iki, üç, dört kadın tezvîc etse bu tasavvur ettiğiniz kanun-ı muhayyelin vücudu takdirinde –maâzallahu teâlâ- zânî mi olur? Ve şer‘an müstahak-ı had mi olur?

Hatta adalet, zindelik, servet şartlarını da şimdi hazf ederek ale'l-ıtlâk birden ziyade tezevvüc eden kimse zânî mi olur, diye soruyorum. Bizim öğrendiğimize göre böyle bir kimseye ikâme-i haddi tecvîz eder hiçbir fakîh-i İslâmî gelmemiştir. Acaba –bu kanunun vücudu takdirinde- sizin fıkhınızda bunun hükmü nasıldır?

4. Böyle bir müslümanın ikinci, üçüncü, dördüncü kadından doğan çocukları –maâzallahu teâlâ- evlad-ı zina mı olur? Bu sualin de cevabı biz müslümanlarca pek mühimdir.

5. Sizin tahayyül ettiğiniz kanun bu evladın nesebini tanımayacak mı? Babalarının mirasından mahrum edecek mi? Bu nokta da muhtac-ı izahtır.

Bu sualleri müeddî-ileyh itibariyle mukaddemâtınızın fesadını tasvir için îrad etmiştim. Maksadım setr-i bâtıl değil idi. Benim müdafaa ettiğim dava bâtıl olaydı darb-ı şimşir-i üstadâneleriyle elbette çoktan beri mahv u perişan olmuş olacaktı. Çünkü – buyurduğunuz gibi- "*li'l-bâtıl savle sümme yazmehil*" kaziyesi pek doğrudur. Bir def'-i âlimâne ile suallerin semtine bile uğranmaması câhil, mutaassıp dediğiniz muârızın hakka zahîr olduğunu göstermez mi? *el-Hakku ya‘lû ve lâ yu‘lâ aleyh*.

İnsafın O Yerde Nâmı Yok mu?
Yine Mansurîzâde Said Beyefendiye

Sebîlürreşâd, XII/306 (10 Temmuz 1330/27 Şaban 1332), s. 351-355
Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

"Efkâr-ı umumiye"ye aleyhime tevcîh ettiğiniz ikinci hitabenizi okurken bî-ihtiyâr bu sernâmeyi tefevvüh ettim. Sübhânallah! Sizde aşk-ı ilim ne kadar az imiş ki meseleyi daima bir tarafa bırakıp beni halka câhil göstermeye çalışıyorsunuz. Ben âlimim, müçtehidim demedim, fukahâ ve müçtehidîn-i selef ü halefe isnad-ı cehl etmedim ki böyle bir zahmete katlanasınız. İşte ben câhilim. Başka bir diyeceğiniz var mı? Lakin sizinle esna-yı mükâlemede bazı müşkillere giriftâr oldum; onları size sordum. Hâlâ cevap vermediniz; vermeye niyetiniz de yok gibi görünüyor. "Sen câhilsin, sana mesele talim edilmez" demek reva-yı hak değildir. "Efkâr-ı umumiye" dediğiniz halk içinde elbette benim sorduğum şeyleri istişkâl edenler olduğu gibi cevaplarınızı anlayabilecek daha yüksecek akıllı ilm-i şeriat teşnegânı da var. Bari bunlara merhamet ediniz de ilminizden içtihadınızdan müstefîd olsunlar. İhtimal malum-ı âlîleridir ki buhl fena bir şeydir. Lakin en şenîi ilimde buhl olduğuna dair hadis-i nebevî de vardır.

Sözlerinizin zâhirine bakanlar, beni bu hasbihalde mazur görürler. Fakat işin iç yüzüne bakınca sizin ilminizi ispat etmeniz[in], benim cehlimi ikrar edişimden daha güç olduğu anlaşılır. Allahu a'lem, bu meseledeki ilminiz pek sığ. Mevcut olan miktarının zuhûruna da tereddüdünüz mani oluyor. Bir gün dediğinizi ertesi gün inkâr ediyorsunuz. Bundan evvelki cevabımda hiç olmazsa "Raiye üzerinde tasarruf-ı imam maslahata menûttur" kaide-i fıkhiyesini teslim ettiniz diye sevinmiş ve bir hamle daha, bize bir hücüm daha ederseniz her halde "*tebbet ve race'at*" diyerek hakkı tamamen kabul edeceğinizi ümit etmiştim. Halbuki zât-ı âlîleri –velev kendi ağzınızdan çıksın- doğru söze o kadar hasım imişsiniz ki sizi hakka yaklaştıracak diye tevehhüm

ettiğiniz her hangi bir kelâmdan rücû‘ etmeyi câiz ve mubah ve hatta vâcib addediyormuşsunuz.

Azizim! Sizin kadar hakikatten ürker bir insana daha rast gelmedim dersem inanınız. Kırk yılda bir doğruya benzer bir söz söylediniz. Biz ona doğrudur der demez hemân -tahmin ettiğim gibi- "*tebbet ve race‘at*" dediniz. Lakin şurası garip ki bu rücûunuz, bu tevbe ve istiğfârınız bâtıl ve hatadan değil, hak ve savâbdan olmuş oldu. Bilemem eyleyecek hande midir, girye midir?

Davanızın bidâyetinde –âh, hafızanız o kadar zayıf olmayaydı ne olurdu!- siz ulu'l-emre ıtlâk-ı itaatte hiçbir mukayyid ü muhassıs-ı naklî tanımamakla beraber hiç olmazsa bir mukayyid ü muhassıs-ı aklî tanımıştınız. Sonradan da "Tasarruf-ı imam maslahata menûttur" kaide-i fıkhiyesinin "bir esas-ı aklî ve zarurî" olduğunu teslim etmiştiniz. Halbuki hakkın –itirafınızla da sabit olan- bu delâilini şimdi kabul-i hakka müeddî olur korkusuyla inkâr ediyorsunuz. Ve sırtınızda yumurta küfesi olmadığı için dönüp davanızın bir kısmı ile beraber delilinizi de çeviriyorsunuz. Artık bu kadar da olur mu ya? Böyle yanar döner ifadâtınızı okuyan efkâr-ı umumiyenin söz anlayanları sonra size ne der? Onların ne diyeceğini bilmem. Fakat bendeniz her halde ferah ferah bir yaşıma daha girmiş olurum.

Bilmem farkında mısınız? Siz bu sefer nağmeyi de değiştirdiniz. Başka makamdan dem vurmaya başladınız. Şimdi de ﴿أطيعوا...﴾ âyet-i kerîmesinin ümerâya "ale'l-ıtlâk itaati emr" ettiğinden bahisle "Neyi emr u nehy ederse etsin [her şeyde] ulu'l-emre itaat ediniz diyor. Çünkü âyet-i celîlede nerelerde ulu'l-emre itaat olunacağına dair hiçbir kayd u şart zikrolunmadığından fenn-i mahsusunda (âh, o fenn-i mahsusu yeniden öğrenmeye ne kadar ihtiyacınız varmış!) beyan olunduğu üzere hükmünde ta‘mîm ifade etmiş olur... demiş ve böyle delili ile mana-yı şümûlü ispat etmiş idik"; biraz daha sonra da "Ve ﴿وأولي الأمر منكم﴾ de her emr u nehy ettiği şeyde ulu'l-emre itaat ediniz demektir"; en sonunda da "İşte bunun gibi ﴿أولي الأمر﴾'deki *lâm*, ahd manasına olsa da –değil ya- yine her şeyde ulu'l-emre itaat ediniz demektir" buyuruyorsunuz ve şu naklettiğimiz ikinci ibarenizi müteakip davayı kaybetmiş bir sahib-i davanın hakimini beyhude yere ithamı kabilinden olmak üzere "Hal böyle iken delil duruyor, ona hiç tecavüz olunmuyor, medlûl de bi't-tab‘ delilden lâ-yenfek bir haldedir. Artık buna karşı da medlûlü inkâr etmek, kendilerinin nakletmiş olduğu zincir hikayesindeki sahib-i iddiayı andırmaz mı? Zincir elinde veya gözünün önünde olduğu

halde ‘yok!..’ demek kabilinden olmaz mı?” hasbihalinde bulunuyorsunuz. A gözümün nuru, siz farkına varmadınızsa bütün âlem anladı ki davanızı iptal için ne lazımsa söylenmiştir. Biz –velev ki zât-ı âlîlerine karşı hürmetsizlik olsun- delilinizi didik didik ettik. Mukaddemâtınızı iptal ettik. Netâyicinizin müstelzim olduğu fesadâtı –sual şeklinde vaki olduysa da kusura bakmayın- birer birer tâdad ettik. Tahrîm-i helale, nesh-i şeriata tasaddî hakkının kimseye verilmediğini ispat ettik. Hâsılı, davanızın söker dava olmadığını bütün âleme anlattık. Yalnız siz anlamamazlıktan geldiniz. Şayet unutmuşsunuz diyerek *Sebîlürreşâd* sahîfelerini ikide bir de okumayı tavsiye ettik. Siz yine “Delilime tecavüz edilmedi!” diye şikayet ediyorsunuz. “Delile tecavüz”den maksadınız her halde redd-i ilmî olsa gerektir ki o oldu, bitti. Tekrardan da usanç geldi. Hiç ummam ki sopa ile “tecavüz” manasını kastedesiniz. Zira delil-i ilmîye sopa ile tecavüz nefsü’l-emrde gayr-i mümkündür. Farz-ı muhal olarak buna imkân olsa dahi benim elimden gelmez.

Latife bir taraf, sizinle münazara etmek, biri asumandan bahsederken diğeri rîsmândan dem vuran sağırların mükâlemesini pek andırıyor. Böyle bir muhâvere sâmiîne bir lahzacık hoş gelse bile temâdîsi tatsızdır. Hele davanızı ciddiye alıp da delile benzer sözlerinizi intikâda kalkışan bîçâre muârızlarınızın hali cidden perişandır. Zât-ı âlîleri içtihad hususunda yanlış kapı çaldığınız gibi muhlisiniz de zât-ı ulyânızı ciddi, söylenen sözleri tartar, sorulan mühim sualleri vârid zanneder, hasmın itirazâtını unutmaz, hatırına getirildiği zaman mevzû-ı bahs eder bir zât itikadıyla mukabele edişimde pek yanılmışım. Bu husus için sarf ettiğimiz mürekkebe o kadar acıyorum ki…

Bakınız bu son cevabınızda da netâyicin fesâdını ızhâr eden edille mesabesindeki müteaddit suallerimizin velev birine cevap verecek yerde dünyaya, âhirete, hatta kendinize yaramaz münasebetsiz birkaç şeyle daha efkâr-ı umumiyeyi tağlîz ediyorsunuz. İki ay düşünüp taşındıktan sonra **طاعة الإمام حق على المرء المسلم ما لم يأمر بمعصية الله فإذا أمر بمعصية الله فلا طاعة له**[125] ile **السمع والطاعة على المرء المسلم فيما أحب وكره وما لم يأمر بمعصية فإذا أمر بمعصية فلا سمع ولا طاعة**[126] hadis-i şerîfleriyle fukahânın yine lafz-ı sünnetten me’hûz olan **طاعة الإمام واجبة فيما ليس بمعصية** sözüyle ihticâc ediyorsunuz ve “Şüphe yoktur ki, ‘vahdet-i zevce’ bir masiyet teşkil etmez. Hadis-i şerîfin muktezâsınca halife böyle masiyet olmayan şeylerde emrederse itaat vâcib olur. Binâealeyh ulu’l-emr, vahdet-i zevceye iktisârı bir kanun veya suver-i sâire ile emrettiği takdirde ona itaat katiyen vâcib olur ve taaddüd-i zevcât da men edilmiş olur” diyorsunuz. Her şeyden evvel –istihfâfa cüret ettiğiniz- fukahâ sözüyle ihticâc etmek size düş-

mez. Bu fukahâ, gelenek içtihadınızla (!) meydana çıkardım dediğiniz hakikati (!) on üç asırdan beri –sizin kavlinize göre- “an-cehlin veya li-gafletin” setr eden o “mutaassıp” fukahâ değil mi? Cevâza hükm-i şer‘îdir diyen fukahâ değil mi? Bu kadar istihfâf ettiğiniz kimselerin sözlerini nasıl oluyor da senet ittihâz ediyorsunuz? Fukahânın –bâlâda naklolunan ehâdîs-i şerîfe ve emsâli diğer âsâr u sünene müstenid olan- bu sözü olsa olsa biz mutaassıplara hüccettir. “Zevce-i vâhideye iktisâr ma‘siyet olmadığı için ulu’l-emr taaddüd-i zevcâtı men eder” demek ne demektir? Bu nasıl lakırdı? Zevce-i vâhideye iktisârın cevâzı taaddüd-i zevcâtın sünniyetini ref‘ edebilir mi? Bir sünneti nehyetmek, helali haram kılmak ma‘siyet değil midir? Bakınız yine bî-ihtiyâr işi suale boğduk. Mamafih kusura bakmayınız. Şunu demek istiyordum ki îrad ettiğiniz hadislerle kavl-i fukahâ bize hüccettir. Sizin tahayyül ettiğiniz kanun tahrîm-i helale müeddî bir ma‘siyet olacağı için şer‘an mutâ‘ olmaz.

Bundan sonra size inşallah mukabele ve muâraza mevkiinde bulunmam. Fakat müstakbelde sizinle muâraza edecek zevâta nasihatim olsun, sizin sözlerinizi çürütmek üzere yeniden delil aramak için zihinlerini uzun uzadıya yormasınlar. Yalnız sizin delillerinize baksınlar. Onlar muhakkak kendi davalarının delilleridir. Hasmınıza kavga ederken silâh bağışlamakta maşallah o kadar hüneriniz var ki dünyaya nazîriniz belki de bir daha gelmez.

Himmet-i aliyeleriyle bilmediğimiz bir meseleye daha muttali oluyoruz. Meğer biz Kitap, icmâ ne demek olduğunu da bilmiyormuşuz: “Bir de muârızımız ‘icmâı icmâ-ı re’y, icmâ-ı nakl gibi bir sûrette ikiye ayırıyor. İcmâ-ı nakle de hükm-i mansûsu mütevâtiren nakleylemek diyor. İşte bu taksim-i garip ile değil yalnız icmâı, “Kitap” da ne demek olduğunu bilmediğini göstermiş oluyor. Çünkü Kitap’ı, ulemâ-yı usûl “*en-nazmu’l-münezzel alâ rasûlinâ el-menkûl anhu mütevâtiren*” diye tarif ediyorlar (hele şükür bu tarife itirazınız yok). Ve mütevâtiren menkûl olmayan Kitap değildir diyorlar. Görülüyor ki “Kitap”ın mefhum ve mahiyetinde tevâtüren nakil dâhildir. Tevâtüren nakil “Kitap”ın cüz’-i mahiyetidir. Binâenaleyh bir mesele hakkında Kitap ile sabittir dedikten sonra bir de tevâtüren nakil manasında olan “İcmâ-ı nakl ile de sabittir” demek Kitap ne demek olduğunu bilmemekten başka bir şey değildir” buyuruyorsunuz. Ya hû, bâtıl aşkına bu derekeye tenezzül etmenizi cidden havsalam almıyor. Fıkıh ile –benim gibi- adem-i ülfetinizi daha ilk makalenizle istidlâl ettiğim halde -doğrusu ya- zât-ı âlînizi usûl ile epey mütevağğil zannediyordum. Şimdi ise dehşetli bir

sukût-ı hayale uğradım. Bu ne hal? Bizim *Dürr-i Yektâ* talebesi bile salat, zekat, savm, hac gibi mesâilin Kitap ile, Sünnet ile, icmâ ile sabit olduğunu kitaplarında okur dururlar. Bütün fukahânın örf ve ıstilâhı böyledir. Onlar da demek ki Kitap nedir, icmâ nedir bilmezlermiş. Nazm-ı Kur'ân-ı Hakîm mütevâtir olmakla, başka tevâtür olmamak veyahut her mütevâtir Kur'ân olmak lazım gelir mi? Siz fıkhı altüst ettiğiniz gibi usûlü de, mantığı da altüst ediyorsunuz. Nazm-ı Kur'ân-ı Kerîm'in tevâtüren menkûliyeti başka şeylerin de tevâtüren malum olmasına mani olur mu?

Bizim "Taaddüd-i zevcât icmâ-ı nakl ile sabittir" demekten maksadımız ümmetin karnen-ba'de-karnin nass-ı celîlin tefsir ve manasını ve taaddüd-i zevcâtın ebeden helal olduğunu nakilde icmâ ve ittifak eylemiş olduklarını anlatmak idi. Bunu söylemek nazm-ı celîl-i Kur'ân'ın mütevâtir olduğunu bilmemek mi demektir? Nazm-ı mütevâtirle bir hükmün sübûtuyla beraber bu türlü sübûtuna da ne mani var? Maksadımızın bu olduğuna ve sözümüzün tasvir ettiğimiz derecede fasit bir manaya delâlet etmediğine kani olduğunuza şüphe etmiyorum. Bu kadar basit bir şeyi anlamaz değilsiniz. Yoksa –dünkü tilmîz-i müstefî[d]inizin- sorduklarımızın hiçbirine hoş cevap da almadık ya, bugün bu kadar basit şeyleri size izaha çalışması pek elîmdir. Lakin ne çare bâtılın kendi müdafiine yardımı bundan ziyade olamaz. Bir de "Muârızımız âyet-i celîlenin manasını –taaddüd-i zevcâtın men olunmasına müeddî olmasın kastıyla- o derece tağyîre cüret ediyor ve 'Allah'a ve Rasûlüne itaati emrederlerse itaat ediniz' demektir diyor. Âyet-i celîleyi bu derece abes ve bî-fâide ve hiçbir hükmü şâmil olmayan bir mana-yı acîbe hamletmek nasıl kabil olur? Allah'ın ve Rasûlullah'ın emr u nehyi vücûb u hurmette kifâyet etmiyormuş gibi bir de ulu'l-emr de onları emrederse itaat ediniz demekte ne fayda, ne mana var? Bu, âdeta bir efendinin uşağına 'Falan saatte Erenköyü'nde istasyonda beni bekle, Hasan Efendi de bu verdiğim emre itaat et diye emrederse ona da itaat et de yine aynı saatte beni orada bekle' demektir ki bundan daha saçma bir şey tasavvur olunamaz. Tek taaddüd-i zevcât men olunamasın diye âyet-i celîle bu derece bâzîçe edilir mi?" sözleriyle –afvınıza mağrûren söylüyorum- pek kaba bir hüner gösteriyorsunuz. Buna yakın bir sözü evvelki makalenizin birinde de söylemiştiniz. Bendeniz onu "Laf kıtlığında asmalar budayım" kabilinden addettiğim için kâriîn-i kirâmı belki de ziyadece bîzâr etmeye başlayan o uzun cevaplarımda mevzû-ı bahs bile etmek istememiştim. Fakat görüyorum ki elinizde en mühim silâh-ı müdafaa olarak bu kalıyor. O halde peki, buna da –faydasız olduğunu bile bile- muhtasaran cevap vereyim.

Âyet-i celîlenin manasını tağyîr eden –maâzallah- böyle gülünç bir hale koyan muârızınız değil, sizsiniz. Muârızınız verdiği manada bütün fukahâ ve ulemâ-yı İslâm'a taklit etmiştir. Benim verdiğim manaya göre bi'l-asâle Allah ile Rasûlullah ve bi't-teb' ulu'l-emr mutâ' oluyor. Ulu'l-emre mi'yâr-ı itaat evâmir u nevâhî-i ilâhiye ile tebliğât-ı nebeviyedir. Yani bütün ehl-i iman ile beraber bizim anladığımıza göre başımız –semâvî olan- bir tek şeriata bağlıdır. Sizin verdiğiniz manaya göre ise vâcib ile haramın mâadâsında ve "her şeyde" ser-kârda bulunan ümerânın bir hakk-ı teşrîi vardır. Bunlar Allah'ın helal ettiğini tahrîme, ibâha-i şer'iyeyi neshe kalkış[m]alarına mutâ'dırlar. Size kalsa müslümanlar kime ümmet olacaklarını şaşıracaklar. Âyet-i kerîmenin müeddâsı hakkında bize isnat ettiğiniz münasebetsiz mana sizden sâdır olduğu gibi yine sizde kalsın. O gibi manasız şeyler bizim dimağımızda yer bulabilir şeylerden değildir.

Ümmetin ulu'l-emre itaati –sizin kolayca anlayacağınız- askerin kumandana itaatine teşbîh edilebilir. Asker de kumandan da kavânîn ve nizamât-ı askeriyeye itaatle mükellef oldukları gibi bilhassa asker ayrıca kumandana da tâbidir. Asker kavânîn ü nizamât-ı mevzûa hâricine çıkamayacağı gibi kumandanın emrinden de hârice çıkamaz. Kumandan da asker üzerine emri nâfiz olmakla beraber kavânîn ü nizamât hâricinde kumanda edemez. Ederse mesuldür. Askere "Kumandanınıza itaat ediniz" demek elbette uşak bendenizin sizi Erenköyü istasyonununda beklemek üzere olduğu emri Hasan Efendi'den de telakkisine müsaade etmenize benzemez. Gayet ters bir düşünce mahsulü olarak bize isnat ettiğiniz tarzdaki emir pek münasebetsiz, pek manasızdır. Umumun –efkâr-ı umumiyetinin desem acaba darılır mısınız?- anladığı bu temsile çesbân olan emir ise bilakis pek manidardır.

Azizim, siz mugâlata ilminde hakikaten pek mahirsiniz. Benim sözlerimi anlayamayacağım bir hale koymakta pek acîb bir melekeniz vardır. Siz davanızda haklı iseniz bu yollara sapmamalı, açıktan açığa muâraza etmeli ve böyle dolaşık tarîklerden çevirme hareketi yapmaya tenezzül etmemelisiniz. Fakat emin olunuz, ne yapsanız faydasızdır. Ne açık hücumunuz, ne çevirme hareketleriniz hakikatin rasânetine halel getiremez.

"Kâbil-i tâdad olmayan" hatîâtımdan bir kısm-ı kalîlini daha irâe ve izah etmek külfetini ihtiyâr ettiğinizi beyan ederek "Ve zannederim makalelerinin hiçbir mahiyet-i ilmiyesi olmadığını kârîlerimize göstermiş olduk" sözüyle makaleniz miskiyü'l-hitâm oluyor. Bu kadar şama-

taya hâcet yok. Bu çocukça meserretinize karşı "Oğlum, sevin de kimseye söyleme" diyecek sıra geliyorsa da yine size uymamak her halde daha hayırlıdır. A efendim, benim hatîâtım kâbil-i tâdad değildir. Buna şüphe yok. Fakat bulup meydana çıkarmak sizin harcınız değil imiş. Keşke hatîâtımı değil bir tek hatîemi bulup ıslah edeydiniz; sizin elinizi öperdim. Fakat re's-i hatîât olmak üzere zihn ü kalbiniz her nasılsa bir kere bâtıl çamuruna saplanmış oldu. Oradan kendinizi kurtarmak için kımıldandıkça daha derine battınız. Sizin için yegâne çare-i selamet bir dest-i rehâ-kâra yapışıp o bataklıktan çıkmak ve bir daha onun semtine uğramaya tevbe etmektir.

Şimdi ben de size son defa olmak üzere kat'î bir hasbihalde bulunacağım. Bunu layık olduğu ciddiyetle telakki etmenizi rica ederim. Câhil imişim, mutaassıp imişim, hatîâtım çokmuş, az imiş, buralarını bırakınız da asıl meseleyi kaybetmeyelim.

Siz âyet-i kerîmede Allah ve Rasûlullah ile beraber ulu'l-emre de vâcibât ile muharremâtın mâadâsında ale'l-ıtlâk ve her şeyde itaatle emrolunduğumuzu söylüyorsunuz. Ulu'l-emr behemehâl ümerâdır, fukahâ ve müçtehidîn olamaz diyorsunuz. Hulefâ-yı râşidîn tefsirini kabul etmiyorsunuz. "*Ulu'l-emr*"deki lâmın lâm-ı ahd olup da maksad-ı emr-i ilâhîyi ve emr-i Rasûl'ü (sallallahu aleyhi ve sellem) muhafaza ve icra ile mükellef olanlar olduğunu kabul etmiyorsunuz. Maksat yalnız ümerâdır diyorsunuz. Haydi bunu teslim edelim. Başka mutâ' yok farz edelim. Fakat siz maksadı tayin etmiyorsunuz. İddia ettiğiniz ıtlâk ile acaba her ser-kârda bulunanlara her ne emrederlerse itaatin vücûbunu mu kastediyorsunuz? Tahrîm-i helale, nesh-i sünnete varıncaya kadar arzularına itaat vâcib olur dediğiniz ümerâ içinde ümmete nefes aldırmak istemeyen müstebid, zalim hükümdarlar da dâhil mi? Kendilerine itaat vâcib olan vülât-ı emr silsilesi hükümdarlardan sonra onların valilerine, mutasarrıflarına, kaymakamlarına, nahiye müdürlerine kadar imtidâd edecek mi? Ve bu takdirce rüesâ-yı kabâil ile taraf-ı hükümetten mansûb olan köy muhtarları da tahrîm-i helal ve nesh-i sünnet hakkına mâlik olacaklar mı? Umûr-ı câizede ale'l-ıtlâk ümerâya itaat edilmezse ümerâya itaat ediniz diye nâzil olan emr-i ilâhîye mahal kalmaz diye garip bir iddiada bulunuyorsunuz. Ve bu sözünüzü hüccet makamında tekrar ederek istediğiniz gibi tefsir olunmadığı halde –hâşâ- Kur'ân-ı Hakîm manasız kalır demeye cüret ediyorsunuz. Siz galiba Hak Teâlâ'nın emr u nehyettiği umûrun kâffesini turuk u vesâiliyle beraber mahdûd u muayyen zannediyorsunuz. Halbuki birçok evâmir-i şer'iye mutlak olarak vârid olup turuk ve vesâilinin tayini

ulu'l-emrin re'y ü tensibine terk edilmiştir. Evvelce söylediklerimizi yine tekrar edelim. Ümmetin mesâlihine nazaran evâmir-i ilâhiyeyi muhafaza ve ifa için ümerânın tayin edecekleri yollarda ve infâz-ı evâmir-i ilâhiye için verecekleri emirlerde onlara itaat vâcibdir. Âmme-i ehl-i imanın bildiği, tanıdığı, vücûb-ı taat-i ümerâ işte bu gibi hususlardadır, görmüyor musunuz? Bazı eşhâsı velâyet-i âmme ashâbı olan ümerâ değil, peder ve akraba bile bir maslahat-ı şer'iyeye binâen tekrar evlenmekten ve hatta etıbbânın gösterecekleri lüzûm-ı sıhhî üzerine –ki yine bir maslahat-ı şer'iyedir- büsbütün tezevvücden men edebilirler. Bir peder, iktizâsına göre ve –meşveret tarîkiyle- oğlunun zevcesini tatlîk etmesini bile emredebilir. Ve icâb-ı hale göre me'mûr olan şahsın da bu emirleri, nehiyleri hüsn-i telakki ederek itaat etmesi vâcib veyahut mendub olur. Ulu'l-emrdir diyerek velâyet-i âmme ashâbı olmayan bu gibi kimseler için de bütün câizâtta sûret-i mutlakada tahrîm-i helal ve nesh-i sünen salahiyetini verir misiniz? Elbette vermezsiniz. Halbuki biraz düşünseniz bunlar da ulu'l-emrdir. Ve kendilerine itaat –yerine göre- vâcib veya mendûbdur. Her halde ıyânen zâhirdir ki, bu gibi evâmir u nevâhî bazen maslahat-ı şer'iye zımnında ve eşhâs-ı muayyene hakkında nâfiz olabilir. Yoksa –bi-hamdillah bu kere sizin de lisanınızdan sâdır olduğu üzere- taaddüd-i zevcâtın li-zâtihi cevâzı şer'-i münezzelde sarîh iken onu li-zâtihi memnû' kılmak, onu bir kanun ile sûret-i umumiyede bâ-husus Frenkler bu hükm-i şer'îye itiraz ediyor, beğenmiyor diye onlara muvâfakat kastıyla böyle bir kanuna taraftarlık etmek şer'in tahsîn ettiğini takbîh etmek demek değil midir?

Asıl ilmî münazara işte bu sahadadır. Edilen itirazlara cevap vermeli ve gayr-i vârid olduklarını ispat etmeli. Yoksa sorduğumuz suallere hiç iltifat etmeyip de yalnız beni techîl ile, bana isnad-ı taassup ile kanaat etmek eser-i aczdir.

Uzaya uzaya artık kabak tadı vermeye başlayan bu münazaraya müsaadenizle burada hitâm vermek istiyorum. Artık firar deyiniz, hezimet deyiniz, ne derseniz deyiniz. Birinci ve üçüncü makalem ile bu son cevabımda zât-ı âlîlerine teveccüh eden es'ileyi halledinceye kadar bir daha şeref-i muhâtabanızla zevk-yâb olmaktan ferâgat eylediğimi arz eylerim.

Yine Taaddüd-i Zevcâta Dair: Yine Mansurîzâde Said Beyefendiye

Sebîlürreşâd, XII/308 (31 Temmuz 1329 [1330]/21 Ramazan 1332), s. 376-384

Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Geçen makalemin sonunda zât-ı âlîlerine teveccüh eden es'ileyi halledinceye kadar bir daha şeref-i muhâtabanızla zevk-yâb olmaktan ferâgat eyleyeceğimi arz ile sözüme hitâm vermiştim. Başlayalıdan beri şöyle böyle üç ay süren bu mübâhasede en sona kalan bu talebi bidâyet-i emrde is'âf etmek vazifeniz iken bunu ifa için inkıtâ'-ı münasebâtı müş'ir böyle bir ültimatomun âkıbetü'l-emr sudûruna lüzum göstermekte bilmem ki ne zevk vardı?

Hele şükür meselenin içine bu sefer girer gibi oluyorsunuz. Ve –kemâl-i lütf u kereminizden- benim muhtaç olduğum delâili hâmil olarak karşıma çıkıyorsunuz. Lakin evvelki makalelerinizde olduğu gibi –bunda da bazı noktalarda bendenizi haklı bulmakla beraber yine- hakka tekarrübden fevkalade bir ürkeklik göstererek "Kendi zu'münce ben, eski inad u mükâberemden rücû' etmeye başlamış imişim, göstermiş oldukları hakikatlere yavaş yavaş tekarrüb ediyormuşum… meâlinde bazı sözler îrad ediyor. Doğrusu buna taaccüb ü hayret etmekten kendimi alamadım" mukaddemâtıyla inad u mükâbereden rücû' ve hakikate tekarrüb ettiğinize kendiniz de taaccüb ve hayret ediyorsunuz. Biz ise lisanınızla ikrar ettiğiniz bu hayret ü taaccübü –bunu da inkâr edersiniz korkusuyla- senet ittihâz etmekle beraber mübâhesenin bazı anlarında inad u mükâbereden bi'z-zarûre rücû' etmenize, bazı hakikatlere kasrî olarak yaklaşmanıza o kadar taaccüb etmeyiniz. Hakikatin savleti, kudret-i hasr u tazyiki o kadar şedîddir ki, bâtıldan dönmemeye, hakikatten tebâude ne kadar kavî bir azim sahibi olsanız her halde sizi –farkında olmasanız da yine- kendi daire-i necâtına çeker, kendinizi en uzak zannettiğiniz bir anda sizi kendi hisar-ı üstüvârînin tâ ortasına düşürür.

Sizinle bahse başladığım zaman sizi “ehl-i kerr ü ferr” bir kahraman-ı ilm ü cedel sanıyordum. Fakat artık tamamen anlaşıldı ki, siz yalnız “ehl-i ferr” imişsiniz. Kahramanlık müddeîsine “Yiğitlik kaç türlüdür?” diye sormuşlar. “On türlüdür, dokuzu kaçmak, biri hiç görünmemek” demiş. Görüyorum ki, zât-ı âlîniz ilim kahramanlarının bu fasîlesindensiniz. Sizi hiçbir noktada durdurup hesaplaşmak mümkün olmuyor. Daima firar, hem de daima arsa-i veğâya müthiş silâhlar terk ederek firar ediyorsunuz. Yalnız gayr-ı kâbil-i inkâr bir hüneriniz vardır: Esna-yı firarda tozu dumana katıyor, reh-i rastınızda ne bulursanız yıkıp geçiyorsunuz. Halbuki yıktıklarınız meâlim-i din, mebâdi-i İslâm’dır. Hem sizi bir yerde durdurabilmek hem yıktıklarınızı ikâme etmek için çektiğim zahmeti bir Allah bilir. Fakat çare yok. Bu işe bir kere tutulmuş bulunduk. Sizi hisar-ı hakikatin en metin, en yıkılmaz köşesinde kıstırıncaya kadar uğraşacağız: ﴿إن تكونوا تألمون فإنهم يألمون كما تألمون وترجون من الله ما لا يرجون﴾ [en-Nisâ 4/104] Kur’ân-ı Hakîm.

Son makalenizde suallerimizin yine kâffesine cevap vermiyorsunuz da yalnız bir kısmı hakkında mütalaâtınızı beyan ediyorsunuz. Ve o mütalaâtınızı serd edinceye kadar –mutadınız vech ile- beni techîl etmek zevk-i cihan-bahâsını bir türlü feda edemiyorsunuz. Perestîde-i ruhunuz olan bu techîl huyundan vazgeçseniz olmaz mı? Ben cehlimi ikrar ettim. Bari bu noktada olsun sizinle ittifak edebilsek! Fakat siz benimle beraber gitmemeyi, mutlaka benim siyah dediğime beyaz, beyaz dediğime siyah demeyi, hatta ez-kaza kaleminizden çıkan bir hakikati ben hakikattir deyince hemân iptale çalışmayı o kadar iltizâm ediyorsunuz ki, revân-ı cefâ-kârınızı şâd edecek bu gibi itirafâtımı da nazar-ı itibara almıyorsunuz. Galiba benim ağzımdan kelime-i tevhidi duysanız mahza bana muhalefet olsun diye inkâr edeceksiniz.

Ne olur, artık böyle [e]bul-fuzûlâne yorgunluklardan kendinizi azat etseniz! Eğer beni techîl etmekle sizin ilminiz “efkâr-ı umumiye” nazarında sabit olur zannında iseniz boş hülya! Zira herkes anlayacağını anlamıştır. Yok eğer bu tarîk ile ilminizi benim nazarımda ispat etmek dâiyesinde iseniz bu da sa‘y-ı bî-hâsıl. Zira böyle bir şey için zât-ı fâzılânelerinden –lehü’l-hamd- beyyine talep edecek humakâdan değilim.

Gelelim mâ-nahnu-fîhe: Siz makalenizin başında inad u mükâbereden vazgeçmediğinizi söylüyorsunuz. Orası karışacağım şey değil. Sizin huyunuz böyle ise biz ne diyelim? Fakat siz bazı sözlerinizden şimdiye kadar birkaç kere rücû‘ ettiğiniz gibi “Hakka yaklaşıyorsunuz” denilince rücûunuzdan da rücû‘ ettiniz. Bahsimize taalluk eden bazı numuneler göstermek borcumuzdur:

Siz ﴿أطيعوا الله وأطيعوا الرسول وأولي الأمر منكم﴾ [en-Nisâ 4/59] âyet-i kerîmesine verdiğiniz indî manada ibtida-yı emrde “her emir sahibinin câiz olan her şeyde emrine itaat vâcib” olduğunu söylediniz. Biz ise “Muarref bi’l-lâm olan emirden maksat emr-i İlâhî ve emr-i Rasûldür. Yani şer‘-i şerîftir. Binâenaleyh ulu’l-emre itaatin manası ulu’l-emr ikâme ve nasbından maksûd olan hususlarda ulu’l-emr için velâyet-i emr noktasından matlûb olmak lazım gelen şeylerin kâffesinde itaat etmektir” demiştik. Zât-ı âlîniz bu, “Raiye üzerinde tasarruf-ı imam maslahata menûttur” kaziyesini sûret-i diğerde ifadeden başka bir şey değildir diye bizi teyit ve hatta bunun “bir esas-ı aklî ve zarurî” olduğunu beyan ile tekit ve –garibi şu ki- bu teyit ve tekidinizi bir lisan-ı müzeyyifle ifade ettiniz. Bu sözünüzün lehinizde mi yoksa aleyhinizde mi olduğunu fark etmediniz.

Biz “Evet bizim maksadımız da budur” der demez siz yine maslahat-ı şer‘iye kaydını ihmal ederek [her şeyde] itaatin vücûbuna tekrar kâil oldunuz. Şimdi ise “Ancak sütunlarla yazmış olduğu şeylerde hiçbir kıymet ve mahiyet-i ilmiye olmadığı halde yalnız işitmiş ve belki görmüş olduğu bir hakikat-i malume vardı ki, o da (ulu’l-emre itaat ediniz demek ulu’l-emr ikâme ve nasbında ilh…) diye âyet-i celîle hakkında nakletmiş olduğu mana idi” diyorsunuz ki, yine bu sözünüzden rücû‘ edeceğinizden korkmasam –ilk defa olarak musâdif olduğum bu hakşinaslığınıza karşı kendimi teşekküre borçlu addederim- ve bu bahis vesilesiyle bize âdâb-ı münazarayı öğretmek gibi hakk-ı talimi geçmiş ulemâ-yı mantıktan olan zât-ı üstadânelerine teeddüb etmesem bu gibi tenakuzlar acaba ilm-i mantığın hangi bâbında, bu gibi sarîh ve tatsız döneklikler ilm-i cedelin hangi faslında câiz u mubah addedildiğini sorarım. Mamafih işitilmiş veya görülmüş –elbette ya birinden işiteceğim veya bir yerde göreceğim- nefs ü hevâya uyarak ve burnumun dikine giderek serdar-ı fezâ-yı içtihad olacak değilim ya! Hâsılı işitilmiş veya görülmüş “bir hakikat-i malume” diye tavsîf ettiğiniz tarz-ı tefsirimizi bu sûretle kabul edişiniz hakka yaklaşmak değil, onu doğrudan doğruya teslim etmektir. Binâenaleyh hall-i davanın miftâhı mesabesinde olan bu tefsiri teslim etmekteki hakşinaslığınızı da ikinci madde olarak imza-yı âlîleriyle müveşşah bir senet ittihâz ederim.

Lakin –ah!- imzanız, senediniz para ediyor mu ya? Hakka tekarrübden bile o kadar mütevahhiş olan zât-ı faziletpenâhîleri hakkı teslim etmenin devam-ı mükâbereye münâfî olduğunu hisseder etmez lisanını değiştiriyor. Ve bâlâda menkûl ibarenin son kelimesi olan “mana idi” kelimelerini müteakip hemân: “Bunun muârızımızın maksadının

halline dair hiçbir şeyi müfîd olmadığını zikrettikten sonra âyet-i celîleyi takyîd u tahsîs eder bir istisna-i aklî olduğunu beyan etmiştim. İstisna-i aklî demek esasen bedâhet-i akl ile malum olup izah u beyana muhtaç olmayan birtakım istisnalardır" dedikten sonra istisna-yı aklîyi misal ile izah ediyor. Bilmem ki "Evet doğru söylüyorsunuz. Fakat faydasızdır" gibi sözler sizin maksadınıza hâdim olur mu? İçine düştüğünüz tenâkuz bataklıklarından sizi tahlîs eder mi? Bu teslim ettiğiniz şey ulu'l-emre itaatin tefsir u manasıdır ki, taaddüd-i zevcâtın imkân-ı men'ine serd ettiğiniz edillenin en mühimmidir. Daha doğrusu yegâne delildir. Bizim muâraza tarîkiyle verdiğimiz manayı teslim ettikten sonra "Fayda vermez" demenin manası hangi kara kaplı kitapta yazılı olduğunu acaba söyleyebilir misiniz? Zaten bu sözün kaleminizin ucundan daha damlarken sizi nasıl bir vartaya düşürdüğünü zât-ı âlîniz de müsteş'ir oluyorsunuz da hemân tahsîs u istisna siperine ilticâ ediyorsunuz. Ve o kadar huylandığınız muhassıs-ı aklîyi kabul etmeyeceğinizi işmâm ederek vâcib ile haramın istisnası ve âyet-i kerîme müeddâsının yalnız câizâta (bizim tabirimizce mubahâta) kasrı için muhassıs-ı aklîden, istisnadan, bedâhetten bahsediyorsunuz. Hem bizim ulu'l-emrin hudûd-ı şeriat hâricinde eli bağlı olduğuna dair olan tefsirimizi kabul ediyorsunuz. Hem de müteakiben ve bilâ-fâsıla ulu'l-emrin mutlaku'l-inân olduklarını güya bedâhet-i akliyeye istinaden beyan ediyorsunuz. Eğer bunda da kendi tenakuzunuza kâil olmazsanız sizin mantığınızda tenâkuzun vücudu, mefhumu mürtefi' olmuş demektir.

Hem de efendim, siz artık mantıkçılığı pek ziyade suistimal etmeye başladınız. Yaptığınız indî istisnanın bedâhet-i akl ile malum olduğunu söylüyorsunuz. Bunun bedâhet neresinde? Siz âyet-i kerîmedeki "emr"in emr-i şer'îye has olduğunu teslim etmiyorsunuz da her âmirin –biraz düşününce vehleten anlaşılır ki, sizin kavlinize göre nefs-i emmârelerine ümmeti zebûn etmek isteyen bütün zaleme ve müstebiddînin emirleri de buna dâhildir- emridir diyorsunuz. Muhassıs-ı naklî de kabul etmiyorsunuz. O halde yine kendi mesleğinize göre muhassıs-ı aklî iddiası da yürüyemez. Zira siz yine insaflısınız da aklınızla ümerâya yalnız tahrîm-i helal salahiyetini vermekle iktifâ ediyorsunuz da tahlîl-i haram etmelerine müsaade etmiyorsunuz. Yarın diğer söz anlamaz herif daha çıkıp tahlîl-i haramı –yine kendi aklına uyarak- tecvîz etmesine yahut "Mademki Said Beyefendi'nin delil-i aklîsine göre ulu'l-emr tahrîm-i helal derecesinde şeriatta tasarruf hakkını hâizdirler, tahlîl-i harama neden kâdir olmasınlar? Mademki aklen işi halle-

diyoruz, aynı meselenin yarısında akla uyup da diğer yarısında uymamak akla muvâfık değildir" demesine ne mâni kalır? O halde istisna-i aklîdeki bedâhet nerede kalır?

Bizim taaddüd-i zevcâta sünnet deyişimiz pek ziyade istiğrâbınızı celb etmiş. Maatteessüf sizin hadis, fıkıh, mantık ilimlerindeki nazariyât ü mütalaâtınız kimseninkine benzemediği gibi usûl-i fıkıh hakkındaki tetebbuâtınız da ulemâdan hiçbirinin malumu olmayan sahalarda vâki oluyor. Vâcib, sünnet, mubah, mekrûh, haram denilen ahkâm-ı hamseyi zıtlarına nispet ü izafetle tarife kalkışıyorsunuz ve bunların izafî ve nisbî keyfiyetler olduğunu izah eyledikten sonra "İşte bütün ahkâm-ı şer'iye bu minval üzeredir. Mesela nikah etmek sünnettir demek nakîzi olan terk-i nikah etmek yani mücerret bir halde bulunmak sünnet değildir. Nikahın terk-i nikah üzere f[az]l ü rüchânı vardır demektir. Şüphe yoktur ki taaddüd-i zevcâtın nakîzi adem-i taaddüd-i zevcâttır ki 'vahdet-i zevce' demektir. Binâenaleyh taaddüd-i zevcât sünnettir demek vahdet-i zevce mesnûn değildir, taaddüd-i zevcâtın vahdet-i zevce üzerine fazl ü rüchânı var demek olur. Muârızımızın şeriat-i İslâmiyeye bu derece bühtân ü iftira etmekte kendisinde cesaret görmesi şâyân-ı hayrettir. Taaddüd-i zevcâta sünnettir demeleri fiil-i Rasûl'e mukârin olduğu için olsa gerektir. Evet, fiil-i Rasûl'ün taaddüd-i zevcâta mukârin olduğu malumdur. Fakat nakîzi olan vahdet-i zevcenin de fiil-i peygamberîye mukârin olduğu meydandadır… Her ikisi sünnettir denilemez, çünkü bir fiil nakîzi ile beraber sünnet olamaz… Binâenaleyh yalnız taaddüd-i zevcâta veya nakîzi olan vahdet-i zevceye sünnet demek iktizâ ederse de böyle biri sünnet diğeri sünnet değildir demek de doğru olamaz. Zira her iki hal de fiil-i Rasûlullah'a mukârindir. Şu itibar ile ne taaddüd-i zevcâta ne de vahdet-i zevceye sünnet ıtlâk olunamaz" diyerek tereddütlerle, rücûlarla, hatalarla, hakâyık-ı şer'iyeye karşı musâdemelerle mâlâmâl bir ders veriyorsunuz. Bu takrîrinizin sonunu buluncaya kadar sabretmek, muârızınızın fart-ı metanetini müsbit olan delâil-i bâhiredendir. Ne söylüyorsunuz? İnsan bu kadar manasız sözleri bir araya nasıl getirebiliyor diye cidden hayret ediyorum. Bu ders-i gayr-ı müfîdi vermekten maksadınız –Allahu a'lem- sizin teklif ettiğiniz kanun nesh-i şeriata, tahrîm-i helale, men'-i sünnete müeddî olur diye ettiğim itirazı def için olsun gerek. Siz ağır bir itirazdan kurtulmak için taaddüd-i zevcâtın sünniyetini inkâr etmek istiyorsunuz. Nitekim vaktiyle de dinimizi –daha doğrusu kendinizi- Frenklere beğendirmek için taaddüd-i zevcât dinde varsa da dinen mültezem bir şey değildir, din ile alakası olmayan bir meseledir

demek istedinizdi. Halbuki elbette hatırınızdadır ki siz 8 Mayıs [1]330 tarihli makale-i esasînizde "Binâenaleyh ulu'l-emr yani hükümet bi'l-külliye taaddüd-i zevcâtı men etmeye veyahut bazı kuyûd u şurût ile takyîd etmeye bir salahiyet-i tâmmesi vardır. Şeriat-ı İslâmiyede bu hususta bir mâni yoktur" dedikten sonra "haklarında emr u nehy-i şer'î vârid olmamış" diye "nikah u talâk da böyledir" buyurmuştunuz. Yani nikah u talâkı da hükümet bi'l-külliye men veya bazı kuyûd u şurût ile tayin edebilir ve bu hususta hiçbir mâni'-i şer'î yoktur demek istediniz. Şimdi ise lehü'l-hamd ve'l-minne nikahın sünnet olduğunu itiraf ediyorsunuz ki bu, onu ahkâm-ı şer'iyeden sünnete misal olarak irâd etmenizle sabittir. Sizce kâbil-i men' câizâttan olan nikahın sünniyeti makbûl olduktan sonra yine sizce kâbil-i men' câizâttan olan taaddüd-i zevcâtın sünniyetini inkârdaki faydayı havsala-i idrakimiz alamıyor. Mamafih asıl havsala-sûz olan cihet, nikahı sünnete misal olarak îrad ettikten sonra her âkılin harcı olmayan safsatalarla taaddüd-i zevcâtın da zevce-i vâhideye iktisârın da sünnet olduğunu inkâr ediyorsunuz. Hem bu inkârınız her ikisinin de fiil-i Rasûl olduğunu beyan etmenizden sonra vâki oluyor. Zehî inat! Zehî mükâbere! Zehî fekâhet!

Evet dostum, taaddüd-i zevcât da zevce-i vâhideye iktisâr da fiil-i Râsul'e iktirân ettikleri için sünnettir. Bunların eşhâs-ı muayyene üzerindeki hükümleri vâkıâ tehallüf edebilir, lakin ekseriyet-i ahvâlde sünnettir. Zaten biz gerek nikahın ve gerek taaddüd-i zevcâtın ale'l-ıtlâk sünnet olduğunu da söylemedik. Ve yalnız fiil-i nebevî ile de sünniyetine ihticâc etmedik. Taaddüd-i zevcât –sûret-i umumiye ve külliyede değil- bazı eşhâs u ahvâle göre bazen sünnet veya vâcib olabileceğini zahmet edip de kütüb-i fıkhiyeye müracaat edersiniz hülyasıyla beyan etmiştik. Şimdi de kudreti olmayan kimsenin birden ziyade evlenmesi gayr-i câiz olduğunu ilave edelim. Taaddüd-i zevcât sünnettir dememiz doğru ise de daima ve herkes hakkında böyledir demek istemediğimiz siyâk u sibâk-ı kelâmımızdan malum idi. Nitekim nikah da –zannettiğiniz gibi- daima ve herkes hakkında sünnet değildir. Birçok kimseler hakkında ve ekser-i ahvâlde sünnet ve bazen vâcib olduğu gibi bazen de –evvelce işaret ettiğimiz vech ile- gayr-ı vâcib derecesine varır; tıbben tezevvüc kendileri için muzır ve mühlik olan eşhâs gibi.

Binâenaleyh nikah veyahut yerine göre taaddüd-i zevcât her kime her ne zaman sünnet olursa elbette onu terk etmek terk-i sünnet olur. Bir adam zengin, muktedir olur da yine teehhül etmezse sünnet-i müekkedeyi terk etmiş olur. Kezâlik her vech ile iktidarı bulunup adl ü kasmi ihlal etmeyeceğine nefsinden emin olduğu halde vâcib olacak

derecede ihtiyacı olmasa da bu iktidarıyla beraber taaddüd-i zevâcı terk etse elbette bir emr-i mesnûn ü müstehabdan udûl etmiş olur. İbn Abbâs radıyallahu anhumânın Sa'îd b. Cübeyr'e evlenmek istemediği için فتزوج فإن خير هذه الأمة أكثرها نساء = "Evlen. Zira bu ümmetin en hayırlısı zevceleri en çok olanıdır" buyurduklarını Buhârî rivayet ediyor. Hazret-i Osman radıyallahu anhın Hazret-i İbn Mes'ûd'u (radıyallahu anh) kendi zevcesi üzerine Mina'da evlendirmeye çalıştığı da Buhârî'de mezkûrdur. Kezâlik Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan Buhârî'de mervî hadis-i şerîfte bütün geceleri namaza hasr etmeye, bütün yıl oruç tutmaya, hiç evlenmemeye niyet eden üç zâta –ki Ali b. Ebî Tâlib ile Abdullah b. Amr b. el-Âs ve Osman b. Maz'ûn'dur- taraf-ı âlî-i Risâletpenâhî'den والله إني لأخشاكم وأتقاكم له لكني أصوم وأفطر وأصلي وأرقد وأتزوج النساء فمن رغب عن سنتي فليس مني = "Allah'a kasem ederim ki sizin hepinizden ziyade Allah'tan haşyetim var. Sizin hepinizden ziyade Allah'tan ittikâ ederim. Lakin hem oruç tutar, hem iftar ederim. Hem namaz kılar, hem uyurum. Kadınları da tezevvüc ederim. Artık benim sünnetimden rûgerdân olan benden değildir" buyrulmuştur ki, bu hadis-i şerîften –tabiî yekdiğere nakîz addettiğiniz- hem oruç tutmak hem yemek, hem gece namazı kılmak hem yatıp uyumak fiillerinin sünnet olduğu sarâhaten anlaşıldığı gibi أتزوج النساء'nın ifade ettiği taaddüd-i zevcâtın da sünnet olduğu taayyün ediyor. Hem de öyle bir sünnet ki فمن رغب عن سنتي فليس مني tehdid-i dil-şikâfıyla tekit edilmiştir.

Vâkıâ bu tehditten insan mücerret nisâ-i müteaddide tezevvüc etmemek yahut hiç evlenmemekle Rasûlullah efendimiz hazretleri kendinden berî olup defter-i ümmetten ihraç olunur gibi bir mana çıkmaz. Gerek mendûb gerek müekked olsun sünneti ve hatta vâcibi bile terk etmek böyle bir terkîn-i kayd muamelesini istilzâm etmez. Buradaki tehdit sünnet-i nebeviyeyi, tarikat-i meslûke-i Mustafaviyeyi beğenmemekle mahmûldür. "İşte ben böyle yapıyorum. Siz de elinizden geldiği kadar böyle yapmaya çalışınız. Her kim benim bu fiillerimi beğenmiyorsa benden değildir. Ben ondan berîyim" demektir. Sünnet-i nebeviyeyi kendi nâm u hesabına beğenmeyenler Rasûlullah'tan berî oluyor. Artık maâzallah kendi aklını da müfte satıp Frenkler beğenmiyor diye sünnet-i nebeviyenin icrasına bi'l-külliye mâni olanlar nasıl olur bilmem?

İlk makalenizdeki ma'hûd beş sualin birincisine, ki ﴿وما آتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا﴾ [el-Haşr 59/7] âyet-i kerîmesiyle ulu'l-emrin her hususta ve hatta sizin tabirinizce câizâtta bile başı şeriata bağlı olduğuna ihticâcı mütezammın idi, şöyle cevap veriyorsunuz:

"Evet ulu'l-emr de (buradaki كم hitabıyla) muhataptır. Fakat ﴿وما آتاكم الرسول﴾'de hükm-i cevâz dâhil değildir. Yalnız evâmir ve tekâlîf-i şer'iyeye maksûrdur. Binâenaleyh âyet-i celîlenin mebhase taalluku yoktur. ﴿وما آتاكم الرسول﴾'den maksat, evâmir-i şer'iyeden ibaret olduğunu ﴿وما نهاكم عنه فانتهوا﴾ cümle-i celîlesi pek vâzıh göstermiyor mu? Ve ﴿فخذوه﴾ bir emr-i vücûbî değil mi? Cevâz ﴿وما آتاكم الرسول﴾'de dâhil olabilir mi? Cevâzda vücûb nasıl tasavvur olunur?"

﴿وما آتاكم﴾'deki ما'da hükm-i cevâz dâhil değildir.[127] ما'nın şümûlü yalnız vâcibe maksûrdur, demeniz bir dava-yı mücerrettir. ما'nın umûm ifade ettiğini daha dün bize siz öğretiyordunuz. Şimdi saha-i şümûl ü umûmu neden kasr u tahdîde lüzum görüyorsunuz? Siz bu tahdîdi "Menhînin mukâbili yalnız vâcibdir" kaziye-i gayr-ı sâdıkasına istinaden yapıyorsunuz. Halbuki ﴿ما آتاكم﴾'ün manası ما أمركم به değildir. Menhînin de mukâbilinde vâcib ile beraber mubah yer tutar. Ve cümlesi de ﴿ما آتاكم﴾ manasına gelen ما جاءكم به، ما أعطاكم'da dâhildir. أخذ'e gelince o da hissî olur, manevî olur, amelî olur, itikadî olur. Ve âyet-i kerîmenin bütün bu manayı kasda tahammülü vardır. Binâenaleyh size irhâ-yı inân ederek ما'nın yalnız vâcibâta kasrını kabul etsek bile yine bu âyet-i kerîme ile istidlâlimiz doğru olur. Çünkü taaddüd-i zevcâtın kıyamete kadar hıllini kabul u tasdik u ikrar eylemek vâcibât-ı diniyeden ve hükm-i hılli bilenler için zarurât-ı imaniyedendir. ....آمنت'deki وكتبه'nin manası yalnız "Kitaplar nâzil olmuştur diye iman ederim" demek değildir. Kütübün muhteviyâtını bilenler için o muhteviyâtı da tasdik u ikrar eylemek imandandır. Geçenki cevaplarınızın birinde taaddüd-i zevcâtın men olunabileceğini söylemekle zarurât-ı diniyeden bir şeyi inkâr etmemiş olduğunuzu iddia ediyordunuz. Sizin davanızın bu itibar ile ve ba'de'l-ilm buna müeddî olacağını bilmeniz lazımdır.

﴿يا أيها الذين آمنوا لا تحرموا طيبات ما أحل الله لكم﴾ [el-Mâide 5/87] âyet-i kerîmesindeki hitapta ulu'l-emr de dâhil midir, diye îrad etmiş olduğumuz suale de "Bu sualin îradıyla muârızımız âyet-i celîlenin manasını anlamadığını göstermiş oluyor. Çünkü kavâid-i nahviye-i Arabiyedendir ki, (bunun nahve cihet-i taalluku?!) cem' cem'e mukâbil olursa âhâd âhâda münkasim olur. Binâenaleyh âyet-i müşârun-ileyhin manası 'Ey Zeyd! Sana helal olan şeyi nefsine haram kılma. Ey Amr! Sen de sana helal olan şeyi kendine haram etme. Ve ey Bekir! ilh...' gibi hitabât-ı gayr-ı mütenâhiyenin bir muhassılası, bir icmâlinden ibarettir. Yoksa ulu'l-emrin umûma ait olarak bazı helal (câiz) olan şeyleri li-masla-

hatin men‘ u tahrîm etmesi âyet-i celîlenin hükm ü müfâdından pek uzaktır" cevabını veriyorsunuz. Bizim bahsimiz âyet-i celîlenin hükm ü müfâdından neden uzak oluyor, bir türlü anlayamadım. Biz sizin teklif ettiğiniz tahrîm-i helal mahzurunu görmüş ve bu âyet-i kerîme ile adem-i imkânına ihticâc etmiştik. Siz ise –farkına varmaksızın- âyet-i celîlenin bahsimize taallukunu tasdik u ikrar ve âyet-i müşârun-ileyhânın manası hitabât-ı hâssa-i gayr-ı mütenâhiyenin bir muhassılası, bir icmâli olduğunu beyan ediyorsunuz. Yalnız mutadınız olan tahakküme binâen ulu'l-emrin umûma ait olarak bazı helali tahrîm edebildikleri-ni istisna ediyorsunuz. Ulu'l-emrin ﴿يا أيها الذين آمنوا﴾ hitabında dâhil olduğunu elbette inkâr etmiyorsunuz. Dâhil olunca da bunlar Allah'ın kendilerine tahlîl ettiğini kendilerine haram edebilirler mi? Böyle bir salahiyet, bilmiyorsanız öğreniniz ki değil –içlerinde her çeşidi bulunabilen- ricâl-i hükümete, Hazret-i Peygamber'e bile verilmemiştir. Sûre-i Tahrîm'in başındaki ﴿يا أيها النبي لم تحرم ما أحل الله لك﴾ [et-Tahrîm 66/1] âyet-i kerîmesi durup duruyor, yoksa bu da sizin zü‘munüzce ulu'l-emr âyetiyle mensûh mudur? Kitâb-ı Kerîm Hazret-i Fahr-i kâinât efendimize hitaben ﴿لست عليهم بمسيطر﴾ [el-Gâşiye 88/22] buyurduktan sonra başkalarına seytara hakkı nasıl verir? Sûre-i Mümtehine'deki bey‘at-i nisâ âyetinde ﴿ولا يعصينك في معروف﴾ [el-Mümtehine 60/12] buyruluyor. Ma‘rûftan başka bir şeyi emretmeyeceği muhakkak olan, emri şeriat olan Peygamber-i zîşâna itaatin böyle bir kayıt ile takyîd buyrulması ulu'l-emr denilen ricâlin şeriat-ı tâhireye inkıyâdlarının ne mertebede olmak lazım geleceğini göstermez mi?

Her halde ulu'l-emr kendilerine helal olan şeyi –âyet-i celîle mûcebince- kendilerine haram edemezler. Hal böyle iken nasıl oluyor da bazı helalleri başkalarına, hatta ümmete kanun ile tahrîm edebiliyorlar, buna bir türlü aklım ermedi.

Sözünüzden rücû‘ ettiğinizin bir delilini daha bu münasebetle zikretmeden geçemeyeceğim. Siz "Ulu'l-emrde tahrîm-i helal salahiyeti var demedim" diye evvelce üzerime fena hücum etmiştiniz. Şimdi ise umûma ait olarak bazı helal (câiz) olan şeyleri li-maslahatin men‘ u tahrîm edebilir diyorsunuz. Müsaadenizle bu sözünüzü de üçüncü madde olarak senet ittihâz edeceğim. Siz yalnız imzanıza sahip olunuz. İnkar vadisine sapmayın. Bi-iznillah meseleyi pek kolay halledebiliriz.

Tasavvur ettiğiniz kanun-ı muhayyelin vücudu takdirinde ilk zevceden sonraki tezevvüclerin zina ve bunlardan hâsıl olacak çocukların evlad-ı zina olup olmayacakları hakkındaki üçüncü, dördüncü ve beşinci su-

allerime verdiğiniz cevap da epeyce cür'etkarâne olmakla beraber ahkâm-ı şer'iyeden –istediğiniz vakitte- lisan-ı hürmetle bahsedebilecek kadar meleke sahibi olduğunuzu gösteriyor.

"Vaz'-ı kanun ile bir şeriat-ı cedîde mi ihdâs olunuyor ki şöyle olursa zânî veya evlad-ı zina mı oluyor diye bir içtihad-ı şer'îde bulunuluyor zannı hâsıl olsun. Yapılacak şey kanundur –hâşâ- şeriat değildir" diyorsunuz. Şer'-i şerîfe karşı ilk defa olarak takındığınızı gördüğüm bu tavr-ı edebe teşekkür ederim. Şimdiye kadar ulu'l-emrin tahrîm-i helal salahiyetini birkaç defa iddia ve inkâr ettikten sonra ikinci sualimizin cevabında buna yine "li-maslahatin" kaydını ilave ederek kâil olduğunuz son makalenizin yine o sahîfesine tesadüf eden bu ibarenizde yine "hâşâ"larla, teberrîlerle karışık bir inkârınıza daha müsâdif oluyoruz. Bunu da dördüncü madde olarak senet ittihâz edeceğim. Artık –rica ederim- burada durun da bir daha bu sözünüzden dönmeyin.

Bunu müteakip sözünüze devam ederek böyle bir kanunun vücudu halinde zevce-i vâhideye iktisâr edenlerin zânî olmayacaklarını ve şu kadar ki ulu'l-emre adem-i itaat cihetinden âsim olacaklarını ve böyle bir kanun taaddüd-i zevcâtı li-zâtihî haram etmeyip haddizatında helal olan mal-ı mağsûb gibi li-gayrihî haram edeceğini söylüyorsunuz. Bir sahîfeden ziyade tutan bu izahâtınızı aynen nakledemediğimden dolayı müteessifim. Fakat hülâsada size hıyanet etmedim zann u itikadındayım. Bakalım ne dereceye kadar haklısınız?

Evvela kanun-ı cedîdinizin şer'-i cedîd olmadığını ve "Birden fazla kadınla tezevvüc eden kimse hakkında zina etmiş diye ne kanun bahseder ve ne de şeriat hükmeder" dediğinizi unutuyorsunuz da taaaddüd-i zevcâtın li-gayrihî haram olduğunu iddia ediyorsunuz. Bu tenâkuz değil midir? Nikahın –velev li-gayrihî olsun- haramı zina ve sifâh değil midir? Bu rücûunuzu hem de aynı cevabınızda ve yarım sahîfe içindeki bu rücûunuzu da beşinci madde olarak senet ittihâz edelim.

Sâniyen bu tenâkuzu da hoş görerek ke-en-lem-yekün tutalım. "Taaddüd-i zevcât men olunduğu takdirde hâsıl olan hurmet-i şer'iye nefs-i taaddüd-i zevcâttan değil, ulu'l-emrin onu men etmesinden ve ulu'l-emre adem-i itaat noktasından neş'et eder" demeniz altı makale yazmak için döktüğünüz göz nurlarını, ulu'l-emri derece-i sâniyede şâri' yapacağım diye sarf ettiğiniz nefesleri, emekleri büsbütün heder etmiyor mu? Siz a'dâ-yı dinin İslâm'a taaddüd-i zevcâtı tahlîl ettiğinden dolayı ta'n ettiğini söyleyerek "taaddüd-i zevcât hakkında bir hüküm ilzâm" edilmemiş olduğunu ilk makalanizin ilk sahîfesinde iddia

etmiştiniz. Şimdi ise nefs-i taaddüd-i zevcâtın İslâm'da hılli müstelzim olup din-i İslâm'ın bundan infikâk edemeyeceğini bize izah ediyorsunuz. Pek güzel der-hâtır edersiniz ki, siz bu davayı güya din-i İslâm'ı ta'n-ı tâ'inden vikâye için öne sürmüştünüz. Taaddüd-i zevcât –sizin bu seferki fakîhâne ikrarınız vech ile- li-zâtihî helal olarak kaldıktan sonra artık men'inde tasavvur ettiğiniz fayda ve maslahat ne olabilir? Bu kanunu teklifinizden şeriatı mesâlih-i ibâdı teminden kâsır, ona muhalefet edecek ulu'l-emrin mesâlih-i nâsı daha ziyade müdrik olduğunu iddia gibi bir manadan başka bir şey çıkar mı? Biz bunu tâ ilk cevabımızda size açıkça söylemiştik. Mükâbere ettiniz. Şimdi âkıbet bizim dediğimize geldiniz. Bu da rücûunuza dair elimize düşen altıncı senet.

Sâlisen taaddüd-i zevcât kanun ile men olunsa birden ziyade zevceyi cem' eden kimse hakkında nikah u zevâc itibarıyla hiçbir hükm-i şer'î terettüb etmeyeceğini itiraf ile beraber yalnız ulu'l-emre adem-i itaatten dolayı "âsim" olur, dedikten sonra "Bununla beraber taaddüd-i zevcât kanun ile men olunduğu takdirde hurmet-i şer'iye nokta-i nazarından zina derecesinde addolunabilir. Çünkü hıfz-ı neseb ve israf-ı mâdan vikâye etmek gibi bir gayeden, ulu'l-emre itaat sûretiyle muhafaza-i nizam u intizam gayesi daha dûndur diye hükmolunamaz" gibi henüz kulaklar duymadık bir hükm ü kıyasta bulunuyorsunuz. Vâkıâ muhafaza-i nizam ve intizam gayesi pek büyüktür. Ve –dediğiniz gibi- "Cürm ü günah ancak zinaya münhasır değildir. Ulu'l-emre adem-i itaat de nazar-ı şer'de en büyük cürm ü günahtır." Fakat hangi nizam u intizam? Ulu'l-emrden sâdır olan hangi emir? İşte burasını ketm, yahut burasından gaflet ederek pek mühim bir mugâlata yapıyorsunuz. Bakınız, Abdullah b. ez-Zübeyr hazretleri hutbesinde إنا قد ابتلينا بما قد ترون فما أمرناكم بأمر لله فيه طاعة فلنا عليكم فيه السمع والطاعة وما أمرناكم من أمر ليس لله فيه طاعة فليس لنا عليكم فيه طاعة ولا نعمة عين = "Biz işte şu gördüğünüz şeyle (yani imâretle) mübtelî olduk. Her ne zaman Allah'a taati mütezammın olmayan bir işi size emredersek o işte sizin bize karşı dinlemek, itaat etmek borcunuzdur. Bilakis her ne zaman Allah'a taati mütezammın olman bir işi size emredersek o işte ne itaat ne de hoşlanmak vâcib değildir" diyor. Bu dinin hâmilleri sizin bu sakîm içtihadınız meydana çıkıncaya kadar ümerâya itaati işte böyle anlıyorlardı. Evet, maslahat-ı şer'iye için ümerâya itaat vâcibdir. Onun hâricinde kerhen ve fiilen itaat vâki olsa bile bu itaat itaat-i şer'iye değildir. Sizin daima ulu'l-emrin manasından tegâfül etmeniz böyle ağır hefevât ile musâb olmanıza bâdî oluyor. Eğer bu makalede sizden istihsâl ettiğimiz senedin mü-

eddâsından hâlâ ferâgat etmemiş iseniz mesele sizce de hallolunmuş demektir. Şunu bilmelisiniz ki, ulu'l-emre itaatle muhafaza-i nizam u intizam gayesi şer'an ne kadar mühim addediliyorsa şer'in ilel-i vürûdundan biri olan ahkâmına riayet de helalini helal, haramını haram tanımak da helalini men etmemek, haramını emretmemek gayeleri de ondan daha mühimdir. Her halde taaddüd-i zevcâtı men eden "Taaddüd-i zevcât bizim hilâfına sâdır olan emrimizden dolayı haramdır" diyecek ulu'l-emr Kur'ân-ı Kerîm'de mezkûr olan ulu'l-emr değildir. Şeriat-ı mutahhara-i Ahmediye kendi hıll u hurmetini tanımayan ulu'l-emri ulu'l-emr olarak tanımaz.

Bir de siz âsim olmak ne demektir biliyor musunuz? Allah Teâlâ hazretlerinin hiçbir fiil ü hükmünü biz hikmetten hâlî bilmiyoruz. Ahkâm-ı şer'iyenin de kâh cevâz u ibâha, kâh sünniyet veya kerâhet, kâh vücûb ve kâh haram olması hep o hikmet-i ilâhiyenin icâbât ü muktezeyâtındandır. Emrullah ile emr-i Rasûlullah'ı muhafaza ve icra sadedinde gerek fukahâ ve müçtehidînin ve gerek ümerâ-yı müslimînin tayin edecekleri turuk u mesâile müteferri' evâmir u tenbihâtları da derecesine göre mütefâvit ve icâb-ı maslahata göre kâh vâcib, kâh mendûb ilh... olur. Yoksa her hangi bir âmir veya fakih mücerred bana itaat lazım gelir diye her ne emrederse ona muhalefet edeni âsim tanımak azamet ve hikmet-i ilâhiyeye yakışır mı? Cenâb-ı Ahkemü'l-hâkimîn sevab u ıkâbını kendi emr u nehiylerine itaat veya muhalefet cezası olarak tayin buyurmuştur. Yoksa kendi şer'ine muhalif evâmir ısdâr eden fukahâ ile ümerânın subaşısı, polisi, jandarması olmaktan münezzeh ü müteâlîdir.

***

Cevaplarınızın def'i burada bitmedi, fakat bizim sizinle işimiz bir türlü bitmiyor ki... Siz makale-i esasînizde taaddüd-i zevcâtta icra-yı adalet etmek gayr-ı kâbil olduğundan bahisle "Adalet gayr-ı kâbil-i icradır diye taaddüd-i zevcâtı men ve o yolda kanun vaz' etmek iktizâ eder demek bir şey'-i müfîd olamaz. Çünkü mâni ile muktezî teâruz ederse mâni takdim olunur... Binâenaleyh evvel-i emrde şeriat-ı İslâmiyede öyle bir mâni olmadığını, tevehhümden ibaret olduğunu izah etmek iktizâ eder. Adalet meselesi ikinci derecede kalır. Vaz' olunacak kanunun esbâb-ı mûcebesinden olur" diyorsunuz. Bendeniz de bu noktayı mevzû'-ı bahs etmiyorsunuz diye sükût etmiştim. Şimdi ise tuttuğunuz reh-i nâ-refteyi daralmış görünce rücû' ederek (bu rücûunuzu da yedinci madde olarak senet ittihâz etsem haklı değil miyim?) başka-

larının tuttuğu yola –fakat rehzenlik için- avdet ediyor ve taaddüd-i zevcâtın sünniyetini inkâr için "Fiil-i Rasûl'e mukârenet noktasından taaddüd-i zevcâtın İslâmiyet'te vahdet-i zevce üzerine fazl ü rüchânı vardır nasıl denebilir? Âyet-i celîle "Adalet icra edemezseniz bir zevce ile iktifâ ediniz; adalet etmeye muktedir olamazsınız" buyurmakla hiç olmazsa bu sûretle olsun vahdet-i zevceye taaddüd-i zevcâta tercih etmiyor mu?" diyorsunuz. Her şeyden evvel Türkçe yazdığınız bu âyetin nerede nâzil olduğunu öğrensek hoş olur. Mamafih anl[aşılıyor ki], siz sûre-i Nisâ'nın üçüncü âyeti olan ﴿وإن خفتك ألا تقسطوا في اليتامى فانكحوا ما طاب لكم من النساء مثنى وثلاث ورباع فإن خفتم ألا تعدلوا فواحدة أو ما ملكت أيمانكم﴾ âyet-i kerîmesindeki adalet ile yine sûret-i mezkûrenin 128'inci âyeti olan ﴿ولن تستطيعوا أن تعدلوا بين النساء ولو حرصتم فلا تميلوا كل الميل فتذروها كالمعلقة﴾ âyet-i kerîmesindeki adaletten bahsetmek istiyorsunuz. Düşününüz. Eğer "adalet" sizin anladığınız ve tetebbuuna lüzum görmediğiniz âyât-ı kerîmeden istihrâc ettim zannettiğiniz mana-yı mutlakta olmuş olsaydı âhiru'l-emr taaddüd-i zevcât üzerine takarrur eden ve kudreti olan için taaddüd-i zevcâtın şer'an mültezem olduğunu gösteren fiil-i Rasûl'ün –maâzallahu teâlâ- sarâhat-i nassa musâdim olması lazım gelirdi. Bu âyetlerin mensûh olmadığı ise hîn-i irtihâl-i nebevîde ümmehât-ı mü'minînin dokuz olmasından sabittir. İşte böyle, siz bilmemek eseri olarak karıştıkça işi karıştırıp berbat ediyorsunuz.

Ehl-i ilmin beyanına göre ﴿وإن خفتم ألا تعدلوا﴾'daki adalet kasm u nafakaya, ﴿ولن تستطيعوا أن تعدلوا﴾'deki adalet ise mahabbet gibi emr-i kalbîye râci'dir. Hak Teâlâ'nın nefy ettiği adalet bu ikincisidir ki, bu hakikaten elde olmadığı için mümkün değildir. Nitekim Hazreti Âişe radıyallahu anhâdan mervî olan كان النبي صلى الله عليه وسلم يقسم بين النساء فيعدل ثم يقول اللهم هذا قسمي فيما أملك فلا تلمني فيما تملك ولا أملك gibi ehâdîs-i şerîfe ulemânın bu tevcîhindeki isabeti ispat eder. Birinci nevi adalet ise her zaman mümkündür. İkinci nevi adaletin kâbil olmayacağını Hak Teâlâ bizzat Kitâb-ı Kerîm'inde beyan u tasrîh etmiş iken yine taaddüd-i zevcâtı helal kılmasında zaten başka mana aramak pek açık bir manasızlıktır.

Hem de bilmem neden daima bir söz söylerken diğer sözlerini unutuyorsunuz? İkinci sualimizin cevabını verdiğiniz sırada bize "Cem' cem'e mukabil olduğu vakit âhâd âhâda münkasim olur" diye bir kaide öğretmiştiniz. ﴿يا أيها الذين آمنوا لا تحرموا طيبات ما أحل الله لكم﴾ âyet-i kerîmesine tatbik etmek istediğiniz bu tevezzü' kaidesini buraya niçin tatbik ederek ﴿وإن خفتم ألا تعدلوا﴾ hitabını, "Ey Zeyd sen adaletsizlikten korkarsan... Ey Amr, sen adaletsizlikten korkarsan, ilh..." gibi hitabât-ı hâssanın muhassalası addetmiyorsunuz? Halbuki kaidenizden bu ma-

kamda istifade isteseydiniz elbette daha münasip olurdu. Zira havf u haşyet umûr-ı bâtıniye ve kalbiyedendir. Bunlar efrâd u âhâdın hususiyetlerine müteallık ve mükellefînin re'yine müfevvaz olan şeylerdendir. Velâyet-i âmme ashâbının müdahale edeceği umûr-ı zâhireden değildir. Eğer bir kimse kendisinin adalet etmeyeceğinden korkarsa, ona layık olan, bir zevceye veyahut memlûkesine iktisâr eylemektir. Kendine emniyeti olduğu takdirde ise iki ve üç ve dört kadın cem' etmek hakkıdır. Mevzû'-ı bahs olan kaideyi kavâid-i nahviyeden olarak gösterdiniz. Mesâil-i nahviye ile usûliyeyi yekdiğere karıştırmanıza bir şey diyemeyiz. Ama elbette ilm-i meânîye de aşina olmanız lazım gelir. Eğer o ilim ile iştigâliniz varsa anlarsınız ki ﴿وإن خفتم﴾ âyetindeki harf-i şart nedrete dâll olan hurûftandır. Türkçeye tercüme edersek "Her vakit olmaz ya, şayet korkacağınız tutarsa" gibi bir mana maksûd olur. İşte edat-ı şartın إذا olmayıp da إن olması adaletsizlik korkusunun her şahıs hakkında ve her halde yahut ekser-i eşhâs hakkında ve ekser-i ahvâlde vâki olmayıp nadiren tesadüf ettiğini iş'âr eder. Artık bilmem "Taaddüd-i zevcât şer'an mültezem değildir, sûret-i mutlakada adalet mümkün değildir" demenin hükmü kalır mı?

Bir mesele daha: Zât-ı âlîleri ﴿وأولي الأمر﴾ âyet-i kerîmesinin delil-i naklî ile muhassas u mukayyed olduğunu teslim etmiyorsunuz da yalnız istisna-yı aklîyi kabul ediyorsunuz. İlk makalenizde لا طاعة لمخلوق في معصية الله hadis-i şerîfini ulemâ sözü diye yazdıktan sonra sonraki makalâtınızın birinde de bize delil olabilecek iki hadis-i şerîf bulup davanızı ispat için onlardan istifadeye imkân bulamamıştınız. Şimdi ise –tabir mazur görülsün- büsbütün azıtıyorsunuz: "Ulemâ-yı şeriat ise şeriatın emr u nehiylerine muârız olan ulu'l-emrin emr u nehiylerini لا طاعة للمخلوق في معصية الخالق diye bir esas vaz' ederek istisna ve tahsis ediyorlar. İşte bu esas ne bir âyet-i celîlenin mazmûnu ve ne de ehâdîs-i şerîfenin müeddâsı olmak üzere malum değildir. Esasen ehâdîs-i şerîfenin müeddâsı olsa da haber-i âhâd ile nass-ı Kitap'ı tahsis etmek câiz olmaz" diyorsunuz. Evvela ulemâ-yı şeriat böyle bir esas vaz' etmişler demeniz merdûddur. Ulemâ-yı şeriat kendi başlarına Kitap ve Sünnet'e râci' olmayan hiçbir esas vaz' edemez. Eimme-i din hakkında böyle bir itikatta bulunuyorsanız cidden teessüf olunur. Zira ne dini ne ulemâ-yı dini tanımıyorsunuz demektir.

Sâniyen mevzû'-ı bahs olunan âyet-i kerîme ﴿يا أيها الذين آمنوا أطيعوا الله وأطيعوا الرسول وأولي الأمر منكم فإن تنازعتم في شيء فردوه إلى الله والرسول إن كنتم تؤمنون بالله واليوم الآخر ذلك خير وأحسن تأويلا﴾ olup nazm-ı celîl ﴿فإن تنازعتم﴾'den itibaren mâ-kablindeki ﴿أولي الأمر﴾'i muhas[sıs] u mukayyid olduğunu

kirâren ihtâr ettik. Hatta şimdi de size söyleyelim ki gerek âyet-i kerîmenin sebeb-i nüzûlü ve gerek لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق hadis-i şerîfinin sebeb-i vürûdu olan vaka Abdullah b. Huzâfe vakası olduğu rivayet ediliyor. Demek ki gerek Kitap'taki ve gerek Sünnet'teki muhassıs-ı naklî tam bizim bildirdiğimiz manaya imiş. Lakin siz hâlâ aldırış etmiyorsunuz da "Bu esas ne bir âyet-i celîlenin mazmûnu ve ne de ehâdîs-i şerîfenin müeddâsı olduğu malum değildir" diyorsunuz. Sünnet'ten de kabul etmediğiniz tahsis-i naklîyi ispat edecek yirmi otuz kadar hadis-i şerîf el-ân elimizdedir. Bâhusus ulemâ-yı şeriatın vaz'ından imiş gibi gösterdiğiniz لا طاعة لمخلوق في معصية الله hadis-i şerîfi mütekâribü'l-lafz ve müttefaku'l-mana olmak üzere devâvîn-i Sünnet'te Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Huzâfe, İmrân b. Husayn, Hakem b. Ömer el-Gıfârî, Abdullah b. Ömer, Ebû Berze el-Eslemî, Abdullah b. Abbas, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik, Ümmü'l-Husayn el-Ahmesiye, Mikdâm b. Ya'dikerb (radıyallahu anhum) gibi ecille-i ashâbdan mahfûz u me'sûr olup manen ve hükmen mertebe-i tevâtürdedir. Sizin her hadisi âhâddan zannetmeniz acayiptir. Eğer vaktiyle kendinizi akl u hevânıza kaptırmayıp biraz insaf ve bizim evvelden beri ulemâ-yı din ve ecille-i müfessirîne tebe'an âyet-i kerîmenin beyan etmiş olduğumuz manasını kabul edeydiniz, biraz da muhassısât-ı nakliye hakkında söylediklerimizi dinleyeydiniz, bu gülünç inkâra düşmez ve herkesin malumu olan bir hakikat için "Malum değildir" demek vartasına giriftâr olmazdınız. İşte bu hakikat ulemâ-yı dince ve onlardan istifadeye nasb-ı nefs edenlerce malumdur. Ummam ki, mükâbereyi bunu da inkâra kadar vardırasınız. Yok, bu meçhuliyet yalnız zât-ı âlîlerine ait ise sizin emr-i dinde cehliniz nâsa hüccet olamaz. Bilakis bilenlerin ilmi size karşı hüccet olur. Hem de ben anlamıyorum. Size göre Kur'ân-ı Kerîm'deki edille şâyân-ı iltifât değil; hadis işe yaramaz, ashâb-ı icmâ olan ulemâ –hâşâ- hep câhil, gafil, mutaassıp. Ashâb-ı icmâ böyle çürüyünce tabiî kıyas-ı fukahânın i'râbdan mahalli kalmaz. O halde edille-i şeriat nâmına bilmem ki elde ne kalıyor? Edille-i şeriat yalnız sizin kıyas-ı bâtılınızdan mı ibarettir?

Sizin de benim de başımız ağrıdı. Ama karıştırdığınız bir mesele hakkında da son bir sözümü söylemeye müsaade ediniz. Makalenizin bir yerinde "Muârızımız ikide bir de makale-i esasiyede taaddüd-i zevcât hakkında 'kurûn-ı vustâ vahşeti' tabirini kullandığımı ortaya sürerek beni efkâr-ı umumiyeye karşı, güya o tabirin kâili ben imişim [gibi] göstermek küçüklüğünde bulunmakla aleyhimde bir silâh olarak isti'mâl etmek istiyor. O tabiri benim lisanımdan değil, şeriat-ı garrânın künh ü mahiyetini anlamayan Avrupalıların lisanından, lisan-ı isnad u

taarruzundan naklettiğimi –Ahmet Naim Bey'den başka- her okuyan anlamıştır. Çünkü ben orada '... Hâlâ kurûn-ı vustâ vahşeti hükümfermâdır zann u itikadında bulunuyorlar' demiştim. Bundan maksadım, Avrupalılar bize bu hususta 'vahşet' isnat ediyorlar. Biz de onlara karşı bunun 'muvâfık-ı akl u hikmet' olduğunu makam-ı müdafaada beyan ediyoruz. Halbuki 'vahşet'le 'muvâfık-ı akl u hikmet' arasında bu'd u mesafeyi göstererek Avrupalıların İslâmiyet'e karşı olan o isnad u taarruzlarının gayr-ı vârid olduğunu ve o yolda müdafaalarımızın müfîd olmadığını irâe etmekten ibaret idi. Bir de aynı maksatla tekrar edildiğinde şüphe olmayan 'lisan-ı şeriat ebkem kalıyor' tabirini câiz olan şeylerde tasarruf imamı an-cehlin inkâr edecek sûrette müdafi-i şeriat (!) görünenlerin lisanı demek olduğu izaha tahammülü olmayacak derecede âşikârdır" diyorsunuz. Bundan fazla nezaketi sizden zaten beklemiyorum. "Lisan-ı şeriat ebkemdir" diye savurduğunuz hakaretin bu sûretle te'vîli ilm-i beyanın hangi faslına uygun düşeceğini bilemezsem de her halde itikadınızca müdafi-i şeriat görünen cehelenin lisanını lisan-ı şeriat addetmeniz şeriata karşı irtikâb edilmiş ikinci bir hakarettir. Öteki cür'etinize karşı feryat edişim küçüklük mü imiş, değil mi imiş anlaşılmak için ilk makalenizin baş satırlarını üşenmeden buraya naklediyorum. Şimdiki yazdığınızla yan yana getirelim de kendi ibarâtınıza varıncaya kadar tahrife ne kadar meyyal olduğunuzu bütün âlem anlasın. Söze böyle başlıyordunuz:

> "[Taaddüd-i zevcât şeriat-ı İslâmiyede tecvîz olunduğu için İslâmiyet taaddüd-i zevcâtı kabul eylemekten imtina edemez. İslâmiyet'te taaddüd-i zevcâtı kabul etmek zarureti vardır. Taaddüd-i zevcât edyân ü milel-i sâirede memnû'dur, fakat İslâmiyet'te men'i kâbil değildir. Din-i İslâm'ın taaddüd-i zevcât meselesinde edyân-ı sâireden farkı vardır] gibi yanlış bir zann u zehâb neticesi olarak Avrupalılar ve bilcümle akvâm-ı mütemeddine tarafından şeriat-ı İslâmiye pek çok dûçâr-ı ta'n u itiraz oluyor. Âlem-i İslâm'da şeriatları muktezâsından olmak üzere hâlâ kurûn-ı vustâ vahşeti hükümfermâdır zann u itikadında bulunuyorlar. Bu tufan-ı seyl-i itirazâta karşı âlem-i İslâm'ın müdafaa ve cevapları da şeriat-ı İslâmiyeye nispet olunan o bühtân ü iftirâyı, o zann u zehâb-ı bâtılı teyit etmekten başka bir şey ifade etmiyor. Mu'terızlar şeriat-ı İslâmiyede taaddüd-i zevcât hakkında bir hüküm iltizâm edilmiştir zannıyla tevcîh-i ta'n u itiraz ediyorlar. Müdafiler de o hükmü muhafaza edeceğim diye taaddüd-i zevcâtın fevâid ü muhsenâtından, muvâfık-ı akl u hikmet olduğundan bahsedip duruyorlar. Müdafilerden hiçbiri [Şeriat-ı İslâmiyede taaddüd-i zevcât hakkında iltizâm olunmuş bir hüküm yoktur, ulu'l-emrin emr u men'ine tâbi bir

meseledir. İslâmiyet taaddüd-i zevcâtın men olunmasına katiyen mâni değildir. Taaddüd-i zevcât meselesi şeriat-ı İslâmiye noktasından işkâl (doğrusu istişkâl olacak) edilecek, mevzû'-ı bahs ü makâl olacak mahiyette değildir] diye beyan-ı hakikat edemediklerinden beyhude yere münakaşât devam edip gidiyor."

Sözünüzü tahlil edelim. Her şeyden evvel [ ] işareti arasına aldığım ibarelerinizi üzerine nazar-ı dikkatinizi celb ederim. Siz evvela "Avrupalıları ve bilcümle akvâm-ı mütemeddineyi" yanlış yere şeriat-ı İslâmiyeye ta'n ettiklerinden dolayı muâhaze ediyorsunuz. Niçin? Birinci [ ] işareti arasına aldığımız sözlerden dolayı değil mi? İşte Avrupalıların o beğenmedikleri şeyler gelmiş geçmiş bütün ulemâ-yı İslâm'ın Kitap ve Sünnet'e, icmâ-ı mütevâtire istinaden kabul ettiği şeylerdir. Sonra "hâlâ kurûn-ı vustâ vahşeti hükümfermâdır zann u itikadında bulundukları" için Frenkleri muahâzede devam ediyorsunuz. Niçin? Müslümanların kabul ettiği bu şeyleri var zannettikleri için değil mi? "Hâlâ" değişinizden de evvelce mevcut iken himmetinizle şimdi zâil olduğu manası çıkmaz mı? O halde bunları var farz edersek kurûn-ı vustâ vahşeti olduğunu bu ibarenizle teslim etmiş olmuyor musunuz? Siz vâkıâ bu tabir-i şenîi Frenklerin ağzıyla veriyorsunuz. Fakat bunların vahşet olmadığını söylemiyorsunuz da dini, bu ta'yîb edilen şeylerin vücudunu inkâr ederek tebriye ediyorsunuz ve âlem-i İslâm'ın doğrudan doğruya müdafaa ve cevaplarının o zann [u] zehâbı yani taaddüd-i zevcâtın vahşet olduğu zann u zehâbını teyit ettiğini makam-ı muâhazede söylüyorsunuz.

Siz Avrupalıların vahşet dedikleri şeylere vahşet değildir demiyorsunuz. Bu vahşet denilen şeyler yoktur diye alâ melei'n-nâs irtikâb-ı kizb ediyorsunuz. "Taaddüd-i zevcât muvâfık-ı akl u hikmettir" diye müdafaa ettim davasına gelince, o müdafaa "bahsedip duruyorlar" ibaresinin sarâhatinden de anlaşılıyor ki, sizin tarafınızdan değil, ulemâ-yı İslâm tarafından vâki olmuştur. Siz ise bu zavallı müdafilerin müdafaâtını ikinci [ ] işareti arasına aldığım esbâb-ı mûcibe ile ve "Beyhude yere münakaşât devam edip duruyor" ibaresiyle tezyîf ediyorsunuz. Demek ki, "Biz de onlara karşı bunun muvâfık-ı akl u hikmet olduğunu makam-ı müdafaada beyan ediyoruz" demeniz ikinci kizb-i sarîhtir. Siz Frenklerin itirazâtını def etmek şöyle dursun, yerleştirmiş, tekit etmiş oldunuz. Ve son makalenizin baş taraflarında taaddüd-i zevcâtın men edilemeyeceği hakkındaki delâilin maksadımızı "halle dair hiçbir şeyi müfîd olmadığını" tekrar ederek Frenk gayretkeşliğinde sebat ettiniz.

Biz makale-i esasiyenize cevap verirken hüsn-i zan ile me'mûr olduğumuzdan dine karşı ettiğiniz bu ağır hakaretleri söz söylemeyi bilmediğinize hamletmek istedik, nezaketin size karşı bizce hadd-i gayesi olan bu tevcîhimize kanaat edip daha fazlasına çanak tutmasanız hakkınızda daha hayırlı olur. Sizin sözünüzde sebatınız yok. Hasmınızı tahkîr ve techîl edersiniz. Kitap ve Sünnet delâilini nazar-ı itibara almazsınız. Ulemâ-yı dini istihfâf edersiniz. Hâriçten olsun, hasmınızdan olsun hatta kendi ibarenizden olsun ettiğiniz nakilleri tahrif edersiniz. Sözümü te'vîl edeyim derken yalandan tehâşî etmezsiniz. Biz yine hakikat meydana çıksın diye tahammül ediyoruz. Lakin iş yalancılığın bu kadar açığa müncer olunca sizde samimiyetin fıkdânı nazarımda tamamıyla kat'îleşiyor. Binâenaleyh teşrîh-i mahiyetiniz için şimdiye kadar sarf ettiğim emekle iktifâ ederek kulûb-ı ehl-i İslâm'a dem-be-dem zehir saçmaktan hâlî kalmayan cevaplarınızın fî-mâ-ba'd hiçbirine mukabele etmemeye azmettim. Bundan sonra size cevabım sükûttur.

Bir Cevap

Sebîlürreşâd, XIV/363 (1 Ağustos 1334/23 Şevval 1336), s. 236-244
Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Sebîlürreşâd'da intişâr eden son makale-i âcizâneme itirazen "mütedeyyin bir genç" imzasıyla bir açık mektup aldım. Mektubun sahibini tanımıyorum. Fakat bir kısım gençlerde hüküm-fermâ olan efkârın bazısına tercüman olduğu ve tarîk-i diyânetten gençleri alıkoyan ilkââtın şeklini bir dereceye kadar gösterdiği için tamamen ve fıkra fıkra cevaplarıyla birlikte aynen derc ediyorum.

Ahmet Naim

Mektup

Ba'de'l-elkâb

> "*Sebîlürreşâd*'ın 361 numaralı nüshasındaki 'şeâir-i İslâmiyenin lüzûm-ı muhafazasına' dair olan makale-i fâzılâneleri münasebetiyle vuku bulacak maruzât-ı âtiyeyi hüsn-i telakkî buyurmanızı hâssaten rice ederim."

Hak ve hakikat taraftarıyım hüsn-i niyetle vâki olacak her türlü ihtarât-ı hâlisânenizi telakkî bi'l-kabul edeceğime şüphe buyurmamanızı bendeniz de rica ederim.

> "Evet, muhterem üstat!"

Estağfirullah, beni bir tâlib u müteharrî-i hakikat diye itikat edip ona göre muamele etseniz, böyle yüksek unvanları müstefîd olduğumuz zevât-ı kirâma hasr eyleseniz hem vâkıa da münasip, hem de selamet-i bahsi daha ziyade kâfil olmuş olur.

> "Evvelleri kadılar, ümerâ, hulefâya karşı bî-mübâhâ hüküm ısdârında tereddüdü hatıra getirmezken gitgide zuafânın akviyâdan istîfâ-yı

> hak etmeleri müşkil, hatta müteazzir olmaya başlamıştır." Daha sonra "müslüman geçinen pek çok kimseler emr bi'l-ma'rûf, nehy ani'l-münkerden bî-haber bulunuyor." Maalesef teâvün ü tenâsur müslümanların çoktan beri unutmuş oldukları bir fazilet-i içtimâiye olmuş, zekat bir farîza-i metrûke haline gelmiş, erkek ve bâ-husus kadınlara mahsus fazâil u hasâil-i müstahsene bu ülkeden hicret etmiş..., şeâir-i İslâmiyenin sonuncusu, namaz da bu diyarda can çekişmek üzeredir... Bu tasvirin hepsi doğru, hepsi güzel; fakat muhterem üstat!"

Estağfirullah!

> "Unutulmasın ki bunlar muhalif birtakım esbâb u sevâıkın taht-ı tesirinde meydana gelmiştir. İhtimal ki muhitin her şeye müstaid bulunduğu ve bilhassa insanların fıtraten fenalığa mütemâyil bulunmasından fesad-ı ahlâk tohumlarının münbit, mahsuldâr mezraada olduğu gibi daha çabuk inkişâf u nümuv ettiği bir sâik olarak ileri sürülebilir, fakat bu kadar büyük ve şümullü bir hadise-i içtimâiyeyi bu kadar basit bir sebebe istinat ettirmek tedavi-i marazda müspet netâyic tevlîd etmese gerektir. Binâenaleyh bu maraz-ı içtimâînin esbâb u sevâikını derinlerde aramak, meseleyi daha etraflı, daha şümullü bir tarzda tetkik etmek lazımdır."

Esbâb u sevâikı münkir olduğum ve o makalede onları mevzû-ı bahs etmediğim için bu itirazının bana teveccüh eder tarafı yoktur. O makaleyi yazmaktan maksadım giriftâr olduğumuz ilel ü emrâz-ı içtimâiyeyi ta'lîl değil, yalnız bazılarını tasvir idi. Tasvirime, resmettiğim levhaya siz de "Hepsi doğru, hepsi güzel" dedikten sonra bu kadar mühim hadisât ve şuûn-ı içtimâiyeyi illetsiz, sebepsiz olarak kendi kendine oluverir, yahut insanlar kötüleşmiştir demekle her fenalığı zâil olur itikat edecek derecede sade-dil zannetmeniz doğru olmasa gerek. Maksadım bir tasvir idi. O maksadım da –yine sizin şehadetiniz vechile- hâsıl olmuştur. Yoksa silsile-i esbâb u müsebbebâtı inkâr etmek hatırıma uğramış olmadığına emin olabilirsiniz. Esbâba kâil olduğumun diğer delili de yine o makalenin sonuna doğru "Biz, halis müslüman kalmış olanlara tevcîh-i hitap ederek öteki takımın tılsım-ı iğvââtını bozacak, füsûn-ı fesatlarını iptal edecek tedâbîre tevessül etmek, ümmetin selamet çarelerini düşünmek vazifeleri olduğunu ihtar ederiz" deyişimdir. Evet, bu maraz-ı içtimâînin kökleri pek derindir. Bunları araştırıp kurutmak ümmetin borcudur. Elverir ki, tasvir ettiğimiz ahvâlin birer maraz olduğunu sizin gibi mütedeyyin gençler teslim etsin. Marazın maraz olduğunu siz mütedeyyin gençler tasdik ettikten sonra ilacını araştırmak için en kısa yoldan birlikte gidebiliriz. Belanın büyüğü, dini, bütün mesâibi mütevellit olan maraz-ı aslî itikat ve

bu akîdeyi dolaşık yollarla tervîc edip de sûret-i haktan görünmek isteyenlerle anlaşmaktadır. Dâll ü mudill olan bu insanların sizin gibi mütedeyyin gençleri bile hangi girîvelere sürüklediklerine bu mektubunuz bile bizce bir delil-i zâhirdir. Maa-hâzâ göreceksiniz ki, asıl yaraya siz de parmağınızı basmamış, ilel ile âsârı, esbâb ile müsebbebâtı yekdiğere karıştırmışsınız.

> "Nesl-i hâzır din-i İslâm'ın o kadar bîgânesi olmuşsa, nice tahsil görmüş gençler içinde Mushaf-ı Şerîfi yüzünden okuyabilecek, kelime-i tevhidi dili dolaşmadan söyleyebilecek kalmamışsa bu kusur, kendilerinden ziyade, kendilerine talim edenlere ait olsa gerektir."

Mekâtibimizde tedrîs ile iştigal eden muallim efendiler meyânında ahvâl-i zamandan bî-haber, mekteplerde tedrîs edilen ulûm-ı müspete mebâdîsini bilmez birçok nâ-ehiller bulunduğunu ve hâsıl olan birtakım şübühât-ı zaîfenin bunların bu ehliyetsizliği yüzünden kesb-i ehemmiyet ederek ifsâd-ı akîdeye müeddî olduğunu biz de teslim ederiz. Hatta sizden ziyade bundan şikayet eden biziz. Fakat ortalığı istila eden dinsizlik cürmünün bütününü de neşr-i din ediyoruz zann u itikadıyla halisâne sarf-ı gayret eden bu bîçârelerin sırtına yüklemek acaba muvâfık-ı insaf olur mu?

Birinin evine vaktiyle hırsız girmiş. Yakayı da ele verip mahkemeye gönderilmiş. Reis efendi her nasılsa sârikten yana çıkmayı iltizâm ederek malı çalınan zavallıya "Hep kabahat senin. Evinin kapısını niçin sağlam yapmadın? Kol demirini neden ihmal ettin? Pencerelere neden demir parmaklık taktırmadın? Geceleri malını neden beklemedin?" gibi birçok muâhezâta girişmiş. Davacının canına tak demiş de "Hâkim efendi, benim kabahatlerim pek çok imiş; anlaşıldı. Fakat gece vakti evimi basıp beni böyle sefil ve uryân bırakan hırsızın hiç de mi kabahati yok?" mukabelesinde bulunmuş.

Bu bîçâre hocaefendilerin hesabına ben de müsaadenizle siz hâkim efendiye karşı bu lisanı kullanacağım. Hocalar ders okutamıyorlar. Çocukların şüphelerini halledemiyorlar. Evlad-ı memlekete din aşk u mahabbeti veremiyorlar. Anladık. Fakat bunların hüsn-i telkindeki aczleri cürm oluyor da bu şüpheleri ihdâs u ilkâ edenlerin, aile ocağından mektep denilen ilim ocaklarına din mahabbeti ile düşenlerin bu hiss-i nezihini söndürüp iflas-ı akîdeye uğratanların, mektepteki telkinât-ı diniye âsârını imhaya cehd eden babaların emr-i idlâlindeki mesai ve himemâtı neden cürüm olmuyor? Biz öyle babalar biliyoruz ki "Çocuklarımızı Arabî tedrîsât-ı beyhudesiyle niçin iştigal ediyorsunuz? Namaz sûrelerini neden ezberletip sersem ediyorsunuz? Mektepleri medreseye çevirdiniz" diye mektep idarelerine karşı şifahen ve tahrîren acı acı şikayetlerde bulunuyorlar. Hem de talim ve tedrîs başka, terbiye başkadır. Ruh-ı İslâm'a muvâfık bir tarzda terbi-

ye edilmiş bir gencin zihnini malumât-ı İslâmiye ile tıka basa doldursanız yine mütedeyyin olmaz. "Laik" –siz gençlerin belki anlayabileceği tabir ile – "lâ-dinî" bir terbiye ile yetişmiş bir gence haftada yirmi saat ulûm-ı diniye tedrîs etseniz kalbine tesir etmez. Mütedeyyin bir genç yetiştirmek için kalp ve kalıbını tekrîr-i emsâl ile, her fırsat düştükçe kavlen ve fiilen bir numune-i kemâl gösterip hayrât ü hasenâta teşvik etmekle hâsıl olabilir. Rahman'a secde etmeyen, her fırsat düştükçe hakâyık-ı diniyeyi istihfâf u istihzâ ile karşılayan, dine muhalif ef'âl-i kabîhayı teshîl eden, vazâif-i diniyenin ifasını elden gelirse fiilen, gelmezse manen işkâl eden bir muhit-i talim ve terbiyenin yetiştirdiği bir genci ulûm-ı diniye muallimi nasıl yola getirsin? Kur'ân dersine çalıştığı için babasının tekdîr ü tevbîhine uğrayan bir çocuğa Kur'ân muallimi ne öğretsin?

İfadenize nazaran siz mütedeyyin bir gençsiniz. Tarz-ı beyanınıza göre elbette ale'd-derecât birkaç mektep değiştirmişsinizdir. Size sorarım, heyhât, talimiye ve mürebbiyeniz içinde kaç kişinin ara sıra namaz kıldığına, kaç kişinin oruç tuttuğuna muttali olabildiniz? Mektepte elbette hikmet, kimya, teşrih, fizyoloji, hayvanât, nebatât, tabakât, kozmografya gibi dersler gördünüz. Bedâyi'-i fıtratın meşher-i kemâlâtı olan bu ilimlerde muallimlerinizin kudret-i Rabbaniyeden, sun'-ı bî-misal-i Hak'tan bahsettiklerini kaç kere duydunuz? Sünen-i ilâhiyeye tâyian râm u müsahhar olan tabiatın, bir kör tesadüfün bu nizam-ı bedîi ihdâs edemeyeceğine dair –felsefî, mâ-ba'de't-tabîî mülahazâta dalmaksızın ve hatta meseleye ehemmiyet veriyor gibi de görünmeksizin- laf arasında nazar-ı dikkatinizi muallimleriniz kaç kere celb ettiler? Mekteplerinizin konferans salonlarına, tiyatro sahnelerine, dershanelerine edilen itinanın öşr-i mi'şârı mektebin –eğer varsa- mescidine sarf ediliyor muydu? Mektep silinip süpürüldükçe mektep talebesinin onda birini istiâb edemeyen o mini mini mescidin tozları alınıyor muydu? Mektebin tamire uğradığına müsâdif oldunuzsa zaten gayr-i kâfî olan musluklar azaltılıp ayak yetişmeyecek kadar yüksek, su içmeye ve ara sıra yüz yıkamaya yarayacak, fakat abdeste hiç yaramayacak yalnız birkaç musluk ile iktifâ edilmedi mi? Ders saatleri her mevsimde evkât-i salâta göre mi tertip ediyordu? Mektepte leylî kaldınız ise namaza ve derse mani olmayacak vech ile sabahları bir iğtisâl saati tahsis ediliyor muydu?[128] Bu suallerimin kâffesine zannımı tekzîb edecek cevap verebilirseniz istiğfâr ederek secde-i şükrâne varırım. Bütün kabahati din muallimlerimizin boynuna dolamaktan çekinmem. Lakin bu takdirde de tevbîh u muâhaze yalnız bunlara teveccüh etmez. Çünkü dinini seven bir millet din muallimlerini yetiştirmek için fedakârlıktan geri durmaz. Fransızlar din ile resmen kat'-ı alaka edecek derecede dinsizliği ileri

vardırdılar. Fakat dindar olan Fransızlar bir asırdan beridir hep mücadele ile vakit geçirdiler. Nakd ü himmet sarfıyla papazlarını talim ve terbiyenin başına geçirerek laik mekteplerde okunan dersleri daha güzel okutmaya çalıştılar. Vâkıâ bizim hocaefendilerin çoğu biraz tahsil görmüş gençlere karşı lâl ü ebkem duruyor. Lakin bunları bu hal-i cümûd u atâletten kurtarmak için milletin yaptığı teşkilat nedir? Verdiği para ne kadardır? Biz tahsili medrese âleminden mektep âlemine nakle başlayalı takriben yüz sene oluyor. Acaba yeni efkâra, yeni tahsile göre halkı irşad edebilecek muallim yetiştirmek lüzumunu bir an hissettik mi? Emrâz-ı bedeniye ve ferdiyeye şifâ-yâb etmek için etıbbâ yetiştirmeye lüzum gören bir millet dinsizlikle ahlâksızlığı da birer maraz-ı ruhanî ve içtimâî itikat ediyorsa onların da tabiplerini yetiştirmeye himmet etmesi iktizâ etmez mi?

"Rica ederim üstat!"

Yine estağfirullah!

"Hak-bîn olunuz"

Aklım, tecrübem, vüs' u tâkâtim yettiği kadar hak-bîn olacağımdan emin olunuz. Fakat rica ederim, siz de hak-bîn olunuz. Umumun boynundaki günahı birkaç kişinin boynuna dolamayınız.

> "Mekteplerde şimdiye kadar okunan tecvid ve ilmihal derslerinin nasıl okutulduğunu ve bu muallimlerin nasıl bir zihniyette bulunduğunu bilmez değilsiniz. 'Kaçan harf-i medden sonra sebeb-i med sükûn-ı ârız vâki olsa medd-i ârız olur' ibare-i bî-manasını körpe dimağlar nasıl anlar? Ve nasıl hazmeder? Karabaş Veli hazretleri bilmem hangi sene-i hicriyede 'kıraat-i Âsım ve rivayet-i Hafs üzere' o zamanın selîka ve ifadesine göre bir tecvid yazmış, bugün bile mekteplerimizde okunan başka bir şey mi? Bugün bile Kur'ân-ı Kerîm ve tecvid derslerinde İslâm fıtratında doğmuş o mini mini yavruların canlarını sıkmayacak halâvet-i Kur'ân'dan mâadâ ne var?"

Evet, dediğiniz muallimlerin tarz-ı tedrîsini ve nasıl bir zihniyette (!) olduklarını az çok biliyorum. Karabaş merhumun (Karabaş Veli değil, o başka bir zâttır) naklettiğiniz ibare-i manidârîni de (hak-bîn olunuz, o ibare bî-mana değil) ibtidaî çocuklarının zihni alamaz. Ancak bu münasebetle müsaadeniz olursa bir tashihciğiz yapacağız. Bugünkü programa nazaran Karabaş merhumun tecvidi ders kitapları meyânından çıkmış ve yerine başkası da ikâme edilmemiştir. Programa göre tecvid kavâidi en makul bir tarz olmak üzere kitapsız olarak şifahen ve amelî bir tarzda talim edilmek lazım geliyor. Tecvid dersinin bir ilim olarak tedrîsi ancak sarf-ı Ara-

bî dersleri epeyce ilerledikten sonra mûcib-i istifade olabileceğinden elde Türkçe bir ilm-i tecvid kitabı da bulunsun niyet-i halisânesiyle vaktiyle telif edilmiş olan *Karabaş Tecvidi*'nin sizi bi-hakkın ürküten o muğlak fakat manalı ibareleriyle çocukların zihinleri hesabınca beyhude işgal edilmiyor demektir. Maa-hâzâ çocuklarımız Kur'ân-ı Kerîm dersinde *Karabaş* okudukları zamanlarda mı daha ziyade istifade ediyorlardı, yoksa yeni usûldeki tedrîs-i makulün ta'mîminden sonra mı? Hiç şüphe etmeyiniz eskiden çocuklar kelâm-ı kadîmi gürül gürül okuyabilirken şimdi hecesiz de hece ile de nazm-ı Kur'ân'ı sökemiyorlar. Sebebi? Çünkü evvelleri evlerde Kur'ân okunuyordu. Mekteplerde çocuklar ders saatleri haricinde hatim sürer ve Ramazanlarda muhakkak bir iki hatim indirirlerdi. Eyyâm-ı mübarekede ölmüşlerin canı için bir Yâsîn, bir Amme, bir Tebâreke okurlardı. Hiç olmazsa namaz sûrelerini namazlarda okuyup işletirlerdi.

Şimdi ise bunlar olmadıktan mâadâ ebeveyn çocuğuna "Oğlum, böyle anlamadığın Arapça sözleri okuma, alık olursun" diyorlar. Çocuğun da bütün müddet-i tahsili hocaefendinin huzurunda ve kendi ayarında altmış yetmiş dikkatsiz çocuk ile birlikte kerhen dinlediği haftada bir iki saatlik derse münhasır kalıyor:

> "Halim Sabit Efendi'nin kitabı müstesna olmak şartıyla ilmihal kitaplarının hali ise tasvirden büsbütün müstağnîdir. İlmihal okuyan hangi babayiğit talebedir ki 'Farz delil-i kat'î ile malum olan şeydir' ibaresini söküp anlar; hangi sahib-i deha dimağ, hangi kuvvetli hafızadır ki elli dört farzı hıfz eder de sorulunca bir nefeste sayar?"

Halim Sabit Efendi'yi bu kitapları telife teşvik ve ba'de't-tab' kitaplarını mekâtibe kabul ettirmeye gayret sûretleriyle benim de hizmetim vardır. Hatta yalnız iki senelik ibtidaî çocuklarını okutmaya kasr-ı himmet edip daha yaşlı çocuklara münasip bir şey yazmadığından dolayı müellife itâbım var. Maa-hâzâ daha sonraları telif edilip Maârif Nezâretince kabul edilen müselsel ve oldukça elverişli eserler meyânına da elli dört farzı bir solukta saydıran kitap yoktur zannederim. Böyle iken yine bu kitapların her vech ile matlûba muvâfık olduğunu teslim edenlerden de değilim. Hatta daha ilerisine gidip matlûba muvâfık kitap yazmak kabiliyetini halen gösteremedik diyebilirim. Mektep kitaplarına bir dikkat ediniz. Aynen tercümelerinde beis olmayan fen kitapları Fransız ve bazen Alman meâli oldukları için mündericât itibariyle pek müfîd kitaplardır. Nazarınız –harfiyen tercümesi layık olmayan- din, ahlâk, lisan, tarih, kıraat kitaplarına taalluk edince işin başkalaştığını görür, onların yerli malı olduğunu pek güzel fark edersiniz. Bu kabiliyetsizlikten dolayı hâssaten Zeyd ve Amr'ı

muâhaze etmeyiniz. Milletin seviyesindeki noksanı muâhaze ediniz. Bununla beraber bu dert de kabil-i müdâvâttır. Arzu edildikten sonra yavaş yavaş, himmet ede ede muhtaç olduğumuz kitapları meydana getirmek mümkündür. Bence en büyük illet bu halkın "kitapsızlığa" razı olmasıdır.

Bir de farzın tarifi ile envâ-ı ferâizin çocuklara talim edilmesine itiraz edişinizde anlaşılmaz bir mana görüyorum. Farz, vâcib, sünnet ilh... ne olduğunu bilmek bir müslüman için lüzumsuzdur mu zannediyorsunuz? Lüzumsuzluğuna kâil değil iseniz –her halde tarifini ibtidaîde, rüşdiyede anlamadınızsa- i'dadîde yahut sultanîde anlamış olacaksınız. Çünkü mütedeyyin bir gençsiniz. Çünkü riyâziyât ile tabiiyâtın bu kadar inceliklerini havsala-i idrakine sığdıran bir gencin, farzın tarifini anlamaya yol bulamaması her halde alakadar olmamasından, dersi kendine mal etmemesinden ileri gelir. Kezâlik ferâiz ne kadar çok olursa olsun mademki birer farzdır, bilinmeleri de farz değil midir? Çocuk bilsin de ister bir solukta, ister yirmi solukta saysın. Çünkü maksat bilmektir, saymak değildir. İtirazınız çocuğun hafızasını fazla yüklemeye varıyorsa mesele yine tarz-ı talime müncer olur. Fakat teşrih, nebatât, hayvanât ve hatta –bizim mekteplerimizde- kimya gibi sırf hafızayı işgal ile bellenen derslerin tarz-ı talimine neden itiraz etmiyorsunuz da sıra ferâiz-i ilâhiyeyi talime gelince itiraz ediyorsunuz?

> "Ve sonra hangi mehere-i (!) riyâzîdir ki 'Güneş doğduktan sonra iki mızrak boyu yükselince bayram namazının vakti hulûl eder' ibaresindeki 'iki mızrak' mikyâsının mahiyetini anlar ve anlatır? Ne gariptir ki, bizce me'haz-ı meâyıb addolunan Avrupa nısfu'n-nehâr-ı arzı ölçüp ve bütün mikyâsâta esas ittihâz ederken onun bir kıyıcığında sakin yine bizler halen 'mızrak' boyuyla güneşin irtifaını ölçmeye çalışırız. Acaba hiç şaşırmadan dört çeşit takvimle iki nevi saati kullanan bu zeki millet başka bir mikyâsa akıl erdiremez mi?"

İsterseniz gabâvetime veriniz, itiraznâmenizin bu satırları tahtında müstetir mana-yı kâmini anlamadım. Ben zannetmem ki mızrak ölçüsü bayram namazını eda etmek isteyen bir müslümanı namazdan alıkoysun. Mikyâsın besâtati her bayram namaz kılmış olmak lazım gelen sizin gibi mütedeyyim bir genci namazdan men edecek esbâbdan olmasa gerektir. Bayram namazının vakti malumunuz olmak lazım geldiği üzere tulû'-ı şemsten sonra vakt-i kerâhatin zevâliyle hulûl eder. Ve ondan sonra istivâ-i şems vaktine kadar kılınabilir. Bunun için de إن هذا الدين يسر mantûk-ı âlîsince Şâri'-i a'zam tarafından herkesin anlayabileceği basit bir ölçü gösterilmiş. Malum-ı âlîleridir ki, din-i İslâm yalnız mehere-i riyâziy-

yûn dini değildir. Din umumîdir. Bütün insanlar beyninde neşri maksûd olan bir dindir. Vaktin hesabât-ı riyâziyesi ile müneccimler, takvimciler meşgul olurlar. Asıl maksat vakt-i kerâhetin takribî olarak zevâlini gösterecek ve elinde takvimi olmayan avâm-ı nasça da malum olacak bir mikyâs ile vakt-i salâtın hulûlünü bildirmektir. Nitekim mehere-i riyâziyyûn akıl erdiremez dediğiniz şeyi bugün Anadolu köylüleri pek güzel anlıyor ve bayram namazlarını şaşırmadan kılıyorlar. Avâm-ı nâs takribî ölçüleri ale'l-ekser minare boyu, mızrak boyu, adam boyu, kürek boyu gibi tabirlerle ifade ederler. Ve maksatları muhatabın tamamen malumu olur. Ama siz sadeliğin bu derecesini beğenmez de teklif-i şer'îyi kendi hakkınızda işkâl ü teşdîd etmek isterseniz her mevsimin her gününde evkât-i salâtı hesap ve –rasathanemiz olmadığına göre- elde usturlap yahut basîta yahut da rub'-i mücîb olduğu halde üşenmeden tayin eder ve şer'in zimmetinize tahmîl etmediği bir bâr-ı külfeti yüklenebilirsiniz. Ona bir şey denemez, fakat sizden matlûb olmayan bir zahmete "katlanıyorum" diye teklif-i şer'îden, itâb u ikâb-ı ilâhîden yakayı kurtarırım vehmine düşerseniz pek fena aldanırsınız.

Bir de bizde beyne'n-nâs malum u me'lûf olan ölçülerle vazife-i şer'iyemizi noksansız ifa edip uhdeden çıkmak mümkün iken behemehâl Avrupa ölçüleri ile ezhân-ı nâsı tağlît etmekteki zarurete akıl ermez. Bakınız İngilizler medeniyette Fransızlardan hiç de geri kalmadıkları ve tüccar-ı âlem beyninde vahdet-i muamelenin faydasını elbette bildikleri halde kendi mikyasâtlarının hiçbirini metre usûlüne tatbike yanaşmadılar. İhtimal ki de hiç yanaşmayacaklardır. Mikyasâtımızı değiştiriverelim demek göreneğin, ülfetin, itiyadın bütün bir kitle-i halk üzerindeki tesirâtını bilmemek demektir. "Hiç şaşırmadan dört çeşit takvimle iki nevi saati" kullandığını iddia ettiğiniz bu millet kırk yıldır hâlâ metre ile kilo mik[y]âsına akıl erdiremedi, hatta zât-ı âlînizin bile –tarz-ı beyanınıza göre epey tahsil görmüş, yazıp çizmiş iken- ifadenizden ilm-i hey'ette kavslerle devâir mekâdîrinde nısfu'n-nehâr-ı arzın kırk milyonda biri itibar olunan metre eczâ ve ez'âfıyla tayin ediliyor vehmine düştüğünüzü anlıyorum ki, pek fâhiş bir hatadır. Zira metre yalnız tûl, vezn, hacim ve meskûkât mikyâslarının esasıdır. Eczâ-yı devâir mikyâsı derece, dakika, saniyedir ki, metre ile hiçbir alakaları yoktur. Fransızlarda bile termometre, barometre, higrometre, areometre ilh... ölçüleri hep başka başka esaslara tâbidir.

Bir de Avrupa'dan pek fena şeyler aldığımızı söylediğimize biraz hiddet etmiş olmalısınız ki "bizce me'haz-ı meâyıb addolunan Avrupa nısfü'n-nehâr-ı arzı ölçüp..." diyorsunuz. Bir kere Avrupa, nısfü'n-nehâr-ı arzı ölçmek şerefi ile yüz seneden beri mübâhî ise Halife Me'mûn dev-

rindeki İbn Mûsâlar bin yüz seneden beri mübâhîdirler. Bu hesap bizde tağyîr-i mikyâsâta sebep olmadığı gibi halen İngiltere gibi bilâd-ı mütemeddinede de olmadı. Sâniyen Avrupa akvâmının da –bizim gibi- fezâili de var, rezâili de. Avrupa'yı bizim için me'haz-ı meâyıb yapan kendileri değil, biziz. Ticarette, sanayide, ulûm u maârifte onlara benzemek için çalışmak bize güç gelir, sırf himmete muhtaç görünüyor da iktibası emeksiz, kolay olan ahlâk u âdât-ı fâside ve seyyielerini kullanarak onlara benzeriz, kıyas-ı ham ve bî-manasına düşüyoruz. Hiddetinizi teskin için hakikat olarak söylüyorum, bizim şikâyetimiz bu cihettendir. Yoksa Avrupalılara karşı bugünkü zillet ü meskenetimizi görüp de onlardan öğrenecek hiçbir şeyimiz yoktur diyecek humakâdan değiliz.

> "Daha sonra tecribevî ve müsbet ilimlerle me'lûf olan dimağlara havz-ı kebîrdeki suyun, yahut mâ-i cârînin levniyle, ta'mıyla, kokusuyla tâhir ve kâbil-i isti'mâl olduğunu, mikrobun vücudu keşfolunduktan ve bunların müvellid-i emrâz olduğu hakâyık-ı müspete idâdına dâhil olduktan sonra biraz güç hazmediyorlar. Hayvanâtın luâbıyla suyun şekl-i teneccüsünü de biraz muhtac-ı tetkik görüyorlar."

Necesü'l-ayn olan hamr ile lahm-ı hınzırı alafrangalık uğruna pekâlâ hazmettikleri halde tahâret-i şer'iyeyi hazmedemeyen bu mütefekkir gençler muhtac-ı tetkik gördükleri bu mesâilde tahkik ue tetkiklerinin kendilerini nerelere îsâl ettiğini acaba bize söyleyebilirler mi? Acaba "me'lûf oldukları" ulûm-ı tecribiye ve müspete levni, ta'mı, râyihası bozulmuş suların şürbe salahiyetini mi yahut vücuda nâfi olduğunu mu gösteriyormuş? Kokmuş, rengi bozulmuş, tadı değişmiş suları içmek şöyle dursun abdestte bile isti'mâlini nehy eden şer'-i Ahmedînin bu hükmünde bir hata mı görmüşler? Bu gibi adamlar mikrop ilminin, bu nehy-i şer'înin isabetini teslim etmediğine kâil iseler ulûm-ı tecribiye ve müspetenin yalnız ismini duyup kendilerinden bî-haberdirler demekte tereddüt etmem.

Yok eğer ibareniz maksadınızı edadan kâsır olup da mikrop ilmi benîâdemin hatır u hayale gelmez derece ve kesrette her taraftan mikrop, hem de muzır mikrop orduları ile muhât u mahsûr olduğunu haber verip dururken mi'yâr-ı tahâretin bu kadar basitleştirilmiş olmasını kâfî görmüyorlar demek istiyorsanız o başka. Lakin o zaman da âlimin, câhilin, bedevînin, hazarînin, köylünün, kentlinin hep birden anlayabileceği hep birden tatbik edebileceği başka bir mi'yârı göstermelerini biz kendilerine teklif ederiz. Kudret-i fâtıra muzır gıdalardan, içine eczâ-yı muzırra karışmış fasit havadan sıyânet-i nefes edebilmeleri için envâ'-ı hayvanâta bile zâika ile şâmme denilen en büyük iki vasıta-i tehaffuzu tevdi etmiştir ki, bunların

hidayet ü irşadları sayesinde muzır gıdalardan, muhıll-i sıhhat mevâd ile meşbû' olan muhitlerden kaçınırlar. Şer'-i mübîn-i Ahmedînin bizi fıtratın irşadına tâbi kılarak suların ta'm u râyihasına dikkat etmemizi, fazla olarak da rengi –ale'l-ekser mevâdd-ı uzviye-i mütefessihadan dolayı- teğayyür eden suların da tahâretine itimat etmemekliğimizi bize tenbih ediyor. Bu gibi sularda –ihtimal-i galip üzere- muzır mikroplar varsa kurutmuş, yok ise adem-i isti'mâlden dolayı hiç zarar görmemiş oluruz. Ta'm ve levn ve râyihası teğayyür etmeyen suların da içine necis karıştığını biliyor isek kullanmayız. Haberdar değil isek eşyada aslolan tahâret olduğundan evhâma kapılıp et'ıme ve eşribe ile tahâret-i bedende suyu isti'mâlden geri durmayız. Zira meçhulden tehaffuza imkân yoktur. Basillerin envâ'-ı muzırra ve gayr-ı muzırrasını bütün evsâf u mümeyyizâtları ile öğretip her su içtikçe yahut her yüzünü yıkadıkça, abdest aldıkça, elde mikroskop, hurdebînî muayenelerle saatlerce vakit geçirmek bedevî ile köylünün değil a, bu mütefekkir dimağların, hatta her gün yeni yeni mikroplar keşfeden bu ilim kodamanlarının bile harcı değildir. Bu şerâit dâhilinde müslüman değil a, kâfir olarak yaşamak mümkün ise bana söyleyiniz. Hem de ben anlamıyorum, canları istedikçe her türlü meşrubâtı, mikroplu mudur, değil midir bakmaksızın bilâ-tereddüt mideye indirmekten içleri hiç de yüksünmeyen bu tabiat-şinâs ulemâ sıra suyu yalnız hâricen isti'mâlden ibaret olan gusül ile abdeste gelince mi evhâma giriftâr oluyorlar? Hayvanâtın luâbıyla suyun emr-i teneccüsünü bunların muhtac-ı tetkik görmelerinden de bir şey anlamıyorum. Acaba maksatları kelb veya fare luâbı karışmış sular neden müteneccis olsun, demek ise tenâkuzlarına doğrusu ya, hiç diyecek yok. Tâhir suları milyonda bir ihtimal ile içinde belki bir muzır mikrop bulunur diye abdeste gayr-i sâlih gören bu takım mütefekkirînin, pis bir hayvanın luâbını ağızlarına almaktan tehaşşî etmemeleri[129] epeyce çürük bir mantık ve epeyce sağlam bir mide sahibi olduklarına delalet eder.

> "Şimdi üstat!"

Bir daha estağrfirullah! İltifatın bu kadarı fazladan fazla.

> "Hangi genç hangi ilmihal veya ulûm-ı diniye muallimінin kürsi-i taliminde vicdanında uyanın bu şüpheleri, bu ukdeleri halle (!) cür'et-yâb olmuş da levs-i tekfîrden tahlîs-i vicdan edebilmiştir."

Genç mütedeyyin beyefendi, buraya kadar şüpheleri gayr-i mütedeyyinlere atfederken şimdi artık onların müdafaa vekâletini kuvvetlice deruhte ederek bu şüpheleri tasvîb ediyor gibi görünüyorsunuz. Lakin beis yok. Sizinle yine biraz daha konuşabiliriz. İşte size söylüyorum. Ben de bir tarihte Galatasaray Sultanîsi'nde ilmihal okutmuştum. Hiçbir gencin böyle

manasız şüphelerle izâa-i evkâte sebebiyet verdiğini der-hâtır edemiyorum. Zâhir yeni olan bu şüphelerden dolayı şimdiki muallimlerin gençleri tekfîr edip etmediklerini bilmem. Fakat onların yerinde ben olsam onları tekfîr değil, tahmîk ederdim. Biraz daha düşünüp daha manidar söz söylemenin yolunu öğretirdim.

"Bu şüpheleri, bu ukdeleri halle (doğrusu arza) cür'et-yâb olmuş..." diyerek arz-ı şübühâtın bile muallim efendiye karşı bir cür'et olduğunu ima etmek istiyorsunuz. Halbuki ben tâ çocukluğumdan bu yaşıma gelinceye kadar hep mektep âleminde yuvarlandım da biliyorum. Ulûm-ı diniye ile Kur'ân-ı Kerîm muallimlerine hürmet eden hey'ât-ı talimiye ve mürebbiye –yok demiş olmamak için söylüyorum- enderdir. Bunların bu hallerinden cür'et alan talebe de hemân daima bu zavallı muallimlerin baş belasıdır. Îrad ettikleri es'ileyi hall-i şüphe için değil, onları istihzâ ve istihfâf altında bunaltmak ve ahkâmını talim ettikleri dini tahkir etmek için îrad ederler. Bu maksatla istiftâ ise –herkes gibi sizin de şüpheniz olmasın ki- küfr-i sarîhtir. Tekfîr diye telakki edilen sözlerin birtakımı da îrad edilen şüphelerin kalbinde bekâsı imana münâfî olduğuna dair olan sözlerdir. Bir efendi bi'l-farz vücûd-ı Vâcibü'l-vücûd ile sıdk-ı nübüvvet-i Muhammediye, yahut vücûd-ı melâike hakkında şüphesi olur da muallim efendi delilini serd ettikten sonra "Senin itikadın böyle kalırsa mü'min olmazsın dese yine hoca sâili tekfîr etti" derler. Halbuki buna tekfîr değil, küfürden tahzîr denir ki, muallimin vazifesidir. İçimizden dinimize muârız olanların hakikaten pek acîb bir hali var. Hem Kitâb-ı Kerîm'in bir harfine iman etmezler, hem de "Bize imansız denilmesin" derler.

Dediğim tarzlarda vâki olmayıp da garaz-ı sahîha[-i] şer'î ile arz edilen şübühâtı izâle etmeksizin eser-i acz olarak sâili "Sen kâfir oldun" demekle tedhîş eden muallimler de bulunmaz değil. Fakat bunlar nâ-ehildir. Millet bunları düşünüp ıslahlarına çare aramalı.

> "Hâlâ yakalık takanları, pantolon giyenleri tekfîrden çekinmeyen, hâlâ muamelât-ı diniyede mübâlâtsızlık doludizgin giderken Kayışdağı suyu içmeyi, inde't-takvâ (!) mûcib-i hurmet (!) addeden, a'lem-i ulemâdan geçinen vaizlerimiz, muallimlerimiz yok mu?"

Ben kendi hesabıma söylüyorum, ulemânın bu türlüsüne daha rastgelmedim. Bu gibi şeylerle halkı tekfîr eden kimse istediği kadar ulemâdan geçinsin, kendi kendine ilim payesini versin yine câhildir, yine câhil.

> "Cennet ile cehennemi, o mükâfat ve mücâzât-ı uhreviyeyi hûr u gılmâna nâiliyetle muhallebi ve sütlaç gibi kaba ve şikemperverâne

> teşebbühlerle anlatmaya sıvaşmak değil midir ki bir şair-i fennân-ı deryaya (!) *Girdim böyle der-i merkade dek // Ba'sʻ ü ukbâya mahal görmem pek* dedirtmiştir."

Muhallebi ve sütlaç teşbihlerini ehl-i dine mal ederek itiraz etmenize esef ediyorum. Kendimi bilir gibi bilirim ki siz bunu ne bir kitab-ı muteberde gördünüz ne de hatta câhil bir vaiz ağzından duydunuz. Takvâsı az yahut mefkûd bazı şekemperverânın mutâyebe nev'inden söyledikleri şâyi bir hezeyânı a'dâ-yı din mal bulmuş mağribî gibi sermaye-i ta'rîz ediyorlar. Siz de onlara peyrev oluyorsunuz. Sekene-i cinân olan hûr ve gilmânın vücuduna olan itirazınız ise artık hocalara, muallimlere, vaizlere değil, doğrudan doğruya Kitabullah'adır. Nass-ı Kur'ân ile haber verilen bu gibi şeylere imanınız yok ise bilmem ki mü'min olmadığınızı haber verirsem bana karşı da "Levs-i tekfîrden tahlîs-i vicdan edemedim" mi diyeceksiniz?

Evet, Hak Teâlâ bize meâd-ı cismanî ve ruhanîyi haber veriyor. Yani biz bu dünyada nasıl ruh ile cesetten mürekkeb olarak yaşıyorsak âlem-i ukbâda da yine ruh ile cesetten mürekkeb olarak yaşayacağız. Ba'sten, haşirden, arzdan, hesaptan, tetâyur-ı suhuftan, mizandan, akabe-i sırâttan sonra ﴿فريق في الجنة وفريق في السعير﴾ [eş-Şûrâ 42/7] âyet-i kerîmesinin mantûk-ı münîfince kimimiz bi-lutfihî teâlâ cennete, kimimiz el-iyâzü billah cehenneme gireceğiz. Bu iki me'vâda güzâreş-pezîr olacak eyyâm-ı zendegânî ruh ile bedenin mukâreneti ile hâsıl olacağından menâim u lezzât ile metâib u ukûbâtın hadd-i kemâlde olmak için hem ruhanî hem cismanî olmasında aklın istib'âd edeceği bir şey yoktur. Bu dünyada lezzât-ı maddiye ve maneviyenin bizde müterâfıkan vücudu istiğrâb edilmez ve her hangi birinin yokluğu bizde derhal bir noksan duygusu verirken yine ruh ile cesetten mürekkeb olarak âlem-i ukbâda lezzât ü âlâm-ı maddiyeye maruz kalmamızı medâr-ı ta'n u teşnî' ittihâz etmek akl-ı selîme acaba muvâfık mıdır? Hele bu kadar maddiyet-perest olan bir taifenin niam u lezzât-ı maddiyeyi havsalalarına sığdıramamaları o kadar garip oluyor ki tarif edemem.

Ekl ü şürb ve nikah ile libâs ü ziynet ve istihdâm-ı etbâ' u haşem gibi şeyler bu dünyada menâimden madûd ve herkesin bu nimetleri elde etmek için sarf-ı mesai etmesi makul ve hatta bunların uğrunda bezl-i can u namus edenler çok kereler mazur görülürken Cenâb-ı Hakk'ın dünyadaki a'mâlimize mukabil âlem-i ukbâda bunlara benzer nimetlerle mükafât etmesi neden istihcân ü istikbâh ediliyor? Eğer "gılmân" tabiri fikrinizi gıcıklıyorsa bu lafzın medlûlünü hakkıyla anlayamadığınıza hükmedilebilir. "Gılmân"ın müfredi olan "gulâm" lafzının lisan-ı Arabî'de –tevehhüm edebileceğiniz gibi- fena bir manası yoktur. Gulâm yerine göre çocuk, de-

likanlı, hizmetkâr, köle ve hatta yaşını başını almış sinn-i kühûlete varmış kimse manalarına gelir. Kitâb-ı Kerîm'deki "gılmân"dan murad –kütüb-i ehâdîste musarrah olduğu üzere- etbâ' u hıdemdir. Türkçe "uşak" dediğimizdir. Türkçede "uşak" lafzı hem çocuk hem evlat, hem de hizmetkâr manalarına gelmez mi? İşte bu da böyle. Saha-i niamlarından za'f u pîrî tard edilmiş olan cennât-ı âliyâta dâhil olacak suadâ-yı benîâdemin hep gayr-i fâni bir tarâvet-i civânî ile muttasıf olacakları Muhbir-i Sâdık tarafından i'lâm edildiğine göre onlara hizmetkâr olacak sekene-i behiştin de tüvânâ, genç, dinç ve "gulâm" lafzının muhtemil olduğu "hizmetkârlık" ile "gençlik" mefhumlarını hâiz olmaları iktizâ etmez mi?

Bir de farz edelim ki gulâm, münhasıran delikanlı, çocuk manasına olsun. Dünyada iken nefsini her türlü rezâilden tenzihe çalışan bir mü'min-i muvahhid âhirette Cenâb-ı Hak tarafından kendi hizmetine tahsil olunan ve hüsn ü bahâca –âsârda vârid olduğu üzere- kendinin kâle bile alınmayacak kadar dûnunda olan genç hâdimlerini gördükçe mutlaka zihnine ehl-i rezâilin hatırladığı mana-yı müstehcen mi hutûr eder? Bâhusus cennet-i ulyâ gibi bir yerde ehl-i hak böyle bir tasavvur-ı kerîhi hatıra getirmekten bile isti'âze ederler.

Îrad ettiğiniz beytin kâili olan şair-i fennân ü mülhide (yazdığınız ikinci vasfın manasını anlayamadım, onun için mülhid diyorum) gelince o zavallıya, rica ederim, iftira etmeyiniz. O zât ile birlikte biz hayli seneler düştük, kalktık. Hasbihaller ettik. Hoca, vaiz meclislerine ömründe gitmezdi ki akîdesini onlar bozmuş olsun. Hatta hiç neşrolunmamış iken bütün gençlerin ezberinde olan *Tarih*'i ile bu beyti hâvî olan manzumesi malum olmadıkça küfrüne kâil olan yok idi. Diğer manzumelerinde irfanının tebdîl-i tâbiiyet ederek iltica ettiği bandra altındaki misyondan muktebes bir üslub-ı münafıkâne var idi. Şimdi o, dediği gibi, "o hali ile der-i merkadden" içeri girdi. "Pek mahal görmediği ba's ü ukbâ"da da dâll ü mudil olan vicdanının ve böyle bir vicdanın eseri olan akvâl ü ef'âlinin hesabını verecek ve kendisinden sonra da kaç kişiyi idlâle yardım etmiş ve edecek ise onların da mesuliyetini yüklenecektir. Fakat emin olunuz ki, onu idlâl eden hocalar, vaizler değil, kendi kurenâsı olan şeyâtîn-i instir.

> "Bu mesâili bu yolda düşünenlere azab-ı cahîm mukadderse, nâm-ı Hüdâ'ya kasem ederim ki, bunlara ben müstehak değilim. Hakâyık-ı İslâmiyeyi anlatamayanlar, vazifeleri irşad u tenvîr olduğu halde bende uyanan şüpheleri halledeceği yerde bî-muhâbâ tekfîr edenler elyaktır."

Ne yapıyorsunuz mütedeyyin bey! "Bu mesâili böyle düşünenleri" ben yalnız mazur görüyorsunuz itikadında iken bu ifadenizden bu zayıf şüphe-

lerin sizde de pek kuvvetlenmiş olduğunu açık açık görür gibi oluyorum. Rica ederim, hüsn-i zanna biraz imkân bırakınız. Hem de hiddet ü şiddetle nâm-ı Hüdâ'ya kasem etmekle hiçbir davanın kazanılamayacağını peşin size haber vereyim de biraz kendinize geliniz. Hakk u savâb ne ise birlikte düşünelim. Hele bir kere bilmiş olunuz ki ızhâr-ı küfür edeni tekfîr edenler –sebeb-i küfür her ne olursa olsun- hiçbir itâb u muâhazeye müstahak olmazlar. Galiba siz tekfîri Hıristiyanlıktaki aforoz gibi bir şey zannediyorsunuz. Bizde aforoz yoktur.

Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize her ne getirdiyse cümlesine birden icmâlen ve tafsîlen iman edene "mü'min", malumu olduktan sonra bunlardan velev bir şeye iman etmeyene "kâfir" denir. Mü'min kâfir olabilir; kâfir de mü'min olabilir. Tekfîrin icmâlen ve tafsîlen mü'menün-bih olan şeylere iman etmeyen kimse hakkında "kâfirdir" yahut "kâfir oldu" demekten fazla bir manası yoktur. Izhâr-ı küfür edenin kâfir olduğunu haber vermenin hiçbir ıtâba mahal vermeyeceği ise bedâhet-i akl ile meczûmdur.

Gelelim sû-i akîde yüzünden sizin mes'ûl olup olmayacağınıza. Malum-ı âlînizdir ki tâlib-i hak olmak her âkılin vazifesi olduğu gibi Hak Teâlâ da bütün insanlara tâlib-i din-i hak olmak vazifesini tahmîl etmiş va kat'-ı hüccet için vakit vakit enbiyâ-yı kirâmını tefaddülen ba's ettiği gibi en sonra da –doğduğu günden vefatı gününe kadar hiçbir kimse hakkında müyesser olmamış vech ile hal ü şânı ve tebligât ü irşadâtı malum olan- Nebiyy-i âhir zamanı ba's eylemiştir. Nebiyy-i âhir zaman efendimiz de vazife-i risâleti noksansız olarak bi-hakkın ifa buyurdular.

Kendilerine vahyolunan kitab-ı Kur'ân sayesinde olduğu gibi meydanda, sünen-i nebeviye de ümmetin himmetiyle yine meydanda. Avâm-ı nâs bile "Müslüman dini âşikâredir" derler. Bu kadar açık olan din-i hakkı talep etmek, ahkâmını öğrenmek herkese ve o meyanda zât-ı âlînize de borçtur. Kimse gelip bana öğretmiyor diye yan gelip oturmakla mesuliyetten kurtulamazsınız. Kendisine mesele-i diniye sorduğunuz hocaefendinin bildiği halde size cevap vermemesi, yahut yanlış bir cevap ile başından savması günah ise "Hocaların vazifeleri irşad u tenvîr iken gelip beni arayıp sormadılar, irşad u tenvîr etmediler" diye teharrîde tekâsül etmeniz daha büyük bir günahtır. Din-i İslâm'da herkes hem öğrenmek hem de bildiği kadar öğretmekle mükelleftir. Hitabât-ı şer'iye umum-ı nâsadır. Hiçbir hükmün hiçbir sınıf-ı halka ihtisâsı yoktur. Mektepteki hocanızı câhil buldunuzsa daha âlimine müracaat [niye] kanaat etmediniz, müçtehidînin akvâlini, onları da kâfî görmediniz ise doğrudan doğruya Kitap ve Sünnet'i tetebbu

edeydiniz, bunca sadıkâne teharrîlerden sonra şüpheniz zâil olmazsa –ki bu ihtimal pek zayıftır- mazur sayılabilirsiniz.

Sizi besleyecek, üzerine bâr olacak bir kimse bulmadığınız vakit geçinmeyi, merak ettiğiniz bir fenni tahsil için hatır ve hayale gelmez metâibi kendinize nasıl iş edinirseniz dininizi öğrenmeyi de öylece, belki çok daha büyük bir ehemmiyetle iş edineceksiniz.

Ağzınızda bir çürük dişin idame-i bekâsı için beş altı dişçiye müracaat etmeye lüzum gördüğünüz halde kalp ve dimağınıza müstevlî olan bir çürük fikrin ıslahı için neden erbâbına müracaat için ihtiyâr-ı zahmet külfetinden kendinizi vâreste göresiniz? Bir çürük diş insanın hayat-ı maddiyesi nokta-i nazarından hiçbir tesir yapmaz. Fakat bir çürük fikir, bir çürük itikat, insanın hayat-ı ebediyesini zehirlemeye kâfidir. Acaba biri diğeri için ihtiyâr olunan zahmete değmez mi ve değmemeli mi? Aklı başında olan kimse için nazar-ı ihtimam ile bakılacak budur. Yoksa kasemlerle kendinizi daraya çıkarıp kabahati hep hocalara yükletmek, hele Bârî Teâlâ'nın hakk-ı mutlakı olan bir işi üzerinize alıp sevmediğiniz kimseleri cehenneme atı atıvermek değildir.

> "Arkadaşlarımdan biri hikâye ederdi. Hafızam yanıltmıyorsa *Celâl* isminde bir hikmet-i Arabiye kitabı varmış."

Bir kere hikmetin "Arabiyesi", "Türkiyesi" olmaz. Hikmet, fikrî mebâhis demektir, felsefedir. Patagonya vahşilerine ait bir garibeden bahseder gibi bahsettiğiniz *Celâl* nâmıyla müteâref ve kelâm u hikmet ile memzûc bir kitap da hakikaten vardır. Müellifi olan Celâleddin-i Devvânî dokuzuncu asr-ı hicrîde yaşamış, efkâr-ı dakîkasıyla kelâm ve felsefeye revnak vermiş, kitabı asran-ba'de-asrin medâris programlarından çıkmamış olan en büyük hukemâ-yı İslâmiyedendir.

> "Bu suyu ve havayı hâlâ (!) bir cism-i basit, insanı anâsır-ı erbaadan müterekkib addedermiş."

Bu ibarenizdeki "hâlâ"yı birkaç kere okudum da hâlâ anlayamadım. Dört yüz sene evvel âlem-i vücuda gelen kitap, daha doğrusu müellif-i kitap Lavoisier'nin yüz sene evvelki keşfine nasıl muttali olsun?

> "Bilmem ki elyevm medâris programlarında bu ilim (!), bu kitap mevcut mu? Bunu bilmesem de bu zeminde ispat-ı müddeâya kalkışanları pek çok gördüm."

Müsterih olunuz. Bu kitap vardır ve ders olarak okunuyor. Keşki Dârülfünûn'da da okutsalar da Avrupa'dan alınan felsefenin yanı başında

Şark'ta felsefenin merâhil-i terakkisi de gösterilse. Hem de sizi şu anâsır-ı erbaa itirazına sımsıkı yapışmış gibi görüyorum. Yunaniyyü'l-asl olan bu fikrin akâyid-i İslâmiye ile hiçbir alakası yoktur. Anâsır, besâit dört olmuş, kırk olmuş, yedi olmuş, yetmiş olmuş, bununla metâlib-i diniyeden hiçbirinin nefy ü ispatı ne teshîl, ne de işkâl edilir. İlm-i tabiatın mevzuuna dâhil olan anâsırın adedi eski zamane tabîiyyûnunca dört imiş, bunlar da dört demişler. Bugünkü tabîiyyûna göre anâsır yetmiş bu kadardır. Biz de o kadar deriz geçeriz. Bununla imanımız artıp eksilmeyeceği gibi vezâif-i diniyemizin hiçbirine de halel gelmez.

> "Bir de makale-i fazılânelerinde 'Sufûf-ı salât günden güne seyrekleşiyor' buyruluyor. Burada bir ufacık sual irâdına müsaade-i üstadânelerini istirhâm edeceğim. Mesâcidde ikâme edilen cemaatlere devam cür'et-i medeniyesini gösteren zümre-i nâciye nezâfetin erkân-ı imandan olacağını bilmesi iktizâ ettiği halde camiden avdet buyrulduktan sonra kaç defa çamaşır değiştirmek ihtiyaç ve külfetinden vâretse kaldınız? Cevâmi' u mesâcid-i şerîfede mefrûş ve secdegâh-ı mü'minîn olan halıların tramvay arabalarındaki döşemelerden daha nazîf olacağı veyahut adîmü'l-haşerât bulunduğu iddia edilebilir mi? Müteaffin ayakların gezdiği yerlere veyahut yine müteaffin ve ciladâr ayakların aralarında secde etmek inde's-sûfiye (!) istihkâr-ı nefs addiyle müstelzim-i mesûbât olsa bile nezâfetin erkân-ı imandan olduğunu beyan ve biraz kimya ve biraz hayvanâttan –tabir yanlışsa afv buyrulsun- 'huveyne' mebhasini okuyan kimseler için biraz hazmı asîr ve belki de müteazzir olmaz mı?"

Birkaç senedir Fatih ve Bayezid cami-i şerîfleri, Hereke'de sûret-i mahsusada i'mâl ettirilmiş nefis, temiz halılarla tefrîş edilmiştir. Darısı diğer camilerin başına. Fakat bilmem, bu cihetin müdafaasını ben niçin deruhte edeyim? Bu itirazınız bana değil, Evkâf Nezâretine teveccüh eder. Ben yine eski sözüme dönüyorum. Millet dindarlığı hakkıyla iltizâm ettiği gün camilerini de gül gibi temiz tutar. Sizin gibi münevver gençlerin elinde olan matbuat-ı yevmiye hoşlarına giden ve gitmeyen mesâil hakkında her gün sütunlar dolusu yazı karalıyorlar. Mesâcidin nezâfetinden, kayyimlerin vezâif-i mevdûalarını hüsn-i ifa edip etmediklerinden bahsedildiğini hiç görüyor musunuz? Bir de vehminizi bu kadar gıcıklayan haşerattan cidden korkuyorsanız evinizde namaz kılmaya mâni nedir? Elverir ki, sizi namazı evkât-i muayenesinde kılasınız. Diğer nevâkıs pek az bir himmetle zâil olur. Yoksa –camide belki bazı haşerat bulunursa da bunlardan dolayı- ilm-i hayvanâtın "huveyne" bahsi beni nehy ediyor, fotinlerimin bağını çözüp bağlamak beni üzüyor, pantalonum secde ve ka'de esnasında diz yapıyor, abdest alırken üzerime su sıçrıyor diye namazı terk etmek, ta-

bir-i meşhuru vech ile "bî-namaz özrü"dür. Azim ve cesaret çağında olan gençler itirazınızın yüz misline mevrid-i sahîh olan bugünkü tramvaylara en adi işleri olunca, hatta keyifleri isteyince atlayıp sine-ber-sine, dûş-ber-dûş izdiham olmaya cesaret ettikleri, kendi ezvâk-ı nefsaniyelerini teskin için pek tehlikeli ef'âl-i memnûayı istihfâf ettikleri halde namaza gelince mi cesaretleri kırılıyor?

Müteaffin ayaklar bahsine gelince, derece ve mertebe-i dünyeviyeye asla bakmaksızın her sınıf ibâdullahın huzur-ı Hak'ta tesâvîsine bu dünyada en bariz tecelligâh olan o mübarek buk'alara girmekten fukara-yı avâm men edilemezler. Dinimiz aristokratik bir din değildir. Kendinizi fukara-yı nâs ile bir seviyede görmeye katlanamıyorsanız demek ki kalbinizde ibadet hissi henüz uyanmamıştır. Bu tesâvî fikri de zannettiğiniz gibi yalnız sûfiyeye mahsus değildir. Hiss-i teabbüdün ilk kademesi bu olduğu için müslüman olmak, namaz kılmak ve tîb-i nefs ile kendini buna irzâ etmek demektir. "Tarih tekerrürden ibarettir" der durursunuz. Müşrikîn-i Arab'ın sanâdîdini kabul-i İslâm'dan men eden esbâbdan biri de işte bu idi. Onlar da sizler gibi "Ayak basılan yere alnımızı nasıl koruz?" derlerdi de iman u islâma gönülleri razı olmazlardı.

Fukara ve ağniyânın huzur-ı Hak'ta içtimâından kimseye eza olmamak, fena kokulardan dolayı kimsenin huzur-ı kalbine halel gelmemek için yalnız ağniyânın değil, fukaranın da mescide giderken pak olmak şartıyla revâyih-i tayyibe sürünmeleri ve soğan, sarımsak gibi fena kokan et'imeden tevakkî ve namaz için kemâliyle tetahhür etmeleri teşrî' edilmiştir. Çoraplardan cilayı izâle de bu emr-i tathîrde dâhildir. Bu emirlerle de namaz kılmamak için serd ettiğiniz mahzur maa-ziyadetin zâil olur.

> "Bugünkü maruzâtım bu kadar üstat! Cevab-ı âlîlerinin şeref-i telakkîsiyle mübâhî bulunduğum takdirde âtiyen de izâle-i şübühât sadedinde maruzât-ı mütebâkıyede bulunacağım. Bâkî hürmet ve tazimâtımın kabulünü rica ederim efendim."

Sizi henüz tanımak şerefiyle müşerref olmadığım için ne mizac u meşrepte olduğunuzu bilmiyorum. Soracağınız şeyler hakikaten şübühât vadisinde olur ve haklı cevaplara karşı –bizden talep ettiğiniz gibi- "hak-bîn" olursanız elimden geldiği kadar hizmete âmâde olacağıma ve cevabını bilemeyeceğim şeyleri bilenlerden sorup öğrenmeye çalışacağıma emin olunuz. Ekseriya mutat olduğu üzere muâraza şeklinde, dinin şan u şerefini istihkâr edecek tarzda taciz[130] ve ilzâm kastıyla bizleri yormayacağınızı ümit ederim.

"İmza: Mütedeyyin bir genç"

Bu imzayı tamamen hak edebilmek için unutmayınız ki, dinî prensipleriniz en başında Kitap ve Sünnet'te sabit olan bütün mu'tekadât ve ahkâmın doğru ve hak olduğuna iman olacaktır. Bunlardan birinin Kitap ve Sünnet'te yeri var mıdır diye şüphe etmeye ve mu'tekadât ile me'mûrât ü menhiyâtın esrâr u hikemini, vech-i makuliyetlerini teharrî hem hakkınız hem vazifenizdir. Fakat Kitap ve Sünnet'te sübutu malumunuz olduktan sonra buna benim aklım ermedi, buna inanmam, yahut mütâbaat etmem derseniz ﴿نؤمن ببعض ونكفر ببعض﴾ [en-Nisâ 4/150] zümresine dâhil ve mü'min tarifinden hâriç olursunuz. Bu vesile ile benden hoşunuza gitmeyen sözler sâdır oldu ise sebebi böyle bir hali ima ve îhâm ve bazı yerlerde âdeta tasrîh eder satırların kaleminizden çıkmış olmasıdır. Bâkî hürmet ve niyaz-ı hidayet!

Filozof Doktor Rıza Tevfik Beyefendiye

Sebîlürreşâd, XV/373 (10 Teşrîn-i Evvel 1334/3 Muharrem 1337), s. 176
Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Zaman'ın geçen Perşembe günkü nüshasında cevapnâme-i âlîlerini okudum.[131] Bir yerde: "Yoksa merhumun Ehl-i Sünnet nazarında müslim sayılıp sayılmayacağını tetkik etmek –bence!- hiç o kadar ehemmiyetli bir mesele değildi"; sonunda da "Fikret'i mutlaka müslüman etmek fikrinde değilim" buyuruluyor ki, mektubumdaki asıl esaslı nokta hakkında aramızdaki nizâ' ber-taraf olmuş demektir. Cevabın cihât-ı sâiresine gelince, memlekete ârız olan şimdiki buhran-ı azîm arasında bu makûle münazarât ü mücadelâtı layık görmediğim için onları ileride fırsat elverirse geniş bir zamanda söyleşmek üzere şimdilik meskûtün-anh geçiyorum. Bâkî hürmet.

Bizde Din ve Devlet

Sebîlürreşâd, XV/380 (28 Teşrîn-i Sânî 1334/23 Safer 1337), s. 293-295
Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

İslâm Gazetesi'nden

Vakit'in "Sulh Hazırlığı" unvanı altındaki silsile-i makalât ve mütalaâtını okudum.[132] Vukûf ve malumâtı akran ve emsaline gıpta-bahş olan genç refîkimizin –kendi kavlince- bir İngiliz dostundan iktibas ettiği efkârın doğruları pek çok olmakla beraber bazı noktalarda ve ezcümle sulh masasına çağrılacağımız sırada yeni bir tuvaletle arz-ı endam ederek Avrupalı dostlarımıza, düşmanlarımıza şirin görünmek için yapacağımız ıslahât-ı acilenin başında din ile devleti tefrîk maddesini vaz etmek lüzumunda kendisine mütâbaatte mazuruz.

Buna İslâm'ın verdiği mufassal cevap, kâfi ve muğnî olmakla beraber Ahmet Emin Bey ile müsaadenizle bir hasbihalde bulunmak isterim.

Her şeyden evvel alâ-rivayetin nihayet bir ay sonar in'ikâd edecek sulh konferansına kadar geçecek bir müddet-i kasîr içinde genç mütehassısımızın gönlünce kendimize çekidüzen verebileceğimizi hiç de zannetmem. Bu kadar kısa bir zamanda kıyafet-i içtimaiyemizi değiştirmek değil a, terziye ısmarlayacağımız bir kostümü bile elde etmek mümkün değildir. Böyle bir teklif, şuûn-ı içtimaiye tahavvülâtındaki betâeti herkesten ziyade bilmek lazım gelen bir içtimaiyât mütehassısı ruhundan ziyade –halkın hiç de kendilerini muhtaç görmedikleri faydasız bir ıslahı kendilerine cebren kabul ettirmek için- Aile Kararnamesi'ni gümrükten mal kaçırırcasına Meclis-i Mebusân'a küşâdından bir gün evvel tevdi edenlerin ruh-ı acûlünü ifşa ediyor. Bizden ziyade kendileri bilirler ki, akvâmın müessesât-ı içtimaiye ve idariyeleri ve bâhusus dinleri –ne kadar kavî olursa olsun- beş on kişinin "Değişsin!" demesiyle değişmez. Ahmet Emin Bey, Avrupalıların "Rusya inkırâzından sonra din ve devleti tefrîk etmeyen yegâne devlet Türkiye'dir. Bu adem-i tefrîk Türklerin asrî devlet fikrini hazmedemedik-

lerine ve halen pek eski bir kafa ile yaşadıklarına en kavî bir burhandır" diyeceklerinden korkuyor. Halbuki bizim böyle bir sözden pervamız yoktur. Çünkü "din"i "devlet"ten tefrîk etmekle Avrupalılar tarafından hakkımızda serd edilecek bu gibi hata-âlûd teşnîâtın müstelzim olabileceği mazarrâtın bin kat beterini başımıza açacağımıza yakînimiz vardır. Bir pire için yorganımızı yakmaya biz taraftar değiliz. Eski kafada olmak, eğer kafamız iyi düşünüyorsa ayıp değildir. Bilakis hiçbir ihtiyaç ve zaruret yokken komşuya bakarak her gün alamod [à la mode] bir kıyafete girmek, yeni şekil ve kıyafetin bize uygun gelip gelmediğini hesaba katmaksızın mahza yeni kafalı, münevver fikirli unvanlarını ihrâz için her gün birine taklit etmek maymunluk değilse bile maymun iştihâlıktır.

Bir kere düşünelim ki milel ü akvâmı ser-menzil-i saadete eriştirecek en metin, en emin şekl-i hükümeti, taklit etmek istediğimiz akvâmın hukemâsı sûret-i kat'iyede tayin edebilmişler midir? Hayır. Vâkıâ bugünkü akvâm-ı mütemeddine hep teokrasiden demokrasiye doğru gitmişlerdir. Bu seyr-i inkılâbâttan gaye, daima zalimlerle mazlumların adedini azaltmak olduğu halde buna hangi devirde ve hangi diyarda muvaffak olabilmişlerdir? Refah ve saadet-i akvâm hiç yoktur ki şekl-i hükümet değil, râîler ile raiyenin terbiye ve ahlâkına tâbidir. Böyle olunca en doğru şekl-i hükümet hangisi olduğu ulûm-ı içtimaiyenin –berâhîn-i kat'iyesiyle diyemem, çünkü muhaldir- tecârib-i mukniasıyla taayyün ü takarrur etmedikçe "asrın müeddâsına muvafık" bulmadığımız kıyafetimize kimsenin bir şey demeye hakkı yoktur.

Bir de Avrupa'da dini devletten tefrîka bâis olmuş birçok sevâik-i içtimaiye ve mesela kilisenin vücudu ile kilise teşkilatına dâhil olan ruhbanın sû-i isti'mâlâtı gibi esbâb vardır ki bunların bizde vücudu olmadığı gibi o nevi teşkilatın milletin sırtına yüklediği bâr-ı mezâlimi tahayyül bile edemeyiz. Aynı reçeteyi birbirine benzemeyen emrâz-ı içtimaiyeye tatbik etmek her halde mütehassıs bir tabib-i içtimaiyenin kârı olmasa gerektir.

Biliyorum, Ahmet Emin Bey'i bu kadar mühlik bir ilacı tavsiye etmeye sevk eden şey neş'et ü tahsil itibariyle akvâm-ı gayrımüslime hakkında ziyade malumâtdâr olduğu halde şarkın ve bâhusus ehl-i İslâm'ın ahvâl-i içtimaiyelerini tetkik ü tetebbua vakit bulamamış olmalarıdır. Ahmet Emin Bey ikinci makalesinde "... ve müessesât-ı diniyeyi sırf dinî, ahlâkî ve içtimaî işlerle uğraşacak bir kuvvet haline koymaya muktedir dimağlar bulunsaydı..." sözünden anlaşılıyor ki, din-i İslâm'ı bugünkü Hıristiyanlık gibi bir din zannediyor. Çünkü vezâif-i diniyeyi dine –yani bizim tabirimizce akîdeye-, ahlâka ve yine ahlâka râci olacak içtimaî vazifelere, yani müessesâta hasrediyor. Fi'l-vâki Nasrâniyet'te "teokrasi" tabir ettiği dün-

yevî teâlîm-i enbiyâdan hiçbir eser kalmayıp İncil nâmıyla elde gezen kütüb-i mukaddesede “Allah’a ait olanı Allah’a, kaysere ait olanı kaysere ver” hükmü ile “Sağ yanağına tokat atana sol yanağını da çevir” hükmünden başka bir şey görmüyoruz. Bu iki hükme de millet-i Nasrâniye yalnız eyyâm-ı zaaf u aczinde riayetkâr olup eli ayağı tuttuktan sonra Hazret-i Mesih’ten menkûl olan bu emr u nehye ne kadar muhalefet ettiğini on yedi asırlık mücadelât-ı mezhebiye ve siyasiyesi ve bâhusus dört senedir âlem-i beşeriyeti kana boğduktan sonra bizim tâ kalbgâhımıza kadar sokulan demir yumrukları ile pek güzel ispat etti. İşte böyle bir din ile mütedeyyin olan akvâmın, ruhbânın fuzuli olarak umûr-ı hükümete karışmasına mâni olmaktan daha tabiî bir hakkı olamaz. Böyle iken Avrupa akvâmının bu hakk-ı tabiîlerini istihsâl edinceye kadar ta Luther’den Komb’a kadar kaç asırlık mücadelât ve münâzeât ile uğraştığı malumdur. Hatta hükümetin kiliseye şimdiki galebesi yalnız sûrî olup bu mücadelât hakikatte halen devam etmektedir.

Bizde de böyle midir? Müslümanlar, hicret-i nebeviyenin ilk gününden itibaren hükümeti, teşkilatı hâiz, muâhede akd eder, harp eder, sulh eder bir uzviyet-i diniye ve siyasiye halindedirler. Bu ana kadar mahfuz kalan Kitap ve Sünnet, itikadiyâtımızı, ibadâtımızı, ahlâkiyâtımızı, kavânîn-i idariyemizi, hâsılı a‘mâl-i zâhira ve bâtınamızı câmi‘ olup saadet-i dünyeviye ve uhreviyemiz için vâcibü’l-ittibâ‘ bildiğimiz desâtîrden müteşekkil ve eczâsı lâ-yenfek bir külldür. Bir müslüman itikadât-ı İslâmiyeyi nasıl hak tanırsa, ibadatâtını nasıl li-vechillah yapıyorsa mehâsin-i ahlâkı da, şer‘-i şerîf dairesindeki alışverişini de vezâif-i tâbiiyet ve metbûiyeti de öylece rıza-yı Bârî’yi tahsil için ifa eder. Sû-i ahlâktan ictinâb ederse, muamelâtında eğrilikten çekinirse, âhara zulümden kaçınırsa hep nehy-i ilâhîye muhalefet korkusundandır. Her müslüman haline, derecesine göre emr-i bi’l-ma‘rûf ve nehy-i ani’l-münker ile me’mûrdur. Ahkâm-ı diniye denince biz yalnız teâlîm-i itikadiye ile ibadâtı anlamayız. Mehâsin-i ahlâkî de, muamelât-ı hukukiye ile ikâme-i hudûd-ı ilâhiyeyi de bu mefhuma idhâl ederiz. Bu muhtasar tarife göre İslâm’da şekl-i hükümet teokratiktir denilebilir. Fakat ruhbâniyet olmadığı için bir Avrupalının veya zihni Avrupa efkârından başkasını hazmedemeyen bir gencin anladığı manaca teokratik değildir. Zira bizde muamelât-ı nâsı şöyle dursun, ibadâtı bile idareye me’mûr bir sınıf-ı mahsus yoktur. Herkes şer‘-i ilâhîdeki ahkâmı vüs‘u yettiği mertebede icra ile mükelleftir ve emr u nehy-i ilâhîden mesuldür. Ve bunda şâhın gedânın farkı yoktur. Bu ümmette ne lâ-yuhtî ne mukaddes ve gayr-ı mesul kimse vardır. İtikadımızca enbiyâ-yı kirâm bile fiillerinden mesuldürler. “*Lâ yüs’el ammâ yef‘al*” yalnız Allah Teâlâ’dır. Mâadâsı “*ve hüm yüs’elûn*”a dâhildir.

İşte bu itikat ile –tabir mazur görülsün- bu zihniyet ile yetişmiş olan, "Şeriatın kestiği parmak acımaz" diyen ahaliyi dinsiz hatta dine karşı lâkayt bir hükümet fikrine alıştırmaya çalışmanın rahat ve huzur-ı nâsı sâlib ne yaman mücadelâta kapı açacağını artık tasavvur ediniz.

Hayır, kanunların, ahkâm-ı idariyenin mizâc-ı ahaliye muvâfık bulunması, kabul-ı âmmeye mazhar olması, ilac-ı refah u saadet oldukları fikr ü akîdesini halka telkin etmesi lüzumu en müsellem ve en ma'rûf kavâid-i ibtidâiye-i içtimaiyeden ise dinden mütecerrid bir Osmanlı Devleti'ni yaşatamazsınız. Biz ıslahât devrine gireli bir asır kadar zaman geçti. Bu ıslahât ahalimizin fikr ü itikadına mutabık bir tarzda yapılmadığı için ahali hükümete bir türlü ısınamamıştır. Daha dün yapılan "Aile Kararnamesi" başta müslümanlar olmak üzere hıristiyanları da yahudileri de iğdâb etti. "Tevhid-i mehâkim" gibi yalnız, müsemmâsına gayr-ı mutâbık olan ma'hûd kanun, hükkâm-ı şer'in merci-i tayinini değiştirmekten ve silsile-i hükkâma sît-i şeriatı duymamış birkaç hâkim idhâl etmekten başka bir semere vermedi.

Devleti dinden tecrit etmekte gayet büyük bir mahzur-ı içtimâî daha vardır. Hükümeti ikâme-i din ile şer'an muvazzaf bilen halkımız hükümetin bu vazifeden imtinâını hoş gördüğü gün diğer vezâif-i diniyesini de ve binâenaleyh ahlâkiyâtını da vezâif-i içtimaiyesini de ihmal eder.

Çünkü evvelce arz ettiğim gibi ahkâm-ı şer'iye tecezzî kabul etmez bir külldür. Bu küllün neresinden baltalar yıkarsanız hepsini birden yıkmış olursunuz. Hepsini yıktıktan sonra da artık nizam-ı içtimaiyemizi muhafaza için içtimaiyât ulemâsının yüz bini bir araya gelse çare bulamazlar. Ahmet Emin Bey'in tecrübesi ilmi ne kadar olsa, bu kadar mühim ve nazik bir işi çamaşır değiştirmek kadar kolay bir sûret-i hall göstererek bina-yı içtimâiyemizin temeline dinamit doldurmaya gönlü, eminim ki razı olmaz.

Sözün kısası, Ahmet Emin bey'in dostu olan İngilizi memnun etmek için zannettiği gibi ayda hatta birkaç asırda kıyafet değiştirmemize imkân yoktur. Olsa da fayda vermez. Zira ahlâk ile sâir desâtîr-i içtimaiye vicdan-ı beşere derece-i tesiri malum olan fikr-i dinî ile pek kolay muhafaza edilebilirse de her gün yenisi çıkan alamod [à la mode] nazariyât-ı felsefiye ile bu ahkâm yürütülemez. Maksat ahali beyninde adl ü refahı temin ile rahat ü huzurlarını zâmin olmak ise bunun şekl-i hükümet ile alakası yoktur. Efrâda vezâif-i ferdiye ve içtimaiyeyi hüsn-i ifa ettirecek bir terbiye-i ahlâkiye verdiğiniz gün matlûb maa-ziyadetin hâsıl olur.

İşte o kadardır ol hikayet // Bâkîsi dürûğ-ı bî nihayet

Tesettür İşine Zabıta Karışmasın mı? Ebüzziyazâde Velid Beyefendiye

Sebîlürreşâd, XVI/391 (13 Şubat 1335/12 Cumâdelevvel 1337), s. 13-14
Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Hükümetin tesettür meselesine karışması meşru olduğuna dair yazdığınız baş makaleleri ve bâ-husus dünkü makalenizi lezzet ve şükran ile okudum. Fakat dediğiniz gibi "Bizde hükümet ne vakit böyle ahlâk meselesinde harekete gelmek istese derhal buna mu'teriz bir zümre zuhûr eylemektedir." Nitekim dün elime geçen *Akşam* gazetesi de o zümreye iltihâk ederek beyanât-ı muhıkkanızı çürütmek arzusuna düşmüş. Müsaadenizle biraz ondan bahsedeceğim.

Refîkinizle aranızda gayet esaslı iki noktada ihtilaf vardır. Siz "Tesettür yalnız bizde dinî değil, ahlâkî mahiyeti de hâizdir" diyorsunuz. Refîkiniz ise "Tesettür olsa olsa dinî bir meseledir. Ahlâk ile alakası yoktur" diyor.

Kezâlik hükümet ahlâksızlığa karşı tedâbîr-i mânia ittihâz edebilir diyorsunuz. O, bilakis ahlâk bir terbiye meselesidir, hükümet ahlâksızlığa karışmaz diyor. Tabir-i diğerle bugünkü mebâdi-i idariyeye göre milleti terbiye ile mükellef olan hükümet bir edepsizin terbiyesini vermek hakkını hâiz değildir demek istiyor.

Meselenin şıkk-ı evvelinde kanaate göre hak ve savâba yaklaşan zât-ı âlîleridir. Çünkü din ile ahlâk meselelerini birbirinden ayırmak mümkün değildir. "Vâsıl olduğumuz asırda din ile ahlâkı birbirine karıştıramayız. Daha ibtidaî cemiyetlerde bütün müesseseler dine merbût idi. O zamanlar ahlâk, hukuk dinden ayrılmazdı. Halbuki şimdi ahlâk ile dinin, hukukun ayrı ayrı sahaları, ayrı ayrı müeyyideleri vardır" diyenler pek fâhiş bir galat-ı hisse müptelâ olanlar, yahut hakikate cepheden nazar etmeye tahammülü olmayanlardır. Yeni sosyologlarımızın bu üç sahayı, bu üç nevi müeyyideyi nasıl olup da tefrîk u temyîz edebildiklerine hayretten kendimi alamıyorum. Dinin mubah gördüğü ahlâksızlık yahut dinin emretmediği bir fazilet varsa göstersinler. Kezâlik son istinatgâhı ahlâk ve o vasıta ile

din olmayan hukuk hangileridir? Gasb-ı emvâl, sirkat, ihtikâr, bi-gayr-i hak katl-i nüfûs, muamelâtta hile ve hud'a, tağşîş-i erzâk... gibi insanı muhâkemenin pençesine düşürebilecek ef'âl-i memnûanın hangisi ahlâka muvâfıktır? Hangisini din emretmiştir?

Bizim düşüncemiz büsbütün başkadır. Bizim anlayışımıza göre bunların sahaları ayrı değildir. Hukuk saha-i ahlâk ile, ahlâk da saha-i din ile muhât olmak üzere üç daire-i mütedâhile vardır. Hatta din ile ahlâk sahaları o kadar mütekâribdir ki ikisini bir addetmekte de mahzur yoktur. Ve dinsizlik, Hâlık'ın zâtına ve evâmir u nevâhîsine karşı hürmetsizlik, ahlâksızlıktır derim. Daire-i hukukun daha dar olması o sahada vicdan ile itikat müeyyidelerine müdahale-i hükümet müeyyidesinin inzımâmından neşet eder. Hâkimler cerâim-i ahlâkiyenin kâffesine el uzatabilseler saha-i ahlâk ile saha-i hukuk da birleşmiş olurdu.

Son asır zihn-i maddîsinin doğurduğu *morale indépendante* yani mebâdi-i dinden müstağnî ahlâk nazariyesi merde-zâd bir galat-ı tabiattır. Bu nazariye taraftarânına göre ahlâk müstakil, dinden müstağnî olabilirmiş. Fakat mebâdîsi nerede? Bunların rivayetine nazaran sosyoloji terakki edecek, beşerin evvelîn ü âhirînine ait vesâik-i maişet, vekâyi-i içtimâiye ve ferdiye toplanacak, tetkik u tetebbu edilecek, tasnif edilecek, onlardan da insanların berat-ı necât ü saadeti olacak kavânîn-i külliye, mebâdi-i ahlâkiye ve ameliye keşfolunacak da ondan sonra ilmî bir lisan ile fazilet ile reziletin manaları sarâhaten anlaşılıp telkin edilebilecek. Çünkü ahlâk da bir şe'n-i içtimâîdir. Şuûn-ı içtimâiye de şuûn-ı tabiiye kabilinden bir *réalité* bir hakikat oldukları için kanunları, kavânîn-i tabiiye seyriyeti takip etmek lazım geliyor. Bu davalar, bu vaatler ise "Ölme eşeğim ölme... Bahar gelir yonca biter..." kıssa-i meşhuresini hatıra getirmemek mümkün değildir. Ama bu vaatler tahakkuk edinceye kadar dünya harap olacak, beşeriyetten eser kalmayacakmış, insanlar behâyim derekesine inecekmiş; bu gibi itirazlar mesmû' olamaz. Çünkü ilmî değilmiş, çünkü yeni içtimâiyâtçıların henüz ilim unvanını ihrâz edemeyecek kadar iptidaî olan nazariyâtına muvâfık değilmiş. Biz ise çok uzaklara kadar it'âb-ı nazara hâcet görmeksizin din üzerine müesses olmayan ahlâkın insanlara neler yaptırabileceğini Rusya'daki Bolşevizm ile on seneden beridir diyarımızda yapılan propagandaların nev'-i beşeri nasıl behîmî meşreb bir mahlûk-ı acîb haline koyduğuna dikkat edilmesini tavsiye ile iktifâ eyleriz.

Zabıtânın emr-i tesettüre müdahalesi bahsine gelince: Tesettür her şeyden evvel bir emr-i dinîdir. Hem de ikâmesi ulu'l-emre mevdû' olan bir emr-i dinîdir. O halde muârızınıza sorarım: Bu memlekette ahlâksızlığa

karşı lakayt olmasını arzu ettiği hükümetin dine karşı da lakayt olmasını da mı tasviye ediyor? Yoksa Kanun-ı Esasî'nin devletin dini din-i İslâm olduğuna dair olan mevâddını icradan hükümeti men etmeyi mi istiyor? Zabıtanın umûr-ı ahlâkiyeye müdahale edebileceğine dair Avrupa ve Amerika'dan getirdiğiniz misaller pek mukni' idi. Hem de o kadar mukni' idi ki muârızınız bile tesettürü şahsî ahlâk meselesi addederek hükümet buna –din gibi- karışmayacağını söyledikten sonra "Avrupa'da, Amerika'da vâki olan müdahaleler ahlâk-ı umumiyeye pek çirkin görünen hadiseler içindir. Bizde de ahlâk-ı umumiyeye bu kadar çirkin görünecek şeyleri zabıta men edebilir" demekte muztar kalarak kendi düsturunu, kaidesini nakz u cerh etmiştir. Demek ki hükümet ahlâk-ı umumiye nazarında pek çirkin görünen şeyleri men'e salahiyetdâr imiş. Öyle ise hanımların açık saçık sokağa çıkmaları onun gözüne pek şirin görünüyorsa kendisine haber verelim ki diyar-ı İslâm kafasına göre bu gibi etvâr-ı lâubaliyâne –sû-i zannın haklı veya haksız olması bir taraf-, sahibinin iffetinden şüphe ettirecek kadar çirkindir. Bir de "çirkin" tabirine mâ-sadef olan ahlâkın mi'yârını, hududunu lütfen tayin etselerdi, bizi pek ziyade minnettar ederlerdi. Mesela üryan olarak fotoğraflarını çıkartan kadınlardan biri yine o vaz' u kıyafetle sokağa fırlasa da birçok kimselere de çirkin görünmese bu vaz' u tavr ile arz-ı endâm etmeyi mehâsi-i ahlâktan addedebilecekler midir?

Muârızınızın eski zamanlarda kadınlar daima erkeklerin taarruzuna uğrarken şimdiki kadınların her yerde hürmet görerek, çirkin bir nazara bile uğramadan erkekler içinde dolaştıklarını [beyan] ile yaptığı mukayese de vâki-i hale mutâbık değildir. Vâkıâ, dediği gibi, kadınları yükseltmek için erkeklere kadınlara daha fazla hürmet etmeyi öğretmek lazımdır. Fakat her halde bazı matbuatımızın yaptığı gibi onlara "Yükseliniz ve hürriyetini istirdâd ediniz" diye âdâb-ı milliyeye muğâyir etvâr u reftârı tavsiye etmek hürmet değil, mel'abe-i şehevât olmalarına hizmettir. Kadına hürmet –adı üstünde- "haram" nâmıyla vaz' edilen kayd-ı dinîyi idâme ile onu kem nazarlardan saklamaktır. Kadına hürmet ona iyi bakmak ve hiçbir din ü kanunda emsâli henüz takarrur etmeyen hukuk-ı şer'iyesinden kendisini mahrum etmemektir. Sahib-i makalenin gayet güzel bir sözü var: "Din ve ahlâkımızı kadınlara en nihayet polisler öğretecekse, her işimiz bitti de polis müdürü mecburi kadın modaları tanzim edecekse vah halimize!" diyor.

Evet, iş bu derekeye inerse felakettir, musibettir. Fakat fesad-ı ahlâk, âdâb u ahlâka riayetsizlik onların müdahalesine yok açacak raddeyi bulduysa bilmem ki ayıp kime râcidir? Fesad-ı ahlâkı hazmetmek istemeyen müslümanlarla hükümete mi? Yoksa âdâba riayet etmeyen hanımlarla velileri-

ne mi? Daha açıkçası propagandalarıyla bazı hanımları sürûr-ı hevâ eden mütefekkirîne mi?

Bizce hükümet bu işe karışmaya cidden karar vermiş ise iki tarafa başlı iki vazife taayyün eder: Nisvân ile evliyâ-yı nisvân polisin müdahalesini istilzâm edecek kıyafetle evzâ‘ u etvâra kat‘iyen meydan vermemek, hükümet de polisin bazı taşkınlıklarını men edecek tedâbîri ihmal etmemek.

Yine Tesettür Meselesi: Ahmet Cevat Beyefendiye

Sebîlürreşâd, XVI/393 (27 Şubat 1335/27 Cumâdelevvel 1337), s. 37-39
Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Tesettürün bizde muktezâ-yı dinî mi yoksa icâb-ı ahlâkî mi olduğuna ve zümre-i muhadderâttan çıkıp tesettür vecîbesini hiçe sayan hanımlara hükümetin müdahale hakkı olup olmadığına dair Necmeddin Sâdık Bey ile aramızda açılan münakaşaya zât-ı âlîleri de lütfen karıştınız ve meseleyi yeni bir safhadan tetkike koyuldunuz. Bu bahse sizin de karışmanız meseleye hakikaten mühim nazarıyla bakıldığına delalet ettiği için bendeniz kendi hesabıma müteşekkirim.

Zât-ı âlîleri meselenin dört safhalı olduğunu anlatıyor ve her biri için birer sual îrad ediyorsunuz. Evvel-be-evvel bu suallerinize muhtasaran cevap vereyim:

1. Tesettür-i nisvân bir mesele-i diniye mi, ahlâkiye mi?

Tesettür-i nisvân bize göre hem dinî hem de ahlâkîdir ve ahlâkî olması dinî olmasından neşet eder.

2. Tesettür-i nisvân dinî mahiyette olunca ef'âl-i mükellefînden hangisine tevâfuk eder?

Tesettür ve ihticâb-ı nisvân bütün müslimînin ittifakıyla farzdır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de mansûs aleyhtir. Sünnet-i Rasûl ile asr-ı ashâbdan beri amel-i ümmet de hep onu teyit etmiştir. Nass-ı Kitap defaât ile matbuatta mevzû-ı bahs edildiği halde tesettür aleyhtarânı, halkı ve bâ-husus hanımları iğfâl için "Kur'ân'da böyle bir şey yoktur. Eskiden kalma bir âdeti hocalar âleme dinî diye yutturuyorlar" propagandasından hâlî kalmadılar. Bu gibi neşriyât o kadar müessir bir dereceyi bulmuş ki bu kadar vâsi' malumât ile beraber zât-ı âlîlerini bile buna aldanmış gibi görüyorum.

3. Farz ve vâcibâtı mazhar-ı riayet etmek için hükümet ne dereceye kadar müdahale edebilir?

Şer‘-i İslâmîde her müslüman kendi halince emir bi'l-ma‘rûf ve nehiy ani'l-münker ile me'mûrdur. "Sizden her kim bir emr-i münker görürse eliyle (yani müdahale-i fi‘liye ile), elinden gelmezse dili ile (yani söz ile), ona da kâdir değilse kalbi ile (yani onu çirkin ve gayr-i layık addedip ondan nefret, ref‘ u izâlesini temenni ile) tağyîr etsin. Bu üçüncüsü imanın en zayıfıdır" mealindeki hadis-i şerîf hiçbir müslümana bu mühim vazifeden kaçınmaya mecal bırakmamıştır. Âcizler emr-i münkere karşı kalplerindeki buğz u nefreti hiç değilse simalarında zâhir olacak zarurî bir işmi'zâzdan olsun hâlî kalmayacak, sözü müessir olanlar sözlerini esirgemeyecekler, bilfiil müdahaleye kâdir olan kavîler ise onu bilfiil ref‘ ve izâle edecekler demektir. Hükümet ise kavîlere de galip bir kuvvet olduğu için tağyîr-i münker ile me'mûr olduğuna şüphe yoktur. Zaten şer‘-i ilâhîde nasb-ı imamın ümmete farz olması tâbiiyet ve metbûiyet, hâkimiyet ve mahkûmiyet ihdâsı değil, şeâir-i din ile hudûd-ı ilâhiyeyi ikâme ve bida‘-ı seyyie ile münkerâtı izâledir. Ehl-i İslâmca metbû‘ da hâkim de şer‘-i ilâhî ahkâmıdır. İmam-ı müslimînin diğer müslimînden hukukça farkı yoktur. Yalnız Hak Teâlâ'nın evâmirini infâz için mutâ‘ olmak hakkı vardır. İmamet ile teşkilat-ı hükümet hep bu makâsıd-ı şer‘iyeyi daha büyük bir kuvvet ile tahkike matûftur. Adem-i tesettür de münkerâttan olduğu için onu her ne sûretle olursa olsun izâle etmek hükümetin vazifesidir. Bu hususta müsamaha ve ihmali câiz gören hükümet vazife-i şer‘iyesini bilmiyor demektir.

4. Bu müdahale her zaman ve her yerde aynı şekilde mi vâki olur?

Maksat münkeri tağyîr u izâle olduğuna göre şekl-i tağyîr ve izâleyi tayinde fayda yoktur. Orası hükümetin siyasetine, dirâyetine, dûr-binliğine, kâr-âşinâlığına kalır. Eğer nasihat-âmîz kuru bir beyanname ile muvaffak olabileceğini aklı keserse o kadarla iktifâ eder. Tehdit lazım ise tehdide kadar ileri gider. İkâ‘-ı tehdide ihtiyaç varsa onu da yapar. Hatta tesettür aleyhindeki konferanslarla matbuattaki neşriyatın şüyû‘-ı münkere bâis olduğunu görürse onu da men etmek vazifesidir.

Bu dört suali sorup meselenin dince de ahlâkça da hâiz-i ehemmiyet olduğunu söyledikten sonra "Tesettür-i nisvân bizde bir örftür. Bu örf nas ile müeyyeddir. Fakat nasta tecdîd edilen örf takriben on üç buçuk asır akdem Medine'de cari olan bir örf idi. Bugün cihanın kâffe-i aktâr u ekâlîmine yayılmış bulunan din-i İslâm sâlikelerinin tıpkı asr-ı saadette Medine nisvânının tarz-ı tesettürüne riayete mecbur olduğunu kim iddia edebilir? Kim iddia edebilir ki nasta müsta‘mel ıstılahâtın manası müfessirînce de tayin olunamamıştır? Celâbîb nedir? Humr (hımâr olsa gerektir) nedir? Bunları kim biliyor? ilh..." diyorsunuz ki maksadınız, anladığıma göre te-

settür hükmü esas-ı dinde mevcut değil iken nass-ı Kitap zaten beyne'l-Arap sabit ve mukarrer olan bir örfü tekit ettiği ve her kavmin her asırdaki libâsı tebeddül ettiği için örf tebeddül edince hükm-i şer'î de tebeddül etmek lazım geleceğini ifhâm olacak? İşte zât-ı âlîleri bu noktada birkaç cihetten yanılıyorsunuz.

Evvela: Kable'l-İslâm ve hatta Medine-i Münevvere'de âyet-i hicâb nâzil oluncaya kadar beyne'l-Arab ihticâb u tesettür yani kadınların vech-i şer'î üzere örtünmesi mer'î olmadığı gibi harem-selamlık da yok idi. Bu davanın en kestirme delili ümmü'l-mü'minîn Âişe-i Sıddîka'nın meşhur sözüdür. Ensâr-ı kirâmın kuvvet-i imanını ve ahkâm-ı şer'iyeye şiddet-i temessüklerini senâ vadisinde "Allah ensâra rahmetini karîn etsin. Âyet-i hicâb nâzil olduktan sonra kadınları tepeden tırnağa kadar hiçbir yerleri görünmeyecek sûrette örtündüler" buyuruyor. Demek ki hicâb ve tesettürün müessisi şeriattır.

Sâniyen: Haydi dediğiniz gibi şer'-i şerîf örf-i mevcudu takrir etmiş olsun. O örf demek ki rıza-yı Bârî'ye muvâfık bir örf imiş. Hilâfı da rızaullaha muhalif imiş. Böyle olunca bilâhare rıza-yı Hakk'a münâfî olarak takarrur eden bir şey nasıl bir hükm-i şer'î olabilir? Okuduğunu anlamayan, erbâb-ı nüfûza yaranmak için Kitabullah'ı tahrîf u tebdîle cüret edecek kadar imanı yufka olan bazı ulemâ taslaklarının *Mecelle*'de buldukları bir misal ile ihticâc ederek şer'-i ilâhîyi zîrüzîr etmek ehl-i İslâm'ın her halde kabul edeceği şeylerden değildir.

Mecelle'nin beyanına göre hakk-ı hıyâr sâkıt olmak için alınacak bir evin yalnız bir odasını görmek kâfi iken bilâhare bütün odalarını görmüş olmak lazım olduğuna fetva verilmiş deniliyor ki, bundan örfün tebeddülü ile hükm-i şer'înin tebeddülü manası mutlak olarak istihrâc ediliyor. Halbuki örfün tebeddülünden neşet eden bu ihtilaf hakikatte hükm-i şer'înin tebeddülüne delalet eder hiçbir şeyi muhtevî değildir. Bundan yalnız vaktiyle her hangi bir evin bütün odaları bir tarzda inşa edildiği halde sonradan zevk-i mimari değişmiş olduğunu ve odalar muhtelif çapta ve muhtelif şekl ü sûrette yapılmaya başladığını ve eskiden bir odayı görmek bütün odaları görmeye muadil iken sonraları öyle olmadığını anlıyoruz. Tebeddül eden şey işte budur. Yoksa evi almadan evvel görmüş olan kimsenin sukût hıyârı hakkındaki hükm-i şer'îde hiçbir tebeddül yoktur. İnsaf edelim, fukahânın bir hükm-i içtihadîsinden ibaret olmak üzere *Mecelle*'ye derc edilen böyle [bir] misale yapışıp ve bu gibi ahkâm-ı cüz'iye için vaz' edilen "Ezmânın tebeddülüyle ahkâmın tebeddülü inkâr olunamaz" kaide-i fıkhiyesini bugün hoşa gitmeyen bütün ahkâm-ı şer'iyeye teşmîl

etmek ve böylece şer‘-i ilâhîyi tâ esasından iptal eylemek hangi müslümanın havsalasında cây-ı kabul bulabilir? Her halde şer‘in gerek tesis, gerek takrir ettiği örflerin kâffesi lazımü'l-ittibâ‘ olup hilâfından hazer etmek icâb eder. Hatta daha ilerisine giderek derim ki, şer‘in tanımadığı örfler bizim için örf değildir ve örfün lisan-ı şeriatta bir manası da "maruf" yani Hakk'ın rızasına mukârin olan ef‘âl ü ibadât olduğuna göre şer‘î olmayan örfler hep münkerdir. Münker ise hiçbir zaman şâyân-ı ittibâ‘ değildir.

Sâlisen: Asr-ı saadetteki örf-i tesettür ne şekilde olduğunu biz nasıl biliriz, diyor ve bunun müfessirînce (fukahâca demiş olsaydınız daha muvâfık olurdu) nasıl malum olabileceğini istişkâl ediyorsunuz ki, sizden asıl işkâlin vücudun ben istişkâl ediyorum. Asr-ı Rasûl ile asr-ı ashâb ve tâbiîn o kadar dindarâne bir dikkat ile kayd u zabt olunmuştur ki, tarihin hiçbir devri, hatta bugünkü safahâtı hakkında bu kadar mufassal ve sahîh malumât edinmek mümkün değildir. Çünkü Hak cümlesini rahmetiyle şâd etsin, onlar dini medâr-ı saadet-i dâreyn bilmişler ve zamane halkının lüzumsuz teferruâtından addettikleri şeyleri dinin bekâ ve istikrarına hizmet eder kanaatiyle büyük bir ihtimam ile öğrenmeye çalışmışlar ve şimdi pek merak edilen o asırların ahvâlini o asırlarda yaşamış gibi malumât edinmek imkânını temhîd eylemişlerdir. Artık baştan itibaren kâmetin belden aşağısına doğru bedeni diğer elbisenin üzerinden örten cilbâb ile bugün başörtüsü dediğimiz şeyin büyüceği demek olan "hımâr"ı bu kadar meraklı adamlar bilemesinler, bu nasıl tasavvur edilir? Bâ-husus bu cilbâb ile hımâr dini bize nakleden ashâb ile tâbiîn ve tebeu't-tâbiînin kisve-i kavmiyelerinden olduğu halde bunun ne olduğundan nasıl şüphe edilebilirdi? Biz bile bugün bu ulemâ ile ehl-i lügatin ber-güzâr-ı fazlı ve kemâli olan âsârdan bunların ne olduğunu pekâlâ biliyoruz.

Evet zaman ve mekâna göre kisveler tebeddül etmiştir. Fakat ne beis var? Kadınlar hangi kisveye girerlerse girsinler daima alelâde giydikleri elbisenin üstünden mehâsin-i bedeniyelerini yukarıdan aşağıya kadar setr edecek bol bir örtü örtünmekle şer‘an mükelleftirler. Yabancılara karşı tezeyyün etmeleri, ziynet-i bedeniyelerini ızhâr etmeleri, güzel kokular sürünmeleri, altını sezdirecek kadar ince libâslarla sokağa çıkmaları haramdır. Bu hükme riayet şartıyla modayı istediğiniz kadar tebdîl ediniz. Fakat hükm-i şer‘îyi tebdîle, örf-i cedîd örf-i kadîmi yani şer‘-i münezzeli tebdîl etmelidir demeye hakkınız yoktur. İster kırk, ister yüz kırk seneden beri İstanbul'da bu tarife muğâyir olarak takarrur etmiş kisvelerle ihticâcınız da mesmû‘ olamayacağı gibi bazı bilâd-ı İslâmiyede sâika-i cehl ile ihtiyâr edilen nâ-sezâ kisvelere de itibar edilmez. Çünkü bâtıl makîsün-aleyh olamaz.

Şimdi sırf din nokta-i nazarından düşündüğünüz şeyler hakkında yaptığınız hülâsayı intikâd edeyim: "Tesettür-i nisvân bir emr-i örfîdir. Nas ile de teyit olunmamıştır" diyorsunuz. Hayır, bir emr-i dinîdir, örfî de olsa hakkında nas vârid olduktan sonra yine dinî olmuş olur.

"Fakat nas ile tayin olunan örf-i tesettüre harfiyen riayet mecburi değildir" diyorsunuz. Hayır, emr-i ilâhî vâcibü'r-riâyedir. Emr-i ilâhîye hiç kulak asmayan yahut eksik icra eden her halde şer'an âsimdir. Fiil ve niyetine göre derece derece ukûbetlere müstahaktır.

"Bu hususta devamlı bir hadd-i ma'rûf vaz' etmek de muhaldir" diyorsunuz. Yine hayır derim. Tayinini muhal gördüğünüz hadd-i marûf yukarıda beyan ettiğim gibi malumdur, muayyendir. Hitabât-ı şer'iye manası anlaşılmasın diye ümmete tebliğ edilmez. Kitabullah bir belâğ-ı mübîndir. Yani pek açık bir tebliğ-i ilâhîdir.

"Tesettür örfünü tayin ve tahdîd eden polis nizamâtı değil, memleketin efkâr-ı umumiyesidir" diyorsunuz. Yanlışınız var. Tesettürü tahdîd eden ne kavânîn ve nizamât, ne efkâr-ı umumiyedir, nass-ı Şâri'dir. Şer'-i ilâhî efkâr-ı nâsa hizmetkâr olmak üzere değil, terbiye ve ıslah etmek, kötü örf ve âdetleri yıkmak üzere vürûd etmiştir.

"Ve bu meselede ricâlin değil, nisvânın fikri muteberdir" diyorsunuz. Bu da yanlış. Şer'-i şerîfe inkıyâd prensibi kabul edildikten sonra bu meseleye karar vermek salahiyeti ne ricâlin ne nisvânındır; ricâl ü nisvânın tehzîb-i nüfûsunu kâfil olan hükm-i münezzel-i ilâhînindir.

Sözü tatvîlden ihtirâzen burada kesiyorum. Vâkıâ makalenizin yarısını mevzû-ı bahs ettim. Öbür yarısı hakkında da söyleyebilecek sözlerim vardır. Fakat buraya kadar söylediklerimden sütûr-ı pesmânde hakkındaki fikrimi de anlamış olacaksınız. Bu dediklerim sizce müsellem olursa sonraki sözlerinizden tabiatıyla rücû' etmiş olacaksınız. Yok, müselleminiz değilse, daha ziyade mûcib-i kelâl olmamak için hemân takdim-i ihtiramâne müsâraati evlâ görürüm.

Ahmet Naim Beyefendinin Beyanatı

Sebîlürreşâd, XVIII/461 (4 Mart 1336/12 Cumâdelâhir 1338), s. 226
Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Vilayât-ı şarkiyeden Kürt aşâir rüesâsı ve ulemâsı tarafından Şerif'in Bogos Nubar ile akd eylemiş olduğu mukavelenâmeyi protesto eden telgraflar Meclis-i A'yân'da okunması üzerine Kürtlerin en asil ailelerinden bulunan üstad-ı muhterem Ahmet Naim Beyefendi hazretleri söz alarak ber vech-i âtî îrad-ı kelâm eylemişlerdir:

> "Şerif (Paşa) ile Nubar arasında bir itilaf akd edildiğini gazetelerde gördüm, fevkalâde hayret ettim. Şerif (Paşa) Kürtler nâmına söz söylemeye salahiyetdâr değildir. Dünya yüzünde yaşayan ne kadar Kürt varsa –belki müstensâları olur, serd-rehvâ bazı kimseler bulunur- bu itilafı kat'iyen kabul etmezler. Kürt kavmi Hazret-i Faruk zamanında camia-i İslâmiyeye girmiş ve o zamandan beri İslâm'ın kılıcı ve kalkanı olmuştur. Kürtler camia-i Osmaniyeye tav'an girmişlerdir ve tav'an çıkmazlar. Bin seneden beri Türklerle Kürtler kardeş olmuşlar ve bir batında yapışık olarak ikiz doğan kardeşlere müşabihtir. Binâenaleyh bunlar birbirinden ayrılırsa ikisi de mahvolur. Şerif Paşa'nın Kürtlükle hiç alakası yoktur, anası babası Kürt ise de kendisi o kadar alakadar değildir, Kürt lisanından bir kelime bilmez. Ecnebi terbiyesi gören bu adamın Kürtlük nâmına hareketi kat'iyen doğru değildir. Zaten şöhret olduğu unvan "beau Cherif (bu Şerif) [güzel/yakışıklı Şerif]"tir. Babasının kendisine verdiği unvan da budur. Buradaki Kürt Kulübü'nün Şerif (Paşa)'ya böyle bir salâhiyet verdiği iddia olunuyor, halbuki o kulübün ekseriyet-i âzâsı bundan kat'iyen haberdar değildir, yalandır. Bendeniz teklif ederim ki, hükümet bu Kürt Kulübü'nü tetkik etsin ve mesele tenevvür etsin."

Naim Beyefendinin bu nutku bütün âzâlar tarafından tasvip edilmiş ve Seyyid Bey "Bu hususta söz söyleyecek en salahiyetdâr zevâttan birisi de sizsiniz, hissiyât-ı necîbe ve âliyenizden dolayı sizi şâyân-ı tebcil ü takdir görürüm" mukabesinde bulunmuştur.

Tevfik Fikret'e Dair

Filozof Doktor Rıza Tevfik Beyefendiye

Sebîlürreşâd Kütüphanesi Neşriyatı

Hilal Matbaası – Bâb-ı Âlî karşısında

1336

Fiyatı yüz paradır.

Tevfik Fikret'e Dair

Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Filozof Doktor Rıza Tevfik Beyefendiye

Geçen Cuma günü Türk Ocağı'nda bir mahfil-i şebâb karşısında Fikret'in din ve imanından, müslümanlığından bahsetmiş ve işittiğime göre *Sebîlürreşâd* heyet-i tahririyesi hakkında gençleri pek fena hiddete getirmişsiniz. Şahsımız hakkında ileri geri söz sarf edilmiş ise hoş olsun derim. Lakin ortada nazik bir küfür ve iman meselesi, din-i İslâm'ca kime mü'min, kime kâfir denileceği hakkında zât-ı hakîmânelerinin hakemliği deruhte etmesi var ki, aradaki hukuk ile beraber onu hoş görmek elden gelmez. Zira ne yalan söyleyeyim, ben dinimi, Allah'ımı, peygamberimi, hak ve hakikati sizden ziyade severim.

Bu kadar sevdiğiniz Fikret'in "fikir ve felsefesi" akîde ve imanı bahsine dair sizinle münakaşa etmek ızdırârı (emin olunuz) sizin kadar bana da pek ağır geliyor. Onun hakkında söz söylemeyi gönlüm hiç de istemezken "genç bir mütedeyyin" imzasıyla aldığım bir mektupta onun zeyğ u dalâline burhan olan şiirleriyle bâtıla istidlâl eylediğini görünce hakkında birkaç söz söylemek mecburiyetinde kaldım. Derken Abdullah Cevdet denilen kimsenin yine onun nâmını vesile ederek sebb-i Nebî şenîasını irtikâb etmesi *Sebîlürreşâd*'ı söyletti ve lisana getirdi. Fikret'in fikir ve akîdesini, mü'minliğini, fezâil-i ahlâkta pîşrevliğini izah ve ispat vazife-i müşkilesini hasbe'r-refâka zât-ı âlîleri deruhte buyurdunuz. Malum olan hüsn-i beyanınızla beraber ne dereceye kadar muvaffakiyet göstereceğinizi bilmiyorum. Fakat sorarım, bu kadar zahmete, külfete hâcet var mıydı? Âsârı meydanda duran, etvârı mahfaza-i hayalimizden silinmeyen, tanîn-i sûreti kulağımızda hâlâ çınlayan dünkü, daha doğrusu bugünkü Fikret'in imanını ispata muhtaç görmek bi-nefsihî onun aleyhine beyyine değil midir? Halk nazarında meslûbu'l-iman olmasa bile, nefs-i davanız onun hiç olmazsa meşkûku'l-iman olduğunu tasdik ve ilan demek değil midir? Ednâ mülahaza gösterir ki, sîreti iman u islâm üzerinde olan bir kimsede muhtac-ı ispat görünen din ü

iman değil, küfür ü ilhaddır. Sizin yerinizde ben olsaydım bu kadar zahmetli ve dostum hakkında bu kadar zararlı bir işe girmezdim.

Her ne hal ise bahsi ağzıma almak istemediğim o meyyit hakkında maa'l-kerâhe ben de söze karışmış bulundum. Karışmak da zarurî idi. Ortalık nâmını anarken Allah azîmü'ş-şâna ve rusül-i kirâmına hakaret manasını da kastetmeselerdi "Nemize lazım! Fikriyle, felsefesiyle, akîdesiyle, ameliyle haşr olsun!" deyip kırk bin yıl daha sükût ederdik. Fakat ne çare? Sevk-i zaruret bizi bu vadilere kadar sürüklemiş bulundu.

Fikret ile benim Galatasaray Sultanîsi heyet-i tedrîsiyesi içinde on beş senelik refâkatim ve ahvâline iyice ıttılâım vardır. Nükte-perdâz, hoş sohbet, savti âhenkdâr ve müessir, sâmiini meshûr edecek bir hüsn-i beyana sahip, her nerede bulunsa etrafında bir halka-i müstemiîn çevirtecek mıknatısîyeti hâiz bir zât idi. Bugünkü genç perestişkârlarının üç dört sene evvelki manasız inkârları hilâfına olarak büyük bir şairdi. Fakat bu kadar uzun süren sohbetlerimiz esnasında şahsına has bir felsefesi, hele iman u islâmı olduğuna hiç muttali olmadım dersem ümit etmem ki, taraf-ı âlîlerinden seylî-i tekzîbe maruz kalayım. Sihr-i beyanı kendisine akranına tefevvuk hissini, bu his de bir tasallub ve metanet meziyetini vermişti. Pek hırçın ve pek mağrur olan bu şairin benliğini dünyada tatmin edecek bir saadet yoktu. Pek yüksek, pek bâlâ-pervâz idi. Dîde-i izdirâ ile bakmadığı, nîm-hande-i istihzâ ile bahsetmediği kimse tanımıyorum.

Birçok kimseleri en ufak taksirlerinden dolayı gayet şenî' bir sûrette zemmettiğini kulağımla duydumsa da velev bir kimsenin medhini ağzından işittiğime dair eda-yı şehadete imkân bulamam. Ağzında insanlığın vâkıâ kıymeti pek büyük idi. Fakat o vasfı hâiz mevcut henüz dünyaya gelmemişti. Daha doğrusu o mevcud-ı yegâne kendisi idi. Hâlık'ına hitaben "Ben benim, sen de sen, ne Rab, ne ibâd" diyen Fikret kendisini hiçbir kimsenin elinden gelemeyecek bir sıhhat-i edâ ile tarif u tasvir etmiştir. Sizi bilmem, fakat ben bu ahlâk ve meşrepten dolayı daire-i mahremiyetine dâhil olmuş ciddi ve samimi yârânı idâdına girmedim. Maa-hâzâ Mekteb-i Sultanî müdiriyetinden infisâli gününe kadar kendisi ile görüştüğüm halde hatır-şikenâne bir muamelesine de maruz kalmadım. Kalmayışım da birinci derecedeki samimi dostları sırasına girmekten ihtirâzımın berekâtındandır. Zira görüyordum ki, vefalı yârânından dil-gîr etmedik, daha doğrusu dil-gîr olmadık kimse bırakmıyor. Konferansta buyurduğunuz gibi "Sert bir çelik gibi hiçbir vakit hiçbir kuvvet karşısında eğilmedi; nihayet kırıldı." Lakin tasviri itmâm için söyleyeyim, bu çelik pek sert olmakla beraber iki yüzüne geleni cerîha-dâr eden bir zehirli acem kılıcı idi.

Tab'ındaki bu şeâmet sevkiyle uzlet ve itizâli ihtiyâr ile "irfanına tebdîl-i tâbiiyet" ettirdi. Amerika bandırası altında, protestanların propaganda ocağında, vatanperverlik makteli olan Rober Kolıc'da [Robert College] vazife kabul ederek şübbân-ı müslimînin ihsasât-ı diniye ve vataniyesini ifsâda hizmetkarlıkta karar kıldı. Ve en nihayet orada ve böyle şerefsiz bir hizmet ile can verdi.

Bu müddet esnasında her şeyi istikbâh eden fikr ü nazarından dolayı doğru yanlış her hal ve kâline karşı her taraftan hücumlar başladı. Hatta –garip bir tezâdd-ı hande-fezâ!- Cuma günü zîr-i sakfında konferans verdiğiniz Türk Ocağı Fikret'in şairliğini, fazilet-i ahlâkiyesini, vatanperverliğini bile inkâr edecek kadar ileri vardı. Vefatına ve hatta vefatından biraz sonraya kadar bu hücumları yapan –siz de bilirsiniz ki- *Sebîlürrşeâd* değil idi; bugün ona "fazilet peygamberi", "ahlâk peygamberi", "şiir-i ilâhî" diyenlerin yine kendileridir.

Acaba bu tahavvülün sebebi ne idi? Yine bizim gibi sizin de şüpheniz yoktur ki, sonradan şâyi olan *Tarih-i Kadîm*'i ile o eseri hasbe'd-diyâne tezyîf eden Âkif'e hitaben:

Ben ki birkaç pulu tercihinden
Protestanlara zangoçluk eden
Şairim...

matlaını en son manzûmesinin elsine-i nâsta devrana başlamasıdır. Şairin Allah'a, Allah'ın gönderdiği rusül-i kirâma savurduğu cür'etkârâne tahkirât o kadar makbule geçti ki, düşmen-i din olan ne kadar kimse varsa cümlesinin mabudu mertebesine çıktı. Cesaret-i medeniyesi takdir edildi. Ne türlü görüneceğini bilmeyen şaşkın zâhirî, korkak ve nâ-pâk bâtınına uymayan diğer alemdarân-ı ilhâda benzememek meziyetini hâiz olduğu sabit oldu da kendisine "büyük adam" denildi. Bütün nazarlardaki haklı haksız, siyasî, medenî, ahlâkî seyyiât ü taksirâtı hasenâta tebdîl edildi. Yeni kurulmak istenilen bir din-i ilhâda onun nâmı alem ittihâz edilerek hanesi Kâbe gibi tavaf edildi. Kabri başında ibadetler yapıldı, matemler tutuldu. Bununla da kanaat edilmedi, Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) ile hem-mertebe tutuldu ve –ruhuna bir cizye-i tazim vermek için- nâmı vesile ittihâz edilerek Nebiyy-i âhir zamana sebbedildi. İş bu raddeye geldikten sonra alem-i küfür olarak tebcîl edilen bu şahsın hakikatini ızhâr etmekten akdem bir farz-ı dinî ve İslâmî bulunur mu? Bizim yerimizde siz olaydınız, eminim ki başka türlü hareket edemezdiniz. Bakınız siz Fikret'in hakk-ı refâkatine riayeten konferansınızda "Etrafımızda,

içimizde bu kadar ahlâken sukût etmiş, çalan, çırpan, yakan, yıkan varken fazilet cihetiyle bi-hakkın müktedâ-bih olacak böyle bir kutsî rehberin (!) kabacasına tahkir edilmesine gençlik nâmına tahammül etmek pek güçtür" demediniz mi? İşte bizim gibi müslümanlar da rahmeten li'l-âlemîn bildiğimiz Peygamberimizi müdafaa etmek, rabbü'l-âlemîn olan Allah azîmü'ş-şâna itikadı kalplerden silmeye çalışanlara karşı koymak için bu kutsî rehber dediğiniz kimsenin yüzündeki kutsiyet maskesini yırtıp mahiyetini ızhâr etmeyi o küfür ve ilhâd bayrağını devirmeyi en muazzez ve en mukaddes bir vazife biliriz. Biz Fikret'in hadd ü liyakatinden aşırı tazim edildiğine bir şey demiyoruz. Her tâifenin kendi büyüklerine tazim etmelerini pek tabiî görürüz. Fakat bizi de hele mukaddesâtımız tahkire nâm ü güftârı âlet ittihâz edildikten sonra ona tazim ile mükellef addetmek her halde insafsızlıktır. Ben sizi biraz daha munsıf görmek isterim, feylesofum. Abdullah Cevdet'in bütün ehl-i İslâm'ı dâğ-dâr eden hezeyanını okuduğunuz vakit neden talâkatiniz galeyana gelip de kabaca tahkir edildi diye şakşaka etmediniz de dinine hücum edildiğinden dolayı sızlayan, yüreği kanayan bir şair-i dindarın Fikret hakkındaki bir çift sözüne tahammül edemediniz?

Yoksa nazarınızda Rasûlullah'ın Fikret kadar mı kadr ü kıymeti yoktur?

Eğer böyle ise size insafsız, zalim bir feylesof demekte hiç tereddüt etmem.

Yine tekrar ederim ki, bizim, Fikret'in şahsı ile hiçbir alışverişimiz yoktur. Bâ-husus benim, evet, benim onunla ne siyasî ne edebî hatta ne de ülfet ü muâşerete ait hiçbir geçmişim, nizâ' u hilâfım olduğunu bilmiyorum. Akvâl u a'mâlini beğenmemek de –bâ-husus öldükten sonra- kendisine çatmayı istilzâm etmez. Fakat ne çare ki ba'de'l-vefat âdeta yeni bir dinin peygamberi, ilâhı, mabudu, mescûdu, daha bilmem nesi olduktan sonra müslümanlığın kalbini pâre pâre edecek âlet-i câriha da olunca ona taarruz etmek, kırmak zerre-i imanı olan bir müslüman için vazifedir.

Zira âlete itiraz ve müdafaa onu isti'mâl edenlere itiraz ve müdafaa rengini aldı. Bilmem inanır mısınız, konferansınıza dair de ağız açmak niyetinde değil idim. Fakat yevmî gazeteler Fikret'in akâyidini "kasten sû-i tefsir" ile "nâ-be-mahal hücum" ettiğimizden dolayı size söz söyletilmiş olduğunu ilan ederek bizi müfteri mevkiine koydular. Asıl iftira ise bu iftira davasıdır. Müfterilikten teberrî vazifesi beni şimdi sizin gibi sevdiğim bir zâta mukabele vaziyet-i elîmesine sokuyor.

Gelelim sadede: Talebe teşkilat heyetinin daveti üzerine verdiğiniz konferansta hazır bulunup da sizin o âhenkdâr sesinizi dinlemek müyesser ol-

madığı için ifadâtınızı yevmî gazetelerin nakline binâen intikâd edeceğim. Size olan isnatta yalan varsa günahı gazetecilerin boynunadır.

Zaman'ın beyanına göre "Din bir camia-i kübrâdır. Muhtelif mizaçta, muhtelif vaziyette, muhtelif malumâtta, muhtelif ırkta birçok adamları bir maksat etrafında tevhîd eden bir bağdır, bir kuşaktır" demişsiniz. Teşekkür ederiz. Çünkü bundan büyük bağ, bundan sıkı kuşak yoktur.

Bütün gazetelerin hülasa-i ifadesine nazaran Fikret'in din hakkındaki fikrini teşrîh ederken kendisini dinsiz olarak tanımadığınızı söylemiş, dindarlığı ispat edecek şevâhidi eserlerinde bulup okumuşsunuz. Fikret tamamen muʿtekıd imiş, dindar imiş. Fakat dini herkesten başka bir sûrette anlarmış. *Vakit*'in zabtına göre fikri ve akîdesi Muʿtezile ve mutasavvıfeye yaklaşıyormuş ki, böyle bir davanın zât-ı hakîmânelerinden sudûruna ihtimal vereceğime, muhbirin noksan veya sû-i zabtına vermek isterim. Her ne hal ise devam edelim:

"Bir örümcek götürür Hakk'a beni" diyen Fikret Allah ile kul arasında vasıta görmüyormuş. "Bir kudret-i külliye var ulvî ve münezzeh" diyen Fikret dinimizdeki serbestî, bi'l-hülâsa sünnî mezhebinde tekfîr hakkında koyduğu kuyûd (ibaredeki sakatâta rica ederim bakmayın, bahis dine intikal etti mi gazeteci mutlaka şaşırıyor, dili dolaşıyor, söylemesini bilemiyor) göz önüne alınırsa hiçbir kuvvet dinsiz sayılamaz ve bu sebeple kıymetten düşürülemeyecek imiş. İkdâm Şeyh-i Ekber'den, Mevlânâ'dan, Teftâzânî'den (ne münasebet!) uzun uzun misaller îrad ettiğinizi söylüyor. Fakat ne maksatla ne ile istişhâd ettiğinizi izah edememiş. Yalnız Fikret'in *Tarih-i Kadîm*'ini hâşâ sümme hâşâ küfürden (Acayip! Fikret'in sebeb-i tazim u tevkîri din-i İslâm'a açıktan açığa taarruzdur. *Tarih-i Kadîm*'i de hiçbir kâfirin yetişemediği derecede şenî küfriyâtı muhtevîdir. Bu eserden bahsederken "küfür" lafzından muharrir-i İkdâm'ın gösterdiği bu tehâşîdeki riyaya doğrusu diyecek yok. Bak, Fikret böyle bir riyayı irtikâb etmezdi. Büyük adam sayılması da bunun içindi ya) pek uzak ulvî fikirlerle (!) muluhlar, latlar gibi müntakim ve müstebid mevcutlara karşı yazdığını muvazzah sûrette anlatmıştır diyor.

Fikret hakkında gazetelerden hülasa edebildiğim beyanâtınız işte bunlardır. Eğer hakikaten böyle söylemiş iseniz –ki ben ona o kadar ihtimal veremiyorum- hem siz Fikret'in işine yarar bir silâh-ı müdafaa tedarik edememişsiniz hem de müstemiʿleriniz mugâlatanın farkına varamayacak kadar gafil imişler. Doktor, sihr-i beyanınız cemaatinizi o kadar efsunlamış ki, Fikret'in *Tarih-i Kadîm*'ini şahit göstermiş, mesmûâta nazaran yanlışım varsa kalkın söyleyin tehaddîsini tekrar etmişsiniz de yine bir kimse kalkıp tenakuzunu size ihbâr edememiş.

Feylesofçuğum! Fikret büyük şairdir deyiniz, şiiri layık-ı taklit deyiniz; peki deriz. Numune-i fazilet idi deyiniz, birçok kuyûd-ı ihtirâziye ile ona da peki deriz. Fakat mü'min idi, müslüman idi demeyiniz, çünkü sizi herkesten evvel kendisi tekzip eder. Konferansınızı dinleyenler bilmiyorsa siz biliyorsunuz ki bir kimseye müslim, mü'min demek için "âmentü"deki altı şeye gerçekten yani şüpheden ârî bir cezm ü yakîn ile iman etmesi lazımdır. Bu altı şeyin hangisinde "Acaba?" derse mü'min olmaz. Ya açıktan açığa inkâr ederse, ya istihzâ ve istihfâf ederse ne isim vermek lazım geleceğini siz söyleyiniz. Siz orada ithamlı tabirlerle "Fikret tamemen mu'tekıd idi, dindar idi, fakat dini herkesten başka bir sûrette anlar" demişsiniz. Mana-yı lügavîce itikatsız hiçbir kimse olamaz. Allah'ı yok itikat etmek de bir itikattır. Din de muhteliftir. Dindar müslüman, dindar hıristiyan, dindar yahudi, bûdî ilh.... olabilir. Binâenaleyh ne "mu'tekıd" ne "dindar" kelimeleri Fikret'in "müslüman" olduğuna delalet etmez. Siz bayağı Fikret'in inandığı bir şey var idi, bir dini de var idi demiş oluyorsunuz ki, birincisinde nizâımız yok ise de ikincisi aramızda münâzeun-fîhtir. Lakin ikinci dava hakkındaki nizâı şimdilik bir tarafa bırakalım da "Dini herkesten başka türlü anlar" deyişisinizi intikâd edeyim. Dini başka türlü anlamak başka dinde bulunmak, yahut din denilen şeyi evhâm ü hayalâttan ibaret addetmek demek değil midir? Sözünüze göre hem itikadı, dini var, hem de din ü itikadı herkesin din ü itikadı gibi değil imiş. Rica ederim böyle dolaşık, îhâmlı, her tarafa hamli mümkün ibareleri bir tarafa bırakınız da "Fikret müslüman idi. Allah'a, melâikeye ve rusül-i kirâma, kütüb-i münezzeleye, ba's ü nüşûra, kazâ ve kadere, hülâsa Nebiyy-i âhir zamanın bildirdiği her şeye noksansız olarak ve bilâ-itiraz imanı var idi" diyebilir misiniz? Evet derseniz Fikret'in sözleri sizi tekzip eder. Hayır derseniz bu sözünüz konferansınızı tekzip eder. O hiçbirine inanmıyordu ya, mamafih siz bazılarına inanır, bazılarına inanmazdı derseniz yine ﴿نؤمن ببعض ونكفر ببعض﴾ [en-Nisâ 4/150] diyen küffâr zümresine idhâl etmiş olursunuz. Hayır, Doktor ﴿يا أيها الذين آمنوا...﴾ hitâb-ı ilâhîsine dâhil olmak için bütün müslümanlar arasında müşterek olan şu saydığımız şeylere inanmak, onlar hakkında başka türlü düşünmemek gerektir. Başka türlü düşünenler belki sizin ıstılâhınızca dinsiz olmaz, fakat müslüman dininde de kalmaz. İtikatsız olmaz, fakat İslâm itikadı üzere de olmaz.

Fikret âhireti münkir olduğunu hayatında bana ikrar etmişti. Mekteb-i Sultanî müdiriyetinden istifa etmesi de dinsiz olarak yetiştirmek istediği talebenin müslüman bir muhit içinde zahmet çekeceklerini düşünerek tebriye-i vicdan için olduğunu istifasından hayli zaman evvel bana söylemişti. Bu sözlerimi size yemin ile teyide hâcet görmem. Zaten edillemin

dava-yı mücerredimden ibaret kaldığını ben de istemem. Sıdk-ı davama Fikret'in kendi sözlerini şahit tutarım. Mu'tekadâtını kendi şiirlerinden çıkarmayı tercih ederim. Zira İslâm'a derece-i bu'd u kurbünü kendisi kadar belâgatle beyan edecek kimse yoktur.

Fikret "Bir kudret-i külliye var ulvî ve münezzeh" demekle acaba imanını kurtarmış sayılabilir mi? Her hangi bir materyalistin de söyleyebileceği bu sözü hilâfına karâin olmazsa lehine tefsir ü te'vîl etmek vâkıâ mümkün idi. Fakat dikkat buyruluyor mu? "Kudret-i külliye var" diyor, "Allah" demiyor. Halbuki Allah'a iman için bu kadarı kâfi değildir. Allah ism-i şerîfinin Kur'ân-ı Kerîm'de tavsif edilen medlûlüne o vasıf dairesinde iman u itikat etmeli ki, Allah'a imanı var denilebilsin. Müslüman olmak için de bu imana bir de rusül-i kirâma ve rusül-i kirâmın bütün tebliğât ü ihbârâtına iman etmeyi ilave etmek lazımdır. Bakınız müşrikîn-i Arabın ekseriyet-i uzmâsı "Allah" ism-i şerîfini bilir ve kendisini bunların fevkınde tanır iken şürekâya kâil ve nübüvveti münkir oldukları için "müşrik" ve "kafir" nâmını almışlardı. Fikret'in bu mısraı diğer sözleriyle karşılaşınca müşrikîn-i Arap kadar da iman ile mütehallî olduğuna delaleti kalmaz. Hem de mugâlatalı sözleri münakaşa edip de beyhude uğraşacağımıza müfterî olmadığımızın edillesine geçsek daha hayırlı olur. Dinleyiniz Doktor, imana delil ittihâz ettiğiniz *Tarih-i Kadîm*'inden size bazı parçalar okuyorum:

Her şeref yapma, her saadet piç
Her şeyin ibtidâsı, âhiri hiç
Din şehit ister, âsumân kurban
Her zaman her tarafta kan, kan, kan!

Görüyorsunuz ya, dine ve hizmet ettiği Protestanların ıstilâhınca "Allah" demek olan "âsumân"a hürmeti böyle. Yaprağı çevirelim. Coşkunlukla *Tarih-i Kadîm*'e söverken:

Yırtılır ey kitab-ı köhne, yarın
Medfen-i fikr olan sahîfelerin.
Bunu kimden fakat ümit edelim?
Bu azîm inkılâb-ı hilkati kim,
Hangi kuvvet taahhüt eyleyecek?
Sahib-i kâinât. Evet, gerçek
Sahib-i kâinât olan ceberût
O tekarrüb-şiken likâ-yı samût
O fakat aslı hep bu kavgaların!...

ibareleriyle bakınız gayzını Sahib-i kâinât'a nasıl tevcîh ediyor!

Lakin o, bu kadarla kanmıyor. Semâyı kendisine has bir nazarla tavsîf ettikten sonra dönüp şöyle soruyor:

Söyle, sen her sadâya muakkissin
Şu heyâhay içinde hangi sesin
Aksi –fevkınde i'tilâ-fermûd
Olan- eyvân-ı Kibriyâ'ya suûd
Edebilmiş, ve söyle hangi dava
Müstecâb olmuş?.......

Bu sual-i istihfâfkarâneden sonra hemân:

.... Ey İlah-ı semâ,
Seni âbâ-i din olanlardan[133]
Dinledim: "Bî-şebîh ve bî-noksan,
Hayy u Kayyûm ve Kâdir ve Müteâl
Bâsıtu'r-rızk, Vâhibü'l-âmâl
Zâhir u Bâtın u Semî' u Basîr
Müstemindâne sahip ve nâsır
Zâtı her yerde nâzır u hâzır...
Diye vasfeyliyorlar. En parlak
Sıfatın "lâ şerîke leh"ken bak
Şu bataklıkta kaç şerîkin var?
Hepsi kayyûm ve kâdir u kahhâr
Hepsinin "lâ şerîke lehû" sıfatı

Azizim Doktor, Fikret'in Mu'tezile ile sûfiye beyninde mütevassıt olan akîdesi her halde bu olmasa gerektir. Kütüb-i İslâmiyeyi bu kadar tetebbu etmişsiniz. Acaba Allah'a şerîk ispat eden hiçbir tâifeye rast geldiniz mi? Ve Allah'a şerîk ispat eden kimse için "Dini başka türlü düşünüyordu" diye mu'tekıd, mü'min diyebilir misiniz? Hem de adamcağız müşrikîn-i Araptan da pek aşağı bir derekede. Onlar şürekâ-yı ilâha karşı hiç olmazsa bu itikatta değil idiler. Veyl o kavme ki Arabın müşriki olanların meûnetinden İslâm'a daha karîb olsun. Bir de dikkat ediniz. Şair evsâf-ı ilâhiyeyi, müslümanların itikat ettiği nuût-ı celîleyi tabirât-ı Kur'âniye ile saymış ki buyurduğunuz gibi maksadı muluhlar, lat ve uzzalar değildir. Basbayağı Kur'ân-ı Kerîm'in tarif ettiği İlahu'l-âlemîne zebân-dırâzlık ediyor. Bir de sizin muluhlara, latlara taarruzu mubah görmeniz müstebid ve müntekım ilâhlar olmaları dolayısıyla olduğunu anlatmışsınız. Halbuki bu talîliniz bizim itikat ettiğimiz Rabbü'l-âlemîne de –hâşâ- tecvîz-i hakareti mütezammın olur. Biz Hıristiyanlık'ta olduğu gibi nuût-ı ilâhiyeyi nuût-ı lütf

u rahmete kasr etmeyiz. Rabbimiz gafûr u rahîm olduğu gibi cebbâr u müntekım ve şedîdü'l-ikâbdır. Zalimleri kahretmekten âciz bir ilâha biz ilâh diyemeyiz. Binâenaleyh müdafaaten yaptığınız ta'lîlin de ona faydası yoktur. Devam edelim:

Hepsinin emr ü nehyi, saltanatı
Hepsinin bir sipehr-i ilhamı
Hepsini mihri, mâhı, ecrâmı
Hepsinin bir hafâ-yı mescûdu
Hepsinin bir behişt-i mev'ûdu
Hepsinin bir vücudu, bir ademi
Hepsinin bir nebiyy-i muhteremi
Ne istihzâ değil mi? Yine okuyalım:
Hepsinin cennetinde hûriler
Hepsinin tu'me-i cahîmi beşer
Hepsi hilkatinden istiyor, makhûr
İki büklüm bir inkıyâd-ı sabûr…

Acaba burada namazı kastetmiyor mu dersiniz?

Bu istihzâdan sonra şerh-i akîdeye başlıyor. Bakınız ne diyor:

Ben ki hepsinden iştibâh ederim
Kime sorsam diyor ki: Yok haberim
Kim bilir, belki hepsi vehmiyât
Belki aldatmak ihtiyac-ı hayat
Kim bilir belki hepsi doğru da ben
Bî-haber kendi sehv-i hissimden
Varı yok bilmek istedim, yoku var
İştibâh… İşte töhmetim, ne zarar?

Zararı şu ki, iştibâh ettin mi müslüman değilsin. Şair şüpheyi zararsız görmekle de iktifâ etmiyor da medh ü senâya girişiyor: "Şüphe bir nura doğru koşmaktır" diyor. Şüpheler serd ediyor. Nihayet Hak Teâlâ'ya dönüp bir tufan-ı gayz ve adâvet püskürüyor:

İşte en zorlu hasmın ey Hallâk
Seni karşında eyleyen ihnâk
Bize vaktiyle zehr-i gayzından
Verdiği cür'adır, odur bu yılan
Bileceksin bu hasmı elbet sen:
Şüphe… En zalim, en kavî düşman

Bize en muğfilâne taslîtin
Yahut en gâfilâne tağlîtin
Bak bugün... hud'a, şeytanet, iğvâ
Seni mülkünden eyliyor iclâ
Üflüyor mabedinde meşaleyi
Kırıyor ellerinle heykelini
Ve bütün kudretinle sen meflûc
Düşüyorsun... Ne in'idâm-ı burûc
Ne savâık, ne bir hübûb-ı jiyân
Ne cehennemlerinde bir galeyan
Ne nazarlar habîri matemin
Ne kulaklarda bir tanîn-i hazin...
Kopsa bir zerre cisim hilkatinden
Duyulur bir tezallüm olsun. Sen
Göçüyorsun da arş u ferşinle
Yok tabiatında bir inilti bile.
Bilakis her tarafta "kahkaha"lar
Kizbe yalnız riya ve humk ağlar.

Ednâ mertebesi mü'menün-bih olan şeylere cezm ü yakîn-i tam ile itikat etmek demek olan iman ve İslâmı yine ednâ mertebesi teşkîk olan böyle bir küfür ile nasıl telif edebildiğinize hayret ediyorum. Sizin davanıza göre Fikret bu kuvve-i külliyeye inanıyormuş. İnansa ne olacak? Onun kuvve-i külliyesi alîm u habîr midir? Semî' u basîr midir? Kâdir u kayyûm mudur? Vâhib u mâni' midir? Hayır, hayır. Öyle ise biz de müslümanca Allah'a imanı var davasına karşı nâcî ve gayr-ı nâcî bütün fırak-ı İslâmiye hesabına "hayır" diyeceğiz. Adamcağız hâlâ şekkediyor. Şekkini de Hallâk-ı A'zam'ı ihnâk eden satvetli, kuvvetli bir el zannediyor. Şekkedince ulûhiyete itikadı boğdum sanıyor. Maa-hâzâ unvanını öğrenemediğimiz:

Ben ki birkaç pulu tercihinden
Protestanlara zangoçluk eden
Şairim...

manzûmesinde –ki, bildiğimize göre en son eseridir ve malum-ı âlîleri olduğu üzere itibar hâtimeyedir- şekk ü tereddüdünden kurtularak inkâr-ı sırfta karar kılıyor. Bakınız ne diyor:

Beşerin böyle dalâletleri var
Putunu kendi yapar, kendi tapar
Ah, git deyrini gez, Kâbesini

Dinle tekbiri, işit çan sesini
Göreceksin ki bu hep boşluktur
Umduğun, beklediğin şey yoktur
Düzme Allah'ı gibi, şeytanı
Budası, Ehrimeni, Yezdânı
Hepsinin mübdii bir vehm-i cebîn
Gölgeler, gölgeler onlar da derin
Bir karanlık sezerek çevrildim
Acı bir darbe yiyip devrildim
Şimdi bî-havf-ı Cenâb-ı Yezdân
Süzerim fıtratı hayran hayran
Ben ne ma'bûd ne mûbed bilirim
Kendimi hilkate âbid bilirim.

Zavallı şair, kâfirliği ele alınca bak dilin nasıl dolaşıyor! "Düzme Allah" dedikten, Yezdân'ı yok ettikten sonra, hangi "fıtrat"tan, hangi "hilkat"ten bahsediyorsun? Fâtır olmayınca fıtrat, hâlık olmayınca hilkat nasıl olur? Zavallı şair pek açık görülüyor ki, müflisü'l-iman imiş. Ama siz:

Enbiyâdan yaşarım müstağnî
Bir örümcek götürür hakka beni

beytinin mısra-ı evvelini küfre delalet-i sarîhasından dolayı kasten tayyedip yalnız ikinci mısradaki "Hak" lafzında mugâlata yaparak imanına hükmettirmek istemişsiniz. Bakalım şair kendisi buna razı olur muydu? Onun orada hak demesi "Allah" manasına değildir, *ré[a]lité vèrité* manasınadır. Adamcağız tabîiyyûndandır.

Beni ben bir kayadan fark etmem:
Bir minik kuşla biriz tapmakta

Kezâlik:

Yaşamak dini benim dinimdir

diyor. Orada mugâlatanıza yarayacak bir söz de sarf etmiş de:

Mü'minim, varlığa imanım var

demiş. Hele şükür, meslek-i felsefîsini bu mısradan anlıyoruz. Fikret lâ-edriyeden değilmiş. Sufestâî değilmiş. Varlığa imanı varmış. Ama kimin varlığına? Kendisinin, şiirinin, sevdiği tabiat âleminin, sevmediği ehıbbâ ve yârânının vücuduna kâil imiş. Ya Allah'ın, ya peygamberânın, kitapların, ba's ü ukbânın vücudu?

Allah'ın vücudunu *Tarih-i Kadîm*'inde arz-ı iştibâh etmekle beraber Zât-ı akdesine şütûm-ı galîza savurduktan sonra son manzûmesinde açıktan açığa inkâr ediyor. Âhiret bahsinde de:

Varırım böylece ben merkade dek
Ba's ü ukbâya mahal görmem pek

diyor. Peygamberân-ı zî-şân hakkındaki fikr-i şenîi ise şu sözlerinden bellidir:

Saydığın harikalar, mucizeler
Birer efsun-ı zekâdır ki beşer
Bî-tevakkuf ehli unutmuş yarını
Muğfel ü muğfil o İsa, Musa
Köhne bir kizb-i mutalsamdır asâ
Beşerin böyle dalâletleri var:
Putunu kendi yapar, kendi tapar

Şurada zikrettiğimiz mısraların beşincisinde "O İsa, Musa" tabirindeki o gayz-âlûd mana-yı istihkâr hiç kimsenin nazarından hafî kalmaz. Âleme edep talim etmek, mehâsin-i ahlâkı neşr u ta'mîm eylemek uğrunda feda-yı nefs edip pozitivistlerce de beşerin en büyük numune ve muktedâları sayılan bu gibi mukaddes zevâtı hem alık, hem âlemi aldatıcı ahlâksız kimseler diye tasvir etmek acaba hüsn-i ahlâkın zerresine delalet eder mi? Benim bildiğime göre hüsn-i ahlâk sahibi olan, hüsn-i ahlâk numunelerine, eâzım-ı hakikiye-i beşeriyeye hürmet eder. Etmediği takdirde kendine karşı hürmetsizlik hakkını evleviyetle herkese bahşetmiş olur. Bâ-husus Fikret'in ismi İsa ve Musa deği a, en ednâ mertebedeki ehl-i imanla beraber zikredilecek kadar da değerli değildir.

Müslüman olduğumuz için nokta-i nazarımız budur. Onun şairliğine de din ve iman babında itibar etmeyiz. İmriü'l-Kays da pek büyük şairdir. Kitap ve Sünnet'i anlamak için şiirleriyle istişhâd bile edilir. Fakat kendi gibi cehenneme girecek şuarânın alemdârı olduğunu Rasûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hazretleri İmriü'l-Kays'ın kızına söylemişlerdir. Bizim bî-şekk ü şüphe anladığımıza göre Fikret müşrikîn-i Arap mertebesine bile çıkamayan bir mülhiddir. Onlar hiç olmazsa vücudullaha kâil idiler. Kendilerine teveccüh eden muâhaze işrâk, inkâr-ı nübüvvet, nefy-i ba's cihetlerindendir. Fikret'e ise bu cihetlerin kâffesinden muâhaze teveccüh ettikten başka vücud-ı Bârî'yi inkâr yüzünden de teveccüh eder. Âkif'e:

Din-i hak bence bugün din-i hayat
Sen ne dersen buna hey monla Sırât

deyişine bakılırsa, ﴿إن هي إلا حياتنا الدنيا نموت ونحيا وما يهلكنا إلا الدهر﴾ [el-Câsiye 45/24] âyet-i kerîmesinde akîdeleri tarif buyrulan dehriye tâifesindendir.

Tahmin ediyorum, Fikret'in imanına şahit olarak tevhidini, na'tini, bir tavr-ı istihzâ ile müfti'l-enâma ithaf ettiği *Cihad-ı Ekber* manzûmesini de konferansınızda zikretmiş olacaksınız. Fakat bunların kimi ihtimal ki bakiye-i iman, kimi de ihtiyâc-ı nifak devrelerine ait âsârı olduğu için davayı ispat edecek delil-i kâfi olamazlar. Çünkü Âkif'e hitaben yazılıp en son eseri olan

Ben ki birkaç pulu tercihinden
Protestanlara zangoçluk eden
Şairim...

manzûmesinde bakınız ne diyor:

Fakat aldanma sakın üstadım
Biz de bir parça muvahhid-zâdım

Rabbim garîk-i rahmet etsin, pederi pek müslüman bir zât idi. Oğlundan nefret ettiğimiz kadar kendisine hürmet ederiz.

Bana anlatma o ra'nâ dini
Bilirim ben de senin bildiğini

Nasıl Doktor? Bu tabirlerle dinini istihfâf edebilecek müslüman tasavvur eder misiniz?

Okudum ben de kitab-ı gaybı
Dinledim ben de itâb-ı gaybı
Ben de zâtın gibi cami cami
Dolaşıp hâlıka oldum râki'
Şevk-i cennetle hayalim meşgul
Yüreğim havf-ı cehennemle melûl
Ben de tırmandım ulu tûbâya
Ben de çıktım mele-i a'lâya
Ben de âşıktım ezan nağmesinden
Bir koşardım ki o Allah sesine...
Ben de tesbih ve dua, savm u salât
Hepsini, hepsini yaptım, heyhât!

Bunları yaptığına bakınız ne kadar müteessif!

Bilmeden görmeden iman ettim
Nefsimi dinime kurban ettim
Sevdim Allah'ı da peygamberi de
O alay kaldı bugün hep geride!

Fikret'in bu sözleri varken konferanstaki cemaati imanına nasıl olup da ikna edebildiğinize cidden merak ediyorum.

Artık zât-ı âlîleri de müstemi' ve kârîlerimiz de anlamıştır ki, biz Fikret'e dinsiz demekle iftira etmiş değiliz. Ama ağzında kudret-i külliye, hak, iman, din gibi sözler gezdiği için dinsizliğine hükmedilemezmiş. Bir sözü yüzde bir ihtimal ile imana hamletmek mümkün olursa kâili tekfîr edilmezmiş. Bunların hepsi mahallinde zikredilmeyen mugâlatalar. Evet, bir müslümanı tekfîr câiz değildir. Fakat bu, mü'min görünüp fiil ve kavlinde hata zâhir olanlar hakkındadır. Mü'min olmayanın ve mesela bir hıristiyanın, bir yahudinin sözlerini imanına hamletmek hatıra bile gelmez. Bir Allah demek müddetü'l-hayat imanına delalet eder bir amel-i salihi olmaz ve söylediği sözler yüzde yüz, binde bin, milyonda milyon ihtimal ile küfrünü nâtık olursa sözünü te'vîle nasıl imkân bulunur? Bilakis böylesini tekfîr etmemek, ona mü'min demek küfürdür. Zira mü'mine kâfir denilemeyeceği gibi, kâfire de mü'min demek câiz değildir.

Büyük şairimiz hakkında akîde itibariyle nokta-i nazarımız işte budur. Bu sarâhatlerden sonra başka türlü olmasına da imkân yoktur. Konferansınızda Fikret'in akîdesi hakkında Âkif ile görüşüp kendisinden deliller, burhanlar istediğinizi ve size mukni' vesika göstermediğini söylemişsiniz.

O meclisinizde, hatırladığıma göre ben de hazır idim ve bu yazdığımız şeyler delil olarak size okunmuştu. Hafızanıza bunu unutacak kadar zaaf ârız olduğunu ümit etmem.

Alem-i küfür ve ilhâd olmuş bir şair hakkında Âkif gibi kalbi iman dolu diğer bir şairde gayz u nefret uyanmamak kâbil değildir. Hakikat böyle iken sizin gençleri tehyîc edip onları Âkif ve *Sebîlürreşâd* hakkında galeyana getirmeniz haksızlıktır. Biz ise böyle şeylere değil, davamızın hak mı, bâtıl mı olduğuna ehemmiyet veririz. Yoksa pekâlâ biliriz ki, "Kahrolsun Âkif!" dedirtecek derecede coşturduğunuz tecrübesiz gençlerin bu davası yine onların o meclisteki "Yaşasın Fikret!" duaları kadar müstecâb olmuştur.

Fikret için yazacağınız kitapta bî-taraflığa riayeten bizim edillemizi de velev müdafaa vadisinde olsun, aynen ve hiç dökmeden derc etmek lütufkârlığında bulunursanız kendi hesabınızda hakşinaslık edeceğiniz gibi bizi de minnettar etmiş olursunuz. Bâkî takdim-i hürmete bu hadisenin vesile olmasından dolayı müteessirim.

Semâ

Mahfil, III/28 (Safer 1341[/1922]), s. 73-80

Hazırlayan: **M. Cüneyt Kaya**

Mahfil'i mütalaa ederken yirmi dördüncü adedinde edîb-i mütefennin Mehmet İzzet Bey'in "Fezâ ve Semâ" unvanlı makalesi de manzûr-ı çeşm-i istifadem oldu. Muhtasar olmakla beraber semâ hakkında ârâ-yı muhtelifenin meşhuru olmak meziyetini hâiz olan o bahsin fenne taalluk eden cihetlerine doğru icâle-i kalem etmek ihtisas ve iktidarımın haricinde olduğu için o satırları yalnız müstefîdâne okumakla iktifâ ettim. Ancak o sahanın haricinde olarak makalede ulûm-ı hâzıra nazariyâtı ile mu'tekadât-ı diniyemizi takrîb u tevfîk etmek üzere Gazi Ahmet Muhtar Paşa merhumdan iktibas olunan satırlara dair bazı mülahazâtımı arz etmekten kendimi alamıyorum.

Ulûm-ı cedîdenin aramızda sia-i intişârı çoğaldıkça bunlarla malumât-ı diniyemiz arasında mübâyenet olup olmadığını araştırmak merakı bi't-tab' artmıştır. Din-i İslâm'ı tetebbuda himmeti kâsır olanlar –her gûne akîdeden tecerrüde imkân olmadığı için- esâtîn-i ilm-i cedîdin zevâhir-i efkârına temessül ederek âbâ vü ecdâdlarından müntakil akîdeyi an-cehlin terk ile edyân-ı semâviye sâlikânı meyânında zâhiren olmasa da bâtınen çıkmışlardır. Akîdesini feda etmeyenlerin ise ekseriyeti muğâyir-i fen zannettikleri nusûsa yapışıp ulûm u fünûnu ceffe'l-kalem reddettikleri halde hakâyık-ı ilmiyeyi redd ü inkârın da vâhî bir hamâkat olduğuna kâil olanları bazı nusûs-ı kerîmeyi te'vîle çalışarak mübâyinleri zannettikleri malumât-ı fenniye ile telif etmek isterler. Benim burada söyleceğim sözler işte bu son kısma, yani müevveleye aittir. Bunlar, masdarı vahiy olan ilimler kadar menşei akıl ve tecrübe olan ulûma da hürmet edenlerdir. Ve her iki tarafı barıştırmak için vâki olan gayretleri hakikaten takdire şâyândır.

Ancak şunu da açıkça itiraf edelim ki nusûs-ı Kitab-ı Kerîm'i bal mumu gibi şekl ü sûretten ârî, daha doğrusu her şekl ü sûreti almaya müstaid bir şey addedip her yeni çıkan nazariye ve faraziye kalıbına te'vîl makinesiyle zorlaya zorlaya sokmaya çalışmak ve sonunda "Kur'ân-ı Kerîm'de

bakınız bu da varmış!" diye müftehirâne bir teheyyüce kendini kaptırmak dine hizmetten ziyade ehl-i dine zarardır. Kitabullah'ın azametini ızhâr edeyim derken her rastgelenin efkâr u mütalaâtına tercüman addederek kadr u şânına hürmetsizlik etmektir. Ebnâ-yı beşerden her hangi bir şahsın fikr ü nazarından kat'a'n-nazar vahyolunan Kitab-ı Mübîn'in nazm-ı celîli haddizâtında elbette bir mana ifade eder. O manayı tağyîre çalışmak ince düşünülse Zeyd ve Amr'ın, falan veya filan fikrine mülayim bir hale getirmek, daha açıkçası nazm-ı celîlin asıl manasına bu gibi eşhâsın efkârına mülayim düşmedikçe iman etmemek demektir. Hüsn-i niyetle ve sırf dinlerine hizmet arzusuyla bu gibi te'vîlata meyledenleri itham etmek hatırımdan geçmez. Fakat bu gibilerini ifrâttan men için büyük tehlikelerini göstermek de bir vazifedir.

Nassa mu'tekıd olanlar elbette onun bir mefhumu olduğuna da kâildirler. Halbuki bu mefhum ne ise odur. Tebeddül ve teğayyür etmez. Hukemâ ve felâsifenin ulûm-ı tecribiye ve akliyesi ise daima istihâle ve tekâmüle maruz olup bir asırda âmme-i ehl-i ilmin makbulü olan bir dava diğer asırda merdûd olur. Erbâb-ı ulûm daima taharrî-i hakâyika çalıştıkları halde kâffe-i hakâyıkı keşfettiklerini hiçbir zamanda iddia edemezler. Nasıl edebilirler ki, böyle bir dava ulûm ve fünûnun artık tevakkuf ettiğini, terakkiye kabiliyeti olmadığını iddia ile beraberdir. Bilakis erbâb-ı ilmin saha-i malumâtı tevessü' ettikçe meçhulât ile temas noktaları artar ve çok şey biliyoruz davasını serdetmekteki cüretleri münkesir olur. Bu sebeple a'sâr-ı muhtelifedeki nazariyât-ı ilmiyenin, faraziyâtın mütebâyin ve hatta mütenâkıs olmasından dolayı onları muâteb tutmak haksızlık olur. Onlar arayıcıdır ve her arayıcının matlûbuna zaferyâb olması lazım gelmez. Onlar hadisât ve şuûn-ı kâinât arasında münasebet ve irtibat ukdelerini keşfe çalışır ve mümkün olduğu kadar çok şuûnu illet-i vâhideye isnat ederlerse de illet farz ettikleri şe'n-i umumî ve küllînin illiyeti bir keşf-i cedîd ile zaafa uğrayınca onu bırakıp başka bir illetin vücudunu farz ederler. Onlarca bir nazariyenin şart-ı makbuliyeti en çok hadisât ve şuûnu tevcîh ve ta'lîle hizmet etmesidir. Kanun-ı küllî farz olunan kaziyenin müstesneyâtı zuhûra geldi mi, yahut o kanunu daire-i şümûle idhâl edecek daha küllî bir kanun bulundu mu nazariye değişir ve itibardan sâkıt olur.

Bundan dolayı mesela bin seneden ziyade her gûne şekk ü şüpheden ârî bir hakikat-i mahza itikat olunan Batlamyus nazariye-i felekiyesi Kopernik nazariyesinin zuhûru ile o kadar mehcûr oldu ki bugün şemsin arz etrafında hakikaten devrettiğine kâil olmak pek kaba bir cehalet sayılmaktadır. Halbuki yine bugünkü esâtîn-i ilimden Poincaré gibi bir zât "Kopernik nazariyesini tab'a daha muvâfık ve mülayimdir diye kabul ediyoruz. Yoksa

buna olan itikadımız, hilâfını tasavvur muhal olan bir hakikati kabul u iz'ân etmek kabilinden bir şey değildir" demek istiyor. İntişâr-ı ziyanın sudûr tarîkiyle vâki olduğu itikat olunup dururken ihtizâzât-ı esîriyenin peyderpey intikali sayesinde hâsıl olduğuna inanmaya başladılar. Şimdi ise yine eski nazariyeye avdet emâreleri hafiften hafife belirmeye başlıyor. Kezâlik Newton'dan beri cazibe-i umumiye itikadı o kadar zihinlere mülayim gelip kökleşti ve kevâkibin seyr ü hareketi itibariyle hesabâta o kadar uygun düştü[134] ki artık inkârı biraz mürekkep yalamış erbâb-ı malumât için hamâkat sayılıyor. Halbuki Einstein'nın kulaklarımızı dolduran velveleli tetkikâtı hadisât ve şuûn-ı malumeyi layıkıyla izah ve ta'lîl için böyle bir faraziyeye ihtiyaç olmadığını ispata doğru gidiyor. Esîr de böyle. Ziya, hararet, elektirikiyet... ilh... gibi kuvâ-yı tabiiyenin cisimden cisme, muhîtten muhîte intikalini tevcîh ve ta'lîl için bir vasıta-i nakliyeye ihtiyaç görmüşler ve bu hizmeti "esîr" nâmını verdikleri ve bütün gün ve mekânın, eb'âd ile ecsâmın içini dışını dolduran havâss-ı maddeden hemân hemân ârî bir maddeye gördürmüşlerdir. Şimdi bu da zâit bir faraziye gibi telakki edilmek üzere. Kezâ kâinât-ı maddiye gayr-i mütenâhîdir akîdesi hâkim olup dururken hayal-i beşeri tasavvur edilemeyecek ulvî şâhikalara yükselten bu fikr-i latîf ve cazip de nerede ise itibardan düşecek gibi görünüyor. Yine Einstein'ın iddiaları sübût bulursa kâinât-ı maddiyenin tenâhîsine kâil olmak zarureti hâsıl olacaktır. Elhâsıl ulûmun müspet olan kazâyâsı bir tarafa kaldıktan sonra erbâbı beyninde nazariye veya faraziye olarak şüyû' bulmuş ve mazhar-ı kabul olmuş her hangi kaziyeyi alsanız –hakâyık-ı eşyayı keşfetmek ve malumât-ı müspete yekûnunu kabartmak yolunda hatve hatve ileri gidebilmek üzere muvakkaten teslim edilmekle beraber- hilâfı sabit olur olmak derhal redd ü inkâr olunmaya namzet kazayâdan ibarettir. Bir devirdeki faraziyât-ı ilmiye o devirde hâkim olan turuk-ı ilmiye itibariyle ne kadar mütemâsik ve hem-âhenk olurlarsa olsunlar a'sâr-ı muhtelife faraziyâtı ister istemez mütenâkız düşerler. Edvâr-ı muhtelife-i ilmiyenin tenâkuzu ise ilme şeyn getirmez. Belki tecrübeye müstenit ulûmun günden güne terakkisine delalet ettiği için şeref verir.

Ancak şuna celb-i dikkat etmek gerektir ki bir asırdaki fikr ü nazarı ifade eden elfâz u ibarât ile asr-ı diğerdeki nakîzini beyan eden sözler elbette mütebâyin olurlar. Ya hal böyle iken aynı nassı her devirde ehl-i tecribenin netâyic-i fikriyesine tatbike kalkışmak bu meânî-i mütenâkızayı nusûsa tahmîl etmek demek olmaz mı? Ez-cümle şu semâ bahsinde eslâfımız Batlamyus nazariyesinin taht-ı tesirinde oldukları için semâvât-ı seb'i yedi seyyârenin felekleri ile te'vîl ettiler. O meslek-i felekînin hilâfı zihinlerine hutûr etmediği için sathında kevâkib-i sâbite çivi gibi kakılı farz edilen fe-

lek-i sevâbite de kürsî, felek-i atlasa da arş nâmını verip din ile fenni güya telif ettiler. Rivayet yolunu bırakıp en büyük himmeti akliyâta sarf eden tefsir-i dirâyet sahipleri ulemâ da hep bu yolun sâlikleridir. Fakat sonra ne oldu? O nazariye kendi târ u pûd-ı giriftî içinde boğulup kıymetten düşünce, yine bir nazariyeden başka bir şey olmayan Kopernik nesak-ı felekîsi galebe edince o tefsirler hep hükümden sâkıt olmadı mı?

Bugün de ﴿والشمس تجري لمستقر لها﴾ [Yâsîn 36/38] ve ﴿وكل في فلك يسبحون﴾ [Yâsîn 36/40] gibi âyât-ı kerîmeyi Kopernik nazariyesini talim ü telkin gibi telakki edenler yine o hataya düşüyorlar. Ez-cümle merhum Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın *Serâirü'l-Kur'ân fî tekvîni ve ifnâi ve i'âdeti'l-ekvân* ismindeki eserinde serdettiği mütalaât da pek cûşeşli bir hamiyet-i diniye mahsulü olmakla beraber bu kitabın mebâhis-i muhtelifesindeki te'vîlâtı birer birer intikâd etmek bizi pek uzaklara götüreceği için bundan sarf-ı nazar ederiz. Yalnız mevzû-ı bahs "Fezâ ve Semâ" makalesinde nakledilen ibaresini îrad etmek davamızın ne kadar câlib-i nazar olduğunu ispata kifâyet eder.

Başımızın üstünde kubbe gibi gök renginde bir şeyin vücudu nev'-i beşer mevcut olalıdan beri gözü olan her ferd-i zî-şuurun mahsûs ü meşhûdu olagelmiştir. Edyân-ı semâviye de bu şühûdu takviye ve teyit ederek semâ denilen bu kubbenin bir değil, yedi olduğunu ve onların da ötesinde kürsî ile arşın bulunduğunu nâsa talim edince halk yine mahsûs ü meşhûda tebean bu rengi bu semâlardan ilkinin –yani semâ-i dünyanın- rengi zannetmiş. Kopernik'ten beri gelen ehl-i rasat semâ denilebilecek bir cismin vücuduna muttali olamadıkları ve ecrâm-ı kevâkibi bu'd-i mücerredde, fezâda, boşlukta sabit itikat ettikleri için bu renk, havanın rengi olduğunu bazı tecârib ile ispat etmişler ve semâ yoktur demişlerse de bunların nefy ettikleri semâ vâkıâ halkın mavi zannettikleri bir semâ olmuş oluyor. Yoksa kütüb-i mukaddesedeki semâvâtın vücuduna nefyen ve isbaten hiçbir delil îrad ettikleri yoktur.

Lisan-ı Arabîde de "semâ" yükseklik manasına olan "s-m-v"den müştak olup mâ-dûnuna nispeten yüksek olan şeylere ıtlâk olunmuştur. Âsumâna "semâ" ve cem'inde "semâvât" denildiği gibi buluta da, yağmura da "semâ" denir. Hatta nebâta bile yerden yüksek olduğu için bu isim verilmiştir. Binâenaleyh fevk cihetinden erbâb-ı fennin semâ değildir diye ispat edebilecekleri her hangi mevcudun ötesinde semâ nâmı verilebilecek bir mevcudun vücudunu nefy edecek hiçbir delil-i ilmî yoktur ve olamaz.

Böyle iken Paşa merhum erbâb-ı fenne tebean halkın semâ nâmını verdiği gökkubbeyi nefy ettikten ve yine onların kavlince fevkımızde fezâdan başka bir şey olmadığına göre semâ denilen şeyin de fezâdan ibaret olacağına

karar verdikten sonra semâ, tabir-i diğerle fezâ vâhid iken nasıl olmuş da bazı âyât-ı kerîmede cem‘ sigası ile “semâvât” nazm-ı celîli vârid olduğunu istişkâl ederek âtîdeki cevabı veriyor:

> “Cevv-i semâ pek çok ecrâma zarf olduğundan onların, yani mazrûfun zikri kastedildikte semânın cem‘ sigası olan semâvât kelimesinin isti‘mâl edildiği def‘aten zihne tebâdür eder ki zikr-i zarf irade-i mazrûf kabilinden olur. Şu kadar ki, mazrûf-ı mezkûr dahi küll ve cüz itibariyle iki kısımdır. Küll, cevv-i mezkûrun kâffe-i muhteviyâtı ve cüz ise ondan bir miktar-ı kalîldir ki, Kur’ân-ı Kerîm’in vakt-i nüzûlünde “seyyarât” ismiyle arzın etrafında devrettiği malum olan Şems ve Kamer, Zühre, Utârid, Merîh, Müşterî, Zühal nâmlarıyla be-nâm ecrâm-ı seb‘a idiği âyât-ı celîlenin manalarında sarahâten nümâyân olur. Bu ise zikr-i küll, irade-i cüz kabilinden olur.”

İnsaf edelim. Bu te’vîlin neresi Kitabullah’a ve vâkıa mutâbık, hangi kısmı din-i İslâm’a nusret sayılabilir? Bir kere bu anlayışa göre semâ fezâdan yani boşluktan, tabir-i diğerle ademden ibaret oluyor. Kitab-ı Kerîm ise semâ ile arzın mahlûk yani arzın da semânın da mümkinât-ı mevcudeden olduğunu bize haber verip dururken artık fezâ ile te’vîline imkân kalır mı?

Te’vîlin sakat tarafı yalnız buna münhasır da değil. “Semâ”ya “semâvât” denilmesi zikr-i zarf irade-i mazrûf kabilinden olduğu söyleniyor ki bu külfete de hâcet yoktur. Zira Kitab-ı Kerîm’de cem‘ sigası ile “semâvât” kelimesi tekrar ettiği kadarına o manaca ism-i cins-i müfred olarak “semâ” kelimesi de kesretle vârid olmuştur. ﴿وهو الذي في السماء إله وفي الأرض إله﴾ [ez-Zuhruh 43/84] ﴿أأمنتم من في السماء أن يخسف بكم الأرض﴾ [el-Mülk 67/16] gibi. Binâenaleyh fezâ manasındaki bir semâyı cem‘ sigası ile zikre hiçbir sebep olmadığı gibi semâvâtın yedi adedi ile takyîd buyrulması da semânın fezâ manasına hamline zaten mânidir.

Hele bu adet ile takyîd buyrulması hakkında Paşa merhumun beyan ettiği vechi kabulden aklın ne kadar ibâ edeceği ednâ mülahaza ile zâhirdir. Fezâya semâ ve mazrûfâtının taaddüdünden dolayı semâvât dedirdikten sonra zikr-i küll irade-i cüz (daha doğrusu zikr-i cüz irade-i küll) kabilinden yediye hasredilmesini neyyireyn ile hamse-i mütehayyirenin arzın etrafında devrettiği o zaman halkınca malum olduğuna haml etmek bir tevcîh-i şâfî olmadığı gibi “seb‘ semâvât” nassından o zaman Arabın seyyarâtı bildiğine istidlâl etmek de doğru değildir. Zira Kur’ân-ı Kerîm’in ilk muhatapları olan kavm-i Arap o asırdaki sâir akvâm gibi yalnız ecrâmın değil, bütün sevâbitin de arz etrafında devrettiğine kâni idiler. Hatta diyebilirim ki diğer yıldızların ehemmiyeti onların nazarında hamse-i mütehayyire-

den ziyade idi. Araplar burûcu ve menâzil-i Kamer'i pek iyi tanırlardı ve yıldızların çoğuna isim vermişlerdir. Hatta hiçbir lisanda lisan-ı Arabîde olduğu kadar yıldız ismi yoktur iddiasına karşı ciddi bir itirazın bir taraftan vârid olacağını zannetmem. İsmi hâssaten Kur'ân-ı Azîm'de mezkûr olan "şi'râ" bazı kabâilin mabudları olduğu gibi birçok yıldızlar da yağmura, karanlığa, soğuğa, sıcağa, berekete, kahta sebep addolunur ve tulû' u gurûblarıyla bu gibi hadisât vuku bulur zannederlerdi. Buna "nev'" derler. Lisan-ı şeriatla reddolunan "ilm-i envâ'" Arab-ı câhiliyenin pek makbulü olan ilimlerdendir. Ehl-i envâya göre bu gibi hadisât-ı mühimmeye illet-i müessire addolunan yıldızlardır (Seretân, Şeretân, Bıttîn, Necm yahut Süreyyâ, Debirân, Hek'a, Cevzâ, Uzre, Zirâ', Şi'râ, Nesre, Tarka, Cebhe, Sarfe, Avâ', Simâk (A'zel ve Râmih), Gafr, Zebani, İklîl, Kalbü'l-akreb, Şevle, Neâim, Belde, Sa'du'z-zâbih, Sa'du bel', Sa'du's-süûd, Sa'du'l-ahbiye, Delv, Semeke) gibi kevâkibin tulûu bizim Müneccimbaşı Cep Takvimi'nin sağ kenarında "mevâsim ve ahvâl-i kevâkib" hanesinde gördüğümüz şurûha benzer ahkâmın vukûuna delalet edermiş ki halen bizim takvimlerimizde devam edip gelen bu kabilden işarât o asırlardaki tecâribin temâdîsinden başka bir şey değildir. Böyle olunca göklerin yedi adedi ile takyîdi hîn-i nüzûl-i Kur'ân'da arz etrafında yalnız yedi cirm-i semâvînin deverânı malum olmasına nasıl haml edilebilir? Yahut Arabın Batlamyus'un meslek-i felekîsine muttali olduğuna nasıl delalet edebilir?

Bir de Hâlık-ı kâinât (celle şânuhû) yediden –daha doğrusu itikad-ı Keldân ve Yunan'a göre beşten- ziyade seyyarât yaratmış iken mesûk-ı lehleri kendi âsâr-ı azamet ü kibriyâsını ızhâr olan âyât-ı kerîmede aceze-i ibâdın ilm-i zaîfine istinat ve cehl ü gafletlerini tekit etmesi, daha doğrusu aldatması yakışık alır şeylerden midir?

Hamiyet-i diniye lehü'l-hamd kalplerinde sönmemiş olan münevverân-ı İslâm'ın dine hizmet edeceğiz ve maktûun-bih meânî-i nusûs ile maznûn olan faraziyât-ı ilmiye ve fenniyeyi barıştıracağız diye yanlış yollara sapmalarından çıkacak netâyic-i mühlikeyi göstermek için numune kâfîdir.

Bir vazifem daha kalıyor ki, mesrûdât-ı ânifeden ihtimal ki gerek dine gerek ilme karşı bulanmış olan ezhân-ı gâfilîni bu meselede tenvîrdir. Binâenaleyh bu babda din ile ilmin barışıklığını, nusûsun ilme münâfî gelemeyeceğini göstermeliyim ki Kitâb-ı Kerîm'in hakkını alâ kadri'l-istitâa eda etmiş olayım. Söyleyeceğim sözlerde zühûl ve hata varsa tashih edecek zevâta tuhfe-i şükranımı şimdiden arz eylerim.

Fikr-i âcizâneme göre makarr-ı melâike-i ulviyyîn olan semâvâtın vücu-

du nassen malum ise de hakikat ve keyfiyetleri ve o âlemlerde ne gibi kavânîn-i kevniyenin cereyan ettiği külliyen meçhulümüzdür. Bunların yalnız mevcut ve makarr-ı melâike olduklarına itikat ederiz. Melâike-i kirâmın vücuduna iman nasıl vâcib ise onların makarrı olan semâvâtın da vücuduna bilâ-te'vîl iman vâcibdir. Semâvât hakkında ne fezâdır, ne de fezâ içindeki ecrâmdır deriz. His ve tecrübeden başka vasıta-i ilim tanımayan ulûm u fünûn-ı asriye erbâbı bu manaca semâdan haberdar olmadıkları için bi't-tab' semâ vardır diyemezler. Çünkü tecrübe ve müşahedeleri oralara taalluk etmemiştir. Şu kadar ki, bu kadar da diyemezler. Çünkü varlığını tasdik tenakuz-ı aklîye müncer olacağını ispat eder burhan ikâmesine yol bulamazlar. Bazılarının yaptığı gibi "Biz öyle bir şey bilmiyoruz. Binâenaleyh yoktur" demek yokluğu ispata kifâyet etmez.

Pekiyi ama semâvât var ise nerededir? İlm-i hey'etin bahsettiği mecmû'-ı ecrâmın ötesinde ecrâmın o akıllara hayret hatta dehşet veren uzaklıkları fezâyı ne kadar vüs'atli gösterirse göstersin yine bir bu'd-i mütenâhîdir. Riyâziyyûnun nâ-mütenâhî dedikleri kemmiyetler felsefedeki nâ-mütenâhî mefhumundan çok uzaktır. Onlar nâ-mütenâhî derken erkâm ile ifadesinde acz-i beşer mütehakkık olan bir kemmiyet-i azîme kastederler ki her halde mütenâhîdir. Çünkü riyaziyât nâ-mütenâhîleri adet yerine koyup onlarla a'mâl-i erbaayı pekâlâ icra edip duruyor. Bunlar hakikaten nâ-mütenâhî olsa ziyade ve noksan kabul etmez ve bu a'mâli haklarında tasavvura imkân kalmaz. Saniyede üç yüz bin kilometre süratle ziyâsı bize ancak yüz binlerce senede vardığı farz ve tahayyül edilen ecrâm-ı baîdenin ötesinde adem-i mahz olduğuna delil-i aklî ve tecrübî olmadığı için biz de Kitabullah'ın haber verdiği semâvât o ecrâmın ötesindedir diyoruz. Nitekim ﴿ولقد زينا السماء الدنيا بزينة الكواكب﴾ [es-Sâffât 37/6] âyet-i kerîmesi bu bâbda bize dinî bir hüccet-i kâtı'dır. Hâlık-ı arz u semâ celle ve alâ hazretleri semâ-i dünyayı yani [yedi] kat gökten bize en yakın olanını büyük ve acîb bir ziynet ile, kevâkib ile tezyîn buyurduğunu haber veriyor ki, bundan en yakın semânın âlem-i kevâkibin ötesinde olduğu manasını çıkarmakta hiçbir mahzur yoktur. Yıldızları Yunanîlerin itikadı vechile bir kubbeye kakılmış itikat etmekte zaruret olmadığı için semânın kendisi meşhûdumuz olmamakla beraber berisinde kalan kevâkibi ona ziynet diye göstermek de hisse mülayim gelir bir tarz-ı beyandır.

Kudret ve azamet-i ilâhiye hakikaten gayr-i mütenâhî olduğu için en kavî akılları durduran bu bu'd yine kısa bir mesafeden ibaret kalıp âlem-i kevâkibi muhît olan semâ-i dünyanın ötesinde ikinci bir semâ, daha ötesinde yine onu muhît olan üçüncü bir semâ vardır *ve helümme cerrâ*. Yedi kat semâyı bu kadar vüs'atleriyle tasavvur ettikten sonra ﴿وسع كرسيه

﴿السموات والأرض﴾ [el-Bakar 2/255] âyet-i kerîmesinin mantûk-ı münîfince bütün semâvât ve arzı muhît olan “kürsî” gelir. Kürsîyi de arş-ı Rahman ihâta eder ki onun azametini takdir edecek ölçü ve tabir edecek söz yoktur. Kürsî ile arşın miktar-ı vüs‘ati hakkında icmalî bir fikir edinebilmek için Ebû Zer-i Gıfârî radıyallahu anh’ın sualine karşı taraf-ı akdes-i Risalet-penâhî’den verilen âtîdeki cevabı zikredelim: **يا أبا ذر ما السموات والأرضون السبع عند الكرسي إلا كحلقة ملقاة بأرض فلاة وإن فضل العرش على الكرسي كفضل الفلاة على الحلقة** = “Yâ Ebâ Zer, yedi kat gök ile yedi kat yer kürsîye nispeten bir çölün ortasına atılmış bir kapı veya yüzük halkasından fazla bir şey değildir. Arşın kürsîye nazaran büyüklüğü o çölün o halkaya nazaran büyüklüğü derecesindedir.”

Nass-ı kerîmi Batlamyus mezheb-i felekîsine tevfîk etmek isteyen ulemâmızın bu âyet-i celîle ile bu hadis-i şerîfi i‘mâl etmekte bu kadar müsâhelekâr davranmaları cây-ı taaccübdür. Onların te’vîlince kürsî felek-i sevâbit, arş da felek-i atlastır. Halbuki bu te’vîl kevâkibi semâ-i dünyanın değil, kürsînin ziyneti addetmeyi istilzâm eder. Bu mahzurdan da kurtulmak için Batlamyus’un kabul ettiği karışık eflâki de bu eflâkin şeffafiyetlerini de kabule muztar kalmışlardır ki, yanlış bir te’vîl yine yanlış diğer te’vîli veya te’vîlleri de arkasından sürüklemiş oluyor. Nusûsu te’vîl ede ede zevâhir-i nazm-ı kerîmden istifade edilecek ne kalabileceği ise her halde cây-ı teemmüldür.

Bir de kâriîn-i muhteremenin nazar-ı dikkatlerini şu noktaya celb etmek isterim ki, kütüb-i münezzelede gözetilen gaye insanların akıl ve tecrübe sayesinde kendiliklerinden keşfedebilecekleri hakâyık-ı kevniyeyi talim değildir. Bunlar bu maksattan çok daha mühim olan akâyid-i sahîhayı telkin ve ibâdullahın ruhunu tehzîb ü tasfiye ederek dâreynde hayr u salâhlarına bâis olan ahkâm-ı ameliyeye, a‘mâl-i kalbiye ve bedeniyeye irşat gaye-i ulyâsına müteveccihtir. Ulûm-ı tabiiye ve felekiyenin mevzularına dâhil olan şeylerden ara sıra bahsolunması da mahza şevâhid-i kudret-i rubûbiyeti enzâr-ı ulu’l-elbâba arz içindir. Bi’l-farz kevâkibin arz etrafında yahut arzın kendi mihveri üzerinde devrini talim etmek maksad-ı şer‘in haricindedir. Bir mü’mine göre Batlamyus nazariyesinin sübûtu ile Kopernik nazariyesinin (hüsn-i zanna binâen) müberhen addedilmesinin farkı yoktur. Zira her iki nizam-ı maddînin kudret ve ibdâ‘-ı Hâlık’a nispeti birdir. Fen görmüş bir mü’minin binâ-yı itikadını tezelzüle uğratabilecek yalnız bir şey olabilir ki o da nusûsun malum u muhakkak olan müberhenâtına mütenâkız bir şeyi ihtiva etmesidir. Mütevâtiren bize bâliğ olan nusûsta ise lehü’l-hamd zihnimizi az çok tağlît edecek hiçbir tenâkuz yoktur. Ulûm

u fünûnun bütün safahât-ı tekâmülünde sabit olmuş, faraziye halinden çıkıp hakâyık-ı müberhene sırasına geçmiş hiçbir şey bilmiyoruz ki, nusûs-ı Kitap'a muârız gelerek vicdan ve imanımızda bir ukde-i işkâl bıraksın. Nazm-ı celîlde hiçbir asrın hakâyık-ı sabite-i ilmiyesine münâfî gelmemek harikası da i'câz-ı Kur'ân'ın en görmek istemeyen gözlere çarpacak delâil-i bâhiresinden biridir. Biraz teemmül edilse nusûsa muhalif gelen itikadât-ı ilmiye ya zâhiru'l-butlândır, yahut faraziye halinden henüz kurtulmamış, değişmeye namzet bir akîdedir. Binâenaleyh nusûsu faraziyât-ı ilmiyeye te'vîl ü tevcîh etmekten ise onları Hâlık-ı Hakîm'in talim-i hakkası itikat edip nakîzleri olan nazariyât ve faraziyâtın her halde bir çürük tarafı olduğuna inanmak ve bu çürüklüklerin er geç meydana çıkmasına intizâr etmek evlâdır.

Babanzâde Ahmet Naim'in Caetani'den Yapılan *İslâm Tarihi* Tercümesine Yönelik Tenkitleri

Hasan Yenilmez

Osmanlılarda ıslahat-modernleşme hareketlerinin başlamasıyla birlikte hareketlilik kazanan alanlardan biri de tercüme sahası olmuştur. Bu sahada başta pozitif bilimler olmak üzere felsefe, tıp, edebiyat ve tarih gibi birçok alanda eserler tercüme edilmiştir. Gittikçe sahası ve kitap ihtiyaçları artıp genişleyen mektepleşme süreci, matbuat hayatı, yeni bilgilenme talepleri gibi âmillerin artırdığı bu faaliyetler II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yayın özgürlüğünün de etkisiyle ciddi noktalara ulaşmaya başlamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İslâm tarihi alanında da Batı dillerinden Osmanlı Türkçesine yapılan tercümelerin sayıları çok olmasa da etkileri oldukça fazladır. Tercümelerin ardından dönemin ilmiye sınıfı mensupları ve mektepli aydınlar tarafından birçok reddiye kaleme alınmış olması, birçok yazı yazılması bunu göstermektedir. Özellikle Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen Reinhart Dozy'nin *Het Islamisme* (Haarlem 1863)[135] eseri ciddi tepki oluşturmuş ve esere yönelik irili ufaklı birçok reddiye yazılmıştır.[136] Henüz bu eserin yankıları bitmemişken Hüseyin Cahit tarafından 1924 yılında tercüme edilmeye başlanan Leone Caetani'nin *Annali dell'Islam* (Milano Roma 1905-1926)[137] eseri de oryantalistler tarafından kaleme alınan İslâm tarihi eserlerine gösterilen tepkiyi tekrar alevlendirmiştir.

Hüseyin Cahit'in tercümesinin henüz ikinci cildi tamamlanmışken esere yönelik ilk tepki ve reddiye dönemin Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi hocalarından Babanzâde Ahmet Naim'e aittir. Daha çok felsefe metinleri, felsefî ıstılahlar ve hadis tercümeleri gibi konularda kalem oynatan Ahmet Naim bu kez tercüme bir İslâm tarihi eserine yazdığı reddiye ile karşımıza çıkmaktadır. Babanzâde'nin Hüseyin Cahit adına *Tanin*'e yolladığı mektubunda "ulemâ-yı din silkine duhûl şerefini henüz ihrâz edememiş

olan acezeden biri" olarak kendisinin kitabın "fesat" noktalarını ortaya koymak için yazacağı 5-10 makalelik reddiyesinin gazetede yayınlamasını talep etmektedir. Ahmet Naim'in talebini memnuniyetle karşılayan Hüseyin Cahit yapılacak tenkit ve mütalaaları İtalyancaya bizzat çevirip müellife göndereceğini ve müellife düştüğü hataların kendi eliyle düzeltme fırsatı verileceğini ifade etmiştir.

Bu noktaya kadar mesele üzerinde herhangi bir anlaşmazlık yoktur. Tarafların birbirlerine yönelik eleştirilerini de mektuplarda görebilmekteyiz. Fakat eserin tercümesinin gerekli olup olmadığı,[138] ulemânın içinde bulunduğu durum ve yazılacak reddiyelerin kapsamı gibi mevzular başlıca tartışma alanları olacaktır.

Modernleşmenin öncü kurumlarından kabul edilen Dârülfünûn içerisinde İslâmî ilimlerle de ilgilenen bir aydının, özellikle de felsefe ve mantık gibi alanlara vâkıf birinin, İtalyancadan tercüme edilen bir İslâm tarihi eserine reddiye kaleme alması mühim bir mesele olmalıdır. Ahmet Naim'in İslâm tarihi alanındaki yazılı ilk reddiyesi Caetani'nin eserine olsa da ilk girişimi Dozy'nin *Tarih-i İslâmiyet*'ine olmuştur. *Sırât-ı Müstakîm*'de karşılaştığımız bir habere göre Abdullah Cevdet'in yapmış olduğu tercümenin hemen ardından 1909 yılının ilk aylarında dergi heyeti, gelen şikâyetler ve talepler üzerine Babanzâde'nin de aralarında bulunduğu Musa Kâzım, Bereketzâde İsmail Hakkı ve Manastırlı İsmail Hakkı gibi ilmiye ricâline reddiye yazmaları teklifini götürür. 31 Mart hadisesinin de araya girmesiyle aksayan müzakereler, 11 Nisan 1909'da tekrar hareketlenir ve ilk olarak Babanzâde'nin reddiye yazmasının uygun olacağı görüşüyle neticelenir. Ahmet Naim o dönemde hem Mekteb-i Sultanî'de Arapça hocalığı yapmakta hem de *Sırât-ı Müstakîm*'in yazı heyetinde bulunmaktadır. Babanzâde'nin reddiye yazmaya başladığı belirtilmesine rağmen daha sonrasında dergide "Manastırlı" imzalı makalelerin neşredilmeye başladığı görülmektedir. Babanzâde'nin başladığı bu çalışmanın neden akîm kaldığına dair herhangi bir bilgi ne yazık ki elimizde bulunmamaktadır.[139]

Ahmet Naim, Hüseyin Cahit'e yazdığı ilk mektubunda, yaklaşık on beş yıl öncesinde taradığı kataloglardan Caetani'nin eserine rastladığını zikretmektedir. Fakat kendisinin İtalyanca bilmemesi sebebiyle merak ettiği eserin tercüme edilmesini beklediğini de eklemektedir.[140] Bu durum kendisinin ilgili literatürü yakından takip ettiğinin de bir göstergesidir.

Babanzâde Ahmet Naim Beyin, tenkitlerinde takip ettiği yolun klasik tenkit ve reddiye usûlü olduğu görülmektedir. Eserden seçip çıkardığı paragraf veya cümlelere tek tek cevap vererek yazılarını kaleme almaktadır. Ese-

rin giriş kısmı olarak ifade edilen "Medhal" bölümünden başlayarak, bu bölümde yer alan her bir kısmı sırasıyla takip ederek değerlendirmelerini yapar. Tenkit ve değerlendirmeler eserin sadece "Medhal I" ve "Medhal II" kısımlarına aittir. 5 Şaban 1343/1 Mart 1341 tarihli *Tanin* gazetesinde "Medhal II"ye dair mütalaalar yayınlanan son yazılarını teşkil etmektedir.[141] Fakat şurası muhakkaktır ki eserin sadece giriş bölümünün bir ve ikinci kısımlarını değerlendir(ebil)diği bu yazılar tenkit-reddiye sahasında en azından usûl bakımından örnek çalışmalardır.

Kaleme alınan "Medhal I ve II"ye dair değerlendirmelerde Ahmet Naim'in ekseriyetle üzerinde durduğu mevzular Caetani'nin "İslâmiyet'in ateş ve kılıç dini olduğu", "Hıristiyanlığın zayıf olması sebebiyle İslâmiyet'in yayıldığı", "Müslümanların Hıristiyanlığa gereken saygıyı göstermediği" gibi başlıklardır. Bu iddialara cevap verirken kendisi bizzat kullanmasa da atıf yaptığı bir kitap bulunmaktadır. O da Çerkeşşeyhizâde Halil Halid'in T.W. Arnold'tan tercüme ettiği İntişâr-ı İslâm Tarihi adlı eserdir (İstanbul 1343).

Babanzâde'nin bu yazıları, yayın olarak yarım kalsa da en azından niyet ve yazılıp yayınlanmayan kısımlar itibariyle daha geniş olduğu kanaatindeyiz. Bizi bu fikre sevk eden ise Ahmet Naim'in Hüseyin Cahit'e yolladığı mektubun son kısmındaki şu ibarelerdir:

> "Maa-hâzâ teklif-i âlîlerini bilâ-tereddüt kabul ediyorum. Zaten evvelki mektubumda numunelik beş on makale ile iktifâ edeceğimi söylerken serd ettiğim esbâbı muhterem *Tanin*'e pek ağır yük olurum korkusuyla mahza cesaretsizliğimi hüsn-i ta'lîl için îrad etmiştim. Mademki zât-i âlîleri ümidinin de fevkinde bir lütufta bulunuyor, yazacağım makalâtın neşriyle iktifâ etmeyerek bir de İtalyancaya tercümesini deruhte buyuruyorsunuz, benim vazifem de sevine sevine çalışmak ve hizmete müsâraat olacaktır. Hak'tan istiâne ederek medhalin birinci fıkrasından işe başlıyorum."[142]

Onun neşredilmemiş yazıları ve kıymetli notları, kim bilir belki bir kitap arasında, belki bir dosya içerisinde belki de okuduğu nüshanın köşelerinde okuyucusunu beklemektedir.[143]

İslâm Tarihi Hakkında:

Hüseyin Cahit Beyefendiye Açık Mektup

Tanin, sy. 836 (14 Receb 1343/8 Şubat 1341/8 Şubat 1925), s. 3

Hazırlayan: **Hasan Yenilmez**

"Oğlunuzun Kütüphanesi" idâdını idhâl buyurduğunuz İtalyalı Leone Caetano'ya ait İslâm Tarihi nâm eserin tercümesinden neşrolunan ilk iki cildi diyebilirim ki epey bir dikkatle mütalaa ettim. Eser, muazzam ve cesâmetlidir. Tercümesi de hayli büyük emeklere mal olmuştur. Bu kitabın sîtinden -pek de doğrusunu kestiremezsem de- belki on beş sene evvel katalogların mütalaasından haberdar olmuş, fakat İtalyancadan nasibim olmadığı için istifade hırsımı teskin etmeyi kitabın bildiğim bir lisana tercüme olunacağı bir güne ta'lîkan vakfe-gîr-i intizâr olmuştum. Kim derdi ki günün birinde o müsteşrik-i hatîrin -daha doğrusu hatar-nâkin- eserine Hüseyin Cahit Bey'in üslûb-i revânı tercüman ve mütalaası Türkçe olarak fakire müyesser olacaktır? Hatırımda kaldığına göre on on iki cilde, aşağı yukarı dört beş bin sahîfeye bâliğ olan bu cesâmetli eserin en ziyade şevk ü lezzetle tercüme buyurduğunuz eserlerden biri olduğunu işittim. Mütalaasından sonra buna tamamıyla kani ve mutmain oldum. Yabancı bir lisandan kemâl-i vuzûh ve talâkatle tercüme edilen o selis ibarelerin üstünde -ibhâmı izâle edilememiş nadir ibareler müstesna- "Cahit" damgasının pek açık okunması aslın pek güzel anlaşıldığına ve bir Türke göre gayr-ı me'nûs bunca a'lâmın Latin hurûfundan bizim hurûfumuza nakledilirken pek ama pek az hata bırakılması seve seve büyük emekler çekildiğine en kavî burhandır.

Ta'ab-fezâ meşâgil-i rûz-merreden ihtilâs-ı evkât ederek ayda bir yetiştirdiğiniz bunca âsâr arasında -başkasına nazaran tâkat-şiken sayılacak bir faaliyetle- bunu da irfan-ı millî kütüphanesine ihdâ buyurmanız bu tarz mesainin ne demek olduğunu bilenlerce hayret ve takdiri câlib ve değme erbâb-ı himmetin hacâletini mûcib hususâttandır. Ancak müessiri takdir eseri de takdir etmeyi zarureten müstelzim olmadığı için bu hediyeniz hakkında serbestçe icâle-i efkâr ve mütalaâta hiçbir mâni yoktur zannındayım.

Sözü döndürüp dolaştırmaya hâcet görmeksizin evvel-be-evvel -afv-ı âlîlerine iğtirâren- şunu söyleyeyim ki bu tarihi mütalaa ederken vaktiyle kataloglarda gördüğüm ilanlardan peyda ettiğim hissin büsbütün ma'kûsu ile mütehassis oldum. Meğer o mutantan ve müşa'şa sözler ticaret ilanlarındaki reklam yaygarasından başka bir şey değilmiş. Tercümesi zahmetine katlanıp millete ihdâsı da hiç hoş kaçmamış. Tabirim âmiyâne ise mazur görünüz, müslüman mahallesinde salyangoz satmaya benzemiş. Kitabın bazı değil, birçok yerlerindeki "Pek az hürmetkârâne" tabirlerinden kat'a'n-nazar -ki bunları bizler müellif için pek tabiî görenlerdeniz- satırları arasında iç bulandıracak yalanların hadd ü hesabı yoktur.

"Mütercimin sözleri" unvanlı mukaddimenizde "İslâm tarihini bile Avrupa lisanlarından tercümeye mecbur olmak pek acı şey!" feryadıyla söze başlıyorsunuz. Bu feryadınıza iştirak etmeyecek hiçbir müslüman, hatta hiçbir şarklı yoktur. Fakat buna mecbur olduğumuzun manasını anlayamıyorum. Avrupalının yed-i istifadesinde olan menâbi'-i tarihiye -yok zannettiğimiz- bizim kendi âsârımızdan başkası mıdır? Frenkler "Zavallı müslümanların tarihi yoktur. Onları tarih sahibi yapmak için hiç yoktan menâbi' ve vesâik icat ve ihtirâ' edelim de ne olduklarını âlem bilsin" demiyorlar ya. Herhalde şu kadarı muhakkak ki birkaç yüz senelik vekâyi'-i ahîre müstesna olmak üzere takriben bin senelik vekâyi'-i İslâmiye Arabî, Fârisî ve hatta modası biraz eskimiş Türkî kitaplarımızda mukayyet bulunuyor. Ve Frenklerin sermayesi de onlardır. Rahat ve huzuru ihlal edilmeyen kütüphanelerimizde bu nevi kitaplar bol bol mevcut olduğu gibi birçokları da Mısır'ın ve Avrupa'nın himmeti ile kisve-i tab'a bile girmiştir. Bu zavallı kitaplara biz ne zaman rûy-i iltifat gösterdik de "Bizim esrâr-ı mehâsinimizi fâş etmek yalnız Frenk müsteşriklerin yed-i inhisârındadır" diye biz nâmahremlere karşı çîn-i cebîn gösterdiler. Böyle muazzam ve masraflı bir eserin tab'ını deruhte buyuracak himmeti gösterdikten sonra bu kitapların birkaç tanesini Türkçeye naklettirmeye yol mu bulamazdınız? Matbu, yazma âsârımızı Türkçeye naklettikten sonra tarih ile meşgul olanlarımızın hangisi şahid-i hakikati böyle yüzü gözü kan bere içinde mazlum, muhakkar ve ser-nigûn görmeye tahammül ederdi?

Hakikat nâmına hâssaten zât-i âlîlerine karşı bu şikâyeti etmeye borçluyum. Zira elbette hatırlarsınız ki vaktiyle âlem-i matbuatta epey nazar-ı dikkati celb eden bir makalenizde "Medeniyeti pantolonun geldiği yerden almak" lazım geldiğini iddia ederken kütüphanelerimizdeki kitapların tozlar içinde yatmasını tavsiye ediyor ve ölüm uykusuna daldırmak istediğiniz bu kitapçağızın rahatını Arabî ve Fârisî lisanlarını öğrenmekle ihlalden nâsı tahzîr buyurdunuz. Cilve-i takdire bakınız ki şimdi yine o

Hüseyin Cahit İslâm tarihi öğrenmek ve ehl-i İslâm'a öğretmek ihtiyacını hissediyor. Fakat tavsiyesinin semerâtı filizlenmiş olduğu için bu ilmi kendisine büsbütün bigâne kalmış tozlu kütüphanelerimizden alamıyor da an-cehlin veya an-kasdin tahrif-i hakikati vazife edinmiş [a]ğrâz-ı hasîse ile âlûde bir Leone Caetano'dan istiâne ediyor.

Zât-i âlîniz tercüme ettiğiniz kitabı "Büyük bir kıymet-i ilmiyeyi hâiz" diye takdim buyurduğunuz gibi ve "Bu eser Avrupa'da yazılmış en mükemmel, mümkün olduğu kadar bî-tarafâne ve hayır-hâhâne bir tarihtir. Mamafih müellif vekâyia bir Avrupalı ve bir âlim gözüyle bakmıştır. Bundan dolayı hissiyâtımızı ve kanaatlerimizi rencide edebilecek noktaları vardır. Fakat bu cihetlerden sarf-ı nazar edilirse, sırf tarihe ait olan kısımlardan edeceğimiz istifade pek büyüktür" buyuruyorsunuz.

Müellifin vekâyia bir Avrupalı gözüyle baktığına şüphe yoktur. Fakat bir âlim gözüyle baktığına bin şahit ikâme etse biraz aklı olana inandıramaz. Hissiyâtımızı ve kanaatlerimizi rencide edebilecek noktalardan -ki bu kitapta pek çoktur- pervâmız yoktur. Çünkü Frenk, gayr-ı Frenk birçok erbâb-ı kalem buna bizi çoktan alıştırmıştır. Ve bâhusus bir Frenk müellifinden "bî-tarafâne ve hayır-hâhâne" sözlere muntazır olacak kadar sade-dil değiliz. Yalnız sırf tarihe ait olan kısımlara bakarak bu eserin, değil buyurduğunuz gibi büyük bir kıymet-i ilmiyeyi, hatta hiçbir kıymeti hâiz olmadığına kanaat hâsıl ediyorum. Müellif hiss-i taassubuna o kadar mağlup olmuştur ki hakikati tahrif ü tahkir ve müftereyât ile tezlîl etmiştir. Bir ilim adamı elindeki vesâik ve hadisâtın esiri olur. Onlar mantıken kendisine ne hüküm verdirirse o hükme bağlı olur. Şayet bu hüküm kendi hiss ü akîdesine uygun düşmezse hiç değilse vesâikine ilişmez, hadisâtı başka şekl ü sûrette tanıtmaz; Türkçesi, yalanı irtikâb etmez. Muhakemât-ı şahsiyesinde ne kadar garazkârâne davranırsa davransın diğer müdekkiklerin serbestî-i muhakemâtını ihlal etmemek için vesâikin kolunu kanadını, gagasını kırıp hoca merhumun dediği gibi "İşte şimdi kuşa benzedin" diyemez. Bâhusus me'hazının sahîfesini, satırını kendi eliyle gösterdikten sonra tahrife kalkışamaz. Bunlar bizim kendi kadîm müverrihlerimizde gördüğümüz emanet-i ilmiyeye münâfîdir; hıyanet-i ilmiyedir. *Méthode historique* denilen tarîk-ı mantıkîyi tesis ve tatbike çalışan Avrupalılar kendi tarihlerinde, bilmem a, belki de bu emanete riayete çalışıyorlar. Fakat bir müsteşrik şarktan bahsederken behemehal bin bu kadar yıllık kökleşmiş taassup damarları kabarır. Hakikati olduğu gibi görmeye tahammül edemez. Bizim onlardan beklediğimiz ne bu yönlerimize karşı elfâz-ı ta'zîmiye ne de akâid ve desâtir-i diniyemize hürmettir. Onlardan bizim beyhude beklediğimiz şey bilmedikleri cihetlerde bilmiyoruz demekten,

bildikleri şeylerde safvet-i asliyesiyle bilâ-tahrif bildirmekten ibarettir. Fakat bu, zehirde şifa aramak kadar müşkil, belki de muhâldir. Yalnız bizim acıdıklarımız mutantan elfâz hubbüne kapılıp da bu tahrifât ile zehirlenen gâfil vatandaşlarımızdır.

Buyuruyorsunuz ki "İtalyanca yazıldığı için ulemâ-yı İslâm'a meçhul kalan bu mühim eser-i ilmîyi lisanımıza hiçbir noktasını değiştirmeden, hatta bazı pek az hürmetkârâne tabirleri bile muhafaza ederek harfi harfine tercüme etmekle ulemâ-yı dinimize de ayrıca bir hizmet ifa ettiğime kaniim. Çünkü aleyhimizdeki mütalaaları redd ü cerh edebilmek fırsatını bu sayede bulacaklardır."

Emanet-i ilmiyeniz hakkında şüphe etmeye hakkımız olmadığı için elbette harfi harfine tercüme ettiğinize kaniim. Hatta bu kitabı bilâ-tahrif naklettiğinizden dolayı ayrıca da müteşekkiriz. Çünkü Avrupalı müelliflerin bize karşı garazkâr ve inanılmaz kimseler olduklarının parlak bir numunesini en câhillerimize varıncaya kadar herkese göstermiş oluyorsunuz, fakat noksan-ı fehmime bağışlayınız, ulemâ-yı dine bu tercüme ile ettiğiniz hizmeti -verdiğiniz izahât ile beraber- hiç kavrayamadım. Ulemâ-yı dinin Leone Caetano'ya telkin-i din etmek hiç hatırlarından geçmese gerektir. Bu gibi kimselerin de bize mevlüt okuyacaklarına kâil olmadıkları için acaba bize nasıl sebbediyorlar diye vakf-ı sımâh etmekte de hiçbir lezzet yoktur. Onların asıl istediği akâid-i nâsın bozulmamasıdır. Yoksa bozuk itikadâtı düzeltmek değildir. O halde bunların kaygısız başını derde sokmuş olmanın ne çeşit bir hizmet olduğu cây-ı sual olmaz mı? Ulemâ-yı dine bu faydasız hizmeti ifa ederken nice gâfillerin zihnini beyhude yere tağlît etmekteki mazarrât-ı bî-nihâye galiba hâtır-ı âlîlerine hiç gelmemiş.

Elhâsıl sarf ettiğiniz himmet pek büyük olmakla beraber eseriniz faydadan ziyade zararı mûcib oldu. Maalesef ilim kalpazanlığı edenlerin züyûf akçesini bilmeyerek sürmeye çalışmış vaziyette kaldınız. Kendinizi mazur göstermek için "Elçiye zevâl yoktur" kaziye-i malumesinden bahsediyorsunuz. Jurnalcilikle itham edilmekten hiç korkmaksızın zât-ı âlîlerine haber vereyim ki size muʻteriz olan zurefâdan biri: "İyi ama Cahit Bey niye düşmana elçi oluyor?" sualini soruyor. Bir diğeri de "Dozy'nin bu diyarda on bu kadar yıldır eşsiz kalan mütercimine Cahit Bey neden eş olmak istemiş?" diyor. Herhalde istimzâç vuku bulmaksızın tekabbül edilen bu sakar sefaretin vatandaşlarınız arasındaki sû-i tesirini izâle etmek zât-ı âlîlerine bir vazife-i maneviyedir. Binâenaleyh şu teklifimi kabul buyurmanızı halisane rica ederim.

Bendeniz vâkıa ulemâ-yı din silkine duhûl şerefini henüz ihrâz edememiş olan acezeden biriyim. Fakat bu aczimle beraber bu kitabın fesat noktalarını -elimdeki kitapların, me'hazların kılletine ve vaktimin pek az olmasına rağmen- biraz teşrîh etmek arzusuna düştüm. Vatikan'ın propaganda teşkilatı ile irtibatından pek ziyade şüphelendiğim bu eserin her hata ve tahrifini redde vakit müsait olamaz. Çünkü bahis bahis, satır satır kitabı takip edip yanlışlıklarını, tahriflerini, bazı yerlerdeki cehillerini meydana çıkarmak pek uzun sürer. Fakat hiç olmazsa bunlardan bazı numuneler göstermek, umumî veya husussî intikâdâtta bulunmak da elzemdir. İşte bunun muhterem ve ciddi *Tanin* sütunlarında fakire mihmân-nüvâzlığınızı ibzâl edip beş on makale yazmaklığıma müsaade buyurmanızı niyaz ediyorum. Teklifimin kabulü halinde minnettar olurum. Aksi takdirde ne diyeceğimi bilemem.

***

[*Sebîlürreşâd*'daki Neşirde Yapılan Açıklama]*

Sebîlürreşâd, XXV/638 (18 Receb 1343/12 Şubat 1341), s. 213

Hazırlayan: **Hasan Yenilmez**

Tanin'de neşrolunan bu açık mektuba Cahit Bey yazdığı cevapta Naim Bey Efendinin teklifini kabul ile yazılacak makalât-ı intikâdiyeyi neşredeceğini beyan ediyor. Yalnız sahib-i mektubun "Ulemânın asıl istediği akâid-i nâsın bozulmamasıdır. Yoksa bozuk itikadâtı düzeltmek değildir. O halde bunların kaygısız başını derde sokmuş olmanın ne çeşit hizmet olduğu cây-ı sualdir" sözünü anlamamış gibi davranarak pek mahirâne bir mugâlata yapıyor ve ulemâ-yı dinin vazifesi rahat oturup başlarını dinlendirmek olmadığını izah vadisinde hayli nefes tükettikten sonra:

> "… Hakikati ortaya koyacaklar ve bizi dalâlete düşmekten kurtaracaklardır. Eğer bunu pek kıymetli olan başları için bir kaygı addediyorlarsa o halde hiç ulemâ-yı diniz diye ortaya çıkmasınlar. İşte ulemâ-yı dine ifa ettiğim hizmet budur. Kendilerini hizmete davet etmek ve hizmete mecbur eylemektir. Çünkü hakikaten pek kaygısız ve lakayt yaşıyorlar."

* *Sebîlürreşâd*'ın ilk yazıyı tekrar neşri ve bu notu, Hüseyin Cahit'in bundan sonra gelecek olan cevabî yazısının yayınından sonradır.

diyor. Halbuki mektupta bu gibi şeyleri baş derdi olduğu için reddetmekle meşgul olmasınlar, denilmiyor ki bu vadide uzun boylu bir cevaba mahal olsun. Orada "Ulemânın asıl istediği" deniliyor. Cahit Bey ise bu "asıl" kelimesinin isti'mâl edildiğinden an-kasdin gaflet etmiş gibi davranarak safsatasını yürütmüş gitmiş. Cahit Bey safsatasının manası şudur: "Ey ulemâ-yı kirâm, ben ihvân-ı dininizin binâ-yı itikadına bir kundak soktum. Koşun da yangını söndürün. Çünkü bu yangını söndürmekte çok büyük bir şeref vardır. Bu şerefi ihrâz etmenize vesile ben olduğum için bu hizmetime karşı da minnettarlığınızı gösteriniz, bana müteşekkir olunuz."

Üzerinde "Telif ve Tercüme Encümeni tarafından kabul edilmiştir" ibaresi yazılı olan bu eser müslümanların rahatını hakikaten bozan ve îkâ' edeceği ziyanı tahdit için erbâb-ı himmeti gayrete getirecek olan bir kundaktır. İşin daha garibi Telif ve Tercüme Encümeni tarafından kabul edildiği beyan olunan bu kitap -Ankara'dan aldığımız hususî mektuplara nazaran- mezkûr encümene hiç de uğratılmaksızın vekil-i sâbık Vâsıf Bey tarafından kabul edilmiş ve tab'ı için hazine-i milletten Cahit Bey'e on iki bin lira bahşeden bir mukavele yapılmış. Bu haber sahîh ise "Vâsıf Bey milletin parasını böyle münasebetsiz ve mezmûm bir cihete tahsis ve sarfa kendinde nasıl salâhiyet bulmuş?" diye sormaya hakkımız vardır. Eğer duyduğumuz doğru ise Vâsıf Bey vazifesini pek ziyade suiistimal etmiş demektir. Ve bu meblağı tazmin etmesi lazım gelir. Çünkü gümrükten mal kaçırır gibi isti'câl ile -ne olur ne olmaz, belki kabulünde tereddüt gösterirler diye- salahiyetdâr olan encümene kitabı göstermeden mukaveleyi yapması pek ziyade şâyân-ı hayrettir. Maa-hâzâ kitabın başına encümen tarafından kabul edildiği kemâl-i cesaretle yazılmış olması da bu işin encümenin tasvibine iktirân ettiğini hatıra getirmiyor değil. Halbuki gelen mektuplarda "Encümen bu eserin müsveddesini el-ân görmemiştir" deniliyor. Herhalde büyük bir tereddüt içindeyiz. Acaba encümen, görmüş olsun, olmasın -papalığın ve misyoner cemiyetlerinin muâvenetiyle ve mahza müslümanlık arasına kundak sokmak maksadıyla yazılan ve bastırılan[144]- bu kitabın milletin on iki bin liralık iânesiyle tab'ı mesuliyetini üzerine alıyor mu? Bu noktanın tenvîr ve izahı herkesten evvel encümen riyâsetine aittir. Bu haberin tekzip veya tasdikini encümen riyâsetinden bekleriz.

İslâm Tarihi Hakkında: Naim Beyefendiye

Hüseyin Cahit

Tanin, sy. 837 (15 Receb 1343/9 Şubat 1341/9 Şubat 1925), s. 3
Hazırlayan: **Hasan Yenilmez**

İtalyan müsteşriklerinden Leone Caetano'nun meşhur İslâm Tarihi'ni tercümeye başladığımızı haber verirken içindeki bazı müddeayâtı redd ü cerh etmek üzere erbâb-ı ilim tarafından yazılacak makalâta *Tanin* sahifelerinin kemâl-i memnuniyetle açık bulunduğunu da ilan etmiştik. İslâm Tarihi hakkında yazmak istediğiniz tenkidâtın *Tanin*'e kabulünden bir nevi şüpheyi tazammun eder sûrette vuku bulan tavsiye ve ricanıza hiç lüzum yoktu. Bu kadar mühim bir meselede neşr-i hakikate hizmet etmeyi en büyük bir vazife-i vicdaniye addetmemiz tabiî idi. Zaten evvelce erbâb-ı ilmi bu vazifeyi ifaya davet etmekle maksadımızı sarîh sûrette anlatmış olduğumuzu zannediyorduk.

Hatta İslâm Tarihi hakkında ilmî tarzda yazılacak tenkidât ve mütalaâtı toplamak, kitabın sonuna ilave etmek ve bunları muharrire de göndermek istiyoruz. Bu sûretle muharrire de düştüğü hataları kendi kalemiyle tashih ettirmeye ulemâmız muvaffak olurlarsa böyle bir işe delalet ve tavassut edebilmiş olmaktan kendimize de bir hisse-i memnuniyet çıkaracağız.

Zât-i âlîlerinin tenkit vazifesini deruhte buyurduğunuzu öğrenmek bizi ne kadar sevindirdi ise bu tenkidâtın kitaptaki yanlışlardan ve tahriflerden "bazı numuneler göstermek"e inhisâr edeceğini anlamak da o kadar endişeye düşürdü. Eğer mesainiz yalnız bazı numuneler gösterip "Artık bundan ötesinin kıymetini siz düşününüz" demeye inhisâr edecek ise sakın buna teşebbüs buyurmayınız. Çünkü pek tehlikeli bir tarz-ı cidâldir. Biz bile bu bahislerde ağız açmaya kendimizi salahiyetdâr görmediğimiz halde hemen muhakkak sûrette tahmin ediyoruz ki Leone Caetano'nun İslâm Tarihi'nde birtakım yanlışları behemehâl vardır. Lisan, din, ırk itibariyle yabancı olduğu bir kavmin tarihini yazmaya teşebbüs eden kimse ne kadar itinakâr davranırsa davransın hataya düşmekten kurtulamaz.

Ulemâ-yı İslâmiye için İslâm Tarihi'ndeki hataları ortaya koymak pek kolay bir iştir. Fakat yalnız misal kabilinden bazı hatalar gösterilip de muhtac-ı redd u izah sâir noktalar meskût geçilecek olursa menâbia müracaatla vekâyii tahkik imkânından mahrum bulunan kâriînin kısm-ı a'zamı büyük bir tereddüt içinde kalırlar. "Caetano'nun bu sözüne cevap verilemedi, demek hakikat imiş!" yolunda bir fikre zâhib olurlar. Mademki ilmî ve dinî bir vazife alarak böyle bir tenkit deruhte buyuruluyor, eserde muhtac-ı tashih olan noktalardan hiçbirini meskût geçmeyiniz. Çünkü mukabele etmediğiniz rivayetlerin tarafınızdan tasdik ve kabul edilmekte olması yahut redd ü cerhden ızhâr-ı acz edilmesi gibi bir zan tevellüd edecektir. Bu sebeple, hizmet yerine fenalık etmiş olacaksınız, vebal altında kalacaksınız. Binâenaleyh çok rica ederim, yazacağınız tenkidât tam ve şâmil olsun.

Bu ricadan sonra, dünkü açık mektubunuzda gördüğüm az çok sarîh bazı muâhezelerinize cevap vermek isterim. İslâm Tarihi'ni tercüme etmekle ulemâ-yı dine de bir hizmet ifa ettiğime kani bulunuyordum. Bu kanaatimi kitabın mukaddimesinde yazmıştım. Bunun nasıl bir hizmet olduğuna akıl erdiremediğinizi söylüyorsunuz. Çünkü onların "Kaygısız başını derde sokmuşum", birçok gâfillerin de zihnini tağlît etmişim. Ulemâ-yı dinin asıl istediği şey bozuk itikadâtı düzeltmek değil, akâid-i nâsın bozulmaması imiş.

Müsaadenizle bu sözlerinize karşı büyük bir hayret hissettiğimi saklayamayacağım. Ulemâ-yı dinin hikmet-i vücudları nedir? Neden kendilerini ulemâ-yı din sıfatıyla hürmet ü tebcîle layık görüyoruz? Câhil müslümanlar bir noktada tereddüde düşerlerse onların bu tereddütlerini izâle etmek kendileri için pek tatlı ve mukaddes bir vazife mi olmak iktizâ eder, yoksa buyurduğunuz gibi bir baş belası mı teşkil eyler? Ben zannediyordum ki ulemâ-yı din bozuk itikadâtı düzeltmeye de akâid-i nâsın bozulmamasını temin kadar ehemmiyet verirler. Yanılmış olduğumu görmekle müteessifim. Fakat şu kanaatteyim ki ulemâ-yı din rahat rahat oturacaklar, kaygısız başları derde girmeyecek, bozuk itikadâtın tashihine hiç ehemmiyet verilmezse akâid-i nâsın bozulmamasını temin kâbil olamaz. Onların vazifeleri irşaddır, tenvîrdir, akıl ve mantık dairesinde muhakeme ve münazara ile hasımları ilzâmdır. Nâsın akâidinin bozulmaması için bütün müslümanların kulakları tıkanacak, gözleri kapanacak değildir ya. Türlü türlü sözler işitilecek, garazkârâne yazılmış kitaplar da elbette okunacaktır. Ulemâ-yı din de bunlara karşı mücadele edecekler, hakikati ortaya koyacaklar ve bizi dalâlete düşmekten kurtaracaklardır. Eğer bunu pek kıymetli olan başları için bir kaygı addediyorlarsa o halde hiç ulemâ-yı diniz diye ortaya çıkmasınlar. İşte ulemâ-yı dine ifa ettiğim hizmet budur.

Kendilerini hizmete davet etmek ve hizmete mecbur eylemektir. Çünkü hakikaten pek kaygısız, lakayt yaşıyorlar.

Leone Caetano'nun eseri, zannettiğiniz gibi, ticaret maksadıyla yazılmış olamaz. Çünkü ancak üç yüz nüsha olarak tab' edilmiştir. Bu kadar az miktarda basılan bir eserde propaganda mahiyeti bulunması da meşkûktür. Bâhusus daha evvelce İslâmiyet aleyhinde yazılmış birçok âsârın en ehvenidir. Fakat propaganda olsa bile bu onların bileceği şeydir. Bizim vazifemiz de propagandaya mukabil propaganda yapmak ve söyledikleri şeylerin hükümsüzlüğünü ispat etmektir. Avrupa mehâfil-i ilmiyesinde büyük bir ehemmiyeti ve şöhreti hâiz bulunan Caetano'nun *Tarih-i İslâm*'ı muhteviyâtıyla İslâmiyet aleyhinde bir tesir husûle getiriyorsa bu tesiri izâleye çalışmak ulemâ-yı dinimizin cümle-i vezâifinden ma'dûd olmamalı mı? Binâenaleyh bu muazzam eseri Türkçeye tercüme zahmetini ihtiyâr edip kendilerine bir vazife-i mukaddese ifasını kendileri için daire-i imkâna soktuğumdan dolayı neden muâhazeye müstahak olayım? Gâfillerin zihni tağlît edilecek, zarar görülecekmiş. Bundan pek garip bir mana çıkıyor. Sanki İslâmiyet'in muhafazası herkesin gaflet içinde kalmasına mütevakkıf imiş! Ulemâ-yı dinin vazifesi ortada gaflet bırakmamaya, tenvîr u irşada çalışmak değil midir?

Beni şâyân-ı muâhazede gördüğünüz noktalardan biri de bizde birçok İslâm tarihi varken bunları bırakıp İtalyancadan bu kitabı tercüme etmekliğimdir. "Avrupalılar menâbi' ve vesâik icat etmiyorlar, bizden alıp yazıyorlar. Bu menâbi' kütüphanelerimizde bol bol vardır. Bu zavallı kitaplara biz ne zaman rûy-ı iltifat gösterdik?" diyorsunuz.

Ben de bundan başka bir şey söylemiyorum ki. Başlarının kaygısız kalmasına pek fazla ehemmiyet veren ulemâ-yı muhteremimiz biraz rahatlarını feda edip de bize mükemmel ve tam bir tarih-i İslâm yazsalar idi kütüphanemizdeki boşluğu doldurmak için İtalyancadan istiâneye mecbur olmazdık. Bugünkü ulemâ diye tebcîl ettiğimiz zevât-ı muhteremeden hangisi Leone Caetano gibi ömrünü tarih-i İslâm tetkikâtına hasretti de meydana bir eser çıkardı ve bizi tenvîr ve irşad etti? Leone Caetano'nun *Tarih-i İslâm*'ının ihtiva ve delalet ettiği sa'y, gayret, tetebbu, sabır ve metanet gibi evsâf karşısında millî bir hiss-i hicâb duyduğumu itiraf zaruretindeyim. Bu eserin istinat ettiği bütün menâbi' bizde var diyorsanız daha ayıp ya. Biz yanı başımızdaki menâbii ihmal ediyoruz, yüzlerini silkmiyoruz. Fakat bir Caetano çıkıyor, memleket memleket geziyor, menâbi' topluyor, muhtelif kütüphanelerde müsteşrikler çalıştırıyor, tercümeler yaptırıyor ve bir *Tarih-i İslâm* yazıyor. Benim elimden ancak tercüme gelirdi, onu da yaptım.

Arapça, Acemce bilmem ki kütüphanelerde mevcudiyetinden bahsettiğiniz eserleri de tercüme edeyim.

Hem burada ufak bir sû-i tefehhüm var. Bizdeki âsâr-ı eslâf ancak birer menba ve me'haz olabilirler. Onlara bugünkü ilmin seviyesine nazaran bir "tarih" denilemez. O menbaları aynen Türkçeye tercüme etmekle yapılacak hizmet pek mahdut kalır. Onlara istinat ederek tetkik, mukayese ve muhakeme neticesinde yeni baştan bir tarih-i İslâm vücuda getirmeye ihtiyaç vardır. Bunu şimdiye kadar ulemâmızdan kim yapmıştır? İşte fıkdânından bahsettiğim tarih-i İslâm budur. Yoksa menbaların bizde de bulunduğunun elbette farkındayım. Hatta geçenlerde bir baş makalede bunların metrûk ü mensî kalmasından şikâyet etmiyor mu idim?

Verdiğiniz hükme göre bunun da kabahati benimdir! Bugün kütüphanelerimizdeki eserleri kimse okumuyormuş. Kütüphanelerin kapıları açılmıyormuş. Kitapları toz kaplamış. Bütün bunlar niçin? Vaktiyle, yani bundan rub' asır evvel "Pantolon nerden geldiyse medeniyet de oradan gelecek" diye bir makale yazmışım, kütüphanelerimizdeki kitapların tozlar içinde yatmasını tavsiye etmişim, işte bu nasihatlerim filizlenmiş, şimdi o tozlu kütüphanelerden ilmi alamıyormuşuz.

Kütüphanelere çöken toz biraz da zât-ı âlîlerinin hafızasını örtmüş olacak diye korkuyorum. Çünkü mevzû-ı bahs ettiğiniz makaleyi bir parça yanlış tahattur buyuruyorsunuz. Bulması kolaydır. *Kavgalarım*'da dâhildir. Araplardan istifade edeceğimiz ilimlerin hangileri olabileceğine dair vaktiyle fikrimi söylediğim sırada sırf ulûm-i cedîde ve müspete nokta-i nazarından beyan-ı mütalaa etmiş ve bu nokta-i nazardan âsâr-ı Arabın ancak bir kıymet-i tarihiyeyi hâiz olabileceğini, son ilimleri öğrenmek için Avrupa'ya gözümüzü çevirmemiz icap edeceğini müdafaa eylemiştim. Yirmi beş seneden eski bir zamanda, hayatta hiç tecrübem yok iken söylediğim o sözleri bugün, yirmi beş sene sonra yeni bir kuvvet, tecrübenin verdiği yeni bir iman ile tekrar etmek mecburiyetindeyim. Âsâr-ı eslâfın bir kıymet-i tarihiye ve edebiyesi vardır, bugünkü hayat ve medeniyetin icabât-ı ilmiye ve ameliyesi ile hiç münasebetleri yoktur. Zaten bu bahsin esas meseleye bir cihet-i taallukunu da pek göremiyorum. Benim yirmi beş sene evvelki bir tek makalem âsâr-ı eslâfın tetkik ü tetebbuunu ihmal ettirecek kadar bir tesir göstermişse bu tesir elbette gâfiller diye yâd buyurduğunuz zümre üzerinde husûle gelmiş olacaktır. Ya ulemâya, erbâb-ı vukûfa ne diyelim? Onların tembelliğinden, aczinden de ben mi mesulüm? Onlara da "Başlarınızın kaygısız kalmasına dünyada her şeyden ziyade ehemmiyet atfediniz" nasihatini ben mi verdim?

Hâsılı, azizim, kendi kusur ve kabahatlerimizden kimseyi mesul tutmaya kalkmayalım. Ben kendi sahamda elimden geldiği kadar çalışıyorum. Herkes de kendi sahasında elinden geldiği kadar çalışırsa bu memleketin sönmüş olan irfanı belki canlanır. Kütüphaneleri toz içinde bırakan âmil benim nâçiz ve âciz bir makalem değildir, tembelliktir.

İslâm Tarihi Hakkında: Hüseyin Cahit Beyefendiye

Tanin, sy. 843 (21 Receb 1343/15 Şubat 1341/15 Şubat 1925), s. 3

Hazırlayan: **Hasan Yenilmez**

Tercüme buyurduğunuz İslâm Tarihi hakkında muhterem *Tanin* sütunlarında yazı yazmaya müsaade buyrulduğunu mutazammın olan cevabınız bendenizi pek sevindirdi. Bu cevabınızın gerek her ikimizin şahsına gerek ulemâ-yı dine ait satırlarını mevzû-ı bahs ederek mukabelede bulunmak tabiatıyla yeniden cevap ve mukabeleyi, cevap ale'l-cevap ve mukabele ba'de'l-mukabeleyi davet edip maksûd-ı aslîyi fevt edeceği için bunların kâffesinden sarf-ı nazar ediyorum. Yalnız bir noktaya cevap vermekten men'-i nefs edemiyorum ki o da intikâdâtımın kitaptaki yanlışlardan ve tahriflerden "bazı numuneler gösterme"ye inhisâr etmesi hakkındaki endişenizdir. Bu endişenizin sebebini şu satırlarla izah buyuruyorsunuz:

> "Eğer mesainiz yalnız bazı numuneler gösterip 'Artık bundan ötesinin kıymetini siz düşününüz' demeye inhisâr edecek ise sakın buna teşebbüs buyurmayınız. Çünkü pek tehlikeli bir tarz-ı cidâldir. Biz bile bu bahislerde ağız açmaya kendimizi salâhiyettar görmediğimiz halde hemen muhakkak sûrette tahmin ediyoruz ki Leone Caetano'nun İslâm Tarihi'nde birtakım yanlışları behemehâl vardır. Lisan, din, ırk itibariyle yabancı olduğu bir kavmin tarihini yazmaya teşebbüs eden kimse ne kadar itinakâr davranırsa davransın hataya düşmekten kurtulamaz.
>
> Ulemâ-yı İslâmiye için İslâm Tarihi'ndeki hataları ortaya koymak pek kolay bir iştir. Fakat yalnız misal kabilinden bazı hatalar gösterilip de muhtâc-ı redd u izah sâir noktalar meskût geçilecek olursa menâbia müracaatla vekâyii tahkik imkânından mahrum bulunan kâriînin kısm-ı a'zamı büyük bir tereddüt içinde kalırlar. "Caetano'nun bu sözüne cevap verilemedi, demek hakikat imiş!" yolunda bir fikre zâhib olurlar. Mademki ilmî ve dinî bir vazife alarak böyle bir tenkit deruhte

> buyruluyor, eserde muhtâc-ı tashih olan noktalardan hiçbirini meskût geçmeyiniz. Çünkü mukabele etmediğiniz rivayetlerin tarafınızdan tasdik ve kabul edilmekte olması yahut redd ü cerhden ızhâr-ı acz edilmesi gibi bir zan tevellüd edecektir. Bu sebeple, hizmet yerine fenalık etmiş olacaksınız, vebal altında kalacaksınız. Binâenaleyh çok rica ederim, yazacağınız tenkidât tam ve şâmil olsun."

Zât-i âlîlerini tebşîr ü tatmin edeyim ki bu endişeniz kat'an vârid değildir. Sizin kadar lütufkâr bir zâtı korktuğuna uğratmayı da hiç hatıra getirmiş değilim. Bir müellifin beş on yerde açık garazkârlığı, fâhiş hataları tebeyyün ettikten sonra -fıtrat-ı beşer muktezâsı olarak- eserine olan emniyet derhal münselib olur. Bir kimseye olan itimat ilk yalanı tutuluncaya kadardır. Binâenaleyh "Ve ama herifin yalanını tuttuk. Ama her sözüne inanmamak da olur mu ya?" diyecek kimse ya ahmaktır ya mecnundur. Binâenaleyh garazı tebeyyün eden müellifin dûçâr-ı itiraz olan bahisleri için "Bunlara cevap verilmedi, demek ki doğru imiş" diyen olmaz. Bilakis bu gibi yerler hakkında bilmeyenler şüpheye düşer, müellife inanmazlar. Merakları varsa meseleyi başka bir tarîkten öğrenmeye çalışırlar. Bir müşteri bayiin gösterdiği numuneyi beğenmezse görmediğini gördüğüne kıyasen red mi eder? Yoksa "Bayiin bana gösterdiği mal vâkıâ fenadır. Ama kim bilir, belki satacağı mal aliyü'l-âlâ çıkıverir" mi der? Herhalde endişeniz beyhudedir.

Maa-hâzâ teklif-i âlîlerini bilâ-tereddüt kabul ediyorum. Zaten evvelki mektubumda numunelik beş on makale ile iktifâ edeceğimi söylerken serdettiğim esbâbı muhterem *Tanin*'e pek ağır yük olurum korkusuyla mahza cesaretsizliğimi hüsn-i ta'lîl için îrad etmiştim. Mademki zât-i âlîleri ümidimin de fevkınde bir lütufta bulunuyor, yazacağım makalâtın neşriyle iktifâ etmeyerek bir de İtalyancaya tercümesini deruhte buyuruyorsunuz, benim vazifem de sevine sevine çalışmak ve hizmete müsâraat olacaktır. Hak'tan istiâne ederek medhalin birinci fıkrasından işte başlıyorum.

Tanin: Ahmet Naim Beyin İslâm Tarihi hakkındaki tenkidâtını yarın neşre başlayacağız.

İslâm Tarihi Hakkında Medhal-I

Tanin, sy. 844 (22 Receb 1343/16 Şubat 1341/1925), s. 3; sy. 845 (23 Receb 1343/17 Şubat 1341/17 Şubat 1925), s. 3; sy. 848 (26 Receb 1343/20 Şubat 1341/20 Şubat 1925), s. 3
Hazırlayan: **Hasan Yenilmez**

Bu ilk fıkra on sahifelik ve müellifin tabirince "on üç asırdan fazla bir tarihin gayet muhtasar ve sathî hülâsası"dır. Bu satırları imla eden ruh-ı kin-âlûde daha ilk adımda insanı ürkütüyor ve eserin mütalaasıyla -peyderpey münkeşif olacak- kilise, hem de düşman-ı İslâm bir kilise günlüğünün ağır kokuları kâriin, bâhusus müslüman kâriin şâmmesini bîzâr ediyor.

Müellif hiç ümit edilmedik bir zamanda "yeni, barbar ve o ana kadar meçhul" bir kavmin yeni bir din ile "içine girilmez birtakım çöllerden birdenbire meydana" çıktığını haber veriyor. Dinimizin sür'at-i intişârına, fâtihân-ı İslâm'a karşı câbecâ "barbar, sürü" gibi tabirât-ı muhakkırâneyi ibzâlden de geri kalmaksızın büyük bir hayretle bakıyor ve bu havârık-nümâ intişârı bir yangına benzetiyor.

"… Alevlerin her eriştiği yerde kendine bir gıda bulan bir step yangını gibi Arabistan'da çıkan yangın da pek az vakit içinde Bahr-i Muhît-i Atlasî sahillerinden Hindistan'ın müşemmes ovalarına kadar yayıldı. Ve bütün dünyayı ihâta ve tahrip (!)[145] tehlikesini arz etti" diyor ki, iltifatına, hayır-hâhlığına, bî-taraflığına, hakikaten hiç diyecek yok.

Müverrihin bu kadar kasr-ı basar sahibi olduğuna taaccüb olunur. Bir kere mücahidîn-i İslâm, bâhusus sadr-ı evvelin ricâli hakkında çok değil, biraz malumât alınsa "barbar, sürü" tabirlerine mâ-sadak olmaktan müteâlî oldukları derhal anlaşılır. Bunlar ne biçim barbar imişler ki dünyanın en mühim, en medenî yerlerinde tesis-i hükümet etmiş, her girdikleri yerde yerleşmiş, fâtihlik zamanlarına gelinceye kadar dünyanın en medenî tanı[n]an akvâmına galebe ile kendi medeniyetlerini ve birçoklarına lisanlarını bile kabul ettirmiş, Avrupa'nın o tarihlerinde barbar olan akvâmını nûr-ı

ilm ü marifetleriyle tenvîr eylemiş, müessesât-ı içtimâiyelerini İslâm'ın bugünkü en âciz devresine kadar peyâpey on üç buçuk asır idâmeye muvaffak olmuş, bundan sonrası için de müellifin bile kendi itirafı (c. I, s. 12) vechile daha çok zamanlara kadar ümid-i zevâlini kesmiştir? Sürü ıtlâkına sezâ insanlar cemaati hangi diyarda medeniyetlerini, dinlerini, lisanlarını kendi mağluplarına kabul ettirebilmişlerdir? Tarih-i beşer insanlara hiçbir şey öğretememiş ise şunu zihinlerine hakketmiştir ki kimin medeniyeti daha yüksek ise diğerine maddeten olmasa da manen galip oluyor. İşte Cengiz, işte Hülâgû. Galebât-ı askeriyeleri bu kadar kat'î, bu kadar parlak, diyar-ı İslâm'ı serâser tahrip etmek derecelerini bulmuş iken iki medeniyetin tesâdümü mâdûn mevkiinde olanın pek az sonra yere serilmesini intâc etti. Kendilerinin ve müthiş ordularının evlad ü ensâli hep vahdet-i İslâmiye dairesine girdiler. Ve cümlesi din-i İslâm'a, medeniyet-i İslâmiyeye hâdim-i can-sipâr oldular. Roma Yunanistan'a galip geldi. Medeniyetini mahkûmlarına kabul mü ettirdi? Yoksa Yunan felsefesinin mütehâlif ârâ ve efkârının, müessesât-ı içtimâiyesinin zebûnu mu kaldı? Garbî Roma İmparatorluğu hakikatte bir Yunan imparatorluğundan başka bir şey miydi? Bunun da aksine İtalya'ya şimâlden hücum ile sekenesini maddeten kayd-ı esaretine alan çeşit çeşit barbarların hangisi Latin ırkı içinde eriyip mahvolmadı? Her yerde ve her zamanda bilâ-tehallüf tecelli etmiş olan hakikat-ı tarihiyenin ehl-i İslâm hakkında da tecelli etmesine mâni-i ilmî ve aklî acaba ne imiş? Medeniyetini diğer akvâma kabul ettirenler eğer barbar, sürü değil ise Ceziretü'l-Arab'dan yeni bir din ile elde meş'al-i nur u hakikat olarak çıkanlar da -müellifin zu'muna rağmen- barbar, sürü değildir. Hilâfını iddia garazkârlıktır.

Bu harikulâde zuhûru müellifin yangına benzetmesi de üdebâya yakışır bir teşbih olmasa gerektir. Çünkü yangının eseri harap ve izmihlâldır. Ateş uğradığı yerde bekâ ve saadet izi bırakmaz. Mücahidîn-i İslâm'ın eser-i muazzamı ise hâlâ meydanda duran bir âbide-i medeniyet ve rahat u umrândır. Avrupa'da bile taassub-ı Nasrâniyetle gözü kararmış olanları günden güne daha ziyade hayran edip duruyor. Müverrihimizin bu yangın teşbihine o kadar ehemmiyet verip bu vadide sözü uzatması İslâm'ın Hıristiyanlık üzerine vâki olan galebât-ı mütekaddimesi ile Hıristiyanların ehl-i salîb muharebâtındaki feci mağlubiyetleri -bu hülâsanın diğer satırlarından sarâhaten anlaşıldığı üzere- yüreğinin pek yanmış olmasından ileri gelmiş olsa gerektir.

Bu fıkra ile bundan sonraki fıkralarda pek câlib-i dikkat bir şey var. Bahsi hep Hıristiyanlık üzerine yürüterek ızhâr-ı esef ediyor. Halbuki İslâm'ın galebesi münhasıran Hıristiyanlara karşı vâki olmamıştı. O, Devlet-i Sâsâ-

niye gibi muazzam bir saltanatı da bir hamlede yere sermiş, şark ve garpta birçok hükümetleri devirmişti. İslâm'ın yegâne gayesi sanki yalnız Rum saltanatına Toros dağlarından itibaren set çekmekten ibaret imiş gibi müellif bütün telehhüfâtı bu noktaya hasredip iki din -evet iki sınıf halk değil, iki din- arasında mukayese yollu ve uzun boylu icâle-i kalem edip durmuştur ki eserinin telifine sâik aşk-ı Nasrâniyet olduğunu bununla sarâhaten göstermiş oluyor. İleriki fıkralarda da bu aşkın izlerine bol bol tesadüf edeceğiz.

Bî-tarafâne müverrihlik bu mudur? Bakınız ne diyor:

> "... Hıristiyan kavimleri (akvâm-ı sâireyi ağzına almaya hiç ihtiyaç hissetmiş mi!) düştükleri acz ü zaaf içinde bu azîm herc u merclere âtılâne seyirci durdular. Hiçbir şey yapamadılar. Hemen hemen bir şeye cüret ve teşebbüs edemediler. Hiçbirinde yangını (yani daire-i İslâm'ın tevessüünü) durdurmak kuvveti bulunmadı."

Biraz sonra da bütün kabahati Rumlara yani Ortodokslara atfederek:

> "... Rumların rehâvet ve atâleti, Bizans imparatorlarının aczleri yüzünden Hıristiyanlık, nüfusu çok vilayetler, milyonlarca mü'minler (yani Hıristiyanlar) kaybetmişti. İhtimal ki bu bir sülüsten fazla idi. İsa dininin mehd-i zuhûru bile kâfirler (yani mü'minler) eline geçmişti. Bu pek müthiş bir felâket idi. Hiç buna çâre-sâz olamazdı. Kaybedilen yerlerin ve ruhların tekrar istirdâdı için açılan azîm mücadele (yani ehl-i salîb muharebâtı) hiçbir zaman o günden beri inkıtâa uğramamış ve bugüne kadar hâlâ Şark'ta devam etmekte bulunmuş ise de Hıristiyanlığın seksen seneden biraz fazla müddet zarfında kaybettiklerine mukabil on üç asırlık bir mübârezeden sonra istirdâd ettiği şeylerin ne kadar az olduğu nazar-ı mülâhazaya alınırsa istihsâl edilen fevâidin (yani müslümanları kırmanın ve mülklerini ellerinden almanın) pek ehemmiyetsiz olduğu teslim edilir. Bu kadar adem-i muvaffakiyetten dolayı pek acı mülahazât dermeyânı kâbildir. İslâmiyet'in on altıncı ve on yedinci asırda (Türklerin Macaristan'ı fethettikleri ve Viyana surlarını dövdükleri tarihler) nail olduğu muzafferiyât da hesaba katılır (adamcağızın anlaşılan bizimle görecek birçok hesabı var) ve Hıristiyanlığın bunu ancak kısmen istirdâd edebileceği düşünülürse mülahazâtımız daha acı olabilir"

diye mersiye-hânlık ediyor. Bu türlü hayıflanmalar bî-taraflık, hayır-hâhlık davalarını tabiî hiçe indirir. Hem de görülüp anlaşılıyor ki müellif cenaplarındaki taassup ale'l-ıtlâk bir Hıristiyan taassubu da değil de Rîm Papa'ya sadakatle iman etmiş, Ortodoks kilisesine de düşman halis muh-

lis bir Katolik papazı taassubudur. Onun en ziyade yanıp tutuştuğu yer mü'minlerinin elden kaçmasıdır. Can u dilden arzu ettiği şey de şu kaçırılmış ruhları istirdâd edebilmek için ehl-i salîb mücadelesini idâme ve din-i İslâm'ı izâledir.

Bundan sonra ise:

> "Bu muharipler kimlerdi? O müthiş çöllerden onları dünyayı zabta kim sevk etmişti? Neden o kadar havârık ızhâr edebildiler? O kadar az sene içinde istihsâl ettikleri fevâid neden o kadar azîm ve tam oldu ki on üç asırlık bir mübâreze ve bizim pek fâik olan medeniyetimizin mâlik olduğu vesâit-i müessire ve kaviyye bu büyük din ve medeniyet düşmanını geri sürmeye kâdir olamadı? Acaba bizde bir noksan ve kusur mu var ki düşmanlarımız o noktada bize gayr-ı kâbil-i inkâr sûrette mütefevvık bulunuyorlar? Acaba bu noksan el-ân devam ettiği için midir ki biz bu terakkiyâtımıza rağmen onu telafi edemiyoruz?"

gibi mühim sualler soruyor da her nedense bu hususta kendi re'y-i zâtîsini -hazır sırası gelmişken- ızhâra tesaddî etmiyor. O yalnız a'dâ-yı İslâm olanların asren-ba'de-asrin bize karşı vaziyetlerini, gittikçe artan adâvet-i müstemirrelerini bir lisan-ı tasvip ile nakl ü hikâye etmekle iktifâ ediyor. Hem de nasıl bir lisan ile! İşte dinleyiniz:

> "... Birinci asır Hıristiyanları, kezâlik müteakip asırlardakiler İslâmiyet'in terakkisini bir türlü izaha muvaffak olamadılar. İzah etmek kendi kusurlarını bilmek demekti. Halbuki hiçbir millet böyle bir vukûfa sahip olmamıştır. İlk müslüman halifelerine muasır olan hıristiyanlar bu sualleri kendi kendilerine îrad bile etmediler.
>
> Bunlar yalnız gâliplerin yeni bir ibadete mâlik olduklarını (buradaki "ibadet" kelimesi yerinde değil) ve İsa imanını bâtıl diye reddettiklerini (bu "İsa imanı" tabiri de yanlıştır. Hata asılda mı yoksa tercümede mi bilmiyorum. Biz müslümanlar İsa sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz gibi ulü'l-azm enbiyâdan bir zât-ı azîm-i zî-şânın imanına nasıl bâtıl diyebiliriz?) müphem bir sûrette biliyorlardı. Bu yeni ibadeti (!) bir peygamberin çıkardığına, bu peygamberin Rum ve Latin papazlarının Hıristiyanlığını kaldırmak iddiasında bulunduğuna vâkıf idiler. Bu peygamberin ismini işittiler. Fakat bunu telaffuz o kadar zordu ki isminin ne olduğunu bile katiyetle tahattur edemiyorlardı. Yeni dinin ateş ve kılıç ile intişâr etmiş, birçok kurbanlara mal olmuş olması ve Bizans ile Roma rahiplerinin Hıristiyanlığı aleyhinde gayet şiddetli davranması (bu tavsîfât müellifin hesabına geçirilmek lazımdır; siyâk u sibâk bunu gösteriyor) İslâmiyet'e avâm-ı halkın muhayyilesinde ga-

> yet korkunç bir şekil verdi. En zalimâne ve fena şeylerin bir timsali, 'şeytanî bir kizb ü hile' gibi göründü."

Prens cenapları (müellifin bir prens olduğunu ağızdan ağıza işitiyoruz) hıristiyan ruhbânının "Bu en müthiş düşmanını her vasıta ile tezyîf ü tezlîl etmeye" çalıştığını haber verirken:

> "Bu düşmanın harikulâde muvaffakiyâtı dünyanın gâyetle matlûb olan Hıristiyanlaştırılmasına bir mânia ve Hıristiyanlığın tevessüü için daimî bir tehlike teşkil ediyordu. Hıristiyanlık, birtakım ilâhiyat meseleleri ve politika ihtilafları yüzünden dâhilî ve akîm nizâ'lar içinde müşkilâta müstağrak bulunduğu cihetle tehlike büyük idi"

sözleriyle her vasıta ile, yani iftira da dâhil olmak üzere her vasıta ile din-i İslâm'ı tezyîf ve tezlîl eden ruhbânı âdeta haklı buluyor; "düşmana müttehid bir cephe arz edemeyen" hıristiyanlara karşı "müttehid ve kavî düşmanlar"ın "her gün yeni mühtedîler" kazandığını ve "müslümanların her gün çoğalıp Hıristiyanların adetçe azaldığını" yana yakıla anlatıyor. Ve hiçbir zaman hiçbir din, hatta Hıristiyanlık bile bu kadar çabuk, bu kadar tam, bu kadar sürekli muvaffakiyetlere nâil olamadığı için "bu yeni itikadın intişârı zalimâne bir hilekârlık, yegâne iman-ı hakikî olan Hıristiyanlığın imhasına azmetmiş şeytanın bir işi gibi telakki" edildiğini haber veriyor. Daha sonra da Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ile din-i Muhammedî ve ümmet-i Muhammediye hakkında "dehşet ile karışık kin ve nefret"in günden güne arttığını ve "dâhilî bitkinlik tesiriyle müslümanlar hıristiyan akvâmı zararına olarak fütühâtlarını artık tevsî' edemez hale geldikleri zaman" bile hıristiyanların müslümanlara karşı olan nefreti bir türlü soğumadığını ve bunca kıymetdâr canları fedaya mal olan ehl-i salîb muharebâtının fayda vermediğini acı acı teşrîh ederken:

> "... Bugün bile müslüman askeri Hıristiyanlığın en mukaddes mabedinde (yani Kudüs'te Kamâme Kilisesi'nde) sigarasını istihfafkârane içerek Saint Polkar Kilisesi'nde (yine Kamâme demektir) Peygamber Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) halifesi sıfatıyla Hıristiyanlık dinini kazımak vazifesiyle mükellef bulunan bir kimsenin kudret-i hâkimânesini temsil ediyor"

diye yanık bir mersiye daha okuyor. Bu sözlerdeki garaz ve kin, hatta tezvîr el ile tutulacak derecede tecessüm etmektedir. Müslüman askerinin Kamâme Kilisesi'nde angarya olarak ifa ettiği bekçilik hıristiyanların kendi aralarındaki münazaât ve hatta mukatelâta meydan vermemek için yine hıristiyan devletlerin talebi üzerine ittihâz edilmiş bir tedbirden ibaret idi.

Nöbet bekleyen neferin ise -başka bir mevkide de olsa- sigara içmeyeceği malumdur. Hele hıristiyan ve Hıristiyanlık dininin kökünü kazımak iftirasını bedâhet-i hissiye reddeder. Eğer din-i İslâm'ın böyle bir gayesi olaydı kahr u istila günlerimizde köklerini kazır, Prens cenaplarının mersiye-hân olmasına bile meydan vermeyecek sûrette nâm u nişanlarını ortadan kaldırırdık. İkide bir de kılıç dini, ateş dini tavsifleriyle kadrini aklı sıra tenzîle çalıştığı bu dinin nasıl intişâr ettiğini, müsamahakârlıklarının derecesini T. V. Arnold'un bu yakınlarda Çerkeşzâde Halil Halid Beyefendi tarafından tercümesine himmet buyurulan İntişâr-ı İslâm Tarihi'ni mütalaa etmesini müellif cenaplarına tavsiye edersek pek de küstahlık olmaz. (mâ-ba'di var)

*

Hülâsa-i tarihiyenin bundan sonrası Hıristiyanlığın galebe zamanlarına aittir. Hıristiyanlığın "kahramanâne mücadelelerden sonra (şedîd ve zalimâne bir mücadeleden bahsetmek istediğini elbette okuyanlar anlar) İspanya'da Araplara galebe çaldığını" (yani bire varıncaya kadar nüfusu katl, nefy u iclâ veya irtidâda icbâr ettiğini) söylüyor, şu kadar ki "İstanbul'un ziyâı" ile "müslümanların Macaristan'da hatta Viyana surları karşısında gözükmeleri pek pahalı bir fiyata mal olduğunu" düşünerek pek hayıflanıyor.

Bundan sonra artık mevzû-ı bahs Türklerle hıristiyanların müsâraasıdır. Bu müsâraa Türklerin mağlubiyeti "Macarlarla İslavların semere-i muvaffakiyeti" olmayıp "hıristiyan medeniyetinin hâricî hudutlarına çarpan şedîd dalgaların, sönmeye müheyyâ dâhilî ihtilâcât-ı azîmenin son ra'şeleri" olduğunu hakikate bir dereceye kadar yaklaşarak itiraf ettikten sonra:

> "Fakat Türkiye'nin dâhilî inhitâtı Avrupa'daki muharebât-ı askeriyeye nihayet verdiyse de, hıristiyanlar bugün hâlâ devam eden o batî istirdâd işine ve mücadeleye tekrar başladılarsa da muzafferiyet günü henüz uzaktır"

diyor. Müellifin hasret-keşi olduğu o muzafferiyet gününü kendisine de, kavminin ahfâd u ensâline de ebeden Rabbim göstermesin! Zira mâ-sebaktaki ifadâtının siyâkına nazaran Türkün kökü kazınmadıkça adamcağız "oh!" diye geniş bir nefes alamayacaktır.

Daha sonra "hasta adam"ın henüz kuvve-i hayatiyesi bâkî olduğunu Yunanlıların mağlubiyetinden istidlâl edip -zâhir bizi çarçabuk mahvetmek için daha tedbirli davransınlar diye- Avrupa diplomasisini ikaza gayret ediyor. Ve:

"... Avrupa diplomasisinin daimî nikbînliğini (manası açık) en çok ihlal eden bir mesele varsa o da budur. İslâmiyet bugün bile Hıristiyanlık'tan sonra en kuvvetli dindir. Sâliklerinin derin kanaatleri dolayısıyla Hıristiyanlık mezhebinin inkişâfına karşı büyük bir mâniadır. Daha birçok asırda böyle kuvvetli bir mânia halinde kalacaktır. Bugün bile hıristiyan Avrupa mâlik olduğu nâmütenâhi menâbia rağmen İslâmiyet'te kendisinin medeniyetinin serbestçe inkişâfına karşı nâ-kâbil-i ıktihâm bir hâile tesâdüf etmektedir"

mütalaasını dermeyân ediyor.

Ey muhterem kârî, en bî-taraf (!), en hayır-hâh (!) dedikleri bir müverrihin yukarıki sözlerini tekrar tekrar oku da ibret al.

Müellif yukarıda intişâr-ı din-i İslâm'ın esbâbını güya istiknâh etmek üzere beş sual îrad etmişti. Üzerinden gayz u husumet akan bunca sahîfeler karaladıktan sonra bunların gerek bu fıkra içinde gerek bundan sonraki sahîfelerde -velev garazkârâne yazılmış- cevaplarını beyhude arayacaksınız. Onun söylemeyeceği, söyleyemeyeceği yalnız bu suallerin cevaplarıdır.

İslâm'ın sür'at-i berkıye ile intişârını, kolay kolay mühtedîler kazanmasını, hıristiyanların adedini azaltmasını, girdiği yerde kökleşmesini "en zalimâne ve fena şeylerin timsali", "şeytanî bir kizb u hile", "şeytanın işi" itikat eden veya ettiren papazlarla cehele-i nasârânın sözlerini Prens cenapları tasvipkârâne bir eda ile bize nakledeceğine kendisinden daha munsıf diğer Avrupalı müelliflerin itiraf ettikleri hakikatlerden bazılarına kitabının mini mini bir köşeciğini açsaydı, emin olsun ki, sermaye-i taassubundan pek büyük bir şey eksiltmeksizin yine bî-taraflık davasını -gâfilleri aldatacak kadar olsun- ileri sürebilecekti. Fakat heyhât, o, Vatikan papazları kadar mutaassıptır. Onlar gibi haktan sâkit olmaya ahd ü peymân etmiştir. Maa-hâzâ müsaadelerine intizâr etmeksizin bu cevapları biz verelim.

Din-i İslâm vâkıâ bu zavallılara şaşkınlık verecek sûrette inkişâf etmekle tarih-i âlemde bir misli daha görülmeyen bir inkılâb-ı azîm yaptı. Fransa inkılâb-ı kebîrinden hâsıl olan netâyic-i azîmeden her fırsat düştükçe bahsedilir durur. Onu büyük görmek de bir bakıma göre muhakkaktır. Fakat Hukuk-ı Beşer Beyannamesi'nin ilan ettiği hürriyet, müsâvât, adalet mefhumları kurûn-ı vustânın o mübarek asırlarında din-i İslâm'ın bağıra bağıra bütün insanların kulaklarına yetiştirmek, zihinlerine yerleştirmek istediği desâtîr-i necât-bahşânın ancak on iki asır tereddütten sonra Avrupalının kafasına hem de kan ve ateş pahasına sokulmuş hakâyıkından bazılarıdır. İslâm'ın ervâh-ı beşeriyede îkâ' ettiği tahavvül ve inkılâp -bi-

raz düşünülse- insana hakikaten hayret verir. Bir bedevî kavmin birdenbire medenîlere medeniyet üstadı oluvermesi elbette sebepsiz değildir. Fakat bunu yukarıda sayılan tıflâne esbâba atfetmek gülünçtür. Bir ilim adamı bu gibi saçma sapanla esbâbı re'y numuneleri değil, ancak tuhaflık olmak üzere îrad edebilir. Müellif aslen müslümanların "derin kanaatleri dolayısıyla Hıristiyanlık mezhebinin inkişâfına karşı" niçin "büyük bir mânia" olduğunu bi't-tahlil araştırmak iktizâ ederdi. Herhalde şuna mutmain olsun ki -bir yerde ima ettiği üzere- buna sebep papazların ihtilafât ve münazaâtı değildir. Bu nizâ' ve ihtilaf i'lâ-yı kelimetüllahı teshîl etmiş olsa bile herhalde sebeb-i yegâne değildir. Hatta papazlar İslâm'a karşı "müttehid cephe" arz etmekle işi belki biraz tehir etmiş olsalardı bile yine er geç mağlup olacaklardı. Çünkü bu dinin sebeb-i intişârı kendi zâtında mündemiç, mü'minlerini ister istemez ileri götüren, yabancılarını kendine meftûn eden bir manevî kuvvettir.

Bu din din-i fıtrattır. Onun teâlîmini beğenmeyecek fıtrat ve tabiat-ı insaniye yoktur. Akîdesi gayet sade olup her aklın bilâ-tereddüt kabul edebileceği tevhid-i ilâhî ile tasdik-i resûl aleyhi's-selâmdan ibarettir. "Bir üçtür, üç birdir" kaziyesi ile, hıristiyanlardaki diğer esrâr-ı imaniye ile kimsenin aklını tağlît etmez. Mesâil-i imaniyede akla işten el çektirmez. İbadetleri hep kolay ve fert ile cemiyetin nef'ine hâdimdir.

Mü'minler hep kardeştir. Beynlerinde tefâzul yani bir kimsenin diğerinden indallah efdal olması takvâ iledir. Kimin takvâsı ziyade ise efdal odur. Dünya[d]a hepsi hukukça tamamen müsâvîdirler. Bu din ırk, renk farkı gözetmediği gibi kimsenin kimse üzerine ne ferdî ne sınfî tahakkümünü kabul etmez. Allah ile kul arasında tavassut edecek rahbâniyeti külliyen reddeder. Kimin ilmi daha çok ise diğerine re'yen o tefevvuk eder. Hâsılı herkes Allah'ın kuludur, kimse kimseye kul olamaz. En büyük olan zâttan en hakir ve vadî' ferde kadar herkes kanun-ı ilâhî olan şeriat nazarında müsâvîdir. Nitekim huzur-ı hâkimde bir yahudi ile yan yana durup murâfaa olmaktan Aliyyü'l-Mürtezâ radıyallahu anhın nefsi ibâ etmemişti. Kezâlik kim olduğu belirsiz bir bedevîye haksız yere bir tokat atan Gassânî hükümdarına bedevîye mukabeleten bir tokat attırmakla icra-yı kısasta Hazret-i Ömer radıyallahu anh hiç tereddüt etmemişti.

Emir bi'l-ma'rûf ile nehiy ani'l-münker her müslümanın mertebesine, ilmine, kudretine mevki-i içtimaiyesine göre vazifesi olduğu[146] için bir bedevî Ömer radıyallahu anha alâ-melei'n-nâs "Sen eğrilirsen seni kılıçlarımızla doğrulturuz!" diyecek kadar hürriyet-i kelâmını isti'mal etmiş ve buna kimse taaccüp etmemiştir.

Bu din bütün mehâsin ü fezâili emir, bütün mesâvî ve rezâili nehyeder. Kavâid-i şer'iyesinde hak nef'a mukaddemdir. Avrupa'nın Roma'dan yadigâr kalan hukukunda ise emr ber-akstir. Menfaat-ı âmme hakku'l-gayra tekaddüm eder.

Fütûh-i İslâm'a dâhil olan bilâdın ahalisi –her hangi ırktan olursa olsun-daire-i İslâm'a girmekle derhal kardeş ve müslümanlık fevâidinin kâffesinden bilâ-noksan mütena'im olurlar. Cizye-güzâr olmaya da razı olurlarsa pek hafif olan böyle bir vergi sayesinde لهم ما لنا وعليهم ما عليها kaidesine tebean müslümanların dünyevî nimet ve külfetlerine iştirak ederler. Ve dâhilî cebâbirenin tasallutundan, hâricî düşmanların tecavüzünden sıyânetlerini müslümanlar canlarıyla, başlarıyla deruhte ederler. Ubeydullah b. Cerrâh radıyallahu anh cizye vermek şartıyla müslümanların zîr-i hükmüne yeni girmiş hıristiyanları Bizans askerine karşı himaye ve müdafaadan esbâb-ı askeriyeye binâen sarf-ı nazar etmeye muztar kaldığı gün bunlara: "Ber-muktezâ-yı ahd borcumuz olan sizi müdafaaya imkân bulamıyoruz" diye cizyelerini iadeye kalkışmıştı. Onlar ise bu uluvv-i cenâba, bu duyulmamış vefaya meftûn olarak cizyenin iadesine razı olmamışlar ve kalelerini bir gün evvelki efendilerine karşı müslümanların hesabına bizzat müdafaa etmişlerdi. Ömer b. Abdülaziz radıyallahu anh sulhen fethettiği bir Türkistan şehri ahalisine karşı fâtih kumandanının şerâit-i sulhiyeye pek riayetkâr davranmadığı huzur-ı hâkimde ahâli ile ba'de'l-murâfaa tebeyyün ettiği için şehri, ahali-i asliyesine teslime karar vermiş ve askerinin kable'l-feth bulunduğu yere çekilmesini emretmiş ve şehir ahalisi bu merdâne ve adilâne hükm ü karar üzerine tav'an arz-ı teslimiyeti cana minnet bilmişti. Bu gibi vakalar hangi medenî kavmin tarih-i mefâhirinde mukayyettir? Bunları hangi Avrupalının havsala-i menfaat-perestîsi ihâta edebilir?

Dinimiz bu sadeliği ve cana yakınlığı sayesindedir ki o büyük mücahidînin bugünkü ahlâfı hükümetsiz, fakir, âciz ve her türlü teşkilattan mahrum oldukları halde bütün Avrupa ve Amerika'nın o akla hayret veren satvet ü mekînetine, koca koca milyonlarına, hâsılı müellifin bahsettiği o nâmütenâhi menâbiine dayanarak efrâdını çâr-aktâr-ı cihana saldıran misyoner teşkilatı ile dünyanın her köşesinde karşılaşıyor ve papazların o sevgili canlarını ellerinden kapıyorlar. Hatta daha ileriye giderek İngiltere'nin, Fransa'nın hatta Amerika'nın tâ göbeğinde ara sıra mühtedîler kazanıyorlar.

İşte bedevî, ümmî bir kavmi bu harikulâde derecât-ı kemâle, dünyada duyulmamış ve belki bir daha duyulmayacak olan bu devre-i ulviyete çıkaran hep terbiye-i Muhammediyenin (sallallahu aleyhi ve sellem) ifâza buyurduğu ruh-ı i'tilâ idi. Endişe-i nefsi unutturan, i'lâ-yı kelimetüllah endişesi,

hakkı her şeyden üstün tutmak gayesi idi. Sadr-ı evvelin ahlâfı ise bu fezâil ile mütehallık oldukça ilerlediler. Bunlardan tebâud ettikçe de tebâudleri nispetinde gerilediler.

Bütün manasıyla semâvî olan bu gibi desâtîr-i âliye ile âmil olanların karşısına dikilip engel olmak isteyenler bunların zıdd-ı kâmilleri idi. Onun için müslümanlar nereye ayak bastılarsa yerliler kendilerini gökten yere inmiş birer rehâ-kâr diye telakki ettiler. Ve müellifin elden gittiklerine bu kadar esef ettiği ruhlar bir daha rücû‘ etmemek üzere karşı safa geçtiler. Kendi dinlerinde kalanlar da rahat rahat ve serbestçe âyin-i dinlerini icra ve kâr u kisbleriyle iştigal ederek papazların didişmeleri arasında birbirini ezmekten, katletmekten halâs oldular. (mâ-ba‘di var)

*

Müverrih dostumuzun (!) hıristiyan düşmanı dediği müslümanlar -daire-i taatte bulundukça- hıristiyanlara hıristiyanlardan daha dost olmuşlardır. "Din-i İslâm kılıç sayesinde intişâr etti. Hak olduğuna kanaat hâsıl olaydı kılıç isti‘mâline hâcet kalmazdı" nakaratını ikide bir de Frenkler tekrar ederler. Bugün seyf-i İslâm artık müslümanların elinden düşmüş yahut gılâfına girmiştir. Müslümanlar da dünyanın her tarafında o müthiş, cebbar Avrupalılarla karşı karşıya, burun buruna gelmişlerdir. Eski dünya ile yeni dünyanın o mahûf ceberûtu, devletlerin himaye-kerdesi olan İncil nâşirlerinin o müthiş milyonları Afrika'da, Hint'te, Malaya'da, Okyanusya'da İslâm'ın fert fert değil de fevc fevc, kabile kabile tevsî‘-i daire etmesine mâni olabiliyor mu? Din ve akîde sahasında Nasraniyet bugün de mağluptur. Demek ki İslâm'ın mev‘izesi kılıca, topa, tüfenge, hatta paraya galip gelebiliyormuş. Demek ki asıl sebeb-i intişârı kılıç değil imiş.

Hele bir hıristiyanın dinimiz için kılıç ve ateş dini demesi ve onunla ta‘yîb etmesi kadar ayıp bir şey yoktur. Din-i Muhammedî (sallallahu aleyhi ve sellem) bir şeriat ile zuhûr etmiştir. Risâlet-penâh efendimiz Ahd-i Atîk'in tebşîr ettiği "sahibu'l-hirâve" (*sceptre*) nebiyy-i âlî-şândır. Ahkâm-ı şeriatı teyit ve ikame için -Frenk tabirince- asâ-yı hükümeti kullanmıştır. Çünkü hükümet ve kuvvet olmasa propaganda tesiriyle ellerinden kaçacak ruhlardan dolayı Prens cenapları kafasındaki adamlar müslümanları hiç değilse i‘lâ-yı kelimetüllah etmekte rahat bırakmazlar. Binâenaleyh bir hükümet-i İslâmiyenin tesisi elzemdir. Hükümet olunca da etrafında kılıç isti‘mâline mahal verecek düşmanları eksik olmaz. Düşman karşısına geçince dahi elbette eli bağlı durulmaz, harp edilir, kılıç oynatılır. Lakin düşmanın kadınlarını, çocuklarını, ihtiyarlarını, hatta papazlarını savmea-nişînlerini öldürmeyen, ağaçlarını kesmeyen, ekinlerini tahrip etme-

yen, hülâsa yalnız zarar verebilen muhariplere savlet edip mâadâsına taarruz etmeyen İslâm hukuk-ı harbi ile bu asr-ı medeniyette bile elân cari ve ma'mûlün-bih olan akvâm-ı sâire hukuk-ı harbini mukayese eden kimse din-i İslâm'ın beşeriyete ne büyük hizmetler ettiğini -eğer insafı varsa- görür, ona "din-i rahmet" demekte asla tereddüt etmez.

Dinimize bu manaca kılıç dini demek doğrudur. Fakat ateş dini demek mahza iftiradır. Çünkü herhangi canlı bir mahlûku ihrâk etmeyi nehyetmiştir.

Asıl kılıç ve ateş dini Hıristiyanlık'tır. O Hıristiyanlık ki İncil'in -eğer sıhhat ve sübutu var ise- rivayetine nazaran umûr-ı hükümetle elini bulaştırmayarak rastgelen hükümranın zîr-i itaatinde yaşamayı ve bir yanağa atılan tokattan sonra öbür yanağı çevirmeyi emretmiştir. El-ân okuyup durmakta olduğumuz bu evâmir-i İnciliye nerede, hıristiyanlar nerede?

Kılıç ve ateş dini Hıristiyanlık'tır. Çünkü bu dinin mü'minleri müşrikînin tesâvîre ibadet âyinlerini kabul ettikten sonra şirk içinde perverde olmuş, imparatorların kılıcına dayanarak Roma İmparatorluğu'nu kana boyamış, müşrikten ziyade hıristiyan nâmını taşıyan insanlar[ı] kesmiş, asâyı hükümeti imparatorlardan [alarak] papalarına teslim etmiş, saltanat-ı ruhâniye nâmını verdikleri dünyevî saltanatın kuvveti ile nice nüfusu katletmiş ve nice canları yakmıştır. "Otodafe"ler[147] nice nice itikat mücrimlerini tevbeden sonra bile (!) ateşte cayır cayır yakmaktan vazgeçmemiştir. Asırlarca İspanya'da hükümran olan müslümanlardan bugün orada acaba kaç nüfus kalmıştır? İki kutbun arasını kaplayan koca Amerika kıtasının o cürümsüz, günahsız sekene-i asliyesi bugün acaba nerede?

Kılıç ve ateş dini Hıristiyanlık'tır. Çünkü papaların güya ruhânî olan saltanattan sıyrılıp bütün yeryüzüne hâkim şevketli, kuvvetli dünyevî hükümetler tesis eden hıristiyanların cebren medeniyete sokmak bahanesiyle Avrupalı olmayan akvâmın topraklarını, mallarını, canlarını almak ve kendi aralarındaki hırs ve tamaa müstenit münâzaâtı fasletmek için kullandıkları âlât kılıç ile beraber top, tüfeng, mayın, bomba, mancınık ve muhrık gaz gibi hep âteşîn edevâttır.

Müellifin zemm ü teşnîine karşı gayrimüslim muharrirlerden de insafa daha yakın ibarât ile istişhâd etmeyi pek arzu ederdim. Fakat söz uzadığı ve ispatı matlûb olan garazkârlık daha şu ilk fıkradaki kendi sözleriyle maa-ziyâdetin sübut bulduğu için bundan vazgeçtim. İleriki fıkralarda da zaten davamızın şevâhidine kendi ibarelerinde bol bol tesadüf edeceğimiz cihetle kâriîn-i kirâmı daha ziyade işgale mahal yoktur.

İslâm Tarihi Hakkında Medhal-II*

Tanin, sy. 856 (4 Şaban 1343/28 Şubat 1341/ 1925), s. 2; sy. 857 (5 Şaban 1343/1 Mart 1341/ 1925), s. 3

Hazırlayan: **Hasan Yenilmez**

Bu fıkranın mevzuu "İslâmiyet'in Hıristiyanlığa bi'l-vasıta ifa ettiği hizmeti gösterecek bir eser henüz yazılmamış" olduğu için bu karanlık ve gayr-i mekşûf noktayı sözde izah oluyor. Fakat müellif cenaplarının bu pek çetin itiraf esnasındaki sözleri pek sıkıntılıdır. Üzerinde ketm hakkı iltizâm eden ve meşhûdün-lehe adâveti her hal ü tavrında zâhir olduğu halde mâ-vakaa mutâbık bazı sözleri mahza hükkâmın şaşırtma zoru ile kisve-i ibhâma bürüyerek mükrihen ve kerhen ağzından fırlatan bir şâhid-i zûr hali vardır. Dinleyiniz:

"Asr-ı medeniyetin Asya'daki daha kadîm ve daha muhafazakâr medeniyetler üzerindeki tesir-i inhilâl-perverânesine müslüman kavimlerinin mukavemet göstermelerinde öyle galebe çalınmaz bir inat ve ısrar var" imiş "ki mücadele bu ehemmiyetini ileride de muhafaza edecek"imiş.

"İslâmiyet'in zuhûrunu Hıristiyanlığın elinden müebbeden aldığı mü'minlerin miktarı", hıristiyan kilisesine bâis olduğu manevî ve maddî zararların çokluğu yüzünden "Hıristiyanlığın dûçâr olduğu mesâibin en azîmi gibi telakki" ettiğinden dolayı müellif hıristiyan kilisesini muhtac-ı tesliyet addederek İslâm'ın Nasrâniyet'e bi'l-vâsıta hizmet ettiğini söylemekle yüreğine biraz su serpmeye lüzum görüyor. Ve:

> "… İslâmiyet Hıristiyanlığın hasta birçok uzuvlarını kat' ederek ve onu müşkil bir imtihana sokarak Hıristiyanlığa bi'l-vâsıta büyük bir hizmette bulunmuştur. Protestanlık reforması Katolikliğin inhitâtını tahdîd u tevkîf eden necât-bahş bir aksülamel vücuda getirmemiş midir?"

* İlk yazının başında *Tanin*'in şu açıklaması vardır: **"**Ahmet Naim Bey'in, matbaamızca neşredilmekte olan *İslâm Tarihi* hakkındaki tenkidâtının ilk kısımlarını geçenlerde neşretmiştik. Bugünden itibaren de mâ-ba'dini neşre devam eyliyoruz."

diyor ki bu nâşenîde istidlâlin kuvvetine doğrusu diyecek yok. Demek ki Hıristiyanlık, cemaatinden yüzlerce milyon halkın i'tizâli veya diğer bir dine girmesi sayesinde necât bulmuş, inhitâtı tahdîd ü tevkîf edilmiş, öyle mi? Bu ne acayip din ve akîde imiş ki sâlikânı azalmadıkça rüsûh u istikrar peydâ edemiyor, daha garibi varlığını kurtaramıyor? Dünyada, dinî ve gayr-ı dinî hiçbir cemaat var mıdır ki hem fikir hem akîde olan efrâdının azalmasıyla iftihâr etsin? Herhalde tesellinin bu nev'i bütün manasınca züğürt tesellisidir. Bu kıyas-ı temsilî gülünçtür. Hoş bu sözünün ciddiyetine kâili de inanmıyor ya! Peki böyle imiş de İslâm'ın süratle intişâr etmesinden, efrâd-ı müslimînin çoğalması hesabına ervâh-ı Nasrâniyenin azalmasından dolayı evvelce bize dinlettiği o kulaklar tırmalayan uzun ve nâ-mevzûn mersiyeler ne idi? Bâhusus bu satırların daha mürekkebi kurumadan beş altı satır aşağıda papanın nazarında -tıpkı Protestanlık gibi- şizmatik yani ana kiliseden iftirâk etmiş olan zavallı Rum Kilisesi'ne neden o kadar çatıyor? Akıl kantarına vurunca bu sözdeki tenakuz apaçık görünür.

Lakin müellifin burada isti'mâl ettiği âlet-i istidlâl kavânîn-i akıldan istinbât olunan kıyasât-ı mantıkiye değildir. Onun burada kullandığı -tabir câiz ise- mantık-ı hissîdir. Aklını hangi hisse zebûn ettiğini tasrîhe de hâcet yok. Rum Kilisesi İslâm'ın intişârına mukavemet edemediği için ona karşı buğzu ötekinden ziyadedir. Protestanlığın zuhûru ise fütühât-ı İslâmiyenin durduğu, savlet-i İslâm tedâfüî mukavemete münkalib ve birçok akvâm-ı İslâmiye Protestan akvâma mağlup olduğu için bu mevzuda onlar hakkında keff-i lisan etmeyi tercih ediyor. Yoksa akîde itibariyle Katolikliğin nazarında marîz ve bu kilisenin selameti için vâcibü'l-kat' uzuvlar olmakta elbette Protestanlığın Ortodoksluktan farkı yoktur. Müellifin istidlâlinde biraz ciddiyet varsa İslâm'a -farz bu ya!- bugün yeni bir kuvvet gelip de hasta uzuv dediği Şark Kilisesi'ni büsbütün ortadan kaldırsa, bütün Ortodoksları müslüman etse bu yeni fütühâta da Katolikliğe necât-bahş oluyor diye sevinmesi lazım gelir ki bu farzın ihtimal-i vukuu bile mûmâ-ileyhin akl ü mantığını mihverinden oynatır zannederim. Çünkü daha bu söz kalemden damlar damlamaz hemen:

> "İslâmiyet'in medh ü sitâyişine dair bir eser yazmak fikrinde değiliz. Vazifelerimizden bu cidâl-cû dinin beşeriyete verdiği gayr-ı kâbil-i tasvir felaketleri, nâmütenâhî hataları (hataların kime ait olduğu anlaşılamıyor) bî-tarafâne (!) hikâye etmek olacaktır"

sözleriyle nâkus-ı istiğfârını çın çın öttürmekte isti'câl, "bî-tarafâne" tabir-i nifak-âlûdunu da unutmaksızın -mahza dil alışıklığı olarak- isti'mâl

ediyor. Bu tarihin bütün programı şu son satırlarda telhîs edilmiş bulunduğu için kitabın bize açtığı kişver-i irfanda adımlarımızı nasıl hesaplayarak atmak lazım geldiğini bereket versin ki yine müellifin lütf-ı delaletiyle öğreniyoruz.

Fıkranın bundan sonrası Şark Kilisesi'nin zemm ü takbîhine aittir. Rumların ve Rusların tâbi olduğu bu Ortodoks Hıristiyanlığın yedinci asırdan (yani zuhûr-ı İslâm tarihinden) zamanımıza kadar hiçbir eser-i terakki göstermediğini hatırlattıktan sonra:

> "... Bugün mevcut olan muhtelif Hıristiyanlık şekilleri arasında Ortodoks mezhebi arz ettiği hareketsizlikten ve alâ-halihî tevakkuftan dolayı en az nail-i muvaffakıyet olanıdır. Çünkü bu değişmezlik bu vaziyette bir tedennîye muadil oluyor"

sözlerini ilave etmektedir. Öyle ya, Katolikler İspanya'dan, Sicilya'dan, Malta'dan, Balear Adaları'ndan, Macaristan'dan İslâm'ın nâm ü nişanını kaldırdılar. Bingazi'den tâ Mağrib-i Aksâ'ya kadar bütün İslâm ülkelerini kabza-i teshîre geçirdiler. Protestanlar da Hint'i, Mısır'ı, Cava Adaları'nı hep aldılar, hareketsiz durmayıp terakki ettiler de Rumlarla Rusların aralarında kalan Türkleri Ortodokslar hâlâ bitiremediler. Bundan büyük vazife-nâşinaslık, bundan açık delil-i acz ü meskenet olur mu?

Şimdi bu kabahatli, mücrim kilisenin müslümanları Hıristiyanlığa bi'l-vâsıta ne türlü hâdim ettiğini anlatmaya sıra geliyor. Bakınız nasıl bir lisan ile:

> "... İslâmiyet hiç zuhûr etmemiş olsaydı bu mürteci ruhlu Ortodoksluk (acayip, Katolik papazların liberal ve laik ruhlu olduklarını bu vesile ile öğreniyoruz!) o tarihten bu zamana kadar hükümrân kalıp da kurûn-ı vustânın en fena asırlarında bütün dünyayı tenvîr etmiş olan o muhteşem Arap ve Acem medeniyetinin tevellüdüne meydan vermeseydi Asya'nın garp taraflarıyla kurûn-ı vustâ Avrupası acaba ne halde bulunurdu?"

sualini ilme, hak ve hakikate tasadduk kabilinden îrad ettikten sonra hemen:

> "Burasını kimse tayin edemez. Şarkta seyahat eden bir adam Ortodoksların Katoliklik, Protestanlık gibi sâir hıristiyan mezhepleri karşısındaki geriliğini kendi gözleriyle görebilir"

cevap ve ta'lîlini yamayarak mezhebin geriliğini ispata yeltenmiştir. Müverrih-i müdekkikimiz burada elfâzı yekdiğeri makamında isti'mâl ederek

pek parlak bir mugâlata yapıyor. Çünkü Ortodoksların geriliği başka, Ortodoksluğun geriliği yine başka mana ifade eder. Müellifin kastettiği gerilik Ortodokslara râci‘ ise hiç şüphe yok ki bu gerilik onca daire-i İslâm'ın tevessüüne, dünyayı tenvîr etmiş olan o muhteşem Arap ve Acem medeniyetinin tevellüdüne meydan vermelerinden ibarettir ki eski zamanlarda Katolikler de Rumlardan fazla bir şey yapamadıklarına nazaran aynı töhmette onlarla müşterek bulunuyorlar. Yok, eğer bu gerilik akîdeye ait ise delâil-i akliye ve vekâyi‘-i tarihiye herhalde Katolikliğin aleyhinedir. (mâba‘di yarınki nüshamızda)

*

Bir kere bütün mezâhib-i Nasrâniyenin sârî bir maraz-ı müşterek[i] vardır ki o da mesâil-i imaniyenin akla münâfât-ı sarîhasına bakarak bunları mizan-ı akla vurmaktan nâsı tahzîr etmekten ibarettir. Mesela "Bir üçtür, üç birdir" tevhid-i acîbine, ibnüllahın tecessüd ve nefsini feda ettikten sonra nev‘-i beşeri halâs etmek istediği halde yalnız bu akîde-i acîbeye iman edenleri kurtarabilmiş olduğuna, kilisede esna-yı âyinde herkesin yediği ekmek ile içindeki şarabın bizzat ibnüllahın etinden ve kanından başkası olmadığına itikat kabilinden "esrâr-ı imaniye" dedikleri esrâr-ı seb‘ayı anlamaya akla yol vermekten ise aklı yolcu etmek daha münasip olacağına kâil olurlar. Bu mesâil üzerine i‘mâl-i zihn ü fikr edeni kâfir sayarlar. Hıristiyanlık âleminde akıl ile imanın teâruzunu daima görüp yine daima aklı imana feda etmeye o kadar alışmışlardır ki en büyük ilâhiyât ulemâsı aklen kabul edemeyeceğimiz şeyi bi-hasebi'l-iman tasdik ederiz, derler. Kant gibi en büyük, en müteahhir olan bir filozof bile akl-ı nazarî yani edille-i akliye ile sanki redd u iptale çalıştığı vücud-ı Vâcib ve âhiret gibi hakâyık-ı âliyeyi akl-ı amelî yani delâil-i imaniye ile tasdik etmek lazım geldiğini bî-muhâbâ söyler. İşte bu maraz-ı müşterekin her gûne arazını çekmekte Katolikliğin Ortodoksluktan hiç farkı yoktur. Fazla olarak Şem‘ûn es-Safâ'nın (St. Pierre'in) vekili dedikleri papaya lâ-yuhtîlik isnat ederek insanın saadet-i dünyeviye ve uhreviyesini onun -cennet arsalarını para mukabilinde arşın arşın, dönüm dönüm satmak raddelerine varan- hevesât-ı hevâ-perestânesine tâbi addetmeleri gibi havsala-sûz itikadât ile âlûde bulunuyor ki Luteryanizm, Kalvenizm, Angilikanizm gibi türlü nâmlarla Protestanlığa dâhil olan nasârâya isyan bayrağını açtırmıştır. Zaten mugâlatasının pek açık olması müellifi de biraz vesveseye düşürmüş olacak ki:

> "... Ve (Şark'ta seyahat eden adam) bazılarına ihtimal ki haksız gibi gelecek bu tenkidin manasını takdir edebilir"

diye safsatasındaki ağırlığı aklı sıra bir dereceye kadar tamire çalışıyorsa da zahmeti beyhude kalıyor. Devam edelim:

Rum milleti zuhûr-ı İslâm'dan evvel bile "her türlü inkişâf ve propaganda kuvvetini kayb" etmiş imiş, "yedinci asırdaki Rumlar bütün faaliyetlerini akîm ilâhiyât münakaşalarına hasr ediyorlar"mış, "ilk Hıristiyanlığın gayet yüksek mefkûre"sini, "ilk günahın ceza-yı ebedîsinden tahlîs için din-i hakikate celb etmek" emelini tamamıyla unutmuşlarmış, "Rumların ahlâkî ve askerî iktidarsızlıkları gibi Sâsânîler de ve dinleri de tedennî ve inhitât halinde bulunuyor" imiş. İşte böyle bir zamanda "İslâmiyet nâgehânî sûretinde meydana çıkmış" imiş.

Akîm ilâhiyât münakaşaları Katoliklerde de Maa-ziyâdetin var idi; hâlâ da vardır. Bunu Rumlar hakkında kusur sayması haksızlıktır. İlk günahın ceza-yı ebedîsinden tahlîsin ne demek olduğunu kârîlerimizin birçoğu anlayamadığı için muhtasar bir izaha muhtaçtır. Her hangi mezhepten olursa olsun hıristiyanlarca esrâr-ı imaniyeden olmak üzere hususât-ı âtiye itikat etmek vâcibdir, iman etmeyen kâfirdir: Cenâb-ı Hak Âdem babamız sallalahu aleyhi ve sellemi yaratıp cennete koyduktan sonra vâki olan zelle-i ma'hûdesinden dolayı ümmü'l-beşer Hazret-i Havva ile birlikte kendisini oradan ihraç ettikten başka her ikisine de -bütün enbiyâ-yı ızâm hazarâtı da tabiî dâhil olmak üzere- nesillerine de lanet etmiş!!! Bütün nev'-i beşer kendilerinin işlemediği bir baba cürmünden, hatîe-i asliye dedikleri masiyetten dolayı ebediyen cehennemde yanmaya mahkûm olmuş sonra Cenâb-ı Hak bu günahsız günahkârlara acımış ama affa çare bulamamış, nihayet oğlu (!) Mesih sallalahu aleyhi ve sellemi sûret-i cesedâniyesi ile bu dünyaya göndermiş. O da kendini çarmıha gerdirerek nev'-i beşere feda etmiş, hatta cehenneme girmiş ve böyle bir fedakârlıktan sonra bu cürümsüz zavallıların ancak bir kısmını yani salîbe ve muahharen kilise teşkilatının ısdâr ettiği mukarrerâta iman edenleri kurtarabilmiş. İşte bu sûretle necât bulmuş olanların vazifesi necât bulmamışları havsala-i akla sığmayan bu sırr-ı imanîye davet ederek zümre-i nâciyenin adedini çoğaltmak olduğu için Rumları bu vazifelerini ihmal ettiklerinden dolayı dûçâr-ı itâb ediyor. Halbuki eğer hakikaten bî-taraf ve munsıf ise mesâil-i itikadiyede iyi kötü aklını isti'mâl eden gayr-ı nasrânî akvâma ve bâhusus müslümanlara bu anlaşılmaz sırrı telkin edememekte onları mazur görmesi lazım gelirdi. Çünkü bugün bile misyonerler kendilerini himaye eden o nâmütenâhî kuvvetler, dest-i semâhatlerinin ibzâl ettiği bu nice milyonlar varken dünyanın her köşesinde, bâhusus müslümanlarla karşılaşınca dûçâr-ı haybet ve mesaileri giriftar-ı akâmet oluyor diye daima şikayet edip durmaktadırlar. Ağaca, taşa tapan akvâm-ı vahşiye karşısında

bile bu misyonerler müslüman tacirlerin telkinâtı ile çarpışınca yüz geri etmek mecburiyetinde kaldıklarını itiraf ediyorlar. Garp kiliseleri için ayıp sayılmayan bir şey Şark Kilisesi için neden ayıp oluyor?

İşte bu çapraşık sözlerin hepsi din-i İslâm'ın inkişâfı, hâiz olduğu fezâil ve kemâlât-ı zâtiyesi eseri olmayıp hâricî sebeplerle vâki olduğunu anlatmak içindir. Âlem-i İslâm'ın hâricinde bu gibi ahlâkî, askerî, dinî inhitâtlar var imiş de kendisince bi't-tab' şâyân-ı esef olan inkişâf-ı din-i İslâm onun için saha-i imkâna girmiş demek istiyor. Bundan sonraki satırları beraber okuyalım: "İşte o zaman, İslâmiyet nâgehânî sûrette meydana çıktı. Bir tehdid-i tahrip gibi meydana çıktı."

Dikkat buyrulsun, "tehdid-i tahrip" ile tavsîf ettiği şey bir sahîfe evvel "dünyayı tenvîr etmiş muhteşem" vasfını kendisine reva gördüğü Arap ve Acem medeniyetini ihzâr eden dindir.

> "... Mamafih Asya ve Afrika halkı için belki daha kâbil-i idrak olmakla beraber Hıristiyanlığın esasâtından daha az yüksek esasâttan hareket ettiği halde bidâyet-i tevellüdünden itibaren nâ-kâbil-i mukavemet bir kuvvet iktisâb etti, Hıristiyanlık dinine karşı kolay bir zafer kazandı."

Bu da söz mü? Maksat Müslümanlığın Hıristiyanlık dinine karşı kolay bir zafer kazandığını ispat ise bu kadar zayıf edille ile meydana çıkmak bir müverrihe yakışır mı? Daha az yüksek esasâttan hareket eden kimse veya şey kendisinden üstün olan esasâta nasıl galebe edebilir? Haksız olarak maddeten ve kahren vâki olan galebâtın muvakkat olduğunu bu zât acaba bilmiyor mu? Kanaatlerin çarpıştığı yerde mâdûn olanın kanaati müsâdemeden sonra -müellifin bundan evvelki fıkrada itirafı vechile- nasıl derin olabilir? Bizim bildiğimize göre hak daima galiptir, daima âlîdir. Münkirînin inkârı da, kahr u galebesi de olsa bu inkâr ve galebe muvakkattir.

> "... Yeni din bu innîn akvâmı elektrikledi, onları yeniden canlandırdı. Eski uzviyetlere yeni bir hayat nefh etti. Muhteşem bir medeniyet yarattı."

Bi-gayr-ı hakkın yangına benzetilen, sıfat-ı kâşifesi mahv u tahrip imiş gibi gösterilen Arap ve Acemin o muhteşem medeniyeti olmasaydı elbette şimdiki muhteşem medeniyet de doğmazdı. Fakat insaf edelim, Avrupa medeniyetini doğuran Hıristiyanlık mıdır? Bugünkü medeniyete "hıristiyan medeniyeti" denilmesi yanlıştır. "hıristiyanların medeniyeti"dir. Hıristiyanların dini, medeniyeti değildir. Papalar kendilerine rağmen tekâmül ve teessüs eden bu medeniyetin medeniyet olduğunu kerhen kabul ve teslim etmişlerdir. Hiç akla cevâz-ı isti'mâl vermeyen kilise kanunları

akıl ve tecrübe üzerine müesses olan bir medeniyeti tervîc edebilir mi? Vâkıâ Avrupa'daki muhteşem medeniyetin babası Endülüs medeniyeti oldu. Fakat bu, Katoliklik için acaba neye mal oldu? Bir kere Katolikliği parçaladı, milyonlarca ervâhı papanın daire-i übüvvetinden ihraç etti. Birçok katolik, hatta hıristiyan kalplerindeki akîdeyi tezelzüle uğrattı. Kurûn-i cedîdenin tâ bidâyetlerinden on sekizinci asrın nihayetine kadar bugünkü parlak medeniyetin mübeşşirleri sayılan nice nice erbâb-ı fikr u kalemin canları kilisenin otodafe ateşleri içinde ta'zîb edildi durdu. Vicdanlara casus olmak dâiyesinde olan engizisyon mahkemelerinin icraatı hep bugünkü muhteşem medeniyeti boğmak için değil miydi? Herhalde din-i İslâm medeniyet-i İslâmiyenin zahîr u muîni olduğu gibi Nasrâniyet şimdiki medeniyetin yardımcısı olmadı. Medeniyet-i İslâmiye din-i İslâm ile el ele vererek terakki etti. Din ile ilim arasında râbıta gevşediği günden beri medeniyet-i İslâmiye de gevşedi. Medeniyet-i Nasrâniyeye ise bilakis Hıristiyanlık müddet-i medîde muarız kaldı. Garpta din ile ilmin arası açılmadıkça medeniyet yol alamadı. Orada engel olan dini yıkan ilim olmuştur. İki din arasındaki fark da işte budur.

> "... Bugün bile bu iman, tesir-i inkişâf-perverânesi kısm-ı a'zamı itibariyle sönmüş olmakla beraber, dünyanın en büyük manevî kuvvetlerinden biri olarak payidar bulunuyor ve Asya'da, Afrika'da Hıristiyanlık fikirlerinin galebesine karşı nâ-kâbil-i ıktihâm bir hisar teşkil ediyor."

Söz ne kadar eğilip bükülse kerhen teslim edilen bu netice pek doğrudur. Fakat -tahlil ettiğimiz üzere- mukaddemâtı hep fasittir.

Tahmîs*

Mekteb, sy. 22 (13 Receb 1312/29 Kânûn-ı Evvel 1310), s. 386
Hazırlayan: **İbrahim Öztürkçü**

Mekteb-i Sultanî ve Mülkiye mezunlarından ve ezkiyâ-yı nevresîdegândan Ahmed Naim Beyefendinindir:

Kurb-ı Rabb-i İzzet'e îsâl eden şehrâh bir
Kast edenler çoksa da maksûd u vuslat-gâh bir
Âşığım, râz-âşinâ-yı vahdetim, dil-hâh bir
Hak-perestim arz-ı ihlâs ettiğim dergâh bir
Bir nefes tevhidden ayrılmadım Allah bir

Zikr-i Hak'tan feyz alır her dem dil ü cânım benim
"*Kul hüve'r-Rahmân*" kuvvet-bahş-ı imanım benim
Nur-ı vahdet şu'le-i dîdâr-ı cânânım benim
Hak-perestim arz-ı ihlâs ettiğim dergâh bir
Bir nefes tevhidden ayrılmadım Allah bir

Ehl-i haktan, gebr ü tersâdan hüveydâdır Samed
Cümle tâlib zâtına, cümle diler ondan meded
Hep lisan-ı hal ile der: "*Kul hüve'llâhu ehad*"
Hak-perestim arz-ı ihlâs ettiğim dergâh bir
Bir nefes tevhidden ayrılmadım Allah bir

Suret-i "imkânda" kesret olur gerçi ıyân
Cilvegehdir zâtına âfâk, enfüs, âsumân
Her cihetten müncelîdir sırr u vahdet bî-gümân
Hak-perestim arz-ı ihlâs ettiğim dergâh bir
Bir nefes tevhidden ayrılmadım Allah bir

* Ahmed Naim'in tahmîs ettiği beyit Muallim Naci'ye aittir.

Tal'at-efrûz-ı tecelli kûh u sahrâ ve bihâr
Âfitâb-ı hüsnüne meczûb necm-i tâb-dâr
Aşk-ı dil-sûzuyla yandı dûzah-ı âteş-nisâr
Hak-perestim arz-ı ihlâs ettiğim dergâh bir
Bir nefes tevhidden ayrılmadım Allah bir

Hem-muhît olmuş cihanı Zât-ı pâk-i zü'l-celâl
Hem cihanda eylemekte arz-ı dîdâr-ı cemâl
Hayret-ender-hayretim, bir hal-i ağrebdir bu hal
Hak-perestim arz-ı ihlâs ettiğim dergâh bir
Bir nefes tevhidden ayrılmadım Allah bir

Haktır ancak var olan, zâhiktır âsâr-ı şühûd
Bir hayal ü zıll-i zâil kâinât-ı bî-hudûd
Vâhid-i bî-çûne karşı yok olur her bir vücud
Hak-perestim arz-ı ihlâs ettiğim dergâh bir
Bir nefes tevhidden ayrılmadım Allâh bir

Mersiye*

Varlık cihanda varsa odur lafz-ı bîmeâl;
Şâdî olur hemîşe hücûm-ı fünûna dâll.
Tahkik için bu sırrı da yok hâcet-i sual!
Etmiş sürûnu mateme her yerden ittisâl

Âlemde hep nasibimiz eyvah ü vah imiş,
Müncer imiş fenaya hep işler tebâh imiş,
Hükm-i bekâ-zâd ey adem nâ-rehâ imiş,
Bâkî kalır cihanda bir Allah-ı zü'l-celâl.

Makhûrdur, evet bütün eczâ-i kâinât,
Mahkûm-ı mevttir bütün efrâd-ı mümkinât.
Dest-i kavî-i mevtten olsaydı ger necât
Dünyada sen kalırdın, ey üstad-ı hoş-hısâl!

Kamil, halûk, sahib-i hilm ü vakâr idin,
Ârif, zarif, âbid-i takvâ-şiâr idin;
Tullâb-ı ilm ü marifete feyz-bâr idin,
Tâbân idi başında senin ahter-i kemâl.

Yetmezdi sît-i fahrine pehnây-i rüzgâr,
Bilmem nasıl vücudunu örter o kabri târ?
Sarsar bina-yı aklımı efkâr-ı tarumar,
Geldikçe yâd-ı hüzne bu hayret-nümûd hal.

Gelmez nazîr-i diğerin üstat âleme,
Ziynet idin, letafet idin nev'-i Âdem'e;
Vefret-nümâ-yı hüzn olarak reng-i mateme,
Hatırda mıydı dûşuna alsın seni ricâl!

* Ali Çankaya, *Mülkiyeliler Tarihi*'ndeki Ahmed Naim maddesinin sonunda, onun nazmına örnek olarak Mülkiye'den hocası Kuyucaklızâde Muhammed Âtıf Bey'in vefatı ardından yazdığı bu mersiyeyi aktarmakta, ancak mersiyenin yayınlanıp yayınlanmadığı veya kaynağı hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir; bkz. *Yeni Mülkiye Tarihi*, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, III, 604-605.

Bister-güzîn-i hâk-i siyah oldu kâmetin,
Tayin edilmez, âh, nisâb-ı musibetin;
Kim derdi böyle rükn-i metîn-i faziletin,
Versin fena esasına bir tîşe-i zevâl.

Andıkça ehl-i marifet âsâr-ı cûdunu,
Tekrîr eder hadis-i fezâil-nümûdunu;
Kim derdi bir kefen saracaktır vücudunu,
Gelmezdi hiç hâtıra bu darbe-i melâl.

Hâlâ gözümde levha-i dilsûz-ı peykerin,
Hâlâ sımâh-ı cânda o güftâr-ı hoşterin
Hâlâ da okşayıp duruyor ruhu sözlerin;
Ayrılmıyor yanımdan o uluv-nümâ hayal.

Dondum duyunca ben haber-i iftirâkını
Benden uzaktı akla getirmek firâkını;
"Âtıf Bey'in cenazesi" dendi; bu söz beni,
Makhûr-ı matem eyleyerek kıldı bî-mecâl.

Lakin inanmıyordu gönül, böyle bir haber,
Yolsuz gibiydi, dendi: İnanmaz mısın? Kader!
Eyvah! Bir hakikat imiş, mahvolur gider,
Hatta vücud-ı Hazret-i Üstad-ı zî-kemâl.

Eyvah! Bir hakikat imiş sarsar-ı fena,
Esmekle etti sendeki ümidimi heba;
Miras kaldı bizlere efgân ile bükâ,
Sen eyleyince dehr-i alâyıktan irtihâl.

Belliydi, pek de meyledemezdin bu yerlere,
Müştâk idin cemâl-i Hüdâvend-i Ekber'e
Bağlanmadın bu âlem-i âzâr-küstere,
En başlı matlabındı hulûl-ı dem-i visâl.

Kaldı menâkıbın bize hoşça bergüzâr,
Ziynet verir kusûba o kıymetli yadigâr,
Her dem dua-yı rahmet okurlar da zâr ü zâr
Derler: Makamı olsun onun cennet ü cemâl!

Derler: Nişîmenin ola lâhût-ı asfiyâ!
Derler: Enîs-i cânın ola cümle evliyâ!
Derler: Derûn-ı kabrini pür nûr ede Hüdâ!
Rîzân ola eşi'a-i envâr-ı lâyezâl!

Üstat! Ey müzekkî-i ervâh-ı tâlibân!
Feryat! Eda-yı hakkına yok tâkat-ı zebân
Bir şey gelir elimden o da şimdi her zaman
"el-Fâtiha!...! dedikçe akıtmak şirişk-i âl.

24 Eylül 1314 (7 Ekim 1898)

Dipnotlar

1 Rivayete nazaran bu kale Süleyman aleyhisselamın binâ-kerdesi olup Araplar tarafından sonraları daha ziyade tahkim edilmiştir.

2 "Semev'el'den daha vefadâr" demektir.

3 Âkilü'l-Mirâr ceddinin lakabıdır. O halde Benî Âkili'l-Mirâr hep yakın akrabası demektir.

4 Beni'l-Musâs, Semev'el'in mensup olduğu kabilenin ismidir.

5 Tercümesi: Kemâl-i fahr-i mübâhât ile Benî Musâs'a iltica etmeye Eblak hısn-ı hasîninde Semev'el'i ziyarete geldim. Öyle bir zâtın nezdine geldim ki, karşısına ister borçlu ister alacaklı sıfatıyla çık, her halde mes'ulünü is'âf edecek, bâr-ı ihtiyacını dûş-i tahammülüne alacak kerem-pişgânın efdalidir. Akvâm-ı âlem onun kâffe-i fezâili câmi' olduğunu itiraf eder. İhrâz-ı mekârimde herkese tekaddüm ettiğini ona tefavvuk etmek kimseye müyesser olamayacağını tasdik eyler.

6 Gassânîler Şam havalisindeki kabâil-i Araba hâkim olup kayâsıraya tâbi idiler.

7 Bu zırhlar Âkilü'l-Mirâr evladınca mukaddes ve medâr-ı şeref itibar edildiğinden İmri'u'l-Kays bunları bütün hayat-ı serseriyânesi zamanında beraberce taşımış ve hiçbir yerde bırakmaya emniyet edememişti. Fadfâda, dâfiye, muhassane, harîk ve ümmü'z-züyûl nâmında beş tanesi gayet meşhurdur.

8 Bu kayser I. Justinyan'dır. Vak'a tarih-i miladın 564. sâlinde cereyan ediyor. Bu rivayete nazaran İmri'u'l-Kays 566'da avdet ettiğinden onu tesmîm eden Kayser II. Justinyan'dır.

9 Tercümesi: Ey yâr-ı hem-nişîn! Belalar birbirini velyediyor, biri gidince makamına diğeri kâim oluyor. İşte bu defa musibetin büyüğü başıma geldi. Anlıyorum ki Asîb dağı burada kaldıkça ben de burada kalacağım.

10 Bu Hâris mülûk-i Araptan sefk-i dimâ ve gadr u mezâlim ile bâhusus hıyanet ve ahd-şikenlikle iştihâr etmiş bir şair-i ateşzebândır.

11 Kasidenin şârihi Tebrizî bu beyit için "Şair bu beytinde yalnız adetçe kılleti itiraf ediyor. Yoksa kadr u menziletçe kılleti sonraki beytinde kemâl-i şiddetle nefy edip duruyor" demiştir.

إنَّ الكرامَ قليل sözü de emsâline nadiren tesadüf olunur ibarât-ı fasîha ve belîğadandır. Zira şair nevâib-i gûnâ gûn-ı dehre giriftâr olmak şân u şeref beyninde feyâfî-i ceng ü cedelde at oynatmak, şeyn-i âr u melâleti def için can-ı azizlerini her türlü mehâlike ilkâ etmek gibi zümre-i kirâmın adedini tabiatıyla taklîle bâis olan esbâbın kâffesine telmih ediyor.

12 Şair bütün kasideyi kendi kabilesini medhe hasreylemişken bu beyit ile bunu takip eden diğer beyitte istidrâd kabilinden olarak husamâsı olan Benî Âmir ile Benî Selûl'ü hicvetmiştir.

13 Bu beyit: تسيلُ على حدِّ السيوف دماؤنا * وليست على غيرِ السيوف تسيل sûretinde de rivayet edilmektedir ki yine bu manaya karîb olmak üzere: Kanlarımız ...

14 أبرق'ın musağğarıdır; taşlık ve kumluk yere denir.

15 أراك misvâk ağacıdır. Nu'mânu'l-erâk Mekke ile Tâif arasında bir mahal ismidir ki bu ağaç orada çokça bulunur imiş.

16 Alemeyn, Dûmetü'l-cendel'e bir konak mesafede kâin, yekdiğerine muttasıl iki dağ ismidir. Birine "Alemu's-Sa'd" diğerine "Alem-i Decûc" tabir olunur imiş.

17 Bu mahallin adını *Mu'cemu'l-büldân* müellifi hemzenin dammıyla zabt eylemiştir.

18 Bazı şârihler aşkın bu sûretle nefyedildiğini hoş görmeyerek son beyitteki غَرام'ı tünd-halûk, şiddet-i tab' manasına olmak üzere zamm-ı ğayn ile غُرام okunmasını iltizâm etmişlerse de meşhur olan feth-i ğayn ile okunmasıdır. Zaten bu kıraata göre manaca hiçbir fesat da mutasavver değildir. Zira şair oraya kadar olan beyitlerde hep müstağrak olduğu ummân-ı fenâda vücudundan eser kalmadığını izah edip duruyor ki burada da aşkın müteallakı, mevkûfun-aleyhi olan vücudun mahvıyla aşkından da eser kalmadığını, içinde bulunduğu hal-i heyecan ve istiğrâkta kendi mahabbetinden bile bî-haber olduğunu anlatmak istiyor.

19 رضوى Tihâme silsile-i cibâlinden bir dağ ismidir.

20 Şair-i dâhî Ebu'l-'Alâ-i Ma'arrî gayet hazır cevap bir nâdire-gûy-ı bî-nâzîr imiş. Günün birinde ehibbâsından bir zât: Acaba hiçbir mübâhise mağlup olmuş musun; cevabından âciz kaldığın bir sual oldu mu, diye sormuş. Ebu'l-'Alâ "Evet, hem de sekiz on yaşında bir sabînin zekasına mağlup oldum" cevabını vermiş.

Fi'l-hakika şair bir gün sokakta böyle bir çocuğa tesadüf etmiş. Çocuk şairin kim olduğunu kendisinden sorup öğrendikten sonra o halde وإني وإن كنت الأخير زمانه * لآت بما لم تستطعه الأوائل beytinin de kâili sen olacaksın" demiş. "Evet" cevabını alınca, "Evâil dediğin kimseler yirmi sekiz harf-i hicâ buldular, öğrettiler. Sen bunlara bir harf ilave edebilir misin?" diye sormuş. Maarrî hayret ve dehşet içinde kalarak demiş ki: "Bu çocuğun fart-ı zekâsı, fıtratı, sür'at-i intikali çok yaşamasına mânidir."

21 Gurre-i tâbnâk-i sabahı parlaklığından dolayı seyf-i sârime, zulmet-i mütehaşşide-i leyli tekâsüfünden dolayı ordulara teşbih eylemiştir.

22 نصل يماني Yemen kılıcı demektir. Oradan âlâ kılıçlar çıkar imiş.

23 Semmâkân gayet mürtefi iki kevkeb-i tâbdârdır. Bunlardan cenûb tarafına düşene Semmâku'r-râmih (*Arcturus*), cihet-i şimâlde olanına da Semmâku'l-a'zel (*A de la vierge*) denilir. Bunlara "semmâkân" denilmesi fart-ı sumûk yani irtifalarından nâşîdir.

Bu iki kevkebin ismi edebiyat-ı Osmaniyede pek o kadar maruf olmadığından yine revnak ve irtifa ile müştehir olan "ıkd-i pervîn" ile tercüme edildi.

24 Firkadân, benât-ı na'ş yani dübb-i asğar kevâkibinden gayet parlak iki kevkebin ismidir ki gece çöllerde onlarla ihtidâ edilir (A. B. *de la Petite Ourse*).

25 Mâder, buhl ile iştihâr etmiş bir adamın ismidir.

26 Eblağ-i hutabâ-yı Arabdır. Asr-ı saadete yetişmiş ise de zaman-i bi'sete kadar muammer olamamıştır. Hutab-i Arabîde "emmâ ba'd" terkîbini ilk isti'mâl eden kılıç ile mevki-i hitabete çıkan bu zâttır. Bi'set ve risâlet-i Muhammediyenin karîbu'l-ahd olduğunu iş'âr eden hutbe-i meşhuresi kısas-ı enbiyâda Cevdet Paşa merhum tarafından hakkâ ki aslındaki belağate çesbân olacak bir eda-yı latîf ve dilnişîn ile tercüme edilmiştir. أبلغ من قس بن ساعدة durûb-i emsâl-i Arabiyedendir.

27 Bâkil er-Ribeî lakırdı söylemekten acziyle üşenmesiyle, hamâkatıyla şöhret almıştır. Pederi Amr b. Rabîa el-İyâdî'dir. أعيا من باقل durûb-i emsâl-i Arabiyedendir. Günün birinde Bâkil bir ceylan satın alarak omzunda götürüyormuş. "Kaça aldın?" diye sormuşlar. Şu kadar aldım diyecek yerde iki avucunu açarak on parmağını göstermiş ve fazla olarak dilini çıkarmıştır ki bundan maksadı on bir dirheme iştirâ ettiğini ifhâm imiş. Lakin o derdini bu sûretle anlatıncaya kadar ceylan soluğu beyâbânda almış.

28 سهى kutb-i şimâlî kevkebine yakın, ziyâsı gayet hafif ve sönük bir kevkebdir ki Araplarca bir gürzün derece-i kuvveti onu görüp görememekle tecrübe edilirmiş.

29 Son mısra ويا نفس جدي إن دهرك هازل sûretinde de rivâyet edilmiştir ki manası: "Sen de ey nefs-i cefâbâr! Hiç kalma, gitmeye bak; zira zaman seninle eğleniyor" olmuş olur.

30 Tercümesi: Yâ Rab! Sen ihsan u minnet, afv u mağfiret sahibisin. Serkeşte-i bela-yı aşk olanların şeb-i ibtilâsını afiyetiyle, selametle geçiştir. O âşıkların ki sevda-yı bela nişanlarını uykuda bile kendilerine sermaye-i zikr u fikr etmişlerdir. O müptelaların ki saha-i mezellette hâksâr, rûbhâk-i inkisâr olmuşlardır. Yâ Rab! Onun mahabbetini hiçbir vakitte benden selb etme. Bu duaya âmîn diyecek her kula da Allah lütf u merhametle muamele buyursun.

31 Mekke-i Mükerreme civarında bir mahal ismidir.

32 خط Bahreyn iskelesidir ki orada satılan mızraklar şöhret-i mahsusayı hâiz imiş.

33 Bu kale kırmızı tuğladan bina edildiği için "Hadesü'l-hamrâ" nâmıyla yâd olunurdu.

34 Bugün Adıyaman iline bağlı Samsat ilçesi (haz.).

35 Bu kelime bir nokta ile أخذنه diye de rivayet edilmektedir ki o zaman beytin manası değişerek "Aldığı şeyi geri vermemek, sahib-i hakkı hakkından vazgeçirmek feleğin âdetidir. Yalnız sen müstesnasın; senden aldıklarını hep tazmin eder" sûretine münkalib olur.

36 Mütenebbî, bu iki beyte gelince Seyfüddevle sebk ü rabta itiraz etmiş ve "Birinci beytin aczi ikinci beytin sadrıyla, ikinci beytin aczi de birincinin sadrıyla daha ziyade mütenasiptir" diye tashihe kalkışmış. Şair şu cevabı vermiş: "Efendi! Bir libâsın mahiyetini, satandan ziyade dokuyan bilir. Zira satanın onun hakkındaki ilmi icmalî, dokuyanınki ise tafsilîdir. Ben de birinci beytin sadrında موت'i zikrettikten sonra manen daha mülayim olsun diye aczinde ردي'den (helakten) bahsettim. İkinci beyitte ise mecrûh ve firari olanların çehreleri abus, gözleri nemnâk

olmaktan hâlî kalmayacağı için cem‘-i ezdâd nüktesine binâen vechin berk-efşân, leblerinin tebessüm-nisâr olduğunu söyledim." Bu cevap Seyfüddevle'nin pek ziyade hoşuna gittiğinden sılaya mahsus altınlardan elli dinar ihsan etmiştir ki kıymeti beş yüz dinara varır.

37 Hoş kokulu sarı bir çiçek ismidir.

38 Çamaşır çirkâbı, yahut irin manasınadır.

39 Hişâm b. Abdilmelik'in emriyle berdâr edilmiştir.

40 Lisan-ı Osmânîde müfred olan bu lafızlar nâdiru'l-isti‘mâl olup ekseriya sîga-i cem‘ ile "ahlâk-ı hasene", "ahlâk-ı seyyie" denilir.

41 Zenb ü günahı üzerine davet etmek (*Kâmûs*).

42 Hazret-i müellif işbu "gamâre" lafzına selamet-i tahayyülden mahrum olmamakla beraber umûrunda noksan-ı tecrübesi olmak manasını vermişlerdir. Bu takdirce bir insan bir işte "gamr" olunca behemahal diğerinde de gamr olmak lazım gelir.

Ahmak ile şûrîdeyi tefrîk bâbında buyuruyorlar ki: "Ahmakın hedef-i maksûdu doğrudur ama tuttuğu yol yanlıştır. Kendisini garazına îsâl edecek tarîk-ı savâba sülûk etmek için bir fikr-i sahîhi yoktur. Şûrîde ise ihtiyârı lazım gelmeyen şeyi ihtiyâr eyler. Binâenaleyh asl-ı intihâb u ihtiyârında hata vü fesad vardır."

43 Âyet-i celîlenin mana-yı şerîfi: İman sıfat-ı celîlesiyle muttasıf olanlar şol zevât-ı kirâmdır ki Allah ve Rasûl'e iman ettikten sonra girîve-i şekk ü irtiyâba düşmezler. Ve hak yolunda mallarıyla, nefisleriyle mücâhede ederler. İmanında sıdk ü selâmet olan işte bu zevât-ı âliyedir.

44 Kitap Mısır'da Zelat sokağındaki Matbaa-i Osmaniye'de 18 Zilka‘de 1316'da tab‘ olunmuştur.

45 İfrât ile tefrîtin hadd-i vasatı demektir.

46 Paragrafın sonunda muhtemelen tashih olarak kalan "Bulunur ki aksinedir" şeklinde bir ibare yer almaktadır.

47 Bizde bu ilimler –esasları pek sağlam olduğu için- ne kadar ihtiyarlasa ölmez.

48 Bizim "hikmet-i hukukumuz" da budur.

49 Gerek bunların ve gerek biraz daha aşağıda bahs edilecek kavâid-i nahviyenin tertibi için –bizim gibi telâmîzin mal-i mubâhı olan- *el-Müntehab* ile *el-Muktedab*'ın cevâhir-i girân-bahâsında istediğim gibi tasarruf edişime intihal nâmı verilmez sanırım.

50 John Florio (1553-1625): İngiliz dilbilimci (haz.)

51 Jens Otto Harry Jespersen (1860-1943): Danimarkalı dilbilimci ve İngilizce uzmanı. (haz.)

52 Meâl-i hadis-i şerif: Ey ibâdullah kardeş olunuz.

53 Meâl-i âyet-i kerîme: Bilâhare tanışasınız, bilişesiniz diye sizi şuûb u kabâile taksim ettik.

54 Meâl-i âyet-i kerîme: Mü'minler ancak kardeştir. Başka bir şey değildir.

55 Bizim müstefîd olduğumuzdan onlar da müstefîd olurlar. Bizim mükellef olduğumuzla onlar da mükelleftirler.

56 Söz konusu yazılar için bkz. Mehmet Emin, "Arap İttihâd Kulübü", *İttifak*, sy. 16 (5 Şaban 1326/19 Ağustos 1324/1 Eylül-i Efrencî 1908), s. 1-2 (Mehmet Emin'in yazısının peşisıra *İttifak* başlığıyla tartışmaya dair kısa bir açıklama ve hemen pe-

şinden "Cem'iyyetü'l-İhâi'l-Arabiyyi'l-Osmanî" imzalı başlıksız bir açıklama metni yer almaktadır.

57 Yedullah cemaat ile beraberdir.

58 Te[f]rîke çalışan bizden değildir.

59 Cemaatten bir karış ayrılan kimse kayd-ı İslâm'ı boynundan atmış demektir.

60 Yazının devamındaki "İttifak" başlığını taşıyan kısa yazıda, gazetenin bu tartışmada Ahmet Naim'in yaklaşımına haklılık verdiği belirtilmektedir (haz.).

61 "Bunlar düşünmüyorlar mı ki Hazret-i Muhammed'de (aleyhi's-selâm) cünûn yoktur. O zât-ı şerîf ancak vazife-i risâletini icra eder bir nezîrdir. Bunlar melekût-i semâvât ve arza ve Cenâb-ı Hakk'ın her ikisinde saha-i vücûda getirdiği acayib-i halka bakıyorlar mı?" [el-A'râf 7/184-5].

62 "Bunlar başlarının üzerindeki bünyâd-ı muazzam-ı semâvâta bakmıyorlar mı? Onu her türlü uyûbdan sâlim olarak nasıl bina edip nasıl tezyîn ettiğimizi düşünmüyorlar mı?" [Kâf 50/6].

63 "Ehl-i îkân için yeryüzünde kudret ü vahdâniyet-i ilâhiyeyi ispat eder nice delâil vardır, nefsinizde birçok âyât-ı beyyinât mevcuttur. Siz bunlara bakmıyor musunuz?" [ez-Zâriyât 51/20-21].

64 "Yâ Muhammed! Münkirîne de ki, yeryüzünde seyr ü sefer edip etrafınıza nazar-ı ibretle bakın, Cenâb-ı Hakk'ın bunca mahlûkâtı numunesiz olarak yoktan nasıl var ettiğini görün, sonra âhirette de kendilerini işte böylece bir daha ba's ü haşr edecektir, şüphesiz ki Cenâb-ı Hak her şeye kâdirdir" [el-Ankebût 29/20].

65 "Onların kalpleri vardır, lakin onunla tarîk-i hayr u hidayeti bulamazlar. Gözleri vardır, lakin onlarla kâinâta nazar-ı ibretle bakmazlar. Kulakları vardır, lakin mevâiz u hakâyıkı istimâ' etmezler. Bunlar hayvan gibidir, belki nef' u zararlarını bilmedikleri için hayvandan da ziyade dalâlettedirler. İşte bunlar gâfillerdir" [el-A'râf 7/179].

66 "Bu öteden beri cari olan sünnet-i ilâhiyedir. Sünnet-i ilâhiyeye ise tebdîl ü tahvîl ârız olduğunu göremezsin" [el-Feth 48/23].

67 "Seyyie ile hasene hiçbir zaman müsâvî olmaz. Bir seyyie gördüğün vakit onu daha güzel bir sûretle def et! Gazaba karşı sabır ve hilim; cehle karşı ilim; kötülüğe karşı afv ile mukabele et! Böyle yaparsan seninle arasında adâvet olan kimse bir de bakarsın ki yâr-ı can gibi olmuş" [Fussilet 41/34].

68 "Kasvet-i kalp sahibi bed-ahlâk bir kimse olaydın senin yanından dağılırlardı" [Âl-i İmrân 3/159].

69 "Kur'ân'ı inzâl eden biziz, ilâ yevmi'l-kıyâm muhafaza edecek de yine biziz" [el-Hicr 15/9].

70 "Onlara 'Taraf-ı Bârî'den inzâl olunan Kur'ân'a ittibâ ediniz' denildiği zaman 'Babalarımızı bulduğumuz yola ittibâ ederiz' cevabın verirler. Acaba âbâ vü ecdâdları meziyet-i akl u basîretten mahrum da olsalar, hidayetten bî-behre de bulunsalar yine onlara ittibâ edecekler mi?" [el-Bakara 2/170].

71 "İbrahim aleyhi's-selâm pederiyle kavmine 'İbadetiyle meşgul olduğunuz şu tasvirler nedir?' dediği zaman 'Biz babalarımızı buna ibadet eder bulduk da onun için ibadet ediyoruz' cevabını verirler. Bunun üzerine Hazret-i Halil 'Siz de babalarınız da gayet sarîh bir hatada bulunmuşsunuz' dedi" [el-Enbiyâ 21/52-54].

72 “Onlar gayet çirkin bir şey yaptıkları zaman ‘Babalarımızı böyle bulduk, bunları demek ki bize Allah Teâlâ emretmiştir’ derler. Onlara ‘Cenâb-ı Hak, kötülüğü hiçbir vakitte emretmez. Bilmediğiniz bir şeyi yalandan Allah’a nasıl isnat edersiniz?’ cevabını ver” [el-A‘râf 7/28].

73 “Aynıyla bunlarla olduğu gibi senden evvel herhangi bir memlekete bir rasûl-i nezîr gönderdikse o memleketin ruesâ ve cebâbirası ‘Biz dedelerimizi şu tuttuğumuz din ü tarîk üzere bulduk. Binâenaleyh, onların isrine iktidâ ederiz’ dediler. O Rasûl de ‘Dedelerinizin tuttuğu dinden daha makul ve daha doğru bir din göstersem de yine onlara ittibâ edecek misiniz?’ derdi. Onlar ise yine ‘Sebeb-i irsâliniz olan bu dine kâfiriz’ diyerek inat ve ısrar ederlerdi. Biz de bunun için onları giriftâr-ı nıkmet eyledik. Peygamberlerimizi tekzip edenlerin akıbet-i hali bak neye müncer oldu” [ez-Zuhruf 43/23-25].

74 خلقتك من نوري وخلقت الأشياء من نورك

75 لولاك لولاك لما خلقت الأفلاك

76 Tamam-ı hadis: ليبلغ الشاهد فإن الشاهد عسى أن يبلغ من هو أوعى له منه

77 “Ya Muhammed, pak ve hâlis olduğun halde din-i İslâm’a tevcîh-i veche-i itina ve ikbâl et. O din-i fıtrîye ki Cenâb-ı Hak halkı o din ile meftûr eylemiştir. Din-i ilâhîye tebdîl ü tağyîr târî olmaz. Doğru din budur. Lakin nâsın ekseri farkında değildir” [er-Rûm 30/30].

78 “Bu ilmin hâmili her batındaki udûl olacaktır ki, bu zevât-ı kirâm, onu erbâb-ı gulüvvün tahrifâtından, dinsizlerin intihâlâtından, câhillerin te’vîlâtından masûn kılarlar.”

79 “Onlar nur-ı ilâhîyi ağızlarıyla yani sözleriyle söndürmek isterler. Cenâb-ı Hak ise kâfirlerin hoşuna gitmese de yine nur-ı sübhâniyesinin revnak-ı ulviyetini günden güne itmâm edecektir” [es-Saff 61/8].

80 “Kur’ân’ı inzâl eden biziz, ilâ yevmi’l-kıyâm muhafaza edecek de yine biziz.” [el-Hicr 15/9].

81 “Onlar sözlerini teyit için hiçbir hüccete istinat etmezler ancak zanlarına tebean bu sözleri söylerler. Halbuki zan, bir şeyin hakikatini bilmeye fayda vermez” [en-Necm 53/28].

82 [Metinde “bende” şeklinde geçmektedir.]

83 Mamafih bu iğnâ, hiçbir vakitte lisan-ı Arabîden istiğnâyı müstelzim değildir. Zira fikr ü itikadıma göre tahsil görmüş olmak dâiyesinde bulunan bir Türk ve hatta bir müslüman lisan-ı Arabî ile müterakkî akvâm-ı ecnebiyeden birinin lisanına vâkıf değilse vatanına matlûb olduğu derecede hâdim olamaz.

84 Davanın işte her lahza tesadüf edilecek berâhîninden biri daha, “mütebâkî” kelimesini “bâkî” mânâsında kullanıp duruyoruz. Fakat selîka-i Arabiye bundan ibâ eder diye buna yanlış da diyemiyoruz. Bu da pek tabiîdir. Çünkü Türkçenin mal-ı meşrû ve helali olmuştur. Türkler bunda istedikleri gibi tasarruf ederler.

85 Hâlika matem ve masiyet hengâmında saçını tıraş eden avrata denir. Ve uğursuz meşum nesneye denir. Hâlik gibi (*Kâmûs Tercümesi*).

86 Rıza Tevfik’in bahsi geçen yazıların künyeleri şöyledir: “Cemaat ve Efrâdda Mütenâkız Şîmeler: Şîme-i Mahabbet ve Şîme-i Husumet Münasebetiyle”, *İctihâd*,

sy. 95 (27 Şubat 1329), s. 2121-2126; "Musâhabemizde Sû-i Tefehhüme Meydan Vermeyelim", *İctihâd*, sy. 96 (6 Mart 1330), s. 2145-2149 (haz.).

87 Kavs içine aldığımız zevâid –İbn Abbâs, Katâde, Saîd b. Cübeyr gibi- Kur'ân-ı Kerîm'in muhatabîn-i evvelîni olan ashâb ve tâbiînin ya siyâk-ı hitaptan veya tefsir-i Rasûl'den istihrâc ettikleri mana olduğundan buna itiraz edilmeyeceğini ümit ederim.

88 "el-Hımâr", hatun kısmının tesettür için başlarını örttükleri yaşmak makûlesine denir. Nasîf manasına. Ve mutlakan bir şeyi tesettür eden nesneye denir (*Kâmûs Tercemesi*).

89 Halhal ayak bileziğidir ki, nisvân-ı Arapta isti'mâli hâlen şâyidir.

90 Lügatlerin garâbeti sizi güldürmesin. O zamanki adamların dilinden bahsediyoruz.

91 "Cilbâb"dan muharref olan "cellâbî" olsa gerek. "Cilbâb" her hangi şekilde olursa olsun çâr, çârşaf dediğimiz şeydir.

92 Yani tesettür meselesi.

93 Musa Kâzım, "İslâm ve Terakkî 3", *İslâm Mecmuası*, sy. 3 (14 Rebîu'l-âhir 1332/27 Şubat 1329), s. 75-77.

94 Ahmet Naim, *İttifak*'ta çıkan "Arap İhvânımıza Bir Nasihatımız" (sy. 14, 17 Ağustos 1324/2 Şaban 1326/30 Ağustos-ı Efrencî 1908, s. 1) ve "Arap İttihad Kulübü" (sy. 17, 20 Ağustos 1324/6 Şaban 1326/2 Eylül-i Efrencî 1908, s. 1-2) başlıklı yazılarıyla *Sebîlürreşâd*'ın II-IX/30-212. sayısında "Hadis-i Şerîf" başlığıyla yayınlanan (13 Eylül 1328/15 Şevval 1330, s. 63-65) ve "*Leyse minnâ men de'â ilâ asabiyyetin*..." hadisini tercüme ve izah ettiği yazısına atıfta bulunmaktadır. *Sebîlürreşâd*'ın söz konusu sayısında Ahmet Naim'in yazısından hemen önce Mehmet Âkif imzalı yazıda ise Âl-i İmrân sûresinin 103. âyeti tercüme ve tefsir edilerek müslümanlar arasında başta kavmiyetçilik olmak üzere ortaya çıkacak ayrılıkların zararlarına işaret edilmektedir. Ahmet Naim'in yukarıda "...*Sebîlürreşâd*'ın 212'nci nüshasında Türkçülere karşı açılan mücâhede-i dindarâneye de iştirak ettiğim için..." şeklindeki atfı bu iki yazı bağlamında anlaşılmalıdır (haz.).

95 Hadis-i şerîfin râvîsi Enes b. Mâlik hazretleridir. Muharricleri Buhârî, İmam Ahmed ve Tirmizî'dir. Hadis-i şerîfin muhatabı "Zalime nasıl yardım edeyim?" diye sormuş. "Onu zulümden men edersin. Ona yardım etmek budur" meâlinde olmak üzere **تحجزه عن الظلم فإن ذلك نصره** buyurulmuş.

96 Bilmem ciddi, bilmem latife bana şu vakıa hikâye edilmiştir: Yurdun mu, ocağın mı meşhur hutebâsından biri bir gün Macarlı bir mühtedîye rastgelmiş. Aslını faslını sormuş. O da anası Rum, babası Macarlı olduğunu söylemiş. Hazret-i hatib: "Öyle ise dostum siz Türksünüz" mukabelesinde bulunmuş. Birçok şeyler gibi buna da ister gülün, ister ağlayın.

97 Bu "-cı" edatının "Türk" ile "İslâm" kelimelerine iltihâkı ne kadar fena oluyor! Ben burada bir mana-yı tasannu' istişmâm ediyorum. Bu nispeti kendilerine şiar edinenler bence yanlış isim intihâb etmişler. Zira Türk, Arap olan kimse Türkçü, Arapçı olamaz. O kısaca Türktür, Araptır. "İslâmcı"nın da müslüman demek olmadığı lügat-i Türkiye ile ednâ mümâresesi olanlarca malumdur.

98 Müsteşrik Leon Cahun'nun Cengiz hakkında yazdığı sitayişnâmeleri ezberlememek bir Türke o kadar zarar vermez ise de herhalde sadr-ı İslâm tarihini, bâ-husus siyer-i celîle-i nebeviyeyi hafızasına nakş etmesi elzemdir.

99 Nakl-ı meâlde bir hata varsa tashih edilmesi mercuvdur.

100 Arabın mâadâsına Acem denir. Bunda Türk de, Çerkez de, Frenk de dâhildir.

101 Bu tereddüt râvî tarafındandır.

102 *Cîm*in zammı ve *ayn*ın fethiyle olan bu kelime için *Kâmûs*'a müracaat edile.

103 "Yol farkını gör, nereden nereye gidiyor" Hafız-ı Şîrâzî (haz.).

104 Mamafih iki tercüme beynindeki tehâlüf sûrîdir. Birincisi de ikinciye müncer olur.

105 Makalenizde ikinci (أطيعوا) her nasılsa düşmüş. Halbuki emr-i celîlin tekerrüründe büyük nükte vardır.

106 Bu nükte-i dakîkayı Dârulfünûn muallimlerinden fâzıl muhterem Sadreddin Efendi hazretlerinden istifade ettiğim için kendilerine arz-ı teşekkür ederim.

107 İhtilafâtın bu sûretle beyanına "dedikodu" demeyeceğinizi ümit ederim. Bu hilâfın semeresi büyüktür. Mamafih irhâ-yı inân kabilinden olarak sizin dediğinize tevâfuk eden kavli kabul ederek bahsi yürüteceğim.

108 *İslâm Mecmuası*, sahîfe 333 ve 334.

109 Taaddüd-i zevcât hakkındaki makalâta zeyldir. İbare "Bâtılın dehşetli bir savleti olabilir. Ama çok sürmez muzmahil olur" demektir. Arabî bilmeyen kâriîn-i kirâmın malumu olmak üzere tercümeyi kaydediyoruz.

110 *İslâm Mecmuası*, s. 280.

111 *Atî'û*... âyet-i kerîmesinin.

112 *İslâm Mecmuası*, s. 295 ve 302.

113 *İslâm Mecmuası*, s. 283.

114 Çoktan beri iktirân etmiştir. Fakat ne çere ki tahakküm ü mükâbereye ilac-ı mantıkî yoktur.

115 *İslâm Mecmuası*, s. 325.

116 *İslâm Mecmuası*, s. 296.

117 *İslâm Mecmuası*, s. 237.

118 Altı çizilen kelimeler "Artık şer'an ulu'l-emrin hiçbir şeyde emr u nehyetmeye salahiyeti olmaz" şeklinde idi. "Şer'an" kaydının esna-yı nakilde neden iskât edildiğini anlayamadım. Kendi ibaresini nakilde bu kadar müsâhelekâr olan zevâtın nukûl-i sâiresine ne dereceye kadar itimat câiz olabileceğini kestiremiyorum.

119 *İslâm Mecmuası*, s. 236.

120 Bu tabirin cihet-i taalluku kimedir bilineydi hayli istifade ederdik.

121 *Sebîlürreşâd*, no. 298, s. 219.

122 Nitekim *İslâm Mecmuası*'nın 238'inci sahîfesinde buna hafifçe bir işaret buyurmuştunuz.

123 Bu bâbdaki ehâdîs-i şerîfe pek çoktur. Ez-cümle عليكم برخصة الله التي رخص لكم فاقبلوها = "Allah'ın size ihsan ettiği ruhsata mülâzemet edip kabul ediniz (Taberânî)", من لم يقبل رخصة الله عز وجل كان عليه من الإثم مثل جبال عرفة= "Her kim Allah azze ve celle hazretlerinin ruhsatını kabul etmezse üzerine Arafat dağları kadar günah yığılır (İmam Ahmed)", إن الله تبارك وتعالى يحب أن تؤتي رخصة كما يحب أن تترك معصيته = "Allah tebâreke ve teâlâ hazretleri kendisine karşı masiyetin terk olunduğunu nasıl severse ruhsat-

larından da istifade edildiğini de öylece sever (İmam Ahmed, Bezzâr, Taberânî, İbn Huzeyme, İbn Hibbân)" hadisleri bu kabildendir.

124 Sizin ıstılahınıza göre "tecvîz" diyorum. Yoksas "ibâha", "alâ-vechi's-seniyye emr" olunan demek daha doğru olacaktır.

125 "Müslüman olan kimsenin Allah'a isyan ile emrolunmadıkça imama itaat etmesi haktır. Lakin Allah'a isyan ile emrolunduğu vakit üzerinde hiçbir taat yoktur" demektir.

126 "Müslüman olan kimseye ma'siyetle emrolunmadıkça hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeyde söz dinleyip itaat etmek borçtur. Lakin masiyetle emrolunduğu vakit üzerinde ne dinlemek ne itaat etmek vâcib değildir" demektir.

127 Hükm-i cevâz, öyle mi? Demek ki bu da bir hüküm imiş. Haniya cevâz hüküm değildir diyordunuz. Yoksa hemşehrinizin re'yine mi rücû' ettiniz. Eğer ettinizse bunu da hakka rücûunuzun üçüncü maddesi olmak üzere senet ittihâz etmekliğime müsaade buyurunuz. Lakin sonra yine caymayınız.

128 Nezâretin programlarına ve ders kitapları için açtığı müsabakalara bakılırsa din derslerine pek ziyade ehemmiyet verildiği ve hatta mekâtib-i sultaniyeye mahsus "evkât-nümâ"da evkât-i hamsede namaza itinayı emrettiği anlaşılıyor. Fakat kim tatbik edecek? Bu evkât-nümâ bir mevsim-i mahsus u muayyene göre numunelik olarak yapılmış olup her mevsimde namaz vakitleri ileri geri gitmek ve diğer derslerin vakitleri de ona göre tadil edilmek lazım iken bu cihete acaba kaç mektep riayet etmiştir? Mekâtib-i sultaniye idareleri namaza emr u teşvik etmek şöyle dursun en büyük lütufları o bakımsız mescitlere ara sıra devam etmek isteyen gençlere emr-i vicdanîdir diyerek mâni olmamaktan ibarettir zannederim.

129 Hınzırın etinde trişin keşfedildiği gibi kelbin luâbinde de hâmil-i sem bir mikrobun keşfedildiğini Mısır mecmualarından birinde vaktiyle okumuştum. Farenin nâkil-i veba olduğu ise bugün malum ve hükümât-ı medeniyece mamulün-bih olan İtlaf-ı Fare Nizamnâmesi ile müeyyeddir. Şer'-i mübîn-i Muhammedînin hep tayyibâtı helal ve hep habâisi haram ettiğinin iki şahidi de bu keşiflerdir. Fakat kimin kulağına girer?

130 Hasmı âciz bırakmak demektir. Başka manaya almayınız.

131 Atıf yapılan yazı Rıza Tevfik'in *Zaman*'ın 3 Teşrîn-i Evvel 1334/1918 tarihli sayısında yayınlanan "Dârülfünûn Müderrislerinden Muhterem Naim Beyefendiye" başlıklı yazısıdır.

132 Atıf yapılan yazılar, Ahmet Emin imzasıyla ve "Sulh Hazırlığı" başlığıyla *Vakit*'in 349 (13 Teşrîn-i Evvel 1334), 388 (21 Teşrîn-i Sânî 1334) ve 389 (22 Teşrîn-i Sânî 1334) numaraları sayılarında yayınlanmıştır.

133 Protestanların Aşiyan'e civarı ne kadar müessir imiş ki, Hak Teâlâ'nın evsâfı hakkındaki malumâtını "âbâ-i din"e isnat ediyor.

134 O kadar uygun ki felekî-i şehîr-i Fransız Le Verrier geçen asırda Uranüs seyyâresinin nazarî olarak kat etmesi lazım gelen mahrek ile rasadâtın verdiği mahreki mukayese ederek ve bu mukayesenin istilzâm ettiği hesabâtı odasında yaparak daha ötede şimdi Neptün dediğimiz seyyârenin vücudunu keşfetmiş ve bu keşfi diğer râsıdların rasadâtı ile teyit etmiştir. Le Verrier hesabâtından ve bu dokuzuncu seyyârenin vücudundan o kadar emin idi ki bi'l-hisâb tayin ettiği istikamete doğru dürbününü tevcîhe bile lüzum görmemiş derler.

135 Reinhart Dozy, *Tarih-i İslâmiyet*, çev. Abdullah Cevdet, I-II, Kahire: Matbaa-i İctihad, 1908. Abdullah Cevdet tercümeyi P. V. Chauvin tarafından *Essai sur l'Histoire del'Islamisme* (Leiden 1879) adıyla neşredilen Fransızca çevirisini esas alarak yapmıştır. Eserin Fransızca çevirisinin başında Dozy tarafından çevirinin tetkik edildiği de belirtilmektedir.

136 Reinhart Dozy'nin eserinin tercümesine yazılan bazı reddiye ve tenkitler için bkz. Manastırlı İsmail Hakkı, *Hak ve Hakikat*, İstanbul: Sırât-ı Müstakîm Matbaası, 1329; Nevşehirli Hayreddin, "Doktor Dozy'yi Red", *Beyânü'l-Hak*, VII/163 (2 Receb 1330/4 Haziran 1328), s. 2874-76; VII/165 (16 Receb 1330/18 Haziran 1328), s. 2909-11; VII/166 (23 Receb 1330/25 Haziran 1328), s. 2928-30; VII/168 (7 Şaban 1330/7 Temmuz 1328), s. 2957-58; VII/169 (14 Şaban 1330/17 Temmuz 1328), s. 2979-82; VII/170 (21 Şaban 1330/23 Temmuz 1328), s. 2992-95; VII/171 (28 Şaban 1330/30 Temmuz 1328), s. 3003-4; VII/172 (6 Ramazan 1330/6 Ağustos 1328), s. 3021-22; İsmail Fenni Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928.

137 Leone Caetani, *İslâm Tarihi*, çev. Hüseyin Cahit, I-X, İstanbul: Tanin Matbaası, 1924-1927.

138 Ahmet Naim, kitabın ilanlarından hareketle eser hakkında ilk izlenimi olumluyken tercümesini görmesinin akabinde bu fikrinin değiştiğini belirtir. Nitekim henüz mektubunun başlarında, Hüseyin Cahit'e yönelttiği eleştirilerden biri de "faydasız bir metni" tercüme etmesi ve bununla halkın zihninin karışmasına sebep olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Naim, "İslâm Tarihi Hakkında: Hüseyin Cahit Beyefendiye Açık Mektup", *Tanin*, sy. 836 (14 Receb 1343/8 Şubat 1341/8 Şubat 1925), s. 3. Ahmet Naim'in bu mektubunu aynen alarak yayınlayan *Sebîlürreşâd*, mektubun sonunda kısa bir açıklama düşmüştür. Kaleme alınan yazıda tercüme eserin iç kapağında "Telif ve Tercüme Encümeni tarafından onaylı" olduğu belirtilmiş olmasına rağmen heyetten geçirilmeyip el altından onay verildiği iddia edilmiştir; bkz. Ahmet Naim, "İslâm Tarihi Hakkında: Hüseyin Cahit Beyefendiye Açık Mektup", *Sebîlürreşâd*, XXV/638 (18 Receb 1343/12 Şubat 1341), s. 213.

139 *Sırât-ı Müstakîm*'de yer alan bilgilere göre Ahmet Naim, tercümede bazı tahrifatın bulunduğunu düşünerek eserin aslının bulunmasını talep etmiş, araştırmalar sonrasında Ahmet Ağaoğlu'nun kütüphanesinde eserin Fransızca nüshası bulunarak kendisine verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. [*Sırât-ı müstakîm*], "Tarih-i İslâmiyet Eser-i Ma'hûduna Ebuzziyâ Tevfik Efendinin Yazdıkları Takrîz Hakkında Tetkikât", *Sırât-ı Müstakîm,* IV/79 (28 Safer 1328/10 Mart 1910), s. 16.

140 Ahmet Naim, Dozy'ye yazacağı tenkit ve reddiye öncesinde eserin Fransızca baskısını talep ederken Caetani'ye yönelik kaleme aldığı reddiyede bu tür bir istek söz konusu değildir. Bunun sebebi İtalyancaya vâkıf olmamasıdır. Fakat yine de Ahmet Naim'in bu tür bir çalışmada tercümeye mesafeli durduğunu görebilmekteyiz. Örneğin, Hüseyin Cahit'in tercümesinde geçen "İsa imanı" tabirini yanlış kabul etmekte ve bu durumun tercüme hatasından da olabileceğine dikkat çekmektedir; bkz. Ahmet Naim, "İslâm Tarihi Hakkında", *Tanin*, sy. 844 (22 Receb 1343/16 Şubat 1341/16 Şubat 1925), s. 3.

141 Ahmet Naim'in ilk mektubunda belirttiği 5-10 makaleyi hâvi numunelik bir reddiye kaleme alma isteği Hüseyin Cahit'in eleştirileri ve ısrarı ile bütünü şâmil

edecek bir reddiye yazma isteğine dönüşmüştür. Bu durum sonrasında yazıların ciddi bir hacme ulaşacağını düşünsek de fiiliyatta söz konusu olamamıştır. 23 Ramazan 1343/16 Nisan 1341/16 Nisan 1925 tarihinde yayınlanan 903 numaralı son Osmanlıca *Tanin* gazetesine kadar yaptığımız taramalarda reddiyelerin devamına rastlamadık. Bu çalışmanın neden yarıda kaldığına dair gazetenin ileriki sayılarında da herhangi bir açıklama bulamadık. Ayrıca *Tanin*'de yayınlanan yazıların müteakiben *Sebîlürreşâd*'da yayınlandığını görsek de orada da aynı durum söz konusudur. *Sebîlürreşâd*'ın son iki sayısında (25/640 (2 Şaban 1343/26 Şubat 1341)-25/641 (9 Şaban 1343/5 Mart 1341) tekrardan yayınlanan "Medhal I-II"ye dair yazılar dışında bir malumât yoktur.

142 Ahmet Naim, "*İslâm Tarihi* Hakkında: Hüseyin Cahit Beyefendi'ye" *Tanin*, sy. 843 (21 Recep 1343/15 Şubat 1341/15 Şubat 1925), s. 3.

143 Yazıların *Sebîlürreşâd*'daki neşrinde yer alan farklı okunuşlar ve ilave kelimeler metne dâhil edilmiştir.

144 Cahit Bey de yazdığı cevapta bu kitabın ticaret maksadıyla yazılmadığını itiraf ediyor, üç yüz nüsha basılması da buna delildir, diyor. O halde propaganda için basılmış olduğu tahakkuk etmiş oluyor. Cahit Bey "Bu eser daha evvelce İslâmiyet aleyhinde yazılmış birçok âsârın en ehvenidir" demekle bu kitabın müslümanlık aleyhinde olduğunu da itiraf etmiş oluyor. Cahit Bey bu eseri maârif vekil-i sâbıkı Vâsıf Bey'e berây-ı kabul gönderdiği zaman eserin mahiyeti hakkında mûmâileyhin nazar-ı dikkatini celb etmiş, Vâsıf Bey de böyle bir eserin tercümesinden dolayı pek ziyade beyan-ı memnuniyet eylemiş ve derhal mukavelesi yapılarak bastırılmasını emretmiş.

145 Tercümenin aslında ünlem işareti bulunmuyor (haz.).

146 Metinde "olmadığı" şeklindedir (haz.).

147 Ateş ile yakma cezası hakkında Engizisyon mahkemelerinin i'lâm-ı dinîsi.

148 Ahmet Naim, "*İslâm Tarihi* Hakkında: Hüseyin Cahit Beyefendi'ye" *Tanin*, sy. 843 (21 Recep 1343/15 Şubat 1341/15 Şubat 1925), s. 3.

149 Yazıların *Sebîlürreşâd*'daki neşrinde yer alan farklı okunuşlar ve ilave kelimeler metne dâhil edilmiştir.

Ekler

M. Cevdet İnanç Alp

Müderris Ahmet Naim

İSTANBUL
ÜLKÜ MATBAASI
1935

M. Cevdet İnanç Alp

Müderris Ahmet Naim

İstanbul
Ülkü Matbaası
1935

Müderris Ahmet Naim*

Hazırlayan:

FATMA KARAİSMAİL – CEMALETTİN ERGÜN

Türkiye'de "Avrupa ilimlerinin yayılma tarihi" nin son elli yılı yazıldığı zaman başta en müdekkik mütercim olarak Ahmet Naim anılacaktır. Fakat ne çare ki şarkın bu temiz çehresi, Türk mektebinin bu kıymetli hocası ve Galatasaray'ın pek sevimli oğlu da aramızdan silindi gitti. Gazeteler, nihayet iki satırla ölümünü haber verdiler: 14 Ağustos 1934 ve biz onu Fatih Camii'nden Edirnekapısı'nda ebedî çukura götürürken sekiz on dostundan başka ilmî ocaklardan kimse yoktu. 35 yıl hocalık etmiş, birkaç bin talebe yetiştirmiş, şark felsefesinde tetkikat yapan garp âlimleriyle her vakit savaşmaya kâdir, bir felsefe koleksiyonunu ilk defa olarak bütün bir halde (1900) ilmî ıstılahla Türkçeye çevirebilmiş kıymetli üstadın böyle bir ihmale layık görülmesi yürekleri yaktı.

Hatıra gelir ki ölümü heyecansız karşılanan âlimler, muhitlerinde bir çalkantı yapamayan, yürekleri ısıtamayanlardır. Bu fikir yanlıştır. İlim adamlarıyla artistleri birleştirmemelidir. Sönük muhitlerle diri muhitleri ayırt etmelidir. Şehvani bir roman muharririni birkaç bin kişi tanıdığı halde değerli âlimi nihayet birkaç yüz insan tanır ve bu, ilmin damgasıdır. "İlim" birkaç tablo çizgisiyle suni bir ihtiras tufanı koparan "roman" [4] kadar halk tabakalarında heyecan yapmaz. Yapmaz ama garb topraklarında bir âlimin bağlı olduğu mektep, müessese ve sınıf müntesiplerinin alakası muhitin ihmalini yırtar, onu layık olduğu hürmetle ve kalabalık bir cemaatle mezarına götürür, şerefine konferanslar verilir. Adı ve hayatı bir kitapla teşhir ve tahlil edilir.

* Metin yayına hazırlanırken, günümüz imlasına göre yeniden düzenlenmiş ve anlam bütünlüğü dikkate alınarak bazı kısa paragraflar birleştirilmiştir (haz.).

Dikkat ettik: Merhumun cenazesinde ne üniversiteden, ne büyük mekteplerden, ne vilayetten, ne halkevlerinden resmen kimse yoktu. Acıklı bir hal!..

Şu son yıllarda kaybettiğimiz değerli adamlar arasında "Sade Türkçe"-nin yaratıcısı merhum Ahmet Midhat (1328) ve elli yıl teşrih hocalığı yapan yüksek üstat Mazhar Paşa (1334), dört neslin mürebbisi ve Mülkiye müdürü Abdurrahman Şeref'in (1341) ölümleri pek öksüz oldu. Bunların üç buçuk insan eliyle defnedilişleri, okumuş sivillerin ne kadar gevşek ve bağsız olduğunu ispat etti.

Askerlerde "meslek gayreti" ve "kılıç şerefi" denilen bir şey vardır. Ne kadar ihmal görülse gene bir taraftan kusur örtecek bir râsime yaparlar ve bunun "nizam"ı da vardır. Sivil takımlarda bu duygu, tamamıyla denecek kadar silinmiştir. Siviller, resmi bir emir almadıkça kendiliklerinden bir tertip yapamazlar ve göçenlere karşı toptan alaka göstermezler.

Bu bayramda rahmete kavuşan Türk musikisi tarihinin eşsiz üstadı Rauf Yekta, gene bahtiyar imiş ki belli başlı musikişinasların iştirakiyle omuzlarda taşındı. Ahmet Naim'in cenazesi böyle olmadı. "İlim" diye bağıran ve fakat "âlim"den hoşlanmıyan zavallı muhit! Bu küçük risalemiz, Ahmet Naim için derin bir tercüme-i hal olamaz. Avrupa'da olduğu gibi bizde bir bilgiç adam hayatının her bucağını aydınlatmaya, mesleğinin ana çizgileriyle fikir ve yazısının görünür vasıflarını uzun bir tahlilden geçirmeye ne vakit vardır, ne de öyle bir eseri takdir ile alkışlayacak bir sınıf; kitapçılar böyle bir eseri çok defa bastırmaktan çekiniyorlar. Ben Ahmet Naim adını ve bir parça fikirlerini yaşatacak bir dostluk kitabesi yazabildim, işte o [5] kadar. Ne meslektaşları, ne felsefe hocaları bir şey yazmadılar.

Risalenin sonunda birkaç manzume vardır ki bunlar da resmiyet dışında yaşayan dostların yadigârıdır.

Ahmet Naim'in Kıyafeti, Uzviyeti, Mizacı

Ahmet Naim; altmış yaşlarında, orta boylu, kısa ve az sakallı, çenelerine doğru sakalı kıtça, tatlı bakışlı, bazen durgunca, çok kere yumuşak edalı idi.

İstihza etmez, fakat bir küstahlığın zarif sözlerle intikamını almayı bilirdi. Fikrini çabuk satan üç dalkavuğu mukayese ederken وثالثهم كلبهم âyetini okuması o kadar yerinde olmuştu ki herkes, mest oldu.[1] Hikâye

söylemek ve dinlemekten hoşlanır, merhum Hüseyin Kâzım'ın cana can katan fıkralarına meftun olduğunu söylerdi.[2]

Gülmesi tatlı idi; hele söz arasında bazan "Nicedir ol hikâyet" deyişi ömürdü. Sıhhatinden şikâyeti yoktu ancak Buhârî tercümesini yazarken gözleri ağrıdı. Koluna "inme" gibi bir şey geldi. Gerçi şedid teessürlere kapılmazdı. Bununla beraber gene kalp hastalığından göçmesi daha çok acındırdı.

Ailesi

Ahmet Naim'in babası, "Baban" oğullarından meşhur Mustafa Zihni Paşa'dır ki Midhat Paşa'nın Bağdat valiliğinde mektupçuluğunu yapmıştır; bir hatırasını *İkdam* gazetesinin 1325 senesi koleksiyonunda neşretmiştir. *Kuvâ-yı maneviye* ve sâir risaleleri basılmıştır. [6]

Paşa, 1312-1315 senelerinde Bolu'da mutasarrıftı. Babam Sadi Efendi'yi severdi ve kendisine birçok vakfiyeler hallettirmişti. Oğlu Ahmet Şükrü ile bir mektepte idik. Bu vesile ile paşaya da takdim olundum. Yıllar geçti. Babam İstanbul'a geldi. Ahmet Naim'le sık sık görüşürdü. O vesile ile ben de konuşmaya başladım. Nihayet Maarif Nezareti'nde kurulan İmla Derneği'nde iki yıl beraber bulunduk. Bundan başka Darü'l-muallimîn = Muallim Mektebi'nde terbiye ıstılahları vesilesiyle çok görüştük. Ve müzakere etti[k].

Mustafa Zihni Paşa, memleketimize kıymetli evlatlar yetiştirmiştir. 1. Ahmet Naim. 2. Muharrir İsmail Hakkı ki Meşrutiyet'in ilanıyla beraber *Tanin* gazetesinin başlıca muharriri ve Hüseyin Cahid'in arkadaşı idi. Mülkiye mektebinde hukuk-ı esasiye okutuyordu. Dershanede düştü, vefat etti (1328). 3. Ahmet Şükrü, Paris Hukuk Fakültesi'nden mezun, bugün mülkiye müdürüdür. Küçükken bir mektepte okuduk. Paris'te de bir zaman buluştuk. 4. Hikmet, Mülkiye Mektebi'nin değerli mezunlarındandır.

Galatasarayı – İlk Eser

Ahmet Naim, hatırımda yanlış kalmadıysa 1290'da doğmuştur. Galatasaray mezunlarındandır. Sonra Mülkiye Mektebine de girmiştir. 1315-1316 yıllarında *Servet-i Fünûn* dergisinde, "Bedâyiu'l-Arab" başlığı altında Arap edebiyatından seçilme parçaların tercüme ve şerhine dair makaleleri görülmeye başladı. 1316 tarihinde, Galatasaray ders nâzırı Cemil'in Arapça sarf üzerine olan risalesinin tatbikat kitabı olarak *Temrînât*'ı kaleme aldı. Eserin başında medrese usulünün aleyhinde bulundu. Öbür eserlerini Darulfünûn'a geçtikten sonra yazdı.

Dârülfünûn'da Dersi ve Eserleri

Ahmet Naim, Galatasarayı'nda epey ders verdi. 1327-1329'da [7] yüksek tedrisat müdürü idi. O aralık Telif ve Tercüme Dairesi'ne de âzâ oldu. 1330'da *Felsefe Dersleri*'ni yazdı. 1332'de Fons Griv'in [Fonsegrive] psikoloji kitabını *İlmü'n-nefs* namıyla Türkçeye çevirdi. Onun tercümede şahsiyetini gösteren bu eserdir ve 1900 ıstılahı hâvîdir. Ahmet Naim, yine o yıl çıkan *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nın birinci sayısında Pol Jane'nin [Paul Janet] "Felsefe İlim midir?" adlı çetin bir "Medhal"ini hakikaten âlimce tercüme etti. Bunlardan başka 1346=1928 senesinde Buhârî hülâsasını tercüme ve büyük iki cildini mükemmel bir mukaddeme ile neşretti.

Dârülfünûn'un lâğvına kadar müderrislik etti (1327-1350=1911-1933). 1 Temmuz 1933'te Dârülfünûn'un lâğvı üzerine açıkta bırakıldı.

Fikrî ve Hissî Evsâfı

Ahmet Naim, kaba taassuptan kurtulmuş, temiz bir müslüman örneği idi. Edebiyat ve musiki dostu idi, Arap ve Fransız dillerini iyi bilen bir felsefe âlimi idi. İmanında sabit idi. Neye inanmışsa sonuna kadar sadık kaldı. Onda riya, kuru sofuluk gibi şeyler yoktu, siyasî bir fırkaya mensup değildi. Şarkın dinî feyzini garp filozoflarının efkârıyla kaynaştırmıştı. Müspet ilimlerde garbın önderliğini hakkıyla takdir ederdi. Doğu ve batının harsını kendisinde bu şekilde toplamış canlar Türkiye'de azdır. Fakat Ahmet Naim'in faziletine erişenler, çok daha azdır. Onda "Muhammedî" bir yürek var idi.

Rahmetli, garp ilminin âşıkı, fakat maddiye mezhebinin düşmanı idi. Bu noktadan Tevfik Fikret ve Abdullah Cevdet'in muârızı idi. Herkes gibi Ahmet Naim'in de aksi tarafı vardı. Tam olgunluk kime nasip olur ki?! Hüner, bir müvâzene yapmaktadır. Riyaziye derslerinde "Mecmu-ı cebrîsi sabittir" diye ifade edilen hakikat budur. Bir mecmuu yapan sekiz on rakamdan birkaçının yekûnu bozmadan küçülüp büyümesi ve birkaç parçaya ayrılması külliyete zarar getirmez. Çünkü birinin azalmasına karşı öbürünün çokluğu açığı kapar. [8]

Ahmet Naim işte böyle bir şahsiyet idi. O bazı şeyleri bugünkü medenî mikyâsa göre dar düşünür ve bazı zaruretleri takdir edemez görünürdü.

Mühim bir vaka onun hem dar cihetini, hem kalbinin büyüklüğünü gösterir: Şair Yahya Kemal, gençlere memleketin taşını, toprağını, abidelerini, kutsî hatıralarını sevdirmek maksadıyla birkaç makale yaz-

mıştı. Naim, tarihî şahsiyetlerin mezarlarına hürmeti nedense İslâmiyet'in ruhuna muğâyir bulur, Yahya Kemal'i tenkit ederdi.

Ancak bir taraftan Fatih yangının[ın], bir taraftan belediye idarelerinin pek nefis abidelerle tarihî kitabeleri mahvetmesi, Türk ve İslâm medeniyetinin en ufak taşına kadar hürmet beslenmedikçe Türkiye'de "eser" kalmayacağını Ahmet Naim['e] acı acı hissettirmişti. Vefatından bir ay evvel ve münakaşadan on beş sene sonra Yahya Kemal ile tesadüfen görüşmüş, "Ben eksik düşünmüşüm, sen haklı imişsin, beni affet" demiş idi. Vakayı Yahya Kemal, Müzeler Müdürü Bay Aziz ve tarihşinas Bay Efdal yanında bana hikâye etmiştir.

Ahmet Naim "velûd" dedikleri çok yazıcılardan değildi. Mesela Hüseyin Cahid'e benzemezdi. Fakat ne yazarsa şark ve garp kaynaklarında tetkik eder, öyle yazardı. Felsefe meydanında mukallit değil, müçtehit idi. Ve kuru mütercim değil, mütefekkirdi. Bir Fransızca ıstılah mukabilini bulmak için nice geceler kitap karıştırdığını biliriz. Bir zamanlar *méthode* karşılığı olarak merhum Emrullah, *enhâ* kelimesini kullanır ve *enhâ-i ilmiyeye tevfîkan*, *nahv-ı ilmîye göre* şeklinde onu yaşatırdı (*Muhîtu'l-maârif*'e bakınız). Ahmet Naim, Emrullah'ın bu kelimeyi hangi şark filozofundan aldığını nasılsa sormayı unutmuş, fakat bir aralık *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn* namındaki matbu eserin mukaddemesinde bulabilmiş, başka yerde görememişti. Ahmet Naim asırlarca evvel bu kelimeyi kullanmış yüksek bir şark filozofu arıyordu. Fârâbî ve İbn Sînâ'nın bu kelimeyi ıstılah sırasına geçirmediklerini bu iki filozofun yüzlerce sahifelerini okuyarak anlamıştı. Herkese danıştığı [9] sırada bir gün tenezzülen bu fakire de sordu: Dedim ki: "İbn Rüşd'ün *Faslu'l-makâl*'ine bakınız. O bunu tamamıyla *méthode* mukabili olarak kullanır. İbn Sînâ, *el-İşârât*'ta *enmât* kelimesini ileri sürmüştür. Fakat bu daha ziyade *procéde* karşılığı olmaya yakışır sanıyorum" dedim. Beraberce *el-İşârât* ve *Faslu'l-makâl*'i karıştırmaya başladık. Yerini bulduk.

Abbasî Devri Mütercimleri

Yunan ıstılahlarına Arapça karşılık koymakta çok isabet gösteren Huneyn b. İshak ve Sâbit b. Kurre gibi ilk Abbasîler devrinin parlak mütercimleri yanında on bir asır sonra Türk topraklarının yetiştirdiği meşhur riyaziyeci Hoca İshak'ı zikretmek ne kadar doğru ise felsefe sahasında da en değerli mütercim olarak Ahmet Naim'i tanımak ve onu Türk dilinde, ikinci bir Huneyn olmak üzere kaydeylemek katiyen haksız değildir. Ahmet Naim'in *İlmü'n-nefs*'i yazarken kullandığı 1900

ıstılah iyi tetkik edilir ve eserin aslına ne kadar uygun şekilde ve ne büyük bir isabetle tercüme olunduğu araştırılırsa bu hakikat teslim edilir.

Telif ve Tercüme Dairesinde

Ahmet Naim, telif ve tercüme heyeti âzâsından idi. Heyet birçok ıstılahlar koymuş ve iki de risale neşreylemişti: *Felsefe Istılahları*, *Sanat Istılahları*. Fakat bu heyetin erkânı arasında en nâfiz söz, yine onundu diyebiliriz. O, sözünü dinletemediği yerlerde tek başına kendi ıstılahlarını kullandı. *İlmü'n-nefs*'in mukaddemesinde ve kitabın muhtelif yerlerinde yazdığı hâşiyelerde bunu yetkinli bir iddia şeklinde değil, ilmî teklif suretinde ileri sürmüştü.

Şark Filozoflarını Tetkik

Ahmet Naim, birçok Arapça eserlere, mesela el-Bustânî'nin [10] *Dâiretü'l-maârif*'ine, *Akrabü'l-mevârid* gibi meşhur kamuslara ve Avrupa felâsifesinin ana kitaplarına birer göz gezdirmekten usanmaz ve Fârâbî, İbn Sînâ, Seyyid Şerif gibi şark mütefekkirlerinin eserlerini baştan başa okuyarak bunların görüşleriyle, garb felâsifesi telakkileri arasında mukayeseler yapardı. Bu, büyük himmettir. Bu çığırda Emrullah Efendi ile İzmirli İsmail Hakkı, Ferit, Ahmet Hamdi ve Ahmet Naim'in eşi yoktur. Hâssaten ıstılahlarda Ahmet Naim, kılı kırk yarardı. Bir mefhumu, bir kelimeyi ayrıca tetkik ve emsaliyle mukayeseden sonra kafasının içine alır ve Arapça, Türkçe ıstılahlarla, Frenkçe ıstılahâtın delâletleri arasındaki uygunluk ve ayrılıkları uzun tahlil neticesinde tayin ederdi.

Bir gün terbiyevî ve içtimaî ıstılahlar ve tercümeler üzerine konuşuluyordu. Abdullah Cevdet'in Güstav Löbon'dan [Gustave Le Bon] tercüme eylediği *Ruhu'l-akvâm* ve *Ruh-ı ictimâî* adlı iki kitabı asıllarıyla iki ay mukabele ettiğini söyleyerek "Abdullah Cevdet, hakikaten isabetle tercüme etmiş, amma tercümesinde Türk edasına uymayan bir hava var" dedi. "Eminim ki bunların arasında bir tanesinin olsun Arapçaya tercümesi varsa Arap mütercimi, daha olgun tercüme etmiştir" dedi. Anladım ki Fethi Zağlûl'ün Arapçaya yaptığı tercümeyi *Rûhu'l-ictimâ'*, görmemiş; arzettim, memnun oldu.

İslâmiyet'e Hizmeti

Gariptir ki müslüman geçinen memleketimizde Peygamberimizin sahih hadislerini öğreten ve "Buharalı" bir Türk âlimine nisbetle "Buhârî"

denilen mukaddes kitap, Türkçeye hakkıyla tercüme edilememişti. Ahmet Naim, bu işi şan ve şerefle başarmıştır. Onun adı, bu vesile ile kıyamete kadar anılacaktır. Tercümenin o kadar sade olmaması söz götürür. Fakat isabetine bir şey söylenemez. Ahmet Naim'in Buhârî tercümesine yazdığı mukaddemenin en canlı ve en ilmî faslı "Hadiselerin Metodolojisi"dir. [11]

Savaşları

1. İlk eseri olan *Temrînât* mukaddemesinde medresede Arapça öğretilemediğini söyledi. Ve medrese metodunun pek çok yanlış olduğunu ispat etti. Bu fena usul neticesinde yirmi senelik medrese tahsilinin ne bir satır Arapça yazmaya, ne bir gazete mütalaa etmeye yardımı olamadığını yana yakıla anlattı. Bu mükemmel mukaddemede Ahmet Naim, Galatasarayı'nda Arapça üstadı Hacı Zihni'nin neşreylediği *el-Muktedab* ve *el-Müntehab* adlı eserlerinin medrese usulünden başka bir amelî tarzda tertip edildiğini söyleyerek "medereselerde Arapça tedrisat"ın ıslahı dileğini ileri sürdü. Yazık ki medreseler bu doğru sesi dinlemedi.

2. Ahmet Naim, birçok program komisyonlarında da bulundu, münakaşalara iştirak eyledi, birçok yanlış görüşleri doğrulttu.

3. Şarkta Katoliklik Neşri Komitesi'ne pek çok yardımı dokunan İtalyan prensi Gaytano'nun [Caetano] *İslâm Tarihi*'ndeki kasdî ve garazkâr yanlışlıkları teşrih için bir sıra makaleler yazmaya başlamıştı. *Tanin* ilk makalesini dercetti. Fakat birçok mânialar, müdafaanın devamına engel oldu.

4. Fatalism mesleği yani Cebriye mezhebi, İslâmiyet'e bir leke olarak mal ediliyordu. Ahmet Naim bilakis İslâmiyet'in bu mezhebi çok tadil eylediğini ispat etti. Avrupa'nın en büyük ulemâ ve mütefekkirlerinin Cebriye[c]i oldukları halde bundan medeniyetin terakkisine hiçbir fenalık gelmediğini ve bir müslümanın mukadderâtı mecburi telakki etmekle ve tevekkül göstermekle gayr-ı medenî bir zihniyet taşımış sayılamayacağını teşrîh etti (*İlmü'n-nefs*, s. 437-454); bu ispatı, bir ilmî kazanç oldu. Bugün rağbette olan determinizm, fatalizmin öz kardeşidir.

5. Ahmet Naim bir camiaya bağlanmış olanların fırka düşmanlıklarıyla, millî ve kavmî kinlerle birbirlerine hücumu zarar getireceğini de ispata çalışmıştır. *İslâmiyet'te Kavmiyet Davası* risalesi bu fikri temsil eder. [12] Merhum bu noktada haklı mütalaalar söylemiş ve fırka kinlerinin tarih ve siyasette kaça mal olduğunu anlatmaya hizmet etmiş olmakla beraber bizim için pek lazım olan "mutedil Türkçülük"e tam

hissesini verememiştir. Bu hareket Avrupa'da ve bazı esbâb ve ihtiyaç tesiriyle şarkta doğduktan sonra önü alınamayacağını ve olsa olsa itidal ile idaresi lazım geldiğini Ahmet Naim Bey anlayamamış ve mesela Bursalı Tahir Beyin bile Türkçülüğünü bir zamanlar nahoş bulmuşsa da sonraları hak vermiştir.

6. Ahmet Naim, Tevfik Fikret'in *Tarih-i Kadîm* manzumesinden çok müteessir olmuştu. Fikreti "Manevî en büyük istinatgâhtan mahrum, bedbaht, ölmeye mahkum bir insan" diye telakki ederdi. Garp filozoflarından iki üç kişi müstesna olmak üzere hiç kimsenin uluhiyeti inkar etmediğini Fikret'in neden anlayamadığını hayretle sorar, onu felsefî vukûftan mahrum sayardı. "Yarım fıkıh insanı dinden, yarım tıp candan eder" derdi. Bu manzumenin ilmen ve felsefeten sakat olduğunu Rıza Tevfik'e yazdığı bir risalede ispat eylemiştir.

7. Merhum, "Hadis okutma" usullerinin çok ıslaha muhtaç olduğunu iddia eder ve yirminci asrın tarih usulleriyle ilk hadiseleri derleyenlerin türeleri [töreleri] arasında yakınlık bulurdu. Buhârî tercümesine yazdığı mukaddemede bu meseleyi yüreği yanık bir İslâm mütefekkiri noktasından teşrîh etmiştir. Bu eserin mukaddemesinde üç nokta buluyoruz. (1) İlk hadis derleyenlerin yirminci asır, tarihçilerine yaklaştıklarını, yani ananelerle senetleri tetkikte ileri gittiklerini ispat. (2) Birkaç yüz yıldır hadisle uğraşanların bu "metot" meselesinde kemal gösteremediklerini ihsâs. (3) Hadisler, bu asrın kafasıyla tetkik edilmedikçe İslâmiyet'in hakikatlerini ilim piyasasından geçirmeye imkân kalmayacağı neticesini çıkarmaya okuyucuları davet.

8. Ahmet Naim, eski Maarif Nezareti'nde kurulan İmle Encümeni'nde Sadreddin ile de mücadelede bulundu. Biz burada Ahmet Naim'e iki yıl arkadaşlık etmek şerefini kazandık. [13] Bu heyette değerli birkaç adam olmakla beraber iltimasla getirilmiş bir iki insan da bulunuyordu. Bunlar, fikirlerde aşağı yukarı doğan birliği parçalıyorlardı. Mesela vaktiyle Bağdat kadılığı etmiş olan ve taassupta benzerine pek az rastgeldiğim Sadreddin Efendi gibi. Bu adam, tabiî bir müslümandı. Fakat neye, ne şekilde inandığı belli olmayan bir müslüman; hangi millî müessesâta hürmet ettiği bir türlü keşfedilemeyen bir kafa; Gazâlî gibi serbest düşüncesini garp âlimlerine kabul ettirmiş bir İslâm hakîmine alenen "kâfir" derdi. Ona göre Cevdet Paşa da "kâfir" idi! İmam-ı Azamı bile tenkit ederdi. Buna bakıp da onu serbest mütefekkir sanmayınız.

Sadreddin, Maarif Nezareti'nin küçük mescidine sokakta gezdiği ayakkabılarla girer, "Namaz böyle de kılınır" der idi. Ayakkabıların güzel

halıları ne murdar hale getirdiğini zerre kadar düşünmezdi. "Güya Türk imlası"na düzen vermek için çağırılan insanlardandı. Halbuki evvela "Türkçe"yi sevmez Arapça ve Fârisî kelimelerin Türk şivesine göre aldığı şekilleri mutlaka reddederdi. Muallim Naci'ye güya hürmet ederdi. Fakat Naci'nin "Bir Türk dili vardır. Türk şivesi Arap ve Fars şivesine uymaz, Türkler dışarıdan gelen kelimeleri Türk tecvidine uydurmak hakkına mâliktir" tarzındaki doğru mütalaasını biz ileri sürünce kızar, "Muallim Naci halt etmiş" derdi. Bu muvazenesiz adam ile ancak Ahmet Naim başa çıkabiliyordu. Sadreddin, hepimizi fikir ve bilgi itibariyle küçük görüyor, fakat Ahmet Naim'i büyük biliyordu. Ahmet Naim'in "Türk dili, şive noktasından istiklalini saklamalıdır. Bu hususta Arap ve Aceme uyamayız" diye müdafaası onu eziyordu.

Galatasarayı edebiyat hocası olup, İmla Derneği'nde âzâlık eden Bay Refet Avni bir gün dedi ki: "Ahmet Naim'e Arapçacı derler. Halbuki Türkçenin hakkını ne güzel müdafaa ediyor." Cevap verdim: "Ahmet Naim, Arapçacıdır, bir âlim sıfatıyla. Yoksa öz Türkçeye taarruz olunmasını istemez ve yazdıkları, Türk şivesinin halis numuneleridir" dedim. [14]

9. Ahmet Naim, Türkçenin arınması ve üslûbun sadeleştirilmesi meselesinde Türkçülerle beraberdi. "Türkçede yüzlerle fazla terkip var, bunlar çıkarılmalıdır" diyordu. Fakat söz ilmî ıstılahlara geldi mi en ufak bir tadile razı değildi. Gerçi falan ve filan şeyler için yeni Türkçe kelimeler konmasını kabul ediyordu. Ancak yerleşmiş ilim ıstılahlarını sökmeye razı değildi.

Bu noktada ifrata gidiyordu. Hatta Türkçede kullanılan bir Arapça ıstılahın yerleşmiş olmasına da bakmaz, asıl Arapçasını arardı. Mesela "dikkat" kelimesi "attention" karşılığı iken ve bunu herkes bilir ve kullanırken "Temelinde yanlışlık vardır, "tahdîk" demelidir" derdi. Kezâ "science" kelimesinin yalnız "ilim" demek olduğunu ve "fen" kelimesiyle tercümesi eski esasa uymayacağını söylerdi. Demek ki merhum, her noktada yaşayan ve kullanılanın hakkını veremiyor ve *şe'n* dediği "rèalite" yi her vakit göremiyordu. Herkeste böyle ifrat ve tefritler var ya; onda da öyle.

Tercüme ve ıstılah işlerinde neler düşündüğüne dair sözlerini risalenin sonuna koyduk. İş, oradan iyi anlaşılır. Bu noktayı bütün misalleriyle tetkik etmek isteyenler, risalemize geçirdiğimiz Fransızca ıstılahların *İlmü'n-nefs* hâşiyelerinde münakaşalarını birer birer okumalıdır.

Hülâsa merhum, Avrupa ıstılahlarını Türkçeye Arapça kelimeler vasıtasıyla geçirmeyi tercih ediyor ve zaruret görmedikçe eski ıstılah-

ları bozmamalıyız, diyordu. Türkçeye girmiş olan Frenk tabirlerine gelince: Bunlar arasında yalnız "lâmba, tramvay, elektrik, radyo" gibi umumi yaşayış levâzımını gösterenlere "dirim" hakkı veriyordu. Yoksa Frenk ıstılahlarının Türkçeye aynıyla girmesini doğru bulmuyordu. İşte onun ilmî siyasetinin ana çizgileri.

Meşhur Said Beyin Mütalaası

Türkiye'de en iyi Fransızca ve Almanca bilenlerden olmakla beraber elli yıl evvelki Türkçenin en kudretli mümessillerinden bulunan ve nihayet *Kamus-ı Said* adıyla bize bir "sözlük" hediye eden meşhur Said Beyi tanımayan ilim adamı var mıdır? [15] 60 yıl evvelki *Vakit* gazetesinin başmuharriri, eski Şurâ-yi Devlet Tanzimat Dairesi başkanı, hukukçu Said bey budur.

Bu titiz zat, Ahmet Naim'in Fransızcadan tercümede isabetini son derece takdir ederdi. Avrupaî hukuk ve idare ıstılahlarının Türkçe karşılıklarından bazılarını Said Bey koymuştur. Gerçi kendisi Fransızcadan tercümede ve yazdığı makalelerde açık üslûp kullanmazdı. Onun içindir ki öz Türkçeciliğin babası sayılan Midhat Efendi ile Muallim Naci derecesinde sadeliğe hizmet edememiştir. Yazdıkları meydandadır. Fakat Avrupaî hukuk ve idare ilimlerini doğru kavramakta, onlara ait ıstılah ve bahisleri Türkçeye doğru nakletmekte üstat idi. Rousseau'nun meşhur nutkunu da *Fezâil-i Ahlâkiye ve Kemalât-ı İlmiye* unvanıyla tercüme etmiştir (1303). Galatasarayı'nda uzun müddet tercüme hocalığı eden bu erdemli ve bilgiç ihtiyara vaktiyle Maarif Nezareti, hürmeten Dârülfünûn'da bir oda ayırmıştı (1330-1332). Said Bey, sözlüğünü orada yazıyor ve Ahmet Naim'in makalât ve felsefî tercümelerini orada okuyordu. Hakkındaki şehadetini ben de o vakit işittim. Said Beyin Fransızcadan yapılan tercümelerde nasıl yanlışlar bulduğu ve mütercimlerimizi nasıl hırpaladığı, *Galatât-ı tercüme* adlı meşhur kitabından anlaşılır. Bu dehşetli münekkidin Naim Beyin tercümelerinde isabet bulması kayda değer.

Ahmet Naim ve Emrullah Efendi

Ahmet Naim'in 1330 tarihlerine doğru yazdığı *Felsefe Dersleri* ile 1332'de hükümet hesabına basılan ve yukarıda ismi geçen *İlmü'n-nefs* yani *Psikolojya* adlı tercümesi, Türkçede ilk defada görülmüş "bütün tercüme"dir ve "bütün doğru"dur. Fransızca bilenlerimiz, felsefî ıstılahların Türkçe ve Arapçalarını çok defa iyi bilmedikleri içindir ki

1330-1332 tarihlerinde Ahmet Naim'in önderliğine kadar kimse, çetin bir felsefe kitabını baştan sonuna kadar tercümeye cesaret edememişti. Ahmet Naim, şark ve garp felsefesini bildiği kadar Fransızca ve Arapçası da kuvvetli olduğundan bu işi başarabildi. Ondan 16 yıl evvel Dârülfünûn'da [16] felsefe dersi vermiş olan Emrullah Efendi merhum, Naim Bey derecesinde pek kuvvetli Arapça bilmekle beraber ıstılah koyacak kadar bu dilden nasibi vardı ve Fransızca felsefî mefhumlarla tabirleri pek iyi kavramış idi. Hakikaten geniş mütalaa sahibi idi. Bundan ötürü bir psikolojya ve mantık kitabı tercüme etmesi ondan beklenirdi. Belki de Türkçeye böyle bir kitap çevirmiştir, ancak basılmamıştır. Emrullah merhumun bu kudrete sahip olduğu *Muhîtü'l-maarif*'te koyduğu ıstılahlarla sabittir. 1316'da neşreylediği bu pek mühim eserde kullandığı ıstılahları Naim Bey, beğenir ve "Bu zat, garp felsefesine Türkiye'de yol açan bir âlimdir" derdi. *İlmü'n-nefs*'in şu sahîfelerinde Emrullah Efendiyi hürmetle anar ve koyduğu ıstılahları ekseriyetle tasvip eder: 39, 50, 67, 103, 135, 148, 183, 253, 282, 288.

***

Bizde Tercüme Şekilleri - Mütercimlerimiz - Sadelik Meselesi

Ahmet Naim Beyin *İlmü'n-nefs* tercümesi doğru ve ilmî tercümenin şehkârlarından sayılacaktır sanırım. Ancak tercüme daha sade olamaz mı idi? Olurdu. Fakat merhum, ilmî ve felsefî kitaplarda doğru tabiatı sade tabirlere tercih ediyordu. Bu, onun mesleği idi. Bu bir bakıma göre makbul bir türedir [töredir]. Bir bakımdan da yanlıştır. Ancak insanları, inandığı ve bağlandığı mesleğin ölçüsüyle ölçmek, en iyi yoldur. Bu itibarla Naim Bey, ilmî ıstılah babası sayılabilir. Ve koyduğu tabirler, hakikaten Frenkçe mefhumları tamamıyla kavratır, sadeleştirmeye gelince onu da biz yapamayız.

Erbabı bilir ki tercüme, bütün dünyada iki şekilde yapılır: Kelimesi kelimesine tercüme; manayı bozmadan serbest tercüme. [17] Bizde Abdullah Cevdet ve Dârülfünûn içtimaiyât müderrisi Mehmet İzzet birinci usulü kollayanlardır ki, bu Türk şivesine çok aykırı düşüyor. Halbuki merhum Salih Zeki Beyin Bertran'dan [Alexis Bertrand] yaptığı *Felsefe-i İlmiye* tercümesi, ne kadar usta işidir. Türk şivesine ne kadar uygundur.

Bay Mehmet Ali Aynî'nin Rabo'dan [E. Rayot] yaptığı *Ruhiyât* tercümesi sadelik itibariyle takdire layıktır. Mehmet Ali Ayni, hem doğru, hem açık, hem Türk şivesiyle tercüme etmiştir. Kezâ Borel'den [Charles Blon-

del] tercüme eylediği *İlim ve Felsefe* adlı kitapta dahi Frenk kokusu yoktur. İzmirli üstat İsmail Hakkı'nın *Mantık ve Felsefe* adlı tercümeleri doğru ve sağlam birer tercüme olmakla beraber üslûp çok ağdalıdır, ayak yürümez. Müderris Şekip, sade tercüme taraftarıdır. Vilyam Ceymis'den [William James] yaptığı *Terbiye Musâhabeleri*, Bergson'dan yaptığı dört konferans fazlaca serbest olmakla beraber şiveye uygun ve açıktır.

Naim Beye gelince, Buhârî ve felsefe tercümelerinde "aynen" çevirme yolunu tutmakla beraber felsefe mütercimlerinin hepsinden ayrılmış ve Türk şivesinin hakkını tamamıyla vermiştir ve bu, büyük maharettir. Bunu yapamayanlar serbest tercümeye müracaat ederler. Halbuki Abdullah Cevdet'in Gustav Löbon'dan [Gustave Le Bon] kelimesi kelimesine nakleylediği kitaplar ile Butmi'den [Emile Boutmy] tercüme eylediği *İngiliz Kavmi*, doğru tercüme olmakla beraber Frenkçe kokar. Hüseyin Cahid'e gelince, sade tercümede bütün içtimaiyâtçıları geçmiştir dersek mübalâğa olmaz. Halbuki Profesör Devey'in [Dewey] eseri olup Bay Avni'nin İngilizceden tercüme eylediği *Terbiye Felsefesi* o kadar girift ve kösteklidir ki talebe şöyle dursun, değme muallim anlayamaz. Bu söz, bir eski istihfâf değil, üslûbu muhakeme bakımından söyleniyor. Mütercimlere hürmetimiz gene bakîdir.

Kezâ İzzet Beyin Frenkçe kokan *İctimaiyât* tercümesini dürüst anlayacak ve manasını bugün kolayca kavrayacak talebe yoktur denilebilir. Bay Sadeddin'in *Felsefe Tarihi* tercümesi, makul bir şekildedir. [18] Nevi şahsına mahsus ulemâdan Ahmet Hamdi'nin Pol Jane'den [Paul Janet] tercüme eylediği *Felsefe Tarihi*'nde tamamıyla sıhhat olmakla beraber üslûp sarptır. Bay Münir'in Senpser'den [Herbert Spencer] tercüme eylediği *Terbiye* kitabı, ilmî bir kazançtır, fakat üslûbu ağırdır. Zeki Megamis'in *İslâm Medeniyeti Tarihi*, *Salâhaddin-i Eyyubî* vesâir tercümelere açıktır. Bunu da itiraf etmeli ki bir felsefî kitap tercümesi, içtimaî-tarihî bir kitap kadar kolay olmaz. Buna rağmen B. Midhat'ın Dürkaym'dan [Durkheim] çevirdiği *Taksim-i amel* anlaşılmaz bir halde sarp ve zincirlidir.

Ahmet Naim'den bir iki hafta evvel vefat eden Şevketî Efendi'yi de mütercimler arasında zikretmek lazımdır. Meşhur Alman müderrislerinden Ebnighavs'tan [Hermann Ebbinghaus] tercüme eylediği ve birkaç formasını bastırdıktan sonra eksik bıraktığı *İlm-i ruh* tercüme işlerinde pek hususi bir çehre gösterir. Bu kitap kelimesi kelimesine tercüme usulünün bambaşka bir şeklidir. Şevketî, kıymetli bir müderristi. Ahmet Naim'in çok takdir eylediği bu zat, hem şark, hem garp felsefesini bilirdi. Robert Kolej'de İngilizce öğrendikten sonra Almanya'ya gitti ve

felsefe mezunu olarak geldi. Şevketî fikren kemal sahibi idi. Bununla beraber ifade ve yazışlarda tatlılıktan nasibi yoktu. Şevketî, kelime usulünün pek garip bir şekliyle nakleylediği Ebnighavs ruhiyâtını oldukça sade ve aslına sadık kalmak suretiyle mealen yapılmış bir tercümeye çevirdiği sırada vefat etti. Ölümü Türk dünyasında bir "yitik"tir. Garbın içtimaî ve iktisadî meselelerini bu kadar iyi tetebbu etmiş ve şark meslekleriyle mukayeseye muvaffak olmuş, ikinci bir zekâsını henüz piyasada görmedik.

***

Felsefe Tedrisi ve Istılahlar

Önce de söyledik ki bu kitap, bütün bir tahlil eseri değildir. Sonra da Ahmet Naim'in ifadesi, ayrıca bazı izahlara ihtiyaç göstermektedir. Onun için biz rahmetlinin ifadelerini çok yerde [19] aynıyla almakla beraber izaha muhtaç olan terkip ve ibareleri sadeleştirdik... Âdeta tercümanlık yaptık. Maksadımız, üslûp nümunesi vermek değil, fikir beyanıdır. Bu cihetledir ki Ahmet Naim'in bazı ibarelerini manayı bozmamak şartıyla sade şekilde yazmakta beis görmedik ve isteyenlerin asıllarıyla mukayese edebilmeleri için *İlmü'n-nefs* kitabının sahîfelerini de gösterdik. "Mu'terize" içindekiler bizimdir.

Ahmet Naim, Türkiye'de felsefe tedrisatını ve tercüme meselesinde ne düşündüğünü 1331'de şöyle anlatıyordu:

> Dârülfünûn'un açılması 1316 senesinde ve felsefe dersinin programa konması üzerine birçok felsefe kitapları neşredileceğini ümit ederken aradan on beş sene (1316-1331) geçtiği halde bu ümidin husulü hâlâ uzak görünüyor.
>
> Felsefe okutmaktaki müşkilâtla beraber Dârülfünûn'daki tedrisatın şimdiye kadar dağınık tarzda yapılmış olması ve her yeni şeyde olduğu gibi felsefenin de efkârımıza intibakında pek tabiî olarak güçlük görülmesi, millî kütüphanemizin felsefe yüzünden zenginleşmesine mâni olmuştur. Mesela Emrullah Efendi merhumun ilmî ihâtası, bizim pek kıymetdar felsefî eserler bırakmaya kâfi iken kendisinden ancak talebesinin elinde veya sadece kulağında takrirlerinden başka bir şey kalmamıştır. Diğer muallimlerin takrirleri de pek eksiktir.
>
> Bunca himmetlerin böyle güdük kalmasına başlıca iki sebep vardır: Okuyucuları mahdut olan böyle eserleri bir kere basan bulu-

namıyor. Bundan dolayı da hocaların gücü ancak yirmişer, otuzar formayı geçmeyen dersleri neşre kifayet edebiliyor; o da yalnız Dârülfünûn sahası içinde. İkinci sebep, ıstılahların henüz takarrur edememiş olmasıdır. Istılahlar, onları koyanların bile zihinlerinde yerleşememiştir. Her kavmin kendine has bir dili olduğu gibi her ilim erbabının da kendilerine mahsus ıstılahları vardır. Bunları bilmeyen kimse, o ilim erbabına karşı dilsiz veya dil bilmeyen bir yabancı hükmündedir... Bundan dolayıdır ki yabancı dillerde yazılmış felsefe kitaplarını mütalaa ederek pek güzel anlayan kimselerimiz anladıklarını Türkçeye nakletmekte güçlük çekmekte ve tercümeleri de çok defa [20] muhataplarca anlaşılamamaktadır. Onun için "Avrupa dillerinden" tercümeden evvel ilmî ıstılahları takrire ihtiyaç vardır. Istılahlar takarrur etmedikçe dilimizdeki çetrefillik gitmez ve en ciddi ilim mesâili, hezeyanı andırır.

Felsefe bizde yeni bir ilim olsaydı ıstılahlarını koymak o kadar güç bir iş olmazdı. Bir kaç muallimin birleşip her kelimeye karşılık koymaları ve talebe arasında neşir ve tamim etmeleri kâfi gelirdi. Fakat işin nazik ciheti şudur ki felsefenin "bizde" bu asra kadar intikal etmiş epeyce parlak bir mazisi vardır. (Öyle ya, Fârâbî ve İbn Sînâ'nın felsefî dersleri ve ıstılahları zamanımıza kadar yaşamıştır. M. Cevdet)

Fakat bu, yalnız garbı ve "garp ilimlerini" bilenlerimizce meçhuldür. Ancak ulûm-ı Arabiye ile iştigal edenlerimiz bunu bilir. Halbuki her iki tarafın, birbirinden haberi yokken çalışmasından dolayı ileride içinden çıkılmaz kargaşalıklara yol açmak korkusu vardır... O halde bugün bizim "felsefe" için yapacağımız şey, yeni tabirler koymaktan ziyade eskisini keşiftir. Onun için bir mebhase ait Fransızca bir ıstılahın karşılığını ararken daima o mebhasin bizdeki şekline de bakmak ve eskiden beri bizde ne gibi ıstılahlar olduğuna dikkat etmek ve her iki taraftaki (şark ve garp arasında) manalar birbirine muvafık ise eski tabiri tereddüt göstermeden kabul etmek, arada bir fark hâsıl olmuşsa o farkı gözeterek yine mevzua münasip ufak bir değişiklik ile işi halletmek lazımdır. Bu ise hayli tetebbu ile güç ve uzun çalışma mahsulüdür. Ondan dolayı felsefî eserlerinin Türkçede azlığı tabiîdir.

***

Dâhil olduğu Telif ve Tercüme Dairesi'nin, felsefe kitapları tercümesine de himmet ettiğini ve yalnız felsefe ve terbiyeye ait 7 kitap ve diğer sahalardaki eserlerde sayılınca daha bir yıl geçmemişken 37 kitaba bâ-

liğ olduğunu ve Istılah Encümeni'nin [21] felsefe ıstılahâtı ile sınaat ıstılahâtı bastırdığını söyledikten sonra diyor ki:

> Kendileriyle şeref bulduğum Istılah Encümeni, âzâlarına kalbim hürmetlerle dolu olduğu halde biraz acele edilerek verilmiş bazı kararlarına bu kitapta (yani *İlmü'n-nefs* kitabında) muhalefet mecburiyetinde bulunduğum gibi (Istılah Encümeni'nin yaptığı) *Istılah Mecmuası*'nda tesadüf edemediğim bazı ıstılahları da yeniden koymaya mecbur olduğumu hâssaten arz eylerim. Esbâb-ı mûcibeleriyle birlikte beyan ettiğim bu muhalefetlerim tekliften öteye geçmez. Yeni vaz ettiklerimizin kabul veya reddi erbab-ı ilme aittir.
>
> (...) Müellifin maksadını millî bir kisve ile arz etmeye çalıştım. Hatadan selamet davasında bulunmak, hiçbir zamanda hatırımdan geçmez (...) tercüme hatalarıma muttali olacakların ilmî deliller söylemek şartıyla ihtarlarına şimdiden -ilim namına- teşekkür ederim. (...) Dârülfünûn'daki müzakerelerimin mahsulü olan matbu formalardaki bazı ıstılahat hatalarımı anladıkça tashih ettiğim gibi bu kitapta (yani *İlmü'n-nefs*) evvelki ıstılahlarımdan bazılarına yine kendim mu'terizim.
>
> Dârülfünûn talebesine mahsus formalarımda ıstılahat ve tabirâtın Fransızcalarını satırlar arasında göstermiştim. Bu alacalık, mütalaanın seyrini ve okumanın ahengini bozuyor diye bazı kimselerin itirazına uğramıştım. Fakat bu kitabın da o suretle (Fransızcalı olarak) tab'ını tercih ediyorum. Zira fikrimce bu gibi mühim eserlerde tercümenin doğruluğunu ölçmeye hizmet eden ve hiç olmazsa Fransızca ıstılahları bilenlerin maksadı anlamalarını kolaylaştıran bu zahmete şimdilik katî ihtiyaç vardır. Felsefe ıstılahları dilimize mal edilinceye kadar okuyucuların bu kadarcık bir zahmete katlanmalarında beis görmem (*İlmü'n-nefs Tercümesi*, Matbaa-i Âmire, ta[b]'ı sene 1332, s. 3-8).

***

Ahmet Naim'in *İlmü'n-nefs*'te birer hâşiye ile çıkarak mütalaa [22] yürüttüğü ve tercümelerinde yanlışlar bulduğu Fransızca felsefî ıstılahlar şunlardır ki *İlmü'n-nefs* hâşiyelerine bakılınca bunları sıra ile bulabiliriz:

Etonnement, suriosité , but, connaissance, science, art, metier, artistique, arts libéraux, siystème, subordiation, coordination, èquipollence, opposition, phénomène, rationnel, conscience, siyat, objet, patient, plaisir, methode, moyen, fin, eclectique, observation, introspecton,

caractère, antécédent, consequent, expérience, suggestion, inhérence, principe, faculté, dinnée, ohaoş, cinqsens, immédiat, image, être, devenir, mental, hallucixation, souvenir, association des idées, ressemblence, objektif, subjectif, dynamique, statique, spontané, désir, appétit, sentiment, sensation, sympathie, antipathie, attraction, penchant, tendance, inclination, instict, milieu, organ, organisation, habitude, geste, attention, spontaneé intuition, idée, pensée, notion, représentation, concept, général, universel, jugement, à posrériori, raisonnement, déduetion, induction, analogie, démonstration, espace, étendue, causalité, principe, élément, identique, raison suffisante, volition, dognatisme, mémoire, image, imagination, réminiscence, motif, mobile, localisation, point de repère, corps, sensation, eprception, personne, indinidu, finesse, esprit géométrigun, esprib de finesse, bonsens, senscommun, opinion commune, critérium, originalité, excentricité, esthétique, arts industriels, artsmanuels, artslibéraux, signe, signification, indiquer, montrer, signer, -équivoque- convention, conventionel- interjection, conijonction, prèpasition- linquistique, philologie, consonne, voyelle volition, volonté, librearbitre, liberté, motif, mobile, délibération, résolution, déterminisme, fatalisme, prévoir, moralite, réalité, altruisme, égoisme, passion, obsession, avarice, bien, bon, science ducaracté, tempérament, adulte. [23]

***

Ahmet Naim Bey'in bu mühim ıstılahlar hakkında hepimizin bildiğimiz ve alıştığımız şekillere uygun gelmeyen ve yahut bizim düşündüklerimizin üstüne çıkan mülahazalarını *İlmü'n-nefs*'in hâşiyelerini sırasıyla okumadıkça anlamaya imkân bulunmaz. Risalemizde de bu mütalaaları alacak yer yoktur. İsteyenler *İlmü'n-nefs* tercümesinin 9'uncu sahîfesinden başlayarak işbu ıstılahların yerine Naim Bey'in düşündüklerini okumalıdırlar.

Abdülaziz Mecdi

Abdülbaki

Ali Rıza

Hamdi

Nureddin

Nüzhet

Said

Salahaddin

Suud

Tahir'in

AHMET NAİM

hakkındaki şiirleri
ve
gazetelerde çıkan yazılar

elyazısı - eserleri

Mecdi

Terci-i Bend

Babanzâde "Naim"in merkad-i pâkinde nâlânım
Onun mevt-i elîm-i matem-efzâsıyla sûzânın
Bu insaniyetin timsalidir, timsal-i âlîsi
Bunun gaybûbetinden fart-ı ekdârımla giryânım
Sirişkim şule-i âhımla kandil oldu kabrinde
Ser-i kabrinde her an türbedar-ı şu'lefşânım
Masâlih sevk eder de ayrılırsam kabr-i pâkinden
Vekâletle mezarında durur kalb-i vefadânım
Bunun evsâfı âlîdir, bu bir insan-ı kâmildir.
Bunu takdir eder tahsîn ile bilcümle ihvânım
Hayat-ı müsteârı terkedip bâlâya uçmuştur
O bâlâ vasfını yazmakta âciz kilk-i hayranım
Ölüm ruha taalluk etmeyen bir hal-i kevnîdir
Bu mânaca onun ruhuyla hem bezm-i fürûzânım
Tahavvüller kalır eşkâl ile batn-ı anâsırda
Cihan-ı manevîyi fikredince kalb-i tâbânım
Cihanı secdede terkeyleyip Mevlâ'ya gitmiştir
Hulûs-i kalbine ihlâs ile her an senâhânım
Naim'in şöhreti malumudur ağyâr ile yârın
Olur sernâme-i tebcîl-i namı cümle âsarın

Riya u süm'adan hâlî idi ef'âl ü etvârı
Kelâm-ı sıdk u haktı daima bilcümle güftârı
Ahibbâ görmemiştir müddet-i ömr-i medîdinde
Bütün ahbaba karşı böyle bir yâr-ı vefakârı
Sehâ bir haslet-ı mümtazedir tab'-ı kerîminde
O mevcudu dahi yoksa severdi cûdu, îsârı [28]
Fakir-i sâbırı görse dolardı eşk ile çeşmi
Mürüvvet etmeye meftûn idi kalb-i keremdârı
Tekebbürle, gurur ashâbına baş eğmedi asla
Bütün kalbiyle sevmezdi hukuk-ı gayrı ızrârı
Tama'dan, ihtirasât-ı beşerden nefret eylerdi
Gönül almaya matuf idi her türlü efkârı
Naim'in haslet-i ulviyesi meşhur-ı âlemdir.
Naim'in medhe layıktı bütün güftâr u reftârı
Hadis ilminde yektâ-yı zaman, dânâ-yı devrandır
Bunun burhanıdır terk ettiği kıymetli âsârı
Kalemden cûş eder çeşmim gibi eşk-i hurûşanım

Revâdır ağlasa mevt-i Naim'e yâr u ağyârı
Naim'in şöhreti malumudur ağyar ile yârın
Olur sername-i tebcîl-i namı cümle âsârın

Alıp bir pîr-i âlî-menkıbetten feyz-i Rabbânî
Mücessem hulk-ı âl idi bu zat-ı pâk-i nurânî
Mehâsinle müzeyyen bir vücud-ı nadirü'l-fıtrat
Mücellâ-yi meâlî, mazhar-ı eltâf-ı Sübhânî
Kulûb-ı asfiyâya gıpta-âverdi hayatında
Kemali, ilmi, hilmi, nur-ı aklı, nur-ı irfanı
Tevazu, meşreb-i pâkinde daim zinet olmuştu
Bu halinden ona meftun idi cümle ihvânı
Letâiften, hakâyıktan, meânîden konuştukça
Vukûf-ı kâmili tezyin ederdi bezm-i yârânı
Bunun feyz ü kemali Hazret-i Ahmet Âmiş'tendir.
O hazret bir güneşti neşrederdi nur-ı insanî
Nazîri az olan bir pîr-i âlemgîr-i kutsiyet
Yüzünden berk ururdu daima envâr-ı Yezdânî
Bu damadıdır memdûhumuz damad-ı âlîsi
Teâlî eylemişti, feyz-i sıhriyet ile şanı
Bu kurbün sırrı, hakkânı kemal-i zât-ı furkânı
Bu vahdaniyetin seb'u'l-mesânîsindedir sânı [29]
Naim'in şöhreti malumudur ağyâr ile yârın
Olur sernâme-i tebcîl-i namı cümle âsârın

Akar eşkim gibi eşk-i hurûşân çeşm-i ihvândan
Yanan kalbim derûnunda dönen ateşli efgândan
Sükût-ı beht ile feryat eden bir halkadır yârân
Tutuşmuş sineler, dilsûzdur hep nâr-ı hicrândan
Bu hicran öyle ateştir ki sönmez, iştiâl eyler
Hayat oldukça daim çıkmaz asla kalb-i insandan
Safa-âbâd olan bezm-i mahabbet rahnedar oldu
Vefakâr-ı mahabbet çıktı gitti bezm-i yârândan
Ederdi istifade daima sohbet edenler hep
Bu dânâ-yı hakikat, vâkıf-ı esrâr-ı irfandan
Müdelleldi kelam-ı ihtişamı bahse girdikçe
Münevverdi bütün davaları envâr-ı burhandan
Maarif sahnesinde sahib-i kürsi-i hikmetti
Meâlî levhasında pek müşa'şa' nur-ı imandan
Onun Dârü'n-naîmi mağfirettir dâr-i vâlâsı
Olur dilsir-i rahm u âtıfet eltâf-ı Rahmân'dan

Hayat-ı dünyevîsi pâk idi, pâkîze-meşrebdi
Girer cennâta "Mecdi" lütf-ı halka bâb-ı ihsandan
Naim'in şöhreti malumudur ağyâr ile yârın
Olur sername-i tebcîl-i namı cümle âsârın

Terkib-i Bend

Göründü cephesi tâbân-güzîde bir fıtrat
Kemal-i ilm ile meşhur olan bu şahsiyet
Bu nur-ı bağ-ı maarif, bu hulk-i pâk-i celil
Bu mevc-i feyz-i mukaddes, bu ruh-ı ünsiyet
Serâda necm-i Süreyya, semada necm-i serâ
Fezada şa'şa'a-pirâ ziya-yı ulviyet [30]
Nedîm-i kuds-i münevver fehîm-i sırr-ı kader
Sedir-i hulk-ı tevazuda kibriyâ-haslet
Kemal-i mutlak-ı ârif hakâyıka vâkıf
Muhât-ı ilm-i ledünnî, serâir-i hilkat
Vâhid-i dürre-i beyzâ, kilîd-i kenz-i hafâ
Derûn-ı sine-i sinâsı nur-ı kudsiyet
Cihaz-ı feyz-i ilâhî, şuâ-ı subh-i ezel
Ebed cemal-i niyazında hacle-i vuslat
Karîhasında salabet hasîsa-ı ezelî
Akidesinde sevâbit kevakib-i hikmet
Kitab-ı sîne-i fazlı mekârimü'l-ahlâk
Hitâb-ı lütf-ı makâli kelâm-ı mahviyet
Bu kim? Bu şahs-ı mualla bu zat-i pâk-i kerîm
Baban sülalesinin mefhar-ı bülendi Naim

Ridâ-yı mateme girmiş de asfiyâ-yı beşer
Ser-i teellümü eğmiş döker dümûğ-ı keder
Zalâm-i ye's ile şebrenk olan sudûr-ı sürûr
Sükût içindeki feryadı kalb-i dehre döker
Reva mı kilk-i belâgat bu hüznü ağlamasın
Esef esef diye giryân cihan-ı ilm ü hüner
Beyanı kalb-i belîğin harab-ı hicrândır
Midâd-i kilk-i teessür siyah-ı ah u şerer
Hazin hazin düşüyor eşk-i çeşmi irfanın
Düşürdü ah elinden yine türâba güher
Nasıl bu kayb-ı güherden teellüm eylemesin
Fürûğ-i revnakı bin şems ü mâh-ı kevne değer
Hata tasavvuru yoktur sihâm-ı Mevlâ'da

Niçin gelir de fakat cây-i nâbecâya düşer
Teessürât-ı derûnî nedir bu hilkatte
Cihan bilir ki nihayet gelen cihane gider
Yazıldı eşk ile matem sahâif-i dehre
Durur bu nakş-ı teessür cihanda haşre kadar [31]
Naim'in oldu memâtı kulûba derd-i elîm
Ziya-ı merd-i azîme olur figân-ı azîm
Dilinde şulesi vardır fürûğ-ı Mevlâ'dan
Elinde levha-i garrâ kitab-ı âlâdan
Kemal-i fazlını tebcîl edince kilk-i edip
Muhit-i ilmini tefrik eder mi deryadan
Sücûd-ı vahdete dalmış garâm-ı akdesle
Ecel gelince de geçmez salâtı ifadan
Ecel gelince değil, geldi ruhu kabz etti
O secde etmede duymaz hayatı ifnâdan
Kitab-ı ömrü kemalât ile müzeyyendir
İnerse kabrine layık kitâbe bâlâdan
Bunun makam-ı tecellisi kurb-i Mevlâ'dır
Alır nasip muazzam Naim-i uhrâdan
Âmiş, o zat-ı mukaddes o kıble-i ervâh
Nasibi verdi bu zata füyûzu ulyâdan
Ziya-yı akl ile tetkik edilse ruh-ı beyan
Doğar şümûs-ı hakikat butûn-ı manadan
Naim'i sanma ki "Mecdi" o ruh-ı sâkittir
Sadası gûşüme geldi riyâz-ı ukbâdan
Ölür mü ruh-ı hakikat, söner mi nur-ı kadîm
Kulûba şa'şaa-efzâ fürûğ-ı ruh-ı Naim

Abdülbaki

Dirîğ kıydı yine bir kerîme çarh-ı leîm
Kulûb-ı ümmete oldu firâkı, derd-i azîm
Edib-i kâmil ü âlim, muhaddis-i fâzıl
Hemîşe kârı idi sünnet-i Râsûl-i kerîm
Bihakkın eyleyerek tercüme Buhârî'yi
Cihanda nur-ı Nebiyy-i azîmi etti amîm
O merd-i pâk-i Hudâ bak salât-ı zuhru eda
Ederken eyledi Allah'a canını teslim
Ne çare fevtine tarih söyledim Bâkî
Veliyy-i haktı Naim, Hudâ'ya erdi Naim.
1353

Ali Rıza Kuşadalı

En büyük bir zat-ı vâlâ-şan-ı asr-ı hâzırın
İlm ü irfan menbaı Ahmet Naim bey göçtü ah!
Münderiçti nüsha-i zatında ilm-i şark u garp
Mündemiçti tînet-i pâkinde ahlâk-ı ilâh
Gill ü gıştan pâk ü tâhirdi derûn-ı sînesi
Ol mübarek çehresi tâbân idi mânend-i mâh
Avn-i Hak'la ânı iğvâ etmedi nefs ü hevâ
Bozmadı ahlâkını, etvarını ikbâl ü câh
Görmedim ömrüm içinde böyle bir yâr-ı vefa
Bahr-i zuhhâr-ı kerem ashab-ı fakra hayr-hâh
Tezkiye lazım değil çünkü bu zat-ı fâzılın
Olmuş âsârı ülüv ü ka'bına kâfi güvâh
Ba'de-zin görmez cihan-ı bî-bekâ hazret gibi
Din ü imanı kavî merd-i maarif-iktinâh
Mutmain bir kalbe malikti. Bu zat-ı zahidin
Yok idi mir'ât-ı kalbinde gubâr-ı iştibâh
Matem etse çok mudur erbâb-ı ilm ü marifet
Az gelir böyle cihana hâce-i irfan penâh
Gerçi çıkmaz hazretin resm ü hayali sineden
Oldu gözlerden nihân eyvah bu nur-ı nigâh
Koydular naş-ı Naim'i kabrine ihvân-ı din
Aldı mahbûb-ı cihanı koynuna hâk-i siyah
Sineler hüzn ü kederle, yaşla dolu dîdeler
Etti yârânı anın kabrinde hayli ah u vah
Ey dua-gû ey kalem öyle dua et kim cihan
Ellerin açsın göğe aminhan olsun şifâh
Bendesi Ahmet Naim'i Hazret-i Rabb-i gafûr
Mağfiret etsin eğer etmiş ise cürm ü günâh
Rahmet aksın arş-ı âlâdan Naim'in kabrine
Her zaman gökten zemine nazil oldukça miyâh [34]
Laleler, güller açılsın, kabri olsun gülistan
Fışkırıp çıksın zemine yerden envâ-ı giyâh
Yâ ilahî et Naim'i dâhil-i daru'n-naîm
Olmasın biçarenin mahşer günü hali tebâh
Secde etmiş vechini eyle sefîd etme siyâh
Yevme tesveddü vücûhün yevme tebyazzü cibâh
Sine-i bî-kinesinde kalmasın endûh u gam
Bu muvahhid bende-i dîrîneye göster refâh
Gözyaşıyla fevtinin tarihini yazdı Rıza
Ola firdevs hazret-i Ahmet Naim'e cay-gâh
1253

Hamdi Elmalılı

Verdi ser Hamdi bu tarihe cihan
Secdeden gitti Hüdâ'ya Naim [35]

Nureddin

Bir mücessem nur-ı iffetti Babanzâde Naim
Pür-fezâil bir melek-hasletti ol zât-ı fahîm
Her kime sorsan anın hakkında derdi bî-riya
Âbid ü zahid, musallî, müttekî ü müstakîm
İlm ü fazlı hadd-i zâtında müsellemdi anın
Tek yaratmıştı anı dünyada Hallâk-ı kerîm
İlm-i tefsir ü hadis içre o bir üstat idi
Dense lâyıktı anın dünyada emsali adîm
Çok görüp dehre anı davet edince nezdine
Davet-i Hakk'a icabet etti bâ-ilm-i alîm
Secde-i zuhra varıp teslim-i can etti hemen
Oldu ol bir an içinde vâsıl-ı Rabb-ı rahîm
Geldi bir ilham-ı Rabbânî dedim tarihini
Kabri pâkin etti Allahım anın dâr-ı naîm
1353
Ah Babanzâde o Mîr Naim
Sâlik-i zî-şân-ı reh-i müstakîm
Âlim ü dânâ-yı usûl-i hadis
Âşık-ı yektâ-yı Rasûl-i kerîm
Sinn-i Nebî'ye gelip ömrü hemân
Secdeye varmıştı o zât-ı fahîm
Canını cânânına arz eyledi
Aldı emanâtını Rabb-i rahîm
Aşk ile bir âh çekip Nuriyâ
Sen dahi tarihin yaz an-samîm:
Eyle ilahî Babanzâde'yi
Cennet-i firdevse naîm ü mukîm.
1353

Nüzhet

Yad eyledikçe gönlüm ağlar için için ah
Fevti gibi "Naim"in dilsûz vakıâta
Kimdir bu merd-i kâmil bir nebze anlatırsam

Bâdî olur bu yüzden ihyâyı hatırata
Beş yüz küsur yıllık bir hanedana mensup
Ahmet Naim Baban derler idi bu zâta
Bir devha-i fazilet, bir âlem-i edebdi
Pek az gelir ya gelmez emsali kâinata
İlm-i hadise pek çok hizmetler etti merhum
Telif-i bî-misali menşûr şeş cihâta
Dest-i ecel niçin sen rahmetmeden uzandın
Mevsimsiz oldu hamlen hallâl-i müşkilâta
İşkâli hallederdi, iş görmeyi severdi
Her ukdeyi çözerdi, mâildi iltifâta
Fazl u kemâli yüksek, cûd u sehâsı bî-şek
Sıdk u vefası gerçek, şâmildi her zevâta
Ahbâbına vefadâr, zalimlere gayızkâr
Mazluma şefkat-nisâr, sevmezdi hiç şamata
Envâr-ı din-i İslâm parlardı cephesinden
Tam bir tevekkül ehli, bağlanmamış hayata
Ben şahidim ki billâh hiçbir günahı yoktur
El sürmemişti asla ömründe münkerâta
Bin üç yüz elli yıllık a'sâr geçmeseydi
Mutlak sahâbe derdim ben bu melek-sıfâta
Menkût harfle yazdım tarih-i fevti Nüzhet
Mîr-i Naim gitti cennât-ı âliyâta
1353

Said

İrtihâli "Naim"-i zî-himemin
Şüphesiz oldu bir zıyâ-ı azîm
Çünkü vakfeylemişti nefsini hep
İlm ü irfana ol edib-i fehîm
Lezzet almıştı zühd ü takvâdan
Anı aldatmamıştı mekr-i racîm
Serfürû etmemişti dünyaya
Hakk'a meclûb idi o necl-i kerîm
İsmi ser-defter-i efâzıl idi
Sözleri pür-hikemdi, fikri selim
Nerede görse fikr-i ilhâdı
Seyf-i mantık ile ederdi dü nîm
Yazdı âsârını li-vechi'llah
Hâmesinden akıttı feyz-i amîm
Hizmeti çoktur ehl-i tevhide

Rahmet etsin o zâta Rabb-i rahîm
Yazdı tarihini tamam Said
Gitti dâr-ı naîme Mîr Naim

1353

Salahaddin

Bir mücessem zî-hayatın safha-i imanına
Baktığın gün âşık oldum safvet-i vicdanına.
Pâk-cevher, müttakî, merd-i nakî bir ruh idi,
Fahr ederdi bendelikle davet-i Kur'ân'ına.
Mâyesi tahmîr olunmuş cevher-i namus ile;
İffet-i Meryem dokunmuş kûşe-i dâmanına!
Lazım-ı gayr-ı mufârık yârı da ihlâsıdır,
Âşık olmuştu ezelden hazret-i Rahmân'ına.
Fakr ile fahreyleyen sultanının kurbanıdır,
Mazhar oldu şüphesiz sultanının ihsanına.
Hak'tan özge bir vücud olmaz diyen âriflerin
Hürmet etmişti muhakkak meslek-i irfanına.
Hüsn-i ahlâkıyla vardı âlem-i lâhutta
Bâkiyât-ı sâlihâtın zevk-ı bî-pâyânına.
Hâdim-i ilm-i şeriat, muhyi-i sünnet iken
İmtisal etti edeple "irciî" fermanına.
Bir avuç toprakta şimdi gizlenen kenz-i kemâl,
Bir cihan mebhût olur bir âlimin fıkdanına!
Gördüğün her seng-i makber müncemid gözyaşları;
Atf-ı dikkat eyle halkın levha-i giryânına!
Ser-nüvişt-i hilkate lâkayt olan nâ-kâmlar
Bir kulak versin şu sengin sine-i sûzânına!
Sevdiğim bir zâtın ol gaybûbeti ateş kodu
Şehr-i gam-âbâdının her kûşe-i vîrânına.
Baş kodu şimdi o gevher-pâre-i ehl-i hadis
Maden-i fıtrat olan bâlin-i sengistânına
Zıll-ı zâilden ibaret âlem-i kevn ü fesâd,
Merd-i hak-bîn hiç bakar mı âlemin eyvânına?
Hakkı hakk ile bilenlerdir hakikat-bîn olan;
Böyle yazdı dest-i kudret nüsha-i Furkân'ına.
Sâkî-i kevser elinden bir kadeh nûş eyleyen
Bağ-ı dehrin bakmaz asla sünbül ü reyhânına
Secde eylerken salât-ı zuhrda bir merd-i Hak
Eyledi teslim-i can âğûş açıp cânânına.

Ey Naim'im fatihan da, hâtimen de pâktir;
Çünkü vardın hamd ile Allah'ının dîvânına.

Vefatına tarih:
Gözyaşımla dedim güher tarih;
Tac-i serdir Naim'e feyz-i ilâh.

1353

Suut

Yine bir âlem-i irfan göçtü
Oldu hâdis yine bir emr-i azîm
Ah allâme-i devran gitti
Kaldık eyvah bu yüzden de yetim
Bir daha misli vücuda gelmez
Mâder-i dehr bu vâdide akîm
Onu öğmüş de yaratmıştı Hüdâ
Suret ü sîreti matbû-ı selim
Bir sebk-ruh melek-manzar idi
Ah beynimizde emsali adîm
O ne iman, o ne itminândı
Ne büyük ruh idi ol ruhu şehîm
Fahru'l-eslâf idi, hayru'l-ahlâf
Dânâ-yı efhâm ü üstad-ı hakîm
Müddet-i ömr-i nezihinde bütün
Etti dünyaya meâlî talim
İzz-i ihlâs-ı Rasûlullah'a
Mazhar etmişti anı Rabb-ı Rahîm
Bir muhaddisti sadûk u ezkâ,
Ona eylerdi fazilet tazîm
İşte "Tecrid-i sarîh"i ebedî
Rütbe-i fazlına burhan-ı kavîm
Bâkuşu (?), öğle namazında iken
Canı cânânına etti teslim
Yaşadı pâk, vefat eyledi pâk
Barekâllah zehî feyz-i kerîm
Ruh-ı âlîsini kılsın her an
Nimet-i rahmet-i Rahmân, ten'îm
İki tekbir ile tarihi tamam:
Uçtu Allah diye rıdvâna Naim
İntikal eyledi naîme Naim
Kaddesehullahü sırrahü'l-es'ad

Ediyorken salât-ı zuhru eda
Sâciden kıldı azm-i kurb-i Ehad
Gıpta ey hâzırân-ı meclis-i üns
Aranızda o fâzıl-ı emced
Ne büyük mazhariyet Allahım
Bu tecelliye hayretim bî-had
Tam tarihidir bu miracın:
Cümle-i “Mazhar-ı naîmü’l-ebed”
1353

Tam esna-yı edasında salât-ı zuhrun
“İrciî” emri eriştikte o kudsî nefese
Bir muhaddis dedi tarih bu miraca “suûd”
Hû deyip göçtü Naimü’l-eserî firdevse
1353

Tahir

Muktezâ-yı hikmet-i Rabb-i hakîm
Eylemiş insanı gayr-ı müstedîm
Bir misafirhane kılmış âlemi
Dahilinde kılmamış yolcu mukîm
Ölmek üzre doğmadan her zî-hayat
Bunda her mevcut olur mutlak adîm
Her teneffüs mevte mecburi adım
Kimse atmaktan onu kalmaz selim
Kurtuluş yoktur ölümden halk için
Alemâ er geç fena emr-i amîm
Çaresi varsa rızadır lâ-cerem
Ah lakin ayrılık derd-i elîm
Firkati bir yâr-ı cânım sermedi
Bir dili hicran ile eyler dü nîm
Rihleti Mîr Naim’in bâhusus
Dîdelerden döktürür mâ-i hamîm
Ah o zât ı fâzılın gaybûbeti
Âlem-i İslâm’a bir kerb-i azîm
Ah o fahru’l-etkıyâ ki mesleki
Menheci Hak’tı, sırât-ı müstakîm
Ah o zeynu’l-asfiyâ ki sîreti
Ayn-ı hak-bîne alâ hulkın azîm
Bî-girân bahr-ı hakâyıktı dili

Zâtı bezm-i kurbe olmuştu harîm
Neşr-i ilm ü marifetti himmeti
İlmini irfana kılmıştı hâdim
Savlet-i ilhâda karşı hâmesi
Râyet-i hak misli olmuştu kavîm
Nutk-ı i'câzı olurdu her vakit
Müskit-i ecnâd-i şeytan-ı racîm
Secde esnasında etti intikal
Ruhu oldu vâsıl-ı sırr-ı kadîm
İşte "ve'scüd va'kterib" fermanının
Cilve-i manası bir feyz-i kerim
Ah ey mahbûb-i ihvân-ı safâ
İrtihalinle bizi koydun yetim
Ah ey mâşuk-ı hullân-ı vefâ
Oldu sensiz bizlere dünya cahîm
Ey benim ruhum, azizim, kardeşim
Ey beni tervîh eden vech-i besîm
Yâr-ı canım, şevk-i vicdanım idin
Sözlerindi neşve-i kalb-i sakîm
Yâd-ı tekrîminle artık demgüzâr
Sohbetinden feyz alan cân-ı gamîm
Eylesin mir'ât-ı zâtı daima
Ruh-ı müştâkın senin Rabb-i rahîm
Tahir'in tarihi oldu fevtine
Gitti rıdvan cây-i Mevlâ'ya Naim.

1353

Ahmet Naim'in Vefatı Günü Çıkan Gazetelerden

Akşam 14 Ağustos 1934

Müessif bir irtihal

Dârülfünûn sâbık müderrislerinden Babanzâde Naim Bey irtihal etmiştir. Cenazesi bugün Vefa Karakolu karşısındaki evinden kaldırılarak ikindi namazı Fatih Camii'nde eda edilerek Edirnekapı Kabristanı'na defnolunacaktır. Ailesi erkânına taziyetlerimizi beyan ederiz.

Cumhuriyet 14 Ağustos 1934

Babanzade Naim B. vefat etti

Eski Dârülfünûn müderrislerinden Babanzâde Naim dün vefat etmiştir. Allah rahmet eylesin.

Son Posta 14 Ağustos 1934

Babanzade Naim Bey vefat etti

Mülgâ Dârülfünûn müderrislerinden Babanzâde Naim Bey dün vefat etmiştir. Cenazesi bugün Vefa Karakolu karşısındaki evinden kardırılacak, Edirnekapı Kabristanı'na defnedilecektir. Birçok talebe yetiştirmiş olan bu emektar müderrisin vefatı haberi derin bir teessür uyandırmıştır.

Zaman 14 Ağustos 1934

Müessif bir zıyâ: Babanzâde Naim Bey irtihal etti

Memleketin efâdılından ve Dârülfünûn sâbık müderrislerinden Babanzâde Naim Beyin dün ansızın kalp sektesinden vefat ettiği kemali teessürle haber alınmıştır. Naim Bey fezâili, salâbet-i ahlakiyesi kadar ilm ü irfan ile de memleketin pek nadir yetiştirdiği efadıldan idi. Kendisi Arapçadaki derin ihtisası kadar Fransızcaya vâkıf idi.

Binâenaleyh hem ulûm-ı şarkiyeden hem de ulûm-ı garbiyeden aynı salahiyet ile bahsedilecek yegâne üstatlardan idi. Dârülfünûn müderrisliğine tayin edilinceye kadar birçok muallimliklerde bulunarak pek çok talebe yetiştirmiş, ilmî cemiyetlerde büyük hizmetler

etmiştir. Erbâb-ı tetebbu için daima büyük istifadelerle okunacak pek kıymetli eserleri vardır.

Naim Beyin vefatıyla memleket çok kıymetli bir evladını daha kaybetmiş oluyor.

Biraderleri Babanzâde Şükrü Bey ile Hikmet Beye ve bütün akraba ve eviddâsına derin taziyetlerimizi beyan eder ve merhuma Cenab-ı Hakk'ın mağfiretlerini dileriz.

Ahmet Naim'in Eserleri

Ahlak-ı İslâmiye Esasları

Buhârî Tercümesi

Dava-yı Kavmiyet

Felsefe Dersleri

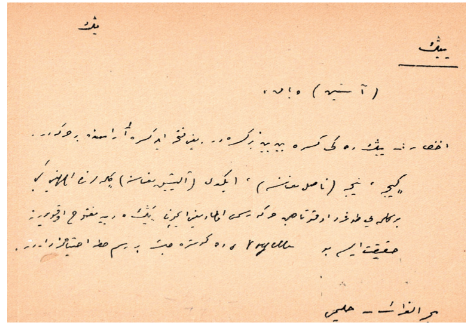
Hadis-i Erbain Tercümesi

İlmü'n-nefs

Mantık

Temrînât

Ahmet Naimin Son Resimlerinden Biri

Ahmet Naim Baban ailesinden Mustafa Zihni paşanın oğludur. 1872 de doğmuştur. Mülkiye mektebini bitirerek Hariciye Nezareti tercüme odasına memur olmuş; sonra Maarif nezaretine geçerek Tedrisat Müdürlüğünde ve Meclisi Maarif azalığında bulunmuştur.

Ahmet Naim bilâhare Ayan azalığına da intihab olunmuştur.

Bir müddet de Dârülfünûn Umum Müdürlüğü vazifesini görmüş ve Dârülfünûn'da Felsefe muallimliği, Ruhiyât, Ahlâk ve Mantık müderrisliği de yapmıştır. Vefatı tarihi 13 Ağustos 1934'tür.

Dipnotlar

1 Atıf yapılan âyet el-Kehf 18/22'dir ve âyetin aslı ﴾ورابعهم كلبهم﴿ şeklindedir (haz.).

2 Bu kıymetli ve zarif âlimin hatırasını taziz için bir kitap neşreden Bay Şevki vefakârlığın ne güzel örneğini göstermiş oldu. Teşekkürler.

İSLÂM AHLÂKININ ESASLARI

BABANZADE AHMED NAİM

Sahihi Buhari Mütercimi
(Eski Üniversite Profesörü)

YÜCEL YAYINLARI
Beyazıt Sahaflar Çarşısı No. ; 10 P. K. 72
Beyazıt — İSTANBUL

Din ve Felsefe Serisi 2

Merhum

Babanzâde Ahmet Naim

(Eski Dârulfünûn Müderrislerinden)

İslâm AHLAKININ ESASLARI

Öz Türkçeye çeviren ve şerh eden

Ömer Rıza Doğrul

Yüksel Yayınevi
İstanbul
1945

Eseri Sunuş*

Hazırlayan: TANJU TOKA

Bu eser, son asırda yetişen en değerli ilim adamlarımızdan Babanzâde Ahmet Naim'in *Ahlak-ı İslâmiye Esasları*'nın bugünkü nesil tarafından anlaşılacak tarzda yazılmış ve açıklanmış şeklidir.

Bu eseri, yeni şekliyle yayınlamak için merhum üstadın vârislerinden müsaade aldığım zaman merhumu en iyi tanıyan ve seven dostlarından, çok kıymetli eserleriyle yayın âlemimizde ve irfan kütüphanemizde ünlü ve şerefli bir mevki kazanan sayın üstat Osman Ergin'in, Ahmet Naim'in bir tercüme-i halini yazmasını rica etmeyi tasarlamış olduğumu da kendilerine bildirmiştim. Daha sonra bu dileğimi üstat Osman Ergin'e arz ettiğim zaman o da bu lüftu esirgemeyeceğini göstermekle beni bahtiyar etmişti. Bu yüzden, okuyucularımız ilk önce Osman Ergin'in bu güzel ve etraflı yazısıyla karşılaşacaklar ve şayet üstat Ahmet Naim'i tanımıyorlarsa onu yakından tanımak imkanını elde edeceklerdir. Üstat Osman Ergin'e bu çok samimi ve değerli yardımından dolayı burada teşekkür etmeyi vazife sayarım.

Merhum üstad Ahmet Naim, ciddi ve kuvvetli bir ilim adamı idi. Ben de kendisini tanımak ve yirmi beş sene kadar onunla temas etmek imkanını elde etmiştim. Merhum kayınpederim Mehmet Akif, gerçi arkadaşlarını ayırt etmez ve hepsini severdi, fakat kalbinde Ahmet Naim'e ayırdığı yer, muhakkak ki imtiyazlı idi. Onun için Ahmet Naim'in ölüm haberini aldığı zaman hüngür hüngür ağlayacak derecede bu aziz dosttan ayrılışın acısını derinden hissetmişti, o zaman gönderdiği mektuplarda "Onun ölümünü haber aldığım anda, dünya başıma yıkıldı sandım" diye yazdığını bizzat görmüştüm. [4] Sarsılmaz bir seciye sahibi olmak, doğru olduğuna inandığı her şey üzerinde sebat etmek ve bu uğurda hiçbir fedakarlıktan yılmamak, daima doğruyu söylemek,

* Metin yayına hazırlanırken, günümüz imlasına göre yeniden düzenlenmiş ve anlam bütünlüğü dikkate alınarak bazı kısa paragraflar birleştirilmiştir (haz.).

bildiğini iyi bilmek ve bilmediğini öğrenmeye çalışmak, bu iki güzide fıtratı birbirine sevdiren ve aralarındaki sevgiye öz ve hız veren en belli başlı vasıflardandı. Onun için ikisi de hak olduğuna inandıkları yoldan zerre kadar ayrılmayarak yaşamışlar ve öylece ölmüşlerdir. Dünyada gönülleri birbirine bağlı bu iki dost, yer altında da birbirlerine komşu olmuşlar ve Edirnekapı Şehitliği'nin karşısındaki mezarlıkta âdeta birbirine bitişik birer kabre gömülmüşlerdir.

Manevî çehresinin ana hatlarını çizdiğim merhum üstat Ahmet Naim'in ilmî hayatını ve bu hayatın verimlerini üstat Osman Ergin, gıptaya değer bir muvaffakiyetle anlattığı için ben buracıkta merhum üstadın yalnız bir eserinden bahsetmek istiyorum.

Üstat Ahmet Naim'in kendisi bu eseri niçin yazdığını, eserin başlangıcında izah ediyor. Bu başlangıca göre 1912 senesinde Lahey'de Ahlakî Terbiye konusu ile meşgul olan bir konferansın toplanması kararlaştırılmış ve bizim de bu konferansa iştirakimiz istenmişti. O zaman Maarif Nazırlığı yapan merhum Emrullah Efendi, bizim ahlakî terbiyemizin destekleri hakkında konferansa sunulmak üzere bir raporun hazırlanmasını Ahmet Naim'den rica etmiş, o da çalışmaya başlamıştı. Fakat çalışma tamamlanmadan ve hazırladığı raporların müsveddelerini istediği gibi işlemeden önce o zaman iktidar mevkiinde bulunan kabine düşmüş, yeni kabine de bu konferansa iştirak etmek işine hiçbir önem vermemiş, hatta daha eski hükümetin bu konferansa iştiraki kabul etmiş olduğunu ve bu sözü yerine getirmek gerektiğini de aklından geçirmemişti. Bu yüzden konferansa iştirak etmek işi bertaraf olduğu gibi, Ahmet Naim'in hazırladığı rapor da kendi evrakı arasında unutulmuştu. Bir hayli zaman geçtikten sonra üstat Ahmet Naim bu raporu neşretmeyi düşünmüş ve eser, 1329'da [5] *Sebîlürreşâd* mecmuasında tefrika edildikten sonra 1340'da bir risale halinde neşrolunmuştu.

Eseri, hem tefrika edildiği, hem de bir risale halinde neşrolunduğu sırada okumuş ve çok sevmiştim. Yüksel Yayınevi'ni kurmaya iştirak etikten sonra sevdiğim eserleri yayınlamaya imkan bulduğum için bu eseri de programıma koymuş ve bu yüzden onu tekrar okumuştum. Eser güzelliğinden ve değerinden hiçbir şey kaybetmemişti. Fakat son yirmi yıl içerisinde lisanımızın geçirdiği tasfiye dolayısıyla bugünkü neslin kolaylıkla anlayabileceği bir üslûp ile yazılmamıştı. Onun için eseri bugünkü neslin zorluk çekmeden anlayabileceği Türkçeye çevirmeyi düşündüm ve bu düşüncemi ilk önce merhum üstadın yeğeni aziz dostum ve değerli meslektaşım Cihad Baban'a açmıştım. Cihad bu düşüncemi beğendi ve işi merhum üstadın kardeşi ve kendi babası sayın Hikmet Beye ve diğer kardeşi sayın Profesör Şükrü Beye bildirmiş ve

onlar da bu teşebbüsü desteklediklerini söylemişler, daha sonra ben de 1912 ve 1913 senelerinde Mısır Fevkalade Komiserliğinde kendisiyle konuşmak şerefini kazanmış olduğum sayın Hikmet Beyefendi ile aynı bahsi müzakere etmiş ve işbu eserin hasılâtı ile merhum Ahmet Naim'in ve bu dünyadan göçmüş aziz arkadaşlarının ruhuna ithaf edilmek üzere bir mevlit okutmayı kararlaştırdık.

Bunun üzerine ben de eserin bugünün öz Türkçesine çevirmeye bağladım ve üstadın üslûbunu elden geldiği kadar koruyarak ifade etmek istediği manaların verdiği imkan dairesinde bu manaları açıkladım ve bu sayede onu bugünün nesliyle tanıştıran bu ilk eseri neşre muvaffak oldum.

Bu işi başarmaya çalışırken merhum üstadın ruhunu muazzeb edecek her ifrattan sakınmak için azamî titizliği gösterdikten başka açıklamalarımda ancak onun ruhunu hoşnut edeceğine kani olduğum hareket tarzını seçtim. Merhum üstadın devam etmek itiyadında bulunduğu meclislerde ve mahfillerde yirmi beş seneyi kendisiyle birlikte geçirmenin, üstadın içini [6] dışını anlamış olmak kanaatinin verdiği ilhamla hareket etmiş olduğuma inanarak bu eseri yeni şekliyle neşre cesaret ediyor ve bugünkü neslin de merhum üstadı tanıyarak seveceğine ve bu sevginin süresiye devam edip gideceğine inanıyorum. Arada bu nâçiz hizmetinden dolayı bu âciz muharrir de hayırla anılırsa, ruhunun umduğu bütün bahtiyarlığa ermiş olur.

Doğrusu şudur ki son iki sene zarfında merhum üstat Mehmet Akif'in *Safahat*'ını ve mensur yazılarını toplayan *Âyetler ve Nesirler*'ini Türk okurlarına sunduktan sonra birbirinin yâr-ı gârı olan iki dosttan Ahmet Naim'in eserlerini de Türk okurlarına sunmak benim için manevî bir borç mahiyetini almıştı. Ve bu borcu tez elden ödemek benim için büyük bir vazife teşkil ediyordu. Bu borcu ödememek yüzünden yarın hesaba çekilmeyi istemediğimden, Âkif'in külliyatından sonra Ahmet Naim'in külliyatını da yeni Türk nesline sunmak ve bu eserle işe başlamak diledim. Bu eserin neşriyle, büyük bir borcun büyük bir paçasını ödemiş ve borcun bütününü ödemek isteğiyle ve kastıyla hareket etmiş bulunuyorum. Ahmet Naim'in, yeni nesle sunulmaya değer bütün eserlerini neşrettikten sonra hayatta iki yâr-ı gâr, ölümde iki yâr-ı gâr ve her halde ukbâda iki yâr-ı gâr olan Mehmet Akif'le Ahmet Naim'e karşı borcumu ödemiş ve ikisini de hoşnut etmiş olacağıma kaniyim.

Cenab-ı Hak'tan muvaffakıyet dilerim.

Lâleli 19 Haziran 1945

Ömer Rıza Doğrul

Ahmet Naim
Zatı ve Eserleri

Ahmet Naim, Irak'ta Süleymaniye'nin Baban hanedanından Mustafa Zihni Paşa'nın oğludur. Zihni Paşa, Bağdat Valisi Midhat Paşa'nın mühürdarlığında bulunduğu sırada Ahmet Naim h. 1290'da (1872) orada doğmuştur.

Tahsili

İlk tahsilini Bağdat'ta yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek Galatasaray Lisesi'ne girmiş, 1891'de orasını bitirince devrin en yüksek kültür müessesi olan Mülkiye Mektebi'ne de devam ederek 1312'de (1894) tahsilini bitirip çıkmıştır.

Galasaray Lisesi'nde bir garp diliyle modern müspet ilimleri mebâdîsini ve Mülkiye Mektebi'nde idareciliği öğrenen Ahmet Naim, buralarla da kalmayarak ve kanmayarak medreselerde okunan İslâmî ilimleri ve bu arada Arap dilini de öğrenmiş ve bu yüzden şark kültürünün anahtarlarını da elde etmiştir.

Memuriyet hayatı

İlk memuriyeti Hariciye Nezareti Tercüme Odası'ndadır. Burada Arapça mütercimiydi. Aynı zamanda Galatasaray Lisesi'nde muallimliğe de başlamıştır. Bu devri ve zamanı hatırlatan *Temrînât* adındaki eseri hocalığının, *Servet-i Fünûn* mecmuasında yaymaya başladığı *Bedâyi'u'l-Arab* makaleleri de muharrir ve müellifliğinin ilk müjdecilerindendir.

1324 (1908) Meşrutiyet inkılabından sonra Ahmet Naim'i, Hariciye Nezareti'nden ayrılıp Maarif ailesi arasına karışmış görüyoruz. Maarifte ilk memuriyeti, Yüksek Tedrisat Müdürlüğü, [8] aynı zamanda Telif ve Tercüme Dairesi âzâlığıdır. Bu memuriyetlerde 1325-1329 (1908-1913) senelerine kadar bulundu.

Muallimlik ve yazıcılık faaliyeti

Yine bu sıralarda Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'ye de girerek, Daruş-*şafaka* için pek verimli ve faydalı çalışmalarda bulunduğu gibi, *Sırât*-ı *Müstakîm* ve *Sebîlürreşâd* yazı ailesi arasına da katılıp İslâmî yazılar yazmaya başladı. Ben, merhumu ilkin Cemiyet-i Tedrisiye-i *İsl*âmiye'de birlikte çalıştığımız zamanda tanıdım ve senelerce sohbetinden ve ilminden faydalandım.

Ahmet Naim yazı ve yayın işlerinde pek velûd olmamıştır. O, durup dururken çalakalem yazı yazmaktan ziyade, İslâm din ve içtimayâtına yapılan tecavüzleri ret ve bunları müdafaa yollu yazılar yazmaya mecbur kalmıştır. İsl*âm'da Dava-yı Kavmiyet*, bu türlü mecburiyetlerle yazılan eserlerdendir. Ahmet Naim'in bu eserde reddettiği kavmiyet, bugün ırkçılık ve Turancılık diye takip edilip cezalandırılanların gittiği yoldur. Merhum bu reddiyeyi yazmakla ne kadar haklı imiş! Tevfik Fikret'in *Tarih-i-Kadîm* manzumesi yüzünden çıkan münakaşalar dolayısıyla Filozof Doktor Rıza Tevfik'e verdiği cevap da yine böyle mecburiyetlerden doğmuştur. Bu cevap da bir risale şeklinde basılmıştır.

Hatta İtalyan müsteşriki Caetano'nun yazdığı ve Hüseyin Cahid Yalçı'nın Türkçeye çevirdiği *İslâm Tarihi*'ndeki hakikate aykırı fikirlere karşı *Tanin* gazetesi ile yaymaya başladığı yazılar da böyle bir vicdani mecburiyetin yahut din severliğin son ve mühim delillerindendir.

D*â*rulfünûn'daki tedrisatı ve eserleri

Ahmet Naim'in Maarif Nezareti'ndeki memurluk ve idarecilik hayatı çok sürmemiştir. 1330 (1914) senesinden sonra [9] onu İstanbul Dârulfünûn'u kürsülerinde görüyoruz. İlk müderrisliği, felsefe dersindedir. Daha sonra Ruhiy*â*t, Ahlak, Mantık ve Mâba'dettab*î*iy*â*t derslerini de okutmuştur. Felsefe tedrisatının mahsulünü *Felsefe Dersleri* ve İlmü'*n-nefs* ile kısaca yazıp litografya ile bastırdığı *Mantık* adlı bir risale ile millî kütüphaneye hediye etmiştir. Ahlak tedrisatının mahsulünü ise –bir ders kitabı olmamakla beraber- *Ahlak-ı İslâmiye Esasları* sayarsak belli başlı eserlerinin bilançosunu çizmiş oluruz.

Şu halde merhum hangi dersi okutmaya memur edilmişse onun kitabını da yazmış ve birçok profesörler gibi okuttukları derslerinin kitaplarını yazmak hususunda hasislik göstermemiştir.

Dârulfünûn'daki muallimliklerinden başka gerek o müessesede, gerekse Maarif Nezaret'nde he rhangi bir ilmî komisyon kurulmuş ise,

merhum o komisyona âzâ seçilmiş, bu suretle memleketteki ilmî hareketlerden ve yeniliklerden uzak kalmamıştır. İmla ve ıstılah encümenlerinin en verimli uzvu Ahmet Naim idi.

Ahmet Naim, Dârulfünûn'un idare işlerine de karışmış ve 11 Teşrîn-i Evvel 1334'ten (1919), bu müessesenin muhtariyet nizamnamesi çıktığı tarihe kadar burada umum müdürlük yapmıştır. Dârulfünûn'dan ayrılışı 1933'te bu müessesenin dağıtılıp yerine İstanbul Üniversitesi'nin kurulması ile başlar. O tarihten sonra emekliye ayrılarak ömrünü ilmî tetebbulara vermiştir.

Ahmet Naim, yaşının tam verimli bir anında, daha altmışında bulunurken çok erken olarak ölmüştür. Hâlbuki sıhhati yerinde, güçlü ve kuvvetli görünüyordu. Ölümünden sonra iki arkadaşı, hakkında birer risale yazmak suretiyle kadir ve kıymet bildiklerini göstermişlerdir. Bunlardan birisi *Hakikî Müslüman Mükemmel İnsandır* adındaki eserin müellifi muallim Vahyi Ölmez; ötekisi muallim M. Cevdet'tir. Vahyi Ölmez'inki [10] manzum ve 972 beyitli bir risaledir. Henüz basılamamıştır. M. Cevdet'inki basılmıştır.[1]

Her ikisi de Ahmet Naim merhumu yakından tanımış, senelerce arkadaşlık etmiş, ilmine ve hususiyetlerine herkesten ziyade vâkıf olmuş kimselerdir. Şu satırları M. Cevdet'ten alıyorum:

Evs*â*fı ve muassırlarının hakkındaki mütaaları

"Ahmet Naim 60 yaşlarında orta boylu, kısa ve az sakallı, çenelerine doğru sakalı kıtça, tatlı bakışlı, bazen durgunca ve çok kere yumuşak edalı idi. İstihzâ etmez, fakat bir küstahlığın zarif sözlerle intikamını almayı bilirdi. Fikrini çabuk satan üç dalkavuğu mukayese ederken ve '*sâlisihum kelbuhum*" diyerek ashâb-ı kehf âyetine işaret etmesi o kadar yerinde olmuştu ki herkesi mestetmişti. Hikâye söylemek ve dinlemekten hoşlanır, merhum Hüseyin Kâzım'ın cana katan fıkralarına meftun olduğunu söylerdi. Gülmesi tatlı idi. Her söz arasında bazen "Nicedir ol hikâyet" değişi ömürdü."

Kendisinden sonra eserini tamamlamaya memur edilen Kâmil Miras'ın Ahmet Naim hakkındaki şehadeti (*Buhârî Tercümesi*, c. III, s. 544): "Merhum Naim şarkı ve garbı ilimleriyle tanımıştı. Fakat ruhunda en çok ve en samimi yaşayan İslâmî ilimlerdi. Bu sebeple o, selef-i salihînin sîretinde yaşamış, yüksek bir fazilet enmûzeci idi."

Meşhur Adamlar Ansiklopedisi'nde *İbrahim* Alaaettin Gövsa da şöyle yazar: "Arapça ve Farsçası kuvvetli, ilmî bahislerde çok dikkatli, hafızası

ve bilgisi, seciyesi gibi sağlam bir ilim adamı, dürüst ve halûk bir müslümandı. Fakat bazı noktalarda bütün felsefî bilgisine, asrî ve medenî malumatına rağmen fazla mutaassıp ve inatçı idi.” [11]

Muharririn burada kullandığı mutaassıp ve inatçı sıfatları tam yerinde söylenmemiştir. Bizde mutaassıp; daha ziyade bilmeyerek bir şeyde inat eden kimselere ve bilhassa yalnız şöyle böyle medrese tahsili görerek yahut bir kaba sofuya bir müddet mülâzemet ederek garp kültürüne ve müspet ilimlere gözünü kapamış ve kulaklarını tıkamış olan kimselere denir. Ahmet Naim asla böylelerden değildi. Bunun cevabını yine merhumu yakından tanımış olan M. Cevdet’ten dinleyelim:

Muallim Cevdet’in sözleri

> “Ahmet Naim kaba taassuptan kurtulmuş temiz bir müslüman örneği idi. Edebiyat ve musiki dostu idi. Arap ve Fransız dillerini iyi bilen bir felsefe âlimiydi. İmanında sabitti. Neye inanmış ise sonuna kadar sadık kaldı. Onda riya, kuru sofuluk gibi şeyler yoktu. Siyasî bir fırkaya mensup değildi. Şarkın dinî feyzini garp filozoflarının efkârıyla kaynaştırmıştı. Müspet ilimlerde garbın önderliğini hakkiyle takdir ederdi. Doğu ve batının harsını kendinde bu şekilde toplamış canlar Türkiye’de azdır. Fakat Ahmet Naim’in faziletine erişenler çok daha azdır. Onda Muhammedî bir yürek vardı.
>
> Rahmetli, garp ilminin âşığı, fakat maddiye mezhebinin düşmanı idi. Bu noktadan Tevfik Fikret ve Abdullah Cevdet’e muarız bulunuyordu. Herkes gibi Ahmet Naim’in aksi tarafı da vardı. Tam olgunluk kime nasip olur ki? Hüner bir müvâzene yapmaktadır. Riyâziyede “Mecmû-ı cebrîsi sabittir” diye ifade edilen hakikat budur. Bir mecmûu yapan sekiz, on rakamdan birkaçının yekûnu bozmadan küçülüp büyümesi ve birkaç parçaya ayrılması külliyetine zarar getirmez. Çünkü birinin azalmasına karşı öbürünün çokluğu açığı kapar. Ahmet Naim işte böyle bir şahsiyet idi. O, bazı şeyleri bugünkü medenî mikyâsa göre dar düşünür ve bazı zaruretleri takdir edemez görünürdü. Mühim [12] bir vaka onun hem dar cihetini, hem kalbinin büyüklüğünü gösterir:
>
> Şair Yahya Kemal, gençlere memleketin taşını, toprağı, abidelerini ve kutsî hatıralarını sevdirmek maksadıyla birkaç makale yazmıştı. Naim, tarihî şahsiyetlerin mezarlarına hürmeti, nedense, İslâmiyet’in ruhuna mugâyir buluyor, Yahya Kemal’i tenkit ediyordu. Ancak bir taraftan Fatih yangınının, bir taraftan belediye abidelerinin

pek nefis abidelerle tarihî kitabeleri mahvetmesi yüzünden Türk ve İslâm medeniyetinin en ufak taşına kadar hürmet beslemedikçe Türkiye'de eser kalmayacağını Ahmet Naim acı acı hissetmiştir. Ölümünden bir ay evvel ve münakaşadan on beş sene sonra Yahya Kemal ile tesadüfen görüşmüş, "Ben eksik düşünmüşüm. Sen haklı imişsin. Beni affet" demiştir."

Eserleri

Seciyesi, şu satırlarla kendisini tanıyanlar tarafından belirtilen Ahmet Naim'in ilmî şahsiyetini Türk ilim tarihine mal eden yukarıda bahsi geçen ders ve münakaşa kitaplarından başka iki mühim eseri vardır. Birisi garp felsefesini Türkçeye çevirmek için bu ilmin ıstılahlarına yaptığı hizmet, ötekisi Buhârî muhtasarı *Tecrîd-i Sarîh*'i tercümede sarf ettiği himmettir. Felsefe ıstılahlarına yaptığı hizmeti eserlerinden öğrenmek herkes için mümkün olmakla beraber burada bir nebze izah için sözü, onunla birlikte çalışmış ve nasıl hizmet ettiği yakından görmüş muallim M. Cevdet'e veriyorum:

"Ahmet Naim velûd dedikleri çok yazıcılardan değildi. Fakat ne yazarsa şark ve garp kaynaklarından tetkik eder, öyle yazardı. Felsefe meydanında mukallit değil, mütefekkirdi. Fransızca bir ıstılahın mukabilini bulmak için nice geceler kitap karıştırdığını biliriz.

Bir zamanlar *metot* (*méthode*) karşılığı olarak merhum Emrullah Efendi *enhâ* kelimesini kullanır ve "*enhâ-yı ilmiyeye* [13] *tevfîkan*", "*nahv-i ilmîye göre*" şeklinde onu yaşatırdı. Ahmet Naim, Emrullah Efendi'nin bu kelimeyi hangi şark filozofundan aldığını nasılsa sormayı unutmuş, fakat bir aralık *Keşşâfu ıstılâhâtil-fünûn* adındaki basma eseri mukaddemesinde bulabilmiş başka yerde görememişti.

Ahmet Naim, asırlarca evvel bu kelimeyi kullanmış yüksek bir şark filozofu arıyordu. Fârâbî ve İbn Sînâ'nın bu kelimeyi ıstılah sırasına geçirmediklerini, bu iki filozofun yüzlerce sayfalarını okuyarak anlamıştı. Herkese danıştığı sırada bir gün tenezzülen bu fakire de sormuştu. Dedim ki İbn Rüşd'ün *Faslü'l-makâl*'ine bakınız; o, bunu tamamıyla *metot* mukabili olarak kullanır. İbn Sîna *el*-*İşârât*'ta *enmât* kelimesini ileri sürmüştür. Fakat bu, daha ziyade *procédé* karşılığı olmağa yaraşır sanıyorum, dedim. Beraberce *el*-*İşârât* ile *Faslü*'l-*makâl*'i karıştırmaya başladık ve bulduk.

Yunan ıstılahlarına Arapça karşılık bulmakta çok isabet gösteren Huneyn b. İshak ve Sâbit b. Kurre gibi ilk Abbasîler devrinin parlak

mütercimleri yanında on bir asır sonra Türk topraklarının yetiştirdiği meşhur riyâziyeci İshak Hoca'yı zikretmek ne kadar doğru ise,felsefe ıstılahında da en değeli mütercim olarak Ahmet Naim'i tanımak ve onu Türk dilinde ikinci bir Huneyn olmak üzere kaydetmek katiyen haksız değildir.

İİlm-ül-*nefs*'i yazarken Ahmet Naim'in kullandığı 1900 ıstılah iyi tetkik edilir ve eserin aslına ne kadar uygun şekilde ve ne büyük bir isabetle tercüme edilmiş olduğu araştırılırsa, bu hakikat teslim edilmiş olur.

Telif ve tercüme heyeti âzâsı arasında en nâfiz söz yine onundu, diyebiliriz. O, sözünü dinletemediği yerlerde tek başına kendi ıstılahlarını kullandı.

İlm-ül-*nefs*'in mukaddemesinde ve kitabın muhtelif yerlerine yazdığı hâşiyelerde bunu yetkili bir iddia şeklinde değil, ilmî bir teklif suretinde ileri sürmüştü.

Ahmet Naim, birçok Arapça eserlerde, mesela el-Bustânî'nin [14] *Dâiretü'l-maârif*'ine, *Akrabü'l-mevârid* gibi meşhur kâmuslara ve Avrupa filozoflarının ana kitaplarına birer birer göz gezdirmekten usanmaz ve Fârâbî, İbn Sînâ, Seyyid Şerif gibi şark mütefekkirlerinin eserlerini baştan başa okuyarak, bunların görüşleriyle garp filozoflarının telakkileri arasında mukayeseler yapar ve hâssaten ıstılahlarda kılı kırk yarardı. Bir mefhumu, bir kelimeyi ayrıca tetkik ve emsâliyle mukayeseden sonra kafasının içine alır ve Arapça, Türkçe ıstılahlarla Frenkçe ıstılahların delaletleri arasındaki uygunluk ve ayrılıkları uzun bir tahlil neticesinde tayin ederdi.

Bir gün terbiyevî ve içtimaî ıstılahlar üzerinde konuşuluyordu. Abdullah Cevdet'in Güstav Löbon'dan [Gustave Le Bon] tercüme etmiş olduğu *Ruhu'l-akvâm* ve *Ruhu'l-ictim*âî [*Ruh-ı ictimâî*] adlı iki kitabını asıllarıyla iki ay mukabele ettiğini söyleyerek "Abdullah Cevdet hakikaten isabetle tercüme etmiş, ama tercümesinde Türk edasına uymayan bir hava var. Eminin ki bunların arasında bir tanesinin olsun Arapçaya tercümesi varsa Arap mütercimi daha olgun tercüme etmiştir" demişti. Anladım ki Fethi Zağlûl'ün Arapçaya yapmış olduğu tercümeyi, *Ruhu'l-ictim*â''ı görmemiş. Arz ettim, memnun oldu.

Ahmet Naim, Türkçenin arınması ve üslûbun sadeleştirilmesi meselesinde Türkçülerle beraberdi. Türkçede yüzlerce fazla terkip var,

bunlar çıkarılmalıdır, diyordu. Fakat söz ilmî ıstılahlara geldi mi, en ufak bir tadile razı olmuyordu. Gerçi falan ve filan şeyler için yeni Türkçe kelimeler bulunmasını kabul ediyordu. Ancak yerleşmiş ilim ıstılahlarını söküp atmaya razı değildi. O, bu noktada ifrata gidiyordu. Hatta Türkçede kullanılan bir Arapça ıstılahın yerleşmiş olmasına da bakmaz, asıl Arapçasını arardı. Mesela dikkat=*attention* karşılığı iken *tahdîk* demelidir, diyordu. Keză *science* kelimesinin yalnız *ilim* demek olduğunu ve *fen* kelimesiyle tercümesi eski esasa uymayacağını söylerdi. Demek ki merhum her noktada yaşayanın ve kullanılanın hakkını veremiyor ve şe'n dediği [15] *réalité*yi her vakit göremiyordu. Herkeste böyle ifrat ve tefritler var ya! Onda da öyle.

Hülâsa merhum, Avrupa ıstılahlarını Türkçeye, Arapça kelimeler vasıtasıyla geçirmeyi tercih ediyor ve zaruret görmedikçe eski ıstılahları bozmayalım, diyordu. Türkçeye girmiş olan Frenk tabirlerine gelince: Bunlar arasında yalnız lamba, tramvay, elektrik, radyo gibi umumî yaşayış levâzımını gösterenlere dirim hakkını veriyordu. Yoksa Frenk ıstılahlarının Türkçeye aynıyla girmesini doğru bulmuyordu. İşte onun ilmî şahsiyetinin ana çizgileri."

Türk dilinin son zamanlarda alabildiğine sadeliğe gidişi yüzünden Arapça ıstılahların da terk edilip yerine çoğu Türk kökünden gelme terimler konulmuş olması Ahmet Naim'in gayretlerini ve himmetlerini boşa çıkarmışsa da bu hal onu Türk ilim tarihinde büyük bir yer almaktan mahrum bırakmaz. Adı her zaman hürmetle anılacaktır.

Ahmet Naim'in Fransızcadan Türkçeye yaptığı tercümelerin doğruluğunu ve isabetini *Galat*ât-ı Tercüme müellifi meşhur Said Beyin de takdir ettiğini M. Cevdet'in yazısından öğreniyoruz. Bu zat der ki: "Türkiyede en iyi Fransızca bilenlerden ve elli yıl evvelki Türkçenin en kudretli mümessillerinden Said Bey, Ahmet Naim'in Fransızca tercümede isabetini son derecede takdir ederdi" (s. 15).

Arapçadan tercümedeki kudretini, ilim âlemi ilkin *Kelime-i Tayyibe* mecmuası ile yaymaya başladığı *Tecrîd-i Sarîh* tercümesinden öğrenmişti. Hatta bu tercüme ona bu eseri Diyanet İşleri hesabına tamamlamaya memur edilmesine sebep olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerîm'in tercüme ve tefsirine Büyük Millet Meclisi'nce karar verilerek bu iş şair Mehmet Âkif teklif edildiği zaman "Ahmet Naim'e müracaat ediniz. O, bunu benden daha iyi yapar" demiş olması da büyük bir şahadet sayılır (*Mehmet Akif: Hayatı ve Eserleri*, s. 101). Mehmet Âkif'in Kur'an [16]

tercümesinden vazgeçmesi üzerine hem tercümenin, hem de tefsirin yapılmasını kabul ederek sekiz ciltlik bir eseri yazmış olan Elmalılı Mehmet Hamdi Yazır'ın Ahmet Naim öldüğü zaman ağlayarak söylemiş olduğu şu sözler ikinci büyük bir şahadet değil midir?

"Her ne zaman bir kelimede tereddüde düşsem ona sorar, tereddüdümü giderirdim. Tercümede benim için danışacak biricik âlim Ahmet Naim idi. Naim'in bilgisi ele geçmez bir hazine, ilmi ve fazlı ise büyük bir define idi. O gidince pek sarsıldım, âdeta can evimden vuruldum."

Buhârî tercümesi

Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh'i tercüme ve şerh etmek suretiyle İslâm dinine ve Tük diline yapmış olduğu himmete gelince, Ahmet Naim, Buhâralı İsmail adında bir Türkün toplayıp İslâm âlemine hediye etmiş olduğu Peygamber sözlerini hâvî *Buhârî-i Şerîf* denilen kitabın kısaltılmış bir suretini tercüme etmeyi kabul ile işe başlamıştı. Mütercimin Dârulfünûn'da en kudretli bir yetki ile felsefe müderrisi olduğu hatırlanır ve felsefenin de metodoloji ile ne derece yakından münasebeti bulunduğu göz önüne getirilirse onun daha tercümeye başlamadan önce, hadis ilminin metodolojisini bulup ortaya koyacağında şüphe edilemez. İşte Ahmet Naim, tercümeden önce İslâm âleminde usûl-ı hadis denilen ilmin metodolojisine dair 495 sayfalık bir eser vücuda getirmiştir.

Sözü burada yine muallim M. Cevdet'e bırakıyorum:

> "(...) Merhum hadis okutma usullerinin çok ıslaha muhtaç olduğunu iddia eder ve yirminci asrın tarih usulleriyle ilkin hadisleri derleyenlerin türleri arasında yakınlık bulurdu. Buhârî tercümesine yazdığı mukaddemede bu meseleyi yüreği yanık bir İslâm mütefekkiri noktasından teşrîh etmiştir. Bu eserin mukaddemesinde üç nokta buluyoruz: (1) İlk hadis derleyenlerin yirminci asır tarihçilerine [17] yaklaştıklarını, yani ananelerle senetleri tetkikte ileri gittiklerini ispat. (2) Birkaç yüzyıldır hadisle uğraşanların bu metot meselesinde kemal gösteremediklerini ihsâs. (3) Hadisler bu asır kafasıyla tetkik edilmedikçe İslâmiyet'in hakikatlerini ilim piyasasından geçirmeye imkan kalmayacağı neticesini çıkarmaya okuyucuları davet."

Ahmet Naim'in hadis metodolojisini ve hadis ıstılahlarını gösteren bu eserin dilimizde birinciliği sonuna kadar muhafaza edeceğine kaniyim.

Bununla beraber onun Türkçeye bu eser dolayısıyla yaptığı en büyük hizmet tercümede yeni bir çığır açmış olmasıdır. Bu çığır belki başka memleketlerde de açılmış, belki bizde de daha önce bu yoldan gidenler bulunmuş. Fakat hiçbirisi Ahmet Naim'in yaptığı kadar muvaffakiyeti gösterememiştir, sanırım. Bahsettiğim hizmet ve muvaffakiyet, tercümeyi harfi harfine yapmak, fakat dilimizin şivesi itibariyle ve mananın tamamlanması maksadıyla eklenmesi lazım gereken harf, kelime ve fıkraları kerre içinde göstermekten ibarettir. Şu satırları okuyanlar, bundan daha basit ne var ki, diyecekler. İşte onlar asıl bunda yanılıyorlar. Eldeki Kur'ân ve hadis tercümelerine baksınlar. Allah ve peygamber sözlerinde bulunmadığı halde söylenmiş, bulunmuş gibi mütercimler tarafından eklenen ibarelerin doğurduğu yanlışlıkları ve fenalıkları bu işlerle uğraşıp bilmeyenler ve görmeyenler var mıdır?

Birkaç örnek vermeden maksadımı anlatmış olacağımı sanmıyorum. İşte örnekler:

1. Nebiyy-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Bu din (aynı) yüsürdür. Hiç kimse yoktur ki (bu) din hususunda (amellerim eksiksiz olsun diye) kendisini zorlasın da din ona galebe etmesin (ve ezilip büsbütün amelden kesilmesin), öyle olunca ortalama gidin (matlubunuz olan emeli tamam edeceğiniz vakitte ona şükretmekle kanaat ediniz. Böyle yaparsanız) size müjde olsun (amelin azına pek çok ecir verilir). [18] (Yola çıkarken) sabah akşam seferinde, biraz da gece yürüyüşünden istiâne ed(iniz de kendinizi yorma)yınız (c. I, s. 41).

2. Rasûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: Nâs ezan (okumak) da ve saff-ı evvelde (bulunmakta) ne (bereketler) (hayır)lar olduğunu bilseler de (onlara nail olmak için) kura atmaktan başka çare bulamasalar kur' atarlar. (Her namazın) ilk vaktinde(ki cemaatler)de olan (fazilet)i bilseler (onlara yetişmek için) yarış ederler. Yatsı ile sabah (cemaatlerin)deki eltâf-ı ilahiyeyi bilseler emekleye emekleye (yahut sürtüne sürtüne) de olsa onlara gider (terk etmez)ler (c. II, s. 470).

3. Nebiyy-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem (bir defa namaz kıldırıp mübarek yüzünü ashâb-ı kirâmına döndürdükten sonra) "Bazı kimselere ne oluyor ki namaz kılarken gözlerini semaya dikiyorlar?" buyurdu. Bu husustaki (nasihatâmiz) sözlerini o kadar şiddetlendirdi ki, nihayet «Bunlar ya (yaptıklarından) vazgeçerler, ya gözler(nin nur)u (alınıp) kör olur(lar)" buyurdu. (c. II, s. 582).

Bu ibarelerde kerre içlerindeki eklentiler okunmasa da mana anlaşılır, fakat eklentilerin okunması hem manayı daha açıklıyor, hem de

dilimizin güzel şivesi muhafaza edilmiş oluyor. Bu türlü tercümelerin büyük bir faydası da Arapça öğrenmek isteyenlere örnek oluşudur. Dilimizde şimdiye kadar bu yolda yapılmış birkaç tercüme daha mevcut olsaydı, ne kadar istifade edilmiş olurdu.

Tercümede bu yola gidişin sebebini bir de merhumun eserine yazdığı mukaddemeden, kendi ağzından dinleyelim:

> "Her kitapta, bâhusus –her kayıt ve ıtlâkı birtakım ahkâm-ı şer'iyeye merci ve mezâhib-i İslâmiye fukahâsına mesnet olan –bu gibi muazzam eserlerde tercümenin asılla mutabakatındaki ehemmiyeti layıkıyla takdir ettiğim için kudretim yettiği mertebede harfiyen tercümeye itina etmekle beraber –her [19] tecrübeli mütercimin takdir edeceği üzere– metinin kolayca anlaşılması için tercümesine bazı elfâz ilavesi zaruret kesb ettikçe bu elfâzı kavis içinde gösterdim ki bununla aslın metninden hariç olduğunu göstermiş oldum. Tercümeyi okuyan kimse hadis-i şerîfin mealini kolayca anlamakla beraber metin haricinde hangi elfâzı ilave etmiş isem onları da yek-nazarda görür."

Tercümeleri izah için yazmış olduğu şerhlerin ve hâşiyelerin ilmî ve dinî kıymetleri üzerinde asla durmayacağım. Daha açıkçası bunların faydasını ve kıymetini anlatacak kelime bulmakta aciz gösteriyorum.

Tercümede tuttuğu bu yoldan, diyebilirim ki, ilkin kendisi yürümüş, kendisinden sonra Arapçadan tercüme yapanlar, bilhassa Kur'ân'ı tercüme edenler de az çok onu takip etmişlerdir. Kimisi eklenen fıkraları onun gibi kerre içinde almış, kimisi de başka punto ile göstermek suretiyle bu usulü benimsemişlerdir. Bugün de Ahmet Naim'in izinden giderek tercümeye devam eden muhterem âlim Kâmil Miras'ın tuttuğu yol, diyebilirim ki, ondan miras kalmıştır.

Eğer Ahmet Naim'in ömrü olup da kitabını tamamıyla neşre muvaffak olsaydı, Türk dili büyük bir ilim abidesi kazanmış olacaktı. Ne yazık ki mukaddemeden sonra ancak 966 sayfalık iki cildini yazıp Arap harfiyle bastırabilmiş ve 560 sayfa turan üçüncü cildi de ölümden sonra yeni harflerle bastırılmıştır.

Diyanet İşleri Reisliği'nin tasvibiyle eserin tamamlanmasına Kâmil Miras memur edilmiştir. Bu zât da şimdiye kadar eserin beş cildini tamamlayıp neşre muvaffak olmuştur. Ahmet Naim'in tercüme ettiği hadislerin sayısı, her üç ciltte, cem'an 574'tür. Bu, tercüme olunacak hadislerin üçte birisidir. Kalanlardan 4 cildi Kâmil Miras tercüme ve neşretmiştir.

Ansiklopedik yazıları

Ahmet Naim'in ilmî hizmetlerinden birisi de *Dâiretü'l-maârif* adındaki ansiklopediye yaptığı yardımdır. Bu ansiklopedinin [20] başyazarı Mehmet İzzet, âzâsından bulunduğu Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin haftalık toplantılarında, ya konuşmaya başlamadan önceki boş vakitlerde yahut konuşma bittikten sonra Ahmet Naim'i yakalar, ansiklopedinin o haftalarda çıkacak formasına girecek maddeleri ona okur veya sorar, mütalaasını kaydederdi. Çok kere bu konuşmalara Ahmet Midhat da iştirak eder ve neticede rûzname dışında olan bu konuşmalardan hepimiz istifade ederdik. Bu sayede Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye küçük bir akademi manzarasını gösterirdi.

Bu ansiklopedideki "İslâm" maddesi doğrudan doğruya Ahmet Naim tarafından yazılmıştır. Nitekim bu yazı sonra *Sebîlürreşâd*'la da yayınlanmıştır. Ansiklopedinin "İslâm" maddesi eserin 91 ve 92'nci formalarında 32 sayfa tutar. Bu yazı Arap harfinin küçük puntosu olan 12 ile çift sütun üzerine dizilmiştir. Bunun 16 sayfası İslâm dininin tarih ve izahına hasredilmiştir. Bu yazı biraz sadeleştirilerek bugün yeniden bastırılır ise çok yerinde bir iş yapılmış olur. Çünkü şimdiye kadar İslâm dinin bu kadar derli toplu bir halde kimse tarafından yazılmamış olduğuna kaniyim.

Tasavvufla alakası

Ahmet Naim'in şimdiye kadar bahsedilmemiş bir cephesi daha vardır. Zamanın en büyük mutasavvıfı Fatih türbedarı Ahmet [Âmiş] Efendinin küçük damadı olmak itibarıyla onun etrafında toplanan bütün tasavvuf müntesiplerinde onlarla tamamıyla aynı fikirde değildi. Mesela vahdet-i vücuda taraftar olamıyordu. "İrade", "sırr-ı kader" gibi meselelerde onlardan ayrılırdı. Halbuki gerek Ahmet Âmiş Efendi, gerek onun izinden gidenler bu mevzuları kavramış ve benimsemişlerdi. Ahmet Naim, salâbetli bir müteşerri' idi. Vahdet-i vücud ve benzerlerinin müteşerri'lerle cahil ve kaba sofular arasında yanlış anlaşılması [21] ve anlatılması kendisini korkutuyordu, Bu fikirlerin ulu orta söyleniş ve yayılışından İslâm dini zarar görür diye hususî meclislerde olsun münakaşasını bile ettirmek istemiyordu.

Büyük mutasavvıflardan Abdülaziz Mecdi Efendi'nin meclislerinde kaç defa bu türlü tasavvufî meseleler görüşülmüş ve konuşulmuşsa, Ahmet Naim'i muarız ve çekingen bulmuştum. Abdülaziz Mecdi Efendi merhum bazı tasavvufî hakikatleri açıkça söyledikçe "Allah aşkına!

Bunları böyle açıkça söyleme!" der ve bu türlü metafizik hakikatlerin olduğu gibi ortaya atılmasından İslâm âlemine zarar geleceğini söylerdi. Ahmet Naim'in bu sahadaki rolü ancak Farsça *in kâr nekümen, inkâr nekümen* vecizesiyle ifade olunabilir.

Vefatı

Ahmet Naim 14 Ağustos 1934 tarihinde öldü. Cenazesi Edirnekapısı dışarısında şehitliğin şimâl tarafındaki kabristana defnedildi. Kendisinden sonra ölen ve burada defalarla adı geçen M. Cevdet'le arkadaşı şair Mehmet Akif de onun yanına gömüldüler.

Ahmet Naim'in ölümünden sonra dostlarından ve arkadaşlarından on kadar zât teessürlerini ve onun yaptığı hizmetleri birer manzume ile tespit ettiler. Muallim M. Cevdet bu manzumeleri, onun hakkında yayınladığı risâleye koydu.

Ne yazık ki, Türk matbuatı, laik ilim âlemi ve bilhassa İstanbul Üniversitesi Ahmet Naim'in ölümü karşısında sâmit ve sâkit kaldılar. Mesela en çok okunan *Cumhuriyet* gazetesi onun ölümünü "Eski Dârulfünûn müderrislerinden Babanzâde Naim dün vefat etmiştir. Allah rahmet eylesin" tarzında ancak iki satırla bildirdi. Ne denilebilir? Bir şey denilemez ama bunu daha önce demiş olan Muallim M. Cevdet'in şu sözlerini buraya kaydetmeden de geçemedim: [22]

> "(...) Biz onu Fatih Camii'nden Edirnekapısı'nda ebedî çukura götürürken sekiz, on dostundan başka ilim ocaklarından kimse yoktu. 35 yıl hocalık etmiş, birkaç bin talebe yetiştirmiş, şark felsefesinde tetkikat yapan garp âlimleriyle her vakit savaşmaya kâdir, bir felsefe koleksiyonunu ilk defa olarak bütün halde 1900 ilmî ıstılahla Türkçeye çevirebilmiş kıymetli üstadın böyle bir ihmale layık görülmesi yürekler yaktı.
>
> Hatıra gelir ki, ölümü heyecansız karşılanan âlimler, muhitlerinde çalkantı yapamayan, yürekleri ısıtamayanlardır. Bu fikir yanlıştır. İlim adamları ile artistleri birleştirmemelidir. Sönük muhitlerle diri muhitleri ayırt etmelidir. Şehevânî bir roman muharririni birkaç bin kişi tanıdığı halde değerli bir âlim nihayet birkaç yüz insan tanır. Ve bu ilmin damgasıdır. İlim birkaç tablo çizgisiyle suni bir ihtiras tufanı koparan roman kadar halk tabakalarında heyecan yapmaz. Yapmaz ama garp topraklarında bir âlimin bağlı bulunduğu bir mektep, müessese ve sınıf müntesiplerinin alakası mu-

hitinin ihmalini yırtar, onu layık olduğu hürmetle ve kalabalık bir cemaatle mezarına götürür; şerefine konferanslar verilir, adı ve hayatı bir kitapla teşhir ve tahlil edilir.

Dikkat ettik, merhumun cenazesinde ne üniversiteden, ne büyük mekteplerden, ne vilayetten, ne halkevlerinden resmen kimse yoktu. Acıklı bir hal!.. İlim diye haykıran, fakat âlimden hoşlanmayan zavallı muhit."

Osman Ergin

Dipnotlar

1 *Müderris Ahmet Naim*, Ülkü Matbaası, İstanbul 1935.